

FILOSOFICKÝ SLOVNÍK

S e s t a v i l i

Dr. JOSEF KRATOCHVIL

Dr. KAREL ČERNOCKÝ

a OTAKAR CHARVÁT

Čtvrté vydání, zcela přepracované a značně rozšířené

V Brně 1937

Tiskem a nákladem Občanské tiskárny v Brně

V e š k e r á p r á v a v y h r a z e n a .

(Copyright by Občanská tiskárna, Brno.)

PŘEDMLUVA K 1. VYDÁNÍ.

„Filosofický slovník“ chce býti pomůckou pro čtenáře filos. spisů a zároveň nejstručnějším uvedením do filosofie pro široké vrstvy. Je tu podán jednak stručný výklad nejdůležitějších pojmů filosofických, jednak seznam hlavních představitelů filosofie s kratičkou charakteristikou jejich filos. názorů, tedy přehledný souhrn všeho filosofického vědění.

„Slovník“ si všímá všech disciplin filosofických: logiky, noetiky, metafysiky, etiky, estetiky, filosofie dějin a náboženství, zvláště též i psychologie. Psychologická hesla zpracoval prof. dr. Karel Černocký z Mor. Ostravy, všechna ostatní hesla podepsaná.

V Brně, v květnu 1929.

Univ. doc. Dr. Jos. Kratochvil.

Z PŘEDMLUVY K 2. VYDÁNÍ.

Ve snaze, aby při svém nevelkém rozsahu byl „Slovník“ co nejúplnější, zpracovali jsme všechna hesla co nejstručněji, ovšem vždycky tak, aby to nebylo na újmu jasnosti a srozumitelnosti výkladu.

Druhé vydání snažili jsme se po všech stránkách co nejvíce zdokonalit, hlavně tím, že jsme je doplnili celou řadou nových hesel.

V Brně, v květnu 1932.

Jos. Kratochvil.

Karel Černocký.

Z PŘEDMLUVY K 3. VYDÁNÍ.

Neobyčejný úspěch II. vydání „Fil. slovníku“, jež bylo za půl roku rozebráno, přiměl vydavatelstvo, aby rychle přikročilo k vydání novému. Autoři se vynasnažili ze všech sil, aby novým zpracováním „Slovníku“ učinili zadost i nejpřísnějším požadavkům, jež mohou býti na podobné dílo kladeny. Přes to, že lhůta, vyměřená k přepracování, byla velmi krátká, byl počet hesel rozmnožen proti II. vydání o 773, takže „Slovník“ obsahuje nyní 2626 hesel. Vedle toho byla všechna dosavadní hesla pečlivě zrevidována, mnohá z nich úplně přepracována, hesla osobní pak doplněna seznamem spisů dotyčného filosofa.

Podstatného zdokonalení se dostalo „Slovníku“ dále tím, že pokud to bylo možné, byla jednotlivá hesla opatřena literaturou, zvláště novější, se zvláštním zřetelem k filosofické práci české.

K věcným heslům byl připojen německý, francouzský, anglický, příp. i latinský překlad příslušných filosofických terminů. „Slovník“ nahradí tak čtenářům cizojazyčných filosofických spisů nákladná jazyková lexika, jež ostatně po stránce odborné terminologie zpravidla naprosto nedostačují.

Vzhledem k tomu, že filosofie bývá v encyklopediích (konverzačních slovnících) všeobecných zastoupena hodně neúplně, je „Filosofický slovník“ ve své nové podobě nezbytným doplňkem všech naučných slovníků, byť byly sebe obsáhlejší.

V Brně, v únoru 1934.

Jos. Kratochvíl.

Karel Černocký.

Otakar Charvát.

PŘEDMLUVA KE 4. VYDÁNÍ.

Velký zájem, s jakým se potkalo u čtenářské obce i odborné kritiky 3. vydání „Filosofického slovníku“, přiměl nás k tomu, že jsme dílo, jež bylo původně myšleno jako stručná informativní příručka, rozšířili tak, aby co nejúplněji vyčerpalo bohatý obor filosofie a příbuzných disciplin. V dnešní své podobě převyšuje „Fil. slovník“ počtem zařazených hesel i velké podobné práce cizojazyčné; k 2626 heslům 3. vyd., jež byla většinou podstatně rozšířena, přibýlo nových 1997, takže nové vydání jich má celkem 4623.

Při zpracování „Slovníku“ byli jsme vedeni snahou, abychom v něm spojili všechny dobré stránky podobných spisů cizojazyčných, jež se však u nich nevyskytují nikdy současně; cizí slovníky obsahují z velké části jenom hesla věcná, neuvádějí zpravidla literaturu, tím méně ovšem překlady terminů do cizích jazyků. V tomto vydání jsme značně rozhojnili bibliografické údaje, stejně jako jsme věnovali zvýšenou péči překladům odborných terminů. Nově jsme zařadili do „Slovníku“ přehledy dějin filosofie jednotlivých národů.

Všechna hesla „Slovníku“ jsme zpracovali jasným a prostým slohem, aby jeho obsah byl přístupný i nejširším kruhům inteligence. U osobních hesel jsme připojili, pokud to bylo možné, přesná data (den a měsíc) narození a úmrtí, jež mnohdy marně hledáme i ve velkých encyklopediích; jest jenom litovati, že mnozí čeští filosofové pracovníci nemají sami zájem na tom, aby biografické údaje o nich byly přesné.

Poměrnou stručnost hesel si vynutila okolnost, že při obšířnějším zpracování by dílo několikanásobně vzrostlo, takže by bylo v našich poměrech těžko prodejné; nepovažujeme ostatně za úkol slovníkového díla, aby svůj předmět zpracovalo do všech podrobností; k tomu jsou speciální monografie.

Za zvláštní přednost díla, jež vychází v době, pro vědeckou práci hodně nepříznivé, se značnými oběťmi jak nakladatelství, tak hlavně autorů samých, považujeme okolnost, že je to první práce tohoto druhu, orientovaná slovansky. Zdůrazňujeme to proto, že v literatuře velkých národů je slovanská vědecká práce takřka úplně ignorována; velký „Philosophen-Lexikon“, vycházející právě v Berlíně, uvádí na př. do písmene H pouze tři české filosofy.

Nové vydání je také pokusem o ustálení a sjednocení českého filosofického názvosloví, v němž dosud vládla značná libovůle. České myšlení plyne z jasného vědomí vnitřní souvislosti a živé spojitosti předmětu a jeho názoru, a je proto hodně určité a přesné; snaží se názvem vyjádřiti vždy i obsah věci. Česká mysl rychle vnímá a živě si zobrazuje; název věci i vzájemný vztah pojmů cítí se jasněji než v jiných řečech. Není-li po ruce ustáleného výrazu, čeština si při své tvořivosti snadno vytvoří výraz nový.

Z povahy slovníkové práce se podává, že nemůže býti nikdy absolutně úplná a dokonalá, aby uspokojila všechny požadavky svých čtenářů. Budeme proto upřímně vděční za každý pokyn ke zdokonalení „Slovníku“, protože nám záleží na tom, aby naše dílo mohlo českému čtenáři plně nahládit nákladné publikace cizojazyčné.

Na konec vzdáváme srdečné díky p. prof. Fr. Kwiatkowskiemu ve Lvově, jež zpracoval dějiny polské filosofie, a p. řed. ing. Viktoru Mikuškovi, jež počínaje písmenou M zpracoval četná hesla metapsychologická.

V Brně, v květnu 1937.

Jos. Kratochvíl.

Karel Černocký.

Otakar Charvát.

V Y S V Ě T L E N Í Z K R A T E K.

a. = anglicky	n. = německy
a č. = a častěji	N. D. = Naše doba
a n. = a následující	přel. do č. = přeloženo do češtiny
Č. kat. d. = Časopis katol. duchovenstva	ps. = psychologie, psychologický
Č. M. = Česká mysl	R. F. = Ruch filosofický
diss. = disertace	ř. = řecky
f. = francouzsky	S. J. = člen Tovaryšstva Ježíšova
hl. = hlavní	sp. = spisy
Hl. = Hlídka	srv. = srovnej
it. = italský	sv. = svazky
l. = latinsky	v. = viz, vydání
L. F. = Listy filologické	v. t. = viz toto heslo
lit. = literatura	Vych. l. = Vychovatelské listy

A

A (a), značka pro obecný soud kladný v logice. **S a P**, všechna **S** jsou **P**.

A = A, formule pro označení zásady totožnosti (v. t.) neboli principu identity.

Aall, Anathon, * 1867, norský filosof, stoupenec směru empiricko-historického. Sp.: *Der Logos. Geschichte s. Entwicklung in der griech. Philos. u. christl. Lit.* (2 sv., 1896—99), *Macht u. Pflicht* (1902), *Logik* (4. v. 1926), *Filosofiens historie i oldtiden og mellemalderen* (1923), *Psykologi* (1926).

Lit.: *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarst.*, Bd. 5.

Aars, Kristian Birch-Reichenwald, 1868—1917, norský filosof a psycholog. Sp.: *Indledning til Psychol.* (1898), *Tanker og syn* (1894), *Die Autonomie der Moral* (1896), *Zur psychol. Analyse der Welt* (1900), *Gut und Böse. Zur Psychol. der Moralgefühle* (1900), *Religion og Vaerditro* (1915), *Filosoferne i Pensionatet* (1916).

Abaelard, (Abeillard, Abélard), Petr, 1079—1142, vynikající scholastický filosof a theolog, získal si svou dialekt. zručností takové obliby, že ze všech končin Evropy k němu přicházeli žáci. Vyučoval hlavně v Paříži a jejím okolí. V boji o všeobecniny klonil se ke konceptualismu. V otázce poměru vědy a víry žádá pro víru vědecké důkazy. V etice kladl důraz na smýšlení, dobrou vůli a svědomí. Hlavní spisy: *Sic et non*, *Dialectica*, *Historia calamitatum*, *De unitate et trinitate divina*, *De generibus et speciebus*.

Lit.: S. M. Deutsch, Peter A. (1883); Hausrath, Peter A. (1893); H. Ostlender, *Sententiae Florianenses* (1929).

Abasie (n., f. *abasie*, a. *abasia*), nemožnost choditi, jež nemá původ v nějaké závadě tělesné. Je zpravidla provázena astasií (v. t.).

Abdukce (l. *abductio*, n. *Abduktion*, f., a. *abduction*), při usuzování přechod od návěsti jisté k návěsti pravděpodobné, při čemž výsledek je pravděpodobný.

Abelsonův test, způsob zkoušení představitosti a názornosti prostorové. Jsou to různé obrazce geometrické (čtverce, trojúhelníky, kruhy a j.), vzájemně do sebe zapadající. Udati se má plocha dvěma či více obrazcům společná.

Ab esse ad posse valet, a posse ad esse non valet consequentia, ze skutečnosti možno souditi na možnost, ale ne naopak. To znamená, že z platnosti asertorického soudu vyplývá platnost příslušného soudu problematického, nikoli však naopak.

Abiogenese v. prvoplození.

Abnormální (n. *abnorm, unregelmäßig, f. anormal, a. abnormal*), je to, co nesouhlasí s obvyklými zákony či normami (v. t.). Často se kryje **a.** s patologickým (v. t.).

Lit.: H. L. Hollingworth, *Mental growth and decline* (1927); A. Kronfeld, *Die Psychologie in der Psychiatrie* (1927); E. Wallace, *Clinical and abnormal psychology* (1927).

Ab oportere ad esse valet, ab esse ad oportere non valet consequentia, z nutnosti lze souditi na skutečnost, ne však ze skutečnosti na nutnost. To znamená, že z platnosti apodiktického soudu plyne platnost příslušného soudu asertorického, nikoli však naopak.

Abramovski, Eduard, 1868—1918, polský psycholog. Sp.: *Teorja jednotek psychicznych* (1899), *Dusza i ciało* (1901), *L'analyse physiol. de la perception* (1910), *Badania doświadczalne nad pamięcią* (3 sv., 1910—12), *Źródła podwiadomości i jej przejawy* (1914).

Abraxas, jméno Boha na starých gemmách, jichž se užívalo ve starověku i středověku za amulety. V gnostické filosofii značí **a.** číslo 365, což se rovná 365 nebesům, v nichž se Bůh zjevuje.

Lit.: A. Dietrich, *Abraxas* (1891); F. Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie* (2. v. 1925); Leopoldt, *Die Religionen in der Umwelt des Urchristentums* (1926).

Abreakce (n. *Abreaktion, Abreagierung*) je všeobecně každé psychoanalytické odstranění rušivých „komplexů“. Jednotlivě pak zrušení složek a podmínek určitého psychického pochodu. Tak na př. u hysteriků obrat po vytačení dřívějších závad nebo zmizení nutkajících představ, když osobním rozhovorem byl objeven skutkový stav, vzbuzující původní představy. Nazývána bývá také metodou „katharsní“.

Absolutismus, (n. *Absolutismus, f. absolutisme, a. absolutism*) učení o absolutnu, o absolutní hodnotě pravdy a hodnot. V státopr. smyslu neomezená moc státu nebo držitelů vládní moci.

Absolutno (n. *Absolutheit, f. absoluité, a. absoluteness*), bytí či jsoucno nezávislé na jiném, nepodmíněné a neomezené, čiré, dokonalé, jež existuje samo sebou a je příčinou všeho ostatního. Takové absolutní bytí je Bůh. Hegel mluví o **a.** duchu, Schelling o **a.** rozumu. Opakem **a-a** je relativno. **A-i**, naprostý, čirý, nepodmíněný, nezávislý, dokonalý; **a-i** jsou na př. zásady logické, jež platí nutně a obecně pro každého. Absolutní poznání — poznání věcí o sobě.

Lit.: Jan Šolc, *Theorie absolutna* (1928); L. Dugas, *L'absolu* (1904); H. Ziegler, *La vérité absolue* (1910); J. Heiler, *Das Absolute* (1921); Artur Drews, *Die deutsche Spekulation seit Kant mit bes. Rücksicht auf das Wesen des Absoluten u. die Persönlichkeit Gottes* (2. v. 1925).

Absorpce (n. *Vertiefung, f., a. absorption*). 1. snaha soustřediti a uplatniti psychické úsilí v jediném úkonu, 2. zkušenost, že každý psychický děj sám v sobě zaniká.

Abstrakce (l. *abstractio, n., f., a. abstraction*) značí 1. myšlenkovou činnost, která tvoří z daných pojmů všeobecnější pojmy tím, že odezírá od znaků nahodilých a vedlejších a přihlíží jen ke znakům hlavním, podstatným; při několika představách odezírá od znaků jedineč-

ných a hledá jenom znaky shodné, všem společné, 2. výsledek této činnosti, abstraktum (f. *notion abstraite*, a. *abstract idea*).

Lit.: F r ä n k e l, *Abstrakta u. Abstraktion* (1911). W. E l i a s b e r g, *Psychologie u. Pathologie der Abstraktion* (1925); L. J o r d a n, *Schule der Abstraktion u. der Dialektik* (1932).

Abstrakční testy zjišťují schopnost abstrakce a generalisace. Je to test bajek čtených (Terman), ze kterých má býti vyvoděna obecná poučka, mravní zásada (Meumann). Zhuštěno má býti obsahové jádro povídky, napsán nápis vypravování neb povídky a p. (Hirsche, Herwig.)

Abstraktní (n. *abstrakt*, *abgezogen*, f. *abstrait*, a. *abstract*), odtažitý, nenázorný, čistě pojmový, pomyslný. Abstraktní pojmy mají obecnou platnost, ale bytí jenom ideální. Opak konkrétní (v. t.).

Abstraktní vědy, (n. *abstrakte Wissenschaften*, f. *sciences abstraites*, a. *abstract sciences*) theoretické vědy, jež poznávají obecné vlastnosti a zákony, řídící jednotlivé věci.

Abstrusní (l. *abstrusus*, n., f. *abstrus*, a. *abstruse*), nejasný, temný, nesrozumitelný.

Absurdní (n. *absurd*, *widersinnig*, f. *absurde*, a. *absurd*, *nonsensical*), nesmyslný, protismyslný, odporující; *deductio ad absurdum* znamená dokázati nesprávnost nějakého tvrzení tím, že ukážeme, že některé jeho důsledky odporují pravdě. *A b s u r d i t a*, nesmyslnost.

Abubacer (Ibn Tufail nebo Thofail), 1100—1185, arab. filosof, jehož filosofický román „Žijící, syn bdícího“ líčí v duchu novoplatonském vývoj člověka až ke spojení s Bohem.

Abulie (ř. *ἀβουλία*, n. *Abulie*, *Willenslosigkeit*, f. *aboulie*, a. *aboulia*), duševní porucha, záležející v nemožnosti odhodlati se k něčemu pro nedostatek vůle nebo odporu; vyskytu je se ponejvíce jako průvodní zjev chorob.

Lit.: Th. R i b o t, *Les maladies de la volonté* (25. v. 1909).

Abundantní, nadbytný, v. výměr.

Ab universali ad particulare valet, a particulari ad universale non valet consequentia, ze všeobecného se dá soudit na zvláštní, ne však naopak; je to pravidlo pro deduktivní (v. t.) postup.

Ab utili; *demonstratio ab utili* je důkaz z užitečnosti nějakého předpokladu.

Acedie (ř. *ἀκήδεια*), netečnost, lhostejnost k nějakému statku.

Acervus, houf, klamný důkaz Eleatů, jímž se má dokázati zdánlivost smyslového vnímání. Zenon tvrdil, že padající hromada obilí nemůže způsobit hluk, ježto se skládá ze zrnek, jejichž pád, když by padala jednotlivě, neslyšíme. Podle Eubulida se nedá rozhodnouti, kolik zrnek tvoří už hromadu; z toho vyvozuje, že hromada nemůže vůbec vzniknouti.

Actio viz činnost, účinek.

Actus viz akt.

Acyanopsie je druh barvosleposti; postižený nevidí barvy fialové.

Adamson, Robert, 1852—1902, angl. filosof, dospěl ke kritickému empirismu. Sp.: *The development of modern philosophy* (2 sv. 1903),

The development of Greek philosophy (1908), A short history of logic (1911).

Adaptace (n., f., a. *adaptation*) také adapce je přizpůsobení (v. t.) ústrojí smyslového podnětu a podráždění, zvláště oka světlu. Sem náleží t. zv. zjev Purkyňův (v. t.). Také pozornost bývá přizpůsobována svým obsahům.

Adekvátní (n. *adäquat*, f. *adéquat*, a. *adequate*), vystihující, přiměřený, shodný, přesně odpovídající; pojem, poznání, představa jsou a. svému předmětu, vystihují-li dokonale jeho povahu a vlastnosti. **A.** poznání (Leibniz) je zřetelné poznání, jež se dá rozložit ve své prvky. **A.** podráždění jsou podráždění, přiměřená příslušnému orgánu, na př. světlo oku, zvuk uchu. K adekvátnímu podráždění je každý smyslový orgán zvláště citlivý, má pro ně „specifickou disposici“. — Opak inadekvátní.

Adelard z Bathu, anglický scholastik 12. stol., který se pokusil o psychol. vysvětlení problému všeobecnin. Sp.: *Quaestiones naturales, De eodem et diverso*.

Lit.: Willner, Des A. v. Bath Traktat: *De eodem et diverso* (1903).

Adherentní, (n. *adhärent*, f. *adhérent*, a. *adherent*) připojený, nesamostatný znak. V. inherentní, inherence.

Ad hominem, argumentum a. h., důkaz přizpůsobený chápavosti a daným poměrům určitého člověka, tedy nikoliv obecně platný, nýbrž přesvědčující právě určitého odpůrce.

Adiafora, lhostejné; kynikové a stoikové považovali všechny vnější statky jako bohatství, čest, zdraví, dokonce i život, za věci lhostejné, za adiafora; jediným pravým statkem byla jim ctnost.

Adickes, Erich (29. VI. 1866—8. VII. 1928), něm. filosof směru novokantovského, vydavatel Kanta. Sp.: *Wissen und Glauben* (1898), *Charakter u. Weltanschauung* (1905), *Kant u. das Ding an sich* (1924), *Kants Lehre von der doppelten Affektion* (1925). *Kants handschriftlicher Nachlaß* (3 sv., 1911—14), *Kant als Naturforscher* (2 sv., 1924—25), *Kant und die Als-Ob-Philosophie* (1927).

Lit.: *Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, Bd. 2 (1921).

Adler, Alfred, * 7. II. 1870, vídeňský nervový lékař, zakladatel individuální psychologie (v. t.). Sp.: *Über den nervösen Charakter* (1912, 5. v. 1927), *Die Technik d. Individualpsychologie* (1928—30), *Praxis u. Theorie d. Individualpsychologie* (1918, 4. v. 1930), *Menschenkenntnis* (1927, 3. v. 1929); od r. 1914 vydává *Internationale Zeitschrift f. Individualpsychologie*.

Lit.: M. Sperber, Alfred A., *der Mensch u. s. Lehre* (1927).

Ad oculos demonstrare: dokázati něco názorně, zcela přesvědčivě.

Ad rem (lat.), k věci.

Aequilibrium differentiae, rovnováha mezi dvěma stejně silně působícími motivy; v podobném případě buď vůbec nedojde k rozhodnutí, nebo se na konec jedná impulsivně nebo automaticky.

Aequivocus, označení pro slovo, jež sice stejně zní, ale má více významů; tedy dvojsmyslný.

Afasie (n. *Aphasie*, f. *aphasie*, a. *aphasia*), bezřeči; 1. u starších skeptiků zdržení se určité výpovědi o nepoznatelné podstatě věci (srv. epoche); 2. patologická **a.** je ztráta schopnosti rozuměti mluvenému a vyjadřovati se. Mluvidla a inteligence jsou však neporušeny. Nemoc tkví asi v poruše mozkové. **A.** motorickou (také ataktickou či afemií n. agrafií zvanou) rozumí se neschopnost vyjadřovati se ústně nebo písemně (agrafie). Nemocnému se nedostává sice slov k mluvení, mluvenému však rozumí. **A.** sensorickou (také amnestickou) stížená osoba může se zato vyjadřovati, nechápe však mluvené a psané či tištěné. Srv. alexie.

Lit.: K u s s m a u l, Die Störungen der Sprache (1885); Ch. B a s t i a n, Über Aphasie (1902); K. G o l d s t e i n, Über Aphasie (1927). H. H e a d, Aphasia and kindred disorders of speech (2 sv., 1926).

Afekce (l. *affectio*, n. *Affektion*, *Gefühl*, f. *affection*, a. *affection*), 1. změna stavu, vzrušení. Smyslová **a.** je vzrušení smyslové činnosti, způsobené podrážděním, citová **a.** je vzrušení citícího vědomí. 2. uzpůsobení, vlastnost; u Spinozy jsou modi afekcí substance, scholastikové mluví o *affectiones entis*. 3. náklonnost, láska. 4. zachvácení (při nemoci).

Afekt (l. *affectus*, n. *Affekt*, *Gemütsbewegung*, f. *affection*, a. *affect*), intenzivní zážitek citový, spojený se změnou představování a sdružování představ. Vnějšími příznaky bývají prudké výrazové pohyby. **A.-y** souvisí s cítěním ústrojným a jednotlivými pocity. Mívají také patrný směr k určitým předmětům. Podle Wundta rozlišujeme afekty na libé a nelibé. Jinak rozlišují se afekty také co do účinků na tlumící a podněcující, s hlediska vnějších průvodních zjevů na sthenické a asthenické (mohoucné a nemohoucné). Sthenické mají zvýšený tep, rozšíření tepen, rychlý a prudký, ale nepravidelný dech, zvlnění pohybů útrobných. Asthenické se vyznačují zvolněným tepem, chabým dechem a jsou bez rozšíření tepen a zvlnění útroh.

Lit.: C. L a n g e, Über Gemütsbewegungen (1887); J. R e h m k e, Die Lehre vom Gemüt (2. v. 1911); C. M. G i e s s l e r, Die Gemütsbewegungen u. ihre Beherrschung (1900); H. A p f e l b a c h, Affektdynamik (1928).

Afektivita (n. *Affektivität*, f. *affectivité*, a. *affectivity*), obecná funkce shrnující v sobě jevy citové.

Afektivní (n. *affectiv*, f. *affectif*, a. *affective*), citový.

Afemie, (n. *Aphemie*, f. *aphémie*, a. *aphemia*) motorická afasie bez alexie a grafie.

Afinita (l. *affinitas*, n. *Verwandschaft*, *Affinität*, f. *affinité*, a. *affinity*), příbuznost, slučivost látek; v psych. podobnost představ jako základ asociace (v. t.), v logice vzájemný vztah pojmů, náležejících k témuž druhu.

Afirmace (l. *affirmatio*, n. *Bejahung*, f., a. *affirmation*), kladné tvrzení, druh logické kvality soudu. Afirmativní soud je soud, v němž nějakému podmětu kladně přisuzujeme nějaký přisudek; jeho formule je S je P. Opak: negativní soud.

Afonie (n. *Stimmlosigkeit*, *Aphonie*, f. *aphonie*, a. *aphonia*), porucha řeči, při níž nemocný (ponejvíce hysterik) může mluvit pouze šeptem. Afonickými šelesty rozumějí se trvalé šelesty v nemocném uchu.

A fortiori (causa) označují se úsudky, které vycházejí ze soudu uznaného za správný k dalšímu soudu, pro nějž platí nejen důvody, uznané při prvním soudu, ale ještě jiné silnější. Na př.: Všichni lidé se mohou mýlit, a fortiori lidé nezkušení.

Afrasié (n. *Aphrasie*, *Sprachlosigkeit*, f. *aphrasie*, a. *aphrasia*). Pro chorobnou představitost nastává v některých nemocech duševních buď naprostá němota, nebo mluvení vět beze smyslu. Srv. agramatismus.

Agamie, volný pohlavní vztah u primitivních národů, první forma rodinného svazku.

Agathobiotika, nauka o správném způsobu života, totéž co dietetika (v. t.)

Agathologie, učení o nejvyšším dobru (*ἀγαθόν*).

Agens (n. *der n. das Wirkende*, f., a. *agent*), činná, působící, hybná síla; každá bytost, jež vykonává nějakou činnost.

Aglutinace (n. *Agglutination*, *Anleimung*, f., a. *agglutination*), jednoduchá forma apercepčního spojování představ, kdy sice vzniká nová celková představa, ale jednotlivé části zůstávají samostatnými představami; v psychologii řeči seskupování slov v nové pojmy.

Agnosie (n., f. *Agnosie*, a. *agnosia*), nevědomost; v psychopathologii neschopnost rozeznati a poznati běžné předměty nebo symboly. Za příčinu se uvádějí onemocnění jistých částí mozku, zvláště oddílů kůry. Jde-li o zvuky, nazývána bývá **a.** akustickou čili „hluchotou duševní“, u zrakových jevů se mluví o **a.** visuální, „slepotě duševní“, u hmatu pak o **a.** taktilní, „hmatové slepotě“. Ústrojí smyslové samo bývá při tom neporušeno.

Agnosticismus (n. *Agnostizismus*, f. *agnosticisme*, a. *agnosticism*), theorie nepoznatelná, pozitivistické hledisko, které omezuje poznání na věci smyslové zkušenosti, kdežto podstaty jejich, absolutno, pokládá za nepoznatelné. Bůh, podstata duše a světa, počátek a konec věcí, účelnost atd. jsou nepoznatelné. Název pochází od Huxleye z r. 1869. Agnostikové jsou Hume, Kant, Comte, Spencer, u nás Krejčí.

Lit.: Jos. K r a t o c h v i l, Pojem agnosticizmu (Č. M. IX, 1908); E. de R o b e r t y, L'agnosticisme (1896); F l i n t, Agnosticizm (1903). C. R a n z o l i L'agnosticismo nella filosofia religiosa (1912);

Agorafobie (n. *Platzangst*, f. *agoraphobie*, a. *agoraphobia*), chorobný strach z překročení většího prostranství, spojený s lapáním dechu a závratí.

Agrafie (n. *Agraphie*, f. *agraphie*, a. *agraphia*), ztráta schopnosti psát, přes to, že pohyblivost ruky je zachována a inteligence je skoro normální. Srv. afasie.

Agramatismus (n. *Agrammatismus*, f. *agrammatisme*, a. *agrammatism*), neschopnost správně tvořit a spojovat slova; podkladem je afasie (v. t.).

Agregát (n. *Aggregat*, *Anhäufung*, f. *agrégat*, a. *aggregate*), vnější nákupení prvků bez vnitřní jednoty. Tělesa jsou podle Leibnize **a-** y monad.

Agricola, Rudolf (vl. jménem Roelof Huysman) 23. VIII. 1443 — 27. X. 1485, humanista, odpůrce scholastiky, průkopník humanist. výchovy. Sp.: *De inventione dialectica*, *De formando studio*.

Lit.: I h m, Rud. A., sein Leben u. seine Schriften (1893).

Agrippa, skeptik z 2. stol. po Kr., stanovil 5 tropů, t. j. důvodů proti možnosti poznání.

Agrippaz Nettesheimu, Cornelius Heinrich, 1486-1535, novoplatonik a okultista, alchymista a dobrodruh. Sp.: *De occulta philosophia* (přel. do č., 2. v. 1920), *Declamatio de incertudine et vanitate omnium scientiarum*.

Lit.: Morley, *Life of Cornelius A.* (1856); J. Orsier, H. C. A. *Sa vie et son oeuvre d'après sa Correspondance* (1911); Meurer, *Zur Logik des C. A.* (1920).

Ahriman, bůh temnoty, princip zla v perském náboženství Zaratustrově. Opak Ormuzd, princip dobra.

Ach, Narziss, * 29. X. 1871, profesor v Královci, zabývá se ponejvíce výzkumem vůle. Sp.: *Über die Willenstätigkeit u. das Denken* (1905), *Über die Begriffsbildung* (1913), *Über den Willensakt u. das Temperament* (1910).

Achamoth (αχαμώθ), v gnostické nauce Valentinově mezistupeň mezi 30 aeony a hmotným světem, vzniklý prohřešením aeona „moudrosti“ (σοφία); je to nižší moudrost, z níž vzejde Demiurg.

Achilleus, slavný klamný důkaz Zenona z Eleje proti možnosti pohybu. Rychlonohý Achilles nemůže dohoniti pomalou želvu, která má náskok, poněvadž musí vždy tento náskok dohoniti, kdežto želva se zatím dostane o malou dráhu dopředu.

Achloropsie, druh barvosleposti; stížený nevidí zelenou barvu.

Achromatopsie v. barvoslepost.

d' Ailly, Pierre, v. Petr z Ailly.

Ainesidemos z Knossu, obnovitel pyrrhonské skepse v posledních letech 1. stol. po Kr. Stanovil 10 tropů čili důvodů proti možnosti poznání.

Ajdukiewicz, Kazimierz, * 1890, polský filosof, Sp.: *Z metodologii nauk dedukcyjnych* (1921), *Glówne zasady metodologii nauk i logiki formalnej* (1928).

Akademie platonská, filosofická škola Platonova, nazvaná tak podle háje Akademova u Athén, v jehož blízkosti Platon vyučoval. Rozeznává se starší, střední a nová a. K starší a-i náležejí Speusippos, Xenokrates, Krates, Hermodoros, Polemon, Filip z Opunta, Krantor; k střední Arkesilaos a Karneades, k nové Filon z Larisy a Antiochos z Askalonu. Novou platonskou a. založil ve Florencii (1440) Cosmo z Medici; prvním jejím správcem byl Georgios Gemistos Plethon.

Lit.: O. Immisch, *Academia* (1924); P. L. Landsberg, *Wesen und Bedeutung der platon. Akademie* (1923).

Akatografie a **akatafasie** jsou druhy afasie. (v. t.).

Akatalepsie (ř. ἀκαταληψία), nepoznatelnost podstaty věcí, již hlásali starověcí skeptikové. Srv. afasie I.

Akce v. činnost, jednání.

Akcent (n. *Akzent*, f., a. *accent*), přízvuk.

Akcesorický (n. *akzessorisch*, f. *accessoire*, a. *accessory*), přídavný, vedlejší, nepodstatný.

Akcidens, případek (l. *accidens*, n. *Akzidens*, f. *accidence*, a. *accidental property*), to, co nepatří k podstatě, co se mění, co je jen nahodilé, může býti i jinak, aniž se podstata věci změnila. Srv. substance.

Akolutie, nutný důsledek.

Akomodace (n. *Akkomodation*, f., a. *accomodation*), přizpůsobení, fyziologicky přizpůsobení oka světlu, vzdálenosti a pod.

Akosmismus (n. *Akosmismus*, f. *acosmisme*, a. *acosmism*), bezesvětí, názor, který popírá jsoucnost vnějšího světa, na př. učení Eleatů o jediném bytí, Spinozovo učení o všejediném Bohu, jehož pouhou změnou jsou věci.

Akribie (ř. *ἀκριβεια*), svědomitá péče a úzkostlivá přesnost ve vědecké práci.

Akrisie (ř. *ἀκρισία*), nekritičnost, nedostatek soudnosti.

Akroamatický, určený k poslouchání. Spisy Aristotelovy, vzniklé ze souvislých přednášek, nazývají se akroamatickými. Akroamatická metoda je na rozdíl od populární, „erotematické“, metoda vědecká.

Aksakov, Alexander Nikolajevič, 8. VI. 1832 — 17. I. 1903, ruský parapsycholog. S Du Prelem je hlavním průkopníkem parapsychologie.

Akt (l. *actus* n. *Akt*, f. *acte*, a. *act*), čin, kon, je všeobecně jednotlivá činnost (myšlenkový akt, volní akt); rozeznáváme akt a obsah jako dvě stránky duševních dění. U scholastiků znamená *actus* skutečnost, uskutečnění; rozeznávají kon čirý (*actus purus*), který nemá již žádné potence v sobě, nýbrž je pouhá skutečnost — Bůh — a kon nečirý (*actus impurus*), jemuž je přimísena možnost, ježto se může vyvíjeti. Čin první (*actus primus*) je bytnost věci existující; čin druhý (*actus secundus*) značí činnost věci, která předpokládá kon první, t. j. existenci.

Aktivismus (n. *Aktivismus*, f. *activisme*, a. *activism*), filos. názor, zdůrazňující působení vůle na život i kulturu; žádá proto rozhodující činnost pro určitou ideu. Podobný směr filos. je voluntarismus (v. t.). V novější filosofii je mnoho stoupenců a.-u, na př. Fichte, Schopenhauer, Nietzsche, James, Bergson a j. Opak: pasivismus.

Lit.: V. M a t h e s i u s, Kulturní aktivismus (1925); Alfred H o l i t z e r, Aktivistický a statický svět (Č. M. XXX, 1934); B l o n d e l, Philosophie de l'action (1893); G o l d s c h e i d, Kritik der Willenskraft (1905); E n o, Activism (1920).

Aktivita (n. *Aktivität*, f. *activité*, a. *activity*), schopnost samostatné činnosti, působnost, aktivní charakter.

Aktivní (n. *aktiv*, f. *actif*, a. *active*), činný, působící.

Aktualisace, uskutečnění určité možnosti nebo nějaké dispoice.

Aktualismus, v. aktuální theorie.

Aktualita pocitová (Külpe, n. *Aktualität der Gefühle*), označení pro skutečnost, že pocity nejsou vybavovány jako představy, nýbrž vznikají vždy vnějším působením; neexistují tedy reprodukované pocity, zato však pocitové vzpomínky a vzpomínkové pocity.

Aktuální theorie (n. *Aktualitätstheorie*), též aktualismus, učí, že skutečnost nezáleží v bytí, nýbrž v činnosti, dění, vyvíjení. V psychologii pojímá a. t. duši nikoliv jako substanci, nýbrž jako souhrn duševních jevů a pochodů.

Akumetr, také audiometr, přístroj k měření bystrosti sluchové (Politzer).

Akutní, ostrý, prudký, náhlý (o nemoci).

Alain de Lille, v. Alanus ab Insulis.

Alalie, (n. *Alalie*, f. *alalie*, a. *alalia*), neschopnost zřetelně hláskovati, zaviněná buď poruchou v ústředním a obvodovém nervstvu, nebo v mluvidlech. Srv. dyslalie.

Alanus ab Insulis (Alain de Lille), scholastický filosof a theolog, zvaný doctor universalis, kolem r. 1120—1202, podal soubor dotavadního vědění v básni „Anticlaudianus“.

Lit.: Baumgartner, Die Philosophie des A. (1896).

Albert Saský, * asi 1316, † 1390, scholastický filosof a přírodovědec. Komentoval Aristotelovu Etiku a Ekonomiku.

Lit.: Heidingsfelder, A. Sein Lebensgang und sein Kommentar zur Nikomanischen Ethik (2. vyd. 1927).

Albert Veliký (Albertus Magnus, asi 1193—1280), mistr scholastické filosofie, přírodovědec středního věku, tvůrce scholast. metafysiky, učitel sv. Tomáše Akv. Sp.: Summa theologiae, Summa philosophiae naturalis, De natura et origine animae. Spisy A. V. vyšly v 38 sv. v Paříži 1890—99.

Lit.: J. A. Opletal, A. V. (Meditace, 1909); Hertling, Alb. M. (1880, 2. v. 1914); Schneider, Die Psychol. A. d. Gr. (1903—06); Th. Heitz, La philos. et la foi chez A. le Grand (1908); F. Strunz, Albertus Magnus, Weisheit u. Naturforschung im Ma. (1926); A. Schneider, A. M. Sein Leben u. seine wissenschaftl. Bedeutung (1927); R. Liertz, Die Naturkunde von der menschl. Seele nach Albert dem Großen (1933).

Albinos, platonský eklektik z 2. stol. po Kr.

Alcuin, * kolem 735, † 804, zakladatel středověkých škol, pro něž skládal učebnice filosofie a gramatiky. Sp.: De animae ratione, Dialectica.

Lit.: Werner, A. und sein Jahrhundert (2. v. 1881); Browne, A. of York (1908). Lorentz, Alkuins Leben (1929).

Alegorie (n. *Allegorie*, f. *allégorie*, a. *allegory*), jinotaj, útvar, v němž se za konkrétním obrazem tají jiný smysl. Srov. symbol.

Lit.: Bornemann, Die Allegorie in Kunst, Wissenschaft u. Kirche (1899).

d' Alembert Jean le Rond, 16. XI. 1717—29. X. 1783, franc. encyklopedista a skeptik. Sp.: Traité de dynamique, Éléments de musique, Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie, Oeuvres philosophiques.

Lit.: M. Förster, Beiträge zur Kenntnis des Charakters u. der Philosophie d'Alemberts (1892). M. Müller, Essai sur la philosophie de Jean d'A. (1928).

Aletheia, řecké zosobnění pravdy.

Alethiologie, nauka o pravdě (*ἀλήθεια*) a správnosti.

Alexander z Afrodisie, peripatetický filosof, jeden z nejlepších vykladačů Aristotela, učil mezi r. 198 a 211 v Athénách. Vedle komentářů k Arist. napsal De fato, Quaestiones naturales a De anima.

Alexander z Hales, * před r. 1170, † 21. VIII. 1245, angl. fran-tiškán, průkopník scholastické metody středního věku. Naps. Summa universae theologiae ve 4 dílech.

Lit.: Enderes, Des A. v Hales Leben u. psychol. Lehre (v Phil. Jahrbuch 1888).

Alexander, Samuel, * 6. I. 1859, angl. filosof, realista, spatřuje úkol filosofie v empirickém prozkoumání apriorních znaků věcí, jakož i problémů, jež vznikají ze vztahu empirických vlastností k apriorním. Sp.: Moral Order and Progress (1889), Locke (1908), The foundations

of character (1914) Space, Time and Deity (2. sv. 1920, 2. v. 1927), Spinoza and Time (1921).

Alexandrijská filosofie je filos. z doby konce starověku a začátku křesť. éry, směs řecké filos. a orientálního mysticismu. Pěstovala se v městě Alexandrii. Hl. zástupce Filon Žid, Appollonios z Tyany, Plotin.

Alexie (n. *Alexie*, *Wortblindheit*, f. *alexie*, a. *alexia*), „slepota“ slov, kterým chorý nerozumí, ač jim dříve rozuměl a dovede je ještě čísti. Vzniká obyčejně po úrazech mozkových.

Alfarabi, * koncem 9. stol., † 950, arab. vykladač Aristotela. Sp.: *Fontes quaestionum*.

Lit.: M. Steinschneider, *Alfarabis des arab. Philosophen Leben u. Schritten* (1869).

Alfredus Anglicus (Alfred ze Sareshel), scholastik 12. stol., emp. směru, napsal „*De motu cordis*“.

Algazel, 1058—1111, arab. filosof-skeptik.

Algebraická logika v. logistika.

Algedonické pocity, souhrnné označení pro pocity libosti a nelibosti.

Algesie (n. *Schmerzempfindlichkeit*, f. *algésie*, a. *algesia*), citlivost k bolesti.

Algesimetr, přístroj k měření citlivosti k bolesti. Nazývá bývá také algometr.

Algochronometr, přístroj k měření citlivosti k bolesti, spojený s měřítkem času.

Algolagnie, (n. *Schmerzenslust*, f. *algolagnie*, a. *algolagnia*) radost z bolesti vlastní jakož i způsobované jiným. Často souvisí s pohlavností; v. sadismus, masochismus.

Algometr v. algesimetr.

Algorithmus (n. *Algorithmus*, f. *algorithmé*, a. *algorithm*), snaha vyjádřiti logické zákony číselnými značkami, viz logistika.

Alienace (n. *Alienation*, f. *aliénation*, a. *alienation*), duševní porucha, šílenství.

Alkendi, † 870, první arabský filosof.

Allen, Ethan, 1737—1789, amer. filosof, deista. Sp.: *Reason the only Oracle of Man* (1774).

Allocentrický, vycházející z jiného středu, od jiných lidí; opak egocentrický.

Allopathický, s jinými soucítící, pečující o cizí blaho.

Allura, Adlerův výraz, označující proměnlivost psychických vlastností a způsobů.

Alogický (n. *alogisch*, f. *alogique*), nelogický, logice odporující, nerozumný.

„**Als ob**“ filosofii nazval Vaihinger (v. t.) svou filosofii fikcí, učící, že i myšlenky teoreticky nesprávné řídí naše myšlení a jednání.

Lit.: O. R i t s c h l, *Die doppelte Wahrheit in der Philosophie des Als ob* (1925).

Alterace, (n. *Alteration*, f. *altération*, a. *alteration*), vzrušení, rozrušení myslí.

Alternativa (n. *Alternative*, *Doppelwahl*, f., a. *alternative*), volba mezi dvěma možnostmi.

Lit.: R. C l a y, *L'alternative*. (1927).

Alternativní soudy jsou 1. soudy, jež mohou býti spolu zaměněny, aniž by se jejich smysl porušil, 2. takové disjunktivní soudy, jejichž přisudek je tvořen pouze dvěma pojmy, vzájemně se vylučujícími (forma: S je buď P nebo Q).

Alternovati (l. *alternare*), spolu zaměnit.

Altruismus (l. *alter*, druhý, n. *Altruismus*, f. *altruisme*, a. *altruism*), myšlení i jednání směřující k blahu druhého, bližního. Opakem je egoismus. Comte pokládá oba za původní pudy lidské přirozenosti, kdežto Spencer myslí, že se altruismus ponenáhlu vyvinul z egoismu. Nejlepší formou altruismu jsou slova Kristova: Miluj bližního jako sebe samého. Srov. hesla: egoismus, individualismus, socialismus.

Lit.: L. D a r g u n, *Egoismus Altruismus* (1885); R. M. M c C o n n e l l, *The duty of altruism* (1910).

Alyta (ř. *ἀλυστα*), nerozřešitelné; označení Megariků pro klamné závěry.

A maiori ad minus, od většího k menšímu; to, co platí o větším, platí tím spíše o menším, ne však naopak.

Amalrich (Amaury de Bènes) nar. v kraji u Chartres, †. 1204, filosof pařížský, hlásal novoplatonský pantheismus.

Amalrikovci, stoupenci předešlého, kteří ztotožňovali podstatu světa s Bohem. R. 1215 byli odsouzeni na konc. Lateránském jako kacíři a brzo potom zanikli.

Ambiguita (l. *ambiguitas*, n. *Ambiguität*, f. *ambiguité*, a. *ambiguity*) dvojnáčetnost slov nebo pojmů.

Ambivalence (n. *Ambivalenz*, f., a. *ambivalence*), současná existence protichůdných citů (a f e k t i v n í a.), volních mínění (a m b i t e n d e n c e), nebo myšlenkových pochodů (i n t e l e k t u á l n í a.).

Ament Wilhelm, * 1876, průkopník psychologie dětství v Německu. Díla: *Entwicklung von Sprechen und Denken beim Kinde* (1899), *Pflanzenkenntnis beim Kinde* (1901), *Kindersprache* (1902), *Die Seele des Kindes* (1906, 16. vyd. 1925), *Sprachgeschichte des Kindes* (1921).

Amentia (n. *Verrücktheit*, f. *faiblesse mentale*, a. *amentia*), akutní nebo halucinační zmatenost, šílenství.

Americká filosofie byla ve svých počátcích pouze ohlasem filosofie evropské, zvláště anglické. Puritánští duchovní pěstovali berkeleyovský náboženský idealismus (S. Johnson, 1696—1772 J. Edwards, 1703—1758). Deismus a materialismus zavedli v Americe angl. přistěhovalci T. Paine a J. Priestley, kterým připravil půdu svým experimentalismem B. Franklin (1706—1790). Pantheistický transcendentální idealismus hlásal R. W. Emerson (1803—82), k jehož škole patřil B. Allcott, H. D. Thoreau a W. Whitman. Filosofii zdravého rozumu, t. zv. s k o t s k o u f i l o s. hlásali J. Mc Cosh (1811 až 1894) a N. Porter (1811—1882). Také eklekticismus Cousinův a Heglův idealismus, stejně jako pozitivismus a evolucionismus našly v Americe četné stoupence (W. T. Harris, J. W. Draper, J.

Fiske a j.) Od počátku 20. stol. začala si **a. f.** pilně všimati zvláště jednotlivých disciplin filosofických. Stanley Hall, Hugo Münsterberg, Baldwin a j. pěstovali psychologii; logika, sociologie a estetika našla horlivé ctitele v Giddingsovi, Barnesovi, Ellwoodovi atd. N á b o ž. filos. v duchu absol. idealismu pěstoval J. Royce, (1855—1916). Z existence omylu soudí na existenci absolutní pravdy. K jeho škole se hlásí J. E. Creighton, J. A. Leighton a W. E. Hocking.

První originální výtvar **a. f.** jest **p r a g m a t i s m u s**, jehož zakladatelem jest psycholog W. James, (1842—1910). Pravdivost vidí v užitečnosti a úspěšnosti. Pragmatismus Jamesův přešel do Evropy a získal tu značnou půdu, zvláště v Anglii vlivem F. C. S. Schillera, který užil místo názvu pragmatismus názvu humanismus (v. t.).

Lit.: K. V o r o v k a, Amer. filosofie (1929); R i l e y, American philosophy (1908). — P e r r y, Philosophy of the recent past (1927).

Amerling, Karel Slavoj, 1807—1884, filosof a pedagog český, lékař a ředitel první vzorné školy čes. u Piaristů v Praze.

Lit.: E m. R á d l, O české filosofii přirodní (Č. M. 1900); F. Č á d a, Amerlingovo učení průvředné (Č. M. VIII, 1907).

Amfibolie (n. *Amphibolie*, f. *amphibolie*, a. *amphibolia*), dvojsmyslnost pojmů, která vede ke klamným závěrům.

Amfilogie (ř. ἀμφιλογία) logický spor, protiklad.

Amimie (n. *Amimie*, f. *amimie*, a. *amimia*), nedostatek schopnosti napodobiti a chápati výrazy a posunky. Je sensorická a motorická. Ruce i nohy jsou při tom úplně zdravý.

A minori ad maius, úsudek z menšího na větší.

Ammonios Sakkas asi 175—242, učitel Plotinův, zakladatel novoplatonismu.

Lit.: G. V. L y n g, Die Lehre des A. S. (1874); F. H e i n e m a n n, A. S. u. d. Ursprung des Neuplatonismus (Hermes 61, 1926).

Amnesie (n. *Amnesie*, f. *amnésie*, a. *amnesia*), chorobná zapomětivost buď částečná neb úplná. Srv. též apraxie a afasie.

Amnestika, schopnost vypuditi z mysli nepříjemné vzpomínky.

Amok, šílenství tropů, vyskytující se zejména na malajských ostrovech; projevuje se tím, že zachvácený, zpravidla ozbrojený, běží úprkem krajinou a vraždí každého, kdo mu přijde do cesty.

Lit.: F e n n, Running Amok (1901).

Amorální (n. *amoralisch*), to, co je ethicky lhostejné; **amoralismus** je hledisko, zavrhuující obvyklé ethické hodnocení. Srv. imoralismus.

Ampère, André Marie, 22. I. 1775 — 10. VI. 1836, fysik a filosof franc., zakl. elektromagnetismu a elektrodynamiky.

Lit.: S a i n t-H i l a i r e, Philosophie des deux Ampères (1866).

Amusie (ř. ἀμουσία, n. *Amusie*, f. *amusie*, a. *amusia*), jinak také nazývaná slepotou not a hluchotou tónů. Nemocný nedovede noty viděné neb tóny slyšené znovu poznati. Též označení pro nedostatek uměleckého smyslu.

Lit.: E r i c h F e u c h t w a n g e r, Amusie (1930).

Anafie (n., f. *Anaphie*, a. *anaphia*), snížená schopnost vnímati počitky. Srv. anesthesie.

Anafrodisie, chorobný nedostatek pohlavního citění.

Anagoge (ř. ἀναγωγή I. vyšší, alegorický, filosofický smysl výkladu určité myšlenky. 2. převod čili redukce (v. t.) log. figur na figuru I.

Anakolutie, vynechávání slov nebo slabik při řeči.

Analgesie (ř. ἀναλγησία), ztráta bolestivosti. Srv. anesthesie.

Analogický (n. *analogisch*, f. *onologue* a. *analogous*), obdobný, odpovídající, v určitém vztahu stejně se chovající.

Analogický úsudek (n. *Analogieschluß*), je pravděpodobný závěr, jenž ze shody nebo podobnosti předmětů v některých znacích usuzuje na stejnost nebo podobnost i v jiných bodech. Na př. Země je obydlena. Mars má některé znaky, podobné znakům Země, tedy Mars je pravděpodobně též obydlen.

Lit.: E. H. H ä u ß l e r, Zur Theorie der Analogie u. des sogenannten Analogieschlusses (1927).

Analogie (ř. ἀναλογία, n. *Analogie*, f. *analogie*, a. *analogy*), podobnost, obdoba, poměr dvou věcí, jež se shodují v některých podstatných znacích; podle Kanta podobnost vztahů mezi docela nepodobnými věcmi.

Lit.: H. H ö f f d i n g, Der Begriff der Analogie (1924).

Analogie pocitu, viz synesthesie.

Analogie zkušenosti (n. *Analogien der Erfahrung*), u Kanta rozumová pravidla, podle nichž z vněmů vzniká jednota zkušenosti. Jejich všeobecná zásada je: „Všechny zkušenosti jsou podle svého bytí a priori podřízeny pravidlům určení jejich vzájemného vztahu v čase“. První analogie je z á s a d a t r v á n í s u b s t a n c e: „Při každé změně jevů substance trvá a její množství nemůže být v přírodě ani zvětšeno, ani zmenšeno“. Druhá analogie je z á s a d a č a s o v é p o s l o u p n o s t i podle zákona příčinnosti: „Všechny změny se dějí podle zákona o spojení příčiny a účinku.“ Třetí analogie je z á s a d a s o u č a s n o s t i podle zákona o vzájemném působení: „Všechny substance, pokud je v prostoru můžeme současně vnímat, vesměs na sebe vzájemně působí.“

Lit.: E. L a a s, Kants Analogien der Erfahrung (1876).

Analogismus, analogický postup, analogický úsudek.

Analogon, něco obdobného, podobného; a. rationis, nižší vědomí zvířat, podobné rozumu.

Analysa (ř. ἀνάλυσις, n. *Analyse*, f. *analyse*, a. *analysis*), rozložení, rozbor, roztržení celku v prvky. Opak: *synthesa*. Logická *analysa*, rozložení pojmu ve znaky; psycholog. *analysa*, rozložení představy v počítky.

Analytická metoda (n. *analytische Methode*), též m. regresivní, heuristická, je postup, který vede od zvláštního k obecnému, od skutečností k obecným zákonům, od podmíněného k podmínkám; ztotožňuje se proto s metodou induktivní. Protiva: *synthetická metoda*.

Analytická psychologie (n. *analytische Psychologie*) je psychologie, kladoucí důraz na rozbor a rozčlenění ps. jevů (Paulsen, Dilthey, Schmied-Kowarszik.).

Analytický soud (n. *analytisches Urteil*) je soud, jehož přisudek je již zahrnut v podmětu, takže jenom zdůrazňuje a vysvětluje obsah,

již existující. **A.** s. nerozšiřuje tedy naše poznání, nýbrž je soudem vysvětlovacím.

Lit.: W. Dubislav, Über die sog. analytischen u. synthetischen Urteile (1926).

Analytický typ, typ inteligence, vyznačující se kritickou schopností.

Analytika (ř. ἀναλυτικός), rozbor, rozkládání myšlenek a pronikání k jejich prvkům. Hlavním obsahem logických spisů Aristotelových jsou čtyři knihy o analytice, obírající se zejména naukou o úsudku a důkazu. **Transcendentální a.** Kantova je učení o logických základech předmětného poznání, o rozkládání apriorního poznání v prvky čistého poznání rozumového.

Anamnesa, (ř. ἀνάμνησις, n. *Rückerinnerung*), opětá vzpomínka. Podle Platona je filos. poznání vzpomínkou na ideje, jež duše ve své preexistenci byla poznala.

Anarchie (n. *Anarchie*, f. *anarchie*, a. *anarchy*) bezvládní, stav, kdy není autorita, zákona, státní moci.

Anarchismus (n. *Anarchismus*, f. *anarchisme*, a. *anarchism*) popírá každou autoritu a zákonné donucování, každé poručníkování jedince zákonem nebo vrchností; zásadně tedy odmítá státní moc a žádá pro jedince naprostou sociální i hospodářskou svobodu. Smlouvy a vztahy mezi lidmi mohou se kdykoli měnit. Individualistický **a.** žádá naprostou volnost jedince, komunistický **a.** naproti tomu majetkové společenství menších skupin. Tím se **a.** liší od liberalismu i od socialismu a bolševismu. Hlavní zástupci **a-u** jsou Proudhon a Max Stirner.

Lit.: Reclus, L'évolution, évolution et l'idéal anarchique (5. v. 1902); Bogirus, Die Ideenwelt des Anarchismus (1904); Zoccoli, L'anarchia (1907); Eltzbacher, Der Anarchismus (1900); Nettlau, Der Anarchismus von Proudhon zu Kropotkin (1927); K. Diehl, Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus (5. v. 1928).

Anarthrie (n. *Anarthrie*, f. *anarthrie*, a. *anarthria*), druh afasie, kdy stížený pronáší hlásky, slabiky a slova řádně nerozčleněné.

Anaxagoras z Klazomenu v M. Asii (508—428 př. Kr.) hlásal dualismus. Jako příčinu dějů světových přijímá nehmotný princip, od všeho tělesného odchylený, který nazývá Nous, Rozum, Duch světový.

Lit.: Jar. Ludvíkovský, Studie o Anaxagorově teorii hmoty (L. F. 1922); Dentler, Der Nus nach A. (ve Philos. Jahrb. 1889).

Anaximander z Miletu (611—547 př. Kr.) učil, že příčinou věcí jest neomezený, neurčitý prvek, jež zove apeiron.

Lit.: Otten, A. aus Milet (diss., 1912); Diels, A. von Milet (v Neue Jb. f. das klass. Altertum 1923).

Anaximenes, žák předešlého († 524 př. Kr.), učil, že vzduch je příčinou věcí. Zředováním a zhušťováním vše povstává a dále se vyvíjí.

Lit.: F. Čáda, O životě a věku filosofa Anaximena (L. F. 1890).

Androcentrický (ἀνδρ, muž), názor vycházející od člověka jako středu etických nebo sociálních či pod. otázek.

Androfonomanie, chorobná touha vraždit.

Androgenese, věda o tělesném a duševním vývoji člověka.

Androgynie, nedostatečný rozdíl psychických známek mužských a ženských. Duševní obměna homosexuality.

Androlatrie, zbožňování člověka.

Andromanie, viz nymfomanie.

Andronikos z Rhodu (kolem 70 př. Kr.), pořadatel a vykladač spisů Aristotelových.

Lit.: Littig, A. v. R. (1894—95).

Anencephalus, tvor bez velikého mozku. Reflexy takových tvorů zkoumal Goltz a Bechtěrev.

Anerosie, úplný nedostatek pohlavního citění.

Anerythropsie, barvoslepost pro červenou barvu.

Anesthesie (n. *Anaesthesie*, *Unempfindlichkeit*, f. *anesthésie*, a. *anaesthesia*), necitlivost, stav, v němž počitky se nevnímají; vzniká předrážděním, únavou, poškozením nervstva a pod.

Anestetická letora (E. Kretschmer), podivínská, nedůtklivá a lehkomyšlná.

Aneurální reflexy (Kretschmer) jsou reflexy, které nemají přímého a jediného vztahu k nervové soustavě.

Angelus Silesius (vl. jménem Johannes Scheffler), 1624—1677, něm. mystik a básník. Hl. dílo *Cherubinischer Wandersmann* (přel. do č.).

Lit.: A. L a n g, Cherubínský poutník (1922).

Anglická filosofie. V Anglii se projevovala vždy snaha, spojovati filosofii s exaktním věděním. Angličané byli vždy zástupci zkušenostního prvku ve filosofii a představovali tak protiváhu filosofie francouzské a německé. Všechny problémy byly řešeny s opravdovým smyslem pro skutečnost a s dobrou znalostí lidí. **A. f.** měla značný podíl již na středověké filosofii scholastické. Jan ze Salisbury (12. stol.) obrátil od theologie pozornost k humanistickým studiím, Alexander z Hales (13. stol.) pěstoval aristotelismus. K rozbití jednoty vědy a víry přispěli podstatně tři angl. myslitelé: Duns Scotus svým skepticismem, Roger Bacon zdůrazňováním empirických přírodních věd a Vilém Occam obnovením nominalismu (14. stol.), První moderní angl. filosof byl **Thomas Hobbes**, jenž viděl úkol vědy v poznání bezpodmínečně platných příčin. Proti jeho učení stál **deismus**, založený Herbertem z Cherbury a vypracovaný později Tollandem, Collinsem a Tindalem ke kritickému racionalismu. Velký rozmach **a. f.** na konci 17. stol. je spojen se jménem **Johna Locke**a, zakladatele kritické filosofie, který značně působil i na filosofii kontinentální (Leibniz, Condillac). Locke si za první filosofickou otázku položil otázku po vzniku představ; vyřešil ji tak, že lidské vědění je omezeno na zjištění vztahů mezi představami, vytvořenými vnější a vnitřní zkušeností. Tento empirismus propracoval **Berkeley** k sensualistickému idealismu. Mechanistické pojetí přírody, spojené ostatně s náboženskou věrou, mělo své nejoddanější vyznavače v **Rob. Boyle**ovi a **Isaacu Newton**ovi. **David Hume** podrobil pronikavé kritice pojmy substance a kauzality. Současně se vyvíjela morální filosofie anglická, jež principy morálky odvozovala z vrozeného citu. Hlavní zástupci tohoto směru jsou Shaftesbury, Cumberland, Clarke a Wollaston.

Rozšířením tohoto principu na theoretické otázky založil **Thomas Reid** skotskou filosofii, učení o common-sense, jež metafysické pravdy čerpala ze skutečností bezprostředního vědomí. Tato nauka ovládala angl. filosofii i na začátku 19. stol.; z jejích zástupců sluší jmenovati Beattieho, Oswalda a zejména Dugalda Stewarta. **W. Hamilton** uplatnil Kantovo učení o kritice rozumu; k němu se přidružili četní stoupenci Kantovi, z nichž nejvýznačnější je **Mansel**. Na **Fichta** navázal **Carlyle**, ze **Schellinga** vyšel **Coleridge**. Rovněž **Herbartovo** a **Heglovo** učení, jakož i **Cousinův** eklekticismus a **positivismus Comteův** našly v Anglii vynikající stoupence. Za nejsamostatnější výtvar **a. f.** platí *asociační filosofie* 19. stol., založená na důsledném empirismu a psychol. individualismu (**James**, **John Stuart Mill**). **Darwinova** vývojová theorie zasáhla i do filosofie. Jednota vývojové myšlenky stala se základem synthetické filosofie **Spencerovy**, která dosáhla v Anglii velké obliby. Proti asociační a vývojové filosofii snažili se **Martineau**, **Flint** a **Webb** zachrániti theistický dualismus. Německý kritický idealismus vyvolal v Anglii idealistický směr, representovaný **Cairdem**, **Greenem**, **Bradleyem**, **Bosanquetem** a **Haldanem**. Začátkem 20. stol. objevila se snaha, řešiti noetické problémy jakýmsi druhem kritického realismu (**Rob. Adamson**, **Shadworth Hodgson**). Základní myšlenka pragmatismu, že všechno poznání je praktické povahy, setkala se v Anglii se živým souhlasem a je propagována hlavně **F. C. S. Schillerem** a **H. Sidgwickem**. Nové cesty realistického názoru světového ukazují **Bertrand Russell**, **G. E. Moore** a **S. Alexander**.

Lit.: **Sorley**, A history of English philosophy (1920); **Else Wentscher**, Englische Philosophie (1924).

Anhedonie psychická, neschopnost buditi a vnímati libé city.

Anima (lat.), duše. **A. humana naturaliter christiana** (Tertullian), lidská duše je svou přirozeností křesťanská, t. j. má křesť. vlohy a náboženství křesťanské je jí plně přiměřené. — **A. mundi**, duch světa, času.

Animalismus, uctívání zvířat u primitivních národů.

Animalita (n. *Tierheit*, f. *animalité*, a. *animality*), zvířeckost, smyslost, smyslnost.

Animalitismus, etický směr, hlásající šetření života všech živočichů.

Lit.: **V. Vasilkioti**, O animalitizmu (Č. M. 1931).

Animatismus (z lat. *animatus* — oživený), názor primitivních národů o oživenosti celé přírody a tajemných silách přírodních, jako jsou blesk, bouře, vodopády, hory, skály, rostliny atd. **A.** pokládala psychologie národů za prvotnější stupeň náboženský než je animismus. Dnes se toto rozlišování odmítá.

Lit.: **Marett**, The threshold of religion (1909).

Animismus (n. *Animismus*, f. *animisme*, a. *animism*), 1. víra a kult různých představ o duši. Duše uctívána je jako tělesná, dechová či stín, při tom ctí se krev, ledviny neb pohlavní ústroje jako sídlo duše. Představa duše jako vydechovaného vede k víře ve stěhování duší a proměňování se ve zvířata (*animalismus*). 2. Ve filosofii označuje se

jako **a.** směr, jenž považuje duši a duševno vůbec za podstatu života. Hlavními představiteli tohoto směru jsou Aristoteles, Paracelsus a Leibniz.

Lit. k 1.: O. F. Vaněk, Animismus, 2. v. pod názvem O původu a rozvoji náboženství (1901). Clodd, Animisme (1918) W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee (2. v. 1926). 2. Tissot, L'animisme (1865); A. Borchert, Der Animismus (1900, přel. do č.); Höffding, Der menschliche Gedanke (1911).

Animistická hypotéza se domnívá, že veškeré hmotné pochody tělesné mají jim odpovídající duševní pochody.

Anoia, nerozumnost, nesmyslnost.

Anomalie (ř. ἀνομαλία, n. *Abnormität*, f. *anomalie*, a. *anomaly*), nepravidelnost, odchýlení od pravidla nebo zákona.

Anomaloskop, přístroj ke zkoumání barvosleposti (Nagel).

Anomický (n. *anomisch*, f. *anomique*, a. *anomic*), neuspořádaný, neorganisovaný; to, co vzniká z nedostatku organisace.

Anomie (ř. ἀνομία), bezzákonnost, libovůle.

Anorexie, nedostatek snaživosti.

Anorganický, (n. *anorganisch*, f. *anorganique*, a. *inorganic*) neústrojný, neživý. Protiva: organický.

Anosmie, ztráta čichu.

Anselm z Besate (Anselmus Peripateticus), dialektik z 2. pol. 11. stol. Sp.: Rhetorimachia.

Lit.: E. Dümmler, Anselm der Peripatetiker (1872).

Anselm z Canterbury, sv., 1033—21. IV. 1109, scholastik, pokusil se o usoustavnění scholastické filosofie a její povznesení. Vědění světské není sice víře nutné, ale potřebné. Credo, ut intelligam (věřím, abych rozuměl) značí, že poznání má spočívat na víře. Známy je jeho tak zvaný ontologický důkaz jsoucnosti boží, v němž z pouhého pojmu Boha jako bytosti nejdokonalejší soudí na reální existenci Boha. Hl. sp.: Proslogion, Cur Deus homo, De libero arbitrio.

Lit.: Raguey, Historie de St. A. (1890); Riggs, St. A. of C. (1896); Domet de Vorges, Saint Anselme (1901); A. Abbamondi, S. Anselmo d'Aosta nella storia, nella pedagogia, nella filosofia (1911).

Anselm z Laonu, * kolem 1050, † 1117, scholastický filosof, žák předešlého, první systematik rané scholastiky. Sp.: Glossa interlinearis in universum Testamentum, Sententiae.

Lit.: M. Grabmann, Die Geschichte der scholastischen Methode II. (1911).

Antagonismus (n. *Antagonismus*, f. *antagonisme*, a. *antagonism*), spor, protivné působení dvou sil jakéhokoliv řádu. **A.** existuje v říši ústrojných i neústrojných, v duši, společnosti i v dějinném vývoji.

Lit.: Dühring, Wirklichkeitsphilosophie (1895).

Antecedens, předcházející, v logickém úsudku návěst hořejší i dolejší, násudek; v dění příčina; opak consequens.

Antemundánní, předsvětný, před existencí času a prostoru.

Anthropismus, zlidštění, názor, jenž staví člověka proti ostatní přírodě a považuje ho za konečný cíl organického stvoření, za bohorovnou bytost.

Anthropobiologie, učení o životních projevech lidstva a jejich příčinách.

Anthropocentrický, (n. *anthropozentrisch*, f. *anthropocentrique*, a. *anthropocentric*), člověko-středný; názor, podle něhož se člověk pokládá za střed vesmíru a všeho dění v něm.

Anthropodicea, oprávnění člověka v přírodním řádu.

Anthropofobie, chorobná bázeň před lidmi.

Antropogenie, dějiny vývoje člověka a lidských druhů.

Anthropogeografie, nauka o závislosti národů a jejich kultury na útvaru geografického prostředí.

Lit.: F. R a t z e l, Anthropogeographie (1882—91); J. B r u n h e s, La géographie humaine (3 sv., 3. v. 1925).

Anthropognosie, znalost lidí.

Anthropolatrie, zbožštění člověka.

Anthropologická sociologie, anthroposociologie, sociologický směr, dnes překonaný, který všechno sociální dění vysvětloval vrozenými rasovými znaky lidskými.

Anthropologie (n. *Anthropologie*, f. *anthropologie*, a. *anthropology*), věda o člověku, jak po stránce tělesné (fysiologická neb somatická a.), tak po stránce duševní (psychická a.)

Lit.: K. H e r f o r t, Antropologie ve světle konstitučního problému a moderní psychiatrie (1923); Aleš H r d l i č k a, O původu a vývoji lidstva (1924); J. M a t i e g k a, Původ a počátky lidstva (1924); t ý ž, Nauka o plemelech (1929); J. R a n k e, Der Mensch (3 v. 1920). D. F o l k m a r, Leçons d'anthropologie philos. (1900); Rudolf M a r t i n, Lehrbuch der Anthropologie (2. v. 1927); Paul Ludwig L a n d s b e r g, Einführung in die philosophische Anthropologie (1934).

Anthropologismus je 1. názor, že všechno poznání se zakládá na anthropologii, že je tedy podmíněno lidskou povahou; 2. hledisko, jež všechny náboženské představy vysvětluje lidskými přáními a nadějemi. Srv. homo — mensura, hominismus.

Anthropomorfismus (ř. *ανθρωπόμορφος*, n. *Anthropomorphismus*, f. *anthropomorphisme*, a. *anthropomorphism*), zlidštění, zejména způsob představovati si Boha po způsobu člověka, přenášení lidských vlastností na Boha.

Anthropomorfní myšlení, zosobňování neživých předmětů a zlidšťování zvířat a rostlin, vyskytující se zejména u dětí.

Anthroponomie, Kantovo označení pro normativně-praktickou filosofii.

Anthropopathismus (ř. *ανθρωποπάθεια*), pojmání Boha jako bytosti s lidským citěním a chtěním, s lidskými vášněmi.

Anthrópos zóon politikon (řec.), člověk je společenský živočich, známý výrok Aristotelův.

Anthroposociologie v. anthropologická sociologie.

Anthroposofie, „moudrost o člověku“, je zvl. druh okultismu, založený 1912 Rudolfem Steinerem. Člověk prý zvláštní sebevýchovou dospívá k nadsmyslným, visionářským, transcendentním poznatkům o „prabožském člověku“ a tím ke skutečnému zření podstaty veškeré skutečnosti. Cesta jde od imaginace přes inspiraci k plné intuici, již se

projevuje absolutní duch v myšlenkách a pojmech člověka. Jednotlivec podléhá zákonu reinkarnace (v. t.), očistnou cestu určuje karma (v. t.). **A.** je smíšenina staroindických, manichejských, kabbalistických, rozenkruciánských a theosofických názorů s fil. podkladem monistickým. Výchovně i sociálně je bezcenná, nábožensky znamená úplné znehodnocení učení křesťanského.

Lit.: Rud. S t e i n e r, Die Geheimwissenschaft (20. vyd. 1925); I. W. H a u e r, Werden und Wesen der A. (1922); Karl L u d w i g, Die Anthroposophie (3. v. 1922); M a g e r, Moderne Theosophie (1922); S c h m i d t-J a p i n g, Recht u. Unrecht d. Anthroposophie (1922); S t o l z e n b u r g, A. und Christentum (1925).

Anthropotheismus, zbožštění člověka, víra v člověka, jako by byl božstvím.

Anticipace (l. *anticipatio*, ř. *πρόληψις*, n. *Antizipation*, *Vorwegnahme*, f. a. *anticipation*), předchozí znalost, získaná zkušeností nebo z psychol. nebo logické zákonitosti vědomí. Kant mluví o ideách, získaných per *anticipationes*.

Antifasie (ř.), odpor, protimluv.

Antifora (ř.), protiva, opak.

Antichthon (ř. *ἀντίχθων*), protizemě; Pythagorovci nazývali tak světové těleso, pohybující se s ostatními tělesy proti zemi kolem ústředního ohně; toto těleso přidali k ostatním tělesům (země, měsíc, slunce, pět planet, hvězdné nebe), aby bylo doplněno posvátné číslo 10.

Antiintelektualismus 1. směr, odmítající filosofický intelektualismus (v. t.), 2. odpor proti nadvládě intelektu v praktickém životě.

Antiklerikalismus, boj proti katolické církvi, zejména proti jejímu vlivu ve veřejném životě.

Antikrist (n. *Antichrist*, f. *Antéchrist*, a. *Antichrist*), protivník Kristův, záporný název ďábla, jeho posel, dočasný vládce světa. V dobách nábožen. nebezpečí vynořuje se vždy představa **a-a**.

Lit.: B o u s s e t, Der Antichrist in der Überlieferung des Judentums des N. T. und der alten Kirche (1895); P r e u s s, Die Vorstellungen vom Antichrist im späteren Mittelalter (1906).

Antilogický (ř. *ἀντιλογος*), nelogický, odporující logice, rozumu, protismyslný.

Antilogie (ř. *ἀντιλογία*), odpor; podle starých skeptiků dá se odporovati každému důvodu, takže o skutečnosti nemůžeme rozhodovati.

Antimoralismus, učení, které potírá běžnou morálku, nebo mravnost vůbec zamítá. Srv. amorální.

Antinomie (ř. *ἀντινομία*, n. *Antinomie*, f. *antinomie*, a. *antinomy*), klad a zápor téhož mínění, protiva dvou mínění, jež dají se zdánlivě dokázati stejně platně, a proto zaplétají rozum lidský do rozporů. Kant nazývá oba soudy, jež si vzájemně odporují, *thesis* a *antithesis*, a dokazuje, že otázka po podstatě světa vede k těmto čtyřem antinomiím: 1. *Thesis*: Svět má počátek v čase a je také prostorově ohraničen. — *Antithesis*: Svět je jak v čase tak v prostoru nekonečný. 2. Každá složená substance na světě se skládá z jednoduchých částí. — Neexistuje na světě

vůbec nic jednoduchého. 3. Existuje svoboda vůle. — Všechno na světě se děje pouze podle zákonů přírody. 4. Existuje bytost zhola nutná. — Neexistuje žádná bytost zhola nutná, ani na světě ani mimo svět jako jeho příčina.

Tento spor mezi thesí a antithesí řeší Kant svým rozlišením věci o sobě a jevu.

Lit.: F. E r h a r d t, Kritik der Kantschen Antinomienlehre (1888); Paul H o f m a n n, Die Antinomie im Problem der Gültigkeit (1921).

Antiochos z Askalonu v Syrii († 68 př. Kr.), zástupce t. zv. mladší akademie platonské, eklektik.

Lit.: C h a p p u i s, De A. Asc. vita et scriptis (1854).

Antipatie (ř. ἀντιπάθεια, n. *Abneigung*, *Antipathie*, f. *antipathie*, a. *antipathy*), neuvědomělá nechuť k určitým osobám nebo věcem, jež nehledá důvodů.

Lit.: Th. R i b o t, Problèmes de psychologie affective (1910).

Antiperistasis (ř. ἀντιπεριστάσις), změna místa v prostoru, stále naplněném.

Antiplenisté, též vakuisté, přívrženci teorie prázdného prostoru. Opak: plenisté.

Antipsychologismus, metodické hledisko, popírající, že by vědecké poznání mohlo být odůvodněno psychologickým vyšetřením původu a vývoje myšlenkových procesů; psychologický vznik nějakého pojmu nebo poznání nemá významu pro jejich objektivní platnost. Srv. psychologismus.

Antisemitismus, nepřátelství vůči židům, je mocné světové hnutí proti nepřiměřenému vlivu židovstva v životě hospodářském a kulturním, jakož i proti jeho snaze o světovou nadvládu. V posl. letech dosáhla antisemitská propaganda svého vrcholu zejména v Německu. Papež zamítl a. dekretem z r. 1928.

Lit.: A. P e l i k á n: Světlo na úskalích (1936); H. C o u d e n h o v e - K a l e r g i, Das Wesen des A. (2. v. 1923). Proti antisemitismu H e r t z, Rasse und Kultur (3. v. 1925); O l d h a m, Christianity and the Raceproblem (1924).

Antisthenes (450—360 př. Kr.), žák sofistů a Sokratův, zakladatel t. zv. školy kynické, jež kladla hlavní důraz na ctnostný, ke všemu zevnějšímu lhostejný život.

Lit.: F. D ü m m l e r, Antisthenica (1882).

Antistrefon (ř. ἀντιστρέφων), označení klamného závěru, jehož platnost se dá obrátit. Na př.: Euathlos, žák Protagorův, smluví se svým učitelem, že mu vyplatí honorář, jakmile vyhraje svůj první proces. Ježto však dlouho žádný proces nevede, podá na něho Protagoras žalobu a tvrdí: Musíš mi zaplatit v každém případě: vyhraješ-li, tedy podle naší smlouvy, prohraješ-li, tedy na základě soudního rozsudku. Euathlos mu odpoví: Nezaplatím ti v žádném případě; vyhrají-li, na základě rozsudku, prohrají-li, tedy ve smyslu naší smlouvy.

Lit.: V l. S v o b o d a, Sofismata antistrefon a krokodil. (Č. M. X., 1909).

Antithese, (ř. ἀντίθεσις), opak, opačné tvrzení. Srov. these.

Lit.: P. H o f m a n n, Über die antithetische Struktur des Bewußtseins (1914).

Antithetika je podle Kanta spor poznání, zdánlivě dogmatických. **Transcendentální a.** vyšetřuje antinomie (v. t.) čistého rozumu.

Antitheton (řec.), protiva, opak.

Antitypie, u Leibnize označení pro pasivní odpor hmoty.

Antonius Andreas, † kolem 1320, zv. „doctor dulcifluus“, žák Duns Scota; stanovil zásadu metafysické totožnosti (ens est ens). Sp.: Scripta seu expositiones super artem veterem et super Boetium de divisionibus, Quaestiones super XII. libr. metaphysicae (1481—1523), De tribus principiis rerum naturalium.

Aoristie (ř. ἀοριστία), nerozhodnost; podle učení starých skeptiků nedá se o podstatě věcí říci nic určitého.

Apagoge (ř. ἀπαγωγή), u Aristotela závěr z platné horní návěsti a dolní návěsti, jejíž platnost není sice jistá, ale aspoň tak jistá jako důsledek.

Apagogický (n. *apagogisch*, f. *apagogique*, a. *apagogic*), závěr jest nepřímý důkaz, který dotvrzuje určité tvrzení tím, že ukazuje klam mínění opačného.

Apatie (n. *Apathie*, f. *apathie*, a. *apathy*), 1. chorobná netečnost, lhostejnost; necitelnost vůči vnějším dojmům libosti nebo nelibosti. 2. U stoiků a Spinozy značí ovládání vášní, čímž se dospívá ke klidu čili ataraxii (v. t.).

Apeiron (ř. ἀπειρον), neohrazené, nekonečné. Anaximander (kolem r. 600 př. Kr.) nazval tak prapříčinu, z níž vzešly všechny věci a zase se v ni vracejí.

Apel, Max, * 16. V. 1869, něm. filosof. Sp.: Kant, ein Bild seines Lebens u. Denkens (1904), Die Weltanschauungen der großen Denker (1930), Philosophisches Wörterbuch (1930).

Apercepce (n. *Apperception*, f., a. *apperception*), osvojení, jasné pochopení obsahu nějaké představy, duševní činnost, kterou se nový obsah našeho vnímání zařazuje do našeho vědomí. Proti objektivnímu vněmu ze skutečnosti má a. individuální zabarvení. Pojetí a. v psychologii je rozmanité. Leibniz rozlišuje mezi a-í, pozvednutím představy do jasného a zřetelného vědomí, a mezi percepceí, neuvědomělou existencí představy. Herbart rozuměl a-í osvojení nové (apercipované) představy spojením s představami dosavadními (apercipujícími, apercepční masou). Toto pojetí je zejména důležité pro pedagogiku; zásoba vhodných apercipujících představ velmi usnadňuje osvojování nových vněmů. Nověji rozumí Wundt a-í volní jev, při němž pozorně a vědomě vnímáme jakýkoli duševní obsah; podstatným znakem a. je potom pozornost. Kant liší mezi empirickou a transcendentální a-í. Empirická a. je vnitřní vnímání, proměnlivé vědomí člověka o jeho současném stavu; a. transcendentální je původní neměnné sebeuvědomění, já, které zůstává proti proměnlivým obsahům vědomí nezměněné, a jehož jednota je základní podmínkou užívání rozumu a tím zkušenostního poznání. Měření lze apercepceí tachistoskopem (Catell); objem apercepce obnáší při současném podávání podnětů a předmětů 4 až 6 jednotek

smyslových. Kategoriemi či stadiemi **a.** (také kategoriemi asociace či výpovědi zvané) rozuměti třeba v psychologii dětství podle Sterna: 1. až do 8. roku stadium podmětné. Osoby a věci jsou bez náležité souvislosti vnímány. 2. od 9. do 10. roku stadium dějové. Apercipovány jsou zvláště činnosti děje. 3. od 10. do 13. roku stadium vztahové. Pozorovány jsou se zálibou vztahy prostorové, časové a příčinné. 4. od tohoto věku pak je **a.** rovnoměrně rozdělena na všechny oblasti (stadium kvalitní). Apercepční vlnou se rozumí změna a kolísání pozorného vnímání.

Lit.: G. D w e l s h a u v e r s, Psychologie de l'apperception (1890); K. L a n g e, Über Apperzeption (13. v. 1921); A. M e s s e r, Die Apperzeption (3. v. 1928).

Apercepční psychologie (n. *Apperzeptionspsychologie*), psychologický směr, založený Wundtem, který průběh psychických dějů pojímá jako volní proces; opačné stanovisko zaujímá asociální psychologie (v. t.).

Apercepční spoje (n. *Apperzeptionsverbindungen*), jsou podle Wundta spoje představ, při nichž spojení předchází pocit činnosti, tak že se pokládají jako přímý důsledek spolupůsobení pozornosti za „aktivní zážitky“, spočívající sice na asociacích, ale není možno je prostě převésti na asociace. (Sr. Grundz. d. phys. Psych., 1903).

Apex, v mystické mluvě vrchol duše, nejvyšší vypětí duše.

Apirie (řec.), nezkušenost.

Aplikace (n. *Applikation, Anwendung, f. application*), upotřebení, užití, přizpůsobení, připojení, dodatek.

Apodiktický (n. *apodiktisch, f. apodictique, a. apodictic*), bez výjimky platný, logicky odůvodněný, nutný, nepopíratelný. **A.** soud vyjadřuje logickou nutnost. S musí býti nutně P.

Apofthegma (řec.), průpověď, shrnutí životních pravidel ve stručné heslo.

Apokatastase (ř. ἀποκατάστασις, n. *Apokatastase, f. rétablissement universel, a. apokatastasis*), 1. názor, že není věčných trestů za hříchy, nýbrž že všechno stvoření se zase postupně vrátí k Bohu. Zastánci **a.** byl Origenes (v. t.). 2. periodický, věčný návrat všeho, co bylo, ve věčný koloběh dění.

Apollinské, označení Nietschovo pro duchovní, theoretické, zaměřené na míru, řád a harmonii; opak dionyské.

Apollonios z Tyany, novopythagorejský filosof a divotvůrce z konce I. stol. po Kr.

Lit.: J e s s e n, A. von Tyana u. sein Biograph Philostratus (1885); M e a d, A. of Tyana (1901); C a m p b e l l, A. of Tyana (1908).

Apologetika, theologická disciplína, která vědeckou a filosofickou metodou obhajuje křesťanský světový názor; dnes se pro tento obor užívá častěji názvu základní (fundamentální) theologie.

Lit.: P. S c h a n z, Apologie des Christentums (3 sv., 3.—4. v. 1905—10); S a w i c k i, Die Wahrheit des Christentums (8. v. 1924); J. B r u n s m a n n, Lehrbuch der Apologetik (2 sv., 1924—26).

Apologetové, obránci nauky křesťanské proti útokům pohanských a židovských filosofů v prvních dobách křesťanství, obviňujících křes-

řany z bezbožnosti, nemravnosti a nebezpečí pro stát. Patří sem Aristides, Tatian, Athenagoras, Theofilus z Antiochie, Hermias, Ariston, Apollinaris, Quadratus, Justin, Irenaeus, Tertulián, Minucius Felix, Lactantius.

Lit.: G o o d s p e e d, Die ältesten Apologeten (1914).

Apologie, v širším slova smyslu obrana, ospravedlňování nějaké osoby, věci nebo nauky proti neoprávněným útokům. V užším slova smyslu užívá se tohoto názvu pro obranu křesťanské nauky. V. Apologetové.

Aporema — logická obtíž, nesnáz, pochybnost vůči jisté zásadě.

Aporetikové, skeptici, pochybovači.

Aporie (ř. ἀπορία), pochybnost, obtíž v nějakém problému. **A.** vznesli na př. už skeptikové Ainesidemos a Sextus Empiricus proti pojmu příčinnosti.

A posteriori, poznání ze zkušenosti.

Aposteriorismus je noetický směr, zakládající všecku pravdivost a jistotu poznání na zkušenosti; podle něho neexistuje poznání obecné a nutné, jež by nebylo závislé na zkušenosti. Ethický **a.** = empirismus. Opak: apriorismus.

A potiori (denominatio), pojmenování podle hlavní, podstatné části.

Apprehensio v. vněm a postřeh.

Apraxie (n. *Apraxie*, f. *apraxie*, a. *apraxia*), také asymbolií zvaná, je neschopnost vykonati určité pohyby a úkony pro nedostatek porozumění účelnosti jejich předmětů. Ježto veškeré údy a smysly jsou zdravé, vězí příčina asi v chorých okřscích kůry mozkové. Tvary apr. jsou: 1. motorická, kde jeví se neúčelnost pohybu rukama. 2. ideotorická, kdy složitější úkony konány jsou nesprávně. 3. amnesická, ve které nedostává se ke konání vůdčí představy. 4. kortikální, když nedostatečný je pouze způsob provedení úkonů, ne jejich pořadí. 5. ideomotorická, když naopak úkony jsou prováděny zručně, ale bez ladu a skladu.

A priori, předem dané, předzkušeností poznávání, plynoucí z pouhého uvažování rozumového. Apriorní nazývají se jisté soudy a úsudky proto, že vyplývají z podstaty věcí, z příčin a důvodů, nikoliv snad ze zkušenosti, a nemohou proto ani býti zkušeností zviklány. V dnešní vědě i filosofii je pojem a priori velmi oblíben a neomezuje se již pouze na logiku a noetiku, jak tomu bylo dříve, nýbrž zasahuje do všech filosofických disciplin, zvláště silně do filosofie náboženství. Opak: a posteriori.

Apriorismus učí, že duch sám si vytváří srovnáváním, rozborem a skládáním pojmů nové poznatky. Na noetický význam **a**-u upozornili již ve starověku Platon a Aristoteles, v novém věku Descartes, Leibniz a zvl. Kant. Opak je aposteriorismus.

Lit.: J. K r a t o c h v i l, Apriorism ve vědě (V. L. 1922); J. B. K o z á k, Pojetí apriority u Kanta a Spenera (Č. M. 1924).

Aprobace (l. *approbatio*, n. *ethische Billigung*, f. *approbation morale*, a. *approbation*), schválení, stvrzení určité věci.

Aproxie, neschopnost soustřediti myšlenky.

Apsychie (ř. *ἀψυχία*), neoduševněnost, bezvědomí.

Apsychismus, fil. nauka, popírající existenci duše jako duchové substance.

Apuleius, platonik z 2. stol. po Kr., eklektik. Sp.: De deo Socratis.

Arabsko-islamská filosofie jest souborný název pro myšlenkové proudění arab. středověku: 1. Za vlády Abassidů v pol. 8. stol. seznámili Araby s řeckou filosofií syrští křesťané, žijící mezi nimi jako lékaři. Hojně byly překládány zvl. spisy Aristotelovy, ale nepřesně; komentovány pak byly v duchu novoplatonském. Přijímá se teorie emanační, věčnost světa, dvojí pravda a nauka o činném rozumu, jediném pro všechny lidi. Středisky **a. f.** byla města Bagdad a Kordova. Do skupiny bagdadské patří Al Kindi († asi 870), výborný logik a polyhistor, dále Alfarabi († 940 neb 950), vykladač Aristotela. Jeho filos. má ráz pantheistický, přijímajíc novoplat. teorii emanační. Za největší **a. f.** filosofy se pokládají Ibn-Sina (Avicenna, v. t.) a ze skupiny kordobské Ibn Rošd (Averroës, v. t.). Přijal v celku aristol. metafysiku, ale upravil ji svým způsobem. Viz averroismus. V Kordově též působil Abu Bacer (Ibn Thofail, 1100—1185), lékař, matematik, filosof a básník, jehož spis „Žijící, syn bdícího“ hlásá návrat k původnímu přírodnímu stavu, jako později J. J. Rousseau, a Ibn Badša (Avempace, koncem 11. stol), jehož spis „Vedení osamělého“ hlásá postupné zdokonalování lidského rozumu, který od hmotného se povznáší k činnému rozumu Božímu, kdy myšlení je totožné s předmětem. — 2. Pravověrní stoupenci Koranu odmítali aristotelismus a vytvořili si vlastní filos.-theol. soustavu Mukatullimun, jakýsi atomismus, který učí naprostému fatalismu a časnost i omezenost světa. — 3. Mystický směr v **a. f.** zastupuje Algazel (Ghazâlî, † 1111), stoupenec sufismu. Hlásal přísné osvícení ducha Bohem, přísnou askesi a odpor proti filosofii, ježto prý nás nemůže poučiti o skutečné pravdě, jež jest jediné v mystickém nazírání. Zánikem maurského panství ve Španělsku zanikla **a. f.**, ale její vliv na scholastiku byl značný.

Lit.: T. J. de Boer, *Gesch. des Philos. im Islam* (1901); I. Hell, *The arab. civilization* (1926).

Ardigò Roberto, 1828—1920, hl. zástupce pozitivismu v Itálii. Jeho *Opere filosofiche* vyšly 1882—1912 v 11 sv.

Lit.: B. Tomsa, *R. A. a jeho filosofie* (R. F. 1921); F. Ferri, *Sul positivismo di R. A.* (1908); K. Roretz, *R. A. u. seine Beziehungen zur neueren Philosophie* (1908); Blumstein, *Die Weltanschauung R. A-s* (1911).

Aretologie, nauka o ctnosti.

Argument (l. *argumentum*), důkaz (v. t.) *Argumentum ad hominem*, důkaz, přizpůsobený porozumění a zájmům posluchače; *a. ad veritatem* důkaz obecně platný; *a. ex concessis*, důkaz z přiznaného; *a. e consensu gentium*, důkaz z obecného souhlasu všech lidí; *a. a priori*, d. z čistě logické úvahy; *a. a posteriori*, d. ze zkušenosti; *a. ab utili*, d. z užitečného následku; *a. e silentio*, d. z mlčení toho, jenž má býti usvědčen.

Argumentace, dokazování, odůvodňování.

Argutie (l. *argutiae*), řečnické zchytralosti.

Archaické myšlení (n. *archaisches Denken*), podle učení psychoanalytiků zjev, že se jak u normálních lidí (na př. ve snu), tak při bludných představách duševně nemocných vyskytují myšlenky, jež kdysi hrály úlohu u jejich předků nebo u primitivních národů (na př. představy démonů). Srv. atavismus.

Arché, prapůvod, pralátka, princip věcí, prapříčina věcí. První filosofové viděli tuto prapříčinu věcí ve vodě, vzduchu, ohni. Anaximander ji nazval apeiron (v. t.).

Archelaos, význačný žák Anaxagorův z 5. stol. př. Kr.

Archetyp (n. *Archetyp*, *Urbild*, f. *archétype*, a. *archetyp*), původní vzor, pravzor, praforma. *Mundus archetypus*, svět ideí.

Archeus, u Paracelsa neuvědomený přírodní duch, který ve všech tělesech účinně působí a u člověka je životním principem.

Archigonie v. prvoplození.

Architektonika věd, umění utřídit vědy v soustavu, vybudovati vědeckou soustavu.

Archologie, nauka o principech.

Archytas z Tarentu, řec. filosof, matematik a státník z družiny Pythagorovy (1. pol. 4. stol. př. Kr.); zakladatel vědecké mechaniky.

Arianismus, učení alexandrijského kněze Aria ze 4. stol. po Kr., který popíral božství Ježíše Krista, ježto prý Kristus je jenom střední člen mezi Bohem a tvorstvem. Toto učení bylo zavrženo na círk. sněmu v Nicei r. 325, ale přes to se šířilo zvláště mezi Germány (Góty, Vandaly a Langobardy) až do 7. stol. A. ožil po reformaci v některých protestantských sektách.

Lit.: J. Newman, *The Arians of the fourth century* (1876).

Aristarchos ze Samu, kolem r. 250 před Kristem, žák Stratona z Lampsaku, položil vysvětlením oběhu planet kolem slunce základy k soustavě heliocentrické.

Lit.: Schiaparelli, *I precursori di Copernico nell'antichità* (1871).

Aristippos (kolem 435—355 př. Kr.), řecký filosof, zakladatel školy kyrenaické čili hedonické, podle níž principem etiky je rozkoš.

Aristobulos (ve 2. stol. př. Kr.), zástupce filosofické školy židovsko-alexandrijské.

Lit.: R. Binde, *Aristobulische Studien* (2 sv., 1869—70).

Aristokracie (n. *Aristokratie*, f. *aristocratie*, a. *aristocracy*), vláda nejlepších, vláda rodové šlechty. Opak demokracie (v. t.).

Aristopedie (z řec.), výchova nejlepších, označení pro výchovnou soustavu, jež vybírá nejschopnější, zvláště duchovně vynikající a chce jim poskytnouti nejlepší výchovu a vzdělání, aby se mohli státi vůdci lidu. Hl. zástupce W. Hellpach.

Aristoteles (384—322 př. Kr.), největší řecký filosof-systematik, žák Platonův, vychovatel Alexandra Velikého. Za prvý úkol filos. pokládal rozřešení původu a obsahu poznání. Jisté vědění je jen v pojmech

všeobecných, jež ovšem existují ve věcech samých, nikoliv o sobě. Položil základy logice, metafysice, psychologii i etice. Základní prvky jeho logiky platí dodnes beze změny. Metafysika **A**-ova je pokus vědy o bytí ve svém celku a o zákonech bytí. **A.** rozlišuje podstatu a případy, mohutnost (*potentia*) a akt, látku a formu. Ve formě vidí **A.** důvod druhových podstat věcí a poslední reální základ obecných pojmů. Podstaty nejsou jen něco představovaného, subjektivního, nýbrž faktorem působícím, jsou nositelky případkových určení, jejichž nejvyšší druhy dohromady se substancí tvoří 10 kategorií. Bůh jest nejvyšší bytost nesložená, sama od sebe, kterou dokazuje z pohybu a účelnosti ve světě. Důležitá jsou i jeho díla politická a státovědecká a poetika, kde jedná o filosofii umění. Spisy jeho: *Etika Nikomachova*, *O básnictví*, *O duši*, *Politika*, *Organon*, *Kategorie* přel. do češtiny Pavel Vychodil, *Metafysiku* F. Joklík.

Lit.: Bonitz, *Aristotelische Studien* (5 sv., 1862—67); Zeller, *Philos. d. Griechen* II/2.; Wilamowitz-Möllendorf, *A. und Athen* (1893); Werner, *Aristote et l'idéalisme Platonicien* (1909); Brentano, *A. und seine Weltanschauung* (1911); K. Svoboda, *L'esthétique d'Aristote* (1927); P. Vychodil, *K theologii Aristotelově* (Hlídka 1917); Ant. Kříž, *Teleologie a mechanismus u Arist.* (1932); C. Piat, *Aristote* (1903); H. Siebeck, *Aristoteles* (4. vyd. 1922); E. Rolfs, *Die Philos. des A. als Naturerklärung u. Weltanschauung* (1923); C. Kafka, *A.* (1922); O. Willmann, *A. als Pädagog u. Didaktiker* (1909); O. Hamelin, *Le système d'Aristote* (1920); Werner Jaeger, *Aristoteles* (1923).

Aristotelikové, stoupenci a žáci Aristotelovi, zvaní též peripatetikové.

Aristotelismus, soubor filosofických škol a směrů, vycházejících z učení Aristotela. Jsou to: 1. aristotelikové; 2. arabská a židovská filosofie středověká, 3. dialektické rané scholastiky, 4. aristotelická scholastika 13. stol. se svými zástupci Albertem Velkým a sv. Tomášem Akvinským, 5. averroisté a alexandristé doby renaissanční, 6. arist. scholastika španělská v 16. a 17. stol. (Suarez), 7. novoscholasticismus od pol. 19. stol.

Aristotelův pokus. Zkřížíme-li prostřední prst s ukazováčkem a dáme mezi ně kuličku, kterou oba zkřížené prsty pevně drží, máme pocit dvou kuliček.

Arkesilaos, řecký filosof, asi 315—241 př. Kr., vůdce t. zv. střední akademie; jím se počíná skeptické období akademiků.

Armádní testy byly sestaveny v Americe za svět. války ke zkoušení inteligence vojáků.

Armenes, Petros Brailas, 1812—1884, novořecký filosof, vytvořil vlastní filosofickou soustavu, v níž se projevil jako idealista, intuicionista a optimista. Filosofie je mu obecnou vědou o myšlení a jednání a dělí se na noologii a nauku o hodnotách. Sp.: *Περὶ τῶν πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν* (1851), *Θεωρητ. καὶ πρακτ. φιλοσοφ. στοιχεῖα* (1862), *Περὶ τῆς ἐνότητος τῶν λογικῶν στοιχείων* (1875), *Περὶ ψυχῆς, θεοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου διατριβαί* (1879), *Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου ἐπιστολαὶ ἕτοι. σύντομος περὶ θεοῦ καὶ ψυχῆς διδασκαλία* (1884).

Arnauld, Antoine, 6. II. 1612 — 7. VIII. 1694; filosof směru Descarteso-
sova, jansenista, vášnivý odpůrce jezuitů. Hl. sp.: *Logique de Port-
Royal* (spolu s Pierrem Nicolem); jeho sebr. sp. vyšly 1775—1883 v 48 sv.
Lit.: L a r r i è r e, *Vie de M. A. A.* (1783); H. S c h u l z, *A. als Philosoph* (1897).

Arnobius (4. stol. po Kr.), filosof doby starokřesťanské, napsal
apologetický spis „*Adversus gentes*“.

Arnold, Djuro, 24. IV. 1854—1923, chorvatský pedagog a básník. Sp.:
O psihologii bez duše, Monizam i kršćanstvo.

Arrhepsie (ř. ἀρρηψία), duševní rovnováha, vyrovnanost mysli jako
následek skeptického zadržetí úsudku. Srv. ataraxie.

Ars magna sluje pokus Raymunda Lulla vytvářeti mechanickou
kombinací základních pojmů nové poznatky, jakousi „*scientia generalis*“.

l'Art pour l'art — umění pro umění, směr, prohlašující umění
za jediné měřítko všeho.

Lit.: L. P i x a, *Esthetické heslo „l'art pour l'art“ a jeho poměr k výchově*
(1901).

Artefakt, umělý výtvar.

Artiklace (n. *Artikulation*), všechny vnitřní i vnější pohyby, nutné
k vytvoření hlásek neb slov.

Aseita (a se) (l. *aseitas*, n. *Aseität*, *Allgenügsamkeit*, f. *aséité*, a. *aseity*),
ve scholastice úplná nezávislost Boha na světě, jsoucnost sama od sebe.

Asemie, neschopnost rozuměti znamením a dávatí znamení. Je po-
dobná afasii.

Asertorický (n. *assertorisch*, f. *assertorique*, a. *assertoric*), jistící soud je
soud, který prostě něco tvrdí nebo popírá; jeho forma jest S je P nebo
S není P.

Asimilace (n. *Assimilation*, *Angleichung*, *Verähnlichung*, f., a.
assimilation) psychologická je jev, kterým nově vnímané a pozorované
předměty upravovány jsou v souvislost s nabytými a osvojenými po-
znatky. Ve smyslovém vnímání děje se tu jakési vyvažování a srovná-
vání dřívějších, indukovaných a nových, indukujících vjemů a jejich
psychických zlomků (pocitových zbytků). Závažnější z nich mají vliv
na méně závažné. Příklady patrný jsou zvláště v oblasti zrakové, jako
na př. v t. zv. klamech geometrických.

Askese (n. *Askese*, f. *ascétisme*, a. *ascetism*), v řec. filos. cvičení v
mravních zásadách, gymnastika duše, jež vede k sebeovládání. Později
značí a. umrtvování těla, sebezápor.

Lit.: Z ö c k l e r, A. und Mönchtum (1897); S t r a t h m a n n, *Gesch. d.
frühchristl. A.* (I., 1914); P. P o u r r a t, *La spiritualité chrétienne* (4 sv., 1921—28);
K r. S c h j e l d e r u p, *Die Askese* (1928).

Asklepiades, lékař a filosof směru epikurovského z 2. stol. př. Kr.

Asociace (n. *Association*, f., a. *association*) psychologická, a. před-
stav je bezděčné sdružování jednotlivých prvků duševního života, mezi
nimiž byla častým současným nebo těsně po sobě následujícím
vyskytováním vytvořena jistá spojitost, která způsobuje, že při obnovení
jednoho člena příslušného zážitku se vynoří i další, s ním sdružené.
Tento zjev nazýváme reprodukcí (vybavováním) představ. Fysiolo-

gicky bývá asociace vysvětlována určitou spojitostí „drah“ a okrsků mozkových (Flehsig). Podmínkami sdružování jsou zájem či pocitová záliba, osobnostní zaujetí, okamžitá nálada a p. Asociací seskupené skupiny představ tvoří podklad vyšších pochodů aperceptivních. Tak zv. zákony, kterými jsou asociace řízeny, jsou: 1. slovní zvuk, 2. současnost, 3. podoba, 4. vzájemný styk a vztah představ, 5. sdružování podporuje nejen okolnost, že se představy stejného smyslu vzájemně poutají, 6. jiného pak smyslu podněcují, 7. nýbrž také potřeba scelovati představy, tvořící celek, 8. přibíratí k celku představy do celku ještě chybějící. Zákony a protivy prostorových a časových stavů pozbyly již významu. Pozornost se věnuje nyní pouze podobnosti představ. Asociačním časem rozumí se v exper. psych. doba mezi slovem podněcujícím asociaci a odpovědí či slovem asociovaným. Kromě psychol. exper. dbá asociací také psych. soudnictví a psychoanalýza, která se snaží pomocí **a.** vyzvéděti utlumené představy choroboplodné.

Lit.: Fr. K r e j č í, Zákon asociací (1897); J. S t ě h u l e, Ke sporu o asociaci podobnosti (Č. M. V., 1904); Paul S o l l i e r, Essai critique et théorique sur l'association en psychologie (1907); G. L u n k, Die Stellung der Assoziation im Seelenleben (1929).

Asociacionismus v. asociální psychologie.

Asociační ekvivalent (n. *assoziatives Äquivalent*) volní síly je podle N. Acha zvyková čili asociální síla, která může být volním aktem právě ještě překonána.

Asociační pokus (n. *Assoziationsversuch*), psychol. vyšetřovací metoda, při níž má pokusná osoba na určité slovo reagovati jiným slovem, které jí bez přemýšlení nejdříve napadne. Ze způsobu a obsahu odpovědi lze činit závěry o duševním stavu pokusné osoby.

Asociační psychologie (n. *Assoziationspsychologie*, f. *asociationisme*, a. *associationism*), je směr přeceňující asociaci. Jsouc původu anglického a francouzského (Mill, Bain, Spencer, Ribot) našla v 18. století přijetí také v Německu, kde byla zvláště zevrubně vzdělána. Její přední zastánci a pěstitelé byli a jsou tu Herbart, Windelband, Ziegler, zvláště pak Ziehen, který určuje **a.** jako „pochod k sobě se řadících představ“ a rozlišuje **a.** vnitřní (podle obsahu) od **a.** vnějších (podle současnosti a častého opětování). Jinými psychology byl význam a směr **ps. a.** přetvořen (Külpe, Dyroff a j.). Wundt rozeznává asociace simultánní (splyvání, přízpůsobování a komplikace představ) od asociací sukcesivních, následných. Aperceptí dostává se teprve asociacím vědomého významu. Semon považuje asociaci za spojení engramů či vnořených mnemických počitků, Cornelius za „transcendentální zákonitosti“. Höffding slučuje asociaci s aperceptí, podobně Jodl. Münsterberg snaží se nahraditi původní trpnost asociací svou psychologí „akční“. S psychologí Herbartovou dostala se asoc. psychol. také k nám a byla a je částečně až dosud pěstována také našimi psychology. Teprve nejmladší psychologové se od ní odkloňují.

Lit.: W a r r e n, History of the Association psychology (1921).

Asociační testy psychologické se zakládají na vazbě asociací (Binet, Burt, Ries).

Asociační teorie úmyslného jednání vidí příčinu tohoto jednání ve spojení t. zv. zřetelové představy (t. j. představy o příležitosti k provádění jednání) a cílové představy.

Asociační zákonitosti vysvětluje starší psychologie fakt, že vybavování představ probíhá v celých souvislostech a podle určitého řádu. **A. zákon** zní: Setkaly-li se ve vědomí dva obsahy **a** a **b** současně nebo bezprostředně po sobě, vzniká tendence, na základě které obsah **a**, objeví-li se ve vědomí, vybavuje také obsah **b**. Celostní psychologie **a. z.** odmítá.

Asomatický (ř. ἀσώματος), netělesný. Podle stoiků jsou netělesné je-
nom prázdný prostor, čas a předměty myšlení.

Aspekt, pohled, hledisko.

Astasie, neschopnost státi vzpříma; je zpravidla spojena s abasií (v. t.).

Astatismus, odpor k státnosti, státnímu zřízení a jeho moci; opak etatismus, statismus.

Astafjev, Petr Evgenievič, 1846—1893, rus. filosof, spiritualista.

Aster, Ernst, * 18. II. 1880, něm. filosof. Sp.: Einf. in die Psychologie (1915, 2. v. 1928), Geschichte d. neueren Erkenntnistheorie (1921), Geschichte d. englischen Philosophie (1927).

Asthenický typ (Kretschmer), somatický typ, u něhož jsou znaky typu leptosomního (jemná kostra, úzký hrudník, skleslá ramena, chabé svalstvo) zvlášť nápadné. Opak: atletický typ.

Asthenie (ř. ἀσθένεια, n. *Asthenie*, f. *asthénie*, a. *asthenia*), 1. všeobecná tělesná nebo svalová slabost. 2. snížení dráždivosti. 3. neschopnost, vydávati pohybovou energii.

Astrální, hvězdný. **A.** tělo, domnělá, neviditelná kopie lidského těla, jež proniká, oživuje a přežije tělo hmotné.

Astrální náboženství, a. kult, náboženské uctívání slunce, měsíce a hvězd jako božstev.

Lit.: W. G u n d e l, Sterne u. Sternbilder im Glauben des Altertums und der Neuzeit (1922); H. G r e ß m a n n, Die hellenist. Gestirnreligion (1925).

Astrologie, hvězdopraectví, se domnívá, že osud člověka lze předvídati z pohybu a postavení hvězd při jeho narození nebo při důležitých jednáních životních. Význam **a.**, jež je původu babylonského, uznává ještě dnes okultismus.

Lit.: A. B o u c h é - L e c l e r q, L'astrologie grecque (1889); G. S t u c k e n, Astralmythen (1907).

Astropsychické jevy, vliv hvězd na duševní život člověka. Parapsychologie tvrdí, že na př. měsíc má vliv na somnambulismus, menstruaci u žen, na epilepsii, ba dokonce i na libido.

Asymbolie, neschopnost rozuměti jistým konvenčním značkám, „symbolům“, jakož i zapomenutí podstatných vzpomínkových obrazů nějakého pojmu. Při **a-i** sensorické nepoznává nemocný předměty, při **a-i** motorické jich nedovede užít. Srv. asemie, amimie, apraxie.

Ataraxie, (ř. ἀταραξία, n. *Ataraxie*, f. *ataraxie*, a. *ataraxia*), klid duše, lhostejnost vůči zlu i dobru. U stoiků, epikurejců i skeptiků cíl života moudrého člověka.

Atavismus (n. *Atavismus*, f. *atavisme*, a. *atavism*), náhlé znova objevování se znaků, jež se kdysi vyskytly u předků. Lombroso (v. t.) užil této Darwinovy teorie ke své nauce o zločineckých typech.

Ataxie (ř. ἀταξία, n. *Ataxie*, f. *ataxie*, a. *ataxia*), porucha koordinace při samovolných pohybech svalových.

Athambie (ἀθαμβία), neohroženost, duševní klid.

Athanasie (ř. ἀθανασία), nesmrtelnost; a t h a n i s m u s, víra v nesmrtelnost, a t h a n a t o l o g i e, nauka o nesmrtelnosti.

Athanasius z Alexandrie, 296—373, hlásal proti Ariovi athanasianismus, t. j., že Logos (Kristus), Duch sv. a Bůh Otec jsou téže podstaty (t. zv. dogma homousie). Sp.: *Oratio contra gentes*, *Oratio de incarnatione verbi*, *Orationes tres contra Arianos*.

Lit.: H. V o i g t, *Die Lehre des Athanasius v. Alexandrien* (1861); F. C a v a l e r a, *St. Athanase* (1908); F. L a u c h e r t, *Das Leben des hl. Athanasius* (1911).

Athaumasie (ř. ἀθαυμασία), zásada ničemu se nedivit, kterou Demokritos považoval za nutnou podmínku duševního klidu a blaženosti (Horácovo „nil admirari“).

Atheismus (n. *Atheismus*, f. *athéisme*, a. *atheism*), bezbožectví, popírání jsoucnosti Boha jako bytosti nadsvětlné, jež vše stvořila a řídí. Filosoficky je a. absurdní, ježto pro nejsoucnost Boha není přesvědčivých důkazů; vyplývá buď z omylu překritičtělého rozumu nebo nefilosofické přecitlivělosti, nejčastěji však je úmyslným nepřátelstvím k Bohu. Rozeznáváme praktický a., t. j. bezbožecký život, negativní a., t. j. naprostou nevědomost o Bohu a skeptický a., který popírá možnost poznání Boha. A. hlásají různé směry materialistické a pantheistické (na př. komunismus, social. marxismus, volná myšlenka, monisté, společnosti okultní, novobudhismus). Srov. též theismus, deismus, pantheismus.

Lit.: M a u t h n e r, *Der A. u. seine Geschichte im Abendlande* (4 sv., 1920—23); F a b r i c i u s, *Der A. der Gegenwart, seine Ursachen u. seine Überwindung* (1922).

Athenagoras athénský, † 180, křesť. apologeta. Sp.: *Περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν*, *Πρεοβεία περί Χριστιανῶν*.

Lit.: J. G e f f c k e n, *Zwei griech. Apologeten* (1907).

Athénská škola novoplatonská převzala Jamblichův (v. t.) filos. směr ve výkladu Platona. Hlavní zástupce školy Proklos hleděl podepřítí fantastickou theurgií jamblichovskou myšlenkami Aristotelovými. Hlásá vývoj z prajednoty; vše podřízené zůstává v nadřízeném, vyplývá z něho a vrací se v ně. Tvůrčí proces prochází jednotou Henad, jež označuje jako božstva a triadou inteligibilního, intiligibilně-intelektuálního a intelektuálního říší duchovní až k silám přírodním. Předchůdci Proklovými v a. š. byli Plutarchos, Syrianos a Domninos, jeho nástupci pak Marinos, Isidoros, Damaskios, Simplikios a Priskianos.

Atletický typ (Kretschmer) se vyznačuje silnou kostrou, širokým hrudníkem, hranatými a svalnatými tvary tělesnými. Odpovídá mu menší duševní vloha a robustní forma charakteru. Opak: asthenický typ.

Atman, dech, životní dech, duše v indické filosofii, nebo též princip světový, vnitřní podstata všeho.

Lit.: D e u s s e n, Sechzig Upanishads (1905).

Atom (ř. *ἄτομον*, nedělitelné), nejmenší z celistvých činitelů hmotných prvků. Jeho prvková činnost je řízena silovými body (elektrony a iony).

Lit.: J. S t a r k, Atomstruktur u. Atombindung (1928).

Atomismus (n. *Atomismus*, f. *atomisme*, a. *atomism*), nauka, že všechny věci, svět, skládají se z malých částíček, dále již nedělitelných. Svět povstal shlukem atomů. Zakl. atomismu je Demokritos; a. hlásají dále Leukippos, Epikuros, Vilém z Conches, Gassendi, Hobbes, Leibniz, Holbach a j.

Lit.: L. M a b i l l e a u, L'histoire de la philosophie atomistique (1895); Cyril B a i l e y, The Greek atomists and Epicurus (1928); Joshua C. G r e g o r y, Short history of atomism from Democritus to Bohr (1931).

Atomistická psychologie předpokládá, že duševní život (duše) se skládá právě tak jako hmotné celky z nepatrných a jednoduchých součástí (početky, představy), které jsou samy neproměnné, ale svým seskupováním mění celý souhrn svého trvání a života.

Atomistika, nauka o atomech, atomová theorie, pokládá původně atomy za rozlehlé prvky hmotné, později za silové body — t. zv. d y n a m i c k á a. Za pouhé početní a myšlenkové pomůcky nebo za fikce pokládá atomy t. zv. m e t o d i c k o - k r i t i c k á a.

Lit.: K. L a s s w i t z, Geschichte der Atomistik vom Mittelalter bis zu Newton (2 sv., 1889—90); Karl R a s t, Atomtheorie u. Atombau (1934).

Atrakce, (n. *Anziehung*, *Attraktion*, f., a. *attraction*), přitažlivost, zvláštní schopnost hmotných bodů měniti svou vzdálenost; a. chemická, elektromagnetická. Obecná přitažlivost se nazývá gravitace. S pojmem a. souvisí jako opak repulse (v. t.).

Atribut (z lat. *attributum*, připojený, n. *Attribut*, f. *attribut*, a. *attribute*), znak, známka, přívlastek; původní, podstatná a trvalá vlastnost věci. Ve scholastice se a. definuje jako *affectio rei essentialis*. Největšího významu nabyl pojem a. ve filos. Spinozově, který uznává jenom jedinou substanci — Boha, který má však nekonečně mnoho a-ů, z nichž jsou nám známy pouze dva: myšlení (*cogitatio*) a prostor (*extensio*). Každý a. je věčný jako sama substance a projevuje se v různých modech (v. t.).

Attická filosofie, souborné označení pro filosofii Sokratovu, Platonovu a Aristotelovu. V širším smyslu náleží sem i filosofie stoická a epikureismus.

Aubertův zjev. Utkvíme-li v temnu na světlých svislých přímkách, zdají se nám, nakloníme-li hlavu stranou, značně stočené.

Aubertův-Försterův zákon (zjev) zní: Velké a vzdálené předměty jsou poznávány teprve při menší úhlové vzdálenosti z ústředí poznávacího.

Audition colorée, viz barevné slyšení.

Auditivní čili sluchové je vše, co podmiňuje, podporuje a vyznačuje sluchovou činnost a působnost (paměť, typ a p.). Na lidi auditivní působí zvláště mocně zvuky (přírodní, slovní, hudební), takže si je velmi snadno pamatují.

Augustiniánská škola, označení pro filosoficko-theologické školy augustinského směru: 1) starší **a. š.**, založená kolem r. 300 Aegidiem Římským, přidržuje se aristotelismu ve zpracování Tomáše Aquinského; 2) mladší **a. š.** zprostředkovala v 18. stol. naukou o milosti mezi thomismem a molinismem.

Augustinismus nazývá se filosoficko-theologická škola 13. stol., jež se proti thomistickému aristotelismu přidržovala spíše dřevní nauky sv. Augustina. Hlavní zástupci byli Roland z Cremony, Robert Kilwardby, Petr z Tarentaise, Alexander z Hales, Bonaventura, Matouš Aquasparta, John Peckham, Petrus Johannes Olivi. V nové době obnovili **a.** Max Scheler, Johann Hessen a j.

Augustinus Aurelius, 354—430, největší filosof doby patristické. Otec jeho byl pohan, matka křesťanka a světice. Mladý věk ztrávil v radostech světských, ale řeči sv. Ambrože jej obrátily. Stal se knězem a biskupem v africkém Hipponu. Filosofii počíná sebepoznáním. Smysly zprostředkují poznání rozumové, jehož nejvyšším pravidlem je Bůh. Bůh je příčinou poznání, bytí a konání. Svět skládá se z částiček měnivých, není věčný ani sám od sebe, nýbrž stvořen od Boha. Duše je svou podstatou duchová a rozumová. Nejvyšší blažeností je patření na Boha a láska k němu. Augustinova filosofie je velkolepé sloučení všech prvků filosofie dotavadní v celek ducha křesťanského. Pronikavostí vnitřního pozorování je **A.** prvním mod. psychologem, vroucností citu mystikem. **A.** náleží k největším myslitelům vůbec. Je nejvlivnější theolog katol. církve, jehož nauky o tajemství Trojice, o milosti, o podstatě a účelu církve, jakož i jeho filosofie dějin zasahovaly po celý střední i nový věk do kult. dějin lidstva. Hlavní spisy: *Contra academicos*, *De vita beata*, *De civitate Dei*, *Soliloquia*, *De libero arbitrio*, *Confessiones*. Do češtiny byly přeloženy: „Vyznání, O městě božím, O blaženém životě, Rozhovory duše s Bohem.

Lit.: N e b r e d a, *Bibliographia Augustiniana* (1928); J. H e s s e n, *Augustinus* (1924); Ch. B o y e r, *L'idée de la vérité dans la philos. de Saint Augustin* (1921) a *Christianisme et néoplatonisme dans la formation de St. A.* (1920); E. G i l s o n, *Introduction à l'étude de St. A.* (1929); Karel S v o b o d a, *L'esthétique de St. A. et ses sources* (1933); J. K a c h n í k, *O filosofii sv. Augustina* (Hlídka 1897); J. H r u b a n, *Estetika sv. Augustina* (1920); J. K r a t o c h v í l, *O filosofii sv. Augustina* (Č. M. 1930); T. H u d e c, *Sv. Augustina bible* (Hlídka 1930); J. K r a t o c h v í l, *O blaž. životě, Úvod* (1931); M. G r a b m a n n - J. M a u s b a c h, *Aurelius A.* (1930).

Aura, 1. v lék. předzvěst epileptických záchvatů. 2. v parapsych. vyzařování lidského těla, pozorované somnambuly, jež obklopuje tělo jako plynový obal a souvisí prý jak barvou tak vzhledem s duševním stavem člověka.

Autarkie (ř. *αὐτάρκεια*), spokojenost, klid, soběstačnost, značí podle učení kyniků a stoiků jedinou cestu k blaženosti. Ve smyslu národohospodářském soběstačnost určitého státu vůči ostatním.

Authentia — hodnověrnost, pravost.

Autismus je podle Bleulera převládání nitrného snového života nad vědomým ovládním vnějšího světa. Často se vyskytuje jako příznak schizofrenie.

Autodeterminismus, učení o sebeurčení jednání a vůle zákonitostí vědomí, rozumové vůle a osobnosti.

Autodynamický (ř. *αὐτοδύναμος*), sám sebou působící.

Autoerotismus, pohlavní ukájení na vlastním těle, které je však při tom ať vědomě nebo podvědomě náhražkou jiného sexuálního objektu.

Autognozie v. sebepoznání.

Autograf, přístroj k zaznamenávání bezděčných pohybů na začazeném papíře. Ruka leží na visící podložce a vykonává svým chvěním a záchvěvy vliv na přístrojený písíci hrot.

Automat (ř. *αὐτόματος*), přístroj, který funguje docela mechanicky, bez duševního vlivu. Descartes považoval zvířata za bezduché automaty. Spinoza a Leibniz označují duši za duševní automat.

Automatismy (n. *Automatismus*, f. *automatisme*, a. *automatism*) jsou úkony, na kterých není bezprostředně účastna vůle; 1. všeobecně (Flournoy) je rozuměti jimi „účelné“ konané úkony bez původního úmyslu, 2. zvláště pak automatické psaní v hypnose, kdy osoba písíci nejen sama si toho není vědoma, nýbrž zároveň je zaměstnána zcela jiným úkonem.

Automatová theorie (n. *Automatentheorie*), označení W. Jamese pro názor psychofysického paralelismu, jím potíraný, jakoby lidské jednání se dělo čistě mechanicky, protože psychické nepůsobí na fyzické.

Automonosexualismus, do sebe zvrácený pud pohlavní, jevíci se pohlavní samozálibou (narcismus) bez náležitého ukájení.

Autonomie, (n. *Autonomie*, f. *autonomie*, a. *autonomy*), polit. nezávislost, svézákonnost, sebeurčení. V etice značí vůli, jež sebe sama určuje, dává si zákony. Mravní závaznost norem vyplývá z nich a nikoliv z vnějších popudů. V pedagogice je **a.** nezávislost výchovy na jakýchkoli duchovních a společenských vlivech, někdy i na náboženství a mravnosti. Opak: heteronomie.

Lit.: K. F r a n c k e, *Autonomie* (1926).

Autonomismus ve filos. značí snahu moderního člověka, který se opírá o pouhou autonomní morálku, odmítati božskou a církevní autoritu a utvářít svémocně jak soukromý tak i veřejný život.

Autonomní morálka hlásá, že vlastní svědomí je nejvyšší norma mravního jednání. Ježto vychází z vnitřního zákona lidské důstoj-

nosti, může mít tato morálka značnou cenu. Pro nenáboženského člověka je jedinou možností, aby získal mravní oporu (laická morálka). Jako základ obecné mravnosti jest však naprosto nedostatečná, ježto mylně předpokládá trvalou původní dobrotu lidské přirozenosti a ve svědomí člověka nevidí ohlas vyššího řádu božího. **A.** morálce nedostává se účinných popudů, které vyplývají z vůle boží a touhy člověka po blaženosti.

Lit.: V. C a t h r e i n, Moralphilosophie (6. vyd. 1924).

Autopsie (αὐτοψία), vlastní názor, pozorování.

Autopsychosy, duševní choroby, při nichž nemocný ztrácí orientaci o vlastní osobě; opak allopsychosy, při nichž je porušena orientace o vnějším světě.

Autorita (n. *Autorität*, f. *autorité*, a. *authority*), vážnost, duchovní vliv, vznikající z uznání předností (na př. stáří, úřad, vědomosti, moc, sláva, atd.). **A.** má velký význam ve výchově.

Lit.: L. I h m e l s, Die Bedeutung des Autoritätsglaubens (1902); T e s s e n - W e s i e r s k i, Der Autoritätsbegriff in den Hauptphasen seiner histor. Entwicklung (1907); G. K e r s c h e n s t e i n e r, Autorität u. Freiheit als Bildungsgrundsätze (4. v. 1927); Heinr. B a r t h, Das Problem der Autorität (1929); Alfred F u c h s, Autorita (1930).

Autoritativní důkaz nespolehá při odůvodnění určitého tvrzení na vlastní proniknutí věci, nýbrž na autoritu jiné osoby.

Autoritativní ethika odvozuje mravnost z příkazů státních nebo církevních autorit.

Autoritativní soudy jsou soudy, jež pro nás mají autoritativní platnost; prostě je přejímáme a budujeme na nich dále.

Autos efa (ř. = on sám to řekl), formule pythagorovců, kterou se dovolávali autority mistrovy.

Autosugesce (n., f., a. *autosuggestion*), zjev, vyskytující se na hranici mezi normálním a chorobným stavem, že vlivem různých očekávání, přání a domněnek, zpravidla podložených silnými afekty, vzbuzují se u člověka duševní nebo tělesné reakce, jež vznikají obyčejně bez jeho vědomí a nejsou po většině v souladu s jeho celkovým založením. **A.** má velký význam už v normálním životě. Někdy jí lze výhodně použít, chceme-li na př. usnouti nebo zapuditi fysickou bolest. Silněji vystupují **a.** v některých chorobných stavech, zejména u hysteriků. V novější době užívá se **a.** i jako léčebné metody (couéismus).

Autotelie (ř. αὐτοτέλεια), samostatnost, nezávislost. — Opak heterotelie.

Avempace (vl. Ibn Badša), * koncem 11. stol. † 1138, arabský filosof a přírodovědec; význačný aristotelovec islamského Španělska.

Avenarius, Richard, 19. XI. 1843 — 18. VIII. 1896, něm. filos., zakladatel empiriokriticizmu. Sp.: Philosophie als Denken der Welt gemäß dem Prinzip des kleinsten Kraftmaßes (1876), Kritik der reinen Erfahrung (1888—1890), Der menschliche Weltbegriff (1891).

Lit.: E w a l d, R. A. als Begründer des Empiriokritizismus (1905); R a a b, Die Philosophie von R. A. (1912).

Avencebrol v. Avicebron.

Averroës (Ibn Rošd), 1126—1198, arabský filosof. Vynikl výklady ke spisům Aristotelovým, takže jej scholastikové nazývali prostě „komentátor“. Bůh je prapříčinou světa, jež poznává svět v sobě. Lidstvo je nesmrtelné, nikoliv jedinec.

Lit.: **R e n a n**, Averroës et l'Averroïsme (3. v. 1869); **R e h m a n**, The philosophy and theology of Averroës (1922); **H o r t e n**, Die Philosophie des Islam (1924).

Averroismus, výklad aristot. filosofie ve smyslu Averroësově, tedy pantheistickém. Ovládl univ. v Padově ve 14. až 17. stol.

Lit.: **M a n d o n n e t**, Siger de Brabant et l'averroïsme latin au XIIIe siècle (2 sv., 1908—11).

Averse, odpor, nenávisť.

Avesta, (nespr. Zendavesta), nábož. kniha předislam. Peršanů a dnešních Parsů; sbírka nauk a předpisů náboženství Zarathustrova. Pochází asi z 6.—5. stol. př. Kr.

Avicebron (Avencebrol, vl. Salomon Ibn Gabirol), 1020—1070, šířil novoplatonismus mezi Židy. Jeho spis „Fons vitae“ byl ve středověku hojně čten.

Lit.: **G u t t m a n n**, Die Philosophie des Salomon Ibn Gabirol (1889); **K a u f m a n n**, Studien über S. I. G. (1899).

Avicenna (Ibn Sina), 980—1037, arabský filosof a lékař. Učil, že Bůh je nutnou příčinou všeho. Hmota je věčná, duše je nehmotná. Hlásá v celku aristotelismus.

Lit.: **C a r r a d e V a u x**, Les penseurs de l' Islam 4. (1923); **S a l i b a**, Étude sur la métaphysique d'Avicenne (1926).

Axiologie (n. *Axiologie*, f. *axiologie*, a. *axiology*), nauka o hodnotách, také timologie.

Axioma (ř. ἀξίωμα, n. *Axiom*, *Grundsatz*, f. *axiome*, a. *axiom*), zásada nejobecnější a nejabstraktnější. Soud naprosto zřejmý a nutný, který nepotřebuje dalších důkazů, nedá se převést na jiné. Každá věda má svá axiomata. V logice jsou axiomaty: zásada totožnosti, protikladu a vyloučeného třetího.

Lit.: **G. F e c h n e r**, Die sog. Axiome der klass. Logik (1929).

Axiomatika, nauka o užívání nejobecnějších zásad, o axiomatické metodě.

Axiosofie, praktická filosofie hodnot.

B

B - typ v. basedovoidní typ.

Baader, Franz Xaver, 27. III. 1765—23. V. 1841, něm. theosof a mystik, přívrženec Schellingův a Jak. Böhma. Sp.: Beiträge zur Elementarphysiologie (1796), Beiträge zur dynamischen Philosophie (1809), Über den Begriff der Zeit (1818), Fermenta cognitionis (1822—25),

Vorlesungen über Sozietätsphilosophie (1872). Sebr. sp. v 16 sv. vyšly 1851—1860.

Lit.: C l a a s s e n, Fr. v. B-s Leben und theosophische Werke als Inbegriff christl. Philosophie (2 sv., 1886—87); J o s t, Bibliographie der Schriften Fr. v. B-s (1926); D. B a u m g a r d t, Fr. v. B. und die philos. Romantik (1927).

Babinski, Jos. François Felix, 1857—1932, pařížský neurolog, podle něhož byl nazván zvláštní způsob stanovení funkčního nedostatku velkého mozku a ochuravění vodivých drah. Píchne-li se nemocnému jehlou do chodidla, neobráti se prsty nohou, zvláště však palec, jako obyčejně směrem k chodidlu, nýbrž na opačnou stranu vzhůru k noze.

Bacon, Francis (z Verulamu), 22. I. 1561—9. IV. 1626, angl. státník a filosof, zakladatel novodobého empirismu. Napsal vedle jiných spisů (Essays moral, ecomomical and political, De dignitate et augmentis scientiarum, Sylva sylvarum) Novum organum (přel. do češt.), kde se pokusil o novou metodu vědeckého badání, podle níž jediné zkušenost a indukce vede k pravdě. Ve vědě se má postupovati po souvislých stupních až k axiomatům. Vědění je moc. Člověk, který chce filosofovat, musí se zbaviti předsudků, jež nazývá Bacon *idoly* (v. t.). Nejvyšší filosofii je přírodní filosofie, jež hledá zákony nebe i země. Bacon sám podle svých zásad nepostupoval, ale vyslovil četné problémy a podal nové podněty.

Lit.: H. H e u ß l e r, F. B. (1889); A b b o t t, Fr. B., an account of his life and works (1885); B o r d i e, La philosophie de F. B. (1889); B r o c h a r d, La philosophie de B. (1912); K u n o F i s c h e r, Fr. B. und seine Schule (4. vyd. 1923); A. L e v i, Il pensiero di B. (1925); Č. S t e h l í k, Bacon a Komenský (Č. M. 1923); Břet. F o u s t k a, Lord kancléř Francis Bacon z Verulamu a jeho Essaye (1933).

Bacon, Roger, angl. františkánský scholastik, asi 1214—1294, největší přírodovědec střed. věku, pro svou učenost zvaný doctor mirabilis. Dal podnět ke studiu řeči i srov. filologie, stejně jako fyziky, astronomie, zeměpisu, botaniky, medicíny, chemie a alchymie. Sp.: Opus majus, Opus minus, Opus tertium.

Lit.: J. K r a t o c h v í l, R. B. (Hlídka 1919); A. G. L i t t l e, R. B. (1914); I. E d w i n S a n d y s, R. B. (1914); C a r t o n, L'expérience mystique chez R. B. (3 sv., 1924); W a l t e r F r o s t, R. Bacon u. die Naturphilosophie (1927).

Baconthorp, John, † 1346, angl. scholastik, hl. zástupce pokřesťanstěného averroismu. Sp.: Commentaria seu quaestiones super quattuor libros sententiarum, Quodlibeta, Compendium legis Christi, Compendium legis vitae christianae.

Badenská filosofická škola, novokantovský směr, který ve filosofii vidí kritickou vědu o obecných hodnotách pravdy, dobra a krásna. Hl. zástupci W. Windelband, H. Rickert, Jonas Cohn, G. Mehlis, Fritz Münch.

Lit.: J o h. H e s s e n, Die Religionsphilosophie des Neukantianismus (2. v. 1924).

Baeumker, Clemens, 16. IX. 1853—7. X. 1924, něm. novoscholast. filosof, výtečný znalec středověké filosofie. Sp.: Das Problem der Materie in der griech. Philosophie (1890), Die Impossibilia des Siger v. Brabant (1898), Vitelo (1908), Anschauung u. Denken (1913), Platonismus im

Mittelalter (1916), Die Geschichte d. patristischen u. der christl. Philosophie d. Mittelalters (3. v. 1923.). Od r. 1891 vydával Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters.

Lit.: Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarst., Bd. 2 (1921).

Bahnsen, Julius, 30. III. 1830—7. XII. 1881, něm. filosof Schopenhauerova směru, pesimista; významný i jako charakterolog. Sp.: Beiträge zur Charakterologie (1867), Zur Philosophie der Weltgeschichte (1871), Das Tragische als Weltgesetz (1877), Der Widerspruch im Wissen und Wesen der Welt (1880—81).

Bachofen, Johann Jakob, 22. XII. 1815—25. XI. 1887, švýc. kult. historik a filosof, zakladatel srovnávacích právních dějin. Sp.: Das Mutterrecht (1861), Der Mythos v. Orient u. Okcident (n. vyd. 1926), Urreligion u. antike Symbole (n. vyd. 1926).

Lit.: C. A. Bernoulli, J. J. B. u. d. Natursymbol (1924).

Bain, Alexander, 1818—18. IX. 1903, skotský filosof a psycholog, empirista. Sp.: The senses and the intellect (1855), The emotions and the will (1859 a č.), Logic, deductive and inductive (1870), Study of character (1861), Education as a science (1879 a č., přel. do češt.), Mind and body (1873).

Lit.: Autobiography (1904).

Bakunin, Michajl Alexandrovič, 18. V. 1814—1. VII. 1876, rus. revolucionář; ve fil. stoupenec Heglův, hlásal anarchismus.

Lit.: N e t t l a u, Das Leben Michael B-s (3 sv., 1896—1900); B r u g b a c h e r, Marx u. B. (2. v. 1924).

Baldwin, James Mark, * 12. I. 1861, prof. v Baltimore, psycholog zabývající se jevy vývoje a společenství psychického. Vůdčí duch americké filosofie. Sp.: Handbook of psychology (1890), Mental development in the child and the race (3. v. 1906), Social and mental interpretation in mental development (1898), Story of the mind (1898), Development and evolution (1902), The individual and society (1911), Thoughts and things, or Genetic logic (3 sv. 1906—11); History of psychology (2 sv., 1913), Genetic theory of reality (1915). Vydal též velký filosofický slovník.

Balej, František, 29. IX. 1873—4. XI. 1918, čes. spisovatel. Jeho etické a estetické úvahy byly po jeho smrti sebrány do knih: O nového člověka (1919), a Filosofická varia a uměl. essaye (1923).

Balej, Stefan, * 1885, ukraj. filosof. Sp.: Narys psychologii, Narys logiki.

Balfour, Arthur James, 25. VIII. 1848—19. III. 1930, anglický státník a filosof novoidealistického směru. Sp.: A defence of philosophic doubt (1879), The foundations of belief (1895), Theism and humanism (1914).

Lit.: A l d e r s o n, Arthur James B. (1903); R a y m o n d, Balfour (1920).

Ballaties, také dysarthrie je koptavost, zpravidla psychicky podmíněná. Na začátku mluvení sevrá se křečovitě svaly mluvidel.

Ballismus, chorobná skákavost a tančivost (chorea), spojená s obrnou chvějících se údů (paralysis agitans) zvláště nohou (chorea saltatoria). Je podmíněna hysterií.

Balmes, Jaime Luciano, 28. VIII. 1810—9. VII. 1848, španěl. filosof a publicista, novoscholastik. Sp.: *Filosofia fundamental* (1846), *El Protestantismo comparado con el Catolicismo en sus relaciones con la civilizacion europea* (4 sv. 1842—44), *Cartas à un esceptico en materias de religion* (1845), *Curso de filosofia elemental* (1847).

Lit.: N. R o u r e, *La vida y las obras do B.* (1910); J. B l a d ó, *Notas bibliográficas y critica general sobre la personalidad y obras de B.* (1910).

Bamalip, v logice první modus 4. figury. Obě návěsti jsou obecně kladné, závěr částečně kladný. Formulka: P a M | M a S | S i P; Příklad: Vražda je hřích; každý hřích je zavržitelný; tedy některý zavržitelný hřích je vražda. Srov. Figury a mody v logice.

Banální (n., f. *banal*, a. *trivial*), všední, bezvýznamný, nic nepovídající.

Bañez, Domingo, 29. II. 1528—22. X. 1604, španělský theolog a filosof., který hlásal strohý thomismus v nauce o milosti a svobodě vůle. Jeho soustava „bañezianismus“ ztížila velmi řešení problému vůle a osobní odpovědnosti člověka.

Barbara v logice 1. modus 1. figury. Obě návěsti i závěr jsou obecně kladné. Formulka: M a P | S a M | S a P. Příklad: Všechny živé bytosti jsou smrtelné; člověk je živá bytost; člověk je tedy smrtelný.

Barevná intenzita (n. *Farbemintensität*), také světlostí zvaná, záležející na délce světelných vln, dává to, co nazýváme tónem. Při veliké světlosti posune se vněm barevný ve spektru směrem ke žlutu a modru; při menší převládají zeleno a červeno. To, co je slabě osvětleno, zdá se nám šedé.

Barevná kvalita, (n. *Farbenqualität*), jakost barvy více vzhledem k pocitu barvy, který má analogie v citění vůbec (zvuk, teplo). Proto nazýval Goethe červeno, oranžovo a žluto barvami teplými (vroucími), zeleno, modro, fialovo pak chladnými.

Barevné slyšení (n. *Farbenhören*, f. *audition colorée*, a. *colored hearing*), zrakové představy při sluchových vněmech, vyskytující se u některých osob. Tak na př. tón C bývá pociťován modře nebo růžově, g žlutě, zvuk flétny je provázen modrem, trubky červenem, hra v a dur zelenem a pod. Tyto zrakové představy se nazývají fotismy. Srv. synesthesie.

Lit.: J. C h a l u p e c k ý, *Hudba barev* (1906).

Barevné vidění vysvětlují domněnky: 1. Young-Helmholtzova, která se domnívá, že třem různým na barvy čivým výčnělkům nervovým odpovídají v oku tři základní barvy (červeno, modro, fialovo). 2. Heringova teorie učí, že jsou v oku tři základní různé směsi látkové (červenomodrá, modrožlutá a černobílá). Světlo do oka dopadající rozkládá tyto chemické látky, které se pak znovu tvoří. Disimilací vznikají barvy světlé, asimilací pak tmavé. 3. Duplikační nauka (Kries) klade

důraz na dvojí součástky sítnice, čípky a tyčinky; za šera jsou činny tyčinky, za světla čípky (zjev Purkyňův). 4. Stupňová domněnka praví (Wundt): Černem rozuměti třeba pochod tlumivý. Jinak působí každé podráždění jednak zvláštní „achromatickou“ intenzitu, závislou na šířce vlny světelné, jednak chromatické podráždění samo, závislé na délce vlny. 5. Ostwald zdokonalil domněnku Heringovu. Všecky barvy určeny jsou tu číselně.

Lit.: V. Forster, La théorie dynamique de la vision des couleurs (L' Année psychologique 24, 1923). Georg Elias Müller, Über die Farbenempfindung (1930).

Barevný smysl (n. *Farbensinn*, f. *sens des couleurs*, a. *colour sense*), jednak všeobecně „smysl“ či „čivost“ barev, jednak zvláštní vyspělost této čivosti.

Bariéra znamená povšechně překážku úmyslně kladenou, v psychologii technické pak různé nástrahy pro výzkum odolnosti a ducha-přítomnosti.

Baroco, v logice čtvrtý modus 2. figury. Horní návěst je obecně kladná, dolní návěst a závěr jsou částečně záporné. Formulka: P a M | S a M | S a P. Příklad: Každý černochoch je černý; některý Afričan není černý; tedy některý Afričan není černochoch.

Barth, Paul, 1. VIII. 1858—30. IX. 1922, něm. filosof, sociolog a pedagog. Sp.: Die Philosophie der Geschichte als Soziologie (4. v. 1922), Die Elemente der Erziehungs- und Unterrichtslehre (5. v. 1912), Die Geschichte der Erziehung (1911), Der Lebensführer (1920).

Lit.: Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarst., Bd. 1 (1921).

Bartoš, Josef, * 4. III. 1887, český estetik a hud. spisovatel. Sp.: Mir. Tyrš (1916), Umění (1922), Ilusionismus (1927); zal. Čes. časopis estetický.

Barva (n. *Farbe*, f. *couleur*, a. *color*). Fyzikální účinky vln světelných jeví se jednak jako všeobecně biologické (paprsky ultrafialové), jednak jako smyslové jakosti zraku, které nazýváme barvami. Barevná různost má však zase vztahy sousmyslné (synestésie), kdy působí na smyslovost vůbec (zrakosluchovost) nebo kdy má zvláštní vliv na nálady. Tak na př. působí barvy temné tklivě, červené dráždivě, ale i jímavě. Srov. barevné slyšení.

Lit.: Ot. Fischer, Kontroverse o vývoji lidského smyslu pro barvy (Č. M. IX., 1908); W. Ostwald, Farbenpsychologie (1920).

Barvoslepost (n. *Achromatopsie*, f. *achromatopsie*, a. *achromatopsia*), nedostatek schopnosti rozlišovati a poznávati barvy. Je buď úplná (n. *Farbenblindheit*, f. *cécité chromatique*, a. *color-blindness*), kdy osoba, tímto defektem stížená, vůbec nepostřehuje barevných rozdílů a vidí vše v různ. odstínech šedi, nebo částečná (dyschromatopsie, v širš. významu daltonismus), jako na př. slepota pro barvu červenou (anerythroptopsie neboli protanopie), modrou (acyanopsie n. tritanopie), zelenou (achloropsie n. deuteranopie).

Barvové míchání (n. *Farbenmischung*, f. *mélange de couleurs*, a. *color mixture*) řídí se zvláštními zákony. Kromě barev spektra lze čítí

i jiné barvy, jejichž vznik odpovídá těmto pravidlům. Tak dávají červeno a fialovo smíchaný číti nachovo. Smícháním červena, zelena a modrofialova lze odvoditi veškerý barvy. Tak zv. komplementární barvy dávají dohromady smíchaný bílo. Každá komplementární barva pak může v určité směsi dodávati počitek větší jasnosti (světlosti) barevné. Smícháním dvou nekomplementárních barev dosaženo bývá odstínu barevného, který leží mezi obojí barvou. Marbe sestrojil ke zkoumání barevné směsi přístroj.

Barzellotti, Giacomo, 7. VII. 1844—1917, it. filosof, novokantovec.

Basedow, Johann Bernhard, 11. IX. 1723—25. VII. 1790, něm. pedagog, zakladatel filantropismu (v. t.), přívrženec Rousseauův. Sp.: *Philalethie* (1764), *Theoret. System d. gesunden Vernunft* (1765), *Methodenbuch* (1770), *Elementarbuch* (1770), (*Methodenb. a Elementarbuch* rozš. ve 4 sv. pod názvem „*Elementarwerk, ein geordneter Vorrat aller nötigen Erkenntnis zum Unterrichte der Jugend von Anfang bis ins akad. Alter*“ 1774), *Praktische Philosophie* (1777).

Lit.: A. P i n l o c h e u. J. R a u s c h e n f e l s, *Geschichte des Philantropinismus* (2. v. 1914).

Basedowoidní typ u eidetiků (viz) je označován zkratkou „B“. Vyniká živým, pestrým, ale i vratkým představováním názorových představ. Jeho opakem je typ tetanoidní „T.“

Basil Veliký, 329—379, světec, spisovatel bohovědný z doby patriarchální. Jeho spisy (*Adversus Eunomium*, *De Spiritu sancto*, *Homiliae novem in Hexameron* a j.) jsou otištěny v Migneově *Patrol. graeca* (29. až 32. sv.).

Lit.: A l l a r d, *Saint Basile* (1899, 4. v. 1903); J. S c h ä f e r, *Basilius des Grossen Beziehungen zum Abendlande* (1909); R i v i è r e, *Saint Basile* (1925); C l a r k e, *Ascetic work of Saint Basile* (1925).

Basilides, alexandrijský gnostik 2. století.

Lit.: U h l h o r n, *Das basilidianische System* (1855); P. H e n d r i x, *De alexandrijsche haeresiarch B.* (diss. Amsterdam 1926).

Bastian, Adolf, 26. VI. 1826—2. II. 1905, něm. národopisec a psycholog, jehož práce podaly hojně látky k srovnávání psychologickému. Díla: *Die Welt in ihren Spiegelungen unter dem Wandel des Völkergedankens* (1887), *Der Mensch in der Geschichte* (1860), *Beiträge zur vergleichenden Psychologie* (1868), *Der Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit* (1901), *Die Lehre vom Denken* (1903) a j.

Lit.: A c h e l i s, Adolf B. (1891); K. Th. P r e u ß, *Adolf Bastian und die heutige Völkerkunde* (v *Bäbler-Archiv* 1926).

Bathofobie je chorobný strach při pohledu na vysoké stavby, že se zřítí, spojený se závratí.

Bathoskop, přístroj ke zkoumání hloubkového vidění.

Battologie (n. *Battologie*, f. *battologie*, a. *battology*), zbytečné opakování slov, též ve smyslu tautologie.

Bauch, Bruno, * 19. I. 1877, něm. filosof, novokantovec, zdůrazňuje souvislost lutherství s kantianismem. Sp.: *Luther u. Kant* (1904), *Geschichte d. neuen Philosophie bis Kant* (1908, 3. v. 1919), *Das Sub-*

stanzproblem in der griech. Philosophie (1910), Imm. Kant (1917, 3. v. 1923), Anfangsgründe der Philosophie (1920), Wahrheit, Wert u. Wirklichkeit (1923), Das Naturgesetz (1924), Die Idee (1926), Philosophie des Lebens u. Philosophie der Werte (1927), Goethe u. die Philosophie (1928), Kultur u. Nation (1929), Die erzieherische Bedeutung der Kulturgüter (1930).

Lit.: Die Philosophie d. Gegenwart in Selbstdarst., Bd. 7 (1929).

Baumgarten, Alexander Gottlieb, 17. IV. 1714—26. V. 1762, stoupenec filosofa Wolfa, zakladatel něm. estetiky; od něho pochází název „estetika“, jakož i estetická terminologie. Sp.: *Aesthetica acroamatica* (1750—58), *Metaphysica* (1739 a č.).

Lit.: P o p p e, Alex. B. (1907); E. B e r g m a n n, Die Begründung der deutschen Ästhetik durch A. G. B. u. G. F. Meier (1911).

Baumgartner, Matthias, * 20. II. 1865, katol. filosof, univ. prof. ve Vratislavi, badatel o středověké filosofii. Sp.: *Die Erkenntnislehre des Wilh. v. Auvergne* (1893), *Die Philos. des Alanus de Insulis* (1896), Vydává „*Beiträge zur Gesch. d. Phil. des Mittelalters*“ (od 1891).

Baur, Ludwig, * 9. IV. 1871, něm. novoscholastik a dějepisec středověké filosofie. Sp.: *Dominicus Gundissalinus, De divisione philosophiae* (1903), *Die Forderung e. Weiterbildung d. Religion* (1912), *Die Philosophie d. Robert Grosseteste* (1916), *Die Philosophischen Werke des Robert Grosseteste* (1912), *Metaphysik* (2. v. 1923), *Päpstliche Enzykliken u. ihre Stellung zur Politik* (1923), *Thomas, De ente et essentia* (1926).

Bautain, Louis Eugène Marie, 17. II. 1796 - 18. X. 1867, franc. filosof, jeden z hlavních zástupců tradicionalismu. Sp.: *L' esprit humain et ses facultés* (2. v. 1859), *Psychologie expérimentale* (1839), *Philosophie du christianisme* (2 sv. 1835), *Philosophie morale* (2 sv., 1842), *Philosophie des lois* (2 sv., 1860), *Manuel de philosophie* (1866).

Bayer, Jan, 1630—1674, rodák prešovský, žák Komenského. Sp.: *Ostium vel atrium naturae* (1662), *Filum labyrinthi vel cynosura seu Lux mentium universalis* (1663).

Bayle, Pierre, 18. XI. 1647—28. XII. 1706, franc. filosof, skeptik, stojící pod vlivem Bacona, Descartesa, Malebranche, který připravil t. zv. osvětářství. Jeho „*Dictionnaire historique et critique*“ měl velký vliv na celé 18. století.

Lit.: B o l i n, Pierre B. (1905); E. B. S u g g, Pierre B. (1930).

Baynes, Thomas Spencer, 1823—1887, angl. filosof, žák Hamiltonův. Sp.: *An essay on the new analytic of logical forms* (1850).

Bazala, Albert, * 13. VII. 1877 v Brně, chorvatský filosof, idealista. Sp.: *Povijest filozofije* (3 sv., 1906—12), *O umjetnosti* (1906), *Problem ličnosti* (1920), *O ideji prosvjete* (1922), *O slobodi* (1923), *Metalogički korijen filozofije* (1924).

Bázeň, (n. *Furcht*, f. *crainte*, a. *dread*), afekt, vznikající z představy hrozícího nebezpečí.

Bdění (n. *Wachen*, f. *veille*, a. *watching*), není ani fyziologicky ani psychologicky pouhým opakem spánku či všeobecnou činností životní. **B.** má právě tak svůj biologický a psychologický řád jako spánek. **B.** vyznačeno bývá obyčejně vydatným vědomím, napjatou pozorností a živým zájmem. Může mít také různé stupně a zvláštnosti, jako na př. v posthypnose nebo při jevech parapsych. (telelise, telepatie, jasnovidnost a p.).

Beattie, James, 25. X. 1735—18. VIII. 1803, skotský filosof a básník. Obecný smysl — common sense — je mu pramenem jak víry, tak mravnosti a jistoty. Hl. díla: *Elements of moral science* (1790), *Essay on the nature and immutability of truth* (1770), *Dissertations moral and critical* (1783).

Lit.: *W. Forbes*, *An account of the life and writings of J. B.* (2. v. 1812).

Beccaria, Cesare, 15. III. 1738—28. XI. 1794, it. právní filosof. Jeho slavné dílo *Dei delitti e delle pene* (1764, přel. do č.) mělo velký vliv na potomní reformy trestnictví.

Lit.: *A m a t i*, *Vita ed opere di C. B.* (1872); *B a r a d e z*, *Etude sur B.* (1898).

Beda, Venerabilis, Ctihodný, 674—26. V. 735, angl. filosof a theolog, předchůdce scholastiky. Sp.: *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, *Martyrologium*, *De rerum natura*.

Lit.: *K. Werner*, *Beda der Ehrwürdige u. seine Zeit* (2. v. 1881); *G. F. Browne*, *The venerable Bede* (1919, 2. v. 1928).

Behaviorismus je moderní americká psychologie a životní filosofie, jež všechny životní funkce organismů (rostlin, zvířat a člověka) považuje za nutné reakce a reflexy na podráždění. **B.** odezírá ode všech vnitřních duševních pochodů a neuznává pojmy dosavadní psychologie, jako cití, představování, vnímání, myšlení, citění, paměť; všímá si jenom vnějšího chování (behave). Všechno chování člověka je podmíněno vnějšími okolnostmi; ani dědičnosti **b.** neuznává. Z podráždění a reakcí vyplývají zvyklosti (habits), na nichž se zakládá celý duševní život. **B.** klade důraz jenom na zjištění a předvídaní vnějších zákonitostí jednání. Všechna hnutí mysli a citu zařazuje **b.** do tří skupin.: hněv, bázeň a láska. Svou stroze materialistickou psychologií nehodí se **b.** za základ systému praktického způsobu života. Přes to však nabyl v Americe velkého vlivu. Hlavní zástupci **b-u** jsou *J. B. Watson* a *E. L. Thorndike*, vášnivým odpůrcem jeho *Ralph Waldo Trine*.

Lit.: *Jennings*, *The behavior of lower organisms* (1905); *Watson*, *Behaviorism* (1925); *Václ. P ř í h o d a*, *Věda o chování* (Č. M. 1929); *Fr. Š e r a c k ý*, *Behaviorism a psychologie* (Č. M. 1931).

Becher, Erich, 1. IX. 1882—5. I. 1929, něm. přírodovědec a filosof, stoupenec krit. realismu. Sp.: *Philos. Voraussetzungen der exakten Naturwissenschaften* (1907), *Der Darwinismus u. die soziale Ethik* (1909), *Gehirn u. Seele* (1911), *Naturphilosophie* (1914), *Weltgebäude, Weltgesetze, Weltentwicklung* (1915), *Geisteswissenschaften u. Naturwissenschaften* (1921), *Einführung in die Philosophie* (1926).

Lit.: *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, Bd. 1. (1921).

Bechtěrev, Vladimír Michailovič, 22. I. 1857—24. XII. 1927, ruský psychiatr, pěstoval psychologii po psychofysicku na morfologickém podkladě jako t. zv. reflexologii. Hlavní spisy: Kolektivnaja reflekso-logija (1921), Obščije osnovy refleksologii čeloveka (3. v. 1926), Pravod-jasčije pati spinnogo i glovnogo mozga (3. v. 1926), Osnovy učeniya o funkcijach mozga (1907), Objektivnaja psihologija (1910).

Bellarmino, Roberto, kardinál, 4. X. 1542—17. IX. 1621, it. filosof z řádu jesuitského, vynikl ve filos. státní. Hl. díla: Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos (3 sv., 1586—93), De potestate Summi Pontificis in rebus temporalibus (1610).

Lit.: R a i t z v. F r e n t z, Der ehrwürd. Kard. R. B. (2. vyd. 1923); B u s c h b e l l, Selbstzeugungen des Kard. B. (1924); C o u d e r c, Le vénérable Cardinal B. (2 sv., 1893); Tacchi V e n t u r i, Il beato Rob. B. (1923); Franz X. A r n o l d, Die Staatslehre des Kardinals Bellarmin (1934).

Bellum omnium contra omnes (lat.), válka všech proti všem. V tomto stavu se nalézají podle Hobbesa lidé v přírodním stavu, t. j. před založením politického společenství.

Beneke, Friedrich Eduard, 17. II. 1798—1. III. 1854, něm. filos. psychologismu (v. t.). Sp.: Erfahrungsseelenlehre als Grundlage alles Wissens (1820), Neue Grundlegung der Metaphysik (1822), Psychologische Skizzen (1825—27), Kant u. die philos. Aufgabe unserer Zeit (1832), Erziehungs- u. Unterrichtslehre (1835—36), System d. Logik (1842), System der Metaphysik und Religionsphilosophie (1842), Die neue Psychologie (1845), Pragmatische Psychologie (1850) a j.

Lit.: G r a m z o w, Fried. Ed. B-s Leben und Philosophie (1899); R e n n e r, B-s Erkenntnistheorie (1902); A. W a n d s c h e i d e r, Die Metaphysik B-s (1903).

Beneš, Eduard, * 28. V. 1884, čes. státník a sociolog, od 18. XII. 1935 president Čs. republiky. Fil. sp.: Otázka národnostní (1909), Stranictví (1912), Stručný nástin vývoje moderního socialismu (1910 až 11), Válka a kultura (1922), Smysl čs. revoluce (1923), Nesnáze demokracie (1924).

Lit.: Dr. Ed. Beneš, spoluzakladatel nové svobody a tvůrce zahraniční politiky českoslov. (1924); K. K r o f t a, E. B. (1934); I. A. B l á h a, Sociologické a filosofické základy Benešovy politické teorie (Sociol. revue 1934); B. J a k o v e n k o, E. B. als Denker (v La philos. tchéosl. contemp., 2. v. 1935).

Beneš, Jaroslav, * 6. IV. 1892, čes. katol. filosof. Sp.: Psychoanalyse (1929), René Descartes či Tomáš Akvinský? (1935).

Bentham, Jeremy, 15. II. 1748—6. VI. 1832, angl. právník a morální filosof, zakladatel utilitarismu. Sp.: An introduction to the principles of morals and legislation (1780), Principles of international law (1843), Deontology (1834).

Lit.: S t e p h a n, The english Utilitarians (1900); O. K r a u s, Zur Theorie des Wertes. Eine Bentham-Studie (1902).

Berdjajev, Nikolaj Alexandrovič, * 6. V. 1874, ruský kulturní a náboženský filosof. Sp.: Subjektivizm i individualizm v obščestvennoj filosofii (1901), Duchovnaja krizis inteligencii (1910), Filosofia svobody (1911), Smysl tvorčestva (1915), Duša Rossii (1915, přel. do něm.),

Smysl istorii (1923, něm. 1925), Mirosozercanije Dostojevskago (1923), Novoje srednověkoje (1924, též něm.), Filosofia svobodnago ducha (1928).

Lit.: Jan Bartoš, Sen teokratie u N. Berďajeva (Č. M. X, 1909); Jos. Jirásek, Nikolaj B., nábož. myslitel ruský (Č. M. 1928); Dennert, Die Krisis der Gegenwart u. die kommende Kultur (1928).

Berengar z Toursu, * kolem r. 1000, † 6. I. 1088, scholastik, představitel středověkého racionalismu. Sp.: De sacra coena.

Lit.: J. Schnitzer, Berengar v. T. (1890).

Bergmann, Julius, I. IV. 1840—24. VIII. 1904, něm. filosof, zástupce objektivního idealismu. Sp.: Erste Probleme der Ontologie (1865), Reine Logik (1879), Sein u. Erkennen (1880), Materialismus u. Monismus (1882), Über den Utilitarismus (1883), Vorlesungen über Metaphysik (1886), Über das Schöne (1887), Geschichte d. Philosophie (1892), Untersuch. ü. Hauptpunkte d. Philosophie (1900), System des objektiven Idealismus (1903).

Bergson, Henri, * 18. X. 1859, francouzský filosof, hlasatel intuitionismu a pragmatismu; vytvořil proti pozitivismu a intelektualismu intuitivní a životní filosofii, zdůrazňující svobodu a samostatnost ducha vůči tělesnu. Hl. sp.: Essai sur les données immédiates de la conscience (1889 do č.), Matière et mémoire (1896), Le rire (1901 a č., přel. do češt.), L'évolution créatrice (1907 a č. přel. do češt.), L'énergie intellectuelle (1919), Durée et simultanéité (2. v. 1923), Les deux sources de la morale et de religion (9. vyd. 1932, přel. do č.).

Lit.: Le Roy, Une philosophie nouvelle (1912); Steenbergen, Bergsons intuitive Philosophie (1909); J. Maritain, La philosophie Bergsonienne (1913); Thubandet, Le Bergsonisme (1924); Chevalier, Henri B. (1928); Vl. Jan k é l e v i t c h, Bergson (1931); Jos. Beneš, O významu filosofie Bergsonovy (Č. M. 1930); A. Metz, Bergson et le Bergsonisme (1933); R. Lacombe, La psychologie bergsonienne (1933); Penido, Dieu dans le Bergsonisme (1934).

Berkeley, George, 12. III. 1684—23. I. 1753, angl. filosof, který hlásal, že vnější svět existuje jenom jako idea, že vůbec existují jen duchové ideje a Bůh. Hl. spis: Treatise concerning the principles of human knowledge (1710), Three dialogues between Hylas and Philonous (1913, přel. do češt.), Alciphron or the minute philosopher (1732).

Lit.: Fraser, Berkeley (1881, 2. v. 1901); Erich Cassirer, B-s System; Metz, G. B-s Leben u. Lehre (1925).

Bernard z Clairvaux, 1091—1153, středověký mystik, zv. „doctor mellifluus“; vliv jeho byl velmi mocný. Sp.: De conceptu mundi, De consideratione, De deligendo Deo, De gradibus humilitatis.

Lit.: E. Vacandard, B. (4. v. 1910); G. Goyau, B. (1927); R. Linhart Die Mystik des hl. B. (1924).

Bernard ze Chartres, scholastik rázu realistického z 12. století.

Lit.: A. Clerval, Les écoles de Chartres au moyen-âge (1895).

Bernard z Tours (Bernhardus Silvestris), filosof rané scholast. školy v Chartres z 1. pol. 12. stol., platonovec. Hl. sp. De mundi universitate sive Megacosmus et Microcosmus.

Bessarion, Basilius, * kolem 1395, † 1472, kardinál, hájil platonismus a žádal synthesu Platona s aristotelismem. Usiloval o spojení církve východní s římskou. Hl. sp. *Contra calumniatorem Platonis*.

Lit.: R. R o c h o l l, Bessarion (1904); M o h l e r, Kardinal B. (2 sv. 1923—27).

Bestialita, 1. zvířecká ukrutnost, zvěrstvo, 2. sodomie, ukájení pohl. pudu se zvířaty.

Bezděčné pohyby (n. *unwillkürliche Bewegungen*) jsou ty, které nemají vědomé souvislosti výkladu. Jeví se již ve výrazech obličeje a gestech. Lze je zkoumati zvláštními přístroji (Sommer), jakým je na př. tak zvaný automatograf.

Bias z Prieny, jeden ze sedmi řeckých mudrců; od něho pochází výrok *πλεῖστοι κακοί* (lidé jsou většinou špatní).

Biberg, Nils Fredrik, 1776—1827, švédský filosof; obíral se zejména právní filosofií a fil. dějin.

Bibliopsychologie, část experimentální psychologie, jednající o psychologii autora a jeho díla, potom o psychologii čtenářově.

Lit.: R u b a k i n (Roubakine), La psychologie bibliologique (3. v. 1922); B. K o u t n í k, Čtenář a kniha (1926); t ý ž, K psychologii literatury pornografické a brakové (1927); J. F r e y, Psychologie čtenáře (1929).

Bibliotherapie, léčení četbou knih, volenou vzhledem k chorobě a osobě pacientově; je to duševní ošetřování, doplňující vlastní léčbu.

Biegański, Władysław, 1857—1917, polský lékař a filosof. Své noetické hledisko, blízké Machovu, nazývá previdismem. Sp.: *Medycyna i filoz.* (1896), *Myśli i aforyzmy o etyce lekarskiej* (1899, 2. v. 1925), *Logika medycyny* (1894, 2. v. 1908), *Zasady logiki ogólnej* (1903), *Teorja logiki* (1912), *Traktat o poznaniu i prawdzie* (1910), *Etyka ogólna* (1918, 2. v. 1922).

Biel, Gabriel, † 1495, t. z. „poslední scholastik“, stoupenec Occamův. Hl. sp.: *Epitome et collectorium ex Occamo super quatuor libros sententiarum*.

Bierens de Haan, J. D., * 1866, holandský filosof. Hl. sp.: *De Weg tot het inzicht, een inleiding in de wijsbegeerte, Wereldorde en Geestesleven*.

Binet, Alfred, II. VII. 1857—18. X. 1911, franc. psycholog; proslavil se hlavně svými metodami výzkumu inteligence, zvl. dětské. Sp.: *Psychologie du raisonnement* (1886), *Étude de psychologie expérimentale* (1888), *Étude expérimentale de l'intelligence* (1905), *L'âme et le corps* (1905), *Les idées modernes sur les enfants* (1909).

Lit.: Christ. G ö p f e r t, Über Binet-Simon-Teste (1927).

Binomismus, Ziehenovo noetické hledisko, uznávající jenom dva druhy zákonných vztahů v daném, a to zákony příčinnosti a paralelní zákony.

Biocentrický názor hodnotí vše se stanoviska lidského života. Srv. anthropocentrický.

Biodynamika, nauka o silách, působících v živých bytostech. *B i o d y n a m i c k ý*, týkající se životní činnosti.

Bioenergetika, energetika životních dějů.

Biofilie, pud sebezachování.

Biogenese (n. *biologische Kontinuität*, f. *continuité biologique*, a. *biogenesis*), hlásá vznik živého jen ze živého.

Biogenetický princip, formulovaný zejména Haecklem, tvrdí, že vývoj jedince je zkráceným opakováním vývoje příslušného druhu. Někteří biologové stavějí se k tomuto zákonu kriticky.

Lit.: H. Schmidt, *Das biogenetische Gesetz* (2. v. 1909).

Biognosis (ř.), zkoumání a pozorování života.

Biologie (n., f. *biologie*, a. *biology*), nauka o organickém životě, jež zkoumá stavbu a funkce živých bytostí, jejich vzájemné vztahy, jakož i poměr k vnějšímu světu a snaží se vystihnouti podstatu živého dění na rozdíl od neživé hmoty.

Lit.: Hertwig, *Allg. B.* (1920); J. Reinke, *Einl. in die theoret. Biol.* (2. v. 1911); N. Hartmann, *Phil. Grundfragen d. Biol.* (1912). Max Hartmann, *Allg. Biologie* (1927); J. Bělehrádek, *Moderní názory o povaze živé hmoty* (1928); J. Bělehrádek — V. Bergauer — V. Růžička, *Obecná biologie* (2 sv., 1934—36.).

Biologismus je jednostranné pojmání otázek filosofických s hlediska biologického, noetické hledisko, jež považuje poznání za biologický proces. Biologisty jsou na př. Nietzsche, Mach, Vaihinger, Bergson.

Lit.: Uexküll, *Bausteine einer biol. Weltanschauung* (1913).

Biomechanika, nauka o mechanických silách v živém organismu.

Bión z Borystheny, řec. filosof z konce 4. stol. př. Kr., blízký kynické školy.

Bionomie (n. *Bionomie*, f. *bionomie*, a. *bionomics*), nauka o zákonech organického života, zvláště o vzájemných vztazích organismů.

Bios (ř.), povšechné označení pro souhrn všeho živého v přírodě.

Biotický, vztahující se k životu; b i o t i k a, praktická nauka o životě.

Bitnar, Vilém, * II. IV. 1874, čes. lit. historik a kritik, znatel katol. baroku českého. Sp.: *O českém baroku slovesném* (1932), *Poetika Jana Rozenpluta* (1934).

Bláha, Inocenc Arnošt, * 28. VII. 1879, čes. filosof a sociolog, univ. prof. v Brně. Sp.: *Město* (1914), *Mravní výchova se stanoviska sociologického* (1921), *Filosofie mravnosti* (1922), *Současné názory mravní* (1923), *Základy mravnosti* (1923), *Sociologie sedláka a dělníka* (1925), *Vybrané kapitoly z etiky* (1926), *Sociologie dětství* (2. v. 1930), *Dnešní krise rodinného života* (1933).

Blaho (n. *Wohlbefinden*, f. *bien-être*), stav, v němž člověk prožívá jenom libé dojmy. Je to nejobecnější životní ideál, k jehož uskutečnění směřuje všechna lidská činnost. Jednotlivé ethické školy vymezují b. různě.

Błachowski, Stefan, * 1889, polský psycholog. Sp.: *Problem myślenia bez słów* (1818), *O wrazeniach położenia i ruchu* (1919), *O niektórych związkach zachodzących między typami pamięciowemi* (1921), *Struktura typów wyobrazeniowych i pamięć liczb* (1924), *Psychologia a wybór zawodu* (1925).

Blaženost (l. *beatitudo*, n. *Seligkeit*, f. *béatitude*, a. *blessedness*), je cíl, po němž touží každý rozumný tvor. **B.** přirozená může být získána přirozenými silami člověka, kdežto nadpřirozená jenom milostí boží.

Blondel, Charles, * 10. X. 1876, franc. psycholog. Sp.: *La conscience morbide*, *La psycho-physiologie de Gall*, *La psychanalyse*.

Blondel, Maurice, * 2. XI. 1861, franc. filosof; základem všeho poznání a formování života je mu aktivita ducha, svobodného činu a vůle. Hl. sp.: *L'action, essai d'une critique de la vie et d'une science de la pratique* (1893), *Lettres sur les exigences de la pensée contemporaine en matière d'apologétique* (1896), Léon Ollé-Laprune (1898), *Histoire et dogme: les lacunes philosophiques de l'exégèse moderne* (1904).

Bludný kruh v. *circulus vitiosus*.

Bocardo, v log. pátý modus třetí figury. Horní návěst a závěr jsou částečně záporné (o), dolní návěst je obecně kladná (a). Formulka: $M o P \mid M a S \mid S o P$. Příklad: Některé nerosty nejsou průhledné; všechny nerosty jsou tělesa; některá tělesa nejsou tedy průhledná.

Bodin, Jean, 1530—1596, právní filosof franc. Jeho hl. spis, „*De la république*“ (1576), hájící absolutní monarchii, je prvním pokusem o vědeckou státovědu. Ve spisech „*Démonomanie*“ (1580) a „*Universae naturae theatrum*“ přijímá pověry své doby. Spis „*Colloquium heptaplomeres de rerum sublimium arcanis abditis*“ zastává právo všech náboženství na veřejné uznání.

Lit.: Baudrillart, B. et son temps (1853); E. de Barthélémy, *Etude sur J. Bodin* (1876); H. a. n. c. k. e., *Bodin, eine Studie über den Begriff d. Souveränität* (1894); Fournol, B., *prédécesseur de Montesquieu* (1896); Chauviré, Jean B. (1916); E. Feist, *Weltbild u. Staatsidee bei J. B.* (1930).

Boëthius, Anicius Manlius Torquatus Severinus, 480—524, římský státník a filosof, překládal a komentoval spisy Aristotelovy, jakož i matematická díla Nikomachova, Euklidova, Archimedova a Ptolemaiova; jeho spis *De consolatione philosophiae* (přel. do češt.), měl velký vliv na vývoj scholastiky.

Lit.: Stewart, Boethius (1891); Klingner, *De Boëthii consolatione philosophiae* (1921).

Boëthius, Daniel, 1751—1810, švédský filosof, kantovec. Sp.: *Utkast till förel, i den naturl. sedel* (1782), *Stycken till befrämj. afrätta begr. om ph.* (1794), *Om moral grund* (1797), *Anvis. till sedel säsom vetenskap* (1807).

Bogdanov, A., 1873—1928, ruský filosof, sociolog a národohospodář; jako fil. byl stoupencem empiriokriticizmu, jež zpracoval v empiriomonismus (*Empiriomonizm*, 3 sv. 1905—06); v posl. období své činnosti hlásal tektologii (*Tektologija*, 1922), t. j., tvůrčí vědu, která má ze světa učinit organický celek.

Boháč, Antonín, * 5. III. 1882, čes. statistik a sociolog, obírá se zejména otázkou populační. Sp.: *Český problém populační a některé pozoruhodné zjevy v naší méně přirozené* (1914), *Hospodářské a sociální poměry obyvatelstva rep. Čsl. ve světle sčítání lidu* (1923), *Studie o populaci v ČSR* (1927) a m. j.

Böhm, Karl, 1846—1911, maďarský filosof, spojuje pozitivismus s kantovským kriticizmem. Hl. sp.: *Der Mensch u. seine Welt* (4 sv., 1883—1912).

Böhme, Jakob, 1575—17. XI. 1624, něm. theosof a mystik, vychází z pantheismu. Hl. sp.: *Aurora oder die Morgenröte im Aufgang* (1634), *Von den drei Prinzipien des göttlichen Wesens* (1619) *Vierzig Fragen von der Seele* (1620), *Von der Geburt und Bezeichnung aller Wesen* (1622), *Vom irdischen und himmlischen Mysterium*; *Der Weg zu Christo*.

Lit.: *Deussen*, Jakob B. (3. vyd. 1922); *Vetterling*, Jakob B-s life and philosophy (1923); *Hankamer*, Jakob B. (1924); *Peuckert*, Das Leben Jakob B-s (1924); *L. Schreyer*, Die Lehre des J. B. (1925); *A. Koyre*, La philosophie de J. B. (1929).

Boj (n. *Kampf*, f. *lutte*, a. *battle*), v nejš. smyslu spor, protivné působení sil nebo tendencí (antagonismus) je základním znakem všeho dění. Již Heraklit hlásal, že boj je otcem věcí. — *Boj o život* (n. *Kampf ums Dasein*, f. *lutte pour la vie*, a. *struggle for life*), soupeřství o existenční podmínky různých druhů nebo jednotlivců téhož druhu má v přírodě značný význam. Darwin vysvětluje bojem o život, proč se z potomstva většina nedožívá dospělosti; slabší jedinci podléhají totiž nepříznivým podmínkám vývoje.

Bolest (n. *Schmerz*, f. *douleur*, a. *pain*), afekt nelibosti, spojený s pozitivní poruchou našeho životního citu. Vznik tělesné bolesti je fyziologicky a psychologicky temný; víme jenom, že jsou na něm zúčastněny počitkové nervy. Některé nervy nejsou vůbec schopny bolesti (na př. čich a chut), zato u smyslů ušlechtilých (zraku a sluchu) znamená bolest ohrožení jejich podstaty. Bolest duševní závisí hlavně na poznání. Není pochyby, že bolest má velký etický význam; podporuje značně trpělivost, soucit, odříkání, touhu po vyšším životě.

Lit.: Č. Šimerka, O bolesti příjemné (Č. M. XVII., 1921); *Semi Meyer*, Der Schmerz. E. Unters. d. psychol. u. physiol. Bedingungen des Schmerzvorganges (1906); *L. v. Zumbusch*, Über den Schmerz (1933).

Bolingbroke, Henry Saint-John, viscount, 10. X. 1678—12. XII. 1751, angl. státník a filosof, hlásal skepsi, ideál humanitní a osvícenský deismus. Sp.: *Idea of a patrioticking* (1738), *Letters on the study and use of history* (1752), *Letters and correspondence* (4 sv., vyd. 1798).

Lit.: *Sichel*, B. and his times (2 sv., 1901—02).

Boll, Antonín, 1721—1792, jezuita, osvícenský filosof. Sp.: *Institutiones philosophiae* (3 sv., 1756—57), *Meditatio philosophica de inquirenda veritate* (1758).

Bolland, G. J. P. J., 1854—1922, holandský filosof, heglavec. Sp.: *Anschauung u. Verstand* (1897), *Eenheid van Tegendeelen* (1900), *Levensbeschouwing* (1898), *Zuivere Rede* (1904), *Denken en Werkelijkheid* (1905), *De Natuur* (1908), *De Evenwijdigheidsleer omtrent lijf en ziel, natuur en geest* (2. v. 1917).

Bolševismus je ruská forma komunismu (v. t.). Vycházejí z přírodovědeckého i historického materialismu, hlásá, že všechno duchové i veškeré zjevy kulturní, jako umění, věda, filosofie, náboženství, jsou

jenom produktem výše organisované hmoty. Vše závisí na hmotných hospodářských poměrech. Ve státě diktuje proletariát. **B.** je vlastně etický materialismus (v. t.).

Lit.: T. G. M a s a r y k, O bolševictví (1921); Jindř. K o l o w r a t - K r a k o v s k ý, Psychologie bolševismu (1924); Jan S l a v í k, Bolševismus v přerodu (1932); L e n i n, Stát a revoluce (česky 1920); R a d e k, Die Entwicklung des Sozialismus von der Wissenschaft zur Tat (1920); S o m b a r t, Der prolet. Sozialismus (2 sv. 1924); René F ú l o p - M i l l e r, Geist u. Gesicht des Bolschewismus (1926).

Bolzano, Bernard, 15. X. 1781—18. XII. 1848, český filosof, theolog a matematik, zakladatel fenomenologické metody. Hl. fil. sp.: Wissenschaftslehre (4 sv., 1837), Athanasia, oder Gründe für die Unsterblichkeit der Seele (1827), Über die Einteilung der schönen Künste (1843), Was ist Philosophie (1849), Drei philosophische Abhandlungen (1851), Paradoxien des Unendlichen (1851).

Lit.: H. B e r g m a n n, Das philos. Werk Bolzanos (1909); S c h i n d l e r, B. B o l z a n o s Leben u. Wirken (1912); G o t t h a r d t, Das Wahrheitsproblem u. das philos. Lebenswerk Bolzanos (diss. 1918). H. F e l s, Bernhard B. (1929); Eduard W i n t e r, B. B. u. sein Kreis (1933, přel. do č.).

Bona fides (lat.), dobrá víra, bezelstnost, v morálce a právu označení pro nezaviněné nesprávné přesvědčení; jednáme bona fide, jednáme-li v dobré víře, t. j. jsme-li subjektivně přesvědčeni o správnosti svého jednání.

Bonald, Louis Gabriel Ambroise de, 2. X. 1754—23. XI. 1840, franc. filosof tradicionalismu. Sp.: Recherches philosophiques sur les premiers objets des connaissances morales (1817), Théorie du pouvoir politique et religieux (1796), La législation primitive (3 sv., 1802).

Lit.: Victor de B o n a l d, De la vie et des écrits du Vicomte de B. (2. vyd. 1853); A. V i a t t e, Le catholicisme chez les romantiques (1923).

Bonatelli, Francesco, 25. IV. 1830—13. V. 1911, it. filosof, blížký směru Herbartovu a Lotzeovu. Sp.: Pensiero e conoscenza (1864), L'io e l'egoismo (1886), La coscienza e il meccanismo interiore (1872), La filos. dell'inconscio di Ed. Hartmann esposta ed esaminata (1876), Il concetto della vita (1904).

Bonaventura, sv., vl. jménem Jan Fidanza, 1221—1274, františk. filosof a mystik. Nejvyšším cílem vědění je mystické spojení s Bohem. Poznání smyslové osvětluje věci přirozené, filosofické věci rozumové, poznání nejvyšší Boha. Hl. sp.: Itinerarium mentis in Deum, Breviloquium.

Lit.: L e m m e n s, Der heil. B. (1909); Ed. L u t z, Die Psychologie B-s (1909); G i l s o n, La philosophie de S. Bonaventure (1924); R. B o v i n g, B. u. die Hochgotik (1930); F. I m l e, Die Theologie des B. (1931).

Bonnet, Charles de, 13. III. 1720—20. VI. 1793, švýc. přírodovědec a filosof, hlásal sensualistickou psychologii. Sp.: Essai de psychologie (1755), Essai analytique sur les facultés de l'âme (1759), Oeuvres complètes d'histoire naturelle et de philosophie (18 sv., 1779 n.)

Lit.: M. O f f n e r, Die Psychologie Ch. B-s (1893).

Bon sens (fr.), zdravý lidský rozum.

Book-tests jsou testy, při nichž se užívá knih. Zájem a inteligence jedince se jeví ve výběru knih k četbě volených (F. Baumgartnerová).

Boole, George, 2. XI. 1815—8. XII. 1864, angl. logik a matematik, zakladatel symbolické logiky. Sp.: *The mathematical analysis of logic* (1847), *Analysis of the laws of thought* (1854).

Bordas-Demoulin, Jean Baptiste, 1798—1859, franc. matematik a filosof, obnovitel filosofie Malebrancheovy. Sp.: *Lettre sur l'éclecticisme et le doctrinarisme* (1838), *Le Cartésianisme* (1843), *Mélanges philos. et religieuses* (1855), *Oeuvres posthumes* (1861).

Lit.: H u e t, *Histoire de la vie et des ouvrages de B.* (1861).

Bosanquet, Bernard, 1848—1923, angl. filosof, pantheista. Sp.: *Knowledge and reality* (1885); *History of Aesthetics* (1892); *Psychology of the Moral Self* (1897); *The principles of Individuality and Value* (1911).

Boström, Christoffer Jakob, 1. I. 1797—22. III. 1866, význačný švédský filosof, hlásal racionální idealismus. Sp.: *De notionibus religionis, sapientiae et virtutis earumque inter se nexu* (1841).

Boškovič, Roger Josef, 18. V. 1711—13. II. 1787, přírodní filosof, hlásal atom. dynamismus. Sp.: *De continuitatis lege* (1754); *De viris vivis* (1745); *Theoria philosophiae naturalis redacta ad unicum legem virium in natura existentem* (1758).

Bourdonův pokus týká se zkoušky trvalého napětí pozornosti. V daném bezsmyslném textu má zkoušenec přeškrtnouti určitá písmena. V úvahu přichází pak nejen počet správných a nesprávných výkonů, nýbrž také čas, v němž byl úkol proveden. Nověji sestrojil k tomu účelu Giese přístroj elektrický, kde písmena jsou otáčena na terči, a zkoušený tiskne knoflík elektrického vedení.

Bouterwek, Friedrich, 15. IV. 1766—9. VIII. 1828, něm. filosof a lit. historik; vyšel z Kanta a kriticizmu, přiklonil se však později k filosofii Jacobiho. Sp.: *Ästhetik* (2 sv., 1806), *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit* (12 sv., 1801—19).

Lit.: S t r u c k, F. B. (diss. 1919); R. K a d e ř á v e k, *Předchůdce Schopenhauerův* (Č. M. XVIII., 1922).

Boutroux, Emile, 28. VII. 1845—22. XI. 1921, franc. filosof směru novoidealistického. Sp.: *De la contingence des lois de la nature* (1874), *De l'idée de la loi naturelle* (1895), *Pascal* (1900), *Science et religion dans la philosophie contemporaine* (1908, přel. do češt.).

Lit.: A r c h a m b a u l t, E. B., *choix de textes avec une étude sur l'oeuvre* (1910); B o e l i t z, *Die Lehre vom Zufall bei B.* (1907); A. P. L a F o n t a i n e, *La philosophie d' E. B.* (1920).

Bovillus, Carolus (Charles Bouillée), asi 1470—1553, franc. filosof a matematik, šířitel filosofie Mikuláše z Kusy. Sp.: *De sensibus*, *De intellectu*, *De nihilo*.

Lit.: J. D i p p e l, *Versuch e. systemat. Darstellung der Philos. des C. B.* (1865); H. B r a u s e, *Die Geschichtsphilosophie des C. B.* (1916).

Bovio, Giovanni, 8. IV. 1838—15. IV. 1903, it. právní filosof a státník. Sp.: *Uomini e tempi* (1879), *Filosofia del diritto* (1883), *Sommario della storia del diritto in Italia* (1884), *Giordano Bruno* (1887).

Bowne, Borden Parker, 1847—1910, amer. filosof, personalistický idealista. Sp.: Herbert Spencer (1874), *Metaphysics* (1882, 2. v. 1898), *Introduction to psychol. theory* (1887), *Philosophy of theism* (1888, 2. v. 1902), *The principles of ethics* (1892), *Personalism* (1907), *Kant and Spencer* (1912).

Bradley, Francis Herbert, 1846—24. IX. 1924, angl. filosof, krit. idealista se sklonem ke skepticismu. Hl. spisy: *Ethical studies* (1876). *The principles of logic* (1883), *Appearance and reality* (1893), *Essays on truth and reality* (1914).

Lit.: H. E v a n s, F. H. B-s *Metaphysik* (1902); B l a s c h k e, F. H. B. u. seine zeitgeschichtl. Bedeutung (v úv. k něm. překl. *Appearance and reality* (Erscheinung u. Wirklichkeit (z r. 1928).

Bradwardine, Thomas, * před r. 1290, † 26. VIII. 1349, angl. filosof, theolog a matematik. Sp.: *De causa dei adversus Pelagium* (1618).

Lit.: S. H a h n, Th. B. u. seine Lehre von der menschl. Willensfreiheit (1905).

Brahman, v indické filosofii značí nade všecko konečnost povýšenou Vše-Jednotu, jež všecko proniká, udržuje a v sebe přijímá. Božská tato síla je totožná s atman, duší člověka. V poznání této jednoty získává duše naprostý klid. Nauka o Brahman—Atman je básnicky zpracována v tajemných Upanišadách.

Braidismus je jiný název pro hypnotismus, po původci způsobu tohoto psychologického výzkumu a léčení, angl. lékaři Jamesu Braidovi (1795—1860).

Lit.: P r e y e r, Die Entdeckung des Hypnotismus (1881).

Brentano, Franz, 16. I. 1838—17. III. 1917, něm. theolog a filosof, stoupenec aristotelismu a psychologismu. Sp.: *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (1874), *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (2. v. 1921), *Die vier Phasen der Philosophie* (1895), *Untersuchungen über Sinnespsychologie* (1907), *Aristoteles u. seine Weltanschauung* (1911).

Lit.: O s k a r K r a u s, Franz B. (1919); t ý ž, B-s *Stellung zur Phänomenologie* (1924); M a r g o l i u s, Die Ethik B-s (1929); O. M o s t, Die Ethik F. B-s u. ihre geschichtl. Grundlagen (1931); A. W e r n e r, Die psychol.-erkenntnistheoret. Grundlagen d. *Metaphysik* F. B-s (1931).

Brocovo místo v třetím levém závitku velkého mozku objeveno bylo 1861 francouzským lékařem Brocou. Považuje se za motorické středisko mluvy. Jeho porušením nastává afasie (v. t.).

Brochard, Victor, 1848—1907, fr. filosof, kriticista, blízký Renouvierovi. Sp.: *De l'erreur* (1879, 2. v. 1897), *Les sceptiques grecs* (1887, 2. v. 1923).

Brown, Thomas, 1778—1820, skotský filosof, jeden ze zakladatelů asociační psychologie. Sp.: *Lectures on the philos. of human mind* (1820 a č.), *Lectures on ethics* (1856).

Lit.: W e l s c h, Accounts of the life and writings of Th. B. (1825).

Browne, Thomas, 19. X. 1605—19. X. 1682, angl. filosof, volnomyšlenkář, předchůdce angl. deismu. Sp.: *Religio medici* (1643), *Pseudoxia epidemica, or treatise on vulgar errors* (1646), *Christian morals* (1716).

Lit.: W. S c h o n a c k, B-s *Religio medici* (1911); G. K e y n e s, A bibliography of B. (1924).

Bruno, Giordano, 1548—17. II. 1600, dom. mnich, přední italský filosof, pokusil se o novou filosofii číře individualistickou a připravil cestu modernímu pantheismu. Hl. spisy: *Della causa, principio ed uno* (1584), *Spaccio della bestia trionfante* (1584), *La cena delle ceneri*; *Dell'infinito, universo e mondi* (1584), *De triplici minimo et mensura*, *De monade, mensura, et figura*, *De immenso et innumerabilibus*.

Lit.: Plumtree, *Life and works of G. B.* (1884), A. Riehl, *G. B.* (2. v. 1900); Gentile, *G. B. ed il pensiero del rinascimento* (1920); Jos. Kašpar, *G. B., jeho život a filosofie* (Hlídka 1906); Fr. Krejčí, *G. B.* (Č. M. 1900); V. Salvestrini, *Bibliografia delle opere di G. B. e degli scritti ad esso attinenti* (1926).

Brunschvicq, Léon, * 10. XI. 1869, fr. fil. Sp.: *La modalité du jugement* (1897), *Introduction à la vie de l'esprit* (1900), *L'idéalisme contemporain* (1905), *Les étapes de la philos. mathématique* (1912), *Nature et liberté* (1921), *L'expérience humaine et la causalité physique* (1923).

Brzozowski, Stanisław Leopold, 1876—1911, polský filosof. Sp.: *Wstęp do filoz.* (1905), *Współczesna krytyka literacka* (1907), *Idee, wstęp do filoz. dojrzałości dziejowej* (1910).

Budhismus značí prakt. stránku moudrosti Upanišad, jak ji hlásal Gotama Budha (550—480). Středem učení je problém osvobození a utrpení života. Cílem všeho dění jest osvobození (nirvana), cesta k tomu sebeovládání a láska.

Lit.: Alois Lang, *Budhismus* (1904); V. Lesný, *Budhismus* (1921); Leop. Procházka, *Buddha a jeho učení* (1926); *Buddhismus světovým názorem, morálkou a náboženstvím* (1928), *O buddhistické meditaci* (1930); H. Dutoit, *Das Leben des Buddha* (1906); H. Beckh, *Buddhismus* (2 sv., 2. v. 1919); H. Oldenberg, *Buddha, sein Leben, seine Lehre, seine Gemeinde* (1926); G. Hafner, *Kernprobleme d. buddhist. Ethik* (1927).

Bůh (l. *Deus*, ř. *Theós*, n. *Gott*, f. *Dieu*, a. *God*), nejvyšší, duchová, nekonečně dokonalá, nestvořená bytost, jež vše ostatní stvořila a řídí. K přirozenému poznání Boha vedou důkazy jsoucnosti Boží: kosmologický, teleologický, morální a historický. Nadpřiroz. poznání Boha spočívá na zjevení, jak je obsaženo v Písmě sv. a tradici. **B.** je nejvyšší Pravda, Dobra a Krása, Jednota a Svatost, jest bytostí od světa i člověka odlišnou, je předmětem nábož. touhy, úcty a modliteb. Filosoficky je **B.** nejvyšší idea, princip, důvod, poslední příčina všeho bytí a dění, spojující poznatky života přírodního, dějinného i mravního v jednotný celek. Filos. pojem proniká i do náboženství a theologie, aby rozum lidský byl uspokojen. Mylné pojetí Boha hlásají nauky: polytheismus, atheismus, pantheismus, deismus, ontologismus a j. (v. t.).

Lit.: Fr. Kordač, *Bůh* (1912); Allen, *Evol. of the Idea of God* (1897); Kratochvíl, *Záhada Boha ve filosofii antické* (2. vyd. 1920); Régis Jolivet, *Etudes sur le problème de Dieu dans la philosophie contemporaine* (1931).

Bühler, Charlotte, * 20. XII. 1893, prof. psychologie ve Vídni, obírá se zejména psych. dětství. Sp.: *Das Märchen u. die Phantasie des Kindes* (1918, 3. v. 1929), *Das Seelenleben des Jugendlichen* (1922, 5. v. 1929), *Seziologische u. psychol. Studien ü. das erste Lebensjahr* (1927), *Kindheit u. Jugend* (1928, 2. v. 1930).

Bühler Karl, * 27. V. 1879, prof. psychologie ve Vídni, zást. apercepční psychologie. Sp.: Die Gestaltwahrnehmungen (1913), Die geistige Entwicklung des Kindes (1918, 6. v. 1930), Handbuch der Psychologie (1922), Die Krise der Psychologie (1927, 2. v. 1929).

Büchner, Ludwig, 28. III. 1824—28. III. 1899, něm. filosof a přírodovědec, stoupenec strohého materialismu. Sp.: Kraft u. Stoff (1855 a č.), Natur u. Geist (1857), Die Darwinsche Theorie von der Entstehung und Umwandlung der Lebewelt (1868), Der Gottesbegriff und dessen Bedeutung in der Gegenwart (1874), Im Dienste der Wahrheit (1899).

Bulgakov, Sergěj Nikolajevič, * 1871, ruský filosof, žák Solovjevův. Sp.: Kapitalism i zemledělie (1900), Ot marksisma k idéalizmu (1904), Filosofija chozjajstva (1912), Tichija razmyšlenija (1917), Die Tragödie der Philosophie (1927).

Bulgaris, Eugenios, 1716—12. VI. 1806, novořec. filosof, theolog a matematik, přispěl podstatně k rozšíření nové filosofie v Řecku. Sp.: Δο ική ἐκ παλαιῶν τε καὶ νεωτ. συνεργησιθεῖσα (1796), Περὶ τοῦ οὐσστήμ. τοῦ παντός (1805), Σταχεῖα μεταφυσικῆς (1805), Ἐὰ ἀρέσκοντα τοῖς φιλοσόφοις (1805).

Buňka (n. *Zelle*, f. *cellule*, a. *cell*) je nejpůvodnější a nejjednodušší útvar života organického, který má samostatné životní vlastnosti a projevy. Vzájemným skladem **b.** vznikají nové vlastnosti **b.** i celku buněčného. Souvislostí s činiteli jednotlivých životních úkonů (trávení, rozmnožování, vyměšování a p.) nabývají zvláštních a výhradních úkonů. **B.** nervové bývají považovány za nástroje duševna spíše pro svou životní ústřednost než pro zvláštní stavbu a chemismus.

Buridan, Johannes, * kolem r. 1308, † po r. 1358, francouzský scholastik, vůdce pařížské nominalistické školy; psal hlavně komentáře ke spisům Aristotelovým. **B u r i d a n ů v o s e l**, příklad pro nemožnost svobodné vůle: hladový osel stejně vzdálený od dvou stejných otepí sena musil by zahynouti, protože pro stejné motivy by se nemohl rozhodnouti pro žádnou otep. Ve spisech Buridanových tento příklad není; je to patrně výsměch odpůrců Buridanových jeho nauce o vůli.

Burke, Edmund, 1728—1797, skotský filosof, vynikl jako esthetik. Sp.: A vindication of natural society (1756), A philosophical inquiry into the original of our ideas of the sublime and the beautiful (1756).

Burleigh (Burlaeus), Walter, * 1275, † po r. 1343, zvaný doctor planus et perspicuus, žák Duns Scota; realista, potíral Occamův nominalismus. Napsal zejména četné komentáře ke spisům Aristotelovým.

Burthogge, Richard, 1638—1694, angl. filosof vyšel asi z Geulincxe; předchůdce criticismu. Sp. Organum vetus et novum (1677), An essay upon reason and the nature of spirits (1694).

Buržoa (z fr. bourgeois), měšťan, v sociálním smyslu na rozdíl od proletáře. **B u r ž o a s i e**, měšťanstvo; původně třetí stav ve Francii, který prováděl velkou revoluci (1789).

Lit.: W. S o m b a r t, Der Bourgeois (1913).

Busse, Ludwig, 27. IX. 1862—13. IX. 1907, něm. filosof směru spiritualistického. Sp.: *Philosophie und Erkenntnistheorie* (1894), *Die Wechselwirkung zwischen Leib u. Seele* (1900), *Geist und Körper, Seele und Leib* (1903).

Butler, Joseph, 18. V. 1692—16. VI. 1752, angl. filosof a theolog; etik, intuicionista. Sp.: *Analogy of religion, natural and revealed, to the constitution and course of nature* (1736). *Fifteen sermons upon Murran nature* (1726).

Lit.: W. L. Collins, *Butler* (1881); Holland, *The optimism of Butlers Analogy* (1908).

Byrokracie (z fr. *bureaucratie*), vláda úřadů, znamená jednak obstarávání všech státních věcí školeným úřednictvem, v přen. smyslu pak úřednický stav. Slova **b.** se užívalo často s příhanou na označení neschopné, zkosnatělé, těžkopádné veřejné správy.

Byt viz existence.

Bytí (l. *esse, ens, n. Sein, f. l'être, a. being*), bytec, věc, bytost, jestota. Pojem bytí jest pojem nejvyšší a nejvšeobecnější, je to všechno, co jakýmkoliv způsobem jest, co nezahrnuje v sobě logického odporu. *Ens* zahrnuje v sobě i vše to, co může existovati nebo se mysliti; proto dělíme **b.** na aktuální (skutečné) a na možné (potenciální), když to, co jest, je v sobě možno vlohou anebo ideální, když je to rozumově možné. Od obecného *b.* všech věcí (*esse commune*) nutno přesně rozlišiti a *b s o l u t n í b.*, jež je Bůh (v. t.). Zkoumáním *b.* se obírá obecná metafysika čili ontologie (v. t.). *Analogia entis* značí fakt, že vše jsoucí se shoduje a rozlišuje v *b.*; každá bytost existuje svým zvláštním bytím, ale všechno **b.** hierarchicky jest uspořádáno pod nejvyšším prabytím. Opakem **b.** jest *nicota* (v. t.). Tudíž pojmy věc (*res*) i *ens* (bytí) jsou totožné. *Ens rationis* — věc rozumová; *Ens realissimum* — souhrn vši reality, nejdokonalejší bytost — Bůh.

Lit.: O. Weidenbach, *Vom Sein* (1900); H. Pichler, *Über die Arten des Seins* (1906); E. Przywara, *Analogia entis* (1932).

Bytnost (l. *essentia, quidditas, n. Wesen, f. essence, a. essence*), je to, co činí věc právě tou věcí, kterou jest, a co ji od každé jiné liší a odrůžňuje. Každé bytí objektivně pojaté jest vždy bytím zcela určitým. Vše však, co jest nějak určité, předpokládá nutně něco, co je takto určuje, a to nemůže býti obsaženo jinde, nežli v bytí samém. Tento vtomý (imanentní) důvod, určující každé bytí nazývá se bytností. **B.** určuje to, čím různé bytosti se řadí v různé rody a druhy. Zruší-li se bytnost věci nějaké, tu ruší se věc sama. **B.** věci je vtomým důvodem všech jejich vlastností, ať už jsou to přívlastky (atributy) nebo pouhé pozměny, modifikace.

Bytosloví viz všeobecná metafysika čili ontologie.

Bytost, to, co jest, co bytuje (v. bytí); **b.** *per essentiam* je bytost nutná, dokonalá, nekonečná, plnost všeho bytí, Bůh; **b.** *per participationem* je bytost nahodilá, konečná, údělná.

C

„C“ soustava (R. Avenarius), psychologická domněnka, podle které jsou ve velkém mozku lokalizovaně dány všechny životní podmínky. Na nich závisí pak psychické pochody, lidské zážitky i to, co má být vyjádřeno. Jestliže je tato soustava zachována celistvá, je dosaženo „vitálního maxima“. Jinak nastává „kolísání“ soustavy n. „vitální diference“, kterými míněna je vzdálenost soustavy „C“ od „klidu“. Na záměrech k zmírnění a odstranění „diferencí“ pak spočívají funkcionálně t. zv. „závislé řady vitální“ (jakostné pochody psychické). Také mohou „kongregacemi“ vznikat „soustavy „C“ vyššího řádu“.

Cabanis, Pierre Jean Georges, 5. VI. 1757—5. V. 1808, franc. filosof materialismu. Sp.: *Rapports du physique et du moral de l'homme* (2 sv., 1799—1802).

Lit.: Guillois, *Le salon de Mad. Helvetius: Cabanis et les idéologues* (1894).

Caird, Eduard, 22. III. 1835—1. XI. 1908, angl. filosof a theolog, zást. kritického idealismu. Sp.: *The critical philosophy of I. Kant* (1889), *Hegel* (1888), *Essays on literat. and philosophy* (1892), *The evolution of religion* (1893), *The evolution of theology in the greek philosophers* (1904).

Calemes, v. log. 2. modus 4. figury. Horní návěst je obecně kladná (a), dolní návěst a závěr jsou obecně záporné (e). Formulka: P a M | M e S S e P. Příkl.: Každé pravé poznání je obecně platné; nic obecně platného není čiře osobní mínění; není tudíž žádné čiře osobní mínění pravým poznáním.

Calvus, „holohlavý“, klamný závěr Eubulidův; má se určití, kolik vlasů musí člověku scházeti, aby mohl být označen za holohlavého.

Cambridgeská škola, směr, založený v 17. stol. Cudworthem, který chtěl platonismem spojit filosofii s křesťanstvím; měl při tom sklon k mystice a theosofii. Tento směr byl potírán angl. empirismem a zejména filosofií Hobbesovou.

Lit.: Hertling, *J. Locke u. die Schule von Cambridge* (1892).

Camestres, v log. 2. modus 2. figury. Horní návěst je obecně kladná dolní návěst a závěr jsou obecně záporné. Formulka P a M | S e M | S e P. Příkl.: Všechny ryby žijí ve vodě; žádná ještěrka nežije ve vodě; nejsou tedy ještěrky rybami.

Campanella, Tommaso, 5. IX. 1568—21. V. 1639, filosof doby přechodné mezi střed. a novým věkem, odpůrce aristotelismu. Bůh se zjevil dvojím způsobem: jednou v biblickém zjevení (codex scriptus), věčným způsobem v přírodě (codex vivus). Všechno poznání světa pramení v sebepoznání. V sebepoznání je základ veškeré jistoty, totiž jistota vlastní existence. Člověk vlastně poznává jenom své vlastní stavy. Všechno vědění je vnímání. Moc, vědění a chtění jsou základní určení (primality) veškeré skutečnosti. Napsal sociálně-komunistickou utopii *Civitas solis* (přel. do češt. Max Ryšánek 1933), v níž podává obraz státu, v němž vládnou ti, kteří mají nejlepší vědeckou a praktickou

průpravu, kde majetek je společný a manželství a výchova jsou řízeny státem. Ve „Španělské monarchii“ navrhuje universální říši s papežem v čele. Další sp.: *Prodicus philosophiae* (1611), *De sensu rerum* (1620), *Realis philos. epilogisticae partes IV.* (1623), *Atheismus triumphatus* (1631), *Universalis philos. seu metaphysicarum rerum iuxta propria dogmata partes III* (1638).

Lit.: Kvačala, Th. C. (1909); Dentice, C. (1921); Rossi, Tommaso C. metafisico (1921); V. Svampinato, Sulla oggia del Trecento (1926).

Cannabismus, chorobná touha po užívání hašiše, zvaná také cannabinomanií.

Cantoni, Carlo, 1840—II. IX. 1906, významný šířitel Kantovy filosofie v Itálii. Sp.: *Studi critici e comparativi su G. B. Vico* (1867), *Corso elementare di filosofia* (3 sv., 1896), *Emanuele Kant* (3 sv. 1879—84).

Lit.: Vidari, Carlo C. (1908).

Cardano, Geronimo (Hieronymus Cardanus), 24. IX. 1501—21. IX. 1576, it. přírodní filosof a theosof. Domníval se, že svět je především ovládán číslem, a považoval proto matematiku za velmi důležitou pro poznání přírody. Člověk je stvořen k poznání Boha a ovládnutí přírody. Sp.: *De vita propria* (1542), *De subtilitate* (1552), *De varietate rerum* (1556).

Lit.: Rivari, La mente di Geronimo C. (1906).

Carentia — pouhý (negativní) nedostatek.

Carlyle, Thomas, 4. XII. 1795—5. II. 1881, angl. filosof a historik; byl pod vlivem něm. idealismu. Vesmír je mu symbolem božského ducha, který se zjevuje v přírodě a v dějinách. Dějiny jsou v jeho pojetí dějinami velkých mužů. Fil. sp.: *Chartism* (1839), *Past and Present* (1843, přel. do češt.). *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History* (1846 a č., přel. do češt.).

Lit.: Froude, Th. C. (1882—1884); Schulze-Gävernitz, Carlyle (2. v. 1897); Cazamian, Carlyle (1913); W. S. Johnson, Thomas C. (1912); Hensel, Thomas C. (3. vyd. 1922).

Carnap, Rudolf, * 18. V. 1891, prof. něm. univ. v Praze. Sp.: *Der Raum* (1922) *Physikalische Begriffsbildung* (1926), *Der logische Aufbau der Welt* (1928), *Scheinprobleme in der Philosophie* (1928), *Abriß der Logistik* (1929).

Carr, H. Wildon, * 1857, angl. filosof, zastupuje jakýsi druh monadismu; zejména na něho působili Bergson, Croce a Gentile. Sp.: *The problem of truth* (1913), *The philosophy of change. A study of the fundam. principles of the phil. of Bergson* (1914), *The philosophy of B. Croce* (1917), *A theory of monads, outlines of the phil. of the principle of relativity* (1922).

Carriere, Moritz, 5. III. 1817—19. I. 1895, něm. filosof, hlásal pantheismus; vynikl hlavně v estetice. Sp.: *Die philos. Weltanschauung d. Reformationszeit* (1847), *Aesthetik* (1859), *Die Kunst im Zusammenhange der Kulturentwicklung u. d. Idee d. Menschheit* (5 sv., 1863—73), *Über die sittliche Weltordnung* (1877), *Erkennen, Erleben, Erschließen* (1893).

Cartesius viz Descartes.

Case, Thomas H., 1889—1910, angl. filosof, stoupenec fil. common-sense; svou noetiku založil na atomistice. Sp. *Physical realism* (1888).

Cassiodorus (477—562), státník a filosof doby patristické. Hlásal nesmrtnost duše a její podobnost božství.

Cassirer, Ernst, * 28. VII. 1874, něm. filosof, novokantovec, náleží k marburské škole. Sp.: *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie u. Wissenschaft der neueren Zeit* (3 sv., 1906—19, 3. v. 1922—23), *Substanzbegriff u. Funktionsbegriff* (1911), *Freiheit und Form, Studien z. dtschen Geistesgeschichte* (1916), *Idee u. Gestalt* (1921), *Philosophie der symbolischen Formen* (1928 n.), *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (1927).

Castelli Enrico, * 20. VI. 1900, it. filosof, obírá se zejména problémem deontologickým a náboženským. Sp.: *Filosofia della vita* (1924, *Laberthonnière* (1927), *Il problema etico nel mondo greco* (1927), *Filosofia e apologetica* (1929), *Il principio dell' accadere e l'indeterminismo iniziale* (1931).

Castellum animae (lat.), hrad duše, v křesť. mystice zvláštní stupeň spojení s Bohem.

Casus, náhoda, případ. Srv. kasuistika.

Cathrein, Viktor, * 8. V. 1845—10. IX. 1931, něm. katol. filosof. Sp.: *Moralphilosophie* (2 sv., 1890—91), *Die Einheit des sittlichen Bewußtseins der Menschheit* (3 sv., 1914), *Die Sittenlehre des Darwinismus* (1885), *Der Sozialismus* (1890).

Cattaneo, Carlo, 15. VI. 1801—5. II. 1869, it. filosof, positivista. Jeho fil. spisy vyšly 1892 pod názvem *Scritti di filosofia* (2 sv.).

Lit.: N o l l i, *La filosofia di C. C.* (1901).

Causa v. příčina. *Causa efficiens* — příčina účinkující; *c. finalis* — p. účelná; *c. formalis* — p. formální (tvarová); *c. materialis* — p. materiální (látková); *c. instrumentalis* — prostředek; *c. prima* — nejvyšší příčina (Bůh); *c. secunda* — odvozená, druhotná p.; *c. proxima* — nejbližší p.; *c. remota* — p. vzdálená, nepřímá; *c. adaequata* — p. odpovídající účinku; *c. vera* — opravdu působící, reální p.; *c. occasionalis* — p. příležitostná; *c. deficiens* — záporná p.; *c. per se* — p. samostatná, působící vlastní silou; *c. per accidens* — p. náhodná; *c. sui* — p. sebe sama, absolutní bytost, Bůh.

Causa cessante cessat effectus; přestane-li příčina, přestává i účinek.

Celarent, v log. 2. modus 1. figury. Horní návěst je obecně záporná (e), dolní návěst obecně kladná (a), závěr obecně záporný (e). Formulka: *M e P S a M S e P*. Příkl.: Žádný ssavec nedýchá žábami; všichni kopytníci jsou ssavci; nedýchá tedy žádný kopytník žábami.

Celek (l. *totum*, ř. ὅλον, n. *Ganzes*, f. *l'ensemble*, a. *whole*), opak části, to, co je složeno z částí nebo se dá v části rozložit. Jsou celky, které předcházejí jako jednota části, z nichž se skládají, nemohou z nich však součtem vzniknouti; jiné celky jsou zase výsledkem složení,

synthesy. Rozlišujeme celky homogenní (složené ze stejnorodých částí) a heterogenní (organické).

Celibát, kněžské bezženství, značí povinnost kněží katol. církve, aby ve stavu svobodném zachovávali čistotu. Výjimku tvoří církev východní sjednocená (řecko-katol.) i nesjednocená, kde se dovoluje, aby klerikové, dříve nežli obdrží kněžské svěcení, se oženili a po vysvěcení v manželství žili. Biskupové řecko-kat. církve nesmí však býti ženati.

Celková představa (n. *Gesamtvorstellung*, Wundt), výsledek aperceptivní synthesy, jehož představové součásti mohou býti považovány za nositele ostatního obsahu. Od představy úplné i představy celku liší se **c. p.** tím, že je tu více zdůrazněna podmětná ukončenost představového děje.

Celost (n. *Ganzheit*), na rozdíl od součtu elementů souhrn duševna (na př. charakter), z něhož vychází celostní psychologie při svém zkoumání; je to souvislé vynikání psychických dějů, podmíněné skladem vlastností i součástí zážitkových, stále na sobě i v sobě závislých.

Lit.: F. Krueger, *Ganzheit u. Form* (1932).

Celostní kvalita. Z celostního charakteru zážitků vyplývá, že součtu popudů neodpovídá součet zážitků, příslušných jednotlivým popudům, nýbrž samostatná zážitková kvalita.

Celostní podmíněnost je zásada celostní psychologie, že každá část celku je vedle jiných činitelů závislá také na příslušném celku a jeho vlastnostech.

Celostní psychologie zdůrazňuje na rozdíl od starší psychologie elementové, že duševní děje nejsou pouhé součty jednotlivých obsahů, nýbrž skutečné celky. Duševní složitost není něco druhotného, nýbrž je to prvotní kvalita s vlastní zákonitostí, jež má svůj původ v celku. Celek má vždy převahu nad elementy (dominance celku), a to i na nejnižších vývojových stupních (genetická dominance celku). Celky, jež jsou učleněné, t. j. rozrůzněné v pevné obsahové části, nazýváme t v a r y, celky, jež se vzájemně prolínají (difusní), k o m p l e x y. **C. p.** pěstuje hlavně psych. škola berlínská (Wertheimer, Köhler, Koffka a j.) a lipská (Krueger, Volkelt, Sander a j.). Od školy berlínské, která za nejvyšší psychol. pojem pokládá tvar (strukturu), liší se lipská škola tím, že tvarovému pojmu nadřazuje pojem celku. **C. p.** pronikla i do ostatní filosofie evropské a americké. U nás ji přijímá škola brněnská (M. Rostohar, F. Kratina).

Lit.: Ferd. Kratina, *Úvod do celostní a tvarové psychologie* (1935, s bibliografií).

Celostní vazba, v celostní psychologii vzájemná souvislost částí.

Celostní zákonitost je v celostní psychologii vrcholná zákonitost psych. dějů; jednotlivé části neurčují celek, nýbrž naopak jsou jím určovány.

Celsus (Kelsos), kolem 170 po Kr., platonik, odpůrce křesťanství.

Lit.: D i d e, *Das Anti-Evangelium des Celsus* (1907).

Centralismus sociální značí státní teorii vyplývající z fil. Heglovy, jako by stát byl ústředním pramenem práva, mravnosti, náboženství.

Mravní i sociální povinnosti jsou pouze relativní a mění se podle okolností. **C. s.** hlásal na př. positivista Theob. Ziegler.

Cerebrace, dostředivý pochod nervových a smyslových dějů k mozku a míše.

Cerinthos, gnostik z 2. stol. po Kr.; učil, že svět nebyl stvořen od Boha, nýbrž od nižšího demiurga.

Cesalpino (Caesalpinus), Andrea, 1519—23. II. 1603, it. přírodovědec a filosof; aristotelovec, zpracoval averroismus pantheisticky. Sp.: *Quaestiones peripateticae* (1571).

Cesare, v log. 2. modus 2. figury. Horní návěst a závěr jsou obecně záporné, dolní návěst je obecně kladná. Formulka: PeM/SaM/SeP. Příklad: Žádný přežvýkavec není masožravec; všichni dravci jsou masožravci; dravci nejsou tedy přežvýkavci.

Cesca, Giovanni, 1858—28. XII. 1908, it. filosof a pedagog; vyšel z kriticismu, hlásal humanismus. Sp.: *Storia e dottrina del criticismo* (1884), *La dottrina Kantiana dell' a priori* (1885), *La religione morale dell' umanità* (1902), *La filosofia della vita* (1903), *La filosofia dell' azione* (1907).

Cesaropapismus, poměr státu k církvi, kdy panovník je současně nejvyšší hlavou církve a světská vrchnost vykonává zároveň církevní moc. Výrazu **c.** se užívalo zejména pro tento poměr v Rusku a v evangelických zemích.

Cicero, Marcus Tullius, 3. I. 106—7. XII. 43 př. Kr., římský státník a filosof. Rozšířil řecké mudrosloví v Římě. V noétice hlásal akad. mírnou skepsi, v etice stoicismus. Jsoucnost boží, nesmrtelnost duše, účelnost vesmíru mu dokazuje consensus gentium, t. j. souhlasné mínění všech národů. Četné jeho spisy jsou přeloženy do češtiny. Fil. sp.: *De re publica*, *De legibus*, *De finibus bonorum et malorum*, *Tusculanae disputationes*, *De natura deorum*, *Cato maior de senectute*, *Laelius de amicitia*, *De officiis*.

Lit.: K. S v o b o d a, Studie o pramenech fil. spisů Ciceronových (L. F. 1919); H i r z e l, Untersuch. zu Ciceros philos. Schriften (4 sv., 1876—83); F. C a u e r, Ciceros politisches Denken (1903); G. B o i s s i e r, Cicéron et ses amis (16. v. 1912); A l y, C., sein Leben u. seine Schriften (1891); Z i e l i ň s k i, Cicero im Wandel der Jahrhunderte (4. v. 1929).

Cieszkowski, August, 14. IX. 1814—12. III. 1894, polský filosof a národohospodář, stoupenec školy Heglovy. Sp.: *Prolegomena zur Historiosophie* (1838); *Gott und Palingenesie* (1842), *De la pairie et de l'aristocratie moderne* (1844).

Cílová představa (n. *Zielvorstellung*) neb představa cíle byla ve spojení se zřetelovou představou (představou o příležitosti k provádění jednání) asociační psychologií považována za příčinu úmyslného jednání.

Circulus vitiosus, circulus in probando — důkaz kruhem, chyba v důkaze, vznikající tím, že se k dokázání nějaké věty použije jí samé nebo takové, k jejímuž důkazu je věta, jež se má dokázati, nutným předpokladem.

Cítění psychologicky vzato je duševní jev se životními projevy úzce a nerozlučně spjatý, který jeví se obyčejně odstupňován v řadě jednotlivých pocitů ukazujících se mezi libým a nelibým. Původně chová v sobě pouze záměr volní, ne vždy záměr k poznání se odnášející. Cítění třeba proto rozlišovati od čítí, ve kterém vždy obsaženy jsou prvky poznávání.

Lit.: Joh. Volkelt, Fühlen u. Wollen (1930).

Citlivost (psychol.) jest schopnost pociťování i cítění, t. j. přijímání popudů a jejich převádění do vědomí. V přeneseném smyslu dráždivost určitých lidí nebo orgánů k jistým podnětům. Srov. čivost, cítění, přecitlivělost.

Citová morálka (n. *Gefühlsmoral*), etický směr, který spatřuje pohnutky mravního chtění a jednání v citech, sklonech a afektech. Toto hledisko zastává na př. křesťanství, Spinoza, Hutcheson, Schopenhauer, Comte. Opak: reflexivní morálka.

Citové otupení, utlumení, zmenšení cítění až ve stav úplného anulování cítění.

Citovost jest duševní znak mysli, v němž převažuje cítění.

City (n. *Gefühl*, f. *sentiment*, a. *sentiment, feeling*), liší moderní psychologie přesně od počitků, majících vztah více k předmětům vnějším a jich poznání. Považují se za bezprostřední děj psychický, kterým stává se patrným vztah osobního „já“ k jakosti, mohutnosti, sledu a souvislosti počitků a představ, ale také hodnotí se vztah tohoto „já“ sám sebou. Všeobecné rozhraní libost a nelibost je v jakostných a složitějších citech určitých hodnot, jako na př. etických a náboženských prostoupeno nescetnými rozmanitostmi cítění zvláštního, jakoby nadnášeného.

Lit.: Jos. Váňa, O citu a jeho poměru k obsahové i motorické stránce dějů psychických (Č. M. 1925); Oldř. Kramář, O citech a obrazotvornosti a vzájemném jich poměru (Č. M. 1901); Th. Ribot, La psychologie des sentiments (1896); Th. Ziegler, Das Gefühl (5. v. 1912); F. Krueger, Das Wesen der Gefühle (4. v. 1930); G. Wreschner, Das Gefühl (1931).

Civilisace (n. *Zivilisation*, f. *civilisation*, a. *civilization*), opak barbarství, předcházející stupeň a příprava kultury, souhrn společenských, organizačních a technických vymožeností.

Lit.: J. Thomayer, Vliv civilisace na nervy člověkovy (1901); E. Carpenter, Civilisace, její následky a léčení jich (přel. do češt. 1910).

Clairvoyance v. jasnovidnost.

Claparède, Edouard, * 24. III. 1873, švýc. psycholog, hlásá, že duševní síly jsou jen funkce, určené k ukojení jistých potřeb. Sp.: *Les animaux sont-ils conscients?* (1901); *L'association des idées* (1903); *Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale* (9. v. 1922, přel. do češt.).

Clarke, Samuel, II. X. 1675—17. V. 1729, angl. theolog a nábož. filosof, stoupenec učení Newtonova. V ethice hlásá, že mravní zákon je nezávislý na naší vůli a závisí na vůli boží. Sp.: *A demonstration of the being and attributes of God* (2 sv., 1705—06), *A discourse con-*

cerning the unchangeable obligations of natural religion (1708), Collection of papers, which passed between Leibniz and Clarke in the years 1715 and 1716 (1717).

Lit.: R. Zimmermann, C-s Leben u. Lehre (1870).

Claudianus Mamertus, † kolem 474, křesť. spisovatel a filosof. Ve svém hl. díle „De statu animae“ potírá nauku o tělesnosti duše.

Lit.: M. Schulze, Die Schrift des Cl. M. (1883).

Clemens, Franz Friedrich Jak., * 4. X. 1815—24. II. 1862, katol. filosof a theolog, jeden z prvních zakladatelů novoscholastiky v Německu.

Clifford, William Kingdon, 1845—1879, angl. matematik a filosof, evolucionista a idealistický pozitivista. Učí, že věci se skládají z psychických atomů, a z této „rozumové látky“ (mind-stuff) že se skládají pocity. Sp.: Seeing and thinking (1879), Lectures and essays (1879), The Common sense of the exact sciences (1885), The ethics of belief.

Coenopsyché ve filos. Haecklově „duše“ určitých nižších atomů.

Cogitatio, myšlení, vědomí. Ve filos. Descartesově podstata duše spočívá jedině v myšlení; ve filos. Spinozově jest c. znakem duchového světa. V mystice značí c. první stupeň mystických zážitků.

Cogito, ergo sum — myslím, tedy jsem, základní věta filosofie Descartesovy, na níž vybudoval celý svůj systém a z níž odvodil: jsem myslící bytost (res cogitans). Myšlenka c. e. s. je už u Augustina východiskem filos. poznání. Kdežto však Descartes ji považuje za rozumovou pravdu intuitivní jistoty, pokládá ji Augustin za jistou zkušenost.

Cognitio incipit a sensu — poznání se počíná smyslovým vnímáním.

Cohen, Hermann 4. VI. 1842—4. IV. 1918, novokantovec, vůdce tak zv. marburské školy, hlasatel kritického idealismu. Snažil se Kantovo učení přetvořiti v logický idealismus a odstraniti Kantův dualismus názoru a myšlení; popírá domněnku věci o sobě. Sp.: Kants Theorie der Erfahrung (1871 a č.), Kants Begründung der Ethik (1877), Kants Begründung der Ästhetik (1889), System der Philosophie I.—3. (1902 až 1912), Der Begriff der Religion im System der Philosophie (1915).

Lit.: P. Natorp, H. C-s philosophische Leistung (1918); Klatzkin, H. C. (1919).

Cohn, Jonas, * 1869, něm. filosof, antipsycholog, stoupenec Rickertův. Sp.: Geschichte d. Unendlichkeitsproblems im abendländ. Denken (I., 1896), Allgemeine Ästhetik (1901), Voraussetzungen u. Ziele d. Erkennens (1908), Führende Denker (1907).

Coincidentia v. koincidence.

Coleridge, Samuel Taylor, 20. X. 1772—25. VII. 1834, angl. básník a filosof; zástupce personalismu.

Lit.: Faussset, Samuel Taylor C. (1926).

Collier, Arthur, 1680—1732, angl. filosof, hlásal imaterialismus a idealismus. Sp.: Clavis universalis or a new inquiry after truth, being

a demonstration of the non-existence or impossibility of an external world (1713).

Lit.: A. Kowalewski, Krit. Analyse von A. C-s Clavis univ. (1897).

Collins, John Anthony, 1676—1729, angl. filosof, jeden z vůdců angl. volnomyšlenkářů. Sp.: A discourse of freethinking, occasioned by the rise and growth of a sect call'd freethinkers (1713); Philosophical enquiry concern. human liberty (1715), A discourse of the grounds and reasons of the christian religion (1724), Liberty and necessity (1729).

Common sense (angl.), přirozený zdravý lidský rozum, zdravý smysl, obecný souhlas. Tak zv. skotská škola filos. učinila jej základem své filiosofie. Common sense psychologicky znamená ve „škole skotské“ (Reid, Dugald, Stewart a j.) zřídlo vrozených, původních, nutných a samozřejmých poznatků pravdy, teoretických i etických.

Complicatio et explicatio ve filosofii Mik. Kusanského označuje učení, podle něhož Bůh naprosto jednoduchý jest vším, co jest možné (complicatio omnium rerum), ale ve světě se projevuje (explicatur) v množství věcí.

Comte Auguste, 19. I. 1798—5. IX. 1857, franc. filosof, zakladatel pozitivismu, odmítá každou metafysiku. Lidstvo prý se vyvíjelo ze stadia theologického stadiem metafysickým k pozitivnímu, v němž celý život určuje věda. Založil zvláštní vědu o lidské společnosti, sociologii, jejímž účelem je organisace lidského života a společnosti, jež se vyvíjí ze stadia válečnického v průmyslové, z egoismu v altruismus. Hl. spisy: Cours de philosophie positive (1830—1842), Systême de politique positive, ou Traité de sociologie (1852—54 přel. do č.).

Lit.: J. L. Fischer, St. Simon a A. Comte (1925); Lévy-Bruhl, La philosophie d' A. C. (1900), Mehlis, Die Geschichtsphilosophie A. Comtes (1909); Henri Gouhier, La vie d' A. C. (1931); A. Marcuse, Die Geschichtsphilosophie A. Comtes (1932).

Conceptus v. pojem.

Conclusio (lat.), závěr (v. t.); *conclusio sequitur partem debiliorem*, závěr se řídí podle slabší části, t. j. je negativní nebo částečný, je-li jedna z návěstí záporná nebo částečná.

Condillac, Etienne Bonnot de, 30. IX. 1715—3. VIII. 1780, franc. filosof, sensualista; snažil se vysvětliti všechno duševní dění ze smyslového vnímání, které pokládá za jediný pramen poznání. Jeho metoda psychologického rozčlenění našla četné stoupence zejm. v době Napoleonově mezi t. zv. ideology (v. t.). Sp.: Essai sur l'origine des connaissances humaines (2 sv., 1746—54), Traité des systèmes (1749), Traité des sensations (1754), La logique (1781), La langue des calculs (1798).

Lit.: Saltýkow, Die Philosophie Condillacs (1901); Didier, Condillac (1911).

Conditio, sine qua non — naprosto nutná podmínka.

Condorcet, Antoine, marquis de, 17. IX. 1743—1794, franc. matematik, státník a filosof. Ve svém díle „Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain“ (1794) hlásá, že člověk je od přírody dobrý a že je schopen neomezeného zdokonalování.

Lit.: Robinet, C., sa vie et son oeuvre (1893).

Consensus gentium, generis humani, obecný souhlas o určité myšlence. Již stoikové považovali c. g. za důkaz pravdivosti pojmů Bůh, nesmrtelnost a pod.

Consideratio v mystické mluvě sv. Bernarda „intentio animae vestigantis verum“, znamená základní cestu k myst. spojení s Bohem.

Conta, Basilius, 1846—1882, rumunský filosof, pozitivista, evolucionista, kritický materialista. Sp.: *Théorie du fatalisme* (1877), *Teoria ondulațiunei universale* (1876), *Philosophie matérialiste I. Introduction à la métaphysique* (1880).

Lit.: Radulescu-Pogoneanu, *Leben u. Philos. Contas* (1902).

Conti, Augusto, 4. XII. 1822—1905, it. filosof, snažil se vybudovati filosofii na podkladě křesťanském. Sp.: *Evidenza, amore e fede o criteri della filosofia* (1862), *Il vero nell'ordine* (1876), *L'armonia delle cose* (1878), *Il bello nel vero* (1884).

Lit.: Salotti, *Il pensiero e l'anima di A. C.* (1905).

Contradictio, v. kontradikce. — **Contradictio in adjecto**, odpor v přívlastku; chyba v tvoření pojmů, vznikající tím, když se nějaký pojem spojí s jiným pojmem, jemuž odporuje, na př. dřevěné železo.

Contra naturam, protipřirozené.

Contra principia negantem non est disputandum, s tím, kdo popírá předpoklady důkazu, nelze se příti.

Contra rationem, protirozumové.

Cornelius, Hans, 27. IX. 1863, něm. filosof, idealistický kritický pozitivista; proti novokantovcům hájí empiristickou noetiku. Věci o sobě nejsou nepoznatelné. Sp.: *Psychologie als Erfahrungswissenschaft* (1897); *Einleitung in die Philosophie* (1901), *Grundlagen der Erkenntnistheorie* (1916, 2. v. 1926), *Vom Wert des Lebens* (1923); *Kommentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft* (1926).

Lit.: *Philosophie d. Gegenw. in Selbstdarst.*, Bd. 2 (2. v. 1923).

Cornutus (lat., = rohatý), klamný závěr Eubulidův: Ztratils svoje rohy? Ne. Tedy je ještě máš.

Lit.: Herm. Barge, *Der Horn- u. Krokodilschluß* (Arch. f. Kulturgesch. 18, 1927).

Correlatio v. korelace.

Couéismus, psychické léčení, vynalezené franc. lékárníkem Couéem (1857—1926), založené na vědomé autosugesci: „Daří se mi již mnohem lépe.“

Lit.: O. Seeling, *Der Couéismus in s. psychol. u. pädagog. Bedeutung* (1927).

Cournot, Antoine, Augustin, 1801—31. III. 1877, franc. filosof, matematik a národohospodář; zdůrazňuje náhodnost, kontingenci v dění. Výsledky vědy mohou býti jenom více či méně pravděpodobné. Fil. sp.: *Exposition de la théorie des chances et des probabilités* (1843) *Essai sur les fondements de nos connaissances* (1851), *Des méthodes dans les sciences de raisonnement* (1865), *Considérations sur la marche*

des idées et des événements dans les temps modernes (1872); *Matérialisme, vitalisme, rationalisme* (1875).

Lit.: *Mentré, C. et la renaissance du probabilisme au XIXe siècle* (1908); *Bottinelli, A. C., métaphysicien de la connaissance* (1913).

Cousin, Victor, 28. XI. 1792—13. I. 1867, franc. filosof, eklektik; hlásal spiritualismus, panentheismus, eth. intuicionismus; metafysiku se snažil postavit na psychol. základ. Sp.: *Du vrai, du beau et du bien* (1837 a č.), *Fragments philosophiques* (1826), *Cours de l'histoire de la philosophie moderne* (5 sv., 1841), *De la métaphysique d'Aristote* (1835); *Etudes sur Pascal* (1842).

Lit.: *Janet, V. Cousin et son oeuvre* (1885); *J. Simon, V. C.* (1887); *Barthélemy Saint-Hilaire, V. C., sa vie et sa correspondance* (3 sv., 1895).

Couturat, Louis-Alexandre, 1868—1914, franc. filosof, zabýval se hlavně filosofií matematiky a užitím matematiky v logice. Sp.: *La logique de Leibniz* (1901); *Histoire de la langue universelle* (1903); *L'algèbre de la logique* (1905).

Couvade (fr.), mužské šestinedělí; v psych. národů zvyk, že muž prodělává šestinedělí místo ženy a zachovává všechna pravidla, jinak platná pro šestinedělky.

Credaro, Luigi, * 15. I. 1860, it. filosof a pedagog, žádá pro pedagogiku historické a sociologické základy. Sp.: *Alfonso Testa ovvero i primordi del kantismo in Italia* (1886, 2. v. 1913), *Lo scetticismo degli Accademici* (2 sv., 1889—93), *Il problema della libertà di volere nella filosofia dei Greci* (1892), *La pedagogia di G. F. Herbart* (1900, 4. v. 1915).

Credo, quia absurdum (lat., = věřím tomu, protože je to protirozumové), přiostrění myšlenky, že víra se neleká ani nepravděpodobnosti, že tajemství víry jsou sice nadrozumová, ne však protirozumová. Toto rčení vzniklo z retorické otázky Tertullianovy, který srovnával božské poslání prvotní církve s nepatrnými prostředky, jichž mohla užít.

Credo, ut intelligam (lat., = věřím, abych pochopil), heslo křesťanské filosofie, již pravdy víry jsou oporou přirozeného rozumového poznání. Toto heslorazil Anselm z Canterbury v počátcích středověké filosofie.

Cremonini, Cesare, 1552—1631, it. filosof, vykladač Aristotela. Vedle komentářů k Aristotelovi napsal *Disputatio de coelo* (1613), *De callido innato et semine* (1634), *Tractatus tres: de sensibus externis, de sensibus internis, de facultate appetitiva* (1644).

Croce, Benedetto, * 25. II. 1866, ital. filosof, estetik, stoupenec Heglův. Svou soustavu podal v čtyřsvaz. díle *Filosofia come scienza dello spirito* (1902—1913 a č.); díl I., *Estetica*, byla přel. do češt. 2. díl tvoří *Logica come scienza del concetto puro*, 3 sv. *Filosofia della pratica: Economica ed etica*, 4. sv. *Teoria e storia della storiografia*. Dále napsal *Ciò che è vivo e ciò che è morto di filosofia di Hegel* (1907), *La filo-*

sofia di B. Vico (1911). *Cultura e vita morale* (1914), *Eternità e storicità della filosofia* (1930).

Lit.: E. Franke, *O Croceově estetice* (Č. M. IX., 1908); Jos. Bartoš, *K charakteristice B. Croceově* (N. D. XXIX., 1922); G. Castellano, *B. C.* (1924), E. Chiochetti, *La filosofia di B. C.* (2. v. 1919). H. W. Carr, *The philosophy of B. C.* (1917).

Crusius, Christian August, 10. I. 1715—18. X. 1775, něm. filosof. Na rozdíl od stoupců filosofie Wolffovy, již potíral, nechtěl vycházeti z prázdných pojmů, nýbrž ze smyslového poznání, jehož zpracováním vznikají rozumové pravdy. Sp.: *Dissertatio philosophica de usu et limitibus principii determinantis, vulgo sufficientis* (1743); *Entwurf der notwendigen Vernunftwahrheiten* (1745); *Weg zur Gewißheit und Zuverlässigkeit der menschl. Erkenntnis* (1747).

Lit.: Heimsöeth, *Metaphysik u. Kritik bei Chr. A. C.* (1926).

Ctnost (l. *virtus*, n. *Tugend*, f. *vertu*, a. *virtue*), trvalý stav myslí vedoucí ke konání mravně dobrých skutků, ochotné plnění mravního zákona. C-i nadpřirozené jsou buď božské nebo křesťanské; jejich studium patří do theologické mravouky.

Cudnost (n. *Keuschheit*, f. *chasteté*, a. *chastity*), značí ctnost, jež usiluje o pohlavní čistotu.

Lit.: J. Müller, *Die Keuschheitsideen in ihrer geschichtl. Entwicklung u. prakt. Bedeutung* (3. v. 1926).

Cudworth, Ralph, 1617—26. VII. 1688, angl. filosof, vůdce t. zv. školy cambridgeské, odmítal naturalismus Hobbesův. Sp.: *The true intellectual system of the universe, wherein all the reason and the philosophy of atheism is confuted* (1678), *Treatise concerning eternal and immutable morality* (1731).

Lit.: Lowrey, *The philosophy of R. C.* (1884).

Culpa (lat., vina), v práv. terminologii provinění bez zlého úmyslu. Opak dolus (v. t.).

Cumberland, Richard, 1632—1719, angl. filosof. V etice hlásal, že vedle egoismu je člověku vrozen cit blahověle.

Lit.: F. E. Spaulding, *R. C. als Begründer der engl. Ethik* (1894).

Cusanus v. Mikuláš z Kusy.

Cvik (n. *Übung*, f. *exercice*, a. *exercise*), jakostné i mnohostné zdokonalení duševních výkonů, jehož se dosahuje častým opakováním nějaké činnosti; je spojen se značnou mechanisací a automatisací, to znamená, že podřadné dílčí pochody vypadnou z vědomého volního procesu.

Lit.: B. Kern, *Wirkungsformen der Übung* (1930).

Cyklothymní typ (Kretschmer), psychický typ, vyznačující se zvýšenou citovostí, jež kolísá mezi veselím a smutkem. Cyklothymik miluje společnost, lehce se přizpůsobí každé situaci, převládá u něho optimismus; jeho afekty nemají dlouhého trvání.

Cynismus (n. *Zynismus*, f. *cynisme*, a. *cynicism*), původně mravní názor stejnojmenné školy filosofické, životní názor, uznávající jen nejnnutnější potřeby a pohrdající vším ušlechtilým, krásným, jemným. Viz též Kynikové.

Cyril(lus) Alexandrijský, církevní otec († 444), vystoupil proti christologickým bludům Nestoriovým.

Cyril Jerusalemský, církv. otec († 386), bojoval proti arianismu, napsal 23 katechesí pro ty, kdož chtěli být pokřtěni.

Cytopsyche, v Haecklově fil. „duše“ nižších atomů. Viz Coenopsyche.

Czeżowski, Tadeusz, * 1889, polský filosof. Sp.: Teorja klas (1918); Imiona i zdania (1918); O formalnem pojęciu wartości (1919); Zmienne i funkcje (1919), O niektórych stosunkach logicznych (1920), Klasyczna nauka o sądzie i wniosku w świetle logiki współczesnej (1927).

Czolbe, Heinrich, 30. XII. 1819—19. II. 1873, něm. lékař a filosof, sensualista. Hl. sp.: Neue Darstellung des Sensualismus (1855), Die Grenzen und der Ursprung der menschl. Erkenntnis (1865), Grundzüge einer extensionalen Erkenntnistheorie (1875).

Lit.: Johnson, H. C. (1873).

Č

Čaadajev, Petr Jakovlevič, 1793—1856, ruský publicista a filosof, vystupoval ostře proti slavjanofilství. Sp.: Lettres sur la philosophie de l'histoire (1830, 2. vyd. 1862).

Lit.: Masaryk, Rusko a Evropa I.; Martin Winkler, P. J. Č. (1927); M. Geršenzon, P. J. Č. Žižň i myšlenie (1908).

Čáda, František, (6. IV. 1865—14. XII. 1918), český filosof, profesor v Praze. V noetice hlásal potřebu víry, jež je základem vědění a vyplňuje jeho mezery. Základem etiky byla mu snaha po vyšším životě. Je zakladatelem české pedologie a pedopsychologie. Díla: Noetická záhada u Herbarta a Stuarda Milla (1894), Hynovo dušesloví (1902), Studium řeči dětské (2 sv., 1906—08), Rozpravy z psychologie dítěte a žáka (1918), Filosofické spisy V. Zahradníka (1907—18), Etika individuální (1920, upravil Fr. Šeracký).

Lit.: Jubil. sborník „Fr. Čáda“ (1915); F. Drtina, O filos. osobnosti Čádově (Č. M. XVII., 1921).

Čapek, Emanuel, * 24. XII. 1880, čes. publicista a pedagog. Sp.: Reforma střední školy v ČSR. (1929), Národní školství (1930), Nová střední škola (1930). Vydává revui Nové Čechy.

Čapek, Karel, * 9. I. 1890, český spisovatel, jehož dílo, zvláště dramatické, obsahuje řadu filosofických prvků. Fil. sp.: Pragmatismus čili filosofie praktického života (1917, 2. v. 1925).

Čas (l. *tempus*, n. *Zeit*, f. *temps*, a. *time*), pokládala starší filosofie za skutečnou realitu, v níž se vše děje. Kant prohlásil jej za formu našeho nazírání a myšlení, k níž látka přistupuje zvenčí, za smyslový názor, jemuž neodpovídá ve skutečnosti nic objektivního. Bergson pokládá č. za čirou kvalitu a vrací mu takto reálnost. Einstein uvádí č. v závislost s pozorovatelem. Srov. prostor.

Lit.: J. Kratochvíl, Čas a prostor (Obrození 1912); E. Aster, Raum und Zeit in der Gesch. d. Philosophie (1923).

Část (l. *pars*, n. *Teil*, f. *partie*, a. *part*) je to, co dostaneme rozdělením celku anebo spojením čeho se získá jednota celku. Č-i jsou fyzické, logické, matematické; mohou býti stejnorodé nebo nestejnorodé. Srv. dělitelnost.

Černocký, Karel, * 22. VI. 1879, čes. psycholog novoidealist. směru křesť. Sp.: Úvod do psychologie (1917), Všeobecná psychologie (1919), Základy a záhady psychologického paralelismu (1920), Moderní psychologie (1935), Psychologie dětství (1936).

Černov, Viktor Michajlovič, * 1876, rus. sociální revolucionář; stoupenec empiriokriticizmu, odmítá historický materialismus Marxův. Sp.: Filosofskije i sociologičeskije etjudy (1908), Marxism i slavjanstvo (1917), Proletariat, trudovoje krestjanstvo i revolucija (1918), Konstruktivnyj socialism (1925).

Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič, 1828—1889, významný představitel ruského západnictví. Svým románem „Čto dělat“ (přel. do č.) položil základ k nihilismu. Ve fil. vychází z Feuerbachova anthropologismu; v ethice hlásá krajní utilitarismus. Sp.: Estetičeskaja otnošenija iskustva k dejstviteľnosti (1855), Antropologičeskij princip v filosofii (1860), Proischoždenije teorii blagotvornosti borby za žizň (1888).

Česká filosofie. Praotcem české filosofie se právem jmenuje Tomáš ze Š t í t n ě h o (1331—1401), který vytvořil klasickou vědeckou prosu českou v četných spisech rázu scholastického a mystického. Českým jazykem psal též své mravoučné traktáty Petr Chelčický (1390 až 1460). Pansofické snahy hlásali Matouš Konečný (1572—1622) a Tomáš Bavorovský († 1562). Vševědné snahy vyvrcholily v díle velkého učitele národů Jana Amose Komenského (1592—1670), jehož filosofie prozrazuje vedle středověkých prvků scholasticko-mystických již mocný vliv Descartesova racionalismu i Baconova empirismu. Ve své pansofii chtěl sjednotit všechno vědění své doby v ladný celek na křesťanském podkladě. Na školách českých, jak klášterních tak katedrálních, pěstovala se filosofie od nejstarších dob, zvláště od založení pražské university (1348), ale ovšem většinou jenom v jazyce latinském. O českou učebnici logiky se pokusil Šimon Gelenius Sušický († 1599).

Neutěšené poměry po válce třicetileté způsobily, že duchovní vývoj českého národa byl na dlouhou dobu ochromen. Teprve koncem 17. stol. nastává čilejší vědecký ruch, vyvíjející se zejména ve filosofii pod vlivem německým. První české původní filosofické pojednání napsal křesťický farář Vincenc Zahradník (1790—1836), na něhož silně působil profesor pražské univesity Bernard Bolzano. Práce Zahradníkovy, jež zasahují do všech oborů filosofických a jsou neseny duchem umírněného racionalismu, vydal souborně v l. 1907—18 Fr. Čáda. Libuňský děkan Antonín Marek (1785—1877) vydal česky logiku a metafysiku, Karel Ferdinand Hyna (1802—1881) psychologii. Na Moravě pěstovali filosofii kněží František Škorpík (1814—1890), Matěj Procházka (1811—1889) a Karel Šmídek (1818—1878).

Své radikální názory spojoval s myšlenkami Heglovými a Schellin-

govými odpadlý kněz řádu křižovnického Augustin S m e t a n a (1814 až 1851). Velmi mocně se vliv hegelianismu projevil u brněnského augustiniána Františka Matouše K l á c e l a (1808—1882), jenž později dospěl k úplnému agnosticismu. V r. 1869 odejel do Ameriky, kde své názory chtěl uváděti v praxi. Heglovské zásady přijímá ve své filosofii dějin velký historik Fr. P a l a c k ý (1797—1876), který napsal také významné práce estetické. Pro svůj orthodoxní hegelianismus byl Ignác Jan H a n u š (1812—1869), jehož spisy z oboru dějin filosofie mají eklektický ráz, zbaven dokonce profesury. Na Slovensku hlásali myšlenky hegllovské Karol K u z m á n y (1806—1866), Ludevít Š t ú r (1815—1856) a Josef Miloslav H u r b a n (1817—1888).

K stoupcům přírodní filosofie Schellingovy a Okenovy náleží vynikající fyziolog Jan Ev. P u r k y n ě (1787—1869) a Karel Slavoj A m e r l i n g (1807—1884), jenž spojoval spekulativní theismus s pythagorovskou číselnou mystikou; za nejdůležitější vědu považoval fyziokracii, t. j. užití teoretických vědomostí v praxi. Pod vlivem Krausovým byl Karel Bolemír Š t o r c h (1812—1868), jenž v pansofii Komenského spatřoval základ nové slovanské filosofie.

Velmi mnoho stoupců získala v Čechách v 2. pol. 19. stol. filosofie Herbartova, jež se stala takřka rakouskou oficiální filosofii. Prvním českým herbartovcem byl František Č u p r (1821—1882), který vedl proti Karlu Havlíčkovi a Vilému Gáblerovi ostrou polemiku o svobodu filosofického názoru; později byl vlivem filosofie Schopenhauerovy přiveden ke studiu indické filosofie a indického náboženství. Dokonalé literární zpracování nauky Herbartovy podal předčasně zesnulý profesor pražské university Josef D a s t i c h (1835—1870). Světové jméno si z českých herbartovců získal výtečný pedagog a psycholog Gustav Adolf L i n d n e r (1828—1887), jehož učebnice logiky a psychologie, jakož i práce pedagogické byly překládány do mnoha jazyků. Hlavním zástupcem herbartismu u nás se stal nástupce Lindnerův na stoličce filosofie pražské university Josef D u r d í k (1837—1903), jenž se svým eklekticismem přiblížil i jiným novějším směrům filosofickým. Filosofii pokládá za vědu, jež se na základě výsledků ostatních věd snaží sestrojiti jednotný světový názor. Vědy rozděluje Durdík na zevnovědy a nitrovědy; podal také první klasifikaci věd. Cenné práce psychologické a pedopsychologické napsal Jan K a p r a s (1847—1934). Estetikou se vědecky obíral výtečný teoretik umění a tělesné kultury, zakladatel sokolství Miroslav T y r š (1832—1884). Z ostatních herbartovců zaslouží zmínky Václav Š i m e r k a (1819—1887), který se obíral filosofii matematiky, Jan S l a v í k (1842—1906), jenž vydal učebnice psychologie, potom František X. P r o c h á z k a (1854—1911), Petr D u r d í k (1845—1909) a Gustav Z á b a (1854—1924). Ke konci svého života opustili úplně své původní herbartovství Oldřich K r a m á ř (1848—1924), jenž podal zajímavou metafysickou teorii ve svém spise „Die Hypothese der Seele“, a vynikající estetik Otakar H o s t i n s k ý (1847—1910); v estetice uplatňoval metodu empirickou a estetický ex-

periment, chtěje tak vymeziti samostatnost jednotlivých druhů umění. V hudební teorii byl stoupencem wagnerianismu a průkopníkem hudby Smetanovy a Fibichovy. Estetiku Hostinského vydal jeho žák a nástupce Zdeněk Nejedlý (* 1878), jenž se zasloužil zejména velkými biografiemi Smetany a Masaryka.

Comteovský pozitivismus uvedl k nám Tomáš Garrigue Masaryk (* 1850), který proti německému idealismu šířil filosofii Humeovu, Pascalovu a Dostojevského. Šlo mu o synthesu empirismu s racionalismem; konkrétní logikou chce vyhověti požadavkům vědy, ale zároveň hlásá potřebu metafysiky i náboženství. V praktické filosofii hlásá etický idealismus ve formě humanitismu. Z něho vychází jeho filosofie dějin a protimaterialistická sociologie. Velkou zásluhou Masarykovou bylo, že zorganizoval českou vědeckou práci a dal jí vědecký základ. Synthesa pozitivistické střízlivosti s nadšenou snahou po metafysických hodnotách je svéráznou charakteristikou Masarykovy filosofie. Positivistické stanovisko ve smyslu Masarykově opustil jeho žák František Drtina (1861—1925); podobně jako Masaryk viděl vrchol lidského vývoje v humanitismu. Ve filosofii i pedagogice je orientován historicky. Jeho nástupce Otakar Kádner (1870—1936) věnoval se hlavně otázkám školským; hájil samostatnosti pedagogiky, jejíž základnu viděl v psychologii. Svým noetickým kriticizmem působil Masaryk též na Františka Čádu (1865—1918), jenž byl ve filosofii zastáncem relativismu. Učil, že všechno naše vědění a poznání je produktem dvou činitelů: vnější přírody v ducha a ducha ve vnějšek. Čáda je zakladatelem české pedopsychologie. Masarykovi jsou blízcí sociologové Břetislav Foustka (* 1862) a Edvard Beneš (* 1884), vynikající spolupracovník Masarykův v boji za naše politické osvobození; rovněž sociologické dílo Emanuela Chalupného (* 1879), autora pětisvazkové „Sociologie“, nese zřejmé stopy Masarykova vlivu. Masarykovu filosofii dějin podrobil kritice historik Jos. Peckař (1870).

Obhájcem strohého pozitivismu byl František Krejčí (1858—1934), jenž v noetice utkvěl na stanovisku agnostickém, a ve své „Positivní etice“ (1922) se snažil dokázati nepotřebnost nadpřirozeného základu etiky. Těžiště vědecké práce Krejčího je v psychologii, již pojímá s hlediska biologického a v níž hlásá trojstránkovost duševních jevů. Za svého dlouholetého působení na pražské universitě vychoval si Krejčí řadu oddaných žáků, kteří dosud hájí základních prvků pozitivistické filosofie. Jsou to předčasně zesnulý Gustav Tichý (1880—1918), zejména však bratislavský profesor Josef Tvrdý (* 1877), jenž se věnuje soustavně dějinám slovanské filosofie a studiu problémů noetických, a pražský profesor Josef Král (* 1882), jenž se vedle sociologie obírá rovněž dějinami filosofie, zvláště české. Brněnský profesor sociologie Inocenc Arnošt Bláha (* 1878) spojuje názory školy Durkheimovy s českým pozitivismem; vedle prací z etiky vydal řadu významných spisů z oboru sociologie. Z mladších pracovníků pozitivistických sluší jmenovati sociologa Frant. Fajfry (* 1892), Blahoslava

Zbořila (* 1901), jenž se obírá filosofií náboženství, a Jana Patočku (* 1906), jenž studuje dějiny současné filosofie. Kritické stanovisko vůči pozitivismu si uchovávají Zdeněk Smetáček (* 1901), jakož i Josef Fischer (* 1891), Jos. Schützner (* 1888), Ant. Klatovský (* 1895) a Vladimír Tardy. K pozitivistickému směru náležejí též psychologové Vilém Forster (1882—1932), František Šeracký (* 1891), Josef Váňa (* 1899) a Čestmír Stehlík (1880—1928). V pedagogice zdůraznil pozitivistické a biologické hledisko zejména Josef Ůleha (1852—1933). Brněnský profesor pedagogicky Otakar Chlup (* 1875) zdůrazňuje experimentální pedagogiku. K pozitivismu se hlásí také Václav Příhoda (* 1889), jenž pěstuje pedagogickou psychologii a propaguje v našem školství americké metody, a Stanislav Velinský (* 1899). Experimentální estetiku v duchu pozitivistickém pěstoval Otakar Zich (1879—1934), jenž se uplatnil též jako hudební skladatel. Cenné práce estetické podal též hudební kritik Josef Bartoš (* 1887). Náboženskou filosofii pěstují Otakar Pertold (* 1884), František Lexa (* 1876), Vincenc Lesný (* 1882) a Lad. Kunte (* 1874). Positivistická filosofie vyvolala i u nás větší zájem o záhady poznání, a je tedy přirozené, že jak pragmatismus, tak i čirý relativistický subjektivismus našel u nás stoupence. K pragmatismu se u nás jak svým filosofickým tak i literárním dílem hlásí Karel Čapek (* 1890). Brněnský profesor filosofie Josef Ludvík Fischer (* 1894) vyšel z pragmatismu a vypracoval se k filosofické soustavě, již nazval filosofií skladebnou. Pragmatismu se též blíží Stanislav Karmaryt (* 1883). Vtipný debatér a glosátor Ladislav Klíma (1878—1928) dospěl svými aforistickými pracemi k čirému nihilismu.

Kritikou pozitivismu a empirické psychologie došel k noetickému realismu a uznání metafysiky i náboženství ve smyslu Masarykově Emanuel Rádl (* 1873), biolog a filosof vskutku svérázný. Podnětností svých prací, jakož i vyvinutým smyslem pro polemiku zasáhl Rádl často pronikavě do vývoje české filosofie. Kritikou pozitivismu a problematičností lidského poznání zabývá se pražský profesor Jan Blahoslav Kozák (* 1888), snažící se o kladný poměr k metafysice; pokračuje v tradici, kterou již na přelomu 19. a 20. stol. zahájil u nás Fr. Čáda.

Proti pozitivistickému materialismu, hlavně v Krejčího psychologii a etice, vystoupil fysiolog František Mareš (* 1857). Pravdu je nutno hledati v tom, co prožíváme a cítíme; prociťujeme tedy pravdu jako duchový řád všeobecný a nutný a pro každou myslící bytost závazný. V noetice se přiklonil Mareš zprvu ke Kantovi a Bergsonovi, později až k iracionalismu. K novoidealistickým snahám Marešovým se připojili biolog Eduard Babák (1873—1926), který velmi ostře odsoudil Krejčího psychologii, chemik Frant. Wald (1861—1931), odpůrce mechanického atomismu, matematik Václav Láská (* 1862), psychiatr Antonín Heveroch (1869—1927), reformní humanista Frant. Balej (1873—1918), pedagogové Josef Hendrich (* 1888), Jan Uher

(* 1891), kteří žádají pro pedagogiku filosofický základ, Emanuel Čapek (* 1881), literární kritikové F. X. Šalda (* 1867), Arne Novák (* 1880), Jiří Karásek (* 1871) a jiní.

Agnosticko-positivistických předsudků doby se bystře zbavil Karel Vorovka (1879—1929), který hájil možnost absolutní a nadosobní pravdy, jež není ani konvencí, ani ekonomii, ani užitečností. Intuitivní a kontemplativní filosofii hlásal Vladimír Hoppe (1882—1931); úkol filosofie viděl v oproštění lidstva od podmíněného řádu rozumu a v poukazu na řád nepodmíněný, řád srdce a náboženské víry, jak se projevuje v mystických zážitcích. K boji těchto dvou předčasně zesnulých filosofů proti positivistickému naturalismu se připojili Ferdinand Pelikán (* 1885), vydavatel „Ruchu filosofického“, spekulativní badatel Tomáš Trnka (* 1888), Robert Konečný (* 1906), Bohumír Lifka (* 1900) a Rudolf I. Malý (* 1886), který vycházející z platonské tradice, dospěl k augustinsko-malebrancheovskému pojetí života ve smyslu katolickém.

Křesťanskou filosofii v duchu sv. Tomáše Akvinského pěstovali již ve 2. pol. 19. stol. Josef Pospíšil (1845—1926), který zpracoval úplnou soustavu thomistické filosofie a položil základ k české filosofické terminologii, V. Hlavatý (1842—1910), Eugen Kadeřávek (1840—1922), Josef Kachník (1859), Robert Neuschl (1856 až 1914), překladatel Aristotela Pavel Vychodil (1862), František Kordač (1852—1934) a Antonín Podlaha (1865—1932).

Nový ruch v tomto filosofickém směru probudil svým křesťanským novoidealismem Josef Kratochvíl (* 1882), jehož filos. snažení směřuje k synthese moderní filosofie s filosofií věků; pracuje v tomto duchu ve všech filos. disciplínách, zvláště v dějinách filosofie. Vydal první čes. dějiny filos. středověké a první soustavné vylíčení celkových dějin filosofie ve 4 sv., „Meditace věků“. Společně s lit. historikem Vilémem Bitnarem (* 1874) založil v r. 1908 revui „Meditace“, kolem níž se seskupila řada filosofických pracovníků nejrozličnějších oborů: bibliograf a noetik Frant. Hrachovský (* 1879), estetik Jaroslav Hruban (1886—1934), psycholog Karel Černocký (* 1879), náboženský filosof a skvělý interpret středověké mystiky Alois Lang (* 1869), nábož. filosofové Josef Vrchovický (* 1881), Václav Lančaš (* 1877) a Arnošt Oliva (* 1877), sociologové Bedřich Vašek (* 1882), Jan Pauly (* 1869), Jos. Čihák (* 1880), přír. filosofové Karel Závadský (* 1886), Adolf Špaldák (* 1877), Alois Jemelka (* 1880), a pedagog Otakar Tauber (* 1872). Po převratě začali profesori dominikánského bohosl. učiliště v Olomouci Metoděj Habáň (* 1899) Bernardin Skácel (* 1884) a Emilián Soukup (* 1886) vydávati od r. 1929 thomistickou „Filosofickou revui“; k jejich družině se připojili Josef Matocha (* 1888), Jaroslav Beneš (* 1892), Josef Krlín (* 1895), Alfred Fuchs (* 1892) a j. Z ostatních katol. pracovníků filosofických zaslouží zmínky zvláště sociolog Frant. Reyl (1865—1935), jesuita

Cyril Jež (1876—1930), františkán Jan Kapistrán Vyskočil (* 1886), Antonín Kříž (* 1889), etikové Karel Reban (* 1892) a Dominik Pecka (* 1899) a pedagog Jos. Hronek (* 1890).

Z protestantských theologů vynikli zejména Josef L. Hromádka (* 1889), František Žilka (* 1871), Frant. Linhart (* 1882), Jaroslav Šimsa (* 1900), potom Slováci Jan Kvačala (1862—1934), výtečný znatel Komenského, a Samuel Štěpán Osuský (* 1888).

Theosofické a spiritistické snahy podepřel svou „Přírodní filosofií“ botanik Josef Velenovský (* 1858); vědecky snaží se zdůvodnit spiritismus a metapsychismus Viktor Mikuška (1882).

Právní filosofii pěstují u nás profesori Jaroslav Kallab (* 1879); horlivý hlasatel normativní teorie Frant. Weyr (* 1879), Bohuš Tomša (* 1888), národohospodáři Karel Engliš (* 1880) a Jan Loevenstein (1886—1932).

V logice, metodologii a noetice pracuje Albína Dratvová (* 1892); noetika je též předmětem studia Lad. Riegra (* 1890). Dějinami filos. se obírá Jos. Dvorský (* 1896). Zajímavé essaye z etiky a právní filosofie napsal Emil Svoboda (* 1878). Studiu Masarykova díla se věnuje Vasil K. Škrach (* 1891).

Psychologii odborně pěstují — vedle pracovníků, uvedených ve skupině pozitivistů — Mihajlo Rostohar (* 1878), jenž se obírá hlavně vývojovou psychologií, Ferdinand Kratina (* 1885), jenž hájí celostní hledisko v psychologii, a Rudolf Souček (* 1888), jehož zájem se upíná hlavně k psychologii praktické a k charakterologii. Zoopsychologii pěstuje Vladimír Teyrovský (* 1898).

Význačné práce z oboru klasické estetiky podal Karel Svoboda (* 1888); z mladších estetiků je třeba jmenovati bystrého literárního estetika Josefa Mukařovského (* 1891) a estetika umění Mirko Nováka (* 1901). O studium a překlad děl Platonových si získal velké zásluhy Frant. Novotný (* 1882).

Velmi pilně se u nás pracuje v sociologii. Vedle sociologů, o nichž se již stala zmínka, se uplatnili v různých odvětvích této discipliny Ivan Žmavc (* 1871), Josef Fořt (1850—1929), Jan Dušek (1897 až 1934), Antonín Uhlíř (* 1882, Frant. Modráček (* 1871), Josef Macek (* 1887), Antonín Boháč (* 1882), Otakar Machotka (* 1899), Zdeněk Ullrich (* 1901), Karel Galla (* 1901), Jan Mertl (* 1904).

Čilý ruch jeví se též v pedagogické práci české. Jiří V. Klíma (* 1874) studuje aktuální otázky pedagogické, Cyril Stejskal (* 1890) napsal cenné práce o dětské inteligenci, Ladislav Skořepa (* 1895) vydal důkladnou studii o pubertě, Frant. Pražák (1885) obírá se jak školstvím naším, tak výchovou americkou. Pedopathologii pěstují Karel Herfort (* 1871), Jan Mauer (* 1878) a Jos. Zeman (* 1867).

Lit.: Srv. příslušné partie v českých souborných dějinách filosofie (Kratochvíl, Rádl, Tvrdý), potom cizojazyčné přehledy: Jos. Král, La philosophie en Tchécoslovaquie (1934), Jan Patocka, Die tschechische Philosophie seit 1918

(v Prager Rundschau 1932), Ferd. P e l i k á n, Die tschechische Philosophie (v Uebergově Grundriss der Geschichte der Philosophie, 12, v., 5. Teil (1928), Andrej P a v l o v a Boris J a k o v e n k o, Kurze Bibliographie der neuen tschechoslowakischen Philosophie (1935). K jednotlivým filosofům srov. příslušná hesla tohoto slovníku.

Čest (n. *Ehre*, f. *honneur*, a. *honour*), 1. vědomí osobní důstojnosti, 2. pocta, úcta, již vzdávají člověku jiní pro jeho úřad nebo vynikající vlastnosti. Pěstění smyslu pro č. je důležitým prostředkem společenské výchovy.

Lit.: M. W u n d t, Die Ehre als Quelle d. sittlichen Lebens im Volk u. Staat (1927).

Čičerin, Boris Nikolajevič, 1828—1904, rus. filosof a právník; ve své teorii práva vychází z principu vnitřní svobody jednotlivce. Sp.: *Sobstvennosť i gosudarstvo* (1882-3), *Filozofia prava* (1901), *Osnovanije logiki i metafyziki*.

Čihák, Josef, * 11. IX. 1880, čes. theolog a filosof. Sp.: *Theosofická společnost a její učení* (1914). *Lichva na soudu dějin a mravního zákona* (1918), *Theologus* (1929).

Čich (n. *Geruch*, f. *adorat*, a. *smell*), smysl, jehož ústrojí klade se do buněk sliznice nosní. Také na přepážce nosní nachází se zvláštní ústrojí Jacobsonovo s válcovitými buňkami, které je asi ústrojím zakrnělým. Absolutní práh čichový je velmi malý, pro merkaptan jedna dvaadvacetimiliontina miligramu v jednom litru vzduchu. Počítky směřují se nejen vzájemně v nové počítky, nýbrž také s počítky chuťovými a kožními. Obyčejně se počítky čichové rozlišují na éterické (jablko, víno), aromatické (kafr, terpentýn, anýz), balsamické (jasmín, pomeranč, fialka), morušové (ambra), čpící (cibule, jod, chlor, ryby), štiplavé (tabák, karbol), opojné (opium), odporné (hniloba).

Čin (l. *actus*, n. *Tat*, *Handlung*, f. *acte*, a. *act*), kon, jest opak pouhé možnosti, znamená skutečnost. Zhotoví-li sochař dílo, jež měl v mysli, tu je uvádí v čin. Scholastikové rozeznávají kon čirý (*actus purus*), který nemá již žádné potence v sobě, nýbrž jest pouhá skutečnost — Bůh — a kon nečirý (a. *impurus*), jemuž je přimíšena možnost, ježto se může vyvíjeti. Čin prvý (*actus primus*) je bytnost věci existující, čin druhý (a. *secundus*) značí činnost věci, která předpokládá kon prvý, t. j. existenci.

Činná škola, v moderní pedagogice snaha o novou školu, v níž by základem veškeré školské práce byla spontánní aktivita dítěte a která by poprávala volnosti pudové potřebě tvořivé činnosti. Někdy se názvu č. š. užívá pro pracovní školu (v. t.).

Lit.: Jos. D v o ř á č e k, Problém aktivity žákovy ve vyučování (1936).

Činnost, akce (l. *actio*, n. *Tätigkeit*, f., a. *action*), značí přechod z možnosti čili potence ve skutečnost. Č. může býti buď přechodná, když směřuje k něčemu, co jest při činu, nebo vtomá (immanentní), když zůstává v příčině samé a navenek nepřechází, jako na př. myšlení.

Čínská filosofie souvisí od svých prvopočátků s představami náboženskými; hlavní její význam je v etice a zčásti i v metafysice.

Na podkladě nábož. byly vytvořeny nauky dvou největších čínských nábož. reformátorů a filosofů: Lao-tsia a Konfucia. Učení Lao-tsiovo je obsaženo v knize Tao-tek-king a nazývá se proto též taoismus. Tao značí normu i věčný princip, který určuje svět a řídí všechno jednání mravní. Stránka metafysická i prakticko-mravní se v rauce taoistické vzájemně doplňují. — Čiře praktické mravní učení hlásá konfucianismus. Obě tyto soustavy, vzniklé v 6. stol. př. Kr., ovládají dodnes duchovní život Číny. V 5. stol. př. Kr. vznikla třetí filos. soustava, hlásající theismus, lásku k bližnímu a asketický život, odpor k válce a přísnou církevní organizaci; zakladatelem jejím byl filosof Mi-ti. V dalších stoletích př. Kr. nastaly boje mezi stoupenci zmíněných tří soustav. Vůdčí filosofové jsou Yang-Ču, Meng-tse, Čung-tse a j. V prvním stol. po Kr. byl v Číně na přání císařovo zaveden buddhismus, který se ujal až ve 4. stol. a vedle konfucianismu a taoismu nabyl velkého významu. Ve 12. stol. uvedl Ču-hi do nauky Konfuciovy racionalistickou přírodní filosofii, proti čemuž hlásal Lu-Siang-Čau idealistický intuicionismus. Autorita Konfuciova se udržela v Číně až do nejnovější doby. Proti vnikání evropských ideí bojoval zejména Ku-Hung-Ming (Chinas Verteidigung gegen europ. Ideen, 1912). Přes to však si moderní Čína pilně všímá moderní evropské filosofie a vynikající evropští a američtí filosofové jsou zváni na čínské university k přednáškám.

Lit.: R. Dvořák, Chinas Religionen (2 sv., 1895—1903); t ý ž, Laotsiova kanonická kniha o Tau a ctnosti (Tao-tek-king) (1921); t ý ž, Čína Konfucia život a nauka (2 sv., 1887—89); G. T u c c i, Storia della filosofia cinese antica (1921); W i e g e r, Histoire des croyances religieuses et des opinions philosophiques en Chine (2. v., 1922); E. V. Z e n k e r, Geschichte der chinesischen Philosophie (2 sv., 1926—27); R. W i l h e l m, Chinesische Philosophie (1929); M. G r a n e t, La pensée chinoise (1934).

Čirý (n. *rein*, f., a. *pure*), bez cizích příměsků, bez cizorodých součástí.

Číslo (ř. ἀριθμός, l. *numerus*, n. *Zahl*, f. *numéro*, a. *number*), jest pojem, jehož obsahem je soubor stejnorodých myšlených jednotek. Vyjadřuje-li jednotka určitý druh věcí, nazýváme **č.** pojmenované, konkrétní, jinak jest **č.** nepojmenované. Čítání spočívá ve tvoření řady čísel, ve které dostává každý člen určité místo. Pythagorovci pokládali **č.** za podstatu věcí: svět je číslo a soulad. V číslech jsou principy bytí i poznání; i ctnosti spočívají na číslech. Srov. Jednota, Čas, Nekonečno.

Čítí (n. *Empfinden*), základní proces, jímž si uvědomujeme vnější svět nebo tělesné stavy. Fysiologickou podmínkou **č.** u člověka je podráždění dostředivých nervů, způsobené vnějším popudem. Schopnost **č.** nazýváme čivostí (v. t.).

Čivost (n. *Fühlbarkeit*, *Sensibilität*, f. *sensibilité*, a. *sensibility*) je vlastnost živého, rozeznávati jednotlivé podněty jako podráždění, patrné co do jakosti a mohutnosti buď vůbec a povšechně či jako rozdíl dvou počitků. Počátek rozeznávání nazývá se prahem, rozdíl pak se měří způsoby experimentální psychologie (Fechner). Určuje se a) právě

patrné podráždění, b) ekvivalence a c) poměr správných a chybných případů. Čivými okrsky rozumějí se okrsky kůže, ve kterých nemožno rozlišovati už různých podráždění. Celý povrch kůže skládá se z okrsků čivých, které mají nestejný a různý obvod a do sebe vzájemně zasahují. Shodují se obyčejně se zakončeními výběžků nervových.

Člověk (l. *homo*, n. *Mensch*, f. *homme*, a. *human being*), nejvyšší ústrojná bytost. Liší se od zvířete vzpřímenou postavou a duševní činností. Třebas anatom. i fyziologické funkce člověka jsou stejné jako u ssavců, přece ve funkcích duševních je velký rozdíl. Č., poznává vše, co jest, soustřeďuje v sobě jako v ohnisku celé veškerenstvo a stává se účastným vši jeho dokonalosti. Proto byl nazván „mikrokosmem“ (v. t.) proti makrokosmu, který se v něm všecken zrcadlí. Poněvadž svým poznáním přibližuje se Bohu, soujemu všeho bytí i dokonalosti, sluje č. „obrazem božím“.

Lit.: F. K a h n, *Das Leben des Menschen* (5 sv., 1923—31); Th. H a e c k e r, *Was ist der Mensch?* (1933).

Čtení se zakládá na psychol. představ a pojmu, na jejich skládání a učleňování. Určité značky (písmena) spojují se ve slova, aby se vybavily určité představy a pojmy ve vědomí čtoucího. Synthetická metoda č. vychází od písmene a hlásek ke tvoření slov a vět, globální postupuje od celků k prvkům. V různých jazycích vyhovují různé metody, na př. v angličtině metoda globální, v češtině synthetická.

Lit.: J. K u b á l e k, *Vyučování ve třídě elementární* (7. vyd., 1930); M. R o s t o h a r, *Psychol. základy počátečního čtení* (1934).

Čtvercový klam (n. *Quadrattäuschung*) záleží v tom, že ze dvou stejně velikých čtverců zdá se čtverec, postavený na roh, větší, než položený na stranu.

Čupr, František, II. IV. 1821 — 29. VI. 1882, český filosof, herbarovec, vydal „Učení staroindické“ (1874 n.), *Sein oder Nicht sein der deutschen Philosophie in Böhmen* (1847), *Grundriss d. empirischen Psychologie* (1852).

Lit.: M. J a š e k, F. Č. (Č. M. VII—VIII, 1906—07); Adolf J a n á č e k, *Fr. Čupr a Schopenhauer* (Č. M. 1929).

Čyževskij, Dmytro, * 1895, ukrajinský filosof. Sp.: *Logika* (1924), *Grecka filosofia do Platona* (1927), *Filosofija na Ukrajině* (1926, 2. v. 1929).

D

Đábel (n. *Teufel*, f. *diable*, a. *devil*), protivník Boha, princip zla. Představa đ-a se vyskytuje ve všech náboženstvích. Křesťanství vidí v đ-u podřízeného ducha, který konec konců nesmí překročiti hranic, Bohem mu určených.

Dahlmann, Josef, S. J. 14. X. 1861—22. VI. 1930, německý orientalista a indolog. Sp.: *Buddha* (1898), *Idealismus der indischen Religionsphilosophie* (1901), *Die Samkhya-Philosophie* (1902).

Daimonion (ř. δαίμωνιον) nazývá Sokrates vnitřní božský hlas, který varuje člověka před nesprávností.

Lit.: Fr. Novotný, Sokratovo daimonion (Sb. filol. 1922); Volquardsen, Das D. des Sokrates (1862).

Dalai-lama v. lamaismus.

Dálkový smysl (n. *Fernsinn*, a. *distant sense*), zvláštní schopnost některých lidí, zejména slepců, „vycítit“ na dálku osoby nebo věci. Tento zjev se vysvětluje tlakovými, zvukovými a tepelnými počítky. Též u ptáků se přijímá jakýsi orientační smysl.

Daltonismus (n. *Daltonismus*, f. *daltonisme*, a. *daltonism*) je částečná barvoslepost, projevující se tím, že postižený zaměňuje dvě barvy, nejčastěji červenou a zelenou.

Damaskios, * kolem 470, v l. 520—29 poslední správce athénské školy; hlásal novoplatonské učení o emanaci (v. t.).

Dané (n. *gegeben*, f. *donné*, a. *given*) znamená to, co se objevuje nezávisle na vůli ve vědomí a myšlení s určujícím obsahem, který se nedá odvoditi z čirého myšlení. Je to vlastně poznávací látka, jež se myšlením zpracovává. V mod. filosofii, zvl. ve fenomenologii Husserlově (v. t.) hraje tento pojem důležitou roli.

Lit.: P. Stern, Das Problem der Gegebenheit (1903).

Danilevskij, Nikolaj Jakovlevič, 1822—1885, ruský biolog, slavjanofil. Hist. vývoj vysvětluje tím, že jednotlivé národní typy, jichž přijímá deset, zasahují střídavě do dějin. Sp.: Rossija i Evropa (1871).

Dánská filosofie v. severská filosofie.

Dante Alighieri, 30. V. 1265—13. IX. 1321, největší italský básník středověký, zpracoval filosof. soustavu sv. Tomáše básnickou formou.

Lit.: O fil. D-ově srv. H. Hatzfeld, Dantes Weltanschauung (1921); úvod Jos. Kratochvíla k překl. „Nového Života“ (1921) a B. Nardi, Saggi di filosofia Dantesca (1930).

Darapti, v log. první modus třetí figury. Obě návěsti jsou obecně kladné (a), závěr částečně kladný (i). Formulka: M a P | M a S | S i P. Příklad: Všichni přežvýkavci mají složený žaludek; všichni přežvýkavci jsou býložravci; mají tedy někteří býložravci složený žaludek.

Darii, v log. třetí modus první figury. Horní návěst je obecně kladná, dolní návěst a závěr jsou částečně kladné (i). Formulka: M a P | S i M | S i P. Příklad: Všechny planety se pohybují kolem ústředního tělesa; některá nebeská tělesa jsou planety; pohybují se tedy některá nebeská tělesa kolem ústředního tělesa.

Darwin, Erasmus, 1731—1802, angl. lékař a přírodovědec; zasloužil se o emancipaci žen. V díle *Zoonomia or the laws of organic life* použil asociační theorie k vysvětlení biologického vývoje.

Darwin, Charles, 12. II. 1809—19. IV. 1882, angl. biolog, zakladatel vývojové theorie, v jejímž výkladu byl pokračovatelem Lamarckovým. Hlavní příčinu vývoje viděl v boji o život (v. t.). Srv. darwinismus. Sp.: *Voyage of a naturalist round the world* (1845), *The variation of animals and plants under domestication* (1868), *The descent of man and selection in relation to sex* (1871), *The expression of*

the emotions in men and animals (1872), The formation of vegetable mould through the action of worms (1881).

Lit.: Darwin (obs. Fr. Krejčí, O filos. významu D-ově; B. Němec, D-ova práce vědecká, Fr. Čáda, Zásluhy D-ovy o vznik psychol. dítěte) (Č. M. X, 1909).

Darwinismus sluje vývojová teorie, jak ji hlásal angl. přírodovědec Charles Darwin (1809—1882). Jejím základem je proměnnost (variabilita) jedinců, přizpůsobení, dědičnost a nadprodukce potomstva, která vyvolává boj o život a vede k přirozenému výběru (selekcii): slabší podléhají, silnější vítězí. Princip výběru, podle něhož to, co je účelné, přežívá ostatní, vyslovil již Empedokles. Vývoj živých bytostí ze sebe vyskytuje se už ve filosofii Anaximandrově. Před Darwinem zastával myšlenku o vývoji Spencer, který ji učinil základem své filosofie.

Lit.: Ch. Darwin, On the origin of species by means of natural selection (1859 a č., přel. do č.); R. Hesse, Abstammungslehre u. Darwinismus (5. v. 1918); K. Guenther, Der Darwinismus u. die Probleme des Lebens (1905); J. Ude, Der Darwinismus u. sein Einfluß auf das moderne Geistesleben (1909); E. Rádl, Dějiny vývojových teorií (1909); E. Kadetřávek, O darwinismu (2. v. 1906).

Dastich, Josef, 27. II. 1835—21. III. 1870, čes. filosof směru Herbartova, pěstoval hl. psychologii a etiku. Sp. Základové prakt. filosofie ve smyslu všeob. ethiky (1863), Filos. propedeutika (2 sv., 1867), Rozbor filos. náhledů Tomy ze Štítného o pojmu krásy a o poměru víry k rozumu (Pojednání Král. č. spol. nauk 1862).

Lit.: A. Tille, J. Dastich (Květy 1870).

Datisi, v log. čtvrtý modus třetí figury. Horní návěst je obecně kladná (a), dolní návěst a závěr jsou částečně kladné (i). Formulka: M a P | M i S | S i P. Příklad: Každý, kdo je spokojen se svým osudem, je šťasten; někteří, kdož jsou se svým osudem spokojeni, jsou chudobní; jsou tedy někteří chudobní šťastní.

Dativismus se nazývá pojetí pojmových představ jako pouhých značek, zaujímajících neměnné místo v soustavě zkušenostní; význam každého pojmu předpokládá podobnou soustavu.

David z Dinanta († kolem 1200), aristotelský dialektik, hlásal materialistický pantheismus; Bůh, duch, hmota jsou téže podstaty. Sp.: De tomis, hoc est de divisionibus.

Lit.: G. Théry, D. de D. (1925).

Davith Anjalth, zv. David filosof, arménský círk. spisovatel ze 6.—7. stol., bystrý odpůrce skepticismu. Vydával a překládal spisy Aristotelovy.

Lit.: Kostikjan, David der Philosoph (1907).

Davová psychologie (n. *Massenpsychologie*, f. *psychologie des foules*, a. *crowd psychology*). Le Bon rozděluje davy na heterogenní (různorodé) a homogenní (stejnorodé). K oněm počítá jednak t. zv. anonymní davy (shluky lidí na ulici), jednak neanonymní (na př. strany se soudící, soud jako sbor soudců. Homogenními jsou sekty, kasty a třídy společenské. Tak na př. baptisté, dělníci, rolníci. Dav vzájemně

žije „duší“, kterou rozuměti třeba soucítění jednotlivců jako částí celku. Typické psychologické vlastnosti davu jsou snížení inteligence následkem větší sugestibility příslušníka davu a ztráty smyslu pro odpovědnost, potom zvýšení citovosti, způsobené napodobením a snad i telepatii, jakož i zpětným vlivem poklesu inteligence, a konečně celkový pokles duševní úrovně.

Lit.: L e B o n, Psychologie des foules (1895 a č., přel. do češt.); S. F r e u d, Massenpsychologie u. Ichanalyse (2. v. 1923); Paul P l a u t, Prinzipien und Methoden der Massenpsychologie (1925); M c D o u g a l l, The group mind (2. v. 1927); G e o r g S t i e l e r, Person und Masse (1929).

Debilita psychická (l. *debilitas mentalis*, n. *Schwachsinn*), je na rozdíl od demencie (v. t.) slabomyslnost vrozená; projevuje se nedostatečnými úsudky a závěry, vedle toho též neschopností abstrakce. Názvu **d.** užívá se pro lehčí formu, těžší nazývá se idiotií (v. t.).

Deborin, Abram Moisejevič, *1881, vůdce současné sovětské filosofie, hájí stanovisko Leninovo. Sp.: Vvedenie v filosofiju dialektičeskago materializma (1915), Sovremennyya problemy filosofii marxizma (1929), Dialektika i jestestvoznanije (1929), Filosofija i marxizm (1930).

Découpage je test ke zkoumání představivosti prostorové. Zkoušenému podá se několikrát složený list papíru, na kterém jeden roh je buď zastřižen neb naznačen. Má pak stanovit, jaký způsob rozlohy a tvar bude míti odstrižený roh, až papír se zase rozloží po celé ploše (Binet).

Dědičnost (n. *Erblichkeit*, f. *hérédité*, a. *heredity*) psychologickou lze odvoditi jednak z dědičnosti fyziologické, jednak ji lze dokázati přímo, neboť se vyskytuje ve všech psych. jevech. Existuje dědičnost instinktů jak vrozených, čímž se vysvětluje jejich stálost, tak získaných, z čehož vyplývá jejich utkvělost. Rovněž funkce smyslové a rozumové, nadání i organické predisposice jsou dědičné, stejně jako city a vášně, temperament a charakter; tím se vysvětluje stálost rodinných a rasových typů.

Lit.: W. P e t e r s, Die Vererbung geistiger Eigenschaften u. die psychische Konstitution (1925).

Dédoublement, zdvojení osoby, ne však pouze ve smyslu roz-dvojení „já“. Udává se o somnambulních lidech, že vidíván bývá těsně vedle nich současně ještě jiný člověk.

Deductio ad absurdum v. absurdní.

Dedukce (l. *deductio*, n. *Deduktion*, *Ableitung*, f. *déduction*, a. *deduction*), odvození zvláštního případu ze všeobecného, vysvětlení konkrétního případu zákonitostmi; opakem je indukce (v. t.). Obvyklou formou dedukce je sylogismus (v. t.). **T r a n s c e n d e n t á l n í d.**, nejtěžší část Kantovy Kritiky čistého rozumu, důkaz objektivní platnosti čirých rozumových pojmů (kategorií), t. j. důkaz, že kategorie platí pro předměty možné zkušenosti. — **D e d u k o v a t i**, prováděti dedukci. **D e d u k t i v n í** jsou myšlenkové pochody, vedoucí k **d-i.**

De facto (lat.), skutečně, nehledě k právnímu důvodu nebo k právní formě.

Defaitismus, smýšlení, které pokládá neúspěch za jistý a snižuje tak odolnost.

Defekt psychický, duševní nedostatek v nějakém směru, na př. neschopnost vnímatí určité představy. **Defektní psychosy** jsou duševní choroby, spojené s psych. defekty.

Defeminace, ztráta pohlavního citění u ženy; je-li tento nedostatek vrozený, nazývá se frigidita.

Definice v. výměr.

Degenerace (n. *Entartung*, f. *dégénérescence*, a. *degeneration*), zhoršení rodu nebo druhu; na př. zhoršení nějaké rasy po tělesné a duševní stránce. **Degenerační znaky** jsou na př. nesouměrnost lebky, anomalie ušních boltců, nepravidelný chrup, různé funkční poruchy, jako šilhání, koktání, nystagmus atd. — **Degenerační psychosy** jsou duševní choroby, vznikající na podkladě zděděných dispozic.

Degérando, Joseph Marie de; 29. II. 1772—12. XI. 1842, franc. filosof, první kritický historik filosofie ve Francii. Sp.: *Histoire comparée des systèmes de la philosophie* (3 sv., 1803), *Des signes et de l'art de penser, considérés dans leurs rapports mutuels* (4 sv., 1800). **D.** se zasloužil též jako filantrop.

Deifikace v. theosis.

Deiktický způsob vyučování, vyučování názorem.

Deismus (n. *Deismus*, f. *déisme*, a. *deism*), učení, jež sice uznává Boha za příčinu a tvůrce světa, ale popírá na rozdíl od theismu zasa-hování Boha v chod světa, jakož i nauku o zjevení božím. Deismus vznikl v Anglii a byl oblíben zvl. v 18. stol. v době t. zv. osvícenství. Hlavní deisté: Herbert z Cherbury, Shaftesbury, Tindal, John Locke v Anglii, Voltaire, Rousseau ve Francii, Lessing, Reimarus atd. v Německu. Srov. též atheismus, theismus, pantheismus.

Lit.: G. V. Lechler), *Gesch. d. engl. Deismus* (1841); H. Scholz, *Die Religionsphilosophie des Herbert v. Cherb.* (1914); J. Engert, *Der D. in der Relig.- und Offenbarungskritik des Reimarus* (1916).

De iure (lat.), podle práva, v plné právní formě a s plnými právními následky.

Déjà-vu je psychologické označení onoho duševního stavu, kdy se někomu zdá, že to, co právě zažívá, už dříve zažil. Souvisí to asi s rozštěpením osobnosti.

Dějiny (n. *Geschichte*, f. *histoire*, a. *history*) jsou souhrnem změn osoby nebo věci, při nichž předmět změny nezaniká. Ačkoliv se časem všechno mění, můžeme o dějinách v užším slova smyslu mluvit pouze u člověka, ježto pouze on je nadán sebevědomím a sebeurčením. Životopis každého jedince tvoří ve spojení s dějinami jeho rodiny, města, státu a doby dějiny všeho lidstva. Tyto dějiny, jež slovou objektivními, obsahují současně změny ve všech oborech lidské práce. Zpracování objektivních dějin nazýváme dějinami subjektivními.

Lit.: E. Z w i r n e r, *Zum Begriff der Geschichte* (1926).

Dějiny filosofie vylučují rozvoj filosofického myšlení, zjišťující 1. vše, co se vztahuje k životu i učení jednotlivých filosofů, 2. hledající souvislost učení jednotlivých filosofů s naukami předchůdců i všeobecnými ideami doby, 3. posuzující hodnotu učení v celkovém vývoji filosofie. Vzhledem k dvěma prvním bodům jsou **d. f.** větou filologicko-historickou, v bodu třetím vědou kriticko-filosofickou. Soudy hodnotící jsou tu nevyhnutelné. Nesmí však rozhodovati názor zcela subjektivní, nýbrž formální logická posloupnost a myšlenková novost. **D. f.** mají vystihnouti věčné zákony myšlenkové, aby se tak dospělo k filosofii věků (philos. perennis). O soustavné vylíčení filos. dějin pokusil se již Aristoteles, ale teprve v nové době stala se z dějin filos. samostatná věda. Úkolem jejich jest rozlišiti všeobecné a společné od individuálního a náhodného a tak vésti k ideálu pravdy, k jednotné synthese. Dělí se obyčejně na dějiny filos. starověké, středověké a novověké. Podávají buď celkový vývoj filos. soustav nebo jednotlivých disciplin filos. (dějiny etiky, psychol., noetiky atd.)

Lit.: D r t i n a, Úvod do filosofie (2 sv., 1914—26, 1. díl. 2. vyd. 1929); K r a t o c h v i l, Meditace věků (4 sv., 1927—32); R á d l, Dějiny filosofie (2 sv., 1932—33); T v r d ý, Průvodce dějinami evropské filosofie (1932); U e b e r w e g, Grundriß der Geschichte der Philosophie (5 sv., 11.—12. vyd. 1923—28; K. V o r l ä n d e r, Gesch. d. Philosophie (2 sv., 7. v. 1927); R. F a l c k e n b e r g, Gesch. d. neueren Phil. (9. v. 1927, přel. do č.); W i n d e l b a n d, Lb. der Gesch. der Philosophie (12. v. 1928); D e u s s e n, Allg. Gesch. d. Philos. (6 sv. 2.—4. v. 1919—23); B r é h i e r, Histoire de la philosophie (7 sv., 1928—32); J a n e t e t S é a i l l e s, Hist. de la philos. (11. v. 1920); T u r n e r, History of philos. (1903); W. D u r a n t, Story of philosophy (1926); C o n t i, Storia della filosofia (1864 a č.); F. F i o r e n t i n o, Compendio di storia della filosofia (1921—22); W ł. T a t a r k i e w i c z, Historja filozofji (2 sv., 1931).

Dekadence, zkáza, úpadek, stav vyčerpané kultury; označení **d.** užívá se zejména v literatuře na označení unavené, neplodné záliby pro výjimečnost, umělá dráždidla a smyslnou nehoráznost.

Lit.: E. S y d o w, Die Kultur der Dekadenz (2. v. 1922); K. E r n s t S c h u l z e, Ethik der Dekadenz (1925).

Dělba práce (n. *Arbeitsteilung*, f. *division du travail*, a. *division of labour*), rozdělení činností člověka, funkcí nějakého orgánu v částečné funkce, a vykonávání každé částečné funkce zvláštními orgány. **D. p.** je podmínkou vyššího vývoje.

Lit.: E. H a e c k e l, Arbeitsteilung in Natur- u. Menschenleben (1911).

Delboeuf, Joseph, 30. IX. 1831—14. VIII. 1896, belgický filosof a psycholog, logistik. Sp.: Essai de logique scientifique (1865), Théorie générale de la sensibilité (1876), La psychologie comme science naturelle (1876), Logique algorithmique (1877), Psychophysique (1882), Examen critique de la loi psychophysique (1883), Matière brute et matière vivante (1887).

Delbos, Victor, 1862—1916, franc. historik filosofie. Sp.: Le problème moral dans la philosophie de Spinoza et dans l'histoire du Spinozisme (1893), Essai sur la formation de la philosophie pratique de Kant (1902, 2. v. 1926), Le Spinozisme (1915), Figures et doctrines des philosophes (1918), La philosophie française (1921).

Dělení pojmu (l. *divisio*) je soud, v němž logickým podmětem je pojem, log. přísudkem výčet jeho druhů (výklad rozsahu). Forma jeho je soud slučovací, rozdělovací nebo rozlučovací.

S jest a i b i c . . . .

S jest dílem a, dílem b . . . .

S jest buď a, buď b . . . .

Deliberatio (n. *Überlegung*, f. *délibération*, a. *deliberation*), uvažování, zkoumání a hodnocení motivů před rozhodnutím.

Dělidlo (l. *fundamentum divisionis*, n. *Teilungsgrund*), hledisko, podle něhož rozdělujeme pojmy. Dělidlem může býti každý znak pojmu, podstatný, následný i nahodilý; **d.** musí býti obsaženo v obsahu i rozsahu dělitelného celku. Vědecké dělení užívá jako **d-a** vždy podstatného znaku.

Delirium (n. *Delirium*, f. *délire*, a. *delirium*), stav zmatenosti, spojený s blouzněním a tělesným neklidem, jenž se mnohdy vystupňuje až k zuřivosti. **D.** se vyskytuje u četných duševních chorob, při některých otravách i nemocech infekčních. **D. tremens** je šilenství opilců.

Dělitelnost (n. *Teilbarkeit*, f. *divisibilité*, a. *divisibility*), možnost rozdělení celek v části, ať číře matematické nebo hmotné; ani prostor, ani tělesa se neskládají z nekonečně malých částí, jež se nedají dále dělit. Hmotné části, získané empiricko-metodicky (atomy, elektrony) jsou jen relativně poslední části, jsou jen relativně nedělitelné.

Dělnická otázka jako nejdůležitější složka sociální otázky řeší životní a pracovní poměry dělnictva jak po stránce hmotné, tak mravní. Její vznik spadá do rozvoje továrního průmyslu na začátku 19. století. Běžné poměry továrních dělníků, již nepoživali žádné zákonné ochrany, přinutily je, aby se domáhali zlepšení svého postavení, nejprve dělnickými revoltami. Vlády jednotlivých států byly postupně donuceny, aby zákonnými opatřeními zlepšily pracovní a hmotné poměry dělnictva. Přes to však ještě dnes je **d. o.** jednou z největších starostí jednotlivých vlád, protože zájmové rozpory mezi zaměstnavateli a zaměstnanci jsou příliš veliké, aby mohly býti úplně odstraněny. První soustavnou práci o **d. o-e** napsal u nás Matěj Procházka v Čas. kat. duch. (1872).

Lit.: C. H o r á č e k, Počátky čes. hnutí dělnického (2 v. 1933).

Del Vecchio, Giorgio, * 26. VIII. 1878, it. právní filosof, obnovuje na kritickém základě přirozené právo. Sp.: *Il sentimento giuridico* (1902). *Diritto e personalità umana nella storia del pensiero* (1904), *I presupposti filosofici della nozione del diritto* (1905), *Su la teoria del contratto sociale* (1906), *Il concetto del diritto* (1906), *Il fenomeno della guerra e l'idea della pace* (2. v. 1911), *Sui principi generali del diritto* (1921), *La giustizia* (2. v. 1924), *Sulla statualità del diritto* (1929), *Lez. di filos. del diritto* (1930).

Demagog, v řeckých demokraciích označení člověka, jenž svou důstojností a řečnickým nadáním vykonával vliv na zákonodárná shromáždění a tím na řízení státu. Dnes nabylo slovo **d.** významu pejorativního; rozumí se jím štváč, který chce stůj co stůj na sebe strhnouti moc.

Dementia (n. *Blödsinn*, f. *démence*, a. *dementia*), zblbělost, projevující se různým způsobem: 1. **D.** praecox, hebephrenica, katatonica neb paranoica, zrůdnost duševní, objevující se u mladistvých v pubertě, a záležející v halucinacích, trudnomyslnosti a třestění. 2. **D.** senilis náleží stařecké generaci. 3. **D.** apathica či úplná bezzájmovost rozumová. 4. **D.** epileptica, provázená záchvaty padoucnice. 5. **D.** paralytica s úplným rozvratem soustavy nervové, obyčejně po nákazách luetických.

Demiurg (δημιουργός), stvořitel, budovatel světa u Platona. Je totožný s božstvím, pořádá nestvořenou, beztvárnou hmotu podle vzoru věčných ideí. Platonik Numenius z Apameje (ve 2. stol. po Kr.) klade mezi Boha a svět Demiurga jako druhého boha, ježto nejvyšší Bůh nemůže působiti na hmotu; je tedy tvůrcem hmotného světa a principem dění. Podobné učení hlásali též gnostikové (v. t.).

Demokracie (n. *Demokratie*, f. *démocratie*, a. *democracy*) znamenala původně (ve starém Řecku) vládu lidu, který měl přímou účast na správě státních věcí; z této účasti byli vyloučeni otroci, cizinci a ženy. Tato **d.** se časem zvrhla v ochlokracii, vládu luzy. V rep. římské se zase **d.** změnila od 2. pol. 3. stol. př. Kr. v oligarchii několika šlechtických a zámožných rodin. Později chápe se **d.** jako vládní forma, založená na rovnoprávnosti všech dospělých mužů, a v níž je donucovací moc státu omezena na nejmenší míru. Obtíže, spojené s přímým vykonáváním vládní moci vedly ke zřizování zvláštních orgánů, jež měly za lid jednat a jej representovat. Kolébkou této reprezentativní **d.** je Sev. Amerika. V mod. státech se **d.** uskutečnila ve formě parlamentarismu. Dnes rozumíme **d.-í** ústavní zřízení, jež každému občanu bez rozdílu přiznává co nejvíce svobod, poměrně stejně rozdělených. V přeneseném smyslu označujeme jako demokratické jednání, jež vychází ze spravedlivého hodnocení člověka a dovede se přenéstí přes rozdíly třídní a společenské.

Lit.: T. G. M a s a r y k, Nesnáze demokracie (1913); E. S v o b o d a, Demokracie jako názor na život a svět (1927); J. H e i d l e r, Moderní demokratismus (1922); J. B. K o z á k, Demokracie a kultura (1924); J. L. F i s c h e r, Krise demokracie (1933); Ant. K o l á ř, Demokracie antická a moderní (1936); W. H a s b a c h, Die moderne Demokratie (1921); J. B r y c e, Modern democracies (3 sv., 1923—26, přel. do č.); H. K e l s e n, Vom Wesen u. Wert der Demokratie (2. v. 1929, přel. d. č.).

Demokracie křesťanská je sociálně-reformní hnutí mezi katolíky západní a střední Evropy, jež se snaží osvoboditi dělnické a zaměstnané vrstvy z vlivu liberalistického kapitalismu, hlavně svépomocí a aktivní spoluprací nejchudších vrstev na utváření jejich osudu. Žádá spravedlivou a co nejširší spoluúčast všech stavů na duchovních, mravních i hmotných statcích národních. Směr celému hnutí dali papežové Lev XIII. encyklikou „Rerum novarum“ a Pius XI. encyk¹. „Quadragesimo anno“.

Demokritos, asi 460—370 př. Kr., řecký filosof a přírodovědec, zpracoval atomismus (v. t.) v ucelenou soustavu filosofickou. Jako principy jsoucna stanovil protivy plnosti a prázdnoty; plnost jsou neděli-

telné pračástečky, atomy, mezi nimiž je prázdný prostor. Atomy jsou od věčnosti a nemají příčiny; narážejíce na sebe, způsobují víření, kterým vznikl svět; vše děje se přírodní nutností. I myšlení je pouze pohyb atomů. Není nesmrtnosti ani božství. Cílem života je rozkoš; přírodou je dána vláda silnějšímu. Právem se tedy nazývá **D.** otcem materialismu. **D.** zasáhl též mocně do rozvoje jednotlivých odborných věd, zvl. matematiky, astronomie, kult. dějin a jazykovědy. Fragmenty spisů **D.-ových** jsou obsaženy u Dielse: *Fragmente d. Vorsokratiker* 3.

Lit.: A. D y r o f f, *Demokritstudien* (1899); L. L ö w e n h e i m, *Die Wissenschaft Demokrits und ihr Einfluß auf die moderne Naturwissenschaft* (1914).

Demologie, nauka o lidu, jež studuje vznik státu, podstatu státního zřízení a všechny proměny u obyvatel určitého území.

Démon (n. *Dämon*, f. *démon*, *diable*, a. *demon*) z řeckého *daimon*, nižší božstvo, duch; u židů a křesťanů zlý duch, ďábel. Velký význam mají **d.-ové** ve fil. systému školy novoplatonské.

Démonismus, víra, že celý svět i lidský osud je ovládán a určován různými duchy.

Démonolatrie, uctívání démonů, zlých duchů.

Démonologie, nauka o démonech, o jejich působnosti; uspořádání zlých duchů podle jejich moci a oblasti jejich činnosti.

Démonomagie, kouzelnictví, v němž pomáhá zlý duch, podrobený moci kouzelníkově.

Démonomachie, boj se zlými duchy, vymítání zlých duchů.

Demonstratio (n. *Demonstration*, *Beweis*, f. *démonstration*, a. *demonstration*), v log. důkaz, dovození určité pravdy z názoru, nikoli z důvodů rozumových.

Demoralisace (n. *Demoralisation*, f. *démoralisation*, a. *demoralization*), znemravnění, zkáza mravní.

Dění (γενεσις, n. *Werden*, f. *devenir*, a. *genesis*) značí stálou změnu věcí, vznikání a zanikání, střídání se dějů i zjevů. Ježto v konečném světě není absolutního klidu, jest **d.** všeobecné, v nekonečnu ovšem splývá s absolutním bytím. Věčné dění zdůrazňoval Heraklit heslem πάντα ῥεῖ, vše plyne. Bergson mluví o „tvořivém vývoji“, který se koná bez konce. Srv. bytí, vývoj, změna.

Lit.: J. F a b r e, *Le problème du devenir et la notion de matière* (1905); C. S t e r n e, *Werden und Vergehen* (1906); H. D r i e s c h, *Log. Studien über Entwicklung* (1918).

Denifle, Heinrich, 16. I. 1844—10. VI. 1905, něm. katol. theolog a historik. Mnohé jeho práce historické mají velký význam pro filosofii, jako na př. *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400* (I. 1885), *Das geistliche Leben. Eine Blütenlese aus den deutschen Mystikern des 14. Jh.* (1873, 5. v. 1904), *Luther und Luthertum in der ersten Entwicklung* (3. sv., 1904—05).

Lit.: M. G r a b m a n n, P. Heinrich D. (1905); H. G r a u e r t, P. Heinrich D. (2. v. 1906).

Denominace (l. *denominatio*), určení nějakého názvu podle něčeho jiného; v cír. smyslu náboženská sekta, zejm. v Sev. Americe.

Denzinger, Heinrich Jos., 10. X. 1819—19. VI. 1883, katol. theolog a filosof. Sp.: Vier Bücher von der relig. Erkenntnis (2 sv., 1856), De Philonis philosophia et schola Judaeorum Alexandrina (1840), Die spek. Theol. Günthers (1853).

Deontologie (n. *Deontologie*, *Pflichtenlehre*, f. *déontologie*, *théorie des devoirs*, a. *deontology*), nauka o povinnostech, o tom, co má býti.

Dependence v. závislost.

Depersonalisace, odosobnění (n. *Entpersönlichung*, f. *dépersonnalisation*), přechodný duševní stav, ve kterém zdá se někomu jak vnější svět, tak jeho vlastní já cizím, neskutečným.

Lit.: Schilder, Selbstbewußtsein und Persönlichkeitsbewußtsein (1914).

Deprese (n. *Niedergeschlagenheit*, *Verstimmung*, *Depression*, f. *dépression*, a. *depression*), duševní stav skleslosti, sklíčenosti, spojený s pocity nelibosti.

Derivace (n. *Ableitung*, *Derivation*, f. *dérivation*, a. *derivation*), odvození určité poučky z poučky jiné.

De Ruggiero, Guido, * 23. III. 1888, it. filosof. Sp.: La filosofia contemporanea (1912, 2. v. 1920), Problemi della vita morale (1914), Storia della filosofia (1918), La filos. greca (2 sv., 1920), La filos. del cristianesimo (3 sv., 1920), Storia del liberalismo europeo (1885, přel. do č.), Sommario di storia della filos. (1928).

Desagregace duševní je stav, v němž soubor, tvořící osobnost, mizí nebo spíše se nemůže vytvořit tím, že jednotlivé jeho složky se snaží od sebe oddělit a žít samostatným životem.

De Sanctis, Sante, * 7. II. 1862, it. psychiatr. Sp.: I sogni (1899), La mimica del pensiero (1903), L'educazione dei deficienti (1915), Trattato di psichiatria ferense (1920), Die Psychologie des Traumes (1922), La conversione religiosa (1924), Trattato di psicologia sperimentale (1930).

De Sarlo, Francesco, * 13. II. 1864, it. filosof novoideal. směru. Sp.: Sogni (1887), Il concetto mod. della pazzia (1889), La logica di A. Rosmini (1893), Metafisica, scienza e moralità (1898), Studi sulla filos. contamp. (1901), L'attività pratica e la coscienza morale (1907), Principi di scienza etica (s G. Calem, 1907), Il pensiero moderno (1915), Psicologia e filosofia (1918), Gentile e Croce (1925), Introduzione alla filos. (1928).

Descartes, René (Cartesius), franc. filosof a přírodovědec, * 31. III. 1596 v Haagu, † 11. II. 1650 ve Štokholmě. V opaku k objektivistické scholastice hlásal metodické pochybování o všech pravdách, jež vede k pouhému uznání sebevědomí: cogito, ergo sum. Tážeme-li se, proč jsem jist, že existuji, když myslím, tu je důvodem jasnost a zřejmost. Ideje jsou buď vrozeny neb zvenčí přicházející, nebo si je sám tvořím. Nejvyšší je idea Boha, jež je mi vrozena jako idea mne sama. Dobrota a pravdivost Boží zaručují nám kriterium pravdy, kterým jsou jasné a zřetelné poznatky, jak nám je vzorně podává matematika. Ostatní ideje jsou jednak substance (existující samy o sobě), jednak vlast-

nosti (atributy). Učení **D**-ovo o rozloučení myslící duše od těla rozloženého v prostoru stalo se základem novodobého dualismu. **D**. je zakladatelem t. zv. korpuskulární teorie (v. t.). Filosofie **D**-ova je východiskem novodobého racionalismu a mechanismu. Tím, že učinil subjektivní názor měřítkem vši filosofické práce, zvrátil **D**. pravdy objektivní a otevřel volné pole bujné subjektivistické spekulaci novověké. Hlavní spisy: *Discours de la méthode* (1637, přel. do češt.), *Meditationes de prima philosophia* (1641, přel. do češt.), *Principia philos.* (1644), *Traité des passions de l'âme* (1649).

Lit.: A. Hoffmann, R. D. (2. vyd. 1923); O. Hamelin, *Le système de D.* (1910); Bouillier, *Histoire de la philosophie Cartésienne* (3. vyd. 1868); H. Gouhier, *La pensée religieuse de D.* (1929).

Descendenční teorie (n. *Abstammungslehre*, *Transformations-theorie*), nauka, že všechny živé bytosti se vyvinuly z jedné nebo několika málo základních forem, takže jsou spolu spřízněny. Srv. darwinismus.

Lit.: Rád1, *Dějiny vývoj. teorií* (1900); G. Wolff, *Die Begründung der Abstammungslehre* (1907); potom zvl. díla Huxleyova, Haecklova a s katol. hlediska Wasmannova.

Deschamps, Leger Marie, 1716—1774, benediktnin, franc. filosof, hylozoista a pantheista. Sp.: *Lettres sur l'esprit du siècle* (1769), *La voix de la raison* (1770).

Desintegrace (n. *Disintegration*, f. *désintégration*, a. *disintegration*), rozloučení, rozpojení úplného celku v opaku k integraci (v. t.).

Deskriptivní psychologií rozumí se psychologie, která zabývá se převážně popisem duševních jevů. Takovou ps. pěstovali na př. Brentano a Dilthey.

Desorganisace, opak organisace, rozrušení, zničení řádu, rozklad, nepořádek.

Desperatismus zastává mínění, že bolu a utrpení nelze uniknouti a že nelze dosíci opravdového poznání.

Despotismus (n. *Despotismus*, f. *despotisme*, a. *despotism*), vláda bezohledné libovůle jednotlivce, jenž si zákonodárství i správu určuje sám a neohlíží se při tom ani na tradici ani na souhlas poddaných. **D**. se vyskytuje dodnes u národů na nízké kulturní úrovni. Od absolutismu se liší tím, že nemá spořádanou správu a úřednictvo.

Dessoir, Max, * 8. II. 1867, něm. psycholog, estetik a parapsycholog, prof. v Berlíně. Sp.: *Ästhetik u. allg. Kunstwissenschaft* (2. v. 1923), *Das Doppel-Ich* (3. v. 1925), *Abriß einer Geschichte der Psychologie* (1911), *Vom Jenseits der Seele* (1917 a č.). Vydává *Zschr. für Ästhetik u. allg. Kunstwissenschaft*.

Lit.: Chr. Herrmann, Max D. (1929).

Destructio philosophorum, název spisu arab. filosofa a mystika Al-Gazali, v němž odmítal filosofii a doporučoval mysticismus.

Destruktivní, ničivý, rozkladný.

Destutt de Tracy, Antoine Louis Claude, 20. VII. 1754—10. III. 1836, franc. filosof; založil ideologii jako vědu o ideách, psychických

obrazech a děních. Sp.: *Eléments d' idéologie* (5 sv., 1805—15), *Traité de la volonté et ses effets* (1815), *Commentaire sur L'Esprit des lois de Montesquieu* (1811).

Lit.: B. S t e p a n o w a (1908); P i c a v e t, *Les idéologues* (1891).

Determinace (l. *determinatio*), vymezení, určení; v logice zúžení pojmu a jeho rozsahu připojením nových znaků.

Determinační teorie, domněnka o zvláštních určujících představách a záměrech, které sdružují a podněcují psychické děje (Ach). Vedle reprodukčních tendencí působí na průběh vědomí zvláštní určující síly, t. zv. determinující tendence (v. t.), jež vznikají volným rozhodnutím, vědomím cíle a pod.

Determinismus (n. *Determinismus*, f. *déterminisme*, a. *determinism*), učení o nutnosti všeho dění, zvláště o určení vůle lidské pohnutkami, tedy o její nesvobodě. **D.** vychází z víry v kausalitu, v příčinné spojení všeho. Podle toho, zdůrazňuje-li vnější nebo vnitřní činitele jako pohnutky lidského jednání, rozeznáváme **d. f y s i c k ý** a **d. p s y c h i c k ý**. Fysický **d.** vidí příčinu nesvobody buď v nadlidské moci (fatalismus), nebo v hmotných jevech (materialismus). Psychický **d.** hlásá nutné působení předchozího osobního vývoje člověka, jeho dřívějších představ a podvědomých pohnutek. **D.** ničí každou etiku. Opakem je indeterminismus, hlásající svobodu vůle. Deterministy jsou na př. stoikové, Hobbes, Spinoza, Locke, Leibniz, Hume, Herbart, Schopenhauer.

Lit.: G. F. L i p p s, *Das Problem der Willensfreiheit* (1912); L. M ü f f e l m a n n, *Das Problem d. Willensfreiheit* (1902); M. O f f n e r, *Willensfreiheit, Zurechnung und Verantwortung* (1904); O. P f i s t e r, *Die Willensfreiheit* (1904); W. W i n d e l b a n d, *Über Willensfreiheit* (3. v. 1920); A. R u e s c h, *Unfreiheit des Willens* (1925).

Determinující tendence ve smyslu psychologickém (Ach) je pořadající vliv citění a vědomí cíle, který působí na niterný duševní život, přesněji účinek, který má t. zv. cílová představa na představu vztažnou. Tendence či záměr může při tom také býti nevědomý.

Deussen, Paul, 7. I. 1845—6. VII. 1919, něm. filosof směru Schopenhauerova, dějepisec filosofie; zasloužil se zvláště o vědecké zpracování indické filosofie. Hl. sp.: *Allg. Geschichte d. Philosophie* (1894—1917, 6 sv.); *Elemente der Metaphysik* (1877 a č.), *System des Vedanta* (1883), *Sechzig Upanishads des Veda* (1897), *Die Geheimlehre des Veda* (1907 až 1909), *Der Gesang des Heiligen* (1911).

Lit.: *Autobiogr. Mein Leben* (1922).

Deutinger, Martin, 24. III. 1815—9. IX. 1864, něm. katol. filosof, stoupenec Schellingův a Baaderův; snažil se spojit víru a vědu v živou jednotu. Sp.: *Grundlinien einer positiven Philosophie als vorläufiger Versuch einer Zurückführung aller Teile d. Philos. auf christliche Prinzipien* (7 sv., 1843—53), *Der gegenwärtige Zustand der deutschen Philosophie* (1866).

Lit.: L. K a s t n e r, *M. D-s Leben u. Schriften* (1875); G. S a t t e l, *M. D. als Ethiker* (1908); F. R i c h a r z, *D. als Erkenntnistheoretiker* (1912), M. E t t l i n g e r, *Die Ästhetik M. D-s* (1914).

Dewey, John, * 20. X. 1859, amer. filosof, pragmatista. Sp.: *Experience and nature* (2. v. 1926), *Psychology* (1886), *Ethics* (1891), *Studies in logical theory* (1903), *School and society* (1905 přel. do češt.), *Human nature and conduct* (1922), *How we think* (1909).

Lit.: William Taft F e l d m a n, *The philosophy of J. D.* (1934).

De Wulf, Maurice, * 1867, prof. dějin fil. na univ. v Lovani, novoscholastik. Sp.: *Histoire de la philos. scholastique dans les Pays-Bas* (1895), *Histoire de la philosophie médiévale* (1899, 6. v. 1934 n.), *Introduction à la philos. néo-scholastique* (1904), *L'oeuvre d'art et la beauté* (1920), *Guerre et la philosophie* (1916), *La formation du tempérament national dans les philosophies du XIII. e siècle* (1921).

Dexippos, řec. novoplatonik ze 4. stol., žák Jamblichův. Sp.: *In Aristotelis categorias dubitationes et solutiones*.

Diagnosa, rozeznání, zjištění, zejm. rozpoznání příčin a podmínek chorobných jevů.

Diagoras z ostrova Melu, zvaný atheista, lyrický básník řecký z 5. stol. př. Kr., sofista, zastupoval cynický ateismus.

Dialektika (ř. *διαλεκτική*, n. *Dialektik*, f. *dialectique*, a. *dialectic*) původně (u Platona) umění dospěti otázkami a odpověďmi k nejvyšším pojům, ideám, tedy umění dokazování. Aristoteles nazývá Eleaty zakladateli dialektiky pro jejich nepřímé důkazy. — Sokratovi je **d.** uměním vědeckého rozhovoru za účelem vyjasnění odůvodnění; u sofistů bylo to umění důkazů klamných; ve středověku nazývala se dialektikou logika. Hegel učinil **d.** metodou své filosofie, t. zv. teorií o vývoji pojmu. **T r a n s c e n d e n t á l n í d.** je u Kanta odhalení omylů, jež vznikají při domnělém poznání nadsmyslného, nepoznatelného.

Lit.: Vladimír S v o b o d a: *Z květů řecké dialektiky* (Č. M. IX., 1908); L o s a c c o, *Storia della dialectica* (I. díl 1922); L i e b e r t, *Geist u. Welt d. Dialektik* (1. sv. 1929); S. M a r c k, *Die Dialektik in der Philos. d. Gegenwart* (2 sv., 1929 až 31); J. S t e n z e l, *Studien zur Entwicklung d. platon. Dialektik v. Sokrates zu Aristoteles* (2. v. 1931).

Diallele (ř. *διἀλληλοζ*), značí důkaz kruhem nebo výměr kruhem, když se totiž toho, co se má dokázati nebo vyměřiti, užije v jiné formě jako důkazu nebo vysvětlení.

Dialog, rozmluva, rozhovor dvou nebo i více osob. Ve starší době byly ve filosofii značně oblíbeny **d-y**, ježto nárazem různých názorů snáze se prováděl důkaz určité pravdy (Platon, otcové círk.).

Lit.: H i r z e l, *Der Dialog* (1895).

Dianoetické ctnosti značí u Aristotela správné použití rozumu, t. j. dovednost, vědění, vynalézavost, rozvážlivost, kdežto ctnosti etické jsou zmužilost, poctivost, pravdivost a velkomyslnost. Ctnosti dianoetické jsou nejvyšší ctnosti a vedou k pravé blaženosti.

Dianoetika, nauka o myšlení. Srv. logika.

Dictum de omni et nullo, věta o všem a o ničem, scholastická zásada, znamenající, že to, co platí o všech exemplářích jistého pojmu, platí též o jednotlivých, a to, co neplatí o žádném exempláři nějakého pojmu, neplatí též o jednotlivém.

Didaktický formalismus, pedagogický směr, zdůrazňující formální vzdělání, založené na vývoji soudnosti, vůle a fantasmie.

Didaktický materialismus zdůrazňuje ve výchově hlavně obsah učení, faktické poznatky bez zřetele na způsob osvojení.

Didaktika (n. *Didaktik*, f. *didactique*, a. *didactics*), část pedagogiky, obírající se vyučovatelstvím. Dělí se na **d.** obecnou a **d.** zvláštní či metodiku jednotlivých předmětů učebných. S naukou o výchově tvoří **d.** hlavní obsah pedagogiky. Název se rozšířil podle Komenského „*Didactica magna*“.

Lit.: O. W i l l m a n n, *Didaktik als Bildungslehre* (1904); W e b e r, *Didaktik als Theorie des Unterrichts* (1925).

Diderot, Denis, 6. X. 1713—30. VII. 1784, franc. filosof, encyklopedista (v. t.), který od theismu přešel k pantheismu, hlásajícimu Boha jako přírodní zákon. Sp.: *Pensées philosophiques* (1746), *Pensées sur l'interpretation de la nature* (1754).

Lit.: R o s e n k r a n z, D., *Leben u. Werke* (1866); D u c r o s, D., *l'homme et l'écrivain* (1894); R o r e t z, D-s *Weltanschauung* (1914); J. V. J o h a n s s o n, *Etudes sur D.* (1928); H. D i e c k m a n n, *Stand u. Probleme d. Diderot-Forschung* (1931).

Diels, Hermann, 18. V. 1848—4. VI. 1922, něm. klas. filolog, zasloužil se o sebrání pramenů řecké filosofie. Sp.: *Doxographi graeci* (1879), *Die Fragmente der Vorsokratiker* (3. v. 1912).

Dietetika (ř. *διαίτητική*, n. *Diätetik der Seele*, f. *hygiène de l'âme*, a. *mental-healing*), též agathobiotika, značí umění dobře a rozumně žít. — Dnes se rozumí **d**-ou jenom nauka o výživě.

Lit.: R. W. E m e r s o n, *The conduct of life* (1860 a č., přel. do č.); F e u c h t e r s l e b e n, *Diätetik der Seele* (1838 a č.); Fr. W. F o e r s t e r, *Lebensführung* (1909 a č., přel. do č.).

Dietrich von Freiberg, dominikán, scholastik a mystik z 13. stol., silně ovlivněný novoplatonismem. Zdůraznil důležitost pokusů v přírodovědě. Měl velký vliv na něm. mystiky Eckharta a Taulera.

Lit.: E. K r e b s, *Studien über Meister Dietrich* (1903).

Diference (l. *differentia*, n. *Differenz*, *Unterschied*, f. *différence*, a. *difference*), rozdíl, odlišnost. — *Differentia specifica*, druhový rozdíl, liší jednotlivé druhy od jiných druhů, náležejících k témuž rodu (srv. výměr). — *Differentia numerica*, soubor znaků, jimiž se liší mezi sebou jedinci téhož druhu.

Diferenciace (n. *Differenzierung*, f. *différentiation*, a. *differentiation*), tvoření rozdílů ze stejného podkladu. **D.** je základem biolog. a sociol. nauky vývojové.

Diferenciální psychologie, psychologie individuálních rozdílů, zabývá se na rozdíl od všeobecné psychologie, která stanoví jen obecně platné zákony duševního života, rozdíly duševních vloh u jednotlivců. Vyšetřuje jak diference duševních schopností, povahových rysů, tak i odlišnost celých individualit, jakož i jejich vzájemné vztahy a příčiny. Srv. individuální psychologie, charakterologie.

Lit.: W. S t e r n, *Differentielle Psychologie* (3. v. 1921).

Difusnost psychických jevů znamená malou soudržnost prvků a vratkou součinnost součástí psychického života.

Dichotomie (ř. διχοτομία, n. *Zweiteilung*, a. *dichotomy*), dělení pojmu, při němž jsou dva rozdělovací členy (membra divisionis). Příkl.: chemie je organická a anorganická.

Dikaiarchie, vláda práva, právní stát.

Dikaiarchos z Messeny, peripatetik ze 4. stol. př. Kr., žák Aristotelův. Aristotelovo učení o duši vykládá ve smyslu naturalistickém.

Diktatura, výjimečná moc jednotlivce za mimořádných poměrů, jako při politických převratech nebo hospodářských krizích; diktátorovi může být tato moc svěřena nebo si ji sám osobí. — **Diktatura proletariátu**, vláda pracujících vrstev, jež má odstranit třídní panství a vytvořit socialistickou společnost. Je to základní myšlenka učení Marxova a Engelsova, již do důsledků propracoval Lenin.

Dilatatio je první stupeň mystického nazírání v myst. nauce Richarda ze sv. Viktora.

Lit.: Jos. Kratochvíl, *Záhada myst. nazírání v novější scholastice* (1936).

Dilemma (ř. δίλημμα) značí v logice záporný tvar sylogismu podmínečně rozlučivého (v. t.), jenž se vyjadřuje vzorcem:

Kdyby bylo A, bylo by buď B neb C,
ale není ani B ani C,

tedy není A.

Ve vlastním slova smyslu sluje **d.** sylogismus, jehož návěst hořejší je rozdělena. Nazývá se též sylog. rohatý (s. cornutus). V širším slova smyslu značí též obtížnou volbu mezi dvěma možnostmi.

Dilthey, Wilhelm, 19. XI. 1833—3. X. 1911, prof. v Berlíně, filosof a psycholog; filosofii zakládá na vnitřní zkušenosti a zastupuje tak jakýsi idealistický pozitivismus. Bývá považován za zakladatele tak zv. analytické psychologie. Díla: *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883), *Die Einbildungskraft des Dichters* (1887), *Ideen über eine beschreibende u. zergliedernde Psychologie* (1894), *Beiträge zum Studium der Individualität* (1896). *Das Erlebnis und die Dichtung* (2. v. 1910).

Lit.: Arthur Stein, *Der Begriff des Verstehens bei Dilthey* (2. v. 1926); L. Langrebe, *W. D-s Theorie der Geisteswissenschaften* (1928).

Dimatis značí v logice 3. modus 4. figury. Horní návěst a závěr jsou částečně kladné, dolní návěst je obecně kladná. Formulka zní: P i M | M a S | S i P. Příklad: Někteří černoši jsou křesťané; všichni křesťané jsou monotheisté; jsou tedy někteří monotheisté černoši.

Dimense (l. *dimensio*, n., f., a. *Dimension*) — rozměr, rozloha. Prostor má 3 dimense (šířku, výšku, hloubku), čas jednu (trvání).

Lit.: Th. Wolff, *Das Problem der Dimensionen* (1926).

Dimoerité, stoupenec theol. směru ve 4. stol., který hlásal, že Kristus si vytvořil tělo ze své božské přirozenosti; je to tedy krajní monofysitismus (v. t.).

Ding an sich nazývá I. Kant skutečnost nezávislou na poznávacím subjektu, „pravé“ jsoucno, jehož pouhými „jevy“ jsou věci skutečné, jak je zkušenostně poznáváme; proto je „Ding an sich“ nepoznatelné. Kdežto realistický názor světový nepochybuje, že naše vědění se vztahuje na věci skutečně existující, nikoliv snad na pouhé subjektivní formy rozumové, hlásal Kant, že **D. a. s.**, skutečnost, je pouhá fikce, věc neznámá. Podle Kantova kritic. idealismu poznáváme pouze „jevy“, t. j. pomocí kategorií jednotně spojené obsahy zkušenostní. Srov. noumenon, fenomenon.

Diodoros Kronos, řecký filosof megarské školy ze 4. stol. př. Kr.; ostrý dialektik.

Diophysitismus, theol. dogma, že v osobě Kristově jsou spojeny dvě přirozenosti, božská a lidská.

Diogenes z Apollonie, jonský fil., hylozoista z 5. stol. před Kr.; prohloubil učení Anaximenovo a hlásal, že věčným principem všech věcí, který všecko ovládá a proniká, je vzduch.

Diogenes Laërtios, řec. filosof z 1. pol. 3. stol. Jeho *Περὶ βίων, δοξμάτων καὶ ἀποφθεγμάτων τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων* jsou cenným historickým pramenem (přel. O. Apelt 1921).

Diogenes ze Sinope, kynický filosof ze 4. stol. př. Kr.

Lit.: Kurt v. Fritz, Quellenuntersuchungen zu Leben u. Philosophie des Diogenes v. Sinope (1926).

Dion Chrysostomos, asi 40—120, řec. řečník a filosof; ve své fil. spojoval prvky stoické a kynické. Jeho řeči vydal H. v. Arnim (2 sv., 1893-96).

Lit.: H-v. Arnim, Leben u. Werke des Dion v. Prusa (1898).

Dionysius Areopagita (Pseudo-Dionysius) byl žák sv. Pavla, 1. biskup athénský. Jeho jméno si přivlastnil neznámý autor z konce 5. stol., který zpracoval novoplatonskou nauku ve smyslu křesťanském. Napsal „O jménech božích“, „O mystické theologii“ (obojí přel. do češt.). Spisy jeho měly obrovský vliv na středověkou scholastiku i mystiku.

Lit.: O. Siebert, Die Metaphysik u. Ethik des Pseudo-Dionysius (1894); J. Stiglmayr, Pseudo-D. A. (1895); H. Koch, Pseudo-D. A. in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen (1900).

Dionysius kartusián, 1402—1471, zv. doctor extaticus, mystik a scholastik pozdního středověku; komentoval spisy Dionysia Areopagity, sv. Tomáše Akv. a j.

Lit.: Krogh-Tonning, Der letzte Scholastiker (1904).

Dionysius Veliký, † 264 nebo 265, biskup alexandrijský, žák Origenův. Proti demokritovskému a epikurejskému atomismu napsal spis *Περὶ φύσεως*

Lit.: Fr. Ditttrich, Dion. d. Gr. v. Alexandrien (1867); J. Burel, Denys d'Alexandrie (1910).

Dionyské, označení Nietzscheho pro silné, vášnivé ve vůli k životu a moci. Opak apollinské.

Diorismus (ř.), vymezení pojmu, totéž co výměr (v. t.).

Diplakusie (n. *Doppelhören*, a. *diplacuisis*), dvojslyšení, buď jako slyšení ozvěny slyšeného tónu nebo jako dvojí slyšení, při kterém jedno ucho slyší tón vyšší než druhé.

Lit.: Č. Stehlík, O dvojitém slyšení (Č. M. 1924).

Disamis, v log. 3. modus 3. figury. Horní návěst a závěr jsou částečně kladné, dolní návěst je obecně kladná. Formulka: M i P | M a S | S i P. Příklad: Některá ústrojná tělesa mají smysly; každé ústrojné těleso je živočich; některý živočich má tedy smysly.

Disciplina, 1. vědecká nauka, učební odvětví, předmět; na př. discipliny filosofické jsou: logika, noetika, etika atd. 2. kázeň, povinnost, pořádek.

Disjunkce (l. *disiunctio*, n. *Disjunktion*, f. *disjonction*, a. *disjunction*), logické rozdělení, rozloučení; **disjunktivní** značí rozlučivý, opačný, vylučující se. Soud **d.** je takový soud, kde subjekt nebo predikát jsou pojmy disjunktivní; jeho formulka zní:

1. S_1 neb S_2 neb $S_3 \dots$ jest P: Kruh, parabola, elipsa, hyperbola jsou kuželosečky.
2. S jest P_1 neb P_2 nebo $P_3 \dots$ Tento vojín je buď pěšák nebo dělostřelec nebo letec nebo ...

Úsudek **d.** má první návěst rozlučivou, druhá pak je klad jednoho členu rozluky neb zápor všech členů až na jednoho. Má dva tvary:

1. Modus ponendo tollens: S je buď A neb B neb C
S jest A

2. Modus tollendo ponens: S není ani B ani C
S je buď A neb B neb C
S není ani A ani B

S jest C

Diskontinuitní, nesouvislé, přerušované.

Diskrepance — nesouhlas, různost, nesrovnalost.

Diskretní, oddělený, rozdělený. **D.** veličiny jsou veličiny, jejichž části nejsou v stálé souvislosti (na př. čísla).

Diskriminace (n. *Unterscheidung*, f., a. *discrimination*), akt rozlišení dvou konkrétních předmětů myšlení.

Diskursivní (n. *diskursiv*, f. *discursif*, a. *discursive*), rozbíhající se, dovozené, deduktivní, nazývá se myšlení, jež postupuje od jedné představy k druhé (na př. úvaha). Myšlení **d.** čili pojmové je opakem myšlení intuitivního, jež vzniká nazíráním.

Lit.: Th. Frey, Die Theorie der diskursiven Erkenntnis (1929).

Disoluce, rozklad, změna ve směru opačném, jak se děje při evoluci. **D.** a evoluce vedou ve svých důsledcích k vyrovnávání protiv všeho jsoucna.

Disparátní (l. *disparatus*, n. *disparat*, a. *disparate*), slují pojmy bez společného pojmu druhového či rodového a nemající tedy společných znaků; mohou býti přiloženy třetímu pojmu jako znaky, na př. rozum-

nost a zvířecost vzhledem k člověku. **D.** soudy jsou takové, jejichž subjekty jsou **d.** pojmy.

Disposice (l. *dispositio*), 1. uspořádání, rozdělení; 2. v psychol. zvláštní schopnost, náklonnost částí živého organismu, považovaných za nositele psychických dění.

Disputace (l. *disputatio*) — vědecký, logicky uspořádaný spor o pravdu určité these dvou protivníků, z nichž jeden ji hájí (defendent), druhý vyvrací (oponent). **D.** byla oblíbena zvl. ve středověku.

Dissimilace, opak asimilace (v. t.); v psychologii rozumí se **d-í** rozklad živé substance.

Dissipace (n. *Zerstreuung*), rozptýlení; opak: koncentrace. **D-í** energií označuje se skutečnost, že energie nějakého hmotně-energetického systému nemůže býti nikdy převedena v energii mechanickou, aniž by se část této energie ve formě tepla nerozptýlila ve světovém prostoru.

Dissociace (n. *Dissoziation*, f., a. *dissociation*) je v psychologii rozplývání se sdružených (asociovaných) představ pod vlivem nových dojmů. Zvláště pak (Forel) rozkládání se „engramových komplexů“ či podkladů pamětních na vedlejší a mimořádné výmětky pamětní („ekforie“).

Lit.: A. R e n d a, La dissociazione psicologica (1905).

Distinkce (n. *Unterschied*, *Verschiedenheit*, f., a. *distinction*) — odlišnost, lišnost, rozdíl, zřejmost.

Distribuce, určení obecného pojmu znaky, jež slouží k bližšímu určení kolikosti pojmu (vše, nic, něco). Ze suposice (v. t.) distributivní možno vyvoditi suposici rozlučivou kladně i záporně. Nemožno však ze suposice zvláštní vyvozovati distributivní suposici.

Dittrich, Ottmar, * 12. XI. 1865, něm. filosof a filolog. Sp.: Grundzüge der Sprachpsychologie (I., 1903), Sprachwissenschaft u. Psychologie (1910), Geschichte der Ethik (3 sv., 1926).

Divinita (n. 1. *Göttlichkeit*, 2. *Gottheit*, f. *Divinité*, a. *Godhead*, *Divinity*), 1. božství, 2. synonymum k Bůh.

Divisio (n. *Einteilung*, f., a. *division*) — rozdělení, rozvrh. Značí v logice výklad rozsahu pojmu čili určení rozsahu výčtem druhů nebo částí.

Divisivní soud v. rozdělovací soud.

Djurić, Dragiša, * 1871, srbský filosof. Sp.: Naturfilozofska razmišlaña (1912), Filozofija fenomena sad (1925), Praizvor filozofije (1925), Filozofija istorije filozofije (1925).

Djurić, Miloš, * 1892, srbský filosof; hlásá národní filosofii, jež je zároveň filosofii panhumanistickou; domnívá se, že Jihoslovanům je určeno zvláštní místo ve vývoji kultury. Sp.: Filozofija panhumanisma (1922), Racionalizam u savremenoj nemačkoj filozofii (1928), Kroz modernu historiosofiju (1927), Problemy filozofije kulture (1929).

Dobro (ř. ἀγαθόν, l. *bonum*), jest to, co jest všem žádoucí, co má v sobě určitou pozitivní hodnotu. Žádost dobra jest jen v bytostech rozumných, jinak se nazývá jen v nevlastním smyslu dobrem to, co slouží k dosažení určitého cíle, na př. světlo je **d.** květině. V metafys.

smyslu rozeznáváme d. absolutní — Bůh a d. relativní, jehož požívají všechny bytosti mimo Boha. V psychol. smyslu rozeznáváme d. opravdové, jež je nejen o sobě, nýbrž i pro toho, kdo si ho žádá, dobrem, a d. zdánlivé, které není buď o sobě dobrem nebo pro toho, kdo si ho přeje. Dále se dělí d. na duševní (mravní, rozumové) a tělesné. Opakem d-a je zlo (v. t.).

Lit.: K. Birch-Reichenwald Aars, Gut und Böse (1907); Rashdall, The theory of good and evil (1907); P. Häberlin, Das Gute (1926).

Docta ignorantia, „učenou nevědomostí“ nazývá Mikuláš z Kusy vědění o nepoznatelnosti boží.

* Lit.: Jos. Lenz, Die D. i. oder die mystische Gotteserkenntnis des Nicolaus Cusanus (1923); Ritter, D. i. Die Theorie des Nichtwissens bei Nic. Cusanus (1927).

Doctor ecclesiae, církevní učitel.

Dogma (ř. *δόγμα*, n., a. *Dogma*, f. *dogme*), 1. autoritativní poučka či věta, jež nespočívá na subjektivním mínění, nýbrž spíše na autoritativním nařízení. 2. náboženská pravda, Bohem zjevená a církví jako pravda věřícím hlásaná. — **Dogmatický**, založený na dogmatu. **Dogmatika**, soustavné vyličení dogmat víry.

Lit.: E. Krebs, Dogma und Leben (2.-3. v. 1925-30); L. Grandmaison, Le dogme chrétien (1928).

Dogmatismus značí 1. metodický postup, jímž, jako na př. v matematice, odvozují se poučky důkazem ze základních vět; 2. noeticky: plnou důvěru v možnost poznati pravdu myšlením, důvěru v naprostý souhlas myšlení a skutečnosti, užívání rozumu bez výzkumu stupně a mezi poznání. Opakem d-u je skepticismus. Sr. též criticismus. Dogmatiky sluli původně filosofové v opaku ke skeptikům; později ti, kdož hlásali určité věty bez náležitého odůvodnění, na př. Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolf.

Dojem (n. *Eindruck*, f., a. *impression*) jest obraz zevního předmětu nebo dění přejatý v rozum. Sr. *imprese*.

Dojmová metoda (n. *Eindrucksmethode*) zkoumá rozličnou změnou podnětů v podráždění (tón, světlo, slovo) způsob pocitových dojmů, které se mění nejen samy o sobě, nýbrž i vzájemným působením na sebe (Wundt). Dojmy jsou měřeny přístroji jako kardiografem, ergografem, pletysmografem a j.

Doketismus, theologický blud, hlásající, že hmota jako princip zla nemůže býti spojena s Kristem, a že tedy Kristus měl při svém pobytu na zemi jen zdánlivě hmotné tělo. **D.** hlásali četní gnostikové, jakož i zvláštní sekta doketů (na poč. 3. stol.).

Dokonalost (l. *perfectio*, n. *Vollkommenheit*, f., a. *perfection*) souvisí s pojmem dobra. Dokonalým jmenujeme to, co má vše, co míti má. **D.** na prostá má v sobě veškeru realitu a slove Bůh. Vše mimo Boha je jen poměrně dokonalé. Bytně dokonalé (*perfectio essentialis*) je to, co má vše, co patří k bytnosti věci. **D.** nabytá (*perfectio acquisita*) záleží ve schopnostech, jež bytost získává svou činností. Opakem d-i jest nedokonalost.

Doktrina, 1. soustavná nauka; 2. jednostranné vědecké tvrzení; doktrinářské mínění je to, jež sice spočívá na vědeckých zásadách, ale nezkoumá jich vždy znova, nýbrž stále je přijímá a hledí důsledky nauky všude uplatniti, i když skutečnost jim odporuje.

Doležal, Augustin, 1737—1802, slovenský osvícenský filosof.

Dolus, vůle, směřující k protiprávnímu účinku, zlý úmysl. **D.** předpokládá, že pachatel věděl, že z jeho činu vzejde zlo, jakož i vůli, toto zlo přivoditi.

Lit.: A. Miřička, O formách trestné viny a jich úpravě zákonné (1902).

Domet de Vorges, Edmond Charles Eugène, 1829—16. VIII. 1910, franc. scholastický filosof. Sp.: La métaphysique en présence des sciences (1875), La notion de l'étendue et ses causes objectives (1883), De la vraie métaphysique et de la philos. de Saint Thomas (1886), La constitution de l'être, suivant la doctrine péripatéticienne (1886), Cause efficiente et cause finale (1888), Les certitudes de l'expérience (1898), Saint-Anselme (1901), Abrégé de métaphysique (2 sv., 1906).

Dominance celku, základní rozdíl mezi psychologíí elementovou a celostní; v celostní psych. se sice celek a části vzájemně podmiňují, celek však vždy převládá nad částmi.

Dominanta, ovládající, řídivá složka dění. Reinke (v. t.) nazývá tak řídivé síly pudové v rostlinstvu i zvířectvu, jež tvoří jakýsi druh oduševnění hmoty a různí se podle různých druhů energií.

Dominicus Gundissalinus v. Gundissalinus.

Dominovati, ovládati, převládati.

Domněnka (l. *suspicio*, n. *Vermutung*, *Annahme*, f., a. *supposition*), značí pouhé tušení určitého zákona přírodního nebo jednání lidského. **D.** vzniká při povrchním pozorování jednotlivého jevu, ale dává přece jen zkumu určitý směr a stává se často příčinou jasného poznání přírodního zákona. Od hypotese se liší tím, že jest pouhým tušením, kdežto hypotese vyjadřuje již větu pravděpodobnou, vysvětlující jistou řadu zjevů.

Donatismus, 1. upoutání psychicky ovlivněného hypnotisérem, zejména pokud se týče napodobovacího pudu (podle hypnotiséra Donatiho); 2. v theol. severoafrické schisma ve 4. stol.

Doplňovací metoda týká se obrazivosti, která poznávána je určitými testy. Neúplné a načrtnuté obrazce a obrazy mají býti doplněny (Heilbronner).

Dopplerův princip je v psychologii zjev, že blíží-li se zvukový zdroj k uchu (na př. píšťala vlaku), zvyšuje se výška jeho tónu, a když se vzdaluje, zase se snižuje. Při pohybu zdroje je změna kmitočtu objektivní, kdežto při pohybu pozorovatele jenom subjektivní.

Doria, Paolo Matteo, 1662—1746, it. filosof a matematik, obhájce platonismu, odpůrce Descartesův. Sp.: Discorsi filosofici, Idea d'una perfetta repubblica, La filosofia, Vita civile con un trattato dell'educazione del principe.

Döring, August, 3. II. 1835—28. VI. 1912, něm. filosof; ústřední fil. vědou je mu nauka o hodnotách. **D.** se zasloužil o vybudování

empirické etiky. Sp.: Die Kunstlehre des Aristoteles (1876), Der Begriff d. Philosophie (1878), Grundzüge d. allem. Logik (1888), Philos. Güterlehre (1888), Handbuch der menschlich-natürlichen Sittenlehre (1899), System der Pädagogik (1894), Über Raum u. Zeit (1894), Die Lehre des Sokrates als soziales Reformsystem (1895), Geschichte der griech. Philosophie (1903).

Dorner, August, 13. V. 1846—17. IV. 1920, protest. theolog, zástupce filosoficko-kritické theologie. Ve fil. působili na něho zejména Kant a Schleiermacher. Hl. sp.: Augustinus (1873), Über die Prinzipien der Kantschen Ethik (1875), Das menschliche Erkennen (1887), Das menschl. Handeln (1895), Zur Geschichte des sittlichen Denkens u. Lebens (1901), Grundriß der Religionsphilosophie (1903), Die Metaphysik des Christentums (1913).

Dospívání v. puberta.

Dostatečný důvod. Zákon dost. důvodu (principium rationis sufficientis) je jeden z požadavků logického myšlení, že totiž každý soud musí mít dostatečný důvod.

Lit.: J. Geys er, Das Prinzip vom zureichenden Grunde (1929).

Dostoevskij, Fedor Michajlovič, 11. XI. 1821—9. II. 1881, vynikající ruský romanopisec, který svými pracemi mocně působil na myšlenkové proudění své doby. Ve svém filos. názoru byl blízký slavjanofilům; byl odpůrcem historického materialismu, západoevropského socialismu i ruského nihilismu. Ústředním problémem jeho tvorby byl boj o Boha a víra v duchový řád světa. Kořen všeho zla ve světě spatřoval v západním ateismu.

Lit.: L. Š e s t o v, Dostoj. i Nitše (1903, přel. do něm.); N. B e r d j a j e v, Mirosozercanie Dost. (1923); A. D. S u a r è s, D. (1911); Dostojevskij. Sborník statí (1931); K. N ö t z e l, Das Leben D-s (1925).

Doxický (ᾠδοξία, víra) značí ve filos. Husserlově známku věrohodnosti, jistotu o skutečnosti věcí představovaných, jistou vzpomínku na to, co se stalo nebo bylo a pod. Srv. víra.

Doxografové, antičtí učenci, kteří nauky jednotlivých filosofů sestavovali v historické přehledy. Základním dílem toho druhu je Theofrastových 18 knih *Φυσικῶν δόξαι*.

Lit.: D i e l s, Doxographi Graeci (1879).

Draper, John William, 5. V. 1811—4. I. 1882, americký nábož. myslitel. Sp.: History of the intellectual development of Europe (1862, přel. do č.), History of conflict between religion and science (1874, přel. do č.).

Dratvová, Albína, * 2. I. 1892, čes. filosofka, doc. Karlovy univ. Sp.: O stavech podvědomých a Freudově psychoanalyse (1921), Positivismus ve fysice (1924), II. část Pelikánovy Logiky (Vědosloví, 1926), Učebnice filosof. propedeutiky (2 sv., 1927—28), Problém kauzality ve fysice (1931), Heuristické předpoklady fysikálního bádání (1934).

Dráždivost (n. *Reizbarkeit*, *Irritabilität*, f. *irritabilité*, *excitabilité*, a. *excitability*) či iritabilita je v psychologii schopnost reagovati více či méně na podněty, také podrážděními zvané. Podmínky hledati třeba

již ve fyziologii nervstva, které není stejně nadáno touto vlastností životověnou. Jeví se tu rozdíl v tom, že určité podněty lze označovati za vzrušivé a jiné za tlumivé. Obyčejně působí některé podněty, jako na př. červená barva, všeobecně vzrušivě. Jinak však závisí dráždivost také na podmínkách citícího podmětu, které mohou někdy býti i chorobné nebo podnětům nepřiměřené.

Drbal, Matěj Amos, * 20. II. 1829, † 17. IV. 1885 v Brně jako zem. škol. inspektor. Jako filosof se hlásil k herbartismu. Zasloužil se hlavně svými učebnicemi logiky a psychologie. Sp.: Lehrbuch der propädeutischen Logik (1865), Prakt. Logik oder Denklehre (1871), Empirische Psychologie (1868), Darstellung der wichtigsten Lehren der Menschenkunde u. Seelenlehre, nebst einer Übersicht der Geschichte der Erziehungs- u. Unterrichtslehre (3 sv., 1872 n.).

Drews, Arthur, * 1. XI. 1865, něm. filosof, stoupenec Ed. v. Hartmanna a Hegla. Své stanovisko, v němž proti pozitivismu hájí možnost metafysiky s pantheistickým charakterem, nazývá „konkretní monismus“. Hl. sp.: Die deutsche Spekulation seit Kant (1893), Das Lebenswerk Ed. v. Hartmanns (1907), Nietzsches Philosophie (1904), Plotin u. der Untergang der antiken Welt (1908), Geschichte des Monismus im Altertum (1913), Das Ich als Grundproblem d. Metaphysik (1897), Psychologie der Unbewußten (1924), Lehrbuch der Logik (1928). Historickou existenci Ježíše Krista popírá **D.** v díle Christusmythe (2 sv., 1909—11).

Lit.: Philos. d. Gegenwart in Selbstdarst., Bd. 5. (1924).

Driesch, Hans, * 28. X. 1867, něm. filosof, hlasatel vitalismu (v. t.); dokazuje, že organické se nedá úplně pochopit mechanisticky, a vedle chemických a fyzikálních činitelů přijímá entelechie jako samostatné základní přírodní faktory, jež určují podstatu organismu. S vital. hlediska popíral **D.** též psychofysický paralelismus. **D.** vybudoval samostatnou filos. soustavu, v níž pojímá filosofii jako vědosloví; východiskem je mu při tom metodický solipsismus. **D.** připouští též parapsychologii jako vědu. Hl. sp.: Analytische Theorie d. organ. Entwicklung (1894), Die Seele als elementarer Naturfaktor (1903), D. Vitalismus als Geschichte und als Lehre (1905), Philosophie des Organischen (1909, 4. vyd. 1928), Ordnungslehre (1912, 2. vyd. 1923), Leib u. Seele (1916), Wissen u. Denken (1919), Wirklichkeitslehre (1917), Der Mensch u. die Welt (1928, přel. do češt.), Grundprobleme der Psychologie (1926, přel. do č.), Die sittliche Tat (1927).

Lit.: Heinichen, D-s Philosophie (1924).

Drobisch, Moritz Wilhelm, 16. VIII. 1802—30. IX. 1896, něm. filosof směru Herbartova. Sp.: Neue Darstellung der Logik (1836), Grundlehren der Religionsphilosophie (1840), Empirische Psychologie (1842), Die moralische Statistik u. die menschl. Willensfreiheit (1867), Über die Fortbildung d. Philosophie durch Herbart (1876).

Lit.: Heinze, M. W. D. (1897); Neubert-Drobisch, M. W. D. (1902).

Droßbach, Maximilian, 20. I. 1810—8. II. 1884, něm. filosof, stoupenec Leibnizův; hlásal nesmrtelnost duše. Sp.: Die individuelle

Unsterblichkeit (1853), Die Harmonie der Ergebnisse der Naturforschung mit den Forderungen d. menschl. Gemüts (1858), Über die Objekte der sinnlichen Wahrnehmung (1865); Die Genesis des Bewußtseins nach atomistischen Prinzipien (1860), Über Erkenntnis (1869), Über die verschiedenen Grade der Intelligenz in der Natur (1873), Über Kraft u. Bewegung (1879), Über die scheinbaren u. die wirklichen Ursachen des Geschehens in der Welt (1884).

Lit.: Franz Krause, M. D. (1933).¹

Drtina, Frant., 3. X. 1861—14. I. 1925, český filosof, stoupenec Masarykova humanitismu, pracoval v dějinách filosofie a pedagogice. Filosofii pojímal **D.** jako životní program, nikoli jako pouhý abstraktní systém. Ve svém úsilí o vytvoření světového názoru se snažil uvést v soulad pozitivismus s idealismem. Soudil, že lidstvo je vedeno k dokonalosti ideou humanity. S hlediska svého humanitismu řešil otázku nábož. ve smyslu imanentního theismu: Bůh je bytost nadzemská, ale vtomá světu. Cílem pedagogiky bylo mu vzdělání, cílem etiky účinná láska k bližnímu. Hl. sp.: Myšlenkový vývoj evropského lidstva (1902, 2. vyd. pod názvem Úvod do filosofie, 2 sv., 1914—26, I. díl 2. v. 1929), Ideály výchovy (1930), Reforma školství (1931), Universita a učitelstvo (1932).

Lit.: Em. Havelka, Filosof humanity (1922); Jub. sborníky: Fr. Drtina. K 50. nar. napsali Fr. Čáda, Ot. Kádner, Jos. Tůma a Okt. Wagner a Sborník vzpomínek a prací vyd. ku počtě univ. prof. dr. Fr. Drtiny (1921); Jos. Král, Filosofie prof. Drtiny (Č. M. XVIII, 1922); Jos. Tvrď, Drtina filosof, Ot. Chlup, Drtina pedagog, K. Veleminský, Drtinova kulturní politika (N. D. XXXII, 1925).

Druh (l. *species*, n. *Art*, f. *espèce*, a. *species*), v logice vyjadřuje přirozenost společnou několika jedincům, v biologii soubor příbuzných jedinců.

Dualismus (z lat. *duo* — dvě), nauka, jež předpokládá na rozdíl od monismu dva různé principy, dvě různé síly a pod., jež jsou k sobě v protivě. Takové dvojice jsou: dobrý (Bůh) a zlý (ďábel) princip světa; Bůh a svět; duch a hmota; duše a tělo; organická a anorganická příroda; subjekt a objekt, nutnost a svoboda atd. V novější filosofii znamená **d.** metafysický předpoklad dvou různých principů bytí: duše a těla, ducha a hmoty. Tvůrcem moderního **d-u** je Descartes, podle jehož názoru existují jako principy bytí dvě substance, myslící (*res cogitans*) a rozlehlá (*res extensa*), jež trvají na sobě nezávisle, ale jsou k sobě v poměru vzájemného působení. Dualisté jsou na př. Anaxagoras, Platon, Aristoteles, sv. Augustin, scholastikové, Descartes, Lotze, Külpe, Reinke atd. Mluvíme též o **d.** noetickém, etickém, teleologickém, náboženském, antropologickém. Srov. též monismus, pluralismus.

Lit.: L. Bussé, Geist und Körper, Seele und Leib (2. v. 1913); H. Driesch, Leib und Seele (1916); W. McDougall, Body and mind (1911); A. Vierkandt, Der Dualismus im modernen Weltbild (1923).

Dualita, zákon logického rozdělení myšlenkového obsahu na dvě části (podmět a přísudek).

Dubislav, Walter, * 20. IX. 1895, něm. filosof a přírodovědec. Sp.: Systematisches Wörterbuch der Philosophie (s Claubergem, 1923), Die Friesche Lehre von der Begründung (1926), Über die sog. analytischen u. synthetischen Urteile (1926), Über die Definition (2. v. 1927), Die Methodenlehre des Kritizismus (1929).

Du Bois Reymond, Emil, 7. XI. 1818—26 XII. 1896, něm. fysiolog. Svůj vědecký světový názor vtělil ve slova: Ignoramus et ignorabimus, nevíme a neznáme. **D.** tím chtěl zdůraznit zásadní nepoznatelnost metafysických skutečností. Pro fil. mají význam jeho přednášky Über die Grenzen des Naturerkennens (1872 a č.) a Die sieben Welträtsel (1880 a č.) Srv. záhady světa.

Lit.: Boruttau, Emil Du Bois Reymond (1922).

Dugas, Louis, * 1871, franc. filosof. Sp.: Le psittacisme et la pensée symbolique (1896), Psychologie du rire (1902), Le problème de l'éducation (1909); Vocabulaire de psychologie (5. v. 1929).

Duhem, Pierre, 1861—14. IX. 1916, fr. fysik a filosof. Hl. sp.: Etudes sur Léonard de Vinci (3 sv., 1903—13), Le système du monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon a Copernic (7 sv., 1913 n.).

Dühring, Eugen, 12. I. 1833—21. IX. 1921, němec. filosof a národohospodář, zástupce pozitivismu, mechanismu a atheismu. Hl. sp.: Natürl. Dialektik (1865), Wert des Lebens (1865), Wirklichkeitsphilosophie (1895), Kursus der Philosophie als streng wissensch. Lebensanschauung u. Lebensgestaltung (1875), Kritische Geschichte d. allg. Prinzipien d. Mechanik. (1872).

Lit.: Druskowitz, E. D. (1888); Gerh. Albrecht, E. D. (1927).

Duch (l. *spiritus, animus*, řec. *pneuma*, n. *Geist*, f. *esprit*, a. *spirit*), původně dech, pak nehmotná bytost, jež nepotřebuje ke své existenci jiné podstaty — andělé, Bůh, duše lidská. Často se ztotožňuje s pojmem duše.

Duchové vědy nazývají se ty vědy, jež mají za předmět svého bádání ducha v jeho nejrůznějších projevech. Jsou to tedy zvláště filosofie, dějepis, sociologie, vědy náboženské, filologické a literární, právní, národohospodářské, vědy o umění atd. **D. v.** se nazývají též kulturními vědami v opaku k vědám přírodním. Metodický základ **d. v.** vidí W. Dilthey v pochopení duchově-dějinné skutečnosti; z tohoto pojetí vyvstala obnova filosofie hodnot, jejímž základem je duchovědná psychologie, t. j. rozumová psychologie, nikoliv přírodovědecky vysvětlující.

Lit.: W. Dilthey, Einleitung in die Geisteswissenschaften (2. v. 1923); E. Rothacker, Einleitung in die Geisteswiss. (1920).

Duchovní sňatek značí v mystické mluvě nejvyšší stupeň myst. zážitků, nejvyšší bod mystického spojení s Bohem.

Lit.: J. Kratochvil, Záhada myst. nazírání (1936).

Duilhé de Saint-Projet, François 15. VII. 1822—15. V. 1897, francouzský filosof, apologeta. Hl. sp.: Apologie scientifique de la foi chrétienne (1885, 6. v. 1903, přel. do č.).

Důkaz, argument (l. *argumentum*, n. *Argument*, *Beweis*, f., a. *argument*), odůvodnění určité pravdy či nepravdy, vysvětlení vztahu mezi důvody a závěrem. **D.** je přímý (apodiktický) nebo nepřímý (apagogický). *Argumentum ad hominem* — důkaz, přizpůsobený porozumění a zájmům posluchače.

Důkazy jsoucnosti boží (n. *Gottesbeweise*) řadí se obvykle takto: 1. **d. kosmologický**, ze jsoucnosti světa a jeho závislosti na jiném bytí přichází k pojmu bytosti nezávislé - a se; 2. **d. kinetologický**, z pohybu ve světě usuzuje se na prvního hybatele; 3. **ideologický**, z ideje pravdy, dobra a krásy soudí se na jejich prazdroj, jímž jest Bůh; 4. ze stupňů dokonalosti soudí se na bytost nejdokonalejší; 5. **d. ontologický** (Anselmův), z ideje nejvyšší bytosti soudí se na její skutečnost; 6. **d. teleologický**, z účelnosti ve světě; 7. **d. antropologický**, z energie ve světě; 8. **d. mravní** ze souhlasu lidstva.

Lit.: P. V y c h o d i l, *D. j. b. a dějiny jejich* (1889). F. S a w i c k i, *Die Gottesbeweise* (1926);

Dumas, Georges, * 6. III. 1866, franc. psycholog, žák Ribotův; je orientován pozitivisticky a fyziologicky. Sp.: *Les états intellectuels et la mélancolie* (1894), *La tristesse et la joie* (1900), *Le sourire* (1906). Vydává velký sborník *Nouveau traité de psychologie* (od r. 1930).

Duns Scotus v. Jan Duns Scotus.

Duplicismus v. dvojstránková teorie

Du Prel, Karl, 3. IV. 1839—5. VIII. 1899, něm. parapsycholog. Díla: *Entwicklungsgesch. des Weltalls* (1882), *Philosophie der Mystik* (1884), *Spiritismus* (1893), *Magie als Naturwissenschaft* (2 sv., 1899), *Geheimwissenschaften* (1904), *Entdeckung der Seele* (1910), *Ges. Werke* (19 sv., 1900—01).

Durand de Gros, Joseph Pierre, 1826—17. XI. 1900, fr. filosof, odpůrce pozitivismu a materialismu; hlásá spiritualistickou metafysiku, podle níž existují psychické síly, monady, které svým vzájemným působením a přizpůsobováním vedou k světové harmonii. Sp.: *Essai de physiologie philosophique* (1866), *Ontologie et psychologie physiologique* (1871), *Les origines animales de l'homme* (1891), *Genèse naturelle des formes animales* (1888), *L'idée et le fait en biologie* (1896), *Nouvelles recherches sur l'esthétique et la morale* (1900), *Questions de philosophie morale et sociale* (1901).

Durand de St. Pourçain (Durandus de Sancto Porciano), * kolem r. 1270, † 10. X. 1334, dominikán, scholastický filosof, zvaný současníky *doctor modernus*. Nejprve byl stoupencem thomismu, později se však přiklonil k nominalismu. Jeho filos.-theol. systém vychází z aristotelismu, má však četné platonské a augustinské prvky. Sp.: *In sententias commentarium*.

Lit.: Jos. K o c h, *D. de S. P. Forschungen zum Streit um Thomas v. Aquin zu Beginn des 14. Jh.* (I., 1927).

Důraznost (n. *Eindringlichkeit*, f. *pénétration*), vlastnost daného, poutati na sebe v jistém stupni pozornost, pronikati do vnitra.

Durdík, Josef, 15. X. 1837—30. VI. 1902, zakladatel novodobé filos. prosy u nás, význačný herbartovec; kolísal mezi idealismem a realismem. Pracoval hlavně v dějinách filosofie. Sp.: *Leibnitz und Newton* (1869) Dějepisný nástin filosofie novověké (1870), *Kallilogie čili o výslovnosti* (1872), *Karakter* (1873), *Všeob. aesthetika* (1875), *Rozpravy filosofické* (1876), *O významu nauky Herbartovy* (1876), *O filosofii a činnosti B. Bolzana* (1881), *Dějiny filosofie nejnovější* (1887), *Soustava filosofie* (z pozůst. 1904).

Lit.: Sborník Durdíkův (1906).

Durdík, Petr, 1845—25. V. 1909, čes. pedagog, herbartovec. Sp.: *Pedagogika pro stř. školy* (3 sv., 1882—90), *Rousseau a Pestalozzi v poměru svém ke Komenskému* (1888), *Pokus mravouky přirozené, zvláště pro potřeby vychovatelské* (1893), *Hr. Tolstoj a vlastenectví* (1897).

Durée ve filosofii Bergsonově značí trvání jako reální určení věci nebo procesu, prožívané vědomí. Naše vnímání, jako pomocník organismu, který jest neustále nepřetržitě činný, zachycuje jenom přetržitě stavy plynulého dění. Řídivým perem našeho rozumu jest utajená geometrie, vtomá naší představě prostoru. Hmota, třebaž se různě měnila, vrací se vždy v některý náš matematický vzorec, ale v oboru psychickém selhávají metody číře přírodovědné, neboť existovati znamená měniti se. Čas má tu jiný význam nežli ve vědách mechanických. **D.** je tedy pořádání stavů vědomí kvalit. různých, ale stále do sebe zasahujících a pronikajících se, čímž se vytváří jednota životní.

Srv. H. Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889 a č.).

Durkheim, Emile, 15. IV. 1858—1917, franc. sociolog směru pozitivistického. Sociální jevy pojímal jako samostatné danosti a odmítal jejich vysvětlování z individuálně psychických pochodů. U nás působil **D.** zejména na I. A. Bláhu. Hl. sp.: *Les règles de la méthode sociologique* (1895, přel. do čest.), *Elements de sociologie* (1889), *Le suicide* (1897).

Dürr, Ernst, 23. III. 1878—27. IX. 1913, němec. filosof kritického realismu, žák Külpův. Sp.: *Über die Grenzen der Gewißheit* (1903), *Grundzüge der realistischen Weltanschauung* (1907), *Die Lehre von der Aufmerksamkeit* (1907), *Einführung in die Pädagogik* (1908), *Grundzüge der Ethik* (1909).

Důsažnost v. intensio.

Důsledek (l. *consequentia*, n. *Folgerung*, *Konsequenz*, f. *conséquence*, a. *inference*, *consequence*) jest pojem nebo soud plynoucí logicky z daných zásad; nazývá se přímý, možno-li z platnosti nebo neplatnosti jednoho soudu přímo odvozovati platnost soudu druhého, jinak nazývá se nepřímý.

Důslednost (n. *Folgerichtigkeit*, f. *conséquence*, a. *consistency*), forma důkazu, jejíž these plyne z důvodů důkazu.

Důstojnost lidská (n. *Menschenwürde*, f. *dignité humaine*, a. *dignity*), označení pro mravní princip, hlásající, že lidská osobnost nemá býti považována za prostředek, nýbrž za cíl o sobě.

Duše (l. *anima*, n. *Seele*, f. *âme*, a. *soul*), původně za hybnou sílu života považovaný počátek bytí živočišného (*anima*) jevil se předně v dýchání, dechu (duchu). Jako podklad a podstata (*substance*) stala se strůjcem zvláštních životních vlastností a činů, hodnocených mravně (*animismus*). Jako středisko nehmátatelných (*nehmotných*) zkušeností nabyta své svrchovanosti v kultuře a náboženství. Po údobích hrubší a odbornější materialisace (*fysiologie*) vymyká se vždy jako zvláštní zkušenost a skutečnost „nitřná“ ze souboru životních činitelů. Je předpokládána, filosoficky dokazována a konečně jako jedinečný způsob života mimotělesného prokazována (*spiritismus*, *metapsychika*). Ve smyslu psychologickém objevuje se jako pouhá podstata (*scholastika*), jako počátek činnosti, akce (*Spinoza*), také však jako pouze vědomé (*Rehmke*, *positivismus*) nebo paměť a trvání (*Bergson*), reakční základna (*Bechtěrev*, *James*, *Thorndike*) nebo jeviště představových dějů (*psychoanalýza*). Hledisko filosofické může se v názorech psychologických různiti od hlediska praktického (*psychologie lékařská*, *Bleuler*); otázka duše je při tom vždy více původu zájmového osobně než vědecky.

Lit.: Rud. Souček, Problém duše (1923); O. Kramář, Die Hypothese der Seele (1898); J. Geysler, Die Seele (1914); C. Gutberlet, Der Kampf um die Seele (2. vyd., 2 sv. 1903); J. Rehmke, Die Seele des Menschen (4. v. 1914); O. Herget, Was ist die Seele? (1928).

Dušek, Jan, 10. X. 1897—11. II. 1934, český sociolog. Sp.: Sociologie (1926).

Duševní epidemie, hromadý výskyt určitých duševních poruch, způsobený davovou sugescí, ponejvíce s hysterickými příznaky a dobově zabarvených.

Důvod (ř. *λόγος*, l. *ratio*, n. *Grund*, f. *raison*, a. *reason*), je v logice to, co činí nějaký soud myšlenkově nutný; **d**-em pro nějaké jednání je to, čím je správně odůvodňujeme. Od tohoto logického **d**-u rozlišujeme důvod reální neboli příčinu (v. t.). Ze skutečnosti logického **d**-u se dá usuzovati na skutečnost důsledku. Srv. též dostatečný důvod.

Lit.: M. Heidegger, Vom Wesen des Grundes (1931).

Důvtip (n. *Scharfsinn*, f. *sagacité*, *subtilité*, a. *sagacity*) jest zvláštní duševní schopnost k jemnému rozbornému myšlení, k lehkému, jasnému a bystrému usuzování, k přesnému rozlišování.

Dvojitá morálka (n. *Doppelmoral*), posuzování poměrů nebo osob, odlišné od obvyklého etického měřítka. S **d. m.**-ou setkáváme se jak v životě jednotlivců, tak ve vzájemném poměru obou pohlaví a v životě veřejném. **D. m.** v obchodním životě uznává na rozdíl od osobní morálky jenom hospodářské zájmy a obch. zvyklosti, a neštítí se proto nekalé soutěže, podvodné reklamy, zatajování daní atd. V posuzování pohlavního života projevuje se **d. m.** tím., že mravní požadavky, kladené na ženu, jsou daleko přísnější, než požadavky na muže, k čemuž ovšem není rozumného důvodu, stejně jako je naprosto neodůvodněné, omlouvat uvolněnost mravů u osob, vynikajících mimořádným nadáním. Rovněž ve veřejném životě není správné, aby politik směl přijít do roz-

poru s přirozenou morálkou, vyžaduje-li toho podle jeho mínění zájem státu (srv. macchiavelismus).

Dvojobrazy (n. *Doppelbilder*), dvojí zrakový dojem jednoho a téhož předmětu, vznikající tím, že objektivně stejná podráždění dopadají na body sítnice, jež si vzájemně neodpovídají. Na tomto zjevu je založen stereoskop.

Dvojstránková teorie (n. *Zweiseitentheorie*), metafysický názor, podle něhož jsou fyzično a psychično dvě různé stránky téže skutečnosti, absolutní substance. Srv. monismus.

Dvojevědomí (n. *Doppelbewußtsein*), také dvojí já, „double conscience“, „alternance de deux personnes“ vzniká rozštěpením jednoduchého osobního podmětu řad představených ve dvě i více. Rozštěpená vědomí, já, bývají si také protichůdná. Přihází se to ve snu, v hypnóze a stavech patologických, kde často obojí vědomí a já se střídává. Také v jevech, zvaných spiritistickými, mívá dvojevědomí důležitou úlohu.

Dvornikovič, Vladimír, * 18. VII. 1888, chorvatský filosof. Sp.: Problem spoznaňa i novija, napose eksperimentalna psihologija mišljeňa (1917), Die beiden Grundtypen des Philosophierens (1918), Savremena filozofija (2 sv., 1919—20), Kriza zapadoevropske kulture (1923), Studije za psihologiju pesimizma (2 sv. 1923—25), Naša kulturna orientacija u današnoj Evropi (1930).

Dvorský, Josef, * 13. III. 1896, čes. filosof. pracovník. Sp.: Český apologeta Fr. J. hr. Kinský, pedagog filantropismu (1931), Spinoza, slavný a neohrožený filosof státního demokratismu (1932).

Dvořák, Josef, * 13. II. 1879, čes. matematik, pracuje v metodologii přír. věd. Sp.: O vzdělávacím významu matem. studia (1931) a četné sp. matem.

Dvořák, Rudolf, 12. XI. 1860— 1. II. 1920, orientalista, zabýval se čínskou filosofií. Sp.: Čiňana Konfucia život a nauka (2 sv., 1887—89), Dějiny mravouky v Orientě. I. Konfucius (1904).

Dwelschauvers, Georges, souč. belgický psycholog, stoupenec Bergsonův. Sp.: Psychologie de l'apperception (1890), Les principes de l'idéalisme scientifique (1892), Réalisme naïf et réalisme critique (1896).

Dyas (δυάς) u Pythagorovců opak jednoty, monas. Z obou pak vyplývají jednotlivá čísla. Podle Xenokrata a Plutarcha jest **d.** ženské božství, plodící s monas vesmír.

Dynamidy — jednotky síly, body síly.

Lit.: A. Fröhlings, Die Begriffe Dynamis u. Energie bei Aristoteles (1929)

Dynamika (n. *Dynamik*, f. *dynamique*, a. *dynamics*), nauka o silách (dynamis) a jejich pohybech. Srov. mechanika.

Dynamismus (n. *Dynamismus*, f. *dynamisme*, a. *dynamism*), světový názor, který vysvětluje všechny jevy přírodní působením vnitřních sil; vidí tedy podstatu jsoucna v silách. I hmota je pouze formou činných sil; atom je nehmotný bod síly. Zástupci jsou: Leibniz, Kant, Schelling, Schopenhauer, Fechner, Hartmann. Kant prohlásil hmotu za produkt síly přitažlivé a odpudivé.

Dynamogenie, vlastnost některých pocitů, že povzbuzují životní tón, zvyšují sílu a potřebu jednati, kdežto jiné vyvolávají depresi nebo apatii. Radost je na př. akce dynamogenická.

Dynamometr je přístroj k měření síly tělesné. Je několikeré soustavy (Collin, Weiler).

Dyomimie, porucha ve výraznosti obličeje.

Dyothetismus, nauka, že v Kristu jsou dvě přirozenosti, lidská a božská. Opakem je later. synodou odsouzené učení monotheismu.

Dyroff, Adolf, * 2. II. 1866, něm. filosof a psycholog směru novoscholastického. Hl. sp.: Die Ethik der alten Stoa (1897), Demokritstudien (1899), Über das Seelenleben des Kindes (1904, 2. v. 1911), Einführung in die Psychologie (1908, 5. v. 1925), Religion und Moral (1925).

Lit.: Philosophie d. Gegenw. in Selbstdarst., Bd. 5 (1924).

Dysarthrie v. ballaties.

Dysfrasie, nedostatky mluvy, zaviněné poruchami inteligence.

Dyschromatopsie v. barvoslepost.

Dyslalie, nedostatečné hláskování a špatná výslovnost, způsobená poruchou mluvidel neb nervového ústředí.

Dyslexie, také alexie, vada ve čtení. Vadou stížený může čísti pouze začátky a úryvky.

Dysteleologie, popírání účelnosti a dokonalosti vesmíru. Hlásal ji z části Schopenhauer a zvl. Haeckel.

Dysthanasie, tvrdé, těžké umírání. Opak euthanasie.

Dysthymie, neobyčejná záдумčivost, také melancholie.

Džinizmus, náboženství staroindické, jež v době Buddhově znova ožilo, podobá se velmi buddhismu. Je v zásadě atheistické, ale připouští kult „spasitelů lidstva“; uznává jsoucnost intelig. duše a neživé hmoty. Duše se převtěluje tak dlouho, až se docela očistí a dosáhne nirvany, t. j. blaženého přebývání na nejvyšším místě kosmu. Podmínkou toho je mravný život a umrtvování v tělesném a duchovním rozjímání.

Lit.: Ot. Pertold, Knihy východu (1926).

E

E, značka pro obecný soud záporný; v psychofysice zkratka pro „Empfindung“ či podráždění podnětné.

Ebbinghaus, Hermann, 24. I. 1850—26. II. 1909, něm. psycholog, zabýval se ponejvíce výzkumem paměti. Díla: Über das Gedächtnis (1885), Theorie des Farbensehens (1893), Neue Methode zur Prüfung geistiger Fähigkeit (1897), Grundzüge der Psychologie (1907-08), Abriss der Psychologie (1908). **E-úv** test zkouší kombinační schopnost tím, že v souvislém textu se doplní vynechaná slova nebo slabiky, označené čárkami.

Eckhart (Eckart, Eckehart), Johann, 1260—1327, zv. Meister E., něm. mystik, dominikán, převedl latinskou myst. spekulaci do němčiny; smělostí výrazu budil podezření z pantheismu. V hlubinách duše hledal jednotu s Bohem. Přesně rozlišuje Boha od božství; toto je nutno si představit bez činnosti a přívlastků jako prosté ticho, tichou poušť. Hl. sp.: *Opus tripartitum*, *Predigten u. Traktate* (nejsou ve všech částech pravé).

Lit.: E. H. B ü t t n e r, *Meister E. Schriften u. Predigten* (1912); A. P u m m e r e r, *Der gegenwärtige Stand der Eckhartforschung* (1903); Jos. K r a t o c h v í l, *Problém mystické intuice* (1926); G. della V o l p e, *Il misticismo speculativo di Maestro E.* (1930); S. H a m p e, *D. Begriff der Tat bei Meister E.* (1926); F. W e i n h a n d l, *Meister E. im Quellpunkt seiner Lehre* (2. v. 1926); Walter L e h m a n n, *Meister E.* (1933).

Eddy, Mary, 1821—1910, založila v Bostonu hnutí, zvané *Christian science* (v. t.), jež se postupně rozšířilo i do Evropy. Své názory uložila v knize *Science et health* (1875).

Edukce (l. *eductio*) značí vyvozování forem z potence čili možnosti látky. V mramoru na př. jest v možnosti forma sochy, kterou sochař svým činem uvádí ve skutečnost. Srv. forma, látka, kon.

Edwards, Jonathan, 5. X. 1703—22. III. 1758, severoamer. filosof a theolog. Ve svém učení, vyšedším z Locke a Malebranchea, dospěl k idealismu, blízkému Berkeleyovi. Lidský rozum sám o sobě vede jen k řadě rozporů; pravda je pouze ve shodě s božskými ideami. Hl. sp.: *On the freedom of the will* (1754).

Lit.: A l l e n, *Life of J. E.* (1889); M a c C r a c k e n, *J. E-s Idealismus* (diss. 1899).

Efektikové, označení pro antické skeptiky, kteří viděli ve zdržení se úsudku cestu k ataraxii (v. t.).

Efektivní činitelé, psychické stránky, určující skutečné, praktické jednání; v první řadě je to působení temperamentu a vůle.

Efeminace (n. *Effemination*), zženštilost, vyskytující se zvláště u homosexuálních mužů.

Effectus v. účín.

Effort voulu (Maine de Biran), volní snažení a účinné působení jeho, které vede k pojmu příčinnosti.

Efulgurace, vyzařování, vyplývání z něčeho jiného, tedy asi tolik co emanace (v. t.).

Egocentrismus značí snahu klásti vlastní já do středu všeho myšlení a jednání; někdy se to děje vědomě, jindy i podvědomě. Společným kořenem egoismu, solipsismu, autoerotismu a pod. jest vždy **e**.

Lit.: W i l k e n, *Grundzüge der personalist. Werttheorie* (1924).

Egoismus (n. *Egoismus*, *Selbstsucht*, f. *égoisme*, a. *egoism*, *selfishness*), ve smyslu noetickém solipsismus nebo subjektivismus (v. t.); v etickém sobectví, sebeláska. Jako cíl a účel jednání uznává jenom vlastní prospěch, vlastní blaho. **E.** národů nazývá se šovinismus. Opak je altruismus (v. t.). Hlasatelé **e-u** ve filosofii jsou zvláště Hobbes, Stirner, Nietzsche.

Lit.: D a r g u n, *E. und Altruismus in der Nationalökonomie* (1885); A. L u g a n, *L'égoisme humain* (1912).

Egomorfistický, nazírající na vše podle obdoby svého vlastního já.
Egosolismus, nauka o absolutnosti vlastního já; hlásal ho u nás Lad. Klíma.

Egotheismus, zbožnění vlastního já.

Egotismus, snaha, stavěti se všude do popředí. Srv. egoismus.

Egotropismus, hledání a uvědomování si vlastního já, usměrnění myšlenek k vlastnímu já.

Ehrenfels, Christian, 20. VI. 1859—7. IX. 1932, profesor filos. v Praze, jeden ze zakladatelů moderní filosofie hodnot; v psychologii staví na „Gestaltsqualität“, v etice spoléhá na evolucionismus. Hlavní spisy: *System d. Werttheorie* (1897—1898), *Sexualethik* (1907), *Kosmogonie* (1916), *Die Religion der Zukunft* (1929).

Lit.: F. Welt sch, Chr. E. (Č. M. 1932).

Ehrle, Franz, 17. X. 1845—1934, člen Tov. Jež., kard., vynikající badatel ve středověké filosofii. Hl. sp.: *Beiträge zur Geschichte u. Reform der Armenpflege* (1881, 2. v. 1897), *Der Sentenzenkommentar Peters v. Candia* (1925). Spolu s H. Deniflem vydával *Archiv f. Literatur- u. Kirchengeschichte des Mittelalters* (1885 nn.).

Echofrasie je totéž co echolalie.

Echokinese, také echopraxie, je pud napodobování, který nabyl zvláštní aktuálnosti. Echomimií se nazývá tenkrát, když jde více o napodobení výrazů obličeje a pohybů rukou.

Echolalie (n. *Echolalie*, *Echosprache*, f. *écholalie*, a. *echolalia*), bezsmyslné opakování slov u některých duševně chorých, které bývá také zvláštním způsobem afasie.

Eidetický, i. k bytnosti, k formě, k ideálnímu obsahu bytí se vztahující. Ed. Husserl rozeznává vědy eidetické (*Wesenswissenschaften*), jejichž cílem jest nazírání na bytnost věci, proto jejich pravdy jsou apriorní, nutné. Proti nim jsou vědy fakt (*Tatsachenwissenschaften*), obsahující pravdy pouze náhodné, kontingentní. Viz fenomenologie. 2. v psychologii vloha eidetiků (v. t.).

Eidetik, (z řec. εἶδος, obraz), člověk, který dovede nějaký obraz nebo jiný názorný předmět reprodukovati nejen jako představu, nýbrž názorně s charakterem počítka (Jaensch). Tyto představy nazýváme názornými obrazy; na eidetika vykonávají tíž dojem jako vněmy. Eidetická vloha se vyskytuje u dospělých velmi zřídka, zato u mládeže je jí nadána asi třetina. Nauka o eideticích se nazývá *e i d e t i k a*.

Lit.: F. K r a t i n a : *Eidetická vloha u mládeže* (1930) a *Dnešní stav eidetiky* (Č. M. 1929); Erich J a e n s c h, *Die Eidetik u. die typologische Forschungsmethode* (2. v. 1927); B o n t e, L i e f m a n n, R o e b l e r, *Untersuchungen über die eidetische Veranlagung von Kindern und Jugendlichen* (1928).

Eidika, směr zabývající se zrakovou výchovou.

Eidologie, nauka o formách, bytnostech věcí, přímé poznávání podstaty věcí, nazírání na ni.

Lit.: S c h e l e r, *Wesen und Formen der Sympathie* (1923); G e y s e r, E. (1921).

Eidos, forma, bytnost, podstata, idea.

Lit.: Ernst C a s s i r e r, *Eidos u. Eidolon* (1926).

Einsteinův princip relativity v. relativita.

Eisler, Rudolf, 7. I. 1873—14. XII. 1926, něm. filosof směru voluntaristického; snažil se o syntésu realismu a idealismu. Proslul zvláště svými filosofickými slovníky: *Wörterbuch d. philos. Begriffe* (4. vyd. 1927—30, *Philosophenlexikon* (1912), *Handwörterbuch d. Philosophie* (1913, 2. v. 1922), *Kantlexikon* (1930). Vedle toho napsal řadu spisů noetických a psychologických: *Der psychologische Parallelismus* (1894), *Krit. Einführung in die Philosophie* (1905), *Grundlagen der Philosophie des Geisteslebens* (1908), *Geist u. Körper* (1911), *Der Zweck* (1914).

Ejekty (f., a. *eject*), (Romanes, Clifford a j.), z vlastních zážitků se vymřštví počitky a pocity, které hrají v duševním životě úlohu buď jakýchsi neosobních nebo dokonce cizích zážitků. Ve vědomí objevují se pak jako „předměty“.

Ekfasie (R. Semon), je to, co jindy (Herbart) nazýváno bývá „vzbavováním“; v tomto významu ovšem nejde o pouhou paměť, nýbrž zároveň také o apercepci, pojmotvornost i soudnost.

Ekforie, u Semona vybavení psychické dispozice (engramu) „ekforickým“ podrážděním.

Eklekticismus (n. *Eklektizismus*, f. *eclectisme*, a. *eclecticism*), vybírání jednotlivých nauk z různých filos. soustav a snaha vytvořit z nich správný a vhodný systém filosofický. Takovým eklektikem byl ve starověku Cicero, filosofové alexandrijští, v novém věku filosofové osvícenští, zvl. Victor Cousin. Výrazu **e.** užívá se často, ne ovšem vždy právem, pro nepůvodnost, nedostatek vlastních myšlenek. Srv. synkretismus.

Ekonomie (n. *Ökonomie*, f. *économie*, a. *economy*), hospodárnost, též označení pro vědu o hospodářství. Vůdčí zásadou **e.** je šetření energií, aby bylo nejmenšími prostředky a s vynaložením co nejmenšího úsilí dosaženo co možná největších výkonů. **E. m y š l e n í** uplatňuje ekonomické zásady v myšlení a ve vědeckém bádání; snaží se s vynaložením co nejmenší myšlenkové energie dosáhnouti co nejlepších duševních výkonů, resp. prostředky myšlení (pojmy, soudy) dospěti k poznání co nejobsáhlejšímu.

Lit.: E. M a c h, *Die ökonomische Natur der physikal. Forschung* (1882); R. G o l d s c h e i d, *Höherentwicklung u. Menschenökonomie* (1911).

Ekonomika sociální, název pro vědu národohospodářskou, méně správně zvanou též politická ekonomie.

Ekpyrosis, světový požár, povstávající podle nauky stoické vždy po určité době světového dění, jímž všechno se vrací v původní jednotu, aby se zase potom pozvolna rozlišovalo.

Ektropie je upotřebitelná část energie určitého uzavřeného systému. Opak: entropie.

Ekvativní, rovnocenný.

Ekvilibrismus, nauka o rovnováze; v etice stoické učení, podle něhož má člověk jen tehdy svobodnou vůli, když je v *aequilibrio indifferentiae*, t. j. když je vůle určována dvěma rovnocennými pohnutkami.

Ekvipolence, rovnomocnost, v logice vztah soudů, které různým způsobem vypovídají totéž. Ekvipolentní jsou na př. soudy: Rodiče milují své děti a Děti jsou milovány svými rodiči. Ekvipolentní pojmy jsou stejné pojmy, jež mají jenom různá jména: Řím, Věčné město.

Ekviprobabilismus, mravní soustava Alfonse z Liguori, jež hlásá, že při pochybnosti o existenci zákona smí se člověk volně rozhodnouti, existuje-li stejné nebo stejně pravděpodobné mínění pro opačnou povinnost, nesmí se však rozhodnouti, je-li mínění ono méně pravděpodobné. Srv. probabilismus.

Ekvivalence (n. *Aquivalenz*, f. *équivalence*, a. *equivalency*), možnost změny určitých energií v jiné energie. Ekvivalentní princip, jiné jméno pro princip o zachování energie.

Ekvivokace (n. *Zweideutigkeit*, f. *équivoque*, a. *equivocation*), užívání dvojjvýznamných, dvojnásobných nebo víceznásobných pojmů. Termini equivoci opakem k t. univoci (pojmy jednoznačné).

Elan vital značí ve filosofii Bergsonově životní rozmach, který se rozvíjí v tvořivém vývoji všech bytí čili v životě světovém.

Eleaté, řečtí filos. 6. a 5. stol. př. Kr., kteří hlásali jednotu, jednoduše, neměnnost jsoucna, vzhledem k němuž je všechno, dané smysly, pouhým zdáním; podstatu věcí nelze tudíž poznati smyslovým názorem, nýbrž jenom pojmovým myšlením. Patří k nim Xenofanes, Parmenides, Zenon a Melissos.

† Lit.: R a n u l f, Der eleatische Satz v. Widerspruch (1924); Guido C a l o g e r o, Studi sull' Eleatismo (1932).

Elektrony, nejmenší náboje elektr., atomy elektřiny, nejmenší, poslední částice hmoty, uzly elektr. polí v éteru.

Elementární duchové, podle středověkého názoru duchové, žijící v živlech. Paracelsus jich rozeznává čtyři druhy: e. d. ohně, vody, vzduchu a země. Slouží člověku, jsou však plaší a snadno vznětliví.

Elementární metoda, vyučování, vycházející z přirozených základů poznání a všímající si přirozeného vývojového pochodu. Tuto metodu hlásal zejména Pestalozzi.

Elementární myšlenky, pojem, zavedený Bastianem, jež předpokládá, že ve všech lidských kulturách se vyskytuje shodný kulturní poklad, z něhož se jako ze základu lidské kultury vůbec vyvinul stejný duch u všech lidí.

✓ Lit.: S c h w a r z, Adolf Bastians Lehre vom Elementar- u. Völkergedanken (diss. 1909).

Elementární vyučování, vyučování základům vědění na rozdíl od vyučování vědeckého. V užším smyslu se rozumí e-m v-m vyučování na nejnižším stupni obecné školy.

Lit.: J. K u b á l e k, Vyučování ve třídě elementární (7. v. 1930); S p r i n g e r, Aus der Praxis des modernen Elementarunterrichts (2. v. 1920).

Elementová psychologie, starší psychologie, jednostranně přírodovědecky orientovaná (zástupci Bain, Spencer, Ziehen, Mach a j.), která si duševní život představovala jako souhrn různých psychických elementů. Domnívala se, že jednotlivé zážitky lze lišiti jenom tím,

jak jsou elementy v nich obsažené smíšeny. Proti tomuto pojetí vystoupila v novější době psychologie celostní a tvarová, která duševno chápe ne jako souhrn jednotlivých elementů, nýbrž jako celek, v němž elementy jsou jen nesamostatnými složkami.

Elementy, ve fil. označení pro poslední kvalitavně jednoduché v myšlení, buď jako jednotlivý předmět nebo jako stejnorodý soubor jednotlivých předmětů. — **Psychické e.** jsou poslední, dále nerozložitelné součásti psychického dění, především počítky a jednoduché city. Psych. e. uznávají psychologové asociační, potom také Külpe, Jerusalem, Jodl a j.; tento psychologický atomismus neuznávají zase Dilthey, James, Bergson a j.

Elenchus — protidůkaz, vyvrácení. **Ignoratio elenchi** — chyba v důkazu, jež záleží v tom, že to, co se má dokázati, se ignoruje a důraz se klade na něco jiného. — **Elenktika**, umění vyvracetí.

Eleutheropulos, Abroteles, * 24. V. 1873, novořec. filos., idealista monismu. Sp.: Wirtschaft u. Philosophie (1898—1901), Soziologie (1904, 3. vyd. 1923), Rechtsphilosophie, Soziologie u. Politik (1908), Die exakten Grundlagen der Naturphilosophie (1925).

Elevatio, 1. v mystické mluvě Richarda ze Sv. Viktora druhý stupeň mystického nazírání. První stupeň je „dilatatio“, třetí nejvyšší stupeň „alienatio“; 2. v parapsychologii totéž co levitace nebo telekinese (v t.).

Lit.: J. Kratochvíl, Záhada myst. nazírání (1936).

Eliško-eretrejská škola, řecká filosofická škola, založená Sokratovým žákem Faidonem v Elidě a později přenesená do Eretreje na Euboi.

Elipsa, 1. v psychopathologii chybný duševní výkon, 2. v retorce vynechání slova nebo části věty, o sobě důležité, jež se však ze smyslu dá snadno doplnit.

Ellwood, Charles Abram, * 20. I. 1873, amer. sociolog. Sp.: Sociology and modern social problems (1910), Sociology in its psychological aspects (1912), An introduction to social psychology (1917), Christianity and social science (1923), The psychology of human society (1925).

Elsenhans, Theodor, * 1862, něm. filosof a psycholog. Sp.: Wesen u. Entstehung des Gewissens (1894), Selbstbeobachtung und Experiment in der Psychologie (1897), Fries und Kant (1906), Die Aufgabe einer Psychologie der Deutung (1904), Kants Rassentheorie (1904), Charakterbildung (1908).

Emanace, 1. vyplývání nižšího z dokonalejšího a vyššího. Prapříčina sama, z níž jiné vyplývá, jest neměnná a jediná. Indická, pythagorovská a novoplatonská filosofie hlásají e-i. Novoplatonský názor o e-i přijali gnostikové, Dionysius Areopagita, Scotus Eriugena a j. Filos. soustava, hlásající, že všecko vyplývá z božské, absolutní jednoty, sluje emanatismus; 2. vysálávání někdy více, jindy méně hmotných součástí života, zvláště psychického. Domnívají se totiž někteří (Kotik), že v mozku vyzařuje určitý druh jakoby paprsků, které lze vnímavým spatřiti také na papíře. Podobně lze na základě takového vysálávání zvidati i myšlenky jiných.

Emancipace, osvobození z jakékoliv závislosti, na př. sedláků, otroků, židů; v nové době označuje se výrazem **e.** snaha po zrovnoprávnění žen.

Embiontické jsou vlastnosti získané na rozdíl od zděděných; **e.** nervové dráhy jsou vydány zevnímu dráždění a zakládá se na nich tedy všechna zkušenost.

Emerson, Ralph Waldo, 25. V. 1803—27. IV. 1882, amer. básník a filosof, spiritualista; domnívá se, že všichni lidé jsou od přírody duševně a mravně stejně nadaní, a potřebují jenom příznivé podmínky k svému vývoji. **E.** si získal velké zásluhy o duševní svobodu a samostatnost svého národa. Hlavní spisy: *Nature* (1836), *Essays on representative men* (1849, přel. do češt.), *The conduct of life* (1860, přel. do češt.), *Society and solitude* (1870 přel. do češt.).

Lit.: C o o k e, Emerson (4. vyd. 1882); D u g a r d, R. W. E. (1907); S n i d e r, Biography of R. W. E. (1925); S a k m a n n, R. W. E-s Geisteswelt (1927).

Eminentní, vynikající. *Eminent*, ve scholastice vynikající měrou, označuje vyšší realitu, na př. Bůh jest příčinou a principem eminenter.

Emoce či hnutí mysli (n. *Gemütsbewegung*, f. *émotion*, a. *emotion*) liší se od obyčejného pocitu tím, že jednak bývá mohutnější, jednak trvalejší a v celkovém životě duševním rozšířenější změnou pravidelného citění. Emocionálními neurosami rozuměti tedy třeba poruchy života duševního, které mají zvláštní a rychlý spád pocitový.

Lit.: H. M a i e r, Psychologie des emot. Denkens (1908).

Emocionalismus jest filos. názor, který pokládá city, emoce (v. t.) za základní zjev duševní.

Empedokles, řecký filosof z Agrigentu na Sicilii, 490—430 před Kr., vynikl jako lékař, kněz a divotvůrce. Učil, že není vznikání a zánikání, nýbrž pouze mísení, spojování a rozpojování prvků: ohně, vody, vzduchu a země, Působivé síly jsou láska a nenávisť. Nejdříve vznikly rostliny, pak zvířata.

Lit.: W i n n e f e l d, Die Philosophie des E. (1862); J. B i d e z, La biographie d' Empédocle (1894).

Empirem, zkušenostní věta.

Empirie v. zkušenost. — *E m p i r i c k ý*, zkušenostní.

Empiriokriticismus nazývá se filosof. soustava, jež hlásá čistou zkušenost a vylučuje veškeré metafys. prvky. Odmítá zásadní rozdíl mezi subjektem a objektem, fysickým a psychickým. Noetika, v níž se filosofie rozplývá, má určitý obecný pojem zkušenosti formové i obsahové. Zkušenost je vždy jenom ztlučeným obrazem vnímání. Veškeré vědění je omezeno smyslovou zkušeností; vše jiné je pouze sebeklam. **E.** je vlastně jenom noetikou pozitivismu. Hl. zástupci **e-u** jsou R. Avenarius (*Kritik der reinen Erfahrung*, 1888—90) a Arnošt Mach (*Erkenntnis u. Irrtum*, 1905).

Lit.: K ü l p e, Die Realisierung (3 sv., 1912-23); P e t z o l d t, Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung (2 sv., 1900-04).

Empirismus je noetický směr, jenž odvozuje veškeré poznání z pouhé zkušenosti. Všecky pojmy, i nejabstraktnější a nejobecnější, vznikly ze zkušenosti z jednotlivých zážitků a dojmů, a jen hotové pojmy skýtají jistotu. Zakladatelem tohoto směru je angl. filos. Locke, jemuž cestu připravil Bacon z Verulamů. **E.** má různě odstíny: sensualismus, kriticismus (v. t.). Opak **e.** je racionalismus. **E t i c k ý e.** vidí původ mravního jednání ve zkušenosti, a popírá, že mravní ideje jsou vrozeny. V nové době přešel v **e v o l u c i o n i s m u s** (v. t.).

Lit.: A. M e i n o n g, Die Erfahrungsgrundl. uns. Wissens (1906); Else W e n t s c h e r, Das Problem des Empirismus (1922).

Empyreum, v antické přírodní filosofii ohnivě nebe, t. j. nejvyšší světová krajina, u křesť. filosofů místo světla, nebe.

Encyklopedismus, obsáhlé vědění z nejrůznějších vědních oborů. Při dnešní rozsáhlosti věd nemůže být o encyklopedismu v pravém slova smyslu ani řeči, takže dnes se tímto názvem označuje často vědění sice rozsáhlé, při tom však povrchní. Moderní škola se vzdala požadavku, aby si žáci osvojili co možná největší množství látky, protože podobné vyučování zřídka zprostředkuje pravé poznání.

Encyklopedisté slují franc. spisovatelé, kteří spolupracovali na nauč. slovníku Diderotově a d'Alembertově (Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers 35 sv., 1751—1780). Známější jsou: Montesquieu, Voltaire, Holbach, Rousseau. Tato encyklopedie byla velmi významná nejen tím, že podávala souhrn všeho vědění té doby, nýbrž byla zároveň výrazem filosofického, náboženského, etického a politického smýšlení tehdejší Francie. Názvu **e.** užívá se proto často na označení stoupenců tohoto myšlenkového směru.

Lit.: D u c r o s, Les encyclopédistes (1900).

Endogamie, sňatek mezi příslušníky určité skupiny, kasty, kmene. **E.** se vyskytuje zejména u pokročilejších přírodních národů.

Endogenní, v biologii to, co vzniklo z vrozené vloh, na rozdíl od exogenního, podmíněného vnějšími příčinami.

Endres, Josef Anton, 12. V. 1863—19. I. 1924, něm. katol. filosof a historik umění, významný badatel o středověké filosofii. Hl. sp.: Geschichte der mittelalterlichen Philosophie (1908), Thomas v. Aquin (1910), Einleitung in die Philosophie (1920).

Energetický imperativ (W. Ostwald), zní „nepromarňuj energii“, t. j. člověk má co nejlépe využít energie.

Lit.: Ivan Ž m a v c, Úvod do sociální energetiky (1919); týž, Přírodov. základy společenských reforem (1922); V. P o s e j p a l, Světový názor energetický (1920); W. O s t w a l d, Die Energie (2. v. 1912).

Energetika — nauka o energii, pracovní způsob přírodovědeckého badání. Viz energetismus.

Energetismus vysvětluje veškero dění a bytí z energie; hmota i duch jsou jen formy energie. Hlasatelem je W. Ostwald (v. t.).

Energie, 1. v Aristotelově fil. skutečnost jako uskutečnění, též princip, uskutečňující možnost; 2. v přírodní vědě schopnost soustavy konati navenek určitou práci. **E.** jednoho druhu proměňuje se v **e.**

jiného druhu. **E.** je tedy práce a všechno, co z práce povstává a v práci se přeměňuje. 3. **Psychicko**u **e-i** se rozumí zvláštní forma **e.**, vlastní duševním pochodům. Hlavní teorie o psychické **e-i** jsou psychofysický paralelismus a teorie o vzájemném působení (v. t.).

Lit.: A. F r ö h l i n g s, Die Begriffe Dynamis u. Energie bei Aristoteles u. die modernen physikal. Begriffe der Kraft u. Energie (diss. 1929).

Energie specifické mají podle učení Müllerova jednotlivá smyslová ústrojí. Také nepřiměřené podněty nejrůznějšího druhu působí proto v takto naladěných ústrojích vždy tytéž počitky. Proti tomu namítají Helmholtz, Spencer, Jodl, Riehl a Haeckel, že není vrozených energií smyslových. Wundt míní, že jakost počitková je závislá předně na způsobu podnětového podráždění a pak teprve na ústrojí, přizpůsobeném podněty právě jakostem smyslovým.

Energismus je etický názor (Fr. Paulsen), který pokládá za cíl mravního rozvoje plnou činnost, uplatnění všech lidských sil a vloh.

Engels, Friedrich, 28. XI. 1820—5. VIII. 1895, něm. socialista. V r. 1848 vydal spolu s Marxem „Komunistický manifest“. Svými spisy Die Lage der arbeitenden Klassen in England, Der Ursprung der Familie, des Privateigentums u. des Staates (přel. do češt.) a j. stal se spoluzakladatelem sociální demokracie a vědeckého socialismu.

Lit.: K. K a u t s k y, F. E. (2. v. 1908); Max A d l e r, E. als Denker (2. v. 1925); Gustav M a y e r, F. E. (2 sv., 1934).

Engliš, Karel, * 17. VIII. 1880, čes. národohospodář a státník. Pro filosofii mají význam zejména jeho spisy Základy hospodářského myšlení (1922) a Teleologie jako forma vědeckého poznání (1930). Fil. názor **E-ův** lze označit jako moderní pojetí Kantova kritického idealismu.

Lit.: Sborník k padesátým narozeninám K. E-e (1930).

Engram značí trvalou a působivou změnu (stopu, disposici), již smyslové dojmy zanechávají v organické podstatě. Podle Semona má každá organická substance hypothetickou paměť (mneme), jež přijímá engramy. Na **e-ech** se zakládá dědičnost, paměť, asociační pochody a j. Vždy, kdykoli nastane energetická situace, jež kdysi působila „engraficky“, vybaví („ekforuje“) se znovu **e.** a reprodukuje se tak dřívější zjev.

Enkekalymnenos (řec. = zahalený), klamný závěr Eubulidův: Poznáš svého otce? Ano. Poznáš tohoto zahaleného? Ne. Je to tvůj otec, nepoznáš tedy svého otce.

Enkratie (řec.), zdrženlivost. **Enkratité**, sekta z prvních dob křesťanství, blízká gnosticizmu, jež svým příslušníkům zakazovala požívání masa a vína, jakož i manželství.

Enriques, Federigo, * 5. I. 1871, italský matematik, obírá se metodologií exaktních věd i obecnou noetickou záhadou v dnešní vědě. Sp.: Problemi della scienza (1906), Scienza e razionalismo (1912), Per la storia della logica (1925).

Ens, jsoucnost, jestota. V. bytí. — **Ensratio**nis, věc myšlená, ve skutečnosti neexistující. **Ens reale**, skutečná věc, jejíž existence nezávisí na myšlení.

Ensof (hebr. = nekonečný), označení kabalistické filosofie pro božskou bytost.

Entelechie (ř. ἐντελέχεια), základní pojem aristotelské filosofie, značí to, co má v sobě dokonalost, k dokonalému cíli směřující činnost, princip této činnosti, sílu formující, jež řídí a utváří věci a životní děje, bytnou formu věci, substanciální princip rozvoje. U člověka je duše e-í těla. Starý tento pojem obnovil ve své filosofii Driesch, který učí, že e. je živoucí činný princip, který utváří organismus a zasahuje do mechanicky působících hmotných sil.

Enthusiasmus, citové, volní i představové vzrušení, nadšení z určité myšlenky, zanícení, jež se může projevit mimořádnými činy.

Enthymema, zámlka, zkrácený úsudek, v němž se jedna návěšt vynechává, ale v mysli (en thymo) se dá jako samozřejmá snadno doplnit.

Entia non sunt multiplicanda sine necessitate, (lat., = podstaty nemají býti rozmnožovány bez potřeby), filosofická zásada, podle níž jest se při vysvětlování daných jevů omeziti na co nejmenší počet základních principů.

Entita, podstata věci, jestota, jsoucnost; určité bytí nějaké věci, po případě věc sama. V. bytí.

Entoptické zjevy jsou zjevy ve vidění, které jsou způsobeny niternými podmínkami stavby oka samého, jako na příklad cévnatky nebo zákalem tekutiny oční. Mezi ně patří tak zvané mouches volantes či mžitky jakoby mušek v oku. Pozorovati je lze vždy, kdykoliv položení naznak, díváme se do prázdného ovzduší k obloze.

Entropie (n., f. *Entropie*, a. *entropy*) značí část energie určité soustavy, jež se již nedá převést v mechanickou energii, v práci. Rozptylováním sice e. vzrůstá, ale celková energie zůstává stálou: entropismus. Srov. Ostwald, *Die Philosophie der Werte* 1913.

Eón (z řec. αἰών) značí původně období, nekonečnost, bytost věčně bytující. V gnosticizmu jest nauka o e-ech velmi pestrá. Bůh jako bytost nekonečná a skrytá nemůže přijíti ve styk s hmotou, proto vyzařuje ze sebe celou řadu e-ů. Podle Basilida rozvinul se Bůh 52 způsoby, z nichž každý tvoří sedmičku; je tedy e-ů celkem 364 a s Bohem 365. V. abraxas, emanace, gnosticismus.

Epagoge je důkaz pravdy tím, že se předvede její důsledek. Opak je apagoge (v. t.). Jindy značí tolik co indukce (v. t.).

Epifenomen (n. *Begleiterscheinung*, f. *épihénomène*, a. *epiphenomenon*), jev doprovázející příčinný řetěz fyzických pochodů, ale nezasahující do jejich průběhu nebo též vědomí.

Epigenesis (n. *Epigenese*, f. *épigénèse*, a. *epigenesis*) značí učení, že organismy povstávají novotvořením z pouhých vloh. Epigenetiky jsou Spencer, Haeckel a j. Srv. vývoj, dědičnost.

Epicheirema značí stažený sousudek, v němž buď k jedné z návěští nebo k oběma se připojuje ihned důvod.

Epiktet(os), stoický filosof, propuštěný otrok z 1. stol. po Kr., žák Musonia Rufa. Učil, že nejsme pány vnějších věcí, proto nás nesmějí znepokojovati, ale v naší vnitřní moci je naše štěstí a blaženost; jeho filosofie se blíží křesť. životnímu názoru. Napsal „Rukověť morálky“, již do češtiny přel. Fr. Drtina.

Lit.: E. M. Schranka, Der Stoiker E. (1885); Bonhöffer, E. u. die Stoa (1890), Die Ethik d. Stoikers E. (1894), E. und d. neue Testament (1911); W. Scherer, Epiktets pädag. Bedeutung (1916).

Epikur(os), 341—270 př. Kr., řecký filos., zakladatel etické školy epikurejské, jež spatřovala nejvyšší dobro v rozkoši, ne však jen tělesné, nýbrž spíše duševní. Epikureismus měl až do křesťanské doby čtné stoupence; byl však často vykládán příliš materialisticky, takže epikurejství znamenalo Římanům požívačnost.

Lit.: Kreibig, E-s Persönlichkeit u. seine Lehren (1886); Renault, Épicure (1903). Gleichem-Russwurm, E-s Lehre (1909); Keim, L'épicurisme (1924); Joh. Mewald, Die geistige Einheit Epikurs (1927); Heinrich Schmidt, Epikurs Philosophie der Lebensfreude (1927).

Epilepsie (z řec. *epilepsis*, n. *Fallsucht*), padoucnice, choroba, projevující se kromě křečovitých záchvatů také různými stavy a stupni bezvědomí, někdy s upamatováním se, jindy bez jakékoliv souvislosti pamětní. Zajímavé bývají tu také předchozí zvěsti záchvatu a připravené nálady psychické.

Episkotister, přístroj ke zkoumání bystrosti vidění. Sestává z plechových výseků kruhových, které jsou temné, mohou však být více méně osvětlovány vzadu se nacházejícím světlem. Při otáčení se výseků mění se mohutnost světla (Aubert).

Epistemologie, jiný název pro nauku o poznání čili noetiku (v. t.).

Episylogismus, sestupný polysylogismus, v němž závěr jednoho sylogismu jest návěstí druhého; tu pak první část sluje prosylogismus, část druhá e. Sr. polysylogismus.

Epoche (ř. *ἐποχή*), v řecké skeptické filosofii zdržení se úsudku o nějaké věci; ve fenomenologii Husserlově odezírání od všeho nepodstatného na prospěch čistě významového pojetí podstaty, t. j. podstatného ve věcech.

Lit.: Pierre Couissin, L'origine et l'évolution de l'ἐποχή (Revue des ét. gr. 42, 1929).

Erasmus Roterodamus, Desiderius, vl. jm. Gerhard Gerhards, * 1465 nebo 1466, † 12. VII. 1536, humanista. Sp.: Colloquia familiaria, Ciceronianus, Enchiridion militis christiani, Enkomion morias seu laus stultitiae, De libero arbitrio diatribe.

Lit.: Emerton, D. E. of Rotterdam (1899); Allen, The age of E. (1914); Huizinga, Erasmus (něm. 1928); O. Schottenloher, Erasmus im Ringen um die humanistische Bildungsform (1933).

Erdmann, Benno, 30. V. 1851—7. I. 1921, něm. filosof; pracoval hlavně v psychologii a logice, a uplatnil se též jako badatel o Kantovi. Hlásal panpsychismus ve smyslu Spencerově a Fechnerově. Sp.: Umriss zur Psychologie des Denkens (1900) Wissenschaftliche Hypothesen über Leib u. Seele (1908), Erkennen und Verstehen (1912), Logik (1.

díl, 1892, 3. v. 1923), Die Idee von Kants Kritik der reinen Vernunft (1917). Vydal pečlivě některé spisy Kantovy.

Erdmann, Johann Eduard, 13. VI. 1805—12. VI. 1892, něm. filosof, heglovec; uplatnil se zejména jako historik filosofie. Sp.: Versuch einer wissensch. Darstellung der Geschichte der neueren Philosophie (6 sv., 1834—53), Grundriß der Geschichte der Philosophie (2 sv., 1865), Vorlesungen über Glauben u. Wissen (1837), Leib und Seele (1837), Grundriß der Psychologie (1840).

Eretrikové, filosofové elejské školy, nazvaní tak podle města Eretrie, kde vyučovali Menedemos a Asklepiades. †

Ergograf Mossův, přístroj k zaznamenávání práce určitých svalů nebo svalových skupin. Užívá se ho zvláště k zjišťování vlivu různých životních podmínek na svalovou únavu.

Ergologie, nauka o hmotném kulturním majetku lidstva, t. j. o všem, co má pro život člověka podstatný význam, jako oheň, obydlí, šat, zbraně atd.; též nauka o lidské práci a jejích podmínkách.

Ergonomie, totéž co dělba práce (v. t.).

Erhardt, Franz, * 4. XI. 1864, něm. filosof, dokazuje proti Kantovi možnost induktivní metafysiky. V psychol. hájí nauku o vzájemném působení. Sp.: Metaphysik (I., 1894), Kritik der Kantschen Antinomienlehre (1888), Bleibendes u. Vergängliches in der Philosophie Kants (1925), Die Wechselwirkung zwischen Leib u. Seele (1897), Mechanismus u. Teleologie (1890), Die Philosophie Spinozas im Lichte der Kritik (1908).

Erismann, Theodor, * 16. IX. 1883, něm. filosof a psycholog, prof. v Inšpruku. Sp.: Angewandte Psychologie (1916), Psychologie (1921), Psychologie der Berufsarbeit u. der Berufsberatung (1922), Eigenart des Geistigen (1924), Massenpsychologie u. ihre Bedeutung im Völkerleben (1925).

Eristika (n. *Eristik*, f. *éristique*, a. *eristic*), umění disputační, filos. hádání. Hlavní zástupce Euklid z Megary, žák Sokratův, který si liboval v klamných závěrech.

Eriugena, viz Jan Scotus.

Erogenní místa či oblasti těla lidského jsou ona, na nichž mohou býti vzbuzeny pocity libosti pohlavní; vedle pohlavních orgánů jsou to na př. rty, ušní lalůčky, prsa, konečník.

Eros, v řec. mythologii bůh lásky smyslné i přátelské; láska, touha, nadšení. Platon nazývá e. lidské snažení po dobru a krásnu.

Lit.: E. B a r t h e l, Philos. des E. (1926); Herm. S c h o l z, Eros u. Caritas. Die platonische Liebe u. die Liebe im Sinne des Christentums (1929).

Erotematický, tázavý, vyučovací způsob formou otázek a odpovědí.

Erotika, všechno, co souvisí se smyslnou láskou; v psychologii citový a duševní život, soustředěný kolem pohlavní lásky.

Lit.: L u c k a, Die drei Stufen der Erotik (1913); B l ü h e r, Die Rolle der Erotik in der männlichen Gesellschaft (2 sv., 1917—19).

Erotismus, trvalá pohlavní vzrušenost.

Erotomanie, chorobně změněná a zvýšená dráždivost pohlavní s nadměrnými a nepřiměřenými choutkami.

Erudice, učenost, vědecké vzdělání.

Erythrochloropie, barvoslepost pro červeň a zeleň.

Eschatologie, nauka o posledních věcech, o dokonání vykoupení světa, tedy o smrti, posledním soudu, o nebi, očistci, pekle, o konci světa.

Lit.: L. A t z b e r g e r, Die christliche Eschatologie in den Stadien ihrer Offenbarung (1890).

Eschenmayer, Adam Karl August, 4. VII. 1768—17. XI. 1852, něm. přírodní filosof, přívrženec Schellingův, okultista.

Esoterický, (n. *esoterisch*, f. *ésotérique*, a. *esoteric*), tajný, určený pouze pro zasvěcené. Opak exoterický. **Esoterické křesťanství**, v theosofii název pro křesťanství „vyvolených“, které na rozdíl od křesťanství exoterického, t. j. jednotlivých církví, vysvětluje učení o spáse číře pantheisticky a okultisticky.

Lit.: Annie B e s a n t, Esoterisches Christentum (něm. 1903).

Espinas, Alfred, 23. V. 1844—24. II. 1922, franc. filosof a sociolog. Sp.: *Idée générale de la pédagogie* (1884), *La philosophie sociale du XVIIIe siècle et la Révolution française* (1898), *Etude sur le Babeuvisme* (1898).

Esprit de corps (fr.), pocit, vědomí, duch stavovské nebo cechovní příslušnosti.

Essencialismus, označení pro etický objektivismus: umění je vyjadřování ideální skutečnosti smyslovými znaky; krása je tvarovým jevem ideí.

Essentia — podstata, bytnost (v. t.); **essentiální** — podstatný, bytný; opak je případný, akcidentální.

Estesiologie, nauka o počítcích v psychologii.

Esteticismus, názor, hájený něm. romantickými básníky, který vidí cenu života v umělecké tvůrčí činnosti; též název pro angl. hnutí v 2. pol. 19. stol., jež hlásalo kult krásy oproti pouhé civilisaci. Vůdci byli Walter Pater a Oskar Wilde.

Estetická výchova, snaha umělecké výchovy, pedagogickými metodami naučiti samostatnému posuzování uměleckých děl a jejich správnému chápání, jakož i probuditi u dítěte umělecké tvůrčí síly.

Estetické city jsou pocity libosti a nelibosti, veselosti a žalu, radosti a bolesti, souhlasu a odporu v poměru k umění a umělecké činnosti. **E. c.** různě se řadí a usoustavňují.

Lit.: Ch. L a l o, Les sentiments esthétiques (1910).

Estetické smysly jsou smysly, jež přímo zprostředkují estetické dojmy, t. j. zrak a sluch; ostatní smysly jsou pouze druhotné.

Estetický soud je výraz aktivity, kterou posuzovatel znovu vytváří umělecké dílo. Aktivnost, projevující se určitým směrem, nazývá se vkus.

Estetika (n. *Asthetik*, f. *esthétique*, a. *aesthetics*) je podle slovního významu nauka o smyslovém poznání; v tomto smyslu užíval označení

e. K a n t. Jeho **t r a n s c e n d e n t á l n í e.** jedná o apriorních principech smyslovosti, o nazíracích formách. V dnešním významu uvedl název **e.** do vědy Alexander Gottlieb B a u m g a r t e n svým spisem „Aesthetica sive theoria liberalium artium“ (1750); rozumí se jí věda o krásnu a umění, jež zkoumá jak objektivní činitele, formu i látku, tak i činitele subjektivní, jejichž součinností vznikají teprve estetické city, jež jsou vlastním předmětem **e-y.** **E.** vyšetřuje a vykládá tedy podstatu estetična, t. j. toho, co se nám bezprostředně a bez vztahu k praktickým a poznávacím cílům samo o sobě líbí. **E.** není však jenom popisná a vysvětlující, nýbrž může též postupovati kriticko-normativně, t. j. stanoviti obecná hlediska estetického posuzování, a to jak pro vnímání estetické, tak pro umělecké tvoření. Na vzniku estetického dojmu jsou zúčastněny estetické elementární city, různé počitky, asociativně vzbuzené představy, uspokojené funkční potřeby, vcítění atd. Výrazy **i n t e l e k t u a l i s t i c k á a c i t o v á e.** označují rozdíl v pojetí estetického požitku: intelektualistická **e.** vidí v tomto požitku druh poznání, citová **e.** jej považuje za citový proces.

Kdežto psychologie zkoumá obecnou duševní činnost člověka, logika jeho myšlení a etika mravní jednání, snaží se **e.** pochopiti, co je krásnem v nejširším slova smyslu a chce nás poučiti o podmínkách záliby v krásnu. Jejím úkolem je dospěti k jasné představě o podstatě krásna a rozlišiti různé jeho druhy. Vedle toho však proniká i v podstatu uměleckého tvoření a studuje teorii umění, čímž se zároveň stává filosofií umění.

Naukou o krásnu, pro niž nebylo tehdy zvláštního názvu, zabývali se již ve starověku Platon, Aristoteles a Plotin. P l a t o n rozlišoval mezi krásou vnější, tělesnou, a mezi krásou vnitřní, duševní; duševní krásu ztotožňoval s ctností a mravností a žádal, aby tělesná краса sloužila krásě duševní. Harmonie prostorových tvarů, čistota tónů a barev jsou podle něho o sobě krásné a vzbuzují zvláštní libost. A r i s t o t e l e s rozuměl svou poetikou nauku o krásnu v uměních i řemeslech. Krásno vidí v řádu a symetrii, a podstatu umění spatřuje v napodobování. Novoplatonik P l o t i n spatřuje v krásě základní pojem světového názoru.

Ve středověku se v **e-e** pracovalo poměrně málo. Doba renesanční přinesla řadu spisů o technice uměleckého tvoření. Velký malíř a učenec L e o n a r d o d a V i n c i řeší ve svém spise o malířství četné teoretické problémy estetické. Starou poetiku aristotelskou oživil ve své „L'art poétique“ Francouz Nicolas B o i l e a u. O psychologický rozbor krásna a pochopení umělecké tvorby i uměleckého zážitku se pokusili Angličané Shaftesbury, Hutcheson a Home. S h a f t e s b u r y m u splývá estetické namnoze s etickým. H u t c h e s o n zdůrazňuje bezprostřednost záliby v krásnu a odporu k ošklivosti, a rozlišuje mezi absolutní a relativní krásou: absolutní краса záleží v harmonii, v jednotě v rozmanitosti, краса relativní ve věrnosti napodobení, ve shodě předmětu s představou pravzoru. H o m e podal ve svém díle „Elements

of criticism“ (1762) dokonalý analytický rozbor krásna. Podle jeho učení je krása druhotnou vlastností těles ve smyslu Lockově, t. j. krásným nazýváme něco proto, že se to líbí pozorujícímu. Bez vnímajícího subjektu není estetického dojmu. Němec Alexander Gottlieb Baumgarten chtěl svým spisem, již výše zmíněným, doplniti dotavadní soustavu filosofických disciplin. Po vzoru Leibnizově rozlišil dvojí poznávání dokonalého, poznání smyslové a poznání rozumové. První poznání vyvolává dojem krásy, druhé dojem pravdy. Pravdou se zabývá logika, krásou e. Podle učení Baumgartenova je e. věda o smyslovém poznání a zároveň teorie krásna a umění a nauka o uměleckém tvoření. Učení Baumgartenovo doplnil svým encyklopedickým spisem „Allg. Theorie der schönen Künste“ (1771—75) J. G. Sulzer, který vidí hlavní cíl krásných umění v buzení citu pro pravdu a dobro. Tento poukaz na cit jakožto třetí duševní mohutnost vedle mohutnosti poznávací a žádací je pro další rozvoj e. velmi významný.

Ve své „Kritik der Urteilskraft“ posuzuje Kant poznávané předměty s hlediska účelnosti. Teleologická soudnost, jež se vztahuje k účelnosti objektivní, reálné, považuje předmět za dokonalý, souhlasí-li se svým určením. Estetická soudnost vztahuje se k účelnosti subjektivní neboli formální, s níž se setkáváme tam, kde nějaký předmět povzbuzuje poznávací síly subjektu k harmonické a proto libostné činnosti. Krásný je předmět, jenž bez odůvodnění, ale všeobecně a nutně způsobuje nezájmovou libost.

V pokantovské e-e se uplatňuje protiklad dvou směrů, e-y obsahové neboli idealistické, a e-y formalistické. E. obsahová, hlásaná zejména Schellingem, Heglem a Schopenhauerem, hodnotí umělecké dílo jako ztělesnění ideje, kterou umělec vyjadřuje smyslovým materiálem, a zdůrazňuje, že forma sama nemá estetické hodnoty. Podle Hegla je umění zjevením ducha čili božství v oblasti představové. Obsahová e. je zároveň spekulativní, poněvadž vychází z metafysických hledisek. Na rozdíl od e-y idealistické hlásal Herbart a jeho škola estetický formalismus, t. j. názor, že krásno je obsaženo v pouhé bezobsažné formě. Obsah i látka jsou věci vedlejší, forma, zvláště poměr, je vše. Herbartovský formalismus podrobněji zpracovali E. Hanslick a Rob. Zimmermann, podle nichž je úkolem e-y, vyhledávati základní formy a vytknouti pojmové vzory (harmonie tónů, soulad barev, rytmus atd.), jimiž se řídí estetické soudy.

Čiře spekulativní ráz dotavadní e-y doznal velké změny ve filosofii 19. stol., jež vlivem rozvoje přírodních věd a empirické psychologie žádala i na e-e postup empirický. Francouz H. Taine užil ve své „Philosophie de l'art“ pro umění metody přírodovědné, podobně jako Angličan Grant Allen rozvinul metodu psychofysickou. G. Th. Fechner stanovil posléze přesné podmínky pokusné metody estetické. U nás budoval po jeho příkladu Otakar Hostinský empirickou e-u, jež tvoří z daného materiálu, jak jej podává zkušenost.

K empirickému směru se přiklonili význační estetikové posledních let, jako Müller-Freienfels, Lipps, Witasek, Volkelt a j. E. jako samostatná filos. disciplína je v úzkém vztahu k ostatním filos. disciplínám, zvl. k psychologii a etice.

Lit.: Ot. Hostinský, Estetika, vydal Zd. Nejedlý (1921); Jaroslav Hruban, Úvod do estetiky (1916); t ý ž, Základy estetické hodnoty (1930); Karel Svoboda, Vývoj antické estetiky (1926); Ot. Zich, Estetika dramatického umění (1931); B. Bosanquet, A history of aesthetics (1892, 5. v. 1922); H. R. Marshall, Aesthetic principles (1895); J. Cohn, Allgem. Ästhetik (1901); L. Bray, Du beau (1902); B. Croce, Estetica (1902 a č.); Th. Lipps, Ästhetik (2 sv., 1903—06); Jos. Volkelt, System der Ästhetik (3 sv., 1905—14, 2. v. 1925—27); Pilo, Estetica (1908); Paschal, Esthétique nouvelle fondée sur la psychologie du génie (1910); R. Müller-Freienfels, Psychologie der Kunst (2 sv., 1912); Vernon Lee, The beautiful (1913); Th. A. Meyer, Ästhetik (1923); Th. Ziehen, Vorlesungen über Ästhetik (1925); Emil Utitz, Geschichte der Ästhetik (1932).

Etatismus, státnost, úsilí, aby stát (état) řídil a pořádal všechny věci hospodářské i kulturní.

Éter, (ř. αἰθήρ), v řec. filosofii (u Anaxagory, Empedokla, pythagorovců) nejjemnější pralátka; u Aristotela pátý prvek (kvintesence); u stoiků pralátka (oheň, pneuma), z níž všechno vzniká a jež jako „světová duše“ ve všem působí a v níž se při „světovém požáru“ zase všechno promění.

Ethelismus, filos. nauka, jež přikládá vůli zvýšený význam. Srv. voluntarismus.

Ethnografie, v. národopis.

Ethnologie, v. národopis.

Ethologie, nauka o mravnosti jednotlivců i národů o vlivu vnějších poměrů na charakter. Srv. charakterologie.

Ethos, (ř. ἦθος), mrav, mravní smýšlení, charakter, způsob mravního jednání.

Eticismus, neodůvodněné vysvětlování všech hodnot, zejména estetických a logických, z hodnot mravních.

Etické hnutí snaží se šířiti mravní zásady nezávisle na náboženství. Hlásá morálku bez náboženství, mírové hnutí, světskou školu, rozlučku církve od státu, krátce t. zv. humanismus a volnomyšlenkářství. Společnosti pro etickou kulturu existují v Americe od r. 1878, v Anglii od r. 1894, v Německu od r. 1892; v r. 1895 byl založen mezinárodní etický svaz.

Lit.: W. Börner, Die Grundgedanken der Ethischen Bewegung (1926).

Etika (ř. τὰ ἠθικά, l. *ethica*, n. *Ethik*, f. *éthique*, a *ethics*), jinak též praktická filosofie, mravověda, morálka, mravouka, je nauka o mravních hodnotách, o mravném jednání, věda o správném řádu lidských činů, čerpaná z nejvyšších principů, věda o tom, jaké má býti lidské chtění a jednání. Úkolem e-y je tedy 1. určití základní pravidla lidského života tím, že zkoumá jejich působnost v různých případech životních a určuje možnost jejich aplikace na jiné případy; 2. osvětliti dějinný vývoj těchto základních pravidel a stanoviti tak původ i rozvoj ideálů a norem

životních; 3. zkoumat lidské instituce, pokud se staly mravními ideály a měřítkem lidských forem jednání; 4. vyšetřiti podstatu a podmínky mravnosti, a to jak individuální, tak společenské. **E.** určuje nejvyšší dobro životní na základě rozumové spekulace a zároveň i empirického a historického zkoumání. Závaznost etických norem vyplývá buď z jejich obsahu nebo z autority toho, kdo je stanovil. Někteří se domnívají, že mravní city a soudy jsou člověku vrozeny, kdežto jiní je považují za výslednici života jednotlivce i společenského soužití a mají zato, že podléhají časovým změnám. Je nutno rozlišovati mezi mravními postuláty a právními zákony. Mravnost je otázkou svědomí jednotlivce, který se může svobodně rozhodnouti pro určité jednání, kdežto právo dbá zase legality, t. j. skutečného jednání podle právních zásad. Mravně máme však jednati vždycky, ať jsme k tomu právně vázáni nebo ne. Prakticky je **e.** vždy závislá na daném náboženství, na osobní víře jednajícího člověka. V zásadních problémech etických souhlasí všichni národové, v jednotlivostech se však u různých systémů etických setkáváme s četnými rozdíly.

Základní otázky etické a příslušná hlediska dají se zhruba (podle Külpa) uspořádati takto:

A. Otázka po původu mravnosti. I. Původ mravní závaznosti určují různě I. autonomní mravní systémy, 2. heteronomní neboli autoritativní mravní systémy, II. Původ mravního hodnocení vysvětlují rozdílně 1. apriorismus nebo intuicionismus, 2. empirismus nebo evolucionismus.

B. Otázka po podstatě mravnosti. Určení je I. formální (formalismus), II. materiální, a to α) podle motivů u 1. citové nebo emocionální morálky, 2. reflexivní morálky; β) podle předmětů u 1. individualismu a) egoismus, b) altruismus; 2. u universalismu; γ) podle účelů u 1. subjektivismu a) hedonismus, b) eudaimonismus; 2. u objektivismu a) perfekcionismus, b) evolucionismus, c) naturalismus, d) utilitarismus.

E. se někdy považuje za samostatnou duchovědu (zejm. v pojetí empiristickém), jindy za disciplínu filosofickou, nebo též podstatnou část filosofie, jež v ní vrcholí (zvl. jako obecná nauka o hodnotách).

Čiře praktické předpisy mravní nalézáme již u nejstarších národů. Zákonodárci a vůdcové lidu (na př. **L a o t s i**, **K o n f u c i u s**, **P y t h a g o r a s** atd.) předkládali přesná pravidla o povinnostech člověka v rodině a ve společnosti. Vlastní filosofii mravnosti založil teprve **S o k r a t e s**. Proti sofistickému pochybování o základech mravnosti a jejich podrývání vystoupil Sokrates se svou naukou, že ctnost je vědění, že pravé poznání ctnosti vede též k jejímu konání. Podle Sokrata není možné, aby někdo znal správné jednání a nekonal je; hřích tedy plyne jedině z nevědomosti. Nejvyšší ctností je moudrost, t. j. úplné poznání správného konání. Cílem všeho úsilí má tedy býti poznání ctnosti. **P l a t o n** rozšířil Sokratovu nauku učením o ideách. Zlo pochází jedině z hmoty, příčinou vši krásy, vznešenosti a mravnosti je idea

dobra. Základní ctnosti jsou moudrost, statečnost, umírněnost a spravedlnost. Jejich konáním získává člověk blaženost a připodobňuje se nejvyšší ideji dobra — Bohu. Ucelenou soustavu mravní filosofie podal **A r i s t o t e l e s**, od něhož pochází také název **e.**, ve své Etice Nikomachově. Vychází z jednotého přesvědčení všeho lidstva, že nejvyšší snahou životní je blaženost. Tato blaženost vyplývá z určité duševní činnosti, jež dovede potlačit vášně a naruživosti. Rozumový život je tedy život blažený. Rozum poznává střed mezi krajnostmi a v tom je také nejvyšší ctnost.

Pozdější řecké filosofické školy, třebaže věnovaly otázkám etickým velkou pozornost, nepřinesly nové myšlenky. Stoikové označují filosofii za konání ctnosti a podstatu ctnosti vidí v přirozeném životě. Přirozeně žítí znamená rozumově žítí. Pravý mudrc má ve své moci všechny věci svého života a pořádá je svým rozumem. Epikurovci spatřují nejvyšší dobro v nerušeném duševním klidu (*ἀταραξία*). Předpokladem této ataraxie je ctnost, jež osvobozuje člověka z bolu i vášni. Úplnou lhostejnost k zevnějším věcem hlásal též skeptik **P y r r h o n**. Římscí etikové (**C i c e r o**, **S e n e k a**, **E p i k t e t**, **M a r c u s A u r e l i u s**) vybírali jen z řecké filosofie, co se jim nejlépe hodilo.

Křesťanská filosofie sv. Otců, zvl. sv. **A u g u s t i n a**, vnesla do **e-y** úplně nové prvky. Sv. Augustin pojednává o zákonu přirozeném i věčném, o svědomí, o dobru a zlu, o nepravostech, o povinnostech člověka v manželství, v rodině, ve státě atd. Svým pojmem věčného zákona (*lex aeterna*) podal metafysické odůvodnění mravního řádu ve smyslu theistickém.

Mravní řád ukazuje na božství, věčný základ přirozeného dění. Věčný zákon záleží v božské vůli, aby přirozený řád věcí byl zachován. K blaženosti vede cesta ctnosti, k zatracení cesta nepravosti. Scholastičtí filosofové, počínaje **A b a e l a r d e m a** sv. **B o n a v e n t u r o u**, věnovali otázkám etickým značnou pozornost, zejména ovšem sv. **T o m á š A k v i n s k ý**. Ze zákona věčného, který vyvěrá z božského rozumu, plyne zákon přirozený, který stanoví pravidla mravního i sociálního jednání. Velkého rozkvětu dosáhla filosofie mravnosti v obnovené scholastice 16. století, kdy řada vynikajících theologů (**D o m i n g o d e S o t o**, **B a r t. d e M e d i n a**, **L. M o l i n a**, **F r. S u a r e z**, **D. B a ñ e z a j.**) pojednávala velmi obsírně o záhadách mravních i sociálních.

V novověké filos. mravní nastal úplný odklon od dotavadní tradice, a etika se odlučovala jak od theologie, tak od metafysiky. Jako první vystoupil pro nezávislost **e-y** na náboženství franc. skeptik **C h a r r o n** († 1603); tvrdil, že náboženství není základem přirozené mravnosti, nýbrž jejím důsledkem a vyvrcholením. **T o m á š H o b b e s** dal pojmu přirozeného zákona docela jiný význam nežli měl ve filosofii středověké. Hlavním motivem všeho jednání je prý sobecký pud sebezachování a neomezená samovůle jedince. Teprve smlouvou společenskou nastává řád právní a tím i mravní. Dobré a zlé je to, co určí představený. Materialistické stanovisko **H o b b e s o v o** zmírnil poněkud **J o h n**

Locke názorem, že mravní zákony nejsou vrozeny, nýbrž se vyvíjejí. Baruch Spinoza pokračoval v tomto empiristickém hledisku na záhady mravní. Ve filosofii francouzských encyklopedistů dospěl tento směr k čirému materialismu, který byl v novější době vystřídán t. zv. evolucionismem, hájeným v různých obměnách Darwinem, Spencerelem, Haecklem a j.; etický evolucionismus, jenž byl pod silným vlivem pozitivismu, hlásal, že mravní názory se mění působením okolí a během doby a pokračují; základem mravnosti má býti podporování lidského pokroku.

Aprioristickou formu dali e-e angličtí intuicionisté, zvaní tak proto, že mravní principy považovali za bezprostředně jisté a intuitivně poznatelné. Náleží sem Cudworth, Butler a t. zv. skotská škola (Th. Reid, Hutcheson) svou naukou o obecném smyslu lidstva (common sense), který je nejvyšší normou dobra i zla. Také Kantovo číře formální odůvodňování mravnosti má úplně tento aprioristický ráz. Jeho kategorický imperativ zní: „Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla býti obecným zákonem.“ Podle Schopenhauera je mravně dobré to, co vyvěrá z nesobecké soustrasti. Friedrich Nietzsche odvozoval z evolucionismu nutnost přehodnotit mravní hodnoty; rozeznával morálku otrockou, založenou na lásce k bližnímu, a morálku panskou, vycházející z mravní bezpředsudečnosti a bezohlednosti silných jedinců. Humanitu (lidství) považuje za základ mravnosti T. G. Masaryk; takto fundovaná mravnost vyžaduje účinné lásky k sobě i bližnímu, pěstování zdravého ducha i těla, ušlechtilý poměr k bližnímu.

Lit.: F. Čáda, Etika individuální (1920); J. A. Bláha, Filosofie mravnosti (1922); Fr. Krejčí, Positivní etika (1922); J. B. Kozák, Dnešní stav etiky; F. Jodl, Geschichte der Ethik (1882—89 a č.); Ch. Renouvier, La science de la morale (2. v. 1908); J. A. Muirhead, The elements of ethics (3. v. 1910); J. S. Mackenzie, A manual of ethics (4. v. 1911); D. Parodi, Le problème morale et la pensée contemporaine (1910); G. Vidari, Elementi di etica (3. v. 1911); W. Wundt, Ethik (4. v., 3 sv., 1912); G. Heymans, Einführung in die Ethik (1914); Fr. Paulsen, System der Ethik (1889, 12. v. 1921); M. Keller, Ethik als Wissenschaft (1925); Nicolai Hartmann, Ethik (1926); M. Wentscher, Gesch. d. Ethik (1931).

Etikothologie, snaha dokazovati jsoucnost boží z mravních fakt.

Etiologie, nauka o příčinách chorob.

Eubiotika, nauka o blaženém životě tělesném. Jejím cílem jest odstraňovati nemoci a chorobné stavy návratem k přirozeným cestám životním. Každý by prý měl něco času věnovati práci zemědělské.

Lit.: St. Růžička, Eubiotika (1926).

Eubulides, řec. filosof z 4. stol. př. Kr., žák Euklida z Megary, odpůrce Aristotelův; autor různých klamných závěrů.

Eubulie, (ř. εὐβουλία), chytrost, rozumný náhled, moudrost.

Eucken, Rudolf, 5. I. 1846—16. IX. 1926, něm filosof novoidealismu, snažil se o zduchovnění a povnesení života překonáním naturalismu. Duchový život je samostatný prvek skutečnosti, který tvoří nové hodnoty a mění tak dosavadní stav přírodní. Zduchovnění neprojevuje se pouze u člověka, nýbrž v celé přírodě, a v tom záleží právě pový-

šení a prohloubení života. Nejlepší cestou k němu je víra v Boha jako zdroj vši duchovosti. Hl. spisy: Geistige Strömungen der Gegenwart, (1878), Die Lebensanschauungen der großen Denker (1890 a č.), Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt (1896 a č.), Der Wahrheitsgehalt der Religion (1901 a č.), Der Sinn und Wert des Lebens (1908), Erkennen u. Leben (1912), Mensch und Welt (1918).

Lit.: Kappstein, R. E. (1909); E. BOUTROUX, R. E-s Kampf um einen neuen Idealismus (1911); WUNDERLE, Die Religionsphilosophie R. E-s (1912); Siebert, R. E-s Welt u. Lebensanschauung (4. v. 1926); E. BECHER, E. u. seine Philosophie (1927); LIENHARD, BECK, HACKER, JORDAN: R. E. u. sein Zeitalter (1926); A. BECK, D. philos. u. menschl. Ethos R. E-s (1927).

Eudaimonismus (ř. εὐδαιμονισμός, n. *Eudämonismus*, f. *eudémonisme*, a. *eudaemonism*) je etický směr, který vidí cíl lidského žití a jednání v blaženosti, a to buď jednotlivce (individuální e.), nebo celé společnosti (sociální e.). Oblíben byl zvláště u Řeků (Sokrates, Demokrit, Aristoteles, Epikur), ve středověku (nejvyšším cílem života je věčná blaženost, t. j. spása duše), i v době novější: Spinoza, Locke, Leibniz, Feuerbach atd. V novější době přechází v utilitarismus (v. t.).

Lit.: M. HEINZE, Der Eudämonismus in der griech. Philosophie (1883); E. PFLIEDERER, Eudämonismus u. Egoismus (1890); Ant. KŘÍŽ, E. ve filos. Aristotelově (Fil. r. 1931).

Eudemos z Rhodu, kolem r. 320 př. Kr., žák Aristotelův, peripatetik. S Theofrastem doplnil Aristotelovu Logiku.

Eudoros z Alexandrie, kolem r. 30 po Kr., platonisující eklektik; napsal komentáře k Aristotelovi.

Eudoxos z Knidu, 408—355 př. Kr., řec. astronom a filosof; rozkoš je mu nejvyšším dobrem.

Euforie, subjektivní pocit blaha a plné radosti životní u těžce nemocných.

Eugenika, nauka o zlepšení sociálně-biologické zdatnosti lidstva. Název e. pochází od Galtona (v. t.). E. se zakládá na myšlence, že podobně jako u zvířat a u rostlin dalo by se i u lidí použít výběru, jímž by se odstranily tělesné i duševní nedostatky a zaručilo zdatné potomstvo. Hlavní prostředek k dosažení svých cílů vidí e. v zákazu sňatků mezi osobami dědičně zatíženými.

Lit.: KŘÍŽENECKÝ, Kapitoly o e. (1921); RŮŽIČKA, Biolog. základy e. (1923); Artur BROŽEK, Zušlechtění lidstva (2. v. 1922); BAUR-FISCHERLENZ, Mensch. Erblichkeitslehre u. Rassenhygiene (3. v. 1927—31).

Euhemeros, kyrenaik (kolem r. 300 př. Kr.) vysvětloval víru v bohy zbožňováním heroů (e u h e m e r i s m u s).

Lit.: R. de BLOCK, Euhémère, son livre et sa doctrine (1876); F. v. BEZOLD, Das Fortleben der ant. Götter im mittelalt. Humanismus (1922).

Euklid z Megary, 444—369 př. Kr., zakl. šk. megarické, spojoval učení Sokratovo s eleatismem; bytí ztotožňuje s dobrem. E. je označován za zakladatele eristické dialektiky.

Lit.: C. MALLET, Histoire de l'école de Mégare (1845).

Eukolie (ř. εὐκολία), veselí, bujarost; opak dyskolie.

Eukrasie (ř. εὐκράσια), vl. dobrá směs životních šťav, zladěná letora na rozdíl od dyskrasie čili nezladěné letory.

Eupraxie (ř. εὐπραξία), správné jednání.

Eurysonní typ, jinak též pyknický, je somatický typ (Kretschner), vyznačující se tělnatostí a sklonem hromadění tuku v podkožním vazivu.

Eusebie (ř. εὐσεβεία), bázeň boží, zbožnost. Opak asebie.

Euthanasie (ř. εὐθανασία), lehká, mírná smrt; umění lékařské, zmírniti umírání člověkovu.

Euthenika, nauka o zdokonalení lidské rasy po duševní stránce.

Euthymie (εὐθυμία), duševní klid, veselí, blaženost, duševní pevnost. Srov. Senekův spis „O duševním klidu“ v překl. Jos. Kratochvila.

Evellin, François - Jean - Marie - Auguste, 1835—1910, franc. filosof, kriticista; zabýval se hlavně problémem antinomií. Sp.: *Infini et quantité* (1880, 2. v. 1891), *La raison pure et les antinomies* (1907).

Evidence (l. *evidentia*, n. *Evidenz*, *Augenscheinlichkeit*, f. *évidence*, a. *evidence*), samozřejmost, jasnost soudů, bezprostřední jejich jistota, vznikající názorem nebo nutností myšlenkovou. Evidentní jsou na př. logické principy (v. t.).

Lit.: J. G e y s e r, *Über Wahrheit und Evidenz* (1918); B e t z, *Psychologie des Denkens* (1918).

Evoluce v. vývoj.

Evolucionismus (n. *Evolutionismus*, *Entwicklungstheorie*, f. *évolutionisme*, a. *evolutionism*) značí v biologii vývojovou teorii Darwinovu, ve filosofii světový názor, že vesmír i všechny jeho součástky, život duševní i kulturní neustále se vyvíjejí, přetvořují a mění. Základní formule e-u stanovil Spencer (v. t.) V etice rozumí se e-em směr, hlásající, že i mravnost je podrobena vývoji.

Ewald, Oskar, * 2. IX. 1881, prof. ve Vídni, vyšel z Kantova kriticizmu, snaží se však dospěti k metafysickému realismu. Sp.: *Nietzsches Lehre in ihren Grundbegriffen* (1903), *Die Probleme der Romantik als Grundlagen der Gegenwart* (1904), *R. Avenarius als Begründer des Empirioskritizismus* (1905), *Kants Methodologie in ihren Grundzügen* (1906), *Kants krit. Idealismus als Grundlage von Erkenntnistheorie u. Ethik* (1908), *Die Erweckung* (1922), *Die Philosophie der franz. Aufklärung* (1924), *Die Religion des Lebens* (1925).

Exaktní (n. *exakt*, f., a. *exact*), dokonalý, přesný, plně vyhovující logickým požadavkům. E. vědy jsou ty, jež se nespokojují jen přibližnými, hypotetickými nebo spekulativními předpoklady, nýbrž žádají přesný, měřitelný postup. Jsou to: matematika, fyzika, astronomie, chemie.

Lit.: Paul N a t o r p, *Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften* (3. v. 1923).

Exaltace, vzrušení, rozradostněné sebecítění, jehož původ i průběh se však jeví v chorobných náladách a hnutích mysli. Opak deprese.

Exclusi tertii, principium, zásada vytoučeného třetího: Ze dvou kontradiktorních (vzájemně si odporujících) soudů musí být jeden správný. A je B nebo ne — B; třetí možnosti není.

Lit.: P. H o f m a n n, *Das Problem des Satzes v. Ausgeschlossenen Dritten* (1931).

Exemplarismus, nauka o poznávání věcí božským osvícením z pravzorů věcí v Bohu existujících

Exemplární, vzorný, podávající vzor.

Exhibicionismus, odhalování genitálií před jinými osobami, zvláště jiného pohlaví, proto, aby nemocný nabyl pohlavního podráždění.

Exercicie duchovní (*exercitia spiritualia*), duchovní cvičení, zavedl sv. Ignác z Loyoly, aby kněží i laici se mohli časem o samotě oddávat rozjímání o nejvyšších pravdách náboženských. Trvají 3 dny až 4 týdny.

Lit.: Jar. O v e č k a, Duchovní cvičení sv. Ignáce z Loyoly (1921).

Existence (l. *existentia*), jsoucnost, byt je to, nač se tážeme slovy: Jest věc? Ježto jde o pojem naprosto jednoduchý, nelze jej určití výměrem, nýbrž pouze vysvětliti. Pokud je něco v pouhém pomyslu, v rozumu nebo v pouhé vloze čili možnosti, dotud nemá e., není bojující, skutečné. Dokud semeno nevzklíčilo, je rostlina v pouhé vloze čili možnosti; dokud stavitel má plán domu v pouhé ideji svého rozumu, jest dán v pouhé možnosti. Když věc nabývá e., tu vystupuje ze své vlohy (příčiny) do skutečnosti. E. je tedy kon bytnosti, jímž bytnost buď z pomyslu, z ideje nebo z vlohy byla převedena do skutečnosti. Všichni tvorové zahrnují ve svém rozumu možnost a skutečnost (potenci a akt), proto se u nich byt a bytnost liší; pouze u Boha je bytnost zároveň i bytem.

Existenciální filosofie, existencialismus, označení pro moderní názor filosofů Heideggera a Kierkegaard, že bytí člověka se liší od ostatních věcí tím, že se samo jako takové poznává. Heidegger nazývá toto pochopení sebe existenciálním pochopením bytí. V něm je základ pro vědecké pochopení bytí vůbec, „existencialitu“ člověka a „existenciální analytiku“ bytí.

Lit.: A. G e h l e n, Idealismus und Existentialphilos.

Existenciální pojem jest jednoduchý pojem bytu, jestoty, jsoucnosti.

Existenciální soud je soud, který vyslovuje existenci nějakého předmětu.

Exklusivní soudy v. výlučné soudy.

Exkrece, povstávání izolovaného vzpomínkového obrazce nebo představy (*Exkretionsvorstellung* u Ziehena).

Exkurs, ve vědeckých spisech odchýlení se v poznámce nebo v dodatku od problému, o němž se právě jedná.

Ex mere negativis et particularibus nihil sequitur, z číře záporných a částečných návěstí nic nevyplyne, nelze z nich činiti žádných platných závěrů.

Exner, Franz, 28. VIII. 1802—21. VI. 1853, filosof a pedagog, v l. 1831—1848 prof. v Praze; propagoval v Rakousku herbartovství. Sp.: *Die Psychologie der Hegelschen Schule* (1843), *Über Nominalismus u. Realismus* (1842), *Über die Lehre von der Einheit des Denkens und des Seins* (1848).

Exogamie, v psychol. národů pravidlo, platné v totemismu, že členové jednoho rodu smějí se ženiti jenom s členy rodu jiného.

Exogenní, pocházející z vnějška; opak endogenní.

Exopsychická stránka osobnosti je soubor jejich vlastností, chování se a způsobů (Lasurski) na rozdíl od stránky endopsychické či vlastností najmě duševních.

Ex oriente lux (l., = z východu světlo), heslo filosofie dějin, jež původ vzdělanosti klade do zemí východních, potom kulturní orientace, jež přikládá duchovním statkům východních národů větší cenu než myšlenkovým a kulturním projevům národů západních.

Exoterický (ř. ἑξωτερικός, n. *exoterisch*, f. *exotérique*, a. *exoteric*), populární, pro širší kruh určený. Srv. esoterický.

Experiment v. pokus.

Experimentální pedagogika, pedagogický směr, založený Layem a dobudovaný Meumannem, jenž induktivní, zkušenostní cestou zkoumá podmínky a předpoklady pedagogické činnosti. Kdežto Lay měl na zřeteli hlavně speciální otázky didaktické (pokusy při vyučování jednotl. předmětům), zkoumal Meumann více psychologické podmínky výchovy na straně dítěte.

Lit.: W. A. L a y, Experimentelle Didaktik (1903); E. M e u m a n n, Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik (3 sv., 2. v. 1911—14); E. C l a p a r è d e, Psychologie de l' enfant et pédagogie expérimentale (9. v. 1922, přel. do č.).

Experimentální psychologie se na rozdíl od starší spekulativní a metafysické psychologie snaží postavit psychologii pokusem na exaktnější základ; vyšetřuje pokusně způsoby, zvláštnosti a účinky psychol. podnětů duševního dění.

Experimentum crucis, rozhodný, rozhodující pokus nebo důkaz.

Explicatio et complicatio v. complicatio et explicatio.

Explicite, výslovně, zřejmě, rozvinuté; vyložená věc nebo tvrzení; opak implicate.

Explicativní (n. *erklärend*, *explikativ*, f. *explicatif*, a. *explicative*), vysvětlovací soud v logice.

Exponibilní, to, co lze vysvětliti, nebo co potřebuje vysvětlení.

Expresionismus ve výtvarném umění je společný název pro řadu snah, směřujících proti impresionismu (v. t.); chce zachytiti vnitřní obsahovost námětů a snaží se o jejich zvýraznění.

Extase (n. *Ekstase*, f. *extase*, a. *ecstasy*), vytržení, vzrušení, vypětí zaujímá mezi druhotnými zjevy myst. života hlavní místo. Soustředění všech duševních sil na jedinou ideu utlumuje počitky a postřehy obyčejného života smyslového na míru nejmenší, člověk je jakoby vytržen z okol. smyslového světa, jeho poznávání je mimočasové a mimoprostorové. **E.** je zjev přirozený, ale při myst. zjevech náboženských bývá spojena se zvl. milostí boží.

Lit.: V l. H o p p e, Přirozené a duchovní základy světa a života (1925); Č. S t e h l í k, O ekstazi (Č. M. 1925); A c h e l i s, Die Ekstase in ihrer kulturellen Bedeutung (1902); P a u l B e c k, Die Ekstase (1923).

Extensivní, rozsažný.

Exteriorisace. Uspaný stává se bezcitným na povrchu pokožky, zato však příliš citlivým na vše, co se děje mimo něho (Foire).

Extramentální, mimo vědomí se nalézající.

Extramundanní, mimosvětý.

Extrapolace je úsudek z řady daných případů na hraniční hodnotu jako případ ideální.

Extrém, krajnost, výstřednost, přemrštěnost.

Extrospektivní metoda či způsob psychologického pozorování je pozorování projevů a pohybů, ne tak způsobu myšlení a citění (introspektivní).

F

Fabianismus je název vědeckého socialismu v Anglii, který se snažil ponenáhlu připravit státní socialismus zmonopolisováním hlavních odvětví výroby. **F.** se stavěl stejně ostře proti liberalismu jako proti marxismu s jeho třídním bojem. „Fabiánská společnost“ (podle řím. vojevůdce Fabia Cunctatora: Musíme vyčkat vhodného okamžiku) byla založena r. 1883 v Londýně a v r. 1903 splynula s Labour party. Vydávala „Fabian essays in socialism“ a časopis „New Statesman“.

Fagofobie je chorobná bázeň při polykání.

Faidon, řecký filosof, žák Sokratův; po smrti mistrově založil ve svém rodišti Elidě t. zv. elijskou školu, jež byla později Menedemem přenesena do Eretreje. Ze spisů **F**-ových se nic nedochovalo.

Fajfr, František, * 18. VIII. 1892, čes. filosof, positivist. Sp.: Positivismus a náboženství (1925), Masaryk a Comte (1925), Úpadek české filosofie (1929).

Fakt (l. *factum*), skutek, čin, děj, zjistitelná skutečnost, nepopěrná událost.

Fakticita, skutečnost, danost proti pouhé logičnosti.

Faktor (n. *Faktor*, f. *facteur*, a. *factor*), činitel, na př. v matematice, chemii, genetice a pod.

Falckenberg, Richard, 23. XI. 1851—28. IX. 1920, německý filosof směru idealistického, historik filosofie. Hl. sp.: Geschichte d. Philosophie (1886 a č., přel. do češt.); H. Lotze (1901).

Fallaciae (n. *Fallazien*, *Fehlschlüsse*, a. *fallacies*), chybné závěry; jsou-li neúmyslné, slují paralogismy (v. t.), úmyslné pak sofismata (v. t.).

Fanatismus (n. *Fanatismus*, f. *fanatisme*, a. *fanaticism*), vášnivé zastávání či hájení určité ideje; nezřídka se zakládá na duševní abnormitě.

Fanes (ř.), v orfickém učení o stvoření světa první bůh.

Fantasie či obrazivost (n. *Phantasie*, *Einbildungskraft*, f. *fantaisie*, a. *fancy*) je v starší psychologii představivost vůbec, v dnešním významu

schopnost vytvářeti představy a myšlenky, jež nebyly v podobě, v jaké se vyskytují, předmětem dřívějšího vnímání. Právě znakem novosti, jímž se vyznačují výtvořiny **f.**, liší se **f.** jako základ každé duševní tvůrčí činnosti od paměti jako schopnosti, obnovovati představy, ačkoliv jsou obě tyto schopnosti v těsné souvislosti. Wundt rozlišuje obrazivost trpnou, která je ve vzpomínání, od činné, která je řízena přesně určenými představami účelu. Význam její pro poznání zdůrazňují zvláště Hume a Kant. Vědomé a nevědomé působení její pak vytkla Schellingova škola filosofická. Účinnost fantasie jeví se nejvíce v intuici a v sugesci, v estetice, náboženství a metafysice. Na představách obrazivosti vznikajících vznikají city, které podle některých psychologů (Meinong) jsou citům skutečným či pocitům pouze podobné, podle jiných však (Witasek) s nimi stejné hodnoty. Také úsudky bývají řízeny představami obrazivými (Meinong) a dávají pak podnět k domněnkám či hypotézám.

Lit.: R i b o t, Essai sur l'imagination créatrice (1900); S c h ö p p a, Die Phantasie nach ihrem Wesen u. ihrer Bedeutung für Geistesleben (1909); Benno E r d m a n n, Die Funktionen der Phantasie im wissensch. Denken (1913); W. D i l t h e y, Die Einbildungskraft des Dichters (Ges. Schr., Bd. 6, 1924).

Fantasma (n. *Phantasma*, f. *fantôme*, a. *phantasm*) ve smyslu psychologickém je zvláště živá představa obrazotvorná, která vzniká obyčejně na podkladě halucinací, a je proto klamná. Bývá příznakem mnohých chorob duševních.

Farges, Albert, 1848—1930, francouzský novoscholastik. Sp.: Etudes philosophiques pour vulgariser les théories d' Aristote et de Saint Thomas et montrer leur accord avec les sciences 10 sv., 1890 až 1907), La philosophie de M. Bergson (1912), Les phénomènes mystiques (1921).

Fascinace, také kaptace zvaná (Descourtis), je stav zaujetí smyslového a citového, který jeví se v hypnose. Hypnotisovaný je cele zaujat hypnotisérem, jehož slova i pohyby jsou mu podněty napodobení a odvety. V každém případě záleží **f.** na moci pohledu.

Fašismus (z it. fascio = svazek), polit. hnutí, jež se za vedení Mussoliniho domohlo v r. 1922 v Itálii vlády. Je to politicko-státovědná, hospodářská a sociální soustava, jež se snaží podříditi všechny jednotlivé zájmy zájmu státnímu. Odmítá proto jak individualistické pojetí společnosti, tak demokratickou státní formu. Zdůrazňuje prvek národní a autoritu a potírá stranictví, tajné společnosti a pod. **F.** žádá stavovské zřízení, aby takovým organickým rozvojem byl překonán liberalismus i třídní boj. V tomto smyslu se též provádí výchova mládeže. Katolický názor světový je **f-em** pokládán za mravní prvek italské kultury. Ve spojení království a papežství spatřuje se třetí Řím (Roma terza) jako pokračování římského imperia. Vůdce fašistické strany (duce) je zároveň hlavou vlády a je odpovědný pouze králi. Stavovské zřízení vede Ministero delle corporazioni, spory pracovní řeší Magistrato del lavoro. Politický systém a organizační zřízení **f-u** jsou fašisty samými pokládány za čistě národně italské. Přes to jsou v různých zemích politické strany,

jež napodobují ital. fašismus, zejm. národní socialisté v Německu, přívrženci Action française ve Francii, fašistická strana v Československu.

Lit.: Rocco, La dottrina politica del fascismo (1925); Chiurco, Storia della rivoluzione fascista (5 sv., 1929); Rob. Michels, Sozialismus und Faschismus in Italien (1925); G. Valois, Le fascisme (1927); J. S. Barnes, The universal aspects of fascism (1928); B. Mussolini, Il fascismo e le corporazioni (1931).

Fatalismus (n. *Fatalismus*, f. *fatalisme*, a. *fatalism*), víra v naprostou vládu osudu (*fatum*), mínění, že všechno dění jest určeno neodvratným osudem a probíhá bez možnosti zásahu svobodné vůle. Zastánci někteří stoikové a islamisté.

Lit.: B. Conta, Théorie du fatalisme (1877).

Fatum, výrok osudu, určení osudu, osud, který se nedá změnit.

Fausse reconnaissance nazývá se francouzsky nesprávné poznávání ve vzpomínkách. Podobné je tomu, co označováno bývá jako *déjà vu*, kde omyl není tak zřejmý (v. t.).

Lit.: R. Herbertz, Über die sog. „Fausse reconnaissance“ (Psychol. Rundschau, 4, 1933).

Fáze, okamžitý stav nějakého pohybu duševního obsahu.

Febronianismus, nábož. hnutí osvícenské doby, nazvané podle Justina Febronia (pseud. biskupa Hontheima, † 1790), jenž ve svém spise „De statu ecclesiae“ (1763) hlásal, že nositelem moci v církvi je celková církev, jejíž vůle se projevuje na koncilech. Papež a biskupové jsou podřízeni moci koncilů. Papež je pouze strážcem církevní jednoty, jiné moci nemá. R. 1764 byl f. odmítnut papežem Klementem XIII. **F-em** byl vyvolán t. zv. josefinismus.

Lit.: O. Mejer, Febronius (2. v. 1885); Stümpfer, Die kirchenrechtl. Ideen des Febronius (1908).

Federalismus, označení pro ústavní formu spolkového státu, v níž je jednotlivým zemím ponechána co největší samostatnost. Srv. unitarismus.

Fechner, Gustav Theodor, 10. IV. 1801—18. XI. 1887, něm. fysik a filosof, zakladatel t. zv. psychofysiky, experimentální psychologie a estetiky. Měl také již zájem na jevech dnes zvaných parapsychologickými. Jeho světový systém je pantheistický, celý svět je podle jeho názoru oduševněný. **F.** spojuje s exaktním přírodovědeckým badáním fantastické spekulace. **F.** formuloval t. zv. Weberův-Fechnerův zákon (v. t.). Sp.: Über das höchste Gut (1846), Das Büchlein vom Leben nach dem Tode (1836), Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen (1848), Über die Seelenfrage (1861), Elemente der Psychophysik (1860), Zur exper. Ästhetik (1873), Vorschule der Ästhetik (2 sv., 1876), In Sachen der Psychophysik (1877), Revision der Hauptpunkte der Psychophysik (1882). — Byl prvním psychologem, který pozoroval sled duševních jevů podle obdoby matematických řad a zavedl jimi navoděný způsob pokusů.

Lit.: Kuntze, G. T. F. (1892); W. Wundt, G. T. F. (1901); Imre Hermann, G. T. F. (1926).

Feješ, Jan, 1764—1823, slovenský osvícenský filosof. Sp.: *De mundo optimo, non optimo* (1811).

Felapton, v log. 2. modus 3. figury. Horní návěst je obecně záporná (e), dolní návěst obecně kladná (a), závěr částečně záporný (o). Formulka: M e P | M a S | S o P. Příklad: Žádný plyn nemá pevný objem; všechny plyny jsou tělesa; některá tělesa nemají tedy pevný objem.

Felbiger, Johann Ignaz, 6. I. 1724—17. V. 1788, něm. pedagog osvícenské doby; zreformoval za Marie Terezie národní školství rakouské. Sp.: *Allg. Schulordnung für Österreich* (1774); *Methodenbuch* (1775).

Lit.: E. G. Walther, J. I. F. (1903).

Feminismus, 1. zženštilost v povaze i ve vystupování, vyskytující se zejm. u homosexuálních mužů; 2. snaha, zvýšiti vliv žen ve státě, společnosti a duchovním životě.

Lit.: k 2.: Jar. Kříženecký, *Feminismus a evolutionismus* (R. F. 1921); Eberhard, *Feminismus und Kulturuntergang* (2. v. 1927); A. Brandt, *Feminismus. S. Bedeutung u. Folgen* (1929).

Fenomenalismus (n. *Phänomenalismus*, f. *phénoménisme*, a. *phenomenalism*), nauka, jež sice uznává skutečnost, realitu, ale soudí, že podstaty její nelze poznati. Poznatelný je pouze zjev, a to buď vnímáním (f. sensualistický) nebo myšlením (f. racionalistický). Srv. positivismus, realismus.

Lit.: H. Kleinpeter, *Der Phänomenalismus* (1913); Bradley, *Appearance and reality* (2. v. 1896); W. Windelband, *Über Sinn u. Wert des Phänomenalismus* (1912).

Fenomenologie značí Ed. Husserlovi (v. t.) vědu o podstatě čirého vědomí, disciplinu popisnou, zkoumající pole čirého vědomí v čiré intuici. Je to věda eidetická (v. t.), které jde o přímý postřeh bytnosti ve zjevech. F. probírá uspořádání vědomé, jež jest pro různé předměty různé. Každá zkušenost má svůj zvláštní způsob, každý jev pak svoji podstatu. Číře psychologické vysvětlování jevů falšuje smysl a povahu logických zákonů. Při každém poznání nutno rozlišovati psychol. akt poznávací a logický vztah pojmu. Proto Husserl odděluje psychologii jako vědu o zkušenostním vědomí od f. Srv. jeho spisy *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (1913), *Formale u. transzendente Logik* (1929). F. získala v poslední době velkou řadu stoupenců u nejrůznějších národů.

Lit.: Levinas, *La théorie de l'intuition dans la phénom. de Husserl* (1931); Reyer, *Einführung in die Phänomenologie* (1926); Jul. Kraft, *Von Husserl zu Heidegger. Kritik d. phänomenol. Philosophie* (1932).

Fenomenon v. jev.

Fenotyp, vnější forma, jakou se nám projevuje individuum nebo některá jeho vloha; jsou to aktualisované zděděné dispoice (genotyp), t. j. proměněné účinkem vnějších vlivů ve znaky, jak jsou přístupné našemu hodnocení.

Ferekydes, řec. filosof z ostrova Syru ze 6. stol. př. Kr.; podal ve svém díle Πεντέμυχος ve formě pohádky svou nauku o stvoření.

Ferguson, Adam, 20. VI. 1724—22. II. 1816, angl. filosof a historik, eklektik. Fil. spisy: *Institutes of moral philosophy* (1769), *Principles of moral and political science* (1792), *Essay on the history of civil society* (1767).

Lit.: *Small*, *Memoirs of A. F.* (1864); *Kanekó*, *Die Moralphilosophie F-s* (1904).

Ferio, v log. 4. modus 1. figury. Horní návěst je obecně záporná (e), dolní návěst částečně kladná (i), závěr částečně záporný (o). Formulka: $M e P \mid S i M \mid S o P$. Příklad: Žádný člověk není nesmrtelný; někteří tvorové jsou lidé; někteří tvorové nejsou tedy nesmrtelní.

Ferison, v log. 6. modus 3. figury. Horní návěst je obecně záporná (e), dolní návěst částečně kladná (i), závěr částečně záporný (o). Formulka: $M e P \mid M i S \mid S o P$. Příklad: Žádný chemický prvek se nedá chemicky rozložit; některé chemické prvky jsou plyny; některé plyny se tedy nedají chemicky rozložit.

Ferrari, Giuseppe, 1812—1. VII. 1876, it. filosof a historik, pozitivista. Sp.: *Vico et l' Italie* (1839), *Essai sur le principe et les limites de la philosophie de l'histoire* (1843), *La filosofia della rivoluzione* (1851), *Teoria dei periodi politici* (1874).

Lit.: *Mazzoleni*, G. F., *i suoi tempi e le sue opere* (1877); *Nicoli*, *La mente di G. F.* (1902).

Ferri, Enrico, 25. II. 1856—12. IV. 1929, ital. kriminalista a politik, založil s Lombrosem pozitivistický směr trestního práva. Sp.: *Teoria dell' imputabilità e negazione del libero arbitrio* (1878), *L'omicidio-sucidio* (1884 a č.), *Socialismo e scienza positiva* (1894), *Studi sulla criminalità* (2. v. 1926), *Principi del diritto criminale* (1928).

Ferri, Luigi, 15. VI. 1826—19. III. 1895, ital. filosof, hlásal spiritualistickou metafysiku a dynamický monismus. Sp.: *Della filosofia del diritto presso Aristotele* (1855), *Sulle attinenze della filosofia e sua storia con la libertà e con l' incivilimento* (1863), *La psychologie de l' association depuis Hobbes jusqu'à nos jours* (1883), *Dell' idea dell' essere* (1888).

Lit.: *Tarozzi*, *La vita e il pensiero di L. F.* (1895); *G. Tauro*, L. F. (1896).

Ferrier, James Frederick, 1808—1864, angl. filosof, kritický idealista; úkol filosofie vidí v odstraňování omylů obyčejného myšlení. Sp.: *Institutes of metaphysics* (1854), *Works* (1866).

Lit.: *E. S. Haldane*, J. F. F. (1899).

Fesapo, v log. 4. modus 4. figury. Horní návěst je obecně záporná (e), dolní návěst obecně kladná (a), závěr částečně záporný (o). Formulka: $P e M \mid M a S \mid S o P$. Příklad: Žádná rostlina není smyslová bytost; každá smyslová bytost je živočich; tedy některý živočich není rostlina.

Festino, v log. 3. modus 2. figury. Horní návěst je obecně záporná, dolní návěst částečně kladná (i) a závěr částečně záporný (o). Formulka: $P e M \mid S i M \mid S o P$. Příklad: Žádný ssavec nedýchá žábami; některá zvířata dýchají žábami; některá zvířata nejsou tedy ssavci.

Fetišismus (n. *Fetischismus*, f. *fétichisme*, a. *fetichism*), 1. uctívání předmětů přírodních i uměle vyrobených, jako by byly sídlem duchů a magických sil; je rozšířen zvláště v záp. Africe a sev. Asii. 2. Erotický **f.**, pohlavní zvrácenost záležející v dráždění pohlavního pudu částkami oděvu nebo těla milované osoby.

Lit.: k 1.: Fritz Schultze, *Der F.* (1871); Baudin, *Fétichisme et féticheurs* (1884); Haddon, *Magic and fetichism* (1906); M. Briault, *Polythéisme et fétichisme* (1929); k 2.: W. Stekel, *Der Fetischismus* (1923).

Feudalismus (z l. feudum = léno) sluje středověká právní soustava na zásadě pozemkového vlastnictví. Vrchní vlastnictví náleželo králi, jenž uděloval léna svým manům čili vasalům, a ti zas dalším vasalům. Pán měl přímá práva proti svému vasalu, nikoliv vůči podvasalům; tu měl pouze nepřímé právo. Tím nastala nerovnost stavů: hrstka vybraných aristokratů a masy bezprávného lidu. Střední třída, měšťanská, byla málo významná. Jen ten, kdo měl rozsáhlé pozemky, mohl zaujímati vyšší postavení, ježto jejich rozdávaním v léno si získával množství zavázaných lidí. Feudální šlechta byla i vojenskou; jenom ona vedla války a dostávala lénem i státní úřady. Novověké vynálezy, jež přetvořily základy vojenského zřízení feudálního a přivedily změny sociálních poměrů, hlavně rovnost před zákonem a občanskou svobodu, odstranily i **f.**

Lit.: Spangenberg, *Vom Lehnstaat zum Ständestaat* (1912); Otto Hintze, *Wesen u. Verbreitung des Feudalismus* (1929).

Feuerbach, Ludwig, 28. VII. 1804—13. IX. 1872, zakladatel novějšího naturalismu a anthropologismu, odmítá metafysiku a hlásá náboženskou psychologii, podle níž víra je číře individuální přání srdce. F-ova fil. je dosud živá mezi monisty a volnomyšlenkáři. Sp.: *Gedanken über Tod u. Unsterblichkeit* (1830), *Geschichte der neueren Philosophie v. Baco von Verulam bis Benedict Spinoza* (2 sv., 1833—37), *Pierre Bayle* (1838), *Das Wesen d. Christentums* (1840), *Das Wesen d. Religion* (1845, přel. do češt.), *Theogonie* (1857), *Grundsätze d. Philosophie d. Zukunft* (1843).

Lit.: Bolin, L. F., *sein Wirken u. seine Zeitgenossen* (1891); Kohut, L. F., *sein Leben u. seine Werke* (1909); Jodl, L. F. (2. vyd. 1921).

Ficino, Marsilio (Marsilius Ficinus), 19. X. 1433—1. X. 1499, ital. lékař a filosof, horlivý platonovec, učitel na platonské akademii, založené kolem r. 1440 ve Florencii. Platonismus považoval za prostředek k upevnění křesťanské víry. Podal cenné překlady spisů Platonových a Plotinových; zabýval se též alchymii. Sp.: *Platonica theologia de animorum immortalitate*.

Lit.: Saitta, *La filosofia di M. F.* (1924); Dreß, *Die Mystik des M. F.* (1929).

Fideismus značí 1. nauku, podle níž vyšší pravdy nedají se pochopiti vědecky, nýbrž pouze věrou. Ve středověku byl tuhý boj mezi **f-em**, který dával přednost víře, a racionalismem, který vysvětloval vše rozumově. V novověku hlásali **f.** De Bonald a Bautain. 2. Sabatierova

(v. t.) nauka, zvaná též symbolofideismus, převádí pochopení dogmat náboženských na nábož. city.

Lit.: A. Berthoud, A. Sabatier et Schleiermacher (1907).

Figura, vzorec pro útvary sylogismů v logice. Na př. I. figura slove Barbara (v. t.).

Fichte, Immanuel Hermann, 18. VII. 1796—8. VIII. 1879, něm. filosof, hlásal spekulativní theismus. Sp.: Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie (1829), Grundzüge zum System der Philosophie (3 sv., 1833—46), System der Ethik (2 sv., 1850—53), Psychologie (1864—73), Die theistische Weltanschauung und ihre Berechtigung (1873), Der neuere Spiritualismus, sein Wert u. seine Täuschungen (1878).

Lit.: S c h e r e r, Die Gotteslehre von I. H. F. (1902); Hildegard H e r r m a n n, Die Philosophie I. H. F-s (1928).

Fichte, Johann Gottlieb, 19. V. 1762—29. I. 1814, něm. filosof vědosloví, v němž se snaží vysvětliti Kantovu filosofii idealismu objektivně. Nejvyšším principem všeho je absolutní, nadindividuální já, jež není substancí, nýbrž děním. Hlavní spisy: Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre (1794), Die Bestimmung des Menschen (1800), System d. Sittenlehre (1812), Staatslehre (1813), Reden an die deutsche Nation (1808).

Lit.: Kuno F i s c h e r, F.s Leben, Werke u. Lehre (4. v. 1914); M e s s e r, F. (1920); Medicus, J. G. F. (1905); H e i m s o e t h, F. (1932); M a x W u n d t, J. G. F. (1927); L é o n, La philosophie de F. (1902); W a l l n e r, F. als politischer Denker (1926). Reinhold S c h n e i d e r, F. Der Weg zur Nation (1932).

Fikce (n. *Fiktion*, f., a. *fiction*) značí ve vědeckém myšlení mínění, jehož nepravděpodobnost je sice zřejmá, ale jež slouží k praktickým účelům. Myslíme „jako by“ (als ob) se věci tak měly, což ovšem není pravda, ba ani nemůže býti pravda. Takto mluví Kant o Bohu, svobodě vůle, nesmrtelnosti, věci o sobě, jest nazývá „prosté ideje“ čili fikce. Teorii fikcí — fikcionalismus — sestrojil Vaihinger ve spise „Die Philosophie des Als ob“ (10. vyd. 1927).

Lit.: Ferd. P e l i k á n, Fikcionalismus novověké filosofie (1929).

Fiktivní soud (Vaihinger) vyslovuje možnost nebo nutnost srovnání s tím, že tento soud má jenom subjektivní platnost.

Filantropie, láska k bližnímu, lidumilství, dobročinnost.

Filantropismus, pedagogický směr, který pod vlivem myšlenek J. J. Rousseaua chtěl vybudovati nové školství, kde by mládež výchovou podle zákonů přírodních a podle pravidel rozumu byla vedena nejen k dokonalosti, ale i ke štěstí. Hlavním představitelem f-u jest Basedow, u nás Fr. J. Kinský. Filantropové chtěli beznáboženskou školu; své výchovné ústavy nazývali filantropina. První filantropinum založil Basedow r. 1774 v Desavě.

Lit.: R a u s c h e n f e l s u. P i n l o c h e, Geschichte des Philanthropinismus (2. v. 1914).

Filipov, M. M., 1858—1903, rus. filosof, evolucionista a monista; hlásá filosofii skutečnosti, jež vede k dvěma hlavním zásadám: k zákonu

vývoje a k teorii závislosti duševních jevů na hmotných podmínkách jsoucna. Sp.: *Filosofija dejstvitelnosti* (2 sv., 1895—98).

Filodemos z Gadary, řec. filosof z 1. stol. př. Kr., epikurovec; napsal četné spisy o epikurovské filosofii.

Filolaos, řec. filosof z konce 5. stol. př. Kr., pythagorovec; číslo považuje za princip poznání. Učil, že země a protizemě se pohybují kolem ústředního ohně. F. měl velký vliv na Platona a jeho následovníky.

Filomatie (ř.), touha po vědění.

Filon z Alexandrie, zv. F. Žid, * kolem r. 25 př. Kr., židovsko-helénský filosof; na jeho filosofii působili zejména Platon a stoikové, také však pythagoreismus i jiné směry. Snaží se dáti monotheismu filosofickou náplň a uvésti transcendenci a osobnost Boha v soulad s imanencí božského působení ve světě, při čemž považuje „logos“, světový rozum, za prostředníka mezi Bohem a světem. Hl. sp.: *De mundi opificio*, *Legis allegor.*, *De vita Mosis*, *De caritate*, *De somniis*.

Lit.: H e r r i o t, *Philon le Juif* (1897); B r é h i e r, *Les idées philosophiques et religieuses de Philon* (1908); I s. H e i n e m a n n, *Ph-s griechische u. jüdische Bildung* (1932).

Filon z Larissy, žák a nástupce Kleitomachův z 1. stol. př. Kr., učitel Ciceronův, zakladatel čtvrté Akademie. Ve svém skepticizmu připouští jisté poznání a evidenci.

Lit.: C. F. H e r r m a n n, *De Philone Larissaeo* (1851).

Filosof (řec., = přítel moudrosti), původně vědec vůbec, v dnešním významu ten, kdo se odborně zabývá filosofií a jejími dějinami a přispívá tak k dotváření filos. názoru. Nejvyšší formu f-a představuje filosofický genius, jenž svým nadáním a tvůrčí schopností spoluurčuje dějinný vývoj filosofie a tím i lidského myšlení. V širším smyslu rozumí se f-em i člověk, který si ze svých osobních zážitků vytváří obecný světový názor, aniž pěstuje filosofii jako vědu.

Lit.: H e r z b e r g, *Zur Psychologie der Philosophie u. der Philosophen* (1926); K o z a k, *Die Psychologie des Philosophen* (1931).

Filosofem (ř. φιλοσόφημα), filosofická teorie, filosofická nauka, výrok nějakého filosofa; u Aristotela znamená f. apodiktický sylogismus.

Filosofická anthropologie, nauka o člověku, filos. disciplína, jež shrnuje všechno vědění o člověku a jeho životních projevech. F. a. buduje na výsledcích všech věd, jednajících o lidské osobnosti, jako psychologie, biologie, charakterologie, fysiognomiky; těží rovněž z filosofie dějin i jiných disciplín filosofických.

Lit.: M. S c h e l e r, *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (1928); G r o e t h u y s e n, *Philos. Anthropologie* (1929).

Filosofie (ř. φιλοσοφία, l. *philosophia*, n., f. *Philosophie*, a. *philosophy*) je věda o řádu všeobecném, i co do myšlení i co do skutečnosti, jež jsouc v nejužším styku s veškerým vědáním, přihlíží k výsledkům věd odborných a spojuje je v jednotu, aby našla poslední výslednici všeho, t. j. všeobecný názor světa a života, jenž by odpovídal jak požadavkům rozumu, tak potřebám citu. Je to tedy věda o nejvyšších principech a zároveň nauka o světovém názoru, t. j. věda o posledních

faktech vědění, poznání, bytí a jednání a zároveň snaha o syntésu obecných výsledků všeho vědění v jednotný světový a životní názor. **F.** zkoumá tedy na př. podstatu hmoty, síly, života, duše, vývoje, prostoru, pravdy, absolutnost poznání atd. Podle různých hledisk rozeznáváme různé směry filosofické. Odlišná stanoviska mohou se týkati buď otázek noetických, metafysických nebo etických (srv. přísl. hesla). Hlavní discipliny filosofické jsou logika, noetika, metafysika, přírodní filosofie, psychologie, přirozená theologie neboli theodicea, etika, estetika, filosofie právní a sociální, filosofie náboženství, filosofie dějin a filosofie výchovy. Mnohdy se rozsah **f.** podstatně zužuje a počítají se k ní jenom metafysika, etika, noetika a logika, jindy se dokonce ztotožňuje jenom s metafysikou, nebo jenom s noetikou nebo s etikou.

F-í nějakého oboru (řeči, matematiky atd.) rozumí se zkoumání nejabstraktnějších a nejobecnějších problémů a pojmů příslušného oboru, potom také vědoslovné (noetické a logické) úvahy o jevech toho kterého oboru.

F. znamená slovně lásku k moudrosti, touhu po vědění, a v tom smyslu ji také pojímali starověcí filosofové. Podle **P l a t o n a** je **f.** zjednávání si vědomostí. Filosofové se však nesmějí spokojovati s tím, co je pomíjivé, zdánlivé, čiře smyslové, nýbrž musejí usilovat o poznání jsoucna věcí, o pochopení smyslu všeho bytí. Aristotelovi značí **f.** vědu vůbec, souhrn všeho vědění. Jejím předmětem je veškeré jsoucno. Při tom rozlišuje první **f-i**, t. j. obecnou vědu o podstatě jsoucna, o principech věcí, od **f-i** ostatních, jež zkoumají jednotlivé, speciální obory jsoucna. Podle dnešního názvosloví rozlišuje **A r i s t o t e l e s** metafysiku od ostatních filosofických disciplin i od věd odborných. Aristoteles spatřoval, ač mu jinak neunikal vztah poznání k životu, přece jen vlastní cíl filosofie v teoretickém poznání. Naproti tomu zdůrazňovali praktický cíl **f.** stoikové, již v ní spatřovali snahu po ctnosti a moudrosti, a epikurovci, jimž posledním cílem **f.** byla blaženost. Novoplatonovci se snažili **f-i** plně uspokojiti náboženskou touhu člověka a dali jí proto ráz bohoslovný, mystický, theosofický.

Středověk spokojil se sice s výměry, jak je stanovila antika, ale rozlišuje již přesně theologii od **f.** Theologie jedná sice stejně jak **f.** o Bohu, člověku, o světě a jejich vzájemných vztazích, nevychází však z principu rozumového, nepostupuje důvody pouze rozumovými, nýbrž spoléhá na autoritu, na Písmo sv. a na Zjevení. Theologii odpovídá víra, kdežto **f-i** rozumová zkušenost. Scholastika definuje **f-i** jako obecnou vědu o bytí a principech, o všem, co se dá poznati přirozeným světlem rozumu.

V nové době vznikla, hlavně vlivem **D e s c a r t e s o v ý m**, snaha uznati neomezené právo rozumu v hloubání filosofickém, což vedlo nejen k naprosté rozluce filosofie od theologie, ale i k odloučení **f.** od věd odborných. Descartes nazývá **f-i** „dokonalým poznáním všech věcí, jež člověk může věděti a jež slouží životu.“ Bacon Verulamský ji prohlásil za obecnou vědu, jejímž předmětem je Bůh, člověk a příroda. **H o b b e s o v i** podává **f.** poznání příčinné souvislosti, pokud je ovšem

přirozenému rozumu lidskému přístupna. Chr. Wolffovi značí vědění o všech věcech, jak a proč jsou možné. Na noetice zakládají **f-i** Locke, Berkeley, Hume a zvláště Kant, který proti dogmatismu staví criticismus; **f-i** definuje jako „rozumové poznání z pouhých pojmů“. Fichte označuje **f-i** jako „vědosloví“, poznání všeho poznání, Schellinga Hegel ji pojímají jako „vědu o absolutnu“, „vědu rozumu sama chápacího“. Schopenhauerovi je **f.** „vědou v pojmech“. Naproti tomuto přehnanému apriorismu **f.** ukázal Herbart na její souvislost s ostatními odbornými vědami a spatřoval její úkol ve zpracovávání pojmů jinými vědami poskytnutých. Tím připravil půdu pozitivistickému pojetí filosofie, jež hlásá, že úkolem filosofie je zpracovat to, co ve vědách je všeobecné. Auguste Comte definuje proto **f-i** jako „všeobecnou soustavu lidských poznatků“, H. Spencer jako „úplné usjednocení vědění“ a J. St. Mill jako „vědecké poznání o člověku jako jsoucnu rozumovém, mravním a sociálním. Th. Lipsovi je celá filosofie pouze vědou o vnitřní zkušenosti, duchovědou. Jiní ji zase nazývají „přírodovědou lidské duše“, „vědou věd“, „vědeckým sebevědomím lidstva“, jiní zase ji omezili na psychologii, noetiku, sociologii.

Metafysická touha lidstva ovšem brzo způsobila, že se filosofie v posledních desetiletích opět vrátila k starému svému rozsahu. V nejnovější době se opět pokládá za základní vědu, jež převyšuje všechny vědy odborné a hledá poslední a nejvyšší příčiny a důvody jsoucna. Cílem filosofie nemůže býti zajisté nic jiného, než poznání pravdy, která je jednotná, universální a životní. A v tom je také její nesmírný význam v dějinách lidského myšlení i jednání.

Lit.: O pojmu filosofie srv. A. Döring, Über den Begriff der Philosophie (1878); W. Windelband, Präludien (5. v. 1915, I.); Überweg, Grundriss der Gesch. d. Philos. (I., 12. v. 1926, s obšírnou bibliogr.); O rozdělení fil. srv. R. Flint, Philosophy as Scientia scientiarum and History of classification of sciences (1904); Em. Rádl, Moderní věda (1926); P. Oppenheimer, Die natürliche Ordnung der Wissenschaften (1926), Úvody do filosofie napsali česky Fr. Drtina, Jos. Kratochvíl, Jos. Tvrdý, z německých jsou nejznámější Külpův (přel. do č.), Jerusalemův, Eislerův, Windelbandův, Wundtův, Endresův, Paulsenův, Euckenův, Becherův. Z filos. slovníků jsou nejznámější něm. Eislerův, fr. Lalandův a Goblotův, angl. Baldwinův, it. Ranzoliho.

Filosofie citu (n. *Gefühlphilosophie*) je filosofický směr, hlásaný zejm. Hamannem, Herdrem a Jacobim, jež spatřuje pramen jistoty v citu nebo ve víře a nikoliv v myšlení.

Filosofie dějin (n. *Geschichtsphilosophie*, f. *philosophie de l'histoire*, a. *philosophy of history*) se obírá základními pojmy a metodou historie, zkoumá dějinné zákony, hodnotu historických poznatků, smysl historického dění, dějinný pokrok a vývoj, mravní světový řád, jednotlivé složky a činitele historické; je to tedy věda, která se na podkladě historického materiálu snaží získati celkový názor o historickém vývoji, pochopiti jeho vnitřní hybné síly a zařaditi **f. d.** do obecného světového názoru. Někdy se označení **f. d.** užívá jako synonyma pro sociologii (v. t.).

Třebas názvu **f. d.** užil již **Voltaire**, vyvíjí se **f. d.** jako samostatná filos. disciplína až v 19. stol. Není proto divu, že pojem **f. d.** není dosud přesně vyhraněn, a že o jejím předmětu i o jejích úkolech se stále ještě mínění různí. Dějiny znamenaly původně prosté stanovení událostí a činů v lidském životě. Teprve později se započalo s abstraktním zkoumáním o podstatě historického dění a jeho předpokladech. **F. d.** se počala vyvíjeti tehdy, když tyto výzkumy zasáhly do logiky, noetiky a metafysiky.

První soustavný pokus o výklad historického dění podal sv. **Augustin** ve spise „*De civitate Dei*“. Středem dějin je Kristus jakožto ideál lidstva. Lidské dějiny představují neustálý boj spravedlivých, s Bohem pracujících, s těmi, kdož se od Boha odvracejí a páchají zlo. Základem výkladu dějin je myšlenka spásy člověka i lidstva. Podobné čiře spekulativní pojetí výkladu dějin nalézáme později u Francouzů **Bossueta**, Josefa de **Maistra**, de **Bonalda**, u Němců **Görresa**, **Friedricha Schlegla** a četných jiných filosofů. **Kant** vidí hlavní cíl historického dění v rozvoji státního života, který provází rozvoj věd, umění a náboženství. **Hegelovi** je filosofie dějin základem jeho filosofie ducha, jak se projevuje v právu a mravnosti. Nejvyšším stupněm rozvinutí tohoto objektivního ducha je stát, v němž tkví i podstatná mravnost. Stát má absolutní cíl sám v sobě, je skutečným, zde na světě přítomným božstvím. Má proto nejvyšší právo nad jednotlivými občany. Národ jako celek je absolutní moc na zemi. Světové dějiny znamenají stálý pokrok v uvědomování si a uskutečňování svobody.

Hledisko spíše zkušenostní zaváděli do výzkumu dějin v době osvícenské Francouzi **Montesquieu**, **Voltaire** a **Rousseau**, zvláště však Ital **Giambattista Vico**, jehož spis, „*Principii di una scienza nuova*“ (1725) znamená první novověký pokus o soustavnou filosofii dějin. Také **Vicovi** je stejně jako sv. **Augustinovi** základem dějin božská prozřetelnost, projevující se v životě národů; **Vico** se pokouší stanovit jakési ideální vývojové zákony jednotlivých národů a stupně jejich pokroku. **Herderův** spis „*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*“ vysvětluje historické dění jako stálý vzrůst humanitního ideálu. S čiře materialistickým pojetím dějin filosofie se setkáváme u **Karla Marxe**.

Condorcetovy úvahy o pokroku civilizace spojil se sociálními ideály **saint-simonismu** zakladatel **positivismu Auguste Comte**, který dal **f. d.** název **sociologie**. Dějiny lidstva prý nám představují tři periody vývoje: dobu minulou, theologickou, kdy všechno zřízení společenské bylo založeno na víře v Boha nebo v bohy, dobu přechodnou, metafysickou, kde se vše řídí podle idejí filosofických, a dobu budoucí, pozitivní, jež bude definitivním údobím lidského vývoje. Evoluční teorii v pozměněné formě hlásal také **H. Spencer** a jiní. Podle nich má teorie vývoje buňky obdobu ve vývoji společenských forem, stejně jako struktura organismu ve stavech lidské společnosti. V nejnovější

době se uplatňuje reakce proti pozitivistickému chápání **f. d.**, které ji podřizuje přírodovědě. U nás formulovali svou **f. d.** Fr. Palacký a Aug. Smetana, na ně navázal Masaryk, jenž podobně jako Comte ztotožňuje **f. d.** se sociologií.

Je jasné, že názory o smyslu a cíli dějin souvisejí bytně se světovým a životním názorem vůbec. Pro světový názor, který neuznává rozumový princip světa, nemá ovšem lidstvo žádného cíle životního a proto také neexistuje žádná příčinnost vedle lidské libovůle. Světový názor, uznávající rozumový princip světa, přijímá objektivní účelnost dějinného průběhu. Pantheistické soustavy hlásají jako cíl všeho dění návrat světa i lidstva v původní prajednotu, theistický názor světový uznává absolutní cenu lidské osobnosti a vidí proto cíl dějin v individuálním rozvoji duchovních hodnot člověka.

Lit.: T. G. Masaryk, Rusko a Evropa (2 sv., 1919—21); R. Flint, History of the philosophy of history (1826); Renouvier, Philos. analytique de l'histoire (1896—97); G. Simmel, Die Probleme der Geschichtsphilosophie (3. v. 1907); Xénopol, La théorie de l'histoire (1908); N. Berdjajev, Der Sinn der Geschichte (1925); E. Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode (6. v. 1914, přel. do č.); G. Mehlis, Lehrb. d. Geschichtsphilosophie (1915); W. Windelband, Geschichtsphilosophie (1916); F. Sawicki, Geschichtsphil. (1920).

Filosofie náboženství jako samostatná disciplína filosofická jest plodem nejnovější doby. Starověk, středověk i doba renaissanční neznaly filosofie náboženství, nýbrž pouze „přirozenou teologii“. První počátky filosofického výkladu náboženství nalézáme v době největšího rozvoje racionalismu. Ovšem jakési náběhy k řešení jednotlivých nábožensko-filosofických záhad nalézáme stejně ve starověku, jako ve věku středním. Již sofisté zajímali se o řešení záhady původu víry v božství čili původu náboženství. Sofisté i jiní filosofové, jako Sokrates, Platon, Cicero, Terentius Varro řešili původ náboženství i význam lidové víry v božství.

Křesťanství, které uznávalo jediné Bohem zjevené obecné náboženství, nezabývalo se mnoho filosofickými úvahami o podstatě nebo správnosti tohoto náboženství, nýbrž spíše vyvracením jiných náboženských forem (pohanství, židovství, islam), jakož i bojem proti heresím.

Teprve náboženský racionalismus anglických deistů (Herbert z Cherbury, Shaftesbury, Toland, Collins, Tindal atd. počal připravovati půdu filosofii náboženství, ač cílem jeho bylo spíše filosofické, přirozené náboženství. Pravým náboženstvím podle Herberta z Cherbury je prý jen to, co je všem pozitivním náboženstvím společno a to jest právě **př i r o z e n é**, s rozumem shodné **n á b o ž e n s t v í**. David Hume zavádí do výkladu náboženství myšlenku vývoje a zdroj náboženské víry nespátřuje v rozumovém hloubání, nýbrž v pocitech strachu a naděje, jež nutily lidstvo k uznání neznámých mocí, jež působí na lidský život. Původním náboženstvím podle Huma byl prý tedy polytheismus.

Im. Kant soudil, že náboženství spočívá v poznání našich mravních povinností jakožto příkazů božských. Náboženství splývá s morálkou.

Schelling vidí v náboženství zobjektivovanou spekulaci a Hegel nazývá jednotlivé formy náboženské stupni dialektického procesu. Náboženství splývá u Hegla věcně s filosofií, ale formově je nižší nežli filosofie, ježto nelíčí absolutno, Boha, pojmově, nýbrž názorně, smyslově. Takováto pojetí náboženství musila přirozeně skončiti v úplném ateismu Feuerbachově, jenž prohlásil veškeru teologii za anthropologii a Boha za výmysl lidské fantasie a touhy po dokonalosti.

Empirický ráz druhé polovice 19. století způsobil i ve filosofii náboženství obrat ke zkoumání zkušenostnímu, jež bylo spojeno s rozbujelou v té době myšlenkou evolucionismu. E. B. Tylor, Herbert Spencer, M. Müller, E. v. Hartmann vymýšlejí nové teorie o původu a vývoji náboženství. W. Wundt a William James zkoumají psychologické podklady náboženských forem. James učí, že základním pramenem náboženství je cit, kdežto filosofické a theologické formule jsou teprve druhotné výtvořiny. Tím se sblížuje s dřívějším názorem Fr. Schleiermachera, jenž viděl podstatu náboženství v citu závislosti jedince na vesmíru.

Předmětem filosofie náboženství je náboženství jako obecně daný projev lidského života. Filosofie zkoumá v první řadě podstatu náboženství. Co jest náboženství? Které jsou jeho základní znaky? Jaký je jeho úkol a jaký poměr k jiným kulturním činitelům? Podstatu náboženství tvoří uctívání božství (cultus Dei), jež jest určité jeho poznaní. Bez ideje Boha není žádného náboženství. Ježto pak poznání a uznání božství je předpokladem uctívání Boha, jest subjektem i nositelem náboženství jenom bytost rozumná.

S podstatou náboženství souvisí otázka původu náboženství a to jak psychologického, tak historického. Filosofie náboženství, opírajíc se o dějinnou skutečnost existence náboženství, zkoumá původ náboženských pojmů s hlediska psychologického i noetického. Nespokojuje se s vývojovou teorií o původním beznáboženském stavu lidstva, nýbrž uznává božský původ náboženství.

Od výzkumu podstaty náboženství postupuje filosofie náboženství k hodnocení náboženské víry, ke zkoumání její pravdivosti, platnosti a oprávněnosti, jakož i k jeho praktické hodnotě životní. Jedná se tu o otázkách noetických, metafysických a etických v poměru k božství. Pojmy náboženské uvádějí se v soulad s obecnými pojmy kulturními. Atheistický názor světový popírá v základě každou filosofii náboženství; theistický názor vidí v Bohu původ i cíl všeho dění. Bůh je tvůrcem a udržovatelem všeho jsoucna a poslední cíl všeho dění jest u Boha. V Bohu jest vrcholný bod všeho bytí: Dobro, Pravda, Krása, Život.

Lit.: R. Eucken, Hauptprobleme der Religionsphilosophie der Gegenwart (5. v. 1912); G. Wunderle, Grundzüge der Religionsphilosophie (1924); J. P. Steffes, Religionsphilosophie (1925); J. Hontheim, Theodicea sive theologia naturalis (1926); Przewara, Religionsphilos. Kathol. Theologie (1927); Em. Soukup, Filosofie náboženství (1935); F. Linhart, Úvod do filosofie náboženství (1930); M. Scheler, Vom Ewigen im Menschen (1923); R. Otto, Das Heilige (22. vyd., 1932).

Filosofie výchovy v. pedagogika.

Filostratos, jméno čtyř řeckých sofistů z 2. a 3. stol. po Kr.; nejvíce z nich vynikl Flavius F. († kolem 250), jenž m. j. napsal životopis Apollonia z Tyany.

Finalita (n. *Zweckmäßigkeit*, *Finalität*, f. *finalité*, a. *finality*), jsoucnost příčin, spojování všeho dění a všech jevů s hlediska účelu, cíle. **Finalismus** znamená účeloslavný názor světový. Opakem je mechanismus. Srov. též teleologie.

Finis (lat.) — účel, cíl, úmysl, záměr; finální značí účelný.

Finitismus je nauka o konečnosti světa, prostoru, času, síly, hmoty a pod. Opak infinitismus.

Lit.: N. M. Poppovich, *Die Lehre vom diskreten Raum* (1922).

Finská filosofie v. severská filosofie.

Fischer, Josef, 2. IV. 1891, čes. filosof, umírněný pozitivista. Sp.: *Myšlenky a dílo Fr. Palackého* (2 sv., 1926—27), *Presidentův program* (1921), *Filosofie v reformě střední školy* (1921), *Válka a mír v antické filosofii* (1935).

Fischer, Josef Ludvík, * 6. XI. 1894, profesor sociologie a filosofie na Masarykově universitě v Brně. Vyšel z pragmatismu, vypracoval se k vlastní filos. soustavě, již nazval filosofii skladebnou. Sp.: *A. Schopenhauer* (1921), *O vědomí* (1920), *Filosofie, její podstata a problémy* (1922), *St. Simon a A. Comte* (1925), *O pravdách a filosofech* (1926), *Glossy k české otázce* (1926), *Útek před starou filosofii* (1920), *Über die Zukunft d. europäischen Kultur* (1929), *Kultura a regionalism* (1930), *Soustava skladebné filosofie I.* (1931), *Zrcadlo doby* (1932), *Třetí říše* (1932), *Krise demokracie* (2 sv., 1933), *Věčný a časový úkol filosofie* (1935).

Fischer, Kuno, 23. VII. 1824—5. VII. 1907, něm. filosof, historik filosofie. Hl. sp.: *Geschichte der neueren Philosophie* (1852—1877, 2. vyd. 1897 nn. v 10 sv.), *Über die Entstehung und Entwicklungsformen des Witzes* (1871), *Diotima, die Idee des Schönen* (1849).

Lit.: E. Traumann, K. F. (1907); W. Windelband, K. F. (1907); Bauch, K. F. (1924); Ernst Hoffmann, K. F. (1924).

Fiske, John, 30. III. 1842—4. VII. 1901, severoam. filosof a historik, přívrženec Darwinův a Spencerův.

Fixace, první pamětní akt, zaznamenání dojmů a pocitů. Na tomto aktu závisí druh paměti. **F.** je různá jak podle konstituce a zdravotního stavu, tak podle věku.

Fixní idea (n. *fixe Idee*, f. *idée fixe*, *obsession*, a. *fixed idea*) či utkvělá myšlenka není myšlenka, kterou máme stále a úmyslně na paměti a kterou se zabýváme často či ustavičně, nýbrž myšlenka či vlastně pouhá představa, která se vtírá chorobně založenému vědomí bez náležité souvislosti smyslové a logické. Bývá protimyslná, to jest myšlení zatěžující a rušící. Jí zaviněny bývají t. zv. monomanie či třeštění, jejichž předmětem a obsahem bývají pouze určité druhy představ.

Flegmatik, člověk klidné, lhostejné, chladné povahy.

Flechsig, Paul, 29. VI. 1847—22. VII. 1929, něm. psychiatr a

neurolog, je zakladatelem nové nauky o centrech mozkových. Díla: *Die Leitungsbahnen im Gehirn und Rückenmark des Menschen* (1876), *Gehirn und Seele* (1896), *Lokalisation der geistigen Vorgänge* (1896).

Flint, Robert, 1838—1910, angl. filosof a theolog, theista. Sp.: *Theism* (1877, 10. v. 1902), *Anti-theistic theories* (1878), *History of the phil. of history* (1893), *Socialism* (1894), *Agnosticism* (1903).

Flournoy, Théodore, 15. VIII. 1854—5. XI. 1920, prof. v Ženevě, psycholog, zabýval se zejména výzkumem spiritismu. Díla: *Des phénomènes de synopsie* (1893), *Des Indes à la planète Mars* (1900), *Esprits et médiums* (1911).

Lit.: E. Claparède, Th. F. (v *Archives de psychologie* 18, 1921).

Fluidální je v parapsychologii výron osobnosti. Při určitých druzích hypnosy zjišťují někteří parapsychologové u medií jakoby odštěpování se tělesným proužkům podobné látky, kterou bývá medium spojováno s hypnotisérem.

Fobie, chorobná bázeň, na př. agorafobie (v. t.).

Foerster, Friedrich Wilhelm, * 2. VI. 1869, něm. filosof a pedagog křesťanský. Sp.: *Jugendlehre* (1904), *Schule und Charakter* (1907, přel. do češt.), *Sexualethik u. Sexualpädagogik* (1907), *Lebensführung* (1909, přel. do češt.), *Autorität u. Freiheit* (1911), *Angewandte polit. Ethik* (1925).

Lit.: Pilper, F. W. F. als Ethiker, Politiker u. Pädagog (1922); Fabian, F. W. F. (1924).

Fonismy či znění slov a tónů v „uších“ objevuje se u chorých bez náležitých podnětů vnějších a bez přímého prostřednictví smyslů. Bývají pouze příznaky, ne vlastní podstatou chorob.

Fonometr je přístroj k měření a určování mohutnosti hlasové.

Fonseca, Pedro da, 1528—1599, scholastický filosof španělský.

Fonsegrive, Georges, 1852—1917, franc. filosof katol. Sp.: *Essai sur le libre arbitre* (1887), *Elements de philosophie* (1890—91 a č.), *Catholicisme et démocratie* (1898), *Le catholicisme et la vie de l'esprit* (1899), *La crise sociale* (1901); redigoval revui *La Quinzaine*.

Lit.: B. Archambault, G. F. (1932).

Forel, August, 1. IX. 1848—27. VII. 1931, švýc. psychiatr. Díla: *Gedächtnis u. seine Abnormitäten* (1885), *Gehirn und Seele* (1894), *Das Sinnesleben der Insekten* (1910), *Der Hypnotismus* (1889 a č.), *Die sexuelle Frage* (1905 a č., přel. do češt.), *Leben u. Tod* (1908), *Ethische u. rechtliche Konflikte im sexuellen Leben* (1909), *Malthusianismus oder Eugenik* (1910).

Lit.: *Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, Bd. 6 (1926); A. v. Muralt, A. F. (1928).

Forma (n. *Form*, *Gestalt*, f. *forme*, a. *form*), tvar, podoba, způsob bytí i dění proti látce. Forma a látka jsou pojmy souvztažné a zároveň protivné. V dějinách filosofie hrají oba pojmy velkou roli. Nejstarší filosofové viděli princip světa v látce, kdežto Pythagorovci ve formě. Platon a Aristoteles hlásají, že forma je tvůrčí princip beztvárné látky. I ve filos. středověké klade se zvláštní důraz na formu, v níž Duns

Scotus vidí podstatu věcí. V estetice značí **f.** výsledek duchovní činnosti, kterou látka a dojmy dostávají nový výraz, v němž látka i **f.** splývají v jedno umělecké dílo. Opakem je látka, materia. Formální — týkající se formy.

Lit.: Geys er, *Eidologie oder Philosophie als Formerkenntnis* (1921); Herm. Friedmann, *Die Welt d. Form* (2. vyd. 1929); Hildebrand, *Das Problem der Form in der bildenden Kunst* (10. v. 1913).

Formace, utváření; vnější předměty formují podle nauky scholastické intelekt lidský tak, že se mohou vytvářeti představy.

Formalismus (n. *Formalismus*, f. *formalisme*, a. *formalism*) je vědecký směr, který klade hlavní váhu na formu, v níž spatřuje podstatu věci, kdežto obsah je věcí vedlejší. Etický **f.** hlásal Kant svým kategorickým imperativem; estetický Herbart a Zimmermann, kteří spatřovali podstatu krásna ve formě; logický projevuje se v t. zv. logice formální.

Lit.: Baldus, *Formalismus u. Intuitionismus* (1924).

Formalisté, označení skotistů, stoupců Duns Scotova učení o „*distinctio formalis*“, že totiž mezi obecnou podstatou a individualitou věci je pouze formální rozdíl.

Formální je to, co náleží a přihlíží pouze k útvaru, formě, nikoli k obsahu věci. **F.** v z d ě l á n í rozvíjí a cvičí duševní schopnosti žákovy bez ohledu na materiální obsah poznávaného.

Formulace, uvedení ve formu, stanovení.

Formule, výpověď, vyjádřená zkrácenou formou nebo použitím symbolických značek. Na př. $a = a$ (zásada totožnosti).

Fornomie (n., f. *Phoronomie*, a. *phoronomy*), vědecká práce zabývající se zkoumáním toho, jaká práce je vykonána při jednotlivých úkonech a pohybech tělesných (chůzi, plování, jízdě na kole a p.). Zkoumá se, jakou dráhu vykoná těžiště tělesné rovnováhy při takových pohybech v prostoru.

Forster, Vilém, 16. III. 1882—1932, čes. psycholog, profesor Karlovy univ., obíral se zvláště psychotechnikou. Sp.: *Energetické vlastnosti nervového dění a dynamika reflexů hybných a logických* (1921), *O duševním mechanismu* (1921), *Příspěvky k teorii vnímání prostoru* (1922), *Okultní úkazy a jich psychologický výklad* (1923), *Psychopathologie a psychotherapie* (1926), *Měření inteligence zaměstnanců stát. úřadu statistického* (1928).

Fortlage, Karl, 12. VI. 1806—8. XI. 1881, něm. filosof; své spekulativně metafysické hledisko nazývá transcendentálním pantheismem. V psychol. užíval metody sebepozorování. Sp.: *Genetische Geschichte der Philosophie seit Kant* (1852), *System der Psychologie als empirischer Wissenschaft* (2 sv., 1855), *Beiträge zur Psychologie als Wissenschaft aus Spekulation und Erfahrung* (1875).

Fořt, Josef, 25. XII. 1850—11. V. 1929, čes. politik a národohospodář, napsal též význačné práce sociologické: *O sociologických kořenech kapitálu a povaze zvlášť kapitálu peněžního* (1926), *Náčrt vědy společenské na podkladě přírodopisném* (1928).

Fotismy (n. *Photisma*, f. *photisme*, a. *photism*) či vidění předmětů a osob bez náležitého skutečného podnětu je příznakem jednak chorobným, jednak však také pouze známkou přecitlivění a přílišné podrážditelnosti. Objevuje se někdy při podrážděních sluchových jako doprovod (fonopsie). Jindy zase vyskytuje se také při podráždění smyslových obvodů vůbec (synopsie). Třeba však fotismy rozlišovati od synesthesie či soucití, kde běží pouze o soucití ve vědomí, ve smyslových ústředích.

Fouillée, Alfred, 18. X. 1838—16. VII. 1912, francouzský filosof, evolucionista a voluntarista. Ideje jsou mu skutečnými silami, jež podmiňují každý vývoj. Sp.: *La philosophie de Platon* (2 sv., 1869), *La philosophie de Socrate* (2 sv., 1874), *La science sociale contemporaine* (1880), *Critique des systèmes de morale contemporaine* (1883, přel. do češt.), *L'évolutionisme des idées-forces* (1890), *L'enseignement au point de vue national* (1891, přel. do češt.), *La psychologie des idées-forces* (1893), *Le mouvement positiviste et la Conception sociologique du monde* (1896), *Nietzsche et l'immoralisme* (1902), *Les éléments sociologiques de la morale* (1906), *La morale des idées-forces* (1908), *La liberté et le déterminisme* (6. v. 1912).

Lit.: A. G u y a u, *La philosophie et la sociologie d' A. F.* (1913); D. P a s m a n i k, *A. F-s psychischer Monismus* (1899); S. P a w l i c k i, *F-s neue Theorie der Ideenkräfte* (1893).

Fourier, Charles, 7. IV. 1772—1837, franc. socialista, náleží k t. zv. utopistickým socialistům. Jeho systém, *fourierismus*, navrhol, aby lidé bydlili pohromadě ve skupinách po 2000 osobách a každý aby si zvolil práci, na jejímž výtěžku by měli jednotlivci podíl podle své píce, nadání a kapitálové účasti. Sp.: *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (1808), *Le nouveau monde industriel et sociétaire* (1829).

Lit.: B o u r g i n, F. (1905); A. B e b e l, *Fourier* (3. v. 1907); K. A s c h, *Die Lehre F-s* (1914).

Foustka, Břetislav, * 5. II. 1862, čes. sociolog, prof. Karlovy univ. Sp.: *Slabí v lidské společnosti* (1904), *Sociální politika* (1912), *Lord kancléř Francis Bacon z Verulamů a jeho Essaye* (1933).

Lit.: J a n U h e r, B. F. (Č. M. XVIII, 1922).

Francouzská filosofie sahá svými počátky do doby rané scholastiky a její vliv na evropské myšlení byl ve všech dobách velmi mocný (Středo vě k.) Na dvorní škole pařížské již v 9. stol. učil filosofii Jan Scot Eriugena; v 16. stol. tu působili jeho žáci G e r b e r t z Aurillacu, F u l b e r t z e Chartres a hlavní představitel středov. racionalismu B e r e n g a r z Toursu. Noëticko-metafysický spor realismu a nominalismu rozvíjel se nejmocněji na půdě francouzské, kde hlásali svůj extrémní realismus Vilém z Champaux a svůj strohý nominalismus Jan Roscelin. Spor vyvrcholil v konceptualismu bystrého dialektika Petra Abélarda (1079—1142). Skeptický duch francouzský projevil se již ve 12. stol. u Amalrica z Chartres (Amaury de Bènes) a Davida z Dinantu, jakož i mnicha Gaunila z Marmontier-lez-Tours, který se pokoušel vyvracet ontolog. důkaz jsočnosti boží,

jak jej vyslovil ve svém „Proslogium“ normanský opat z Becu, později arcibiskup v Canterbury, sv. Anselm (1033—1109). V klášterní škole v Chartres, založené r. 890 výše již zmíněným Fulbertem, bylo v této době vlivné středisko duchovního života; studium humanist. bylo tu doplňováno studiem matemat., psychol., mediciny i přír. věd. Působili tu Bernard z Chartres, Thierry z Chartres, Clarembaud z Arrasu, Bernard z Toursu a jiní. V mystice nejvíce vynikli její středověký zakladatel sv. Bernard (1091—1153) a cistericiáci kláštera sv. Viktora před branami Paříže Hugo a Richard z Sv. Viktora. Ve stol. 13. stala se pařížská universita ohniskem scholastické spekulace středověké; největší mistři (sv. Tomáš Akv., Duns Scotus atd.) závodili tu hloubkou i bystrostí svých badání.

N o v ý v ě k. Po přechodné době renaissance a humanismu přebírá opět **f. f.** vedoucí roli v evrop. myšlení. Pierre de la Ramée polemizuje s obnoveným aristotelismem a žádá opravu logiky. Skeptikové a jemní psychologové Michel de Montaigne (1533—1592), kazatel-kněz Pierre Charron (1541—1603) a lékař, působící na medic. fakultě v Montpellier Fr. Sanchez (1552—1632), stejně jako právní filosof Jean Bodin (1530—1596) připravili půdu otci moderní filosofie René Descartsovi (Cartesiovi, 1596—1650), který zavedl do filosofie novou metodu, číře racionalistickou, jež se snaží z lidského sebevědomí vyvoditi veškeru pravdu, ba celý skutečný svět. Příklad matemat. a přírodních věd byl pro Descartesa rozhodující. Všecky přírodní zákony převedl na zákon pohybu; tělesa jsou pouhé automaty, které se řídí podle zákonů světové mechaniky. Kriteriem pravdy jsou jasné a přesné postřehy, jež ukazují na dualismus těla a ducha a vyžadují vrozenou ideu Boha. Svým subjektivismem zvrátil Descartes dotavadní objektivní pravdy a vytvořil vpravdě revoluční soustavu filos., jež dala celé novověké filos. jiný směr. Soustava jeho vyvolala obrovský rozruch mezi filosofy franc. i jiných zemí. Simon Foucher, biskup P. D. Huet, filosofové Port-Royalští Antoine Arnauld (1612—1694), Pierre Nicole (1625—1695), ale zvláště velký matematik a mystický filosof Blaise Pascal (1623—1662) zdůrazňovali oproti cartes. skepticismu pomoc nábož. víry a nábož. citu. Nerozřešený descartovský dualismus těla a duše pokusili se řešiti t. zv. okkasionalisté (zakl. Arnold Geulincx (v. t.), při čemž oratorianský mnich Nicole Malebranche (1638—1715) zpracoval mysticko-metafysické učení o tom, že všecky věci spatřujeme přímo v Bohu. Bůh je světlem ducha; patříce na Boha, poznáváme v něm ideje všech věd. Descartesovu přírodní filos. ostře popírali dijonský kanovník Pierre Gassendi a jeho přítel minorita P. Mersenne, obnovitelé epikureismu. Filosofie prohlášená za životní moudrost, stala se oblíbenou hříčkou u dvora a vyšších stavů; „Maximy“ hr. Larochefoucaulda a „Karaktery“ šlechtice de la Bruyèra i spisy Fontenellovy jsou toho jasným svědectvím. Anglické osvícenství rozšířilo se na půdě franc. během 18. stol. Newtonovu přírodní filosofii upravil si ve smyslu teleologickém Pierre

M a u p e r t u i s; novou státovědeckou teorií po vzoru angl. konstitucionalismu vypracoval **Charles Montesquieu** (1689—1755). Propagátorem osvícenství franc. byl **François Arouet Voltaire** (1694—1778). Lockeův empirismus přetvořil v čirý sensualismus **Etienne Condillac** (1715—1780), v čirý egoismus jeho soustavu převedl **Adrian Helvetius**; strohý materialismus hlásali lékař **de la Mettrie**, baron **Holbach** a spolupracovníci nauč. slovníku, zvaného „Encyclopédie“ za vedení **Diderotova** a **d' Alembertova**. Encyklopedisty stejně jako učení **J. J. Rousseaua** (1712—1778) připravena byla velká franc. revoluce na konci 18. stol. Filosofie ze spekulativní svě povznesenosti přešla úplně na pole praktické a snažila se rozvrátiti dotavadní zřízení státní i církevní. Přijala anglický empirismus, ale dala mu dogmatický ráz. Státovědné a sociální snahy v nových formách hlásali **Condorcet**, **Morelly** a **Mably**, jakož i **Saint-Simon**. Velká revoluce dala celému kulturnímu snažení franc. nové směrnice. Sociální a politické problémy nabývaly stále větší převahy.

N e j n o v ě j š í d o b a. Na poč. 19. stol. byla **f. f.** úplně ve vleku sensualismu. S hlediska fysiolog. pracoval tu **Cabanis** a noëtického čili „ideologického“ **Destutt de Tracy**. Do téže doby spadá i pro fil. důležitá činnost astronoma **Laplace**. Svobodnější duch opět ožil za doby **Ludvíka Filipa**; proti mater. ideologii fr. revoluce hlásali zdravý spiritualismus **Maine de Biran** (1766—1824), **Royer-Collard** (1763—1845) a **Jouffroy** (1796—1842), a tradicionalismus **De Bonald** (1754—1840) a **Joseph de Maistre** (1753—1821), trvající na zásadě, že principem poznání jest božské zjevení, udržované tradicí. Strohou, téměř skeptickou formu dal tomuto směru **Félicité Robert de Lamennais** (1782—1854). Eklektickou filosofii v pěkné formě zavedl do **f. f.** **Victor Cousin** (1792—1867), který si získal velké zásluhy o studium dějin filosofie a vychoval řadu badatelů v tomto směru (**Hauréau**, **Rémusat**, **Janet**, **Simon**, **Caro**, **Ravaisson** a j.). **Cousinův** eklekticismus byl po jistou dobu jakoby oficiální filosofií franc. universit a byl vzděláván pilně dál ve směru metafysickém a kritickém filosofy, jako byli **Leroux**, **Renan**, **Taine**, **Proudhon**, **Vacherot**, **Ravaisson**, **Fouillée**, **Lachelier**, **Renouvier**, **Pillon**, **Liard** a j. Proti této metaf. filosofii universitní vystoupil na pařížské polytechnice **Auguste Comte** (1798 až 1857) svým positivismem. Po období theolog. a metafys. mělo podle jeho plánu nastoupiti období exaktních věd — období positivismu, při čemž nejvyšší vědou se stává sociologie. Ale **Comte** sám skončil úplně nepositivisticky svou filosofii „sociokratickým“ kultem lidstva. Filosofii jeho rozšířil ve Francii **Emile Littré** (1801—1881), kdežto comteovský kult humanity šířil zase jiný jeho žák **Pierre Lafitte** (1823—1903). **Malebranchovu** nauku obnovili **Henri Charles Maret** (1804—1884) a oratorián **Alphonse Gratry** (1805—1872), který chtěl vytvořiti velkolepou soustavu křesť. filosofie, spočívající na odbor. vědách; vzorem mu byli sv. **Augustin**, sv. **Tomáš Akv.** a **Leibniz**.

Současná **f. f.** projevuje mocný zájem o psychologii a sociologii a

hledí si udržeti pevný svazek s exaktním vědeckým badáním. Psycholog Th. Ribot (1839—1916) vychoval si řadu vynikajících žáků, kteří pokračují v jeho badání. Jsou to zvláště badatel v psychologii myšlení A. Binet (1857—1911), V. Henri, R. Simon, J. Payot, Fr. Paulhan, pedopsychologové E. Claparède a J. Piaget; parapsychologií se obíral Charles Richet. Z jiných psychologů nutno jmenovati G. Dumase, H. Toulouse, R. Solliera. — Sociolog E. Durkheim (1858—1917) zůstal se svou školou věren positivismu a odmítal vysvětlování jevů sociol. z individuálních psychol. pochodů. Durkheimův sociologismus pěstují s malým zdarem nečetní jeho žáci. Druhý fr. sociolog Lévy-Bruhl (*1857) přijímá durkheimovský názor o zákl. významu primit. života pro pochopení kultury. K jeho stoupencům patří A. Bayet, Masson-Oursel, zčásti také Bouglé, Richard, Lalo, A. Espinas. Z pozitivistů zaslouží ještě zmínky psycholog G. LeBon (1841—1931), biolog LeDantec a jiní.

Novoidealistický směr f. f. zastupovali Ch. Renouvier († 1903), psycholog V. Brochard (1848—1907), F. Ebellin, Fr. Pillon, O. Hamelin, D. Parodi, L. Liard, Desjardins atd. — Kritik atomové teorie A. Hannequin (1856—1905) snažil se o sblížení filosofie s vědami exaktními. Kritikou mechanismu se velmi bystře obíral E. Boutroux (1845—1921), který dospěl k závěru, že mimo logické zásady obsahují všechny věty věd. prvky kontingentní. Příroda je produktem svobody. Vynikající matematik H. Poincaré (1854—1912) hleděl prokázati konvenčnost hlavních zásad přírodovědeckých a zdůrazňoval aktivní účast ducha při vědecké práci. Podobně vyslovili se proti strohému scientismu Jules Tanner (1848—1910) a E. Borel. Návod ke kvalit. názoru aristotelsko-scholastické fyziky hlásal P. Duhem (1861—1916); historik matematiky G. Milhaud (1850 až 1918) učil, že jistoty dosahujeme jenom v oboru racionálních konstrukcí, které jsou výtvorem našeho ducha, chemik E. Meyerson učí, že v přírodě i ve snaze po jejím pochopení se vždy objevují prvky iracionální. — L. Brunschvicg (* 1869) učí, že vědecký pokrok záleží ve sjednocování zdánlivě rozlišeného, jako to činí matematika. Idealistický evolucionismus Duranda de Grose (1826—1900), A. Fouillée (1832—1912), psychologa G. Tarde (1843—1904) jakož i J. M. GUYAUA (1854—88) připravil půdu životní filosofii H. Bergsonově (* 1859), který se pokusil zachytiti intuitivně proudící skutečnost životní, v níž prohloubený vnitřní názor dává smysl skutečnostnímu rozvoji jeho celku. Hlavním pojmem jeho filosofie je pojem trvání, durée a tvořivého vývoje. Vývoj mu značí boj duše s hmotou, tvořivým principem jest élan vital, proudící hmotou bez mezí a hranic hmotných zákonů. Intuicí se uskutečňují ve světě hodnoty duchovní, mravní, estetické i sociální. Bergson má velikou řadu stoupenců ve všech zemích, ale zvláště ve Francii.

Ve f. f. zaujímá velmi důležité, ne-li přímo vedoucí místo, filosofie katol. směru, ať už novoscholastického (J. Maritain, E. Gilson,

R. J o l i v e t vedle starších zástupců (Maurice d'H u l s t a (1846—1896), Paule de Broglie (1835—1895), Alberta Fargesa (1848—1930), D o m e t de V o r g e s a († 1911), S e r t i l l a n g e s a, P e i l l a u b a a jiných) nebo t. zv. moderního (E. le Roy, M. Blondel, L. L a b e r t h o n n i e r e a jiní).

Lit.: B o u t r o u x, La philosophie en France (1909); B e r g s o n, La philos. française (1914); P a r o d i, La philosophie contemporaine en France (1918); J. B e n r u b i, Die Philos. der Gegenw. in Frankreich (1928); D. P a r o d i, Du positivisme à l'idéalisme (1937).

Franchi, Ausonio, (vl. jménem Cristoforo Bonavino), 24. II. 1821 až 11. IX. 1895, původně kněz, hlásal racionalismus, omezený na jevy vnějšího světa; popíral nadpřirozeno. Ke konci svého života vrátil se ke kněžství a přiklonil se k thomismu. Sp.: La filosofia delle scuole italiane (1852), La religione del secolo XIX. (1853), Il razionalismo del popolo (1856), Ultima critica (3 sv., 1889—93),

Lit.: F r a n z o n i, L'opera filosofica di A. F. (1899); A n g e l i n i, A. F. (1897).

Frank, Semjon Ludvikovič, * 1877, ruský filozof, vybudoval na základě novoplatonismu panentheistickou metafysiku a nábožensky podloženou kulturní teorii. Sp.: Filosofija i žizň (1910), Predmet znanija (1915), Duša čeloveka (1917), Vvedenie v filosofiju (1922), Die russische Weltanschauung (1926), Smysl žizni (1925), Problém reality (R. F. 1928).

Franke, Emil, * 3. IV. 1880, čes. státník a filoz. pracovník.

Franklin, Benjamin, 17. I. 1706—17. IV. 1790, severoam. státník a spisovatel. Ve svých etických spisech rozvedl pragmatický směr anglo-amerického myšlení. Základem mravní filosofie F-ovy je čistá zkušenost.

Fraser, Alexander Campbell, 3. IX. 1819—2. XII. 1914, skotský filozof, odpůrce hegelianismu. Základem poznání a života je mu mravní a náboženská víra. Sp.: Essays in philosophy (1856), Rational philosophy in history and in system (1859), Berkeley (1881), Locke (1890), Philosophy of theism (1895—97).

Frauenstädt, Julius, 17. IV. 1813—13. I. 1879, něm. filozof, původně heglavec, potom stoupenec Schopenhauerův a pečlivý vydavatel jeho spisů; přes to však nepřijímá jeho subjekt. idealismus a pesimismus. Sp.: Briefe über die Schopenhauersche Philosophie (1854), Neue Briefe ü. d. Schopenh. Philos. (1876), Die Freiheit des Menschen u. die Persönlichkeit Gottes (1838), Studien u. Kritiken zur Theologie u. Philosophie (1840), Die Naturwissenschaft in ihrem Einfluß auf Poesie, Religion, Moral und Philosophie (1855), Das sittliche Leben (1866).

Lit.: H. B o r g e r, J. F. (1911).

Frenohypnotismus je hypnotismus, kde „uspány“ bývají pouze určité části těla tím, že podrážděny jsou zase jen určité části středisk mozkových (Braid).

Frenologie (n. *Phrenologie*, f. *phrénologie*, a. *phrenology*), která, jak se všeobecně píše, pochází od Galla (1758—1828), nazývána bývá také

kranioskopií. Nauka tato se domnívá, že lze poznati nadání a vlastnosti duševní z útvaru lebky. Vybuďovala celý situační plán těchto nadání.

Lit.: N. F. Čapek, Jak poznám vlohy a náklonnosti člověka na prvý pohled? (2. v. 1904); Froriep, Die Lehren F. J. Galls nach dem Stande der heutigen Kenntnisse (1911).

Freud, Sigmund, * 6. V. 1856 v Příboře, prof. ve Vídni, zakladatel psychoanalýsy. Pozorování jeho týkají se hlavně osob hysterických a středem jejich je sexualita. Hlavní díla: Traumdeutung (1900), Zur Psychopathologie des Alltagslebens (1904), Der Witz und seine Beziehung zum Unterbewußten (1912), Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse (1917), Die Zukunft einer Illusion (1927, přel. do č.), Das Unbehagen in der Kultur (1930).

Lit.: Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen, Bd. 4 (1925).

Fries, Jakob Friedrich, 23. VIII. 1773—10. VIII. 1843, něm. filosof, který hleděl Kantův kriticismus vysvětliti psychologicky. F-ovu fil. obnovil Leonard Nelson. Sp.: Neue Kritik d. Vernunft (1807), Wissen, Glaube u. Ahndung (1805), System d. Logik (1811), Handbuch d. praktischen Philosophie (1818—32), System d. Metaphysik (1824), Geschichte der Philosophie, dargestellt nach den Fortschritten ihrer Entwicklung (2 sv., 1837—40), Politik oder philos. Staatslehre (1848).

Lit.: Elsenhans, F. u. Kant (1906); Hasseblatt, J. F. F., seine Philosophie u. seine Persönlichkeit (1922); W. Dubislav, Die Friesche Lehre von d. Begründung (1926); Rieger, Problém poznání skutečnosti se stanoviska Kantova a Friesova kriticizmu a empirické psychologie (1930).

Frigidita, pohlavní chladnost, vyskytující se u žen.

Fringes je výraz, vyskytující se pouze u psychologa W. Jamesa. Znamená mu jakousi obrubu, lem či třepení vědomí (fringe angl.). Každý stav vědomí obrouben je jakýmsi temným pozadím, které tento stav spojuje nejen s předcházejícími, nýbrž i se současnými zážitky.

Frischeisen-Köhler, Max, 19. VII. 1878—22. X. 1923, něm. filosof, stoupenec Diltheyův. Sp.: Wissenschaft u. Wirklichkeit (1912), Das Realitätsproblem (1912), Bildung u. Weltanschauung (1921).

Fröbel, Friedrich, 21. IV. 1782—21. VI. 1852, něm. pedagog, zakladatel mateřských škol, průkopník moderních zásad pedagogických.

Fröbes, Josef, * 26. VIII. 1866, člen Tov. Jež., psycholog. Sp.: Lehrbuch der exper. Psychologie (2 sv., 1915—20, 3. v. 1923—29), Psychologia speculativa (2 sv., 1927).

Frohschammer, Jakob, 6. I. 1821—14. VI. 1893, něm. filosof; jako odpadlý kněz potíral thomismus a scholastiku. Sp.: Ursprung der menschl. Seele (1854), Einleitung in die Philosophie und Grundriß der Metaphysik (1858), Das neue Wissen und der neue Glaube (1873), Die Phantasie als Grundprinzip des Weltprozesses (1877), Über die Organisation und Kultur der menschl. Gesellschaft (1885), System der Philosophie im Umriß (I., 1892).

Lit.: Münz, J. F. (1894); J. Friedrich, J. F. (1896).

Fugues, chorobný pud po potloukání se ve světě, vyskytující se zvláště u epileptiků.

Fuchs, Alfred, * 23. VI. 1892, čes. katol. publicista, projevuje živý zájem o myšlenkové proudění doby. Z jeho četných spisů se dotýkají filos. otázek Náboženství a politika (1925), Dnešní myšlenková krise (1926), Paneuropa či Eurasie (1927), Autorita (1930).

Fundament, základ, o který se opírá myšlení, když vytváří pojmy.

Fundamentální filosofie, nauka o obecných základech poznání a bytí, zvl. o obecných základech filosofie vůbec.

Fundus, hlubina duše, v mystické mluvě označení nejhlubších myst. zážitků.

Funkce, (n. *Funktion*, f. *fonction*, a. *function*), způsob činnosti nějakého orgánu; v užším log. smyslu výraz pro vzájemnou závislost dějů a pojmů, v matematice vzájemná závislost proměnlivých veličin.

Lit.: F. Cassirer, Substanz und Funktionsbegriff (2. vyd. 1923).

Funkční psychologie, psychol. směr, který vyšetřuje činnost já (jeho funkce) na rozdíl od psychologie, která zkoumá jenom psychické obsahy (počítky, představy). Tento směr zavedl do psychologie Stumpf, který rozlišil jevy a psychické funkce (pozorování, myšlení, chtění). Náleží sem též novější psychologie myšlení a vůle.

Lit.: S t u m p f, Erscheinungen und psychische Funktionen (1907).

Futurismus, snaha moderního umění po nezávislosti umění na tradici. Hl. zástupci Marinetti, Papini, Ortega y Gasset. **F.** vedl k surrealismu (v. t.).

Fylogeneze, nauka o vývoji živočišných řad na rozdíl od ontogeneze, jež se zabývá vývojem jednotlivých jedinečných organismů.

Fysický (n. *physisch*, f. *physique*, a. *physical*) je dnes onen jev, který se liší od psychického svou povahou a zkušeností. Je považován za hmotný co do poznání, za vnější co do původu zkušenosti. Není již pouze mimoosobní, ale je obvykle mimo vlastní vědomí. Někdy však zasahuje až do samého středu tohoto psychického jako nevyhnutelný vztah (**f.** „nutnost“). V jednoduchých svých způsobech a „nejnižších“ útvarech nebývá od psychického ani náležitě rozlišováno (tropismy, taxie). Jindy bývá stanovována mezi **f.** a **ps.** nepřekročitelná hranice (paralelismus). Nazýváno bývá „předmětným“, „věcí o sobě“, „vzhledem na nás jako vědomí o něm. Tam, kde není podstatného rozdílu mezi **f.** a **ps.** (Mach), je **f.** považováno za přírodně zajištěné. Jindy zase považován bývá sám obsah počítků za **f.** (Brentano, Palágyi, Münsterberg).

Fysika (n. *Physik*, f. *physique*, a. *physics*) obsahovala dříve pojem vědy (přírodní) a filosofie zároveň. Nyní rozumí se jí pouze věda o změnách energetických a mnohostných, které na hmotě jsou pozorovány, měřeny a výpočtem vysvětlovány. Pokusnictvím zabývala se fysika od pradávna (Archimedes, Ptolemaios). Názor mechanický o strojení těchto jevů měnil se v energetický o podněcování jich aneb nahražován býval a bývá také názorem fenomenologickým o pozorování jevnosti samé. Čím vytríbenější je smysl filosofický, tím více mění se nazírání fysiky jako vědeckých výkladů v dějové, místo ztrnulého nazírání na jevy jako na určené a dané stavy.

Fysikalismus sluje snaha vysvětlovati všecko dění světové podle vzoru fysiky. Otřesení principu kauzality, jakož i učení o relativitě časových a prostorových měření vede filosofy k uznání ducha, který zpracovává beztvárnou skutečnost. Fysika se pokládá za jednotící vědu, jež matematicky všechno může osvětliti a tak všechny vědy sjednotiti. Ovšem nesmíme zapomínati, že matematika má jenom omezený obor své průkaznosti a nestačí naprosto na důkazy nebo vyvracení záhad noëtických, k nimž patří i záhada kauzality, kterou f. popírá. Stoupenci f-u jsou Carnap, Frank, Morris, Neurath, Reichenbach a j.

Fysikotheologie je theologické badání o existenci boží na základě účeloslovného (teleologického) důkazu.

Fysiognomika (n. *Physiognomik*, f. *physiognomonie*, a. *physiognomics*) je snaha a nauka poznávati vlastnosti a nadání duševní z výrazů obličeje. Založil ji Lavater (1775).

Lit.: Paul Hartemb erg, *Physiognomie et caractere* (1908); R. Kassner, *Die Grundlagen der Physiognomik* (1922).

Fysiokratická soustava, národohospodářská teorie, která pokládá půdu a zemědělství za jediný pramen národního blahobytu. Zástupci jsou Fr. Quesnay, Mirabeau (*La philosophie rurale*, 1763), Turgot a j.

Fysiokratismus, názor, že příroda jest nejvyšším principem moci ve světě. V. fysiokratická soustava.

Lit.: Higgs, *The physiocrats* (1897); Esmein, *La science politique des physiocrates* (1906); Petzet, *Der Physiokratismus und die Entdeckung des wirtsch. Kreislaufes* (1929).

Fysiologická psychologie, spoléhající na přesnou souvislost projevů a podmínek životních s podmínkami a projevy duševními, připravena byla Müllerem, Lotzem, Helmholtzem a j., založena Wundtem a Ziehenem. U nás ji propracoval Fr. Mareš.

Fysiologie, nauka o životních projevech a úkonech živočichů a rostlin a jejich vzájemném poměru.

Lit.: Mareš, *Fysiologie* (1906—26), E. Babák, *Tělověda* (2. vyd., 2. sv. 1922—24); Hanák, *Učebnice fysiologie* (I., 1930).

Fytopsychologie je nauka o projevech rostlin duševním jevům podobných (Francé).

G

Gabirol, Salomo v. Avicebrom.

Gabler, Vilém, 14. III. 1821—27. II. 1897, čes. pedagog.

Gabryl, Franciszek, 1866—1914, významný katol. filosof polský. Sp.: *O kategorjach Arystotelesa* (1897), *Logika formalna* (1899), *Noetyka* (1900, přel. do č.), *Metafyzika ogólna* (1903), *Psychologja* (1906), *Dwa światy* (1907), *Filoz. przyrody* (1901), *Logika ogólna* (1912).

Galenus, 131—201, římský lékař a filosof, který pracoval zvláště v logice a etice. Sestavil IV. figuru sylogistickou.

Lit.: E. C h a u v e t, La psychologie de G. (1860—67), La théologie de G. (1873); La logique de G. (1882); N e u b u r g e r-P a g e l, Handbuch der Geschichte der Medizin (I., 1902).

Galilei, Galileo, 15. II. 1564—8. I. 1642, zakladatel novověké filosofie přírodní. Dění vysvětluje spojováním a rozlučováním atomů, pohybem, zrychleným mechanickou silou. Barvy, tóny a p. jsou jen subjektivní pocity, o sobě existují jenom tvar, velikost a pohyb. Byl pod vlivem Pythagorovců, Demokrita, Platona a Aristotela, vynikající matematik, fysik a astronom renaissance. Hl. spisy: Il saggiatore (1623), Dialogo sopra i due massimi sistemi del mondo (1632).

Bibliogr.: C a r l i a F a v a r o, Bibliographia Galileiana 1568—1895 (1896).

Lit.: L. M ü l l n e r, Die Bedeutung G-s für die Philosophie (1894); L. O l s c h k i, G. u. seine Zeit (1927).

Gall, Franz Josef, 9. III. 1758—8. I. 1828, zakladatel frenologie; hlásal, že různé formace hlavy jsou příčinou různých vloh a stanovil 27 psychických mohutností, lokalizovaných na určitých místech mozku a lebky. Sp.: Anatomie et physiologie du système nerveux (1810 n.).

Lit.: P. J. M ö b i u s, F. J. G. (1905); F r o r i e p, Die Lehren F. J. G-s (1911).

Galla, Karel, * 19. VIII. 1901, čes. sociolog, doc. Karlovy univ. Sp.: Pokrok jako idea a společenská skutečnost (1930).

Galluppi, Pasquale, 2. IV. 1770—13. XII. 1846, italský filosof kritického empirismu, podle něhož jsou vnější a vnitřní zkušenost prameny poznání. Sp.: Saggio filosofico sulla critica della conoscenza (1819—34, 4 sv.), Elementi di filosofia (1820—27), Lezioni di logica e di metafisica (1832—36, 5 sv.), Filosofia della volontà (1832—40).

Lit.: T o r a l d o-T r a n f o, Saggio sulla filosofia del G. (1902); G e n t i l e, Dal Genovesi al Galuppi (1903).

Galton, Francis, 16. II. 1822—17. I. 1911, evolucionista, zakladatel eugeniky čili nauky o zušlechťování rodu. Díla: Inquiries in to human Faculty (1883), Natural Inheritance (1889), Hereditary Genius (1869). Galtonův zákon: Potomstvo nadprůměrně nadaných rodičů přibližuje se průměru obyvatelstva (zákon regrese). Doplňkem tohoto zákona je jiný, určující, že vlastnosti potomků jsou z $\frac{1}{2}$ od rodičů, $\frac{1}{4}$ od dědů, $\frac{1}{8}$ od pradědů atd. Dědictví to postupuje tedy v řadě $\frac{1}{21}$, $\frac{1}{22}$, $\frac{1}{23}$ atd.

Lit.: P e a r s o n, The life, letters and labours of F. G. (2 sv., 1914—24).

Gamety nazývání bývají nositelé dědičných vlastností v rozplodovacích buňkách.

Gandhi, Mohandas Karamchand, * 1869, indický myslitel, politik a bojovník za osvobození svého národa.

Lit.: M á h á t m á G a n d h i, My life (čes. př. 1931); K o b e, G-s Welt- u. Lebensanschauung (1925); R o l l a n d, Mahatma G. (1926); C. F. A n d r e w s, Mahatma G-s ideas (1929).

Garfein-Garski Stanisław, 1867—1928, polský filosof; od pozitivismu přešel k intuitivnímu idealismu. Sp.: Frederyk Nietzsche (1892), Materjalistyczne pojnowanie dziejów a etyka (1906), Ein neuer Versuch

über das Wesen der Philosophie (1909), Uwagi nad zagadnieniami dziejów powszechnych i polskich (1924).

Garrigou-Lagrange, Réginald, * 21. II. 1877, fr. novoscholastik a znatel mystiky. Sp.: Le sens commun, la philosophie de l'être et les formules dogmatiques (1908, 3. v. 1922), Dieu, son existence et sa nature (1915, 6. v. 1932), Perfection chrétienne et contemplation (6. v. 1930), Le réalisme du principe de finalité (1932).

Garve, Christian, 7. I. 1742—1. XII. 1798, něm. eklektický populární filosof, ovlivněný anglickým empirismem. Sp.: Über die Verbindung der Moral mit der Politik (1788), Versuch über verschiedene Gegenstände (1792—1802).

Gassendi, Pierre, 12. I. 1592—24. X. 1655, franc. fysik, matematik a filosof; potíral aristotelskou přír. filosofii a Descarta. Obnovil atomismus a epikureismus, při čemž mechanisticko-atomistické pojetí přírody spojoval s theismem. Sp.: Exercitationes paradoxicae adversus Aristoteleos (1624—1659), Disquisitiones Anticartesianae (1643), De vita, moribus et placitis Epicuri (1649), Syntagma philosophicum (1658).

Lit.: P. F. Thomas, La philosophie de G. (1889); P e n d z i g, G-s Metaphysik (1908) a Die Ethik G-s und ihre Quellen (1910).

Gaunilo z Marmoutier, nedaleko Toursu, scholastik 11. stol., který vystoupil ještě za života Anselma z Canterbury proti jeho ontol. důkazu jsoucnosti boží spisem „Liber pro insipiente“. G. ukázal, že důkaz ontol. je chybný proto, ježto dokazuje příliš mnoho.

Geijer, Erik Gustaf, 12. I. 1783—23. IV. 1847, švédský historik a filosof, měl vynikající podíl v duchovním životě švédském. Ve své filosofii snažil se Kantův, Schillerův a Schellingův idealismus přetvořiti ve filosofii osobnostní.

Lit.: J. Landquist, E. G. G., hans levnad och verk (1924).

Gemelli, Agostino, * 18. I. 1878, ital. filosof a psycholog, zakladatel katol. university v Miláně, hlasatel novothomismu. Sp.: Nuovi metodi ed orizzonti della psicol. sperim. (1912), L'enigma della vita e nuovi orizzonti della biologia (1914), L'origine subconsciente dei fatti mistici (1912), Psicologia e biologia (1913), Religione e scienza (1920), L'anima dell' insegnamento (1928).

Lit.: B o n d i o l i, Il P. Agostino G. (1926).

Gemistos v. Plethon.

Gen je výrazem domněnky, představující si, že děděné vlastnosti jedince jsou podmíněny určitými činiteli v pohlavních buňkách. Soubor g-ů tvoří genotypický základ dědičnosti neboli genotyp (v. t.).

Geneonomie, soubor sociálních fakt, jež souvisejí se zplozením člověka, tedy jakási sociologie plazení.

Generace (I. *generatio*), plazení; v širším smyslu článek rodové posloupnosti (rodiče, děti, vnuci), také souhrn lidí, současně žijících. V kulturněhistorickém smyslu mluvíme o nové generaci, když základní hodnotící směry, světový a životní cit nabyly nové tvárnosti.

Generacianismus sluje nauka, že duše dítěte vychází ze semene otceva. G. nazývá se též traducianismus od slova tradux — potomek.

Generalisace (n. *Verallgemeinerung*, f. *généralisation*, a. *generalization*), zevšeobecnění, tvoření rodových pojmů, postup od jednotlivých případů ke všeobec. pravidlům nebo úsudkům. Generalisovati, zevšeobecňovati.

Generatio æquivoca (spontanea) — prvoplození, vznik živočichů z anorganických látek. Hlásal ji na příklad Aristoteles, uče, že nejnižší živočichové povstávají z bahna.

Generativní, sloužící k plození a s ním související, na př. generativní (rozplovovací) buňky na rozdíl od buněk somatických, t. j. náležejících k tělu.

Generelní, opak specielního, obecně platný, povšechný. V logice souhrn jednotlivých shodných případů.

Generický, rodový, k rodu příslušející. Vylučuje-li určitý pojem další rozdělení v rody, pak obsahuje v sobě g-ou jednotu.

Generifikace, převedení druhů na jejich rody.

Genese, vznik, původ, vývoj.

Genesiologie, výklad vývoje jednotlivých živých bytostí.

Genetický (n. *genetisch*, f. *génétique*, a. *genetic*), týkající se vzniku a vývoje. Na příklad g. definice (určuje pojmy způsobem jejich vzniku v myšlení), g. metoda (získává názor o předmětech vysvětlením jejich vzniku a vývoje v čase).

Genetika, věda o vzniku věcí, v užš. smyslu zejména nauka o dědičnosti a proměnlivosti organismů.

Geniální (n. *genial*, f. *génial*, a. *gifted, ingenious*) je psychologii vše, co vyniká nad průměrné a pravidelné již svým původem, více než cvikem, nadáním. Je to předně vrozená schopnost intuice, mohutná všestrannost postřehů a hbité pozorování vztahů. V projevech jeví se geniálnost jako živá obrazivost a vynalézavost, spojená s neobyčejnou tvůrčí plodností. Geniálním může býti člověk nejen v myšlení, nýbrž i praktickém jednání, které se vztahuje na obyčejný život. Obyčejně však hledána bývá geniálnost v umění. Příčiny a podmínky její bývají také neuvědomělé. Geniální je tu čímsi pudovým. Na příbuznost geniálního s chorobným poukazovali již Aristoteles a Cicero, v novější době pak zvláště Schopenhauer a Lombroso.

Lit.: C a h a n, Zur Kritik des Geniebegriffs (1911); Franz B r e n t a n o Das Genie (1892); T ü r c k, Der geniale Mensch (II. vyd. 1920); E. Z i l s e l, Die Entstehung des Geniebegriffes (1926); Ernst K r e t s c h m e r, Geniale Menschen (1929, 2. v. 1931).

Geniologie či psychografie je nauka o původu, osobních zvláštěnostech a vlivu na potomstvo, týkající se význačných lidí.

Genotyp, v nauce o dědičnosti soubor vnitřních vloh a dědičných vlastností neboli genů (v. t.) nějakého organismu, na rozdíl od fenotypu (v. t.).

Genovesi, Antonio, I. XI. 1712—21. IX. 1769, it. filosof a národohospodář, učil, že poznáváme jenom jevy věcí; v etice byl zastáncem eudaimonismu. Fil. sp.. Elementa scientiarum metaphysicarum (5 sv.,

1743—45), *Meditazioni filosofiche sulla religione e sulla morale* (1758), *Diceosina ossia dottrina del giusto e dell'onesto* (1766).

Lit.: Giordano, *La filosofia eticogiuridica di A. G.* (1897); Gentile, *Dal Genovesi al Galluppi* (1903).

Gentile, Giovanni, * 30. V. 1875, italský filosof a pedagog, vedle Croceho hlavní zástupce moderního it. idealismu. Podstatu ducha vidí v tvůrčí činnosti, jíž vzniká všechno skutečné. Sp.: *La rinascità dell'idealismo* (1903), *L'atto del pensare come atto puro* (1912), *L'esperienza pura e la realtà storica* (1915), *Sistema di logica come teoria del conoscere* (1922—23), *Difesa della filosofia* (1924).

Lit.: Jos. Hendrich, *Pedagogický systém a školská reforma G. G.* (1925); Jiřina Popelová, *G. G., filosof ital. fašismu* (Č. M., 1934); Chiochetti, *La filosofia di G. G.* (1925).

Genus (n. *Genus*, f. *genre*, a. *genus*), rod; g. proximum, nejbližší rod. Viz výměň.

Geny, dědičné vlohy k nějaké vlastnosti v rozplzovacích buňkách.

Geocentrický (n. *geozentrisch*, f. *géocentrique*, a. *geocentric*) názor pokládá zemi za střed vesmíru. Hlásali jej Aristoteles a Ptolomeus. Byl zatlačen názorem heliocentrickým, sluncestředným Koperníkovým.

Geometrické klamy jsou klamy v měření od oka a omyly v poznání geom. tvarů. Jsou to a) perspektivní kresby, které jsou obráceny, klamou (Schroederovy schody obráceny zdají se jako převislá zeď), b) přímky a úhly, které rozděleny a s jinými čarami a tvary spojeny, působí klamně buď perspektivním vzhledem nebo přidruženou asociací.

Geopolitika, odvětví státovědy, jež vysvětluje vlastnosti jednotlivých států povahou státního území. Pojem g. razil švédský učenec R. Kjellén.

Geopsychologie, nauka o vlivu zeměpisných činitelů na duševní život. Nejen počasí, teplota, vlhkost, tlak, elektřina vzduchu, nýbrž i vzhled a barvitost přírodního okolí ovlivňují duševní život a povahu člověka.

Lit.: Hellpach, *Die geopsych. Erscheinungen* (3. vyd. 1923); Fritz Giese, *Die kosmischen Einflüsse auf die Person* (1929).

Gerdil, Giacinto Sigismondo, 1718—1802, kardinál, odpůrce něm. racionalismu. Hl. spis: *Esame e confutazione dei principi della filosofia wolfiana, Introduzione allo studio della religione* (1755), *Anti-Emile* (1763).

Gerson, Johannes, vlast. jménem Jane Charlier, 14. XII. 1363 až 12. VII. 1429, zv. doctor christianissimus, stoupenec Occamova nominalismu a mystický spisovatel.

Lit.: J. L. Connolly, *G. reformer and mystic* (1928); Stolzenberger, *Die Mystik des Joh. G.* (1928).

Geulincx, Arnold, 1625—1669, holandský filosof, zakladatel okkasionalismu, podle něhož jsou duše a tělo čistě pasivní nástroje božské činnosti. Sp.: *Questiones quodlibeticæ* (1653); *Logica fundamentis suis, a quibus hactenus collapsa fuerat, restituta* (1662), *Metaphysica vera* (1691), *Physica vera* (1688).

Lit.: Pfeleiderer, Arnold G. als Hauptvertreter der okkasionalistischen Metaphysik und Ethik (1882); Land, Arnold G. und seine Philosophie (1895).

Geyser, Josef, * 16. III. 1869, profesor v Mnichově, vynikající filosof a psycholog křesťanský. Hl. spisy. Das philosophische Gottesproblem in seinen wichtigsten Auffassungen (1889), Grundlagen d. Logik u. Erkenntnislehre (1909), Die Seele, ihr Verhältnis zum Bewußtsein u. zum Leibe (1914), Allg. Philosophie des Seins und der Natur (1915), Über Wahrheit und Evidenz (1918), Eidologie oder Philosophie als Formerkenntnis (1921), Lehrbuch d. allg. Psychologie (3. vyd. 1920), Erkenntnistheorie (1922).

Lit.: K 60tinám G-ovým vydáno bylo dvousvazkové dílo „*Philosophia perennis*“ (1931).

Giddings, Franklin Henry, 1855—1931, amer. sociolog; společnost považuje za organizaci k vývoji humanity. Sp.: The principles of sociology (1896 a č., přel. do č.), The elements of sociology (1898), Democracy and empire (1900), Inductive sociology (1901), Descriptive and historical sociology (1906), Studies in the theory of human society (1922), The scientific study of human society (1924).

Giese, Fritz, * 21. V. 1890, něm. psycholog, obírá se zejména pracovní vědou a psychotechnikou. Sp.: Das freie literar. Schaffen bei Kindern u. Jugendlichen (1914, 2. v. 1928), Psychologisches Wörterbuch (2. v. 1928), Handbuch psychotechnischer Eignungsprüfungen (2. v. 1925), Berufspsychologie u. Arbeitsschule (1921), Psychotechnisches Praktikum (1923), Psychologie der Arbeitshand (1928), Philosophie der Arbeit (1931).

Gignomene značí podle Th. Ziehena poznávací data, jež jsou psycho-fysicky ještě neutrální, tedy počítky a představy. G-ům počítkovým jsou přizpůsobeny g. představové, ale nejsou to pouhé jejich kopie. Teorii poznání možno pak nazývati gignomenologie; jejím úkolem jest pořádati dané podle podobnosti a nepodobnosti a vyhledávati tak zákony změn daného. Srov. Fenomenologie.

Gilbert de la Porrée (Gilbertus Porretanus), * asi 1076, † 1154, scholastický theolog a filosof. Sp. De sex principiis.

Lit.: Berthaud, G. de la P. (1892).

Gilson, Etienne, * 13. VI. 1884, francouzský filosof, novoscholastik. Sp.: La liberté chez Descartes et la théologie (1913), Etudes de philosophie médiévale (1921), Le Thomisme (1922), La philosophie au moyen-âge (1922), La philosophie de Saint-Bonaventure (1924), Saint-Thomas d'Aquin (1925).

Gioberti, Vincenzo, 5. IV. 1801—26. X. 1852, italský politik a filosof, hlásající ontologismus (v. t.). Domnívá se, že neexistuje žádné poznání, oddělené od theologie; jeho základem je zjevení a nikoliv vědomí. Sp.: Teoria del soprannaturale (1838), Introduzione allo studio della filosofia (1839—40), Della protologia (1857).

Lit.: Saitta, Il pensiero di Vincenzo G. (2. vyd. 1927); Padovani, V. G. ed il cattolizismo (1927); Palhoriès, Gioberti (1929).

Gioja, Melchiorre, 20. IX. 1767—2. I. 1829, it. filosof a statistik, zasloužil se zejména tím, že uzpůsobil statistiku vědeckým potřebám. Ve své filosofii se v celku připojil ke Kantovu kriticizmu. Sp.: Logica

della statistica (1803), La filosofia della statistica (4 sv., 1826), Elementi di filosofia (1818), Ideologia (1822).

Gižycki, Georg, 1851—1895, něm. filosof, hlásal sociální utilitarismus (v. t.). Sp.: Philosophische Konsequenzen der Lamarck-Darwinschen Entwicklungstheorie (1876), Grundzüge der Moral (1883), Moralphilosophie (1888), Vorlesungen über soziale Ethik (1895).

Globální metoda elem. čtení záleží v tom, že čtení se opírá o zrakové obrazy celých slov bez ohledu na písmena, jež se ve slovech opakují sice v nezměněném tvaru, ale v rozličném znění.

Lit.: Alois Menšík, Globální čtení v 1. škol. roku postupem syntetickým (1933); Václav Příhoda, Globální metoda (1934).

Glosolalie vyskytuje se ponejvíce v náboženských vytrženích myslí a spočívá v tom, že stížený mluví automaticky slova, často za prorocká považovaná.

Gnomikové, básníci mudroslovných úsloví v 6. stol. př. Kristem.

Lit.: Gnomici poetae graeci, vyd. Brunck (2. vyd. 1817).

Gnose (z ř. γνῶσις, n. *Gnosis*, f. *gnose*, a. *gnosis*) značí poznání, vědění, později tajemné, vyšší poznání záhad, zvláště náboženských ve starověké hermetické literatuře a v gnosticismu (v. t.), v nové době v thesofii a anthroposofii. — V křesťanské theologii a při výkladu Písma sv. značí **g.** hlubší vhled do pravd víry.

Gnoseologie, jiný název pro teorii poznání čili noetiku.

Gnosticismus jest označení helénsko-orientální filosofie, v níž orientální mythy, myst. theologie orfická, babyl. astrologie a iranské nauky nábož. splývají s řeckou filosofií v pestré směs. **G.** vznikl v 1. stol. po Kr. a vyvrcholil ve 2. stol. jako nábož. sekta, toužící po spáse, osvobození z tohoto světa a po návratu v prastvoření. Jméno hnutí povstalo z přesvědčení, že ke spáse je nutnágnose, vyšší poznání světového procesu, že pouhá víra, πίστις nestačí. Zákl. myšlenka, již hlásá **g.**, jest monotheistické pojetí Boha jakožto nejvyšší dokonalosti a učení o emanaci řady duchových bytostí, eónů (v. t.), které tvoří ve svém souboru království světla. Hmotný svět byl vytvořen posledním z těchto eónů. Nejvyšší místo mezi eóny zaujímá Logos, Moudrost, Demiurgos Aeon, spojivší se s člověkem v Ježíši přinesl lidstvu spásu, neboť stvoření světa nebylo dílem nejvyššího Boha, nýbrž jenom božského principu odvozeného, nevědomého, a proto bylo nutné spasení člověka Vykupitelem. Zakladatelem **g-u** je Šimon, zvaný kouzelník. Hl. gnostikové jsou Markion ze Sinope, Basilides, Valentinus a Karpokrates, všichni z 2. stol. po Kr. **G.** vyvolal v život řadu sekt a hnutí, jak byli na př. ve starších dobách Ebionité, Manicheovci, Albigenští, nebo jsou v dnešní době theosofie, anthroposofie, novognostikové a pod.

Lit.: J. P. Steffes, Das Wesen des Gnosticismus (1922); E. de Faye, Gnostiques et gnosticisme (1925); H. Leisegang, Die Gnosis (1924); Le Gnosticisme (1931).

Gnostická inteligence, inteligenční typ, jenž si klade za cíl

poznání pro poznání; vyznačuje se smyslem pro abstraktnost a neobratností v praktickém životě.

Gobineau, Joseph Arthur comte de, 14. VII. 1816—13. X. 1882, franc. politik a spisovatel, obíral se rasovým problémem, o němž napsal základní dílo *Essai sur l'inégalité des races humaines* (4 sv., 1853—55 a č.); podle jeho mínění jsou jednotlivé rasy nejen fyzicky, nýbrž i duševně úplně odlišné, a smíšení velkých národů s nerovnocennými rasami způsobuje jejich úpadek.

Lit.: D r e y f u s, *La vie et les prophéties du comte de G.* (1905); S c h e m a n n, *G-s Rassenwerk* (1910); D e f f o u x, *Trois aspects de G.* (1930).

Goblot, Edmond, 13. XI. 1858—1935, franc. filosof, pozitivista se sklonem ke krit. idealismu. Sp. *Essai sur la classification des sciences* (1898), *Justice et liberté*, *Vocabulaire philosophique* (1901), *Traité de logique* (5. v. 1929), *Le système des sciences* (1921), *Logique des jugements de valeur* (1927).

Goedeckemeyer, Albert, * 2. II. 1873, něm. filosof, obírá se zejm. dějinami řecké filosofie a badáním o Kantovi. Sp.: *Geschichte des griechischen Skeptizismus* (1905), *Die Idee vom ewigen Frieden* (1920), *Kants Lebensanschauung in ihren Grundzügen* (1921), *Aristoteles' praktische Philosophie* (1922), *Platon* (1922), *Aristoteles* (1922), *Die Weltanschauung von Marx u. Engels* (1928).

Goethe, Johann Wolfgang, 28. VIII. 1749—22. III. 1832, největší německý básník; jeho dílo obsahuje mnoho filosofických prvků a stalo se jedním z pramenů romantické přírodní filosofie.

Lit.: C a r u s, *G. with special consideration of his philosophy* (1915); S i e b e c k, *G. als Denker* (2. v. 1905); B o u c k e, *G-s Weltanschauung auf historischer Grundlage* (1907); M e n k e-G l ü c k e r t, *G. als Geschichtsphilosoph* (1907); K r i e s, *G. als Psycholog* (1924).

Goldscheid, Rudolf, * 12. VIII. 1870, rak. filosof, blízký monismu. Sp.: *Zur Ethik des Gesamtwillens* (1902), *Kritik der Willenskraft* (1905), *Höherentwicklung und Menschenökonomie* (1912), *Staat, öffentl. Haushalt u. Gesellschaft* (1925).

Goluchowski, Józef, 1797—1858, polský filosof, žák Schellingův, odpůrce racionalismu.

Gomperz, Heinrich, * 18. I. 1873, rak. filosof. Sp.: *Weltanschauungslehre* (1905), *Die Lebensauffassung der griech. Philosophen und das Ideal der inneren Freiheit* (1904, 3. v. 1927), *Sophistik und Rhetorik* (1912), *Über Sinn u. Sinngebilde. Erklären u. Verstehen* (1929).

Gomperz, Theodor, * 29. III. 1832 v Brně, † 29. VIII. 1912, něm. filosof a filolog, historik starověké filosofie. Hl. spis: *Griechische Denker* (3 sv., 1893—1909, 4. v. 1922 n.).

Gorgias Leontinský, řecký sofista 483—375 př. Kr., hlásal pochybování: Není nic, a kdyby něco bylo, nemohli bychom toho poznati.

Lit.: K. J a n á č e k, *Rozbor zpráv o filosofii Gorgiově* (L. F. 1932).

Grabmann, Martin, * 5. I. 1875, něm. katol. theolog a křesť. filosof, pracuje zvláště v dějinách scholastické theologie a filosofie. Spisy: *Die Geschichte der scholastischen Methode* (2 sv., 1909—11),

Thomas v. Aquin (1912 a č.), Wesen u. Grundlagen der kath. Mystik (1922), Die Philosophie des Mittelalters (1921) Mittelalterliches Geistesleben (2 sv., 1926—36), Der lat. Averroismus u. seine Stellung zur christl. Weltanschauung (1931).

Grafologie, (n., f. *Graphologie*, a. *graphology*), jako nauka, poznává povahu člověka z jeho rukopisu, založena byla Michonem a Crépieux-Jaminem (1875). Grafologie užívá se s úspěchem na př. v kriminalistice, v lékařství, k zjišťování schopností při volbě povolání atd.

Lit.: S a u d e k, Vědecká grafologie (1925); S c h n e i c k e r t, Leitfaden d. gerichtl. Schriftvergleichung (1918); K l a g e s, Handschrift und Charakter (13. vyd. 1929); J. C r é p i e u x - J a m i n, L'écriture et le caractère (7. v. 1921); B. C h r i s t i a n s e n u. E. C a r n a p, Neue Grundlagen der Graphologie (1933).

Gratry, Alphonse, 30. III. 1805—7. II. 1872, franc. filosof a theolog, připravoval půdu novoscholasticismu. Hl. spisy: De la connaissance de Dieu (1853), De la connaissance de l'âme (1857), Les sources (1862), La morale et la loi de l'histoire (1868).

Lit.: B. P o i n t u d - G u i l l e m o t, Essai sur la philos. de G. (1918); E. J. S c h e l l e r, Grundl. der Erkenntnislehre bei G. (1929).

Gravitace, fyzikální ponětí, jako by předměty byly zemí „přitahovány“ nebo tíží tlačeny do země. **G.** nazývána bývá také „silou“, ovšem pouze ve smyslu lidského a člověčenského zpodobňování. Filosoficky běží o určitý poměr a vztah těles od země oddělených k zemi samé. Okultismem (levitace) nabyla **g.** všeobecnějšího významu.

Lit.: L. T a m a r i, Das Wesen u. Wirken der Gravitation (1926).

Green, Thomas Hill, 7. IV. 1836—26. III. 1882, angl. filosof, potíral empirismus a vybudoval systém kriticko-idealistický. Příčinou světa je podle něho nekonečné vědomí, jež se stále obnovuje v lidském poznání. Jeho sebr. spisy vyšly ve 3 sv. v l. 1885—88.

Lit.: H. F a i r b r o t h e r, The philosophy of T. H. G. (1896).

Groos, Karl, * 10. XII. 1861, prof. v Tubinkách, estetik a psycholog. Spisy: Einleitung in die Ästhetik (1892), Der ästhetische Genuß (1902). Ve spisech Die Spiele der Tiere (1896), Die Spiele der Menschen (1899), Das Spiel (1922) rozebral biologickou a psychologickou hodnotu hry.

Grosseteste, Robert, 1175—1253, františkánský filosof a reformátor. Psal výklady k Aristotelovi, přel. Pseudo-Dionysia. Sp.: Compendium philosophiae a řada prací přírodovědeckých.

Lit.: J. L o s e r t h, Wiclif u. G. (1918); L u d. B a u r, Die Philosophie des R. G. (1916).

Grot, Nikolaj Jakovlevič, 30. IV. 1852—4. VI. 1899, ruský filosof přešel od pozitivismu k metafysice.

Groteskní (n. *grotesk*, f., a. *grotesque*), podivný, fantastický, pitvorný, co z vážného přechází ve směšné.

Grotius, Hugo, vl. Huig de Groot, 10. IV. 1583—28. VIII. 1645, holandský právník a státník, zakladatel novější filosofie právní a teorie práva mezinárodního. Hl. spisy: De iure belli ac pacis (1625), De imperio summarum potestatum circa sacra (1647).

Lit.: V e r r l a n d, H. G., the father of the modern science of international law (1917); E r i c h W o l f, Grotius, Pufendorf, Thomasius (1927).

Grubbe, Samuel, 1786—1853, švédský filosof., zástupce spekulativního theismu.

Gumpłowicz, Ludwig, 9. III. 1838—19. VIII. 1909, právník, sociolog natur. směru. Hybné síly dějin spatřuje v boji jednotlivých lidských skupin. Spisy: *Philos. Staatsrecht* (1877), *Der Rassenkampf* (1883), *Grundriß d. Soziologie* (1885), *Die soziologische Staatsidee* (1892), *Geschichte der Staatstheorien* (1905).

Gundissalinus, Dominicus (Gundisalvi), raný scholastik 12. stol., překladatel Aristotela a filosofů arabských. Spis: *De divisione philosophiae* jest prvním úvodem do scholast. filosofie. Ve spise *De processione mundi* se **G.** pokusil uvésti novoplatonsko-arabské učení o emanaci v soulad s křesťanskou naukou o stvoření. Sp. *De immortalitate animae* je sebráním důkazů o nesmrtelnosti z celé arabsko-aristotelské filosofie.

Lit.: C. B a u e m k e r, D. G. als philos. Schriftsteller (1899).

Günther, Anton, 17. XI. 1783—24. II. 1863, theista dualistického směru. Sp.: *Vorschule zur spekulativen Theologie des positiven Christentums* (1828 n.), *Peregrins Gastmahl* (1830), *Thomas a Scrupulis. Zur Transfiguration der Persönlichkeits-Pantheismen neuester Zeit* (1835).

Lit.: P. K n o o d t, Anton G. (1881).

Gutberlet, Konstantin, 10. I. 1837—27. IV. 1928, prof. fil. ve Fuldě, průkopník novoscholasticismu v Německu. Spisy: *Lehrbuch der Philosophie* (6 sv., 1878—84 a č.), *Lehrb. d. Apologetik* (3 sv., 1884—94 a č.), *Die Willensfreiheit u. ihre Gegner* (1893), *Der Mensch, sein Ursprung u. seine Entwicklung* (1896 a č.), *Der Kampf um die Seele* (2. vyd. 1903), *Psychophysik* (1905), *Exper. Psychologie* (1915).

Lit.: L e i m b a c h, K. Gutberlet (1911).

Guyau, Jean Marie, 28. X. 1854—31. III. 1888, francouzský filosof, evolucionista a pozitivista, stojící na půdě eticko-estetického vitalismu. Spisy: *La morale d' Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines* (1878), *Les problèmes de l'esthétique contemporaine* (1884), *L'art au point de vue sociologique* (1889, přel. do češt.), *Esquisse d' une morale sans obligation ni sanction* (1885, přel. do češt.), *L'irréligion de l'avenir* (1886).

Lit.: J o s. T v r d ý, J. M. G. (Č. M. XIII, 1912); E. B e r g m a n n, *Die Philosophie G-s* (1912); A. F o u i l l é e, *La morale, l'art et la religion d'après G.* (1889).

H

Habáň, Metoděj, * 11. IX. 1899, čes. novothomista, dominikán, red. „*Filos. revue*“. Sp.: *Sexuální problém* (1932).

Habitus (lat. *habitus*, n. *Habitus*, f. *moeurs*, a. *habit*) ve smyslu psychologickém znamená trvalý návyk a součet oněch vlastností, které jako by lpěly na osobě (Plato), také však pravidelný způsob chování se (Aristoteles). Moderní psychologie zdůrazňuje tu spíše typické znaky psychofysické. Habitus znamená jistou zručnost k nějaké činnosti nebo

všeobecně to, co podmět nějakým způsobem má, což se i dlouho uchovává. Hudebník na př., i když dlouhou dobu nehraje, uchovává si habitus umění hudebního; člověk má vědění, ctnost, velikost atd.

Haecceitas, toto - bytí, ve filosofii Duns Scota individuální a individualisující podstata, jedinečnost, individuální forma.

Haeckel, Ernst, 16. II. 1834—9. VIII. 1919, něm. přírodovědec, zástupce naturalistického monismu a pantheismu (v. t.). Potírá jakoukoliv transcendentní spekulaci, theismus, spiritualismus a teologii. Proti Du Bois-Reymondovi považuje světové záhady za řešitelné. Monismem rozumí názor, že svět tvoří kosmickou jednotu. Neuznává nehmotného ducha a psychologii pokládá jen za část fysiologie. Fil. sp.: *Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft* (1892), *Welträtsel* (1899 a č.), *Lebenswunder* (1904 a č.), *Kristallseelen* (1917).

Lit.: Fr. K r e j č í, Arnošt H. (Č. M. VII, 1906); Em. R á d l, E. H. (N. D. XV, 1908); K. H a u s e r, E. H., sein Leben, sein Wirken u. seine Bedeutung für den Geisteskampf der Gegenwart (1920); Heinr. S c h m i d t, Ernst H., Leben u. Werke (1926).

Haldane, Richard Burdon, 30. VII. 1856—19. VIII. 1928, angl. státník a filosof, idealista. Sp.: *Essays in philosophical criticism* (se Sethem, 1882), *The Pathway to Reality* (1903), *The Reign of Relativity* (1921), *The Philosophy of Humanism* (1922).

Hall, Granville Stanley, 1. II. 1846—24. IV. 1924, amer. psycholog a pedagog, hlásá idealistický evolucionismus. Spisem *Adolescence* (2 sv., 1904) založil psychologii mládeže. Další díla: *Youth, its education, regimen and hygiene* (1907), *Educational problems* (2 sv., 1911), *Founders of modern psychology* (1912). Do češtiny byly přeloženy Vybrané stati pedopsychologické a pedagogické 1906.

Lit.: L. N. Wilson, G. St. H. 1914); L. P r u e t t, G. St. H. (1926).

Halucinace (n. *Halluzination*, f., a. *hallucination*) jsou klamy smyslové, které nemají přiměřených vnějších příčin. Bývají to obyčejně představy vzpomínek, které vzbuzeny jsouce nemírným rozrušením, někdy biologické povahy, nabývají živosti skutečných vjemů. Halucinant vidí skutečné zjevy (vise) a slyší opravdové jakoby zvuky (akoasmata). Od ilusí (vidin) liší se halucinace pouze stupněm živosti. Někdy lze tu postřehnouti také skutečné podněty smyslové, které splynuvše se vzpomínkovými představami, tvoří tím účinnější a trvalejší podklad halucinační. To se děje zvláště v případech, kdy je dána základna choroboplodná. U t. zv. pseudohalucinací není dojmů skutečných a daných podnětů. U alkoholiků se stává, že mají halucinace, které však mizejí, jakmile si na ně dává alkoholik pozor (*Vexierhalluzinationen*).

Lit.: K. G o l d s t e i n, *Die Halluzination* (1912), W. S p e c h t, *Wahrnehmung und Halluzination* (1914), Q u e r c y, *L'hallutination* (1931).

Hamann, Johann Georg, 27. VIII. 1730—21. VI. 1788, odpůrce Kantův, mystik a theosof. Pro temnost jeho slohu dostalo se mu přívíska „magus severu“. H. hlásá filosofii víry na křesť. podkladě a potírá každý racionalismus. Všechny rozpory v poměru světa k božství splývají v jedno v pravdě. Sp.: *Biblische Betrachtungen eines Christen* (1758),

Golgotha und Scheblimini. Metakritik über den Purismus der reinen Vernunft (1800), Sokratische Denkwürdigkeiten (1762). Jeho sebr. spisy vyšly v 8 sv. 1821—43.

Lit.: C. H. Gildemeister, J. G. H-s Leben u. Schriften (6 sv., 1857—73); J. G. Blum, La vie et l'oeuvre de J. G. H. (1913); Unger, H. u. die Aufklärung (1911).

Hamelin, Octave, 1856—1907, franc. filosof; jeho systém je opakem agnostického pozitivismu. Sp.: Essai sur les éléments principaux de la représentation (1907), Le système de Descartes (1911), Le système d'Aristote (1920), Le système de Renouvier (1927).

Hamilton, William, 8. III. 1788—6. V. 1856, angl. filosof, stojící pod vlivem školy skotské (v. t.) a Kantovým. Hlásal psychologismus a relativismus a je jedním ze zakladatelů agnosticizmu. Sp.: Discussions on philosophy and literature, education and university reform (1852), Lectures on metaphysics and logics (4 sv., 1858—60).

Lit.: Rasmussen, The philosophy of Sir W. H. (1925).

Hannequin, Arthur, 1856—1905, franc. filosof, uznával potřebu metafysiky. Sp.: Essai critique sur l'hypothèse des atomes dans la science contemporaine (1895), Etude d'histoire des sciences et de la philosophie (1908).

Hanuš, Ignác Jan, 28. XI. 1812—19. V. 1869, čes. filolog a filosof, stoupenec Heglův, eklektik. Fil. sp.: Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného (1852), Nástin duševědy (1849), Nástin logiky na základě metafysiky (1850).

Haplosis (ř. ἁπλωσις, zjednodušení), mystický stav, kdy se duše zbavuje svých individuálních sklonů a vrací se ke své vlastní, čiré podstatě. Výraz **h.** se vyskytuje zvláště ve filosofii Plotinově.

Haploskop je přístroj, kterým jsou dva odděleně pozorované předměty spojovány ve společné zorné pole. Je to stereoskop bez čoček a hranolů, dvě válcovité trubice, jejichž osy spadají v jedno se zornými přímkami. Kolmo k nim je umístěna bílá stěna, na které se předměty (čáry a pod.) ukazují.

Haptický (n. *haptisch*, f. *haptique*, a. *haptic*), týkající se hmatu **h.** počitky — hmatové počitky.

Harmonická výchova, souměrné pěstění všech schopností duševních i tělesných v osobnostní celek.

Harmonie (ř. ἁρμονία, n. *Harmonie*, f. *harmonie*, a. *harmony*), souzvuk, souhlas, soulad částí v určitém celku, jednota, souhrn činností biolog. k zachování živé soustavy. **H.** světového celku byla ve staré filosofii, zejména u pythagorovců, působícím světovým zákonem. Etickou **h-i** hlásá monismus. Předzjednaná **h.** u Leibnize (v. t.).

Harmonismus, snaha po souladu, předpokládání harmonie.

Lit.: Jan A. Bednář, Harmonismus (2. v. 1929).

Harms Friedrich, 24. X. 1819—5. IV. 1880, něm. filosof, zdůrazňoval vztahy filosofie ke zkušenostním vědám. Sp.: Abhandlungen zur systemat. Philosophie (1868), Psychologie, Logik u. Ethik (1877), Die Formen der Ethik (1878), Die Philosophie in ihrer Geschichte (2 sv., 1878—81).

Harris, William Torrey, 10. IX. 1835—5. XI. 1909, severoam. filosof a pedagog, šířil v Americe Heglovu filosofii. Sp.: *Exposition of Hegel's Logic* (1890), *Introduction to philosophy* (1890), *Psychological foundations of education* (1898).

Hartley, David, 30. VIII. 1705—28. VIII. 1757, angl. lékař a psycholog, spoluzakladatel asociační psychologie (v. t.). Sp.: *Conjecturae quaedam de motu sensus et idearum generatione* (1746), *Observations on man, his frame, his duty and his expectations* (2 sv., 1749).

Lit.: B o w e r, H. and James Mill (1881); Maria H e i d e r, *Studien über D. H.* (1913).

Hartmann, Eduard von, 23. II. 1842—5. VI. 1906, filosof „nevědomého“. Podstatou světa je „nevědomé“, jež tvoří svět fyzický i psychický. Pesimismus nutno překonati vývojovým optimismem. Hlavní spisy: *Philos. des Unbewußten* (3 sv., 1869 a č.), *Das Grundproblem d. Erkenntnistheorie* (1889), *Kategorienlehre* (1896), *Religionsphilosophie* (1882), *Die Ästhetik* (1866—87), *Das Problem des Lebens* (1906), *Die Geschichte der Metaphysik* (2 sv., 1899—1900), *System d. Philosophie im Grundriß* (8 sv., 1906—09).

Lit.: D r e w s, E. v. H-s philos. System im Grundriß (2. vyd. 1905); Leop. Z i e g l e r, *Das Weltbild H-s* (1910); J. P. S t e f f e s, E. v. H-s Religionsphilosophie des Unbewußten (1921); K. O. P e t r a s c h e k, *Die Logik des Unbewußten* (1926); S c h n e h e n, Eduard v. II. (1929).

Hartmann, Nicolai, * 20. II. 1882, něm. filosof, vyšel z novokantovství a dospěl k názoru, jenž neuznává žádnou vázanost na nějaké hledisko. Sp.: *Platos Logik des Seins* (1909), *Philos. Grundfragen der Biologie* (1912), *Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis* (1921, 2. v. 1925), *Diesseits vom Idealismus und Realismus* (1924), *Die Philosophie des deutschen Idealismus* (2 sv., 1923—29).

Hauréau, Bartholomé, 1812—1896, franc. katol. filosof a historik. Sp.: *De la philosophie scolastique* (1850), *Histoire de la philosophie scolastique* (1872—80).

Hebefrenie (n. *Hebephrenie*, *Jugendirresein*) také dementia hebephrenica zvaná, je typ choromyslnosti v době pohlavního dospívání, tíhnoucí k úbytku duševnímu (dementia praecox).

Hečko, Pavel, 8. X. 1825—24. VI. 1895, slovenský spisovatel a filosof, vyšlý ze školy Štúrovy; spojoval Trentowského mesianismus s theismem Imm. H. Fichta.

Hedonismus (n. *Hedonismus*, f. *hédonisme*, a. *hedonism*) značí etický směr, který vidí cíl i pohnutku lidského jednání v rozkoši buď jednotlivce (individualistický h.) nebo společnosti (sociální h.). Jediným zlem je bolest, utrpení. Zástupci jsou kyrenaikové (v. t.) ve starověku a novověcí materialisté.

Lit.: H. G o m p e r z, *Kritik des Hedonismus* (1898); I. W a t s o n, *Hedonistic theories from Aristippus to Spencer* (1895).

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 27. VIII. 1770—14. XI. 1831, filosof absolutna. Absolutní rozum projevuje se v přírodě a vrací se v ducha thesí, antithesí a synthesí. Myšlení a bytí je totožné. Hlásá

tedy abs. idealismus, panlogismus (v. t.) a etický evolucionismus. Sp.: Die Phänomenologie des Geistes (1807), Wissenschaft der Logik (3 sv., 1812—16), Enzyklopädie d. philos. Wissenschaften im Grundrisse (1817), Grundlinien d. Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse (1821).

Lit.: Brunswig, Hegel (1922); Stace, The philosophy of H. (1924); B. Heimann, System u. Methode in H-s Philosophie (1927); J. Löwenstein, H-s Staatsidee (1927); H. Wenke, H-s Theorie des objektiven Geistes (1927); Moog, H. u. die Hegelsche Schule (1930); Richard Kroner, Hegel (1932); Th. Steinbüchel, Das Grundproblem der Hegelschen Philosophie. I. Die Entdeckung des Geistes (1933); G. Günther, Grundzüge einer neuen Theorie des Denkens in H-s Logik (1933).

Hegelianismus značí metafysiku Heglovu, totiž jeho panlogismus a dialektickou metodu vývojovou. Základem filosofie jsou vědy duchové, nikoliv přírodní.

Hegemonie, původně ve st. Řecku diplomatická a vojenská nadvláda některého státu nad ostatními, nyní označení pro polit. nadvládu vůbec.

Hegemonikon (ř. ἡγεμονικόν), to co vede a ovládá, životní princip; stoikové tak nazývají nejvyšší duševní sílu, jež je umístěna v srdci.

Hegesias, kyrenaik z 3. stol. př. Kr.; z Aristippovy teorie o rozkoši vyvodil pesimistický závěr, že blaženost není člověku vůbec dosažitelná, poněvadž je bezmocně vydán osudu.

Heidegger, Martin, * 26. IX. 1889, něm. filosof, pokračuje v do- budování Husserlovy fenomenologie. Ve svém hl. díle Sein und Zeit nastiňuje filosofii bytí, jež hledí pochopiti konkrétní bytí a nikoli jenom jeho pojem. Další sp.: Die Lehre vom Urteil im Psychologismus (1914), Die Kategorien- u. Bedeutungslehre des Duns Scotus (1916), Vom Wesen des Grundes (1929), Kant und das Problem der Metaphysik (1929), Was ist Metaphysik? (1929).

Heimarmene, u řec. filosofů název pro osud.

Heinrich v. Gent, † 29. VI. 1293, scholastický theolog, vlivný zástupce augustinismu.

Heinrich, Władysław, * 1868, polský filosof. Sp.: O wahaniach nateżenia zaledwie dostrzegalnych wrażeń optycznych i akustycznych (1899), Teorje i wyniki badań psychologicznych (1902), Joh. Scotus Erigena i Spinoza (1909), Filozofija grecka do Platona (1913), Zarys historii filozofji (t. I., cz. 1. 1925).

Heinze, Max, 13. XII. 1835—17. IX. 1909, něm. filosof, pracoval hlavně o dějinách řecké filosofie. Sp.: Die Lehre vom Logos in der griech. Philosophie (1872), Der Eudämonismus in der griech. Philosophie (1883 n.).

Heliocentrický (n. *heliocentrisch*, f. *héliocentrique*, a. *heliocentric*), sluncestředný názor světový, podle něhož je slunce středem všehomíra. Srv. geocentrický.

Hellenbach, Lazar, 3. IX. 1827—24. X. 1887, rak. filosof a sociální

politik, rozvinul ve své filosofii okultní názory. Duši označil jako meta-organismus. Sp.: *Eine Philosophie des gesunden Menschenverstandes* (1876), *Der Individualismus im Lichte der Biologie und Philosophie der Gegenwart* (1878), *Die Vorurteile der Menschheit* (3 sv., 1879—80), *Die neuesten Kundgebungen einer intelligiblen Welt* (1882).

Lit.: *Hübner-Schleiden*, H., *der Vorkämpfer für Wahrheit und Menschlichkeit* (1891).

Hellénismus, označení pro řeckou kulturu doby poalexandrovské. **H.** ve filosofii v. alexandrijská filosofie.

Hello, Ernest, 1828—1888, katol. publicista a filosof. Sp.: *M. Renan, L'Allemagne et l'Athéisme au XIXe siècle* (1858, přel. do češt.), *L'homme* (1872, přel. do češt.), *Physiologie des Saints* (1873, přel. do č.), *Paroles de Dieu* (1877, přel. do č.), *Philosophie et Athéisme* (2. vyd. 1903).

Hellpach, Willy, * 26. II. 1877, něm. psycholog a politik. Díla: *Soziologie des Genies* (1900), *Die geistigen Epidemien* (1907), *Die geopsychischen Erscheinungen* (1911), *Sozialpsychol. Forschungen* (I., 1922).

Helmholtz, Hermann, 31. VIII. 1821—8. IX. 1894, něm. fysik a fyziolog, zakladatel psychologie smyslů a vynálezce zrcadla k pozorování vnitřku oka. Díla: *Über das Sehen des Menschen* (1855), *Handbuch der physiologischen Optik* (1859), *Lehre von den Tonempfindungen* (1863), *Tatsachen der Wahrnehmung* (1879).

Lit.: *Koenigsberger*, Hermann v. H. (3 sv., 1902—03); *Du Bois Reymond*, *Gedächtnisrede auf Herm. v. H.* (2. vyd. 1912).

Helmholtzovy čtverce. Nakreslíme-li čtverec a vedle něho dva jiné, stejně veliké, které jsou vyplněny vodorovnými či svislými přímkami, zdají se nám tyto čtverce většími než onen prázdný, jestliže v nich příslušné dvě stěny nejsou ohraničeny.

Helmont, Franciscus Mercurius van, 20. X. 1614—1699, vybuodoval ještě před Leibnitzem monadovou teorii. Sp.: *Opuscula philosophica* (1690).

Lit.: *Broeckx*, *Le baron F. M. v. H.* (1870).

Helvetius, Claude Adrien, 1715—26. XII. 1771, franc. filosof-encyklopedista, sensualista; hlásal eudaimonistickou etiku i pedagogiku. Sp.: *De l'esprit* (1858), *De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation* (2 sv., 1772), *Le progrès de la raison dans la recherche du vrai* (1779).

Lit.: *Keim*, H., *sa vie et son oeuvre* (1907); *Fr. Šelep*, *K novému ocenění C. M. Helvetia* (Č. M. IX, 1908).

Hemeralopie (n. *Hemeralopie*, *Nachtblindheit*, f. *héméralopie*, a. *hemeralopia*). Sníženou čivostí sítnice oční stává se, že za šera nebo při umělém světle nemocný buď vůbec nic nevidí nebo pouze málo. Protivou je nyktalopie či slepota za dne.

Hemianopsie (n. *Hemianopsie*, f. *hémianopsie*, a. *hemianopsia*) nazývána bývá také hemiopsií. Míneňa je tu slepota napolo, když na př. při některých zraněních hlavy ztrácí se ze zorného pole celá část předmětů.

Hemsterhuis, Franz, 27. XII. 1721—7. VII. 1790, holandský filosof pantheisticko-novoplatonského směru; zejm. jeho estetické názory měly vliv na ranou romantiku. Sp.: *Sophyle ou de la philosophie* (1778), *Aristée ou de la divinité* (1779), *Simon ou des facultés de l'âme* (1790), *Lettres sur l'homme et ses rapports* (1772).

Lit.: Poritzky, F. H. Seine Philosophie und ihr Einfluß auf die deutschen Romantiker (1926).

Henady (ř. *ένάδες*), jednotky, jež tvoří samostatná bytí; u Prokla duchové síly, vyvěrající z prajednoty. Srv. monady.

Hendrich, Josef, 21. II. 1888, prof. pedagogiky v Bratislavě, vynikající znatel Komenského, jehož četné spisy přeložil; dokončil též Novákovo dílo *J. A. Komenský, jeho život a spisy* (1932). Sp.: *J. A. Komenského snahy vševedné, všesvětne a všenápravné* (1924), *Filos. proudy v souč. pedagogice* (1926), *Naše slabikáře od nejstarších dob* (spolu s Kubálkem a Šimkem 1929).

Henotheismus (n. *Henotheismus*, f. *hénothéisme*, a. *henotheism*), jedinobožství, víra v jediného, nejvyššího Boha, jako je na př. izraelský Jehova, jíž se vyznavač domnívá zároveň uctívati ostatní bohy, v něž věří.

Herakleitos (Heraklit) z Efesu, asi 540—480 př. Kr., pro nejasnost svého slohu zvaný „temný“ filosof, zdůrazňoval ve svém učení nadvládu rozumu nad smyslovostí. Za pralátku, z níž vznikly všechny věci, pokládal oheň. Hlásal, že ve světě není nic stálého, že vše plyne (*panta rhei*), že životní vývoj je podmíněn změnou, povstáváním a zanikáním. Stálá změna ve světě značí, že vesmír je pln protikladů a že dění světové je vlastně boj těchto protikladů. Boj je otcem všech věcí. Oheň je však **H**-ovi víc než jenom pralátka; je to logos, rozumově utvářející síla ve světě, původ veškeré harmonie, duch, jenž ji oživuje a projevuje se v lidech jako rozum a obsahuje v sobě zákony, jimiž se má lidský život řídit. Pozůstatky spisů **H**-ových vydal Diels ve *Fragmente der Vorsokratiker I*.

Lit.: Lasalle, *Die Philosophie H-s des Dunklen* (2 sv., 2. vyd. 1892); G. Burckhardt, H., *seine Gestalt u. sein Künden* (1925); Werts, H. u. *seine Schule* (1928).

Herbart, Johann Friedrich, 4. V. 1776—14. VIII. 1841, něm. filosof a pedagog realistického směru. Základem veškeré filosofie je mu zkušenost; pojmy, jež z ní odvozujeme, jsou však plny protikladů, a úkolem filosofie je vytvořiti z těchto pojmů systém, jenž by protikladů nepřipouštěl. Hlavním principem filosofie je tudíž zákon protikladu. Prvním krokem k filosofii je skepse, pochybnost, že věci jsou takové, jak se nám jeví. Na této skepsi se však nesmíme zastavit, nýbrž musíme rozpory, podmíněné nikoliv objektem, nýbrž subjektem, odstranit. Nelze přece myslit, že nějaká věc by mohla současně míti protichůdné vlastnosti. Tyto rozpory odstraňuje **H**. tím, že rozmanitost zjevů vysvětluje rozmanitostí podstat neznámých sice, ale jistých substancí („reálů“), z nichž se skládá všechno, co skutečně existuje. Tyto reály pozoruje poznávací subjekt v různých vztazích, čímž vzniká zdání

změny ve světě. Také duše je reálem; jejími původními projevy jsou jen počítky a představy na nich založené, kdežto city a snahy jsou jen stavy představ. Průběh představ je přísně mechanický a podléhá matematickým zákonům. Pedagogiku zakládá **H.** na psychologii a cíl její vidí ve ctnosti. Vliv **H-ův** na českou filosofii a pedagogiku byl velmi mocný. Sp.: Allg. Pädagogik (1806), Hauptpunkte der Metaphysik (1806), Allg. praktische Philosophie (1808), Lehrbuch z. Einleitung in die Philosophie (1813), Lehrbuch zur Psychologie (1816), Psychologie als Wissenschaft (1854—25), Allg. Metaphysik (1828—29), Umriß pädagogischer Vorlesungen (1835).

Lit.: J. Hurdík, O významu nauky Herbartovy (1881); H. Zimmer, Führer durch die Herbart-Literatur (1910); Kinkel, J. F. H., sein Leben u. seine Philos. (1903); Friedr. Franke, J. F. H., Grundzüge seiner Lehre (1909); Flügel, H-s Lehre u. Leben (12. vyd. 1912); G. Weiß, H. u. seine Schule (1928); Jos. Král, Herbartovská sociologie (1921).

Herbartianismus (n. *Herbart'sche Lehre*, f. *Herbartianisme*, a. *Herbartianism*), psychologický je směr, který klade důraz na mechaniku a dynamiku představ vzájemně na sebe působících. To se děje podle zásad matematického hodnocení, proto nazývá se tato psychologie také matematickou. — Herbartovci němečtí: Drobisch, Strümpell, Zimmermann, Volkman, Nahlowsky a j. Herbartovci čeští: K. F. Hyna, J. Dastich, J. Durdík, F. Čupr, G. Lindner, J. Kapras.

Herbert z Cherbury, 5. III. 1583—20. VIII. 1648, angl. filosof, zakladatel deismu (v. t.). Sp.: De veritate (1624), De causis errorum (1645).

Lit.: Rémusat, Lord H. de Cherbury, sa vie et ses oeuvres (1874); Güttler, Ed. Lord H. v. Ch. (1897); Heinr. Scholz, Die Religionsphilosophie des H. v. Ch (1914).

Hercen, Alexander Ivanovič, 6. IV. 1812—21. I. 1870, ruský myslitel, významný představitel ruského západnictví. Svou literární činností v cizině (od r. 1847) vykonával velký vliv na rus. veřejné mínění. Sociálně dospěl až ke krajnímu nihilismu a hlásal, že v dějinách není ani smysl, ani pokrok. Sp.: Dilentatizm v naukě (1842), Pisma ob izučении prirody (1845), Vom anderen Ufer (1850, rus. S togo berega, přel. do č.), Turma i ssylka (1862).

Lit.: J. Mikš, Alexandr Herzen (Č. M. X. 1909, XII, 1911—XV, 1914); Č. Vetrinskij, Gercen (1908); V. Bogučarskij, A. J. Gercen (1912, 2. v. 1922).

Herder, Johann Gottfried v., 25. VIII. 1744—18. XII. 1803, něm. básník a filosof, odpůrce Kantův, hlasatel filosofie citu a panentheismu (v. t.). Nejvyšší a jedinou substancí je Bůh. Základním pojmem filosofie dějin je humanita, nejvyšší humanitou pak je náboženství, zdroj veškeré kultury a vědy. K **H-ově** filosofii se u nás hlásili Dobrovský, Kollár a Palacký. Sp.: Abhandlung über den Ursprung der Sprache (1772), Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (4 sv., 1784—1791), Gott (1787), Von der menschlichen Unsterblichkeit (1792),

Verstand und Erfahrung, Vernunft und Sprache, eine Metakritik zur Kritik der reinen Vernunft (1799).

Lit.: Siegel, Herder als Philosoph (1907); K. Bit'ner, H-s Geschichtsphilosophie und die Slawen (1929); Kohlschmidt, Herder-Studien (1929); Eugen Kühnemann, Herder (3. v. 1927).

Hereditární, dědičný.

Heresie (n. *Häresie*, *Ketzerei*, f. *hérésie*, a. *heresy*), samostatně vyvolené učení, filos. sekta či škola; v řeči církevní: kacířství, bludařství, odchýlení od pravověří.

Lit.: Döllinger, Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters (1890).

Herfort, Karel, * 8. VIII. 1871, čes. psychiatr, zabývá se speciálně výzkumem úchylné mládeže. Soubor jeho přednášek a článků vydal J. Zeman 1932.

Hering, Ewald, 5. VIII. 1834—27. I. 1918, něm. fyziolog, jenž se zasloužil zvláště o psychologii smyslů. Díla: Über das Gedächtnis (1870), Raumsinn und die Bewegung des Auges (1879), Lichtsinn (1905), Deutungen des psychophysischen Gesetzes (1909).

Hermeneutika, nauka o pravidlech a prostředcích, jak vykládati Písmo sv., jak vystihnouti řeč i obsah biblického dění.

Hermes Trismegistos. V době splývání náboženských a filosofických nauk v Řecku byl ztotožňován egyptský bůh Thóth s řeckým bohem Hermem, jemuž bylo dáno přijmí Trismegistos. Věřilo se o něm, že žil 2000 let př. Kr. a vynalezl písmo, řeč, všechny vědy a umění, zejména pak tajné (hermetické) nauky, přístupné jenom zasvěcencům v t. zv. hermetických knihách. Nejznámější z těchto knih, jež měly vliv i na učení novoplatoniků, je *Ποιμάνδρης* (kniha o dobrém pastýři), poučující o theosofických záhadách duchovního života.

Lit.: R. Pietschmann, H. T. nach ägyptischen, griech. u. oriental. Überlieferungen (1875).

Hermetismus, tajné učení, přístupné jenom vyvoleným.

Hermias, křesť. apologeta z 2. stol., napsal proti pohanské filosofii spis *Διασυρμός τῶν ἕξω φιλοσόφων* (vyd. 1553, nově 1872).

Herrenmoral, mravouka panská, jak ji hlásá filosof Nietzsche. Ve smyslu mravního hodnocení příslušníků vládnoucích vrstev znamená dobré totéž co vznešené, špatné totéž co opovrženihodné. Opak je otroká morálka.

Lit.: O. Gramzow, F. Nietzsches Herrenmoral (1902).

Hertling, Georg, 31. VIII. 1843—4. I. 1919, něm. katol. filosof a státník. Sp.: Über die Grenzen d. mechan. Naturerklärung (1875), Albertus Magnus (1880), Naturrecht und Sozialpolitik (1893), Das Prinzip des Katholizismus und die Wissenschaft (1899), Augustin (1902), Recht, Staat und Gesellschaft (1906, 4. vyd. 1917).

Lit.: Grauert, Graf Georg v. H. (1920).

Hesiodos řec. básník z 8. stol. př. Kr., nejstarší zástupce didaktického eposu; ve spise Theogonie (přel. do č.) vylíčil původ světa a bohů.

Hessen, Sergěj Josif, * 1887, ruský filosof a pedagog, stoupenec Rickertův, hlásá transcendentální ontologismus. Sp.: Osnovy pedagogiki

(1923), Monizm i pluralizm v systématikě ponjatij (1928), Moderne Pädagogik im Auslande (1932).

Heterodoxní, jinověrný, odchylný se od určení církevního, tedy bludařský, bludný. Opak: orthodoxní.

Heterogenese, vývoj skokem, plození nepodobných potomků rostlin i zvířat, jejichž odchylné vlastnosti potom se již dědí.

Heterogenní (n. *heterogen*, f. *hétérogène*, a. *heterogeneous*), různorodý, nestejný. Opak homogenní.

Heterogenie účelů, Wundtova domněnka, podle níž výsledek lidského jednání převyšuje zamýšlený účel, který někdy i ustupuje úči-
nům vedlejším.

Heteronomie (n. *Heteronomie*, f. *hétéronomie*, a. *heteronomy*), řízení cizími zákony. Opak: autonomie. Morálka heteronomní čili autoritativní přijímá závaznost mravních norem z autority mimo jednotlivce ležící (církev, stát, společnost) nebo též z vlivů vnějších.

Heterotelié psychologická je výraz W. Sterna a značí účely, které nenáleží pravidelnému myšlení osobnosti, nýbrž přiřazeným a nadřizeným či abstraktním spojitostem osobnosti.

Heterothesický, — nadmyslný, transcendentní (v. t.).

Heterozetesis (ř. *ἑτεροζήτησις*), v sofistice víceznačná otázka, na níž může býti různě odpověděno.

Heuristika (n. *Heuristik*, f. *heuristique*), umění vynalézací návod, k metodickému nalézání pravdy, na př. indukci, kombinaci, pokusem a pod.

Heusde, Phil. Wilhelm van, 1778—1839, holandský filosof, usiloval o synthesu platonismu s křesťanstvím. Sp.: *De Sokratische school* (4 sv., 1834—39, 3. v. 1860), *Brieven over den aard en de strekking van het hooger onderswijs* (1829, 4. v. 1857), *Brieven over het beoefenen der wijsbegeerte, inzonderheid in ons vaderland en in onze tijden* (1837).

Heveroch, Antonín, 29. I. 1869—2. III. 1927, český psychiatr. Sp.: *O podivínech a lidech nápadných* (1901), *Odchylnky duševní u mládeže školní* (1903), *Diagnostika chorob duševních* (1905), *Jak si uvědomujeme jsoucno* (1913), *O podstatě duše* (1919), *O spánku* (1921), *O životním rytmu a jeho poruchách* (1923), *O volné škole* (1925) a m. j.

Heymans, Gerardus, 17. IV. 1857—18. II. 1930, holandský filosof a psycholog, stoupenec psychického monismu; v etice uplatnil empiricko-analytickou metodu, v psychologii užil k poznání osobnosti metod biografických a statistických. Sp.: *Einführung in die Metaphysik* (1905, 3. v. 1921), *Gesetze und Elemente des wissenschaftl. Denkens* (1890, 4. vyd. 1923), *Einführung in die Ethik* (1914, 2. v. 1922), *Die Psychologie der Frauen* (1910).

Hic et nunc (l., = zde a nyní), místní a časové určení určité jednotky, určení individuality věci.

Hierarchie značí pořad nebo stupnici církevní moci propůjčené jednotlivým osobám od církve za schopné uznaným. V širším slova pořad nebo stupnici pojmů nebo hodnot.

Hipparchia provázela kynického filosofa Kratera a oddala se kynickému životu.

Hippias, kolem r. 400, sofista z Elidy; pro fil. má význam jeho rozlišení práva přírodního a lidského.

Hirschfeld, Magnus, 14. V. 1868—15. V. 1935, něm. psychiatr, zabývající se otázkami sexuálními. Díla: Die Transvestiten (1910), Homosexualität (1912), Sexualpathologie (1916—20, 3 sv.), Geschlechtskunde (5 sv., 1926—30), Geschlecht und Verbrechen (1931).

Historický materialismus, Marxovo pojetí dějin, podle něhož má pro dějiny největší význam hospodářský život, zejména způsob výroby a rozdělení výrobních sil.

Historismus (n. *Historismus*, f. *historisme*, a. *historism*), myšlenkový směr, jenž zdůrazňuje dějiny, minulost, vývoj a současný stav chápe vždy jako produkt minulosti.

Lit.: F. Nietzsche, Vom Nutzen und Nachteil der Historie (1873—74). Troeltsch, Der H. u. seine Probleme (1922); Litt, Geschichte u. Leben (3. vyd. 1930).

Hlásková artiklace (n. *Lautartikulation*, f., a. *articulation*) či členitost (Kussmaul) spočívá na součtu nitrných (psychofysiologických) a vnějších, ústrojných činitelů a činnosti. Hláskovou indukci míněn je vzájemný vliv hlásek na sebe. Wundt rozlišuje tu asimilační vliv od disimilačního, hlásky indukující od indukovaných. Asimilace je častější než disimilace. Indukce děje se častěji zvrtně než postupně, na př. z marmor stává se marbre. Hláskové metafory (Wundt) vznikají tím, že zvuk hlásek bývá připodobňován a sdružován s určitými představami, tak na př. z pater, papas vzniklo papež. Hlásková výraznost vznikla z přirozených podmínek biologického ústrojí, jak patrně již ve zvucích vydávaných zvířaty při zděšení, bázni, radosti a touze. Zpěv ptačí má tu týž význam jako bezesmyslné zvuky dětí, které liší se od náběhů mluvy. Hláskosloví mluvnické zabývá se dějinami hlásek jako prostředků lidského dorozumívání vzhledem na změny poměrů rasových a společenských.

Hlavatý, Václav, 4. VIII. 1842—28. XI. 1910, čes. katol. filosof. pracovník. Sp.: Dějiny církve sv. (1872), Rozbor filosofie sv. Tomáše Akvinského (1885).

Hledění vyvíjí se u člověka až do té doby, kdy ví, co chce viděti, ve čtyřech oddílech časových (Shinn) napřed jako bezúčelné vidění, pak jako utkvívání na světlých a lesklých plochách (2. až 5. týden). Nato následuje reflektorické utkvívání na předmětech a konečně úmyslné hledění a hledání předmětů.

Hlubková lokalisace (n. *Tiefenlokalisierung*) či umístování viděného v náležitě vzdálenosti od oka závisí předně na čití pohybu očí, jich konvergenci či souhledění a vzájemném přizpůsobení se. Určujícími činiteli jsou tu způsob, jak vyznačují se obrysy předmětů co do jasnosti a názornosti, jak dovede patřící vyplniti prostor patření od předmětu až k podmětu patření, pohyb předmětu a p. Ke zkoumání

takové schopnosti užívá se v exper. psychologii zvláštního přístroje, sestaveného na pravidlech Heringova pokusu (viz Hering).

Hlubkové vidění, jinak třírozměrné, je podmíněno rozdílností sítnicových obrazů ve směru příčném. Při hledění oběma očima se sítnicový obraz v levém oku posune poněkud doleva a v pravém zase doprava, takže sítnicové obrazy obou očí se přesně nekryjí; splýváním těchto obrazů, nepatrně se od sebe lišících, ve směru příčném vzniká hlubkový dojem.

Lit.: Louis L a v e l l e, La perception visuelle de la profondeur (1922).

Hloupost (n. *Dummheit*, f. *stupidité*, a. *stupidity*), slabost rozumu, jež není ještě slabomyslností. Může být vrozena nebo získána úrazem, nemocí, podvýživou a pod. Jsou různé formy **h-i**, jež se projevují nedostatečnou chápavostí, nadutostí, přeceňováním vnějšností a j. Někdy je celková **h.** provázena jistou vychytralostí, zejména vzhledem k osobnímu prospěchu.

Lit.: L. L ö w e n f e l d, Über die Dummheit (1909).

Hluchoněmých mluva či dorozumívání je dvojí. Způsob francouzský (abbé Sicard) spočívá na naučených výrazech a znacích, dávaných ponejvíce ukazovanými tvary prstů, německý způsob (Heinicke) snaží se však pomáhati hluchoněmým v dorozumívání skutečnou artikulací hlásek, které jeden hluchoněmý na druhém vidí a hmatá, slyšící však člověk sluchem poznati může při náležitém cviku a zvyku.

Hluchota duševní v. agnosie.

Hmat (n. *Tastsinn*, f. *sens du toucher*, a. *sense of touch*), který býval označován za pátý smysl, rozděluje se v novější psychologii na smysl hmatový s pocity hmatovými, smysl tlakový s pocity tlaku, smysl tepelný s pocity tepla a chladu; konečně souvisí s těmito smyslovými zvláštnostmi také t. zv. šestý smysl, který je souborem dosud přesně nerozhraničených a neurčených pocitů, které obyčejně nebývají ani uvědomovány. Vlastní smysl hmatový s pocity najmě hmatovými slouží nejen k získání představ prostorových, nýbrž v počátcích duševního života také vývoji sebevědomí.

Hmatoměr (n. *Tastgefühlprüfer*) je přístroj (Moede a j.) ke zkoušení citlivosti hmatové. Skládá se z několika prstenců vedle sebe těsně ležících, které mohou být mikrometricky zvedány a snižovány. Rozpoznání mikrometrického snížení a zvýšení je mírou citlivosti hmatové.

Hmatové klamy (n. *Tasttäuschungen*, f. *illusions tactiles*, a. *Touch illusions*) objevují se na př., když oběma hroty kružítka od sebe stejně vzdálenými pohybujeme na povrchu kůže jedním směrem. Tu zdá se nám, že hroty se k sobě přibližují. Ohmatáváme-li dvě pravítka stejně dlouhá, z nichž jedno však má souměrné zářezy, zdá se nám toto pravítko delším.

Hmatové pocity (n. *Tastempfindung*, f. *sensation tactile*, a. *touch sensation*) či počítky jsou pocity získané povrchem kůže (zakončení prstů) týkající se buď rozeznávání povrchu těles co do vyrovnalosti plošné (hladké, drsné a p.) nebo co do vzdálenosti prostorové na vlast-

ním těle. Dva body na těle vlastním od sebe vzdálené rozlišujeme s různou přesností, tak na př. na krku ve vzdálenosti 6 mm, na nose 7 mm, na rtech 4 1/2 mm, na hrotu jazyka 1 mm. Wundt rozeznává mezi všemi pocity hmatem získanými ty, kterých nabýváme zvláštním vnějším stykem (tlak, teplo, bolest) a ty, které dány nám bývají nitrným stykem ústrojí vzájemně (poloha, klouby, tlak ústrojný). Tělesně význačnými jsou jednak tlaková tělíska (Meissnerova), jednak místa těla pro pocity důležitá. Jsou to t. zv. body tepla, chladu a zimy, bolestí a p.

Lit.: D. K a t z, Der Aufbau d. Tastwelt (1925).

Hmota (l. *materia*, n. *Materie*, f. *matière*, a. *matter*) má svůj prvotní význam ve viděném, které lze hmatati, značí však vůbec všechny smysly dostižitelné zkušenosti z prostoru. Proto považována bývá také za prostor předmětný sám sebou, jindy za vše vnější, i vlastní tělo, na rozdíl od pouhé myšlené duše (psychického). Z filosofického materialismu, atomismu, energetismu a moderních představ o elektronech vysvítá pro názor o hmotě vždy právě tento rozdíl noetický více než jakostný rozdíl podstat, který bývá zdůrazňován více etickou kulturou a duchovněji náboženstvími. Odstupňování, které je patrné ve výměrech hmotného, samo není původu oněch věd, které zabývají se hmotným, nýbrž více záleží na ohraničení duševního (psychického), které považováno bývá za protivu, protějšek, podklad nebo korelát hmotného. Dialektické rozdělování „materia“ a „forma“ je jiného než přírodně filosofického původu.

Lit.: B a e u m k e r, Das Problem der Materie in der griech. Philosophie (1890); B. R u s s e l l, Analysis of matter (1927); W e y l, Was ist Materie (1924); D r i e s c h, Metaphysik der Natur (1927).

Hněv (n. *Zorn*, f. *colère*, a. *anger*), afekt, který vzniká z představy překážky nebo urážky, ať už skutečné nebo domnělé, a projevuje se prudkými slovy nebo jednáním.

Hnus (n. *Ekel*, f. *dégoût*, a. *disgust*), pocit odporu, provázený zpravidla fyziologickými potížemi.

Hnutí mysli v. *emoce*.

Hobbes, Thomas, 5. IV. 1588—4. XII. 1679, angl. filosof, materialista, zakladatel sensualismu. Přírodovědecké principy aplikoval na filosofii a vytvořil tak samostatný naturalistický světový názor. Filosofie je mu zkoumáním účinků z příčin a příčin z účinků. Jejím účelem je, aby člověk předvídaných účinků užil k svému prospěchu. Filosofie se obírá jenom věcmi, jež lze poznati zkušeností. **H.** rozděluje filosofii na filosofii přírodní neboli nauku o tělesech, na fyziologii s psychologií neboli nauku o člověku, a na státo- a právo vědu. Ve své přírodní filosofii hlásá **H.**, že všechny přírodní jevy jsou děje pohybové, jež probíhají přesně podle přírodních zákonů. Mechanickými prvky, z nichž se skládá svět, jsou materiální atomy. V nauce o člověku učí **H.**, že též všechny fyziologické procesy probíhají přísně mechanicky. Duševní jevy, jež s nimi souvisejí, zakládají se na pohybu o sobě neoduševněných atomů, jež se jenom rozdílnou intenzitou pohybů dostávají do vědomí.

Základními prvky těchto jevů jsou pocity, které však nejsou realitami, nýbrž jenom fantasmaty. Svého stanoviska mechanického naturalismu a monistického materialismu se přidržuje **H.** i ve své nauce o mravnosti, právu a státu. Společnost je tělesem, byť i umělým. Stát je dobrovolné společenství jedinců. Poněvadž každý z nich je mechanickým tělesem, platí pro všechny nejvyšší přírodní princip, zákon o zachování, jenž se v biologickém a sociálním životě uplatňuje jako pud sebezáchovy. Tento přirozený egoismus má za následek, že lidé v přírodním stavu hovějí slepě svým pudům a vášním a jsou spolu ve stálém boji. Původně byla válka všech proti všem (*bellum omnium contra omnes*) a člověk byl člověku největším nepřítelem — *homo homini lupus*. S postupujícím vývojem uznali lidé, že ve společnosti mohou svých zájmů lépe hájiti než jednotlivě. Spojili se proto dobrovolně smlouvou, při čemž zvolili ze sebe vládce, který měl vládnout ve smyslu celého státu, t. j. každého jednotlivce. Jednotu státní vůle zaručuje nejlépe absolutní monarchie. Tím stal se **H.** zakladatelem nauky o smlouvě společenské (v. t.). Hl. sp.: *Human nature* (1650), *Elementa philosophiae* (I. díl *De corpore* 1655, II. *De homine* 1659, III. *De cive* 1642, přel. do č.), *Leviathan or the matter, form and authority of government* (1651), *Questiones de libertate, necessitate et casu* (1656).

Lit.: Robertson, H. (1886); Lyon, *La philosophie de H.* (1893); F. Tönnies, *H. Leben und Lehre* (3. v. 1925); Leslie Stephen, H. (1904); C. v. Brockdorff, *H. als Philosoph u. Soziolog* (2. v. 1929); Z. Lubienskí, *Die Grundlagen des ethisch-politischen Systems von H.* (1932).

Hobhouse, Leonard Trelawney, * 1864, profesor v Londýně, psycholog a sociolog, hlásá empirický idealismus. Díla: *Labour Movement* (1893), *Development and Purpose* (1913), *Principles of sociology* (4 sv., 1918—24), *The theory of knowledge* (3. v. 1921).

Hocking, William Ernest, * 1873, amer. filosof, personalista, dokazuje vznik náboženství ze zkušenosti. Sp.: *The meaning of God in human experience* (1912, 5. v. 1923), *Human nature and its remaking* (1918, 2. v. 1923).

Hodegetika, cesta k vniknutí do nějaké vědy, totéž co metodologie nebo i propedeutika.

Hodgson, Shadworth Holloway, 26. XII. 1832—13. VI. 1912, angl. filosof, chtěl na rozdělení zkušenosti vybudovati metafysiku; myšlení je mu snahou po duševní ekonomii. Sp.: *Time and Space* (1865), *The Philosophy of reflection* (1878), *The metaphysic of Experience* (1898).

Hodnota (n. *Wert*, f. *valeur*, a. *worth*) ve filosofii je to, co odpovídá určité potřebě, touze. Různým potřebám odpovídají různé **h-y**: náboženské, mravní, sociální, kulturní, hospodářské atd. **I n t e n s i v n í h-y** jsou takové, jež jsou žádány pro sebe samy, a nejsou tudíž prostředkem k dosažení nějakého cíle, ležícího mimo ně. **K o n s e k u t i v n í h-y** jsou naproti tomu **h-y**, po nichž toužíme proto, že slouží k dosažení jiného cíle, a jsou tedy prostředkem k účelu. Každé hodnocení je relativní, což je nejlépe patrné z toho, že jeden a týž předmět má pro různé

osoby rozdílnou hodnotu. V každém systému hodnot je **h. a b s o l u t n í**; abychom jí dosáhli, toužíme po hodnotách, jí podřaděných. **Z á k l a d n í h.** jsou podle Münsterberga metafysické hodnoty, sloužící sebezdokonalení světa, jako vesmír, lidstvo. **N a u k a o h o d n o t á c h** (n. *Wertlehre*), též timologie, axiologie, je teorie principů správného hodnocení, nauka o řádu a vnitřním vztahu hodnot.

Lit.: W. O s t w a l d, *Die Philosophie der Werte* (1913). E. H e y d e, *Grundlegung d. Wertlehre* (1916); t ý ž, *Wert* (1928); I. A. B l á h a, *Problém hodnocení* (N. D. XXVIII, 1921); F. J. v. R i n t e l e n, *Das philosophische Wertproblem* (I., 1932); Max M ü l l e r, *Die Grundbegriffe philosophischer Wertlehre* (1932).

Hoëne-Wroński, Józef Marja, 24. VIII. 1778—9. VIII. 1853, polský filosof (od r. 1800 žil ve Francii). Svou filosofii nazývá filosofii absolutní neboli mesianismem (v.). Hl. sp.: *Philosophie des mathématiques* (1811), *Philosophie de l'infini* (1814), *Prodrome du messianisme* (1831), *Métapolitique messianique* (1839), *Messianisme du réforme absolue du savoir humain* (3 sv., 1847), *Philosophie absolue de l'histoire* (2 sv., 1852).

Lit.: S. D i c k s t e i n H.-W. (1896); J. U j e j s k i, *O c e n e a b s o l u t u* (1925); W. M. K o z ł o v s k i, *Jubileum polského myslitele* (Č. M. 1928).

Höfding, Harald, 11. III. 1843—1931, dánský filosof, hlásá empirismus a voluntarismus. Sp.: *Psykologi i Omrids paa Grundlag of Erfaring* (1882, něm. 1887), *Den menneskelige Tanke, dens Former ok dens Opgaver* (1910, něm. 1911), *Etik* (1887, něm. 1888), *Religionsfilosofi* (1901), *Humor als Lebensgefühl* (1918, 2. vyd. 1930), *Den neyre Filosofis Historie* (1894 n., něm. 1895, česky 1926), *Soeren Kierkegaard* (1892, něm. 1896), *Kant* (1893), *Rousseau u. seine Philosophie* (1897).

Lit.: S c h o t t, H. als Religionsphilosoph (1913); V. H a n s e n, H. som Religionsfilosof (1923).

Höfler, Alois, 6. IV. 1853—26. II. 1922, prof. filosofie ve Vídni, brentanovský psycholog. Zastává vzájemné působení duše a těla. Rozlišuje dvojí skupinu duševního života, duchovou a citově hybnou (Gemüt). Jsou to jednak představy a úsudky, jednak pocity a chtění. Zasloužil se o vyučování filosofické průpravě na středních školách. Sp.: *Logik* (1890, 2. vyd. 1922), *Psychologie* (1897).

Lit.: R. M e i s t e r, Alois H. (v *Kantstudien* 1923).

Höijer, Benjamin, 1767—1812, vynikající švédský filosof, ovlivněný Fichtem, Schellingem a Heglem. Proti Kantovi zastával názor, že konstrukce pojmů je možná nejen v matematice, nýbrž i ve filosofii. Sp.: *Om den philos. Constructionen* (1799), *De systemate*.

Holandská filosofie nevyniká zvláštní národní svérázností, nýbrž se v ní projevuje vliv nejrůznějších směrů jiných kulturních národů. Velcí evropští myslitelé se rádi zdržovali v Holandsku pro svobodu myšlení, jež tam vládla, takže i tím získala tato malá země značný podíl na duchovních dějinách evropských.

Ve 14. stol. rozkvetla v Holandsku vlámská mystika, jejímž hlavním představitelem byl Jan van Ruysbroeck (1293—1381). Přítel Ruysbroeckův Gernt de Groot se snažil o mravně náboženskou

reformu. K jeho družině náležel též **T o m á š K e m p e n s k ý**, jenž napsal slavné *Následování Krista*. S počátkem novověku zasáhl do duchovního vývoje Evropy mocně rodilý Holanďan, humanista **E r a s m u s R o t e r d a m s k ý** (1465—1536). V 16. stol. se stalo Holandsko dějištěm vášnivých náboženských bojů mezi katolíky z jižních provincií a severními protestanty; sever, jenž z nich vyšel vítězně, nabyt také většího kulturního vlivu. Významný filosof 16. stol. **Dick C o o r n h e r t** vytvořil svou *Zedekunst* praktickou filosofii, etiku, založenou na pravém poznání člověka. V 17. stol., kdy dosáhlo Holandsko hospodářsky i kulturně největšího rozkvětu, vytvořil **Hugo G r o t i u s** (1583—1645) svou právní filosofii. Nauka *Descartova* zapustila též v Holandsku kořeny (*Descartes* sám zde nějakou dobu působil), narážela však na velký odpor se strany církevních kruhů. *Kartesianismus* rozvedl ve svém okasionalismu **Arnold G e u l i n c x** (1625—1669). Holandsko dalo světu největšího filosofa 17. stol. **Benedikta de S p i n o z u** (1632—1677), vynikajícího zástupce dogmatického racionalismu. Do následujícího století spadá činnost odpůrce materialismu **Franze H e m s t e r h u i s e** (1721—1790), jenž chtěl ve svém esteticko-mystickém pantheismu spojit antiku s křesťanstvím. V humanistických snahách filologa **Daniele W y t t e n b a c h a** lze sledovat vedle vlivu starověkých filosofů též vliv *Leibnizův* a *Wolffův*. Ke konci 18. stol. šířili v Holandsku **Paul van H e m e r t** (1756—1825) a **Joh. K i n k e r** (1764—1845) filosofii *Kantovu*.

Na počátku 19. stol. uplatňují se v holandské filosofii vedle vlivů německé filosofie (*Kanta*, *Schellinga*, *Hegla*) též jiné směry. **Phil. Wilh. van H e u s d e** (1778—1839) hlásal ve svém hlavním díle *De Sokratische school* platonské myšlenky; jeho odpůrce **Jak. N i e w e n h u i s** (1777 až 1857) byl ovlivněn *Hermesem* a **K. F. Ch. Krausem**. O vzkříšení *spinozismu* v 2. pol. 19. stol. se zasloužili zejména **Joh. van V l o t e n** (1818—1883) a **P. N. L a n d** († 1897). **Eduard Douwes D e k k e r** (1820—1887) rozbíral pod pseudonymem *Multatuli* aforisticky nejrůznější filosofické problémy; jeho činnost si v mnohém směru vynucuje srovnání s *Nietzschem*. *Comteův* a *Millův* *positivismus* uvedl do Holandska **Cornelis Willem O p z o o m e r** (1821—1892), jenž měl pro své volné náboženské názory četné nepřátele. Žáky *Opzoomerovými* byli **C. K. van der W y c k** (1836—1925), jenž se však později přiklonil k idealistickému monismu, a **Allard P i e r s o n** (1831—1896), který se snažil o *synthesu empirismu* se *spinozismem*. Přesvědčeným *Kantovcem* byl **Cornelis Bellaar S p r u y t** († 1901). Od začátku 20. stol. se datuje silné *heglůvské* hnutí, jehož vůdcem byl **G. J. P. J. B o l l a n d** (1854—1922). Vedle tohoto idealistického směru vytvořil vlivný *empiricko-psychologický* směr *groningský* filosof a psycholog **Gerardus H e y m a n s** (1857—1930). O spojení *spinozismu* s *kritickou filosofii* usiluje **J. D. B i e r e n s d e H a a n** (* 1866). Ve smyslu *marburské školy* působí **B. H. J. O v i n k**.

Lit.: **L. B r u l e z**, *Holländische Philosophie* (1926).

Holbach, Paul Heinrich Dietrich, 1723—21. VI. 1789, hlavní zástupce materialismu. **H**-ův spis „Système de la nature“ (1870) nazývá se biblí materialismu. Odmítá každou metafysiku a hlásá, že poznání a filosofie se musí opírat o skutečnosti přírodní. Příroda je nestvořená, věčná, systém těles a jejich pohybů. Duše je čistě fysická podstata, totožná s mozkiem. Morálka nepotřebuje náboženství a jejím principem je eudaimonismus.

Lit.: C u s h i n g, Baron d'H. (1914); René H u b e r t, D'Holbach et ses amis (1928).

Holomerianismus (z ř. ὅλος, celý a μέρος, část), nauka, že nemohotná duše má sídlo ve všech částech těla.

Home, Henry, 1696—27. XII. 1782, angl. filosof, náleží ke skupině t. zv. morálních filosofů, kteří považují za základ etiky mravní cit (moral sense). Sp: Elements of criticism (3 sv., 1762), Essays on the principles of morality and natural religion (1751), Sketches of the history of man (1774).

Lit.: K. B ü h l e r, Studien über H. H. (1905); M. J o s e p h, Die Psychologie H. H-s (1911).

Homeomerie (ř. ὁμοιομερεια, l. *homoeomeria*), kvalitativní, neměnné praprvky těles, jak je přijímá Anaxagoras.

Hominismus, název pro čirý subjektivismus, ježto hlásá pravdu, která je závislá na člověku (homo).

Homofonie je výraz psychologický, vyskytující se u Semona. Značí „souznění“ současných stavů ve vzruchu organickém, majících jeden engram (vpis), který působí z dřívějšího podnětu.

Homogenní (n. *homogen*, f. *homogène*, a. *homogeneous*), stejnorodý, stejného druhu. Opak: heterogenní.

Homo homini lupus (citát z Plauta) — člověk je člověku vlkem; tento pesimistický názor rozvedli ve své filosofii Bacon a Hobbes.

Homoiusie, theol. nauka ze 4. stol., hlásající, že Kristus je pouze podobné podstaty s Bohem Otcem. Srv. homousie.

Homologie, shoda přesvědčení i života. Ve fys.: stejný původ ústrojí, jež později vykonávají jiné funkce.

Homo-mensura, věta, připisovaná Protagorovi: Člověk je měřítkem věcí; je to hlavní formule subjektivistické a anthropomorfistické noetiky.

Homonymie (řec.), stejnojmennost, též dvojsmyslnost slov jinak stejně znějících.

Homosexualita (n. *Homosexualität*, f. *homosexualité*), jinak uranismus, rozvrat v pohlavním životě, kde záliby a náklonnosti vztahují se na totéž pohlaví. Zvláštní formou **h**. u mužů je pederastie, u žen láska lesbická (sappismus). **H**. u žen nazývá se též tribadie. Jsou tu také zevní znaky rozvratu, patrné v tělesném vzezření (vousy, hlas a p.). Mluvíme pak u žen o viraginitě, u mužů o efeminaci, feminismu. Jinak nazývána bývá obojetná záliba a náklonnost bisexualitou.

Lit.: K r a f f t-E b i n g, Psychopathia sexualis (17. vyd. 1924); H i r s c h f e l d, Sexualpathologie (2. vyd. 1921—28); Alfr. A d l e r, Das Problem der H. (1930).

Homo sum, humani nihil a me alienum puto (citát z Terentia) — jsem člověk a nic lidského mi není cizí — t. j. podléhám slabostem jako každý jiný člověk.

Homousie, nauka, že Syn Boží je s Bohem Otcem téže podstaty. Srv. homoiusie.

Hönigswald, Richard, * 18. VII. 1875, něm. filosof směru kritického. Sp.: Die Philosophie des Altertums (1917), Die Grundlagen der Denkpsychologie (1921, 2. vyd. 1925), Die Skepsis in Philosophie u. Wissenschaft (1914), Hobbes und die Staatsphilosophie (1924).

Hoppe, Vladimír, 19. VIII. 1882—3. III. 1931, český filosof novo-idealista, hlásal intuitivní filosofii a učil, že číře rozumovými poznávacími prostředky nemůže býti zachycena iracionální úroveň nepodmíněna. Metafysiku i etiku zakládá na poznání transcendentálního subjektu. Sp.: Podstata, hodnota a dosah přírodovědeckého poznání (1914), Příroda a věda (1918), Základy duchovní filosofie (1922), úvod do intuitivní a kontemplativní filosofie (1928), Přirozené a duchovní základy světa a života (1925), Dva základní problémy Kantova kriticizmu (1932).

Lit.: N. O. L o s s k i j, Metafysické pojetí lidské osobnosti ve smyslu učení V. Hoppe (1934).

Hostinský, Otakar, 2. I. 1847—19. I. 1910. český estetik směru herbartovského, který docelil estetickým experimentem. V hudbě vycházel od R. Wagnera, ve výtvarnictví ze Sempera. Hl. sp.: Šest rozprav (1877), Das Musikalisch-Schöne und das Gesamtkunstwerk vom Standpunkte der formalen Aesthetik (1877), O významu prakt. ideí Herbartových pro všeob. estetiku (1881), Herbarts Ästhetik in ihren grundlegenden Teilen quellenmäßig dargestellt u. erläutert (1891), Čtyři rozpravy (1894), Jan Blahoslav a Jan Josquin (1896), Bedřich Smetana a jeho boj o moderní čes. hudbu (1901), O socialisaci umění (1903), Česká světská píseň lidová (1906), Umění a společnost (1907). „Estetiku“ jeho vydal Z. Nejedlý.

Lit.: Soubor článků v Č. M. VIII, 1907 (Zd. Nejedlého, J. Máchala, B. Matějky, F. Krejčího, F. Čády, F. Drtiny a j.).

Hostinský, Petr Záboj, 6. I. 1823—10. VIII. 1873, slovenský učenec; ve svém filos. názoru byl stoupencem Štúrova hegelianismu, od něhož přešel k schellingovské mystice.

Hra (n. *Spiel*, f. *jeu*, a. *play*) dětská jest činnost, jejíž podstata tkví v ní samé, v libosti, z ní prýstící; zájem vzniká instinktivně, převládá tu napodobení jiných činností účelných. Vykládá se obyčejně jako projev nadbytečné energie.

Lit.: J. M a u e r, Hra dětská a její význam (1919); K. G r o o s, Die Spiele des Menschen (1899), Lebenswert des Spieles (1910); K. F u x l o c h, Das Soziologische im Spiel des Kindes (1930); F. J. J. B u y t e n d i j k, Wessen und Sinn des Spiels (1933).

Hrabanus Maurus, 776—856, francký theolog, tvůrce němec. školství. Hl. sp.: De institutione clericorum, De universo, De anima.

Lit.: J. B. H a b l i t z e l, H. M. (1906).

Hrachovský, František, * 11. IX. 1879, čes. katol. theolog a filosof, bibliograf theol. a filos. literatury. Sp.: Pramenná heuristika křesť. filosofie v Čechách a na Moravě (1916), Soupis rukopisů, knih a článků časop. křesťanské filosofie (1919), Filosoficko-náboženské promluvy (1920), Noëtický problém v křesť. filosofii (1923).

Hraniční pojem (n. *Grenzbegriff*) značí v Kantově filosofii pojem, který udává hranici našeho smyslového poznání a vede zároveň k hranici našeho poznání vůbec. Noumenon (v. t.) je na př. takový **h. p.**

Hromádka, Josef L(ukl), * 8. VI. 1889, čes. protest. theolog a filosof. Na čes. filosofii měl zejména vliv jeho odpor proti pozitivismu. S Rádlem založil fil. náb. časopis „Křesťanská revue“ (1927). Sp.: Křesťanství a vědecké myšlení (1922), Palackého význam v nár. probuzení (1926), Problém pravdy v theol. myšlení (1928), Masaryk (1930), Masaryk a Dostojevskij (1931), Křesťanství v myšlení a životě (1932).

Hronek, Josef, 13. VIII. 1890, čes. katol. theolog a pedagog. Sp.: Sv. Augustin (1930), Národní škola a katecheta (1931), Základní požadavky ve škol. zdravotnictví, výchově a vyučování (1932), Česká škola národní v hist. vývoji (1932).

Hruban, Jaroslav, 27. IV. 1886—9. VII. 1934, čes. estetik směru novoidealistického. Sp.: Úvod do estetiky (1915), Estetika sv. Augustina (1920), Dantův Pozemský ráj (1924), Základy estetické hodnoty (1930).

Hřích (n. *Sünde*, f. *péché*, a. *offence*), vědomé a dobrovolné přestoupení zákona božího.

Hugo ze Sv. Viktora, 1096—1141, mystický teoretik, Sp.: Didascalion, De sacramentis christianae fidei, De arrha animae. (Vyšly v Patrol. lat., sv. 175—177).

Lit.: M i g n o n, Les origines de la scolastique et Hugues de S. V. (2 sv., 1895) E. B a r k h o l t, Die Ontologie Hugos v. St. Viktor (1930).

Humanismus (n. *Humanismus*, f. *humanisme*, a. *humanism*). 1. snaha doby renesanční o obnovu antické literatury, umění a filosofie, hlavně Platona a novoplat., 2. filos. hledisko, podle něhož každá pravda a všechno poznání jsou podmíněny lidskými potřebami a zájmy; jiný název pro pragmatismus (v. t.), kterého užil angl. filosof Schiller.

Humanita, (l. *humanitas*) lidskost, lidstvo, člověctví, lidství. Rozeznávají se tyto hlavní významy pojmu **h.**: 1) soubor společných znaků a vlastností, jež dělají člověka člověkem, tedy přirozená povaha, podstata člověka ve smyslu biologickém, člověctví; 2) v etickém smyslu se zdůrazňuje duchovost, rozumovost člověka, jeho mravní úsilí, tedy ideál souladně dokonalého člověka, úkol a smysl lidského života, lidství (v. humanitismus); 3) souhrn všech lidí, a to nejenom fysicky, nýbrž hlavně společenství lidského úsilí kulturního; 4) vztah člověka k člověku ve smyslu soucitu, lásky k bližnímu, snaha pomoci slabým, trpícím, utiskovaným (srv. filantropie); 5) křesťanská **h.** zdůrazňuje přirozenou i nadpřirozenou podobnost člověka Bohu, stvoření a vykoupení člověka Bohem, čímž uznává nedostatečnost pouhé lidské síly a přiznává po-

třebu božských milostí, aby člověk mohl splnit svůj úkol v životě; tím se umožňuje soulad kultury a náboženství.

Lit.: T. G. Masaryk, Ideály humanitní (1901); E. H. Griggs, New humanism (5. V. 1904); W. Kinkel, Der Humanitätsgedanke (1908); J. Rupp, Zur Geschichte der Humanität (1913); G. Gundlad, Humanismus als kathol. Haltung (1927).

Humanitarismus v. humanitismus.

Humanitismus vidí cíl lidského jednání v rozvoji a blahu lidstva. Blaha toho má se dojíti mírnými prostředky, nikoliv revolucí nebo násilím. Hlasatelem h-u u nás jest T. G. Masaryk (v. t.) a Fr. Drtina. Masaryk dospívá k svému h-u odmítnutím histor. materialismu, liberalismu, positivismu a pesimismu. Srov. jeho dílo Ideály humanitní (1901).

Hume David, 26. IV. 1711—25. VIII. 1776, angl. filosof sensualismu a probabilismu (v. t.). Popřel metafysiku, hlásaje determinismus a morálku citu, nezávislou na náboženství i filosofii. **H.** dovršil úplně skeptické náběhy Lockeovy. Podle něho mají všechny představy původ ve smyslech, a tam, kde není vjemu nebo impresie, jež by odpovídala určité naší ideji, tam je nutno vše, každou představu jako nedoloženou odmítnouti. Jakékoli spekulování o podstatě jsoucna a ontologických záhadách je **H**-ovi „pouhou sofistickou a sebeklamem“. Úkolem vědy není zkoumati substance či substráty hmotného nebo duchovního dění, nýbrž tříditi a popisovati procesy jevů. V tom směru je **H**-ova filosofie čirý positivismus moderní doby spojený s asociačním psychologismem. Podle **H**-ova učení jsou čtyři zákony asociační: podobnosti, kontrastu, soumeznosti a kausality, jež dokazují, že všechno naše poznání záleží jen v pojmech čirě subjektivních a v jevech psychologických, jež nepředstavují nikterak věci a pravdy mimo rozum existující. **H**-ova soustava končí tedy čirým fenomenismem, který neuznává žádných substancí, nýbrž má za to, že člověk je zároveň podmětem poznávajícím i předmětem poznáným. **H**-ova filosofie určila všechen empirismus dob následujících. Sp.: A treatise on human nature (3 sv., 1739—40), Essays moral and political (1741), An enquiry concerning human understanding (1748, přel. do češt.), Dialogues concerning natural religion (1779, přel. do č.), Enquiry concerning the principles of moral (1751, přel. do češt.).

Lit.: Jodl, Leben und Philosophie D. H-s (1872); T. G. Masaryk, Počet pravděpodobnosti a Humova skepse (1883); A. Thomsen, Hume (1912); Jos. Tvrđý, Problém skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v děj. filosofie (1925); Ch. W. Hendel, Studies in the philosophy of D. H. (1925); R. Metz, D. H., Leben u. Philosophie (1929).

Humor (n. *Humor*, f. *humeur*, a. *humour*), dobrá, veselá nálada, náchylná ke vtipům a k smíchu, k životnímu optimismu.

Lit.: G. Lippis, Komik und Humor (2. v. 1922); H. Höffding, Humor als Lebensgefühl (2. v. 1930).

Husserl, (Edmund, * 8. IV. 1859, něm. filosof, rodák z Prostějova, zakladatel směru t. zv. fenomenologického, který chce popsati a rozebrati představy, soudy a poznatky různých věd, aby došel k jejich kořenům, t. j. k log. ideám, pojmům a zákonům. Z toho vyvěrá čirá

logika, jež hledá základy vědeckého poznání. Sp.: Log. Untersuchungen (1900—1901), Ideen zu einer reinen Phänomenologie (1913), Formale u. transzendente Logik (1929).

Lit.: B e c k e r, Philosophie E. H-s (v Kantstudien 1930); C e l m s, H-s phänomenologischer Idealismus (1928); B a n n e s, Versuch einer Darstellung und Beurteilung der Grundlagen der Philosophie E. H-s (1930).

Hutcheson, Francis, 1694—1747, angl. filosof, prohloubil Shaftesburyho nauku o mravním smyslu, jež prohlásil za přirozený zákon, nezávislý jak na teologii, tak na zájmu a posmrtné odměně. **H**-ova zásada „největší štěstí co největšího počtu lidí“ se stala heslem utilitarismu. Sp.: Inquiry into the original of our ideas of beauty and virtue (1725), Essay on the nature and conduct of the passions and affections (1728), A system of moral philosophy (1755).

Lit.: W. R. S c o t t, F. H. (1900).

Huxley, Thomas Henry, 4. V. 1825—29. VI. 1895, angl. agnostik a pozitivista, vyznavač evolucionismu. Sp.: Mans place in nature (3. v. 1864), Lay sermons (1870), Science and culture (1882), Evolution and ethics (1893).

Hydrocefalus (n. *Hydrocephalus*, f. *hydrocéphal*, a. *hydrocephalus*), mozková vodnatelnost, rozmnožení mozkové tekutiny, způsobující těžké poruchy duševní i tělesné.

Hydromanie, chorobný sklon a nutkání utopiti se.

Hyle (ř. ὕλη), ve staré fylosofii „látka“ „materia“ na rozdíl od formy (morfe), která jí dává přiměřený poměr a vztah bytostní a životní.

Hylemorfismus, nauka o spojování všech forem s látkou.

Hylogeneze, vývoj „látky“ (hyle) děje se za podmínek jednak daných (hyletických), jednak dávaných formou (formálních), kdy míněny jsou veškeré podněty „nitrné“ i „zevní“, obsahové i obsahující či zasahující.

Hylozoismus (n. *Hylozoismus*, f. *hylozoïsme*, a. *Hylozoism*), filos. názor, že hmota je oživena. Hlásali jej zvláště t. zv. jonští filos. (Thales, Anaximenes atd.) **H**. je realistická forma panpsychismu (v. t.).

Lit.: Hugo S p i t z e r, Über Ursprung u. Bedeutung des Hylozoismus (1881).

Hyna, Karel Ferdinand, 1802—3. IV. 1881, český filosof, napsal první českou psychologii Dušesloví zkušebné (1844).

Lit.: Fr. Č á d a, Hynovo Dušesloví (1902).

Hypatia, † 415 po Kr., filosofka směru novoplatonského.

Lit.: Al. M e y e r, Hypatia von Alexandria (1886).

Hyperakusie, nepoměrně zvýšená citlivost pro pocity zvukové.

Hyperalgesie, zvýšená citlivost k bolesti.

Hyperbulie, převládání chtění a vůle nad přiměřeným citěním a rozvahou.

Hyperesthesie (n. *Hyperästhesie*, f. *hyperesthésie*, a. *hyperaesthesia*), přílišná citlivost či přecitlivělost buď povšechná neb v jednotlivých smyslech.

Hyperfysický. Mimopřirozeným rozumí se vše, co působí a děje se mimo obyčejný soubor podmínek všeobecných, ať ve smyslu no-

tickém či poznatkovém, či psychologickém a poznání samého. Takto podobá se **h.** metapsychickému a parafysickému neb parapsychickému.

Hyperhedonie, nemírné stupňování pocitu rozkoše.

Hyperkosmický, nadsvětný.

Hyperlogické (hypologické) je to, co leží nad obyčejným diskursivním myšlením, co je převyšuje, co se nedá obvyklým myšlením určit.

Hypermetropie (n. *Hypermetropie*, f. *hypermétropie*, a. *hypermetropia*), také hyperopií zvaná, je na rozdíl od správného vidění (emmetropie) dalekozrakost, která se objevuje obyčejně ve stáří (presbyopie).

Hypermnesie (n. *Hypermnesie*, f. *hypermnésie*, a. *hypermnaesia*), abnormálně zvýšená schopnost pamětní.

Hyperthymie, domýšlivost, lišící se od obyčejné nadutosti svou prudkostí v jednání a mluvení.

Hyperusie (ř. *ὑπερουσία*), nadsoucno.

Hypnagogické (n. *hypnagogisch*, f. *hypnagogique*, a. *hypnagogic*) halucinace jsou halucinace, které se dostavují, když člověk zavře oči, nebo před usnutím.

Lit.: E. Bernard-Leroy, Les visions du demi-sommeil (Hallucinations hypnagogiques, 2. v. 1934).

Hypnolepsie, také lethargií zvaná, je spavost bez náležitého biologického odůvodnění.

Hypnopompické vidiny (Myers) jsou vidiny, které se dostavují krátce před probuzením.

Hypnosa (n. *Hypnose*, f. *hypnose*, a. *Hypnosis*) — název pochází od Braida — umělé usnutí a přizpůsobení určitého stavu duševní únavy a zaujatosti, ve které vědomí je redukováno pouze na jiné představy, a vůle nařízena směrem dávaným jí zevně osobou na hypnotisovaného působící (hypnotisér). Podstata hypnosy je ve snížení aktivní apercepce (pozornosti a volního řízení), se kterým je spojena zároveň zvýšená čivost právě některých vyvolených ústředí smyslových. Účinkem vlivu na takto přichystané podklady jsou pak halucinace hypnotisérem zamýšlených představ. Hypnosy objevují se obyčejně ve své pravidelné podobě u osob k tomu nervově založených. Hypnosa způsobena bývá tu buď pouhými podněty mechanickými (utkvělé patření na nějaký předmět, tření obočí a p.), neb vlivy duševního namlouvání něčeho (sugesce) či vemlouvání. Charcot a Joire rozeznávají čtyři stupně hypnosy, které však neobjevují se všechny u každé hypnosy a také do sebe nezasahují. Jsou to: 1. Letargie, kde celé tělo zmalátní, oči se zavrou, ale smysly jsou ještě bdělé. Sugescie tu nejsou účinné. 2. V katalepsii je celé tělo ztrnulé, pohled je jakoby vytřeštěný a bezcitné tělo nejeví žádné reakce na vnější podněty. 3. V somnambulismu zato jsou oči otevřené, vzhled osoby je sice podoben spícímu, jinak však pravidelný. Nápadné jsou tu zvláštní psychické schopnosti jako telepatie, jasnovidství a tak zv. mediumistické schopnosti. 4. Mediumistické stavy, těšící se zvláště dnes velké pozornosti, jsou příkladem,

kteřak může býti uspaná osoba závislá na okolí ji obklopujícím a kterak je podrobena jeho rozkazům. V obou posledních stupních či způsobech jde o jakousi automatii či samočinnost daných rozkazů. Obyčejně zapomíná hypnotisovaný na rozkazy, v hypnose mu dané. Jindy však vykonává je přece v bdělém životě na hypnosu následujícím (posthypnotické rozkazy). Forel rozlišuje v hypnotismu somnolenci (ospalost), hypotaxii a somnambulii. Kromě vlivů vnějších mohou působiti hypnoticky také vlivy vlastního duševního života. Tu běží pak o autohypnosu. Jevy hypnosy se týkající (hypnotismus) známy byly již ve starověku. Na počátku 19. století byly vysvětlovány „fluidem“ a „zvířecím magnetismem“ (mesmerismus), vědecky začal v hypnotismu pracovati teprve J. Braid. Škola pařížská (Charcot, Richet, Féré a j.) klade při vysvětlování jevů hypnotických větší důraz na fyzické podněty. Škola z Nancy (Liébault, Beaunis, Bernheim) však přičítává větší význam sugesci.

Lit.: A. Forel, Der Hypnotismus (12. v. 1923); Sc uilder u. Kauders, Lb. der Hypnose (1928).

Hypnosigenese značí postup a vznik hypnosy (Moll). Prostředek k vzbuzení hypnosy nazývá se **hypnosigen**.

Hypochondrie (n. *Hypochondrie*, f. *hypochondrie*, a. *hypochondria*), chorobný stav, v němž nemocný soustřeďuje všechnu pozornost na své zdraví a z domnělých nebo malicherných příznaků usuzuje, že je vážně nemocen, čímž vzniká těžká duševní deprese. **H.** není samostatnou chorobou, nýbrž symptomem některých duševních poruch (paranoie, dementie praecox a j.).

Hypokeimenon v. substance.

Hypologický v. hyperlogický.

Hypostase (n. *Hypostase*, f. *hypostase*, a. *hypostasis*), podklad, substance, zvěčnění, na př. u Platona zvěčnění pojmů.

Lit.: Stentrup, Zum Begriff d. Hypostase (Zschr. f. kath. Theol. 1877).

Hypotaxie, také nazývaná charme (Forel) je druh hypnosy.

Hypothesa (n. *Hypothesa*, f. *hypothèse*, a. *hypothesis*), předpoklad, podmínka, domněnka, kterou doplňujeme své zkušenosti či vědění, v užš. smyslu předpoklad nějakého principu, podle zkušenosti pravděpodobného, kterým vysvětlujeme skupinu podobných jevů. **H.** je tím pravděpodobnější, čím více jevů princip vysvětluje, a stává se teorií, když umožňuje úplné vysvětlení.

Lit.: E. Naville, La logique de l'hypothèse (1880); P. Biedermann, Die Bedeutung der Hypothese (1894); G ö r l a n d, Die Hypothese (1910).

Hypothetický soud (n. *hypothetisches Urteil*, f. *jugement hypothétique*, a. *hypothetical judgment*), je soud, v němž platnost zásudku závisí na platnosti násudku; je to tedy podmíněný soud, jehož forma je: Je-li A, je B. Vedle příčinné závislosti může **h. s.** vyslovovati též závislost místní nebo časovou: Kde je A, je B, kdy je A, je B.

Lit.: M. Rostohar, Theorie hypothetického soudu (1910); H. Kießler, Theorie des hypothetischen Urteils (1925).

Hypothetický úsudek (n. *hypothetischer Schluß*, f. *inférence hypothétique*, a. *hypothetical inference*) je úsudek, v němž je aspoň horní návěst hypothetický soud. Úsudek, v němž je jenom horní návěst hypothetický soud, nazývá se s m í š e n ý h. ú. Jeho formy jsou tyto: 1. Modus ponendo ponens: Je-li S, je P; S je; tedy je P. 2. Modus ponendo tollens: Je-li S, není P; S je; tedy není P. 3. Modus tollendo tollens: Je-li S, je P; P není; tedy není S. 4. Modus tollendo ponens: Je-li S, není P; S není; tedy je P (snad). Čistě h. ú. je takový, jehož obě návěsti jsou hypothetické soudy: Je-li A, je B; je-li B, je C; tedy je-li A, je C.

Hypotyposa (ř. *ὕποτύπωσις*), smyslové předvedení, znázornění myšleného, jež bývá buď schematické nebo symbolické.

Hypsofobie, chorobná bázeň před výšinami.

Hysterie je chorobný typ psychické reakce na vnější vlivy, nastávající za vhodné mozkové dispozice tehdy, existuje-li určitý cíl, obrana anebo směr vůle (na př. vůle k nemoci), takže vzniká přechodné rozštěpení nebo ochrnutí jednotlivých duševních činností.

Lit.: P. J a n e t, L'état mental des hystériques (2. v. 1911).

Hysteromanie, v. nymfomanie.

Hysteron-proteron, předpoklad něčeho, co teprve později nastane, převrat pořadí; nazývá se tak chyba v důkaze, když nějakou větu odvozujeme z něčeho, co jí chceme teprve dokázat.

Ch

Chalupný, Emanuel, * 14. XII. 1879, český sociolog. Hl. sp.: Sociologie (dosud 5 sv., 1916—27), Havlíček (1908), Přední tvůrčové nár. programu: Jungmann, Havlíček, Tyrš, Masaryk (1921), Úvod do sociologie (2. v. 1925—26), Sociologie a školy (1929), O otázce populační a reformě trestního práva (1929), Nár. filosofie československá. I. Národní povaha československá (1932).

Chamberlain, Houston Stewart, 9. IX. 1855—9. I. 1927, něm. filosof, původem Angličan, který hlásal rasovou teorii o nadvládě Germánů: Sp.: Grudlagen des XIX. Jahrhunderts (1899, přel. do čest.), Imm. Kant (1905), Goethe (1912).

Lit.: J. K o z á k, H. S. Chamberlaina pojem rasy a problém eugenický (N. D. XXIV, 1917).

Chaos, prázdný prostor, světový prostor před stvořením, neuspořádaná hmota; v dnešním smyslu znamená ch. zmatek, nepořádek; c h a o t i c k ý, zmatený, neuspořádaný.

Lit.: A. B u c h e n a u, Der Chaos als objektive Weltregion (1924).

Chápání značí logické i věcné proniknutí smyslu, myšlenkového pochodu nebo věcné souvislosti věci, převedení neznámého ve známé, obecné, zákonné. Srov. rozum.

Chápavost, schopnost proniknouti ve smysl, věcnou souvislost věci.

Characteristica universalis, vše zahrnující určení, t. j. věci a zážitků; u Leibnize znamená metodu, která pomocí jistého počtu základních pojmů vytváří podle logických pravidel další pojmy a uspořádává je v soustavu.

Charakter (n. *Charakter*, f. *caractère*, a. *character*), všeobecně míněn znamená soubor základních vlastností lidské osobnosti, jinak však také nazýván bývá charakterem pevný a ustálený směr volný (dobrý či špatný). Podstata vlastností charakteru bývá dána narozením, měněna a zdokonalována však může býti jejich povaha výchovou a prostředím. Neměnitelnou bývá pouze povaha chorobně zatížená.

Lit.: S. S m i l e s, *Character* (1871, přel. do češt.); Jos. D u r d í k, *Karakter* (3. v. 1889); P a u l h a n, *Les caractères* (1894); D u g a s, *L'éducation du caractère* (1912); S h a n d, *The foundation of character* (2. v. 1920); K e r s c h e n s t e i n e r, *Charakterbegriff u. Charakterbildung* (3. v. 1923); A p f e l b a c h, *Der Aufbau des Charakters* (1924); M. G i l l e t, *Výchova charakteru* (1932).

Charakteristický, podstatný, význačný, nápadný rys povahový, tvarový nebo pojmový, který si musíme plně ujasnit, abychom mohli věci a pojmy správně hodnotiti a řaditi.

Charakteristika, vytčení podstatných znaků nějaké osoby nebo věci; v logice nepřesná definice, vznikající tím, že vytkneme nápadný znak pojmu, kterým se liší od jiného, i když tento znak není podstatný.

Charakteristikum, zvláštní znak, příznačná vlastnost.

Charakterologie (n. *Ethologie*, *Charakterologie*, f. *éthologie*, a. *ethology*) je nauka o lidských charakterech či povahách, na které založena byla také psychologie diferenciální či ps. rozdílných povah (Stern, Klages, Müller-Freienfels). Srv. individuální psychologie.

Lit.: U t i t z, *Charakterologie* (1925); L. K l a g e s, *Die Grundlagen der Charakterkunde* (5.—6. v. 1928); Alfr. A d l e r, *Menschenkenntniss* (3. v. 1929); Th. Z i e h e n, *Die Grundlagen der Charakterologie* (1930); K. H e r z b e r g, *Charakterforschung* (1932); A. K r o n f e l d, *Lehrbuch der Charakterkunde* (1932); F. K ü n k e l, *Einführung in die Charakterkunde* (6. v. 1934).

Charita (l. *caritas*, n. *Charitas*, f. *charité*, a. *charity*), křesťanské milosrdenství, dobrovolná láska bliženská, z nadpřirozených důvodů plynoucí pomoc bližnímu. Plánovitě organisovaná péče o chudé a potřebné.

Lit.: A. S a l o m o n, *Soziale Diagnose* (1926).

Charme (francouzsky, n. *Zauber*, a. *charm*), znamená v psychologii zvláštní kouzlo, kterým působí osobnost na své okolí, ale také poddajnost mírně hypnotického stavu (hypotaxis), ve kterém daří se sugescím (Forel).

Charron, Pierre, 1541—16. XI. 1603, fr. theolog a filosof, skeptik, ovlivněný Montaignem. Hl. sp.: *De la sagesse* (3 sv., 1601).

Lit.: L i e b s c h e r, *Ch. und sein Werk De la sagesse* (diss. 1890); L. W e s s e l, *Die Ethik Ch-s* (1904).

Chartismus, anglické dělnické hnutí v l. 1836—55, jež usilovalo o demokratisaci volebního práva a parlamentu, čímž chtělo dosáhnouti politické moci jako prostředku k hospodářské demokracii. Svě požá-

stavky předložilo r. 1838 vládě v memorandu, jež hlavní vůdce hnutí O' Connor nazval „the people's charter“. Když byla charta parlamentem zamítnuta, došlo 1842 ke generální stávce, po jejímž neúspěchu **ch.** upadl. Přes to však měl velký vliv na vývoj dělnického hnutí v Anglii a dal podnět k četným sociálním zákonům.

Lit.: J. West, A history on the chartist movement (1920); Sch l ü t e r, Die Chartistenbewegung in England (1922).

Cheirologie je způsob dorozumívání se hluchoněmých pohyby rukou a prstů. Je to způsob „mluvy“ hluchoněmých, zvaný francouzský, na rozdíl od hláskového či německého.

Chelčický, Petr, 1390—1450, moralista a filosof český, duchovní otec Jednoty bratrské. Hlásal návrat k prvotnímu učení křesťanskému. Hl. sp.: Postilla, Síť víry. Náznaky jeho přijal L. N. Tolstoj.

Lit.: J. G o l l, Chelčický a Jednota bratrská v 15. stol. (1882); t ý ž, P. Ch. u. seine Lehre (1882); A. L e n z, Soustava učení P. Ch. (1901); C. V o g t, P. Ch. (1926). Srv. bibliogr. u Jakubce, Děj. lit. čes., 2. vyd. I (1929).

Chiappelli, Alessandro, * 20. XI. 1857, ital. filosof spiritual. směru. Hlásá theistický idealismus. Hl. sp.: Realismo nella filos. moderna (1886), Le premesse filos. del socialismo (1896), Socialismo e pensiero mod. (1897), Idee moderne (1912—13), La crisi del pensiero mod. (1921).

Chiocchetti, Emilio, * 20. IX. 1880, italský filosof, novothomista. Sp.: Religione e filosofia (1921), La filosofia di Giovanni Gentile (1924), La filosofia di Benedetto Croce (1924), S. Tommaso (1925), Il pragmatismo (1926), La filosofia di Giambattista Vico (1935).

Chiromantie (n. *Chiromantie*, f. *chiromancie*, a. *chiromancy*) je umění z brázd (čar) rukou určovati povahu člověka a předvídati budoucnost. Je původu prastarého, dosud však vědecky málo významná.

Lit.: Desbarolles, Les mystères de la main révélés (1859) a č.; I b b e r n e r - H a l d a n e, Wissenschaftl. Handlesekunst (3. v. 1925).

Chloropsie způsobována bývá jedovatými látkami, pocházejícími z náprstníku (*digitalis*). Otrávený vidí vše zeleně, není však při tom barvoslepý.

Chlup, Otakar, * 31. VIII. 1875, český pedagog, prof. Masarykovy univ. **Ch.** propaguje v pedagogice experimentální směr a zabývá se hlavně pedopsychologií. Sp.: Mravní nemoci dětství (1908), Pamět (1918), Rukověť přirozené mravouky ve škole (1922), Výzkum duševních projevů u dětí méně schopných (1925), Vývoj pedagogických ideí v novém věku (1925), Pedagogika (1933).

Chmielowski, Piotr, 1848—1904, polský lit. kritik. a filosof pozitivistického směru.

Cholerický (n. *cholericus*, f. *cholérique*, a. *choleric*) je člověk, který má povahu vášnivou, snadno popudlivou.

Chomjakov, Aleksěj Stepanovič, 1804—1860, ruský básník a filosof, hlásající universalitu církve. Hybnou silou dějin jest náboženství, spec. náboženství křesťanské. **Ch.** náleží mezi první t. zv. slavjanofilské filosofy. V ohledu státověd. hlásal theokratický absolutismus.

Lit.: T. G. M a s a r y k, Rusko a Evropa (1919); M. Z d z i e c h o w s k i, Die Grundprobleme Russlands (1917).

Chorea je totéž co **ballismus** či tanec sv. Víta.

Chování (n. *Verhalten*, f. *comportement*, a. *behavior*), v psychologii soubor projevů organismu jako jednajícího celku, individua. Na čistě objektivním (bez introspekce) pozorování **ch.** je založen behaviorismus (v. t.).

Chrématicistika, u Aristotela směnné hospodářství, obchod.

Christian science, křesťanská věda, je americké učení theosofického charakteru, jež založila Mary Baker-Eddy knihou *Science and health* (1875), hlásá jakousi spiritualistickou metafysiku. Bůh je ve všem, pramen jsoucna, života i činnosti, vše je tedy duchové, svět hmotný je pouhé zdání, iluze smyslů. Všechno zlo pochází z toho, že lidé věří ve skutečnost hmoty. Koncentrací vůle a myšlení na Boha se dá odstraniti každé zlo, dokonce i tělesné choroby. Účelem **ch. s.** je tedy přiměti člověka k tomu, aby věřil v duchovost sebe i světa. Srv. theosofie.

Lit.: K. W e b e r, *Die Christl. Wissenschaft* (1916); H o l l, *Der Scientismus* (2. v. 1918).

Chromatoptometr je přístroj k určování barvosleposti. Podobný je **anomaloskop** (viz t.).

Chromopsie týká se vůbec vidění zbarvených předmětů, které ve skutečnosti nejsou barevné. Zaviněna bývá otravou. Vidění žlutých předmětů nazývá se **xanthopsií**, zelených **chloropsií**.

Chronograf (n. *Chronograf*, f., a. *chronograph*) je přístroj, kterého se užívá k stanovení nejkratších oddílů časových, jaké určeny bývají při pokusech reakčních. Sestává z hodinového stroje a vodorovného otáčivého válce (kymnografion), na kterém reakční změny jsou patrné.

Chronoskop (n. *Chronoskop*, f., a. *chronoscope*), užívaný při pokusech reakčních, je hodinový přístroj, který udává tisíce sekund na ciferníku. Aby zamezen byl vliv remanentního magnetismu, užívá se tu cívky indukční a magnetů polarisovaných.

Chrysippos, 280—206 př. Kr., řecký filosof, stoik.

Chtění (n. *Wollen*, f., a. *volition*) liší se od vůle, již je základem, ne stupněm živosti, nýbrž účastí vědomí. Ve chtění nebývá předmět ve svých vztazích tak určitě uvědomován jako ve vůli. Scholastikům bylo chtění zvláštní mohutností (vis appetitiva). Herbartovi vzniká chtění při tlumení představ a Wundt (Höfding, Jodl, Sigwart) nazývá chtění **puďem**, který je spojen s představami.

Lit.: Alex. P f ä n d e r, *Phänomenologie des Wollens* (1900); Vlad. T a r d y, *Teleologie lidského chtění* (1934).

Chubb, Thomas, 29. IX. 1679—8. II. 1747, angl. deista.

Chuť (n. *Geschmacksinn*, f. *sens du goût*, a. *taste*) znamená všeobecně jakousi náklonnost a sklon, najmě však určité jakosti smyslové, kterých nabýváme ústrojím chutnacím. Jsou to předně kořen, okraj a hrot jazyka, pak měkké patro úst. Okrsky chutnací jsou tu rozprostřeny v okruzích pohárků chuťových. Obyčejně rozlišují se chuti na sladko, kyselo, hořko, slano, dále na chuť kovovou a alkalickou, které však smíseny jsou již do jisté míry s počitky čehosi rozloženého na povrchu slizničním a na obvodě chutnacím. Sladko bývá chutnáno

zvláště hrotem jazyka, hořko kořenem a kyselo okraji jazyka. Na rozdíl od barev není tu přechodů jakostí chutnání. Často však spojeny bývají počitky chuťové s čichovými a pokožkovými či povrchovými, jak shora naznačeno. Také lze chuti smícháním vyhladiti a přidáváním protichutných látek zesíliti či oslabiti. Sladko cukru ve vodě rozpuštěného rozlišiti lze v poměru 1 : 80, sacharin 1 : 200.000, strychnin 1 : 2.000.000. Nejrychlejší je apercepce solné chuti, nejpomalejší hořké.

Chůze (n. *Gang*, f. *marche*, a. *walk*) člověka stala se teprve nedávno předmětem pozorování psychologických. Kinematografickými fotografiemi bylo umožněno pozorovati, srovnávati a vypočítávati nejen rychlost pohybů končetin, nýbrž i tvar těla a pohybů hlavy, trupu, rukou a p. Pohybý dějí se dopředu, dozadu, na stranu, ale také zároveň v určitém vztahu k těžisku celého těla a středním osám kloubových pohybů. Pohyby zdravého člověka liší se obyčejně od pohybů a chůze chorého, kterých se užívá k doplnění poznatků o něm. Poznatků takto získaných lze užiti zvláště k pochopení a posouzení letory.

Lit.: H. Bogen u. O. Lipmann, *Gang und Charakter* (1931).

Chybné jednání (n. *Fehlhandlung*) je symptomatické jednání, při němž je nějaký účel bez zjevné příčiny zmařen. Nejznámější jsou přeřeknutí, přepsání. Podle Freudovy teorie skrývají se za **ch. j.** nevědomé představy.

Chyby v pozorování (n. (*Beobachtungsfehler*)) jsou omyly, zaviněné nedokonalostí smyslového vnímání.

I

Iamblichos, † kolem 330, novoplatonský filosof z Chalkidy, žák Porfyriův. Jeho vinou se novoplat. filosofie zvrhla v demonologii a theurgii (v. t.). Sp.: *Protrepticus*, In *Nicomachi arithmetica introductionem*, *De communi mathematica scientia*, *De mysteriis liber*.

Ibn Badša v. Avempace.

Ibn Gebirol v. Avicebron.

Ibn Rošd v. Averroes.

Ibn Sina v. Avicenna.

Ibn Tofail v. Abubacer.

Idea (n. *Idee*, f. *idée*, a. *idea*) značí obraz, podobu, pojem obecný či rodový, trvalou podstatu věcí, pravé skutečno, jindy zase vzor, formu, pratvar skutečna. Po stránce praktické záleží idea v myšlence v rozumu obsažená; vzhledem k poznání rozumovému je idea zobrazení poznatého předmětu v lidském duchu. Idea je tu vlastně forma věcí. Plato viděl v ideách věčné vzory věcí pozemských, jež mimo věci o sobě existují, Aristoteles formy věcí. Stoikové spatřovali v i-ách jenom lidské představy a uvedli tak pozdější subjektivní význam i-e, novoplatonikové a sv. Augustin považují i-e za myšlenky boží. Ma-

lebranche učí, že ideje o Bohu jsou předmětem poznání: všechno vidíme v Bohu; podobně Fénélon, Gioberti a j.; později na př. (u Descartesa a Locka) značí idea představu, čímž se rozumí všechno, co může býti předmětem vědomí nebo myšlení. Hume vidí v nich obrazy vzpomínek, Kant pouhý rozumový pojem, jemuž ve skutečnosti nic neodpovídá. Fouillée zná ideje jako síly, idées-forces, podle Schelera jsou v božské ideji předem určeny podstaty všech věcí.

Lit.: Cyril J e ž, Aristotelova kritika Platonovy nauky o ideách (1916); N a t o r p, Platos Ideenlehre (2. vyd. 1921); E. C a s s i r e r, Idee u. Gestalt (2. vyd. 1924); Bruno B a u c h, Die Idee (1926).

Ideace (n. *Ideation*, f. *idéation*, a. *ideation*), tvoření ideí a pojmů, nazírání na podstatu „Wesensschauung“ u Ed. Husserla (v. t.).

Ideál (n. *Ideal*, f. *idéal*, a. *ideal*), vzor, soujem dokonalosti jsoucna, činnosti i chování, vytoužený nejvyšší cíl, soubor všech dokonalostí, to, co vyhovuje ideji. **I.** je cílem vůle, jednání i chování; snahou lidstva jest přiblížiti se co nejvíce k **i**-u. **I.** neztrácí význam, ani když ho nedosáhneme; zůstává vždy působícím motivem našeho jednání. Rozeznáváme **i**-y osobní, sociální, etické, politické, estetické, náboženské, humanitní atd.

Lit. S c h l e s i n g e r, Der Begriff des Ideals (1908); H o l z a p f e l, Panideal (2. vyd. 1923); K l e u t g e n, Die Ideale u. ihre wahre Verwirklichung (1868); H a r r i s o n, Realities and ideals (1908).

Idealisace (n. *Idealisierung*, f., a. *idealisation*), přetvoření dané skutečnosti podle představovaného ideálu, znázornění pomyslného obsahu předmětu; ve vědosloví tvoření jednoduchých pojmů, jež sice ve skutečnosti tak neexistují, ale hodí se k stanovení zákonitostí ve vědách.

Idealismus (n. *Idealismus*, f. *idéalisme*, a. *idealism*) je mnohoznačný pojem ve filosofii. 1. **M e t a f y s i c k ý** čili objektivní **i.** značí názor, že původ všeho bytí a dění je pouze duchový, nadřaduje ducha hmotě, vysvětluje hmotu duchem, předpokládá duchovou příčinu světa, že existuje jen idea, duch; hmota je pouhým jevem duševního. Popírá-li se hmotný svět vůbec, nazývá se takový směr spiritualismus či immaterialismus proti materialismu (v. t.). Ideal. soustavy filosof. vytvořili Plato, Plotin, Leibniz, Berkeley, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer a j. — Druhem metafysického **i**-u je **m o r f o l o g i c k ý i.** (Goethe), který vidí smysl světa v tom, že je uspořádán podle poznatelných ideí. 2. **N o ě t i c k ý i.** značí názor, že veškeré bytí je jen vědomí, vnější svět pouhou představou subjektu, předměty tělesné i duševní existují jenom jako naše vněmy a představy, jsou to pouhé stavy našeho nitra. V noëtickém **i**-u rozlišujeme **s o l i p s i s t i c k ý i.**, který učí, že existuje jenom mé vědomí, jehož obsah tvoří celou skutečnost. **S u b j e k t i v n í i.** učí, že je tolik vědomí, kolik je individuí; **o b j e k t i v n í i.** učí, že skutečnost je sice nezávislá na jednotlivých vědomích individuí, že však při tom není hmotná, nýbrž ve svém jádře duchová a rozumná. **T r a n s c e n d e n t á l n í** čili kritický **i.** uznává sice skutečnost vnějšího světa, ale formy poznání klade pouze do ducha (Kant). **M a g i c k ý i.** (Novalis) snaží se sloučiti subjektivní **i.** s objektivním a dáti tak vědomí celou

skutečnost v plném smyslu a obsahu, což je možné jenom tajemnou harmonií subjektu a objektu, osoby a světa. Opakem noët. idealismu je realismus (v. t.). — 3. **E t i c k ý i.** vidí cíl lidského snažení v hodnotách ideálních, jako jsou dobro, pravda, krása, hledá vyšší vzlety, nežli jsou pouhé rozkoše a sobecké zájmy. — 4. **E s t e t i c k ý i.** vidí krásu v ideí. Skutečnost není vyčerpána počitky a smyslnými vjemy, nýbrž je v duchu. — 5. **P r a k t i c k ý i.** jako forma životního názoru je idealistické smýšlení, snaha, uskutečňovati ideje a ideály v životě jednotlivce i celku.

Lit.: F. M a r e š, Idealism a realism v přírodní vědě (1901); L. B r u n s c h v i c q, L'Idéalisme contemporain (1905); E. C a s s i r e r, Der kritische Idealismus u. die Philosophie des gesunden Menschenverstandes (1906); H. S i m o n, Der magische Idealismus (1906); G a u l t i e r, Les raisons de l'idéalisme (1906); E b b i n g - h a u s, Relativer u. absoluter Idealismus (1909); O. W i l l m a n n, Geschichte des Idealismus (2. vyd. 1907); F. J o d l, Vom wahren u. falschen Idealismus (1914) a Kritik des Idealismus (1920); N. H a r t m a n n, Die Philos. des ätsch. I. (1923); E. H i r s c h, Die idealist. Philos. u. das Christentum (1926); H. G r o o s, Der deutsche I. u. das Christentum (1927).

Idealistický realismus (n. *Ideal-Realismus*, f. *idéal-réalisme*, a. *ideal realism*) značí noëtický názor, který učí, že vnímané předměty jako takové jsou pouze ideální, jsou to pouhé představy v našem duchu, ale přece jenom mají reální existenci mimo nás. Vněmy a představy ukazují na skutečnost, jejímž nejsou však věrným otiskem, ježto jsou zároveň dílem ducha vnímajícího. Názor ten zastávali: Herbart, Fechner, Trendelenburg, Ueberweg, Busse, Külpe, Wundt a j.

Lit.: L. W e i s, Idealismus und Materialismus (2. vyd., 1879).

Idealita (n. *Idealität*, f. *idéalité*, a. *ideality*), opak reality, skutečnosti, tedy jsoucno pouze v představě, pouhá idea.

Ideální, 1. vzorný, vyhovující ideálu, po něm toužící; 2. neskutečný, existující jenom v představě subjektu; i. vědy pojednávají o věcech ideálních, u nichž vůbec nezáleží na realitě objektu (na př. matematika, logika, fenomenologie atd.).

Ideát, myšlené, představované.

Ideé-force, ve filosofii Alfreda Fouillée působivá síla jako základ vývoje.

Idem per idem, vada důkazu, záležející v tom, že se bere za důvod to, co plyne ze závěru. Totéž co důkaz kruhem (circulus vitiosus).

Identifikace, ztotožnění, zaměňování dvou pojmů nebo věcí, ačkoliv se svými znaky liší; v běž. významu zjištění totožnosti nějaké osoby.

Lit.: W. H i r s c h e, Die Identifikation (1928).

Identita (ř. ταυτότης, l. *identitas*, n. *Identität*, f. *identité*, a. *identity*), totožnost, rovnost, úplná shoda. Naprostá totožnost mezi dvěma pojmy existuje tehdy, když se sobě rovnají jak co do rozsahu, tak co do obsahu. Z á k o n t o t o ž n o s t i (princip *i-y*) $A = A$ (každá věc je to, co jest) vyjadřuje zásadu, že za všech okolností každý pojem sám sobě zůstává rovným a nesmí být průběhem myšlení nahrazen jiným. Tato identita pojmů je základem, na němž spočívá veškerá jistota a nezměnitelnost

našich poznatků. Zákon identity jest proto také základem a podmínkou ostatních tří principů rozumových, protiřečnosti čili kontradikce, vyloučeného třetího (*exclusi tertii*) a dostatečného důvodu (*rationis sufficientis*). — *Filosophie identity* je 1. forma monismu, která učí, že hmota i duch, tělo i duše, subjekt i objekt, nejsou dvě zásadně různé skutečnosti, nýbrž věci totožné, jež se pouze pojímají s různých stránek. 2. názor, zastávaný nejprve Parmenidem, že myšlení a bytí je totožné. Filosofii identity v užším smyslu založil Spinoza, podle něhož jsou rozsah a myšlení dva atributy jedné a téže jednotné, božské substance; stejně tak je modus rozsahu a idea tohoto modu jedna a táž věc, vyjádřená pouze různým způsobem. Podle Schellinga jsou příroda a duch v zásadě totéž. V jiném smyslu hlásá Fechner i-u duše a těla, psychického a fyzického: co je s hlediska vnějšího vnímání tělo, je s hlediska vnitřního vnímání duše. — *Identitas indiscernibilium* (totožnost nerozlišitelného), logickometafyzická zásada, stanovená Leibnizem, podle níž nemohou existovati dvě úplně stejné, nerozlišitelné věci, protože by byly jedno. Všechny věci, všechny monady jsou jednotlivé bytosti, jež se od sebe liší. K tomuto principu poznamenává Kant, že věci se od sebe — i bez monadologie — liší už růzností svého umístění v prostoru. Hlásal ji Spinoza, Schelling, Hegel atd. Srv. monismus.

Lit.: E. Meyerson, *Identité et réalité* (1908); Paulhan, *Logique de la contradiction* (1911); Driesch, *Ordnungslehre* (2. v. 1923).

Identitní soud, totožnostní, je soud, v němž buď forma nebo pojmový obsah podmětu a přísudku jsou totožné; má proto jenom praktický význam. Příkl.: děti jsou děti.

Ideogeografie (Giese), psychologická snaha zjistiti převládající nejoblíbenější a nejrozšířenější názory a ideje jednotlivých krajů, aby vysvětlen byl podle nich vliv prostředí na obsahy vědomí.

Ideografie (n. *Ideographie*, f. *idéographie*, a. *ideography*) čili pojmové pásmo, kterým se symbolicky vyznačuje spojení různých pojmů, nikoli však zvuky. Ideograf nebo ideogram — pojmový znak.

Ideografická logika v. logistika.

Ideokracie, vláda ideí.

Ideologie (n. *Ideologie*, f. *idéologie*, a. *ideology*) je vlastně nauka o ideách. Jméno pochází od franc. filosofa Destuta de Tracy a označovalo filosofii Condillacovu a jeho stoupenců, jež se snažila stanoviti praktická pravidla výchovná, mravní i politická na základě přesné znalosti fyziologické a psychologické organizace světa, a tak mnila nahraditi dosavadní metafysiku. Napoleon vystoupil proti těmto snahám jako nepraktickým a ideology pronásledoval. Od jeho dob se označuje jako *ideolog* nepraktický snílek, nedbající s dostatek skutečnosti, zejména v politice. Marxismus se domnívá, že ideologičtí činitelé (náboženství, mravnost, všechny formy duchovní kultury) jsou podmíněni hospodářským vývojem. V dnešním smyslu znamená i.

formu světového názoru, souhrn teoretických předpokladů nějaké myšlenkové soustavy.

Lit.: Picavet, *Les idéologues* (1891); K. Mannheim, *Ideologie und Utopie* (1929).

Ideomotorické (n. *ideomotorisch*, f. *ideomoteur*, a. *ideomotor*) jsou představy, jež vzbuzují bez zvláštního napětí vůle organický pohyb (James).

Ideoplastické (n. *ideoplastisch*, f. *idéoplastique*, a. *ideoplastic*) je umění, které na rozdíl od fysioplastického umění, jež podává věrný obraz viděného, vyjadřuje ideje, pojmotvorné uvažování a abstraktní vědění. Ideoplastický útvar znamená v okultismu zhmotněnou představu, zmaterialisovaný myšlenkový děj.

Ideorrhée (n. *Ideenflucht*), prchavost představ, je francouzský název pro chorobný chvat, se kterým po sobě následují představy, spojené vzájemně obyčejně pouze vnějšími, ne logickými pojítky, na př. zvukem slov. Vyskytuje se při duševních chorobách a otravách (alkoholem).

Lit.: Lipmann, *Über Ideenflucht* (1904).

Ideotolie (W. Stern) tvoří zvláštní druh účelosloví psychologického, účelnost navoděnou abstraktními účely.

Ideový svět, svět pojmový, svět idejí, pomyslný svět.

Idiografický (u Windelbanda), popisující individuální skutečnost, jednotlivost, která se stala, ale už se neopakuje. Ereigniswissenschaften, vědy idiografické, dějepisné, proti nomothetickým, Gesetzeswissenschaften, přírodním.

Idiolarie, sebezbožnění, záliba ve vlastní osobě.

Idiopatické (n. *idiopathisch*, f. *idiopathique*, a. *idiopathic*) nazývány jsou pocity vztahující se na vlastní já a jeho blaho; v medicíně se tak nazývají organické choroby, vzniklé z neznámé příčiny.

Idiosynkrasie (n. *Idiosynkrasie*, f. *idiosyncrasie*, a. *idiosyncrasy*) osobní, citové založení určitých lidí, jež prudce reaguje na určité zevní popudy, jež jiným lidem jsou lhostejné, na př. jisté vněmy sluchové, chuťové nebo citové budí nelibý dojem.

Idiotismus (n. *Idiotismus*, *Blödsinn*, f. *idiotisme*, a. *idiocy*), nejtěžší forma vrozené slabomyslnosti, spojená s úplným nedostatkem podmínek duševního vývoje. Pozornost a poznávání jsou porušeny, konkrétní a tím více abstraktní pochopení vůbec nemožné. Duševní život je omezen na pouhé reakce a popuzování, někdy prudké, jindy zase nápadně líné.

Lit.: P. Sollier, *Psychologie de l'idiot et de l'imbécile* (2. v. 1902).

Idol, modla, klamavý obraz, předsudek, nepravý ideál. Fr. Bacon rozeznává 4 druhy idolů: idola tribus (kmene), t. j. omyly vyvěrající z lidské přirozenosti; i. specus (jeskyně), omyly osobní; i. fori (trhu), omyly podmíněné společností a řečí; i. theatri (divadla), omyly způsobené mocí autority a tradice.

Idolatrie, modloslužba.

Ignava ratio, ἀγνὸς λόγος, líný rozum, zřeknutí se rozumové práce a volní činnosti v domnění, že činnost člověka nemá vůbec vlivu na osud, ježto jest všechno předem určeno. V. fatalismus.

Ignoramus et ignorabimus, nevíme a nikdy neznáme, prohlásil Du Bois-Reymond ve spise „Über die Grenzen der Naturerkenntnis“ (1872) o některých záhadách světových; zásadně řešitelné, ale nerozřešené jsou otázka o původu života, organické účelnosti, o původu rozumu a řeči; absolutně nerozřešitelné jsou podstata hmoty a síly, původ pohybu, původ počitků a vědomí, svoboda vůle.

Ignorance, nevědomost.

Ignoratio elenchi v. elenchus.

Ilace (l. *illatio*, n. *Schluss*, f. *inférence*, a. *inference*), vývod, úkon, kterým rozum z jednoho soudu dovozuje přímo soud druhý jako jeho důsledek.

Ilumináti, osvícenci, označení společností v 17. a 18. stol., jejichž členové hlásali svobodné užívání rozumu ve věcech náboženských a politických. Nejznámější z nich je řád i-ů, založený 1776 v Ingolstadtě Adamem Weisshauptem a organisovaný po způsobu svobodných zednářů. Usiloval o zrušení církví, sesazení vladařů a odstranění národnostních rozdílů, ne však revolucí, nýbrž šířením osvěty. Tento řád byl r. 1784 rozpuštěn.

Lit.: Leopold Engel, *Gesch. des Illuminatenordens* (1906); Le Forestier, *Les illuminés de Bavière* (1915).

Iluminismus (n. *Illuminismus*, f. *illuminiisme*, a. *illuminism*), nauka o osvětlení, kterým božské světlo způsobuje účast naši na ideách božských, čímž poznáváme pravdu. Pravda v nejvyšším svém stupni není výtvořem lidského ducha, nýbrž existuje od věčnosti, převyšujíc ducha lidského. Nemůže tedy míti důvod v měnivém tvoru, nýbrž jenom v neměnném Bohu. Z této věčné pravdy vyplývá pro lidi poznání obecných a nutných pravd, jež nemohou plynouti ze zkušenosti, ježto nejsou v ní obsaženy. Ideje čerpáme z tajemného spojení s Bohem, v jehož myslí jsou pravzory všech věcí. Božské osvětlení týká se pojmů apriorních, ježto pojmy reální jsou ze zkušenosti. I. hlásal sv. Augustin, sv. Bonaventura, Malebranche, Uphues, u nás R. I. Malý (Svět v Bohu, 1922).

Iluse (l. *illusio*, n. *Illusion*, f., a. *illusion*) je jako psychologický zjev jednak obyčejným a nikterak nepřiměřeným sebeklamem, jak tomu bývá u dětí při hrách aneb u požitků uměleckých. Jinak však stává se iluse známkou chorobné obrazivosti a představivosti v některých nemocech duševních. Dané podněty způsobují tu klamné dojmy a představy, tak na př. šelesty dávají slyšeti určité hlasy, nejasné stíny vybavují určité představy.

Lit.: Sully, *Illusions* (1881); Parish, *Über die Trugwahrnehmung* (1894); Müller-Freienfels, *Das Denken und die Phantasie* (1916).

Ilusionismus (n. *Illusionismus*, f. *illusionisme*, a. *illusionism*), filosof. směr, který pokládá všecko za pouhý klam a učí, že stejně jako

vnější svět jest jenom klamem, tak ani život nemá skutečné hodnoty; pravda, krása, mravnost atd. jsou jenom klamy, iluze. Zástupcem **i.** byl Schopenhauer, Ed. v. Hartmann, Nietzsche, u nás Klíma (Svět jako vědomí a nic, 1904).

Lit.: Jos. Bartoš, Ilusionismus (1927).

Imaginace (n. *Einbildungskraft*, *Phantasie*, f., a. *imagination*) je způsob obrazotvornosti, zobrazování samo jako děj na zřeteli mající.

Lit.: J. Segond, L'imagination (1922).

Imanentní (ř. *ἐνυπάρχων*, l. *immanens*, f. *immanent*, a. *inherent*), vtomý, t. j. to, co trvá, zůstává v něčem. **I.** je na př. činnost, která zůstává v činném a neovlivňuje nějakou vnější věc. Opak je transcendentní. V noëtice značí **i.** tolik, co ve vědomí, v rozumu, zkušenosti jsoucí. Spinoza nazývá Boha **i.** příčinou světa, což značí, že Bůh neexistuje mimo svět, nýbrž ve světě, ve věcech samých, je svět sám. — **Imanentní filosofie** je nauka, jež hlásá, že veškerá zkušenost je imanentní našemu vědomí, vše, co existuje, je vlastně jen obrazem obecného sebevědomí. Skutečnosti nezávislé na vědomí vůbec není. Filosofové imanence jsou Berkeley, Hume, rovněž Fichte; sami se tak nazývají Schuppe, Leclair, Schubert-Soldern a j. **I. metoda** zkoumá určitý obor z jeho vlastních příčin, aniž je uznává za poslední a absolutní. Obor je v sobě uzavřen, ale pro transcendaci jest i nadále místo.

Lit.: Volkelt, Gewißheit und Wahrheit (1918); K ü l p e, Die Realisierung (3. sv., 1912—23); M. Blondel, L'Action (1893); L. Laberthonnière, Essai de philos. relig. (1906); J. de T o u q u é d e c, Immanence (1913); E. Przewara, Religionsphilos. (1927); Jos. Kratochvíl, Filos. essaye (1921).

Imateriální (n. *immateriell*, f. *immatériel*, a. *immaterial*), nehmotný, netělesný, duchový. **Imaterialismus** popírá jsoucnost hmoty, v níž vidí jenom zjev skutečnosti duchové. Srov. spiritualismus a idealismus.

Imbecilita (l. *imbecillitas*, n. *Imbecillität*, f. *imbécilité*, a. *imbecility*) je méně nápadný druh vrozené slabomyslnosti. Jsou tu možné pojmy aspoň konkrétní, ne však abstraktní. Obyčejnou známkou její bývá těkavá pozornost a slabší paměť.

Imediace (n. *Unmittelbarkeit*, f. *immédiation*, a. *immediation*), bezprostřednost, původnost, přirozenost.

Imitace v. napodobení.

Imoralismus, popření všech mravních zásad a hodnot, nemravnost, neuznání hranic dobra a zla, názor, že mravní zásady v životě nic neznamenají. Nietzsche hlásal **i.** svým „Jenseits von Gut u. Böse“.

Lit.: A. Fouillée, Nietzsche et l'immoralisme (1902).

Imperativ (n. *Imperativ*, f. *impératif*, a. *imperative*), rozkaz, příkaz, zákon. Kant rozlišuje ve své etice **h y p o t h e t i c k ý i.**, který platí jen za jistých okolností, a **k a t e g o r i c k ý i.**, jenž platí bezpodmínečně a zní: Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla býti principem všeobecného zákonodárství. **E n e r g e t i c k ý i.**, jímž prohloubil W. Ostwald

učení o i-u, žádá: „Nezmař žádné energie, zužitkuj ji (nebo: zušlechtí ji)!“

Lit.: P. D e u s s e n, Der kategor. Imperativ (2. v. 1903); B u c h e n a u, Kants Lehre vom kategorischen Imperativ (2. vyd. 1923); W. O s t w a l d, Der energetische Imperativ (1912), Die Philosophie der Werte (1913).

Imperativismus značí podle Rickerta usuzovací nutnost poznávací; nutnost usuzovati určitým způsobem projevuje se jakožto teoretický imperativ.

Imperialismus (n. *Imperialismus*, f. *impérialisme*, a. *imperialism*), způsob vlády, který se formálně dovolává souhlasu lidu, ve skutečnosti se však opírá o vojenskou moc, jíž užívá i k potlačování jiných národů. I-em se rozumí také snaha po rozšíření státního území, vyvěrající buď z pohnutek nacionálních nebo z touhy kulturně ovlivnit i jiné národy.

Lit.: E. M a r c k s, Die imperialistische Idee in der Gegenwart (1903); S e i l l i è r e, La philosophie de l'impérialisme (4 sv., 1903—08); H. F r i e d j u n g, Das Zeitalter des Imperialismus (3 sv., 1919—22).

Impersonalismus v. personalismus

Implicite, v to počítaje, zahrnuto v něco; opak explicite.

Imprese (l. *impressus*, n. *Eindruck*, f., a. *impression*), smyslový nebo citový dojem. Obraz ze zevnějšího předmětu v rozum přijatý, kterýmž rozum v sobě jako pouhá potence poznání k úkonu poznání skutečně bývá určen, sluje ve scholastice „species impressa“. Imprese je základním pojmem noetiky Humeovy, který jí rozumí každý primární psychický zážitek.

Impresionismus pokládá za skutečnost jenom smyslové dojmy. Srv. positivismus. V umění vidí úkol malířství v čirém napodobování, opětování smyslových dojmů, v prostém návratu k přírodě.

Lit.: R i c h. H a m a n n, Impressionismus im Leben und Kunst (1907).

Impuls (l. *impulsus*, n. *Trieb*, f. *impulsion*, a. *impulse*) je zřejmý a prudký podnět, náraz: impulsivním pak vše, co určováno bývá prudkými podněty.

Imputabilita v. přičetnost.

Imputace (l. *imputatio*), přisuzování, přičítání; i m p u t o v a t i někomu něco, někoho neprávem z něčeho obviňovati.

Inadekvátní (n. *inadäquat*, f. *inadéquat*, a. *inadequate*), nepřiměřený, něčemu neodpovídající. Opak adekvátní.

Incest, krvesmilstvo, pohlavní styk mezi pokrevními příbuznými.

Indefinitum, neurčité; soudy indefinitní, při nichž kvalita jest neurčitá.

Indeterminismus (n. *Indeterminismus*, f. *indéterminisme*, a. *indeterminism*) je názor, že lidská vůle je zcela svobodná, že není determinována, že se tedy může i za stejných okolností různě rozhodovati. Důvod se vidí v tom, že bez svobody není odpovědnosti. Zástupci: Aristoteles, Plotin, Duns Scotus, Occam, Descartes, Lotze atd. Opak: determinismus. Srv. svoboda vůle.

Lit.: R o h l a n d, Die Willensfreiheit u. ihre Gegner (1905); J. M a c k, Kritik der Freiheitstheorien (1906).

Index (l. *index*, n. *Index*, f. *indice*, a. *index*), ukazatel, rejstřík, obsah, seznam hesel nějakého spisu a pod. **I. librorum prohibitorum**, seznam knih církvi katol. zakázaných; četba jejich jest dovolena jenom za určitým cílem vědeckým a jistým osobám.

Indická filosofie vyrůstá přímo z brahmanského náboženství. Nerozvíjí se odporem k náboženským představám, nýbrž spíše se připíná jako esoterické, tajné učení kněžské k lidovému náboženství. Filosofické názory jsou tak prolnuty názory náboženskými, že není možno mluvit o filosofii bez současné zmínky o náboženství a zase naopak.

Posvátné knihy indické **V e d y** z dob nejstarších (asi 2000—1000 před Kr.) obsahují náboženské hymny: Rig-Veda, písně, Sama-Veda, zpěvy, Jadžur-Veda, modlitby a obětní formule, Atharva-Veda, zaklínací formule a modlitby. K nim přistupují vysvětlivky a liturgické texty zvané **B r a h m a n a** (z let 1000—500 př. Kr.). Tu je již patrný přechod z antropomorfních a názorových představ brahmanského lidového náboženství k pojmovým, abstraktním a filosofickým naukám, jež plně se rozvinuly v theologických rozpravách zvaných **U p a n i š a d y**. V nich jest obsaženo esoterické, tajné učení indických kněží v nádherné formě básnické. Nejdokonaleji je vyjádřeno učení Upanišad v Brihardaranyaka-upanišadě. Náboženské názory starých hymnů se vykládají symbolicky. Z bohů lidového náboženství stávají se symboly a abstraktní pojmy.

Ve výkladech a stručných poučkách připojených k jednotlivým dílům Ved nazvaných **S u t r a** dospěla konečně indická filosofie k úplnému a jasnému usoustavení svých nauk. Vzniklo tak šest pravověrných soustav filosofických: Vedanta, Samkhya, Joga, Mimansa, Vaiseshika a Nyaya, jež vedle buddhismu a nauky Iaina se udržují v Indii dodnes.

Indická filosofie, obdivuhodná svou hloubkou a důsledností, zrodila přece jenom kastovní i myšlenkovou ztrnulost. Svoboda a živost myšlenková, jež nás vzrušuje u Řeků, jest u Indů věcí neznámou. Jejich filosofické soustavy jsou nehybné, ztrulé. Chybí pozorování jevů. Vše se vysvětluje a priori, všecko tkví v jediné snaze — **o s v o b o z e n í**. **U t r p e n í** a **o s v o b o z e n í** jsou jediné dva body, kolem nichž se otáčí celé náboženství i veškerá filosofie Indů. Není tedy divu, že při vší své zajímavosti nedosáhly ani filosofie, ani literatura indická řecké obliby a rozšíření.

Nesrovnalosti a rozpory lidového náboženství nutily indické myslitele — podobně jako později myslitele řecké — již v dobách vedských hymnů a brahmanských jejich výkladů k abstraktní nauce o **J e d i n é m** — **B r a h m a**. Ježto veškeré pojmové myšlení směřuje k nejvyššímu a nejobecnějšímu pojmu, je jasné, že mnohé vysvětlovací principy lidového náboženství indického musily vésti k abstraktní jednotě. Tím ovšem by bylo ztratilo náboženství svou životnost a názorovost a rozplynulo by se v **č i r ý s y m b o l i s m u s**. Proto zůstalo mnohobožství i nadále náboženstvím lidu, kdežto filosofickou spekulací získaná

nauka o Jednotě stala se pečlivě tajeným učením kněžské kasty Brahmanů.

Základní myšlenkou vedantské filosofie je věta: „Co jest, jest Brahma; čím On není, to vůbec neexistuje.“ Brahma je soujem všeho jsoucna, je nekonečný, je nezávislý na toku událostí i na měně věcí, je nezávislý na různosti časů, nepodléhá nutnosti časového dění, jest příčinou všeho dění i bytí; mimo něho není nic. Zdají-li se věci rozdílné mezi sebou i od Brahmy, je to pouhý klam, neboť Brahma nemůže býti příčinou konečnosti a omezenosti. On jest materiální i účinná příčina světa: stvořitel i stvoření, vykonavatel i dílo, utvařitel i útvar. Jako pavouk tvoří vlákno z vlastní podstaty a v sebe je zase přijímá, podobně Brahma vše ze sebe vytváří a v sebe přijímá. Jako voda se proměňuje v led, tak různě se mění Brahma, ale přece jen ve své nejvnitřnější podstatě zůstává týž, neměnný, nekonečně nad všemi věcmi povýšený. Je vším, ale zároveň ničím ze všeho. A jako mění své bytí ve všecko, a přece zůstává změnou nedotčen, tak zase vše v sebe přijímá, aniž by se tím jeho bytí zvětšovalo.

To, co zoveme hmotou, je pouhý klam (— Maya —). Udržení a trvání světa jsou pouze vyzařování a stíny z Brahmova věčného bytí. Nic nemá skutečné bytí a trvání; všecko je jenom zdání a mizí v propasti božské Jednoty. Nejvyšší bytost jest jediná, nekonečná, neměnná, pravda, moudrost, rozum, štěstí.

Duše lidská vytryskuje jako jiskra z věčného Ducha (Brahmy) a je proto téže podstaty jako Brahma. Duše, jež pomocí smyslů řídí tělo, není ani zrozena, ani neumírá; je nekonečná, nesmrtelná, pravdychtivá, rozumná. Jako řemeslník pracuje svými nástroji, tak duše pracuje a trpí svými ústroji. Její spojení s tělem je potud zlem, že se takto dostává do říše klamu. Tím ztrácí klid, po němž svou podstatou touží, a činností svou vyvolává vlastní utrpení.

Životní cíl duše je osvobození se od těla a návrat v Brahmou. Osvobození od těla nastává dokonalým poznáním Brahmy ve vědění, že duše je téže podstaty jako On. Poznání toto není rázu diskursivního, nýbrž přímé nazírání, intuice. V přímém mystickém zření Brahmy a ve vědomí podstatné jednoty s Brahmou záleží osvobození duše, lež nejvyšší cíl všeho dění duševního. Touto cestou dospívá duše k onomu klidu a míru, po němž svou přirozeností dychtí.

Pokud se duše oddává klamům smyslového světa, nelze mysliti na osvobození. Duše musí prohlédnouti v sebe, v sobě se usebrati a v sebe se ponořiti. Příprava k tomu je pokání a obětování se. Jakmile duše dospěla k tomu, že se dovede usebrati, nastává mystický klid, úplná pasivita, Brahma sám působí v duši. Tu teprve duši zazáří světlo zření, duše poznává se jako jednotná s Brahmovou, vidí, že všechny věci jsou v něm jako řeka, jež se vlévá do moře, splývá v jedno s Brahmou a nabývá nejvyšší blaženosti.

Člověk je prost hříchu, je nade vše povýšen. Hřích se ho nedotkne. Ať dělá cokoliv, zůstává bez hříchu. Pro něho neexistuje již žádný

mravní zákon, ctnost jest jeho jedinou cestou. Neexistuje pro něho žádná odpovědnost. Po smrti těla duše „vidoucího“ neumírá, nýbrž se vrací v božskou Jednotu; ostatní duše, jež nedospěly k osvobozujícímu vědění a zření, musejí se stěhovati do jiných těl, aby se osvobodily.

Naukou o Brahmovi jako nejvyšším cíli lidského snažení, jako o soujemu vši blaženosti (— anadda —) stává se svět klamem (— maya —), sídlem bolu a utrpení. Jako fantastické a rychle pomíjející obrazy ve snu postupují po sobě, tak následují pro indické myslitele různorodé a pestré zjevy života jako klamně stíny; smrt není koncem, nýbrž přerušením, přechodem k novému bytí. Jak kdo žil, tak se opět zrodí v novém těle. V jednom životě získané etické určení (— karma —) potrvá i v životech dalších.

Kdežto veškeré evropské myšlení spočívá na pozorování zevnější přírody a základní jeho pojmy mají svůj kořen ve vnějším světě, duševním zážitkům však věnuje pozornost teprve v druhé řadě — postupuje myšlení orientální jinak. Realita duševních jevů má stejný význam jako zjevy vnější. V evropském myšlení dominuje pojem vnějšího světa, přírody. Psychické se odlučuje od jáství a připojuje se jako obecná vlastnost k pojmu přírody. Od doby řeckých sofistů rozvíjí se noëtický pojem subjektu, jakožto pramene pravdy a smyslu, a v tomto pojmu tkví kořen evropského s k e p t i c i s m u. Jen ten, kdo hledá pramen omylu v sobě samém, může zoufati nad pravdou. Jen z toho kořene mohl vyrůst empiricko-psychologický pojem duše, jakožto souboru psychických jevů proti jevům tělesným. Takový pojem je ovšem číře empirický, ne metafysický a nemůže míti žádného vztahu k vysvětlení světa. Každý pokus o jeho metafysické užití vstí v čirý pantheismus nebo skepsi. Pro Indu značí duševno (— Atman —) stejnou realitu jako Brahman. Jemu odpadá vysvětlování světa vnitřního vnějším. Brahman i Atman jsou jedno a totéž. „Já jsem Brahma.“ Ve všem a všude nalézá sebe — „to jsi ty“. Kdo pronikne meditací do svého nejvnitřnějšího „já“, pochopí i podstatu světa, kdo se ponoří v metafysickou podstatu světa, poznává sebe. Člověk není jenom součástí vesmíru, není spojen jen empiricky se světem jako díl s celkem, nýbrž spojení jeho je metafysické. „Já“ jedince je zároveň já světa; člověk není jenom součást světa a Boha, nýbrž Bůh v člověku je také Bohem světa. Brahma je soujem všeho individuálního. Člověk náleží mu nejen podle své nejobecnější podstaty, nýbrž i podle svého nejvnitřnějšího jáství.

V soustavě S a n k h y a (poznání), jejímž zakladatelem se jmenuje filosof K a p i l a (před r. 500 př. Kr.), udržuje se nadále pesimismus vedantský a ještě více se zdůrazňuje individualistická nauka o osvobození. Připouští se skutečnost přírody (— prakriti —) odlišená od duše (— paruša —). Prakriti je plná činnosti a pohybu, nekonečná dárkyně rozumu a vědomí. Jest původem světa božského, lidského i zvířecího. Paruša nezná činnosti; je pouze pozorovatelkou všeho, co se v přírodě děje. Obě nutně spolu souvisejí, jsou na sebe odkázány, neboť nevědomá

příroda (hmota) působila by bez cíle a duše zase bez pohybu hmoty nepoznala by činnosti a nedošla by k poznání. Co chybí jedné, doplňuje druhá, a tak se vzájemně doplňují, čímž vyvíjí se z nich obou stvoření ve všech duševních i tělesných zjevech.

Cílem pozemského života je osvobození duše z pout hmoty, což se děje poznáním, kterým si duše uvědomuje svou podstatnou rozdílnost od hmoty. Vše, co se děje v přírodě, děje se k sebeuvědomění duše, k intuici její vlastní podstaty. Dospěje-li k tomuto cíli, nabývá přesvědčení, že vše, co se děje ve světě, není jejím dílem a netýká se jí vůbec. Tím stává se svobodnou, zbavuje se všech pout přírody, osvobozuje se z neklidu vnějších vlivů. Podrží se sice ještě tělo, ale pohyby těla se jí nedotýkají, je již úplně volná. Duše, jež nedosáhla zde na zemi této úplné volnosti, musí se opět stěhovati po smrti těla do jiných těl a pokračovati v úsilí po sebeuvědomění.

Velmi úzce souvisí se soustavou Sankhya t. zv. filosofie *J o g a* (napětí myslí), jež vypracovala zvláštní, někdy hodně násilné, metody koncentrace myšlenkové za účelem spojení duše s Bohem. Běží tu o asketicko-ekstatické stavy, v nichž stoupenec soustavy Joga ve snaze po osvobození duše ponořuje se úplně v božství. Je to filosofie rázu theistického oproti monistickému ateismu soustavy Sankhya.

Svou britkostí a psychologickou hloubkou patří soustava Joga k nejcennějším výtvorům indického myšlení. Kořeny svými sahá nauka Joga do dob nejstarších Upanišad. Výsledky této tisícileté tradice sebral Pantanjali (asi 200 př. Kr.) ve svých Joga-Sutrách. Joga žádá soustavné potlačení funkcí smyslových, které směřují k vnějšímu světu, což se děje vytrvalým cvičením a popřením vášní. Cílem této snahy je mystické ponoření (— samadhi —) v božství, jehož se dochází úplným oddáním se Bohu. Bůh je duch, který v opaku k ostatním duchům zůstává nedotčen boly a utrpením ve světě. Je věčným vzorem pro člověka, který má toužiti po jeho dokonalostech.

Příčinou lidského utrpení je rozptylování a neklid duševní. Ke klidu duše dospíváme meditacemi o určitých pojmech a symbolech, jistou úpravou dechu a snahou po setrvání v bezstarostné náladě — krátce úplnou koncentrací. Tím dospíváme k pochopení předmětů, k povznesení ducha. Ale nutno ještě překonati pochybnosti a vzpomínky z doby dřívější. Teprve po překonání těchto překážek dospívá Jogin k úplnému klidu, a když potlačí i vědomí tohoto stavu, nabývá úplné dokonalosti (— nirvijsa samadhi —), která zničí bol i nové zrození. Patero bolů života jest: nevědomost, sobectví, láska, nenávisť a lpění na životě. Každá radost v životě je zkalena vědomím její nestálosti. Osmero cest Jogy jest: pravdivost, čistota, chudoba, sebezapření, neškodnost, způsob sedění, regulace dechu, koncentrace.

Soustava *M i m a n s a*, převážně podávající výklad Ved a otázek rituálních, má vznešené pojetí o Bohu, který slovem svým stvořil svět, který jest povznesen nad vše konečné, jest v hloubi nekonečna trůnící Vše-Jednota. Svět smyslový se odmítá jako bezcenný a plný bolů a

utrpení. Metafora byla časem přenesena ve skutečnost a učilo se, že jest nutné spojení mezi slovem a skutečností, že slova lidská jsou výnosy Slova nejvyššího, stejně jako jsou jeho dílem věci. Slovu přičítá se magická síla, názor to, který se později opakuje v židovské Kabale.

Soustava *Nyaya* postupuje sylogisticky a obsahuje důkladnou i jemnou nauku logickou. Názevem metafysickým blíží se dualismu. Již Kapila, jak výše řečeno, rozlišoval prvou příčinu od výsledku, jevy duchové od jevů hmotných, ale přece jenom ztotožňoval jejich nejvyšší princip. V soustavě *Nyaya* rozlišuje se přesně věčný Bůh od věčné přírody, duše od hmotných atomů.

Názor ten vedl k jemnému propracování logiky. Zkoumá se způsob usuzování *Ved*, t. j. studují se pojmy, jejich výměry a posléze důkazy indukční, dedukce, srovnávání i autorita. Zdůrazněna klamnost sofistů a na výši přiveden úsudek.

Zakladatelem soustavy *Vaisesika* jmenuje se filosof *Kanda*. Vypracoval úplnou nauku kategorií. Je šest nejvyšších kategorií: podstata, jakost, činnost, společenství, zvláštnost, inherence. Kategorie tyto jsou reálné bytosti, podobné platonským ideám. Hlásá atomismus. Svět skládá se z nedělitelných a nezměnitelných částic, atomů, jež se náhodou slučují podle spřízněných vlastností ve dvojice, trojice atd. a takto dávají původ tělesům přírodním. Atomy nejsou smysly vnímatelné. Jen ty atomy mohou se sloučiti v určité těleso, které mají k tomu zvláštní vložu spřížňovací.

Spojení atomů není podle filosofie *Vaisesika* bezpříčinné, nýbrž naopak jejich složení jest řízeno určitým zákonem, nejvyšší příčinou, jež všecko řídí a spojuje. Nejvyšší tato příčina jest Bůh.

Člověk je spojen z těla, sídla práce a činnosti hmotné, smyslového vnímání a chtění, a z duše, podkladu poznání, lásky a nenávisti. Tělo a vše, co s ním souvisí, je pro duši zlem, utrpením. I soustava *Vaisesika* dochází tedy k výsledku, že cílem lidského života je osvobození duše. Z pout těla může se duše uvolnit posvátnou vědou, t. j. uvědoměním si své samostatnosti a odlišnosti od těla. Tokovýmto sebepoznáním zbavuje se duše všech vin a hříchů a dochází k plnému klidu a trvalé blaženosti.

Atomismus filosofie *Vaisesika* jest po stránce metafysické i logické daleko propracovanější nežli později atomistická nauka *Demokritova*. Proráží tu jasně dualismus soustavy *Nyaya*. Později vzniká zdůrazněním jedné stránky názoru dualistického jednak subjektivní materialismus, jednak subjektivní idealismus.

Filosofie *Upanišad*, jež byla po dlouhá staletí tajenou vědou *Brahmanů*, počala se po r. 500 př. Kr. rozšiřovati i mezi širšími kruhy a různě se rozvíjeti. Básnickou formou byla zpracována filosoficko-náboženská nauka *Upanišad* v nádherných dílech filosofické poesie: *Mahabharata* a *Bagavadgita*.

Čiře praktickou stránku dřevní moudrosti *Upanišad* hlásal a dále utvářel *budhismus*, jehož hlasatelem byl *Gotama* z knížecího

rodu Sakyů (asi 550—480 př. Kr.). Stoupenci jeho učení nazvali jej **B u d h a**, t. j. Osvícený. Budha přijal z Upanišad pesimismus, nauku o stěhování duší a o karmě. Středem jeho učení je problém osvobození z utrpení života. Otázky metafysické, kosmologické i psychologické nechává stranou. Toto omezení a neobyčejně prostá a jasná formulace nauky způsobily jistě ono ohromné rozšíření buddhismu, jehož bychom jinak nepochopili.

Základem buddhismu jsou čtyři nejvyšší pravdy: 1. Svatá pravda o všeobecném utrpení; 2. svatá pravda o příčině utrpení, kterou je žízeň života, žízeň smyslné touhy; 3. svatá pravda o vymanění se ze smyslné oblasti, odstranění žízně života, osvobození se z bolu; 4. svatá pravda o cestě k osvobození se z bolu, kterou je pravá víra, pravé rozhodnutí, pravý čin a život, t. j. potlačení touhy a vášní, lhostejnost k životu.

Člověk poznávající pomíjejícnost všeho pozemského, stává se lhostejným k životu, nelpí na něm, dosahuje **n i r v a n y**, t. j. úplného klidu, kdy netouží ani po smrti, ani po životě, čeká jen, až přijde jeho hodina. Smrt značí odumření těla a pokračování nirvany v životě záhrobním. V čem záleží tato posmrtná nirvana, buddhismus blíže nenačnuje. Je to jakýsi osobní stav, něco mimo jevy tohoto světa. Rozhodně však to neznačí splnutí s Absolutnem, světovou prapříčinou. Ta podle učení buddhismu vůbec neexistuje.

Ve světě všecko se mění, plyne, vzniká a zaniká. Nic není absolutního; vše jest dění a plynutí mezi bytím a nebytím. Trvalá jest jediné zákonnost světového dění, ani člověk není vyňat z tohoto věčného kolotání. „Já“ jako osoba neexistuje, jsou jen měnivé stavy, v nichž duše se podobá světlu, jež se stále obnovuje. Ani převtělování, metempsychoza, naznačí trvání téže osobní duše, nýbrž životní pochod dění. Prapříčiny světové buddhismus nehledá. Bytí jednotlivých lidí ve světě stálého vznikání a zanikání vysvětluje se z „nevědění“, jež jest prapříčinou všeho utrpení, ale zároveň též příčinou trvání.

Posledním cílem všeho dění jest osvobození, k němuž vede sebepoznání, sebeovládání, umrtvení smyslnosti. Poněvadž lidé jsou si rovni, žádá buddhismus lásku k bližnímu, mírnost a dobročinnost.

Buddhismus je tedy v základě filosofií číře atheistickou; prvé příčiny neuznává nebo aspoň se o ni nestará. Rozdíl buddhismu a brahmaismu záleží hlavně v tom, že buddhismus úplně zanechal metafysických spekulací o původu věcí a staral se jen o praktickou stránku filosofie, o problém utrpení. Dnešní budhistické náboženství, hlavně v Číně a Japonsku rozšířené, jest již směsice budhistických nauk s domácími náboženskými názory.

Naprostým opakem orthodoxních soustav spiritualistické filosofie vedantické a indického učení o osvobození duše jest číře materialistická nauka **K a r v a k a**, nazvaná tak podle svého zakladatele. Podle ní není žádné duše. Myšlení jest jenom kombinace hmotných prvků; jediným cílem bytí jest smyslná rozkoš. Není žádného záhrobního života. Nauka o karmě se popírá úplně. Vedy jsou dílem podvodníků.

Rozumný člověk řídí se heslem: „Žij v rozkoši, pokud žiješ. Rozpadne-li se tělo v prach, není již žádného návratu.“ Ovšem vlivem základní tendence indické filosofie, jež zdůrazňuje zvláště realitu psychickou, nenabyl materialismus v Indii toho významu jako ve filosofii západní, evropské.

Duchovost Boha v Mimanse, pozorování přírody v Sankhya, nauky logické a fyzické v soustavě Nyaya a Vaiseshika i morálka budhistická ukazují na věčnost pravdy a na přirozené její poznání. Philosophia perennis má kořeny své již ve filosofii indické. Ve filosofii indické jest živé vědomí lidských běd, marnosti všeho snažení pozemského. Odtud touha po osvobození, po úplném klidu — po nirvaně.

Lit.: Paul D e u s s e n, Allg. Geschichte der Philosophie mit bes. Berücksichtigung der Religionen (I. sv., 1.—3. odd., 4. v. 1923); H. O l d e n b e r g, Die indische Philosophie (v Kultur der Gegenwart, I. díl, 5. odd., 2. v. 1913); L. S u a l i, Introduzione allo studio della filosofia Indiana (1913); Surendranath D a s g u p t a, A history of Indian philosophy (1922); M a s s o n - O u r s e l, Esquisse d'une histoire de la philosophie indienne (1923); R a d h a k r i s h n a n, Indian philosophy (2 sv., 1923—27); Max M ü l l e r, The six systems of Indian philosophy (1903); Fr. Č u p r, Učení staroindické (1874—76); R. D v o ř á k, Dějiny mravouky v Orientě (1900).

Indiference, lhostejnost.

Indiferentismus (n. *Gleichgültigkeit*, f. *sentiment d'indifférence*, a. *indifference*), lhostejnost vůči různým teoretickým i praktickým věcem i názorům, zvl. náboženským.

Lit.: J. H. N e w m a n, Discussions and Arguments (1891); J. P. S t e f f e s, Der relig. I. (1926).

Individuace (n. *Individuation*, f., a. *individuation*), rozlišení obecného v jednotlivé bytosti nebo zvláštnosti. *P r i n c i p i u m i n d i v i d u a t i o n i s*, důvod pro jsoucnost jednotlivých bytostí nebo zvláštností, jež scholastikové spatřovali ve formě nebo látce nebo ve spojení obou. Specifická bytnost, pokud se jeví konkrétně čili individuálně, má sama v sobě princip individuace.

Lit.: J. A r s e n m a c h e r, Gesch. des Individuationsprinzips in d. Scholastik (1926).

Individualisace, určení podstaty individua vytčením jeho zvláštních znaků.

Individualismus (n. *Individualismus*, f. *individualisme*, a. *individualism*), myšlenkový směr, který zdůrazňuje individuum, osobní svéráznost. Rozeznáváme: 1. **i. psychologický** (v. individuální psychologie), 2. **i. metafyzický**, zdůrazňující bytí individuální, čili že skutečně existují jenom jednoty; opak universalismus, pluralismus, 3. **i. etický** spatřuje v jedinci cíl a předmět všeho jednání. Blaho a všestranný rozvoj jedince je nejvyšším zákonem. Jde-li o blaho vlastní, je to egoismus, jde-li též o blaho jiných jedinců, je to altruismus. **P o l i t i c k ý i.** pokládá stát a společnost jen za prostředek k dosažení blaha jedince. **H i s t o r i c k ý i.** vidí ve vynikajících osobnostech, hrdinech, geniích hlavní činitele dějinného dění. **H o s p o d á ř s k ý i.** ponechává utváření života hospodářského volné činnosti je-

dinců, pedagogický vidí cíl výchovy v podpoře jedincovy schopnosti. Zástupci: sofisté, Sokrates, stoikové, epikurejci, Spinoza, Hobbes, Descartes, Leibniz, Hume, Kant, Herbart, Schopenhauer, Lotze a filosofové osvícenští.

Lit.: E. L. Fischer, Über den I. (1907); F. Koehler, Wesen u. Begriff des I. (1922).

Individualistická pedagogika (n. *Individualpädagogik*) pokládá za cíl vyučování výchovu hodnotných jedinců; při tom však není úplně v rozporu se sociální pedagogikou, poněvadž společenství prospívá tím víc, čím dokonalejší a harmoničtější jsou jedinci. V přítomné době se však zdůrazňují více sociální cíle výchovy.

Individualita (n. *Individualität*, f. *individualité*, a. *individuality*), 1. osobitost, soujem vlastností a znaků, jež označují určitou bytost jako zvláštní individuum, 2. jedinec, vynikající svou osobitostí nad ostatní. **I n d i v i d u á l n í**, jednotlivci příslušející, jedinečný, zvláštní, osobitostní; opak generelní.

Lit.: Bosanquet, The principle of individuality and value (1911); Rich. Müller-Freienfels, Die Philosophie der Individualität (1923); Thordike, Individuality (1911 přel. do čest.); William Stern, Die menschliche Persönlichkeit (3. v. 1923); Joh. Volkelt, Das Problem der Individualität (1928); O. Lehmann, Psychologie der Individualitäten (1928).

Individuální pojem (n. *Individualbegriff*, *Einzelbegriff*), jedinečný pojem je pojem, k němuž patří jenom jediné individuum jako jeho předmět. Všechny dějinné a osobní jedinečnosti jsou **i. p.**, na př. Plato, světová válka. Opakem **i. p.**-u je rodový a druhový pojem, k němuž náleží vždy více předmětů. Obecnost nebo jedinečnost nějakého pojmu nedá se posuzovati nikdy z pojmu samého, nýbrž z jeho předmětnosti. **I. p.** může se státi obecným pojmem a naopak.

Individuální psychologie (n. *Individualpsychologie*, f. *psychologie individuelle*, a. *individual psychology*), v obecném významu tolik jako diferenciální psychologie (psychologie individuálních diferencí) a charakterologie, zabývá se na rozdíl od psychologie družin a všeobecné duševními zjevy jako zvláštnostmi jednotlivců; v užším smyslu zvláštní směr psychologicko-therapeutický, založený Alfredem Adlerem, který zdůrazňuje význam pocitu méněcennosti, zaviněného vědomím nějakého tělesného nedostatku, pro vytváření charakteru individua, a bojuje proti němu metodou neomezeného povzbuzování.

Lit.: Wexberg, Individualpsychologie (1928); Alfr. Adler, Menschenkenntnis (3. vyd. 1929); Fritz Künkel, Einführung in die Charakterkunde auf individualpsychol. Grundlage (3. vyd. 1930); Alfr. Adler, Praxis u. Theorie d. Individualpsychologie (4. vyd. 1930); S. Donat, Über Psychoanalyse u. Individualpsychologie (1932).

Individuální představa liší se od představy zevšeobecnělé a abstrahující, vztahuje se na určitý právě předmět. Individuálními představami vyniká zvláště věk dětský.

Individuální výchova je výchova, jež buduje na individuálních vlastnostech žákových a snaží se je co nejvíce rozvinouti. Svých cílů hledí dosáhnouti zejména omezením počtu žactva ve třídě, rozdělením

žáků podle nadání a vůbec zmírněním všech nevýhod, jež přináší hromadné vyučování. Od individualistické pedagogiky liší se **i. v. tím**, že jí jde hlavně o metodu, kdežto cíl může býti jak individualistický, tak sociální.

Individuum (n. *Individuum*, f. *individu*, a. *individual*), jedinec, jediná bytost, jež není již dělitelná bez zničení své zvláštnosti a své vlastní existence, která spočívá právě ve své úplnosti.

Lit.: Litt, Individuum und Gemeinschaft (3. vyd. 1926); P. Simon, Sein u. Wirklichkeit (1933).

Indolence, tupost myslí, netečnost, líná lhostejnost.

Inductio per enumerationem simplicem, důkaz prostým vypočtením, výčtem předmětů majících stejnou vlastnost, z čehož se odvozuje pravda obecně platná. Na př. smysly: zrak, sluch, čich, chuť a hmat potřebují ke svým činnostem vnějšího podnětu, tedy všechny smysly potřebují ke svým činnostem zevního popudu.

Indukce (l. *inductio*, n. *Induktion*, f., a. *induction*), získávání všeobecného ze zvláštního, vět všeobecných či zákonů z daných zvláštních fakt. **I.** připisuje druhu, co nalézá v jedincích k tomuto druhu náležejících, a rodu, co mají druhy v něm obsažené společného. Opak dedukce. **Úsudek induktivní** je úsudek, který z několika daných případů ukazuje na případy všechny.

a, b, c   jest P

a, b, c . . . . jest S

---

tedy každé S jest P

Možno-li rozsah S vyčerpati, tedy mluvíme o úsudku ind. úplném, jinak je indukce neúplná. Vedle toho se rozeznává ještě **i. s o k r a t i c k á**, jež klade vhodné otázky a odpovědi místo výčtu členů a **i. ř e č n i c k á**, jež postupuje podobně.

Lit.: W h e w e l l, Geschichte d. induktiven Wissenschaften (3. sv, 1840—41); G n e i s e, Deduktion und Induktion (1899); D o r o l l e, Les problèmes de l'induction (1926); J. St. M i l l, System of Logic ratiönative and inductive (1843).

Induktivní důkaz jest v podstatě důkaz demonstrativní, ale mající svou zvláštní formu; o podmětu všeobecném tvrdíme to, co o jednotlivých členech v něm obsažených ze zkušenosti jest nám buď tvrditi nebo popírati. Důkazná síla **i-ho d-u** záleží v sylogismu, v němž se ovšem postupuje z výčtu jednotlivin ke všeobecnosti. Vyjádříme-li **i. d.** sylogistickou formulí, pak zní:

S = S

S = M

M = P

Industrialismus, souhrn všech národohospodářských, hospodářskopolitických a sociálně etických otázek, vyplývajících ze vzrůstající industrialisace nějaké země.

Lit.: B. R u s s e l l, Die Kultur des Industrialismus u. ihre Zukunft (1928).

Inertie v. lenost.

Inervace (n., f., a *innervation*) je ve fyziologické psychologii nervový pochod, znázorňovaný jako podráždění, které pak působí na orga-

nismus a jeho jednotlivé části. Inervační změny mohou býti u náhlých a prudkých hnutí mysli tak patrné, že zasahují přímo ústředí motorická, která na př. u prudkých pohnutí afektů způsobují ochromení svalů, u mírnějších však mají za následek napřed vzrušení, pak ochabnutí fyziologické.

Infantilismus je zjev, že buď celé tělo dospělého člověka má dětské vzezření, nebo že pohlavní orgány a vnější pohlavní znaky (hlas, vous) jsou nedostatečně vyvinuty. Po stránce duševní podobá se imbecilitě pouze co do způsobu citění, které bývá tu zaostalé, dětinné. Jinak však je při tom ostatní život duševní skoro pravidelný. I. je způsobován poruchou činnosti pohlavních žláz.

Infekce (n. *Infektion*, f., a. *infection*) jsou nejen fysické, nýbrž také psychické. Spočívají tu na náchylnostech a vlohách, také však na případných a náhodných rozladěních mysli. Propukají jako davové zjevy v hromadných třeštěních (náboženských) a zuřivostech (revoluce).

Inferiorní, nižší, nižšího řádu.

Infinitesimální (n., a. *infinitesimal*, f. *infinitésimal*), nekonečný, neomezený, týkající se hodnot nekonečně malých nebo nekonečně velkých. Počet inf., jehož tvůrci jsou Newton a Leibniz, rozvíjí počítací metody s hodnotami infinitesimálními, shrnuje počet diferenciální a integrální.

Lit.: Hermann C o h e n, Das Prinzip der Infinitesimalmethode u. seine Geschichte (1883).

Infinitismus, učení o nekonečnosti světa, času i prostoru.

Influence (n. *Einfluß*, f., a. *influence*) čili ovlivňování psychické může býti přiměřené, ale i nepřiměřené a chorobné, jde-li o příhodné jedince, kteří vlivům snadno za vhodných podmínek a přiměřeného nátlaku, hromadných a davových projevů duševních (hesel, nálad válečných a podob.) podléhají. Giese vidí v influenci nadosobní, kolektivní obsahy vědomí, které ovlivňují více lidí zároveň, a to více nebo méně.

Influxus physicus (lat.), tělesný vliv; Descartes hlásal i. p. mezi tělem a duší.

Inge, William Ralph, * 6. VI. 1860, anglikánský theolog, napsal několik cenných nábožensko-filosofických děl, ovlivněných myšlenkami Platonovými: *Christian mysticism* (1899), *Philosophy of Plotinus* (2 sv., 1919), *The church in the world* (1927).

Ingenieros, José, 1877—1925, argentinský psycholog, zástupce Spencerova pozitivismu. Hl. sp. *La simulación de la locura* (1903), *Criminología* (1913), *Principios de psicología biológica* (1913), *La evolución de las ideas argentinas* (2 sv., 1919—20).

Lit.: E n d a r a, José I. (2. v. 1924).

Ingenium, vrozená schopnost, přirozený rozum, tvůrčí síla.

Inherence (n. *Inhärenz*, f. *inhérence*, a. *inherence*), lpění, přivlastnost, poměr vlastností k jejich nositeli, na př. případností k podstatě a pod.

Inhibice (n. *Hemmung*, f., a. *inhibition*), zábrana. Tlumení dějů životních působeno je buď zevně nebo nitřně v organismech samých tam, kde zasahuje jeden dějový činitel do druhého ve vývoji, rozvoji neb rozsahu a zániku.

Iniciativa, podnikavost, odhodlanost k tomu, aby se s něčím začalo, odvaha k činu.

Inkarnace, vtělení, zejména vtělení Kristovo.

Inkoherentní, nesouvislý; i n k o h e r e n c e, nesouvislost.

Inkongruentní, nesouhlasící; inkongruence, nesouhlasnost, různost.

Inkonsekventní, nedůsledný.

Inkorektní, nepřesný.

Inspirace (l. *inspiratio*, n. *Eingebung*, f., a. *inspiration*), vdechnutí, vnuknutí, nadšení; v oboru nábož. nadpřirozené působení boží na lidského ducha, vnuknutí boží. V užším smyslu nadpřirozené působení Ducha sv. na pisatele knih biblických. V umění tvůrčí okamžik umělcův.

Lit.: Ch. P e s c h, *De insp.* (1925); H. L u s s a u, *Essai sur la nature de l' insp.* (1930).

Instance, jednotlivé případy zkušenostních poznatků.

Instinkt (n. *Instinkt*, f., a. *instinct*), vnitřní neodolatelný podnět k jednání, vrozený pud, směřující k zachování jedince a druhu, činnost organismu, jež se děje účelně bez uvědomení konečného cíle. Srv. pud.

Lit.: Z d. S m e t á č e k, *Instinkt podnětem činnosti intelektuální* (Č. M. 1925); W a s m a n n, *Instinkt und Intelligenz im Tierreich* (3. v. 1905); I. D r e v e r, *Instinct in man* (2. v. 1921); R i v e r s, *Instinct and the unconscious* (2. v. 1924); L u c h t e n b e r g, *Das Lebensrätsel des Instinktiven* (I. 1925).

Institut supérieur de Philosophie, vyšší filosof. škola při lovaňské universitě, kde se pěstuje novoscholastická filosofie v duchu kard. Merciera (v. t.).

Instrumentalismus, 1. názor, že myšlení a pojmy jsou jen nástrojem k pořádání zkušenosti a nemají pravdivosti samy v sobě; 2. název pro pragmatismus (v. t.), pokud přihlíží k upotřebitelnosti pravdy.

Integrace, 1. ve filos. spojení nějaké mnohosti v souvislý celek, 2. v sociologii Spencerova nauka o růstu společnosti připojováním nových členů, 3. ve státovědě Smendově sebeobnovování státu, vzájemné prolínání všech činností, týkajících se státu, čímž nabývá duchovní souvislosti.

Lit.: V. F r y č e k, *Integrace lidstva. Sociol. předpoklady principu sebeurčení národů* (1927).

Integrální výchova, ideál všestranně dokonalé výchovy; Comte chtěl k němu dospěti svým pozitivismem.

Integrující, podstatný, k nějakému celku nutně náležející.

Intelekt (n. *Verstand*, f, a. *intellect*), rozum, duch, um, mohutnost myslící, jednota duchových funkcí, jež zpracovává smyslové poznatky. Protivou i-u je cit a vůle. Lidský i. je diskursivní, postupuje od představy k představě, kdežto i. božský je absolutní, pojímá vše najednou. I. slouží životu a jednání, neboť je pramenem apriorních pojmů a zásad. Srv. duch, idea, logos, rozum, myšlení.

Lit. viz u hesla: intelligence.

Intelektualismus (n. *Intellektualismus*, f. *intellectualisme*, a. *intellectualism*) značí 1. noëticky racionalismus (v. t.); 2. psychologicky názor, že základním stavem duševním jest myšlení; 3. eticky učení, že ctnost je vědění, mravní jednání je určováno úvahou a přesvědčením rozumovým; 4. metafysicky názor, že intelekt má primát nade všemi ostatními funkcemi duševními, v rozumovém je právě jsoucno, pravá podstata věcí. Opakem prvního je empirismus a sensualismus, druhého voluntarismus, třetího morálka citová, čtvrtého materialismus.

Lit.: Lud. Klages, *Der Geist als Widersacher der Seele* (3 sv., 1929 n.); Th. Lessing, *Untergang der Erde am Geist* (5. vyd. 1930); P. Rousselot, *L'intellectualisme de S. Thomas* (1924).

Intelektualistická domněnka o pozornosti (Ziehen) vysvětluje pozornost jako výsledek zápasu představ, ve kterém vítězí nejmohutnější představova skupina.

Intelektuální (n. *intellektuell*, f. *intellectuel*, a. *intellectual*), rozumový, duchový, vztahující se na intelektuelní vědění.

Intelektuální pocity (Wundt) jsou pocity vzniklé apercepcí na podkladě asociace představové a pojmové.

Intelligence (n. *Intelligenz*, f., a. *intelligence*), rozumnost, vhled do souvislosti příčin a následků, schopnost k takovému pojímání věcí a usuzování o nich. — Intelligence je mohoucnost kombinace (Ebbinghaus), spolupůsobení obrazivosti a rozumu (Wundt), schopnost, zaříditi myšlení na nové požadavky a životní podmínky (Stern). Jindy hledána bývá podstata její v jakémisi souvztažném psychologickém činiteli ústředním (Krueger-Spearman) a považována bývá pak za „plastickou funkci“. Obyčejně však domnívají se mnozí, že má svůj původ ve vědomostech a schopnostech duševních vůbec. Mohlo by se pak ukázati na skladbu slova z *inter legere* (čísti mezi) aneb *intus-legere* (čísti v něčem). Zkoušení intelligence děje se otázkami (Binet), ve kterých kladou se zkoušenému k řešení úkoly obyčejně praktické. Takto zkouší se rozvaha. Jindy užívá se k tomu testů, které vypracovali Binet, Simon, Ebbinghaus a Abelson. Stáří inteligenční, jak vysvítá z takových zkoušek, odpovídati má pak věku vývoje fyzického. Tu se stává, že zkoušený bývá někdy vospělý nad své stáří, jindy však nedosahuje stupně pro svůj věk dožadovaného. Typy intelligence nazývá Meumann zvláštní způsoby a směry rozvažování a usuzování, jak jsou vlastní různým osobám. Jsou to typ bezradný, nedovedoucí samostatně uvažovati, částečkový, kdy třeba k úvaze daných částečných úsudků, typ nesouvislý, kdy usuzuje se bez vůdčí myšlenky, bezesmyslově. Jindy zase trpí usuzování odsunováním daného smyslu poznání. Někdy zase bují v usuzování příliš obrazivost, zatím co mnohdy zase obrazivost je nedostatečná a přemýšlí se pouze logicky, suše. Také stává se, že obrazivost řízena je nadmíru cítěním. Nejplodnější je intelligence tenkrát, když obrazivost a rozum mají na inteligenci stejný podíl.

Lit.: A. Lorand, *Die menschl. Intelligenz u. ihre Steigerung* (1914); Vivante, *Della intelligenza nell' espressione* (1922); O. Lipmann, *Über Begriff und Formen der Intelligenz* (Zs. f. angew. Psychologie 1924); William Stern,

Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen (4. vyd. 1928); B. Bourdon, L'intelligence (1926); Jos. Beneš, Tvořivá inteligence v theorii (1933); Cyril Stejskal, Dětská inteligence (I., 1934).

Inteligibilní (l. *intelligibilis*, n. *intelligibel*, f., a. *intelligible*), pomyslný, nadmyslný, jenom myslitelný. Opak sensiblní, smyslům přístupný. Svět **i.** značí svět pomyslný, řšší ideí, u Kanta (De mundi sensibilis atque intelligibilis forma atque principiis, 1770) svět věcí o sobě v protivě ke světu sensiblnímu, světu zjevů.

Intellectus agens, činný rozum; ve scholasticko-aristot. filosofii značí mohutnost, jež vnější předměty poznané smysly činí pochopitelnými, jež ze smyslových představ tvoří všeobecné pojmy. **I. a.** jest prostředkem, aby „intellectus possibilis“, možný rozum z pouhé potence přešel v kon.

Intence (n. *Absicht*, f., a. *intention*), úmysl, záměr. **Intencionalismus** značí nauku, že každý skutek jednajícího se má posuzovati podle jeho úmyslu. **Intencionální**, vztažný k představovanému předmětu. Intencionální činností duševní rozumí Ach volní poměr k úkonu.

Intensio, důsažnost. Rozsah zjevný prostorově může myšlen býti také časově, když patrným je rychlejší spád dějový neb účinek mohoucnosti, ať fyzikální či psychické. Tensivnost či sažnost prostorová (extensivnost) patrná je ve středu děje samého (intensivnost).

Intensita (n. *Intensität*, f. *intensité*, a. *intensity*), síla, stupeň síly či napětí. V psychologii je **i.** vlastností všech obsahů vědomí; u počitků je podmíněna silou podráždění, naproti tomu **i.** pocitů, chtění, pozornosti závisí převážně na subjektu.

Lit.: Heinz Werner, Grundfragen der Intensitätspsychologie (1922).

Interakcionismus, nauka, že všechny tělesné stavy, jež vznikají jako reakce psychologického individua na různé podněty, předcházejí jako přímé příčiny jisté stavy vědomí. Je to protiklad paralelismu (v. t.), jenž takový příčinný stav popírá. Představitelem **i-u**, zvl. v psychologii zvířecí, je Erich Wasmann.

Interferenční přístroj slouží ke zkoumání složitých tónů.

Interferující pojmy jsou takové, jejichž rozsahy se kříží, tedy částečně se kryjí.

Intermentální, vztah, vzájemné působení mezi dvěma subjekty.

Intermundia (l. *intermundia*, f. *intermondes*), mezisvěty, prostor mezi světy, v němž žijí bohové (podle učení Epikurova).

Internacionalismus, duchovní a politický směr, jenž se spoluprací států i jednotlivců snaží o řešení společných problémů, zejména na poli práva a zdravotnictví.

Interpolace (n. *Interpolierung*, f., a. *interpolation*), 1. při úpravě staných textů doplňování původního textu; někdy se tak děje i s úmyslem falsátorským; 2. ve fil. značí podle O. Liebmanna vyplnění mezerovitého vnímání tím, co chybí, podle zásad identity, příčinnosti, kontinuity existence a kontinuity dění.

Interpretace (n. *Interpretation*, *Erklärung*, f. *interprétation*, a. *interpretation*), výklad, vysvětlení.

Intersubjektivní, to, co se děje mezi dvěma subjekty, na př. rozmluva; to, co společně platí pro řadu subjektů.

Interval (n. *Zwischenzeit*, *Intervall*, f. *intervalle*, a. *interval*), rozestup, poměr dvou různých tónů v hudbě. *Intervallum lucidum*, mezidobí jasného vědomí u choromyslných.

Intervariace (n., f., a. *intervariation*) znamená rozdíly ve výkonech, které se jeví u řady stejným způsobem zkoušených osob.

Intrasubjektivní je to, co leží mimo individuální vědomí, přičemž se od všeho odezírá.

Intravariace, v dif. psychologii kolísavost výkonnosti jedné a téže osoby při téměř úkolu v různé době.

Introjekce (n., f., a. *introjection*) čili vcítění objevuje se zvláště v estetice, kde vkládají se do pozorovaných předmětů a vnímaných zvuků vlastní částečně zažitě, částečně na individuální duševní povaze oživující celky pocitových družin.

Lit.: A v e n a r i u s, *Der menschl. Weltbegriff* (4. vyd. 1927).

Introspekce (n. *Selbstbeobachtung*, f., a. *introspection*), sebezpozorování, liší se od psychologické introjekce zvláště tím, že „vkládá“ se do pozorovaného duševna nejen vlastní cítění, nýbrž že klade se vedle pozorovaného duševna celé vlastní změřené a zhodnocené duševno za tím účelem, aby z pozorování podobností a rozdílů mohly býti stanoveny nové pravidelnosti duševního života vůbec.

Introverse, v psychologii obrácení duševního života dovnitř, tedy od pouhého vnímání a cítění ke vzpomínání, myšlení, fantasii, tvoření. Mluví se o lidech introversních a extraversních podle toho, kam spíše směřuje jejich duševní život.

Lit.: K. G. J u n g, *Psychologische Typen* (1930).

Intuice (n. *Anschauung*, *Intuition*, f., a. *intuition*) psychologická je bezprostředním, ne zkušeností a úsudky nabytým pochopením duševního předmětu. Podle Bergsona je to bezprostřední zažití skutečnosti, celé, jednotné a živoucí. Hodnotu intuice zdůrazňují hlavně mystikové.

Lit.: J o s. K r a t o c h v í l, *Problém mystické intuice* (1926); t ý ž, *Z á h a d a* myst. nazírání v novější scholastice (1936); F. P e l i k á n, *O intuici* (1921); J o s. K ö n i g, *Der Begriff d. Intuition* (1926); K y n a s t, *Intuitive Erkenntnis* (1919); B e r g s o n, *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889).

Intuicionismus (n. *Intuitionismus*, f. *intuitionisme*, a. *intuitionism*), učení o intuici, jakožto hlavním nebo nejbezpečnějším prameni poznání; v etice nauka o přímé, intuitivní jistotě mravních pojmů a zákonů. Původně etický směr, stavějící na samozřejmém rozdílu a rozlišování dobra a zla. Také filosofický směr zdůrazňující nitrně (intus) poznávanou skutečnost a zkušenost. **i.** intelektualistický zdůrazňuje čirě intelektuální nazírání (Platon, Plotin, sv. Augustin, Occam, Schelling, Bergson, Husserl); emocionální **i.** spíše citové zanícení a prožívání (Jocabi, Schleiermacher, Scheler, Otto). V katol. kruzích projeví zvl. zájem o **i.** R. Guardini, J. Hessen, M. Laros, E. Gilson, K. Adam ve svých nábož. filos. spisech. Opírají se hlavně o sv. Augustina, Otce církevní, někt. scholastiky, Pascala, Newmana a j. **I** ve filos. sv. Tomáše

hledá se posila **i.** pro Sr. iracionalismus, mystika. Jiný název pro **i.** je též intuitivismus (v. t.).

Lit.: J. H e s s e n, Augustins Metaphysik der Erkenntnis (1931); S. G e i g e r, Der Intuitionsbegriff in d. kath. Religionsphilosophie (1926); A. H u f n a g e l, Intuition u. Erkenntnis nach Thomas v. Aquin (1932).

Intuitivismus, učení o původní, přímé jistotě a platnosti pravd a hodnot, zvl. mravních, v citovém životě.

Lit.: L o s s k i j, Die Grundlegung des Intuitivismus (1908); B e r g s o n, L'évolution créatrice (1907).

Intuitivní (n. *intuitiv*, f. *intuitive*, a. *intuitional*) přímo vnitřně poznávaný, nazíraný, přímo vnímaný; opak je pojmový, diskursivní.

Invence (n. *Erfindung*, f., a. *invention*), výmysl, vynález, vynalézavost.

Lit.: F. P a u l h a n, Psychologie de l'invention (1901).

Inverse (n., a. *inversion*), psychologická vyskytuje se u klamů optických (geometrických), když různě obrácené obrazce působí podle různých hledisk v odlišné perspektivní představy. Psychopatologická inverse znamená zvrácení pohlavních zvláštností (homosexualita).

Involuce (n., f., a. *involution*), zavnutí, zahrnutí; opak evoluce, vývoj, rozvinutí.

Ipsace v. onanie.

Ipsismus, jiný název pro egoismus.

Iracionalismus (n. *Irrationalismus*, f. *irrationalisme*, a. *irrationalism*), filosofický směr podceňující rozum jako nástroj snahy po poznání. Vlastním pramenem poznání je na rozumu nezávislé cítění či vycitřování. Útvarem iracionalismus předstírajícím je pragmatismus.

Lit.: M ü l l e r - F r e i e n f e l s, Irrationalismus (1922); J o ë l, Seele u. Welt (2. vyd. 1923).

Iracionální (n. *vernunftlos*, f. *irrationnel*, a. *irrational*) značí to, co nemožno pochopiti rozumem, co nedá se podříditi zákonům logickým, co je protirozumové. Iracionalismus běře za východisko svého zkoumání to, co jest protilogické, na př. Schopenhauer nerozumnou vůli, Bergson intuici.

Lit.: R. M ü l l e r - F r e i e n f e l s, Metaphysik des Irrationalen (1927).

Iradiace (n., f., a. *irradiation*) je zjev jednak částečně optický, jednak také zjev výhradně psychologický. Bílý kruh jeví se na tmavém pozadí větším, temný předmět na bílém pozadí zato menším (Kepler). Také cítění vzbuzené jedním předmětem rozšiřováno bývá na předmět jiný (Ziehen). **I.** ve filos. značí nauku o osvětlení lidského rozumu božským světlem (sv. Augustin). V. iluminismus.

Irelevantní, nedůležitý, nerozhodný, nepodstatný.

Ireligiosita, bezbožectví, nevěra.

Iritabilita viz dráždivost.

Ironie (n. *Ironie*, f. *ironie*, a. *irony*), výrok, který posměšně tvrdí opak toho, co si mluvící myslí. U Sokrata měla **i.** účel výchovný; **i.** romantická dovoľovala volné nakládání s látkou.

Lit.: P a u l h a n, La morale de l'ironie (1914); J a n c k e, Das Wesen der Ironie (1929); S ö r e n K i e r k e g a a r d, Über den Begriff der Ironie mit ständiger Rücksicht auf Sokrates (1929).

Isaac ben Salomon, kolem r. 900, nejstarší židovský filosof; jeho eklektické dílo je směs novoplatonismu s aristotelismem.

Isaac de Stella, scholastický mystik 12. století. Sp.: *De anima* (obs. v Migneově Patrol. lat., sv. 194).

Isidoros z Alexandrie, † 404, novoplatonský filosof.

Isidoros ze Sevilý (* kolem 560, † 636), napsal encyklopedii křesťan. učení své doby: *Originum seu etymologiarum libri XX*.

Lit.: Schmekel, I. von Sevilla, sein System u. seine Quellen (1914). P. Sejourné, I., son rôle dans l'hist. du droit canonique (1929).

Isolace, osamostatnění, forma abstrakce, záležející v tom, že si nevšímáme určitých znaků a pracujeme jenom se zbytkem, tak vzniklým.

Isosthenie (ř. ἰσοσθένεια), u starých skeptiků označení pro stejnou platnost důvodů a protidůvodů.

Italská filosofie měla vždy značný vliv na duchovní rozvoj Evropy. Již středověká i. f., vyrůstající na půdě dřevní filosofie antické a současně ve středu tehdejšího nábož. života, měla význam mezinárodní. Vynikající státník, polyhistor a filosof Manlius Severinus Boethius (480—525) překládal a komentoval již na počátku 6. stol. spisy Aristotelovy a napsal spis „*De consolatione philosophiae*“, který měl velký význam v celé rané scholastice. Vliv filosofického myšlení Boethiova i jeho žáka Cassiodora († 570) trval až do 11. stol., kdy poustevník Petr Damiani (1007—1072), rodák z Ravenny, později kardinál v Ostii, počal energicky obhajovati přednost theologie před filosofií. Otec scholastiky Anselm z Canterbury (1033—1109) pocházel z ital. města Aosty, ale hlavní pole své působnosti přenesl do Francie a Anglie, kde se stal v Canterbury arcibiskupem. V době rozkvětu scholast. filosofie pokusili se o mystické řešení životních záhad slavný chudáček z Assisi sv. František, dále pak opat kláštera San Giovanni in Fiore v Kalabrii Joachim de Floris a posléze serafínský doktor Jan Bonaventura Fidanza, známý pode jménem sv. Bonaventura (1229 až 1274), současník a přítel největšího systematika celé křesťanské filosofie středověké sv. Tomáše Akvinského (1225—1274). Jeho spisovatelská činnost jak v oboru theologickém, tak filos. jest obrovská. Scholastika a křesťan. universalismus dosáhly tu svého vyvrcholení; aristotelismus byl zladěn nejen s filosofií platonskou a augustinskou, nýbrž byl plně přizpůsoben nauce křesťanské. Básnický zpracoval theolog. i filos. názory sv. Tomáše Akv. největší středověký básník Dante Alighieri (1265—1321) ve své „Božské komedii“ a zjednal tak filosofii tomistické neobyčejnou popularitu. V odporu k Aristotelovi obnovoval ve svých básních dřevní nauky stoické a epikurejské básník Petrarca (1304—1374).

Nadšený obdiv pro antickou kulturu vyvolala obnova studia antiky v renaissanci a humanismu. Platonské dialogy, plné poetického vzletu a ideálního nadšení, staly se nejoblíbenějším pramenem studia antické krásy v italské renaissanci. V platonismu, který vlastně po celý středověk utajeně působil, spatřoval renaissanční člověk ideál filos. synthesy.

Na dvoře umění milovného knížete Tosima z Medici ve Florencii utvořili stoupenci platonismu roku 1459 „Platonskou akademii“, k níž patřili byzantinec Georgios Gemistos Plethon (1355 až 1450), římský kardinál Basilius Bessarion (1395—1472), hlavně však překladatel celého Platona, Plotina, Jamblicha a Prokla Marsiglio Ficino (Marsilius Ficinus, 1433—1499), a polyhistor Pico della Mirandola (1463—1494), nad jehož rakví promluvil pohřební řeč Savonarola. V téže době se v Padově seskupili v bojovný šik stoupenci aristotelismu, jak averroisticky zbarveného, tak čirého. Byli to profesori filosofie. Alessandro Achilini (1463—1518), Nicoletto Vernias, Aug. Niphus (1473—1546) na straně jedné a Pietro Pomponazzi (1462—1525), Šimon Porta († 1555), Francesco Piccolomini (1520—1604), Cesare Cremonini (1552—1631), Giacomo Zabarella (1532—1589) a papežův osobní lékař Andreas Caesalpinus (1519—1603) na straně druhé. Bujnou spekulací pokoušeli se vyzkoumati záhadu přírodní Bernardino Telesio (1508—1588), dominikánský mnich Tommaso Campanella (1568—1639), lékař Geronimo Cardano (1501—1576), Francesco Patrizzi (1529—1597), ale zvláště populární učitel Giordano Bruno (1548—1600), který udivoval tehdejší svět čirým pantheismem a monismem. Bůh, duše světová, příroda, vesmír, to všechno jsou totožné pojmy. Ve všech věcech je tatáž látka, jež mění pouze své formy. — Horlivé studium politického života antického vedlo k nové filosofii právní, již hlásal zvláště florentský státník Nicolò Machiavelli (1469—1527) ve svém spise „Il principe“. V křesťanském smyslu pěstoval právní filosofii jesuita kardinál Roberto Bellarmino († 1621). Přesné pozorování přírodovědné započal již v 15. stol. geniální umělec i učenec Leonardo da Vinci (1452—1519) a později v něm pokračoval profesor matematiky v Pise, Padově a ve Florencii Galileo Galilei (1564—1642).

Proti Descartově pochybovačné metodě i jeho mechanismu ostře vystoupil v 18. stol. neapolský rodák Giovanni Battista Vico (1668—1744), geniální pěstitel filosofie dějin, psychologie národů a estetiky. Ve svých spisech (*De uno iuris universo principio*, *Principi d'una scienza nuova delle nazioni*) stopuje zákony duchového žití, jak se projevují v řeči, dějinách jakožto božské předurčení. Úkolem filosofie jest poznati a pochopiti věčné pravdy. Dějiny lidstva i dějiny jednotlivých národů dělí se ve tři období: božské, heroické a lidské. Jednota lidstva se projevuje ve věčných pravdách, jež určují lidské myšlení i jednání. K sensualismu, který se tehdy vlivem Condillacovým počal mocně šířiti, přiklonil se zčásti Antonio Genovesi (1712—1769), profesor v Salermu, a plně již Giovanni Domenico Romagnosi (1761—1835), právní filosof Melchiorre Gioja (1767—1828) z Piacenzy a Francesco Sosa ve (1743—1816).

Proti strohému sensualismu postavil se na jihu Itálie stoupenec kritického empirismu Pasquale Galluppi (1770—1846), kdežto v severní Itálii kardinál Giacinto Gerdi (1718—1802) a ve střední Itálii Mamiani, Ros-

mini a Gioberti hlásali různorodý idealismus. Antonio Serbati R o s m i n i (1797—1855) pocházel z Rovereta u Tridentu, studoval v Padově a stal se knězem 1831. Učil, že člověku je vrozena idea nekonečně možného bytí, jež se určuje naší stále vzrůstající zkušeností, abstrakcí i zevšeobecněním. Tato idea jest ono přirozené světlo rozumu, o němž mluví scholastikové. Všecky poznatky vznikají tím, že tuto ideu přenášíme na zkušenostně poznané předměty. I idea Boha jest nám dána a priori, ježto představa bytí neurčeného předpokládá bytí absolutní. Nauka Rosminiho byla sice církevně odmítnuta, ale jeho snahy získaly mu přčetné stoupence mezi klerem i laiky. V prvé řadě sem patří vynikající spisovatel Alessandro M a n z o n i (1785—1873), dále potom Nicolò T o m m a s e o (1802—1874), M i n g h e t t i (1818—1886), Alessandro P e s t a l o z z a, M. T a r d i t i, Pagano P a g a n i n i, Ruggero B o n g h i (1828—1895), Pietro Maria F e r r é, G. B. B u l g a r i n i, Giuseppe A l l i e v o a četní jiní. „Rivista Rosminiana“ dosud šíří jeho nauky.

Turinský profesor theologie, vynikající státník a spolutvůrce t. zv. Nové Itálie Vincenzo G i o b e r t i (1801—1852) napsal vedle děl rázu politického, jež nadchly italskou mládež a vedly k sjednocení Itálie, filosof. díla „Introduzione allo studio della filosofia“, „Teoria del soprannaturale“, „Del bello“, „Del buono“, kde hlásá čirý ontologismus. Předmětem poznání jest jediný Bůh; v Něm spatřujeme všecky ostatní věci. Nejsme si ovšem vědomi této intuice Boha, nýbrž teprve reflexí, jež to, co nevědomě jsme nazírali, uvádí ve vědomí, přicházíme k poznání. Idea Boha musí pronikat v každém oboru vědním i životě praktickém, když Bůh jest základem všech věcí. Stoupenci nauky Giobertioho nebyli tak četní jako stoupenci Rosminiho, ale velmi horliví. Jsou to Pietro L u c i a n i, B. D' A q u i s t o, G. R o m a n o, F. T o s c a n o, N. G a r z i l l i, Vincenzo D i G i o v a n n i.

V nábož. duchu filosofie Rosminiho a Giobertioho pokračoval básník a filosof Terenzo M a m i a n i (1799—1885), profesor ital. literatury a filosofie v Turině. Odkloniv se od kritického empirismu Galluppiho, snažil se vysvětlovati nauky Rosminiho a Giovertioho v duchu čire platonském. Uznává přímou intuici reality, jak se projevuje v nejvyšším principu identity, pokud má metafysickou hodnotu. Touto intuicí poznané bytí jest absolutně objektivní a stává se základem pravdy. Hlubší vliv na ital. filosofii měl Mamianioho přítel a žák Luigi F e r r i (1826—1895), profesor filosofie v Římě. Vlivem svých francouzských učitelů Jouffroye a Cousina přiklonil se k nauce Mainede Birana, již hleděl sloučiti s učením Giobertioho a Rosminiho v dynamický spiritualismus, který získal v Itálii hojně přátel, zvláště když Ferri převzal redakci revue „Rivista italiana di filosofie“. Z ostatních filosofů tohoto směru zasluží zmínky: F. P u c c i n o t t i (1794—1872), S. C e n t o f a n t i (1794—1830), F. B e r t i n a r i a (1816—1890), B. L a b a n c a (1829 až 1911), Agostino T a g l i a f e r r i a G. M. B e r t i n i (1818—1876).

O jasný soulad katol. dogmat s filosof. spekulací nové doby se pokoušel

výborný znalec německé filosofie Francesco B o n a t e l l i (1830—1911). O smír nauky tomistické s ostatní filos. spekulací ve smyslu filosofie věků (la filosofia perenne e progressiva) snažil se ušlechtilý Agostino C o n t i (1822—1905) ve svých spisech *Evidenza, amore e fede o criteri della filosofia*, *Storia della filosofia*, *Dio e il male*, *L'armonia delle cose o antropologia, cosmologia, teologia nazionale*, *Il bello nel vero o estetica*. Eklektický ráz měla filosofie Bertranda S p a v e n t y (1817—1883), který dokazoval, že filosofie Giobertiho, Rosminiho i Galluppiho se ve své synthese blíží nejvíce pravdě.

Positivismus počal v Itálii šířiti v polovici 19. stol. Carolo C a t t a n e o (1801—1869), rodák z Milána. Odmítal ostře veškeru metafysiku a žádal poznání pouze zkušenostní, jak je hlásali Bacon a Locke. Vydavatel spisů Vicových Giuseppe F e r r a r i (1812—1870) aplikoval metodu pozitivistickou na dějiny a učil, že v přírodě i dějinách lidstva vládne stálý zákon přerodu. Vlivem nauk Paola Mantegazzy, Cesara Lombrosa, jakož i pronikáním socialistických nauk marxistických do Itálie přecházel ital. positivismus v čirý materialismus a agnosticismus názory, které šířili Enrico F e r r i (1856—1929), Filippo T u r a t i, Achille L o r i a, Pasquale V i l l a r i, Pietro S i c i l i a n i (1835—1885) a j. Ferriho žák Luigi A m b r o s i (1870—1924) hlásal dynamický monismus na spiritualistickém podkladě. Hlavním zástupcem positivismu se stal odpadlý kněz, později profesor v Padově Roberto A r d i g ò (1828—1920). Vyšed z analogie myšlenkového vývoje, dospěl k positivismu, jehož podstatu viděl v empirickém hledisku. Vytvořil si samostatnou pozitivistickou soustavu, v níž hlásal synthetickou jednotu vědomí a v rytmu synthesy a analyzy spatřuje poměr rozlišování a spojování. Tuto teorii aplikoval na psychologii a etiku, uče, že v sociálním celku (v rodině, ve státě) vyvíjí se jedinec, a proto jest nutno všecko hodnotiti s hlediska celku. Z jeho žáků vynikli G. M a r c h e s i n i (* 1868), G. D a n d o l o (* 1861), E. T r o i l o (* 1874) a C. R a n z o l i (* 1876). Proti materialismu vystoupili anthropologové E. R e g a l i a (1842—1914) a T. V i g n o l i (1827—1915). Novou formu teorii historického materialismu a marxismu vůbec snažil se dáti Antonio L a b r i o l a (1843—1904), profesor v Římě.

Zájem o filosofii Kantovu objevil se v Itálii až v polovici 19. stol., kdy Alfonso T e s t a (1784—1860) vyložil důkladně Kantovu nauku v trojsvazkovém díle „*Della critica della ragione pura di Kant*“. Ale daleko větší zájem nežli Kant vzbudil u ital. myslitelů systém Heglův, jehož známost šířil v tajných kroužcích neapolských G. B. A j e l l o, později pak zvláště Augusto Vera (1813—1885), tak nadšený obdivovatel Hegla, že jej nazýval Kristem filosofie. Z jiných heglůvců té doby zaslouží zmínky Francesco F i o r e n t i n o, Rafaele M a r i a n o, Pasquale d' E r c o l e (1831—1917), Pietro R a g n i s c o a četní jiní. Když koncem 19. stol., po sjednocení Itálie četní studenti italští studovali na německých universitách, přenesen byl do Itálie n o v o k a n t i s m u s. Hlavně se o to přičinil profesor v Pavii Carlo C a n t o n i (1840—1906) svým skvěle zpracovaným trojsvazkovým

spisem „Emanuele Kant“ (1789—84). Neapolský profesor Filippo Masci (1844—1923) hlásal možnost metafysiky, jež ovšem musí vycházeti z obecné teorie zkušenostní. Z ostatních novokantovců zaslouží zmínky florentský profesor Felice Tocco (1845—1911), římský profesor Giacomo Barzellotti (1844—1917), Alessandro Chiappelli (*1857), Giuseppe Zuccante (*1857), Adolfo Faggi, S. Guastello (1844—1920), J. Petrone (1870—1913), F. Orestano, G. Rossi a P. R. Trojano (1863—1909), psycholog Luigi Credaro (*1860), Gius. Mantovani (1860—1917), Guido Villa (*1867), jehož Úvod do současné psychologie vzbudil svého času evropskou pozornost.

Vydavatel revue „La Cultura filosofica“ florentský profesor Francesco De Sarlo (*1864) postavil se ostře proti agnostickému pozitivismu a připojil se k novoidealismu směru Leibnizova a Lotzeova. Z jednoty vědomí usuzuje na existenci reální a substanciální duše, jež jest nesmrtelná. Tím právě dává význam a smysl životu i dějinám vývoje přírody i člověka. Hluboce spekulativní Bernardino Varisco (*1850) v četných svých pracích, hlavně však ve spise „I massimi problemi“ (1910) obnovil v nové formě filosofii Rosminiho. Giovanni Cesa (1859—1902) snažil se překonat kantovský kriticismus jakousi formou humanismu, který značí poslední výslednici věd přírodních i duchových. Problémy noetickými se horlivě zabývá prof. matematiky v Římě Federico Enriques (*1871), vědeckou psychologii šířil Angelo Mosso (1846 až 1910) a Vittorio Benussi. Ze školy De Sarlovy vyšli Antonio Aliotta (*1881), Giovanni Calò (*1881), E. P. Lamanna (*1885). Parapsychologií se obírají E. Bottazzi, E. Morselli, E. Bozzano a jiní.

Slavné dílo Francesca De Sanctis o dějinách literatury, stejně jako jednostrannost agnostického pozitivismu přispěla v Itálii k obnově idealismu novoheglovského směru. Filosof a kritik Benedetto Croce (*1866) pokusil se vysvětliti a rozvíjeti dále dialektické metody heglovské. Odmítá přírodní i dějinnou filosofii Heglova, jakož i rozlišení mezi fenomenologií a vlastní filosofii a přijímá pouze Heglovy nauky základní, totiž teorii ducha a dialektiku protiv. Croce je přesvědčen, že pokrok ve filosofii je možný jedině návratem k Heglovi. Ve čtyřech svazcích svého základního díla „La filosofia come scienza dello spirito“ (1902—20), jakož i ve studii „Ciò che è vivo e ciò che è morto della filosofia di Hegel“, odmítá formalistickou logiku a hlásá nauku o čirém pojmu, z níž plynou pojmy matematické i pojmy věd přírodních. Filosofie se vyvíjí sama ze sebe, neboť látku ke svým výzkumům čerpá z dějin, ze záhad, jež lidský rozum snažil se rozřešiti. Veškerou skutečností jest duch, jako jednota protiv, synthesa bytí a nebytí, pravdy i klamu, dobra i zla. Duch propracovává se hmotou k své samostatnosti. Závislý na hmotě je ve světě organickém, ale nezávislý a hmotu překonávající projevuje se jako Duch. Hmota je trpnost, Duch jest aktivita, činnost. Co jest v člověku animálního a pudového, to

pochází z hmoty. Počítky a city náležejí trpné lidské bytosti, aktivita ducha se projevuje intuicí, na níž se zakládají všechny vyšší činnosti. Duch je princip formující, hmota existuje jenom ve formě, jakou jí duch dává. V duchu je činnost spekulativní a praktická. První, teoretická, liší se ve stupeň imaginativní, jaký nám skytá umění, a stupeň logický, jenž nám podává pravdu; druhá, praktická, rozlišuje se ve stupeň ekonomický a stupeň etický či mravní. Život ducha záleží v přechodu z jedné formy do druhé a ve stálém jejich kolotání. Pravá věda je filosofie, jež jako věda o duchu jedná o tom, co je universální, skutečné. Croceovská filosofie ducha se rozvíjí nezávisle na vědách přírodních, jež jsou vědy neúplné, ježto netvoří pravých pojmů, a pokud jich užívají, berou je z filosofie.

Římský profesor filosofie a ministr školství fašistické Itálie Giovanni G e n t i l e (* 1875) bojuje velmi účinně proti pozitivismu, pragmatismu i novokriticizmu svou heglovsky zbarvenou filosofií ducha, již aplikuje též na pedagogiku. Hlásá totožnost filosofie s její historií, a to totožnost dynamickou, nikoliv statickou, že totiž filosofie, prostupujíc věky, tvoří své dějiny a tím i sama sebe. V synthese subjektu a objektu rozlišuje Gentile tři formy: klad subjektu, klad objektu a klad jejich synthesy či totožnosti. Tomu odpovídají tři absolutní formy ducha: umění, jakožto vědomí subjektu, náboženství jako vědomí objektu a filosofie jako vědomí synthetické totožnosti obou.

Nejvýznačnější stoupenci „filosofie ducha“ jsou Guido De R u g g i e r o (* 1888), Giuseppe L o m b a r d o - R a d i c e (* 1879), Armando C a r l i n i (* 1878), Giuseppe S a i t t a (* 1881), Giuseppe R e n s i (* 1871) a Giorgio D e l V e c c h i o (* 1878).

Vydáním encykliky Lva XIII. „Aeterni Patris“ nastal v církevních školách italských návrat k filosofii sv. Tomáše Akvinského. V Římě chopili se díla zvláště členové řádu jezuitského a dominikáni. Universita Gregoriánská, vedená Otcí Tovaryšstva Ježíšova, ujala se práce usoustavňovací a P. P. G. V e n t u r a (1792—1861), Luigi T a p a r e l l i d' A z e g l i o (1793—1862), Dom. P a l m i e r i (1829—1909), Mateo L i b e r a t o r e (1810—1892), G. S a n s e v e r i n o (1811—1865), S. T o n g i o r g i (1820—1865), G. C o r n o l d i (1822—1892), T. M. Z i g l i a r a (1833—1893), Michal De M a r i a (1836—1913), De M a n d a t o, S c h i f f i n i, R e m e r, M a t t i u s s i, G e n y a j. psali učebnice novoscholast. filosofie, podobně jako dominikáni Satolli, Lorenzelli, Lepidi a j. Svobodná katol. universita v Miláně, jejíž zakladatel a rektor, původně lékař, nyní františkánský mnich, Agostino Gemelli (* 1878) vydal řadu vynikajících prací psychologických (L'enigma della vita, Psicologia e biologia, Nuovi orizzonti della psicologia atd.) vedle prací čiré filosofických v duchu novoscholastickém, přispěla nejvíce k prohloubení křesťanské filosofie italské. Z jiných filosofů této školy vynikají metafysik Francesco O l g i a t i, historik středov. filosofie Amato M a s n o v o

(*1880), kritik novověké filosofie Emilio Chiochetti (*1880), noetik G. Zamboni (*1875), pedagog Paolo Rossi a jiní.

Lit.: Karl Werner, Die ital. Philosophie des 19. Jh. (5 sv. 1884—86); G. De Ruggiero, La filosofia contemporanea (1912); B. Spaventa, La filos. italiana nelle sue relazioni con. la filos. europea (1908); G. Gentile, Le origini della filos. contamp. in Italia (1919); Valentino Piccoli, Storia della filosofia italiana (1925); L. Limentani — A. Masново — A. Levi — M. Maresca — G. Della Volpe — E. P. Lamanna, La filos. contemporanea in Italia dal 1870 al 1920 (1928).

Iterace, stále se opakující vetřelé představy, na př. melodie, rým, rytmus atd.

J

Já (l. *ego*, n. *das Ich*, f. *le moi*, a. *self*) psychologické je ucelená jednota vědomí, která v proměnách duševního života zůstává formálně stejnou, při tom však stále reaktivním a čínorodým východiskem všech projevů a úkonů. Herbart rozlišuje „já“ od duše, podle Wundta je „já“ „relativní vůle individuální“. Meynert rozeznává vůli prvotní a druhotnou, vyvinuvší se. Lippsovi je „já“ zase „souvislostí možného života vědomého“. Jiní psychologové přikládají „já“ pouze význam funkcionální (James, Kafka, Müller-Freienfels). Dvojí „já“, jinak také označované za dvojvědomí, rozštěpení osobnosti, double conscience, alternance de deux personnes, vyskytá se v některých stavech neobvyklých a chorobných.

Lit.: K a f k a, Versuch einer krit. Darstellung der neueren Anschauungen über das Ichproblem (v Arch. f. die ges. Psychol. 1910); J. L a i r d, Problems of the Self (1917); E. V o w i n c k e l, Metaphysik des Ich (1924); B u b e r, Ich und Du (1923); C. G. J u n g, Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewußten (1928).

Jacobi, Friedrich Heinrich, 25. XI. 1743—10. III. 1819, něm. filosof, hlasatel filosofie citu a víry. Sp.: Über die Lehre des Spinoza (1785), David Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus (1787), Sendschreiben an Fichte (1799), Über das Unternehmen des Kritizismus, die Vernunft zum Verstande zu bringen (1801), Von den göttlichen Dingen (1811).

Lit.: L é v y - B r u h l, La philosophie de J. (1894); Friedr. Alfr. S c h m i d t, F. H. J. (1908); O. F. B o l l n o w, Die Lebensphilosophie F. H. Jacobis (1933).

Jaensch, Erich, * 26. II. 1883, něm. filosof a psycholog, zakladatel eidetiky, od níž dospěl k psychologii na biologickém základě. Sp.: Zur Analyse der Gesichtswahrnehmungen (1909), Über die Wahrnehmung des Raumes (1911), Über den Aufbau der Wahrnehmungswelt und ihre Struktur im Jugendalter (1923), Die Eidetik und die typologische Forschungsmethode (1925), Grundformen menschlichen Seins (1929), Über Grundfragen der Farbenpsychologie (1930), Studien zur Psychologie menschlicher Typen (1930), Über den Aufbau der Wahrnehmungswelt und die Grundlagen der menschl. Erkenntnis (1931),

Über den Aufbau des Bewußtseins (1931), Eidetische Anlage und kindliches Seelenleben (1934).

Jakost v. kvalita.

Jakovenko, Boris, * 1884, rus. filosof, novokantovec. Sp. Vom Wesen des Pluralismus (1928); vydal Festschrift Th. G. Masaryk zum 80. Geburtstage (1930), Ein Beitrag zur Geschichte des Hegelianismus in Russland (1934), Eduard Beneš als Denker (1935).

James, William, 11. I. 1842—26. VIII. 1910, americký filosof a psycholog, hlavní zástupce pragmatismu (v. t.). Díla: The principles of psychology (1890), The varieties of religious experience (1902, přel. do čest.), Pragmatism (1907, přel. do čest.), The will to believe (1897), A pluralistic universe (1909), The meaning of truth (1909).

Lit.: S w i t a l s k i, Der Wahrheitsbegriff des Pragmatismus nach W. J. (1910), B o u t r o u x, Wil. J. (1911); K n o x, The philosophy of W. J. (1914); J. E. T u r n e r, Examination of W. J-s philosophy (1919); T. F l o u r n o y, Die Philosophie von W. J. (1930).

Jamesova-Langova domněnka tvrdí, že příčinou hnutí mysli jsou organické pochody. Pocity organické (dýchání, tlukot srdce, inervace útroby) jsou vlastními původci těchto hnutí. „Nepláčeme proto, že jsme smutni, nýbrž jsme smutni proto, že pláčeme.“

Jan z Damašku (kol 700 po Kr.) uspořádal myšlenky sv. Otců v jednotnou soustavu a stal se vzorem scholastickým summistům.

Lit.: L a n g e n, Johannes v. Damaskus (1879).

Jan Duns Scotus, 1266—8. XI. 1308, františkánský filosof scholastický, nazvaný pro jemné distinkce „doctor subtilis“, zakladatel t. zv. školy skotistické, jež hlásala voluntarismus, dávajíc přednost vůli před rozumem. Kdežto rozum musí se řídit mechanismem představ, je vůle naprosto svobodná. Dobré je, co Bůh chce a to, že to chce. Svět je dílem božské vůle. Hlavním jeho dílem jsou obsáhlé komentáře k Sentencím Petra Lombarda (ve třech zněních: Reportata Parisiensia 1302—03, Reportatio maior, Opus Anglicanum n. Oxoniense (1306—08).

Lit.: J. K. V y s k o č i l, J. Duns Skotova „Distinctio formalis“ (Č. M. 1926); L o n g p r é, La philosophie de Duns Scot (1924); H a r r i s, Duns Scotus (2 sv. 1927).

Jan ze Salisbury, 1115—1180, scholastický filosof, arist. eklektik. Hájil energicky pěstování svobod umění. Trivium a Quadrivium nazýval 7 cestami, jež vedou do svatostánku vědy. Hl. sp.: Historia pontificalis, Polycraticus, Metalogicus (vyd. v Patrologia lat., sv. 199.).

Lit.: S c h a a r s c h m i d t, Johannes Saresberiensis (1862); G e n n r i c h, Die Staats- u. Kirchenlehre des J. v. S. (1894).

Jan Scotus Eriugena (Erigena), asi 810—877, scholastický filosof a theolog, vycházel z přesvědčení, že pravé náboženství je zároveň pravou filosofií; snažil se o synthesu novoplatonství s křesťanstvím. Vliv jeho na pozdější střed. filosofii byl velmi mocný. Překlady Pseudo-Dionysia Areop. uvedl do rané scholastiky hnutí mystické. Sp.: De divina praedestinatione, De divisione naturae; sebr. spisy jsou obsaženy ve 122 sv. Patrol. lat.

Lit.: R a n d, J. Scotus (1906); H. B e t t, J. Scotus Eriugena (1925); P. K l e t-

ler, Johannes Eriugena. Eine Untersuchung über die Entstehung der mittelalterlichen Geistigkeit (1931); M. Cappuyns, Jean Scot Erigène, sa vie, son oeuvre, sa pensée (1933).

Janet, Paul, 30. IV. 1823—4. X. 1899, francouzský filosof, eklektik, spiritualista, potíral materialismus a positivismus. Sp.: La famille (1855, přel. do češt.), Histoire de la philosophie morale et politique (1858 a č., přel. do č.), Philosophie du bonheur (1862), Le matérialisme contemporain en Allemagne (1864), Les problèmes du XIX. siècle (1872), Victor Cousin et son oeuvre (1885), Principes de métaphysique et de psychologie (1897).

Janet, Pierre, * 29. V. 1859, franc. psycholog a psychiatr, buduje psychologii na studiu nervových a duševních poruch. Sp.: L'automatisme psychologique (1889), L'état mental des hystériques (2 sv., 1893-94), Névroses et idées fixes (2 sv., 1898), Les obsessions et la psychasthénie (2 sv., 1903), Les méditations psychologiques (3 sv., 1919-20.)

Jansenisté, stoupenčí učení sv. Augustina o milosti boží, uloženého v díle holandského theologa Cornelia Jansena „Augustinus“ (1640); byli to hlavně členové opatství v Port-Royalu, z jejichž kruhu vzešla Logika Port-Royalská, vydaná Arnaudem a Nicolem.

Lit.: Jar. Vlček, Jansenism na půdě české (N. D. X, 1903); Gazier Histoire générale du mouvement janséniste depuis ses origines jusqu'à nos jours (2 sv., 1922).

Jasnost (n. *Klarheit*, f. *clarté*, a. *clearness*), jednak světelná a fyzikální vidnost, jednak smyslová uzpůsobenost dávají poznávanému větší či menší přiměřenost poznání (smyslového či psychického vůbec). Jas viděného stýká se tu s jasem a jásáním cítěného a čistého.

Jasnovidnost (n. *Hellsichtigkeit*, *Hellsehkunst*, f. *clairvoyance*, *lucidité*, a. *clairvoyance*) je schopnost, ve zvláštním stavu, hypnose podobném, viděti to, co obyčejným smyslovým viděním nelze poznati, jako: čísti uzavřená psaní, pozorovati vzdálené krajiny a také předvídati, co se stane bez náležitých poukazů okolnostních.

Lit.: Tischer, Über Telepathie u. Hellsehen (2. V. 1921); Wasielewski, Telepathie u. Hellsehen (3. V. 1922); Adolf Albr. Friedländer, Telekinese u. Hellsehen (1930).

Jaspers, Karl, * 23. II. 1883, něm. filosof a psychiatr. Sp.: Allgem. Psychopathologie (1913), Psychologie der Weltanschauungen (1919).

Jáství (n. *Ichheit*), pocit a představa vlastní osobnosti. Srv. já.

Jednání (n. *Handlung*, t., a. *action*), ve filos. uskutečňování volných snah, projev života, činnost vznikající z citů libých i nelibých. Začátek jednání tvoří představy, citově zabarvené; **j.** samo záleží v průběhu psychicko-organických procesů, kterými má být dosaženo cíle, v představě zamýšleného. Mechanisací (v. t.) se může **j.** stát automatickým, reflexivním. Aktivismus hlásá, že poznání má sloužit praktickému životu, **j.** Význam **j.** jako kriteria pravdy zdůrazňuje pragmatismus.

Lit.: Aug. Dornier, Das menschliche Handeln (1895); W. Stern, Über den Begriff der Handlung (1904); N. Ach, Willensakt u. Temperament (1910).

Jednoduchost (n. *Einfachheit*, f. *simplicité*, a. *simplicity*), opak složitosti a mnohotvárnosti. Kvalitativně jednoduché je to, co má je-

nom jeden znak; kvantitativně jednoduché je to, co se nedá rozdělit. Ve vědě je **j.** důležitá při dokazování a při stanovení hypotes a teorií.

Jednota (n. *Einheit*, f. *unité*, a. *unity*), soulad, shoda v myšlení i jednání, to, co jest v sobě nerozdělené. **J. duševního života** je samostatnost a stálost našeho myslícího sebevědomí; je předpokladem pro vývoj věcných pojmů. **J. matematická** vylučuje množství.

Jednotící myšlenky jsou obsahem soudů, z nichž lze odvoditi všechna fakta.

Jednotka. Nejen číselně, ale i vůbec noëticky lze předpokládati všude základní činitele všeho poznávaného, kteří jsou sice jednotnými, ne však jednoduchými podmínkami celků, součinitelů aneb pouhých součtů jevových. Jednotícímu vědomí vznikají takto různé jednotky představové a dějové, které jsou vždy výsledkem rozborného jednání v lidském myšlení.

Jednotná škola (n. *Einheitsschule*, f. *Ecole unique*) značí školskou organisaci, jež v době povinné školní návštěvy poskytuje mládeži jednotného, bezplatného a nekonfesijního vzdělání. Po této době se má vzdělání diferencovati a specialisovati. Důsledně provedlo tuto myšlenku Sovětské Rusko, u nás i jinde se zůstalo na poloviční cestě reformním návrhem z r. 1923, kterým se sblížila škola měšťanská s nižší střední. **J-ou š-u** propagoval již na začátku 19. stol. Němec Diesterweg; u nás se o ni v současné době zasazuje Václav Příhoda. **Jednotná střední škola** chce sjednotiti dosavadní různé typy středních škol.

Lit.: V. Příhoda, Racionalisace školství (1930); M. Košťálová, Jednotná škola.

Jednoznačnost (n. *Eindeutigkeit*), přesné určení určitého obsahu myšlení nebo dění. Pojmy jednoznačné či jednojmenné (*ideae univocae*) vyjadřují společným jménem jednu a touž bytnost a přirozenost.

Jemelka, Alois, * 1880, člen Tov. J., čes. filosof novoschol. směru. Sp.: Co lze ze zákona entropie usuzovati o existenci boží (1932).

Jemnost čivosti (n. *Feinheit der Empfindlichkeit*) je vlastností jednak biologickou, jednak psychologickou. Biologicky závisí na zvláštní podnětливosti smyslové, psychologicky na postřehové hbitosti a spojitosti.

Jerusalem, Wilhelm, II. X. 1854—15. VII. 1923, rak. filosof a pedagog, pojímal filosofii psychologicky a realisticky. Nejznámější jsou jeho díla *Lehrbuch der empirischen Psychologie* (1888) a *Einleitung in die Philosophie* (1899). Jiné sp.: *Die Urteilsfunktion* (1895), *Der kritische Idealismus und die reine Logik* (1905), *Einführung in die Soziologie* (1926).

Jesenský, Jan, 1566—1621, čes. lékař, hlásá ve svém spise *Zoroaster* (1593), že základní živly, tvořící svět, jsou prostor, světlo, teplo a plynulina.

Jestota srv. bytí, existence.

Ješitnost (n. *Eitelkeit*, f. *vanité*, a. *vanity*) je přeceňování vlastních tělesných a duševních předností, ať už skutečných nebo domnělých,

jakož i majetku a společenského postavení, spojené s nemírnou snahou po jejich uznání a uplatnění.

Jev, fenomen, (n. *Phänomen*, *Erscheinung*, f. *phénomène*, a. *phenomenon*), to, co se dá pozorovati. U Kanta zjev jako protiva věci o sobě, protiva podstaty, noumenon (v. t.).

Jevons, William Stanley, r. IX. 1835—13. VIII. 1882, angl. filosof a národohospodář, vynikl zejména jako logik. Do národního hospodářství zavedl matematickou metodu. Sp.: *Pure logic* (1863), *The principles of science* (2 sv., 1874), *Elementary lessons in logic* (1870, přel. do č.), *Primer of logic* (1876), *Theory of political economy* (1871), *Money and the mechanism of exchange* (1875), *The state in relation to labour* (1882), *Methods of social reform* (1883).

Jež, Cyril, 26. VI. 1876—22. IX. 1930, člen T. J., čes. filosof směru novothomistického. Sp.: *Aristotelova kritika Platonovy nauky o ideách* (1916), *Osobní Bůh a náboženství* (1923), *Filosofie křesťanská* (1927).

Jihoslovanská filosofie netvoří jednotný celek, nýbrž podle čtyř tradičních kulturních okruhů dělíme ji na filosofii bulharskou, chorvatskou, slovinskou a srbskou. **Bulharská filosofie** datuje se teprve z poslední doby, kdy bylo v Bulharsku zřízeno vysoké školství. Jest orientována ponejvíce německy, což si vysvětlujeme tím, že bulharští vysokoškolští studenti z velké části studují na německých vysokých školách. Na sofijské universitě působí od jejího založení Ivan A. G e o r g o v, obírající se hlavně dějinami filosofie. Vydává široce založené dějiny filosofie. První bulharský filos. časopis „*Filosofski Pregled*“ založil a rediguje Dimitrij M i c h a l č e v (nar. 1880). Hlásí se k filosofii Rehmkové a velmi ostře kritizuje moderní německý psychologismus. Ve svém spise „*Forma i otnošenije*“ podává dějinný vývoj formy a vztahu a ukazuje jejich noetický základ. Odmítá Bergsonův pojem intuice i platnost logických zásad jakožto norem, neboť prý logika nepotřebuje norem. Michalčev odmítá filosofii jako sociální ideologii, žádá se Rehmkem, aby filosofie byla vědou objektivní. Stejně na základech Rehmkovy filosofie buduje své filosof.-pedagogické názory Nikola I l i j e v. Ze školy Drieschovy vychází ve své spekulaci A s ě n B o ž i n o v, zamítající skepticismus a positivismus. K Heglově filosofii se hlásí Janko J a n e v spisem „*O iracionálnu v historii*“ a „*Hegel, osobnost, osudy a filosofie*“. Psychoanalysu pěstuje překladatel z Freuda Ml. N i k o l o v, sociologii N. A g a n s k i a Chr. T o d o r o v, psychologii Sp. K a z a n d ž i j e v a Iv. V. S a r a j l i j e v ve spise „*O vůli*“. O rehmkovství a theosofii pojednal Nikolaj R a j n o v.

Chorvatská filosofie má starou tradici katolickou. Mnišské řády v Chorvatsku (dominikáni, pavlinovci, františkáni a jesuité) velmi pilně pěstovali filosofii. Jesuita Roger Josef B o š k o v i č (1711—1787) vynikl jako zakladatel dynamického atomismu. Jeho latinský spis „*Philosophiae naturalis theoria*“ vyšel v mnoha vydáních a dodnes budí zájem přírodovědců i filosofů. Tato tradice udržuje se dodnes. Bisku-

pové J. St adler, Anton Mahnič a Anton Bauer pracovali velmi pilně o záhadách filosofických, při čemž Mahnič hlásal v četných svých pracích etický idealismus a napsal velkou řadu prací estetických, kdežto Stadler a Bauer byli vynikajícími pracovníky v novoscholastické metafysice. Následníkem Bauerovým jest profesor theolog. fakulty záhřebské university Stjepan Zimmernann (nar. 1884), jehož četné spisy (Opća noetika, Kant i neoskolastika, Uvod u filozofiju, Psihologija, Historijski razvitok filozofije u Hrvatskoj atd.) jsou velmi oblíbeny.

Na filosof. fakultě záhřebské university působí již dlouhá léta brněnský rodák Albert Bazala (nar. 1877), který se obírá hlavně dějinami filosofie a vydává filos. časopis, v němž psychologii reprezentují jeho žáci Ramiro Bujas, stoupenec Avenariův a Zdenko Vernič, o dějinách filosofie pracuje Xenie Atanasjevičova, jež ve svém spise „Filozofski fragmenti“ (1929-30) podává své názory metafysické. Pavao Vuk Pavlovič pracuje v duchu racionalismu Bazalova. Neobyčejně plodný filosof jest Vladimír Dvorníkovič (nar. 1888). Snaží se překonati jak pozitivistický psychologismus, tak idealistický absolutismus a nabýti synthesu budoucnosti v souladu německého a francouzsko-anglického typu filosofie [Die beiden Grundtypen des Philosophierens (1918), Savremena filosofija (1919-20)]. Pokusil se též o filosofické vylíčení duše Jihoslovanů. [Psiha jugoslavenske melanholije (1925), Naša kulturna orientacija u današnoj Evropi (1930)]. V melancholii vidí praslovanský znak a u Jihoslovanů zdá se mu základním charakterem touha po utrpení a zároveň velké životnosti. Pedagogickým otázkám se věnoval Djuro Arnold (1854—1923) svými studii O psihologii bez duše a Monizam i kršćanstvo.

Stejně jako chorvatská má také slovinská filosofie starou katol. tradici scholastickou. Tato dobře propracovaná a organisovaná tradice působí stále mocně na filosof. myšlení Slovinců. O moderní vědecké názvosloví se zasloužil Fr. Lampe (1859—1900) svým „Úvodem v modroslovje“ (1887) a svou psychologií (Dušeslovje, 1889). Z novějších křesťanských filosofů novoscholastického směru nejvíce vynikají Aleš Ušeničnik (nar. 1868), bystrý a plodný filosofický spisovatel, jehož dvojsvazkový „Uvod v filozofijo“ (1921-22) podává skvělým způsobem systém celé křesťanské filosofie. Ušeničnik vyniká i jako sociolog a jeho spis „Uvod v křešćansko sociologijo (1920) byl přeložen do několika cizích jazyků. Jeho „Kniha o životě“ vyšla v českém překladě velmi brzo ve 2. vydání. Scholastickou filosofii v duchu sv. Tomáše Akv. pěstuje také Fran Kovačič (n. 1867), který vydal v roce 1905 „Ontologii“ a později jiné filosof. spisy a četné studie v časopisech. Jako praktičtí sociologové a státníci vynikli Jan Ev. Krek (1865—1917) a Anton Korošec (nar. 1872), kteří vydali i teoretické spisy sociologické. V duchu svého štyrskohradeckého učitele Alexiuse v. Meinonga psal své četné spisy filosofické (Uvod v filozofijo, Problemi sodobne filozofije, Etika, Estetika) France Veber (nar. 1890), profesor filosofie na lublaňské universitě. Avšak spisem „Filozofija, glavna znanost o človeku

in njegovo miesto v stvorení“ (1930) přešel Veber z meinongovského racionalismu k theistickému stanovisku tradiční filosofie slovinské. Hlásá nutnost povznést se k čisté duchovosti, jakou žádá křesťanství. Národnost jest základem animálního i duchovního sdružování, v němž se uplatňují zájmy třídní i státní, ale všechny tyto společenské vztahy mají býti v souladu se společností církevní. V duchu této křesťanské filosofie Vebrový pracuje i jeho žačka Alma S o d n i k o v a spisem „Zgodovina razvoje estetskih problemov“.

S r b s k á f i l o s o f i e vyvíjela se zcela jiným směrem nežli chorvatsko-slovinská. Bronislav Petronijević (nar. 1875) dovedl velmi dobře navázati nové filosof. směry, hlavně německé, na jihoslovanskou starší tradici, a založil samostatný směr absolutní metafysiky. Snaží se spojití dva metafysické směry: monismus a pluralismus v jednotný monopluralismus. Svět se skládá sice z monad, ale světová substance jest jednoduchá kvalitativní jednota, existující mimo svět a spojující navzájem kvalitativní body světové. Ve světě se střídají dvě stadia: statické a dynamické. Kdežto prvé je sídlem věčné blaženosti, druhé jest původcem bolů a strastí. V budoucnosti nás očekává stadium statické. Podmínkou spojení obou stadií jest duše, která jest věčná a nesmrtelná. Kořen všeho dějství zkoumá hypermetafysika. Petronijević napsal velkou řadu filosofických spisů v jazyce srbském, německém i francouzském. Hlavní zásady své metafysiky shrnul ve spisku „Hauptsätze der Metaphysik“ (1930). Žák Petronijevićův Nikola N. P o p o v i č obírá se základním problémem Petronijevičovy metafysiky, totiž diskretním prostorem, hlásaje, že v prostoru není kontinuity, nýbrž že prostor se skládá z jednotlivých, neměrných bodů reálných i ideálních. Toma Ž i v a n o v i č, profesor právnické fakulty bělehradské university, převádí synthetický charakter filosofie na filosofii právní. Dragiša D j u r i č (nar. 1871) zabývá se v četných spisech přírodní filosofii a odmítá Petronijevičovu metafysiku. Filosofie jest mu obecná přírodní věda, jež se snaží postihnouti přírodu jako celek. Svetimir R i s t i č (n. 1886) hlásí se k novokantovcům. Miloš D j u r i č (nar. 1892) spojuje naturalismus Dragiše Djuriče s nietzscheovským a spenglerovským romantismem ve zvláštní národní iracionalismus, který věří v poslání Jihoslovanů v kultuře budoucnosti. Dnešní západnická kultura jest příliš mechanická a intelektualistická, a proto Djurič právě ve Slovanech vidí skrytou tvůrčí sílu přírodní, jež obnoví kulturu a povede k panhumanismu. O spojení filosofie Bergsonovy s Hamelinovou se pokouší Dušan N e d e l j k o v i č (nar. 1898), profesor filosofie ve Skoplji. Hlásá dialektický kreacionismus, který aplikuje na život. Nedeljkovič se obírá také pilně dějinami filosofie. Bergsonovu filosofii intuice hájí Vladimir V u j i č a Prvoš S l a n k a m e n a c. Také Dušan S t o j a n o v i č hlásá bergsonovský iracionalismus.

Lit.: X. A t a n a s i j e v i č o v a, Savremenijat filosofiski život v Jugoslavia (1929); P e l i k á n - T v r d ý, Současná filosofie u Slovanů (1932).

Jinošství je období ve vývoji člověka od začátku puberty do 19. až 22. roku; tento časový rozsah stanoví jednotliví badatelé různě a kolísá také individuálně. Období **j.** se vyznačuje charakteristickými tělesnými i duševními změnami, jež studuje zvláštní odvětví psychologie, psychologie dospívání (v. t.).

Jistota (n. *Gewißheit*, f. *certitude*, a. *certainty*) je nezvratný souhlas s jednou částí kontradikce bez obavy, že by opak mohl býti pravdivý. Kdykoliv rozum poznává předmět tak, že jest jím určen, aby volil jednu z obou kontradikcí a je zbaven obavy, že by snad opak mohl býti možný, tu má jisté poznání, je ve stavu jistoty. Opakem je pochybnost (v. t.).

Lit.: Ernst D ü r r, *Über die Grenzen der Gewißheit* (1903); Joh. V o l k e l t, *Die Quellen der menschl. Gewißheit* (1906).

Joannes Filoponos (Grammaticus) z Alexandrie (510—570), křesť. aristotelik 6. stol., žák novoplat. Ammonia Hermeia. Jeho komentáře k Arist. jsou velmi obsáhlé. Ideje vysvětluje jako tvůrčí myšlenku boží; snažil se smířiti aristotelismus s křesťan. učením. Jeho *Opuscula monophysitica* v jaz. syrském s latin. překladem vydal r. 1930 Vojtěch Šanda.

Lit.: M. G r a b m a n n, *Mittelalterl. latein. Übersetz. von Schriften der Aristoteles-Kommentatoren* (1929).

Jodl, Friedrich, 23. VIII. 1849—26. I. 1914, německý pozitivista, hlásal etický evolucionismus a psychofys. paralelismus (v. t.). Hl. sp.: *Geschichte der Ethik* (1882—89, 2. vyd. 1906—1912), *Lehrbuch der Psychologie* (1896), *Leben u. Philosophie David Humes* (1872), *Ästhetik der bildenden Künste* (1917), *Allg. Ethik* (1918), *Kritik des Idealismus* (1920), *Geschichte der neueren Philosophie* (1924).

Lit.: B ö r n e r, Friedrich J. (1914); Margarete J o d l, Friedrich J. (1920).

Joël, Karl, * 27. III. 1864, něm. filosof aktivismu a životní filosofie. Sp.: *Der freie Wille* (1908), *Seele u. Welt* (1912), *Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik* (1903), *Nietzsche und die Romantik* (1905), *Geschichte der antiken Philosophie* (I., 1921), *Wandlungen der Weltanschauung* (1928 n.).

Joga (yoga) je jeden ze šesti orthodoxních systémů indické filosofie, jež zvláštní praxí, zaležející v dietě, zvláštním držení těla a dýchání, myšlenkové koncentraci a mravní sebekázni, usiluje o mystické spojení s božstvím. Srv. indická filosofie.

Lit.: D. M a r c u s, *Die Yoga-Philosophie* (1886); R. S c h m i d t, *Fakire und Fakirtum im alten und modernen Indien* (1908); R. R ö s e l, *Die psychol. Grundlagen der Yogapraxis* (1928).

Jolivet, Régis, souč. franc. filosof novothomistického směru. Sp.: *Précis de philosophie* (1932), *La notion de substance* (1929), *Le problème du mal chez saint Augustin* (1930), *A la recherche de Dieu* (1930), *Essai sur les rapports entre la pensée chrétienne* (1931), *Essai sur le bergsonisme* (1931), *Etude sur le problème de Dieu dans la philos. contemp.* (1932), *Saint Augustin et le néo-platonisme chrétien* (1932), *Le thomisme et la critique de la connaissance* (1933), *Dieu soleil des esprits ou la doctrine augustinienne de l'illumination* (1933).

Joly, Henri, 10. XII. 1839—11. VI. 1925, franc. katol. filosof a sociolog, zasloužil se zejm. o sociologický průzkum zločinu. Sp. *L'imagination* (1877), *L'homme et l'animal* (1877), *Résumé de philosophie* (1882), *Eléments de morale* (1880), *Notions de pédagogie* (1884), *Cours de philosophie* (1885), *Psychologie des grands hommes* (2. v. 1891), *Le crime, étude sociale* (1887), *Le combat contre le crime* (1891), *Le socialisme chrétien* (1892), *Psychologie des saints* (1897), *Problèmes de science criminelle* (1910), *L'hypnotisme et la suggestion* (1913), *Histoire de la civilisation* (1914).

Jonská filosofie jmenuje se přírodní filosofie prvních řeckých filosofů (Thales, Anaximander, Anaximenes).

Josefinismus značí snahu uplatňovati reformní ideje 18. stol. v oboru kulturním, školském, národohospodářském, církevním i správním. Je to hnutí vyvolané angl. deisty a franc. encyklopedisty, jež Josef II., odchovaný touto filosofií, šířil v mocnářství rak.-uher. Stát poroučí církvi, jež se stává součástí státní administrativy.

Joscelin, (Gauslenus de Soissons), scholastik XII. stol., hlásal teorii soubojů, t. j. že věcem přísluší obecnost, jsou-li spojeny v jednotu.

Jouffroy, Théodore Simon, 7. VII. 1796—1. III. 1842, franc. filosof, psycholog. Sp.: *Les sentiments du beau et du sublime* (1816), *Cours de droit naturel* (2 sv., 1834—35), *Mélanges philosophiques* (1833), *Cours d'esthétique* (1843).

Jsoucnost (n. *Dasein*, f., a. *existence*), byt, jestota, esse, existentia. Viz existence.

Judicium v. soud.

Julian Apostata (odpadlík), Flavius Claudius, 332—363, římský císař, vychovaný křesťansky, ale odpadlý opět k pohanství, jenž chtěl obnoviti pohanství ve formě novoplatonismu Jamblichova.

Lit.: E. Peroutka, Studie o císaři Julianovi (1902); Negri, L'imperatore Giuliano l'Apostate (2. vyd. 1902); Geffcken, Kaiser Julianus (1914); A. Rostagni, Giuliano l'Apostata (1920); J. Bidez, La vie de l'empereur Julien (1930).

Jung, Karl Gustav, švýc. psycholog a psychiatr, * 26. VII. 1875, přiklonil se k psychoanalýze, v níž hlásá proti Freudovi samostatné učení o nadindividuálním, kolektivním podvědomí a o základních formách duševního vztahu k výrazu. Sp.: *Wandlungen und Symbole des Libido* (1912), *Das Unbewußte im normalen und kranken Seelenleben* (1917), *Psychologische Typen* (1921), *Analytische Psychologie und Erziehung* (1926), *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewußten* (1928).

Lit.: Corrie, C. G. J-s Psychologie (1929).

Justifikace, ospravedlnění, odůvodnění, dokazování něčeho.

Justin, filosof a mučedník (100—166), hlásal nauku o rozumu semenném, v němž jsou stopy věčné, božské pravdy.

Lit.: E. R. Goudenough, The theology of Justin M. (1923).

Juxtapositio. Po způsobu prostírání vedle sebe (juxta) možno

představovati si také v poznávání ideovém představy a děje jakoby vedle sebe. To děje se ve srovnání, přirovnání a příměrech.

K

Kabbala, značí vlastně podání, tradici, potom židovskou filosofii středověku, jakýsi židovský gnosticismus, novoplatonsky zbarvený mysticismus, jenž hlásá emanaci světa z Boha. **K.**, jež zůstala vždy tajnou naukou, užívala číselné a písemné symboliky a pěstovala i astrologii, chiromantii a magii. V obecné mluvě značí **k.** tajnou nauku vůbec.

Lit.: A. Jellinek, Beiträge zur Gesch. der Kabbala (2 sv., 1851—52); A. Franck, La Kabbale (1889); Scholem, Bibliographia Kabbalistica (1927).

Kadeřávek, Eugen, 26. VII. 1840—3. V. 1922, čes. filosof křesťanský. Hl. spisy: Filosofie křesťanská porovnána s některými filosofiemi nového věku (1884), Logika formálná (1887), Psychologie (1894), Morálka filosofická (1906), Krasověda obecná a aesthetika (1910), Soustava filosofie křesť. čili aristot.-thomistické (3 díly, 1919—20).

Kádner, Otakar, 11. V. 1870—6. V. 1936, čes. pedagog. Hájil oprávněnosti pedagogiky jako samost. vědy a byl přívržencem laické školy. Jeho práce si všímají hlavně výsledků moderního pedagog. badání. Hl. sp.: Dějiny pedagogiky (5 sv., 1909—23, 2. v. 1923—24), Základy obecné pedagogiky (3 sv., 1925—26), Vývoj a dnešní soustava školství (3 sv., 1929—33). Dále napsal: Náboženství a škola (1918), Rodina a škola (1917), Stručné dějiny pedagogiky (1918).

Lit.: Otakar Kádner, jeho osobnost a dílo (1920); Pedagogický sborník na počest Otakara Kádnera (1930).

Kafka, Gustav, * 23. VII. 1883, něm. psycholog a filosof. Sp.: Versuch e. krit. Darstellung d. neueren Anschauungen ü. das Ichproblem (1910), Einführung in die Tierpsychologie (1914). Vydává Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen, kam sám napsal Die Vorsokratiker (1921), Sokrates, Platon und der sokratische Kreis (1921), Aristoteles (1922), Der Ausgang der antiken Philosophie und das Erwachen einer neuen Zeit (s K. Eiblem, 1928).

Kachník, Josef, * 13. V. 1859, čes. katol. theolog a filosof, badatel v komeniologii. Hl. sp.: Historia philosophiae (1896), Dějiny filosofie (1904), Práce (1906), Ethica catholica (3 sv., 1910—12), Lidské vášně a jejich výchova (1916), Časové otázky pedagogické (1912), Mravní charakter (1930), Mravnost a krasouma (1932).

Kaleidoskopický charakter, rozmarná, vrtkavá povaha, u níž se nálady a snahy rychle střídají jako v kaleidoskopu.

Kallab, Jaroslav, * 24. VI. 1879, právní filosof čes. Vedle četných spisů z oboru trestního práva napsal: Politika vědou a uměním (1914), Zločin a trest (1915), Úvod do studia metod právnických (2 sv., 1920—21).

Kalobiotika, umění krásného života.

Kalokagathie, starořecký ideál výchovy, záležející ve spojení krásy a dobra, v dobré tělesné i duševní výchově člověka.

Lit.: K r i e c k, Bildungssysteme der Kulturvölker (1927).

Kamaryt, Stanislav, * 10. XI. 1883, čes. skeptik. Sp.: O dvojí pravdě (1920), O jednoznačnosti mravního soudu (1926).

Kanada, zakladatel filos. soustavy Vaiseshika. V. Indická filosofie.

Kánon (n. *Kanon*, f., a. *canon*), pravidlo, směrnice, zákon.

Kanonika, označení logiky jakožto souboru pravidel správného myšlení, soubor myšlenkových pravidel, nauka o pravidlech čili normách poznání. U Kanta soujem poznávacích zásad a priori.

Kant, Immanuel, 22. IV. 1724—12. II. 1804, něm. filosof z Královce, hlásal rozdíl mezi rozumem teoretickým a praktickým, a soudil, že onen nemůže dokázati žádné ideální pravdy, jako je na př. jsoucnost boží, nesmrtelnost duše a pod., rozum praktický však tyto pravdy nutně postuluje čili vyžaduje, ježto vidí, že by lidská společnost bez nich těžko obstála. Všechno vědecké poznání omezil Kant na pouhé zjevy smyslového světa, kdežto poznání bytnosti věci, věci o sobě (*Ding an sich*) prohlásil za nemožné. Jeho soustava nazývá se kriticismus. Kritická metoda **K**-ova odmítá stejně dogmatismus, který se netáže, zda lidský rozum jest schopen rozřešiti určité záhady, jako skepticizmus, který ve svých důsledcích je vůbec nemožný. **K**. snažil se uvést veškerou zkušenost v úplnou souvislost a jednotu. Chtěl ukázati, jak všechno naše poznání navzájem souvisí a vyplývá z jediného principu. „Kritika čistého rozumu“ snaží se osvětliti poznání vědecké. Za poznávací formy smyslového světa pokládá čas a prostor, což jsou formy čiré subjektivní, jimž neodpovídá nic skutečného. V tom jest klíč celé **K**-ovy filosofie, jeho kriticismu i transcendentálního idealismu. Veškeré poznání je podle **K**-a relativní a subjektivní, ježto i rozumové formy poznávací, zvané kategorie (v. t.) jsou čiré subjektivní. Nejvyšší mohutnost poznávací, jež postupuje usuzováním, zove **K**. Vernunft, um, rozmysl, vyšší rozum. Um vytváří své pojmy, jež nejsou nazíratelné, nýbrž jsou pojmy čiré, apriorní, tím ovšem i subjektivní bez objektivní hodnoty. Důsledek **K**-ovy nauky o aprioritě a subjektivnosti ideí světa, duše a Boha jest popření vší metafysiky. Možná je pouze matematika a vědy přírodní; spekulativní světosloví, dušesloví i bohosloví je nemožné. Jsme omezeni pouze na jevy.

Naprosto negativní výsledek „Kritiky č. r.“ přinutil **K**-a, že v „Kritice praktického rozumu“ postuluje svobodu vůle, nesmrtelnost duše i jsoucnost boží. Nemáme o tom sice vědění, ale víru, t. j. souhlas prakt. rozumu. Není však dovoleno zaváděti tyto ideje do vědění teoretického, třebaš pro život má věda praktická přednost před vědění teoretickým. Absolutní pravidlo mravnosti nazývá **K**. „kategorickým imperativem“ (v. t.); náboženství je pouhá mravouka. Modlitba záleží v tom, abychom konali všechny své činy, jako by se děly ve službě Boha. Krásnem a účelností v přírodě se obírá „Kritika soudnosti“. Účeloslovné pozorování přírody vede k posouzení a pochopení krásna.

Základním omylem **K**-ova kriticizmu je nedůvěra ve zkušenost, jež vedla k úplnému agnosticizmu (v. t.). Celý starověk i věk střední uznával, že co existuje, obráží se v lidském duchu, ale **K.** to popřel. Tím právě položil základ ke kriticizmu 19. stol., jehož důsledkem jest dnešní relativismus, subjektivismus, mravní autonomie, náboženská skepse a celkový agnosticizmus. Hl. sp.: *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* (1855), *Kritik der reinen Vernunft* (1781, přel. do č.), *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (1783, přel. do č.), *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785, přel. do č.), *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* (1786), *Kritik der praktischen Vernunft* (1788), *Kritik der Urteilskraft* (1790), *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (1793), *Metaphysik der Sitten* (1797).

Lit.: Fr. K r e j č í připojil k svému překladu „Kritiky čistého rozmyslu“ (1930) úvodní studii o Kantově filosofii; J. D u r d í k, O Kantově kritice čistého rozumu (1896); G. Z á b a, Pojem substance u Kanta (1901); Vl. H o p p e, V čem spočívá význam Kanta pro novodobou filosofii (R. F. 1922); Problém intelektuálního názoru a intuice u Kanta (Č. M. XVIII, 1922); Dva základní problémy Kantova kriticizmu (1932); K. V o r o v k a, Kantova filosofie ve svých vztazích k vědám exaktním (1924); Fr. P a u l s e n, K. (4. vyd. 1904); O. K ü l p e, K. (4. v. 1917); K r o n e n b e r g, K. (4. vyd. 1910); G. S i m m e l, K. (4. vyd. 1918); B. B a u c h, K. (3. vyd. 1923); A s t e r, K. (1909); W. D ö r i n g, *Das Lebenswerk I. K-s* (4. vyd. 1918); E. C a s s i r e r, *K-s Leben u. Lehre* (1919); V o r l ä n d e r, I. *K-s Leben* (2. vyd. 1921); R e i n i n g e r, K., *seine Anhänger u. seine Gegner* (1923); C h a m b e r l a i n, I. K. (4. vyd. 1921); K u n o F i s c h e r, I. K. u. *seine Lehre* (I. 6. v. 1928, II. 5. v. 1910); R. E i s l e r, *Kantlexikon* (1930); obsáhlou kantovskou bibliografii podává U e b e r w e g, *Grundriß der Gesch. d. Philos.*, 3. Bd. (12. vyd. 1924).

Kantianismus, učení Kantovo a jeho stoupenců. Hlásá apriorismus, fenomenalismus, kriticizmus, transcendentalismus, formalismus, rigorismus, primát praktického rozumu, indeterminismus, odmítá transcendentní metafysiku.

Lit.: L. G o l d s c h m i d t, *Zur Wiedererweckung Kantscher Lehre* (1910).

Kantova—Laplaceova hypotéza jest deduktivní pokus o vysvětlení vzniku sluneční soustavy. Kant a neodvisle na něm Laplace učili, že původně byla hvězdná mlhovina, na níž působící síly přitažlivosti a odpudivosti vyvolaly pohyb. Gravitací se vytvořila ústřední tělesa, z nichž ochlazováním, smršťováním a rychlejším pohybem se odtrhly částičky, z nichž se vytvořily planety a měsíce.

Lit.: H. S c h m i d t, *Die Kant-Laplacesche Theorie* (1925).

Kapacita (n. *Kapazität*, *Fähigkeit*, f. *capacité*, a. *capacity*), schopnost vnímati a konati něco, ždatnost, výkonnost, při duševních schopnostech zvláštní odborné nadání; v přeneseném smyslu vynikající odborník.

Kapitál (n. *Kapital*, f., a. *capital*), obnos půjčky, majetek, majetkový základ hospodářské produkce.

Lit.: A. B r á f, *Národohosp. theorie* (1913); K. M a r x, *Das Kapital* (3 sv., 1867—94 a č., přel. do č.); S a l z, *Kapital, Kapitalformen, Kapitalbildung, Kapitaldynamik* (1925).

Kapitalismus (n. *Kapitalismus*, f. *capitalisme*, a. *capitalism*), sociální systém, v němž majitelé kapitálu, zvláště velkého, ovládají sociálně slabší vrstvy pracujícího lidu.

Lit.: W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus* (4 sv., n. vyd. 1928); E. Cahn, *Christentum u. Wirtschaftsethik* (1924); F. Eberle, *Kathol. Wirtschafts-moral* (1926); H. Pesch, *Lehrbuch der Nationalökonomie* (5 sv., 1914 až 1923); E. Benn, *Bekenntnisse eines Kapitalisten* (1926).

Kapras, Jan, 25. V. 1847—15. VI. 1934, český psycholog směru Herbartova. Hlav. díla: *Počátky duševního života* (1883), *Psychofysické základy mluvy* (1884), *Duševěda zkušební* (1884), *Sebrané rozpravy psychologické* (1892), *Nástin filosofie J. A. Komenského* (1894), *Stručný nástin duševních vad dětských* (1899).

Kaptace (Descourtis), totéž co fascinace, zaujetí hypnotisovaného hypnotisujícím.

Kaptivace (Hirsch), stav spánku podobný, kterým začíná hypnosa, nazýván bývá také pseudohypnosou.

Karakter v. charakter.

Kardinální ctnosti (n. *Kardinaltugenden*, f. *vertus cardinales*, a. *cardinal virtues*) jsou základní ctnosti, z nichž všechny ostatní vyplývají. Platon rozeznával čtyři: moudrost, statečnost, umírněnost a spravedlivost.

Kardiograf (n. *Kardiograph*, f. *cardiographie*, a. *cardiograph*), přístroj k měření pohybů srdce s příslušným zařízením (otáčivým bubnem) k zaznamenávání na papíře.

Kardiogram (n. *Kardiogramm*, f. *cardiogramme*, a. *cardiogram*) vzniká na přístroji k měření tlukotu srdce jako křivka vepsaná na otáčející se válec s bílým papírem. Jeví se jako klikatá čára, na které se vzestup střídá s náhlým poklesem. U náhlých vzrušení a chorob bývá také někdy přerušena.

Karějev, Nikolaj Pavlovič, 1850—1921, ruský historik a filosof, evolucionista. Sp.: *Osnovnyje voprosy filosofii istoriji* (1883), *Suščnost istoričeskago processa i rol ličnosti v istorii* (1890), *Vvedenie v izučenie sociologii* (1897, přel. do č.).

Karel Veliký, 768—814, obnovitel říše západořímské; za jeho doby rozkvetlo školství a nastal vědecký ruch v celé Evropě.

Lit.: F. Lot, *La fin du monde antique* (1927).

Karma značí v buddhismu poklad dobrých i zlých skutků člověka, jež určují jeho bytí a osud při znovuzrození. Posledním cílem všeho dění je osvobození z utrpení života.

Karneades z Kyreny, 214—129 př. Kr., skeptik střední akademie. Hlásal pravděpodobnost poznání. V. probabilismus.

Lit.: Goedeckemeyer: *Geschichte des griech. Skeptizismus* (1905).

Karpokrates, křesťanský gnostik z 2. stol.

Kartesianismus, filosofie Descartesova (v. t.).

Kasta (n. *Kaste*, f., a. *caste*) značí společenské třídy, zvyky a zákony přesně od sebe oddělené, zvláště v Indii.

Kastrální komplex, 1. ve Freudově psychoanalýze strach před ztrátou pohlavních orgánů, jenž prý je téměř vždy podstatnou složkou neuros; 2. soubor duševních jevů, jimiž se vyznačují lidé, zbavení pohlavních žláz; duševní úchylky, vyskytující se u kastrátů, jsou způsobeny hlavně pocitem méněcennosti.

Kasualismus, učení, že svět se vyvíjí vlivem náhody.

Kasuistika (n. *Kasuistik*, f. *casuistique*, a. *casuistry*), část morálky, jež vybírá určité případy a poměry (*casus*), v nichž nastává spor povinností. Kasuistickými otázkami zabývali se již stoikové, kabbalisté a scholastikové.

Lit.: Jos. M a u s b a c h, Die kath. Moral u. ihre Gegner (5. vyd. 1921).

Katafasie (n. *Kataphasie*, f. *cataphasie*, a. *cataphasia*), bývá chorobným znakem některých nemocí duševních. Nemocný opakuje vícekrátě tutéž odpověď.

Katalepsie (n. *Kalatepsie*, f. *catalepsie*, a. *catalepsy*), ztrnulost, napětí svalstva, při němž jsou aktivní pohyby nemožné. Vyskytuje se v hypnose, hysterii, epilepsii a katatonii.

Kataplexie, ztrnutí, ochrnutí z leknutí.

Katatonie, duševní porucha, vyznačující se tím, že pohyby nemocného jsou ztrnulé a toporné a nedají se ovládati. Provázena bývá též obtížemi mluvy a polykání.

Kategorický (n. *kategorisch*, f. *catégorique*, a. *categorical*) **soud** je soud jistící, tvrdící. S je P nebo S není P. — Kat. ú s u d e k, jehož hořejší návěst je **k. s.** Jindy značí kategorický tolik co nepodmíněný. Viz Kat. imperativ Kantův. Opak: hypotetický.

Kategorie (n. *Kategorie*, f. *catégorie*, a. *category*), základní, nej-abstraktnější pojmy, nejvyšší rody, druhy vši jestoty, do nichž možno zahrnouti vše, co jakýmkoliv způsobem jest nebo může býti. Aristoteles a scholastikové rozeznávali 10 kategorií: podstatu, kolikost, jakost, vztah, činnost, trpnost, kde, kdy, poloha, habitus. Všech těchto 10 kategorií dá se shrnouti ve dvě: substanci a případnost (*accidens*). U Kanta jsou to čiré pojmy, formy rozumu, jež umožňují zkušenost a jimiž vytváříme soudy. Objektivní platnost **k**-í podle Kanta zakládá se na tom, že jediné jimi jest možno si nějaký předmět mysliti. Z **k.** kvantity vyplývá zásada názorová. Všecky jevy jsou veličiny extensivní v prostoru a času. Z **k.** kvality plyne zásada. Jevy jsou též veličiny intensivní. Z **k.** relace vyplývají obdoby zkušenosti. Při změně zůstává neměnná podstata. Z **k.** modality plynou požadavky zkušenostního poznání. Kantovy **k.** ovšem jenom znesnadňují celou jeho soustavu, neboť je v nich mnoho rozporů.

Lit.: Trendelenburg, Geschichte der Kategorienlehre (1846); A. v. L e c l a i r, Krit. Beiträge zur Kategorienlehre Kants (1877); D u p r é e l, Essai sur les catégories (1896); J. H. S t i r l i n g, The categories (1903); Th. K e h r, Über das Kategorienproblem (diss. 1910); E. L y s i n s k i, Die Kategoriensysteme der Philosophie der Gegenwart (diss. 1913); O. K ü l p e, Zur Kategorienlehre (1915); E. v. H a r t m a n n, Kategorienlehre (3 sv., 2. vyd. 1923); D r i e s c h, Ordnungslehre (2. vyd. 1923); Franz B r e n t a n o, Kategorienlehre (1933).

Kat exochen (z řec. *κατ' ἐξοχήν*), po výtce, obzvláště; je totéž jako francouzské „par excellence“.

Katharsis, očištění, zvláště mystické očištění duše od všeho smyslného a tělesného.

Katharsní metoda spočívá v tom, že nemocnému (hysterie) vymaněny bývají z podvědomí potlačené představy tlumivé, které tvoří podklad neodolatelného nutkání chorobného.

Kausalita viz příčinnost.

Kausální (n. *ursächlich*, f., a. *causal*), příčinný. **K. n e x u s**, příčinné spojení, příčinná souvislost jevů, jejich příčin a důsledků i účinků.

Kausativní, způsobující, odůvodňující, označující účinek.

Kepler, Johannes, 1571—1630, astronom, zakladatel moderní přírodovědy.

Kázeň (n. *Zucht, Disziplin*, f., a. *discipline*), všeobecně dobrovolné nebo nucené podřízení se jedince nebo společ. celku nějaké autoritě nebo řádu, v pedagogice soubor výchovných prostředků, zejména autoritativních, směřujících k začlenění dětí do společenského a školského života.

Lit.: Jan U h e r, Problém kázně (1924).

Kelsen, Hans, * 11. X. 1881 v Praze, rak. právní filosof. Sp.: *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff* (1922), *Der Staat als Übermensch* (1926), *Die philos. Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus* (1928), *Vom Wesen und Wert der Demokratie* (2. v. 1929), *Allgem. Staatslehre* (1925).

Lit.: J ö c k e l, Hans K-s rechtstheoret. Methode (1930).

Kelsos v. Celsus.

Keratoskop či astigmatoskop je přístroj ke zjišťování astigmatismu.

Kerschensteiner, Georg, 29. VII. 1854—15. I. 1932, něm. pedagog, zabýval se hlavně organizací školství; zvláštní důraz kladl na státoobčanskou výchovu; pracoval též v charakterologii. Sp.: *Grundlagen der Schulorganisation* (1907), *Begriff der staatsbürgerl. Erziehung* (1910), *Begriff der Arbeitsschule* (1912), *Charakterbegriff u. Charaktererziehung* (1912), *Seele des Erziehers* (1921), *Autorität u. Freiheit als Bildungsgrundsätze* (1924), *Theorie der Bildung* (1926), *Das einheitliche deutsche Schulsystem* (1922).

Lit.: H. K i r s c h b a u m, *Die Entwicklung der theoretischen Voraussetzungen von K-s Pädagogik* (1927).

Keyserling, Hermann, * 20. VII. 1880, něm. filos. směru Platonova a Kantova. Sp.: *Das Gefüge der Welt* (1906), *Unsterblichkeit* (1907), *Schopenhauer als Vorbilder* (1910), *Prolegomena zur Naturphilosophie* (1910), *Reisetagebuch eines Philosophen* (1919), *Schöpferische Erkenntnis* (1922), *Die neuentstandene Welt* (1926), *Menschen als Sinnbilder* (1926), *Das Spektrum Europas* (1928).

Lit.: Heinr. A d o l p h, *Die Philosophie des Grafen K.* (1927); B o u c h e r *La philosophie de Herm. K.* (1927).

Kierkegaard, Sören, 5. V. 1813—11. XI. 1855, dánský filosof citu a romantik. Sp.: *Enten-Eller* (1843), *Frygt og Baeven* (1844), *Begrebet*

Angest (1844), Philosophiske Smuler (1844), Stadier paa Livets Vej (1845), Sygdomen til Doden (1849), Indovelse i Christendom (1850). Do češt. byl přeložen „Okamžik“.

Lit.: A. Kraus, S. K. (Č. M. 1900); Höfding, S. K. som Filosof (1892, něm. 3. vyd. 1922); F. A. Voigt, S. K. im Kampfe mit der Romantik, der Theologie u. der Kirche (1928); Georg Brandes, Sören K. (něm. 2. vyd. 1924, přel. do č.); A. Gilg, S. K. (1926); Geismar, Sören K. (1926—28, něm. 1927—29); Schrempf, Sören K. (2 sv., 1927—28); E. Przywara, Das Geheimnis K-s (1929); Martin Thust, S. K., der Dichter des Religiösen (1931); Th. Wiesengrund-Adorno, Kierkegaard. Konstruktion des Ästhetischen (1933).

Kilwardby, Robert, † 1279, angl. scholastik. Sp.: De ortu et divisione philosophiae, De tempore, De universale.

Kinematika (n. *Kinematik*, f. *cinématique*, a. *kinematics*), nauka o zákonech pohybu bodu ve vztazích časových i prostorových.

Lit.: R. Beyer, Einführung in die Kinematik (1928); Planc k, Einf. in die allg. Mechanik (4. vyd. 1928).

Kinematometr, přístroj, kterého se užívá ke zkoumání a měření čivné pohyblivosti rukou a nohou.

Kinestésie (n. *Kinästhesik*, f. *cinesthétique*, a. *kinaesthetics*) představuje do jisté míry to, co spadá do t. zv. šestého smyslu. Jsou to smysl svalový, všeobecný smysl organického cítění polohy, tíhy a odporu, překonávaného organickým a smyslovým životem. Kinestésie měřena bývá také kinematometrem.

Kinetický smysl je totéž, co kinestésie.

Kinetika, nauka o pohybech těles, způsobených silami.

Kirějevskij, Ivan Vasiljevič, 3. IV. 1806—24. VI. 1856, ruský filosof, slavjanofil. Sp.: O neobchodimosti i vozmožnosti novych načal v filosofii (1852).

Lit.: Masaryk, Slov. studie I. Slavjanofilství I. V. K-ého (1889).

Kirchmann, Julius, Hermann, 5. XI. 1802—20. X. 1884, něm. filosof a právník, hlasatel empirického realismu. Fil. sp.: Die Philosophie des Wissens (1863), Über die Unsterblichkeit (1865), Ästhetik auf realistischer Grundlage (2 sv., 1868), Über das Prinzip des Realismus (1875), Katechismus der Philosophie (1877).

Lit.: Lasson u. Meineke, J. H. v. K. als Philosoph (1885).

Klácel, František Matouš, 7. IV. 1808—17. III. 1882, čes. filosof, stoupenec filos. Heglovy, usiloval o vesměrné sbratření lidstva. Sp.: Erklärungen der wichtigeren philosophischen Ausdrücke (1836), Mostek, aneb sestavení skromných myšlenek o tom, na čem každému záležiti má (1842), Počátky věd. mluvnictví českého (1843), Dobrověda (1847), Listy přítele ku přítelkyni o původě socialismu a kommunismu (1849), Enkyklopaedische Erinnerungen an Vorträge aus Logik, Ethik, Aesthetik (1868).

Lit.: J. Kabelík, Fr. M. K. (1908); F. Čáda, Klácelova idea vesměrnosti (Č. M. IX, 1908).

Klages, Ludwig, 10. XII. 1872, něm. filosof a psycholog, tvůrce vědecké grafologie, budovatel nauky o výrazu, přední pracovník v charakterologii. Sp.: Die Probleme der Graphologie (1910), Die Grundlagen der Charakterkunde (6.v.1928), Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft

(1913), Handschrift und Charakter (1917), Vom Wesen des Bewußtseins (1921), Zur Ausdruckslehre und Charakterkunde (1927), Der Geist als Widersacher der Seele (2. v. 1929).

Lit.: James L e w i n, Geist und Seele. L. K. Philosophie (1931).

Klamný důkaz (n. *Trugschluß*, f. *sophisme*, a. *sophism*) čili sofistický jest na pohled formálně správný, ale vede úmyslně k bludnému závěru. Zakládá se na mnohoznačnosti pojmů a slov nebo na chybných premisách nebo na chybném spojení soudů v závěru.

Klamy smyslové (n. *Sinnestäuschungen*, f. *illusions des sens*, a. *sense illusions*) jsou buď funkcionální, které objevují se také u lidí normálních, anebo chorobné, spočívající na chorobné základně (na př. přeludy). Funkcionální klamy jsou na př. klamy geometrické a klamy měření od oka. Klamy vyskytují se také u hmatu. Dva hroty kružítka, které pohybovány jsou po pokožce, zdají se, jako by se sblížovaly. Všeobecně řečeno jsou všechny smyslové výkony více nebo méně podrobeny klamům.

Klasifikace v. třídění.

Klasifikační způsob (Lipmann) užívaný v exper. psychologii, záleží v tom, že srovnává a roztrídí se určitý počet pokusů konaných na jednotlivých osobách podle jejich vlastností a výkonů.

Klášterní školy byly středověké školy, zřizované při klášterech již od 6. stol. Beda Venerabilis a Alcuin (v. t.) dali jim přesný řád. Existovala schola exterior pro žáky vnější a schola interior pro klášterní kleriky. Cílem k. š. bylo podávati soustavu světských věd v duchu křesťanském. Kvetly po celý středověk a daly základ četným univerzitám.

Lit.: F. X. T h a l h o f e r, Unterricht u. Bildung im Mittelalter (1923).

Klaustrofilie, chorobný pud dáti se zavřítí.

Klaustrofobie (n. *Klaustrophobie*, f. *claustrophobie*, a. *claustrophoby*), chorobný strach z uzavřených místností, také klitrofobií zvaný.

Kleanthes z Assu asi 331—250 př. Kr., stoik; za světový princip považoval slunce.

Kleitomachos, řecký filosof z 2. stol. př. Kr., skeptik, žák Karneadův.

Klement Alexandrijský † 211, řec. filosof, spatřoval v platonismu duchovní pojítka mezi řeckým myšlením a křesťanskou vírou. Hl. sp.: *πρωτρεπτικὸς*, apologie křesťanství proti pohanům, *παιδαγωγός*, o vychovatelství křesťanském, *Στρωματεῖς*, úvahy o otázkách filoz.

Lit.: F a y e, Clément d'Alexandrie (2. vyd. 1906); M e i f o r t, Der Platonismus bei Klement Alexandrinus (1928).

Kleptomanie (n. *Stehlsucht*, f. *monomanie du vol*, *cleptomanie*, a. *cleptomania*), chorobný pud krásti, nazývá se také klopemanií.

Kleutgen, Josef, 9. IV. 1811—13. I. 1883, zakladatel novoscholastiky v Německu. Sp.: *Die Theologie der Vorzeit verteidigt* (1853—60, 2. v., 5 sv. 1867—74), *Die Philosophie der Vorzeit verteidigt* (1860—63, 2. v. 1878).

Lit.: H e r t k e n s, P. Josef K. (1910).

Klid (n. *Ruhe*, f. *quiétude*, a. *quiet*), opak pohybu, nedostatek činnosti, setrvání na témže místě. Existuje jenom relativní **k.** vzhledem k určité soustavě.

Klíma, Jiří V., * 13. III. 1874, čes. pedagog, obíral se zejména výchovou estetickou a mravní a studiem Komenského, jehož několik spisů vydal. Sp.: *Estetická výchova na stř. školách, její potřeba, cíle a prostředky* (1921), *Základní věty o estetické výchově* (1922), *Úvod do metodiky, výchovy mravní a estetické* (1924), *Typologický prozkum žactva české školy střední* (1927), *Sociální a zdravotní péče a jejich vztahy k pedagogice* (1931), *Školství v XX. stol.* (1934).

Klíma, Ladislav, 22. VIII. 1878—19. IV. 1928, čes. filosof nihilismu. Sp.: *Svět jako vědomí a nic* (1924, 2. v. 1928), *Traktáty a diktáty* (1922), *Arkanum. Cogitata. Sentence* (1924), *Vteřina a věčnost* (1927).

Klimke, Friedrich, 8. VI. 1878 — 9. I. 1924, pol. filosof, člen T. J., novoscholastik. Sp.: *Der Mensch* (1908), *Die Hauptprobleme der Weltanschauung* (1910), *Der Monismus u. seine philos. Grundlagen* (1911), *Inst. historiae philos.* (1923).

Klinostat, přístroj ke měření a zkoumání tropismů, zvláště geotropismu rostlin.

Klišé, vl. štoček, v přeneseném významu otřelá fráze, která častým užíváním ztratila osobitostní ráz a stala se pouhou slohovou příkrasou.

Klitrofobie viz klaustrofobie.

Kloubové pocity (n. *Gelenkempfindungen*, f. *sensations articulaires*, a. *articular sensations*) jsou pocity prostoru a pohybu v kloubech. K jejich zkoumání užívá se zvl. přístroje (Riebe).

Koedukace (n. *Koedukation*, f. *coéducation*, a. *coeducation*), společné vyučování a společná výchova obou pohlaví na školách; v Československu je od r. 1921 připuštěna bez omezení. Hlavní námitka proti **k-i** je rozdílnost ve způsobu a rytmu vývoje obou pohlaví.

Lit.: K. E n g l i š, *O koedukaci* (N. D. XXII, 1915); Ant. K u d r n o v s k ý, *Koedukace na stř. školách* (N. D. XXVIII., 1921); O. K á d n e r, *Základy obecné pedagogiky I.* (1925); O. L i p m a n n, *Psychische Geschlechtsunterschiede* (2. V. 1924); A. N a g e l, *Die gemeinsame Erziehung der Geschlechter* (1929).

Koeficient, součinitel, stálé číslo, charakterisující vzájemný vztah dvou nebo několika veličin.

Koexistence (n. *Koexistenz*, f., a. *coexistence*), současné trvání, jsoucnost ve stejné době.

Koffka, Kurt, * 18. III. 1886, něm. psycholog, jeden z hlavních zástupců t. zv. tvarové psychologie (v. t.). Sp.: *Zur Analyse der Vorstellungen und ihrer Gesetze* (1912), *Grundlagen der psychischen Entwicklung* (1921).

Kogitace (l. *cogitatio*), přemítání, uvažování.

Kognitivní myšlení je poznávací, soudné myšlení, jemuž přísluší pravdivost; jenom kognitivní platnosti odpovídá vždy skutečné bytí předmětů.

Koherenční teorie (G. E. Müller) je psychol. teorie, podle níž

psychické prvky vstupují samy ze sebe ve zvláštní spojení, která se dějí vztažným pochodem (koherenci) na základě afinity.

Köhler, Wolfgang, * 21. I. 1887, něm. psycholog, hlavní zástupce tvarové psychologie, vynikl též pracemi ze zoopsychologie. Sp.: *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen* (1921), *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand* (1920), *Psychologische Probleme* (1933).

Koincidence (n. *Koinzidenz*, f. *coïncidence*, a. *coïncidence*), zrušení protiv v nejvyšší synthese. Podle Mikuláše z Kusy, Giordana Bruna a Jakuba Böhma existuje *coïncidentia oppositorum* v Bohu.

Koinstrukce, společné vyučování.

Koktání (n. *Stottern*, f. *bégaïement*, a. *stuttering*), křečovitá porucha činnosti mluvidel (dýchacích, hrtanových, artikulačních svalů), nastávající jen při úmyslu nebo pokusu mluvit; bývá původu spíše psychického než organického.

Kolektivismus (n. *Kollektivismus*, f. *collectivisme*, a. *collectivism*), myšlenkový směr, který zdůrazňuje význam celku, skupiny, společnosti, kolektivity proti jedinci. Hledí-li nahraditi soukromý majetek společným, slove komunismus (v. t.), resp. socialismus nebo marxismus (v. t.).

Lit.: L e r o y-B e a u l i e u, *Le collectivisme* (5. vyd. 1908); K u m p m a n n, *Kapitalismus u. Sozialismus* (1929).

Kolektivní pojmy, hromadné, jež spojují mnohé v jednotu, na př. vojsko.

Kolektivní pozornost (G. E. Müller) vztahuje se na postřehnutí skupin představových. Je buď simultánní, týká-li se postřehnutí celé skupiny najednou, nebo sukcesivní, jde-li o rychlé postřehování jednotlivých součástí této skupiny.

Kolektivní psychologie zabývá se na rozdíl od individuální či osobnostní zkoumáním skupin duševního života, tak na př. poměrem jednotlivce k celku skupiny lidské, projevy „duše davu“ v životě a kultuře, psychosami hromadnými, ovlivňováním davů zevně (geofysické vlivy a p.). Od této psychologie liší se také ps. národů, která má na zřeteli pouze národy nekulturní, prvotní (Wundt) a i tu přihlíží hlavně k jednotlivým vůdčím osobnostem. Sociologie však týká se zase jen hospodářské stránky lidu a otázek fyziologii blízkých. Srv. davová psychologie.

Kolektivum, označení pro společenské útvary velkého rozsahu nebo i pro lidskou společnost jako celek v protikladu k jedinci.

Koligace (n. *Kolligation*, f., a. *colligation*), spojení stejných pojmů v určitý soubor.

Kolikost v. kvantita.

Kolísání duševní výkonnosti je patrné na výkonech jednak u téže osoby, někdy podprůměrných, jednak v jiném ohledu či jindy nadprůměrných. Sem třeba zařaditi také všechny nepravidelnosti v přirozeném a pravidelném průběhu života. Obyčejným průkazem kolísání takového je kolísání pozornosti (n. *Schwankungen d. Aufmerksamkeit*,

f. *oscillations de l'attention*, a. *fluctuations of attention*). Změny starobní a jevy geopsychické dávají rovněž příležitost k takovým pozorováním.

Lit.: J. K r a t o c h v i l, Kolísání pozornosti a pokusy o jeho výklad (Vych. l. 1915).

Kolise, rozpor myšlenkový a činový.

Koňsek, Alois, I. IV. 1868—25. VIII. 1931, čes. estetik, prof. boh. fak. v Bratislavě. Hl. sp.: Slovenské umenie ľudové (1922). Pobožný spev na Slovensku (1923), Slovenským umením k slobode (1923).

Kollontaj, Hugo, 1750—1812, polský osvícenský filosof.

Kolumna (l. *columna*, n. *Säule*, *Strang*, f. *cordon*, *colonne*, a. *column*), čestný sloup, sloupec tiskový.

Kombinace (n. *Verbindung*, f. *combinaison*, a. *combination*) či slučování užívá se v psychologii za různým účelem. Slučují se na př. dvě barvy, aby se poznala hodnota záliby jejich jednotlivě a vzájemně.

Kombinačních testů užívá se ke zkoumání inteligence. Jsou to: 1. Heilbronský, týkající se doplňování postřehnutého vůbec, 2. Binetův, kde doplňovány jsou mezery a nedostatky v obrazech, 3. Sternův, kde sestavovány jsou z rozestříhaných částí celky, 4. Binet-Henriho, nabádající, aby zkoušenec doplnil na př. obrazec obyčejné skvrny inkoustové v obraz, nebo vyložil vůbec daný obrázek. 5. Kaleidoskopický způsob žádá, přikresliti symetricky polovičně nakreslené obrazce, 6. Ebbinghaus navádí k vyplnění vynechaných slov v souvislosti textové, tak aby celek doplněný dal určitý smysl, 7. Francken zase žádá, aby z více jednotlivých kreseb byl sestavením některých z nich utvořen náležitý obraz (deštník a pod.), 8. Masselonův způsob je, sestaviti ze tří slov krátký děj neb logicky souvislou výpověď. Meumann užívá k tomu pouze dvou slov, 9. Giese klade za podklad tři podstatná jména, která lze slučovat libovolně, 10. Ziehen zase volí zkoumání vedlejší věty, ke kterým mají býti přidány věty hlavní. 11. Konečně navrhuje ke zkouškám těm Meumann celou řadu hesel, ze kterých má býti složeno celé vypravování.

Kombinatorická logika zabývá se spojováním a rozlučováním pojmů, při čemž se klade důraz na myšlenkový postup, který se rozvíjí při usuzování.

Lit.: H. B. C u r r y, Grundlagen der kombinatorischen Logik (1930).

Komenský, Jan Amos, 28. III. 1592—15. XI. 1670, slavný pedagog. Ve filos. hlásal snahy vševědné, chtěje shrnouti všechno vědění v jednotu na podkladě křesťanském. Filosofie **K**-ého vychází z nauky křesť. a přizpůsobuje soudobý humanismus svému ideálu. V životním jeho názoru souladně postupují věda i víra. Cílem všeho úsilí člověka jest věčné spojení s Bohem. **K**. vyšel z racionalistického názoru Descartesova i z empirismu Baconova a připravil tak půdu pozdějším myšlenkám Leibnizovým. „Labyrint světa“ pohybuje se ještě ponejvíce v ovzduší středověké scholastiky a mystiky, ale pedag. snahy mají již ráz zcela moderní. Pansofie **K**-ého snažila se o jednotné poznání Boha, přírody i umění na základě smyslů, rozumu i víry. V Bohu jsou pra-

obrazy všech věcí, v přírodě jsou jejich napodobeniny, v umění napodobeniny podle přírod. útvarů uměle zhotovené. Pansofický ideál **K**-ého byl z největších ideálů lidstva, ale nedošel splnění, ježto byl nad síly jednotlivce. Spisy filosofické: Labyrint světa (1631), Centrum securitatis (Hlubina bezpečnosti, 1633), Pansophiae diatyposis (Osnova vševědy, 1643), Schola pansophica (1651), Gentis felicitas (Šťěstí národa, 1659), Lux in tenebris (1665), Via lucis (Cesta světla, 1668), Angelus pacis (Anděl míru, 1667), De rerum humanarum emendatione consultatio catholica (Všeobecná porada o nápravě lidských věcí, 1662), Janua rerum reserata (Brána věcí otevřená, 1681), Unum necessarium (Jednoho jest potřebí, 1688).

Lit.: Obšírnou bibliografii uvádí J. Novák a J. Hendrich ve sp. Jan Amos Komenský, jeho život a spisy (1932), potom Zíbrt, Bibliografie čes. historie, díl V.

Komentář, (n. *Kommentar*, f. *commentaire*, a. *commentary*), poznámky, výklad k nějakému spisu. Ve středověké filosofii byly **k**-e jednotlivých filosofů ve zvláštní oblibě. Universitní čtení se leckdy omezovalo na komentování určitého filosofa (Aristotela, Platona, Tomáše Akv. atd.). — **Komentátor**, vykladač; **komentovati**, vykládati, opatřovati poznámkami.

Komercialismus, v národohospodářské politice jednostranná snaha, podporovati rozvoj obchodu.

Komično, komické, komika (z řec.); v estetice se tímto výrazem označuje děj, kterým hodnota předmětu se odhaluje jako zdánlivá, přeceňovaná, nicotná, čímž se vzbuzuje smích. Viz humor, vtip.

Lit.: H. Bergson, Le rire (1904); část přel. J. Bartoš pod názvem „Komika charakteru“ (1916).

Komparativní, srovnávací, zakládající se na srovnání. **K**. o b e c n o s t je na rozdíl od apriorní obecnosti obecnost, získaná srovnáním většího množství podobných případů nebo indukci; nevylučuje výjimky nebo budoucí odchylky. **K**. s o u d y, srovnávací, vznikají tím, když se přísudek nepřisuzuje podmětu jednoduše, nýbrž vzhledem k jinému podmětu. Na př.: Augustus byl šťastnější nežli Cesar.

Kompendium, vědecká příručka, obyčejně stručně sestavená.

Kompensace (n. *Gegenforderung*, *Kompensation*, f., a. *compensation*) vyrovnání, znamená náhradu představ, které byly za jakýchkoli okolností potlačeny představami jinými. Jinak však rozumí se kompenzací v psychologii vůbec náhrada zraněných či zničených okrsků mozkových zasáhnutím jiných okrsků (Wundt). Nazývá se to někdy také zastupováním či vikariací.

Kompilace, nepůvodní vědecká práce, vzniklá sestavením poznatků z jiných spisů.

Komplementarismus binasální je smyslový jev, kde při čichání dvou různých předmětů, na př. ricinu a vanilky, odděleně dvěma nozdrami vůbec ničeho nečicháme.

Komplementární barvy (n. *Komplementarfarben*, f. *couleurs complémentaires*, a. *complementary colours*) jsou ve fyziologické psychologii

barvy, které ve stejné intenzitě sloučeny dávají bílo, jako jsou na př. červeno a zelenomodro, oranžovo a modro, žluto a indigomodro, zelenožluto a fialovo, zeleno a purpur.

Komplex (n. *Komplex*, f. *complexe*, a. *complex*), souhrn, soubor, celek; v psychoanalýze skupina vzájemně souvisejících představ, které obyčejně jsou trapně cítěny a často bývají neuvědomělé. Jejich odhalením začíná se léčení psychoanalytické. Povaha těchto skupin bývá obyčejně erotická, anebo týká se sebevědomí, jako na př. skupina „matka“, „dítě“, „rodiče“, „peníze“ a j.

Komplexní domněnka psychologická tvrdí, že duševní život třeba si představovati jako daný souhrn jevů, které se objevují postupně teprve v průběhu tohoto života. Opakem je domněnka konstelační.

Komplexní kvalita je označení tvarové psychologie pro jakost neúčleněného celku tvarového, na př. oblost, hranatost, vlhkost, sculad, známost obličeje, jeho vřidnost či nevřidnost.

Komplikace (n. *Komplikation*, f., a. *complication*) (Herbart) je v psychologii sloučení dvou představ, různými smysly podávaných.

Komplikační hodiny jsou v experim. psychologii přístroj k měření rozdílů v reakci na podněty zvukové a zrakové, které se staly současně. Někdy uvědomovány bývají dříve tyto, jindy ony.

Komprehensivní pojmy, výstižné, pozná-li rozum předmět v celé jeho poznatelnosti. Jediné Bůh poznává všechny věci poznáním komprehensivním.

Kompromis (l. *compromissum*, n. *Kompromiss*, f. *compromis*, a. *compromise*), úmluva o odklizení odporujících si náhledů, dohoda se vzájemnými ústupky.

Komunismus (n. *Kommunismus*, f. *communisme*, a. *communism*), společenství majetkové; původně pojem **k.** splýval úplně s pojmem socialismu (v. t.). Nyní se rozlišuje tím, že **k.** žádá v první řadě společenství majetku konsumního, ježto pokládá společnost za prostý agregát stejných jedinců. Teprve v druhé řadě jde o společenství statků produktivních. U vlastního socialismu je tomu naopak. Vlivem marxismu a bolševismu stal se **k.** politicko-sociálním hnutím, jež má svou centrálu (Komunistická internacionála, Kominterná) od r. 1919 v Moskvě.

Lit.: Erhard S c h l u n d, Die philos. Probleme des Kommunismus, vornehmlich bei Kant (1922); Gérard W a l t e r, Histoire du communisme I. Les origines judaïques, chrétiennes, grecques, latines (1931); K. D i e h l, Über Sozialismus, K., Anarchismus (1924). O. S c h i l l i n g, Die christl. Soziallehren (1926).

Komutativní, na vzájemné výměně spočívající a výměny schopné.

Kon v. akt.

Koncentrace (n. *Konzentration*, f., a. *concentration*) je vědomé, úmyslné a trvalé soustředění pozornosti na určitý předmět nebo na určité množství poznávacích obsahů. Na **k-i** se zakládá indické učení joga (v. t.).

Koncepce (n. *Begriffsbildung*, f., a. *conception*), první nápad k vytvoření duševního díla, první náčrt nějakého díla uměl. nebo literár-

ního, první stadium tvůrčího děje. V biologii početí, vniknutí spermatozo a do vajíčka a tím počátek rozvoje nového jedince.

Konceptualismus (n. *Konzeptualismus*, f. *conceptualisme*, a. *conceptualism*) je myšlenkový směr, jenž klade důraz na pojem, nikoliv na pouhé jméno a tím prostředkuje mezi nominalismem a realismem. **K.** učí, že všeob. pojmy nejsou snad pouze společnými jmény či slovy nějakého množství, nýbrž souhrnem podobných individuí v našem myšlení. Konceptualisté soudí, že poznáváme podobu věci a z toho poznání si tvoříme společný pojem bez ohledu na objektivní skutečnost. Srov. nominalismus, terminismus.

Koncese (l. *concessio*), povolení, ústupek.

Kondicionalismus odstraňuje pojem příčiny a místo ní klade podmínky (*conditio*), soubor činitelů, již všichni jsou nezbytní. Jejich rozbořem chce poznati vlastní podstatu jsoucna a dění.

Lit.: *Verworn*, Kausale und konditionale Weltanschauung (3. vyd. 1928).

Konečno je vše, co má své meze či konce, co jest ukončeno. Pojem bytosti konečné není tedy čirě záporný, nýbrž zároveň kladný i záporný. Předpokládá něco, ale omezené. Opak: nekonečno (v. t.).

Konečný, Robert, * 1906, čes. filosof směru novoidealistického.

Konfabulace, vyprávění smyšlených dějů, o nichž se nemocný domnívá, že je skutečně zažil.

Konfese (l. *confessio*), vyznání, vyznání víry. **Konfesijní školy** se zakládají pro žáky určitého vyznání a vyučují na nich učitelé téhož vyznání; celý duch školy jest veden duchem určité víry. Konfesijní školy jsou katolické, protestantské, židovské na rozdíl od škol. t. zv. neutrálních, bezkonfesijních.

Konflikt (l. *conflictus*, n. *Widerstreit*, f. *conflict*, a. *conflict*), spor, srážka, utkání.

Lit.: *S. Krauss*, Der seelische Konflikt (1933).

Konformismus, stejnotvárnost, souhlasnost; von der Pfordten tak označuje hledisko, podle něhož to, co je myšlené v normách, musí odpovídati pravé podstatě věci.

Konformní (n. *übereinstimmend*, f. *conforme*, a. *conform*), shodný, souhlasný.

Konfucius (z čín. Kung-fu-tse), čínský filosof a reformátor, asi 551—479 př. Kr., kladl hlavní váhu na praktické otázky mravní.

Lit.: *Dvořák*, Čiňana Konfucia život a nauka (1904); *Plath*, Confucius u. seiner Schüler Leben u. Lehren (4 sv., 1867—74); *Biallas*, Konfuzius und sein Kult (1929).

Konfusní (n. *konfus*, f. *confus*, a. *confused*), zmatené či neuspořádané, rozházené.

Kongeniální, stejně geniální, spřízněný nadáním.

Kongenitální v. vrozený.

Konglomerát, neurovnané seskupení, změt, slepenec; na př. k-různých názorů.

Kongruenční důkaz je důkaz, jenž pravdy nějaké věty nedokazuje

přímo, nýbrž ji, jakožto jinak již dokázanou, předpokládá; toliko ji všestranněji objasňuje.

Konjektura, dohad, domnění; návrh, jak doplniti porušený text nějakého spisovatele, zvláště starého, což činí konjekturální kritika.

Konjunktivní soudy, spojovací, jež praví, že podmět a přísudek nemohou býti zároveň pravdivy.

Konjunktura, sběh, shoda okolností; v nár. hospodářství soubor podmínek, určujících hospodářský trh.

Lit.: A. B a s c h, Problém zkoumání konjunktury (1927); E. W a g e m a n n, Konjunkturlehre (1928).

Konkluse viz závěr.

Konkomitance (n. *Funktionsverhältnis*, f., a. *concomitance*), v theol. název pro rčení o tom, že ve svátosti oltářní ve způsobě chleba jest vlivem hypostatického strojení zároveň krev a ve způsobě vína také tělo a vůbec celé božství i člověčenství Kristovo.

Konkrepance logická správnost; opak diskrepance.

Konkretismus, totéž co realismus (Masaryk).

Konkretní (n. *konkret*, f. *concret*, a. *concrete*), srostité, co je vnímatelné smysly, jednotlivé, skutečné, nikoliv pouze myšlené. Opakem je abstraktní, odtažitě. Pojem **k.** je ten, kterým nějakému skutečnému a jednotlivému předmětu připisujeme přiměřenou přirozenost, vlastnost a dokonalost. Pojem Sokrates je konkrétní, člověčenství, kterým Sokrates jest člověkem, je pojmem abstraktním.

Konkurence, soutěž, souběh (na př. trestných činů).

Konnex v. souvislost.

Konkupiscence (l. *concupiscentia*, n. *sinnliche Begierde*, *Sinnenlust*, f., a. *concupiscence*) viz žádostivost.

Konsciencialismus, forma subjektivismu, jež uznává pouze fakta vědomí.

Konsekutivní, následný, označující následek, v následku nastupující.

Konsekvence v. důsledek a důslednost.

Konsens, souhlas, shodné mínění a vůle dvou nebo více osob směřující k závažným výsledkům.

Konservatismus (konservativismus) úsilí po udržení platných názorů nebo řádů. Může se týkati náboženství, vědy, umění, etiky, národohospodářství a politiky.

Lit.: E. T r o e l t s c h, Aufsätze zur Geistesgeschichte u. Religionssoziologie (1925); H. S c h ö r s, Überlieferung u. Fortschritt (1918 ve sbírce Deutschland u. Katholizismus).

Konsistence (n. *Übereinstimmung*, *Folgerichtigkeit*, f. *consistance*, a. *consistency*), soudržnost hmotných částic molekulárními silami.

Konsolidace, ustálení, upevnění, na př. **k.** politických poměrů.

Konstanční hypotéza, názor starší psychologie, že stejným populům odpovídají stejné počítky.

Konstanční metoda zjišťuje způsob, jakým děje se postřehování smyslových podnětů určité osoby vzhledem k největší a nejmenší intenzitě podnětu. Pochází od Wirtha.

Konstantnost (n. *Konstanz*), stálost, neměnnost, zachování.

Konstelace, určité seskupení činitelů neb okolností v působení, jež má značný význam jak v organickém, tak i v duševním a historickém dění; nelze je bezvýhradně odvoditi ze zákonů.

Konstelační domněnka v asociační psychologii vysvětluje převahu a výskyt určitých představ a pojmů ve vědomí samotným jejich seskupením (konstelací).

Konstituce (n. *Konstitution*, f., a. *constitution*), souhrn všech činitelů, jež určují svéráznost individua; má velký význam v průběhu a pozorování života pravidelného i také nepravidelného a chorobného. Tvoří základ a východisko zvláštních pokusů a srovnávání biologických i psychologických. Má veliký význam v naukách o charakteru a letoře, psychologii osobnosti i davu.

Konstitucionalismus, ústavní zřízení, vládní forma, v níž je hlava státu v důležitých rozhodováních vázána na spolupráci zástupců lidu.

Konstitutivní, určitý, podstatný, objektivně platný. **K.** princip, základní, obecně platná věta, zásada, jež určuje podmět.

Konstrukce, sestrojení, složení, spojení, které je patrné netoliko na strojích, nýbrž také na organismech, útvarech povahových a společenských. **K o n s t r u k t i v i t a**, konstrukční schopnost.

Kontaktní kyvadlo (n. *Kontaktpendel*, f. *pendule de contact*, a. *contact pendulum*), kterého užívá se při některých přístrojích pokusných, uvolňuje neb uzavírá svými výkyvy elektrický proud, do přístrojů vedený.

Kontemplace (n. *Kontemplation*, f., a. *contemplation*), zření, rozjímání, klidné pozorování, ponoření se v sebe, aby se poznalo a cítilo božství. Předmětem mystické **k.** je Bůh, lidská duše a v širším smyslu i mravní pravdy. **K o n t e m p l a t i v n í c h a r a k t e r**, klidná, v duchu nazírající, neaktivní povaha.

Lit.: W. S c h i n g n i t z, Kontemplation als Wurzel von Philosophie u. Kunst (1928).

Kontiguita, (n. *Berührungsassoziation*, f. *contiguité*, a. *association by contiguity*), styčnost, soumeznost, dotyk věcí v čase a prostoru, opakem je kontinuita, souvislost, nepřetržitost.

Kontingence (n. *Kontingenz*, *Zufälligkeit*, f. *contingence*, a. *contingency*), náhodnost, opak nutnosti. **K o n t i n g e n t i s m u s** je nauka o nahodilosti všech dějů. Ve světě je mnoho náhodného, neurčeného a proto je možno svět utvářiti, měniti a zdokonalovati podle lidské síly a vůle.

Lit.: B o u t r o u x, De la contingence des lois de la nature (1874, něm. 1910); P e l i k á n, Entstehung und Entwicklung des Kontingentismus (1915).

Kontinuita (n. *Kontinuität*, *Stetigkeit*, f. *continuité*, a. *continuity*), nepřetržitá souvislost, souvislost plynulá, kde částice v sebe přecházejí bez trhlin nebo náhlých přechodů. **K.** v ě d o m í je podmínka logického myšlení, poněvadž bez ní není možná vztažně srovnávací činnost myšlenková.

Kontradikce (l. *contradictio*, n. *Widerspruch*, *Kontradiktion*, f., a. *contradiction*), protimluv, rozpor, spor, odpor. **Z á k o n k.** zní: Jedno a totéž nemůže zároveň a v témže vzhledu býti a nebýti. *C o n t r a d i c t i o i n a d j e c t o* — odpor v přívlastku, vznikne, když nějakému podmětu přisuzujeme přívlastek, jenž mu odporuje, na př. dřevěné železo.

Lit.: E. C o n z e, *Der Satz vom Widerspruch* (1931).

Kontradiktorický, to, co si odporuje. **K**-é jsou dva p o j m y, z nichž jeden je popřením druhého. **K. s o u d y** jsou dva soudy, z nichž jeden tvrdí totéž a v témž vztahu, co druhý popírá. Jejich forma je **S a P** a **S o P** nebo **S e P** a **S i P**.

Kontraposice (l. *contrapositio*, n. *Kontraposition*, f., a. *contraposition*), protiklad, záměna podmětu a přívlastku v soudu, při čemž kontradiktorický opak přívlastku se stane podmětem a kvalita soudu se změní.

Kontrarieta (l. *contrarietas*), příčnost; na př. spravedlnost stojí proti nespravedlnosti.

Kontrast (n. *Kontrast*, f., a. *contrast*) či protiva je zjev psychologie smyslů. — **K. s i m u l t a n n í** jeví se, na př. hledíme-li na šedý kotouč, který je na červeném papíře. Tu zdá se nám šedo v barvě doplňovací zeleným. — **K. s u k c e s i v n í** vzniká na př. při střídání barev. Patřili-li jsme déle na zelenou plochu (trávník), zdá se nám pak šedobílá plocha (zeď) červenavou. Zvláště vyniká kontrast tenkrát, když jsme takové pozorované plochy zastřeli, na př. jemným papírem nebo matným sklem (Florkontrast). Také okraje barevných ploch způsobují zvláštní kontrast. — Výklad kontrastu bývá buď fyziologický (Plateau, Hering) nebo psychologický (Helmholtz). Tam mluví se o umdlení jako příčině, tu o asociační změně. Zákony kontrastu naznačují, že kontrast je tím větší, čím blíže jsou si plochy kontrastující, jsou-li však obrysy barev mdlé, je slabší a p. — Zásady kontrastu spočívají na citění vůbec (Wundt) a každému pocitu odpovídá pocit kontrastní. Nejnápadnější je protiva pocitu libého a nelibého. Libost pocitována je mohutněji po předcházející nelibosti a naopak. Pocity, které vznikají při změnách libosti a nelibosti nazývá Wundt „kontrastními“. Takovým je na př. pocit lechtání a svědění.

Kontrérní (n. *konträr*, f. *contraire*, a. *contrary*), příčný pojem. Spravedlnost stojí příčně proti nespravedlnosti.

Kontrola (n. *Kontrolle*, f. *contrôle*, a. *control*), přezkoumání, dozor, dohled.

Kontrolní kladivo (n. *Kontrollhammer*, f. *marteau de contrôle*, a. *controlling-hammer*) je přístroj náležející chronoskopu; pomáhá přesně měřiti dobu reakční.

Konvariabilita je v psychologii zjev, kdy za určitých okolností (na př. změnou schopnosti pamětní cvikem) mění jeden psychický znak současně druhý. Vlastností touto zároveň vyniká stupeň příbuznosti jednoho znaku s druhým (Stern).

Konvence (n. *Konvention*, f., a. *convention*), obyčejné či „běžné“ v nejrůznějších oborech lidského myšlení a jednání.

Konvencionalismus považuje pojmy za smluvené abstrakce, které umožňují náš způsob myšlení. Srv. pragmatismus.

Lit.: K. V o r o v k a, Konvencionalism (Č. M. X., 1909).

Konvenience (n. 1. *Übereinstimmung*, 2. *Angemessenheit*, *Konvenienz*, f. *convenance*, a. 1. *agreement*, 2. *propriety*), soulad mínění, názírání, myšlení a snažení.

Konvergence (n. *Konvergenz*, f., a. *convergence*) očí je fyziologický úkaz, kdy ve vidění oběma očima protínají se zorné přímky obou očí v bodu zíráního předmětu.

Konverse (n. *Umkehrung*, f., a. *conversion*), záměna, obrat soudu, při čemž podmět se stane přísudkem a tento zase podmětem. Zvláštní druh **k.** je kontraposice.

Kooperace, součinnost, spolupůsobení při nějaké činnosti; sdružení osob nebo stran v nějaké činnosti (družstva atd.).

Koordinace (n. *Koordination*, f., a. *coordination*) či souřadění je všeobecný zjev životní, kdy na př. souřadí se pohyby k účelnému projevu života. Také psychologie jedná o souřadění jevů duševních a tělesných a to zvláště co do pochodů fyziologických, nervových a mozkových drah.

Lit.: W. M e i s t r i n g, Beitr. z. Prüfung d. Koordinationsfähigkeit (1930).

Koperník, Mikuláš, 19. II. 1473—24. V. 1543, zakladatel sluncestředního názoru světového.

Koprolalie (n. *Koprolalie*, f. *coprolalie*, a. *coprolalia*), chorobné nutkání neslušně mluvit. Bývá příznakem duševních chorob.

Kopulativní (n. *kopulativ*, f. *copulatif*, a. *copulative*) soud, v němž větší počet podmětů se pojí s jedním přísudkem. Forma: S¹, S², S³ jsou P.

Koran, posvátná kniha islamu. Má 114 sur, jež se dělí ve verše. Do češt. přel. Ig. Veselý (1903).

Kordač, Frant., 11. I. 1852—26. IV. 1934, arcibiskup pražský, čes. filosof křesťanský a theolog.

Korelace (n. *Korrelation*, f. *corrélation*, a. *correlation*) či souvztažnost jeví se v psychologii mezi určitými znaky duševními, které vzájemně mívají vztah buď přímý jako rovnošměrné (**k.** pozitivní) nebo nepřímý jako různosměrné (**k.** negativní). Vztah ten týká se znaků tělesných i duševních zároveň nebo pouze duševních. Podle toho, zda znaky jsou měřeny pokusy nebo pouze odhadovány, rozlišuje se korelace na měřenou a vystupňovanou. V obou případech však bývají pokusné osoby pak podle výkonů řaděny a seskupovány. Korelace vyjadřována bývá také t. zv. korelačním koeficientem a vypočítávána formulí matematickou. **K o r e l a č n í d e t e r m i n a c í** rozumí Giese určení směru znakového. **K o r e l a č n í v ý š k o u** pak nazývá součet všech hodnot **k.** koeficientů, které poutají jednu duševní vlastnost s jinými vlastnostmi.

Korespondence (n. *Korrespondenz*, f. *correspondance*, a. *correspondence*) znamená v psychologii (Wundt) zjev, kdy obojí, apercepce i utkvívání zraku při pozorovaném předměť spolupůsobí.

Kornis, Gyula, * 1855, maďarský filosof a pedagog.

Korolarium (l. *corollarium*, n. *Korollarium*, f. *corollaire*, a. *corollary*) dodatek, přímý, nutný důsledek předchozích vět, který nepotřebuje dalšího důkazu.

Korporace (n. *Körperschaft*, *Korporation*, f. *corporation*, *communauté*, a. *corporation*), svazek, jednota, sdružení osob k určitému účelu; **k.** tvoří zvláštní subjekt práv a právních závazků, t. zv. právníckou osobu.

Korporativismus je forma státní správy, založená nikoli na jednotlivých občanech, nýbrž na celých organisovaných skupinách, korporacích. **K.** se dosud nejvíce uplatňuje jako **k. s t a v o v s k ý**, jenž se snaží sdružovati všechny příslušníky toho kterého stavu, aby mohli vykonávati rozhodný vliv na veřejnou správu. V nejnovější době je korporativní zřízení zavedeno v Itálii.

Lit.: Jindř. Mayer, Korporační řád a hospodářství fašistické Itálie (1933); Guido Bortolotto, Lo stato e la dottrina corporativa (1930).

Korpuskulární filosofie (n. *Korpuskularphilosophie*, f. *philosophie corpusculaire*, a. *corpuscular philosophy*), učení, že tělesa se skládají z posledních částíček, tělísek (*corpuscula*) dále již nedělitelných; nynější elektrony. Zástupci Hobbes, Gassendi, Descartes, Locke.

Korsakovova psychosa nazývána bývá také polyneuritickou. Jeví se poruchami paměti, desorientací časovou a prostorovou. Vyskytuje se zejména u chronických alkoholiků.

Kortikální je v psychologii fyziologické vše, co se vztahuje ke kůře (mozkové).

Kosina, Jan Evangelista, 22. XII. 1827 — 11. XII. 1899, čes. filolog a pedagog. Sp.: Hovory olympské, (1879), Dobré spisy I. (1888).

Kosmický (n. *kosmisch*, f. *cosmique*, a. *cosmic*), vesmírný, světový, kosmu se týkající; v. kosmos.

Kosmogonie (n. *Kosmogonie*, f. *cosmogonie*, a. *cosmogony*), nauka o vzniku světů. Srov. Kantova-Laplaceova teorie.

Lit.: Kant, Allg. Naturgeschichte u. Theorie des Himmels (1755 a č.); Laplace, Exposition du système du monde (1796), Clerke, Modern cosmogonies (1906); Fraye, Sur l'origine du monde (4. vyd. 1907); Henri Poincaré, Leçons sur les hypothèses cosmogoniques (2. vyd. 1913); Nölk, Der Entwicklungsgang unseres Planetensystems (1930).

Kosmologický (n. *kosmologisch*, f. *cosmologique*, a. *cosmological*) důkaz jsočnosti boží vychází z předpokladu, že každý jev i děj má svou příčinu, a ježto postup do nekonečna je nemožný, je první účinnou příčinou světa — Bůh.

Kosmologie (n. *Kosmologie*, f. *cosmologie*, a. *cosmologia*), nauka o kosmu, o světě, čili uspořádání vesmíru. Je to vlastně metafysika přírody, jež se snaží docelití a zaokrouhliti přírodní poznání. Jelikož pojem

k. se časem omezil na pouhou anorganickou přírodu, vešel v oblibu nyní opět název přírodní filosofie.

Lit.: J. Pospíšil, Kosmologie (1897); Erich Becher, Weltgebäude, Weltgesetze, Weltentwicklung (1915); T. Pesch, Die großen Welträtsel (3. vyd. 1907); H. Driesch, Die Philos. des Organischen (2. vyd. 1921); H. Poincaré, Leçons sur les hypothèses cosm. (1911); P. Duhem, Le système du monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic (7 sv., 1913 n.).

Kosmopolitismus, světoobčanství, myšlenkový směr, který zvyšuje zájem pro všechny oblasti světa v neprospěch zájmu pro vlast.

Lit.: L. Stein, Weltbürgertum, Nationalstaat u. internat. Verständigung (1913); T. Hartwig, Der kosmopolitische Gedanke (1924).

Kosmos, řád, krása, vesmír, uspořádání v jednotu. Pythagoras viděl ve vesmíru ladné uspořádání, kosmos, soulad. **K. noetós**, svět ideí v Platonově ideologii.

Koutník, Bohuslav, * 11. X. 1891, knihovnědný pracovník, obírá se zvláště bibliopsychologií. Sp.: Čtenář a kniha (1926), K psychologii literatury pornografické a brakové (1927), Racionalisace v knihovnictví (1931), Technika duševní práce (s A. A. Hochem, 1932), Emanuel Rádl (1934).

Kovačič, Fran, * 1867, slovinský historik a filosof křesťanský. Fil. sp.: Doctor Angelicus sv. Tomáš Akv. (1905), Občna metafizika ali ontologija (2 v. 1929).

Kovář, František, * 21. IX. 1888, čes. náboženský filosof, spoluzakladatel čs. církve. Sp.: Farizeové a Saduceové (1918), Představy pársismu a židovství o posledních věcech světa a lidstva (1922), Filosofické myšlení hellenistického židovstva (1920), Apokalyptická literatura židovská (1923), O náboženství (1927), Dnešní mladý člověk a náboženství (1929).

Kozák, Jan Blahoslav, * 7. VIII. 1888, čes. filosof a bohoslovec; zabývá se hlavně záhadami noetickými, etickými a náboženskými. Rozlišuje předměty myšlení různého řádu a stupně objektivit a nezávislosti na subjektu. Lidské myšlení je logickou výchovou transcendentní zákonitosti, etické a nábož. jednání jest jejím výsledkem. Náboženství má své kořeny v transcendentním světě příčin a skutečností; učení Ježíšovo jest zjevením božské, transcendentní moci a zákonitosti, jež řídí svět. Spisy: Essay o vědě a víře (1924), Pojem apriority u Kanta a Spencera (1924), Masaryk filosof (1925), Ježíš ve víře a skepsi (1929), Dnešní stav etiky (1930), V boji o duchovní hodnoty (1930), Masaryk jako etik a nábož. myslitel (1931), Pravda a víra u Emanuela Rádla (1934).

Lit.: Zd. Smetáček: Kozák, Rádl, Hromádka (1931).

Kozlov, Aleksěj Aleksandrovič, 1 31—1901, ruský filosof, spiritualista. Sp.: Suščnost mivovago processa (1873—76), Filosofskije et'udy (1876—80), Genězis teoriji prostranstva i vremeni Kanta (1884), Filosofija kak nauka (1877), Religija gr. L. N. Tolstogo, jeho učenije o žizni i ljubvi (1895).

Kozłowski, Władysław Mieczysław, * 1858, polský filosof, umírněný pozitivista. Sp.: Szkiecy filozoficzne (1900), Klasyfikacja umiejętności (3. v. 1914), Przyczynowość jako podstawowe pojęcie przyrodowiednictva (1906), Dekadentyzm współczesny i jego filozofowie (2. v. 1904), Wykłady o filozofii współczesnej (1906), Podstawy logiky (1917), Národní filosofie polská a idea slovanská (Č. M. 1924), Pragmatism a positivism (1925).

Lit.: Lad. Neuman, Filosofické a sociologické dílo W. M. Kozłowského (Č. M. 1929 a 1930).

Kraepelin, Emil, 15. II. 1856—7. X. 1926, něm. psychiatr, zasloužil se o psychologické zkoumání práce a jejích podmínek. Díla: Psychische Arbeiten (1895), Arbeitskurve (1902), Geistige Arbeit (1903), Einführung in die psychiatrische Klinik (1901 a č.), Psychiatrie (4 sv., 8., resp. 9. v. 1922 až 1927).

Krafft-Ebing, Richard, 14. VIII. 1840—22. XII. 1902, profesor ve Vídni, psychiatr. Díla: Kriminalpsychologie (1899), Psychiatrie (1903), Psychopathia sexualis (zákl. dílo, 1886 a č.).

Král, Josef, * 31. X. 1882, prof. filosofie a sociologie v Praze, pozitivista. Sp.: Herbartovská sociologie (1921), Vztahy sociologie k psychologii a pedagogice (1922), Filosofický slovníček (1924), České logiky humanistické (1926), Sociol. základy pedagogiky (1926), Na okraj Masarykovy Sebevraždy (1927), G. A. Lindner. Život a filosofie (1929, jako úvod k překl. Myšlenky k psychologii společnosti), Studie o G. A. Lindnerovi (1930), La philosophie en Tchécoslovaquie. Aperçu historique (1934), František Krejčí (1936). Přel. T. Hobbesa Základy filosof. státu a společnosti (1909).

Kramář, Oldřich, 16. VI. 1848—18. IV. 1924, čes. filosof a pedagog herbartovského směru, učí, že hmota povstala z atomů různých kvalit; duši ztotožňuje s éterem. **K.** podal též mnoho cenných námětů k reformě stř. školy. Sp.: D. Problem der Materie (1871), Některé zákl. názory ku theorii mluvy (1874), O nevědoých představách (189—91), Die Hypothese d. Seele (1898), Úvahy o střední škole (1902), O výchově a učitelstvu (1904).

Kranioskopie, či frenologie (v. t.) objevuje se i v době přítomné v různých obdobích.

Krantor ze Soloi, řec. filosof z 4.—3. stol. př. Kr., žák Xenokratův a Polemonův, člen starší akademie. Napsal komentář k Platonovu Timaiovi.

Lit.: F. Kayser, De Crantore (1881).

Krásá (l. *pulchritudo*, n. *Schönheit*, f. *beauté*, a. *beauty*), je nadsmyslná vlastnost věcí, již poznáváme rozumem. O b j e k t i v n ě je krásné to, co je v sobě dokonalé. V s u b j e k t i v n í m smyslu nazýváme krásným to, co se nám svým jevem líbí, vzbuzuje cit libosti. Aby se předmět mohl nazvat krásným, musí býti jeho jednotlivé části v určitých poměrech a splývati v jednotný celek; tato rozmanitost v jednotě se musí pozorovateli jasně jeviti, aby se v ní mohl kochat. Jsou ovšem

různé stupně krásna, každá bytost má podle své přirozenosti určitý stupeň k-y. Základ k-y je v předmětech samých. Jednostrannost empiristů i idealistů v oboru estetiky působí nepřekonatelné obtíže, kdežto pojetí k-y jako středního členu mezi pouhým bytím a pouhou činností usnadňuje veškeru estetiku jako vědu o krásnu a umění. Srv. estetika.

Lit.: Mirko Novák, Vznik pojmu krásna v řecké filosofii (1932); W. Schuller-Söldel, Das Gesetz der Schönheit (1925).

Krates z Athén, kolem 270 př. Kr., žák Polemonův, zástupce starší akademie.

Krates z Theb, kolem 320 př. Kr., cynik, žák Diogena ze Sinope, manžel Hipparchie.

Kratina, Ferdinand, * 7. V. 1885, čes. psycholog, docent Masarykovy univ., zástupce tvarové psychologie. Sp.: Eidetická vloha u mládeže (1930), Studie z tvarové psychologie (1932), Úvod do celostní a tvarové psychologie (1935).

Kratochvíl, Josef, * 9. III. 1882, český filosof novoscholastického (novoidealistického) směru, snaží se o synthesesu moderní filosofie s filosofií věků. Spisy: Vývoj problému Boha ve filosofii řecké před Sokratem (1905), Problém duše v řecké filosofii (1906), Záhada spiritismu (1907), Záhada Boha ve filosofii antické (1908, 2. v. 1920), Pojem a význam mystiky (1908), Dnešní otázky filosofické (1909), Časové úvahy filosofické (1913), Věda a víra ve filosofii středního věku (1914), Otázky a problémy (1916), Filosofické essaye (1921), Úvod do filosofie (1910, 3. v. 1922), Filosofie středního věku (1924), Přehledné dějiny filosofie (1924), Filosofická propedeutika (1925), Problém mystické intuice ve filosofii středního věku (1926), Nové essaye filosofické (1927), Meditace věků. Dějinný vývoj filosofického myšlení I.—IV. (1927—32, I. sv. 2. v. 1935). Novoscholasticism (1930), Otázky pedagogické (1930), Základní směrnice křesťanské nauky sociální (1931), Základy filosofie věků (I., 1933), Problém politické moci ve filosofii scholastika XVI. stol. Fr. Suareza (1933), Záhada mystického nazírání v novější scholastice (1936). Přeložil Senekovy rozhovory „O duševním klidu“, „O krátkosti života“, „O blaženém životě“, sv. Augustina Aurelia rozhovor „O blaženém životě“ a Dantův „Nový život“. Vydával s V. Bitnarem a E. Pacovským liter.-filosofickou revui „Meditace“ (1908 až 1911), od r. 1912 rediguje měsíčník pro filosofii a pedagogiku „Vychovat. listy“ a „Knihovnu Pedagogické akademie“.

Lit.: Filosofický sborník, věnovaný moravskému filosofu Dru Jos. Kratochvílovi k 50. narozeninám (1932).

Kratylos, učitel Platonův, stoupenec Heraklitův.

Kraus, Oskar, * 24. VII. 1872, prof. něm. univ. v Praze, brentanovec. Sp.: Zur Theorie des Wertes (1901), Die Lehre von Lob, Lohn, Tadel u. Strafe bei Aristoteles (1905), Das Recht zu strafen (1911), Anton Marty, s. Leben u. s. Werke (1916), Franz Brentano (1919), Der Machtgedanke und die Friedensidee in der Philosophie der Engländer (1926).

Krause, Karl Christian Friedrich, 6. V. 1781—27. IX. 1832, zakladatel panentheismu: Všecko je a žije v Bohu, s ním a jím. Sp.: System der Sittenlehre (I., 1810), Urbild der Menschheit (1811), Vorlesungen über das System der Philosophie (1828), Vorlesungen über die Grundwahrheiten der Wissenschaft (1829), Die absolute Religionsphilosophie (1834—43), Geist der Geschichte der Menschheit (sv. I. 1843), Das System der Rechtsphilosophie (1874).

Lit.: L e o n h a r d i, K. Chr. Fr. K.-s Leben und Lehre (1902); Th. S c h n e i d e r, K. als Geschichtsphilosoph (1907).

Kreacianismus (n. *Theorie der Schöpfung*, f. *théorie de la création*, a. *creationism*), učení, že duše od Boha stvořená spojuje se s tělem krátce před zrozením nebo při zrození těla. Hlásali jej sv. Augustin, sv. Tomáš Akv., Lotze a j. Opakem je traducianismus (v. t.).

Lit.: A. T i t i u s, Natur und Gott (1926).

Kreibig, Josef Klemens, 18. XII. 1863—8. XI. 1917, rak. filosof, stoupenec Brentanovy školy, zabýval se zejména psychologií myšlení a logikou. Sp.: Geschichte u. Kritik des ethischen Skeptizismus (1896), Die Aufmerksamkeit als Willenserscheinung (1897), Die fünf Sinne des Menschen (1901, 3. v. 1917), Psychologische Grundlegung eines Systems der Werttheorie (1902), Die intellektuellen Funktionen (1909).

Krejčí, Frant., 21. VIII. 1858—24. V. 1934, čes. filosof a psycholog, hlavní představitel českého pozitivismu; metafysiku vůbec odmítá, náboženství pojímá čistě anthropologicky, stejně tak neuznává svobody vůle a absolutních mravních norem. Jeho psychologie, založená na biologii a vycházející z psychofysického paralelismu a trojstránkovosti duševních jevů, je dnes překonána. Hl. sp.: Psychologie I—VI. (1897 až 1926), Filosofie přítomnosti (1904), Filosofie posledních let před válkou (1918), Posit. etika (1922), Základy vědeckého systému psychologie (1930). Vedle toho napsal řadu menších prací, většinou polemických: Element psychologický (1890), Zákon associační (1897), Bedřich Nietzsche (1902), Aug. Smetana v boji o náboženství (2. v. 1908), Positivism a výchova (1906), Svoboda vůle a mravnost (1907), David Bedřich Strauss (1908), O monismu (1914), Filosofické základy mravní výchovy (1920), Moderní člověk a mravnost (1921), Kritische Blicke auf den gegenwärtigen Stand des philos. Denkens in Böhmen (1925), O Masarykovi (1927), Politika a mravnost (1932). Od r. 1900 až do své smrti redigoval Českou mysl.

Lit.: A. K l i m t, F. K. (1918); Gustav T i c h ý, Považa filosofie Frant. Krejčího (N. D. XXV. 1918); Sborník k 70. narozeninám F. K. (1928); Em. R á d l, Prof. dr. Fr. Krejčí (Č. M. 1928); Jos. K r á l, Frant. Krejčí (1936).

Kremer, Józef, 1806—2. VI. 1875, polský filosof; od hegelismu, z něhož vyšel, se později značně odchýlil přechodem k theismu. Sp.: Wyklad systematyczny filozofji (2 sv., 1849—52).

Kresby dětské jsou důležitou pomůckou studia psychologie dětství. Podávají východiska vývojezpýtná. Stadia těchto kreseb jsou: 1. předběžné čmárání, 2. hrubé hledání obrysů jako obraz viděného (od

4. roku), 3. počátek chápání souvislostí a jednotlivostí (od 7. roku), 4. napodobování skutečnosti (Meumann-Kerschensteiner).

Lit.: Ondrůjová, Dětská kresba (1930); Rud. Čermák, Obsah spontánních kreseb dětských (1927) a Kreslířský vývoj dítěte v době předškolní (1927).

Kresby divochů rozřídí Wundt na stupeň ideografický, znázorňující představy, a na stupeň fysiografický, podávající pozorování přírody.

Kretinismus je zvláštní forma idiotismu (v. t.), způsobená poruchou činnosti štítné žlázy; vyskytuje se zvláště v hornatých krajinách a je spojena zároveň se značným tělesným znetvořením, zejm. s trpasličím vzrůstem, anomaliemi lebky a okončetin, voletem, nedostatečně vyvinutým pohlavním ústrojím.

Lit.: Schlagenhauer-Wagner v. Jauregg, Beiträge zur Ätiologie u. Pathologie des endemischen Kretinismus (1910).

Kretschmer, Ernst, * 8. X. 1888, něm. psychiatr, vynikl pracemi z lékařské psychologie, zejm. zkoumáním vztahu tělesné konstituce k duševnímu založení člověka. Sp.: Körperbau und Charakter (1921, 9.—10. v. 1931), Medizinische Psychologie (1922, 4. v. 1930), Über Hysterie (1923, 2. v. 1927), Geniale Menschen (1929).

Kries, Johannes, 6. X. 1853—30. XII. 1928, něm. fyziolog a psycholog. Díla: Psychologie der Gesichtsempfindungen (1897 a n.), Psychologie d. Urteile (1899), Allg. Sinnesphysiologie (1923).

Kriminální psychologie (n. *Kriminalpsychologie*, f. *psychologie criminelle*, a. *psychology of crime*) zabývá se duševností zločinců. — Dílem sbírá údaje statistické a pozorování o vztahu zločinnosti k manželství, pohlaví, stáří a požívání alkoholu, dílem zabývá se svědeckými výpověďmi zločinců, jejich oblíbenými zločiny, povoláním, vlivy společnosti a roční doby na zločinnost.

Lit.: Jos. Šejnoha, Kriminální psychologie (1930); H. Gross, Kriminalpsychologie (1898); Pollitz, Die Psychologie des Verbrechers (1925).

Kriminální psychopathologie zkoumá chorobné příčiny, základy a formy zločinu a zločince, a hodnotí je s hlediska psychiatrického.

Lit.: Krafft-Ebing, Lehrbuch d. gerichtl. Psychopathologie (3. v. 1899); K: Birnbaum, Kriminalpsychopathologie (2. v. 1931).

Kriminologie (n. *Kriminologie*, f. *criminologie*, a. *criminology*), vědecké zkoumání o zločinu a jeho vnitřních příčinách, zahrnující v sobě všechny speciální obory kriminalistiky.

Lit.: Garofalo, Criminologia (2. vyd. 1891); Lombroso, L'uomo delinquente (6. vyd. 1924); H. Gross, Handbuch f. den Untersuchungsrichter (7. vyd. 1922); E. H. Sutherland, Criminology (1924); W. Sauer, Kriminalsoziologie (1933). Archiv f. Kriminologie (od r. 1898).

Krise, těžká doba, rozhodující okamžik, svízelný stav, ideový zmatek; v nár. hospodářství poruchy mezi výrobou a spotřebou, jež zasahují celé vrstvy občanstva.

Kriteriologie, jiný název pro noëtiku (v. t.).

Kriterium (n. *Kriterium*, f. *critérium*, a. *criterion*), značka, zkušební prostředek k rozlišení pravdy od bludu, hledisko, měřítko při posuzování. **K.** pravdy hledali stoikové v představě předmětu, jak se jeví člo-

věku, epikurejci v rozkoši, jiní v instinktu, ve víře, v užitečnosti, praktičnosti a pod.

Kriticismus (n. *Kritizismus*, f. *criticisme*, a. *criticism*), filos. hledisko, jež zkoumá nejprve všechny podmínky poznání pravdy a potom ji teprve přijímá. **K.** stojí mezi dogmatismem a skepticismem. Kdežto prvý uznává bez další kritiky určité obecné principy za naprosto jisté a z nich vyvozuje pak další své these, druhý předem již pochybuje o možnosti dojítí pravdy a jistoty vědění vůbec. **K.** metodologicky pochybuje o větách apriorních, hledaje náležitý jejich základ v podmínkách lidské mohutnosti poznávací. Speciálně se tak nazývá filosofie Kantova, jež hleděla určit hranice a meze lidského poznání. Sr. Kant.

Lit.: C. G ö r i n g, System d. kritischen Philosophie (1874—75); R i e h l, Der philosophische Kritizismus (2. resp. 3. vyd. 1924—26); E. A. Greening L a m b o r n, The rudiments of criticism (2. v. 1931); J. L e h m a n n, Geschichte der nachkantischen Philosophie. Kritizismus u. krit. Motiv in den philos. Systemen d. 19. u. 20. Jh. (1931). Srv. též lit. u hesla Kant.

Kritičnost, analytická schopnost, rozbíravost, soudnost.

Kritika (n. *Kritik*, f., a. *critique*), posouzení, zkoumání nějakého díla podle určitých pravidel, měření kulturních projevů lidských podle jistých norem. **K.** p o z n á n í neboli noëtika (v. t.) zkoumá obsah i dosah našeho poznávání, přihlížejíc k možnosti, hranicím, zdrojům i hodnotě lidského poznávání. Jde jí o objektivní kriteria pravdivosti poznání. **K.** v ě d e c k á vyšetřuje hodnotu zpracování zkoumané skutečnosti a zjišťuje věrohodnost dat, jež tvoří látku vědeckého výzkumu. Každá **k.** jest v podstatě rozborná, analysujíc hodnotu a pravdivost skutečnosti. Rozeznává se **k.** textová (filologická a dějezpytná), **k.** literární, d i v a d e l n í, h u d e b n í, f i l m o v á atd.

Lit.: F. X. Š a l d a, Duše a dílo (1913); Arne N o v á k, Kritika literární (2. vyd. 1925); Ot. F i s c h e r, Duše a slovo (1929).

Kritolaos, řec. filosof z 2. stol. př. Kr., peripatetik, stoupenec Aristotelův.

Krlín, Josef, * 22. VIII. 1895, čes. filosof, novothomista. Sp.: Návrat vzdělců (1930); redigoval Sborník k 700. výročí sv. Tomáše Akv. (1925).

Krokodil, sofisma, založené na dvojím užití pojmu pravda: Krokodil uloupil matce dítě a slíbil jí, že jí je vrátí, když mu o tom řekne pravdu. Na matčino prohlášení, že jí dítě nevrátí, odpověděl krokodil, že jí dítě nevrátí v žádném případě; mluvila-li pravdu, na základě její výpovědi, nemluvila-li pravdu, ve smyslu jejich smlouvy. Na to odpověděla matka: Dítě musím dostat v každém případě; řekla-li jsem pravdu, ve smyslu naší smlouvy, v opačném případě na základě své výpovědi.

Lit.: Vlad. S v o b o d a, Sofismata Antistrefon a Krokodil (Č. M. X., 1909); Herm. B a r g e, Der Horn- u. Krokodilschluß (Arch. f. Kulturgesch. XVIII, 1927).

Królikowski, Ludwik, 1799—1878, polský mesianista.

Kropotkin, Pjotr Aleksejevič, 9. XII. 1842—8. II. 1921, ruský revolucionář, význačný zástupce komunistického anarchismu; odmítá každou autoritu a hlásá „nezávaznou“ morálku, založenou na vědomí

příslušnosti ke kolektivu. Sp.: Paroles d'un révolté (1884), The scientific basis of anarchy (1887), La conquête du pain (1888), L'anarchie, sa philosophie, son idéal (1896), Modern science and anarchism (1903, přel. do č.), Řeči revoljucioněra (1906).

Lit.: V. B o r e k, K. (1923).

Krueger, Felix, * 10. VIII. 1874, něm. filosof a psycholog, hlasatel celostní psychologie; pracuje též v psychol. vývojové a psych. tónů. Sp.: Die Theorie der Konsonanz (1906), Über Entwicklungspsychologie (1915), Der Strukturbegriff in der Psychologie (1924), Über psychische Ganzheit (1926), Das Wesen der Gefühle (1928).

Lit.: R. O d e b r e c h t, Gefühl u. Ganzheit. D. Ideengehalt d. Psychol. Felix K-s (1929).

Krug, Wilhelm Traugott, 22. VI. 1770—12. I. 1842, něm. filosof, kantovec. Sp.: Allgem. Handwörterbuch der philos. Wissenschaften (5 sv., 1827—34), Fundamentalphilosophie (1803), Handbuch der Philosophie (2 sv., 1820—21).

Krupiński, Franciszek, 1836—1898, polský filosof, positivist. Sp.: O filozofji w Polsce, Przyszłość filozofji, Szkoła pozytywna, Nasza historjozofja, Logika i metafizyka.

Kryptografie je hledání skrytých myšlenek z toho, co někdo v zamyšlení neuvědoměle napsal. Bývají to představy podvědomé, mnohdy důležité pro poznání duševního stavu.

Kryptomnesie týká se vzpomínek, vědomému životu lidí zvláště k záhadnostem nakloněných, obyčejně ne patrných, které objevují se pak za určitých okolností (mediumistické vise).

Křesťanská filosofie, jež se ve středním věku vyvinula z filos. bohoslovné, značí filosofii, jež se sice v podstatných svých bodech zrodila z křesť. theologie a slouží jí za vědeckou průpravu, postupuje však úplně podle zásad a zákonů přirozeného lidského poznání a snaží se o vědecké poznání věcí z jejich nejvyšších příčin přirozeným světlem rozumu. Duch lidský, toužící po vyzkoumání nejvyšších příčin a důvodů věcí, hledá soulad mezi výtežky věd odborných a věrou náboženskou, soulad mezi pravdou rozumovou a zjevenou. Cílem snahy je všeobecné pojetí světa a života, jež by odpovídalo stejně požadavkům rozumu jako potřebám srdce. Křesťanský filosof je naplněn přesvědčením, že věda a víra křesť. si neodporují, nýbrž se spíše vzájemně doplňují. Srv. novoidealismus, novoscholasticismus, novothomismus.

Lit.: J o s. U h l m a n n, Die Existenzberechtigung einer christlichen Philosophie (1922).

Křesťanská věda v. Christian science.

Křesťanská výchova liší se od antické i židovské tím, že pokládá každého člověka za obraz boží a hlásá rovnost všech lidí před Bohem. **K. v.** posvěcuje rodinný život, dávajíc ženě i dětem jejich přirozená práva; žádá v první řadě výchovu v rodině a její pokračování ve školách. Výchova dětí jest svatou povinností rodičů a proto musejí žádati, aby též výchova školní se děla v duchu křesťanském.

Křesťanství (n. *Christentum*, f. *christianisme*, a. *christianity*), náboženství založené na víře v Ježíše Krista a na jeho učení. **K.** jest určeno všemu lidstvu, proto se neomezuje na určité místo, nýbrž hlásá pravdy, jež povznášejí každého, kdo je s věřící myslí přijímá. **K.** je tedy náboženstvím obecným, světovým, pro všechny doby, neboť Kristus slíbil zůstatí duchem svým po všechny časy se svými stoupenci. **K.** naplnilo svět svým požehnáním, neboť rozřešilo životní záhady, rozšiřuje mravní ctnosti, otvírá cestu k životnímu klidu a blaženosti. **K**-ím byla uctěna chudoba, zušlechtěna práce, odstraněno otroctví, žena povznesena. **K.** děkuje svět za pravé dobro i osvětu, neboť ono povznáší člověka a zmirňuje jeho utrpení životní. Cílem jeho jest osvobození člověka z pout hříchu a přiblížení k Bohu.

Lit.: E. R á d l, Křesťanství po válce ve světě a u nás (1925); J. L. H r o m á d k a, Křesťanství a myšlení v životě (1931); J. M a u s b a c h, Die Kirche u. die mod. Kultur (3. vyd. 1923); M. J. S c h e e b e n, Die Mysterien des Christentums (1865 a č.); P. B a t i f f o l, L'église naissante et le catholicisme (1909); H. S t r a u b i n g e r, Grundprobleme der christl. Weltanschauung (1911); F. S a w i c k i, Die Wahrheit des Christentums (1911, 8. v. 1924).

Křišťálové zření (n. *Krystallsehen*, f. *cristalloscopie*, *vision au cristal*, a. *crystal vision*). Patřením na křišťál uspávají se Indové a vídají v tomto somnambulním stavu obrazy, náležející věcem budoucím.

Kříž, Ant., * 1889, čes. filosof katol., novoscholastik, Sp.: Aristoteles pedagog (1931), Teleologie a mechanismus u Aristotela (1932), Výchova k práci na střední škole (1934); filos. články ve Filos. revui a Vychovat. listech.

Křížení logické (n. *logische Kreuzung*) značí vzájemný poměr dvou pojmů, jež mají částečně společný rozsah.

Kubálek, Josef, * 13. XII. 1876, čes. pedagog, zabývá se hlavně didaktikou elem. třídy. Vedle slabikářů a početnic napsal: Vyučování ve třídě elementární (8. v. 1932), Dítě šestileté (1921), Výzkum dětí ve třídě elementární (1926), Naše slabikáře (s J. Hendrichem, 1929), O praktickém vzdělání učitelském (1932) a m. j.

Kudrnovský, Alois, * 20. VI. 1875, čes. katol. filosof a theolog. Sp.: Spiritismus (1908), De essentia Dei (1910), Okultní vědy se stanoviska křesťanského (1923), Einsteinova teorie relativity a apologetické otázky (1924), Idea Boha ve filosofii a životě Tomáše Akv. (1924), Záhady spiritismu (1925), O náboženství (1934).

Külpe, Oswald, 3. VIII. 1862—30. XII. 1915, něm. filosof a psycholog, kritický realista; založil nový způsob psychol. badání o myšlení. Díla: Lehre vom Willen (1888), Theorie der sinnlichen Gefühle (1893), Psychologie und Medizin (1912), I. Kant (3. v. 1912), Die Realisierung (3 sv., 1912—1923), Grundriss der Psychologie (1893), Einleitung in die Philosophie (1895, 12. vyd. 1928, přel. do češt.), Die Philosophie der Gegenwart in Deutschland (6. v. 1927), Vorlesungen über Psychologie (1920), Grundlagen der Ästhetik (1921).

Lit.: F. Č á d a, Filosof a psycholog O. Külpe (N. D. XXIII., 1916).

Kultura (n. *Kultur*, f. *culture*, *civilisation*, a. *culture*), vzdělání, zušlechťování, zdokonalení člověka, aby se stále lépe znal a ovládal. **K.** nezáleží v tom, čemu se člověk do té chvíle naučil, nýbrž ve schopnosti rozuměti novým věcem ve světle starších, mysletí svou hlavou, správně a rychle se rozhodovati. V odvozeném slova smyslu značí **k.** stav pěstění i obsah pěstěných hodnot. Nesprávně se řeší smysl **k-y**, když se ztotožňuje s pěstěním hodnot pouze pozemských, nebo když se **k.** omezuje jenom na určité hodnoty, jako jsou věda (osvícenství), mravnost (etická **k.**), umění (esteticismus), technika a hospodářství (technicismus, socialismus), tělesné zdraví, síla a krása (tělesná **k.**) a pod. Rozlišuje-li se **k.** a civilisace, tu značí tato pouze vnější technicko-hospodářskou stránku **k-y**, kdežto **k.** ve vlastním slova smyslu se omezuje na duchovní a mravní hodnoty. Kulturní vloha je dána člověku jeho vlastní přirozeností. Dnešní přehnané zdůrazňování technicko-hospodářské stránky **k-y** se současným znehodnocováním osobnosti, jak to spatřujeme v bolševismu, jest opravdovým nebezpečím skutečné **k-y**.

Lit.: Leop. Ziegler, *Das Wesen der Kultur* (1903); Kriek, *Persönlichkeit und Kultur* (1910); Georg Burckhardt, *Geschichte des Kultur- u. Bildungsproblems* (1922); E. v. Soden, *Christentum und Kultur* (1935).

Kulturní filosofie (n. *Kulturphilosophie*), hloubání o dějinách kultury, kult. psychologii a sociologii, kritický rozbor podstaty, podmínek a struktury kulturních zařízení a hodnot. Kulturní psychologie zkoumá duševní faktory, kult. sociologie sociální působení, kult. metafyzika pokouší se o vysvětlení kultury. Sr. filosofie dějin, hodnota.

Lit.: Jonas Cohn, *Der Sinn der gegenwärtigen Kulturphilosophie* (1914); G. Simmel, *Der Konflikt der modernen Kultur* (3. vyd. 1926); Karl C. Schneider, *Die Periodizität des Lebens und der Kultur* (1926); Spranger, *Die Kulturzyklentheorie und das Problem des Kulturverfalls* (1926); Albert Schweitzer, *Kulturphilosophie* (2 sv., 1925—26); Hans Freyer, *Theorie des objektiven Geistes. Eine Einleitung in die Kulturphilosophie* (2. v. 1928).

Kulturní psychologie, věda o duševních základech a podmínkách kultury, zabývá se psychickými jevy, jež mají vliv na vytváření duchovních hodnot, na př. etických, estetických, náboženských a pod.

Lit.: A. Vierkandt, *Die Stetigkeit im Kulturwandel* (1908); R. Müller-Freienfels, *Psychologie der Kunst* (1923); Girsensohn, *Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens* (1921); Gruehn, *Das Werterleben* (1924); V. Hellpach, *Psychologie der Umwelt* (1925).

Kult(us) (l. *cultus*, n. *Kultus*, f. *culte*, a. *cultus*), název pro vnější úkony, jimiž věřící vzdává poctu Bohu, tedy obřady, oběti, svátosti, modlitby atd. **K.** osob, uctívání hrdinů, vůdců, spisovatelů atd.

Kunte, Ladislav, * 22. IV. 1874, novinář a sociolog, volnomyšlenkář. Sp.: *Církev a škola* (1910), *Socialisace* (1919), *Vznik nového náboženství* (1920), *Náboženství, socialism, národ* (1923).

Kvačala, Ján, 5. II. 1862—9. VI. 1934, slovenský ev. theolog, vynikající komeniolog. Hl. sp.: *J. A. Comenius, sein Leben u. seine Werke* (1892, přel. do č.), *Analecta Comeniana* (1912), *J. A. Komenský, jeho osobnost a sústava vedy pedagogickej* (1914, 2. v. 1921). Dále napsal: *Th. Campanella* (1910), *Wiklef a Hus ako filosofi* (1924) a j.

Kvalita (l. *qualitas*, n. *Qualität*, f. *qualité*, a. *quality*), jakost věcí, způsob, jakým se jeví určitá bytnost: určuje se jí podstata věci buď sama v sobě nebo vzhledem ke své činnosti. Kvality těles jsou primární, bez nichž těleso nemůže existovati, sekundární, jež se mu připisují jenom vzhledem k vnímacímu individuu (na př. barva, chuť atd.). V logice **k.** soudu je jeho klad a zápor; v psychol. obsah počítku.

Kvantifikace predikátu značí omezení pojmového rozsahu predikátu tak, že se rovná pojmovému rozsahu přísudku, takže soud se stane rovnicí mezi subjektem a predikátem. Na tomto základě je vybudována t. zv. identitní teorie soudu, podle níž je schema soudu $S = S$.

Kvantita (l. *quantitas*, n. *Quantität*, f. *quantité*, a. *quantity*), kolikost, vlastnost hmoty, jež se jeví v její rozsažnosti. **K**-tivní názor světový hledí převést základní rozdíly jakostní na velikostní, na veličiny měřitelné. V logice značí **k.** rozdíl obecných, částečných a jedinečných soudů.

Kvietismus (n. *Quietismus*, f. *quiétisme*, a. *quietism*) vidí životní ideál v klidu, v rovnováze mezi slastí a utrpením; blíží se mysticismu (v. t.).

Kvintesence (n. *Quintessenz*, f., a. *quintessence*), pův. pátý prvek, éter; později nejjemnější výtazek věci, který obsahuje její nejlepší vlastnosti.

Kymografion je přístroj k měření tepu, dýchání, pochodů reakčních a p. Skládá se hlavně z válce ovinutého černým papírem nebo načerněného sazemi, který se otáčí strojem. Na papíře jsou hrotem, který zakončuje řadu přístrojů na lidském těle (ruce, prsou a p.) připevněných, zaznamenávány v křivkách obyčejně klikatých jednotlivé pohyby a oddíly skupin projevovalých.

Kynikové, stoupenci filos. Antisthenovy, jež vyvrcholila v pohrdání všemi vymoženostmi. Odtud cynismus (v. t.).

Kyrenaikové, stoupenci filosofa Aristippa z Kyreny, hlásali hedonismus (v. t.).

L

Laas, Ernst, 16. VI. 1837—25. VII. 1885, něm. pozitivista a relativista. Hl. sp.: *Idealismus und Positivismus* (3 sv., 1879—84).

Lit.: O L-ovi psali disertace Hanisch (1902), Gjurits (1902) a Jakob Koh n (1907).

Laberthonnière, Lucien, 5. X. 1860 —6. X. 1932, franc. filosof křesťanský, jeden z hlavních zástupců imanentní teorie. Hl. spisy: *Essais de philosophie religieuse* (1903), *Le réalisme chrétien et l'idéalisme grec* (1904), *Dogme et théologie* (1908), *Positivisme et catholicisme* (1911), *Théorie de l'éducation* (1923).

Lit.: H. Plat z, *Geistige Kämpfe im modernen Frankreich* (1922); E. Castelli, *Laberthonnière* (1927).

Laboretismus je poválečné úsilí o vyrovnání kapitalistické techniky s mravním názorem na práci. Vědecká organizace práce má být vedena též ohledy etickými, čímž by přispěla ke zvýšení kulturní úrovně lidstva. Výraz **L.** pochází od V. Verunáče.

Lit.: Laboretismus (sborník, 1934).

Labriola, Antonio 2. VII. 1843—2. II. 1904, ital. filosof, dospěl od hegelismu k historickému materialismu Marxovu a Engelsovu; filosofii ideí chtěl nahraditi filosofii věcí. Sp.: *La dottrina di Socrate* (1871), *Del concetto della libertà* (1878), *I problemi della filosofia della storia* (1887), *Del socialismo* (1889), *Saggi intorno alla concezione materialistica della storia* (3 sv., 1896—98), *Del materialismo storico* (1902), *Riforme e rivoluzione sociale* (1904).

Lit.: S. D i a m b r i n i-P a l a z z i, *Il pensiero filosofico di A. L.* (1923).

La Bruyère, Jean de, 16. VIII. 1645—10. V. 1696, franc. moralista, proslul svým překladem Theofrastových Charakterů, k němuž připojil výstižnou charakteristiku své doby: *Les caractères de Théophraste, traduits du grec, avec les caractères ou les mœurs de ce siècle* (1688 a. č., přel. do češt.). Z jeho pozůstalosti byly vydány *Dialogues posthumes sur le quietisme* (1699).

Lit.: P e l l i s s o n, *La Bruyère* (1892); M. L a n g e, *La B.* (1909).

Labyrintový pokus pochází od Thorndika a užívá se ho ke zkoumání smyslu prostornosti u zvířat. Je to drátěná past s mnoha chodbičkami, které jednak do sebe ústí, jednak však také jsou „slepé“. Vycházejí ze středu a ústí ven. Zkoumá se, jak brzy najde si zvíře cestu z labyrintu ven nebo zvenčí do středu. Lákadlem je žrádlo.

Lacombe, Paul, 1834—1919, franc. historik a sociolog; je stoupencem umírněně kolektivistického pojetí dějin, sociologii zakládá na psychologii. Sp.: *De l'histoire considérée comme science* (1894), *La psychologie des individus et des sociétés selon Taine* (1906), *Taine historien et sociologue* (1909).

Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus, 250—325, zvaný křesť. Cicero pro krásnou latinu, pokusil se o soustavu křesť. učení. Sp.: *Institutiones divinae, De mortibus persecutorum*.

Lit.: R. P i c h o n, *Lactance* (1901); J. S i e g e r t, *Die Theologie des Apologeten L. in ihrem Verhältnis zur Stoa* (1919).

Ladd, George Trumbull, 19. I. 1834—8. VIII. 1921, severoamer. filosof, hlásal metafysický personalismus. Sp.: *Elements of physiological psychology* (1887), *Psychology, descriptive and explanatory* (1894), *Philosophy of the mind* (1895), *Philos. of knowledge* (1897), *A theory of reality* (1899), *Philosophy of religion* (2 sv., 1905), *Knowledge, life and reality* (1909).

Ladiver, Eliáš, 1633—1686, slovenský evang. theolog a filosof; ve své filosofii vycházel z Melanchtona a Aristotela. Sp.: *Institutiones philosophiae moralis* (1667), *Summula logicae* (1671), *Symperasmata in philosophiam rationalem* (1679), *Summa metaphysicae Aristotelicae* (1685).

Laforêt, Nicolas Joseph, 23. II. 1823—26. I. 1872, profesor morální filosofie v Lovani, stoupenec tradicionalismu. Hl. sp.: *Etudes*

sur la civilisation europ. (1850), Philosophie morale (1855), Pourquoi l'on ne croit pas? (1864), Histoire de la philosophie (1866—67).

Lagarde, Paul Anton de, 2. XI. 1827—22. XII. 1891, něm. orientalista a kulturní filosof, odpůrce materialismu a liberalismu. Pro kult. filosofii jsou důležité zejm. jeho *Deutsche Schriften* (2 sv., 1878—81); vedle toho napsal četné spisy filologické a theologické.

Lit.: R a h l f s, L-s wissenschaftl. Lebenswerk (1928).

Lagerborg, R., * 1874, finský filosof. Sp.: *La nature de la morale* (1903), *Das Gefühlsproblem* (1905), *Die platonische Liebe* (něm. 1926).

Lachelier, Jules, 27. V. 1832—16. I. 1918, fr. filosof, vyšel z Kantova kriticizmu a dospěl k hledisku, jež nazval spiritualistickým realismem, čímž chtěl naznačiti, že pravá skutečnost není mimo nás, nýbrž v našem nitru. Sp.: *Du fondement de l'induction* (1871), *Psychologie et métaphysique* (1885).

Lit.: G. S é a i l l e s, La philosophie de J. L. (1920); E. B o u t r o u x, Jules L. (v *Revue de métaphysique* 1921).

Laicismus, hnutí, vzniklé ve Francii, jehož světový názor vychází z přesvědčení o svrchovanosti jedince; žádá naprostou nezávislost na náboženství, odluku církve od státu a vyúsťuje v úplné bezvěrectví.

Lit.: M. L i g o t, Laïcisme et laïcité (1927); L. M a g n i n, Laïcisme et laïcité (1930); K. A d a m, Christus und der Geist des Abendlandes (1928).

Laická morálka, mravouka bezkonfesní, necírkevní, beznáboženská.

Lit.: J o s. N o v o t n ý, Laická morálka (1920).

Laická škola, opak školy konfesijní (v. t.) vylučuje vliv náboženství a církví nejen ve výchově, ale i v soustavě vyučovací. L. š. chce býti školou beznáboženskou, ale fakticky je vždy školou protináboženskou; pokročilejší státy (Anglie, Belgie, Francie, Holandsko, Spojené státy atd.) podporují proto vedle veřejných, státních škol laických soukromé školy konfesijní, aby nebyla porušena svoboda rodičů při výchově dětí. V jiných státech demokratických je zavedeno sice ve škole vyučování náboženství, ale jenom relativně, na přání rodičů. Diktatury řeší školskou otázku podle své vůle. SSSR provedl úplnou laicisaci školství a zakázal i jakékoliv soukromě organizované vyučování náboženství. Itálie zase zavedla nejen povinné vyučování nábož. na obecných a středních školách, nýbrž se žádá, aby náboženský duch pronikal i všechnu ostatní výchovu a vyučování.

Lit.: O t. K á d n e r, Vývoj a dnešní soustava školství (I.—III., 1929—33).

Laird, John, * 17. V. 1887, skotský filosof, novorealista. Sp.: *Problems of the self* (1917), *A study in realism* (1920), *The idea of the soul* (1924), *Our minds and their bodies* (1925), *A study in moral theory* (1926), *Modern problems in philosophy* (1928), *The idea of value* (1929), *Knowledge, belief and opinion* (1930), *Morals and western religion* (1931).

Lakomství (n. *Geiz*, f., a. *avarice*) je nezřízená touha po majetku a vášnivé lpění na něm; lakomec se nehrozí ani nečestných prostředků k získání majetku, a ve své nemístné šetrnosti zachází tak daleko, že si odpírá i nutné potřeby. Poněvadž l. vykonává nepříznivý vliv na

povahu člověka, ba vede často i k zločinu, nazývá je bible kořenem všeho zla.

Lalande, André, * 19. VII. 1867, franc. filosof, aktivistický racionalista, kritik evolucionismu. Sp.: *Lectures sur la philosophie des sciences* (1893), *De la dissolution opposée à l'évolution dans les sciences physiques et morales* (1899), *Les illusions évolutionnistes* (1899, 2. v. 1930), *Essai de catéchisme moral* (1915, přel. do č.), *Précis raisonné de morale pratique* (1907), *La théorie de l'induction et de l'expérimentation* (1929); vydal obsáhlý *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* (4. v. ve 3 sv., 1932).

Lalo, Charles, * 24. II. 1877, franc. estetik; estetiku pojímá s hlediska pozitivisticko-sociologického a domnívá se, že estetický jev je vedle subjektivních podmínek určován podmínkami historickými a sociálními. Sp.: *Esquisse d'une esthétique musicale scientifique* (1908), *L'esthétique expérimentale contemporaine* (1908), *Les sentiments esthétiques* (1910), *Introduction à l'esthétique* (1912), *L'art et la vie sociale* (1921), *La beauté et l'instinct sexuel* (1922, přel. do č.), *L'art et la vie morale* (1922), *La faillite de la beauté* (1922), *Notions d'esthétique* (1925), *L'art exprime-t-il la vie?* (1927).

Lalofobie (n., f. *lalophobie*, a. *lalophobia*), bázeň před mluvením, vyskytující se ponejvíce u koktavých.

Lamaismus značí zvláštní formu buddhismu v Tibetu a Mongolsku, který v těchto krajích splynul s původním čarodějnickým náboženstvím.

Lit.: W a d d e l l, *The Buddhism of Tibet or Lamaism* (1895), A. H. F r a n c k e, *Geistesleben im Tibet* (1925), D. M a c d o n a l d, *The land of the Lama* (1929); G. T u c c i, *Indo-tibetica* (1932).

Lamarckismus (n. *Lamarckische Lehre*, f. *Lamarckisme*, a. *Lamarckism*) je vývojová nauka, podle níž užívání neb neužívání ústrojů způsobuje rodové změny; hlásá dědičnost získaných vlastností. Jejím původcem jest Jean Baptiste Lamarck (1744—1829).

Lit.: E. R á d l, *Lamarck a jeho následníci* (Č. M. VII., 1906); Adolf W a g n e r, *Geschichte des Lamarckismus* (1908); E. P e r r i e r, *Lamarck* (1925); P a c k a r d, *L. the founder of evolution* (1902); F. A l v e r d e s, *Das Lebenswerk L-s* (1929).

Lambert, Johann Heinrich, 26. VIII. 1728—25. IX. 1777, něm. fysik a filosof; ve svých filos. názorech se blíží Leibnizovi. Snažil se filos. metodu sloučiti s matematickou, čímž chtěl dospět k vysvětlení apriorních předpokladů poznání. Fil. sp.: *Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung vom Irrtum und Schein* (2 sv., 1764), *Anlage zur Architectonik oder Theorie des Einfachen und Ersten in der philos. Erkenntnis* (2 sv., 1771).

Lit.: O. B a e n s c h, *J. H. L-s Philosophie und seine Stellung zu Kant* (1902); L o r e y, L. (1929).

Lamennais, Hugues Félicité Robert de, 19. VI. 1782—27. II. 1854, franc. filosof a theolog, katol. kněz, hlásal tradicionalismus (v. t.). Sp.: *Essai sur l'indifférence en matière de religion* (4 sv. 1817—23), *La religion considérée dans ses rapports, avec l'ordre politique et civil*

(2 sv. 1825—26), *Paroles d'un croyant* (1833, přel. do češt.), *Esquisse d'une philosophie* (4 sv. 1841—46).

Lit.: P. Janet, *La philosophie de L.* (1890); E. Spuller, *Lamennais* (1892); A. Roussel, *L. d'après des documents inédits* (2 sv., 2. v. 1893); F. Duine, *La Mennais. Sa vie ses idées, ses ouvrages* (1922) a *Essai de bibliographie de L.* (1923); J. Paul-Boncour, *L.* (1928).

La Mettrie, Julien Offray de, 25. XII. 1709—11. XI. 1751, franc. osvícenský filosof a lékař, jeden z encyklopedistů; zástupce materialismu (v. t.), sensualismu (v. t.) a atheismu. Sp.: *Histoire naturelle de l'âme* (1745), *L'homme machine* (1748), *Réflexions philosophiques sur l'origine des animaux* (1750), *Anti-Sénèque* (1748), *L'art de jouir* (1751), *Vénus métaphysique ou l'essai sur l'origine de l'âme humaine* (1751).

Lit.: Quépat, *La philosophie matérialiste au XVIIIe siècle* (1873); Poritzky, L., *sein Leben u. seine Werke* (1900); Boissier, *La Mettrie* (1931).

La Mothe le Vayer, François, 1. VIII. 1588—9. V. 1672, franc. filosof, skeptik. Sp.: *Cinq dialogues, faits à l'imitation des anciens* (1673), *Discours pour montrer que les doutes de la philosophie sceptique sont d'un grand usage dans les sciences* (1668).

Lampe, Francišek, 1859—24. IX. 1900, slovinský filosof a katol. theolog, položil základ k slovinské filos. literatuře a terminologii. Sp.: *Uvod v modroslovje* (1887), *Dušeslovje* (1889—90), *Cvetje s polja modroslovskega* (1898).

Land, Jan Pieter Nicolas, 23. IV. 1834—1. V. 1897, holandský filolog a filosof, zasloužil se zejm. o vydání spisů Spinozových a Geulincxových. Fil. sp.: *Ter gedachtenis van Spinoza* (1877), *Inleiding tot de wijsbegeerte* (1889), *De wijsbegeerte in de Nederlanden* (1899).

Lanfranc, asi 1010—24. V. 1089, scholastik, arcibiskup v Canterbury; 1035 byl vypuzen a vstoupil později do kláštera Becu v Normandii, jehož klášterní školu proslavil. Vystoupil proti Berengarovu racionalismu a přeceňování dialektiky a žádal správný poměr mezi dialektikou a teologií. Jeho díla jsou obs. v Migneově Patrologii lat., sv. 150.

Lit.: A. Macdonald, *L. A study of his life, work and writing* (1926).

Lang, Alois, * 16. VI. 1869, čes. filosof katolický, zahloubil se do problémů mystiky a nábož. filosofie. Spisy: *Buddhismus* (1904), *Jacopone da Todi* (1906, 2. vyd. 1922), *Jindřich Suso* (1911, 2. v. 1923), *Nábož. problém Novalisův* (1919), *Otec pouště sv. Jeronym* (1920), *Cherubínský poutník* (1909, 2. v. 1922).

Lange, Friedrich Albert, 28. IX. 1828—21. XI. 1875, něm. filosof a národohospodář, průkopník novokantismu, kritik materialismu. Sp.: *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (1866, 10. v. 1921), *Logische Studien* (1877), *Die Arbeiterfrage* (1865), *Die Grundlagen der mathemat. Psychologie* (1865).

Lit.: Ellissen, F. A. L. (1891); Erich Becher, F. A. Lange (1929).

Lankaš, Václav, * 1877, čes. filosof katolický. Sp.: *Vychov. essaye Spaldingovy* (1920).

Lao-tse, čínský mudrc ze 6. stol. př. Kr., zakladatel taoismu; napsal sbírku průpovědí Tao Tê King (přel. do č. R. Dvořák).

Lit.: G. T u c c i, Apologia del Taoismo (1924); Rich. W i l h e l m, Lao-tse und der Taoismus (1925).

Laplace, Pierre Simon, 28. III. 1749—5. III. 1827, nejslavnější franc. matematik a astronom, viz Kantova-Laplaceova teorie.

Lapsus, sklouznutí, pád, malé prohršení; **l. linguae**, přeřeknutí; podle Freuda mluvíme při přeřeknutí podvědomou pravdu. **L. calami** — omyl v písmu přepsáním.

Lapšin, Ivan Ivanovič, * 1870, ruský filosof, kriticista a fenomenolog. Sp.: Zákony myšlení i poznání (1906), Problema čužoga ja v novějšej filosofii (1911), Filosofija izobřeťenija i izobřeťenie vo filosofii (2 sv., 1922), Estetika Tolstogo, (1928), Estetika Dostojevskogo (1922).

La Rochefoucauld, François, 15. XII. 1613—17. III. 1680, franc. skeptický filosof; ve svém spisku Réflexions ou sentences et maximes morales (1665 a č.) vyslovil ostrý odsudek o současné době.

Lit.: B o u r d e a u, La R. (1895); G r a n d s a i g n e s - d ' H a u t e r i v e, Le pessimisme de La R. (1914).

Laromiguière, Pierre, 3. XI. 1756—12. VIII. 1837, franc. filosof, ovlivněný Condillacem. Sp.: Projet d'éléments de métaphysique (1793), Sur les paradoxes de Condillac (1805), Leçons de philosophie (2 sv., 1815—18).

Lit.: L a m i, La philosophie de C. (1867).

Larsson, Hans, * 1862, švédský filosof. Sp.: Intuition (1892), Kants transcendentala deduction af kategorierna (1893), Poesiens logik (1899), Studier og meditationer (1899), Platon och vår tid (1913), Den intellektuella åskådningens filosofi (1920).

Laryngograf, přístroj ke zkoumání a grafickému zaznamenávání pohybů hrdla při mluvení. Sestrojili ho Wirth a Krueger. Pomocí Mareyova bubnu zaznamenávají jsou kymografiem nejjemnější záchvěvy při mluvení a zpěvu.

Lask, Emil, 25. IX. 1875—26. V. 1915, něm. idealista, žák Windelbandův. Sp.: Fichtes Idealismus u. die Geschichte (1902), Die Logik d. Philosophie u. die Kategorienlehre (1911), Die Lehre vom Urteil (1912).

Lit.: G. v. L u k á c s, E. L. (v Kantstudien 1918); E. H e r r i g e l, E. L-s Wertsystem (v Logos 1923).

Láska (**l. amor**, **n. Liebe**, **f. amour**, **a. love**) jest základní afekt rozumově volní; obecně značí duševní cit směřující k něčemu mimo naši osobu, k nějakému předmětu (osobě nebo věci), který se pokládá za dobrý. **L.** je základem celého mravního života, ježto jej rozvíjí a zdokonaluje až k naprosté dokonalosti. **L.** směřuje k spojení s milovaným předmětem a podle toho se rozlišuje: amor complacentiae, **l. oblažující**, amor concupiscentiae, **l. toužící** a amor benevolentiae, **l. dobrotivá**. **L. toužící** hledá svoje ukojení, kdežto **l. dobrotivá** jde nad vlastní já

a je tedy láskou v pravém slova smyslu. Nejvyšším citem I-y je I. k Bohu jako nejvyšší hodnotě.

Lit.: Stendhal, De l'amour (1822); Reinh. Günther, Kulturgesch. d. Liebe (1899); P. Rousselot, Pour l'histoire du problème de l'amour au moyen-âge (1908); B. Wille, Philosophie der Liebe (1930); H. Brémond, La querelle du Pur amour (1932); M. Scheler, Wesen u. Formen d. Sympathie (3. vyd. 1926); E. Boldt, Die Philosophie der Liebe (1927—28); A. Schopenhauer, Metafysika lásky (přel. do češt.).

Láska, Václav, * 24. VIII. 1862, čes. matematik, astronom a filosof křesť. směru. Sp.: Úvod do kosmické fyziky (1926).

Laßwitz, Kurd, 20. IV. 1848—17. X. 1910, něm. filosof a spisovatel, kantovec, obíral se dějinnou souvislostí přírodních věd a filosofie. Fil. sp.: Atomistik und Kritizismus (1878), Die Lehre Kants von der Idealität des Raumes und der Zeit (1883), G. Th. Fechner (1896, 3. v. 1910), Geschichte der Atomistik vom Mittelalter bis Newton (2 sv., 1890), Wirklichkeiten, Beiträge zum Weltverständnis (1900), Seelen und Ziele (1908).

Latentní (n. *latent*, f. *latente*, a. *latent*) je vše skryté, které se projevuje teprve později. Dobou latentní rozumí se v psychologii čas, který uplyne od podnětu do projevu.

Látka (n. *Materie*, *Stoff*, f. *matière*, a. *matter*). Od obyčejné představy lidské činnosti s látkou liší se filosofické pojetí svým zevšeobecněním pojmovým, neliší se však představovanou souvislostí látky (*materia*, *hyle*) s formou (*morfe*), kterými pojmy míní se vždy přizpůsobování a uskutečňování daného (látky) dávaným (formou).

Laurentzy, Jan, 1775—1819, slovenský osvícenský filosof. Sp.: *De idolo philosophiae* (1813).

Laurie, Simon S., 1829—1909, angl. filosof, prostředkoval mezi dualismem Martineauovým a idealismem Greenovým. Myšlení a bytí si vzájemně odpovídají; v obou se projevuje rozumová vůle (*will-reason*), jež je též pramenem mravnosti. Absolutní bytí je tedy duchové; v božském duchu jsou obsaženi jednotliví duchové (*monistický pluralismus*). Sp.: *Philosophy of ethics* (1866), *Metaphysica, nova et vetusta, a return to dualism* (1884), *Ethica, or the ethics of reason* (1885), *Synthetica, being meditations epistemological and ontological* (2 sv., 1906).

Lit.: Remacle, *La philosophie de S. L.* (1909).

Lavater, Johann Kaspar, 15. XI. 1741—2. I. 1801, švýc. filosof a theolog; proslul svým dílem *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (4 sv., 1775—78), pokusem to o výklad lidské povahy z rysů obličeje. Toto dílo se stalo významným, byť i nekritickým příspěvkem k vědě o vztazích mezi tělesnou stavbou a charakterem.

Lit.: Bömel, *L-s Leben* (2. v. 1927).

Lavrov, Petr Lavrovič, 14. VI. 1823—6. II. 1900, ruský filosof, zástupce anthropologismu; byl socialista, ale potíral terorismus a anarchismus. Sp.: *Očerki voprosov praktičeskoj filosofii* (1860), *L'idée du progrès dans l'anthropologie* (1873), *Opyt istorii mysli novago vremeni*

(1886 n.), Istoričeskija pisma (1870, přel. do č.), Zadači ponimanija istorii (1899).

Laxismus, 1. směr morální theologie, jenž omlouvá jednání lidské i tehdy, je-li jenom třeba docela malý vnitřní nebo vnější důvod pro jeho přípustnost; byl několikrát odsouzen; 2. každá soustava širokých a nepřesných pojmů.

Lazarus, Moritz, 15. IX. 1824—13. IV. 1903, herbartovec, spoluzakladatel psychologie národů. Sp.: *Das Leben der Seele* (1856—57), *Über den Ursprung der Sitten* (1860), *Über die Ideen in der Geschichte* (1865), *Zur Lehre von den Sinnestäuschungen* (1867); *Erziehung und Geschichte* (1881), *Die Ethik des Judentums* (1898—1911).

Lit.: Münz, Moritz L. (1899); Alfr. Leicht, L. als Begründer der Völkerpsychologie (1904); L., Gedenkschrift zum 100. Geburtstag (1924).

Le Bon, Gustave, 7. V. 1841—XII. 1931, franc. psycholog a sociolog, pozitivista; zasloužil se zejm. o výzkum duševních rozdílů rasových a o davovou psychologii. Sp.: *L'homme et les sociétés* (1886), *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* (1894), *Psychologie des foules* (zákl. dílo, 1895, přel. do č.), *Psychologie du socialisme* (1898), *Psychologie de l'éducation* (1902), *La révolution française et la psychologie des révolutions* (1922).

Lit.: Picard, G. Le B. et son oeuvre (1909).

Leclair, Anton, * 1848, zástupce imanentismu. Sp.: *Kritische Beiträge zur Kategorienlehre Kants* (1877), *Lehrbuch der allg. Logik* (1891).

Le Dantec, Felix, 1869—1917, franc. biolog a filosof, pozitivista a materialista. Život považuje za čistě chemický jev, duševní život je pokračování života fyziologického; není nic absolutního, všecko je ovládáno náhodou. Fil. sp.: *Théorie nouvelle de la vie* (1896), *L'individualité et l'erreur individualiste* (1897), *Le conflit* (1901), *Les lois naturelles* (1902), *Les limites du connaissable* (1903), *La lutte universelle* (1906), *L'athéisme* (1907), *De l'homme à la science* (1907).

Legální (n. *gesetzlich*, f. *légal*, a. *legal*), zákonný, jednání, shodující se se zákonem, ale nevycházející vědomě neb úmyslně ze snahy mravní, z pohnutek mravních. Opak: morální. Legálnost — opak morálnost.

Legismus, lpění na literě zákona.

Lechtání (n. *Kitzeln*, f. *chatouillement*, a. *tickle*) je druhotný pocit, který vzniká náhlým střídáním pocitu libého za průvodu a v záměnu nelibých pocitů podružných. Náleží mezi pocity smíšené původu fyziologického.

Leibniz, Gottfried Wilhelm, 1. VI. 1646—14. XI. 1716, největší polyhistor nové doby, pracoval v právech, historii, filologii, theologii, matematice, fysice i filosofii. Jeho filos. je racionalismus (v. t.) a monodologický spiritualismus a theismus. Souhlas představ a ideí duševních s dojmy tělesnými jest následek pořádku, Bohem vesmíru daného (*harmonia praestabilita*). Ústředním pojmem jeho filos. soustavy je „monada“, être capable d'agir, substanciální síla a jednota. Harmonie vesmíru vede k optimismu, že Bůh stvořil nejlepší svět, k myšlence

vývoje jednotlivých monad, jakož i k účinné a účelné příčině všeho — k Bohu. L-ova monadologie dovedla ladně spojit novodobý empirismus se scholast. naukou o formě, jakož i s myšlenkou teleologie. Také jeho zásluhy o rozvoj logiky a noetiky jsou značné. L-ovým ideálem byl naprostý smír rozumu a víry, vědy a náboženství; byl přesvědčen, že v božské mysli je všecko světové dění nádherným výpočtem, jež naše omezené poznání ovšem nikdy plně nepochopí. Všemi staletími probíhá podle jeho slov filosofie věků (*philosophia perennis*), obsahující zrnka pravdy. L. působil značně na názory Heglovy, Bolzanovy, Lotzeovy, Brentanovy; dodnes se projevuje jeho vliv na př. ve filosofii Husserlově. Hl. fil. spisy: *Essais de théodicée sur la bonté de dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal* (1710), *Disputatio de principio individui* (1663), *Meditationes de cognitione, veritate et ideis* (1684), *Système nouveau de la nature* (1695), *La Monadologie* (1714, přel. do češt.).

Lit.: Fr. D r t i n a, Leibnizovo životní dílo a kult. význam (Naše doba 1917); B. R u s s e l l, A critical exposition of the philosophy of L. (1900); C o u t u r a t, La logique de L. (1901); E. C a s s i r e r, L.' System in seinen wissensch. Grundlagen (1902); W. W u n d t, Leibniz (1916); S c h m a l e n b a c h, L. (1921); B r u n s w i g, L. (1925); H ö n i g s w a l d, G. W. L. (1928); G. S t a m m l e r, L. (1930).

Leighton, Joseph Alexander, *2. XI. 1870, amer. filosof, idealista, odpůrce pragmatismu a pluralismu, je horlivý zastánce křesťanství. Sp.: *Typical modern conceptions of God* (1901), *Man and the cosmos* (1912), *Religion and the mind of today* (1924), *The individual and the social order* (1926), *Individuality and education* (1928).

Leisegang, Hans, * 13. III. 1890, něm. filosof, obírá se zejm. filosofií starověkou; vytvořil teorii myšlenkových forem, jimiž jsou určovány různé kultury. Sp.: *Pneuma Hagion* (1922), *Hellenistische Philosophie von Aristoteles bis Plotin* (1923), *Der Apostel Paulus als Denker* (1923), *Deutsche Philosophie im XX. Jh.* (1927), *Denkformen* (1928), *Die Platondeutung der Gegenwart* (1929), *Religionsphilosophie der Gegenwart* (1930), *Lessings Weltanschauung* (1931), *Goethes Denken* (1932).

Lékařská psychologie se vyznačuje zdůrazňováním oněch psychických jevů, které bývají považovány za chorobné a vyžadují léčení. Pro nápravný a osobní svůj ráz bývá kusá a pro potřeby zásahů zabývá se najmě organickými předpoklady psychickými; při tom si však často všímá už psychického celku, tvaru, souvislosti (psychoanalýsa).

Lit.: K. Č e r n o c k ý, Moderní psychologie (1934); H. K a h a n e, Grundzüge der Psychologie f. Mediziner (1914); W. H. T h o m s o n, Brain and personality (1922); P. S c h i l d e r, Medizinische Psychologie (1924); E. K r e t s c h m e r, Mediz. Psychologie (1926); C. H a e b e r l i n, Ärztliche Seelenkunde (1928); K. B i r n b a u m, Handbuch der mediz. Psychologie (1930).

Lemma (n. *Hilfssatz*, *Lehnsatz*, f. *lemme*, a. *lemma*), přípustka, věta, která se přijímá jako dokázaná v jiné vědě. Tak na př. fysika přijímá věty z matematiky, theologie, filosofie a pod.

Lematický úsudek, jinak hypoteticko-disjunktivní, je úsudek, v němž podmínka nebo podmíněné je rozloženo v několik členů.

Jeho formy jsou: 1. Buď a, buď b, buď c je P; je buď a, buď b, buď c; je P. 2. S je buď a nebo b; je a nebo b; je P.

Lenin, Nikolaj, vl. jm. Vladimír Iljič Uljanov, 22. IV. 1870 až 21. I. 1924, ruský politik a socialist. filosof. Hl. sp.: Zadači russ. soc. děmokratov (1897), Čto dělat' (1902), Šag vperjod, dva nazad (1903), Matěrialism i empiriokriticizm (1907), Gosudarstvo i revoljucija (1917, přel. do č.), Buržuaznaja revoljucija (1917, přel. do č.), Těžisy i doklad o buržuaznoj demokracii i diktaturje proletariatu (1919), Velikij počín (1919, přel. do č.), Imperializm, kak novějšij etap kapitalizma (1920, přel. do č.), Imperializm i kapitalizm (1924) a j.

Bibliogr.: D r a h n, L. Eine Bio-Bibliographie (2. sv. 1925).

Lit.: J. S l a v í k, Kapitoly o Leninovi (1924); Vasiliu M a r c u, Lenin (přel. do č. 1930); H. H o r n, L. als Philosoph (1933).

Lenost, inertie (n. *Trägheit*, f. *inertie*, a. *inertia*). Z lidské línnavosti, nehybnosti a nechuti k práci a činnosti přenášen bývá pojem ten na přírodní jevy silozpytné, kterým přikládána bývá podobná povaha.

Lit.: G. H i r s c h, Die Faulheit. Charakterol. Studien (1931).

Lenz, Antonín, 20. II. 1829—2. X. 1901, čes. katol. theolog a filosof. Sp.: Učení Jana Husi (1875, dodatky 1900), Soustava učení P. Chelčického na základě pramenů (1900—01), Socialismus v dějinách lidstva a jeho povaha (1893).

Leontius z Byzance, asi 475—543, filosof z konce doby patristické, vášnivý odpůrce nestorianismu a monofysitismu. Jeho sp. jsou obsaženy v 86. sv. Migneovy Patrol. lat.

Lit.: J. P. J u n g l a s, L. v. B. (1908).

Lepidi, Alberto, 1838—1. VIII. 1925, novoscholastik z ř. sv. Dominika. Hl. sp.: De ontologismo (1874), Elementa phil. christianae (4 sv., 1875—79).

Leptosomní typ je somatický typ (Kretschmer), vyznačující se útlou postavou, jemnou kostrou, úzkými rameny a hrudníkem, chabým svalstvem.

Leroux, Pierre, 6. IV. 1797—12. IV. 1871, franc. filosof, stoupenec saint-simonismu, zdůrazňoval význam lidského společenství proti jednotlivci. Sp.: De l'humanité, de son principe et de son avenir (2 sv., 1840), Réfutation de l'éclecticisme (1839), Discours sur la situation actuelle de la société et de l'esprit humain (2 sv., 1841), Du christianisme et de ses origines démocratiques (1848).

Lit.: J. E. F i d a o - J u s t i n i a n i, P. L. (1912).

Le Roy, Edouard, * 1870, franc. filosof, modernista, snaží se sloučiti filosofii Bergsonovu s katolicismem. Sp.: Dogme et critique (1906), Une philosophie nouvelle: H. Bergson (1912), L'exigence idéaliste et le fait de l'évolution (1928), Les origines humaines et l'évolution de l'intelligence (1928), Le problème de Dieu (1929).

Lesbická láska, jinak sappismus (podle básničky Sapfo z Lesbu), též tribadie, ukájení pohlav. pudu mezi dvěma osobami ženského pohlaví.

Lesbios, Benjamin, 1762—1824, novořec. filosof, racionalista, pantheista a atheista; za základ všeho života, smyslového vnímání a

pohybu považoval éterickou substanci, pohybující se ve všech směrech. Sp.: *Μεταφυσική* (1820).

Lesevyč, Vladimir Viktor, 1837—1905, ukraj. filosof, umírněný pozitivista, stoupenec empiriokriticizmu Avenariova. Sp.: *Pisma o naučnoj filosofii* (1878), *Čto takoje naučnaja filosofija* (1891).

Lesk (n. *Glanz*, f. a. *lustre*) stereoskopický (Dove) vzniká spojením dvou různě světlých a barevných obrazců stereoskopických. Oba obrazce zároveň pozorující osoba vidí současně cosi průhledného a také cosi se zrcadličího.

Lesný, Vincenc, * 3. IV. 1882, prof. indologie. Fil. sp.: *Buddhismus* (1922), *Duch Indie* (1927).

Lessing, Gotthold Ephraim, 22. I. 1729—15. II. 1781, něm. básník a kritik, jako filosof osvícenský deista, svobodný zednář. Fil. sp.: *Gespräche für die Freimaurer* (1778—80), *Antigötze* (1778), *Erziehung des Menschengeschlechts* (1780).

Lit.: H. L e i s e g a n g, *Lessings Weltanschauung* (1931).

Lessing, Theodor, 8. II. 1872—30. VIII. 1933, něm. filosof, hlásal životní filosofii; v přílišném intelektualismu a technickém pokroku viděl největší nebezpečí pro lidstvo. Sp.: *Studien zur Wertaxiomatik* (1908), *Philosophie als Tat* (1914), *Europa und Asien, Untergang der Erde am Geist* (1914 a č.), *Geschichte als Sinnggebung des Sinnlosen* (1920 a č.), *Prinzipien der Charakterologie* (1926).

Lit.: A. M e s s e r, *Der Fall Lessing* (1926).

Lethargie, (n. *Lethargie*, *Schlafsucht*, f. *léthargie*, a. *lethargy*), silná ospalost, z níž není možno postiženého úplně probuditi. Zvláště známý je tento stav v hypnose. (V. t.)

Letora, souborné označení citové stránky lidské osobnosti. Bývá u každé osoby zvláštní i při zdánlivé podobě, takže u jednotlivých osob se zase různí. Odedávna rozlišováno bylo zvláště čtvero různých letor. 1. cholerická s rychlým a prudkým cítěním, rozhodováním a jednáním, 2. sanguinická s hbitým, ale málo výrazným projevem, 3. melancholická s pomalým a prudkým myšlením a rozhodováním, 4. flegmatická s pomalým a netečným způsobem projevu. Názvy pocházejí z řeckého starověku, kdy se domnívali, že letora záleží v různosti tělesných moků (žluči, krve a pod.). Toto dělení je zastaralé a bylo nahrazeno naukou o psychologických typech. — Letora je podmíněna nejen fyziologicky, nýbrž také psychologicky, může se měnit věkem, souvisí s pohlavím i zvláštnostmi lidských plemen. Označení **l.** se často užívá ve významu temperament (v. t.).

Lit.: J. D u r d í k, *O letorách* (1873); B. H e l l w i g, *Die vier Temperamente bei Erwachsenen* (6. v. 1905); H. H i r t, *Die Temperamente* (1905); F. M u s z y ň s k i, *Die Temperamente* (3. v. 1930).

Leukippos z Miletu, řec. filosof z 5. stol. př. Kr., učitel Demokritův, zakladatel atomismu (v. t.).

Lev XIII., 2. III. 1810—20. VII. 1903, papež, obnovitel thomistické filosofie, vynikající státník a politik, sociolog a hlasatel unionismu.

Lit.: L. K. G o e t z, Leo XIII. Seine Weltanschauung u. seine Wirksamkeit (1899); S e r c l a e s, Le pape Léon XIII. (3. sv., 2. vyd. 1907); B r a u n, Leo XIII. im Urteil seiner Zeitgenossen (3 sv. 1884-97); W. O e h l k e, Leo XIII. u. seine Zeit (2 sv. 1919); K. L u g m a y e r, Die soziale Frage und der Katholizismus (1931); E. S o d e r i n i, Il pontificato die Leone XIII. (1932 nn.).

Levi ben Gerson, 1288—1344, středov. židovský filosof, stoupenec aristotelismu.

Lit.: M. J o ě l, L. ben G. (1862).

Levitace, v okultních vědách nadlehčování těžkých těles, které zvedají se za určitých okolností právě tak, jako by na ně nepůsobila tíže, nýbrž vliv vůle lidské, vliv osoby zvláště k tomu způsobilé.

Lévy-Bruhl, Lucien, * 10. IV. 1857, franc. filosof a sociolog pozitivistického směru, zasloužil se zejména o výzkum duševní činnosti u primitivních národů. Hl. sp.: L'idée de responsabilité (1884), La philosophie d'Auguste Comte (1900), La morale et la science des moeurs (1903), Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures (1910), La mentalité primitive (1922), L'âme primitive (1927).

Lit.: F. F a j f r, Lévy-Bruhlova teorie prelogizmu (Č. M. 1928).

Lewes, George Henry, 18. IV. 1817—28. XI. 1878, angl. spisovatel a filosof, evolucionistický pozitivista; připouští empirickou, pozitivní metafysiku, v níž se rozlišuje metempirické (ležící mimo dosah poznání) od empirického. Hl. sp.: History of philosophy from Thales to Comte (5. v. 1880), Comte's philosophy of the positive sciences (1853). Aristotle (1864), The physical basis of mind (1877), Problems of life and mind (1872—79), The study of psychology (1879).

Lexa, František, * 5. IV. 1876, čes. egyptolog. Mimo j. napsal: Das Verhältnis des Geistes, der Seele und des Leibes bei den Aegyptern (1920), Náboženská literatura staroegyptská (2 sv., 1920—21), Staroegyptské čarodějnictví (1923), Obecné mravní nauky staroegyptské (1926—28).

Lež (n. *Lüge*, f. *menso ge*, a. *lie*), úmyslná a vědomá záměna pravdivé skutečnosti za klamnou; pro její zhoubnost ji morálka přísně odsuzuje a připouští nanejvýše 1. z ušlechtilého podnětu. K o n v e n č n í 1., jak si ji vynucuje běžný společenský styk, pozbývá začasť svou průhledností a bezobsažností ráz lži. S psychol. hlediska je 1. vždy známkou špatných vlastností povahy (nepoctivosti, zbabělosti, zlomyslnosti, vypočítavosti atd.). P a t h o l o g i c k á lhavost se vyznačuje tím, že lhaní je tu zřejmě neúčelné. T. zv. d ě t s k á 1. není vždy vědomou nepravdou, nýbrž je mnohdy výrazem bujně fantasie; děti se nedovedou také bránit tak sebeklamům jako dospělí. Potírání lhavosti a vedení k pravdě je jednou z nejvýznamnějších složek výchovy.

Lit.: O. K a r l í k, Zhoubnost lži ve světle učení sv. Augustina (1928); G. L. D u p r a t, Le mensonge (1902); M. N o r d a u, Die konventionellen Lügen der Kultur Menschheit (1883 a č.); Franziska B a u m g a r t n e r, Die Lüge bei Kindern u. Jugendlichen (2 vyd. 1926); Die Lüge in psychol., philos., jurist., pädagog., hist., soziol., sprachl., literaturwissenschaftl. und entwicklungsgeschichtl. Betrachtung, hrsg. v. O. Lipmann u. Plaut (1927).

Lhář (ř. ψευδόμενος), klamný závěr, připisovaný Ebulidovi: Je-li kdo lhář a prohlásí: já teď lžu, je lhář nebo není?

Libelt, Karol, 8. IV. 1807—9. VI. 1875, polský filosof, zdůrazňuje význam tvůrčí fantazie pro poznání; na základě heglóvské dialektiky se snažil vytvořit samostatnou národní filosofii. Sp.: *Filosofia i krytyka* (5 sv., 1845—50), *Pisma pomniejsze* (6 sv., 1849—50), *System umnictwa* (1857), *Estetyka czyli umnictwo piękne* (3 sv., 1849—54).

Lit.: W. H a h n, Karol L. (1907); S o b e s k i, *Metafyzika Libelta* (1916).

Liberalismus (n. *Liberalismus*, f. *libéralisme*, a. *liberalism*), myšlenkový směr vyvěrající z individualismu (v. t.), který hlásá bezuzdnou svobodu v myšlení i ve veř. životě a činí ji sociálním principem. **L.** je tedy praktickým dovršením racionalismu (v. t.) a vede k humanismu (v. t.), který činí člověka středem všeho dění. **L.** nezná uzavřenou filos. soustavu, nýbrž jeví řadu speciálních útvarů. **L. f i l o s o f i c k o n á b o ŷ e n s k ý** odmítá jakékoliv omezování myšlení a badání, zvláště autoritu náboženskou (atheismus, materialismus, pantheismus, monismus, racionalismus, naturalismus) a církevní (amerikanismus, modernismus, galikanismus, starokatolicismus atd.). **L. p o l i t i c k ý** hlásá svobodu jedince proti státnímu absolutismu. **N á r o d o h o s p o d á ř s k ý L.** žádá naprostou svobodu nejen v životě hospodářském, nýbrž i nezávislost hospodářského života na mravních zákonech, ježto prý společenské dobro jedince zabezpečuje pouze volná soutěž přirozených sil hospodářských.

Lit.: R. N e u s c h l, *Křesťanská sociologie* (1898—1900); E. F a g u e t, *Le libéralisme* (1902); L. T. H o b h o u s e, *Liberalism* (1911); L. v. W i e s e, *Der Liberalismus in Vergangenheit und Zukunft* (1917); G. de R u g g i e r o, *Storia del liberalismo europeo* (1925); P. T i s c h l e d e r, *Die Staatslehre Leos XIII.* (1925); J. M a u s b a c h, *Aus kathol. Ideenwelt* (1921), J. M e ß n e r, *Sozialökonomik u. Sozialethik* (1928); L. M i s e s, L. (1927).

Liberatore, Mateo, 14. VIII. 1810—8. X. 1892, jesuita, novodobý obnovitel thomismu v Itálii. Svými sociolog. studiemi přispěl k vyjasnění katol. sociální nauky a připravil tak půdu encyklice Lva XIII. *Rerum novarum*. Sp.: *Institutiones philos.* (2 sv., 1842 a č.), *Trattato della conoscenza* (1858), *Comp. logicae et metaphysicae* (1868), *Del composto umano* (1862), *Dell'anima umana* (1862), *La chiesa e lo stato* (1871), *Principi di economia politica* (1889).

Libenum arbitrium, svobodné rozhodnutí vůle.

Libido (lat., žádostivost), v mod. lék. psychologii a zvláště v psychoanalyse označení pro energii pohlavních pudů.

Lit.: S. F r e u d, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (6. vyd. 1925, přel. do č.); Karl Gust. J u n g, *Wandlungen und Symbole der Libido* (2. vyd. 1925).

Libost je jeden ze základních zážitků citových, vyznačující se uspokojeným stavem vědomí; je to pozitivní stav, který není snad způsoben nedostatkem nebo nepřítomností nelibosti, nýbrž je podmíněn určitými pocity, představami a činnosti.

Libovůle, (n. *Willkür*, f. *arbitraire*, a. *arbitrariness*), individuální, bezzásadní, neusměrněné chtění a jednání.

Ličnost v. modalita.

Lidová výchova značí výchovu dospělých po době školní; jejím cílem jest sebevýchova, sebevzdělání, rozvíjení duševních sil lidu a popularisace vědecké práce mezi lidem. Prostředky l-é v-y jsou přednášky, kursy, školy, knihovny, časopisy, rozhlas, akademie, výstupy a pod. Již v době obrozenské horlil pro l-ou v-u B. Bolzano a její cíl spatřoval ve výchově dokonalého člověka-křesťana. Horlivá osvětová činnost, hlavně ve směru národním, rozvíjela se u nás od let šedesátých min. století. R. 1899 ustavil se u nás Výbor pro pořádání lidových přednášek, později pak Osvětový svaz. Po převratu byl v r. 1919 vydán zákon o kursech občan. výchovy a l. v. soustředěna v Masarykově lidových. ústavu. Jednotlivé polit. strany mají své ústředí l-é v-y: na př. soc. dem. Dělnickou akademii, čes. soc. Ústř. školu dělnickou, strana lidová Lidovou akademii, agráři Svobodné učení selské atd. Také jednotlivé spolky a korporace (Sokol, Orel atd.) pečují horlivě o l-ou v-u.

Lidověda (n. *Volkskunde*, a. *folklore*), folklor, obírá se studiem prostého lidu, jeho jazyka, tradice, zvyků, způsobu života a pod. Studují se zvláště pohádky, pověsti, přísloví, písně, pověry, obyčeje, slavnosti, zábavy, kroj, řemeslná i umělecká práce, malování, výšivky atd. Časopis „Čes. lid“ byl speciálně věnován l-ě.

Lidoznalství, nevědecké stadium psychologie, jež si všímá pouze vnějších, tělesných stránek lidí a nepřihlíží k základním směrnicím psychologickým.

Liebmann, Otto, 25. II. 1840—14. I. 1912, něm. filosof, novokantovec. Sp.: *Kant und die Epigonen* (1865), *Zur Analysis der Wirklichkeit* (1876 a č.), *Über den individuellen Beweis für die Freiheit des Willens* (1866), *Über philos. Tradition* (1883), *Die Klimax der Theorien* (1884), *Gedanken u. Tatsachen* (2 sv., 1882—89).

Lifka, Bohumír, * 24. III. 1900, čes. spisovatel filosofický. Sp.: *Jos. Dastich* (1923), *Kant* (1924).

Liljequist, P. E., * 1865, švédský filosof, podrobil revisi učení Boströmovo.

Limanowski, Bolesław, 1837—2. II. 1935, polský sociolog positivist. směru. Sp.: *Socjologja Augusta Comta, Klasyfikacja nauk, Historja ruchów społecznych v XIX. wieku* (přel. do č.).

Limita (n. *Grenze*, *Grenzwert*, f. *limit*, a. *limit*), ohraničení, má nejen vše prostřené a prostírané, nýbrž také vůbec představované a poznávané. Hranice ta však platí spíše poznávání samému, než poznávanému, spíše hodnocení, než hodnotám, měření, než měřenému, které vždy měřeno a hodnoceno je osobním a lidským měřítkem a obzorem poznávání.

Limitace (n. *Limitation*, *Beschränkung*, f., a. *limitation*), ohraničování v lidském poznávání, je podmíněno nejen povahou poznávání samého, nýbrž také zájmy osobními, filosofickými, náboženskými a sociálně-etickými, logickou úsudkovostí a psychologickou pružností.

Limitativní soudy jsou soudy, jež mají negativní přisudek, ale formu kladnou: S je non-P, na př. duše je nesmrtelná. Jako zvláštní třídu označil je Kant; nazývá je soudy n e k o n e č n ý m i, ježto je jimi otevřena nekonečná sféra možností (v našem příkladě smrtelnost), z níž je pouze jeden predikát vyloučen. Je to jakýsi střední stupeň mezi kladem a zápořem, neboť l. s. abstrahuje od obsahu přisudku a přihlížejí jenom k tomu, zda se přisudek subjektu přikládá nebo se klade proti němu.

Lindner, Gustav Adolf, 11. III. 1828—16. X. 1887, český filosof, psycholog a pedagog; od herbartismu přešel k Spencerovu pozitivismu. Díla: Lehrbuch der emp. Psychologie (1858, přel. do č.), Lehrbuch d. form. Logik (1860), Einleitung in d. Studium d. Philosophie (1886), D. Problem d. Glückseligkeit (1868, přel. do češt.), Ideen zur Psychologie d. Gesellschaft als Grundlage d. Sozialwissenschaft (1871, přel. do češt.), Über latente Vorstellungen (1874, přel. do češt.). Paedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním (1888). Přednášky jeho vydány byly česky po jeho smrti. Některé spisy L-ovy byly přel. do několika světových jazyků.

Lit.: Jos. K l i k a, G. A. L. (1884); Jos. K r á l, G. A. Lindner, Život a filosofie (1929 jako úvod. studie k překl. Myšlenky k psychol. společnosti); J. U h e r, Myšlenkové dílo Lindnerovo (1923); t ý ž, G. A. Lindner ve světle svých deníků (1928).

Lindsay, Alexander Dunlop, * 1879, angl. filosof, prof. morální fil. v Oxfordě. Sp.: The philosophy of Bergson, Karl Marx's Capital (1925), The nature of religious truth (1927), The essentials of democracy (1929).

Lindworsky, Johannes, * 21. I. 1875, člen Tov. J., prof. psychologie v Praze. Sp.: Das schlußfolgernde Denken (1916), Der Wille (1919), Exp. Psychol. (1921, 3. v. 1931), Willensschule (1922), Theoretische Psychologie (1926), Erfolgreiche Erziehung (1933), Das Seelenleben des Menschen (1934), Psychologie der Ascese (1935).

Linhart, František, * 7. X. 1882, prot. theolog čs. Sp.: Česká reformace (1912), Náboženství a kultura (1925), Úvod do filosofie náboženství (1930).

Lipmann, Otto, 6. III. 1880—1933, něm. psycholog, obíral se zejména aplikací psychologie na hospodářství a pedagogiku a byl významným pěstitelem pracovní vědy. Hl. sp.: Grundriß der Psychologie für Juristen (1908 a č.), Grundriß der Psychol. f. Pädagogen (1909), Psychische Geschlechtsunterschiede (1917, 2. v. 1924), Psychol. Berufsberatung (1918 a č.), Wirtschaftspsychologie und psychol. Berufsberatung (1918, 2. v. 1921), Psychologie für Lehrer (1920, 2. v. 1928), Methoden zur Auslese hochwertiger Facharbeiter der Metallindustrie (1920, 2. v. 1926), Abzählende Methoden und ihre Verwendung in der psychol. Statistik (1921), Psychologie der Berufe (1922), Das Arbeitszeitproblem (1924, 2. v. 1926), Grundriß der Arbeitswissenschaft (1926), Lehrbuch der Arbeitswissenschaft (1932).

Lipps, Gottlob Friedrich, 6. VIII. 1865—9. III. 1931, něm. filosof, obíral se hlavně psychofysikou. Sp.: Grundriß der Psychophysik (1899), Die psychischen Maßmethoden (1906), Das Problem der Willensfreiheit (1912), Das Wirken als Grund des Geisteslebens und des Naturgeschehens (1931).

Lipps, Theodor, 28. VII. 1851—17. X. 1914, něm. filosof a psycholog; do estetiky uvedl teorii vcítění. Díla: Ästhetische Faktoren der Raumanschauung (1891), Psychologie der Suggestion (1897), Ästhetik (1903—06), Leitfaden der Psychologie (1903), Fühlen, Wollen, Denken (1902), Grundtatsachen des Seelenlebens (1883), Grundzüge der Logik (1893), Psychol. Untersuchungen (2 sv. 1907—12), Komik und Humor (1898), Philosophie u. Wirklichkeit (1908).

Lit.: O. K ü l p e, Theodor L. (v Jahrb. d. Münchener Akademie 1915).

Lipsius, Friedrich, 8. X. 1873—1934, něm. filosof, stoupenec fil. Wundtovy; za poznatelné považuje jediné psychické jsoucno. Sp.: Vortragen der systematischen Theologie (1899), Kritik der theologischen Erkenntnis (1904), Die Religion des Monismus (1907), Einheit der Erkenntnis und Einheit des Seins (1913), Naturphilosophie und Weltanschauung (1918), Naturphilosophie, I. Philosophie des Anorganischen (1923).

Lipsius, Justus (vl. Joest Lips), 18. X. 1547—23. III. 1606, holandský klas. filolog a filosof, obnovitel stoicismu. Fil. sp.: De constantia (1584), Manuductio ad Stoicam philosophiam (1604), Physiologiae Stoicae libri III. (1610).

Lit.: A. S t e u e r, Die Philosophie des J. L. (1901).

Listingův zákon (n. *Listing'sches Gesetz*, f. *loi de Listing*, a. *Listing's law*) praví, že oko se pohybuje z jedné polohy do druhé vždy pouze jediným, předem určeným způsobem, podle zásady nejjednodušší souvislosti s nervstvem.

Lítost (n. *Reue*, f., a. *repentance*) je cit nelibosti, duševní bolest nad vykonanými špatnými činy, spojená s přáním, aby se tyto činy byly nestaly nebo mohly býti napraveny. **L.** je eticky hodnotná, pokud nám ukazuje zavržitelnost špatného jednání a posiluje v nás vůli k dobru.

Lit.: G. W u n d e r e r, Zur Psychologie der Reue (1921), W. G. S t o k e r, Das Gewissen (1925).

Litt, Theodor, * 27. XII. 1880, něm. filosof a pedagog, potírá přílišný vliv přírodovědy v pedagogice a usiluje o vytvoření kulturní filosofie a pedagogiky. Sp.: Geschichte und Leben (1918), Individuum und Gemeinschaft (1919), Erkenntnis und Leben (1923), Die Philosophie der Gegenwart und ihr Einfluß auf das Bildungsideal (1925), Möglichkeiten und Grenzen der Pädagogik (1926), Ethik der Neuzeit (1926), Führen oder Wachsenlassen (1927), Wissenschaft, Bildung und Weltanschauung (1928), Herder u. Kant als Deuter der geistigen Welt (1930).

Littré, Maximilien Paul Emile, 1. II. 1801—2. VI. 1881, franc. zástupce pozitivismu. Sp.: Analyse raisonnée du Cours de philosophie positive de Comte (1845), Application de la philosophie positive au gouvernement des sociétés (1849), Conservation, révolution et positivisme

(1852), *Paroles de philosophie positive* (1859), *A. Comte et la philosophie positive* (1863), *La science au point de vue philosophique* (1873).

Lit.: E. Caro, *L. et le positivisme* (1883).

Lloyd Morgan, C., * 1852, angl. filosof a psycholog, evolucionista; hlásá korelaci mezi fysickými a psychickými vlastnostmi. Sp.: *Animal life and intelligence* (1890), *Introduction to comparative psychology* (1894), *Habit and instinct* (1896), *Interpretation of Nature* (1905), *Instinct and experiment* (1912), *Emergent evolution* (1923), *Life, mind and spirit* (1926).

Loci communes, místa, citáty ze spisů, výroky často užívané a všeobecně známé.

Locke, John, 29. VIII. 1632—28. X. 1704, angl. filosof, dovršitel Baconova empirismu, zakladatel noetiky jako samostatné filos. discipliny. Kdežto Bacon se spokojil zdůrazněním zkušenosti jako jediného pramene poznání, ale netázal se, co je to vlastně zkušenost a jak z ní získáváme představy, snažil se L. proniknouti ke kořenům záhady a zkoumal podstatu, jistotu, prameny a hranice lidského poznání, jakož i důvody a stupně víry, mínění a souhlasu. L. popřel Descartesovo učení o vrozených ideách, uče, že mysl lidská je prvotně nepopsaný list, *tabula rasa*, na niž teprve zkušenost smysly, tedy zvenčí, zaznamenává prvky poznání. Vrozeny jsou duši pouze její schopnosti a touha po štěstí. Všechny naše ideje (představy) vznikají jediné ze zkušenosti, jež je jednak vnější (*sensace*), jednak vnitřní (*reflexe*): *Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu*. Vnější zkušeností získáváme představy o vnějších předmětech, zkušeností vnitřní představy o činnostech našeho ducha a o stavech našeho vědomí. Vnější a vnitřní zkušenost jsou však jenom prameny ideí jednoduchých; pramenem ideí složených je rozum, který je tvoří z ideí jednoduchých. Jednoduché ideje tvoří jednak kvality primární (prvotné), jež jsou objektivní a nedají se od vnějších předmětů odmysliti (*hustota, rozsažnost, pohyb, klid, poloha, velikost*), jednak kvality sekundární (*druhotné*), čirě subjektivní, závislé na našich čidlech (*barva, tón, studeno, teplo, chuť, hladkost, tvrdost atd.*). Složené ideje rozděluje L. na *modi* (jakosti), *relace* (vztahy) a *substance*. *Modi* jsou složené ideje, jež nemohou existovati samy o sobě, nýbrž jsou vždy závislé na nějakém předměť. Čisté *modi* (na př. *prostor, čas, schopnost*) jsou takové *modi*, jejichž prvky jsou stejnorodé, kdežto smíšené *modi* (na př. *krása*) se skládají z různorodých představ. *Relace* (na př. *poměr příčiny a účinku, identity, mravní vztahy*) tvoří rozum srovnáváním různých věcí. *Substance* je myšlený podklad konstantních skupin kvalit, za jejichž nositele se považuje. O realitě *substance* není pochybnosti; její podstata je však nepoznatelná. *Metafysiku* L. neuznává. Tím, že nečiní rozdíl mezi pouhými smyslovými počitky a rozumovými pojmy, hlásá L. čirý sensualismus, k němuž připojuje i nominalismus, uče, že pojům neodpovídají určité věci. Všechno naše poznání záleží podle L-a v soudech. Představy samy nejsou ani pravdivé, ani nepravdivé, pravda a

nepravda záleží jenom ve správném nebo nesprávném spojování a rozdělování představ v soudech. Kriteriem pro správnost našich soudů je vzájemný souhlas nebo spor ideí. Pravdivé je to, co obsahuje ideje navzájem souhlasné, nepravdivé to, co obsahuje ideje sporné. Tento souhlas nebo spor poznáváme buď přímo, intuicí, nebo důkazně, když shodu nebo spor poznáváme pomocí třetí ideje; tohoto způsobu užívá nejvíce matematika. Třetí stupeň vědění, vznikající smyslovým vnímáním, má jenom větší či menší pravděpodobnost. V odporu ke své teorii poznání dokazuje L. jsoucnost boží, a to kosmologicko-teleologickým důkazem. Ve věcech víry nechá však rozhodovati rozum. Mravní a náboženské názory L-ovy vedly k mravnímu utilitarismu a k přirozenému náboženství, jehož cílem je všeobecná snášenlivost, tolerance. Pramenem mravnosti je svoboda vůle, jež pudí člověka k činům dobrým nebo zlým, nebo ho od nich odvrací. V politice byl L. vášnivým odpůrcem absolutismu, hlásaje, že veřejná moc vyplývá ze svobodné úmluvy lidí. Král není nad zákonem, nýbrž se jím musí sám též řídit; nečiní-li tak, má lid právo zbavit ho vlády. Svými „Myšlenkami o výchově“, v nichž nepodává sice teoretickou nauku pedagogickou, nýbrž jenom praktická pravidla a výtečná pozorování o výchově, jež nutno podnikati ze studia povahy žáka, nikoli vnějším nucením, zjednal si L. význačné místo i v dějinách pedagogiky. Empirismus L-ův nebyl tedy důsledný, nýbrž byl promísen četnými prvky racionalistickými. L. jím připravil půdu Kantovu kriticismu. Hl. spisy: *An essay concerning human understanding* (1670 a č.), *Two treatises of government* (1690), *Some thoughts concerning education* (1693, přel. do češt.).

Lit.: Th. Fowler, Locke (1890); Samuel Alexander, Locke (1908); H. Ollion, *La philosophie générale de L.* (1909); J. Didier, John L. (1911); James Gibson, *L-s theory of knowledge and its historical relations* (1917); Carlini, *La filosofia di G. L.* (2 sv., 1920); Reininger, Locke, Berkeley, Hume (1922); Fr. Drtina, *Lockovy zásady vychovatelské* (Č. M. 1905); Em. Rádí, Locke (Č. M. 1932).

Loevenstein, Jan, 20. VIII. 1886—1. V. 1932, čes. národohospodář; vedle četných prací z finančního práva napsal sp. *Velká teleologie* (1934), v němž vyložil svou konstrukci hospodářské noetiky.

Logicismus (též logismus), čirě myšlenkové hledisko při stanovení světového názoru; jiné podmínky (psychol., biolog., sociol.) dané nikoliv obsahem myšlení, nýbrž spíše myslícím subjektem, se odmítají. Hlasatelem I-u jest zvl. Edm. Husserl. Opakem je psychologismus (v. t.).

Lit.: K. Vorovka, *Skepse a gnose* (1921); Lad. Vík, *O logicismu* (1922).

Logičnost (n. *Logizität*), vlastnost takových vědomí a věcí, které sou logické, mají v sobě logické prvky.

Logika (z řec. *λόγος*, slovo, řeč, rozum, myšlení; n. *Logik*, f. *logique*, a. *logic*), dříve též dialektika, je přípravou k vlastní filosofii a úvodem do všech ostatních věd, neboť hledí postihnouti a vysvětliti pravidla a zákony, jimiž se řídí naše myšlení a poznání. Je to tedy věda o formách a druzích myšlení, o jeho funkcích, jež zkoumá správn-

nost pochodu myšlení vůbec a vědeckého zvlášť, krátce nauka o pravidlech správného myšlení. Psychologie se sice rovněž obírá myšlením, avšak jenom v jeho skutečnosti, zákonitostech a vztazích k ostatním duševním činnostem. **L.** rozvíjí uměle přirozené úkony lidského myšlení, aby si člověk vědomě počínal správně při svém poznávání. Nestací ovšem, aby myšlení bylo jenom formálně správné, nýbrž je třeba, aby se obsah myšlení shodoval se skutečností. **L-u** rozdělujeme obyčejně na dvě části: **e l e m e n t á r n í l.** se obírá třemi základními formami myšlenkovými, pojmy, soudy a úsudky; **v ě d o s l o v í** (metodologie) ukazuje cesty k nabývání nových poznatků a zabývá se metodami, vedoucími k vědeckému poznání, tříděním a soustavou věd; je tedy **l-ou** užitou, aplikovanou neboli konkrétní. **L.** jest vědou i uměním, neboť nejenom vysvětluje pravidla správného myšlení, nýbrž i uschopňuje ty, kdož se jí zabývají, aby si osvojili jistou zručnost a dovednost i v praktickém užívání těchto pravidel. Noëtika jako nauka o správnosti kritéria našeho myšlení považuje se někdy za část **l-y**, jindy za samostatnou disciplínu. Jinak můžeme **l-u** dělit na **t e o r e t i c k o u**, a to zase na abstraktní (**element. l.**) a konkrétní (třídění věd, metodologie) a **p r a k t i c k o u** (návod, jak užívati logických pravidel, důkazů atd.). **L-u** v tomto smyslu nazýváme **l-ou** formální na rozdíl od **l-y** materiální, již uznávají filos. soustavy, které ztotožňují myšlení s bytím; **l.** splývá potom s metafysikou. Užitečnost studia logiky jest nesporná, třeba člověk je svou vlastní přirozeností již bytostí logickou, t. j. řídí se ve svém životě i ve svých poznacích odvěkými zákony logickými, na nichž každé správné poznání spočívá. Je to t. zv. **l. p ř i r o z e n á**, jež je nutným postulátem rozumné přirozenosti lidské. Tato pak sama sebou nutně vede k **l-e vědecké**, jež je nezbytnou podmínkou každé vědy.

Náběhy k **l-e** učinili již Sokrates svou snahou po stanovení přesných pojmů a Platon svým zkoumáním logických základů poznání jsoucna. Vlastním tvůrcem **l-y** je Aristoteles. Jeho **l.** vychází z pojmu logu (v. t.), čímž se vysvětluje, že v jiných velkých kulturách se **l.** v našem smyslu nevyvinula. Vývoj řecké logiky (6.—4. stol. př. Kr.) počíná s vzrůstajícím poznáváním logu a s postupujícím rozlišováním logu ve formálním smyslu od vlastní metafysiky logu. Z tohoto rozlišení vzešla Aristotelova vědecká **l.**, již dal název analytika. Nejdůležitější částí Aristotelovy **l-y**, jež vycházela jednak z věcí, jednak z jazykového pojetí myšlení, je nauka o úsudku, t. zv. sylogistika. Po Aristotelovi (3. stol. př. Kr. až 5. stol. po Kr.) vyvíjela se **l.** především ve stoe a novoplatonismu. Úvod do Aristotelovy nauky o kategoriích, t. zv. Isagoge novoplatonika Porfyria (3. stol.) je nejvýznamějším logickým dílem té doby. Boëthiem (6. stol.) se skončil vývoj antické **l-y**. Středověká **l.** byla po době klidného vývoje dále budována byzantskými logiky, zvl. Michalem Psellem (11. stol.). Za rozkvětu středov. scholastiky (12.—14. stol.) zasloužili se o rozvoj **l-y** hlavně Petr Abaelard, Raymundus Lullus, Duns Scotus,

Vilém Occam. Nejrozšířenější učebnicí l-y v pozdním středověku byly *Summulae logicales Petra Hispana*. Středov. l. však přeceňovala formální l. na úkor vědeckého poznání. Za renaissance a reformace byla l. všestranně zpracovávána a rozšiřována, zejména Mikulášem z Kusy. Petrus Ramus pěstoval l-u světskou, Filip Melancton l-u protestantskou, Francesco Suarez l-u katolickou. Francis Bacon první ukázal na význam indukce v logice. Doba osvícenská (17.—18. stol.) se vyznačuje vzrůstajícím významem matematiky v l-e. Descartes stanovil kritérium pravdy v jasnosti a zřetelnosti poznání a žádal přesný myšlenkový řád a přehlednost. Z jeho školy vzešla t. zv. l. Port-Royalská [*La logique ou l'art de penser* (1662)], jež obnovila l-u aristotelskou. Také Hobbes uznával arist. „Organon“ za vzor logiky.

Kantův kriticismus přinesl svou transcendentální l-ou důležité rozšíření l-y, při čemž se ovšem mnohdy směšuje l. s noetikou. Transcendentální l-ou označuje Kant část své *Kritiky č. rozumu*, pojednávající o kategoriích, principech a rozumových ideách. Panlogismus Heglův a jeho druhů dodal spekulativní l-e metafysický ráz. Hegel, jež myšlení ztotožňoval s bytím, považoval l-u za vědu o absolutní ideji, jež pojednává o myšlení jako absolutním věděním. Proti této metafysické l-e vystoupil novoaristotelik Trendelenburg ve spise „*Logische Untersuchungen*“ (1840). Nový směr do l-y uvedl John Stuart Mill svou soustavou induktivní a dedukt. logiky, kde poskytl psycholog. základ log. zkoumání a zpracoval metodologii jednotlivých věd. Další reformu l-y provedl F. Brentano svými soudy existenciálními. Positivismus 19. stol. obohatil l-u pozitivními vědami. Psychologie 19. stol. si pečlivěji všímá duševních základů logického myšlení, jmenovitě u Benno Erdmanna a A. Höflera, čímž zase vzniká nebezpečí směšování l-y s psychologií myšlení a logickým psychologismem. V t. zv. historické škole (od Herdra po Diltheye) vznikají náběhy k t. zv. duchovědné l-e. Nezávislost l-y na psychologii hájili zejm. Herbart a B. Bolzano. V souvislosti s vývojem matematiky vzniká matematicko-přírodovědná l., t. zv. logistika (v. t.) neboli symbolická či algebraická l. Nové zdůvodnění l-y s vyloučením všech příměšků jednotlivých věd, matematických, psychologických a metafysických podnikl E. Husserl svou fenomenologií.

Lit.: T. G. Masaryk, *Základové konkrétné logiky* (1885); G. Zába, *Katechismus logiky* (2. v. 1920); Jos. Kratochvíl, *Filos. propedeutika* (1925); F. Pelikán a B. Dratková, *Logika* (1926). — Úvody do logiky napsali: W. St. Jewons, *Primer of logic* (1876 a č., přel. do č.); F. H. Bradley, *The principles of logic* (1883); Thomas Fowler, *Logic deductive and inductive* (1895); Creighton, *Introductory logic* (1898); Joyce, *Principles of logic* (1908); R. Eisler, *Elemente der Logik* (2. v. 1910); J. Geysler, *Grundlagen der Logik u. Erkenntnislehre* (1909); Hagemann-Dyoff, *Logik u. Noetik* (9.—10. v. 1915); O. Külpe, *Vorlesungen über Logik* (1923). — Obsáhlejší díla: John St. Mill, *A system of logic* (8. v. 1886); B. Bosanquet, *Logic or the morphology of knowledge* (2. v. 1911); O. Willmann, *Logik* (4. v. 1912); Aug. Stadler, *Logik* (1912); B. Croce, *Logica come scienza del concetto*

puro (3. v. 1917); John Dewey, *Essays in experimental logic* (3. vyd. 1920); Th. Ziehen, *Lehrbuch der Logik auf positivistischer Grundlage* (1920); W. Wundt, *Logik* (3 sv., 4. v. 1919—21, Bd. I., 5. v. 1924); A. Höfler, *Logik* (2. v. 1922); H. Cohen, *Logik der reinen Erkenntnis* (3. v. 1922); Th. Lipps, *Grundzüge der Logik* (3. v. 1923); Benno Erdmann, *Logik* (3. v. 1923); H. Driesch, *Ordnungslehre* (2. v. 1923); J. Rehmke, *Logik oder Philosophie als Wissenslehre* (2. v. 1923); Chr. Sigwart, *Logik* (2 sv., 5. v. 1924); Martin Honacker, *Logik, eine Systematik der logischen Probleme* (1927); E. Husserl, *Logische Untersuchungen* (3 sv., 3.—4. v. 1922—28); E. Göblot, *Traité de logique* (5. v. 1929); E. Husserl, *Formale und transzendente Logik* (1929); Akos v. Pauleer, *Logik* (1929); Burkamp, *Logik* (1932). — O dějinách logiky pojednávají: K. Prantl, *Geschichte der Logik im Abendlande* (4 sv., 1855—70); Harms, *Geschichte der Logik* (1880); F. Ueberweg, *System der Logik* (5. v. 1882); R. Adams, *A short history of logic* (1911); R. Kynast, *Logik u. Erkenntnistheorie der Gegenwart* (1930).

Logika citu (n. *Logik des Gefühls*, f. *logique du coeur*) značí snahu po sjednocení a uzákonění myšlení, určovaného citově, po usoustavnění citových činů a jejich předmětů, v l-e c. rozhoduje hodnocení; v tom smyslu se mluví také o logice hodnot, norem, chtění a pod. L. c. byla známa již sv. Augustinovi; později ji pěstovali Pascal, Rousseau a j.

Logistika, jinak symbolická, algebraická, algorithmická, matematická logika, vyjadřuje logické vztahy různými symboly a pokládá myšlení za jakýsi druh počítání. Symbolem log. vztahů je $x R y$, t. j. x a y jsou členy log. relace R . Myšlenka l-y pochází od Descarta a Leibnize, dnešní její forma od Couturata, Hamiltona, Peana, Russella a Whiteheada.

Lit.: Miloš Materna, *O logistice* (Č. M. XXX, 1934, s bibliogr.); Peano, *Notions de logique mathématique* (1894), B. Russell, *Principles of mathematics* (1903); R. Carnap, *Abriß der Logistik* (1929); C. J. Lewis-C. J. Langford, *Symbolic logic* (1932).

Logoidním nazváno může být vše to, co v duševním vývoji a v průběhu duševního života určuje logické jevy duševně vědomé, anebo co směřuje vůbec v životě k tomuto určování (Černocký).

Logomachie (n. *Logomachie*, *Wortstreit*, f. *logomachie*, a. *logomachy*), slovní spor, t. j. spor, v němž nejde o zásadu, nýbrž o slovní vyjádření.

Logos, slovo, myšlenka, rozum, božství. U Herakleita um světový, božství řídící svět, u Platona myšlenkové pochopení ideje, určující všecko bytí a dění, u Filona božský rozum, jako sídlo božských ideí; v theologii značí l. druhou božskou osobu v Trojici, osobní moudrost boží. Jako Slovo (duchově) má svůj původ v rozumu, tak se nazývá syn Boží Slovem (L.), ježto rozumem vychází z Otce.

Lit.: Heineze, *Die Lehre vom L. in der griech. Philosophie* (1872); All, *Der L. Geschichte seiner Entwicklung in der griech. Philos.* (2 sv., 1896—99).

Loisy, Alfred, * 1857, franc. historik a filosof, stoupenec modernismu. Hl. sp.: *Guerre et religion* (1895), *L'Apocalypse de Jean* (1923), *Mémoires* (1931).

Lit.: Fr. X. Novák, *Loisy* (Hlídka XXI, 1904).

Lokalisace (n. *Lokalisation*, f. *localisation*, a. *localization*) či vmísťování je výraz fyziologický a psychologický. Fyziologicky znamená při-

suzování určitých jevů a dějů duševních určitým částem a okrskům mozgovým. Započata byla frenologií Gallovou. Psychologicky znamená **l.** promítání pocitů do určitých částí těla, které jednak je vrozeným, jednak nacvičeným a získaným sdružováním vjemů hmatových s představami zrakovými. Lokalisačním motivem či důvodem je tu rozhodující děj psychický.

Lokální anestesie je nedostatek citění na některých místech těla. Přivoděna býti může buď chorobou nebo umělými prostředky (éter, kokain a p.).

Lokální znaky (n. *Lokalzeichen*, f. *signes locaux*, a. *local sign*) (Lotze) jsou v psychologii míněny znaky, kterými značí se v našich poznávacích počítcích změny v prostoru a rozloze. Tak na př. pociťované pohyby očí, které stávají se vodítkem umístování v prostoru. Podle Wundta přičleňují se k dotekovým a zrakovým vjemům ještě jiné složité znaky psychické.

Lombroso, Cesare, 18. XI. 1836—19. X. 1909, it. lékař a antropolog, položil svým zkoumáním o zločincích a abnormálních lidech základy ke kriminální antropologii. **L.** hájil názor, že zločinnost jako výsledek tělesných a duševních dispozic je člověku vrozena. Sp.: *Genio e follia* (1864), *L'uomo delinquente* (1876), *La donna delinquente* (1893).

Lit.: H. Kurella, *L. als Mensch u. Forscher* (1910).

Lomonosov, Michail Vasiljevič, 16. XI. 1711—15. IV. 1765, ruský osvícenský filosof, stoupenec Chr. Wolffa.

Longinus z Athén, asi 213—273, novoplatonik.

Lopatin, Lev Michajlovič, 1855—1920, ruský filosof, hlásá konkr. spiritualismus. Sp.: *Položitelnaja zadači filosofiji* (1886—91), *Vopros o svobodě voli* (1889), *Filosofskija charakteristiki i rječi* (1911).

Losev, A., * 1903, rus. filosof, fenomenolog. Sp.: *Antičnyj kosmos i sovremennaja nauka* (1927), *Filosofia imeni* (1927), *Dialektika chudožestvennoj formy* (1927), *Muzika kak predmet logiki* (1927), *Očerki antičnogo simvolizma i mifologii* (I., 1931).

Losskij, Nikolaj Onufrijevič, * 6. XII. 1870, ruský filosof, ideální realista. Sp.: *Osnovnyja učenijsa psychologii s točki zrěnijsa voluntarizma* (1903), *Obosnovanie intuitivizma* (1906), *Uvedenie v filosofiju* (1911), *Mir kak organičeskoje celoje* (1915), *Osnovnye voprosy gnoseologii* (1918), *Logika* (1922), *Materijsa i žizň* (1923), *Svoboda voli, Čěnnost i bytie* (1931).

Lit.: F. Polanowska, *L-s erkenntnistheoret. Intuitionismus* (1931).

Lotze, Rudolf Hermann, 21. V. 1817—1. VII. 1881, něm. fyziolog a filosof, navázal na Leibnize, hledaje soulad vědy a víry, soulad idealisticko-metafysického myšlení s přírodovědeckým poznáním. Mechanismus jednotlivých prvků má v celém světovém dění jenom podružný úkol a jest vždy podřízen hodnotícímu smyslu celkovému. Smysl životního dění zůstal by nám navždy utajen, kdybychom nepřijali theistický názor o nejvyšším Bohu, který stvořil a řídí svět. **L.** měl značný vliv na protest. theologii německou; u nás působil na filosof. názory

Fr. Drtiny. Hl. spisy: Mediz. Psychologie oder Physiologie der Seele (1842), Mikrokosmos (1856—64), Logik (1843), System der Philosophie (Logik 1874, Metaphysik 1879).

Lit.: E. Hartmann, L-s Philosophie (1888); R. Falckenberg, H. L. (1901); Ambrosi, Lotze e sua filosofia (1912); Max Wentscher, Hermann L. (I. sv. 1913).

Loyalita (n. *Loyalität*, f. *loyauté*, a. *loyalty*), věrnost k zákonu, pánovníkovi, vládě, osobě; přátelské chování k něk. Opak illoyalita.

Lit.: J. Royce, The philosophy of loyalty (1908).

Lucianus, též Lucanus, gnostik z 2. stol., stoupenec Marcionův.

Lucianus ze Samosaty, † 312, zakladatel exegetské školy v Antiochii; vlastní původce arianismu.

Lucidita v. jasnovidnost.

Lucifer, Světloňoš, pův. jméno babylonského krále, později hlava zlých duchů, ďábel (v. t.). **Luciferiani**, sekta ctitelů **L-a**, který prý nakonec zvítězí nad pravým Bohem.

Lucretius Carus, † 55 př. Kr., římský básník, zbásnil filosofii Epikurovu v díle „De rerum natura“.

Lukasiewicz, Jan, * 1878, polský filosof brentanovského směru, vynikl v logistice. Sp. O indukci jako inwersji dedukci (1902), Analýsa i konstrukcja pojęcia przyczyny (1906), O zasadzie sprzeczności u Arystotelesa (1910), O tworczości w nauce (1911), Die logischen Grundlagen der Wahrscheinlichkeitsrechnung (1913), Teorja dedukcji (1927), Elementy logiki matematycznej (1929).

Lullus, Raymundus v. Raymundus Lullus.

Lumen naturale, přirozené světlo rozumu, přirozený lidský rozum na rozdíl od rozumu nadpřirozeného.

Lunatismus v. somnambulismus.

Lutoslawski, Wincenty, * 6. VI. 1863, polský filosof se sklonem k romantické mystice. Sp.: O logice Platona (2. v. 1891—92), Z dziedziny myśli (1900), Ludzkość odrodzona (1900), Logika (1905), Nieśmiertelność duszy i wolność woli (3. v. 1925), La politique nationale (1916), Praca narodowa (1922), Tajemnica powszechnego dobrobytu (1926), A theory of matter (1929).

Lycon, peripatetik z 2. stol. př. Kr.

Lysis, pythagorovec z doby Sokratovy.

M

Mably, Gabriel Bonnot de, 14. III. 1709—13. IV. 1785, franc. myslitel, hájil absolutní monarchii a odůvodňoval komunistický společenský řád jako přirozený. Sp.: Parallele des Romains et des Français par rapport au gouvernement (1740), Doutes proposés aux philosophes économistes sur l'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques (1768), De la législation (1776).

Mac Cosh, James, 1811—1894, amer. filosof, stoupenec skotské školy, realista. Sp.: *Method of divine government* (1850), *The intuitions of the mind* (1860), *The supernatural in relation to the natural* (1862), *The Scottish philosophy* (1874), *The realistic philosophy* (1887), *The prevailing types of philosophy* (1891).

Mac Dougall, William, * 1871, angl. psycholog; instinktům přisuzuje poznávací schopnost, psychologii aplikuje na společenské vědy. Sp.: *Primer of physiological psychology* (1905, přel. do č.), *Introduction to social psychology* (1908), *Body and mind* (1911), *The group mind* (1920), *Outline of psychology* (1923, přel. do č.), *Ethics and some modern world problems* (1924), *Outline of abnormal psychology* (1926), *Character and the conduct of life* (1927), *Modern materialism and emergent evolution* (1929), *The science and the world chaos* (1931), *The frontiers of psychology* (1934).

Lit.: Friedebert Becker, *Die Instinkt-Psychologie* W. Mc D-s (1933).

Macek, Josef, * 13. IX. 1887, čes. národohospodář, sociální reformátor; klade důraz zejména na mravní předpoklady socialismu. Sp.: *Mravní názory Adama Smitha, zakladatele vědy národohosp.* (1915), *Problém ceny v socialismu* (1921), *Svépomoc na poli hospodářském* (1923), *Socialismus* (1925), *Základy sociální politiky* (I., 1925), *První uvedení do nár. hospodářství* (1925, 2. v. 1935). Vedle toho napsal několik knížek o pozemkové reformě a j.

Macchiavelli, Nicolò, 3. V. 1469—22. VI. 1527, italský státník a právní filosof, který hlásal státní utilitarismus; úkolem politiky je, všemi prostředky, třeba i násilnými, zajistiti a podporovati moc a blahobyt státu. Nejslavnější jeho dílo je *Il principe* (1532, přel. do č.).

Lit.: Heyer, *Macchiavellismus* (1918); Chabod, *Del „Principe“ di N. M.* (1926); F. Ercole, *La politica di M.* (1926); M. Kemmerich, *M.* (1925).

Mackenzie, John Stuart, * 1860, angl. filosof, buduje na pojmu systematického charakteru zkušenostního světa metafysický idealismus. Sp.: *An introduction to social philosophy* (1890), *A manual of ethics* (1893), *Outlines of metaphysics* (1902), *Lectures on humanism* (1917), *Elements of constructive philology* (1917), *Ultimate values* (1920), *Fundamental problems of life* (1928), *Cosmic problems* (1931).

Mackintosh, James, 24. X. 1765—30. V. 1832, angl. filosof, stoupenec skotské školy; odpůrce egoistické morálky. Hl. sp.: *Dissertations on the progress of the ethical philosophy* (1830).

Mac Taggart, J. M. Ellis, 1866—1925, angl. filosof, kritický idealista; přetvořil hegelismus v jakousi monadologii. Sp.: *Studies in Hegelian dialectic* (1896), *Studies in Hegelian cosmology* (1901) *Some dogmas of religion* (1906), *A commentary on Hegel's Logic* (1910), *The nature of existence* (I., 1921).

Máček, Jan, 1770—1826, čes. filosof. Sp.: *Beweis vom Dasein Gottes aus Gründen der theoretischen Vernunft* (1799), *Entwurf der reinen Philosophie* (1803).

Maďarská filosofie. V maďarském duchovním životě nepřípadla filosofii význačnější úloha, a ani cizí duchovní proudy neměly na národní kulturu maďarskou valného vlivu. **M-ou f-i**, jež přirozeně souvisí s dějinami povšechné filosofie evropské, rozdělujeme na čtyři období: první, doba scholastiky, je kolébkou maďarského vědeckého myšlení; vyučování na maď. školách se děje jazykem latinským. Druhé období je renesance, jež dosahuje největšího rozkvětu v době Matyášově, jenž se sám živě zajímal o filosofické otázky; filosofie renesance je také mocnou mravní oporou v tuhých zápasech reformačních. Třetí období je nová doba od polovice 17. stol. do konce stol. 18., do vystoupení Kantova. Tehdy pronikají do Maďarska směry novodobého racionalismu a empirismu. Filosofie Kantova se šíří také do Maďarska a čím dál víc zatlačuje směry starší. Je to doba nejnovější, jež sahá až po naše dny.

O mythologii a náboženství starých Maďarů máme málo bezpečných zpráv; nelze říci, jakou měli představu o světě a jeho uspořádání. Vynikající kněží, kteří obraceli Maďary na křesťanskou víru, vymýtili staré názory a Maďarsko organisovali po způsobu Západu; vznikaly kláštery a církevní školy pro výchovu kněží, v nichž se vyučovalo všemu, čeho kněz ke svému vzdělání potřebuje, tedy i scholastické filosofii. Prvním maďarským filosofem nazývá Erdélyi právem sv. Š t ě p á n a; jeho Intelmei Imre fiához (Napomenutí synu Emerichovu) je řeč hodná královského filosofa, ušlechtilá a moudrá, z níž vynikají nejen vznešené, nýbrž leckde i původní myšlenky. Též v následujících stoletích shledáváme, že v Maďarsku byla pilně studována scholastika. Prvním maďarským scholastikem byl G e l l é r t, jenž přišel z Benátek a po požehnané činnosti se stal prvním mučedníkem křesťanství v Maďarsku. Jeho filosofické dílo Deliberatio gerandi je zvláštní směs prvků novoplatonských a křesťanských, charakterisujících spíše dobu církevních Otců nežli dobu scholastiky. Jinak se z této doby zachovala jen jména P á l a M a g y a r a (Paulus Hungarus), G e r r a r d a a B o c t i a E r d é l y i h o, dominikána z 14. stol., jenž napsal výklad k několika dílům Aristotelovým, ale jehož spisy se ztratily.

V době krále Matyáše maďarská kultura neobyčejně rozkvétala. K tomu hlavně přispělo, že Maďarsko bylo v těsném styku s Itálií, která tehdy v kultuře vedla. Maďaři se v Itálii hojně vzdělávali a četní Vlachové přicházeli do Uher jako učitelé. Avšak i mnoho Němců působilo na maďarských školách. Velké hnutí reformační rozmnožuje počet škol a protestanti hojně navštěvují německé university, zejména Wittenberg, kdež je učil Melanchthon. Krystóf P r e y s s i u s zůstává v Německu a vyučuje filosofii ve Frankfurtě. János V i t u s, rovněž žák Melanchthonův, vyučuje filosofii na nové hlavní škole v Šárišském Potoku. Pál S k a l i k h z Liky, chorvatského původu, učil ve Vídni, Bologni, Tubinkách, Královci, Paříži a Gdansku. Tuto zálibu v neklidném cestování shledáváme v době renesance u nejedné postavy. Zřetelnější stopy filosofického ducha maďarského se

jeví v nábožensko-polemických spisech Petra M e l i u s e. V této době nejvíce vynikl János D e c s i C s i m o r, autor díla *Synopsis philosophiae* (1595), v němž podává aforistickou formou nauku Aristotelovu. Ke konci 16. stol. vzrůstá filosofická tvorba četnými traktáty. U mnoha spisovatelů se začíná vyskytovat jméno Ramusovo. Školská filosofie dospívá k dalšímu rozkvětu reakcí katolickou. Péter P a z m á n y zajistil na trnavské universitě, zřízené r. 1635, stolicí a učebný běh filosofie. Avšak jak protestantům, tak i katolíkům byla filosofie jen prostředkem k náboženským cílům. Vynikající postavou v dějinách m. f. je János A p á c z a i C s e r i (1625—1659); jako filosof náleží ke škole Descartesově a je vůbec jedním z prvních, kdož v cizině hlásali Descartesovy zásady. Hlavní zásluhou Apáczaiovou je, že se všemožně snažil o kulturní pokrok svého národa, zejména povznesením školství. György C s i p k é s z Komárna, jenž byl s Apáczaiem v Utrechtě, je stoupencem scholastiky. Zajímavou postavou je též Lőrinc V ö r ö s, jehož politická morálka daleko předstihuje jeho dobu: jeho přáním je všeobecná daňová povinnost. János P ó s a h á z i je proslulý náboženský polemik. Také Bacon našel stoupence mezi protestantskými profesory v Slováku Janu B a y e r o v i, jehož díla *Ostium vel atrium naturae* a *Filum Labyrinthi* se zachovala. Rovněž vyznavačů Ramusových bylo v této době mnoho, čehož dokladem je, že jeho *Dialektika* byla v Maďarsku vydána čtyřikrát.

Století osmnácté nejeví nových charakteristických rysů. Počet stoupenců Descartesových vzrůstá. Pál C s e r n á t o n i a Pál K o l o z s v á r i v Sibiňsku, Miklós A p á t i, Sándor F e l v i n c z i byli stoupenci kněží. Dániel M o l l e r, rodák bratislavský, jehož náboženské různice vyhnaly z vlasti, byl profesorem metafysiky a dějin na universitě v Altdorfu. U reformovaných přichází vlivem německých universit do módy spíše filosofie Leibnizova a Wolffova, ačkoliv nechybí ani stoupenců filosofie staré. Jsou překládána cizí filosofická díla, Gratian, Mendelssohn, Justus Lipsius, Vives, Montaigne; jsou to však jen ojedinělé zjevy, které nezanechaly hlubších stop, stejně jako literární obrození maď. nepřineslo filosofii valný prospěch. Bessenyei sice hodně filosoficky produkuje, jeho díla však nepronikají.

V 19. stol. si maďarský duch lépe osvojuje evropské myšlenkové proudy nežli předtím. Velká řada německých idealistických soustav vzbudila silnější ohlas, jazyk se lépe přizpůsobuje filosofickému myšlení, jež tak nabývá většího vlivu na rozvoj národního ducha. Soustava Heglova působila svou všeobecností, propracovaností a jasným podáním na maď. ducha tak silně jako žádná jiná mimo soustavu scholastickou. V době absolutismu pronikala soustava Herbartova, která v Rakousku úplně ovládla pole, do Maďarska jen slabě. Kant získal nejvíce stoupenců mezi evangelíky a reformovanými, úspěšněji se však uplatnila jeho filosofie praktická. István M á r t o n (1760—1831) přeložil do maďarštiny v Kantově duchu sepsanou mravouku a celý nárys jeho filosofie do latiny. Sámuel K ö t e l e s (1770—1831) šířil myšlenky

Kantovy v Sibiňsku. Jeho etika *Az erkölcsi filozófiának eleje* (Počátek mravní filosofie, 1817) je z nejlepších jeho děl tohoto směru. Dániel *Ercsei* v Debrecíně filosofuje na základě Huma a Kanta. Odpůrci Kantovými byli *F. Budai* (1760—1802), *J. Rozgonyi*, *G. Ruszek* (1799—1851). Fichte získal stoupence jen v Pálu *Siposovi*, profesoru matematiky a fyziky v Šárišském Potoku. Vliv Schellingův byl mnohem silnější. Tak *György Aranka* (1737—1817) přejímá názory jeho přírodní filosofie, *Ferenc Pethe* překládá vynikajícího přírodního filosofa *Burdacha*. *István Rác*, *Mihály Bódogh*, *Pál Almásy*, *Balogh*, první dějepisec **m. f.**, jeho bratr *Sámuel* a *István Nyiri* jsou hlasateli duchovních a básnických myšlenek Schellingových z prvního a druhého údobí. K Schellingovi z pozdější doby se přiklání *Cyrrill Horváth* (1804—1884), jenž po desítky let byl v Akademii a na budapeštské universitě představitelem **m. f.**; pod vlivem maďarské tradice a německých studií pracoval na jakési jednotící, protivy vyrovnávající, avšak do hloubky věci nepronikající filos. soustavě, již nazval *konkretismem*. Učil jí však jenom v přednáškách, knižně jí nezpracoval. Jeho žákem byl *J. Nemes*, prof. v Nagyváradu. Stoupenců Heglových přibývá teprve od konce čtvrtého desetiletí. První stopy jeho vlivu nalézáme v pojednáních *György Fejéra*. Větší význam má *Lajos Tarcz* (1807—1881), jemuž bylo učení filosofie Heglovy zakázáno. *János Varga*, *SzereMLEI*, hlavně však *Faubner* (1809—1850) jsou stoupenci této školy. Velmi bystře uplatňoval v maď. myšlení Heglovu filosofii *Károly Kerkápoly*. K hegloncům náleží dále *Dománovszky*, *Aladár Molnár*, *János Erdélyi*, velmi sympatický a plodný myslitel, *Greguss* (1825—1882). Pokusy *Hetényihó* (1786—1853) a *Szontághovy* (1793—1858) vytvořiti jednotnou filosofii maďarskou nejsou ničím jiným než eklektickým rozumováním spíše praktického směru, nespočívajícím na jednotícím principu. Originální myslitel *Sam. Brassai* (1800—1897) vytvořil pozitivistickou soustavu, v níž za jedině jistou skutečnost uznává rozum a sebevědomí.

Období nejnovější vykazuje řadu směrů. *Herbartovi* a *Lotzeovi* je blízký *Péter Bihari* jakož i *Mór Kármán* (1843—1915), jenž psal etická pojednání, hlavně však si získal zásluhy o rozvoj myšlení didaktického. — Ke *Comteovi* se přiklonil *Károly Böhm* (1846—1911), avšak jeho názory pozměnil ve smyslu Kantově. Jeho dílo „*Az ember és világa*“ (Člověk a jeho svět) vyniká velkorysostí a svědčí o samostatném myšlení. Učí, že lidské poznání má v každém směru jenom subjektivní hodnotu; můžeme poznávati jenom jevy a jejich zákonné souvislosti. — V roce 1881 začal vydávati první moderní filosofický časopis „*A Magyar filozófia szemle*“ (Maďarská filosofická revue), jež po něm redigoval *József Bokor*. — Nejvýznamnějším zástupcem směru realistického (*Wundt*) jest *Imre Pauer*, jenž napsal učebnici psychologie a logiky a jehož dílo „*Az ethikai determinismus*“ (Etický determinismus) Akademie vyznamenala cenou. — *Pauer* re-

diguje filosofický časopis *Athenaeum*, vydávaný Akademií. — V něm byly uveřejněny části zajímavého studia Poschova „Az időről“ (O době). — Také Jenő Posch jest stoupencem směru realistického. — Směru katolického (thomistického) jest „Bölcseleti Folyóirat“ (Filosofický časopis), jež rediguje János Kiss. — Stejného směru jest „Katolikus szemle“ (Katolická revue). — Z jiných novoscholastiků jmenujeme B. Platze, O. Prohászku, Jul. Kozáryho a Alex. Gießweina. Sem náleží také Agost Lubrich, který zprvu psal díla pedagogická a později napsal „Přírodní filosofii“ o několika svazcích. — V samostatném směru rozvíjejícím základ smyslového jevu bytí a duševní činnosti (momenty atomového napětí) vystupuje Jenő Schmitt, jehož německy psané dílo o dialektickém systému Heglově vzbudilo značnou pozornost. — V pozdější době jest hlavním bojovníkem směru, jenž se snaží o obnovu náboženského života. — Jemu blízký mimo otázky filosofie práva jest József Sándor Simon, který ve svém díle „Az egységes és reális természet-filozófia alapvonalai“ (Základy jednotné a reální přírodní filosofie) podobně jako Schmitt hlásá totožnost bytí a jevu a snaží se vyložiti přírodní jevy na základě teorie o atomech a molekulách. — Frigyes Medveczký, jenž dříve jako Fr. v. Bärenbach si získal jméno i v literatuře německé, stál blízko hnutí novokantovskému. Svým dílem „Társadalmi elméletek és eszmények“ (Teorie a ideály sociální) zpracovává též otázky filosofie praktické. — Jeho logika vyšla ve dvou vydáních. — V aforistických úvahách „Az igazi pozitív filozófia“ (Pravá pozitivní filosofie) podal nárys svého filosofického přesvědčení.

Z jednotlivých nauk filosofických nejvíce se pěstují psychologie a logika, avšak i to jen pro uspokojení potřeb středoškolského vyučování. — Pozoruhodné jest dílo „A Filozófia története“ (Dějiny filosofie) Endre Dománovszkého. — Bernát Alexander a József Bánóczy vydávají „A Filozófiai Irók Tár“ (Sborník spisovatelů filosofických). — Julius Pickler se zabývá problémy noëtickými a psychologickými. — Jedno jeho dílo vyšlo též v jazyce anglickém. — V nejnovější době pracují v právní filosofii Gerő Bárány, Enyvári, Aug. Pulszky (1846—1901) a Alex. Esterházy (1865 až 1907). Dějiny literatury na filosofickém základě snaží se vyložiti Zsigmond Bodnár. — Nábož. filosofii pěstují J. Stojits, E. Mátyás, A. Makkai a j. V pedagogice vynikli vedle Kármána L. Felmérys, jenž vychází z mod. psychologie, E. Weszely, podle něhož musí pedagogika vycházeti ze svět. názoru, A. Szitnyai, J. Pethes.

V estetice podali cenné práce Zolt. Beöthy (1848—1922), L. Dénes, F. Baráth, E. Péterfy, K. Pekár, B. János, O. Jász, G. Székely.

Se značným úspěchem pracuje se v Maď. v psychologii, zejména o problémě paměti a duševní schopnosti. Jména jako P. Ranschburg, E. Posch, J. Kornis pronikla daleko za hranice vlasti.

V ostatních disciplínách fil. (noëtice, logice a metafysice) se uplatnili hlavně M. Palágyi (1859—1924), A. Tavaszy, B. Varga, zejména však Akos Pauler (* 1876), který napsal řadu význačných spisů logických. Jeho filos. soustava slučuje ladně myšlenky Aristotelovy, Leibnizovy, Bolzanovy a Husserlovy o nejvyšším pojmu pravdy; i krása a dobro jsou projevy pravdy. Vedle indukce a dedukce přijímá Pauler i redukci jako pomůcku k poznání posledních záhad. V metafysice přijímá dynamický pluralismus.

Lit.: Überweg, Grundriss d. Geschichte d. Philosophie, 5. Teil (12. v. 1928).

Maeterlinck, Maurice, * 29. VIII. 1862, belg. básník, filosof a parapsycholog, majitel Nobelovy ceny (1911). Sp.: *Le trésor des humbles* (1896), *La sagesse et la destinée* (1898), *La vie des abeilles* (1901, přel. do češt.), *L'intelligence des fleurs* (1907, přel. do češt.), *La mort* ((1913, přel. do češt.), *L'hôte inconnu* (1917, přel. do češt.), *Le grand secret* (1921, přel. do češt.), *La vie de l'espace* (1927), *La grande féerie* (1929), *La vie des fourmis* (1930). *Avant le grand silence* (1934), vedle děl. básn. a dram.

Lit.: Thomas, Maeterlinck (1911); Bithell, Life and writing of M. (1913); Clarté, Maeterlinck (1915); Meyer-Benfey, Das M.-Buch (1923); Georgett-Leblanc, Souvenirs (1931); Mikuška, M. Maeterlinck als psych. Forscher u. Philosoph (1933).

Maëutika (umění babické), podle Sokrata umění, pomáhati mladým lidem, aby přišli k pravému poznání pojmů. Sokrates tak činil pomocí otázek a rozborem pojmů.

Magické duševno chápe osoby a věci démonicky a snaží se využítí nadpřirozených sil k přirozeným cílům. Vyskytuje se jednak u národů primitivních, jednak u dětí. S magickým myšlením souvisí i magické snažení a jednání, jež je řízeno jakousi osudovou pověřčivostí.

Magické kyvadlo je dokladem, že myšlenková činnost je provázena podvědomými pohyby; držíme-li v napřážené ruce nit, na níž je zavěšeno závažíčko, a necháme-li toto kyvadlo volně kývati nad abecedou, napsanou pod kyvadlem, pohybuje se závaží k určitým písmenům.

Magie (l. *magia*, n., f. *Magie*, a. *magic*) byla druhdy totéž co čarodějství, t. j. umění ovládnouti tajemné síly přírodní, duchy a demony. Rozeznává se černá m. a bílá m., jež se dovolává duchů dobrých. Magické prvky se udržely v některých soustavách náboženských a vyskytují se dodnes v lidových zvycích a lid. lékařství. V novějším pojetí (Dessoir) je však magickým vše, co ve smyslu parapsychologie souvisí s bytostmi duchů jako přímých činitelů různých záhadných zjevů.

Lit.: K. Weinfurter, Odhalená magie (1922); Eliphas Levi, Gesch. der Magie (2 sv., 1926); Lermína, La magie pratique (1910); K. G. Bittner, Magie, Mutter aller Kultur (1930).

Magister Sententiarum nazývá se scholastik 12. století Petr Lombardský (v. t.).

Magnetismus zvířecí v. mesmerismus.

Mahnič, Anton, 1850—1920, slovinský katol. theolog, spisovatel a filosof, biskup na Krku; hlásal křesť. idealismus v duchu sv. Tomáše Akv. Sp.: Dvanajst večerov (1887), Več luči! (1912), Knjiga života (1923), Na raskršču dvaju doba (1924).

Lit.: A. U š e n i č n i k, Dr. Anton M. kot filozof (Čas, revija „Leonove družbe“, XV. 1921 s úplnou bibliogr.).

Mach, Ernst, 18. II. 1838—19. II. 1916, rodák z Tuřan u Brna, fysik a filosof, empiriokriticista; poznání spočívá podle něho jedině na zkušenosti a úkolem filosofie je sjednotiti jednotlivé vědy. Hl. sp.: Beiträge zur Analyse der Empfindungen (1886), Erkenntnis und Irrtum (1905), Kultur und Mechanik (1915).

Lit.: Julius S u c h ý, Arnošt Mach (Č. M. VII, 1906); H e n n i n g, Ernst M. als Philosoph, Physiker und Psycholog (1915); Robert B o u v i e r, La pensée d'Ernst M. (1923); D i n g l e r, Die Grundgedanken der Machschen Philosophie (1924); Erich B e c h e r, E. M. (1929).

Machotka, Otakar, *29. XI. 1899, čes. sociolog. Sp.: Mravní problém ve světle sociologie (1927), Sociologie v moderním životě (s Ulrichem 1928), K sociologii rodiny (1932).

Maier, Heinrich, * 5. II. 1867, něm. filosof. Vedle prací z dějin filosofie (Syllogistik des Aristoteles, 3. sv., 1896—1900, Sokrates 1913) napsal významný spis o normách myšlení, jejichž platnost rozšiřuje i na myšlení emocionální, vyplývající z citového a volního života: Psychologie des emotionalen Denkens (1908). Jiné sp.: An der Grenze der Philosophie (Melanchthon, Lavater, D. Fr. Strauss) (1909), Das geschichtliche Erkennen (1914), Die Philosophie der Wirklichkeit (I., 1926).

Maimon, Salomon, 1753—22. XI. 1800, zabýval se vedle filosofie též matematikou a medicinou. Zastupoval logicko-nočtický idealismus; snažil se samostatně dobudovati Kantův kriticismus. Sp.: Versuch über die Transzendentalphilosophie (1709), Versuch einer neuen Logik oder Theorie des Denkens (1794), Die Kategorien des Aristoteles (1794), Krit. Untersuchungen über den menschl. Geist (1797).

Lit.: Fr. K u n t z e, Die Philosophie S. M-s (1912); A. Z u b e r s k y, S. M. und der krit. Idealismus (1925).

Maimonides, Moses, 30. III. 1135—13. XII. 1204, nejvýznamnější židovský náboženský filosof středověku. Jeho filosofie spočívá na aristotelismu, ovšem v duchu arabském, jak jej **M.** poznal z překladů a výkladů arabských. Vedle úplné sbírky židovských náboženských zákonů vydal významné nábožensko-filos. dílo Dalalat-alchā'irīn (Vůdce nerozhodných, přel. též do něm.).

Lit.: B a c h e r (spolu s j.), Moses Ben Maimon. Sein Leben, s. Werke und sein Einfluß (2 sv. 1908—14); L. G. L é v y, Maimonide (1911); J. M ü n z, Moses Ben Maimon (1912).

Maine, Henry, 15. VIII. 1822—3. II. 1888, angl. právní filosof a sociolog; vzor dnešního právního řádu spatřoval v právních názorech starověku. Sp.: Ancient law (1861), Village communities in east and west (1871), Early history of institutions (1875), Early law and custom (1883), International law (1888), Popular government (1885).

Lit.: V i n o g r a d o f f, The teaching of Sir H. M. (1904).

Maine de Biran, François Pierre Gauthier, 29. XI. 1766—16. VII. 1824, franc. filosof, voluntarista křesť. směru. Vyšel ze sensualismu Lockova a Condillacova, ale postupem studií dospěl k aktualistické metafysice a k theistickému pojetí Boha a duše. Po důkladném studiu záhad psychologických přišel vnitřním pozorováním sama sebe povolna ke křesťanské theodiceii. Sp.: *Essai sur les fondements de la psychologie* (1812), *De la décomposition de la pensée* (1805), *Nouvelles considérations sur les rapports du physique et du moral* (1834, vydal po jeho smrti V. Cousin).

Lit.: Gérard, Maine de Biran (1876); G. Michélet, Maine de B. (1905); A. Lang, Maine de B. und die neuere Philosophie (1901); V. Delbos, M. et son oeuvre philosophique (1931); V. Lankáš, M. de B., filosof a křesťan (Hlídka XXVI, 1909.)

Mainländer, Philipp, vl. jménem Philipp Batz, 5. X. 1841—31. III. 1876, stoupenec Schopenhauerův, hlasatel krajního pesimismu. Bytí je vůle k smrti, cílem dění je nebytí. Sp.: *Die Philosophie der Erlösung* (2 sv., 1876—1886).

Lit.: Seiling, M., Ein neuer Messias (1888); Rich. Gebhard, Ein Jünger Schopenhauers: Philipp M. (Jahrbuch der Schopenhauer-Ges. Bd. 18, 1931).

Maior, hořejší pojem nebo hořejší návěst v sylogismu.

Maistre, Joseph Marie de, 1. IV. 1753—26. II. 1821, franc. právní filosof, jeden ze sloupů franc. tradicionalismu a legitimismu; obhájce absolutismu, stavovsko-feudálního společenského řádu a theokratického státního ideálu. Sp.: *Essai sur le principe générateur des constitutions politiques* (1810), *Du pape* (1819), *Examen de la philosophie de Bacon* (1836).

Lit.: Grassset, Joseph de Maistre (1901); Latraille, Joseph de M. et la papauté (1906); Röck, Graf Joseph de M. (1913); Lecigne, Joseph de M. (1914); Rohden, Joseph de M. als polit. Theoretiker (1929).

Makovička, Emanuel, 7. XI. 1851—4. VI. 1890, čes. filosof a pedagog, zprvu herbartovec, později pozitivista. Sp.: *Počátkové kritického realismu* (1873), *Z říše představ a citů* (1879), *Sociologické črty, poznámky a aforismy* (1889), *Kázeň války a míru ve škole i v rodině* (1887).

Makrobiotika, nauka o dlouhém a zdravém žití, odvětví lékařství, jež zkoumá vlivy, jimiž se lidský život nepřírozeně zkracuje a stanoví pravidla, jak jej podle přirozených zákonů co nejvíce prodloužit.

Lit.: Jean Finot, La philosophie de la longévité (13. v. 1919).

Makrokosmos, (n. *Makrokosmos*, f. *macrocosome*, a. *macrocosm*), označení celé přírody, vesmíru na rozdíl od jednotlivého lidského vnitřního světa, mikrokosmu. Podle teorie o mikrokosmu a makrokosmu je člověk obrazem světa v malém, svět pak je lidský organismus ve velkém.

Lit.: Adolf Meyer, Wesen und Geschichte der Theorie vom Mikro- und Makrokosmos (diss. 1900).

Mala fides (lat.) — obmyslnost.

Malebranche, Nicole, 6. VIII. 1638—13. X. 1715, franc. filosof a theolog, hlásal, že vše, co jest, je v Bohu. Bůh je světlo, v němž všecko

spatřujeme, je duchu našemu stále vnitřně přítomen. Věci smyslové nepoznáváme o sobě, nýbrž toliko v jejích ideách v Bohu obsažených. Srov. ontologismus. Sp.: De la recherche de la vérité (3 sv. 1674—78), Conversations chrétiennes (1676), Traité de la nature et de la grâce (1680), Traité de morale (1684), Entretiens sur la métaphysique et sur la religion (1868).

Lit.: Rud. I. Malý, Svět v Bohu. N. Malebranche (1922); Léon Ollé-Laprune, La philosophie de M. (2 sv, 1870); Joly, Malebranche (1901); Vidgrain, Le christianisme dans la philosophie de M. (1923); Alfr. Fuchs, M-ovo učení o intuci (R. F. 1924); Delbos, Étude de la philosophie de M. (1924); G. Stieler, N. M. (1925); Henri Gouhier, La philosophie de M. et son expérience religieuse (1926); P. Mennicken, Die Philosophie des Nicole M. (1927).

Malismus, podle Petronieviče mírnější forma pesimismu.

Malthusianismus, učení, jež doporučuje obmezení populace. Založil je angl. národohospodář Thomas Robert Malthus (1766—1834) spisem Essay on the principle of population (1798); doporučuje v něm zvláště, aby byla oddálena doba sňatku, a aby se rodiče, již nemohou svému potomstvu zajistit slušnou výživu, zřekli ovládnutím pohlavního pudu plození dětí. Od vlastního **m**-u nutno rozlišovati t. zv. **neomalthusianismus**, který nehlasá omezení počtu dětí z důvodu blaha celého lidstva, nýbrž v prvé řadě z důvodu individuálního blaha člověka a doporučuje preventivní prostředky antikoncepční a volnost potratu. Tím se ovšem staví **neomalthusianismus** proti přiroz. zákonu mravnímu a byl z toho důvodu církevní autoritou odsouzen, nejnověji encyklikou Pia XI. Casti conubii z r. 1930.

Lit.: Cyr. Horáček ml., Malthusova nauka a některé novodobé jevy populační (1922); Bonar, M. and his work (2. vyd. 1924); G. T. Griffith, Population problems of the age of M. (1926); Gonnard, Historie des doctrines de la population (1923); Franz Oppenheimer, Weltprobleme der Bevölkerung (1929).

Malý, Rudolf I., * 17. IV. 1889, čes. filosof, vyšel z učení Malebranchova a dospěl ke křesťanské filosofii věků. Spisy: Jasnýma očima (1920), Akord motivů náboženských a sociálních (1921), Svět v Bohu. N. Malebranche (1922), Posvěcení života (1924), Sláva dne (1925), Kříž nad Evropou (1935); redigoval revui „Kritika“ 1924—25.

Mamiani, Terenzo, 29. IX. 1799—21. V. 1885, italský filosof; s počátku se klonil k empirismu, poději přešel k idealismu, opřenému o Platonovu nauku o ideách. Sp.: Del rinnovamento della filosofia italiana (1834), Dell'ontologia e del metodo (1841), Dialoghi di scienza prima (1846), Fondamento della filosofia del diritto (1853), Confessioni di un metafisico (1865), Teoria della religione e dello stato (1868), Compendio e sintesi della propria filosofia (1876), La religione dell' avvenire (1880).

Lit.: Colini, Notizie della vita e delle opere di T. M. (1885); Gaspari, Vita di T. M. (1888).

Mana(s), zvláštní síla duševní, buď přirozená nebo nadpřirozená, jež pudí člověka k mimořádně velkým činům, na př. vojíny k šilené odvaze, náčelníky ke zvláštnímu vědění a silné vůli, kněze ke styku

s duchy. Víra v **m.** je rozšířena v Melanesii a Polynesii. V indické filosofii značí vnímací mohutnost člověka nebo též orgán vůle.

Lit.: F. R. Lehmann, Mana (1922); E. Arbmán, Seele und Mana (1931).

Mandeville, Bernard de, 1670—21. I. 1733, angl. lékař a filosof, získal si popularitu satirou na angl. poměry *The fable of the bees or private vices made public benefits* (1714), v níž chválí sobectví a rozlišování mravních pojmů prohlašuje za výmysl vládnoucích vrstev k oklamání mas. Dále napsal: *A treatise of the hypochondriack and hysterick passions* (1711), *Free thoughts on religion* (1720).

Lit.: Sakmann, Bernard de M. (1897).

Mandonnet, Pierre, 1858—4. I. 1936, vydavatel střed. textů filoz. Hl. sp.: *Siger de Brabant et l'averroisme latin au XIII. siècle* (1899), *Dante, le théologien* (1935).

Mani, též Manes, viz manicheismus.

Maniakalické je v psychopathologii a psychiatrii vše, co svědčí o chorobné potřebnosti.

Manicko-depresivní poblouzení jeví povahu jednak manie, jednak však také zvýšené skleslosti mysli.

Lit.: E. Stránský, Das manisch-depressive Irresein (1911).

Manie (ř. *μανία*, šílenství, n. *Manie*, f. *manie*, a. *mania*), je funkční psychosa, která se v lehkých formách (*mania levis*) projevuje chorobnou exaltovaností za rychlého střídání nálad, v těžších případech (*mania simplex*) vedle toho prchavostí představ, poruchami chápání a orientace, nutkáním k pohybům a mluvení, smyslovými a vzpomínkovými klamy, velikáštvím atd. Nejtěžší forma **m.** (*mania gravis n. furiosa*) záleží v úplné zmatenosti a neustálém nesmyslném vzrušení. Manické symptomy se vyskytují též u četných jiných psychos. Srv. též monomanie.

Manifestace (l. *manifestatio*, n. *Offenbarung*, f., a. *manifestation*) jsou bezprostřední projevy tělesné či duševní, které prozrazují do „nevědoma“ zatlačené představy (Pfister). Jsou buď chorobnými příznaky (koktání, němota, hysterie, nutkající představy) nebo zjevy nahrazujícími a skrývajícími v povznášejících projevech duševního života utlumené sklony a představy smyslné (sublimace).

Manicheismus (n. *Manichäismus*, f. *manichéisme*, a. *manichaeism*), gnostická nauka Peršana Mani († 276) o boji říše světla a tmy, dobra a zla, jako dvou principů všehomíra. V boji obou říší smísila se světelná hmota s tmou. Z této směsi vznikl viditelný svět. Světlo snaží se stále odpoutati se ode tmy, při čemž je podporováno dvěma výtvořiteli dobrého boha, Kristem — Sluncem a Duchem sv., jenž dlí ve vzduchu. Zlý bůh snaží se toho osvobození překazit. V lidech jsou smíšeny prvky světelné i temné hmoty a proto je v nich stálý boj. Aby lidi osvobodil, sestoupil Kristus ve zdánlivém těle na svět, ale již apoštolé pokazili nauku Kristovu. Plnou pravdu přinesl prý teprve Mani. **M.** ožil v některých sektách ve středověku.

Lit.: Cumont a Kugener, *Recherches sur le manichéisme* (3 sv., 1908 až 12); J. Scheftelowicz, *Die Entstehung der manichäischen Religion* (1922); F. C. Burkitt, *The religion of the Manichees* (1925); A. W. Jackson

Researches in Manichaeism (1932); W. Henning, Geburt u. Entstehung des manich. Menschen (1933).

Manismus (od slova manes — předkové), kult předků.

Mannheim, Karl, * 27. III. 1893, něm. sociolog, zabývá se hlavně sociologií vědění, jež zkoumá sociologickou podmíněnost vědění; lidské myšlení je partikulární, protože vidí skutečnost vždycky v jisté perspektivě a je vázáno na jistou společenskou strukturu. Sp.: Ideologie u. Utopie (1929), Die Gegenwartsaufgaben der Soziologie (1932), Rational and irrational elements in contemporary society (1934), Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus (1935).

Manosis (ř. μάνωσις), zředění, u Anaximena síla, kterou se věci projevují; tak vznikl zředěním pravzduchu oheň.

Mansel, Henry Longueville, 6. X. 1820—31. VII. 1871, angl. filosof, ovlivněný Hamiltonem a Kantem; za bezprostředně jistou považuje jenom vlastní existenci. Víra ve zjevení, jež odstraňuje myšlenkové rozpory, může nás vésti za hranice poznání. Sp.: Artis logicae rudimenta (1849), Prolegomena logica (1851), Man's conception of eternity (1854), Psychology (1855), Metaphysics (1860), The limits of religious thought (1859), Philosophy of the conditioned (1866), The gnostic heresies (1875).

Mantika či věštectví udrželo se v některých způsobech až do dnešního dne. Místo starověké věštby z obětních úkazů věstivá se dnes na př. z rýh rozevřené dlaně (cheiromantika) a pod. **M.** se zakládá na víře, že existují jisté vztahy mezi přírodou a osudem člověka.

Manželství (l. *matrimonium*, n. *Ehe*, f. *mariage*, a. *matrimony*) je zákonem nebo mravem upravené spojení muže a ženy v trvalý tělesný a duchovní svazek, aby byl plozením a vychováváním dětí udržen lidský rod. Z tohoto účelu manželství plynou i směrnice pro pohlavní život. U civilisovaných národů existuje podle zákona pouze spojení jednoho muže s jednou ženou (monogamie), kdežto u některých primitivních národů se vyskytují jednak manželství skupinová (několik mužů s několika ženami, jednak polygamie (jedinec s několika jiného pohlaví), jež se dělí na mnohomužství (polyandrii) a mnohoženství (polygynii, obyč. zvanou polygamií).

Lit.: Václ. Walter, Manželství a jeho vliv na přítomné a budoucí pokolení (1901); Rich. Adámík, Krise a bolesti dnešního manželství (1920); H. d'Almérés, Manželství u různých národů (čes. překl. 1908); Hermann Graf Keyserling, Das Ehebuch (1925, přel. do č.); Max Marcuse, Die Ehe. Ihre Physiologie, Psychologie, Hygiene und Eugenik (1927); I. A. Bláha, Dnešní krise rodinného života (1933).

Marbe, Karl, * 31. VIII. 1869, něm. psycholog; experimentálně-psychol. metodu aplikoval na různé vědní obory; důležité jsou též jeho výzkumy o psychické stejnotvárnosti ve světě. Sp.: Experim.-psychol. Untersuchungen über das Urteil (1901), Die Gleichförmigkeit in der Welt (1916—19), Grundzüge der forensichen Psychologie (1913), Der Psycholog als Gerichtsgutachter im Straf- und Zivilprozeß (1926), Psychologie der Werbung (1927).

Marburská škola, kruh filosofů z posl. třetiny 19. stol., již hlásali logicko-noëtický novokantismus ve smyslu učení Hermanna Cohena v Marburku. K **M-é** škole se vedle Cohena počítají Paul Natorp, Ernst Cassirer, Albert Görland, Artur Buchenau a Walther Kinkel.

Lit.: Paul Natorp, Kant und die Marburger Schule (1912).

Marcion, též Markion, gnostik z 2. stol., hlásal úplný rozpor mezi Starým a Novým zákonem, židovstvím a křesťanstvím. Podle **M-a** je starozákonní Bůh židovským národním bohem, tyranem toužícím po cti; žádá oběti a ceremonie od lidí, jež stvořil. Bůh Nového zákona je Bohem smilovním, projevil se v Ježíši, je dobrý a milosrdný. Z nauky **M-ovy** se vyvinula sekta **marcionistů**.

Lit.: A. Harnack, Marcion (1924); A. d'Alès, Marcion, la réforme chrét. au 2e siècle (1922); E. Barnikol, Die Entstehung der Kirche im 2. Jh. und die Zeit Marcions (1933).

Marcus, Ernst, 3. IX. 1856—31. X. 1928, něm. filosof, vykladač Kanta. Sp.: Die exakte Aufdeckung des Fundaments der Sittlichkeit und Religion und die Konstruktion der Welt aus den Elementen Kants (1899), Das Erkenntnisproblem (1905), Logik, Einführung in Kants Kategorienlehre (1906, 2. v. 1911), Kants Weltgebäude (1917, 2. v. 1920), Theorie der natürlichen Magie (1924), Kritik des Aufbaus (Syllogismus) der speziellen Relativitätstheorien (1926), Die Zeit- und Raumlehre Kants in Anwendung auf Mathematik und Logik (1927).

Lit.: S. Friedländer, Der Philosoph Ernst M. als Nachfolger Kants (1930).

Marcus Aurelius Antoninus 121—180, římský císař a filosof stoický; od stoicismu se však odchýlil tím, že životním principem učinil **nus** (v. t.) a nikoli hmotnou duši, jako starší stoikové. Sp.: Knihy mravních úvah (přel. do češt.).

Lit.: M. Dibelius, Mark Aurel (Neue Jb. f. das klass. Altertum, Bd. 35, 1915).

Marek, Ant., 5. IX. 1785—15. II. 1877, děkan v Libuni, razil nové české filosofii názvosloví. Sp.: Logika (1820), Metafysika (souborně s Logikou pod názvem Základní filosofie 1844).

Lit.: J. Jakubec, A. M. (1896).

Mareš, František, 20. X. 1857, čes. fyziolog a filosof idealistického směru; ostře vystoupil proti fysikálně-chemické teorii života, hlášané u nás Raymanem, jakož i proti Krejčího psychologii bez duše a etice bez mravnosti. Základem fil. **M-ovy** je poznatek, že v živých tělech působí tvořivé síly, jež všechno stavivo ústrojí pořádají a vedou k určeným cílům. Existence vnějšího světa je předmětem nutné víry. Věříme, že vztahy mezi našimi zážitky platí i o vnějších skutečnostech. Pravdu tedy třeba hledati v tom, co prožíváme a tvoříme. Ježto pravdu prožíváme citem, tedy v citu je pravda živá. Sp. fil.: Idealism a realism v přírodní vědě (1901), Princip theoretického poznání a mravního konání dle Kanta (1902), Princip zachování energie ve filosofii (1902), Konec sporu o idealism a realism (1903), Naturalism a svoboda vůle (1904), Mravnost a kultura (1910), Psychologie bez duše (1912), Život tvůrčí síla (1914), Životní účelnost (1917), Pravda nad skutečnost (1918),

Pravda v citu (1922), Otázky filosofické, národní a sociální v politice (1923), Socialism a komunism v moderním mezinár. hnutí sociálním (1926), Fysiologická psychologie (I., 1926).

Lit.: Vl. H o p p e, Marešova fysiologická psychologie (Čas. lékařů čes. 1929).

Mareyův buben, je přístroj k zaznamenávání různých výrazných projevů. Do pouzdra s dvěma kovovými plošinami, ke kterým je nahoře připojen přístroj k zaznamenávání, přiváděn je malou hadicí vzduch z jiného podobného pouzdra, na př. na prsou připevněného.

Marginalie, okrajové poznámky na rukopisech nebo v knihách.

Marchesini, Giovanni, * 18. XI. 1868, it. filosof, stoupenec Ardigův, idealistický pozitivista. Sp.: Saggio sulla naturale unità del pensiero (1895), La crisi del positivismo e il problema filosofico (1898), La teoria dell' utile (1900), Il simbolismo nella conoscenza e nella morale (1901), Il dominio dello spirito (1902), Le finzioni dell'anima (1905), L'immaginazione creatrice (1905), I a vita e il pensiero di R. Ardigò (1907), La dottrina positiva delle idealità (1913), L'educazione morale (1914), R. Ardigò: l'uomo e l'umanista (1922), Il probl. della scuola (1923), I nuovi orizzonti dell' educazione sessuale (1925), Il probl. della scienza nella storia della scienza (1927).

Mariana, Juan, 1536—16. II. 1624, člen T. J., španěl. historik a právní filosof. Ve svém sp. De rege et regis institutione (1599) hájí suverenitu lidu a ospravedlňuje vraždu tyranů.

Lit.: M. L o s s e n, Die Lehre vom Tyrannenmord (1894); L. C a r d a n u s, Die Lehre vom Widerstandsrecht des Volkes (1903).

Maritain, Jacques, * 18. XI. 1882, franc. šířitel novothomismu. Sp.: Eléments de philosophie (dosud 2 sv., 1923—26), La philosophie Bergsonienne (1913), Art et scolastique (1920, přel. do češt.), Antimoderne (1922), Réflexions sur l'intelligence (1924), Primauté du spirituel (1927), Le docteur Angélique (1930), Religion et culture (1930, přel. do češt.).

Marsilius z Inghen, * asi 1330, † 1396, scholastik, stoupenec Occamův, autor oblíbených učebnic filosofie.

Martineau, James, 21. IV. 1805—11. I. 1900, angl. filosof, zastával proti empirismu metafysické stanovisko; božský duch je jak ve světě tak mimo něj. Sp.: The rationale of religious inquiry (1836), Endeavours after the christian life (2 sv., 1843—47), The relation between ethics and religion (1881), Hours of thought of sacred things (2 sv., 1876—80), Types of ethical theory (2 sv., 1882), A study of religion (1890).

Lit.: A. W. J a c k s o n, James M. (1900); H. J o n e s, The philosophy of M. (1905).

Marty, Anton, 18. X. 1847—1. X. 1914, švýc. filosof, brentanovec, zabýval se zejména filosofií řeči. Sp.: Über den Ursprung der Sprache (1875), Die Frage nach der geschichtl. Entwicklung des Farbensinns (1879), Untersuchungen zur Grundlegung der allgem. Grammatik und Sprachphilosophie (I., 1908), Zur Sprachphilosophie (1910), Raum und Zeit (1916).

Lit.: O. K r a u s, A. Marty, sein Leben u. seine Werke (1916).

Marulić, Marko, 1450—1524, první chorvatský filosof; napsal spis *De institutione bene beateque vivendi*, jenž byl přeložen do několika jazyků.

Marx, Karl, 5. V. 1818—14. III. 1883, něm. filosof a národohospodář, tvůrce vědeckého socialismu; byl ovlivněn Heglovou dialektikou, Feuerbachovým radikalismem a positivismem, jakož i francouzskými mysliteli. Jeho učení, marxismus (v. t.) si získalo mnoho stoupenců. Sp.: *Die heilige Familie* (s Engelsem, 1845), *Manifest der kommunistischen Partei* (1847), *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (1859), *Das Kapital* (3 sv., 1867—94, přel. do č.), *Theorie über den Mehrwert* (1905).

Bibliografie: *Drahn*, K. Marx-Bibliographie (2. v. 1923).

Lit.: *W. Sombart*, *Das Lebenswerk von K. M.* (1909), *Mehring*, K. M. (1918, 4. v. 1923); *F. Tönnies*, *Marx* (1921); *Max Adler*, *M. als Denker* (3. v. 1925); *K. Vorländer*, *K. M.* (1929); *K. M. als Denker, Mensch u. Revolutionär*, hrsg. v. *Rjazanov* (1928).

Marxismus, učení vytvořené Karlem Marxem (1818—1883) a Fr. Engelsem (1820—1895), jež vychází z něm. filosofie kantovské, ale hlásá, že podstatou všeho dějinného dění nejsou poměry duchovní, nýbrž hmotné, hospodářské, t. j. výměna a výroba zboží. Věda, umění, mravnost i nábož. jsou prý jen reflexe hospodářských jevů. Dějiny jsou dějinami třídních bojů. **M.** je v podstatě národohospodářsky determinismus a filosoficky dialektický materialismus, přejímající z Feuerbacha materialismus a z Hegla dialektiku. Historický materialismus (v. t.) nepojímá se v **m**-u číře mechanicky, nýbrž vývojově ve smyslu Heglovy dialektiky. Z boje protikladů popřením antithese vzniká synthese, jež značí povýšenost kvality nad kvantitou. Také teleologie tu působí. **M.** popírá zásadně věčnou platnost a neměnnost nábož. idejí a mravních zákonů, vida jejich poslední příčinu a důvod v hospodářských, hmotných poměrech. Nejen tedy svým atheismem, ale i touto naukou stojí **m.** v naprostém odporu proti křesťanství. Jeho třídní boj, relativismus a naprosto hmotné pojetí života negují základní myšlenky křesťanské; rovněž potlačování osobnosti proti kolektivu se nesrovnává s křesťanstvím. **M.** přijali za svůj světový názor socialisté různých odstínů. Poslední důsledky z **m**-u vyvodil bolševismus.

Lit.: *F. Modrácěk*, *Marxův názor na dějiny a socialismus* (1900); *Masaryk*, *Die philos. und soziolog. Grundlagen des Marxismus* (1899); *Max Adler*, *Marxistische Probleme* (5. vyd. 1923); *Hammacher*, *Das philos.-ökonom. System des Marxismus* (1909); *Goedeckemeyer*, *Die Weltanschauung von Marx und Engels* (1928); *Richard Bie*, *Karl Marx* (1930).

Masaryk, Tomáš Garrigue, * 7. III. 1850, čes. filosof, sociolog a státník, president-Osvoboditel (1918—1935) Čsl. republiky. Byl žákem Fr. Brentana, čímž nepřímo se seznámil i s filosofií aristotelsko-scholastickou a současně též s anglickými empiristy a s positivismem Comteovým. Od Brentana přijal i theismus, víru v substancialitu duše a osobní nesmrtelnost; z těchto vlivů si vysvětlujeme také značný zájem **M**-ův o Platona. Snaha o teoretické zhodnocení náboženství vedla **M**-a ke studiu zásadních nepřátel křesťanství, zvláště Davida Huma, Jeremy

Benthama a Johna Stuarta Milla. Podobně jako Brentano hledá i **M.** střední cestu mezi extrémním dogmatismem a naprostým subjektivismem, synthesesu empirismu a racionalismu; snaží se uspokojivě rozřešit problém subjektu a objektu. Nesnažil se vytvořit svůj vlastní filos. systém, nýbrž spíše kriticky rozebrat kulturní směry a nalézt nejen v odborné filosof. spisoch, ale ještě více v literatuře rozřešení bolesti doby moderní. Cíl filosofie spatřoval v diagnose doby, žádal, aby obsah zkušenosti byl vědecky zpracován. Proto pozměnil původně svou číře přírodovědeckou orientaci a zaměnil ji za normativní; ve své konkrétní logice podal přehled vykonané práce ve vědě a poučuje tu o vědeckých metodách a roztržení věd. Ježto věda sama uspokojuje pouze rozum a nestačí tedy pro život a umírání, ani nedovede vésti masy lidové, hlásá **M.** nutnost metafysiky. K úplnosti světového názoru je nutné i náboženství.

Kriteriem pravdy je pro **M.**a evidence prvních rozumových zásad, jež jsou pravdami vždy a všude. Rozum nás poučuje o obsahu našich poznatků zkušenostních, čímž přestáváme být trpnou obětí vnějších vlivů, a subjekt i objekt pracují pospolu, aniž splývají v jedno. Pro harmonický rozvoj osobnosti musí vedle rozumu působiti i síly citové, a proto filosofie, jež hledá synthesesu, má také ráz intuitivní. Ovšem intuice může mít ráz jen hypotetický, provisorní. Kde jde o poznání číře teoretické, tu musí vždy rozum říci své rozhodné slovo, věcně zdůvodněné, a pouhá intuice nás nemůže odloučiti od rozumových důsledků. V těchto svých názorech se **M.** značně přiblížil scholastické filosofii, s níž má společné noëtické stanovisko realistické i umírněný intelektualismus, jež sám nazývá „mírným racionalismem“. Pravda má význam logický a ontologický, a proto **M.** odmítl psychologismus, který byl v době jeho vrcholné činnosti velmi oblíben.

Těžisko **M.**-ovy filosofické práce spočívá ve filosofii praktické, z níž vyplynul jeho etický idealismus, filosofie náboženství, filosofie dějin i jeho sociologie. Všechno filosofování má vésti k humanitě; odtud **M.**-ův humanismus jako praktická stránka jeho filosofie. Ve filosofii náboženství hlásá **M.** theismus, který uznává osobního Boha i nesmrtelnost duše, ale žádá náboženství svobodné, kde každý jedinec může spolurozhodovati o náboženských projevech a podrobovati je své kritice. Náboženství nazývá „řešením problému věčnosti nejen teoretickým, ale i praktickým životem sub specie aeternitatis“. Z humanitního hlediska **M.**-ova vyplývá i jeho filosofie dějin, jež odmítá upřílišený historismus a žádá pochopení přítomnosti jako podmínku pochopení dob minulých. Z téhož pramene prýští i sociologie **M.**-ova, v níž podal nejlepší své práce. Sociologie je mu vědou o organizaci a vývoji společnosti; sociologické jevy se snaží přirozeně roztržiti. Místo Marxova historického materialismu žádá v sociální otázce duchovní prvek; láska k bližnímu má míti konkrétní, zákonný tvar a vésti tak ke spravedlnosti. Svým demokratismem chce uchovati jedince v kolektivu, chce nalézt smír objektivismu se subjektivismem, individualismu se socialismem. K nej-

význačnějším M-ovým žákům náleží Ed. Beneš, Em. Rádl a I. A. Bláha. Spisy: *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation* (1881, česky 1904, 3. v. 1930), *Blaise Pascal* (1883), *Počet pravděpodobnosti a Humova skepse* (1883), *Theorie dějin dle zásad T. H. Bucklea* (1884), *O studiu děl básnických* (1884, 2. v. 1926), *Základové konkrétné logiky* (1885, též něm.), *Príspevky k aesthetickému rozboru RKho a RZho* (1886), *Slovanské studie* (I., 1889), *J. A. Komenský* (1892, 2. v. 1920), *Naše nynější krise* (1895, 2. v. 1935), *Česká otázka* (1895, 4. v. 1935), *Karel Havlíček* (1896, 3. v. 1920), *Jan Hus* (1896, 4.—5. v. 1923), *O nynější filosofii evoluční* (1896), *Die wissensch. und philos. Krise innerhalb des gegenwärt. Marxismus* (1898), *Otázka sociální* (1898, 2. v. ve 2. sv. 1935—36), *Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus* (1899), *Mnohoženství a jednoženství* (1899, 2. v. 1925), *Osm hodin práce* (1900, 2. v. 1921), *Ideály humanitní* (1901, 6. v. 1930), *V boji o náboženství* (1904, 2. v. 1932), *Národnostní filosofie doby novější* (1905, 2. v. 1919), *Přehled nejnov. filosofie náboženství* (1905), *O klerikalismu a socialismu* (1907), *Věda a církev* (1908), *Palackého idea národa českého* (1912), *Rußland und Europa* (1913, česky 1919—21, 2. v. 1930—31), *Nesnáze demokracie* (1913), *Nová Evropa* (1920), *O bolševictví* (1921), *Slované po válce* (1923), *Les problèmes de la démocratie* (1924), *Světová revoluce* (1925, 19. v. 1933), *O ženě* (1929, 3. v. 1930), *Cesta demokracie* (3 sv. 1933—36), *Moderní člověk a náboženství* (knižně 1934), *Kult rozumu a Nejvyšší bytosti* (knižně 1934).

Lit. o Masarykovi jako o filosofovi: *Jos. Peckař*, *Masarykova česká filosofie* (1912, 3. v. 1927); *J. Kantorek*, *M. jako náboženská osobnost* (1919); *VI. Dvorníkovič*, *M. ako filozof a sociolog*; *Fr. Pražák*, *T. G. M. jako spoluvtvůrce české výchovy a školy* (1919); *Fr. Drtina*, *M-ova filosofie a osvobození* (1921); *Fr. Fajfr*, *M. a Comte* (1925); *J. B. Kozák*, *M. filosof* (1925); *týž*, *M. jako etik a náboženský myslitel* (1931); *K. Vorovka*, *Dvě studie o M-ově filosofii* (1926); *Jos. Král*, *Na okraj M-ovy Sebevraždy* (1927); *Festschrift Th. G. M. zum 80. Geburtstage*, hrsg. v. *B. Jakovenko* (2 sv. 1930); *sborník „Vůdce generací“* (2 sv., 1930—31); *Emil Utitz*, *M. als Volkserzieher* (1935); *Zd. Nejedlý*, *T. G. Masaryk* (základní dílo, dosud 4 sv., 1930—35).

Masci, Filippo, 29. IX. 1844—7. XII. 1922, it. filosof, stoupenec kriticismu a evolucionistického monismu; čistě pojmovou metafysiku odmítá. Hmotu a ducha považuje za jednotnou psychofysickou substanci, která je předmětem zkušenosti. Sp.: *La dialettica del limite nella logica di Hegel* (1869), *Una polemica su Kant, l'Estetica transcend. e le Antinomie* (1872), *Le forme dell' intuizione* (1881), *Coscienza, volontà, libertà* (1884), *Pessimismo* (1884), *La famiglia* (1885), *Psicologia religiosa* (1886), *Sul senso del tempo* (1890), *Sul concetto del movimento* (1892), *Le teorie sulla formazione naturale dell' istinto* (1893), *Elementi di filosofia* (I., 1899), *L'idealismo indeterminista* (1899), *Il sogno* (1899), *Questioni logiche* (1900), *Il materialismo psicofis. e la dottrina del parallelismo in psicologia* (1901), *Filosofia, scienza, storia della filosofia* (1902), *La libertà nel diritto e nella storia secondo Kant ed Hegel* (1903), *E. Kant* (1904), *Psicologia* (1904), *Pensiero e conoscenza* (1922), *Introduzione generale alla psicologia* (1926).

Masochismus, podle spisovatele Sacher-Masocha nazvaná zvrácenost psychického pohlavního života, při níž postižený dosahuje pohlavního ukojení pokořujícím jednáním a tělesným týráním se strany partnerovy.

Massonův kotouč, přístroj ke zkoumání vnímavosti zrakové. Bílý kotouč s barevnými vřeteny, které však mají menší poloměr, je pozadím. Otáčením vznikají na obvodu těchto vřeten kruhy světlejší směrem odstředivým, tmavší však směrem dostředivým. Zkoušený má udati, který z kruhů ještě zřetelně postřehuje.

Masturbace v. onanie.

Matematika, jako věda naprosté přesvědčivosti je právě tak podmíněna duševní skladebností jako celkovým uspořádáním poznatelného světa. Na číselném poměru budovali svou filosofii Pythagorovci; v psychologii spoléhal na číselnou spojitost Herbart, dnes pokusná psychologie.

Lit.: K. V o r o v k a, Úvahy o názoru v matematice (1917); W. D u b i s l a v, Die Philosophie der Mathematik d. Gegenwart (1932).

Materia (řec. ύλη) jest důležitý pojem ve filosofii i theologii, který má bohaté dějiny: 1. A r i s t o t e l s k o - s c h o l a s t i c k á **m.** značí opak formy (v. t.), jest to možnost (potentia, δύναμις), a neurčitost, jež teprve formou získává konkrétní existenci, jest to podklad, substrát (υποκείμενον), z něhož bytí vzniká a jenž je v sobě nepoznatelný. 2. Tohoto pojmu **m.** se užívá k vysvětlení přírodnímu. **M.** není těleso, nýbrž jenom jeho součást, není také chemickým prvkem tělesa nebo atomem, neboť ty jsou již tělesa, kdežto **m.** jest cosi reálního, pouhá ύλη, součástka podstaty fyzického tělesa. Tělesa vznikají a zanikají, ale nevznikají z ničeho, ani nezanikají v nic, nýbrž mění svou podstatu v jinou, při čemž zůstává společný podklad a to jest právě **m.** Dění substanciálnímu odpovídá **m. p r i m a**, dění akcidenčnímu **m. s e c u n d a**. Z toho plyne, že **m.** jest čirá možnost tělesného bytí a dění (potentia pura) δύναμις εν ενσ in potentia), ale tato možnost se přesně liší od možnosti logické, neboť jako čirý akt myšlenkový nemohla by **m.** nikdy býti podkladem substanciálních změn, neboť tyto jsou skutečné vyžadují také skutečného podkladu.

Lit.: G. v. H e r t l i n g, Materie u. Form (1871), Kl. B a e u m k e r, Das Problem der Materie in der griech. Philos. (1900); L. S c h m ö l l e r, Die scholast. Lehre von Materie u. Form (1902); J. P o s p í š i l, Kosmologie.

Materialisace, zhmotňování neznámých podstat (duchů) prostřednictvím hypnotisovaného media. Jsou to na př. otisky rukou a prstů ve vosku, anebo vysálávání neznámé hmoty (t. zv. teleplasmy nebo ekto-plasmy) z úst, která nabývá určitých, často údům podobných tvarů.

Materialismus, (n. *Materialismus*, f. *matérialisme*, a. *materialism*), filos. názor, který pokládá za základ všeho bytí a vši skutečnosti hmotu (materia), tělesné jsoucno. **M.** spočívá na naivním názoru, že jediné smysly nám přímo předvádějí skutečnost; proto odmítá každý jiný názor, který vysvětluje světové dění nehmotně. Tato zdánlivá jednoduchost získává **m-u** vždy nové stoupence. Jednotlivé směry vznikají podle řešení určitých záhad: 1. N o ě t i c k ý **m.** jest v pod-

statě sensualismus (v. t.), který se snaží kriticky dokázati neexistenci bytí duchových; 2. **Kosmologický m.** obnovuje buď hylozoismus (v. t.) jonských filosofů (E. Haeckel) nebo atomismus (v. t.) Demoteritův, který byl W. Ostwaldem pozměněn v energetismus, nahrazující hmotu energií. 3. **Psychologický m.** pokládá duši za jemné atomy, jejichž pohyb se nazývá čítí nebo že čítí jest původní vlastností atomů a z jejich souhrnů pak vzniká vědomí; 4. **Etický m.** vidí cíl života v tělesných požitcích (eudaimonismus, egoismus); Hobbes vytvořil na tomto základě celou egoistickou teorii státní: stát má absolutní moc nad člověkem. **M.** v kterékoliv formě odporuje nejjednodušším faktům vědomí, neboť duševní zážitky jsou tak rozdílné od jakýchkoliv hmotných pochodů, pohybů či změn, že jest naprosto absurdní pokládati je za totožné s nimi nebo vysvětlovati duchové z hmotného. Zdánlivá jednoduchost kosmologického **m-u** nevysvětluje přece nikterak ještě vznik atomů, vznik jejich pohybu, odkud zákonitost v přírodě, když od věčnosti atomy stejně víří. Stejně nedovede vysvětliti energetický **m.**, jak je vůbec možná substanciální energie. **M.** jest zcela atheistický, odmítá každé náboženství, znehodnocuje lidskou osobnost a ničí veškerý mravní hodnoty. Opakem jeho je spiritualismus, idealismus, dualismus.

Lit.: B ü c h n e r, Kraft und Stoff (1855, 21. vyd. 1904); E. D ü h r i n g Der Wert des Lebens (1865, 8. vyd. 1922); F. A. L a n g e, Geschichte des Materialismus (1866 a. č.); W i l h. O s t w a l d, Die Überwindung des wissenschaftlichen Materialismus (1895). H. B e r g s o n, L'évolution créatrice (Vývoj tvořivý č. př. 1919), t ý ž, Matière et mémoire (29. vyd. 1926); A. T i t i u s, Natur u. Gott (1932); H. S c h e l l, Gott u. Geist (1896).

Materialita, tělesnost, hmotnost, složení z pouhé hmoty.

Materielní (n. *stofflich*, f. *matériel*, a. *material*), látkový, hmotný, věcný.

Matocha, Josef, * 14. V. 1888, čes. theolog. Sp.: Bytnost milosti posvěcující (1925), Osoba v děj. vývoji a významu (1929).

Matriarchát, rodinný řád v nízkých civilisacích, v němž středem rodiny je matka; vyskytoval se jenom v nejstarším dávnověku.

Mauer, Jan, * 1. VI. 1878, čes. pedagog, propagátor činné školy; pracuje hlavně v pedopsychologii. Hl. sp.: Škola pomocná (1912), Vyučování ručním pracím na školách chlapeckých (2 sv., 1912—13), O výchově slabomyslných (1913), Jak poznati duševně úchylné děti a kterak je učiti na pomocné škole (1917, nově zprac. pod názvem Duševně úchylné děti 1928), O výchově prací (1919), Hra dětská a její význam (1919), Pedagogický ruch let 1924—1930 (bibliografie, 1931).

Maupertuis, Pierre Louis Moreau de, 28. IX. 1698—27. VII. 1759, franc. fysik a matematik, ve filosofii hylozoista. Je tvůrcem zákona o nejmenším vynaložení sil, podle něhož vládne při všech přírodních změnách ekonomický princip nejmenšího účinku; tohoto principu užil **M.** i k důkazu jsoucnosti boží. Sp.: Venus physique (1747), Essai de philosophie morale (1749), Système de la nature (1857), Essai de cosmologie (1751).

Lit.: E. D u B o i s R e y m o n d, Maupertuis (1892); B r u n e t, Maupertuis (1930).

Mausbach, Josef, 7. II. 1861—31. I. 1931, něm. etik katolického směru. Hl. sp.: Die kathol. Moral (1901), Naturrecht u. Völkerrecht, Kernfragen christl. Welt- u. Lebensanschauung (1903, 4. v. 1923), Weltgrund und Menschheitsziel (1904, 10. v. 1921), Die Ethik des heil. Augustinus (1909, 2. v. 1929), spolu s M. Grabmannem Aurelius Augustinus (1930).

Lit.: G. Schreiber, Joseph M. (1931).

Mauthner, Fritz, * 22. XI. 1849 v Hořicích, † 29. VI. 1923, něm. spisovatel a filosof, zabýval se hlavně kritikou řeči, již považoval za pouhý estetický jev. Fil. sp.: Beiträge zu einer Kritik der Sprache (3 sv., 1901—02), Wörterbuch der Philosophie (1910—11, 2. v. ve 3 sv. 1923—24), Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande (4 sv., 1920—23).

Lit.: Max Krieger, Fritz M-s Kritik der Sprache (1914); Th. Kappstein, F. M. (1926).

Maxima (n. *Maxime*, f. *maxime*, a. *maxim*), nejvyšší zásada myšlenková nebo mravní, též aforismus; u Kanta subjektivní pravidlo jednání individua.

Maximus Confessor, 580—662, nejvýznačnější theolog a filosof 7. stol. Vydal a vyložil spisy Pseudo-Dionysia Areopagity; měl trvalý vliv na pozdější scholastiku a mystiku.

Lit.: H. Straubinger, Die Christologie des hl. Maximus Confessor (1906).

Maya, v indické filosofii příčina zdání a iluse, již se pravé jsoucno světa, Brahman, zakrývá, a místo jednotnosti se předvádí rozmanitost, čímž vzniká bol a utrpení.

Mayer, Julius Robert, 25. XI. 1814—20. III. 1878, něm. lékař a fysik, objevitel principu o zachování energie.

Lit.: Timerring, Robert Mayer und die Entdeckung des Energiegesetzes (1925).

Mazdaismus v. parsismus.

Mazdaznan hnutí, jež podle nauk zoroastro-vedantských chce očistu zevní i vnitřní, bylo založeno t. zv. Dr. Otomanem Zar Adusht Ha'nischem (* asi 1844). Z praktických požadavků **m**-u jsou nejdůležitější: 1. péče o děti se zvláštním zřetelem k dokonalému potomstvu, 2. zlepšení dýchání, jež má sloužit nejen tělesnému, nýbrž i duševnímu vývinu, 3. přísně vegetářská strava, přizpůsobená roční době.

Lit.: Srv. zvláště spisy Ha'nishovy (též přel. do češt.).

Mediace (n. *Vermittlung*, f. *médiation*, a. *mediation*), zprostředkování ve smyslu fysickém, ale více metapsychickém, prostřednictvím t. zv. medií či duchových prostředníků, jakými bývají osoby schopné nejcitlivějších reakcí na podněty nejrůznějšího druhu, mluvené, viděné, slyšené, ale i dosud záhadné.

Medicus, Fritz, * 23. IV. 1876, něm. filosof, stoupenec Fichtův; pokusil se o metafysiku umění a rozebral kult. význam něm. národa. Sp.: Kants Philosophie der Geschichte (1902), Fichtes Leben (1914, 2. v. 1922), Die Kulturbedeutung des deutschen Volkes (1915), Grundfragen der

Ästhetik (1917), Die Freiheit des Willens u. ihre Grenzen (1926), Pestalozzis Leben (1927).

Meditace (l. *meditatio*, n. *Nachdenken*, f. *méditation*, a. *meditation*), přemýšlení, přemítání, rozjímání. Pod tímto názvem vycházela 1908—12 revue pro umění a filosofii za red. V. Bitnara, J. Kratochvila a E. Pacovského. Svoje čtyřsvazkové dějiny filosofie nazval Jos. Kratochvil „Meditace věků“.

Medium, osoba zprostředkující parapsychologické a spiritistické úkazy. Bývají to bytosti zvláštních schopností s náležitým podílem psychické vratkosti, které náchylny jsou jednak k hypnose a snadné podnětlivosti, jednak také k naprostému ovlivňování sebe i jiných ve vhodném prostředí.

Lit.: S c h r e n c k - N o t z i n g, Physikal. Phänomene des Mediumismus (1920); G e l e y, L'ectoplasmie et la clairvoyance (1924); Der Okultismus in Urkunden, hrsg. v. Max Dessoir (1925); V e r w e y e n, Die Probleme des Mediumismus (1928).

Mediumistické kresby, které kreslí spiritistická media ve stavu ztrnutí, jako by byla vedena neviditelnými mimoosobními podněty, překvapují jednak svou přesností, jednak svými podivnými (exotickými) tvary. Zvláštní při tom je, že je kreslí media, jinak v kreslení necvičená. Psychologický výklad podvědomím a automatismy (v. t.) nedostačuje.

Lit.: V. M i k u š k a, Fysikální mediumita (1923); S c h r e n c k - N o t z i n g, Physikalische Phänomene des Mediumismus (1920); O s t y, La connaissance supra-normale (1923).

Medius terminus (značka M), v logice střední člen sylogismu, který je společný oběma návěstem. S (subjekt) i P (predikát) mají určitý vztah ke společnému M (medius). Střední člen musí býti aspoň v jedné návěsti položen celým svým rozsahem. Formule sylogismu je:

S — M (I. návěst)

M — P (II. návěst)

S — P (závěr).

Medveczky, Frigyes, 1856—1914, maď. filosof. Sp.: Prolegomena zu einer anthropologischen Philosophie (1879), A nemzetközi jog elmélete Kant philosophiája szerint (Teorie mezinár. práva podle Kantovy fil., 1881), Társadalmi elméletek és eszmények (Společenské teorie a ideály, 1887), A normatív elvek jelentősége az etikában (Význam normativních zásad v etice, 1889), Tanulmányok Pascalról (Úvahy o Pascalovi, 1910).

Megalomanie (n. *Megalomanie*, f. *mégalomanie*, a. *megalomania*), velikášství jako trvalý stav duševní povahy. Nemocný nedovede využítovati náležitě při sebepoznání znaků tlumivých pro přílišnou podnětlivost, kterou jeví znaky povzbuzující. Bývá také pouhým příznakem a průpravným stadiem některých chorob (paralysa).

Megarikové, stoupenci Euklida z Megary, žáka Sokratova, kteří si libovali v umění slovních pútek a klamavých úsudcích. Slují též eristi-

kové. Význačnými zástupci megarské školy byli Eubulides, Alexinos, Philo, Stilpo, Diodoros Kronos, Thrasymachos, Pasikles a j.

Lit.: Adolfo L e v i, La dottrina filos. della scuola di Megara (Rend. Linc. 8, 1932).

Mehlis, Georg, * 8. III. 1878, něm. filosof, stoupenec idealismu, pracuje hlavně ve fil. dějin. Sp.: Die Gesichtsphilosophie Aug. Comtes (1903), Lehrbuch der Geschichtsphilosophie (1915), Probleme der Ethik (1918), Die deutsche Romantik (1922), Spinozas Leben u. Lehre (1923), Plotin (1924), Die Mystik (1926), Die Idee Mussolinis und der Sinn des Faschismus (1928), Die ital. Philosophie der Gegenwart (1932).

Mechanika, oddíl fyziky, zabývající se pohyby a silami, jimi způsobenými. Dělí se na statiku, jež zkoumá podmínky, za nichž se několik sil, působících na nějaký hmotný systém, udržuje v rovnováze a na dynamiku, jež zase určuje pohyb, jež vykonává těleso pod vlivem sil, jež nejsou v rovnováze. Je základem filos. názoru zv. mechanismus (v. t.).

Lit.: E. M a c h, Die Mechanik in ihrer Entwicklung, historisch-kritisch dargestellt (1883, 8. v. 1921).

Mechanisace, zestrojování, zautomatisování volních jednání cvikem nebo návykem, takže si jich skoro ani neuvědomujeme; ušetří se tak hodně duševní energie.

Lit.: V. F o r s t e r, O duševním mechanismu (1921); Rich. W a h l e, Über den Mechanismus des geistigen Lebens (1906); W. R a t h e n a u, Zur Mechanik des Geistes (10. v. 1921).

Mechanismus (n. *Mechanismus*, f. *mécanisme*, a. *mechanism*) čili mechanistický názor světový vysvětluje dění světové v živé i neživé přírodě jako soustavu energií a sil hmoty, v níž se vše děje podle zákona příčiny a účinku. Všecko dění se převádí na soustavu pohybů hmoty, duševní je jenom epifenomen hmoty. Srov. monismus.

Lit.: L a m e t t r i e, L'homme machine (1748); O. B ü t s c h l i, Mechanismus und Vitalismus (1901); J. S c h u l z, Die Maschinentheorie des Lebens (1909); Ewald W a ß m u t h, Kritik des mechanisierten Weltbildes (1930).

Mechtilda z Magdeburku, 1212—1283, mystická spisovatelka. Její spis „Tekoucí světlo“ (přel. do č.) náleží k nejlepším německým mystickým spisům.

Lit.: O. K a r r e r, Die Große Glut (1926); J. A n c e l e t - H u s t a c h e, M. de M. Etude de psychol. relig. (1926).

Meinong, Alexius, 17. VII. 1853—27. XI. 1920, něm. filosof hodnot. Jeho „Gegenstandstheorie“ klade důraz na předmětové hodnocení, které tvoří poznávání samo i jeho směr. Sp.: Über philos. Wissenschaft u. ihre Propädeutik (1885), Psychologischethische Untersuchungen zur Werttheorie (1894), Über Annahmen (1902, 3. v. 1928), Untersuchungen zur Gegenstandstheorie (1904), Über die Stellung der Gegenstandstheorie im System der Wissenschaften (1907), Über Möglichkeit und Wahrscheinlichkeit (1915).

Lit.: M a r t i n a k, M. als Mensch und Lehrer (1925).

Melancholie (n. *Melancholie*, f. *mélancolie*, a. *melancholia*), trudno-myslnost, zádučivost, sklíčenost a zaujatost duševního života, ve které vynikají různé a individuální způsoby chorobné nálady. Podle této

nálady mívá **m.** své přisudky: **m. agitans** (rozrušenost a strach), **m. errabunda** (těkavost a toulavost), **m. misanthropica** (škarohlídství a odpor k lidem), **m. hypochondrica** (trvalý zármutek z domnělé choroby), **m. persecutionis** (úzkostlivost před pronásledováním). Někdy spojena bývá **m.** dokonce se ztrnulostí motorickou.

Lit.: G. D r e y f u ß, Die Melancholie, ein Zustandsbild des manisch-depressiven Irreseins (1907).

Melanchthon, Philipp, 16. II. 1497—19. IV. 1560, něm. humanista, spolupracovník Lutherův, získal si velké zásluhy o školskou reformu v Německu.

Lit.: G. E l l i n g e r, Ph. M. (1902); H. E n g e l l a n d, M., Glauben u. Handeln (1931).

Meliorismus (n. *Meliorismus*, *Theorie der Weltverbesserung*, f. *méliorisme*, a. *meliorism*), myšl. směr, který doufá ve zlepšení poměrů ve světě. Srovnej optimismus.

Melissos ze Samu, † 440 př. Kr., eleatský filosof, stoupenec Parmenidův. Z toho, že pohyb je možný jenom v prázdném prostoru, prázdnota je ale něco neexistujícího, usuzoval, že není vůbec ve světě pohybu a ani žádné změny vlastností.

Mellinghofův klam. Protne-li dvě vodorovné souběžky ve středu čarou, zdají se nám body, které jsou pokračováním spodní přímky, posunuty nahoru.

Mendelismus, zvaný tak po brněnském augustiniánském mnichu J. Řehoři Mendelovi (1822—1884), týká se dědičnosti tělesných znaků. Ze dvou různých znaků (na př. barev) rodičů dědí 25% potomků znak otce, 25% znak matky a 50% jeví smíšený znak první generační dvojice. Oněch 25% se znaky otcovými a matčinyými plodí zase jen týž znak (barvu), kdežto z 50% smíšenců zase vznikají 25% původních otcovských a 25% původních mateřských znaků první dvojice, 50% však míšenců, mendelují. Tyto jednoduché poměry číselné však platí pouze o znacích jednoduchých (jedněch). V duševním ohledu však nejsou poměry tak pravidelné a jednoduché, jelikož třeba tu počítati se složitostí základny, i patrnými jsou četné zvraty (regrese).

Mendelssohn, Moses, 6. IX. 1729—4. I. 1786, něm. filosof, hlásal osvícenství. Sp.: *Abhandlung über die Evidenz in den metaphysischen Wissenschaften* (1764), *Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele* (1767, dokazuje nesmrtelnost duše), *Morgenstunden oder über das Dasein Gottes* (1785, dokazuje jsoucnost boží) a j.

Lit.: M. M., *der Mensch u. das Werk*, hrsg. v. B. Badt-Strauß (1929); Fritz B a m b e r g e r, *Die geistige Gestalt M. M-s* (1929).

Menedemos, asi 350—276 př. Kr., řec. filosof z Eretrie na Euboi.

Meng-tse, lat. Mencius, 372—289 př. Kr., čínský filosof, šířitel myšlenek Konfuciových; vnitřní princip mravnosti viděl ve vrozených sociálních pudech, jejichž pěstěním se vyvíjejí kardinální ctnosti. Jeho spisy vydal něm. R. Wilhelm pod názv. „Mong Dsi“ (1916).

Lit.: Y u a n, *La philosophie morale et politique de Mencius* (1927).

Mentalita (n. *Mentalität*, f. *mentalité*, a. *mentality*), duševní stav, myšlenkový směr, způsob myšlení. **Mentální**, duševní, v mysli jsoucí.

Lit.: L. Lévy-Bruhl, *La mentalité primitive* (8. v. 1923).

Mentální věk je na rozdíl od věku chronologického věk, odpovídající stupni duševního vývoje; je-li na př. šestileté dítě rozumově vyspělé jako normální dítě osmileté, má **m. v.** 8 let.

Mercier, Désiré, 21. XI. 1851—23. I. 1926, kardinál, belgický filosof, zakladatel novothomistické školy lovaňské. Hájí realitu substancí proti Tainovi, platnost sylogismů proti J. St. Millovi, existenci boží proti materialismu a pozitivismu; proti kantovství postavil scholastickou noëtiku, psychologii, etiku a metafysiku. Ve filosofii spatřoval snahu po co nejdokonalejším vysvětlení universálního řádu. Založil Institut supérieur de philosophie a vydával *Revue néoscholastique*. Ve světové válce vynikl jako státník a fedrovatel unie mezi církví anglikánskou a katolickou. Sp.: *Psychologie* (2 sv., 1892, 8. v. 1908), *Logique* (1894, 4. v. 1905), *Métaphysique générale* (1894, 4. v. 1905), *Critériologie générale* (1899, 5. v. 1905), *Les origines de la psychologie contemporaine* (1897, 2. v. 1908).

Lit.: G. Ramackers, *Le grand cardinal belge Désiré Joseph M.* (1926); de Préville, *Le card. D. J. M.* (1927); H. L. Dubly, *Le cardinal M.* (1927); Jos. Lenzlinger, *Kard. M.* (1929); J. A. Gade, *The life of card. M.* (1934).

Meritum, zásluha; zásluha z každého dobrého skutku; **meritor- n ě**, podle zásluhy, zásadně, věcně.

Merkantilismus, podle A. Smitha obchodní a hospodářská politika evropských států národních v 16.—18. století. Přeměna cechovního života ve státech feudálních ve zřízení centralistické vyvolala potřebu peněz (na úředníky a žoldnéře) a zvláštní cenění zlata, vývozního obchodu a exportního velkopřemyslu; z toho vznikla snaha po aktivní obchodní bilanci, zákaz vývozu surovin, tvoření akciových společností a pod. V různých zemích se **m.** různě vyvíjel.

Lit.: Smoller, *Das Merkantilssystem* (1884); H e c k s c h e r, *Der M.* (1932); Morini-Comby, *Mercantilisme et protectionnisme* (1930).

Merkelův zákon je omezením zákona Weberova. Děje-li se měření vztahu podnětu k podráždění a pocitu ve větších oddílech časových, bývá patrný naprostý poměr mezi těmito veličinami časovými a pocitovými; abychom na př. docílili znatelného rozdílu tří pocitů, podněcených ve větších intervalech, musí přibývatí podráždění podněty v řadě aritmetické.

Měrné metody psychologické v. psychometrie a psychotechnika.

Mersenne, Marin (pseud. *Sieur de Sermes*), 8. IX. 1588—1. IX. 1648, franc. filosof, byl v čilém vědeckém styku s Descartesem, Galileim a j. Hl. sp.: *Quaestiones in Genesim* (1623) proti atheistům a deistům, *La vérité des sciences contre les sceptiques ou Pyrrhoniens* (1625) proti skeptikům, *Harmonie universelle* (2 sv., 1636—37), *Questions théologiques, physiques, morales et mathématiques* (1634).

Lit.: A. P i r r o, *Les correspondences du P. Marin Mersenne* (1909).

Mertl, Jan, * 11. XII. 1904, čes. sociolog, zabývá se hl. sociologií politiky. Sp.: Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě (1931).

Mesianismus (n. *Messianismus*, f. *messianisme*, a. *messianism*), 1. víra ve vykoupení, 2. učení, že národ má zvl. poslání ve světě a musí proto trpěti. V Polsku hlásali **m.** Towiański a Mickiewicz, v Rusku Čaadajev a Solovjev.

Lit.: J. M. H o e n e - W r o ŋ s k i, Prodróm d. Messianismus oder d. absoluten Philosophie (1931).

Mesmerismus (n. *Mesmerismus*, f. *mesmerisme*, a. *mesmerism*), objevený lékařem Mesmerem (1734—1815), nazýván bývá také zvířecím magnetismem. Domněnka tato, dříve dosti rozšířená, spočívá na předpokladu, že v tělech živočichů a člověka je zvláštní, magnetické podobná síla, kterou lze dotekem neb třením přenášeti na jiné jedince. Užívalo se **m.** k léčení. Dnes vysvětlují se tyto zjevy sugescí.

Lit.: T i s c h n e r, Franz Anton Mesmer (1928).

Mesologie, nauka o prostředí (v. t.).

Messer, August, * 11. II. 1867, něm. filosof a pedagog, zástupce krit. realismu. Díla: Kants Ethik (1904), Exper. psych. Untersuchungen über das Denken (1906), Empf. und Denken (1908, 3. v. 1928), Psychologie (1914), Einführung in die Erkenntnistheorie (1909, 3. v. 1927), Das Problem der Willensfreiheit (1911), Geschichte der Philosophie (3 sv. 1912—13), Die Apperzeption (1918), Natur und Geist (1920), Weltanschauungen und Erziehung (1921), Geschichte der Pädagogik (3 sv. 1925), Pädagogik der Gegenwart (1926).

Metabasis eis allo genos (řec.), logický skok z jednoho oboru do jiného, který k věci vůbec nenáleží, tedy logická chyba.

Metaempirický, nadzkušenostní, přesahující obvyklou zkušenost.

Metafora (n. *Metapher*, f. *métaphore*, a. *metaphor*), obrazný výraz, přenesený smysl slova, obyčejně přenášení smyslového, názorného na abstraktní, nenázorné.

Metafysika (n. *Metaphysik*, f. *métaphysique*, a. *metaphysics*), filosofie v užším slova smyslu, je věda o nejvyšších principech, nejhlubších základech nejen lidského a člověku přístupného, nýbrž veškerého bytí; uvažuje o tom, co jest za zjevy smyslovými, snaží se poznati podstatu věcí, chce poznati jejich původ a účel. Obírá se proto posledními, nejobecnějšími problémy bytí a dění (substance, kvalita, kvantita, čas, prostor, příčinnost, síla, pohyb atd.). Je to filosofie par excellence; její metodou je především spekulace. Ostatní filos. nauky jsou buď průpravou k metafysice, jako logika a noëtika, nebo se na ní zakládají, jako etika, vědy sociální. **M.** se dělí na obecnou čili ontologii, a speciální, a to jednak přírodní neboli kosmologii, jednak na duchovou, založenou na psychologii a přirozené theologii. Platonská nauka o ideách je základem **m-y**, již v soustavu uvedl Aristoteles pod názvem „první filosofie“. Název **m.** jest zcela náhodný. Pochází od Andronika z Rhodu, který pořádaje spisy Aristotelovy, umístil po

spisech přírodovědeckých, nazvaných souborně τὰ φυσικά ostatní spisy jednající o příčinách a důvodech bytí a o bytí samém. Souboru pak dal knihovnickou značku τὰ μετὰ τὰ φυσικά, t. j. spisy, jež následují po spisech fyzických. — Kant prohlásil **m**-u za vědu čirě formální, čímž vlastně ji popřel. Ale **m**. nezanikla, nýbrž naopak nastala její obroda. V dnešní době pak k jejímu původnímu úkolu připojil se ještě další, totiž aby vědeckou metodou řešila světový názor a kriticky posoudila různé pokusy o jeho řešení. Duch lidský tíhne k absolutnu a nikdy se nespokojí pouhou relativitou, jak ji podávají jednotlivé vědy. Vědění, jež nám podávají odborné vědy, jest mezerovité, neúplné, kdežto právě **m**. snaží se z odborných věd odvoditi poslední důsledky a uvésti je v soulad. Základní otázky metafysické dají se zhruba rozdělit (podle Külpa) takto:

A. Všeobecné otázky:

I. Na otázku o počtu principů odpovídají: 1. singularismus, 2. pluralismus. II. Na otázku o povaze principů odpovídají: 1. pokud se týče bytí (ontologický problém): a) materialismus, b) spiritualismus, c) dualismus, d) monismus; 2. pokud se týče dění: a) mechanismus, b) teleologie. III. Na otázku o hodnotě světa, života a dění odpovídají: 1. pesimismus, 2. optimismus.

B. Otázky zvláštní:

IV. Na otázku o pojmu nejvyšší bytosti (Boha) odpovídají: 1. polytheismus, 2. monotheismus: a) deismus, b) theismus, c) pantheismus, d) panentheismus, 3. atheismus. V. Na otázku svobody vůle odpovídají: 1. indeterminismus, 2. determinismus. VI. Na otázku duše odpovídají: 1. po stránce její podstaty: a) substancialistní teorie, b) aktualitní teorie, 2. po stránce jejích základních vlastností a schopností: a) intelektualismus, b) voluntarismus.

Ačkoliv s **m**-ou v pravém slova smyslu se setkáváme jenom ve filosofii západní, vyskytují se i v mimozáp. kulturách základní hlediska světového názoru, jež můžeme označit za metafysická; jsou sdružena koleni největších dějinných symbolů bytí: brahma a nirvana (Indie), tao (Čína). K nim se na západě druzí kosmos a logos ve starověku, Bůh a nadjsoucno ve středověku, příroda a svět v novověku.

Vývoj **m**-y v dějinách záp. filosofie probíhá v několika hlavních obdobích. **M**-a prvních řeckých myslitelů je kosmologie po způsobu hylozoismu. Jonští přír. filosofové (Thales, Anaximenes, Anaximander) různě určují princip věcí. Nesrovnalostí nauky Heraklitovy s učením eleatů vznikl po prvé metafysický rozpor mezi děním a bytím, neboli mezi mnohostí a jednotou. Pythagorovi, který zavedl jako metafysický prostředek poznání číslo, připisuje se objevení ústředního pojmu kosmos. Svou naukou o ideách vytvořil Platon idealistickou metafysiku, povznesenou nad rozpor mezi děním a bytím, ježto idea představuje pravé a nejvlastnější bytí. Jako samostatná disciplína vyskytuje se však **m**. teprve u Aristotela, jenž ji nazval „první filosofie“ (πρώτη φιλοσοφία) a definoval jako vědu o bytí jako takovém a jeho nejvyšších principech.

Aristoteles zavedl do **m**-y pojem tvořivé síly (entelechie), jež spolupůsobením s hmotou, rovněž metafysickou, dává vznik světu s jeho pevnými formami. Antická **m**. po Aristotelovi nastoupila v celku dvě cesty: na jedné straně opouští čím dále více svůj metafysický charakter, omezujíc se na smyslovou zkušenost a hmotu; epikurovci, zčásti i pozdější škola stoická hlásají materialisticko-atomistický světový názor. Na druhé straně odvrací se **m**. od zkušenosti, ba stává se dokonce protizkušenostní; projevuje se to jak v monisticko-pantheistickém názoru rané stoy, tak v idealisticko-spiritualistické **m**-e gnostiků a novoplatonovců (Plotin, Porfyrios, Iamblichos, Proklos). Křesťanská **m**. na konci starověku (alexandrijští apologetové, sv. Augustin, pozdější církevní otcové) vycházela z božského principu nauky o Trojici.

Raný středověk neznal až na malé výjimky (Jan Scotus Eringena, Hugo ze sv. Viktora) **m**-y oddělené od náboženství. V pozdějším vývoji středověké **m**-y uplatňovaly se nejprve prvky platonsko-novoplatonské, potom skoro výhradně aristotelské, modifikované křesťanstvím. Platonovy ideje platily za myšlenky boží; „prvním hybatelem“, „první příčinou“ ve smyslu Aristotelově se stal Bůh. Nejvýznamnějšími metafysiky této doby byli Origenes, sv. Augustin, Jan Scotus Eriugena, Anselm z Canterbury, Avicenna, Averroës, Avicbron, Albert Veliký, Tomáš Akvinský. Poměr mezi ideou a skutečností se řešil ve sporu o universalie, poměr mezi myšlením a chtěním ve sporu mezi thomisty a skotisty. Na sklonku středověku se **m**. rozbíhá ve dva hlavní směry: mystikové a theologové (Eckart, Tauler, Suso i Mikuláš z Kusy) opouštějí pojmově-vědeckou cestu **m**-y ve prospěch pojetí citově-iracionálního, kdežto v nominalismu (Vilém Occan, Roger Bacon) se zřetelně objevují začátky skeptického a empirického rozkladu **m**-y.

V renesanci, jež se odvrátila od církevně-scholastické **m**-y, se vyskytují pokusy o **m**-u dynamickou, jež má u Giordana Bruna pantheistický ráz. Z význačných metafysiků v novější fil. sluší jmenovati zejména Descartesa (dualismus), Spinozu (fil. identity), Leibnize, který **m**-u rozvinul zvláště svou monadologií. Vedle nich se uplatnili R. Cudworth, H. More, N. Malebranche, A. Geulincx, Berkeley, Holbach (materialismus), Herder a j. O usoustavnění **m**-y se zasloužil Chr. Wolff, který ji chápe jako rozumovou vědu, jako myslící určení podstaty a vlastností absolutní skutečnosti. Úplně odmítají **m**-u oba velcí angl. empiristé Locke a Hume.

Kant se ve své Kritice č. rozumu snažil dokázat, že není možná **m**., jež by z pouhého rozumu, čistě pojmově, a priori, chtěla dosáhnouti poznatků o věci o sobě, o věci mimo smyslovou zkušenost, o transcendentnu; přes to však uznává, že pravá skutečnost existuje a působí na naši mysl jak v teoretickém poznání, tak v praktickém jednání. **M**-u, jež je podmíněna kritikou čistého rozumu a již rozděluje na **m**-u přírody a **m**-u mravů, chápe Kant jako nikoliv transcendentní, nýbrž transcendentální vědu, t. j. vědu o apriorních základních formách poznání a bytí. Metafysické pojmy, jako Bůh, svět, duše atd., třebaže nemohou

býti teoretickým rozumem poznány, musíme přece jen předpokládati jako postuláty rozumu praktického. Kantovo hledisko vedlo k znevážení a leckde i k odmítnutí **m**-y, stejně jako pokantovské spekulativní systémy (Fichtův, Schellingův a Heglův) byly ostře potírány.

Positivismus, jehož duší byl Hume, popřel **m**-u vůbec; vycházel totiž z předpokladu, že všechny pojmy mají jenom potud obsah, pokud se dají uvést na zkušenost. Stejně postupoval i agnosticismus angl. filosofů Huxleye a Spencera. Proti tomu četní přírodovědci (H. Lotze, G. Th. Fechner, E. v. Hartmann, W. Ostwald, W. Wundt) pokoušeli se překročením svého čistě odbornického zkoumání vysvětlovati světový celek a tak bezděky připravili půdu obrodě metafysiky v dnešní době. Touha po synthese vedla k tomu, že **m**., tolikrát prohlášena za mrtvou, ožila novou silou a získala četné stoupence. Dějí se četné pokusy o metafysické systémy na základě evolucionistickém, monistickém, vitalistickém (H. Driesch), personalistickém (W. Stern). Na intuici zakládá svou **m**-u Henri Bergson. Také nové oživení noëtického realismu v počátcích 20. století, jež za hlavní filos. otázku pokládá poznání podstaty a řádu skutečnosti, značí obrodu metafysiky. Dosavadní naturalismus a mechanismus, podřizující skutečnost fysikálním schematům, byl soudobou filosofií odmítnut a místo toho byla zdůrazněna svézákonnost různých skutečností a jejich nepřeveditelnost na mechanická schemata. Filosofie N. O. Losského stejně jako novoscholasticismus a celostní hledisko ve filosofii značí obrodu **m**-y.

Lit.: M. K a p p e s, Metaphysik als Wissenschaft (1898); Ch. R e n o u v i e r, Histoire et solution des problèmes metaphysiques (1901); Ch. S e n t r o u l, L'objet de la métaphysique selon Kant et selon Aristote (1905); L. L i a r d, La science positive et la métaphysique (5. v. 1907); H e i d e g g e r, Was ist Metaphysik? (2. v. 1930); J. G e y s e r, Allg. Philos. des Seins (1915); G. H e y m a n s, Einführung in die Metaphysik (3. v. 1921); Th. H. H o d g s o n, The metaphysic of experience (4 sv. 1898); F. C e l l a r i e r, La métaphysique et sa méthode (1914); E. v. H a r t m a n n, Geschichte der Metaphysik (2 sv. 1899 až 1900); H. D r i e s c h, Metaphysik (1924); L. B a u r, Metaphysik (1923).

Metagnostické je to, co jest nad obyčejným, pozitivním poznáním, poznatelně transcendentní, obyčejnému poznání a zážitku nedosažitelné.

Lit.: O s t y, La connaissance supranormale (1922).

Metakosmické značí podle Liebmanna apriorní jako objektivní podmínku zkušenostní na rozdíl od psychologicky subjektivního. **M**-é jest vědomí transcendentální.

Metakritika, jinak hyperkritika, kritika kritiky, odpověď na kritiku.

Metalogické, mimo nebo vedle logického jsoucí; **m**-é pravdy podle Schopenhauera jsou první zásady myšlenkové či rozumové.

Metamatematické, vše, co přesahuje obor číselných operací, přikládáno bývá k jevům a představám nevystižitelným počtem a početností.

Metamorfopsie (n. *Metamorphopsie*, f. *métamorphopsie*, a. *metamorphopsia*), znamená znetvoření viděných předmětů, způsobené přemístěním čípků v nervové vrstvě oka.

Metamorfosa (n. *Metamorphose*, f. *métamorphose*, a. *métamorphosis*), proměna, vývoj, rozvoj, změna v dějinách, v kultuře, v člověku.

Metapsychologie, metapsychika (meta = za, psyche = duše, logos = nauka, tedy nauka o zásvětí duše), též parapsychologie (para = vedle), nauka o jednání a projevech duševních a duševně-tělesných, a b n o r m n í c h (aniž by byly chorobnými), probíhajících většinou mimo známé cesty smyslové. Do **m.** patří i všechny zjevy okultismu a spiritismu. Rozlišuje se 1. metapsychika v užším smyslu (fenomeny psychické): telepatie, jasnozření (metagnomie), věštění, psychometrie (jasnozření do minulosti), autom. písmo a jiné manifestace krypto-psychie, t. j. ukrytého podvědomí nebo nevědomí. 2. meta-psycho-fysika (fenomeny fyzikální): telekinese (pohyby předmětů bez zjistitelné příčiny), levitace (pozdvížení předmětů a osob), teleakustika (zjevy zvukové), raptologie (klepání, nimikrie), telepyretika (zjevy světelné), teleplastika (ideoplastie, materialisace), apporty (přínosy, pronikání hmotou). Při projevech metapsychických působí většinou duše (podvědomí) na duši, kdežto zjevy meta-psychofysické jsou vlastně rozšířeným vitalismem („nadvitalismem“ podle Driesche). Zjevy **m.** dějí se obyčejně ve spojení s mediem (v transu), někdy však i bez zjistitelné spojitosti s mediem (tak zv. „zjevy strašidelné“). **M-i** jako vznikající vědu uznávají a zúčastnili se novodob. bádání mnozí vynikající učenci ofic. vědy: fyziolog Ch. Richet, fysik Sir O. Lodge, chemik Sir W. Crookes, astronom C. Flammarion, z filosofů W. James, H. Driesch, T. K. Oesterreich, J. Verweyen, z právníků E. Liszt. Českoslovenští zástupci **m.:** zemř. fyziolog E. Babák, botanik Velenovský, filosofové O. Kraus, B. Kozák, práv. filosof E. Svoboda, psychiatr O. Fischer, chemik V. Mikuška, právník K. Kuchynka, psycholog R. Souček, lékař J. Šimsa. — Podle Driesche je **m.** „vědou nejdůležitější, která má ze všech věd největší vyhlídky“.

Lit.: Richet, *Traité de métapsychique* (1922); Gele y, *De l'inconscient au conscient* (1921); O s t y, *La connaissance supra-normale* (1923); S u d r e, *Introduction à la métapsychique humaine* (1926); M y e r s, *Human personality and its survival of bodily death* (1920); D r i e s c h, *Parapsychologie* (1932), *Základní problémy psychologie* (1933); O e s t e r r e i c h, *Grundbegr. der Parapsychologie. Der Okkultismus im modernen Weltbild* (1921); S c h r e n c k - N o t z i n g, *Physikal. Phänomene des Mediumismus* (1920), *Materialisationsphänomene* (1923); G a t t e r e r, *Der wissenschaft. Okkultismus u. sein Verhältnis zur Philosophie*; G u m p p e n b e r g, *Philosophie u. Okkultismus* (1921); V e r w e y e n, *Weltgeheimnis u. Probleme d. Okkulten* (1926); *Die Probleme des Mediumismus*. M o s e r, *Okkultismus* (1935); D e s s o i r, *Vom Jenseits der Seele* (1931); M a t t i e s e n, *Der jenseitige Mensch* (1925); M i k u š k a, *Věda metapsych. a její nynější stav* (1922), *Fyzikální mediumita* (1923); S o u č e k, *Přiručka okultismu* (1930). Metapsychologii jsou věnovány časopisy: *Révue métapsychique*, *Proceedings of the Soc. for, psychical research*, *Zeitschrift f. Parapsychologie*, *Zeitschr. f. kritischen Okkultismus*.

Metatropismus (n. *Metatropismus*, f. *métatropisme*, a. *metatropism*) či přemístění předmětů pohlavní záliby, může býti buď chorobné (masochismus, sadismus) nebo také do jisté míry pouze výjimečným zjevem jinak pravidelného života duševního.

Metempsychosa (n. *Metempsychose*, *Seelenwanderung*, f. *métempsychose*, a. *metempsychosis*), stěhování duší z jednoho těla do jiného těla; ve starověku zvláště v Egyptě a Indii názor velmi rozšířený.

Lit.: R. K n e i s e l, Nauka o stěhování duší (česky 1909); Walter S t e t t n e r, Die Seelenwanderung bei Griechen u. Römern (diss. 1930).

Methexis, výraz, jímž se označuje spojení ideí s jednotlivými věcmi.

Metoda (l. *methodus*, n. *Methode*, f. *méthode*, a. *method*), plánovitý postup při vědeckém badání nebo při jednání, způsob, podle něhož se seřadují jednotlivé vědecké poznatky v celek, postup, kterým věda dochází k celistvosti. Jednotlivé vědy si vypracovaly své speciální **m-y**, jež jsou buď přímé neb nepřímé, rozborné (analytické) nebo souborné (synthetické), induktivní (viz indukce) nebo deduktivní (viz dedukce). Srov. metodologie.

Lit.: K r a f t, Die Grundformen der wissenschaft. Methode (1926); D e s c a r t e s, Discours de la méthode (přel. do češt.); H e r b e r t z, Studien zum Methodenproblem und zu seiner Geschichte (1910).

Metodologie (n. *Methodologie*, *Methodenlehre*, f. *méthodologie*, a. *methodology*), vědoslovná část logiky, jednající o postupu při vědeckém badání. Úkolem jejím jest podati návod, jak určitého cíle nejlépe dosíci, t. j. jak stanoviti dokonalé pojmy a odůvodniti plně soudy. Nejde tu snad o pouhý popis předmětu, nýbrž o jeho vysvětlení. Každý obor jednání má svou **m-i**. Rozeznáváme obecné metody vědecké (analýsa, synthesisa, indukce, dedukce, analogie) a zvláštní: log.-dialekt., psycholog., matem.-mechanist., biolog.-evoluční atd.

Lit.: H. R i c k e r t, Kulturwissenschaft u. Naturwissenschaft (4. vyd. 1921); O. S p a n n, Tote u. lebendige Wissenschaft (1925).

Metrodoros z Chia, řec. filosof, žák Demokritův (ze 4. stol. př. Kr.), epikurovec.

Metrodoros z Lampsaku, řec. filosof, žák Anaxagorův; vyložil alegoricky mythy Homérových básní.

Metromanie (n. *Metromanie*, f. *métromanie*, a. *metromania*), chorobná vilnost u žen, totéž co nymfomanie (v. t.).

Meumann, Ernst, 29. VIII. 1862—26. IV. 1915, něm. psycholog a pedagog, založil soustavnou pokusnou pedagogiku. Hl. díla: *Vorlesungen zur Einführung in die exper. Pädagogik* (3 sv., 2. v. 1920—1922), *Die Sprache des Kindes* (1903), *Ökonomie und Technik des Gedächtnisses* (1908), *Intelligenz und Wille* (4. v. 1925), *System der Ästhetik* (1914), *Einführung in die Ästhetik der Gegenwart* (1908, 4. v. 1930).

Lit.: W. W u n d t, Ernst. M. a O. K ü l p e, M. und die Ästhetik (v Zschr. f. pädag. Psychologie 1915).

Meyer, Jürgen Bona, 25. X. 1829—22. VI. 1897, něm. filosof, stoupenec psychologické zkušenostní filosofie. Hl. sp.: *Zum Streit über Leib u. Seele* (1856), *Kants Psychologie* (1869), *Probleme der Lebensweisheit* (1887).

Meyerson, Emile, * 1859, franc. filosof, realista, kritik pozitivismu. Sp.: *Identité et réalité* (1908), *De l'explication dans les sciences* (1921), *La déduction relativiste* (1924), *Du cheminement de la pensée* (1931).

Lit.: A. M e t z, Meyerson, une nouvelle philosophie de la connaissance (2. v. 1934).

Mezinárodnost v. internacionalismus.

Migne, Jacques Paul, abbé, 26. X. 1800—24. X. 1875, vydavatel četných theol. spisů, zvl. *Patrologiae cursus completus* (series latina má 227 sv. a series graeca 162 sv.), jež je nejdůležitějším pramenem studia starokřesť. literatury.

Michael Psellos, 1018—1078 nebo 1096, byzantský theolog a filosof, platonovec. Vedle komentářů k Platonovi, Aristotelovi a Porfyriovi napsal úvod do filosofie a spis o mínění filosofů o duši.

Lit.: Karel Svoboda, *La démonologie de Michel Psellos* (1927); A. Rambaud, *Michael Psellos philosophe et l'homme d'état byzantin au XI. siècle* (*Revue historique* 1877).

Michajlovskij, Nikolaj Konstantinovič, 1842—1904, sociální teoretik a sociolog ruský; vedle myšlenek Lavrovových působil na něho pozitivismus Comteův a utilitarismus Millův; zdůrazňuje účelnost v dějinném vývoji. Společnost se mu jeví jako organizace rovnocenných jedinců, jejichž vůle má být určována jen zájmy kolektiva. M. vynikl též jako lit. historik. Sp.: *Čto takové je progress?* (1869), *Těoriija Darwina i obščestvennaja nauka* (1870), *Borbja za individualjnost* (1875—76), *Žestokij talent* (1882).

Michalčev, Dimitr, * 1880, bulharský filosof. Sp.: *Beiträge zur Kritik des modernen Psychologismus* (1909), *Forma i otnošenije* (I., 1914).

Michalski, Konstanty, * 1879, polský filosof. Sp.: *Vpływ Oxfordu na filozofję Jana z Mirecourt* (1921), *Mistyka i scholastyka u Dantego* (1921), *Le criticisme et le scepticisme dans la philosophie du XIVe siècle* (1926).

Michels, Robert, * 9. I. 1876, něm. sociolog, působil po léta na italských universitách; zabýval se hlavně politickou sociologií, jakož i sociologií mravnosti na základě statistickém. Sp. *Patriotismus u. Ethik* (1906), *Die Entwicklung der Theorien im modernen Sozialismus Italiens* (1908), *Zur Soziologie des Parteiwesens in der mod. Demokratie* (1910, 2. v. 1925), *La storia del marxismo in Italia* (1910), *Die Grenzen der Geschlechtsmoral* (1910), *Probleme der Sozialphilosophie* (1914), *Sozialismus und Faschismus als polit. Strömungen in Italien* (1925), *Sittlichkeit in Ziffern* (1928), *Die Verelendungstheorie* (1928), *Der Patriotismus* (1929).

Miklík, Konstantin, * 21. III. 1895, čes. filosof katol. Sp.: *Masaryk a Pekař o smyslu českých dějin* (1931), *Kniha o dobrém zřízení státu* (1931), *Poznání* (1932), *K svobodě badání* (1933).

Mikrokosmos (n. *Mikrokosmos*, f. *microcosme*, a. *microcosm*), člověk jako svět v malém, jako zrcadlo světa; opak makrokosmos, vesmír. Pojem m. měl velkou důležitost v metaf. vysvětlování souvislosti člověka s vesmírem.

Mikropsie je vada sítnice oka, stížený m-í vidí předměty zmenšené.

Mikuláš z Autrecourtu, † kolem 1350, pařížský mistr, přivedl Occamův nominalismus do nejkrajnějších důsledků; připouštěl jenom

smyslovou zkušenost a učil, že všechno přírodní dění je jenom spojování a rozdělování atomů; existence vnějšího světa se nedá dokázat. Učení **M**-ovo končí tedy úplnou skepsí.

Lit.: L a p p e, Die Philosophie des Nikolaus v. A. (1905).

Mikuláš z Kusy, 1401—11. VIII. 1464, kardinál, filosof renaissanční; toužil po synthese occamovského terminismu, mystiky, thomismu, scotismu i humanismu. Zákl. problémem jeho filosofie byla otázka poznání, zvl. poznání Boha jako bytosti nekonečné. Nejvyšším stupněm poznání jest mystické zření, intuice, visio či unio, kdy všechny protivy v nekonečnu splývají v jednotu — coincidentia oppositorum. Právě pochopení, směřujíc k sjednocení protikladů a tím k nekonečnu, je vlastně v jistém smyslu nevědomostí, ale nevědomostí vědomě zdůrazněnou, učenou — docta ignorantia. Veškeren život ve světě jest jenom časový obraz věčného vzoru. V Bohu splývají možnost i skutečnost, bytnost i jsoucnost v jedno. Boha nutno si mysliti bez času a prostoru, kdežto svět je v čase a prostoru. **M. z K.** jest tvůrce první novověké soustavy filosofické. Sp.: De docta ignorantia, De coniecturis.

Lit.: E. W a s t e e n b e r g h e, Le Cardinal Nicola de Cues (1922); J. R i t t e r, Docta ignorantia (1927); P. M e n n i c k e n, Nikolaus v. Kues (1932).

Mikuláš d'Oresme, † 11. 7. 1382, biskup v Lisieux, filos. směru occamovského, zabýval se problémy politickými, hospodářskými, etickými a zvl. fyzikálně-astronomickými. Přeložil do francouzštiny některé spisy Aristotelovy a komentoval je. Pro moderní mechaniku razil nové dráhy spisem De difformitate qualitatum a De latitudinibus formarum; pro fyziku jsou důležité jeho franc. spisy: Traité de la sphère a Commentaire aux livres du ciel et du monde, jimiž připravil půdu pozdějším pracím Koperníkovým, Galileiovým i Descartesovým.

Lit.: P. D u h e m, Un précurseur français de Copernic: Nicole Oresme (1900); t ý ž, Etudes sur Léonard de Vinci (1913).

Mikuška, Viktor,* 15. VIII. 1882, českoslov. parapsycholog, vyšel z neovitalismu a filosofie Drieschovy. Sp.: Das Problem des Lebens im Lichte biolog. Seelenforschung (kongr. předn. Kodaň 1921), Vývoj a nynější stav psych. badání v Anglii (1921), Věda metapsychická a její nynější stav (1922), Fyzikální mediumita (1923), H. Driesch als Biologe, Philosoph und Okkultist (1923), Les grands problèmes de la biologie et de la parabiologie dans leurs rapports. (kongr. předn. Sorbonne, Paris 1927), Zwecksetzung und Zielstrebigkeit in der Biologie und Parabiologie (kongr. předn. Athény 1930), M. Maeterlinck als psych. Forscher u. Philosoph (1933). Příspěvek k anketě v „Problémy metapsychologie“ (1933). — Články v Zeitschr. f. Parapsychologie a j.

Lit.: K r o n s t r ö m, Livet og Livskraften.

Miletská škola filosofická jest nejstarší řeckou filos. školou, jejíž hlavní zástupci (T h a l e s, A n a x i m a n d e r, A n a x i m e n e s) žili a působili v kvetoucím městě Miletu na pobřeží Malé Asie; snažili se vyzkoumati materiální příčinu světa. Soudili, že vesmír vznikl z jakési pralátky, praprkvu, jenž byl pln utajeného života. Různí filos. různě

tento praprvek označili (voda, vzduch, apeiron), ale všichni jej pokládali za oživený, odtud název jejich filosofie hylozoismus (v. t.).

Milhaud, Gaston, * 1858, franc. matematik a filosof. Ve své teorii jistoty, v níž navazuje na Renouviera, učí, že neexistuje objektivní logická nebo matematická jistota; logická jistota se zakládá na větě o protikladu a nemá nic společného se skutečností, stejně jako matematická jistota, spočívající na fiktivních pojmech nebo symbolech, je jenom subjektivní. Sp.: *Leçons sur l'origine de la science grecque* (1893), *Essais sur les conditions et les limites de la certitude logique* (1894), *Le rationnel* (1898), *Les philosophes géomètres de la Grèce* (1900), *Le positivisme et l'esprit positif* (1902), *Etudes sur la pensée scientifique chez les Grecs et chez les Modernes* (1906), *Nouvelles études sur la pensée scientifique* (1911), *Descartes savant* (1921).

Milieu v. prostředí.

Militarismus, upřílišená vláda vojenské moci ve státě, upřílišená péče o vojína a jeho vyzbrojení.

Mill, James, 6. IV. 1773—23. VI. 1836, angl. filosof a historik, stoupenec asociacionismu. Sp.: *Elements of political economy* (1821), *Analysis of the human mind* (2 sv., 1829).

Lit.: A. B a i n, James M. (2. v. 1887).

Mill, John Stuart, 20. V. 1806—8. V. 1873, angl. národohospodář a filosof, hlavní zástupce moderního empirismu, asociacionismu a idealistického pozitivismu. **M.** se snažil dokázat, že všechno poznání vyrůstá ze zkušenosti a že zkušenost sama nemá žádných prvých předpokladů; všechno věd. poznání spočívá na indukci. Každá dedukce předpokládá indukci, neboť dedukce vychází z obecné věty, jež ovšem zase vznikla ze zkušenosti. Je jisté, že **M**-ova zkoumání přinesla vědecké metodologii mnoho cenného, ale jeho pokus o vytvoření čistě induktivní logiky se nemohl pro svou jednostrannost zdařiti. V etice hlásá **M.** altruistický utilitarismus: nejvyšším cílem lidského snažení je blaženost. V sociální politice hájí **M.** plnou politickou svobodu a ochranu slabých. Ve spise „*Subjection of women*“ hlásá emancipaci žen. Náboženské názory **M**-ovy vyúsťují v ocenění hodnoty náboženství, jež rozvíjí lidskou osobnost a dává lidským snahám vznešený a ideální cíl. Sp.: *System of logic, ratiomative and inductive* (2 sv., 1843 a č.), *Essays on some unsettled questions of political economy* (1844), *Principles of polit. economy* (1848), *On liberty* (1859, přel. do č.), *Utilitarianism* (1864), *Auguste Comte and positivism* (1865), *Examination of Sir William Hamiltons philosophy* (1865), *The subjection of women* (1869, přel. do češt.), *Autobiography* (1873, přel. do č.), *Three essays on religion* (1874).

Lit.: A. B a i n, John St. M. (1882); Ch. D o u g l a s, John St. M. (1895); T h o u v e r e z, John St. M. (1905); B. A l e x a n d e r, J. St. M. und der Empirismus (1917); Z d. S m e t á ě k, *Filosofické základy Millova liberalismu* (Č. M. 1932).

Miller, Herbert Adolphus, * 1875, amer. sociolog.

Mimansa, soustava indické filosofie, podávající výklad Ved; hlásá vznešené pojetí Boha, který slovem stvořil svět a jest v hloubi nekonečna trůnící Vše-jednota. Slovu se přiřítá magická síla.

Mimika (n. *Mimik*, f. *mimique*, a. *mimic art*) neboli „mluva“ výrazů obličej (očí, úst) i pohybů rukou či celého těla je patrným příkladem skutečných dějů nevědomých. Je hlavně výrazem efektivním.

Lit.: Philipp L e r s c h, *Gesicht und Seele* (1932); S a n t e d e S a n c t i s, *Die Mimik des Denkens* (přel. z it. 1906); Th. P i d e r i t, *Mimik u. Physiognomik* (4. v. 1925).

Mind-Stuff (n. *psychischer Stoff*, f. *la matière mentale*) („látka rozumová“) je výraz volený W. K. Cliffordem na označení jakýchsi psychických atomů, ze kterých se skládají věci a které při postřehování spolupůsobí jako činitelé poznávání.

Mínění (l. *opinio*, n. *Meinung*, *Meinen*, f. *avis*, *opinion*, a. *opinion*), vědomé pokládání něčeho za pravdu, co však nedá se přesně dokázat; při **m.** kloní se rozum k jedné z obou kontradikcí, ale není zbaven obavy, že snad i druhá kontradikce by mohla býti pravdivá. Rozdíl mezi **m-ím** a domněnkou (v. t.) záleží v tom, že domněnka spíše se kloní k jedné straně obou kontradikcí nežli ke druhé, kdežto **m.** volí již rozhodně jednu kontradikci, ačkoliv úplně nevyklučuje opaku. Značí-li pochybnost, domněnka, mínění a jistota dispoziční rozumu vzhledem k poznávané pravdě, pak jsou něčím subjektivním; vyjadřujeme-li pojmy těmi samou pravdu s menší nebo větší jistotou poznanou, pak jsou objektivní. Ovšem pravda sama, uvažujeme-li ji ontologicky, není nikdy pochybná nebo domnělá, nýbrž vždy jistá.

Minges, Parthenius, 15. I. 1861—12. IV. 1926, františkán, nejlepší znatel Duns Scoti. Hl. sp.: *Compendium theologiae* (1901—02, 2. v. 1921—22), *Duns Scoti doctrina philosophica et theologica* (1930).

Minimální rozdíly v postřehování přírůstku a úbytku podráždění mají význam pro měření prahu počitkového. Tohoto způsobu měření užíváno bylo Wundtem a Kraepelinem k stanovení středních hodnot počitkových.

Minimum, nejmenší hodnota, číslo, množství; opak maximum.

Minor, dolejší pojem nebo návěst v sylogismu.

Minucius Felix, Marcus, římský advokát z konce 2. stol., který se na sklonku svého života stal horlivým vyznavačem křesťanství. Napsal švihnou cicer. latinou spis „Octavius“, kde ve formě rozmluvy mezi třemi právníky obhájil učení křesťanské proti pohanům, hlavně na základě důkazů opírajících se o antickou filosofii, mezi níž a Zjevením hledá soulad.

Lit.: J. S c h m i d t, *Minucius Felix oder Tertullian?* (1932).

Míra, kterou si poznávání pomáhá při hodnocení, má ve filosofii význam stěžejní, v psychologii a estetice pomocný.

Misanthropie (n. *Misanthropie*, f. *misanthropie*, a. *misanthropy*) znamená všeobecně nenávisť k lidem; nemusí býti vždy chorobná.

Misologie (n. *Misologie*, f. *misologie*, a. *misology*) či nechuť k rozumování, odpor k vzdělání; bývá někdy příznakem individuality. V soustavu vypěstovali **m-i m i s o m u s o v é**.

Misoneismus (n. *Misoneismus*, f. *misoneisme*, a. *misoneism*), Lombrosovo označení pro odpor k novotám, setrvávání na získaných zvycích a názorech.

Míšení citové (n. *Gefühlsmischung*) není vlastně míšením citů, nýbrž pouze jejich osobního vztahu a časového spádu, který se může měnit; tím, že různé city následují rychle po sobě a vzájemně se střídají, vzniká jakýsi smíšený cit. **M. c.** není totožné se synestésií (v. t.).

Mládek, Ferdinand, * 3. X. 1881, čes. filosof. Sp.: Psychotechnické zkoušky lidských vloh (1926), Přehled dějin filosofie a jejich systémů (1928).

Mluva (n. *Rede*, f. *parole*, a. *speech*) v širším slova smyslu je jakékoliv vyjádření nitrného života duševního. K prvotnímu pudu výrazu přidává se potřeba sdílnosti, kterou nabývá pak mluva vzhledu logického, stává se řečí.

Mneme (Semon) je podobný, ne však totožný výraz pro paměť, která myšlena tu substantiálně jako podklad kmenový a biologický. Dojmy smyslové působí na tomto podkladě „vtisky“ („engramy“), které tu zůstávají a mohou být později oživeny („ekforovány“).

Lit.: E. S e m o n, Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organ. Geschehens (5. v. 1920).

Mnemonika (n. *Mnemonik*, *Gedächtniskunst* f. *mnémotechnie*, a. *mnemonics*) či mnemotechnika, umění podporovati a zvýšiti paměť určitými pomůckami, na př. umělými spojeninami hlásek nebo věcí. Nověji snaží se **m.** o vědeckopsychol. ekonomii a techniku paměti (Meumann).

Lit.: B. Ř e z n í k - J. K e s s l e r, Mnemotechnika (1905); R e v e n t l o v, Lehrbuch der Mnemotechnik (1843 a č.); W. S c h r a m, Lehrbuch der Mnemonik (1880, 2. vyd. 1910); F. S p e c h t, Das Gedächtnis und die Gedächtniskunst (1920).

Mnohodělení, v. polytomie.

Množství (n. *Menge*, f., a. *multitude*) čili mnohost jednotek má ve filosofii význam spíše vztahový než početní; udává výsledek spolupůsobení jednotek, součin ve zmocněném slova smyslu.

Moc (n. *Macht*, f. *pouvoir*, a. *power*), možnost ovládati fysicky nebo duševně věci nebo lidi. Křesť. názor o **m-i** klade poslední důvod vši lidské moci v Boha, jakožto absolutní zdroj moci. Myšlenka **m-i** souvisí tedy se světovým názorem. **M.** jest pojem metafysický.

Lit.: A. A a l l, Macht u. Pflicht (1902); F. W i e s e r, Das Gesetz der Macht (1926).

Modalismus, bludné učení Sabelliovo o božské trojici ve 3. stol., jež hlásá pouze modální trojici, nikoli skutečnou, t. j. božská trojice značí pouze trojí způsob božského působení na venek, a to ve stvoření, vtělení a posvěcení. Srov. monarchiani.

Modalita (n. *Modalität*, f. *modalité*, a. *modality*), způsob či druh bytí a dění nebo myšlení. **M.** soudu je druh jeho platnosti: S jest P, soud assertorický; S může být P, soud problematický; S musí být P, soud apodiktický.

Lit.: O. B e c k e r, Zur Logik der Modalitäten (1930).

Moderantismus umírněný směr, liberální vládní soustava.

Modernismus (n. *Modernismus*, f. *modernisme*, a. *modernism*), mysl. hnutí katol. na konci 19. stol., jež vycházejíc ze subjektivismu nové doby, snažilo se nahraditi starší metafysiku bergsonovským intuicionismem a v theologii žádalo novou kritiku bible. Rozumem nelze podle učení **m**-u dospěti k poznání Boha, a proto je nutno hledati podklad nábožen. vědomí v člověku samém, v jeho touze po božském a potřebě božství. Náboženským citem a intuicí srdce vnímá člověk a přímo prožívá božskou skutečnost. Takovéto přesvědčení o boží existenci nemůže dáti žádné vědecké poznání; nábožen. cit jako víra a zjevení jest začátkem každého náboženství. Věda a víra jsou naprosto od sebe odděleny a samostatny, není tedy možný spor mezi nimi. Dogmata nejsou absolutní pravdy, nýbrž symboly víry a mohou se vyvíjeti a měniti. Zakl. hnutí byl franc. filosof Ed. Le Roy. Jiní stoupenci byli Alfred Loisy, G. Semeria, R. Murri, Georges Tyrell, Jos. Müller a j. Papež Pius X. hnutí umlčel encyklikou „Pascendi Dominici gregis“ z r. 1907.

Lit.: J. K r a t o c h v í l, Moderní školy filos. v katolicismu (Meditace, 1908); P. S a b a t i e r, Les modernistes (4. v. 1909); J. K ü b e l, Gesch. d. kath. Modernismus (1909); K. H o l l, Modernismus (2. v. 1925); L. L a g r a n g e, Loisy et le modernisme (1932).

Modifikace (l. *modificatio*, n. *Modifizierung*, *Abänderung*, f., a. *modification*), bližší určení, změna bytí nebo vlastnosti nějaké věci.

Modlitba (n. *Gebet*, f. *prière*, a. *prayer*) povznesení mysli k Bohu, rozmluva stvořeného ducha se Stvořitelem, uctívání Boha jako Stvořitele a nejvyššího Pána. Podle obsahu rozeznává se **m**. chvály, děkovaná prosebná a smírná; podle formy vnitřní, rozjímavá, a vnější ústní, jež je zase buď vázána na určitý text (na př. Otče náš) nebo úplně volná. Další dělení: **m**. soukromá a veřejná (společná).

Lit.: W. S c h m i d t, Der Ursprung der Gebetsidee (4 sv. 1926—32).

Modráček, František, * 8. IX. 1871, čes. národohospodář a sociolog; odmítá Marxův hist. materialismus a ve svém pojetí socialismu připouští jak zdravou soutěž, tak svobodné podnikání. Sp.: Marxův názor na dějiny a socialismus (1900), Konsumní hnutí a zemědělství (1916), Samospráva práce (1918), Nauka a polit. zásady pokrokového socialismu (1925), Úvod do historické sociologie (1927), Hospodářské a sociální řády v přír. společnostech (1927), Společenský vývoj (1929), Sociologie jako teorie dějin (1930).

Modus (lat.), vlastnost či způsob bytí, dění, jednání nebo myšlení. U Spinozy a Lockeá jsou modi tolik co případy, t. j. pomíjející či náhodné stavy či vlastnosti nepomíjejících, stálých substancí. **M**. v logice značí spojení návěští podle jejich kvantity a kvality vzhledem k závěru, který se má z nich vyvoditi. Rozeznáváme čtyři přímé způsoby čili mody (Barbara, Celarent, Darii, Ferio), z nichž první sylogistický tvar (I. figura), připouští pět nepřímých způsobů (Baralipon, Celantes, Dabitis, Fapesmo a Frisesomorum). **M**. p o n e n s označuje smíšeně podmíněný sylogismus, kde z podmínky návěsti hořejší se soudí na pravdu podmíněnou v návěsti dolejší, **m**. t o l l e n s soudí

z lichosti věty podmíněné v návěsti dolejší na lichost podmínky v návěsti hořejší.

Moede, Walther, * 3. IX. 1888, něm. psychotechnik, pracuje hlavně v průmyslové psychotechnice. Sp.: Die Experimentalpsychologie im Dienste des Wirtschaftslebens (1919), Experimentelle Massenpsychologie (1920), Lehrbuch der Psychotechnik (I., 1930).

Mohutnosti duševní (n. *Seelenvermögen*), byly v starší psychologii jakési síly, působící v určitém oboru a směru psychického života. Pythagorovci uznávali čtyři, Platon tři, Aristoteles pět základních mohutností, stoikové vedle patera smyslových ještě tři (mluvení, myšlení, tvoření). Tomáš Akv. rozeznával pět **m. d.-ch** (potentiae), Duns Scotus je považoval pouze za formální činitele duševní působnosti. Podle Descartesa a Locka je nositelkou veškeré duševní činnosti jednotná duše, Spinoza považuje **d. m.** za fikce, podle Leibnize jsou funkčními dispozicemi. Chr. Wolff uznával pouze dvě **d. m.** (poznávací a chtěcí), Kant k nim přidal třetí (cítění); více **d.-ch m-í** přijímali Reid, Th. Brown a A. Garnier. Hegel považoval **d. m.** za způsoby činnosti, Herbart za druhové pojmy, Lotze za možnosti reakce. Novější psychologie se **m-í d.-ch** úplně zřekla.

Moleschott, Jakob, 9. VIII. 1822—20. V. 1893, něm. fyziolog, jeden z hlavních zástupců vědeckého materialismu; učil, že člověk je souhrnem svých smyslů a že všechny životní procesy jsou závislé na krvi. Všechno bytí je bytím vlastnostmi a každá vlastnost existuje nějakým vztahem. Sp.: Physiologie des Stoffwechsels in Pflanzen und Tieren (1851), Der Kreislauf des Lebens (1852 a č.), Die Einheit des Lebens (1864).

Molina, Luis, 1535—12. X. 1600, člen T. J., sociální filosof španělský. Sp.: De iustitia et iure. Jeho nauka, hlásající soulad lidské svobody a plné božské milosti („liberi arbitrii cum gratiae donis concordia“) nazývá se **m o l i n i s m u s**.

Lit.: G. Schneemann, Die Entstehung der thomistisch-molinischen Kontroverse (1879); Gayraud, Thomisme et Molinisme (2 sv., 1890—92).

Moment, obvyklý význam „okamžiku“ znamená tu nejjednodušší jev pohybu co do trvání časového, úsek pohybu v čase.

Monada (n. *Monade*, f., a. *monade*), jednotka, nejmenší jednoduchá podstata, prabytnost věcí (G. Bruno). Vlastním zakladatelem monadismu, t. j. světového názoru, že podstatou vesmíru jsou monady, byl Leibniz (v. t.). **M o n a d o l o g i e** je nauka o monadách.

Monarchiani, sekta z 2.—3. stol., jež popírala Trojici, hlásajíc jednotu (monarchia) v Bohu. Otec, Syn i Duch sv. jsou jen různá jména téhož Boha.

Monarchomachové, označení pro spisovatele, kteří koncem 16. stol. teoreticky bojovali proti absolutní monarchii a uznávali pouze svrchovanost lidu.

Monismus (n. *Monismus*, *monistische Weltanschauung*, f. *monisme*, a. *monism*), nauka o jediném, učení, že jest jen jediný základní princip

jevů; převádí vše buď na hmotu (materialismus) nebo ducha (spiritualismus) nebo na něco, co se projevuje hmotou i duchem, ale obojí jest jen stránkou jednotného jsoucna (filosofie identity). Konkrétní či naturalistický **m.** učí, že skutečno sestává s obou těchto stránek; takové bylo učení hylozoistů a Haecklovo. Abstraktní **m.** rozlišuje obojí stránku, na př. Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Spencer, Jodl atd. Ve smyslu noetickém značí **m.** idealistickou filosofii identity, empiriokriticismus. Psychol. **m.** značí jednotu psychického a fyzického, ať už ve smyslu material. nebo filosofie identity. Etický **m.** uznává jediný princip mravní. Fyzikální **m.** je vlastně energetismus. Opak monismu je dualismus nebo pluralismus.

Lit.: Fr. K l i m k e, Der M. u. seine philos. Grundlagen (1911); Der Monismus, dargest. in Beiträgen seiner Vertreter, hrsg. v. A. D r e w s (2 sv., 1908); Rudolf E i s l e r, Gesch. d. Monismus (1910); P. M i n g e s, Der M. des deutschen Monistenbundes (1919); E. H a e c k e l, Der M. als Band zwischen Religion u. Wissenschaft (17. v. 1922).

Monofobie (n. *Monophobia*, f. *monophobie*, a. *monophobia*), je chorobný strach z osamělosti.

Monofysitismus, bludná nauka christologická, podle níž v Kristu božská i lidská přirozenost (φύσις) jsou spojeny v úplnou jednotu přirozenosti. Kristus vtělením zbožstil svou lidskou přirozenost a má tedy jednu přirozenost. Koncil Chalcedonský z r. 451 **m.** odsoudil jako blud.

Lit.: J. L e b o n, Le monophysisme sévérien (1909); W. A. W i g r a m, The Separation of Monophysites (1923); Vojtěch Š a n d a, Filoponos, Opuscula monophysitica (1930).

Monogamie, jednoženství.

Lit.: T. G. M a s a r y k, Mnohoženství a jednoženství (1899); Grete M e i s e l-H e s s, Die Bedeutung der Monogamie (1917).

Monografie, spis, jenž zpracovává jednotlivý předmět nějaké vědy jako uzavřený celek.

Monoideismus, převládání jedné ideje při pozornosti.

Monolemmatický úsudek je zkrácený úsudek, jenž má jenom jednu návěst. Srv. enthymema.

Monomanie (n., f. *monomanie*, a. *monomania*) jsou 1. jednostranné bludné představy, 2. jednostranné chorobné pudy nebo pudová jednání (na př. kleptomanie, pyromanie, oniomanie, verbomanie atd.); nejsou to samostatné choroby, nýbrž syndromy, jež se mohou vyskytovat v různých psychosách.

Monopluralismus, spojení monismu s pluralismem, na př. ve fil. Petronijevičově a Royceově.

Monopsychismus (n. *Monopsychismus*, f. *monopsychisme*, a. *monopsychism*). Skutečnou je pouze jediná (monos) všesvětová duše, jejímiž nejrůznějšími uzpůsobeninami jsou podle tohoto názoru (pantheismus, averroismus) jednotlivé duše.

Monotheismus (n. *Monotheismus*, f. *monothéisme*, a. *monotheism*), víra v jednoho Boha, stvořitele viditelného i neviditelného světa, nejvyššího zákonodárce, který odměňuje dobré a trestá zlo. **M.** je původ-

ním útvarem poznání Boha, k němuž dospěla filosofie a jež bylo potvrzeno křesťanským zjevením. Opak: polytheismus.

Monotheletismus, christologický blud Sergiův (7. stol.), kterým chtěl usnadnit spojení monofysitů (v. t.) s pravověrnou církví. **M.** učí, že jsou sice dvě přirozenosti v Kristu, ale jen jediná vůle (θέλησις).

Lit.: G. O w s e p i a n, Entstehungsgeschichte des Monotheletismus (1907).

Monotonie, jednotvárnost, má význam jednak všeobecně formální, jednak zvláštní v estetice (barvy, tóny) a v psychologii (nerozlišované posuny, pocity, zážitky), kde znamená stejnojakostné přibývání bez důrazu.

Lit.: Herbert W i n k l e r, Die Monotonie der Arbeit (1922).

Monotonometr, přístroj k měření účinků, který vykonává na duševní život jednotvárná mechanická práce (Giese).

Montaigne, Michel de, 28. II. 1533—13. IX. 1592, franc. skeptik. Hl. dílo: Essais (1580 a č.). Proti pochybnosti lidského rozumu a nejistotě smyslového poznání zdůrazňuje **M.** jistotu božského zjevení. Česky byly vyd. Zásady vychovatelské (uspoř. V. Petřů) a Výbor z essayí.

Lit.: B o n n e f o n, M., l'homme et l'oeuvre (1893); V i l l e y, Les sources et l'évolution des Essais de M. (2 sv., 1908); W i l h. W e i g a n d, Montaigne (1911); M. L i p s c h ü t z, M. als Geschichtsphilosoph (1929); G u s t. L a n s o n, Les Essais de M. (1930).

Montesquieu, Charles de, 18. I. 1689—10. II. 1755, franc. právní filosof; potíral absolutismus ve státě a církvi. Hl. sp.: Esprit des lois (1748 a č.).

Lit.: B a r c k h a u s e n, M., ses idées et ses oeuvres (1907); D e d i e u, Montesquieu (1913); K l e m p e r e r, Montesquieu (2 sv., 1914—15).

Montessori, Maria, * 31. VIII. 1870, it. lékařka a pedagog. reformátorka; na základě svých poznatků z výchovy úchylných dětí vytvořila vlastní metodu smyslové výchovy, jež přihlíží hlavně k svobodnému rozvoji tvůrčích schopností dítěte; základem této metody, jež vytváří i vhodné věčné prostředí a užívá zvláště upravených pomůcek, je ruční práce a plánovitě cvičení, při čemž se iniciativa ponechává dětem. Metody **M**-ové se užívá v mnoha státech na školách mateřských a obecných, v Holandsku i na školách středních. Sp.: Il metodo della pedagogia scientifica applicato all'educazione infantile nelle Case dei bambini (2. v. 1913), L'autoeducazione nelle scuole elementari (1916), Manuale di pedagogia scientifica (1921, přel. do č.).

Lit.: R o s a K a t z, Das Erziehungssystem der M. M. (1926); M. C a s o t t i, Il metodo Montessori ed il metodo Agazzi (1932).

Moog, Willy, * 22. I. 1888, něm. filosof a pedagog; je odpůrcem psychologismu v logice. Sp.: Kants Ansichten über Krieg und Frieden (1917), Das Verhältnis der Philosophie zu den Einzelwissenschaften (1919), Logik, Psychologie und Psychologismus (1919), Die deutsche Philosophie des 20. Jh. (1922), Grundfragen der Pädagogik der Gegenwart (1923), Philosophische u. pädagogische Strömungen der Gegenwart (1926), Geschichtsphilosophie u. Geschichtsunterricht (1927), Geschichte der Pädagogik (2 sv., 1928), Hegel u. die Hegelsche Schule (1930).

Moore, George Edward, * 1873, angl. filosof, kritický realista, hlásá jakýsi druh pojmového realismu, podle něhož se všecko skládá z objektivních pojmů, k nimž patří i bytí. Věta esse = percipi se zakládá na záměně představování s představovaným. Sp.: *Principia ethica* (1903), *Ethics* (1911), *Philosophical essays* (1922).

Moral insanity (n. *moralischer Irrsinn*, f. *folie morale*), duševní neduh, jevíci se v tom, že stížený cítí se nutkán k neřestným a zločinným skutkům (Prichard). Je to zvláštní druh slabomyslnosti, při níž inteligence není sice podstatně porušena, zato však morální pocity a pojmy více méně chybějí.

Lit.: P. N ä c k e, Über die sog. M. i. (1902).

Moralita, mravní charakter vůle; Kant rozlišuje mezi moralitou, kdy jednáme z příkazu mravního zákona, a legalitou, v níž podléháme zevnějšímu donucení.

Morálka (n. *Sittlichkeit*, f. *moralité*, a. *morality*), mravnost, nauka o mravnosti, etika, filosofie mravní. Moralismus vidí cíl života v mravním zdokonalení.

Moral sense (n. *sittliches Gefühl*, f. *sens moral*) či mravní citlivost (Shaftesbury, Hutcheson, J. Mill) jako zvláštní znak duševní znamená bezprostřední a původní přirozenou schopnost, rozlišovati bez úsudkové řady mezi dobrým (mravným) a zlým (nemravným).

Morawski, Marjan, 1846—1901, polský filosof novoscholast. směru. Hl. sp.: *Filozofja i jej zadanie* (1877, 3. vyd. 1899); *Celowość w naturze* (1887, 6. vyd. 1928), *Podstawy etyki i prawa* (1891, 3. vyd. 1908), *Wieczory nad Lemanem* (1896, přel. do češt.). Po jeho smrti byly vydány jeho spisy „Dogmat laski“ a theol. studie *O obcowaniu Świętych*.

More, Henry, 1614—1. IX. 1687, angl. filosof, vytvořil z novoplatonismu a kabbalismu zvláštní mystický spiritualismus. Hl. sp.: *Enchiridion ethicum* (1688), *Enchiridion metaphysicum* (1671), *Divine dialogues* (1688).

More (Morus), Thomas, 7. II. 1478—7. VII. 1535, právní filosof anglický. Hl. sp.: *De optimo rei publicae statu deque nova insula Utopia* (1516 a č.).

Lit.: T. E. B r i d g e t t, *Life and writings of Sir Thomas M.* (1891); H e i n r. B r o c k h a u s, *Die Utopia-Schrift des Thomas Morus erklärt* (1929); P a m b e l l, *M. and his social thinking* (1930); J u l. G l ü c k l i c h, *Utopia Tomáše Mora* (Č. Č. H. 1898).

Morfologie (n., f. *morphologie*, a. *morphology*), ve všeob. vědosloví věda o zákonitých formách předmětů nějakého věcného nebo smyslového okruhu.

Lit.: H e r m. F r i e d m a n n, *Die Welt der Formen* (2. v. 1930).

Morgan, Conwy Lloyd, * 6. II. 1852, angl. zoolog. a psycholog. Sp.: *Animal life and intelligence* (1890), *Introduction to comparative psychology* (1895), *Psychology for teachers* (1895), *Habit and instinct* (1896), *Animal behaviour* (1900), *Instinct and experience* (1912), *Emergent evolution* (1923), *Life, mind and spirit* (1926), *The animal mind* (1930).

Mosaikové pojetí se na rozdíl od pojetí celostního domnívá, že duševno lze pochopiti v jeho jednotlivostech.

Motiv (l. *motus*, n. *Motiv*, f. *motif*, *mobile*, a. *motive*), psychická pohnutka, důvod, z něhož vyvěrá vědomé konání, zákl. myšlenka provázející konání.

Motivace, určení vůle motivy.

Motorické (n. *motorisch*, f. *moteur*, a. *motor*) je vše, co v psychickém životě směřuje k projevu a pohybu. Motorikem nazýván bývá člověk, jehož veškeren duševní život je zaměřen k projevu a pohybu. Motorický postoj („Einstellung“, Exner, G. E. Müller) je patrný v tvaru a napětí svalovém, na př. rukou při zdvívání břemene. Zjevný je obyčejně v téže podobě již před úkonem samým.

Lit.: Motorik. Hrsg. v. Felix Krueger u. Otto Klemm (1933).

Moudrost (n. *Weisheit*, f. *sagesse*, a. *wisdom*), ucelené, správné vědění o věcech, jež dovede působiti i na jednání člověkovu; **m.** vyvěrá z nejvyšších ideí a sleduje nejvyšší cíle, kdežto pouhá chytrost je vedena okamžitým a vnějším prospěchem.

Mouches volantes, francouzský výraz pro klam zrakový, kdy jako by „létaly“ zorným polem tyčinkovité „mušky“. Zaviněn bývá tento klam změnami v tekutině oka. Bývá obyčejným zjevem také tenkrát, když na znak ležice hledíme upřeně do jasné modré oblohy.

Mozek (n. *Gehirn*, f. *cerveau*, a. *brain*), organický střed soustavy zvané nervovou má význam stejně biologický jako psychologický. Biologický přímo, psychologický jako živého prostřednictví usmyslného psychického dějství. Jeho vývoj má vztah k rozsahu a průběhu, jeho zanikání k rozvratu psychického. Viz „nervová soustava“.

Lit.: Paul Flechsig, Anatomie des menschlichen Gehirns und Rückenmarks (1920).

Možnost (n. *Möglichkeit*, f. *possibilité*, a. *possibility*), co se za určitých podmínek uskutečňuje nebo co je možno si mysliti jako skutečné.

Lit.: V e r w e y e n, Philosophie des Möglichen (1913); A. F a u s t, Der Möglichkeitsgedanke (1932).

Mrav (n. *Sitten*, f. *moeurs*, a. *manners*), ustálený způsob jednání ve společnosti, který není pevně určen a netýká se věci podstatně důležitých.

Mravní city vznikají z poznání dobra a zla a projevují se radostí nad skutkem dobrým a nelibostí nad skutkem zlým. Mravní ideály jsou vzory jednání.

Mravní důkaz jsoucnosti boží vychází z fakta mravního řádu a dokazuje Boha jako nejvyššího zákonodárce. Jiná forma důkazu vychází z fakta, že všichni lidé rozlišují dobro a zlo a pociťují nutnost, vyhýbat se tomu, co uznávají za zlé. Důvodem tohoto obecného a nutného jednání jest jsoucnost nejvyšší bytosti — Boha, jenž dal lidstvu toto poznání.

Mravní hodnocení je určování zásad a norem mravních. Mluví se o stupnici mravních hodnot podle různých kulturních období a sociálně-biologických rozdílů. Oblastí **m-ho h.** je celá lidská společnost.

Mravní výchova směřuje k tomu, aby uschopnila mladého člověka jednati vždy a všude podle určitých mravních zásad. Podle určení těchto zásad a podle jejich odůvodňování rozeznává se **m. v.** náboženská nebo beznáboženská, autonomní nebo heteronomní, absolutní nebo relativní atd. Beznáboženská **m. v.**, odmítající nábož. odůvodnění mravních zásad, byla po světové válce zavedena v četných státech do vyučovacích osnov školních (v. laická škola). Není pochyby, že jasné a přesné formulování mravních zásad je nezbytné, má-li se dojíti k trvalému jednání mravnímu, ale je též jisto, že jasností a silou zdůvodnění mravního jednání, jakož i bohatstvím motivisace daleko předčí nábož. **m. v.** jakoukoliv **m. v.** laickou. Proto i náš největší pedagog J. A. Komenský doporučoval tak vřele nábož. **m. v.**, a všechno úsilí křesť. církvi k ní směřuje.

Lit.: Fr. W. F o e r s t e r, Religion und Charakterbildung (1925); J. G ö t t l e r, Religion und Moralpädagogik (2. sv. 1931); Jos. K r a t o c h v i l, Otázky pedagogické (1930); Jos. H r o n e k, Česká škola národní (1932).

Mravní zákon jest výraz pro normu či mravní příkaz, podle něhož se lidé řídí, když rozlišují mezi dobrým a zlým. Různí filosofové různě vyjadřují etické imperativy, ale poslední smysl všech jest: Čiň dobré, varuj se zlého.

Mravnost (l. *moralis*, n. *Sittlichkeit*, f. *moralité*, a. *morality*), soubor mravních pravidel jednání. Sr. Morálka, etika.

Lit.: I. A. B l á h a, Filosofie mravnosti (1922); Ot. M a c h o t k a, Mravní problém ve světle sociologie (1927); K. M e n g e r, Moral, Wille u. Weltgestaltung. Grundl. zur Logik der Sitten (1934).

Mravouka v. etika.

Muirhead, John Henry, * 1855, skotský filosof, novoheglovec, pracuje hlavně v sociologii a etice. Sp.: The elements of ethics (1892), Philosophy and life and other essays (1902), The service of the state (1908), German philosophy in relation to the war (1916), Social purpose (s Hetheringtonem, 1918), The life and philosophy of Edward Caird (s H. Jonesem, 1921), The use of philosophy (1928), Coleridge as philosopher (1930), Rule and end in morals (1932), The platonic tradition in Anglo-Saxon philosophy (1931).

Mukařovský, Jan, * 11. XI. 1891, čes. estetik, prof. v Bratislavě; vynikl zejména pracemi z lit. estetiky a sociologie umění. Sp.: Příspěvek k estetice čes. verše (1923), O volném verši českém (1925), Pokus o slohový rozbor Babičky Bož. Němcové (1925), Máchův Máj (1928), Rapports de la ligne phonique avec l'ordre de mots dans les vers tchèques (1929), Masaryk jako stylist (1931), Jazyk spisovný a jazyk básnický (1932), Polákova Vznešenost přírody (1934), Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty (1936).

Müller, Adam, 30. VI. 1779—17. I. 1829, něm. národohospodář a práv. filosof, hlásal protikladnost všech jevů. Ve své státovědě potíral přirozeněprávní odvozování státu ze smlouvy. Právo považoval za výraz společných zájmů, za vyrovnání protichůdných životních snah. Sp.: Lehre vom Gegensatz (1804), Elemente der Staatskunst (3 sv.

1810), Versuche einer neuen Theorie des Geldes (1816), Die Theorie der Staatshaushaltung (1812), Von der Notwendigkeit einer theoretischen Grundlage der gesamten Staatswissenschaft (1820).

Lit.: B a x a, A. Müllers Philosophie, Ästhetik und Staatswissenschaft (1929); R e i n k e m e y e r, Adam M-s ethische und philos. Anschauungen im Lichte der Romantik (1926).

Müller, Georg Elias, * 20. VII. 1850—23. XII. 1934, něm. psycholog. Zasloužil se o vybudování experimentální psychol. Díla: Zur Theorie der sinnlichen Aufmerksamkeit (1873), Zur Grundlegung der Psychophysik (1878), Experimentelle Beiträge zur Lehre vom Gedächtnis (s Pilzeckrem, 1900), Die Gesichtspunkte und Tatsachen der psychophysischen Methodik (1903), Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und des Vorstellungsverlaufes (3 sv., 1911—17), Komplextheorie und Gestalttheorie (1923), Abriß der Psychologie (1924).

Müller, Johannes, * 19. IV. 1864, něm. evang. nábož. filosof, hlásá světový názor, jenž ukazuje člověku bez theoretických předsudků cestu k pravému bytí a pomáhá mu rozřešiti vlastní životní záhadu. Získal si četné stoupence i mimo Německo. Sp.: Beruf und Stellung der Frau (1902), Von den Quellen des Lebens (1905), Hemmungen des Lebens (1907), Reden Jesu (3 sv., 1908—19), Gott (1922), Bausteine für persönliche Kultur (4 sv., 1908—20), Flugschriften zur Lebenskunde (1—14, 1928—30).

Lit.: F. R i t t e l m e y e r, Was will Johannes M.? (2. v. 1911).

Müller, Josef, * 14. VII. 1855, něm. křesť. filosof a theolog. Fil. sp.: Eine Philosophie des Schönen (1897, 3. v. 1925), System der Philosophie (1898).

Müller-Freienfels, Richard, * 7. VIII. 1882, něm. filosof a psycholog, snaží se o novou metodu zkoumání osobnosti; svou psychologii označuje jako „životní psychologii“. Díla: Psychologie der Kunst (3 sv., 1922), Poetik auf psychol. Grundlage (1913), Denken und Phantasie (1918), Persönlichkeit und Weltanschauung (1919), Lebenspsychologie (2 sv., 1916), Psychologie der Religion (2 sv., 1920), Philosophie der Individualität (1921), Erziehung zur Kunst (1925), Die Seele des Alltags (1925), Metaphysik des Irrationalen (1927), Geheimnisse der Seele (1927), Allg. Sozial- u. Kulturpsychologie (1930).

Müller-Lyer, Franz, 5. II. 1857—29. X. 1916, něm. sociolog a filosof, monista. Dějiny kultury rozlišil na jednotlivé oddíly (hospodářství, rodina, právo atd.), jež zase rozdělil na jednotlivé fáze; srovnáním jednotlivých fází se získají vývojové směrnice, jejichž srovnání potom dává zákony lidského vývoje. Díla: Phasen der Kultur (1908), Formen der Ehe (1912), Phasen der Liebe (1913), Soziologie der Leiden (1914), Sinn des Lebens und die Wissenschaft (1910), Die Familie (1912).

Lit.: Rob. R i e m a n n, M.-L., der Soziologe und der Monist (1927).

Müller-Lyerův klam zrakový vysvětlen mezi klamy smyslovými.

Multiplicita (n. *Vielheit*, *Mannifaltigkeit*, f. *multiplicité*, a. *multiplicity*), mnohonásobnost ve smyslu ne početním, nýbrž vůbec jevovém.

Münsterberg, Hugo, I. VII. 1863—16. XII. 1916, něm.-americký filosof, průkopník směru hospodárného, snažil se sloučiti Fichtův etický idealismus s fyziologickou psychologií; mimo naše poznání neexistuje žádná skutečnost. Díla: Beiträge zur experiment. Psychologie (1889 až 1892), Grundzüge der Psychologie (1900), Psychology and Life (1899), Psychology and Crime (1909), Psychotherapy (1909), Psychologie und Wirtschaftsleben (1912), Grundzüge der Psychotechnik (1914), Philosophie der Werte (1908), Science and idealism (1906), Psychology and industrial efficiency (1913).

Lit.: J. H. Wigmore, M. and the psychology of evidence (1909).

Múra (n. *Alpdrücken*, f. *cauchemar*, a. *nightmare*), která tlačí spícího a snícího, je pouhý pocit úzkosti, který se dostavuje u některých osob při usínání nebo teprve ve spánku. „Tlak“, který se jí připisuje, pochází z nepravidelného oběhu krevního. Psychoanalytici vykládají tento zjev svým způsobem („ipsace“).

Murri, Romolo, * 27. VIII. 1870, ital. modernista a politik. Sp.: Battaglie d'oggi (4 sv., 1903—08), La filosofia nuova e l'enciclica contro il modernismo (1908), Della religione, della chiesa e dello stato (1910), La crisi morale (1910), Le vie novissime del socialismo (1912), Lo stato ed i partiti politici nel dopoguerra (1922), La conquista ideale dello stato (1923).

Lit.: C. Castelli, La verità sul caso del sac. R. M. (1910).

Musonius Rufus, římský stoik z doby Neronovy, učitel Epiktetův, usiloval o zrovnoprávnění žen. Filosofii považoval za prostředek k ctnosti. Z jeho přednášek, zapsaných Polliem, čerpal podle všeho Stobaeus své zprávy. Jeho spisy (C. Musonii reliquiae) vydal Hense 1905.

Mutace (n., f., a. *mutations*) biologické jsou změny náhle se objevivší v řadě děděných tvarů a vlastností individuálních (de Vries).

Lit.: De Vries, Die Mutationstheorie (1909).

Mutakallimun (arab., učitelé slova), arabští scholastikové, kteří postavili filosofii do služeb koranu.

Mutatio elenchi je úmyslná vada důkazu, záležející v tom, že se dokazuje něco jiného, než se má dokázat.

Mutualismus (n. *Mutualismus*, f. *mutualisme*, a. *mutualism*), v biologii vzájemné spolužití určitých organismů (symbiosa), z něhož mají obě strany prospěch, v sociologii vzájemná pomoc jednot, tříd společenských, založená na Proudhonově myšlence výměny bez peněz.

Lit.: Proudhon, Système des contradictions économiques ou Philosophie de la misère (2 sv., 1846).

Myografion, přístroj k měření vykonané práce svalové, podnícené elektrickým podrážděním.

Mysl je pocitová základna a povaha myšlení, která nemá na rozdíl od myšlení svého uspořádání logického. Mysl však sama zase má zpětný vliv na cítění, a čím živější je toto vzájemné ovlivňování, tím životnější je také zájem na událostech vnějších a pozornost.

Lit.: James Harvey Robinson, Vývoj lidské mysli (přel. 1929).

Mysterium, tajemství; název pro nábož. kult, přístupný jen zasvěceným; na př. **m.** eleusinské.

Lit.: T u r c h i, Le religioni misteriosofiche del mondo antico (1923); Franz B u r g e r, Antike Mysterien (1924); P e t t a z o n i, I misteri (1924); C u m o n t, Les religions orientales dans le paganisme romain (1929).

Mysticismus, název pro různé snahy proniknout přirozenou cestou v nadmyslno, pro různé formy nábož. blouznění. Patří sem novoplatonský **m.**, anthroposofie, theosofie, okultismus, spiritismus, mediumismus, demonismus a pod.

Mystika (n. *Mystik*, f. *mystique*, a. *mysticism*) v době předkřesťanské značila obsah mysterií (v. t.) a název sám souvisí s řec. slovy: $\mu\acute{\omega}\omega$ = uzavírám oči, vnitřně se soustřeďuji, abych poznal tajemné; $\mu\acute{\omicron}\sigma\tau\eta\varsigma$ = zasvěcený v tajemství mysterií; $\mu\omicron\sigma\tau\iota\kappa\acute{\omicron}\nu$ = vše, co s mysteriemi souvisí. K ř e s ť a n s k á **m.** značí obecně snahu po tajemném nadpřirozeném spojení s Bohem zvláštním vnitřním zřením, intuicí. Mystické poznávání přesahuje značně život obyčejné zbožnosti i askese, je to zvláštní útvar nábož. vědomí, který se získává velikým sebezáporem a odříkáním a zvl. milostí boží; je to vyvrcholení a závěr rozjímavého života. Duch člověka je stržen do propasti božského světla, takže úplně zapomíná v tom stavu na vnější svět, neví ani o sobě, přechází v Boha, divina patitur, jak se vyjadřují mystikové. Křesťanská mystika kvetla zvláště v celém středověku (sv. Augustin, Anselm, Hildegarda z Bingen, Bernard z Clairvaux, Bonaventura, Tomáš Akv., Eckhart, Tauler, Suso, Angela z Foligno, Kateřina Sien., Ruysbroeck, Terezie, Jan z Kříže atd.), ale trvá dodnes. S p e k u l a t i v n í **m.** je věda o mystických zjevech, jež je popisuje a hledí vysvětliti. Teoretik **m**-y musí přinášeti praktickému mystikovi vstříc určité pochopení pro jeho zážitky, musí se vžítí do jeho stavu i myšlenkového ovzduší. Naprosto neoprávněné jsou pokusy některých moderních psychologů vysvětlovati mystické zážitky z podvědomí, hysterie, erotiky, mediálních schopností a pod. V takových případech jde o projevy různých forem mysticismu, ale nikdy o **m**-u ve vlastním slova smyslu. Mystické stavy jsou vždy zvláštním darem božím. Omilostněný člověk, rozžhavený láskou k Bohu, dospívá k nadpodstatnému patření, mimo čas a prostor, v božském světě. Duše ponořená v moře světla božího, odpočívá a prožívá, přeměněna a ztracena, božské.

Lit.: J. K r a t o c h v í l, Problém mystické intuice (1926); týž, Pojem a význam mystiky (1908) a Záhada mystického nazírání v novější scholastice (1936); E. K r e b s, Grundfragen der kirchl. Mystik (1921); U n d e r h i l l, Mysticism (1911); Z a h n, Einführung in die christl. Mystik (5. v. 1922); C l e m e n, Die Mystik nach Wesen, Entwicklung und Bedeutung (1923); P o u r r a t, La spiritualité chrétienne (4 sv., 1926—28); P. G a r r i g o u - L a g r a n g e, Perfection chrétienne et contemplation (1923); J. M a r e c h a l, Etudes sur la psychol. des mystiques (1924); Emil M a t t i e s e n, Der jenseitige Mensch. Eine Einführung in die Metapsychologie der mystischen Erfahrung (1925).

Myšlení (n. *Denken*, f. *pensée*, a. *thinking*) jest nejvyšší, nejsložitější a nejvyspělejší jev života duševního. Ovšem i toto nejvyšší duševní dění potřebuje k svému projevu nepřimo a prostředně — funkcí fysických

a fyziologických, ale samo je ovládá a pořádá. Zpozorujeme-li na př. za dne náhlé zazáření ostrého světla, vynoří se v nás vzpomínka na blesk, ale současně soudíme: To nebyl blesk, to bylo blýskání na časy. V tomto případě probíhá naším vědomím rychle po sobě vjem, představa a myšlenka. Kdo rozlišuje „blesk“ a „blýskání na časy“, má již pojmy. Spojováním pojmů, na př. „velryby jsou ssavci“ tvoříme soudy nebo ještě dále úsudky (na př. Umění má člověka povznášeti; básnictví je umění, tedy básnictví má člověka povznášeti). Myšlení tedy záleží v kladení, popírání, srovnávání, rozlišování, pořádání a vztahování obsahů vnějších i vnitřních vjemů. **M.** je a) nenázorné, t. j. nemůžeme je zachycovati svými smysly; b) nemá intensity, t. j. ani pojem, ani soud, ani úsudek nejsou obsahově intensivnější nežli jiné pojmy, soudy, úsudky; c) **m.** je odůvodněné chápání předmětů, kdežto vnímání a představování je pouze příčinné, t. j. vjemy a představy vznikají z popudů, kdežto **m.** vyvěrá z naší myslivé přirozenosti; d) **m.** má určitou hodnotu; e) **m.** je chápání vztahů, při čemž vztahuje se často na věci, jež vůbec o sobě nevnímáme — vědění myšlenkové, myšlenkově získané. Dokazujeme-li cestou úsudkovou existenci Boha, duše a pod., tu bychom tak nečinili, kdybychom reálně mohli vnímati Boha, duši atd. Předmět, který nevnímáme, poznáváme nepřímo prostřednictvím toho, co je nám známo.

Lit.: Oldřich K r a m á ř, Příspěvek k psychologii myšlení a mluvy (1913); J. B. K o z á k, O myšlení jistém, pravděpodobném a problematickém (1922); A. B a s t i a n, Die Lehre vom Denken (1903); J. G e y s e r, Einführung in die Psychologie der Denkvorgänge (1909); Norb. S t e r n, Das Denken u. sein Gegenstand (1909); T i t c h e n e r, Lectures on the exper. psychology of the thought processes (1910); J. L i n d w o r s k y, Das schlußfolgernde Denken (1916); W. B e t z, Psychologie des Denkens (1918); A. B e y e r, Technik des Denkens (1925); R. H ö n i g s w a l d, Grundlagen der Denkpsychologie (1925); Hans L e i s e g a n g, Denkformen (1928).

Myšlenka (n. *Gedanke*, f. *pensée*, a. *thought*), bezprostřední vědomý děj názorový, představový a úsudkový. Srov. myšlení.

Myšlenková dynamika čili průbojnost myšlení spočívá podle starší psychologie (asociační) na zvláštní spojitosti a výraznosti jednotlivých členů myšlenkových předpokladů (představ a pojmů). Podle novějšího ponětí však závisí spíše na daných psychickému základních podmínkách dějství, tvaru a osnově myšlení. Srov. ps. tvarová a ps. myšlení.

Lit.: N. A c h, Über die Willenstätigkeit u. das Denken (1905); J. L i n d w o r s k y, Das schlußfolgernde Denken (1916); O. S e l z, Über die Gesetze des geordneten Denkverlaufs (1913), Zur Psychologie des produktiven Denkens u. des Irrtums (1922), Die Gesetze der produktiven u. reproduktiven Geistestätigkeit (1924).

Myšlenková statika je souvztažná s myšlenkovou dynamikou (v. t.) a má na zřeteli podmínky a pravidla myšlenkového utkvívání, které je považováno buď za působené předpoklady (asociace, paměť) nebo jakostí ps. děje samého (způsob nazírání, představování a myšlení).

Myšlenkové pokusy týkají se způsobu, ne obsahu myšlení. Jsou to způsoby inteligence či důvtipu, asociace či sdružování představ a

sebezpozorování či poznávání (Külpe). Při tom dbá se hlavně názornosti myšlení, usuzování, abstrakce a logičnosti.

Myšlenkové tvary (psychologie celostní a tvarová). Na rozdíl od jiných směrů ps., které předpokládají, že myšlení tvoří si tvary (útvary), domnívá se novější směr, že myšlení je dáno a tvořeno tvary, jako na př. otázka odpovědí a naopak. Každý tvar usměrňuje myšlení k ucelení a doplnění. Je tu „smysluplná přináležitost“, která má zvláštní mohoucnost.

Lit.: K. B ü h l e r, Die geistige Entwicklung des Kindes (1929); F. K r a t i n a, Úvod do celostní a tvarové psychologie (1925); W. K ö h l e r, Intelligenzprüfungen an Menschenaffen (1921).

Myšlenkové zákony (n. *Denkgesetze*) jsou jednak pravidla uspořádání myšlenek v úsudek (logická), jednak však tomuto ději podstatné (podložené) podmínky myšlení vůbec, které mohou býti také neuspořádány úsudkově (nelogické, anomální, chorobné). Logické zákony **m.** považovali za shodu se skutečností Plato, Aristoteles, scholastikové, Descartes, Leibniz, Herbert z Cherbury, Chr. Wolff, za prapůvod **m.** Kant, Riehl, Cohen, Messer, Külpe, Husserl, Meinong. Za pohnutky **m.** měli je Lotze, Sigwart, Windelband, Vaihinger a Wundt, i Mach. Psychologický původ **m-ých z-ů** označoval za zkušenostní Jerusalem, Boltzmann, Ostwald a j., za sociální Überweg, Jodl, Gomperz a j.

Myšlenkový průběh (n. *Gedankenverlauf*), rozlišoval Fries na bezděčný (pamětní) a na volní (logický). Souvislost obého zdůrazňují však novější směry ps., které rozlišují **m. p.** na přiměřený a nepřiměřený co do pravidelného jevu, za vědomý a snový co do střídání způsobů života, na zdravý a chorobný co do prospěšnosti životní, na zdařilý a nezdařilý co do úspěchu v projevení rozumovém a etickém.

Mythus v. mytologie.

Mytologie (n. *Mythologie*, f. *mythologie*, a. *mythology*), věda o bájích jednotlivých národů; **m-cké** domněnky snaží se vysvětliti původ bájí. Jsou to domněnky a) zrudnosti, tvrdící, že vznikly znetvořením čirého ideálu božství (Müller), b) pokroku, domnívající se, že lze ve vývoji pozorovati pokrok od nižších k vyšším (Hegel), c) naturalistická, která vykládá je z pozorování přírody (Kuhn, M. Müller), d) animistická, přibírající k výkladu duchy (Tylor), e) preanimistická, předpokládající napřed čarodějství, f) symbolistická, která má myty za znaky náboženských představ, g) racionalistická, se srovnáváním rozumové vyspělosti, h) analogická, která má všechny myty za společný majetek lidstva (Bastian), i) stěhovavá domněnka míní, že stěhovaly se pak od národa k národu (J. Braun), j) ilusí, kterými vznikají ze skutečného života (Steinthal), k) sugescí, společenským ovlivňováním vzniklé, l) apercepční, která odvozuje různosti i obsahy mytů ze způsobu vnímání (Wundt).

Lit.: Andrew L a n g, Myth. ritual and religion (2 sv., 1887); W. W u n d t, Völkerpsychologie, sv. 6. (3. v. 1923).

Mzda (n. *Lohn*, f. *salair*, a. *salary*), smluvená odměna za práci, a to buď v naturalích (naturální **m.**) nebo v penězích (peněžní **m.**). Podle

způsobu určení výše mzdy rozeznáváme **m-u úkolo** u (akordní), při níž se přihlíží jenom k množství vykonané práce, **m-u časovo** u a **podílo** u, jež záleží v podílu pracovníkově na zisku. Již starší národohospodáři (v 17. stol.) vybudovali teorii o přirozené mzdě, jež má odpovídati životním potřebám dělníka a jeho rodiny. Ve skutečnosti se řídí výše mzdy produktivitou, jež zase závisí na velikosti kapitálu.

N

Náboženská sociologie je odvětví všeobecné náboženské vědy, jehož předmětem jsou vztahy mezi náboženstvím a lidskou společností, sociální formy, jichž používají náboženské ideje pro svůj rozvoj, význam společenských útvarů pro náboženství.

Lit.: Max Weber, Aufsätze zur Religionssoziologie (3 sv., 1922—27); M. Scheler, Christentum u. Gesellschaft (1924), O. Richard, L'athéisme dogmatique en sociologie religieuse (1925); W. Drees, Kathol. Mystik als soziolog. Phänomen (1929).

Náboženská věda, věda o náboženství, zabývá se všestranně, ale při tom číře teoreticky, výzkumem všech nábož. projevů, ať se objevují kdekoliv a v jakékoliv formě. Liší se od theologie (v. t.) tím, že tato se obírá určitou formou náboženství, určitou konfesí, již vědecky obhajuje a jí slouží, kdežto **n. v.** zůstává tu úplně neutrální, zabývajíc se podstatou náboženství vůbec, poměrem člověka k nábož., studujíc vnitřní výtahy různých náboženství a zkoumajíc jejich prameny. Dnes existují již četné speciální disciplíny **n-é v-y**, jako dějiny náboženství, psychologie náboženství (v. t.), **n. sociologie** (v. t.), filosofie náboženství (v. t.), **n. fenomenologie** atd.

Lit.: M. Müller, Introduction to the science of religion (1873); S. A. Cook, The study of religion (1914); P. Pertold, Základy všeob. vědy náboženské (1920); O. Karrer, Das Religiöse in der Menschheit u. d. Christentum (1934).

Náboženská výchova značí výchovu, opírající se o určité vyznání nábož.; opakem jest výchova laická, beznáboženská. Celý střední věk i doba nová do konce 18. stol. znají pouze **n-ou v-u**, jež zvl. vše byla hájena J. A. Komenským. V 19. stol. a naší době nastalo rozdělení na výchovu beznáboženskou, již zavedlo důsledně SSSR, a **n-ou v-u**, jež se udržuje hlavně v zemích protest., v Anglii a státech sever.; katolíci ve Francii, Belgii, Holandsku a j. zakládají pro **n-ou v-u** konfesijní školy soukromé podobně jako židé. U nás pěstují **n-ou v-u** v duchu katol. revue „Vychovatel. listy“ (red. Jos. Kratochvíl), v duchu protest. Kostnické jiskry a Křesť. revue (red. J. Hromádka a Em. Rádl).

Náboženský cit (*n. Religionsgefühl*, f. *sentiment religieux*) jest vnímavost pro náboženské představy a s tím spojené snahy a volné akty. **N. c.** je spojen s představou o Bohu jako nekonečné nadrozumové bytosti, jako prapříčině a cíli všeho světového dění. Duch lidský svou vlastní přiroze-

ností tíhne k Absolutnu a Nekonečnu — Bohu, a hluboký cit vyvěrající z této touhy projevují se zbožností (v. t.).

Lit.: Bohdan Klineberger, Náboženský cit (1906); E. Murisier, Les maladies du sentiment religieux (1901); Runge, Psychologie der Religion (1922).

Náboženství (l. *religio*, n. *Religion*, f., a. *religion*), snaha člověka po spojení s božstvím, projev víry člověka v nadsmyslno a v jeho moc zasahovati v život člověka, touha člověka líbiti se Bohu a uctívati Boha. Od prvního dějinného zjevu člověka objevuje se i n.; již nejprimitivnější národové mají zřejmě své n., jež je tedy něčím prapůvodním v člověku, zvláštní vloha v člověku, již probouzí vnější i vnitřní svět, ukazující jakousi vyšší moc nad člověkem. Náboženská vloha proniká všechny duševní síly člověka, představování, myšlení, chtění, citění i jednání. Podle toho se rozeznávají různé typy n., jež zkoumá srovnávací věda náboženská. N. se projevuje na venek jako určitá víra, kultus, dogma. Hodnota n. převyšuje svou všeobecností všechny jiné hodnoty. Bez vlivu n. ztrácí lidský život smysl i hodnotu. Někteří vidí mylně v n. obdobu filosofie nebo lidovou metafysiku.

Lit.: K. Svoboda, Vývoj badání o antickém náboženství (Č. M. XVIII., 1922); C. Jež, Osobní Bůh a náboženství (1923); J. B. Kozák, O otázce náboženské (1923); Fr. Kovář, O náboženském vývoji lidstva (1923); Jos. Hanuš, Úvod do srovnávací vědy náboženské (1920); O. Pertold, Náboženství národů nekulturních (1925); Rud. Máša, O původu a vývoji náboženství (1925); Em. Žák, Volné kapitoly o náboženství (1935); S. Radakrishnan, The reign of religion in contemp. philosophy (1921); W. Wobbermin, Das Wesen der Religion (1921); Rud. Eucken, Der Wahrheitsgehalt der Religion (5. v. 1925); A. Ritter, Die Religion als natürliche Funktion des menschl. Wesens (1930); E. Przywara, Ringen der Gegenwart (2 sv., 1929); A. Rademacher, Religion u. Bildung (1933); W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee (6 sv., 1926—35).

Nacionalismus, myšl. směr, který činí z národnosti živel, ke kterému vše musí směřovati. Národ je mu jednotkou integrální. N. nezná ohledu k jiným národům, chce, aby se národ vyžil v životě svého státu; proto tíhne spíše k diktatuře nežli k demokracii. Církev katol. odsuzuje n., ježto odporuje zákonu lásky k bližnímu.

Lit.: Jan Slávik, Zd. Nejedlý, J. B. Kozák, Tři přednášky o nacionalismu (1932); Carlton Hayes, Essays on nationalism (1926); G. O. Ziegler, Die moderne Nation (1931).

Nádai, Pál, * 1881, maďarský estetik, obírá se uměleckou výchovou. Sp.: Az angol szociális művészetről (O angl. sociálním umění, 1910), Könyv a gyermekről. Munka, játék, művészet (Kniha o dítěti. Práce, hra, umění, 1911), Az élet művészete (Umění života, 1914), Izlés, kultúra és szíllőföldszertetet (Vkus, kultura a láska k rodné zemi, 1917), Jelenkori szépségtörőkvések (Současné snahy o krásu, 1922).

Nadání (n. *Begabung*, f. *talent*, a. *talent*), souhrn vrozených duševních schopností, jež teprve vlivem individuální aktivity a prostředí nabývají pevných forem.

Lit.: W. Peters, Die Vererbung geistiger Eigenschaften und die psychische Konstitution (1925); Th. Ziehen, Über das Wesen der Beanlagung und ihre methodische Erforschung (4. v. 1929); A. Wenzl, Theorie der Begabung (1934).

Nadčlověk (n. *Übermensch*, f. *surhomme*, a. *superman*), ve filos. Nietzsche (v. t.) značí cíl vývoje člověka, jenž bude silný, krásný a mravně bezohledný sobec.

Naděje (n. *Hoffnung*, f. *espérance*, a. *hope*), do budoucna směřující myšlení, které představuje si vyplněné přání se všemi možnostmi uskutečnění.

Lit.: C. Z i m a r a, *Das Wesen der Hoffnung in Natur und Übernatur* (1933).

Nadhodnota (n. *Mehrwert*) je podle marxistické národohospodářské teorie zisk, o nějž se zvětšuje peněžní hodnota, vložená do výroby; je to vlastně nezaplacená část dělníkovy práce.

Nadpřirozené (n. *übernatürlich*, f. *surnaturel*, a. *supernatural*) je všecko, co nelze přirozeným způsobem ani zvědět, ani předvídati.

Nadrozumová pravda je pravda, již nemůžeme ani přímo, ani prostředně poznati vědeckým důkazem, nýbrž kterou přijímáme ze zjevení božího. **N. p.** není proto nerozumná (*contra rationem*), nýbrž pouze převyšuje síly lidského rozumu.

Nadřaděnost (n. *Überordnung*), vespólný poměr pojmů, jež jsou mezi sebou podřaděné (živočich, člověk) nebo souřadné nebo nadřaděné (hlodavci, ssavci, obratlovci, živočichové). Podobný vespólný poměr jest i ve vědách.

Nadsmyslné, (n. *übersinnlich*, f. *abstrait*, a. *supersensual*), 1. to, co se nedá smysly pochopiti, čistě logické, abstraktní; 2. za zjevy smyslového světa se skrývající svět duchový, absolutně transcendentní. Obor nadsmyslů obsahuje v sobě bytnost věcí smyslům nepřístupnou, důvod, z něhož existence všech věcí pochází a poslední cíl, k němuž vše směřuje. V. transcendentní.

Lit.: H. L u b e n o w, *Die übersinnliche Wirklichkeit u. ihre Erkenntnis* (1904); W. W u n d t, *Sinnliche und übersinnliche Welt* (1912).

Nadsvětý (n. *überweltlich*, f. *supramondain*, a. *upperworld*) značí v theistickém pojetí Boha jeho nadřaděnost nad veškerenstvím věcí. Bůh je nad světem, supra mundum jako synthetická jednota. Srov. theismus, panentheismus.

Lit.: Rudolf O t t o, *Das Gefühl des Überweltlichen* (1932).

Nadšení v. enthusiasmus.

Nagy, József, * 1885, maďarský filosof, noëtický idealista. Sp.: *A filozófia története* (Dějiny filosofie, 1921), *Taine* (1922), *A mai filozófia főirányai* (Hlavní směry dnešní filosofie (1923), *Az etika alapvonalai* (Základy etiky, 1925), *Két filozófus: Platon és Kant* (1926).

Nagy, László, 1867—1929, maď. pedagog, uplatnil se zejména v pedopsychologii. Sp.: *Fejezetek a gyermekrajzok lélektanáról* (Kapitoly o psychologii dětských kreseb, 1902), *A gyermektanulmányozás mai állapota* (Dnešní stav dětského výzkumu, 1907), *A gyermek érdeklődésének lélektana* (Psychologie dětského zájmu, 1908, též něm.).

Nahlowsky, Josef Wilhelm, 18. III. 1812—15. I. 1885, něm. filosof, herbartovec; učil, že city a snahy jsou jenom zvláštní změny představ, jež vznikají, když se představy setkají ve vědomí. Společnost, pokud jde za společným cílem, je kolektivní osobností; stát je duchovní organismus.

Sp.: Das Gefühlsleben (1862, 3. v. 1907), Die ethischen Ideen (1865, 2. v. 1904), Grundzüge zur Lehre von der Gesellschaft und dem Staate (1865), Allgemeine praktische Philosophie (1870, 3. v. 1903).

Náhoda (l. *casus*, n. *Zufall*, f. *chance*, *hasard*, a. *hazard*), nástup nepředvídaných a nevypočitatelných nápadných příhod, jež nejsou k sobě v poměru příčiny a účinku; náhodné je, co neplyne ze žádného zákona, nebo co vyhovuje nějakému účelu, aniž bylo zamýšleno nebo chtěno. Kdežto determinismus tvrdí, že všechno je určeno zákony, připouští kontingentismus i objektivní náhodu.

Lit.: W. W i n d e l b a n d, Die Lehren vom Zufall (1870); C. R e v e l, Le hasard (1909); A. L a s s o n, Über den Zufall (1919); G. J u s t, Begriff und Bedeutung des Zufalls im organischen Geschehen (1925).

Nahodilé znaky předmětu jsou na rozdíl od základních znaků, jejichž výčet dává definici příslušného pojmu, znaky, jichž není k logickému vybudování pojmu zapotřebí, od nichž naopak musí úplně abstrahovati. Na př. základní znaky pojmu strom jsou peň, větve a kořen, všechny ostatní znaky (velikost, barva, plody atd.) jsou nahodilé.

Nahodilost v. kontingence.

Náhradní jednání vzniká, když se lidskému jednání staví do cesty překážky, které jsou přibližně tak silné, jako tlak k jednání sám. Vidí-li člověk, že nemůže dosáhnouti zamýšleného cíle, mění se podstatně celá situace.

Naivní (n. *naïv*, f. *naïv*, *naïve*, a. *naïve*), prostý, lidový, neučený, bez kritického sebevědomí. **N. r e a l i s m u s** značí lidový, nefilosofický názor na skutečnost. **N a i v n o s t** může býti buď teoretická, nestará-li se o podstatu myšlení a poznání, nebo **m r a v n í**, jež podléhá výhradně pudům, nestarajíc se o mravní normy, potom **u m ě l e c k á**, jež ignoruje jakékoliv estetické zákony, a konečně **s p o l e č e n s k á**, jež nedbá ustálených zvyklostí společenského života.

Nákaza sociální a mravní (n. *soziale u. psychische Ansteckung*, f. *contagion sociale et mentale*, a. *contagion social and mental*), 1. v sociologii nápodobivé opakování duševních stavů, zpravidla vášnivé nebo citové povahy, postupující od osoby k osobě; 2. v psychologii způsob nápodobivé sugesce; hledisko, jímž se vysvětluje myšlenková rozpínatost, jež je podstatným činitelem nákazy, pojaté jako sociologický fakt; 3. v psychiatrii způsob bezprostřední nápodoby přeludů, mylných pojmů a patologických citů.

Lit.: Č e n ě k Š i m e r k a, O n á k a z e d u š e v n í (1920).

Náklonnost (l. *inclinatio*, n. *Neigung*, f., a. *inclination*), povahová vlastnost, která se jeví jako snadná podnětlivost určitým směrem a způsobem; je to dispoice k určité žádostivosti, nebo také dispoice mysli. Rozeznáváme jednak **n-i** vrozené a získané, jednak smyslové, emocionální a duševní.

Lit.: R e v a u l t d' A l l o n n e s, Les inclinations (1908).

Nálada (l. *humor*, n. *Stimmung*, *Laune*, f. *humeur*, a. *humour*) ve smyslu psychologickém je rozpoložené mysli, více méně proměnlivé; je výslednicí nejrůznějších podmínek života duševního, vnějších (klima-

tické, geopsychické, okolí), ale i vnitřních (biologické, psychické), které vzájemně na sebe působí a takto duševní život zařizují buď podněcováním neb tlumením. Jsouc jakoby duševním počasím, má vliv na průběh představ, myšlení a chtění.

Lit.: N. F. Čapek, *Nálada a její vědomé tvoření* (1925); R e h m k e, *Zur Lehre vom Gemüt* (2. v. 1911); St ö r r i n g, *Psychologie des menschl. Gefühlslebens* (1916).

Náměsíčnost v. somnambulismus.

Napětí pozornosti (n. *Aufmerksamkeitsspannung*) je okamžikový zjev, kdy vědomost je nařizena a zařizena právě k určitému předmětu poznávání. Jeví se také ve výrazech, smyslové pohotovosti a zaujatosti, právě tak jako v postoji celého těla. Pozoruhodné jsou tyto znaky pozornosti zvláště u zvířat (psů) v nejrůznějších tvarech dokonalosti, až po jednoduché pohyby výstražné (mimikry).

Napodobení, imitace (l. *imitatio*, n. *Nachahmung*, f., a. *imitation*), úkon, kterým určité jevy a výtvořiny technické, hospodářské, sociální a kulturní se šíří z jednoho ohniska do dalších vrstev společenských. G. Tarde vidí v n. základnu společ. soustavy. N. může býti bezděčné nebo úmyslné, volné nebo otrocké; zakládá se na něm výchova, umění, zčásti i morálka a náboženství. „Ušlechtilý příklad podněcuje k následování.“

Napodobovací pud (n. *Nachahmungstrieb*, f. *instinct imitateur*, a. *imitative instinct*) je životní vlastnost a schopnost napodobovací, která je zároveň podněcována potřebou nutkající.

Narcismus, pohlavní zvrácenost, záležející v tom, že všechna láska je soustředěna na vlastní tělo.

Narkolepsie je náhle se objevující spavost.

Narkomanie či chorobná chtivost omamujících prostředků (morfium, kokain) zaviněna bývá zneužíváním těchto léků.

Národ (n., f., a. *Nation*) jest společenský útvar, který si na základě určitých objektivních znaků jasně uvědomuje, že tvoří osobitý celek odlišný od jiných společen. skupin, a snaží se vytvořiti si vlastní stát. Vědomí jednoty utvrzují svazky a vztahy územní, jazykové, pokrevní, kulturní, hospodářské, dále dějiny a tradice, svéráz, ba i náboženství.

Lit.: E. R e n a n, *Qu' est-ce qu' une nation?* (1882); M. S c h e l e r, *Nation und Weltanschauung* (1923); J. F e l s, *Begriff u. Wesen der Nation* (1927).

Národní hospodářství, učení o hospodářství celé lidské společnosti; věda o společenském hospodaření, věda národohospodářská čili politická ekonomie. Jejím předmětem jest hospodářská stránka společenského života. Část teoretická popisuje konkrétní jevy hospodářské a hledá jejich souvislosti histor. i statistické, část praktická stanoví obecná pravidla pro hospodářské jednání (národohosp. politika, finanční věda).

Lit.: C. H o r á č e k, *Učebnice národohosp. politiky* (1912—14); Albín B r á f, *Nástin přednášek univ. (Národohosp. theorie, Národohosp. politika, Finanční věda, 1913—15)*; Jan K o l o u š e k, *Národní hospodářství* (3 sv., 1920—21); Alois R a š í n, *Nár. hospodářství* (4 v. 1922); Karel E n g l i š, *Nár. hospodářství* (2 v. 1928).

Národnost (n. *Nationalität*, f. *nationalité*, a. *nationality*), původně příslušnost k národu, národní uvědomení; dnes označuje se tímto pojmem i národ sám, zejm. jeho zlomek ve státě národnostně smíšeném.

Lit.: J. Šolc, Národnost a její význam v životě veřejném (1881); T. G. Masaryk, Národnostní filosofie doby novější (1905); I. A. Bláha, Národnost se stanoviska sociologického (Č. M. X, 1909); B. Klineberger, Národ a národnost (1919); M. Rostohar, Národnost a její mravní význam (1915); Em. Rádl, Národnost jako vědecký problém (1929); T. N. Miljukov, Národnost, její vznik a vývoj se zvl. zřetelem k poměrům slovanským (1930).

Národopis, ethnografie, věda obírající se studiem národa, jeho společ. rozvrstvením a složkami jeho kulturního života. Různé obory n-u jsou: fys. a psych. anthropologie, demografie, lidové umění a pod. Srov. lidověda.

Národopis, ethnologie, ethnognosie, věda, obírající se na základech národopisu podrobnostmi života určitého národa.

Náruživost (n. *Leidenschaft* f., a. *passion*) má význam etický a mravní jako nezřízená a nemírná chtivost mravně závadného.

Následek (l. *consecutio*, n. *Folge*, f. *conséquence*, a. *consequence*), jest jeden ze dvou členů, jež jsou ve vzájemném vztahu. N. nutně předpokládá důvod, a na důvod nutně následuje n.

Nástavné školy (n. *Aufbauschulen*), zkrácené střední školy (na 6 let) pro mimořádně nadané žáky; v Německu jsou zřizovány od r. 1921.

Lit.: W. Landé, Die Aufbauschulen in Preußen (1925).

Násudek, v logickém úsudku horní a dolní návěst (antecedens).

Nativismus (n. *Nativismus*, f. *nativisme*, a. *nativism*) učí, že určité představy a pojmy, pravdy a zásady jsou člověku vrozeny, buď již hotové nebo aspoň jako vlohy. N. tedy považuje na rozdíl od empirismu, podle něhož je lidská duše původně nepopsaný list papíru, jenž teprve z vnější zkušenosti přijímá svůj obsah, duševní vývoj za pochod, pramenící v člověku samém. Ve skutečnosti je duševní vývoj člověka podmíněn jak vrozenými dispozicemi, tak vlivy prostředí. Nativisty nalézáme mezi racionalisty. Nativistická domněnka (Hering) míní, že v každém dojmu už zároveň obsažen je způsob, kterak má býti tento obsah ve vědomí uspořádán podle časoprostorovosti.

Natorp, Paul, 24. I. 1854—17. VIII. 1924, německý filosof a pedagog, novokantovec, hl. zástupce t. zv. marburské školy. Kantův kriticismus rozvedl ve smyslu transcendentálního logického idealismu. Sp.: Descartes' Erkenntnistheorie (1882), Forschungen zur Geschichte des Erkenntnisproblems im Altertum (1884), Herbart, Pestalozzi und die heutigen Aufgaben der Erziehungslehre (1899), Sozialpädagogik (1899), Platos Ideenlehre (1903), Philosophie und Pädagogik (1909), Pestalozzi (1909), Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften (1910), Religion innerhalb der Grenzen der Humanität (1894), Volkskultur und Persönlichkeitskultur (1911), Individuum und Gemeinschaft (1921).

Lit.: Ernst Cassirer, Paul N. (v Kantstudien 1925); J. Graefe, Das Problem des menschl. Seins in der Philos. P. N-s (1933).

Natura (lat.), příroda. **N.** *naturans*, ve filosofii scholastické tvořivý princip v přírodě, Bůh, na rozdíl od přírody stvořené, **n.** *naturata*; u Spinozy znamená **n.** *naturans* žívoucí tvořivou přírodu, **n.** *naturata* přírodu jako soubor jednotlivin.

Natura non facit saltus. Přírodní pochody a děje mají svůj řád a nelze tu předvídati vynechávání jednotlivých způsobů přeměn a proměn tohoto postupu řádového. „Příroda nezná skoků.“ V této formě vyslovil tuto myšlenku Fournier.

Naturalismus (n. *Naturalismus*, f. *naturalisme*, a. *naturalism*), filosofický směr, který pokládá přírodu za jedinou skutečnost a podřizuje jí i ducha; odmítá všechny činitele nadpřirozené, jež se nedají zkušenostně zdůvodniti, jakož i nadpřirodní, ježto se liší od přírodní základny skutečnosti. Rozeznáváme: 1. **n.** *metafysický*: světový názor materialistický; 2. **e t i c k ý n.** žádá život shodný s přírodou, volný rozvoj všech přirozených vloh a pudů. 3. **e s t e t i c k ý n.** chce pouze předváděti věrně skutečnost, odmítá idealisování. 4. **s o c i o l o g i c k ý n.** považuje všechno lidské jednání za přírodní dění a neuznává aktivity a autonomie duševního života. 5. **n á b o ž e n s k ý n.** ztotožňuje božství s přírodou (naturalistický pantheismus) nebo vůbec neuznává žádného Boha (atheismus). Metafysický **n.** hlásají v různých formách jonští přír. filosofové, Demokrit, Straton z Lampsaku, potom stoikové, epikurovci, G. Bruno, Hobbes, Spinoza, Holbach, La Mettrie, L. Feuerbach, stoupenci naturalistického monismu (E. Haeckel, H. Schmidt a jiní. Zástupci etického **n-u** jsou kynikové, kyrenaikové, stoikové, epikurovci, Hobbes, Helvetius, Stirner, Nietzsche a j., k sociologickému **n-u** se hlásí hlavně Spencer a Buckle.

Lit.: L. B e r g, *Der Naturalismus. Zur Psychol. d. modernen Kunst* (1892); D o b n e r, *Pessimismus, Nietzsche u. Naturalismus* (1911); Rudolf O t t o, *Naturalistische und religiöse Weltansicht* (3. v. 1929).

Naturel v. letora, temperament.

Naturismus 1. názor o léčivé moci přirozené povahy člověkovy; 2. učení o přirozenosti v umění, jež nemá podléhati cizorodým vlivům; 3. názor, že zbožňování přírodních předmětů je primitivní náboženství.

Návěst, premisa v logice značí daný soud, který předchází jako důvod závěru. Rozeznává se **n.** hořejší a dolejší. Obě návěští slují násudek (*antecedens*) a závěr zásudek (*consequens*).

Naville, Ernest, 1816—1909, fr. filosof, křesťansky orientovaný spiritualista. Sp.: *Le problème du mal* (1868), *La vie éternelle* (15. v. 1872), *Le christianisme* (1878), *La logique de l'hypothèse* (1880), *Le libre arbitre* (1890), *La définition de la philosophie* (1894), *L'ordre de la nature matérielle* (1895), *Les philosophies négatives* (1899), *Nouvelle classification des sciences* (2. v. 1901), *Les systèmes de philosophie* (1909), *Les philosophies affirmatives* (1909).

Nazírací formy (n. *Anschaungsformen*). jsou podle Kanta čas a prostor; tento je formou smyslu vnějšího, onen vnitřního. Všechno,

co vnímáme smysly, vnímáme v čase a prostoru, ale obě tyto **n. f.** jsou číře subjektivní, nic skutečného jim neodpovídá. Kantem hlásaná subjektivnost **n-ích f-em** vedla k relativnosti poznání vůbec. Jeho nauka převrátila úplně obvyklé pozorování světa.

Lit.: Jos. Kratochvíl, Otázky a problémy (1926, essay: Čas a prostor).

Nazíravost (n. *Anschauungsvermögen*) je smyslová příprava nej-různějších názorností, zrakových, sluchových a pocitových vůbec.

Názor (n. *Anschauung*, f., a. *intuition*) je každé bezprostřední uvědomení si nějakého předmětu, daného smysly, to, co chápeme a dove-deme si představit. Proti poznání názornému postavil Kant poznání rozumové; **n.** se jako jednotlivá představa vztahuje bezprostředně na určitý předmět, kdežto pojem je obecná představa, zahrnující mnoho předmětů, k nimž se vztahuje svými znaky. Kant rozlišuje **n. empirický**, jenž se vztahuje na smyslové předměty, a **čistý n.**, který se děje jen ve formách času a prostoru. **Intelektuální n.** je **n.** rozumem, nikoli smysly, tedy nadmyslný **n.**, vytváření předmětů rozumem.

Lit.: K. Düsel, *Anschauung, Begriff u. Wahrheit* (1906); C. Baumecker, *Anschauung u. Denken* (3. v. 1921); A. Petzelt, *Der Begriff d. Anschauung* (1931).

Názorné (n. *anschaulich*, f. *intuitif*, a. *intuitive*) je 1. to, co bezprostředně vnímáme jako jednotlivý předmět na rozdíl od pomyslného, pojmového, 2. to, co v názoru nebo představě snadno chápeme, a to konkrétně a nepojmově.

Názorné vyučování (n. *Anschauungsunterricht*, f. *enseignement intuitif*, a. *object-teaching*) jako výchovný směr vzniklo začátkem novověku z odporu proti středověké verbalistické pedagogice. **N. v.** žádá, aby bezduché memorování bylo nahrazeno smyslovým názorem. O jeho vybudování se zasloužili zejména Komenský, Locke, Rousseau a Pestalozzi. V nejnovější době bylo **n. v.** doplněno t. zv. pracovním vyučováním, jež se nespokojuje pouhým nečinným díváním, nýbrž žádá po dítěti samostatnou tvořivost.

Lit.: J. Kühnel, *Moderner Anschauungsunterricht* (8. v. 1923).

Necesarismus (z lat. *necessitas*, nutnost) jest název učení, že všechno ve světě se děje nutně, nikoliv svobodně.

Neckam, též Neckham, Alexander, † 1217, středov. angl. filosof, obíral se zejm. přírodními vědami. Napsal didakt. báseň *De naturis rerum* a encyklopedii *De nominibus utensilium*.

Neckerova kostka dává poznati perspektivní klamy. Na černém pozadí je bíle sítkovaná kostka. Podle toho, jak je obrazec vzhledem k poloze představován našemu oku, vyznačují se hned ty, hned zase ony hrany a čáry sítkované kostky.

Něcota, tolik co jestota, skutečnost, bytí (v. t.).

Nedefinovatelnost, nevyměřitelnost mnohých pojmů se podává tím, že definice můžeme užití jenom u pojmů vědeckých, a ani tam ne všude; vymykají se na př. definici pojmy jednoduché (ctnost, krása, prostor, bod atd.), stejně jako jednoduché duševní stavy a jedinečné

pojmy. V takových případech si pomáháme definicemi nepřesnými nebo je nahrazujeme popisem jako nejuplněnější náhradou definice.

Nedeljković, Dušan, * 1898, srbský filosof. Sp.: Ohled o dimenzijama vremena (1922), La philosophie naturelle et relativiste de R. J. Boskovich (1922), Orientacije saznavanja (1923), Heraklit (1924), Skica filozofske stvaralačke delatnosti Bleza Pascala (1924), Nemoralnost besmrtnosti i etička funkcija smrti (1928), Filosofija Franje Petrića (1929).

Nediferencovanost, nerozlišnost částí v celku; pokládá se za prvotní zjev tvarového ozřejmování.

Nedůvěra (n. *Mißtrauen*, f. *méfiance*, a. *distrust*) jest psych. sklon k tomu, očekávat u jiných lidí spíše zlé nežli dobré. N. k sobě jest nedostatek sebedůvěry.

Negace (l. *negatio*, n. *Verneinung*, f. *négation*, a. *negation*), popření, odmítnutí soudu či výpovědi; odmítá se buď podmět vůbec nebo určitý přísudek podmětu. Opak afirmace, posice, klad.

Negativismus (n. *Negativismus*, f. *négativisme*, a. *negativism*) (Kahlbaum), pudový, nesmyslný odpor proti každému vnějšímu vlivu, vyskytující se zvláště při katatonické formě schizofrenie.

Negativní znaky jsou znaky, záležející v tom, že nějaká vlastnost chybí.

Nejedlý, Zdeněk, * 10. II. 1878, čes. historik, estetik a politik. Vedle rozsáhlého díla hudebně vědeckého napsal Krise estetiky (1911), Spor o smysl českých dějin (1914), vydal podle přednášek Estetiku O. Hostinského (1922), od r. 1930 vydává monumentální dílo T. G. Masaryk (dosud 3 sv.).

Lit.: Mil. Matoušek, Pokus o ideový profil Z. N-ého (1928); Sborník prací k 50. nar. prof. Z. N-ého (1928).

Nekonečno (n. *Unendliches*, f. *infinité*, a. *infinity*), pojmová utvořenina, vzniklá odmyšlením konce a konců; ve fil. je nekonečné to, co je povýšeno nade vši konečnost, omezenost a nahodilost; všechny věci jsou jen nahodilými případy nebo dílem nekonečna.

Lit.: Gustav Tichý, Nekonečnost a realita (Č. M. VII, 1906); H. Szánto, Pokus o filosofii nekonečna (R. F. 1921); C. Gutberlet, Das Unendliche (1885); Jonas Cohn, Geschichte des Unendlichkeitsproblems im abendländischen Denken (I., 1896); K. Geißler, Die Grundsätze und das Wesen des Unendlichen in der Mathematik und Philosophie (1902); A. Veronnet, L'infini, catégorie et réalité (1903); C. Isenkrahe, Das Endliche und das Unendliche (1915).

Nekrofilie, chorobná chtivost, ukájetí smyslnost na mrtvolách. Nazývána bývá také nekromanií (Krafft-Ebing).

Nelibost (n. *Unlust*, f. *déplaisir*, *déplaisance*, a. *displeasure*) jest opak libosti (v. t.). Nelibý je ten dojem, který ruší dosavadní stav organismu, kterým se činnost organismu zdržuje nebo znemožňuje. Citový přízvuk libosti nebo n-i provází všechny duševní děje. Nejvyšší stupeň n-i nazývá se bolest.

Nelson, Leonard, II. VII. 1882—29. X. 1927, něm. filosof, zakladatel novofriesovské školy; v duchu Friesova psychologismu odmítl

noetiku. Sp.: Über das sog. Erkenntnisproblem (1908), Die Unmöglichkeit der Erkenntnistheorie (1911), Vorlesungen über die Grundlagen der Ethik (3 sv., 1917—32), Die Rechtswissenschaft ohne Recht (1917), Die neue Reformation (2 sv., 1918).

Lit.: Falkenfeld, Leonard N. (Kant-Studien 33, 1928).

Německá filosofie, jež měla zvláště v 19. stol. pronikavý vliv na vývoj evropského myšlení, sahá svými počátky do raného středověku; na scholastické filosofii, jež tehdy cele ovládala západní kulturu, má i n. f. význačný podíl. Z té doby vyniká zejména mystik Hugo ze sv. Viktora (1096—1141) a všestranný učenec Albert Veliký (1193—1280), jehož zásluhou ovládl filos. názory 13. stol. thomistický aristotelismus. Mystika, jež se na novoplatonsko-křesťanském podkladě vyvinula v pozdějším středověku, nabyla právě na německé půdě svérázného utváření. Tvůrce něm. mystiky, hluboce založený mistr Eckhart (1260—1327) vyšel ze svých velkých předchůdců sv. Augustina, Alberta Vel., Tomáše Akv., zvl. však z Dionysia Areopagity; svým učením chtěl především ukázati křesťanům nejsnazší cestu ke spojení s Bohem. V jeho snahách pokračovali jeho žáci Heinrich Suso (1300—1365) a Johannes Tauler (1290—1361).

Na přelomu středního a nového věku vnáší Mikuláš z Kusy (1401—1464) do filosofie zárodky myšlenek docela moderních, jako jsou individualita, harmonie, vývoj; ve své nauce se snažil o syntésu nejrůznějších myšlenkových směrů: occamovského terminismu, středověké mystiky, thomismu, scotismu i humanismu. Přírodní filosofie lékaře Theofrasta Bombasta Paracelsa (1493—1541) a Cornelia Agrippy z Nettesheimu (1486—1535) se snaží rozřešiti záhadu vesmíru nejen přesnějším pozorováním jevů, nýbrž též užitím astrologie, magie, alchymie a židovské kabbaly. Německá reformace, jež je ve svých počátcích nesena duchem nábožensko-reformačním, ustrnula vlivem Melancthonovým (1497—1560) a jeho následovníků na křesťansko-humanistickém umírněném aristotelismu, který teprve působením Thomasiovým a Leibnizovým na konci 17. stol. pomalu ustupuje, zatím co na druhé straně názory mystiků jako Mikuláše Taurella († 1606), Šebastiana Francka († 1542) a Valentina Weigla (1533—1588) zůstávají bez trvalého ohlasu a ožívají teprve v myšlenkovém díle theosofa Jakoba Böhma (1575—1624), jenž celou přírodu proložil představami náboženskými.

V 17. a 18. stol. nabyla filosofie francouzská, anglická a holandská většího významu než německá. Jediný obor, v němž se v této době němečtí vědci uplatnili, bylo přirozené a mezinárodní právo, v němž podali Johannes Althusius (1557—1638) a Samuel Pufendorf (1632—1694) filosoficky průkopnické práce. První velký německý filosof novověku je Gottfried Wilhelm Leibniz (1646—1716). Leibniz se svým universalismem jednak snažil sloučit samostatnost jedince s harmonií jednotného celku a mechanismus působící příčiny se svobodou příčin účelových, jednak se pokusil o metodické zdůvodnění pří-

rodních i duchových věd. Svými pojmy síly, individua (monady), kauzality a předzjednané harmonie, jimiž překlenul rozpory mezi vědou a náboženstvím, vytvořil Leibniz podklad k něm. idealismu. Jenom tím, že jeho hlavní díla vyšla až po jeho smrti, si můžeme vysvětlit velký vliv, jež získal Christian Wolff (1669—1754) svým školsky vybudovaným racionalismem, do něhož přijal jen některé hlavní Leibnizovy myšlenky. Wolff se stal svým pokusem o úplný vědecký systém filosofie zakladatelem první něm. filosofické školy, jejíž vliv však od 2. pol. 18. stol. ustupoval Lockeovu empirismu.

Kdežto vlastní žáci Wolffovi, zejména zakladatel estetiky Alexander Baumgarten (1714—1762) setrvali na jeho matematické metodě a jednostranně racionalistickém pojetí filosofie, snažili se jiní, jako matematik Johann Heinrich Lambert (1728—1777) smířiti nauky Lockeovy a Leibnizovy, empirismus s racionalismem.

Filosofie Leibnizova a zejména Wolffova dala podnět k zpopularisování filosofie jako vědy čirě rozumové, jež má proniknouti všechen život lidu a potlačovati vliv zjevného náboženství. Její zástupci vycházeli sice z různých cizích systémů, byli však zajedno v kritériu „zdravého lidského rozumu“. Náleží sem Walther v. Tschirnhausen (1651—1708), Samuel Reimarus (1694—1768), jenž učil, že zjevené náboženství odporuje rozumu, Chr. Thomasius (1655 až 1728), jenž usiloval o naprostou rozluku nové filosofie od scholastické tradice, Ernst Platner (1744—1818), Moses Mendelssohn (1729—1786), vlastní organisátor něm. osvícenství Friedrich Nicolai (1733—1812), Johann Nikolaus Tetens (1736—1805), Christian Garve (1742—1798), Johann August Eberhard (1719—1809) a j. Nejvýznačnějším zjevem mezi osvícenci byl básník Gotthold Ephraim Lessing (1729—1781), jenž se svými názory blížil spinozismu. Lessing chápe dějiny jako postupující výchovu lidstva, kde každý stupeň má své oprávnění; dokonalé náboženství považuje za věc budoucnosti.

Všechny tyto protichůdné směry filosoficky zhodnotil Immanuel Kant (1724—1804), jenž dal filosofii úplně nový základ. Kant, jenž byl původně racionalista, potom vlivem Newtonovým empirický dogmatik, byl skepticizmem Humeovým přiveden ke kriticismu. Ve své Kritice čistého rozumu upíral lidskému rozumu schopnost jakéhokoliv poznání z čistého rozumu bez zkušenosti, zároveň však dokázal, že smyslovost, aby se stala zkušeností, potřebuje doplnění apriorními, t. j. čistě rozumovými pojmy. Racionalismus měl býti tak smířen s empirismem; ke všemu poznání, vztahujícímu se k světu předmětů, měl rozum poskytnouti formu a smyslovost látku; poznání samo však zůstává omezeno na předměty zkušenostního světa, za nímž zůstává jako temný zbytek metafysický substrát, t. zv. věc o sobě. Dogmata staré racionalistické metafysiky o duši, Bohu atd. proměnil Kant v pouhé regulativní ideje. Kantova filosofie je metodická kritika vědeckého, mravního a estetického poznání. Kategorickým imperativem dokazoval

Kant bezprostřednost a samostatnost mravního chtění, kritikou soudnosti zdůvodňoval zákonitost uměleckého tvoření. Obsah přirozeného náboženství, jehož teoretické poznání prohlásil za nemožné, měl být nahrazen mravností; na mravnosti budoval Kant též politiku a filosofii dějin. Kantova filosofie vykonávala nejen velký vliv na současníky, nýbrž působí až dodnes. Její stoupenci se domnívali, že novými hledisky Kantovy filosofie dospějí k celistvosti životního názoru, odpůrci zase hájili jednotu života a víry proti rozkladné snaze Kantově. Kantův kriticismus se snažili dobudovati Karl Leonhard Reinhold (1758—1823), Karl Christian Schmid (1761—1812), Salomon Maimon (1754—1800), který vyloučil z Kantovy filosofie „věc o sobě“ a doplnil ji některými prvky leibnizovskými, básník Friedrich Schiller (1759—1805), potom Johannes Schultz (1739—1787) a Ludwig Heinrich Jakob (1759—1827); o popularisaci Kantova učení si získal velké zásluhy Wilhelm Traugott Krug (1770—1842).

Odpůrci kantovství vyšli hlavně z řad věřících katolíků i protestantů, kteří v jeho nauce spatřovali velké nebezpečí pro křesťanství. Vedle Eberharda (1738—1809) a Gottloba Ernsta Schulze (1761—1833), který vystoupil proti Kantovi svým spisem Aenesidemus (1792), byla to zejména t. zv. filosofie citu a víry, jejímiž nejvýznačnějšími zástupci byli Hamann, Jacobi a Herder. Johann Georg Hamann (1730—1788) hlásal, že rozum musí přijímat pomoc nejen zkušenosti, ale i tradice a víry, Friedrich Heinrich Jacobi (1743—1819) dokazoval četné rozpory soustavy Kantovy, a tvrdil, že jistotu o světě nám podává rozumový cit. Básník-filosof Johann Gottfried Herder (1744—1803) upozornil na problémy individuality, organismu, dějin a národa; jeho názory měly velký vliv i na naše národní probuzení, ježto dávaly našim buditelům víru v sílu a poslání Slovanstva. Tyto snahy přivedly kantovce Jakoba Friedricha Friesa (1773—1843) k tomu, že Kantovu transcendentální filosofii pojal ve smyslu anthropologicko-psychologickém a založil tak vlastní školu.

Nejvýznačnější následovník Kantův, Johann Gottlieb Fichte (1762 až 1814) proměnil Kantův poloidealismus v úplný objektivní idealismus tím, že „já“ prohlásil nejen za nositele a pramen poznání, nýbrž za jediné reálné, jehož představou a činem je svět, jedinou příčinou stvoření světa pak mravní zákon, jenž potřebuje smyslového světa, aby se jako takový mohl uplatnit. Později nabyly názory Fichtovy vlivem romantiků silně náboženského, a ještě později nacionálně-politického a zároveň sociálně-pedagogického zabarvení. K stoupencům Fichtovým náležejí romantikové Friedrich Schlegel (1772—1829) a Novalis (1772—1801), jenž svým magickým idealismem vytvořil mystickou přírodní filosofii, potom Friedrich Karl Forberg (1770—1848), Friedrich Immanuel Nietzhammer (1766—1848), Johann Baptist Schaad (1758—1834), Gottlob Ernst August Mehmel (1761—1840). Rovněž Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher (1768—1834), jenž později založil vlastní školu (Heinrich Ritter, 1791—1869, Richard

Rothe, 1799—1864) čerpal pro svou theologickou filosofii hodně z myšlenek Fichtových.

Subjektivní idealismus Fichtův se snažil opravit idealismem objektivním Friedrich Wilhelm Schelling (1775—1854); vlastnosti „já“, jehož činem je svět, přiznával přírodě jako nevědomému „já“, a zahájil svou přírodní filosofii, která chápala přírodu jako systém organizačních stupňů, směřujících k uskutečnění ducha, podnětný, ale nikoli trvalý obrat v přírodovědném badání. Svůj systém Schelling několikrát změnil, nejprve ve filosofii identity, která dávala subjektu i objektu splývati v jediné světové podstatě, potom ve filosofii zjevení. Schellingova přírodní filosofie našla horlivé přívržence v Henriku Steffensovi (1773—1845), Lorenzu Okenovi (1779—1851), Josefu Görresovi (1776—1848), Fr. Baaderovi (1765—1841), Ig. Paulu Troxlerovi (1780—1866), Gotthilfu Heinrichu Schubertovi (1780 až 1860), Karlu Wilhelmu Solgerovi (1780—1819) a j. K Schellingově pozdější mystické filosofii se přiklonili H. Beckers (1806 až 1889), Emil August Schaden (1814—1852) a j. Karl Christian Friedrich Krause (1781—1832), který původně vyšel ze Schellinga, postavil proti pantheismu přír. filosofie svůj panentheismus, který horlivě hlásali Heinrich Simon Lindemann (1807—1855), Hermann Karl v. Leonhardi (1809—1875) a j. Státovědu a sociologii v duchu Schellingově pěstoval Adam Müller (1779—1829).

Nejúplnější syntesu všech směrů západního myšlení a stanovení jejich historického a problematického místa v dějinách lidského ducha podal Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770—1831). Hegel vystupňoval Fichtův subjektivní idealismus k idealismu absolutnímu tím, že místo jediné reálného a činného „já“ postavil absolutní rozum (logickou ideu) a tvůrčí čin nahradil dialektickým procesem (samopohybem myšlení). V Heglovi se slučují nejvýznačnější rysy německého filosofování: jeho dialektika navazuje na myšlenkový svět Böhmův, jeho svérázná racionalita na racionalismus 18. stol., jeho smysl pro význam nadindividuálních útvarů jako stát, společnost a dějiny na Herdra a jeho potřeba po jednotném a universálním chápání světa se blíží pojetí Goethovu. Vývojová myšlenka Heglova se stala základní myšlenkou celého 19. stol.; zvláště jeho učení, že boj sporů vede k rozvoji nejmocnějších sil vývojových a posléze k jejich vyrovnání, úplně překonalo dotavadní mechanickou vývojovou teorii. Hegel působil jako málokterý jiný něm. filosof na celý evropský kulturní okruh. Jeho škola se však po jeho smrti rozpadla na několik skupin: pravice neboli staroheglovci se snažili smířiti jeho učení s naukou křesťanskou, levice přijala plně jeho pantheismus a přešla poněmáhlu v úplný materialismus a ateismus, střed konečně chtěl najít smír mezi oběma extrémami. K Heglově pravici (theistické) náleží prot. theolog Karl Daub (1765—1836), Karl Friedrich Göschel (1781—1861), snažící se doplniti učení Heglovo thesím o osobní nesmrtelnosti, Philipp Marheineke (1780 až 1846), který se snažil heglovsky vysvětliti dogmata o vtělení a Trojici.

Dále sem patří Immanuel Hermann Fichte (1797—1879), Christian Hermann Weisse (1801—1866), Hermann Ulrici (1806—1884) a j. Ke středu Heglovu patří v první řadě dějepisci filosofie Eduard Zeller (1814—1908), Albert Schweigler (1819—1857), Karl Rosenkranz (1805—1879), Kuno Fischer (1824—1908), Karl Prantl (1820—1888), jakož i řada jiných filosofů, jako Alois Emanuel Biedermann (1819—1885), Otto Pflaiderer (1839—1908), Wilhelm Vatke (1806—1882), Ferdinand Christian Baur (1792 až 1860). Z příslušníků levice, kteří Heglovo učení převrátili tak, že podrobili dialektice nejen ducha, nýbrž i náboženskou a politickou skutečnost, jsou nejvýznačnější David Friedrich Strauss (1808—1874), jenž hlásal naturalistický pantheismus na evolucionistickém podkladě se zdůrazněním přísného monismu, potom Arnold Ruge (1802—1880), Bruno Bauer (1809—1882), hlavní zástupce novodobého materialismu Ludwig Feuerbach (1804—1872), jenž hlásal, že všechna náboženství jsou vlastně sebezbožštění člověka (homo homini Deus); Karl Marx (1818 až 1883) a Friedrich Engels (1820—1895) vytvořili spojením heglóvské filosofie s přírodovědeckým materialismem Feuerbachovým a materialistickým pojetím dějin teorii moderního socialismu a novou soustavu národohospodářskou, marxismus (v. t.). Ferdinand Lassalle (1825 až 1864) snažil se socialistickou právní filosofií opravit směr k idealismu Heglovu. U nás mělo Heglovo učení vliv na Augustina Smetanu, zejména však na Frant. Matouše Klácela a Fr. Palackého; ortodoxní heglóvec byl Ignác Jan Hanuš, na Slovensku hlásali Heglovy myšlenky Karol Kuzmány, Ludevít Štúr a Jozef Miloslav Hurban. Přes to, že další vývoj filosofie v Německu se hodně pohyboval v materialistických kolejích, uplatňoval se ve vědách, zejména v dějinách filosofie, ještě dlouho vliv Heglův. K romantické filosofii náboženské vedle četných theologů protestantských hlásali se i někteří katoličtí theologové, jako Adam Möhler (1796—1838), Franz Anton Staudenmaier (1800—1856), Georg Hermes (1775—1831), Anton Günther (1783—1863) a Jakob Frohschammer (1821—1893), který na místo heglóvské ideje a Schopenhauerovy vůle kladl jako princip světového dění fantasmii.

Proti spekulativní filosofii vůbec vystoupil Johann Friedrich Herbart (1776—1841) svým realismem, navazujícím na Kanta. Velkou zásluhou Herbartovou je založení vědecké psychologie a jejího užití v pedagogice. Vznikla celá herbartovská škola, jejíž nauky došly mocného ohlasu hlavně mezi učitelstvem a byly zatlačeny teprve sociální pedagogikou Natorpovou. Podle Herbartova je základem poznání zkušenost, jejímž zpracováním, opravením i doplněním vzniká souvislá, i logicky vyhovující věda. V duchu Herbartově pracovali v psychologii Wilhelm Fridolin Volkman (1822—1877), Theodor Waitz (1821—1884), Moritz Wilh. Drobisch (1802—1896), Matthias Drbal (1829—1885), zakladatelé psychologie národů Moritz Lazarus (1824—1903) a Heymann Steinthal (1823—1899), v peda-

gogice Tuiskon Ziller (1817—1882), Karl Volkmar Stoy (1815 až 1885), Franz Exner (1802—1853), v estetice Robert Zimmermann (1824—1898) a Josef Wilh. Nahlowsky (1812—1885). K herbartovcům náleží dále Gustav Hartenstein (1808—1890), Ludwig Strümpell (1812—1899), Karl Franz Lott (1807—1874) a Karl Sebastian Cornelius (1819—1896). V Rakousku se stalo herbartovství přičiněním Exnerovým dokonce oficiální filosofií. K českým herbartovcům náleží Fr. Čupr, Jos. Dastich, vynikající pedagog Gustav Adolf Lindner, Josef Durdík, psycholog Jan Kapras, estetik Miroslav Tyrš, potom Gustav Zába; své původní herbartovství později opustili Oldřich Kramář a estetik Otakar Hostinský.

Současně s Herbartem vytvořil Friedrich Eduard Beneke (1798 až 1854) vlastní psychologický systém, založený na empirii sebepozorování, jímž chtěl podepřít všechny ostatní filosofické disciplíny. V duchu Benekova psychologismu působili Karl Fortlage (1806—1881), jež považuje za základní prvek duševního dění pud a Friedrich Ueberweg (1826—1871), jehož Grundriss der Geschichte der Philosophie se stal základní příručkou. K odpůrcům spekulativní metafysiky náleží též katolický kněz Bernard Bolzano (1781—1841), jež definuje filosofii jako vědu o objektivní souvislosti těch pravd, do jejichž posledních a nejvyšších důvodů se snažíme proniknouti, abychom se tak stali moudřejšími a lepšími. Logické poznání Bolzanovo, jehož filosofie mocně působila i na naše národní buditele (Jungmanna, Vinařického, Havlíčka) uplatnila teprve fenomenologie 20. stol.

Po rozkladu velkých filosofických systémů nabývá půdy nefilosofický materialistický dogmatismus některých přírodovědců (Jakob Moleschott 1822—1893, Karl Vogt 1817—1895, Ludwig Büchner 1824—1891), jež našel svou protiváhu ve stejně jednostranném theistickém spiritualismu Heglovy pravice, o němž jsme se již zmínili. Souběžně s těmito směry se Adolf Trendelenburg (1802—1872) snažil o obnovu aristotelismu zdůrazněním účelové myšlenky. Základní myšlenky tradiční filosofie scholastické obnovil Josef Kleutgen (1811—1883), o její rozšíření a prohloubení si získali velké zásluhy Franz Friedrich Clemens (1815—1862), Karl Werner (1821 až 1888), Albert Stöckl (1823—1895), Mathias Schneider (1840 až 1893), Ludwig Schütz (1838—1901), Georg Hegemann (1832—1903).

Teprve pozvolna proniká smíření idealistického smýšlení s důkladným přírodovědeckým poznáním ve filosofii Fechnerově a Lotzeově. Gustav Theodor Fechner (1801—1887) chtěl proti materialisticko-mechanickému „náзору noci“ (Nachtansicht) vytvořit radostný, jasný názor denní (Tagesansicht), hlásající oduševnění veškerenstva. Svůj filosofický panpsychismus, doplněný pantheismem, spojoval Fechner s naukou, že fyzické a psychické jsou dvě stránky jedné a téže podstaty, a že jsou vzájemně podmíněny (psychofysický paralelismus). K stoupcům Fechnerovým náleží Friedrich Paulsen (1846—1908),

Bruno Wille (* 1860), Willy Pastor (* 1867), psychiatr Paul Julius Möbius (1853—1907) a j. K čiré spiritualistické metafysice dospěl Rudolf Hermann Lotze (1817—1881), jenž chtěl nalézt soulad filosofie se základními pravdami křesťanství, syntesu mezi potřebami citu a výsledky vědy. Lotzeovou naukou bylo ovlivněno mnoho filosofů, zejména Hugo Sommer (1839—1899), Gustav Teichmüller (1832—1888), Gustav Class (1836—1908), Edmund Pfleiderer (1842—1902), Ludwig Busse (1862—1907), Franz Erhardt (* 1864), Max Wentscher (* 1862), Richard Falckenberg (1851—1920), Karl Stumpf (*1848), z našich Fr. Drtina.

V letech šedesátých začala působit, takřka až po smrti svého tvůrce, filosofie Arthura Schopenhauera (1788—1860), a to z velké části svým mistrovským podáním; navázala na Kanta, odmítla spekulativní metafysiku a hledala podstatu světa v iracionalitě vůle s pesimistickými důsledky pro etiku a poznání. Svým nevěrectvím a pesimismem si získal Schopenhauer četné stoupence; náleží k nim zejména Julius Frauenstädt (1813—1879), hudební skladatel Richard Wagner (1813—1883), Julius Bahnsen (1830—1881), Philipp Mainländer (1841—1876), Paul Deussen (1845—1919) a j.

O novou syntesu idealistické filosofie s exaktními vědami přírodními se pokusil Eduard v. Hartmann (1842—1906) svou pesimistickou filosofií „nevědomého“, jež je podle něho prazákladem všeho bytí. Hartmannovu filosofii se snaží šířit Arthur Drews (* 1865). Stejně jako Hartmann přijal rozhodující podnět od Schopenhauera i Friedrich Nietzsche (1844—1900), jehož aforistická filosofie hrdinského člověka byla nejostřejší kulturní kritikou 19. stol. a jako taková působí až na naše časy. Podle Nietzscheho názoru se celá logika zakládá na fikcích, čímž padá vše, co lidstvo dosud uznávalo, a nastává přehodnocení všech hodnot. Jedinou skutečností je život sám, životní pohyb v empirickém světě; všechny hodnoty nutno hledat v tomto světě. Filosofie Nietzscheho je na jedné straně do extrému vyhrocený pozitivismus, na druhé straně nová metafysika. Již před Nietzschem hlásal podobný individualistický egoismus Max Stirner (1806—1856).

Z odporu k spekulativnímu idealismu a přírodovědeckému materialismu vzešlo heslo: Zpět ke Kantovi! První podnět k obnově kantovství dal Friedrich Albert Lange (1828—1875) svým spisem *Geschichte des Materialismus* (1866), v němž na podkladě kantovského kriticismu odsoudil materialismus jako neplodnou a neudržitelnou soustavu. Otto Liebmann (1840—1912) končil každou kapitolu svého spisu „Kant und die Epigonen“ slovy: „Nutno se tedy vrátit ke Kantovi“. Návrat ke Kantovi neznamena snad nějaký nový směr, nýbrž jenom metodický obrat, který podle svých východisek vede k různému chápání problémů. T. zv. marburská škola logicistická pokouší se celou filosofii proměnit v čirou logiku, neboť učí, že veškeré bytí je dáno pouze myšlením. Zakladatelem jejím je Hermann Cohen (1842—1918), z ostatních

stoupenců jsou nejvýznamnější Paul Natorp (1854—1924), práv. filosof Rudolf Stammler (* 1856), Karl Vorländer (1860—1928), Ernst Cassirer (* 1879), August Stadler (1850—1910), Kurd Laßwitz (1848—1910), Alb. Görland (* 1869).

Ulpívá-li marburská škola na pouhé teorii vědeckého poznání, je škole badenské (též zv. axiologické) hlavní věcí filosofie hodnot. Její zakladatel Wilhelm Windelband (1848—1915) považuje za první věc nám danou nikoliv přírodu, nýbrž kulturu; věcí filosofie je pak vyzkoumati vzestupnou plnost života, jak se v ní uplatňují všeobecně platné hodnoty rozumové. Toto stanovisko ještě přesněji vyhranil Heinrich Rickert (* 1863). Z ostatních stoupenců badenské školy zaslouží zmínky Emil Lask (1875—1915), jenž se snažil překonati jednostrannost filosofie hodnot, potom Bruno Bauch (* 1877), Richard Kroner (* 1884), Georg Mehlis (* 1878) a j. Podobný názor na význam duchových věd jako škola badenská projevil Wilhelm Dilthey (1833—1911); snažil se vymaniti psychologii z experimentální povrchnosti a učiniti ji základem duchových věd. Žádá „reální psychologii“, jež chápe obsah duševního života v jeho živoucích celcích. Georg Simmel (1858—1918) se ve svém dějinném relativismu přiblížil k stanovisku pragmatickému.

Současně s novokantovstvím rozvíjel se v Německu positivismus, jehož hlavními zástupci byli Ernst Lass (1837—1885), Eugen Dühring (1833—1921), historik etiky Friedrich Jodl (1849—1914), Alois Riehl (1844—1924), Georg Gižycki (1851—1895), Ferdinand Tönnies (1855—1936) a j. Přejít od novokantství k obnovování ostatních filosofů pokantovských představuje Johannes Volkelt (1848—1930), u něhož se vedle Kantova vlivu objevují i myšlenky Heglovy, Schopenhauerovy a Hartmannovy. Ze spojení kantovských a pragmatistických prvků vytváří Hans Vaihinger (1852—1933) svou teorii fikcí (filosofii „als ob“), která měla zprvu jenom noëtický význam, po válce jí však bylo užito k odůvodnění relativistického světového názoru. Podle Vaihingera jsou všechny základní pojmy pouhé fikce, klamy, ale klamy užitečné pro vědu i pro prakt. život. Fikcionalismus Vaihingerův je návrat k starému nominalismu, sensualismu a relativismu, jenž vede k čirému nihilismu, k popření všeho myšlení. Novokantovské hnutí působilo svou noëtikou proti přepínání přírodovědecké metody, zejména proti jejímu nároku, poznati skutečnost o sobě.

V poslední třetině 19. stol. byly na kritickém základě budovány jednotlivé discipliny filosofické, zejména logika a noëtika, psychologie, etika, estetika a sociologie. Jenom zřídka však tato práce vedla k vybudování úplného systému filosofického, jako se to podařilo Wundtovi, který svou psychologickou metodikou vytvořil vědecky odůvodněný filosofický obraz světa. Wilhelm Wundt (1832—1920), který vyšel z fyziologie, snažil se řešiti všechny filosofické záhady metodou induktivní, čímž se přibližoval positivismu; na druhé straně však učil, že zkuše-

nostní podklad je nutno doplniti poznáním rozumovým, čímž zase obnovil metafysiku. Jeho soustava je spiritualismus ve formě aktualistického voluntarismu. Z Wundtovy školy vyšla velká řada žáků, jako Georg Elias Müller (1850—1934), Theodor Ziehen (* 1862), Emil Kraepelin (1856—1926), Ernst Meumann (1862—1915), Karl Marbe (* 1869), Gottlob Friedrich Lipps (1865—1931), Willy Hellpach (* 1877) a j.

Pokusy o jiné filos. systémy, jako Avenariův empiriokriticismus, zkušenostní nauka Machova a imanentní filosofie Schuppeova měly ten význam, že přispěly k očištění filosofického pojmového materiálu. Richard Avenarius (1843—1896) pokusil se vytvořiti filosofii čisté zkušenosti čili empiriokriticismus, k němuž dospěl spinozovskou naukou o identitě. Avenarius se domníval, že jediným pramenem poznání skutečna jsou co do obsahu počítka, vjemy, a co do formy pohyb; lidská zkušenost je podle něho začátek i konec veškeré moudrosti. Srozumitelnější formu dal nauce Avenariově Josef Petzold (* 1862). Nezávisle na Avenariovi vytvořil podobnou filosofickou nauku tuřanský rodák Ernst Mach (1838—1916), podle něhož existují jediné prvky poznání, totiž počítka. Z Machových stoupenců vynikli zejména Max Verworn (* 1863) a Hans Cornelius (* 1863). T. zv. imanentní filosofie, navazující na Berkeleye a Huma, hlásá, že veškerá zkušenost je vtomá neboli imanentní našemu vědomí, a že tedy neexistuje věc mimo vědomí, když skutečnost a vědomí jsou jedno a totéž. Hlavním zástupcem tohoto směru je Wilhelm Schuppe (1836—1913), z ostatních jeho stoupenců vynikli Richard v. Schubert-Soldern (* 1852), Max Kaufmann († 1896), v pozdějších svých pracích Johannes Rehmke (1848—1927) a Anton v. Leclair (* 1848).

Ruku v ruce s těmito pokusy, snažícími se o vědeckou exaktnost, jde naturalistická populární filosofie, slučující zájmy etické, estetické i politické; její kritika se obracela zvláště proti metafysice. Populární materialismus rázu Büchnerova snažil se na sklonku 19. stol. obnoviti zoolog Ernst Haeckel (1834—1919) svým spisem „Welträtsel“. Svě filosofii dal jméno monismus, ježto existuje jenom hmota, jejímiž vlastnostmi jsou jednotlivé přírodní síly, ani myšlení nevyjímaje. Přes to, že vědecký svět Haecklovu nauku jednomyslně odsoudil, byla založena „Mezinárodní monistická společnost“ (Monistenbund), jež si obrala za úkol hájit a šířit učení monistické. Druhý předseda této společnosti, chemik Wilhelm Ostwald (1853—1932) snažil se čirý haecklovský materialismus zmírniti monismem energetickým neboli energetismem, podle něhož je nikoli hmota, nýbrž energie obecnou podstatou všeho; z něho vyvozuje též nový mravní zákon, energetický imperativ: „Neplýtvěj životní energií, nýbrž jí využíj!“ K stoupencům monismu náleží Wilhelm Bölsche (* 1861), Bruno Wille (* 1860), zmíněný již Friedrich Jodl (1849—1914), psychiatr August Forel (1848—1931) a j. Skomírající monistické společnosti stojí nyní v čele Johannes

U n o l d (* 1860), jehož kritický monismus má již velmi málo společného s přírodním monismem Haecklovým.

Odpůrci naturalistického mechanismu, zvláště monismu, založili r. 1907 t. zv. Keplerbund, aby společně hájili theistický názor světový. V čelo tohoto sdružení se postavil botanik a filosof Johannes R e i n k e (1849—1931), který v četných spisech ukázal, že v organismu vždy působí nemechanické síly, jež nazval „dominanty“, a že celá přírodověda vede k duchové mechanice a uznání jsoucnosti boží. Snahy Reinковы a jeho přátel vedly k t. zv. novovitalismu neboli psychovitalismu, který přibírá k osvětlení životních dějů četné psychické faktory. Mocnou posilou tohoto hnutí byla i zoopsychologie, již zvláště horlivě pěstoval jesuita Erich W a s m a n n (1859—1931). Vůdcem novovitalistického hnutí se stal Hans D r i e s c h (* 1867), jenž učí, že životní děje se nedají vysvětliti číře mechanickými zákony, nýbrž že je řídí vitální síly — Driesch je po Aristotelovi nazývá „entelechie“ — jež organisují tělo a řídí psychické projevy člověka. Počátkem všeho filosofování je věda o řádu (Ordnungslehre), která vede k metafysice jako nezbytnému požadavku našeho vědění, jež se snaží o jednotu a ucelenost. Věda o skutečnosti (Wirklichkeitslehre) poznává, že neživá příroda připouští semknutí všeho dění zákonitostí hmoty, ale duševní svět zůstává vždy rozdělen na individuální celky, jež se nedají spoutati v jednotu. Jak v přírodě, tak i v duševním světě ukazuje vše k tomu, že existuje nadosobní, nadpřirozená jednotu — Bůh. V nauce Drieschově pokračují Jakob Johann v. U e x k ü l l (* 1864) a Erich B e c h e r (1882—1929). Stejnou cestou dospěl k uznání metafysiky také William S t e r n (* 1871) ve svém personalismu.

Nové cesty vymezil psychologickému badání vídeňský filosof Franz B r e n t a n o (1838—1917), původně katol. kněz a dobrý znatel scholastiky. Za korunu všech filosofických disciplin uznal metafysiku, v níž obnovil aristotelské nauky o tvůrčím principu a činném duchu, jakož i aristotelsko-scholastické důkazy jsoucnosti boží. Brentano měl mocný vliv na své žáky, z nichž vynikli hlavně Alexius v. M e i n o n g (1853 až 1920), Anton M a r t y (1847—1914), Adolf S t ö h r (1855—1923), pražští profesori Christian E h r e n f e l s (1859—1932), Oskar K r a u s (* 1872), Alfred K a s t i l (* 1874), z našich T. G. Masaryk.

Na základech bolzanovsko-brentanovských vytvořil prostějovský rodák Edmund H u s s e r l (* 1859) svou fenomenologii. Je to věda eidetická, o bytnostech věcí; její metodou je intuice (Wesensschau), přímé nazírání na bytnosti věcí. Vědy se dělí na eidetické (Wesenswissenschaften) a vědy fakt (Tatsachenwissenschaften); první obsahují pravdy nutné, apriorní, nezávislé na zkušenosti; druhé pravdy náhodné. Při filosofickém badání vyřazujeme svět empirický, abychom dospěli k čířému vědění o absolutní přirozenosti. Husserlova fenomenologie našla velký ohlas v celém světě. Do etiky a filosofie náboženství ji uvedl Max S c h e l e r (1874—1928), který obnovil myšlenku objektivního řádu věcí a hodnot. Všecek objektivní řád plyne z hodnoty nekonečného,

osobního ducha, centra všech hodnot — Boha. Novou jasnější formu dal této filosofii jesuita Erich Przywara (*1889). K žákům fenomenologické školy se počítají také Alexander Pfänder (*1870) a Moritz Geiger (*1880). Za součást této školy možno pokládati t. zv. existenciální filosofii, jejímiž představiteli jsou Martin Heidegger (*1889) a Karl Jaspers (*1883).

Obnovou idealismu bojoval proti monistickému naturalismu Rudolf Eucken (1846—1926), který žádal, aby celý lidský život ovládly ideální hodnoty duchovní; život náš se musí shodovati se zákonitostí světa absolutního, božského. Božství je nejen východiskem, ale i cílem a nejvyšším obsahem života. K Euckenovi se přidružili Ernst Tröltsch (1865—1923), August Dörner (1846—1920), Georg Wobbermin (*1869), jakož i pedagog Friedrich Wilhelm Foerster (*1869), jehož četné spisy byly přeloženy do češtiny. Kritický realismus, podobný novoscholastickému noëtickému realismu, hlásali Oswald Külpe (1862—1915) a Nicolai Hartmann (*1882), kteří učili, že existuje kritická metafysika, jež nutně souvisí s noëtikou. Poznání není tvoření předmětů, nýbrž jejich pochopení. Podobně postupovali také Goswin Uphues (1841—1916), jehož žák Hermann Schwarz (*1867) a Traugott Konstantin Oesterreich (*1880). Životní filosofii, jež rozbírá současné záhady, pěstují Hermann Graf Keyserling (*1880), Karl Joël (*1864) a Oswald Spengler (*1880), jehož spis „Untergang des Abendlandes“ způsobil velký rozruch.

Značný vliv na německou soudobou filosofii má novoscholasticismus, jenž má mezi svými zástupci četné vynikající myslitele. Jsou to Konstantin Gutberlet (1837—1928), Tilmann Pesch (1833—1899), zmíněný již Erich Wassmann, psychologové Josef Fröbes (*1866) a Johannes Lindworsky (*1875), pedagog a historik idealismu Otto Willmann (1839—1920), státník Georg v. Hertling (1843—1929), etikové Viktor Cathrein (1845—1931), Josef Mausbach (1861 až 1931), zvláště však bystrý noëtik a metafysik Josef Geysler (*1869). Historii středověké filosofie křesťanské se obírají Klemens Baumbach (*1853—1924), Franz Ehrle (1845—1934), Martin Grabmann (*1875), Matthias Baumgartner (*1865), Franz Pelster (*1880) a j.

Positivistické snahy obnovují v posledních letech Moritz Schlick (*1882), Rudolf Carnap (*1891), Otto Neurath (*1882), Hans Reichenbach (*1891) a Ph. Frank (*1884).

Nejhlubší úpadek filosofického badání projevil se v sexuologických spisech Sigmunda Freuda (*1856) a jeho t. zv. psychoanalytické školy. Vídeňský psycholog Alfred Adler (*1870) pokouší se zbaviti Freudovo učení sexuálníosti a vytváří t. zv. individuální psychologii.

Lit.: Zeller, Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz (2. v. 1875); W. Moog, Die deutsche Philosophie des 20. Jh. (1922); Bergmann, Gesch. d. deutschen Phil. (I., 1926); H. Leisegang, Deutsche Philos. im 20. Jh. (1928); Fr. Heinemann, Neue Wege der Philosophie (1929); E. v. Aster, Die Philosophie der Gegenwart (1935); W. Tudor Jones, Contemporary thought of Germany (2. sv., 1930—31). Srv. též literaturu u hesla dějiny filosofie.

Nemesius z Emesy, kolem r. 400 př. Kr., biskup a filosof platonského směru, pracoval zvláště v psychologii. Jeho spis *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* je bohatý na poznámky z dějin filosofie. **N.** hlásá preexistenci duše, jinak přijímá aristotelskou nauku o vůli a svobodě vůle.

Lit.: D o m a n s k i, Die Psychologie des N. (1900); Werner J ä g e r, Nemesius v. Emesa (1914); H. A. K o c h, Quellenuntersuchungen zu N. v. E. (1920).

Nenávist (n. *Haß*, f. *haine*, a. *hate*) opak lásky (v. t.), název pro nejsilnější cit antipatie; projevuje se přáním a snahou způsobiti zlo osobě nenáviděné.

Neologie, nová nauka, název, jehož užívá zvl. protest. theologie k rozlišení názorů moderních, hlavně racionalistických, od názorů starších.

Nepodmíněné (n. *unbedingt*, a. *unlimited*, f. *absolu*), značí to, co přesahuje meze zkušenosti, co nelze postihnouti smysly, třeba by se musilo nutně předpokládati, co se dá dokázati pouhým rozumem, co jest absolutní. **N.** jest velmi důležitý pojem ve filos. náboženství (v. t.). Srov. absolutno, nekonečno, Bůh.

Neproniknutelnost (n. *Undurchdringlichkeit*, f. *impénétrabilité*, a. *impenetrableness*) jest obecná vlastnost hmoty, jež se projevuje odporem tělesa, aby v téže době něco jiného mohlo zaujímatí též prostor. Hypothesa **n-i** souvisí s hypothesou o molekulárně atomistickém složení těles světových.

Nepřímý důkaz v. apagogický.

Nervová soustava (n. *Nervensystem*, f. *système nerveux*, a. *nerveus system*), organická stavba ústrojí, které soustředěno je pochodově v mozku a míše nebo početnějších, ale i jednotlivých uzlinách. Význam soustavy je řízení a podněcování fyziologické i psychologické.

Nervus probandi, podstata důkazu, hlavní důvod, síla důkazu, nazývá se větší nebo menší zřejmost, s jakou důkaz odůvodňuje pravdu a jistotu nějaké věty.

Neřest (n. *Laster*, f., a. *vice*), jest ustálený způsob jednání, jež hodnotíme jako nemravné nebo škodlivé, na př. obžerství, smilstvo, závist, nevděčnost atd. **N.** je opak ctnosti.

Nesmrtelnost (n. *Unsterblichkeit*, f. *immortalité*, a. *immortality*), výraz pro trvalou existenci duše, na rozdíl od smrtelnosti těla a nestálosti hmoty. Víru v **n.** duše nalézáme u všech národů, v křesťanství se stala obecnou. Dnešní věda nepraví nic pozitivního ani pro ani proti.

Lit.: H. K e y s e r l i n g, Unsterblichkeit (1907); H. S c h o l z, Der Unsterblichkeitsgedanke als philos. Problem (1920); G. H e i d i n g s f e l d e r, Die Unsterblichkeit der Seele (1930).

Nesprávný (n. *falsch*, a. *false*, f. *faux*), nesouhlasící s určitou věcí. **N-é** jsou soudy a úsudky, věci nejsou v sobě nesprávné, mohou pouze případečně (per accidens) vésti k **n-i**. Srov. pravda, omyl, skepse.

Nestorianismus, učení cařihradského patriarchy Nestoria (5. stol.), jež hlásalo úplné rozlišení božské a lidské přirozenosti v Kristu; jde prý tu pouze o morální spojení Slova (Logos) s Ježíšem zrozeným z P. Marie, nikoliv o spojení hypostatické. Marie není rodičkou Boží

(Theotokos), nýbrž rodičkou Kristovou (Christotokos). Sněm efeský v r. 431 odsoudil tuto nauku jako bludnou.

Neurasthenie (n. *Neurasthenie*, f. *neurasthénie*, a. *neurasthenia*), nervová slabost, nejlehčí forma duševních poruch, způsobená tělesným a duševním vyčerpáním; vyznačuje se zejména chorobnou dráždivostí, snadnou duševní i fyzickou unavitelností, nutkavými a hypochondrickými představami, nespavostí, abnormální čivostí.

Neuronová teorie (Ramon y Cajal, Golgi a j.) se domnívá, že soustava nervová se skládá z neuronů (Waldeyer) či buněk a výčnů nervových, které dohromady nesplývají, nýbrž pouze se vzájemně dotýkají.

Lit.: F. S c h e n c k, Bedeutung der Neuronenlehre für die allg. Nervenphysiologie (1902).

Neuschl, Robert, 20. I. 1856—5. VIII. 1914, čes. katol. sociolog. Hl. sp.: Křesť. sociologie (2 sv., 1898—1900).

Nevědomé (n. *das Unbewußte*, f. *l'incoscient*, a. *the unconscious*) v psychologii různě je ceněno, někdy zcela odmítáno, jindy i přeceňováno; odmítáno jako protiklad vědomého, přeceňováno jako neodůvodněná souvislost mimosmyslová. Vše, co mělo a má jakýsi vztah smyslový k „já“ a jeho vědomí, zachovává tento vztah buď déle neb kratčeji a přispívá v určitém okamžiku buď k uvědomování sebe sama nebo k uvědomování s tímto dosud neuvědoměným či zapomenutým souvisejícího představového celku. Tak rozlišuje se nevědomé v předvědomé a podvědomé. Spor netýká se však této souvislosti psychologické, nýbrž více skutečného trvání nevědomého spolu s vědomým.

Lit.: E. H a r t m a n n, Die Philosophie des Unbewußten (1869 a č.); O. K r a m á ř, O nevědomých představách (1889—91). M. R. S t e r n, Theorie des Unbewußten (1928); K a i l G u s t a v J u n g, Das Unbewußte im normalen und kranken Seelenleben (1929); R. H e r b e r t z, Psychologie des Unbewußten (1932).

Newman, John Henry, 21. II. 1801—11. VIII. 1890, kardinál, angl. filosof náboženství. Hl. sp.: An essay on the development of christian doctrine (1845), Loss and gain, the story of a convert (1853), An essay in aid of a grammar of assent (1870).

Lit.: W. W a r d, The life of John Henry Card. N. (2 sv. 1912); P. T h u r e a u - D a n g i n, N. catholique (1912); M. L a r o s, Kardinal N. (5. v. 1921); E. P r z y w a r a, Einführung in N-s Wesen und Werk (1922); J. G u i t t o n, La philosophie de N. (1932).

New Thought Movement je theosoficko-životosměrné hnutí v Anglii a Spoj. státech, hlásající praktickou životní moudrost soustavným cvičením duchovních sil. Hnutí, jehož hlavními představiteli byli O. S. Marden a R. W. Trine, se rozšířilo i do jiných zemí.

Newton, Issac, 25. XII. 1642—31. III. 1727, anglický matematik a fyzik, přír. filosof; svým objevem gravitačního zákona položil základ k nebeské mechanice. Proti starším názorům o skrytých kvalitách a substanciálních formách hájil přísně mechanicko-matematické, kvantitativní vysvětlení přírody bez zbytečných hypotes.

Lit.: M o r g a n, Essays on the life and works of N. (1914); S n o w, Matter and gravity in N-s physical philosophy (1926); Issac N., 1642—1727 a memorial volume, vyd. W. J. G r e e n s t r e e t (1927); Luis Trenchard M o r e, I. N. (1934)

Nexus, souvislost příčinná, která má osudové účinky.

Nic(ota), nihil, záleží v popření jsočnosti. Buď se popírá existence a pak vzniká nicota bytí, nebo se popírá možnost a tu povstává nicota možnosti. V prvním případě je „nic“ to, co neexistuje, v druhém to, co není v sobě možno.

Nicèforo, Alfredo, * 23. I. 1876, it. sociolog a statistik, zabývá se sociologií nezámožných vrstev, kriminalistikou i studiem argotu. Sp.: *Les classes pauvres* (1905), *Forza e ricchezza* (1906), *Le génie de l'argot* (1912), *Les indices numériques de la civilisation et du progrès* (1921), *Lezioni di demografia* (1925—26), *Misura e valore della civiltà* (1930), *Il metodo statistico* (2. v. 1932).

Nicolai, Friedrich, * 18. III. 1733—8. I. 1811, něm. populární filosof, potíral ve svých satirických spisech filosofii Kantovu a Lessingovu. O osvícenství si získal velké zásluhy svými vydavatelskými podniky (spolu s Lessingem a Mendelssohnem): *Bibliothek der schönen Wissenschaften u. freien Künste* (1757—58), *Briefe, die neueste Literatur betreffend* (1759—65), *Allgem. deutsche Bibliothek* (1765—92) a *Neue allg. deutsche Bibliothek* (1793—1805).

Lit.: W. Strauß, *F. N. und die kritische Philosophie* (1927).

Nicolas d'Autrecourt v. Mikuláš z Autrecourtu.

Nicolas d'Oresme v. Mikuláš Oresme.

Nicole, Pierre, 19. X. 1625—16. XI. 1695, franc. theolog, spolupracovník Arnauldův, s nímž napsal t. zv. Port Royalskou logiku *La logique, ou l'art de penser* (1662); na obranu jansenismu napsal *Les Imaginaires* (1667) a *Visionnaires* (1667), *Essais de morale* (13 sv., 1671 nn.), *Réfutation des principales erreurs des Quiétistes* (1695).

Nielsen, Rasmus, 4. VII. 1809—30. IX. 1884, dánský filosof, ovlivněný zprvu Heglem, přiklonil se později ke Kierkegaardovi. Sp.: *Grundidennes Logik* (2 sv., 1864—66), *Om Hindringer og Betingelser for det aandelige Liv i Nutiden* (1868), *Natur og Aand* (1873).

Lit.: E. A sm u s s e n, *Entwicklungsgang u. Grundprobleme der Philosophie R. N-s* (1911).

Nietzsche, Friedrich, 15. X. 1844—25. VIII. 1900, něm. filos. básník, jehož aforistické spisy hlásaly evolucionismus a naturalismus. Strohý individualismus jeho vyhrotil se v tak zv. „Herrenmoral“. V prvním období svého vývoje byl N. ovlivněn romantikou a horoval pro život v umění. V druhém období přiklonil se k pozitivismu a spatřoval ve vzdělaném člověku kulturního vůdce. Jeho vývoj vyvrcholil t. zv. obdobím Zarathustrovským, v němž dospěl přehodnocením všech hodnot k svému ideálu nadčlověka. Jediné objektivní hodnotící měřítko je život a životní schopnost. Protože však život je vůlí k moci, je dobré to, co zvyšuje pocit moci a vůlí k ní, špatné to, co pochází ze slabosti. Jsou dva druhy mravního hodnocení; panská morálka, představovaná vznešenými, silnými a bezohlednými lidmi, spějícími k ideálu nadčlověka, a morálka otrocká, která je morálkou znásilněných, utlačovaných, trpících a soucitných. Hl. spisy: *Die Geburt*

der Tragödie (1872, přel. do češt.), Unzeitgemäße Betrachtungen (1873 až 1876, přel. do češt.), Menschliches, Allzumenschliches (1878—1880), Morgenröte, Gedanken über moralische Vorurteile (1881), Die fröhliche Wissenschaft (1882), Also sprach Zarathustra (1883—1885, přel. do češt.), Jenseits von Gut und Böse (1883), Zur Genealogie der Moral (1887), Götzendämmerung (1889), Antichrist (1888, přel. do češt.), Ecce homo (1888, tišť. 1908, přel. do češt.).

Lit.: Fr. Krejčí, Bedřich Nietzsche (1902); Ot. Fischer, Nietzsche (1914); L. Borský, Bedř. Nietzsche (1912); A. Podlaha, Bedř. Nietzsche a jeho filosofie (1904); J. Popelka, Tvůrce morálky o „nadčlověku“ a jeho dílo (1921); P. Fraenkl, Individualizm v řec. filozofii v poměru k Nietzscheovi (Č. M. 1929); H. Lichtenberger, La philosophie de F. N. (1899, přel. do č.); Elisabeth Förster-Nietzsche, Das Leben Friedr. N-s (2 sv. 1895—1904); Ch. A德勒, N., sa vie sa pensée (6 sv., 1920—1931); Römer, Friedr. N. (2 sv. 1921); Raoul Richter, Friedr. N. (4. v. 1922); R. Reininger, F. N-s Kampf um den Sinn des Lebens (1925); E. Bertram, F. N. (7. v. 1929); H. Vaihinger, N. als Philosoph (5. v. 1930); Hugo Fischer, N. Apostata (1931); H. Landry, F. N. (1931).

Nigidius Figulus, † 45 př. Kr., novopythagorovec.

Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu = Nic není v rozumu, co předem nebylo pojato smysly; hlavní zásada sensualismu, stanovená Lockem.

Nihilismus (n. *Nihilismus*, f. *nihilisme*, a. *nihilism*), filosof. názor, který upírá jsoucnu veškeru realitu (ontologický n.), zamítá možnost nebo jistotu poznání (teoretický n.), popírá každou objektivní a absolutní pravdu (logický n.), odmítá existenci Boha a transcendentních hodnot (náboženský n.); etický n. popírá mravní hodnoty, politický a sociální n. neuznává vázaný společenský řád. Politický n. vznikl v pol. 19. stol. v Rusku, kde jeho hlavními představiteli byli Bakunin a Kropotkin; jeho důsledkem byl anarchismus, komunismus a bolševismus.

Lit.: K. Oldenburg, Der russische Nihilismus (1888), M. Nettlau, Anarchisten (1931.)

Nikomachos z Gerasy, řec. filosof z 2. stol. po Kr., novoplatonovec. Etika Nikomachova je spis Aristotelův o otázkách mravních, nazvaný tak podle syna autorova.

Nil admirari, „ničemu se nedivit“, výrok Pythagorův; Demokritos a Horatius spatřovali v zachovávaní této zásady podstatu lidské blaženosti.

Nirvana, zhasnutí, značí ve fil. smyslu úplný klid, zánik individuálního bytí, v náboženském smyslu věčnou blaženost. Je to konečný cíl učení Buddhova a Džainova.

Lit.: L. de la Vallée-Poussin, Nirvana (1925); G. S. Arundale, Nirvana (1930).

Nitkový pokus (n. *Fadenversuch*) týká se zkoumání hloubkových představ. Před tmavou stěnou pozadí visí několik napjatých nitek neb provazců, které lze k oku pozorujícího buď přibližovati neb od něho vzdalovati. Zkoušený patří na pohyblivé nitky či obrazce pouze skulinou stěny, která mu však zastírá upevnění a závěs nitky (Wundt, Hering).

Nizolius, Marius, 1498—1576, italský filosof, vykladač Ciceronův, odpůrce aristotelsko-scholastické filosofie. Ve smyslu nominalismu upírá obecným pojmům realitu. Sp.: *Thesaurus Ciceronianus* (1538), *De veris principiis et vera ratione philosophandi contra pseudophilosophos libri IV.* (1553).

Lit.: M. G l o ß n e r, Nikolaus v. Cusa und M. N. als Vorläufer der neueren Philosophie (1891).

Noëma, myšlenka, smysl, obsah myšleného.

Noësis, myšlení, poznání (v. t.).

Noëtika (n. *Erkenntnistheorie*, f. *théorie de la connaissance*, a. *gnosiology*), poznatkosloví, teorie či nauka poznání, zvaná téžgnoseologie, kriteriologie, epistemologie, jest filos. disciplína, jež zkoumá podstatu, oprávnění, dosah a cenu našeho poznání, vymezuje hranice lidského vnímání a rozumování, osvětluje cesty poznání a hodnotí možnost poznati základy všeho vědění. Východiskem je obsah našich vědomostí; zkoumá se, zda vůbec, či pokud můžeme skutečnost poznati, stanoví se kritéria pravdy, vyšetřuje se, kdy naše poznatky jsou obecně platné, kdy pouze pravděpodobné. V novější filosofii zatlačovala noëtika metafysiku do pozadí a byla hojně pěstována.

Ve starověké i ve středověké filosofii nepěstovala se n. jako samostatná filos. disciplína. Záhadou poznání se obírala na jedné straně dialektika (logika), na straně druhé metafysika. Po prvních pokusech ve filosofii předsokratické vyvolali řečtí s o f i s t é svou pochybovačností o hodnotě lidského poznání mocnější zájem o noëtickou záhadu. Proti sofistickému pochybování postavil se energicky S o k r a t e s a dal tím základ soustavnému zpracování teorie poznání ve formě dialektiky, t. j. umění vědeckou rozpravou dojít k obecným pojmům. P l a t o n rozlišiv předměty smyslového poznání od ideí věcí hypostasoval obecné pojmy. Proti tomuto rozdělení ideí od jednotlivých konkrétních věcí vystoupil A r i s t o t e l e s svou naukou, že obecniny jsou v jednotlivých věcech samých. Poznání záleží v tom, že abstrahujeme, vyjímáme rozumem obecné ze zvláštního. Poznání jest tedy pro Aristotela nejvyšším úkolem i štěstím člověka. Toto mínění se udrželo po celý starověk. Teprve sv. A u g u s t i n přinesl do záhady poznání nové prvky, když hlásal, že věčné neměnné ideje jsou vnitřní, tvůrčí myšlenky boží, a proto poznání záleží ve spojení s Bohem, v jehož mysli jsou pravzory všech věcí. Naproti tomu učil sv. T o m á š A k v i n s k ý, že k poznání obecných pravd stačí objektivní svět a subjektivní vlohy poznávací. Rozumové poznání předpokládá působení smyslových věcí a činnost smyslů. Pravda záleží v připodobnění poznávacího subjektu k poznané věci. Nominalisté 14. stol., zvl. O c c a m, zdůrazňovali spíše jistotu smyslového poznání. V nové době věnovali Francis B a c o n a René D e s c a r t e s větší pozornost vědecké metodologii, při čemž Descartes svým metodickým pochybováním započal novověký způsob myšlení, odmítající ostře princip autority. Zakladatelem soustavného pěstování n-y jako samostatné filos. disciplíny jest Angličan John L o c k e spisem

z r. 1690 „Rozprava o lidském rozumu“ (An Essay concerning the human understanding). Locke tu zkoumal původ, podstatu, prameny a druhy poznání i jeho správnost; a učil, že v povaze vnějšího světa máme jenom pravděpodobné poznání, ježto indukce je vždy neúplná; naproti tomu v matematice a morálce jest poznání jisté, ježto tu jde o prosté ideje. Ve výzkumech Lockových pokračovali George Berkeley a David Hume, kteří uplatňujíce jednostranně metodu psychologickou v noëtice dali podnět k t. zv. psychologismu. G. W. Leibniz hájil proti Lockovu empirismu číře rozumové pravdy logické a matematické. Kritika poznání vyvrcholila Im. Kantem, který v knize „Kritik der reinen Vernunft“ snažil se sloučiti racionalismus s empirismem a prohlásil metafysiku za vědu číře apriorní a tedy nemožnou, ježto prý poznáváme pouhé zjevy, nikoli věci o sobě. Kantův apriorismus čili transcendentální idealismus, hlásající, že poznávací formy (čas, prostor, kategorie) jsou v subjektu nezávisle na zkušenosti, vystupňovali v absolutní idealismus stoupenci Kantovi Fichte, Schelling a Hegel. Na místo reálních objektů poznání položili pouhé ideje a snažili se odvoditi myšlení i bytí z jediného ideálního principu. Tento noëtický subjektivismus (idealismus) jest ovšem pravým opakem objektivismu (noëtického realismu) tradiční filosofie věků, jež hlásá, že poznáváme skutečné věci, nikoliv jejich pouhé představy. Opakem k čířému apriorismu kantovců zdůraznili materialisté směru Feuerbachova a pozitivisté směru Augusta Comtea a J. St. Mill a sensualismus a chtěli podříditi files. zkoumání metodám věd přírodních, vylučujících z oboru poznání všechny pravdy nadsmyslné, metafysické. Logika a noëtika rozplynuly se v důsledku takového empirismu v pouhé psychologiu, ježto zákomy myšlenkové byly prohlášeny za pouhé věty zkušenostní a poznatky značily pouze výraz určité psychické dispoicce. Platnost poznání byla omezena na pouhou psychickou organizaci člověka — psychologismus, anthropologismus. Výsledkem bylo prohlášení číře relativity lidského poznání a odmítnutí pravdy absolutní. Teprve E. Husserl ve svém spise „Logische Untersuchungen“ z r. 1900 a Jos. Geysler ve své knize „Grundlagen der Logik und Erkenntnislehre (1909) vyvrátili z kořene tento relativistický, podstatu pravdy podkopávající názor, jemuž chtěl též pomoci americký pragmatismus W. Jamesa, který spatřuje kritérium pravdy v užitečnosti pro praktický život.

Noëtika stala se v nové době vedle logiky základní filosofickou disciplinou. Kdežto metafysika navazuje na výsledky jednotlivých věd, musejí tyto začítí tam, kde skončily svůj úkol logika a noëtika. Naše poznání vychází sice z poznání smyslového, ale neulpívá na něm, nýbrž proniká rozumem v podstatu věcí, snažíc se touto cestou dospěti k tomu, co je trvalé, neměnné a nutně platné. Poznání není tedy pouhé pasivní vnímání předmětů, nýbrž mnohotvárné jejich pronikání, pozorování, chápání. Logická pravda záleží ve shodě poznatku s věcí poznanou, kritériem pravdy jest pak zřejmá evidence, jasnost poznatku. Chceme-li poznati cenu a hodnotu kterékoliv filos. soustavy, musíme

se v první řadě obeznámiti s její noetikou, neboť tu jest základ pravdy nebo bludnosti každé soustavy; s hodnotou poznání jest jistě co nejužší spojen všechen život duchovní i mravní. Základní otázky noetické a stanoviska jim odpovídající dají se zhruba rozvrhnouti takto: A. Na otázku o původu poznání odpovídají čtyři základní směry: 1. *subjektivismus*, odvozující původ poznání z poznávacího subjektu; sluje též *rationalismus*, prohlašuje-li rozum (*ratio*) za pramen poznání, *apriorismus*, hlásá-li, že poznání ve svých základních formách existuje před každou zkušeností v člověku, *idealismus*, nevztahuje-li se poznání na objektivní svět, nýbrž pouze na představy čili ideje poznávacího subjektu. — 2. Z pouhé zkušenosti a tím tedy ze světa objektů vysvětluje původ poznání *empirismus*; jestliže odvozuje obsah vědomí z tělesného vnějšího světa a činnosti smyslů, sluje *sensualismus*, uznává-li jenom bezprostředně daná fakta, slove *positivismus*, uznává-li poznání věcí nadsmyslných za nemožné, nazývá se *agnosticismus*. — 3. K Bohu jako prameni poznání se hlásí stoupenec teorie vrozených idejí, *nativisté* a *tradicionalisté*, kdežto *ontologismus* hlásá přímo intuici božských idejí. — 4. Z příčinného vlivu objektivního světa a poznávacího subjektu, ze zkušenosti i činnosti lidského ducha vysvětluje původ poznání *objektivismus* neboli noetický *realismus*. Poznání vyvelávají a působí vnější předměty a týká se tedy předmětů, nikoli představ nebo idejí. Rozbor obsahu našeho vědomí i denní zkušenost to dosvědčují. B. Na otázku o platnosti a hranicích poznání odpovídají: 1. *dogmatismus*, 2. *skepticismus* (spolu se subjektivismem, relativismem a pragmatismem), 3. *positivismus*, 4. *kriticismus*. C. Na otázku o úkolu a předmětu poznání odpovídají: 1. *realismus*, 2. *idealismus*, 3. *fenomenalismus*.

Lit.: T. Trnka, Záhada vědomí a poznání (1920); F. Šeracký, Teorie poznání a vědy (1920); R. Eisler, Einführung in die Erkenntnistheorie (1907); H. Rickert, Der Gegenstand unserer Erkenntnis (3. v. 1915); A. Messer, Einführung in die Erkenntnistheorie (2. v. 1921); L. T. Hobhouse, The theory of knowledge (1916); N. Hartmann, Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis (1921); E. v. Aster, Geschichte der neueren Erkenntnistheorie (von Descartes bis Hegel (1921); Ernst Cassirer, Das Erkenntnisproblem in der Philosophie u. Wissenschaft der neueren Zeit (3 sv., 3. v. 1922—1923); R. Högnigswald, Geschichte der Erkenntnistheorie (1933).

Nohl, Hermann, * 7. X. 1879, něm. filosof a pedagog, rozvedl Diltheyovu typologickou metodu. Sp.: Die Weltanschauungen der Malerei (1908), Stil und Weltanschauung (1920), Zur deutschen Bildung (1926), Jugendwohlfahrt (1927). Vydal (spolu s Pallatem) Handbuch der Pädagogik (5 sv., 1928—1931).

Noismus bývá nazývána nauka o duchu, *Nous* (v. t.).

Noktambulismus v. *sommambulismus*.

Nominalismus (n. *Nominalismus*, f. *nominalisme*, a. *nominalism*), středověká filos. nauka, že obecné pojmy jsou pouze výtvořiny našeho myšlení, pouhá jména (*flatus vocis*) nebo pojmy (*terminismus*), které nemají skutečné existence. Opakem je *realismus* (v. t.). Zakladatelem

nominalismu je Roscelin, hlavním šířitelem (ve formě terminismu) Vilém Occam, jenž jej rozvedl ve filosoficko-theologický systém; novověcí stoupenci **n-u** jsou sensualisté Hobbes, Locke, Hume a Condillac. Umírněný **n.** se nazývá konceptualismus (v. t.).

Lit.: Reiners, Der Nominalismus in der Frühscholastik (1910); Aster, Prinzipien der Erkenntnislehre. Versuch einer Neubegründung des Nominalismus (1913).

Nominální definice, slovní vysvětlení jména pojmu; vykládá pouze význam slova, bez ohledu na to, zda definovaný pojem skutečně existuje. Četné pojmy mají jen **n. d.** Opak: reální definice.

Nomokracie, vláda podle zákonů; opak autokracie.

Nomologie (n. *Gesetzeslehre*, f. *nomologie*, a. *nomology*), nauka o zákonech zjevů.

Nomos, (ř.), zákon, původně mrav, zvyklost, později zákon, předsedší v tradici.

Nomothetický, označení pro metodiku exaktních přírodních věd, pokud zkoumají zákonitost svých předmětů; opak idiografický (v. t.).

Nonsens — nesmysl.

Noologie (n. *Noologie*, f. *noologie*, a. *noology*), věda o aktivním, tvůrčím duchu. Podle Gomperze značí snahu po vyrovnání protiv v logice a psychologii. Noologická metoda v opaku k psychol. opírá se o ducha v jeho samostatném žití. Noologisté uznávají podle Kanta na rozdíl od empiristů rozum za pramen čistých rozumových poznatků nezávisle na zkušenosti.

Lit.: Rud. Eucken, Die Einheit des Geisteslebens in Beußtsein und Tat der Menschheit (2. v. 1925).

Norma (n. *Norm*, f. *norme*, a. *norm*), pravidlo, nařízení, předpis pro teoretické nebo praktické chování. Jsou pak **n.** etické, estetické, logické; vycházejí z myšlení, chtění a citění. **N-y** jako pravidla toho, co má býti nebo se má státi, rozlišujeme od přírodních zákonů jako pravidel skutečného dění, vyjadřujících nutnost.

Lit.: M. E. Mayer, Rechtsnormen u. Kulturnormen (1903); K. Hildebrandt, Norm und Entartung des Menschen (1920).

Normální (n., f., a. *normal*) či pravidelné je v psychologii vše, co odpovídá obvyklé zkušenosti a jí sestaveným pravidlům. Nazýváno bývá někdy také vzhledem na měření pokusné psychologie průměrným. Opakem je anormální, odchýlné a abnormální, úchýlné. — **N-í** v ýk o n (Stern) je takový, který je přiměřený všeobecnému úkolu, nitrnému cíli a případnému nadání psychickému. Kvantitativně rozlišuje se pak tento úkon dle stupňů, kvalitativně (jakostně) dle typů. Kvantitativně (mnohostně) patrná bývá někdy méněcennost, kvalitativně pak nápadný je úkon buď chorobný (pathologický) nebo geniální. — **N-í** p o d r á ž d ě n í je při pokusech ono, které obvykle a pravidelně předchází. S tímto pak srovnáváno bývá podráždění, které je přiměřeně odstupňováno.

Normativní (n. *normgebend*, f. *normatif*, a. *normative*), určující pravidla; vědy **n.** jsou logika, etika, estetika, ježto se nespokojují pouhým popisováním jevů, nýbrž předpisují i určitá pravidla či normy.

Normativní teorie v právnictví považuje za úkol právní vědy zkoumání státní normy jako myšlenkové formy bez zřetele k jejímu vzniku a obsahu. Zakladateli tohoto směru jsou Hans Kelsen a Fr. Weyr.

Norris, John, 1657—1711, angl. filosof, protivník Lockeův, stoupenec filosofie Malebrancheovy. Sp.: Letters concerning the love of God (1695), An account of reason and faith in relation to the mysteries of christianity (1697), An essay towards the theory of the ideal or intelligible world (1701—1704).

Norská filosofie v. severská filosofie.

Norström, Vitalis, 1856—1916, švédský filosof, idealista. Sp.: Om unders. af den gifna verklighetens form (1885), Material. inför den mod. vetensk. (1890), Om pligt, frihet och förnunft (1891), Om natursammanhang och frihet (1895), Twenne studier till Platos Polit. (1897), Till Platos idél. (1899), Den nyaste människan (2. v. 1906), Naturkunskapens Ljälfoesinning (1908), Masskult (2. v. 1910), Religion och tanke (1912), Om viljans frihet (1917).

Nostalgie, tesknice, touha po domově, způsobená exaltací afektivní paměti, odporem k novotám, neschopností přizpůsobit se novému prostředí.

Notální, u Avenaria charakter „známosti“, vyskytující se v některých zážitcích.

Nota notae est nota rei ipsius znak znaku (v. t.) jest znakem věci samé, to znamená, že to, co odporuje znaku, není sluchitelné ani s věcí. Srv. též Dictum de omni et nullo.

Notio (l.), pojem, myšlenka; *n o t i o n e s c o m m u n e s*, obecné pojmy (v. t.).

Noumenon (n. *Noumenon*, f. *noumène*, a. *noumenon*), věc o sobě, podstata věci, jež jest nám nedostupná. Opakem je fenomenom. Výrazy pocházejí z filosofie Kantovy.

Lit.: *Staudinger*, Noumena (1884); *Hicks*, Die Begriffe Phänomenon und Noumenon in ihrem Verhältnis zueinander bei Kant (1897).

Nous v. nus.

Novák, Arne, * 2. III. 1880, čes. literární historik a estetik.

Novák, Frant. X., * 22. XI. 1859, čes. katol. theolog a filosof.

Novák, Mirko, * 31. X. 1901, čes. estetik. Sp.: Základy vědy o umění (1928), Le Corbusierova prostorová estetika (1929), Vznik pojmu krásna v řecké filosofii (1932), Kantův kriticismus a problém hodnoty (1936).

Novalis, vl. jm. Friedrich v. Hardenberg, 2. V. 1772—25. III. 1801, německý básník-filosof, romantik ovlivněný hlavně Kantem, Schellingem a Fichtem. Pro filosofii má význam zejm. jeho román „Heinrich von Ofterdingen“ a „Fragmente“, obsahující mnoho filos. aforismů. N. hlásal magický idealismus, proniklý mocí ducha nad přírodou.

Lit.: *E. Friedell*, N. als Philosoph (1904); *H. Simon*, Die theoretischen Grundlagen des magischen Idealismus von N. (1905); *S a m u e l*, Die poet. Staats-

und Geschichtsauffassung N. (1925); Pixberg, N. als Naturphilosoph (1928); F. Imle, N. Seine philosophische Weltanschauung (1928).

Novikov, Jakov Aleksandrovič, 1849—1912, rus. sociolog; proti darwinismu tvrdí, že společenský vývoj směřuje k odstranění násilí. Sp.: *Les luttes entre sociétés humaines et leur phases successives* (1893), *Conscience et volonté sociales* (1897), *La théorie organique des sociétés* (1899), *La fédération de l'Europe* (1901), *Le problème de la misère et les phénomènes économiques naturels* (1908, přel. do č.), *La critique du darwinisme social* (1910), *Mécanisme et limites de l'association humaine* (1912).

Novobudhismus, hnutí, jež se pokouší rozšířiti v Evropě a v Americe nábož. budhistické, přizpůsobené ovšem západní kultuře. Jeho vůdčí myšlenky jsou: vysvětlení světa bez Boha, myšlenka o karmě, o sebevykoupení, popírání světa a života, myšlenka stálého převtělování.

Sp.: A. Bertholet, *Buddhismus im Abendland der Gegenwart* (1928).

Novoheglovství značí obnovu nauky Heglovy v Anglii (T. H. Bradley, Bernard Bosanquet, Wildon Carr, R. B. Haldane, J. S. Mackenzie a j.), Americe (Josiah Royce) a zvláště v Itálii (Benedetto Croce, Giovanni Gentile, Guido de Ruggiero, Armando Carlini, Gius. Saitta Gius. Rensi, Giorgio Del Vecchio a j.)

Novohumanismus, obnovení studia klasických řečí a humanitních ideálů; vznikl v 18. stol. v Německu z politicko-národnostních pohnutek pro osvobození Německa od francouzské kultury. Potlačil osvícenství i pietismus a vrcholu dostoupil v Herdrovi a Humboldtovi.

Lit.: Adolf Becker, *Der Neuhumanismus* (1924); Albert Rehm, *Neuhumanismus einst und jetzt* (1931).

Novoidealismus (n. *Neuidealismus*, f. *néo-idéalisme*, a. *neo-idealism*), filos. směr, jenž se snaží překonati materialismus a positivismus a zduchovnit život. Ideály nemají míti jenom hodnotu estetickou a etickou, nýbrž skutečnou a metafysickou. Středem myšlení i jednání mají se státi nejvyšší ideály pravdy, dobra a krásy. Poněvadž novoidealismus je pouze filos. směr, nikoliv soustava, má nejružnější stoupence, jež pojí pouze snaha po zduchovnění života a překonání hmotařství. U nás patří sem Mareš, Hoppe, Pelikán, Vorovka na jedné straně, na druhé novothomismus, jak jej hlásají Černocký, Hruban, Kratochvíl a j. V Německu náleží k tomuto směru Eucken, Willmann, v Rusku Vl. Solovjev, ve Francii Boutroux, v Itálii Gemelli. Srov. novoscholasticismus.

Lit.: J. Kratochvíl: *Novoidealismus* (Hlídka 1906).

Novokantismus (n. *Neukantianismus*, f. *néo-Kantisme*, a. *neo-Kantism*), obnova a další rozvíjení filosofie Kantovy. Výklad Kantovy nauky se tak však rozrůznil, že se vlastně nevědělo, ke kterému Kantovi jest třeba se vrátiti. Co jediné pojilo novokantovce, byly zájmy noëtické. Tak vznikla řada speciálních prací logických a psychologických a probuzen zájem o dějinné zkoumání filos. problémů. Studium Kanta se rozrostlo tak, že se vydávaly nejen kantovské monografie, ale vznikla i

kantovská filologie a vědecká společnost „Kantgesellschaft“. Hl. stoupenčí Liebmann, Lange, Cohen, zakladatel t. zv. školy marburské, k níž patřili Natorp, Cassirer, Stammler, Vorländer, Lasswitz a j. Životnější směr **n**-u hlásala t. zv. badenská škola axiologická (Wilh. Windelband, Heinrich Rickert, Hugo Münsterberg, Emil Lask, A. Ruge, Bruno Bauch a jiní). Ve Francii hlásal **n**. ve formě t. zv. **n o v o k r i t i c i s m u** Charles Renouvier a jeho žáci Fr. Pillon, L. Liard, Victor Brochard, Octave Hamelin, V. Delbos, F. Evellin, a četní jiní. V Itálii pěstovali **n**. Carlo Cantoni, Filippo Masci, Felice Tocco, Alessandro Chiappelli, Gius. Zuccante, Ad. Faggi, Luigi Credaro a j. U nás **n**. nenašel stoupenčů.

Lit.: K. V o r l ä n d e r, I. Kant u. sein Einfluß auf d. deutsche Denken (1922); Karl H e r r m a n n, Einführung in die Neukantische Philosophie (1927); Calderoni, Il Kant e il Neokantismo e la obiettività della conoscenza (1927).

Novokonfucianismus, směr čínské filosofie, jež založil Čou Tun'i (1017—1073) a dobudoval Ču Hi (1130—1200). **N**. vypracoval v ostrém boji s buddhismem pro konfucianismus novou ontologii a postavil jej na nový metafysický základ. Jako poslední příčinu světa přijímá mravně určenou světovou vůli a praéter, kosmogonický dualismus však nahrazuje etickým monismem.

Novomarxismus jest název pro různé směry, jež revidují ortodoxní marxismus nejenom ideově, nýbrž i v praxi; nejčastěji se rozumí **n**-em učení Maxe Adlera nebo Jeana Jaurèsa. **N**. pokládá marxismus za příliš jednostrannou nauku, ježto prý socialismus má býti učním nejen pro třídu dělnickou, nýbrž vůbec pro lidstvo; proto se odmítá třídní boj a hlásá třídní mír a spolupráce s buržoasií; stejně se odmítá marxistický materialismus, ježto prý v životě nejsou rozhodující jevy hospodářské, nýbrž spíše morální. Adler nad to tvrdí, že marxismus je filos. nedořešen a že by bylo třeba uvést jej v soulad s novokantismem. Také t. zv. integrální socialisté belgičtí, francouzští a italští jsou novomarxisty, podobně jako někteří revisionisté u nás.

Novoplatonismus (n. *Neuplatonismus*, f. *néo-Platonisme*, a. *neo-Platonism*), poslední forma řecké filosofie, jež vznikla smíšením platon. a aristotel. prvků s orientální mystikou a náboženstvím. Starověký **n**. se rozděluje na tři období: školu alexandrijsko-římskou, k níž vedle zakladatele Ammonia Sakka náležel nejvýznamnější novoplatonik Plotin a Porfyrius; zástupci školy syrské, nesené fantasticko-náboženským směrem, byli Iamblichos a císař Julian; v čele athénské školy, jež se většinou omezila na komentování, stál Proklos.

Lit.: D r e w s, Plotin und der Untergang der antiken Weltanschauung (1907); W h i t t a k e r, The Neo-Platonists (2. v. 1928); M. W u n d t, Plotin, Studien z. Geschichte des Neuplatonismus (I., 1919).

Novopohanství je popření osobního Boha a všeho nadpřirozeného. **N**. začalo za renaissance, rozmohlo se za osvícenství a dostoupilo vrcholu v bezbožeckém bolševismu. **N**-m je též německý rasismus, novobuddhismus a četné anthroposofické společnosti.

Lit.: V. H e i n r i c h, Neuheidentum u. Christenglaube (1935).

Novopythagoreismus (n. *neupythagoreische*, Lehre, f. *néo-Pythagoreisme*, a. *neo-Pythagoreanism*), filos. směr I. století po Kr., který obnovil pythag. číselnou nauku ve směru mystickém a theosofickém. Hlavní zástupci Nigidius Figulus a Appollonios z Tyany.

Lit.: H. J ü l g, Neupythagoräische Studien (1892).

Novorealismus jest název anglo-amerického hnutí filos., jež vzniklo počátkem 20. století jako reakce proti subjektivismu, idealismu a pragmatismu (sborník *The New Realism* vyšel r. 1912). Navazuje na empirickou tradici angl., ale pojímá empirismus novým způsobem; učí, že předmět vnímání zůstává stejný, ať jej vnímáme nebo ne. Smyslová data nejsou subjektivní obrazy v duchu, nýbrž vždy něco objektivního; objekt je nezávislý na subjektu, kdežto subjekt závisí na objektu. Vše, co vnímáme, existuje. Hlavní představitelé hnutí jsou v Americe R. B. Perry, W. B. Marvin, W. P. Montague, E. G. Spaulding a j., v Angli G. E. Moore, B. Russell.

Lit.: René K r e m e r, Le néo-réalisme américain (1920); týž, La théorie de la connaissance chez les néo-réalistes anglais (1928).

Novořecká filosofie navazuje ve starší době na dávnou tradici starořecké filosofie a teprve v 18. stol. počíná přihlížeti také k jiným evropským filos. směrům. Středověká řecká akademie, gymnasia a jiné školy filosofické pěstovaly hlavně platonismus a aristotelismus. V 17. stol. vynikl metropolita Theofilos K o r y d a l l e u s († 1645), který působil v Benátkách, v Athénách (1614—1620) a později v Zakynthu; pro podezření z pantheismu byl úřadu svého zbaven. V 18. stol. šířil v Řecku novověkou filosofii vynikající theolog, filosof a matematik Eugenios B u l g a r i s z Korfu (1716—1806). Byl stoupcem leibnizovsko-wolfovské filosofie a velmi plodným spisovatelem. K filosofii Schellingově se přihlásil žák Schellingův Stefanos D u n g a s († 1830) a získal si řadu stoupců i odpůrců této filosofie. Význačné jméno v cizině, hlavně v Paříži, si získal Adamantios Koraös (1748—1833), jenž pracoval úsilně k obrodě Řecka. V podobném směru pracoval též Benjamin L e s b i o s (1762—1824). Eklektikem ve filosofii byl Konst. K u m a s z Larissy (1777—1836), ale měl přes to značný vliv na rozšíření nauk filosofických. Zvláštní theistickou soustavu (θεοσέβεια) zpracoval Theofilos K a ĩ r e s (1784—1853). Existuje nejvyšší a nejdokonalější bytost, vševědoucí a všemohoucí Rozum, Bůh, stvořitel tohoto světa. Nejvyšší povinností člověka jest uctívati jej ctností a zbožnými skutky. Z novějších novořeckých filosofů zaslouží zmínky Petros Brailas A r m e n e s (1812—1884), hlásající idealismus, intuicionismus a optimismus. Filosofii pokládá za obecnou vědu myšlení i jednání a dělí ji na noologii, k níž počítá logiku, psychologii, estetiku a přirozenou theologii, a na dobrovědu, k níž patří etika, právní filosofie a filosofie dějin. Idea Boha a základní logické i mravní zásady jsou člověku vrozeny. Bůh je vševědoucí a všedobro, a proto i svět, který stvořil z ničeho, jest dobrý. Nejvyšším cílem člověka jest konati dobro a tak přibližovati se Bohu. Mnohostranným učencem byl Neofytos

V a m b a s (1770—1853). Filosofické názvosloví zdokonalil Philippos Jo a n n o u, profesor metafysiky v Athénách (1839—1880). Na filosofii Herbartovu navázal svou nauku Chrestos P a p a d o p u l o s (1835 až 1906). Zvláštní theosoficko-theologickou soustavu vypracoval Apostolos M a k r a k e s (1831—1905). Proti materialismu vystoupili Spyridon S u n g r a s, Themist. M i c h a l o p u l o s a Diom. P a p a v a s s i l o p u l o s a j. Dějiny filosofie pěstují Margarites E v a n g e l i d e s a jeho žák Konstantínos L o g o t h e t e s a j. Filosofii v duchu Wundtově přednáší v Athenách Theofilos B o r e a s, autor četných filos. pojednání.

Novoscholasticismus (n. *Neuscholastik*, f. *néo-scholastique*, a. *neo-scholasticism*), obnovená filosofie scholastická (v. t.), zvláště nauka sv. Tomáše Akvin. Mocný rozmach hnutí nastal po vydané encyklice pap. Lva XIII., ze dne 4. srpna 1879, počínající slovy „Aeterni Patris“. Papež Lev XIII., později i Pius XI. doporučili celému křesť. světu návrat k filosofii i theologii v duchu zásad velkých scholast. doktorů, zvl. sv. Tomáše, v němž synthesa scholast. byla nejdokonalejší. Moderní vymoženosti vědecké je třeba podložiti mocnou soustavou sv. Tomáše a vytvořiti tak synthesu, jež by ukázala pravdu skutečnou a trvalou — filosofii věků. Původní spekulativně-usoustavnující směr n-u na římských školách (J. Urraburu, De Maria, De Mandato, Schiffini, Liberatore, Zigliara, Satolli, Lorenzelli, Lepidi atd.) vystřídal přírodovědně-sociální proud lovaňský (Mercier, Nys, De Wulf, Noël a j.) a milánský (Gemelli, Olgiati, Chicchetti, Masново a j.). V Německu vedle systematicků Kleutgena, Stöckla, Clemense, Schneida, Pesche, Gutberleta, Geysera a j. vynikli zvláště dějepisci scholastiky Ehrle, Grabmann, Hertling, Baeumker, Denifle, Baumgartner, Pelster, Willmann. Ve Francii rozmohlo se hnutí novoscholastické poněkud později nežli v jiných zemích; vynikli tu: M. d'Hulst, A. Farges, A. G. Sertillanges, Peillaube, Maritain, Garrigou-Lagrange a historikové scholastiky Piat, Mandonnet, Gilson; v Polsku nutno je jmenovati tyto novoschol. pracovníky: St. Pawlicki, M. Dębicki, M. Morawski, Gabryl, Weis, Michalski, Klimke, Kwiatkowski, Kowalski, Pastuszka, Siwek, Romanowski, Koneczny; v Jugoslavii: J. Stadler, A. Bauer, St. Zimmermann, A. Ušeničnik; u nás J. Pospišil, P. Vychodil, E. Kadeřávek, J. Kachník, J. Kratochvíl, Al. Lang, K. Černocký, J. Hruban, E. Soukup, J. Beneš, M. Habáň.

Lit.: J. K r a t o c h v í l, *Novoscholasticism* (1929); M. G r a b m a n n, *Die Geschichte der kathol. Theologie* (1933); B. J a n s e n, *Aufstiege zur Metaphysik heute und ehemals* (1933).

Novothomismus (n. *Neuthomismus*, f. *néo-Thomisme*, a. *neo-Thomism*), obnovená filosofie sv. Tomáše podle encykliky Lva XIII. „Aeterni Patris“; viz novoscholasticismus.

Novotný, František, * 29. IX. 1881, čes. klas. filolog a filosof, překladatel spisů Platonových. Vedle filologických spisů napsal *Gymnasion* (1922), *Socialistické snahy se starém Řecku* (1922), *Antické státy a náboženství* (1925).

Novotný, Josef, 5. X. 1872—16. IV. 1926, čes. theolog a apologet.

Sp.: Člověk bez svobodné vůle? (1912), Světem k Bohu (1914), Spiritismus (1921).

Novovitalismus (n. *Neuvitalismus*, f. *néo-vitalisme*, a. *neo-vitalism*), nová forma vitalismu (v. t.).

Nuda (n. *Langweile*, f., a. *ennui*), nedostatek činnosti a děje, způsobený netoliko nedostatkem podnětů, ale zvláště nedostatkem zájmů.
Lit.: Emile Tardieu, L'ennui (Revue phil. de la France, 49, 1900).

Nullibisté, stoupenec učení, že duše nezabírá žádný prostor; opak hlásal holomerianismus (v. t.).

Numenios z Apameje, řecký filosof z II. stol. po Kr., eklektik, novopythagorec, předchůdce novoplatonismu.

Lit.: K. S. Guthrie, Numenios of Apamea (1907).

Nunn, Percy, * 1870, angl. filosof, a pedagog; ve filosofii je stoupencem novorealismu (v. t.), v pedagogice vychází z biologických předpokladů. Sp.: Aims of scientific method (1907), The teaching of algebra (1914), Education: its data and first principles (1920), Relativity and gravitation (1923), Education reform (1917), Anthropomorphism and physics (1927).

Nus, Nous, rozum, myšlení, duch; u Platóna a Aristotela myslivá duše; u Anaxagory duch světový, nehmotný, ode všeho tělesného odruzněný princip světového dění.

Lit.: M. Heinze, Über den νοῦς des Anaxagoras (1890).

Nutkavé představy (n. *Zwangsvorstellungen*, f. *obsessions*, a. *imperative idea*), provázející zejména neurasthenii, hysterií a hypochondrii, jsou myšlenky a popudy, zpravidla nesmyslné, jež se úporně a proti vůli nemocného, který se jim marně brání, vtírají do jeho vědomí; nejčastější jejich formou je chorobná pochybovačnost a hloubavost. Podle názoru psychoanalýzy projevují se n-ými p-ami v obměněné formě zážitky, potlačené do podvědomí.

Lit.: Loewenfeld, Die psychischen Zwangsvorstellungen (1904); Fauser, Zur allg. Psychopathologie der Zwangsvorstellungen (1908); W. Stekel, Zwang und Zweifel (2 sv., 1927).

Nutnost (l. *necessitas*, n. *Notwendigkeit*, f. *nécessité*, a. *necessity*) jest vše, čeho kontradiktorický protiklad je nemožný: jednoznačná a nevyhnutelná určenost a podmíněnost věcí a situací v průběhu dění; n. věci jest trojí: 1. logická, záleží-li v zákonech bytí samého, 2. fyzická, jež spočívá na zákonech fys. a 3. mravní, jež spočívá ve stálosti lidských mravů. Bytost nutná jest ta, jež nemůže pod žádnou podmínkou neexistovati, ježto její neexistence jest v sobě nemožná.

Lit.: J. Fröhlich, Freiheit u. Notwendigkeit (1908); Joh. Volkelt, Gewißheit und Wahrheit (2. v. 1930).

Nyaya, filoz. soustava indická, jež obsahuje přesnou nauku logickou. Názevem metafyz. blíží se k dualismu.

Nyktalopie (n. *Nyktalopie*, f. *nyctalopie*, a. *nyctalopia*) je protivou hemeralopie (viz.). Nemocný vidí pro přecitlivělost sítnice oční dobře pouze za šera.

Nymfomanie (n. *Nymphomanie*, f. *nymphomanie*, a. *nymphomania*), zvaná také andromanií, hysteromanií nebo metromanií, je chorobně zvýšená drážditelnost pohlavní u žen; bývá někdy příznakem rozsáhlejších poruch psychických.

Nys, Deseado, * 1859, belgický filosof přírodní, novoscholastik. Sp.: *Le problème cosmologique* (1888), *La notion du temps d'après S. Thomas d'Aquin* (1898), *La nature du composé chimique* (1898), *La notion d'espace au point de vue cosmologique et psychologique* (1901), *La définition de la masse* (1901), *Cosmologie ou étude philosophique du monde organique* (1903).

Nystagmus či chvění oka ve směru kolmém, vodorovném neb otáčivém má svůj původ v poruchách příslušného nervstva.

Nyström, Anton Kristen, *1842, švédský lékař, pozitivistický filosof.

O

O označuje v logice soud částečně záporný: S o P: Některá S nejsou P.

Obdiv (n. *Bewunderung*, f., a. *admiration*) nastává tehdy, když se poznatkovému souboru objeví nepředvídaný příměr představový. **O.** bývá sice navoděn poznatkově, ale působí jako tlumivá podnětlivost, zvrát v citění, jenž mívá za následek vzpružení snahové.

Obdoba v. analogie.

Obecná představa (n. *Allgemeinvorstellung*, a. *general idea*) je typická představa, jež zastupuje skupinu představ; obsahuje tedy znaky, společné nějaké skupině předmětů. Stoikové viděli v **o**-ých **p**-ách to, čemu příroda stejně učí všechny lidi. Tím, že Cicero považoval tyto představy za vrozené, položil základ k racionalistické nauce o vrozených pojmech.

Obecné pocity (n. *Gemeinempfindungen*), též orgánové, vitální pocity jsou pocity, způsobované drážděním vnitřních orgánů; jsou spojeny i se změnou stavu vnější kůže (pocity tepla, chladu, bolesti). Náleží k nim též pocity, provázející stavy hladu, žízně, odporu, úleku atd. Sloučením těchto pocitů vzniká jakýsi neurčitý **o b e c n ý c i t**, vyjadřující okamžitý stav organismu. **O. p.** mají vliv jak na celkovou náladu, tak i na myšlení, představování, estetické vnímání atd.

Lit.: *Beaunis*, *Les sensations internes* (1889).

Obecné pojmy (n. *Allgemeinbegriff*, f. *notion générale*, a. *general concept*) obsahují soubor určitých, na témže stupni jsoucnosti stojících bytostí (rodové nebo druhové pojmy), na př. člověk vůbec, naproti tomu pojem jedinečný (individuální) vyjadřuje jen jedno určité individuum (na př. Aristoteles) a pojem částečný vyjadřuje sice také jedince, jednoho nebo několik, ale neudává, který nebo kteří jedinci to jsou (na př. jistý člověk, někteří lidé). Srv. universalie.

Obecný, společný mnohým, případně všem věcem, všude se vyskytující, ke všemu vhodný, co se dá o všem říci. Obecný pojem přímý vyjadřuje bytnost, jež může příslušet mnohým věcem; reflexní obecný pojem pak vyjadřuje tuto bytnost, pokud může mnohým věcem příslušet; prvá obecnost sluje metafysickou, druhá logickou všeobecností. Aristoteles rozeznává 5 tříd logické obecnosti, jež scholastikové nazvali predikabiliemi; jsou to: rod, druh, druhový rozdíl, vlastnost a případnost (v. t.).

Obecný cit (n. *Gemeingefühl*) v. obecné pocity.

Obecný smysl (n. *Gemeinsinn*, f. *sens commun*, a. *Common sense*), 1. též vitální, somatický smysl je smysl, který nemá žádného určitého orgánu a vztahuje se na celkový stav organismu; 2. zdravý lidský rozum, srov. *common sense*; 3. sociální cítění, smysl pro společenství.

Obecný soud čili universální je takový soud, v němž podmět jest položen celým svým rozsahem. Všechna S jsou P. Všichni ssavci jsou obratlovci.

Objekt (l. *objectum*, n. *Objekt*, f. *objet*, a. *object*), ve filosofii předmět vněmu, myšlenky, fantasmie, úmyslu nebo jiných vědomých vztahů, též cíl jednání; v užším slova smyslu předmět, od poznávacího subjektu odlišný a na něm nezávislý, na nějž vztahuje subjekt své vněmy jako jejich příčinu.

Objektivace, ve filos. označení procesu, jímž vzniká nebo se vytváří objekt či předmět.

Objektivismus (n. *Objektivismus*, f. *objectivisme*, a. *objectivism*) n o ě t i c k ý značí uznání obecně platných, na poznávajícím subjektu nezávislých pravd, hodnot, norem; e t i c k ý klade měřítko a cíl jednání v hodnoty objektivní, t. j. neosobní, nezávislé na citových stavech jednající osoby, jako jsou vývoj nebo pokrok společenský, vědecká nebo hospodářská kultura a pod. Opak subjektivismus (v. t.).

Objektivita (n. *Objektivität*, f. *objectivité*, a. *objectivity*), věcnost, obecná platnost, volnost od subjektivních vlivů.

Lit.: Fr. K u n t z e, Die krit. Lehre von der Objektivität (1926).

Objektivní (n. *objektiv*, f. *objectif*, a. *objective*), předmětný, věcný, to, co se vztahuje na předmět, nikoliv na vlastní osobu. V širším smyslu značí to též obecně platný, obecný, společný více osobám, platný pro každé myšlení. Opak subjektivní.

Objektivní duch, projev duchovního života lidského v umění, řeči, právu, básnictví, mravnosti a náboženství, který se pokládá za zvláštní, nadosobní útvar, působící na tvořivou činnost jednotlivců. Pojem „o. d.“ razil Hegel; v dnešní sociologii a kult. filosofii byl rozšířen i na heglůvský pojem absolutního ducha.

Objektivní pravda značí pravdu, jejíž platnost je nezávislá na subjektivitě poznání.

Objektivní právo (n. *objektives Recht*, f. *droit objectif*, a. *objective right*), soubor právních předpisů, platících v určitém společenství na rozdíl od práva subjektivního, jímž se označuje oprávnění jednotlivcovo.

Objektivní psychologie v. psychoreflexologie.

Oblomovština, podle hrdiny Gončarovova románu — lenost, slabá vůle.

Lit.: N. A. Dobroljubov, Čto takoje oblomovščina? (přel. do č. 1896).

Obranná psychosa, (n. *Abwehrpsychose*) či obranná psychoneurosa je psychoanalytikům zvláštní druh psychosy, který bývá provázen nápadnými znaky tělesnými a jeví se ponejvíce nutkavými představami a halucinacemi. Název obranné dáván jí bývá proto, že znamená jako by ochranu před nemilými „konflikty“ zaviňovanými „censurou“ podvědomého. Freud se domnívá, že příčinou neurosy bývá nepřijemná událost erotického života. (Viz také psychoanalýsa.)

Obrazivost (n. *Einbildungskraft*, f., a. *imagination*) jako jev psychologický nazývána bývá také fantasií (v. t.).

Obrazová metoda zkoumá inteligenci na představovaných obrazech. Jde tu hlavně o inteligenci dětskou. Jednotlivé způsoby takového výzkumu pak jsou a) seřaďovací. Veliká řada zobrazených předmětů vzájemně k sobě patřících má býti pojmenována a k sobě náležející předměty mají býti spolu seskupeny, b) schematický. Obrazy předmětů jsou pouze zhruba a neúplně nakresleny, jedny více, druhé méně úplně. Předkládají se pak obrazy, od nejneúplnějších a nejschematičtějších počínaje vždy úplnější. Běží o to, kdy začne zkoušený poznávati v neúplném obraze předmět. Oba způsoby zavedl Stern, c) způsob stupňované nesnáze (Meumann). Předkládány jsou obrázky vždy nesnadnější k pochopení. Zkoumá se, kterak jsou obrazy postupně uváděny v souvislost poznatkovou.

Obrys (n. *Umriß*) v psychol. vyjadřuje představu určité věci nebo děje, která se blíží již pojmu; stručný obsah nějakého popisu.

Obsah (n. *Inhalt*, f. *compréhension*, a. *comprehension*) v logice soujem všech vlastností a znaků, vyjadřující bytnost věci, jež určuje pojem. Obsah a rozsah pojmu jsou v opačném poměru, t. j. čím plnější jest obsah pojmu, tím užší je rozsah jeho, t. j. tím méně jest bytostí, jež možno tímto pojmem obsáhnouti. A naopak, čím méně má znaků a vlastností obsah pojmu, tím širší jest jeho rozsah, tím větší je počet věcí v pojmu tomto zahrnutých.

Observace v. pozorování.

Obsese v. posedlost.

Obskurantismus, tmářství, nepřátelství osvěty.

Obskurní, temný, zatemnělý, nedostatečně známý, pokoutní, podezřelého původu.

Obyčej (ř. ἐθός, l. *mos*, n. *Sitte*, f. *habitude*, *usage*, a. *custom*, *usage*, *habit of life*), značí soubor způsobů jednání obvyklých v určité společnosti a utvrzených stářími, tradicemi, náboženstvím; je to tedy jednota mravů, práva a zvyků v užším slova smyslu.

Occam, Vilém, 1290—1349, hlavní zástupce terminismu (nominativismu); všeobecnina není pouhé slovo, nýbrž terminus, t. j. náhrada za větší počet jednotlivých skutečností. Jeho nauka vedla ke skepti-

cismu, v psychol. k voluntarismu. Hl. sp.: Quodlibeta (1487), Summa totius logicae (1488), De imperatorum et pontificum potestate (vyd. 1927).

Lit.: H o c h s t e t t e r, Studien zur Metaphysik und Erkenntnislehre Wilhelms v. O. (1927); S. M o s e r, Grundbegriffe der Naturphilosophie bei Wilh. v. O. (1932).

Od (K. Reichenbach), předpokládaná zvláštní síla, magnetické podobná, která vyzařuje na způsob paprsků z organismů a působí na lidi, zvlášť disponované.

Lit.: K. v. R e i c h e n b a c h, Odisch-magnetische Briefe (1852); P. J o h. T h i e l, Od, Heil-Od, Heil-Odung (2. v. 1924).

Odboj, přípravná fáze revoluce, při níž jde o převážně skryté, ale cílevědomé úsilí o svržení nenáviděného režimu.

Odčítací metoda (n. *Abzählungsmethode*) pokusné psychol. (Wundt) nazývána bývá také **m.** chyb (Fehlermethode) a je buď **m.** prostředního chybování (mittlere Fehler) nebo **m.** správných a nesprávných případů, které bývají odečítány a sečítány. Tak na př. stanoveno bývá prostřední chybování zlomkem, ve kterém je čitatelem součet rozdílů, násobený rozdílem jednotlivé hodnoty od střední hodnoty a jmenovatelem počet jednotlivých případů

$$s. ch = \frac{S. \text{ dílčí rozdílne hodnoty.}}{\text{počet případů.}}$$

Odhadování velikosti (tvarová psychol.) předmětů je tím přesnější, čím více neoptického, především taktilně motorického a emocionálního, jako na př. u koule, vchází do jeho tvarového pojetí (H. Volkelt).

Odchylna (n. *Abweichung*, a. *deviation*) od pravidelných úkazů a případů při pokusech psychologických je buď a) relativní, úměrná celé řadě pravidelných úkazů, b) střední, kde jde o poměr všech odchylek a c) pravděpodobná (Galton), která se vyskytá i přes odchylku vždy v určitém směru pokusném.

Odchylnost (l. *alteritas*, n. *Anderheit*, a. *difference*), to, co se liší od jednoty, není s ní totožné; protiklad jednoty, rozličné, neurčité.

Odlíšný (l. *diversus*, n. *verschieden*, f., a. *divers*), opak k totožný; odlišnost vyznačuje vnitřní a kvalitativní rozdíl proti pouhé číselné mnohosti.

Odosobnění v. depersonalisace.

Odpor 1. (n. *Abscheu*, *Widerwillen*, f. *repugnance*, a. *repugnance*) není pouhým ps. protikladem záliby, ve které jeví se pouze citovost, nýbrž zároveň hrubým podílem úsilí snahového, podmíněného biologicky. Odpornými pocity podníceny mohou být netoliko synesthesie (viz) a synkrasie (viz), nýbrž také fyziologické zvraty (zvracení, svědění, vyrážky). Chorobným příznakem stává se **o.** tenkrát, když přemáhá trvale ostatní citění a chtění, na př. ve fobiích (viz) a nostalgii; 2. (l. *resistentia*, f. *résistance*, a. *resistance*), vzepření se proti nějakému útoku, působení jedné síly proti druhé. Seskupení těles můžeme pojímati

jako komplex odporů. Z vědomí prožitého zážitku **o**-u prýští víra ve skutečnost vnějších předmětů.

Odpovědnost (n. *Verantwortlichkeit*, f. *responsabilité*, a. *responsibility*), v civ. právu povinnost, napravit škodu, způsobenou jinému, ať už byla způsobena úmyslně, nebo z nedbalosti či neopatrnosti. O trestní **o**-i mluvíme u toho, kdo může býti pro porušení zákona stíhán trestním soudem. V etickém smyslu rozumí se **o**-í mravní příkaz, abychom si při každém jednání byli plně vědomi jeho možných důsledků.

Lit.: Paul Fauc on net, La responsabilité (1920); V. We i s c h e d e l, Das Wesen der Verantwortung (1933).

Odpudivá síla (l. *vis repulsiva*, n. *Abstoßungskraft*); hmota (materia), naplňující prostor vyznačuje se „původní přitažlivostí, odporující původní odpudivosti“ (Kant). Podobně se domnívají někteří fyzikové, že éter se skládá z atomů, které mají odpudivé síly (abstoßende Kraft).

Odstínění (n. *Abschattung*) barevné znamená příměs barvy černé či sklad barev v barvu tmavší. Jinak také znamená **o**. v přeneseném slova smyslu a jiných smyslových názorech a představách menší změny původního vzoru.

Odstupňovací metoda (n. *Abstufungsmethode*) (experim. psychologie) nazývána bývá také **m**. nejmenších změn v čítí nebo právě postižitelných rozdílů. Jindy zase používá se **m. o**. jako způsobu měření prostředních „stupňů“ počitkových.

Odtaživost v. abstrakce.

Oduševnělé (l. *animatus*, n. *beseelt*) jest vše, co jest schopno duševních stavů. Ve smyslu panpsychismu (v. t.) jest všecko jsoucí **o**. Podle Husserlovy nauky jsou smyslové zážitky oduševněny chápajícím konem (durch auffassende Akte).

Odůvodniti (n. *begründen*, f. *motiver*, *fonder sur des raisons*, a. *to give reason for*), znamená předkládati něco na podkladě platnosti určitého soudu, přednésti to jako důsledek usuzování.

Odvaha (n. *Mut*, f., a. *courage*), nebojácnost v nebezpečí, pramenící z vědomí vlastní síly. **O**. fyzická opírá se o tělesnou zdatnost a temperament, kdežto odvaha mravní je výsledkem správného názoru o morální nutnosti, tak či onak jednati.

Odvozený (n. *abgeleitet*), získaný z platnosti jiných pojmů nebo soudů. Srv. dedukce.

Oersted, Hans Christian, 14. VIII. 1777—9. III. 1851, dánský fyzik, objevitel elektromagnetismu; stoupenec přír. filosofie Schellingovy. Fil. sp.: *Aanden i Naturen* (2 sv., něm. *Der Geist in der Natur*, 1850), *Die Naturwissenschaft und die Geistesbildung* (něm. 1850), *Die Naturwissenschaft in ihrem Verhältnis zur Dichtkunst und Religion* (něm. 1850).

Lit.: Hauch u. Horchhammer, H. Ch. O-s Leben (1853).

Oesterreich, Traugott Konstantin, * 15. IX. 1880, něm. filosof a parapsycholog. Díla: *Kant und die Metaphysik* (1906), *Die Phänomenologie des Ich* (1910), *Die religiöse Erfahrung als philos. Problem*

(1915), Das Weltbild der Gegenwart (1920), Der Okkultismus im modernen Weltbild (1921), Die Besessenheit (1921), Grundbegriffe der Parapsychologie (1921), Die philos. Bedeutung der mediumistischen Phänomene (1924), Die Probleme der Einheit und der Spaltung des Ich (1928); vydavatel Ueberwegova Grundrissu der Gesch. der Philos.

Ohyzdnost (n. *Häßlichkeit*, f. *laideur*, a. *ugliness*) je opak krásy. Ohyzdné je to, co svým vzhledem v nás vzbuzuje nelibost. Při o-i rozhoduje daleko více smyslový dojem než při krásnu, ježto tu slouží dojem ideí, kdežto u o-i způsobuje smyslový dojem již sám sebou nelibost.

Lit.: K. Rosenkranz, Ästhetik des Häßlichen (1853).

Ochlokracie, vláda davu, luzy, luzovláda.

Ochorowicz, Juljan, 1850—1917, polský filosof, positivist. Sp.: Wstęp i pogład ogólny na filozofje pozytywne (1872), Pozytywizm i negatywizm (1875), Duch i mózg (1874), De la suggestion mentale (1887), Pierwsze zasady psychologii (1916), Psychologia i medicina (1916).

Ochranná reakce (n. *Stützreaktion*) je biologický jev zvratu, udržujícího průměrný a správný vztah organismu. Také však je o. r. v psychoanalýze zvratem zabraňujícím projev tajeného obsahu ps. (komplexu).

Oidipův komplex je psychoanalytikům ono sdružení představ („komplex“) sexuálních, ve kterém patrnou je smyslná záliba (libido) syna k matce (viz metromanie.)

Lit.: F. Boehm, O. Fenichel, W. Reich, Über den Ödipuskomplex (1931).

Oken, Lorenz, vl. jménem Ockenfuß, I. VIII. 1779—II. VIII. 1851, něm. přírodní filosof, blízký Schellingovi; přírodní fil. považuje za vědu o věčné proměně boží v přírodě. Sp.: Lehrbuch des Systems der Naturphilosophie (1809—II a č.), Die Zeugung (1805), Über das Universum (1808).

Lit.: Hübner, O-s Naturphilosophie (1909); J. S. Schuster, O., der Mann und sein Werk (1922).

Okkasionalismus (n. *Okkasionalismus*, f. *occasionalisme*, a. *occasionalism*) učí, že věci stvořené nepůsobí, nýbrž že všechna působnost pochází od Boha, jenž jest jediný činný v celém vesmíru. Věci pouze poskytují příležitost k působnosti božské. Bůh koná neustále zázraky, neboť vlastně každé dějství je nepostihlým zázrakem. Lidská vůle nepůsobuje ani pohybu, ani myšlenky, nýbrž jen provází jejich vznik; předměty nepůsobí na smysly, nýbrž jsou jenom průvodním zjevem při jejich představě. Všecko je jen příležitostí (occasio) pro Boha, původce všeho pohybu, aby vykonal úmysl své vůle, která jest jedinou příčinou všech změn. Věda je možná, protože Bůh jedná podle rozumových zákonů. Všecky původní příčiny nejsou příčiny skutečné, nýbrž jenom příčiny příležitostné. Duševní náš život záleží jen v uvědomování si věčných idejí a v srovnávání jich se zjevy Bohem vnuknutými. Hlav. zástupci o-u byli Arnold Geulincx a Nicole Malebranche.

Lit.: D. Kerler, Weltwille und Wertwille (1925).

Okrajový kontrast (n. *Randkontrast*), protiva, je úkaz, že u dvou vzájemně na sebe vliv majících a u sebe položených předmětů se vždy zdá, jako by vynikaly protivy okrajů více než protivy ostatní plochy.

Okultismus (occultus = skrytý, tajný), nauka o skrytých, tajných, dosud neprobádaných zjevech přírodních a duševních, které nenašly prozatím místa v dnešním systému věd. Některé obory dříve „okultní“ (hypnotismus, sugesce) jsou však dnes již přijaty a uznány oficiální vědou. **O.** věří v působení tajných, neznámých sil, aniž by přijímal výlučně jen zasahování duchů zemřelých, jako činí spiritismus (v. t.). Sem patří i magiologie, mysticismus, theosofie, vedle všech oborů dnešní vědecké meta- (para-) psychologie (viz metapsychologie).

Lit.: K i e s e w e t t e r, Geschichte des neueren Okkultismus (1891); Der Okkultismus des Altertums (1896); B a e r w a l d, Okkultismus, Spiritismus und unterbewusste Seelenzustände (1920), Okkultismus und Spiritismus und ihre weltanschauliche Forderungen (1925); M e s s e r, Der wissensch. Okkultismus; D e s s o i r, der O. in Urkunden (1925); O e s t e r r e i c h, der O. im modernen Weltbild (1921); M o s e r, Okkultismus, Täuschungen und Tatsachen (1936); P a p u s, Die Grundlagen der okkulten Wissenschaften; L u d w i g - T i s c h n e r, Geschichte der okkultistischen Forschung (1922—1924); T i s c h n e r, Einführung in den Okkultismus und Spiritismus (1921), Monismus und Okkultismus (1921); L a m b e r t, Die okkulten Tatsachen und die letzten Mediumentlarvungen (1925); G a t t e r e r, Der wissenschaftl. O. und sein Verhältnis zur Philosophie; D r i e s c h, Parapsychologie, die Wissenschaft von den „okkulten“ Erscheinungen (1932), Der Okkultismus als neue Wissenschaft (1921, Mikuška, ref. a český překlad); P i l c z, Okkultismus und Rechtspflege; H e l l w i g, O. und Strafrechtspflege (1924), O. und Wissenschaft (1926), O. und Verbrechen (1929); V e l e n o v s k ý, Přírodní filosofie; M i k u š k a, Věda metapsychologická (1922); S o u č e k, Příručka okultismu (1930); Zeitschr. f. kritischen O.

Olfaction colorée, francouzský název pro neobyčejný jev, kdy při pocitech čichových objevují se zároveň pocity (počitky) barev. Jde tu o součítí neb synesthesii.

Olfaktie znamená souvislost podnětů čichových, které dány jsou určitou oblastí přírodního života (mraveniště).

Olfaktometr, přístroj ke zkoumání čivosti čichové (Zwaardemaker).

Oligarchie, vláda několika lidí, již panují ve vlastním zájmu nebo v zájmu jisté třídy osob.

Ollé-Laprune, Léon, 1839—1898, franc. filosof směru Malebrancheova. Sp.: La philosophie de Malebranche (1870), Essai sur la morale d'Aristote (1881), Les sources de la paix intellectuelle (1892), De la virilité intellectuelle (1896), La raison et le rationalisme (1906), Croyance religieuse et croyance intellectuelle (1908).

Lit.: M. B l o n d e l, L. O.-L. (1898); J. Z e i l l e r, Léon O.-L. (1932).

Omyl (n. *Irrtum*, f. *erreur*, a. *error*) je nesprávný soud, pokud je považován za pravdivý. Týká-li se **o.** logické formy soudu, nazývá se formálním, vztahuje-li se k obsahu, materiálním. **O.** v jednání, jako na př. přeréknutí se, přeslechnutí, přehlédnutí, přepsání se a p. jsou podle psychoanalytiků (Freud) známkou mimo- vědomého (podvědomého) mechanismu duševního, který zápasí s vě-

domým životem za určitých podmínek, nepříznivých vědomému (viz psychoanalýza.)

Lit. V. B r o c h a r d, De l'erreur (1879. 2. v. 1897); E. M a c h, Erkenntnis u. Irrtum (1906); H. W e i m e r, Psychologie der Fehler (2. v. 1929); Leo K e e l e r, The problem of error from Plato to Kant (1933).

Onanie (n. *Onanie*, f. *onanisme*, a. *onanism*), též ipsace, masturbace, manustuprace, autismus, ukájení pohl. pudu na vlastním těle, drážděním pohlavních orgánů nebo i jiných erogenních oblastí (prsních bradavek, konečníku). Ukojení může být někdy způsobeno i smyslennými představami (o. psychická). O., jež se nejčastěji vyskytuje v době pohlavního dospívání, je podle názorů moderní lékařské vědy, není-li excesivní, neškodná.

Lit.: H. R o h l e d e r, Die Masturbation (4. v. 1921); W. S t e c k e l, Onanie und Homosexualität (3. v. 1923); H. H o d a n n, Onanie weder Laster noch Krankheit (1929).

Oneirodynia, jinak také nepravidelnosti snové, naznačují stav chorobný. Je buď trpný (můra) nebo činný (noktambulie, lunatismus neb „náměsíčnost“).

Oniomanie, chorobný pud kupovati, jako příznak souvisejší choroby (na př. paralysy).

Onkometr, přístroj k měření změn v objemu ledvin při duševních úkonech.

Onomatolalie, nutkání k stálému opakování slov. Jsou-li slova ta necudná, mluvíme o koproalii.

Onomatomanie, úzkostlivé vzpomínání na zapomenutá slova, jména a významy. Bývá příznakem určitých chorob.

Ontogenese (n. *Ontogenesis*, f. *ontogenesè*, a. *ontogenesis*), též ontogenie, vývoj jedince, jednotlivého ústrojí z oplozeného vajíčka do dospělého tvaru, případně celý vývoj jedince až do smrti.

Ontologický důkaz jsoucnosti boží (n. *ontologischer Gottesbeweis*, f. *argument ontologique*, a. *ontological argument*) dokazuje existenci Boha z pouhé existence pojmu nejdokonalejší bytosti, ježto prý k němu nutně náleží i skutečná jsoucnost. Zpracoval jej sv. Anselm z Canterbury. Důkaz ten bývá odmítán, ježto neoprávněně přechází se tu z řádu poznávacího v řád bytný, neboť správné jest, že z poznání absolutního bytí vyplývá pouze nutnost mysliti si je jako nutné, nikoliv však skutečná jeho jsoucnost. Srv. důkazy jsoucnosti boží.

Lit.: Jos. B o h a t e c, Zur neuesten Geschichte des ontologischen Gottesbeweises (1906).

Ontologie (n. *Ontologie*, f. *ontologie*, a. *ontology*) čili obecná metafysika zkoumá jsoucnost čili bytí vůbec a určuje její všeobecné vlastnosti, její nejvyšší rody a její poslední důvody a příčiny. V. metafysika.

Ontologismus (n. *Ontologismus*, f. *ontologisme*, a. *ontologism*) učí, že již ve zdejších životě nazíráme přímo na Boha, ne sice na jeho bytnost, ale na jeho vlastnosti, v nichž vidíme též ideje jednotlivých nahedilých věcí. Smyslové poznatky jsou příležitostnou pří-

činou, jež nás přivádí k tomu, že v Bohu nazíráme na ideje a nabýváme o nich jasného vědomí. Obecné naše ideje nejsou tedy pouhé subjektivní formy duše, nýbrž mají objektivní realitu, jsou nutné, neměnné, absolutní; první idea, kterou náš duch chápe a která je světlem, v němž vidíme všechny obecné, věčné a absolutní pravdy, jest nekonečné bytí — Bůh. Zástupci Malebranche, Rosmini a Gioberti. Srov. též okkasionalismus a intuice.

Lit.: Heinr. L e n n e r z, *Natürliche Gotteserkenntnis* (1926).

Onus probandi (lat.), důkazní břímě, hlavní bod při důkazu.

Onychofagie, chorobný pud kousati a požívati nehty. Bývá příznakem chorob neklidem se vyznačujících.

Oponent, odpůrce ve scholastické disputaci.

Opportunismus (n. *Opportunismus*, f. *opportunisme*, a. *opportunism*) klade důraz na přizpůsobení různým okolnostem doby nebo prostředí se zřetelem k vlastnímu užitku. **O p o r t u n n í**, příhodný, výhodný. **O p o r t u n i s t a** je člověk, který dovede z každé situace těžit pro sebe.

Oposice (n. *Opposition*, f., a. *opposition*), opak, odpor dvou soudů v logice; může býti trojí: protirečný (kontradiktorický), příčný (kontrétní) a podpříčný (subkontrétní).

Oppenheimer, Franz, * 30. III. 1864, něm. národohospodář a sociolog; sociologii považuje za universální vědu o dějinách lidské společnosti; potírá jak malthusianismus tak marxismus. Sp.: *Die Siedlungsgenossenschaft* (1896, 3. v. 1922), *Großgrundeigentum und soziale Frage* (1898, 2. v. 1922), *Das Bevölkerungsgesetz des T. R. Malthus* (1901), *Das Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre* (1903), *Der Staat* (1907), *Die soziale Frage und der Sozialismus* (1912, 6. v. 1925), *Wert und Kapitalprofit* (1916, 3. v. 1926), *Kapitalismus, Kommunismus, wissensch. Sozialismus* (1919), *Der Arbeitslohn* (1926), *Grundriß der theoret. Ökonomik* (2 sv., 1926), *System der Soziologie* (4 sv., 1922 až 1929).

Lit.: Kurt W e r n e r, *O-s System des liberalen Sozialismus* (1928); B ö c k e n h o f f, *Der Wissenschaftsbegriff F. O-s* (1930).

Optimismus (n. *Optimismus*, f. *optimisme*, a. *optimism*), názor či nálada, jež pohlíží na všechny věci a všechno dění jenom s nejlepší stránky a ve všem doufá v nejlepší zakončení. V metafys. smyslu soudí, že tento svět je nejlepší ze všech možných, ježto Bůh, nekonečně dobrý, moudrý a mocný, jej stvořil. Hlásali jej Platon, stoikové a zvl. Leibniz. Opakem je pesimismus (v. t.).

Lit.: Ludwig S t e i n, *Der soziale Optimismus* (1905); K e r l e r, *Jenseits von Optimismus u. Pessimismus* (1914).

Opzoomer, Cornelis Willem, 20. IX. 1821—23. VIII. 1892, holandský filosof a právník, hlásal empirismus, odmítající každou spekulativní metafysiku. Sp.: *De godsdienst* (1864), *De weg der wetenschap* (1851 a č.), *Wetenschap en wijsbegeerte* (1857), *De waarheid en hare kenbronnen* (1859).

Orestano, Francesco, * 14. IV. 1873, ital. filosof, novokantovec. Sp.: *Der Tugendbegriff bei Kant* (1901), *Le idee fondam. di Federico Nietzsche* (1903), *L'idea del sacrificio nella filos. del sec. XIX.* (1903), *L'originalità di Kant* (1905), *I valori umani* (1907), *Prolegomeni alla scienza del bene e del male* (1915), *La conflagrazione spirituale* (1919), *Le idee gener.* (1919), *La libertà* (1922), *Pensieri* (1924), *La matematica moderna e la filosofia* (1924), *Nuovi principi* (1925), *Possibilità di un cod. mor. universale a base dell'educazione* (1926), *Lo Stato e la Chiesa in Italia* (1927).

Orfikové, řečtí básníci VI. stol. př. Kr., tvůrci kosmo- a theogonických mytů.

Lit.: Rob. Eisler, *Orphisch-dionysische Mysteriengedanken in der christl. Antike* (1925).

Orgán, ústrojí, v biologii část těla živočišného nebo rostlinného, tvořená jedinou buňkou, skupinami buněk nebo různými tkáněmi, a mající své vlastní vnitřní uspořádání a funkci.

Organický (n. *organisch*, f. *organique*, a. *organic*), ústrojný, oživený, účelně utvořený. Opak anorganický. — **O-é p o c i t y** liší se od ostatních pocitů tím, že se nevztahují nikdy na vnější předměty, nýbrž dávají vždy pouze cítiti nitrné stavy ústrojní a útrobní (hlad, žízeň, odpor „neuvědomělý“ a p.). K nim čítávají se také t. zv. pocity kinestetické či v klouboví těla vznikající.

Lit.: H. Driesch, *Die Philosophie des Organischen* (4. v. 1928).

Organisace (n. *Organisation*, f. *organisation*, a. *organization*), uspořádání, upravení, zřízení ustrojenců kolem určitého ústředí. V sociologii určitý řád a činnost v něm. Tak na př. církve, stát, spolek atd. jsou **o.** V mod. době rozmnožil se počet **o-í**, takže všechny sociální skupiny tvoří **o.**, na př. **o.** odborové, hospodářské, politické atd.

Organismus (n. *Organismus*, f. *organisme*, a. *organism*), životní soubor ústrojí, schopný samost. života a množení. Vyskytá se v jedincích i skupinách. Platon a Plotin pokládali svět za oživený **o.**, kteráž myšlenka se i později ve filos. objevuje. Také sociol. pokládá společností za jistý **o.**

Organon, nástroj, pomůcka. Nazvány tak byly logické spisy Aristotelovy. V opaku k Aristotelovu Organon nazval Bacon z Ver. svou novou nauku metodickou: *Novum organon*.

Orgasmus (n. *Orgasmus*, f. *orgasme*, a. *orgasm*) je podobný ekstasi (viz), ale přivoděn bývá většinou rozkoší smyslovou; vrcholný okamžik pohlavního vzrušení.

Orientační smysl (n. *Orientierungssinn*) je nejen schopnost vyznati se v prostorných vzdálenostech podle určitých pomocných bodů (předmětů), nýbrž také ona schopnost, kterou na př. slepý do dálky poznává předměty jakoby náhradním („šestým“) smyslem. Obvyčejně se má za to, že působí tu více než jindy pocity sluchové, tepelné a tlakové. Také ptáci jsou vedeni podobnými okolnostmi a podněty ve svých letech výzvědných a stěhovavých.

Origenes, 185—254, rodák z Alexandrie, filosof a obránce křesťanství, zakladatel náboženské filosofie.

Lit.: E. de F a y e, Origène, sa vie, son oeuvre, sa pensée (3. sv., 1923).

Origenisté, mniši z 5. a 6. stol., kteří odvolávajíce se na Origena, hlásali, že všichni rozumní tvorové byli původně duchové, tedy také lidské duše existují před spojením s tělem a jsou jenom z trestu za své chyby uzavírány do těla lidského. V budoucím světě bude Kristus ukřižován za demony, tak jako byl na tomto světě ukřižován za lidi. Trest ďáblů a zavržených není věčný; i oni dojdou spásy. Učení o-ů bylo zavrženo církevní autoritou r. 553.

Ortega y Gasset, José, * 8. V. 1883, španělský lit. kritik a filosof. Sp.: *Meditaciones del Quijote* (1904), *El tema de nuestro tiempo* (1923), *La rebelión de las masas* (1931, přel. do č.).

Orthodoxie, (n., f., a. *orthodoxie*,) pravověrnost, shoda přesvědčení s určitým učením, zejména s učením církve.

Orthogenese (n. *Orthogenesis*, f. *orthogénèse*, a. *orthogenesis*), názor, že vývoj organický se děje přímočaře.

Osfresologie, či osmologie je nauka o čichu.

Osoba (l. *persona*) jest zvláštní a jasně rozlišená jedinečná bytost. Boëthius definuje o-u slovy: *est rationalis naturae individua substantia*. V právním smyslu značí o. bytost, jež je způsobilá státi se subjektem práv a právních povinností. Dnešní právo uznává každého člověka za o-u, kdežto ve starém právu se otroci nepokládali za právní o-u.

Lit.: O. B r a u n, *Der Begriff Person in seiner Anwendung auf die Lehre von der Trinität und Incarnation* (1876); J. M a t o c h a, *Osoba v děj. vývoji a významu* (1929).

O sobě (ř. *καθ' αὐτὸ*, l. *in se*, n. *an sich*) značí podle svého vlastního bytí či podstaty, existující nebo platný nezávisle na jiných, k jiným se nevztahující. Věci o sobě v opaku k pouhým jevům (Kant), pravdy o sobě (Bolzano). Srov. *Ding an sich*, absolutno, ontologie.

Osobitost v. individualita.

Osobní rovnice (n. *persönliche Gleichung*, f. *équation personnelle*, a. *personal equation*). Působí-li na určitou osobu současně dva podněty, dává podráždění vždy přednost určitému z nich, který se pak zdá „dřívějším“; někdy to bývá podnět vidění, jindy slyšení. Tato zvláštnost nazývána bývá „osobní rovnicí“ (Bessel).

Osobnost (n. *Persönlichkeit*, f. *personnalité*, a. *personality*), bytost duchovní a rozumná, v sobě jednotná, se souhrnem určitých vlastností. Opakem o-i je věc (v. t).

Lit.: O. R a n k, *Gestaltung und Ausdruck der Persönlichkeit* (1928); Walter E h r l i c h, *Stufen der Personalität* (1930).

Ostrost smyslová (n. *Sinneschärfe*, f. *acuité sensorielle*) je účinnost a úspěšnost smyslové činnosti. Podmíněna je netoliko správným uspořádáním organickým, ale také náležitým ustrojením těchto uspořádání k určitým předmětům (pozornost).

Ostwald, Wilhelm, 2. IX. 1853—3. IV. 1932, něm. chemik, fysik, filosof a psycholog směru monistického. Zakladatel energetismu (v. t.).

Díla: Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft (1909), Große Männer (1909), Moderne Naturphilosophie (5. v. 1923), Der energetische Imperativ (1912), Philosophie der Werte (1913).

Lit.: Paul G ü n t h e r, W. O. (1932).

Osud (l. *fatum*, n. *Schicksal*, f. *destin*, a. *fate*, *destiny*), nadosobní moc, člověku nepochopitelná, které vše nutně podléhá a kterou se člověk musí dáti vésti. Antická filosofie (stoikové) mnoho dala na o. V nové době oživil toto učení Spinoza. Srv. fatalismus.

Lit.: K. K ö n i g, Das Schicksal (1925).

Osuský, Samuel Štefan, * 7. VI. 1888, slovenský filosof, lit. historik a ev. bohoslovec. Sp.: Vojna a náboženstvo (1916), Dějiny náboženstva (2. v. 1922), Životný smysl ev. slov. mladíka a mladice (1924), Filozofia Štúrovcov (3 sv., 1926—32), Úvod do sociologie (1930).

Osvěta, rozumová vzdělanost, uplatňování rozumu oproti dogmatům, snaha po rozumovém poznání světa, člověka a jeho určení. Viz racionalismus, osvícenství, civilisace, kultura.

Osvícenství, myšlenkové hnutí XVIII. stol., jež popularisovalo vládnoucí tehdy filosofii empirismu a sensualismu, jakož i racionalismus a přírodovědu. Francouzští osvícenci byli v základě skeptičtí posměváčci a jejich cynismus stal se modou. O. postavilo do popředí „člověka“, zbaveného všech závazků ke společnosti, učinilo z negace Voltairovy, Diderotovy a jiných politickou zbraň proti všem odpůrcům. Ve Francii, Anglii i jinde se zakládaly učené společnosti, čtenářské kroužky, filantropická sdružení, zednářské lóže, hlásající humanitní a deistickou ideologii. O. je dobou národního obrození německého i českého; u nás bylo o. (Dobrovský) brzo proniknuto romantikou (Kollár, Palacký), jež dala obsah české a slovenské národní filosofii. Srv. josefinismus.

Lit.: T. G. M a s a r y k, Česká otázka (1895).

Osvojování představ viz apercepce.

Otázka (l. *questio*, n. *Frage*, f., a. *question*) je výrazem žádosti po nějakém vědění, zjištění, vysvětlení. Tázající chce mít jistotu o nějakém soudu, již mu má poskytnouti odpověď. V užším smyslu znamená o. totéž co problém.

Lit.: Josef Klemens K r e i b i g, Beiträge zur Psychologie und Logik der Frage (1914).

Otcové církevní (*patres ecclesiae*) čestný název některých církevních spisovatelů z prvních dob křesťanských, kteří prosluli učeností, svatostí života a čistotou nauky církevní. Jejich názory se staly autoritou ve věcech víry i mravů. Mezi Otce církevní se počítají Klement, Ignác z Antiochie, Polykarp, Justin, Ireneus atd. Srov. učitelé církevní.

Otroctví (n. *Sklaventum*, f. *esclavage*, a. *slavery*), stav závislosti a ztráty osobní svobody. Vzniklo již ve starověku z válek, kdy zajatci byli prodáváni. O. bylo křesťanstvím zrušeno, ale v mírnější formě se udrželo až do nejnovější doby.

Otto, Rudolf, * 25. IX. 1869), něm. prot. filosof nábož., ovlivněný Friesem, snaží se o vědecké zdůvodnění náboženství. Sp.: *Leben und Wirken Jesu* (1902); *Naturalistische u. religiöse Weltansicht* (1904), *Kantisch-Fries'sche Religionsphilosophie* (1909), *Goethe u. Darwin* (1909), *Aufsätze, das Numinose betreffend* (1923), *West-östliche Mystik* (1926), *Sünde u. Urschuld* (1922), *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen* (hl. dílo, 1917, 21.—22. v. 1932).

Lit.: Th. Siegfried, *Grundfragen der Theologie bei Rudolf Otto* (1931).

Otupení (n. *Abstumpfung*), jako úbytek či nedostatek „ostrosti“ smyslové (viz) způsobeno bývá jednak nemírným využitkováním návyku, jednak starobním poklesem zdatnosti a chorobnými změnami organickými, také však nedostatečným cvikem a bezzájmovým zneužíváním. Chorobným stává se o. tehdy, když škodí celkovému životu anebo souvisí s nedostatečnou součinností jednotlivých jeho součástí smyslových (anestésie) či povahových (mravních). Srov. *moral insanity*.

Ovulisté, stoupenci učení, že všechno vzniklo z vajíčka (ovulum).

Owen, Robert, 14. V. 1771—17. XI. 1858, anglický filosof a sociolog; hlásal komunismus. Sp.: *A new view of society, or essays on the principle of the formation of the human character and the application of the principle to practice* (1812—1813), *Social system* (1826—1837).

Lit.: Sargent, R. O. and his social philosophy (1886); Podmore, Robert O. (2 sv., 2. vyd. 1924); Helene Simon, Robert O. (2. v. 1925); G. D. H. Cole, *Life of R. O.* (1930).

Oxfordské hnutí jest název snah některých vynikajících mužů anglických v 19. stol., kteří toužili po prohloubení nábožen. života. V čele stál John H. Newman (v. t.), Edward B. Pusey (1800—1882) a Henry Manning (1808—1892). Newman a Manning přestoupili ke katolicismu.

P

Pacifismus, mírové hnutí, jehož cílem je pokojné soužití všech národů na podkladě odzbrojení, a jež by zaručilo světový mír a vedlo k bratrství národů vytvořením mezistátní organizace, znemožňující války, odstraňující jejich příčiny a řešící spory. **Náboženský p.** buduje na Kristově přikázání míru a lásky, **socialistický p.** bojuje proti militarismu, **vědecký p.** buduje mír na základě reformy mezinárodního práva, **hospodářský p.** touží po obrodě světového hospodářství a organizaci mezinárodních vztahů.

Lit.: Alfred H. Fried, *Handbuch der Friedensbewegung* (2 sv., 2. v. 1911 až 1913); Friedr. W. Foerster, *Weltpolitik und Weltgewissen* (1919); M. Scheler, *Die Idee des Friedens und des Pazifismus* (1931); L. Groß, *Pazifismus und Imperialismus* (1931).

Pačitek (n. *Nachempfindung*, f. *sensation consécutive*, a. *after-sensation*), následné působení nějakého živého pocitu, pocit navazující na určitý dojem. Srov. paobrazy.

Padoucnice v. epilepsie.

Pagano, Mario, 1748—1799, it. právní filosof, rozvíjel reformní názory Beccariovy. Sp.: *Ragionamenti estetici* (1799), *Principii del codice penale* (1806), *Logica dei probabili* (1806), *Considerazioni sul processo criminale* (1808).

Paine, Thomas, 29. I. 1737—8. VI. 1809, anglo-amer. spisovatel a filosof, stoupenec puritánské etiky Franklinovy, obhájce ideí franc. revoluce. Sp.: *Common sense* (1776), *The rights of man* (2 sv., 1791 až 1792), *The age of reason* (3 sv., 1794—1807).

Lit.: E. Sedgwick, T. P. (1900); M. A. Best, T. P., prophet and martyr of democracy (1927).

Pajk, Janko, 1837—7. XI. 1899, slovinský filosof, ovlivněný hlavně Paulsenem a Riehlem. Sp.: *Principien der Newtonschen Forschungsmethode* (1880), *Grundsätze der wissenschaftl. Forschung* (1882), *Zum Propädeutikunterrichte* (1886), *Zur Theorie der menschlichen Nachahmungen* (1887), *Platons Metaphysik im Grundriss* (1888), *Sallust als Ethiker* (1896), *Praktische Philosophie* (1899).

Palacký, František, 14. VI. 1798—26. V. 1876, vynikající čes. historik, politik a národní buditel, pracoval též v estetice. Jeho estetické úvahy vyšly jako 3. sv. Spisů drobných 1901. Na P-ého pojetí filosofie dějin a polit. program měl největší vliv Hegel.

Lit.: T. G. Masaryk, Palackého idea nár. českého (1912); J. Pekař, F. P. (1912); J. Heidler, O vlivu hegelismu na filosofii dějin a na polit. program F. P-ého (Čes. časop. historický 1911); J. Fischer, Myšlenky a dílo F. P-ého (1926—27).

Palágyi, Menyhért, 26. XII. 1859—14. VII. 1924, maďarský filosof, hlásá logicko-noëticky fundovaný monismus. Sp.: *Kant u. Bolzano* (1902), *Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik* (1902), *Die Logik auf dem Scheidewege* (1903), *Az ismerettan alapvetése* (Základy teorie poznání, 1904), *Naturphilos. Vorlesungen über die Grundprobleme der Bewegung und des Lebens* (1907), *Theorie der Phantasie* (1908), *Die Relativitätstheorie in der mod. Physik* (1914).

Palingenese (n. *Palingenese*, f. *palingenèse*, a. *palingenesis*), znovuzrození, obnova všech věcí, jak ji hlásali pythagorovci, Heraklit a stoikové.

Palinthesa totéž co *synthesa* (v. t.).

Palmieri, Dom., 1829—1909, italský novoscholastik, učil dynamismu v přírodní filosofii. Hl. sp.: *Institutiones philosophiae* (3 sv., 1874—76, *De Deo creante et elevante* (1878, 2. v. 1910), *De matrimonio christiano* (1880, 2. v. 1897).

Palmograf (n. *Palmograph*, f. *palmographe*, a. *palmograph*), přístroj, kterým se měří únava při přímočarých pohybech rukou. Zkoušený má zasáhnouti otvor, před kterým je pružný prstenec, spojený se zařízením, označujícím omyly.

Pamět (n. *Gedächtnis*, f. *mémoire*, a. *memory*) všeobecně označuje duševní vlastnost a mohutnost zachovati i znovu zjevíti prožitá duševní

jevy (představy, pocity a snahy), které se objevují ve vědomí v různých stupních obměn. Co do obsahu je tu třeba rozlišovati (Meumann) a) postřehnutí, b) zapamatování na základě jednoduchého sdružení a c) na základě přemýšlení. Časově jeví se paměť jako bezprostřední, přechodné a trvalé utkvění duševních jevů, obsahově pak jako paměť smyslová, prostorová, časová, předmětná a dějová. **P.** můžeme tedy dělit z různých hledisk: co do obsahu rozeznáváme **p.** podle smyslů (vizuální, auditivní), **p.** pro myšlenkové vztahy, **p.** citovou, **p.** motorickou (pro pohyby); formálně rozlišujeme paměť o s á h l o u, jež uchovává množství zapamatovaných obsahů, v ě r n o u, jež dovede vybaviti zapamatovaný obsah co nejpřesněji, t r v a l o u, jež podržuje obsahy hodně dlouho, p o h o t o v o u, když si je dovede kdykoli rychle vybaviti. Dříve bylo obvyklé rozdělení na **p.** m e c h a n i c k o u, při níž se obsahy vybavují čistě podle asociačních zákonů, dále na s o u d n o u, při níž se pamatují obsahy podle jejich vnitřní souvislosti, a m n e m o n i c k o u, kde se pamatování opírá o nějakou vnější známku. Pravidla, kterými je **p.** řízena, jsou: způsob osvojení si, závislý na mohutnosti nabytí (mohutnější se pamatuje snáze), způsob podnětu (národné se pamatuje lépe než bezesmyslné), způsob podání, viděním, slyšením, pohybem (**p.** visuální, akustická, motorická). Motoricko-visuální je pamatováno snáze než pouze slyšené. Pamatování napomáhá do jisté míry opakování, rytmus jeho, nitrná součinnost přemýšlení, doba denní (večer), věk (20—25 let), pocity zdůraznění. Schopnost častějšího opakování má více vliv na pozornost než na paměť samu. Na čilost pamatování má také určitý vliv nálada a některé potraviny (alkohol, káva, čaj). Pamatování trpí únavou a jejím součinitelem zapomínáním, které se děje obdobně, po jednom dnu méně než po osmi hodinách. Domněnky o podstatě paměti jsou biologické, fyziologické a psychologické. Zkoumání paměti se děje se zřetelem na: a) opakování výpovědi, b) rozpoznání mezi podobným, c) srovnání, d) podrobné opakování (doslovného). Způsoby zapamatování jsou: a) nazpaměť učené se podá jen jednou a počítá se, kolik bylo osvojeno, b) podává se několikrát, až je naučeno, a stanoví se pak počet opakování, c) opakuje se v přestávkách a měří se, kolik bylo pokaždé z dalších opakování uspořeno, d) pomáhá se při naučení a hodnotí se, kolikrát muselo býti pomůženo, e) podají se družiny (dvojice) slov, pomáhá se pak jedním z nich.

Lit.: O. C h l u p, Paměť (1919); David K a y, The science of memory (1902); G. E i i a s M ü l l e r, Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und des Vorstellungsverlaufes (3 sv., 1911—24), S e m o n, Die Mneme (5. v. 1920); F. S p e c h t, Das Gedächtnis und die Gedächtniskunst (1920); Ernst M e u m a n n, Ökonomie u. Technik des Gedächtnisses (5. v. 1920); M. O f f n e r, Das Gedächtnis (4. v. 1924); Th. R i b o t, Les maladies de la mémoire (1881, přel. do č.); E. R i g n a n o, Das Gedächtnis als Grundlage des Lebendigen (1931).

Pamětní typ, na němž se zakládá fyziologická paměť, označuje způsob zapamatování si, který je pro jednotlivce charakteristický a trvalý. Nejrozšířenější **p. t.** je typ v i s u á l n í, kdy si nejlépe pama-

tujeme to, co jsme viděli; dobrá paměť pro sluchové vjemy vyznačuje lidi typu *auditivního*; lidé typu *motorického* si lehce pamatují to, co je provázeno nějakým pohybem.

Panaitios z Rhodu, 185—110 př. Kr., stoik, jehož vliv byl mocný, zvláště v Římě; některé stoické názory však, jako na př. učení o ekpyrosi a nesmrtelnosti duše, odmítal.

Lit.: Basile N. Tatakis, Panétius de Rhode (1931).

Panaugie, všeobecné osvětlení; Komenský tak nazval 2. díl své soustavy pansofické (v. t.).

Panegersie (z řec.), všeobecné probuzení; titul 1. dílu Komenského Pansofie.

Panentheismus (n. *Panentheismus*, f. *panenthéisme*, a. *panentheism*), názor, který hlásá, že svět je v Bohu, Bůh jej proniká, svět je v Bohu jako nejvyšší jednotě obsažen rozmanitostí jedinců, skrze něž Bůh působí; Bůh není tedy od světa oddělen jako v theismu (v. t.). Tento názor, který hlásal už Malebranche, vybudoval ve filos. soustavu Karl Christian Friedrich Krause; k p-u se hlásili též Fechner, Wundt, Ulrici a j.

Panestetismus, učení, že všechny svět a život se dá odvoditi z pojmové kategorie krásna, a že všechno lze vyložití principem krásna. P. se objevil v 19. stol. ve Francii a v Německu.

Paneudaimonie, myšlenka všeobecného štěstí.

Pangense, v Darwinově učení o dědičnosti domněnka, že ze všech tělesných buněk se oddělují malé částičky (*gemmulae*), které se ukládají do rozplodzovacích buněk a určují vlastnosti potomstva. De Vries nazývá tyto nositele dědičných vlastností, jež soustředil do buněčného jádra, pangeny a nauku o tom, že plasma se skládá z pangenu, jmenuje intracelulární pangenesí.

Lit.: De Vries: Intrazelluläre Pangenesis (1889).

Pankalismus, označení Baldwinova filos. směru, podle něhož lze svět pochopiti estetickou intuicí, jež nám jej předvádí jako jednotu krásy.

Panlogismus sluje filosofie Heglova, v níž splývají logika s metafysikou; podstata jsoucna, absolutno, jsoucno skutečné se hledá v rozumu, v ideji, ve vývoji logické ideje.

Pannuthesie, u J. A. Komenského návod k tomu, jak uvést praktické jednání lidí v soulad s pansofií (v. t.).

Panorthosie, všeobecná náprava věcí podle J. A. Komenského pansofie.

Panpaedie, všeobecná výchovná soustava podle J. A. Komenského pansofie.

Panpsychismus (n. *Panpsychismus*, *Allbeseelung*, f. *panpsychisme*, a. *panpsychism*) je názor, který přisuzuje také neživým předmětům duši. Celý vesmír má svůj zvláštní vnitřní život, svou duši světovou. U primitivů se p. vyskytuje ve formě animismu (v. t.), u řeckých přír. filosofů jako hylozoismus (v. t.). Vedle řeckých hylozoistů hlásali

p. Plato, Plotin, G. Bruno, renesanční přír. filosofové, Leibniz, Schelling a Fechner.

Lit.: A. R a u, Der moderne Panpsychismus (1904).

Pansexualismus, theorie Freudova, že všechno lidské jednání je podloženo vědomě, podvědomě i instinktivně základnou sexuální.

Pansofie (n., f. *Pansophie*), vševěda, souladné, encyklopedické vědění. J. A. Komenský hleděl vytvořiti **p-i** křesťanskou.

Panspermie, učení Svante Arrhenia, že zárodky života jsou roztroušeny po celém vesmíru a že se mohou přenášet z jednoho nebeského tělesa na druhé; není tedy třeba pro vznik života na zemi předpokládati prvoplození.

Pansymbiosa (n. *Pansymbiose*, f. *pansymbiose*, a. *pansymbiosis*), životní společenství, které je všeobecné a všestranné u dvou či více jedinců.

Panta rhei, (řec.) „vše plyne“, všecko je v ustavičném toku, pohybu, nic není na světě stálého, neboť všechny věci ve světě jeví stálou měnivost. Věčný pohyb světový obráží se v ohni a proto prapříčinou světa je oheň. **P. r.** bylo základní větou filos. soustavy Herakleitovy (v. t.).

Pantaxie, utřídění všeho poznání v Komenského pansofii.

Pantheismus (n. *Pantheismus*, f. *panthéisme*, a. *pantheism*), filos. nauka, že veškerenstvo je Bůh a Bohem je všechno. Božství je sice příčinou světa, není však věčně od světa odlišeno, nýbrž je s ním substanciálně totožné. Jedna skupina pantheistů vysvětluje vznik světa jako výron, emanaci z božského absolutna — pantheistický *e m a n a t i s m u s*, jiná pokládá božství za prabytost stále se rozvíjející a svět za vývoj božství — pantheistický *e v o l u c i o n i s m u s*, jiná zase slučuje božství a svět v jednotu podobnou jednotě těla a duše — *h y l o z o i s m u s*, *p a n p s y c h i s m u s*. Od monismu se liší **p.** tím, že vychází z ideje božství, a svět či přírodu zbožšťuje, kdežto monismus vychází z přírody a jí přiřítá božské vlastnosti. — **P.** indický, ať už brahmaismus nebo soustavy Vedanta a Joga, je číře monistický. V Řecku byly tři proudy **p-u**: eleatský, který vysvětloval božství jako neměnný, vtomý základ světa a veškeré dění a změnu pokládal za klam; Herakleitos hlásal stálou změnu všeho bytí působenou praohněm, stoikové pak viděli božství ve všechno pronikající prasíle. Největší rozšíření připravili **p-u** novoplatonikové (Ammonios Sakkas, Plotin, Porfyrios, Iamblichos a Proklos). Ve středověku se objevil **p.** ve filosofii židovské a arabské, v křesťanství jej hlásali gnostikové a někteří scholastikové (Jan Scotus Eriugena, Amalrich, David z Dinanta). Také někteří němečtí mystikové byli **p-u** blízko. V nové době hlásali **p.** G. Bruno, Spinoza, Schleiermacher, Schelling, Heglova škola a jiní idealisté. Do širších vrstev lidových se **p.** rozšířil okultismem, theosofií, anthroposofií, Novou myšlenkou, t. zv. Křesťanskou vědou (Christian science), Mazdaznanematd. S filosofického hlediska nemůže **p.** uspokojiti, ježto nevysvětluje podstatný rozdíl mezi konečností, proměnlivostí a závislostí světa a

věčností, neměnností a absolutností božskou, jakož i proto, že neuznává rozdílu mezi duchem a hmotou, čímž mu zůstává naprosto nerozřešen problém zla ve světě. **P.** je vlastně monismus a všechny argumenty proti monismu platí i pro něj.

Lit.: *W e i ß e n b o r n*, Vorlesungen über Pantheismus u. Theismus (1859); *D i l t h e y*, Der entwicklungsgeschichtl. Pantheismus (v Ges. Schr. 2. Bd., 3. v. 1921); *G. van der L e e u w*, Einführung in die Phänomenologie der Religion (1925).

Pantheismus, nauka o vševůli, jiný název pro voluntarismus (v. t.).

Pantofobie, též panfobie, chorobná úzkostlivost ze všech možných malicherných příčin.

Pantomimické (n. *pantomimisch*, f. *pantomimique*, a. *pantomimical*) pohyby jsou všemožné pohyby zvláště rukou, kterými jsou vyjadřovány duševní děje, zvláště u hluchoněmých a u osob živé letory.

Paobrazy (n. *Nachbild*, f. *image consécutive*, a. *after-image*) nazývají se ony zrakové vjemy, které vznikají po delším podráždění, jež vyvolalo určitý pocit. Rozlišují se na pozitivní, které jsou téže světlosti a barvy jako původní viděný předmět, a na negativní, které mívají barvu kontrastní nebo komplementární (doplňkovou). Tak na př. vidáme, když jsme dlouho hleděli do slunce a zavřeme oči, černý kotouč, nebo když jsme se déle dívali na červenou střechu, vidíme při zavřených očích zelenou plochu. Obojí druh **p-ů**, pozitivní a negativní, často v sobě splývá. Wundt sestavil ke zkoumání **p-ů** zvláštní přístroj.

Lit.: *Čestmír S t e h l í k*, O pačticích zrakových po podnětech déle trvajících (Č. M. 1926, 1927).

Papini, Giovanni, * 9. I. 1881, italský spisovatel a filosof. Z atheismu dospěl k horlivému katolictví. Sp.: *Il crepuscolo dei filosofi* (1906), *Uomo finito* (1912, přel. do č.), *Storia di Christo* (1921, přel. do č.), *Sant' Agostino* (1930).

Lit.: *R. F o n d i*, Un costruttore: Giovanni P. (1922); *N. M o s c a r d e l l i*, G. P. (1924); *E. P a l m i e r i*, G. P. (1927).

Paracelsus, Theophrastus Bombastus (vl. Theophrast v. Hohenheim), 10. XI. 1493—24. IX. 1541, renaiss. filosof, theosof a alchymista.

Lit.: *S t r u n z*, Paracelsus (1924); *W. E. P e u k e r t*, Leben, Künste und Meinungen des vielbeschrienen P. (1928); *G u n d o l f*, Paracelsus (2. v. 1928); *F. H a r t m a n n*, Th. P. als Mystiker (3. v. 1930).

Paradox(on) (n. *Paradox*, f. *paradoxe*, a. *paradox*), protimluv, opačné tvrzení nežli zpravidla bychom čekali nebo co obvykle máme za správné.

Paradoxia sexualis, podrážděnost pohlavní u dětí nebo starců.

Paradoxie, rozpor dvou stejně odůvodněných smyslových obsahů.

Parafasie, zaměňování slov nebo písmen při mluvení.

Parafysika, označení pro zjevy fyzikální mediumity. Srv. metafysika, okultismus.

Paragrafie, zaměňování slov nebo písmen při psaní; je to projevy motorické afasie (v. t.).

Parakinese, zvrácené a nepravidelné pohyby osob, jejichž souřadnost (koordinace) ústředí pohybových je chorobná.

Parakusis, chybné slyšení, provázené zněním v uších. Hluboké tóny slyšeny jsou jako vysoké, silné jako slabé a p.

Paralalie, vadné mluvení, kdy hlásky jsou vynechávány, přesunovány a zaměňovány.

Paralelismus psychologický je nauka o poměru duševního k tělesnému, jež na rozdíl od názoru o vzájemném působení duše a těla (v. t.) vylučuje jakékoliv působení duševních sil na tělo a naopak. Duševní a fyzické děje jsou zrovna tak málo v bezprostřední souvislosti, jako dvě rovnoběžné přímky. Podobně jako rovnoběžky se stále doprovázejí, tak každý duševní děj je provázen odpovídajícím procesem v okruhu tělesných dějů, zvláště fyziologickým procesem v mozku. Pojetí této souběžnosti bývá různé: realistické, fenomenalistické nebo pouze ideální. Přes to, že zkušenost ukazuje, že celá řada psychických dějů probíhá souběžně s určitými fyziologickými procesy, můžeme tvrzení o naprosté souběžnosti duševního a tělesného prohlásiti za metafyzickou hypotézu.

Lit.: K. Černocký, Základy a záhady psychol. paralelismu (1920); Rud. Souček, Problém psychofyzický v pojetí Binetově (1921); A. Klein, Die modernen Theorien über das Verhältnis von Leib und Seele (1906); A. Binet, L'âme et le corps (1906); H. Driesch, Leib und Seele (3. v. 1923); E. Bacher, Gehirn und Seele (1911); Th. Fechner, Über die Seelenfrage (3. v. 1928).

Paralexie, porucha, při níž jsou při hlasitém čtení slova vynechávána, zaměňována nebo špatně čtena.

Paralgesie, nepřiměřené citění bolesti; jinak bolestivé pocity stávají se příjemnými.

Paralipomena, vl. to, co bylo ponecháno stranou; užívá se ve smyslu doplňků, dodatků k dřívějším spisům.

Paralogie, to, co je proti rozumu, omyl; *paralogistika*, důkaz klamným závěrem.

Paralogismus (n. *Paralogismus*, f. *paralogisme*, a. *paralogism*), chybný závěr; u Kanta slují p. psychol. důkazy o nesmrtelnosti duše.

Paralyza (n. *Paralyse*, f. *paralysie*, a. *paralysis*) je jako symptom úplné ochrnutí. Jako samostatná choroba je jí míněna paralyza progresivní čili pozvolné a postupné mizení duševních získaných vlastností a projevů. Příčinou je úplný rozklad nervových (mozkových) ústředí.

Paramimie, neschopnost vyjádřiti myšlenky a city vhodnou mimikou a gestikulací; vyskytuje se při některých mozkových chorobách.

Paramnesie (n. *Erinnerungsfälschung*, f. *fausse reconnaissance*), neuvědomělá záměna nových dojmů a představ s minulými, kdy se netoliko zdá, že cosi takového bylo už prožito (srv. děja vu), ale celý nový psychický děj nabývá dojmu minulosti.

Paranoia, duševní choroba, projevující se tím, že nemocný vztahuje věci, jež se ho vůbec netýkají, na sebe, čímž duševně velmi trpí a propadá na konec stihomamu.

Lit.: Bleuler, Affektivität, Suggestibilität, Paranoia (2. v. 1926).

Parapsychologie (n. *Parapsychologie*, f. *parapsychologie*, a. *parapsychology*) v. metapsychologie.

Parciální pocity (n. *Partialempfindungen*, f. *sensations partielles*, a. *partial sensations*), které vzhledem na pocit jako souhrn nazvány by mohly býti počitky, jsou složky každého cítění, tvořícího v okamžiku jednotu „já“.

Parciální variace (n. *Partialvariationen*, f. *variations partielles*, a. *partial variations*) čili částečná různost, bývá zjevná u jednotlivých duševních jevů ve znacích (barvách, zvucích a p.), individuí vlastních.

Parergon, vedlejší dílo; *parerga*, sbírka drobných spisů.

Parese (n. *Parese*, f. *parésie*, a. *paresis*) znamená umdlení a ochablost, neúplné ochrnutí dějů a pochodů duševních.

Paresthesie čili nepřiměřené a odchylné cítění vyskytá se při náhlých vzrušeních a má za následek celou řadu nepravidelností duševního života a chorobného vědomí.

Pareto, Vilfredo, 15. VII. 1848—19. VIII. 1923, it. národohospodář a sociolog; v národním hospodářství stoupenec matematického směru, v sociologii positivist. Sp.: *Cours d'économie politique* (2 sv., 1896—1897), *Les systèmes socialistes* (2 sv., 1902), *L'économie et la sociologie* (1907), *Trattato di sociologia generale* (2 sv., 1916), *Fatti e teorie* (1920), *Compendio di sociologia generale* (1920).

Lit.: G. H. Bousquet, *Grundriß der Soziologie nach V. P.* (1926).

Parker, Francis Wayland, 1831—1902, amer. pedagog, předchůdce Deweyův, průkopník činné školy. Sp.: *Talks on teaching* (15. v. 1896), *How to study geography?* (1904), *Talks on pedagogics*.

Parker, Samuel, 1640—1688, angl. theolog a filosof, ovlivněný Platonem a Aristotelem, potíral ostře mechanisticko-atomistickou fysiku; v účelnosti věcí spatřoval důkaz jsoucnosti boží. Sp.: *Tentamina physico-theologica de Deo* (1669).

Parmenides, * kolem 515 př. Kr., řecký filosof, hlavní představitel t. zv. školy eleatské. Jeho názor, že o tom, zda něco existuje nebo ne, nerozhoduje smyslové poznání, nýbrž myšlení, měl velký vliv na potomní vývoj filosofie. Zlomky jeho spisů vydal Diels (*Fragmente der Vorsokratiker*, I., 4. v. 1922). Srov. Eleaté.

Lit.: Karl Reinhardt, *P. und die Gesch. der griech. Philosophie* (1916); Kranz, *Über Aufbau und Bedeutung des parmenidischen Gedichtes* (1916); Kurt Riezler, *Parmenides* (1934).

Parodi, Dominique, 2. V. 1870, franc. filosof, stoupenec kritického idealismu, v němž slučuje kantovství s Bergsonovým intuicionismem. Sp.: *Le problème moral et la pensée contemporaine* (1909), *Traditionalisme et démocratie* (1909), *La philosophie contemporaine en France* (1918), *Les bases psychologiques de la morale* (1928), *Du positivisme à l'idéalisme* (2 sv., 1930).

Parole intérieure (n. *innere Rede*, f. *langage intérieur*, a. *inner speech*), současné šeptání slov slyšených, viděných a myšlených.

Lit.: Saint-Paul, *Le langage intérieur et les paraphrasies* (1904).

Parosmie, porucha čichu, při níž se některé nebo všechny zápachy zdají změněné.

Paroxysmus (n. *Paroxysmus*, f. *paroxysme*, a. *paroxysm*) a) vystupňování choroby, probíhající v záchvatech; b) křeč při hysterii a j. nervových chorobách.

Parsismus, učení Zarathustrovo, jaké vyznávají Parsové. Hlavním pramenem p-u jest Avesta (v. t.) **P.** uznává nejvyššího Boha, v němž se soustřeďuje všechna moc a nádhera; je stvořitelem, vládcem a udržovatelem světa, strážcem světového řádu. Obklopuje jej 6 nejvyšších světců, s nimiž jako nejsvětější duch tvoří posvátnou sedmičku.

Lit.: M o d i, Religious ceremonies and customs of the Parsees (1922); E. B e n e n i s t e, The Persian Religion (1929); W. S c h u l t z, Iran und Zarathustra (1934).

Participace, účast, úděl.

Partikularismus, snaha, aby část (pars) pronikla na úkor celku; v politickém smyslu se jím rozumí úsilí jednotlivých členů spolkového státu, dosáhnouti co největší samostatnosti, nebo také posuzování státněpolitických úkolů se zájmového hlediska určité územní oblasti.

Parusie, přítomnost, u Platona přítomnost idejí v jejich zjevech; v křesť. teologii příchod Krista při posledním soudu.

Pascal, Blaise, 19. VI. 1623—19. VIII. 1662, franc. matematik, filosof a mystik. Jeho vzácné myšlenky o náboženství (*Pensées*) chtěly býti obranou křesť. nábož., ale zůstaly nedokončeny. Jeho filosofii nejvíce charakterisuje nábož. cit a velká láska k Bohu. Vliv jeho byl značný. Fil. sp.: *Pensées sur la religion* (1670, přel. do češt.), *Lettres à un Provincial* (1657).

Lit.: T. G. M a s a r y k, Blaise Pascal, jeho život a filosofie (1883); A. U h l í ř, Nástin filosofie Pascalovy (Č. M. 1910); V. G i r a u d, P., l'homme, l'oeuvre, l'influence (1898); E. B o u t r o u x, Pascal (1900); S t r o w s k i, P. et son temps (3 sv., 1907—1908); B r u n s c h v i c q, Le génie de P. (1924); K. B o r n h a u s e n, Pascal (1920); L e f e b v r e, P., l'homme, l'oeuvre, l'influence (1925).

Pasigrafie, značkové písmo, jež se neváže na jazykovou formu, nýbrž chce myšlenkové obsahy všech řečí vyjádřiti všeobecně platnými znaky; z části je uskutečněna v soustavě arabských číslic a v notovém písmu.

Lit.: K a r l H a a g, Die Loslösung des Denkens von der Sprache durch Begriffsschrift (1930).

Pasivní (n. *passiv*, f. *passif*, a. *passive*), trpný, nečinný; opak aktivní. **Pasivismus** nechává dění volný průchod, nechce do něho nijak zasahovati. Opak: aktivismus.

Lit.: R. G o l d s c h e i d, Grundlinien zu einer Kritik der Willenskraft (1905).

Passio (l., = utrpení), vášeň, náklonnost, milovnictví.

Pathografie (P. J. Möbius) vyšetřuje vliv chorob, zejména duševních, na vývoj a tvorbu vynikajících jedinců.

Lit.: C. L o m b r o s o, Genio e follia (1864 a č.); P. J. M ö b i u s, Ausgew. Werke (8 sv., 1.-3. v. 1903—1922); W i l h. L a n g e - E i c h b a u m, Genie, Irrsinn u. Ruhm (1928);

Pathologie, nauka o chorobách; **p a t h o l o g i c k ý**, (n. *pathologisch*, f. *pathologique*, a. *pathological*), chorobný, s chorobou související

Pathopsychologie (Specht) je nauka o zvláštnostech chorobných jevů duševních se zřetelem na pravidelné jevy psychické; též synonymum pro psychopathologii (v. t.).

Pathos, zážitek, vzrušení, duševní stav přijímání a odevzdání se. Antika rozlišovala ethos (v. t.) jako charakter mravního člověka, projevující se v jeho činném jednání, od p-u, pasivního to uchvácení jistými ideami a náladami.

Patočka, Jan, * 1906, český filosof, spolured. České mysli. Sp.: Die tschechische Philosophie seit 1918 (v Prager Rundschau 1932).

Patriotismus v. vlastenectví.

Patristika (n. *Patristik*, f. *patristique*, a. *patristic learning*), filosofie sv. Otců od 2. do 8. stol., jež byla rázu hodně theologického a budovala hlavně na filosofii platonské a novoplatonismu. Šlo tu v prvé řadě o obranu křesťanské nauky a její vnitřní rozvoj (na př. Justin, Athenagoras, Tatian a j.); v době gnosticizmu (v. t.) hájili čistou nauku křesťanskou Irenaeus, Hippolyt, Tertullian. Ve škole alexandrijské a antiochenské využili nauk platonských, stoických a Filonových k theolog. spekulaci Pantaenus, Klemens z Alexandrie a Origenes; o filos. zdůvodnění dogmat se pokoušel Řehoř Nyseský v duchu Origenově. Christologické boje ve 4. stol. přispěly k vytvoření theolog. terminologie. Východní církevní otcové (Synesius, Nemesius, zvl. však Dionysios Pseudo-Areopagita) prizpůsobovali novoplatonismus křesťanskému učení. Největším ze sv. Otců byl sv. Augustin (v. t.).

Lit.: Cl. B a e u m k e r, Die Geschichte der patristischen u. der christlichen Philosophie des Mittelalters (3. v. 1923); M. G r a b m a n n, Die Philosophie des Mittelalters (1921); Die Gesch. d. kathol. Theologie (1935); E. G i l s o n, La philosophie au moyen âge (1922); O. B a r d e n h e w e r, Patrologie (3. v. 1910); G. R a u s c h e n, Grundriß der Patrologie (10.—11. v. 1931).

Patrizzi, Francesco, 1529—1597, ital. filosof doby renaissanční.

Patrologie v. patristika.

Patronymie, označování původu dítěte podle otce.

Pauler, Akos, * 9. IV. 1876, maďarský filosof, obírá se hlavně logikou a metafysikou na aristotelsko-leibnizovském podkladě. Sp.: Grundlagen der Philosophie (1925), Logik (1929), Aristoteles (I., 1933), Úvod do filosofie (maď., 3. v. 1933).

Paulhan, Frédéric, 1856—1931, franc. psycholog, pracoval úspěšně v charakterologii; stoupenec asociační psychologie: duch je synthetická činnost jako funkce ústřední nervové soustavy, vůle je spojení představy s tendencí k jednání. Sp.: L'activité mentale et les éléments de l'esprit (1889), Les caractères (1893), Psychologie de l'invention (1900), La volonté (1902), Le mensonge dans l'art (1907), La morale de l'ironie (1909), La logique de la contradiction (1911), Les transformations sociales des sentiments (1920).

Paulsen, Friedrich, 16. VII. 1846—14. VIII. 1908, něm. filos. a pedagog, hlásající idealistický monismus, voluntarismus a perfekcionismus. Svět považuje za duchovní všeživot, v němž se uplatňuje vůle, uskutečňující ideje. Sp.: Einleitung in die Philosophie (1892, 42. vyd.

1929), System der Ethik (1889, 12. v. 1921), Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten (3. v., 2 sv. 1919—1921), Immanuel Kant (1898, 7. v. 1924), Philosophia militans (1901), Pädagogik (1912), Gesammelte pädagogische Abhandlungen (1912).

Lit.: Tocco, La filosofia di F. P. (1897); B. Schulte-Hubbert, Die Philosophie Friedr. P-s (1914); Speck, Paulsen (1926).

Pauly, Jan, * 24. VI. 1869, čes. theolog a sociolog; vedle spisů z oboru církevního práva a pastorálky napsal Populární úvod do sociální otázky, Brána štěstí života, Pastorální medicína.

Pauperismus, v sociol. označení pro chudobu širokých vrstev, jež musejí úporně bojovati o nejnútnejší obživu; bývá způsoben špatnou úrodou, válkami, hospodářskými krisemi.

Pawlicki, Stefan, 4. IX. 1839—1928. IV. 1916, polský novoschol. filosof a historik filosofie. Hl. sp.: Mózg i dusza (1873, přel. do čest.); Spinoza i dzisiejszy monizm (1912), Historija filozofje greckiej (1903), Żywot i dzieła E. Renana (1896, 2. v. 1905).

Lit.: T. Misicki, S. P. (1920).

Payot, Jules, * 1859, franc. pedagog a filosof. Sp.: L'éducation de la volonté (1894, přel. do č.), Cours de morale (1904).

Pazmány, Peter, 4. X. 1570—19. III. 1637, kardinál, maďarský theolog, politik a filosof, zakladatel university v Trnavě (1635). Jeho sp. vyšly v l. 1894—1905 ve 13 sv.

Pearson, Charles, * 1857, angl. filosof, evolucionistický pozitivista; úkol vědy spatřuje v popisu zákonitých vztahů. Sp.: Ethic of freethought (1888), The chances of death and other studies of evolution (1896), Grammar of science (1892), Nature and mature (1910).

Peckham, John, 1220—1292, františkán, scholast. filosof, zastupoval augustinický směr. Napsal řadu filosofických, theologických a matematicko-fysikálních spisů, z nichž jmenujeme: Postilla, Perspectiva communis, De sphaera, Theorica planetarum, 3 Tractatus de paupertate, De anima, Scriptum super ethicam, Quaestio disputata de humanae cognitionis ratione.

Lit.: A. Callebaut, Jean P., O. F. M. et l' Augustinisme (1925). D. E. Sharp, Franc. philosophy at Oxford (1930).

Pedagogická psychologie, odvětví užité psychologie, jež se snaží užití výsledků psychologického badání pro praktickou výchovu a zabývá se proto všemi duševními jevy, jež mají význam pro výchovu.

Lit.: E. Meumann, Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik (3 sv., 2. v. 1911—1914); Fritz Giese, Pädagogische Psychologie (1922); E. L. Thorndike, Educational psychology (1913—1914, přel. do č.); A. M. Jordan, Educational psychology (1928); Tumliř, Pädagogische Psychologie (1930); Ruttmann, Die Methoden der pädag. Psychologie (1930).

Pedagogika (n. *Pädagogik*, f. *pédagogie*, a. *pedagogics*), věda o pedagogii, výchově mládeže, filosofie výchovy. **P.** jest soustavný souhrn pozorování, zkušeností, teorií, záhad i domněnek o lidské výchově v nejširším slova smyslu. Jedná se v ní o podstatě, cíli, potřebě, metodách a prostředcích výchovy, zvláště výchovy mládeže. Výchovný

čín záleží v uvědoměném působení dospělého člověka na mládež se snahou vychovati z ní opravdové lidi. V první řadě jde tedy v **p**-e o cíl v ý c h o v y; vychovatel musí vědět, kam má vésti mládež a jaké hodnoty v ní rozvíjet. Všecky výchovné otázky dotýkají se ve svých posledních důsledcích světového a životního názoru. Není prostě jediné pedagogické záhady, jež by nesouvisela s filosofií; základem výchovy jest pevný filosof. předpoklad, neboť podstatou výchovných snah jest vnitřní rozvoj duševních sil podle norem shodných se zákonem mravním. Vůle musí rozvíjet všechny své energie, směřující ke zlepšení a zušlechtění člověka. — V druhé řadě je nutná z n a l o s t lidí a zvláště m l á d e ž e. Výchovou chceme působiti na mládež, proto nutno znáti co nejlépe její povahu, životní zájmy, vlohy tělesné i duševní, prostředí, v němž vyrostla, žije a pod. S tím souvisí i n a u k a o v y c h o v a t e l í c h samých, jejich vlastnostech, odborném vzdělání jejich atd. P e d a g o g i c k á m e t o d o l o g i e zkoumá formy výchovného působení, prostředky výchovné, jako jsou zvyky, poučení, tresty, odměny, příklady, pochvaly, výtky a pod. Důležitá je také t e o r i e v ý c h o v n é h o v y u č o v á n í, nauka o organizaci výchovy a vyučovací správě, dále d ě j i n y v y c h o v a t e l s t v í.

Nejzběžnější pohled na vývoj výchovných idejí nás poučuje, že pedagogika je vlastně filosofií výchovy, jest filos. disciplinou, jež zkoumá člověka a jeho duševní život vzhledem k myšlence výchovy. Ve starém Řecku byl kladen na výchovu mládeže velký důraz již v době homerské. Výchovné názory Pythagorovy, Sokratovy, Platonovy a Aristotelovy vplynuly z jejich filosofických soustav. V učení a osobě Ježíše Krista byl stanoven nejvyšší a nejkrásnější cíl výchovy: připodobnění Bohu, člověk má být dítětem božím. Křesťanská výchova středověká byla součástí středověké scholastiky; křesťanské školy klášterní, biskupské i dvorní daly základ celé dnešní kultuře. V době renaissance a humanismu aplikovaly se tehdejší filosofické názory i na výchovu. Jan Amos Komenský, opíraje se o anglický empirismus, počal budovati **p**-u na podkladě spíše zkušenostním a utvrdil tak t. zv. výchovný realismus. Osvícenství zalíbily se filosofické nauky Lockovy a Rousseauovy a podle toho se zařizovala i výchova. Mohutný vliv v rozvoji **p**-y datuje se od doby Pestalozziho a novohumanistů, kteří kladli důraz na výchovu srdce. Z realismu pedag. vplynul v 19. stol. čirě empirický směr **p**-y, který kladl za základ výchovy vědy přírodní a teorii evoluční. Pedagogika se stala užitou psychologií. Herbart se pokusil o úplnou soustavu pedagogiky na podkladě psychologie a etiky; O. Willmann vyšel z Herbarta, ale zdůraznil lépe duchovně-mravní hodnoty ve výchově. Romantické odmítli strohý empirismus pedagogiky a vypěstovali t. zv. idealistický směr v pedagogice. V současné době zápolí mezi sebou jednotlivé směry pedagogické. Snaží-li se novodobá nauka pedagogická o vybudování samostatné vědy výchovné, odlišené od jiných věd, tu nutno snahu takovou schvalovati, neboť specialisováním zdokonaluje se i **p**. Ale jest jasno, že nelze založiti

pedagogiku na pouhé psychologii, na pouhých experimentech, že **p.** není totéž co didaktika nebo metodika jednotlivých předmětů, nýbrž že nejvyšší a základní úkol pedagogiky záleží ve výkladu cíle výchovy a zhodnocení výchovných ideálů. Pedagogice musejí ještě pomáhati vedle psychologie také anthropologie, biologie, kulturní historie a pod., ale těmito vědami není nikterak vyčerpán úkol vědy výchovné.

V dnešní pedagogice způsobuje mnoho chyb jednostranné zdůrazňování určité stránky výchovy; tato stránka postaví se do popředí a s jejího jednostranného hlediska se všecko řeší a hodnotí, jako by neexistovaly jiné stejně důležité stránky. Vyumělkovanou jednotlivostí chce se nahraditi velká synthesisa, soulad veškeré výchovy. Tak se mluví nyní o **p-e i n d i v i d u á l n í**, **p-e s o c i á l n í**, **p-e m o r á l n í**, **t v o ř i v é** atd., což vše ukazuje na jednostrannost a základní omyl v pojetí výchovy. Přepjaté p o k u s n i c t v í školní učinilo málem z **p-y t e c h n o l o g i i** výchovy či výchovnou techniku; praktická didaktika a metodika předmětů chtěly by leckde nahraditi vlastní vědu o výchově.

Lit.: Ot. K á d n e r, Dějiny pedagogiky (5 sv., 1909—1923); Základy obecné pedagogiky (3 sv., 1925—1926); Ot. C h l u p, Pedagogika (1933); Wilh. R e i n, Enzyklopäd. Handbuch der Pädagogik (10 sv., 2. v. 1902—1910); Lexikon der Pädagogik, hrsg. v. R o l o f f (5 sv., 1913—1917); Herm. N o h l u. L. P a l l a t, Handbuch der Pädagogik (5 sv., 1928—1935); H e h l m a n n, Pädag. Wörterbuch (1931); Paul N a t o r p, Philosophie u. Pädagogik (2. v. 1923); týž, Sozialpädagogik (6. v. 1925); Otto W i l l m a n n, Didaktik als Bildungslehre (5. v. 1923); Th. L i t t, Möglichkeiten u. Grenzen der Pädagogik (1926); Ernst O t t o, Allgem. Erziehungslehre (1928); Paul B a r t h, Die Geschichte der Erziehung in soziologischer u. geistesgeschichtlicher Beleuchtung (6. v. 1925); K r i e c k, Bildungssysteme der Kulturvölker (1927).

Pedanterie, puntičkářství, lpění na malichernostech; za renaissance nazývali laičtí spisovatelé theologii **p-i**.

Pederastie, chorobná a smyslná láska mužů k hochům, potom vůbec homosexualita mezi muži.

Lit.: Erich M e y e r, Vom paidon eros der Antike bis zur Homosexualität der Gegenwart (Zschr. f. Sexualwissenschaft, XVI, 1929—1930).

Pedognosie, znalost duševního života dětského, vyplývající hlavně z bedlivého pozorování dětí.

Pedologie (n. *Pädologie*, f. *pédologie*, a. *paidology*), nauka o dítěti, studuje dětství po všech stránkách a je to tedy širší pojem nežli pedopsychologie (v. t.).

Pedometrie je odvětví novější pedopsychologie, zabývající se měřením a vážením dětí, vyšetřováním jejich fysických zdatností a výkonů. **P.** vychází z paralelnosti tělesné a duševní zdatnosti.

Lit.: J. M a t i e g k a, Somatologie školní mládeže (1927).

Pedopathologie je nauka o tělesných a duševních vadách dětských.

Lit.: A. H e v e r o c h, Odchytky duševní u mládeže školní (1903); Ot. C h l u p, Mravní nemoci dětství (1908) a Výzkum duševních projevů u dětí méně schopných (1925); Jos. Z e m a n, Pedopathologický slovníček (1933); L. S t r ü m p e l l, Die pädagogische Pathologie (4. v. 1910); E. B e n j a m i n, Grundlagen u. Entwicklungsgeschichte der kindlichen Neurose (1930); L. B o p p, Allg. Heilpädagogik (1930).

Pedopsychologie (n. *Pädopsychologie*, f. *pédopsychologie*, a. *paidopsychology*), psychologie dětství, zabývá se vývojem a projevy dětské duše, jako řeči, pozornosti, zájmů, paměti, apercepce a pojmotvornosti. Její čelní pracovníci byli a jsou: Preyer, Kussmaul, Ament, Baldwin, Meumann, Groos, Dyroff, Gaupp, Claparède, Binet, St. Hall, u nás Čáda a Bláha.

Lit.: Rud. Neuhöfer, Úvod do psychologie dítěte (1903); Fr. Čáda, Rozpravy z psychologie dítěte a žáka (1918); J. V. Klíma, Výchova dítěte (1934); C. Stejskal, Dětská inteligence (I., 1934); J. G. Compayré, L'éducation morale et intellectuelle de l'enfant (1893 a č., přel. do č.); J. Sully, Studies of childhood (1895, přel. do č.), A. Dyroff, Über das Seelenleben des Kindes (1904, 2. v. 1911); W. Ament, Die Seele des Kindes (1906, 16. v. 1925); J. M. Baldwin, Mental development in the child and the race (3. v. 1906); A. Binet, Les idées modernes sur les enfants (1909); Preyer, Die Seele des Kindes (8. v. 1912); Waddele, An introduction to child psychology (1919); R. Gaupp, Psychologie des Kindes (4. v. 1918); Karl Bühler, Die geistige Entwicklung des Kindes (1918, 6. v. 1930); Karl Groos, Das Seelenleben des Kindes (5. v. 1921); E. Claparède, Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale (9. v. 1922, přel. do č.); W. Stern, Psychologie der frühen Kindeit bis zum sechsten Lebensjahre (4. v. 1927).

Pedosociologie, též pedagogická sociologie, je nauka, zkoumající sociální složky dětského vývoje, zejména vliv rodinného prostředí a společenských organizací na duševní a mravní růst dítěte.

Lit.: I. A. Bláha, Sociologie dětství (2. v. 1930); Ch. C. Peters, Foundations of educational sociology (1924).

Pedotechnika je odvětví psychotechniky, jež pokusy, statistikou a vyšetřováním příznivých i nepříznivých okolností stanoví podmětne a předmětne poměry, podmínky a prostředky psychické výkonnosti mládeže.

Peirce, Charles Sander, 10. IX. 1839—14. IV. 1914, americký filosof, uvedl do filosofie pragmatismus (v. t.) článkem How to make our ideas clear. Napsal Studies in logic (1883).

Pekař, Josef, * 12. IV. 1870, čes. historik; z jeho četných prací mají význam pro fil. dějin Masarykova česká filosofie (1912) a Smysl českých dějin (1929).

Lit.: Kamil Krofta, J. P. (1930).

Peklo (n. *Hölle*, f. *enfer*, a. *hell*) jest podle křesť. víry místo, v němž ti, kdož zemřeli v těžkém hříchu, budou věčně potrestáni.

Pelagianismus (n. *Pelagianismus*, f. *pélagianisme*, a. *pelagianism*), theologický směr v 5. stol., nazvaný podle angl. mnicha Pelagia, jenž potíral učení o dědičném hříchu a hlásal naprostou svobodu vůle, že člověk sám si může zajistiti spásu.

Lit.: F. Klaseen, Die innere Entwicklung des Pelagianismus (1882).

Pelikán, Ferd., * 5. VI. 1885, český filosof, novoidealista. Sp.: Entstehung und Entwicklung des Kontigentismus (1915), Problém svobody ve Fichtově filosofii (1918), O intuici (1921), La philosophie de la religion chez T. G. Masaryk (1922), Logika a etika záporu (I., 1923), Logika (1926, s A. Dratvovou), Boj o svobodu čes. filosofie (1927), Fikcionalism novověké filosofie, zvl. u Humea a Kanta (1929), Vláda

demokracie ve filosofii (1929), Portréty filosofů XX. věku (1932), Soudobá filosofie ruská (v díle Současná filosofie u Slovanů, 1932), Aus der philosophischen Diffamationsliteratur (1934). Od r. 1921 vydává čp. Ruch filosofický.

Pelster, Franz Joseph, 9. III. 1880, něm. filosof a theolog, historik středověké scholastiky. Sp.: Kritische Studien zum Leben u. zu den Schriften Alberts d. Gr. (1920), Die Scholastik u. ihre Aufgaben in unserer Zeit (1933), Oxford theology and theologians (1934).

Penzig, Rudolf, 30. I. 1855—20. IV. 1931, něm. filosof a pedagog, hlasatel t. zv. „etické kultury“, usiluje o oproštění školy od církevního vlivu. Sp.: Die ersten Moralunterweisungen der Kinder (1896), Ernste Antworten auf Kinderfragen (1897, 6. v. 1928), Zum Kulturkampf um die Schule (1905), Laienpredigten von neuem Menschentum (1905), Religionsunterricht einst, jetzt und künftig (1916), Lebenskunde (1919), Religionskunde und Lebenskunde in der weltl. Schule (1926), Freimaurerlehrbuch (1919, 2. v. 1926).

Per accidens je opakem „per se“; co není podstatné, esenciální, absolutní — to jest „per accidens“, případné, nahodilé. Srov. akcidens.

Percepce (l. *perceptio*, n. *Wahrnehmung*, f., a. *perception*), psychologicky znamená vnímání vůbec, bez rozlišení smyslového a volního zřetele. Vnímání určitého a určité nazýváno bývá apercepací (v. t.).

Percepcionalismus, učení amer. filosofa E. J. Hamiltona, že všechno myšlení a vědění má původ ve vnímání věci.

Perceptibilita, pochopitelnost, vnímavost. Srv. vnímání.

Per disiunctionem, rozlučivě. V suposici (čili náměstném zastupování slov) rozlučivé vyjadřuje společné slovo nějakou určitou část svého rozsahu, na př. jeden z těchto desíti jest mezi nimi nejstarší.

Per distractionem je nepřímý důkaz, kterým se protivník nutí, aby před řešením otázky, kterou položil sám, napřed odpověděl na jinou otázku. Na př. kněží v chrámě jerus. tázali se Krista: „Z jaké moci ty věci činíš?“ Řekl jim Ježíš: „Táži se i já vás v jedné věci, kterouž povíte-li mi, i já vám odpovím, z jaké moci ty věci činím“ (Mat. 21, 23/24).

Perennita (l. *perennitas*, n. *Dauerhaftigkeit*, f. *pérennité*, a. *perennity*), věčnost, trvalost určitých myšlenek. Odtud philosophia perennis, trvalá filos., věčné zásady filos., jež přetrvávají věky, filosofie věků.

Perfekcionismus (n. *Perfektionismus*, f. *perfectionnisme*, a. *perfectionism*), vidí cíl mravnosti ve zdokonalování člověka. Hlásali jej Leibniz, Kant, Lipps, Paulsen a j.

Perfektibilismus, nauka o zdokonalení lidstva.

Periferie čili obvod má význam ve výkladech o smyslovém vnímání. Nervy zprostředkující čítí bývají jednak rozdělovány na ústřední (mozek a mícha) a obvodové (všechny ostatní), jednak v čítí samém se děje zároveň promítání na obvod. Periferní teorie citu učí, že city a afekty mají fyziologický základ v periferních procesech.

Per impossibile, přijetí něčeho, co se jinak pokládá za nemožné, jenom proto, aby mohl býti proveden určitý důkaz. *Ductio per impossibile, ductio per propositionem contradictoriam, ductio ad absurdum* (v. t.).

Periodicita, pravidelné opakování, určité pořadí, má význam nejen biologický, nýbrž také psychologický. Podle učení Wilh. Fließe opakují se i v lidském životě periodicky jistě jevy, a to v intervalu 23 (u muže) a 28 (u ženy) dní.

Lit.: W. Fließ, *Der Ablauf des Lebens* (1906, 2. v. 1923); K a m m e r e r, *Das Gesetz der Serie* (1919).

Peripatetikové (n. *Peripathetiker*, f. *péripathéticiens*, a. *peripatetics*), stoupenci filosofie aristotelské; jméno pochází ze způsobu vyučování na procházkách (*peripateo* — procházím se). Patří sem Theofrastos, Aristoxenos, Straton, Eudemos z Rhodu, Dikaiarchos, Andronikos z Rhodu, Alexander z Afrodisie.

Peripetie, obrat v osudu, zejména hrdiny dramatu nebo románu.

Perry, Ralph Barton, * 3. VII. 1876, severoamer. filosof, stoupenec „nového realismu“. Sp.: *Moral economy* (1905), *The New realism* (1912), *Philosophy of the recent past* (1926), *General theory of value* (1926), *A defense of philosophy* (1931).

Per se, sám sebou, o sobě, absolutně. *Ens per se* značí substanci v opaku k případku, *per accidens* (v. t.).

Perseverace (n. *Beharrlichkeit*, f. *persévérance*, a. *perseverance*) psychologická znamená nevědomé setrvání psychických pochodů, které jako by svým trváním směřovaly k opětovanému vzniku týchž představ „volně vystupujících“ do popředí vědomého.

Lit.: A c h, K ü h l e u. P a s s a r g e, *Beiträge zur Lehre von der Perseveration* (1926).

Personalismus (n. *Personalismus*, f. *personnalisme*, a. *personalism*), obecně filos. názor, že svět je složen z osobních, t. j. životních, clevědomých jednotek; v užším smyslu (zv. též *personalistika*) učení W. Sterna, založené na protívě osoby a věci, jež proti asociální psychologii hlásá celistvost myšlení.

Lit.: Ch. R e n o u v i e r, *Le Personnalisme* (1902); William S t e r n, *Person und Sache* (3 sv., 1923—1924); Heinr. A d o l p h, *Personalistische Philosophie* (1931).

Personalistika v. *personalismus*.

Perspektivismus značí nauku, že každé poznání skutečnosti jest možné jenom s jistého libovolně zvoleného hlediska (bodu) a proto tedy že neexistuje absolutní pravda. Všecky pojmy a věci dají se pouze dosaditi ve vzájemném vztahu a každé poznání jest jenom relativní, vede k určité perspektivě. **P.** je tedy vlastně zvláštní formou relativismu (v. t.).

Perty, Maximilian, 1804—1884, něm. filosof, zástupce spiritistického mysticismu. Sp.: *Allgemeine Naturgeschichte* (1837—1844), *Anthropologische Vorträge* (1863), *Über das Seelenleben der Tiere* (1865), *Die Natur im Lichte philosophischer Anschauung* (1869),

Blicke in das verborgene Leben der Menschengeister (1872), Die mystischen Erscheinungen der menschlichen Natur (2. v. 1872), Der jetzige Spiritualismus (1877), Die sichtbare und die unsichtbare Welt (1881), Ohne die mystischen Tatsachen keine Psychologie (1883).

Perverse (l. *perversio*, n. *Perversion*, f., a. *perversion*), zvrácenost, zvl. po stránce pohlavního citění.

Pesch, Heinrich, S. J., 17. IX. 1854—1. IV. 1926, něm. sociální filosof a národohospodář, zakladatel křesť. solidarismu (v. t.). Sp.: Soziale Befähigung der Kirche (1891, 3. v. 1911), Liberalismus, Sozialismus u. christl. Gesellschaftsordnung (3 sv., 1899—1901), Lehrbuch der Nationalökonomie (5 sv., 1905—1923, 2.—5. v. 1923—1926), Ethik und Volkswirtschaft (1918), Des wissenschaftl. Sozialismus Irrgang und Ende (1924).

Lit.: W. H a u r a n d, Das nationalökonom. System v. H. P. (1922).

Pesch, Tilmann, S. J., 1. II. 1836—18. X. 1899, německý novoscholastik z řádu Tov. Ježíšova. Sp.: Institutiones philosophiae naturalis (2 sv., 1880), Institutiones logicales (3 sv., 1888—1890), Institutiones psychologicae (3 sv., 1896—1898), Das Weltphänomen (1881), Die großen Welträtsel (2 sv., 1883—1884), Christl. Lebensphilosophie (1895 a č.).

Pesimismus (n. *Pessimismus*, f. *pessimisme*, a. *pessimism*), názor, že tento svět je špatný, ba nejhorší ze všech, takže život nestojí za to, aby se žil. **M e t a f y s i c k ý p.** (Schopenhauer) považuje svět sám o sobě za špatný, **h e d o n i s t i c k ý p.** (E. v. Hartmann, Maupertuis), hodnotí svět podle množství libosti a nelibosti v něm, **n á l a d o v ý p.** se projevuje hlavně jako světobol, **k u l t u r n í p.** považuje každý pokrok v dějinách lidstva za nemožný (Tolstoj, O. Spengler). Opakem jest optimismus.

Bibliogr.: H. S t ä g l i c h, Chronologisch geordnete wissenschaftl. Bibliographie des selbst. Schrifttums zum Thema Pessimismus (1933).

Lit.: E. P f l e i d e r e r, Der moderne Pessimismus (1876); S u l l y, Pessimism (1877); M a x W e n t s c h e r, Über den Pessimismus (1897); E u g e n D ü h r i n g, Wert des Lebens (6. v. 1902); A. V ö g e l e, Der Pessimismus u. das Tragische in Kunst u. Leben (1910); V l. D v o r n i k o v i č, Studie za psihologiju pesimizma (2 sv., 1923—1925); T h. M o l i n a, Das Leiden im Weltplan (2. v. 1930).

Pestalozzi, Johann Heinrich, 12. I. 1746—17. II. 1827, sociální reformátor a pedagog, tvůrce moderní výchovy elementární. Hl. sp.: Lienhard und Gertrud (4 sv., 1781—1787), Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechtes (1797), Wie Gertrud ihre Kinder lehrt (1801, přel. do češt.).

Lit.: Sborník na pamět velkého učitele J. J. Pestalozziho, usp. J. H e n d r i c h (1927); J. A. G r e e n, The educational ideas of P. (1905); H e u b a u m, Joh. Heinr. P. (3. v. 1909); P a u l N a t o r p, P. Sein Leben und seine Ideen (5. v. 1927); D e l e k a t, P., der Mensch, der Philosoph und der Erzieher (2. v. 1928); Z a n d e r, Leben und Erziehung in P-s Institut zu Iferten (1932).

Petersen, Peter, * 26. VI. 1884, něm. filosof a pedagog, tvůrce t. zv. Jenského plánu, jenž žádá svobodnou a všeobecnou koedukační školu životního společenství. Sp.: Geschichte der aristotel. Philosophie

im prot. Deutschland (1921), Allg. Erziehungswissenschaft (2 sv., 1924—1931), Neueurop. Erziehungsbewegung (1926), Jena-Plan einer freien allgem. Volksschule (2 sv., 1930), Grundfragen einer pädagog. Charakterologie (1928), Pädagogik (1932).

Petitio principii, důkaz kruhem, v němž se mlčky předpokládá to, co se má dokázati; dokazuje-li se věc tím, co se má dokázati.

Petr z Ailly (Pierre d'Ailly), 1350—9. VIII. 1420, kardinál, žák Occamův, hledal střední cestu mezi starším dogmatismem a novějším nominalismem a zdůraznil vnitřní zkušenost, mystické poznání. Jeho práce z astronomie a geografie měly vliv na Rogera Bacona. Sp.: Quaestiones super libros sententiarum, Tractatus et sermones, Speculum considerationis, Compendium contemplationis.

Lit.: Tschackert, Peter d'Ailly (1877).

Petrarca, Francesco, 20. VII. 1304—18. VII. 1374, italský básník a filosof, průkopník humanismu. Z jeho věd. spisů měly velký vliv na současníky filos. traktáty De contemptu mundi, De vita solitaria, Do remediis utriusque fortunae.

Lit.: P. de Nolhac, Petrarque et l'humanisme (2. v., 1907); A. Viscardi, P. e il medio evo (1925).

Petrić, Franjo (Franciscus Patritius), 1529—1597, chorv. filosof, ovlivněný Bernardinem Telesiem. Za čtyři hlavní elementy, z nichž všechno vzniká, považuje světlo, teplo, prostor a plynulinu. Sp.: Discussiones peripateticae (1571), Poeticum (1586), Nova philosophia (1591).

Petronijević, Branislav, * 1875, srbský filosof. Sp.: Der ontologische Beweis des Absoluten (1897), Prinzipien der Metaphysik (1904, 2. v. 1912), Empirioracionalizam kao nova gnozeološka doktrina (1900, 2. v. 1923). Istorija novije filozofije od renesansa do Kanta (1903, 2. v. 1923), O slobodi vole (1908), Relativni realizam svijesti (1912), L'évolution universelle (1921), Osnovi empiričke psihologije (1923-1926), Hauptsätze der Metaphysik (1930) a j.

Petrus Aureoli (Pierre d'Auriol), † 1322, franc. františkánský theolog, stoupenec nominalismu, odpůrce realismu Duns Scotova.

Lit.: R. Dreiling (1913).

Petrus Damiani, 1007—22. II. 1072, kardinál, církevní učitel, obnovitel církevní kázně, odpůrce dialektiky v theologii; zdůrazňuje poznání věrou. Jeho spisy jsou obsaženy v Migneově Patrol. lat. 144 až 145.

Lit.: J. A. Endres, P. D. u. die weltliche Wissenschaft (1910); L. Kühn, P. D. u. seine Anschauungen über Staat u. Kirche (diss. 1913).

Petrus Hispanus, vl. Petrus Giuliani, 1214—1277, potomní papež Jan XXI. (1276—1277), lékař a filosof, scholastik, autor oblíbené ve středověku logiky (Summulae logicales).

Lit.: Prantl, M. Psellus u. P. Hispanus (1867); Stapper, Papst Johannes XXI. (1898).

Petrus Lombardus, † kolem r. 1160, zv. magister sententiarum, scholast. theolog a filosof, autor summy sentencí (Sententiarum libri quatuor), jež byla po několik století učebnicí theologie na universitách.

Lit.: Espenberger, Die Philosophie des P. L. (1901); O. Baltzer, Die Sentenzen des P. L., ihre Quellen und ihre dogmengeschichtl. Bedeutung (1902); J. Schupp, Die Gnadenlehre des P. L. (1932).

Petrus Pictaviensis (de Poitiers), 1130—1205, žák Petra Lombarda, zdůrazňoval význam dialektiky pro theologii. Hl. sp.: *Sententiarum libri quinque*.

Lit.: P. Glorieux, *Répertoire des maîtres en théol. de Paris au XIIIe siècle* (1933); M. Grabmann, *Geschichte der kathol. Theologie* (1933).

Petrus Ramus (Pierre de la Ramée), 1515—24. VIII. 1572, francouzský humanistický filosof, odpůrce aristotelismu; snažil se o vybudování nové logiky. Stoupenci jeho logického směru se zvali ramisté. Sp.: *Animadversiones in dialecticam Aristotelis* (1543), *Dialecticae institutiones sive partitiones* (1543), *Institutionum dialecticarum libri tres* (1553).

Lit.: F. P. Graves (1912).

Petrus Tartaretus, 15. stol., stoupenec Duns Scota, odpůrce nominalismu. Napsal komentáře k Aristotelovi a Petru Hispanovi.

Petzoldt, Joseph, 6. XI. 1862—1. VIII. 1929, něm. filosof, stoupenec Machova empiriokriticismu. Sp.: *Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung* (2 sv., 1900—1904), *Das Weltproblem vom Standpunkt des relativistischen Positivismus aus* (1906, 4. v. 1924), *Die Stellung der Relativitätstheorie in der geistigen Entwicklung der Menschheit* (1921).

Pfänder, Alexander, * 7. II. 1870, něm. filosof, jeden z hlavních zástupců fenomenologie. Hl. sp.: *Motive u. Motivation* (1911, 2. v. 1930), *Zur Psychologie der Gesinnungen* (2 sv., 1913—1916, 2. v. 1922—1930), *Logik* (1921, 2. v. 1929), *Die Seele des Menschen* (1933).

Pfleiderer, Edmund, 12. X. 1842—3. IV. 1902, něm. filosof, blízký Lotzeovi; zabýval se hlavně filosofií dějin. Sp.: *G. W. Leibniz als Patriot, Staatsmann u. Bildungsträger* (1870), *Der moderne Pessimismus* (1875), *Lotzes philos. Weltanschauung* (1882), *Eudämonismus u. Egoismus* (1880), *Die Philosophie des Heraklit v. Ephesus im Lichte der Mysterienidee* (1886), *Sokrates und Plato* (1896).

Pfleiderer, Otto, 1. IX. 1839—19. VII. 1908, něm. prot. theolog a filos. nábožen., stojící pod vlivem Hegla a F. Chr. Baura. Sp.: *Die Religion, ihr Wesen u. ihre Geschichte* (2 sv., 1869), *Der Paulinismus* (1873), *Religionsphilosophie auf geschichtlicher Grundlage* (1878), *Das Urchristentum, seine Schriften und Lehren* (1887), *Die Entstehung des Christentums* (1905), *Religion und Religionen* (1906), *Die Entwicklung des Christentums* (1907).

Lit.: P. Gastrow, P. als Religionsphilosoph (1913).

Pfordten, Otto von der, 23. V. 1861—4. III. 1918, něm. filosof; hlásá konformismus, podle něhož jsou naše pojmy v určitém vztahu k neznámým podstatám světa jevů. Sp.: *Versuch einer Theorie vom Urteil und Begriff* (1906), *Vorfragen der Naturphilosophie* (1907), *Konformismus* (3 sv., 1910—1913).

Philosophia penennis, filosofie věků, označení, jehož užil Leibniz (před ním již v r. 1540 napsal stoupenec augustinovské filosofie A. Stenco spis *De perenni philosophia*) pro zdravé jádro filosofie, jež probíhá všemi stoletími. Myšlenky velkých mistrů, výsledky jejich badání

jsou základními prvky **ph-ae p.** Dnes užívá se názvu „**ph. p.**“ hlavně pro označení křesťanské filosofie aristotelsko-thomistické, jejíž nočtický realismus se pokládá za hlavní myšlenku filosofie.

Lit.: *Philosophia perennis*. Abhandl. zu ihrer Vergangenheit und Gegenwart. Festgabe J. Geysers zum 60. Geburtstage (2 sv., 1930); E. Commer, *Die immerwährende Philosophie* (1890); Jos. Kratochvíl, *Základy filosofie věků* (1932).

Piaristé (*patres piarum scholarum*), členové školského řádu, zal. kolem r. 1600, získali si trvalé zásluhy o nižší a střední školství. Řád, založený sv. Josefem z Calasanze, se rozšířil zvláště v Itálii, v Čechách, na Moravě, v Polsku, v Uhrách, Rakousku, Španělsku a Německu. Vyšlo z něho mnoho vynikajících filosofů, theologů, básníků a přírodovědců.

Lit.: A. Brendler, *Das Wirken der Piaristen* (1896); Th. Viñas, *Index bio-bibliographicus scriptorum Scholarum Piarum* (3 sv., 1911), L. Picanyol, *Conspectus historico-statisticus Ordinis Scholarum Piarum* (1932).

Piat, Claude, 1854—1918, franc. katol. filosof. Sp.: *La morale du bonheur* (1909), *L'intelligence et la vie* (1915), *Socrate* (1900), *Aristote* (1903), *Platon* (1910), *Leibniz* (1915).

Lit.: F. Palhoriès, *Una filosofia intellettualistica della vita* (C. Piat) (1910).

Pico della Mirandola, Giovanni, 24. II. 1463—17. XI. 1494, italský humanista a filosof, stoupenec Marsiglia Ficina; snažil se dokázat shodu učení Aristotelova a Platonova.

Lit.: V. DiGiovanni, *P. della Mirandola* (2. v. 1872); A. Levy, *Die Philosophie P-s della M.* (diss. 1908).

Piéron, Henri, * 18. VII. 1881, franc. filosof, pěstuje přírodovědecky orientovanou psychologii. Sp.: *Le cerveau et la pensée* (1923), *La psychologie du rêve* (1932), *Psychologie expérimentale* (1927), *Le développement mental et l'intelligence* (1929).

Pietismus, v 17. a 18. stol. snaha oživit původní křesťanství zbožným životem a příkladným plněním křesťanských povinností. **P.** se s počátku podobal puritánským snahám v Anglii (*practice of the piety*), ale vlastní příčinou jeho vzniku bylo lutherské učení o víře a tehdejší ztuhlý lutherský formalismus. Zakladatelem hnutí byl Jak. Spener (1635—1705) spisem „*Pia desideria*“; Spener založil ve Frankfurtě t. zv. *Collegia pietatis*.

Lit.: A. Ritschl, *Geschichte des Pietismus* (3 sv., 1880—1886); H. Stephan, *Die Pietisten als Träger des Fortschritts in Kirche, Theologie und allgem. Geistesbildung* (1908); W. Schlatter, *Pietismus, Kirche u. Welt* (1931); M. Frölich-Beyer, *Pietismus u. Rationalismus* (1933).

Píle (n. *Fleiß*, f., a. *application*), vytrvalé a cílevědomé využití sil a schopností k tělesné nebo duševní práci; hodnotí se různě podle vlastností charakteru, podle prostředí a tělesných i duševních dispozic.

Pisarev, Dmitrij Ivanovič, 14. X. 1840—16. VII. 1868, rus. filosof, stoupenec realismu, odmítajícího metafysiku.

Pismo (l. *scriptum*, n. *Schrift*, f. *écriture*, a. *writ*) je z výrazných známek psychických nejpřístupnější a proto se ho používá k poznávání povahy v grafologii (v. t.).

Lit.: Felix Krueger, *Psychologie des Schreibens und der Handschrift* (1934).

Plachý; Ondrej, 1755—1810, slovenský osvícenský filosof; v duchu Mendelssohnově dokazuje nesmrtelnost lidské duše.

Planck, Karl Christian, 17. I. 1819—7. VI. 1880, něm. filosof, ovlivněný Heglem, hlásal realismus, který však na rozdíl od naturalismu, atomismu a darwinismu vychází z vnitřní podstaty přírody a ducha; proti mechanistickému pojetí světa zastupuje pojetí pantheisticko-organologické. Cíl společenského vývoje vidí v sociálním stávkém státě. Sp.: *Die Weltalter* (2 sv., 1850—1851), *Katechismus des Rechts oder Grundzüge einer Neubildung der Gesellschaft und des Staates* (1852), *Grundzüge einer genetischen Naturwissenschaft* (1862), *Grundlinien einer Wissenschaft der Natur* (1864), *Grundzüge der organischen Naturansicht* (1869), *Seele u. Geist* (1871), *Wahrheit und Flachheit des Darwinismus* (1872), *Grundriß der Logik* (1873), *Anthropologie u. Psychologie* (1874), *Logisches Kausalgesetz u. natürliche Zweckmäßigkeit* (1877), *Testament eines Deutschen. Philosophie der Natur und der Menschheit* (1881).

Lit.: O. U m f r i d, K. P., dessen Werke u. Wirken (1881); F. J. S c h m i d t, Das Lebensideal K. Chr. P-s (1896); Mathilde P l a n c k, Der Berufsstaat nach der Rechtslehre K. Chr. P-s (1918).

Plastické vidění (n. *plastisches Sehen*, f. *vision plastique*, a. *plastic vision*) čili vidění předmětů jako těles podmíněno jest binokulárním hleděním a je závislé na velmi malém posunutí obrazů v oku.

Platner, Ernst, 11. VI. 1744—27. XII. 1818, něm. filosof a lékař; vyšel z Leibnize a přiklonil se později ke Kantovi. Sp.: *Philos. Aphorismen* (2 sv., 1776—1782), *Anthropologie* (1772), *Lehrbuch der Logik u. Metaphysik* (1795).

Platnost (n. *Gültigkeit*, f. *validité*, a. *validity*), ze života obchodního přenesený význam, který znamená určitý poměr kladně hodnotný.

Lit.: Paul H o f m a n n, Die Antinomie im Problem der Gültigkeit (1921); Liebert, Das Problem der Geltung (2 sv., 1920).

Platon, 427—347 př. Kr., řec. fil., žák Sokratův, největší filosof všech dob, zakladatel Akademie. Spisy jeho mají dialogickou formu a dělí se na tři skupiny: Učení Sokratovo osvětlují: Jon, Obrana Sokratova, Kriton, Laches, Charmides, Euthyfron, Protagoras, Gorgias, Hippias, Kratylos, Lysis. Základní myšlenky ideologie předvádějí: Symposium, Faidon, Ústava, Faidros a Theaitetos. Do poslední skupiny patří: Parmenides, Sofistes, Politikos, Filebos, Timaios, Kritias a Zákony. Vedle toho se zachovaly i dopisy P-ovy. Valná část spisů byla přeložena i do češtiny, zvl. F. Novotným. Základem filosofie byla P-ovi nauka o poznání, d i a l e k t i k a, jež neusiluje pouze o logickou a etickou jistotu, nýbrž řeší i otázky metafysické. K poznání pravdy a jistému věděni nestačí pouhé poznání smyslové, jež jest měnivé a relativní a proto poskytuje jen pravděpodobnost. Pravé a jisté poznání jest v neměnných bytnostech věcí, v i d e á c h, jež ovšem nepoznáváme smysly, nýbrž rozumem. Ideje jsou ladně uspořádány, tvořice věčný rozumový organismus. Duše lidská dříve na ně nazírala a po vstupu do

těla na ně vzpomíná. Poslední příčinou a cílem lidského života jest, státi se podobným nejvyšší ideji — Bohu. Všecky věci existující jsou dobré, ježto mají účast na subsistující nejvyšší ideji dobra. **P**-ova nauka o ideách (ideologie) značí mocnou touhu lidstva, dospěti až ke konečným pravzorům, rodovým ideám každé dokonalosti, k podstatě všeho. — **Etika P**-ova jest aplikací idejí na lidský život individuální i sociální. Člověk musí dospěti ke ctnostem, jež jsou: moudrost, statečnost, uměření a spravedlnost. Svou teorii státní vybudoval **P**. na pojmu spravedlnosti; vládnouti ve státě mají filosofové, neboť jsou duší státu. Ideálním státem je smíšení monarchie s demokracií. **P**. pěstoval filosofii nikoliv jako pouhé poznání, nýbrž jako poznání, jež řídí život soukromý i veřejný. Proto vliv jeho filosofie byl a jest stále trvalý. Odkaz **P**-ův uchoval si nejen starověk, ale i celý středověk a celá doba nová. Skutečná filosofie vrací se vždy k metafysice **P**-ově. **Platonovci**, stoupenci Platonovy filos.: akademikové, pythagorejští platonovci, novoplatonovci, sv. Otcové, četní scholastikové, filosofové doby renaissanční a řada j. filosofů nejnovějších.

Lit.: F. Krejčí, O mytu Platonově (L. F. 1891); Jos. Sedláček, Logický rozbor čtyř dialogů Platonových (L. F. 1905); F. Novotný, Platon a náboženství (R. F. 1922); t ý ž, Platon a mládí (R. F. 1927); K. Svoboda, Platonova estetika (Č. M. 1924); F. Novotný, F. Groh, F. Pelikán, B. Foustka, K. Svoboda: Platon, Život, dílo, vliv (1932); Konstantin Ritter, P., sein Leben, seine Schriften, seine Lehre (2 sv., 1910—1923) Wilamowitz-Moellendorff, Plato (3. v. 1929); W. Windelband, Platon (7. v. 1923); M. Wundt, Platons Leben u. Werk (1914); C. Piat, Platon (1906); Ch. Huit, La vie et l'oeuvre de Platon (1895); J. A. Stewart, Platos doctrine of ideas (1909); W. Pater, Plato and Platonism (1893); Paul Friedländer, Plato (2 sv., 1928); Heinr. Friedemann, P. (1931); P. Natorp, P-s Ideenlehre (2. v. 1921); W. Jaeger, P-s Stellung im Aufbau d. griech. Bildung (1928); W. Gronau, P-s Ideenlehre im Wandel der Zeit (1929); J. Stenzel, Studien zur Entwicklung der Platonischen Dialektik (1931); B. Shorey, What Plato said (1933); Kurt Hildebrandt, Platon (1933).

Platonická láska, vztah dvou osob různého pohlaví, jež spojuje vzájemná láska bez smyslného podkladu.

Lit.: Konst. Ritter, Platonische Liebe (1931).

Platonismus, označení pro idealistickou filosofii Platonovu, učení Platonovo, zvl. jeho nauka o ideách; křesťanský **p**. značí využití učení Platonova k osvětlení nauk křesťan., hlavně u církevních otců (Justin, Athenagoras, Klemens Alexan., Origenes, Řehoř z Nyssy). Sv. Augustin znal spíše novoplatonismus, na který jej upozornil Marius Victorinus. Ve středov. filosofii a theologii převládal **p**. až do konce 12. stol. Scotus Eriugena nazýval Platona „philosophantium maximus“, Adelard z Bathu „princeps philosophorum“, Alanus ab Insulis prostě „philosophus“. Ovšem ze spisů Platonových znala tato doba jenom Timaiá, Menóna a Faidóna, jiné platonské myšlenky byly známy prostřednictvím Pseudo-Dionysia Areopagity, Boéthia a Claudia Mamerta, později pak Aristotela. Ve 12. stol. kvetl **p**. ve škole chartreské, kde Bernard ze Chartres hlásal volně platonskou nauku o ideách, Bernardus Silvestris platon. kosmologii podle Timaiá, k němuž Vilém z Conches

napsal komentář. Vlivem Viléma z Moerbeke, který přeložil spisy Proklovy, vytvořil se ve 13. a 14. stol. scholastický novoplatonismus, který se projevil zvláště mocně v německé mystice. Renaissanční **p.** připravili básník Petrarca a byzantinec Gemistos Plethon, na jehož popud byla ve Florencii zřízena platonská akademie, v níž Marsilius Ficinus přeložil všechny platon. spisy a kardinál Bessarion napsal velké dílo na obranu **p-u** „In calumniatore Platoni“. Mikuláš Kusánský čerpal mnoho z **p-u** pro svůj originelní filosofický systém.

Lit.: Santayana, Platonism and the spiritual life (1927); E. Horneffer, Der Platonismus und die Gegenwart (3. v. 1927); John Burnet, Platonism (1928); Leisegang, Die Platondeutung der Gegenwart (1929); E. Hoffmann, Platonismus u. Mittelalter (1926); t ý ž, Platonismus u. Mystik im Alterum (1935).

Plechanov, Georgij Valentinovič, 25. XI. 1857—30. V. 1918, rus. filosof, „otec ruského marxismu“; byl důsledný stoupenec hist. materialismu a odmítal jak anarchismus, tak revisionismus a syndikalismus. Své marxistické hledisko aplikoval i na lit. historii, v níž podal četné cenné práce. Fil. sp.: Zakony ekonomičeskago razvitiija i zadači socializma v Rossiji (1879), Socializm i političeskaja borba (1883), K vo-prosu o razvitiiji monističeskago vzgljada na istoriju (1895), Beiträge zur Geschichte des Materialismus (1896), Die Grundprobleme des Marxismus (1910), Filos. vzgljady Gercena (1912), Introduction à l'histoire sociale de la Russie (1926).

Lit.: Z. Kojecký, G. V. P. (Děln. osvěta 1928).

Plenisté, stoupenec učení o plnosti prostoru.

Pleroma (ř. πλήρωμα, plnost), označení gnostika Valentina pro božsko-duchovou živoucnost, vysálávající z božství; opak kenoma, chaotická prázdnota.

Plerotismus, názor, že prostor je stále naplněn hmotou; opak atomismus (v. t.).

Plethon, Georgios Gemistos, 1355—1450, obnovitel studia platonismu a novoplatonismu. Svou obranou platonismu přiměl Cosima de Medici k založení platonské akademie ve Florencii. **P.** snil o všesvětovém filos. názoru, který by odstranil všechny rozpory mezi jednotlivými filos. soustavami a sjednotil také různá nábož. vyznání. K tomu cíli právě zpracoval učení Platonovo a Plotinovo s prvky pythagorovskými v jediný systém. Spisem o rozdílu mezi filos. platonskou a aristotelickou roznítil vášnivý boj proti aristotelismu. Z jeho politického spisu Νόμων συ. γραφή zachovaly se nám jen zlomky.

Lit.: Fritz Schultze, Georgios Gemistos P. und seine reformatorischen Bestrebungen (1874); A. Rickel, Die Philosophie der Renaissance (1925).

Plethysmograf (n. *Plethysmograph*, f. *pléthysmographie*, a. *plethysmograph*) (Mosso) je přístroj k měření změn krevního obsahu jednotlivých částí těla. Měřený úd se vloží do dobře utěsněného válce, naplněného vodou a spojeného gumovou hadicí s Mareyovým bubnem a kymografiem, jež zapisuje změny objemu, prouděním krve způsobené.

Plotin(os), 204—270, tvůrce novoplatonismu, žák Ammonia Sakka, působil zvláště v Římě. Základní otázkou jeho filosofie je pojem Boha a jeho poměr k světu. Pravý a dokonalý život je život duchovní, k němuž se dochází očištěním, koncentrací a intuicí. Člověk duší souvisí s duší světovou, tělem s hmotou, jež je pramenem zla. **P**-ova filos. soustava je sice monistická, ale nikoliv pantheistická, ježto **P**. učil sice imanenci všech věcí v božské Jednotě, jež je zároveň nejvyšším Dobrem, ale zároveň také transcendenci této Jednoty nade vším, co jest mnohé a diferencované. Mnohost vyvěrá mnohými stupni (duch světový, duše světová, čas, prostor, hmota) nikoliv svobodným činem stvoření, nýbrž procesem výrazu z Jednoty. **P**. popíral sice gnostický dualismus (v. t.) i křesťan. nauku o vykoupení, ale silným zdůrazňováním Jednoty božské a svou touhou po splnutí s Bohem blížil se křesťanství, jak dokazuje jeho mocný vliv na filosofii, teologii a mystiku křesťan. středověku. **P**-ova filosofie působila také na židy a mohamedány. Plotin je zakladatelem estetiky jako zvláštní filos. disciplíny. Spisy jeho vydal Porfyrios uspořádané do 6 „devítek“ čili Ennead.

Lit.: A. D r e w s, Plotin u. der Untergang der antiken Weltanschauung (1907); B r é h i e r, La philosophie de P. (1928); W. R. I n g e, The philosophy of Plotinus (2 sv., 1919); F r i t z H e i n e m a n n, P-s Entwicklung und sein System (1922); M e h l i s, Plotin (1924); O p p e r m a n n, P-s Leben (1929); E d. K r a k o w s k i, Une philosophie de l'amour et de la beauté. L'esthétique de Plotin (1929); t ý ž, Plotin et le paganisme religieux (1933). P. H e n r y, Plotin et l'Occident (1934); L. B a r i o n, Plotin und Augustinus (1935).

Pluralismus (n. *Pluralismus*, f. *pluralisme*, a. *pluralism*), filos. názor, že veškero jsoucno i dění vyvěrá z většího množství základních jednoduchých prvků, sil či principů. Jde-li o prvky hmotné, sluje atomismus, jde-li o duševní, monadismus, u Herbarta realismus. Nejjednodušším případem **p**-u je dualismus. Opak: monismus.

Lit.: W i l l i a m J a m e s, A pluralistic universe (1909); J a k o v e n k o, Vom Wesen des Pluralismus (1928).

Plutarch z Athén, 350—433 po Kr., novoplatonovec.

Plutarch z Chaironeje, 50—125 platon. eklektik; potíral stoickou filosofii, ač některé její názory přijímal; zdůrazňoval zejména význam mravného života a náboženství. Svět je částí nebo výronem Boha. Sp.: Βίαι παράλληλοι, *Moralia*.

Lit.: R i c h. V o l k m a n n, Leben, Schriften und Philosophie des P. (2 sv., 1869).

Plutokracie, vláda bohatých, vláda, jež se opírá o bohaté vrstvy obyvatelstva, peněžní aristokracie.

Pneuma (ř. πνεῦμα, dech, duch, duše) je u Aristotela životní teplo, obsažené v krvi jako životní dech, a podmiňující duševní činnost; stoikům je **p**., božská síla, vše pronikající a oživující a nadaná rozumem, principem všeho bytí. Epikurovci chápou duši též jako ohnivý, vzdušný dech. **P**. h a g i o n, Duch Svatý.

Lit.: L e i s e g a n g, Pneuma hagon. Der Ursprung des Geistbegriffs der synoptischen Evangelien aus der griech. Mystik (1922).

Pneumatismus, nauka, že jenom duch (pneuma) je skutečný,

kdežto všechno hmotné je jenom jev. **P.** se vyskytuje též jako synonymum pro spiritualismus. Výrazem *pneumatismus* označuje Kant učení o duševní substanci.

Pneumatologie (n. *Pneumatologie*, f. *pneumatologie*, a. *pneumatology*), též pneumatika, v theologii učení o Duchu Sv., v širším smyslu nauka o duchových bytostech; někdy též označení pro psychologii.

Pneumograf (n. *Pneumograph*, f. *pneumographe*, a. *pneumograph*), přístroj podobný plethysmografu, určený k měření změn objemu prsou při dýchání. Je to vzduchem naplněná kapsle, ležící na kovovém podkladě, který se připevní k hrudníku. Hadicí, spojenou s Mareyovým bubnem, přenášejí se na kymografion změny dýchání.

Pocit, počitek (n. *Empfindung*, f., a. *sensation*) jest předpokládaný prvek poznávání (Wundt), který kromě svého obsahu (jakosti smyslové) má také nitrnou sílu (intensitu), propůjčenou mu buď organickými vlastnostmi nebo smyslovými zvláštnostmi samými. Síla **p-u** bývá závislá jednak na mocnosti podnětu, jednak také na čivosti smyslového ústrojí a všeobecné citlivosti. Jakost počitku může býti srovnáním zkoumána, mohutnost úměrně přístroji měřena. Filosofické názory o vzniku a podstatě počitků jsou rozmanité a různé, někdy více hmotnému, jindy více duševnímu svědčící.

Lit.: Johannes P a u l s e n, *Das Problem der Empfindung* (1907); A. M e s s e r, *Empfindung und Denken* (3. v. 1928).

Pocity smyslové odstupňovány jsou od nejuvědomělejších zrakových a sluchových k čichovým, chuťovým a hmatovým, až k organickým či vitálním, které tvoří jakýsi všeobecný podklad pocitové nálady. Jsou to pocity tepla, chladu, tlaku, odporu, hrůzy, hladu či nedostatku vůbec, nasycení a ukojení.

Pocity tělesné, které zvláště slouží zdraví těla, jsou: kloubové, chladu a tepla, doteku, bolesti. Kloubové udávají znaky prostoru a pohybu. Měří se přístrojem (Riebe). Pocity chladu ustáleny jsou kromě celkové cirkulace útrobní v určitých bodech chladu, podobně jako teplo je závislé nejen na celkovém stavu oběhu, nýbrž také na určitých bodech tepelných, vně i uvnitř těla se nacházejících. Jako nabýváme jakostí poznávaných hmatem a dotekem vnějším, tak tkví ve všeobecném cítění tělesném souhrn nepřetržitých dotekových pocitů nitrných, které uvědomovány bývají jen v určitých případech, kdy sloučeny jsou s pocity bolestivými.

Počet (n. *Anzahl*, f. *nombre*, a. *number*), číselné označení množství; podle Dühringa vylučuje zákon určitého počtu pojem pozitivní nekonečnosti.

Počet pravděpodobnosti (n. *Wahrscheinlichkeitsrechnung* f. *calcul des probabilités*, a. *theory of probabilities*) představuje poměr možných případů skutečných a příznivých. Pravděpodobnost vrhané kostky je na př. $\frac{1}{6}$, ježto počet skutečných možností je 6 a příznivá 1. Tam,

kde může býti předvídáno několik možností, nastávají kombinace. Počtem pravděpodobnosti se vysvětluje náhodnost.

Lit.: T. G. M a s a r y k, Počet pravděpodobnosti a Humova skepse (1883); K. V o r o v k a, Filosofický dosah počtu pravděpodobnosti (Č. M. XIV, 1913); Hans R e i c h e n b a c h, Wahrscheinlichkeitslehre (1935).

Počítací metody (Abzählungsm. Wundt) nazývány bývají v experim. psychologii také metodami omylů. Jsou to metody, kdy počítány jsou buď střední omyly nebo případy správné a nesprávné.

Podivín (n. *Sonderling*, f. *homme bizarre*, a. *strange person*) je člověk, jehož jednání se nápadně liší od obvyklé normy; podivínství je podmíněno jednak povahovou svérázností, jednak vlivem výchovy a prostředí. Často se však za podivíny označují též lidé, stížení skutečnou duševní chorobou, zejm. různými maniiemi nebo fobiiemi.

Lit.: A. H e v e r o c h, O podivínech a lidech nápadných (1901).

Podlahu, Antonín, 22. I. 1865—18. II. 1932, biskup, čes. theolog. filosof, historik umění, archeolog, bibliograf a vynikající mecenáš. Fil. sp.: B. Nietzsche (1903). Vydal Bohovědný slovník (4 sv. až do písmene J).

Lit.: Sváteční člověk. Vzpomínky přátel a ctitelů na českého biskupa A. Podlahu (1935).

Podmět v. subjekt.

Podmínka, suppositio, conditio (n. *Bedingung*, f., a. *condition*), je to, z čeho vyplývá možnost něčeho jiného (podmíněného). Podmínkou je dáno podmíněné; neexistuje-li podmíněné, neexistuje ani podmínka, opačně to však vždy neplatí. V logice je **p**. první tvrzení (důvod), na němž závisí platnost druhého (následek). Reální **p**. je příčina, reální podmíněné účinek.

Podnět psychologický, jinak také podrážděním nazývaný, liší se značně od podnětu fyzického a fyzikálního, zvláště v tom, že je jeho účinnost závislá na fyziologickém ústrojí a psychickém prostředí, na které působí. Vzhledem k ústrojí může působiti buď přiměřeně (adekvátně) neb nepřiměřeně (inadekvátně). Vzhledem na původ může pocházeti přímo z vnějška nebo z nitra, a to ústrojného nebo ústředního.

Podobnost (l. *similitudo*, n. *Ähnlichkeit*, f. *ressemblance*, a. *resemblance*), všeobecně shoda věcí, stavů nebo dění v jistých znacích. V geometrii mluvíme o **p-i**, mají-li dva útvary stejný tvar, t. j. lze-li je přemístěním jednoho z nich učiniti stejnohlými. Na **p-i** se zakládá analogie, klasifikace, rozvrh, někdy i asociace představ (v. t.)

Podráždění fyziologické (n. *physiologischer Reiz*, f. *stimulant physiologique*, a. *physiological irritant*), které bývá patrné při jednotlivých smyslových pochodech a dějích, není totožné s tím, co jest původcem jeho, podnětem, ač má k němu určité vztahy jakostné a mnohostné. Vlastní podráždění jest fyziologický jev, který se projevuje znaky chemicko-fyzikálními (energiemi) a má své fyziologické meze a míry, pozorovatelné a měřitelné.

Podřaděnost, subordinace (n. *Unterordnung*, *Subordination*), jest vzájemný poměr dvou pojmů, z nichž prvý je širší a druhý užší, na př. živočich — člověk.

Podstata (n. *Substanz*, f. a. *substance*), substance, značí to, co na bytosti nepodléhá různým měnivým stavům a projevům jedince, co existuje v sobě a sebou (*ens per se*) a nepotřebuje jiného podmětu, v němž by existovalo. **P.** je buď jednoduchá (*simplex*), není-li složena z logických částí, na př. duch, lidská duše, nebo složená (*composita*), sestává-li z částí fyzických. Úplná **p.** (*completa*) slove taková jednoduchá nebo složená substance, jež není určena k tomu, aby byla částí substanciálního celku, na př. člověk, neúplná čili částečná je taková, jež vlastní svou přirozeností je určena, aby byla spojena s jinou **p-**ou, s níž zase tvoří novou substanciální jednotu, jako je na př. duše lidská. Od **p-y** liší se případek, *akcidens* (v. t.).

Lit.: A. Leschbrand, *Der Substanzbegriff in der neueren Philosophie von Cartesius bis Kant* (diss. 1895); Bruno Bauch, *D. Substanzbegriff in der griech. Philosophie bis zur Blütezeit* (1910); E. Cassirer, *Substanz- u. Funktionsbegriff* (2. v. 1923); Winderlich, *Das Ding. Eine Einführung in das Substanzproblem* (I., 1924); R. Jolivet, *La notion de substance* (1929).

Podvědomé (n. *das Unterbewusste*, f. *subconscient*, a. *subconscious*) je vše, co jakýmkoli způsobem stává se vědomým a zastupuje vědomé v hypnóze, spánku, klamech, chorobách a jevech parapsychických. Rozlišováno bývá na několik stupňů. Od nevědomého pak liší se tím, že myšleno je vždy jako zvláštní vztah k vědomému (v. t.). Podvědomé, které „chystá se“ vstoupiti do vědomí, nazývá psychoanalýsa „předvědomým“.

Lit.: Rud. Souček, *Problém podvědomí* (Č. M. 1921); A. Dratková, *O stavech podvědomých a Freudově psychoanalýze* (1921); D. Welshauvers, *L'inconscient* (1916); K. J. Grau, *Bewusstes, Unbewusstes, Unterbewusstes* (1922); B. M. K. e., *Das Unterbewusstsein* (1926); K. G. Jung, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unterbewussten* (1928); H. Fleminng, *Das Geheimnis des Unterbewusstseins* (1928).

Poetická filosofie, poietická filosofie (od slovesa *ποιεῖν* — utvářeti) značí u Aristotela filosofii teoretickou proti filosofii praktické (*πράττειν* — jednati), do níž patřila etika, politika a rhetorika.

Poetika (z řec. *ποιητική*) značí teorii básnického umění.

Pohlavní cit (n. *Geschlechtsgefühl*, f. *sentiment sexuel*, a. *sex feeling*), značí zvláštní emotivní pocit, který zakoušejí členové jednoho pohlaví vůči členům pohlaví druhého a který vyvěrá z jejich sexuálního rozdílu.

Pohlavní morálka označuje mravní zásady pohlavního života. Křesťanská **p. m.** musila bojovati v různých dobách jednak proti pohlavní nevázanosti, jednak proti upřílišenému popírání pohlavního života v některých sektách. Dnes je nutný hlavně boj proti pohl. naturalismu, který upřílišuje tělesnou kulturu a naprosto zanedbává stránku mravní.

Lit.: A. Forel, *Sexuelle Ethik u. Sexualpädagogik* (1909); J. P. Müller, *Die Geschlechtsmoral und Lebensglück* (1926); M. Habáň, *Sexuální problém* (1932).

Pohlavní pud (n. *Geschlechtstrieb*, f. *instinct sexuel*, a. *sexual instict*) je pud, směřující k zachování rodu. Pohlavně dospělí jedinci

se vyhledávají, aby plozením rozmnožovali svůj druh. V p-m p-u rozlišujeme dvě složky, stykovou neboli kontrektační (eros) a ukáji-vou či detumescenční (sexus), jež jsou v něm obsaženy s nerovnou a různou převahou. Biologicky se vysvětluje p. p. sekretorickou činností pohlavních žláz a podvěsku mozkového (hypofysy). Pohlavní styk je obecně provázen pocitem rozkoše, jenž u člověka zpravidla převládá nad původním úkolem rozmnožovacím, ba stává se mnohdy vlastním smyslem pohlavního aktu.

Lit.: Ch. Fé r é, Pohlavní pud, jeho vývoj a rozvrat (přel. do č. 1903).

Pohlavní rozdíly (n. *Geschlechtsunterschiede*, f. *différences entre les sexes*, a. *sex differences*) psychické jsou duševní rozdíly mezi mužem a ženou, dané rozličností pohlaví; jsou stejně jako rozdíly somatické podmíněny odlišnou činností pohlavních žláz. Přes to, že tyto rozdíly nejsou dosud dostatečně prozkoumány, je jisto, že existují, a to mnohdy ve značné míře. Všeobecně je muž aktivnější, žena pasivnější; z toho plyne, že muž je podnikavější, přímější a také vznětlivější než žena, jež je spíše bázlivá, lstivá a klidná. U muže rozhoduje více rozum, u ženy cit. Muž je zaměřen více na obecnost, celek, žena zase na jednotlivosti a maličkosti. Četné odchylky z této normy, podložené ovšem i konstitučně, se stupňují někdy k virilnímu typu u ženy a feminin- nímu typu u muže.

Lit.: P. J. M ö b i u s, Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes (1895); O. W e i n i n g e r, Geschlecht u. Charakter (1904 a č.); R. M a y r e d e r, Zur Kritik der Weiblichkeit (1905); H. E l l i s, Mann u. Weib (1909); G. H e y m a n s, Die Psychologie der Frauen (1910); O. L i p m a n n, Psychische Geschlechtsunterschiede (1917); F. G i e s e, Das Androgyneproblem (1918).

Pohlavní výchova se snaží vychovati mládež k odpovědnosti a čistotě v pohlavním životě; poučení o pohlavním životě, na němž se zčásti zúčastňuje i škola, je jenom jednou ze složek tohoto významného úkolu, jenž v sobě zahrnuje i ochranu jak před literárním a uměleckým brakem, tak před škodlivými vlivy prostředí, a výchovu vkusu a vůle jako protiváhu zesurování v pohlavním směru.

Lit.: Zdeněk Z á h o ř, Pohlavní výchova (1920); Karel Š t e c h, O pohlavní výchově (1922); F. W. F o e r s t e r, Sexuelle Ethik u. Sexualpädagogik (1909); E. S t e r n, Die Erziehung und die sexuelle Frage (1927).

Pohle, Joseph, 19. III. 1852—21. II. 1928, něm. theolog a filosof novoschol. směru; založil s Konst. Gutberletem (v. t.) revui „Philos. Jahrbuch“ (od 1888 dodnes). Hl. sp.: Angelo Secchi (1883, 2. vyd. 1904), Darwinism and Theism (1892), Lehrbuch der Dogmatik (7 sv. 1902/6, 8. vyd. 1931/33), Natur u. Übernatur (1913).

Pohnutka v. motiv.

Pohotovost (n. *Bereitschaft*) je v psychologickém smyslu schopnost, rychle a lehce reprodukovati nějakou představu; častějším reprodukováním se představový obsah stává pohotovější.

Pohyb (ř. *κίνησις*, l. *motus*, n. *Bewegung*, f. *mouvement*, a. *motion*), změna místa v čase, změna polohy nějakého tělesa nebo prostorového bodu vzhledem k nějakému jinému nebo k prostoru. Každý pohyb

má určitou rychlost a směr, a je způsobován fyzikálními silami. Absolutní pohyb existuje jenom pomyslně, tím, že si představujeme ve světovém prostoru pevný bod, k němuž pohyb vztahujeme. Za původní stav nebyl však původně považován pohyb, nýbrž klid. Herakleitos a Protagoras však učili, že všechno je v neustálém pohybu a klid je jenom smyslové zdání; naproti tomu eleaté popírali realitu pohybu. Platon, který rozeznával kvalitativní a místní pohyb, považoval světovou duši, samu od sebe se pohybující, za princip všech kosmických pohybů. Aristoteles spatřuje v pohybu uskutečnění něčeho možného, přechod z potence do skutečnosti. Prvním hybatelem je Bůh. Koperník, Kepler a Galilei postavili nauku o pohybu na vědecký základ. Trendelenburg se pokusil vysvětliti z pohybu i myšlení a bytí. Nové pojetí pohybu hlásá teorie relativity (v. t.). — V psychol. smyslu rozumíme pohyby vnější projevy volního napětí. Rozeznáváme pohyby vědomé, jež konáme úmyslně, s představou určitého cíle, a pohyby neúplně vědomé, jež zase rozdělujeme na spontánní, reflexní, instinktivní a pudové.

Lit.: Ludwig Lange, Die geschichtl. Entwicklung des Bewegungsbegriffes (1886); M. Planck, Das Bewegungsgesetz der Welt (2. v. 1908); J. Klatzkin, Das Problem der Bewegung (I., 1912).

Pohybová představa (n. *Bewegungsvorstellung*) je vjemová nebo vzpomínková představa vlastního nebo cizího pohybu; je v ní však také obsažen pohybový činitel sám, a je tedy buď vědomě či nevědomě součástí skutečného pohybu („ideomotorická“ vlastnost psychického u Ribota a Jamesa).

Lit.: Stricker, Studien über die Bewegungsvorstellungen (1882); Bärwald, Zur Psychologie der Vorstellungstypen (1916).

Pohybové pocity, kinestetické pocity (n. *Bewegungsempfindungen*) se vztahují jak na pohyby našeho těla, tak na pohyby těles, nás obklopujících. Klouby nám zprostředkují pocit pohybu našich údů, labyrint v uchu nás orientuje o naší poloze v prostoru. Prostřednictvím hmatu, jakož i bolestivých a tepelných dojmů vnímáme pohyb těles přímo, pohyb vzdálenějších těles vnímáme zrakem.

Pochopení (n. *Begreifen*, f. *compréhension*) znamená proniknutí v podstatu věcí, poznati nějakou věc, dění nebo stav v jejich příčinné souvislosti a zařaditi je do zásoby poznatků. Pochopením se stává poznání snazší a trvalejší.

Lit.: Dub s, Das Wesen des Begriffs und des Begreifens (1911).

Pochybnost (n. *Zweifel*, *Bedenken*, f. *doute*) je stav myslí, citově zabarvený, v němž nemáme ani pozitivní, ani negativní jistoty a kolísáme proto mezi více možnostmi rozhodnouti se. P. vzniká z nedostatečného pochopení nebo z nepřekonaných překážek poznání. Na metodickém pochybování založil Descartes svou kritiku poznání; toto pochybování je však třeba rozlišovati od skepticismu, jenž vůbec popírá možnost poznání. Pochybování se může zvrhnouti v chorobnou pochybovačnost.

Lit.: P. Sollier, La doute (1909).

Pochybování v. skepse.

Poincaré, Henri, 29. IV. 1854—17. VII. 1912, franc. matematik a filosof. Vyšel z předpokladu o propasti mezi skutečností a vědou; podstatou vědy je čisté poznání, nikoliv praktické cíle. Fil. sp.: *La science et l'hypothèse* (1903), *La valeur de la science* (1905), *Science et méthode* (1909).

Lit.: Sageret, Henri P. (1911); Appell, Henri P. (1925).

Poiret, Pierre, 15. IV. 1646—21. V. 1719, franc. mystik, vydavatel četných traktátů franc. a španělských mystiků. Vyšel z Descarta a přiklonil se později k Jak. Boehmovi. Sp.: *Cogitationes rationales de Deo, anima et malo* (1677), *Idea theologiae christianae iuxta principia Jacobi Boehmi* (1687), *L'économie divine ou système universel et démontré des oeuvres et des desseins de Dieu envers les hommes* (1687) *Principes de religion* (1688), *De eruditione solida* (1692), *Fides et ratio collatae* (1707).

Lit.: J. W. Fleischer, P. P. als Philosoph (1894); M. Wieser, P. P., *Der Vater der romanischen Mystik in Deutschland* (1932).

Pojem idea, conceptus, notio, verbum mentis (n. *Begriff*, f. *concept*, a. *conception*), od slova pojmuti, jasně pochopiti, značí v logice jednotné myšlenkové označení věci, formálně přesné a obsahově úplné; je to tedy značka předmětu, jež jej dokonale vyjadřuje. Když totiž rozum vystihne podstatu věci, tvoří si o ní obraz, ve kterém si ji představuje a myslí. Tento obraz rozum náš promítá ze sebe na venek, čímž vzniká pak idea či pojem věci. Obsahem pojmu jsou podstatné známky věci, rozsahem pojmu všechny věci, jež jsou pojmem označeny. Podle obsahu dělíme pojmy na 1. jednoduché, které mají jen jeden znak, 2. složené, jež mají více znaků. Podle rozsahu pak dělíme pojmy na 1. jedinečné (individuální), které označují jen jedno individuum, na př. Čsl. republika, 2. obecné (universální), jež obsahují soubor určitých vlastností na stejném stupni jsoucna, na př. člověk, strom. Obsah a rozsah pojmu jsou v obráceném poměru, t. j. čím plnější je obsah, tím menší je rozsah a naopak. Pojmy jsou totožné, různé, sdružené a shodné. **P.** je základem logického myšlení a tím vědy vůbec. Srov. idea, universalie, kategorie.

Lit.: N. Ach, *Über die Begriffsbildung* (1922); G. Stammer, *Begriff, Urteil, Schluß* (1928); E. Horn, *Der Begriff des Begriffes* (1932).

Pojetí (n. *Auffassung*, f., a. *conception*) je vědomé osvojení si a duševní zpracování nějakého představového materiálu, schopnost posouditi něco daného. Rozumíme jím také způsob, jak psychický subjekt pohlíží na věci a jak je chápe; závisí pak na něm jak jeho úsudek, tak i jednání.

Lit.: A. Nečaev, *Über Auffassung* (1904).

Pojmový cit (n. *Begriffsgefühl*) je cit, vznikající tím, že se do vědomí vtírají temné představy, jež mají všechny vlastnosti, aby mohly zastupovat pojmy; je to prvotní, ne zcela vědomý děj, kterým se začíná pojmotvornost.

Lit.: Aveling, *On the consciousness of the universal and the individual* (1912).

Pojmový realismus (n. *Begriffsrealismus*) chápe pojmové obsahy jako objektivní bytnosti, nezávislé na myšlení.

Pojmový soud (n. *Begriffsurteil*) je soud o vztahu pojmů, nebo soud, jehož podmětem je pojem.

Pokora (n. *Demut*, f. *humilité*, a. *humility*), ochota, podrobovat se jiným, plynoucí z vědomí vlastní nedokonalosti a nedostatečnosti. P. v pravém slova smyslu, vyvěrající ze správného sebepoznání, je na místě jenom vůči Bohu; vůči lidem dostačí skromnost.

Pokrok (n. *Fortschritt*, f. *progrès*, a. *progress*), plnější uskutečnění určitých společenských hodnot.

Lit.: K. Galla, Pokrok jako idea a společenská skutečnost (1930); A. Niceforo, Les indices numériques de la civilisation et du progrès (1921).

Pokrytectví (n. *Heuchelei*, a. *hypocrisy*) je přetvářka, vyplývající ze snahy, jeviti se jiným jinak než jací jsme skutečně; může být podmíněno sobectvím, patolízalstvím, zbabělostí; s etického hlediska je vždy zavržení hodné.

Pokus, experiment (l. *experimentum*, n. *Versuch*, f. *expérience*, a. *experiment*), úmyslné vyvolání zjevu za účelem jeho prozkoumání nebo vyzkoušení.

Lit.: H. D i n g l e r, Das Experiment, sein Wesen, seine Geschichte (1928); A. F i s c h e r, Die Bedeutung des Experiments in der pädag. Forschung (1913).

Pokušení (l. *tentatio*, n. *Versuchung*, a. *temptation*) ve smyslu mravním značí popouzení k mravně zlému. Příčiny mohou být ve vnitru člověka nebo také zevní, t. j. jiní lidé. P. se vztahuje buď na opomenutí nutné povinnosti nebo na pozitivní výkon zlého činu.

Polarita (n. *Polarität*, f. *polarité*, a. *polarity*) jest rozestup jednoty ve dva poly nebo protivné směry jednání, bytí, chování; směry působení, jež se navzájem doplňují, podmiňují nebo neutralisují, které jsou vzájemně vztahné, korelativní.

Polemika (n. *Polemik*, f. *polémique*, a. *polemics*), z původní představy válčících měst odvozený pojem vzájemného duchovního boje slovem nebo písmem. P. se vyskytuje ve všech oborech duchovního života, zvl. hojně bývají p-y náboženské a literární. Nemá-li p. způsobiti nedorozumění, musí bojovati proti chybě, nikoliv proti chybujícímu. T h e o l o g i c k á p. bojuje proti bludům nábož. povahy a proti útokům na náboženství nebo církve, kdežto apologetika (v. t.) obhajuje pravdu náboženství nebo církve.

Lit.: K. W e r n e r, Geschichte der apolog. u. polemischen Literatur der christl. Theologie (5 sv. 1867).

Polemon, Antonios, řecký sofista a rhetor z doby Herodotovy, zástupce skvělého stylu, ale myšlenkové prázdnoty.

Politická ekonomie v. národní hospodářství.

Politika (n. *Politik*, f. *politique*, a. *politics*) znamená v prakt. smyslu tvůrčí činnost v zájmu státu; teoretická p. je naukou o umění státnickém, podle Aristotela učení o státě vůbec. Vědecká p. je učení

o nejlepším splnění státních cílů, jejichž poznání získáváme zkoumáním a kritickým hodnocením všech daných státních podmínek a zařízení.

Lit.: Jar. K a l l a b, Politika vědou a uměním (1914); Handbuch der Politik (3. v., 6 sv. 1920—26); S t i e r-S o m l o, Politik (1926); W e s t p h a l, Philosophie der Politik (1921).

Poloha (l. *situs*, n. *Lage*, f., a. *situation*), jakožto kategorie (v. t.) Aristotelova nebo praedicamentum scholastiků, značí poměr a pořádek jednotlivých částí tělesa mezi sebou.

Polohový pocit (n. *Lagegefühl*) je vědomí polohy vlastního těla v prostoru; náleží sem i poloha jednotlivých částí těla.

Polospánek (n. *Halbschlaf*, f. *somnolence*, a. *broken sleep*) se neliší od spánku pouze mnohostně, přibýváním čilosti a čivosti biologické; nýbrž i nástupem bdělého vědomí do smyslové a myšlenkové souvislosti. Z vědomého v bdění přibývá stupnovitě toho, co je od prostě živého v člověku vzdáleno celou stupnicí pojmovou. Smyslové se proměňuje v rozumové a rozumové v hodnotné.

Polská filosofie. Dějiny filosofie v Polsku možno rozdělit na dvě velké epochy: dobu do r. 1795 a dobu po rozdělení Polska. První údobí jest nutno rozdělit na čtyři části: 1. scholastickou, 2. humanistickou, 3. obnovené scholastiky, 4. osvícenskou. Druhé údobí rovněž tak: 1. empirismus, 2. idealismus a mesianismus, 3. pozitivismus a proti němu vystupující filosofie křesťanská, 4. různorodé směry současné. Před rozdělením Polska. 1. Scholastika. Za první vědecké a filosofické poznatky vděčí Polsko katolické církvi. Církev založila školy klášterní, farní, katedrální (křesťanství přišlo do Polska s Doubravkou r. 966). Za vyšším vzděláním odcházeli Poláci do ciziny (Bologna, Padua, Paříž, Praha). Kazimír Veliký založil r. 1364 v Krakově vyšší Studium generale; Vladislav Jag. je r. 1400 povýšil na Akademii. Polák Witelo ze Slezska byl ještě ve stol. XVIII. znám i v cizině svým dílem „Perspectiva“ (1535) a snad i „De intelligentiis“. V teorii poznání a v analýze světla podléhal vlivům novoplatonismu a arabského filosofa Alhazena. Polští filosofové z té doby vyšli většinou z krakovské Akademie. Jsou představiteli několika scholastických směrů. M a t o u š z K r a k o v a (1330—1410), bývalý rektor university v Heidelbergu, napsal první theodiceu v evropské literatuře: „Rationale operum divinatorum“, v níž šíří názory sv. Augustina. V tom duchu působil i na Štěpána z Pálče (pocházejícího z Čech) a Tomáše z Strzampina.

Tomismus vyznávají: P e t r z e S i e n n a, P a v e l z K o r c z y n a a O n d ř e j z K o k o r z y n a. Téměř po celé stol. XV. ovládal krakovskou universitu nominalismus (via moderna), ne bez vlivu Prahy, kde se vzdělávalo mnoho pozdějších mistrů krakov. Akademie; na př.: S t a n i s l a v z e S k a l b i m i e r z a, N i k o l a j z G o r z k o w a, J a n z e L g o t y, P a v e l, syn W ł o d z i m i e r z a, J a k o b z P a r a d y ž a. Tehdy se silně zajímali o matematiku a astronomii, což umožnilo M i k o ł a j o w i K o p e r n i k o w i (1473—1543) důkladné vzdělání matematicko-přírodovědecké, jež vyvrcholilo ve slavném díle: „De revolutionibus orbium coelestium.“

Ke konci XV. stol. nastal obrat od nominalismu k tomismu a skotismu (*via antiqua*). Jan z Glogowy (1430—1507), který byl ještě eklektikem, všímal si již Alberta Velkého a Tomáše Akvinského. Mikołaj z Gielczewa vykládá sice ještě dílko nominalisty Marsilia z Inghen: *De passionibus terminorum*, ale již Jakób z Gostynina (mistrem v r. 1477) vychází z Aristotela, Alberta Vel. a Tomáše Akvinského, o němž praví: „vše, co rozum lidský může pochopit, bylo mu známo“.

Skotismus šířil Michał Twaróg z Bystrzykowa (1450 až 1520), který se vzdělával v Paříži. Jeho žák Jan ze Stobnicy († 1530) bojoval s nominalisty a hájil realismus, ale v duchu Skotovů: „*Introductio in doctrinam Doctoris subtilis in gymnasio Cracoviensi congesta*“ (1508).

Údobí druhé: Humanismus čili obrození. Na konci XV. stol. objevil se v Polsku humanismus, který přinesl Ital Filip Buonacorsi (1437—1496), zvaný Kallimach. Říkal o svém protektorovi arcibiskupovi Lvovském (Grzegorz z Sanoka, 1403—1477), že byl odpůrce scholastiky a chválil vědy humanistické a přírodní. Mezi humanisty na krakovské universitě zasluhují pozornosti: *Aesticampianus* (Sommerfeld), Stanisław z Krakova, Piotr z Krakova, Jan Ursinus, Mikołaj Mościcki, Adam Tobolski, slavný matematik a profesor Koperníkův: Wojciech z Brudzewa, stoik: Jakób Górski (1525—1585) a zastánce stoické logiky Adam Burski (1560—1611).

Překladatel vychovatelských knih Aristotelových (Etiky, Ekonomiky, Polemiky) Sebastian Petrycy z Pilzna (1554—1626) ve svých komentářích k oněm dílům i ve svých samostatných pracích pojednal o mnoha otázkách z obecné filosofie a ukázal se jako znamenitý myslitel staropolský: filosof-politik. O věcech právně-politických důkladně pojednali: Jan Ostroróg (1438—1501) ve svém díle: „*Monumentum pro reipublicae ordinatione*“ (1477), v němž svými názory předčil i humanistu Macchiavelliho. Jeho ideálem byla monarchie národní podle vzoru římského, odloučená od moci církevní, přesto však naplněná duchem křesťanským. Andrzej Frycz Modrzewski (1503 až 1572) ve svém díle „*De republica emendanda*“ o 4 knihách (o zvycích, o právu, o válce, o církvi) ukazuje mnohem větší šíři rozhledu než jeho současníci Bodin, Althusius nebo Gentilis. Stanisław Orzechowski (1513—1566) volá po zlepšení stavu sedláků, Łukasz Górnicki (1527—1603) v „*Rozmowie Polaka z Włochem*“ a v „*Drodze do zupełnej wolności*“, vytýká šlechtě svévoli, nespravedlivost soudům, volá po svolání sněmu, po stálém vojsku a po silné královské vládě, ve svém spise „*Dworzaninie*“ popisuje pěkně povinnosti krále k poddaným.

Údobí 3.: Obnova scholastiky. Katolická filosofie a theologie v odporu k humanismu a reformaci, jež z něho vyrostla, vrátila se ke středověkým mistrům scholastickým. Tomu směru podlehla i katolická

filosofie v Polsku ve stol. XVII. a XVIII., kterou pěstovali hlavně jesuité ve svých četných školách. Po onom údobí háže se dosud kamením potupy, ale zároveň s novým oceňováním scholastiky v celém světě mění se i názor na onu dobu filosofie v Polsku. Mezi nejznamenitější jesuity-filosofy té doby patří: Marcin Śmiglecki (1562—1618), jehož příručky „Logica selectis disputationibus et quaestionibus illustrata“ (Ingolstadt 1618) používalo se na západě ještě v stol. XIX.; Aleksander Olizarowski, proslavený dílem „De politica hominum societate“ (1651); Adam Kochański († 1700), kterého si i Leibniz velice vážil. Mimo ně: Tomasz Młodziański „Praelectiones metaphysicae et logicae“ (Gdansk 1671), Jan Morawski: „Totius philosophiae principia“ (Poznaň 1660), Benedykt Dobszewicz „Praelectiones logicae“ (Vilno 1761), Jan Kowalski: „Rozmowa o filozofji“ (Lvov 1747) a mnoho jiných, jejichž díla zůstala v rukopise. Byli též autoři nejesuité: Bartłomiej Keckermann, profesor filosofie v Gdansku: „Systema logicae“ (Hanoviae 1600); dominikáni: Samuel z Lublina, Ferdynand Januszowski, františkán Marek Korona; světští kněží: Szymon Makowski, profesor na Akademii krakovské: „Cursus philosophicus“ (Krakov 1679), Kazimierz Steplowski: „Logica incipientium“ (Krakov 1753) a jiní. Rehabilitaci tohoto údobí provedl Stanisław Bednarski T. J. ve svém rozměrném díle: „Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce“ (Krakov 1933), které bylo též odměněno Polskou akademií.

Údobí 4.: Osvícenství přišlo do Polska hned na svém počátku z Německa zároveň s dynastií saskou. Osobní lékař Augusta III., Mitzler de Kolof, snažil se o rozkvět nové osvěty ve své druhé vlasti. Biskup Załuski posílal nejschopnější mladíky za hranice, aby se tam vzdělávali v matematice, filosofii a ve vědách přírodních. Chtěl přitáhnout do Krakova filosofa Wolffa, jehož žákem byl Marcin Świątkowski († 1790), profesor na universitě krakovské. Nový směr podporovali piaristé, hlavně Stanisław Konarski (1700—1773), reformátor polského školství, jeho pomocník Antoni Wiśniewski (1718 až 1774); zároveň s piaristy i jesuité: Odlanicki Poczobut ve Vilně a Józef Rogaliński v Poznani. Logika Kazimierza Narbutta (1769), prodchnutá duchem Leibnizovým a Wolffovým, vyšla v několika vydáních. Vlivy francouzského osvícenství pronikly do Polska po zrušení jezuitských škol (1773). Byla ustavena Národní komise pro výchovu. Na její žádost napsal Condillac logiku pro školy polské (1780), kterou do polštiny přeložil Jan Znosko teprve v r. 1802: „Logika czyli pierwsze zasady myślenia.“ Od té doby vládne v Polsku sensualismus a empirismus francouzský i anglický, neboť pozornosti se těší i John Locke i francouzští encyklopedisté Wolter, Diderot, d'Alembert, kteří svými spisy podkopávali víru i mravy v Polsku. Na pedagogickou literaturu měl vliv Rousseau.

Ve filosofické tvorbě polské té doby možno pozorovat i vliv fran-

couzského fyziokrata Fr. Quesnaye. Jím jsou ovlivňovány i spisy krěžů, kteří usilují o povznesení rolnického stavu: Antoni Popławski, Hieronim Strojnowski, Konstanty Bogusławski a X. Ładowski.

Doba po rozdělení Polska. Údobí 1. Empirismus. Rozdělení Polska neudusilo polskou práci filosofickou, spíše ji podnítilo. Nejprve se setkáme s představitelem empirismu: kněz Stanisław Staszic (1755—1826), který ve svém díle „Ród ludzki, poema dydaktyczne“, v němž vychází ze zásad naturalismu, popisuje dějiny lidstva a dává pokyny, jak jest třeba dbáti o obecné dobro a o potření egoismu, — to všechno však podle názorů osvícenských bez zjevného náboženství, bez katolické církve. Druhý kněz, Hugo Kollataj (1750—1812) ve svých dílech: „Rozbiór krytyczny zasad historii o poczatku rodu ludzkiego“ a „Porzadek fizycznno-moralny“ — jest rovněž závislý na osvícencích, hlavně na Rousseauovi, ačkoliv u něho jest stát společenstvím přirozeným a ne společenskou smlouvou.

Jan Śniadecki (1756—1830) uznával jenom filosofii důkazu a popíral metafysiku, bojoval proti Kantovi. Jeho díla: „O filozofii“ (1819), polemické traktáty proti Kantovi, „Filozofia umysłu ludzkiego“ Jeho bratr Jędrzej Śniadecki (1768—1838) ve svém díle: „Mowa o niepewności zdań i nauk na doświadczeniach fundowanych“ (1799) podrobuje kritice stanovisko empiristů, podléhaje při tom vlivu Kantovu. Ve své druhé práci: „Teoria jestestw orgniacznych“ (1804 až 1811) podal na onu dobu velmi cennou filosofii biologie. Józef Łęski (1760—1825) provedl ve svém díle rozdělení věd: na teoretické, praktické a umění krásná řadí k literatuře.

Údobí 2. Idealismus a mesianismus. Z blízkého Královce vykonával na Polsko vliv Kant, který považoval rozdělení Polska za křivdu. Józef Kalasanty Szaniawski (1764—1842) se bil s Janem Śniadeckim o Kanta. Na krakovskou universitu uvedl filosofii Kantovu Němec Waclaw Voigt, na universitu ve Vilně jiný Němec Jan Henryk Abicht. Nástupcem Voigtovým v Krakově byl kněz Feliks Jaroński „Jakiej filozofii Polacy potrzebują.“ Nástupcem Abichtovým ve Vilně byl piarista Anioł Dwigird (1776—1835), který silně podléhal vlivům Kanta a filosofů skotistických. Vliv Kantův a Schellingův jest znatelný i u dvou současných vynikajících filosofů polských. Jest to: Józef Marja Hoene-Wroński (1778—1853) a Józef Gołuchowski (1797—1858). Wroński se snažil sloučit teoretický a praktický rozum Kantův s prazřídlem vši vědy a všeho bytí — s Bohem, který dle něho nebyl pouze postulátem rozumu, nýbrž pravou skutečností. Bůh liší se od přírody, světa (autotetika), který vyvrcholuje ve vědomí v oblasti ducha, člověka a dále celé lidské společnosti (autogenese), která tou autogenesí přichází opět k absolutnu Bohu. Na tom podkladě rozvedl Wroński zásady své historiosofie. Gołuchowski se proslavil německy napsaným dílem: „Filozofja w stosunku do życia całych

narodów i poszczególnych ludzi“ (1822) a zároveň svou hlubokou prací: „Dumania nad najwyzszemi zagadnieniami człowieka“ (Vilno 1861). Třebas v této práci silně čerpal z díla kielského profesora H. M. Chalybaea stejně jako ze Schellinga, přece v pojetí oněch otázek ukázal značnou samostatnost, dává důraz na život jednotlivce i celku stejně jako na úlohu intuice a pocitu ve filosofii (romantismus). — Následovníky Heglovými byli: Bronisław Trentowski (1808 až 1868). Díla: „Chowanna“ (Poznaň 1842), „Myślini“ (Poznaň 1845), „Panteon wiedzy ludzkiej“ (Poznaň 1874—1881). Snaží se o novou filosofii, nemůže se však vymanit z vlivu Heglova a usiluje toliko o náhradu jeho panlogického pantheismu pojetím osobního Boha. — Karol Libelt (1807—1875) snažil se ve svém hlavním díle: „Filozofia i krytyka“ (1847—1850) přetvořit Heglova filosofii rozumu ve filosofii představ. Neboť ony tvoří, budují, vychovávají, rozum je bez nich bezmocný. O ně se musí opřít skutečná filosofie. — Józef Kremer (1806—1875), velký polský estetik (Listy z Krakowa, Listy z podrózy do Włoch) staví při svých vývodech filosofických na zásadách Heglových, avšak za základ položil osobního křesťanského Boha.

Katolický tábor v Polsku bránil se proti sensualismu, iracionalismu francouzskému i proti nevěře encyklopedistů. Ohromné dílo Chateaubriandovo „Duch křesťanství“ bylo do polštiny přeloženo již r. 1860; brzy nato de Maistreovy spisy („O papiežu“, „Wieczory petersburskie“). Proti racionalismu bojoval W. R. Karczewski („O prawach fizycznych i moralnych świata“, Varšava 1792); proti volnomyšlenkářům vystupoval františkán Karol Surowiecki (1754—1842). — Eleonora Ziemięcka (1819—1869) zříká se Hegela, ale ve svých „Zarysach filozofii katolickiej“ (1857) přiklonila se k tradicionalistům francouzským a semiracionalistům německým, Baaderovi a Güntherovi. Kněz Feliks Kozłowski (1803—1872), přítel Trentowského, cítí nutnost boje proti jeho pantheistickým názorům: „Poczatki filozofii chrześcijańskiej“ (Poznaň 1845) — Maksymilian Jakubowicz (1785—1853) v knize: „Chrześcijańska filozofia życia w porównaniu z panteistyczną filozofią naszego wieku“ (Vilno 1853, 3 svazky) bojuje proti německým idealistům i jejich polským přívržencům, ale podlamuje při tom váhu našeho rozumu. Florian Bochwic (1799—1856), stoupenec Schellingův, a Jan Majorowiec (1820—1848), stoupenec Heglův, snaží se smířiti názory německých idealistů s naukou církve katolické. P. Walerian Serwatowski (1810—1891) píše v duchu Kozłowského a Ziemięcké: „Pierworys systematu filozofii ze stanowiska chrześcijańskiego pojętej“ (Krakov 1862). Hluběji a jasněji řeší poměr rozumu a víry P. Stanisław Chołoniewski (1792 až 1846), arcibiskup Ignacy Hołowiński (1800—1855) a P. Piotr Semeneńko (1814—1886) z kongregace Resurekcionistů, která volala po návratu k filosofii sv. Tomáše ve smyslu encykliky Lva XIII. „Aeterni Patris“.

Polský mesianismus, toť druhý filosofický proud té doby,

který se zrodil z úvah o úpadku národa (rozdělení Polska, potlačení listopadového povstání 1830) a ve velké míře též vlivem filosofie Heglovy. Již kníže Adam Czartoryski (polský bard), P. Józef Morelowski T. J. (Treny na rozbiór Polski) a biskup Paveł Woronicz (1757—1829) vyslovili názor, že smyslem celého úpadku, v němž se národ polský octl, jest jeho zušlechtění, po němž čeká Polsko velké poslání mezi národy. „Polska Chrystusem narodów“ — to bylo heslo polských mesianistů, jak básníků, tak filosofů. Mystik Andrzej Towiański (1799—1878) učil, že Polsko trpí vlastně za viny „Biesiada“, jež shladí jen přijetím trestu a poddáním se vůli boží, láskou k svým nepřátelům způsobí obrození celého lidstva... Básník Adam Mickiewicz (1797—1855), jenž podlehl vlivům Towiaňského, ve svých „Księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego“ píše, že Poláci jen velkou mravní dokonalostí si vyslouží vzkříšení Polska, jež se potom stane vůdcem na cestě národů k Bohu... Filosof August Cieszkowski (1814—1894) dělil vývoj lidstva podle dialektické metody Heglovy na tři doby. Nyní již nastává ta třetí, doba Ducha sv. V prvních panovalo násilí a nespravedlivost, třetí bude dobou pokoje mezi lidmi. Vykonavatelem toho úkolu bude z vůle boží národ polský, který se nikdy neoddal egoismu nebo násilným výbojům, nýbrž sloužil dobru lidu. Cieszkowski vyložil svoje názory v knihách: „Prolegomena zur Historiosophie“ (1838), „Gott und Palingenesie“ (1842), a zvláště v „Ojczyzna“, 3 svazky vydané teprve 1922—1923... Názory Cieszkowského v poesii šířil Zygmunt Krasiński (1812—1859). Také básník Juliusz Słowacki (1809—1849) připisoval Polsku významné postavení v nové době národů. Národy zvrhlé a přestárlé léčí se revolucemi a válkou, a duch, věčný revolucionář, přivádí do světa stále dokonalejší formy. (Genese z ducha, Duch-Král)... Jmenovaný již Hoene-Wronski byl též mesianistou, ale v jeho pracích o filosofii dějin převládá nad mystickým nazíráním rozum. Podle jeho názoru jest moderním mesiášem filosofie, která odkrývá absolutno. Jen ona sloučí v rozumnou jednotu rozdíly mezi vědou a vírou a tím způsobí na zemi dobu všeobecného míru, na němž bude účastno i Polsko.

Doba třetí: Positivismus a proti němu vystupující filosofie křesťanská. Nezdařené povstání v r. 1863 zasadilo idealismu smrtelnou ránu. Romantismus a zčásti i mesianismus byl opuštěn a povšimnutí došla všední organizační práce. Těmto snahám v národě dobře vyhovoval positivismus, který počítá jen se skutečnými fakty. Již Józef Supiński (1804—1890) se zdvihl proti přílišnému idealismu a přílišné metafysice. Jeho dílo: „Myśl ogólna filozofii wszechświata“ jest smělý pokus o filosofický systém, vybudovaný na podkladě věd přírodních. K positivismu se klonil též Adrian Krzyżanowski (1788—1852) a Dominik Sulc (1797—1860). Avšak teprve po povstání v r. 1863 se rozšířil t. zv. positivismus varšavský a krakovský; nebyl to však směr tak radikální jako na západě, neboť bojoval spíše jen proti přehnanému idealismu a mysticismu a

proti mesianistickému snění, jež vedlo k povstání a tím k velkému utrpení Polska pod vládou ruskou. Polský pozitivismus nestaví tedy jen na důkazu a smyslech. Proto se v dílech polských pozitivistů stýká tak často idealismus i racionalismus, což tkví v podstatě polské duše. Takový pozitivismus, t. zv. varšavský, hlásali: Aleksander Świętochowski (* 1849) v četných člancích a v knize: „Zródła moralności“ (1912), Julian Ochorowicz (1850—1917), který se obíral hypnotismem a spiritismem, Władysław Kozłowski ve svých „Pismach filozoficznych i psychologicznych“, Antoni August Eger ve svých „Zasadach pozytywizmu“ (1878), Jan Władysław Dawid (1859—1914) ve svých pracích z psychologie; Bolesław Prus (Aleksander Głowacki) v románech, Piotr Chmielowski ve své „Historii literatury“. Tito autoři se chovali k náboženství lhostejně, někteří dokonce nepřátelsky, zvláště vůči církvi katolické; v etice a politice se přidržovali zásad pozitivistického utilitarismu. T. zv. škola krakovská chovala naproti tomu k náboženství i církvi celkem značné sympatie. Patřili k ní: historik Józef Szujski (1835—1883), Stanisław Tarnowski, vynikající historik literární (1837—1917), historik a politik Michał Bobrzyński (1849—1935), historik P. Walerian Kalinka (1826—1888). Tito pracovníci nepohrdali nadějí mesianistů, ale podávali ve své historiosofii prostředky k práci o přiblížení té chvíle. Práce přírodopytců tohoto kruhu mají však zabarvení pozitivistické: zabývají se filosofií přírody a teorií poznání přírodních zjevů. Wincenty Szylło může být nazván představitelem „polských pozitivistů“, neboť přijímá i Boha-Tvůrce i duši rozdílnou od těla; Józef Chwiećkowski se kloní k materialismu; Stanisław Kramsztyk (1841 až 1906) píše o předpovídání ve vědě a o hypotésách při zkoumání přírody; Władysław Bieganski (1857—1917) jest teoretikem logiky, etiky i medicíny v duchu Machově; Władysław Mścislav Kozłowski (1858—1935) hlásí se ve svých pracích z teorie přírodovědy k novokantismu a agnosticizmu. Positivismus se zabarvením novokantovským projevuje se u Henryka Goldberga (1845—1915), v prvních pracích Mariana Massoniusa (* 1862), u Adama Mahrburga (1860—1913), znamenitého pedagoga a literáta, u Antonína Złotnického (1857—1924) a B. Limanowského (* 1835). Dosud se k materialistickému „reismu“ hlásí Tadeusz Kotarbiński; Władysław Witwicki se projevuje ve svých psychologických pracích pozitivisticko-materialisticky.

Machův a Avenariův empiriokriticizmus měl vliv na Józefu Kodysovou (1865—1919), Edmunda Erdmanna a jiné. Tento systém podrobil ostré kritice Joachim Metallmann. Proti směrům socialisticko-materialistickým se ozval Stanisław Szczępanowski (1846 až 1900), připomínaje ideály výchovy národní.

Se strany katolické vystoupil na obranu zdravého rozumu Aleksander Tyszyński (1811—1880), odvolávaje se na zdravý úsudek křesťana podle Reida a Lamennaise. Piarista Franciszek Kr-

p i ń s k i (1835—1898), autor první historie filosofie v Polsku, byl nejprve hegelovcem, později positivistou. Tvrdil, že jest možno býti positivistou a nebýt při tom ani atheistou, ani materialistou nebo fatalistou. Nakonec se proti všem „fantastickým“ systémům filosofickým odvolával na zdravý lidský úsudek. P. Stefan P a w l i c k i (1839—1916), slavný autor „Filozofii greckiej“ (2 svazky, 1890 a 1903) byl velkým protivníkem positivistů, materialistů, pantheistů, deistů, a s nepřekonatelnou jasností bořil samotné základy oněch systémů. P. Władysław Michał D ę b i c k i (1853—1911) bránil nejen pravdy víry, nýbrž i samu hodnotu rozumu proti přehnanému racionalismu a empirismu; sám byl umírněným realistou. P. Marian M o r a w s k i T. J. (1845—1901), autor základního díla „Filozofia i jej zadanie“ (1877), dokazoval, že skutečná filosofie a opravdová věda nikdy nemohou odporovat zjeveným pravdám a katolické víře. V dílech „Celowość w naturze“ a „Podstawy etyki i prawa“ vystupoval proti zásadám empiristů i positivistů. Celý „System filozofii“ v duchu novoscholastickém podává P. Franciszek G a b r y ł (1866—1914), prof. v Krakově; jednotlivé traktáty v témže duchu propracovával P. Kazimierz W a i s (1865—1934), univ. prof. ve Lvově.

Na významné místo v této skupině se samostatně vypracovali: Henryk S t r u v e (1840—1912), historik logiky a filosofie v Polsku, autor cenného „Wstępu krytycznego do filozofii“ (1896), nezávislý vyznavač idealisticko-realistického názoru na život i svět. Maurycy S t r a s z e w s k i (1848—1921), který studoval na universitách v Praze i ve Vídni, žádá od filosofie, aby vycházela od dokázaných faktů, zkoumala je kriticky, a od nich se obracela k metafysice, neboť bez ní není skutečné filosofie. Hlavní dílo: „W dążeniu do syntezy“, (1908). Prof. univ. Jag. Witold R u b c z y ń s k i (* 1864) zastává kritický realismus, brání ucelený řád v přírodě, nadřazenost ducha nad hmotou (Zarys etyki, 1916; Filozofia życia duchowego, 1925). Lvovský profesor Kazimierz T w a r d o w s k i (* 1866) vychoval mnoho současných polských filosofů. Jako žák Brentanův vystupuje proti psychologismu a částečně rehabilituje filosofii scholastickou. (Wyobrażenia i pojęcia, 1898; O filozofii średniowiecznej wykładów sześć, 1910). Od roku 1911 vydává „Ruch filozoficzny“. Ve Lvově přednáší ještě jeden obhájce metafysiky, Mścisław W a r t e n b e r g (* 1868); před ním tam působili: Aleksander R a c i b o r s k i (1845—1920) kritik Milla a zčásti kantista; Aleksander S k ó r s k i (1851—1928) kritik Hegla; Wojciech D z i e d u s z y c k i (1848—1909), autor „Historii filozofii starożytnej“, výtečný moralista. Wincenty L u t o s ł a w s k i (* 1863), světový znatel Platona (teorie stylometrie), krajní spiritualista, snaží se navazovat na polské mesianisty (abstinentní kroužky, „Kuźnice“ národní výchovy).

D o b a č t v r t á R ů z n é p r o u d y s o u č a s n é. Ohnisky čilejší práce filosofické v obnoveném Polsku se staly university ve Varšavě, Krakově, Lvově, Poznani, Vilně a katolická universita v Lublíně. Na universitách jsou „Towarzystwa filozoficzne“, vycházejí časopisy:

„Przegląd filozoficzny“ ve Varšavě, „Kwartalnik filozoficzny“ v Krakově, „Polskie Archiwum psychologii“ ve Varšavě, „Kwartalnik psychologiczny“ v Poznani, „Ruch filozoficzny“ a „Studia philosophica“ ve Lvově, a „Studia gnesnensia“ v Poznani. Zástupci filosofie křesťanské se soustřeďují hlavně kolem čas. „Przegląd powszechny“ (Varšava) a „Ateneum Kapłańskie“ (Włocławek); křesťanská filosofie se pěstuje hlavně na theologických fakultách, kněžských seminářích a theologických ústavech řádových (n. př. u jezuitů v Krakově). Byly též už tři filosofické sjezdy: Lvov (1923), Varšava (1927) a Krakov (1936).

Současní polští filosofové pracují ve všech odvětvích vědy filosofické. Tak logikou se zabývají: Jan L u k a s i e w i c z (* 1878), tvůrce „logiky trójwartościowej“. Do „varšavské logické školy“ patří: Stanisław L e ś n i e w s k i, Tadeusz K o t a r b i Ń s k i, Kazimierz A j d u k i e w i c z, Alfred T a r s k i, Maria O s s o w s k a, mimo to: Tadeusz C z e ż o w s k i (Vilno), Zygmunt Z a w i r s k i (Krakov), Jan Ś l e s z y ń s k i (Krakov).

Teorii poznání, zvláště vědeckého, se zabývá: Jakób L e w k o w i c z (1882—1910), Tadeusz G a r b o w s k i (Krakov, 1869), Benedykt B o r n s t e i n (Varšava), Roman I n g a r d e n (Lvov), který píše v duchu Husserlově, Bolesław G a w e c k i (Krakov), Czesław B i a ł o b r z e s k i (Varšava), Joachim M e t a l l m a n n (Krakov).

Ontologii pěstuje: Marian B o r o w s k i (Varšava), Tadeusz B i l i k i e w i c z (Krakov), neovitalista, Stanisław G o ś c i c k i (Poznaň), spiritualista a subjektivist.

Psychologie: Edward A b r a m o w s k i (1868—1918), ředitel psychologického ústavu ve Varšavě, Józefa J o t e y k o (1866—1928), Stefan B ł a c h o w s k i (Poznaň), pedopsycholog Stanisław S z u m a n (Krakov) a Władysław H e i n r i c h (Krakov).

Pedagogika: Bogdan N a w r o c z y ń s k i (Varšava), Zygmunt M y ś l a k o w s k i (Krakov), Henryk R o w i d (Krakov), Eugeniusz P i a s e c k i, průkopník a teoretik tělesné výchovy (Poznaň).

Estetika: Michał S o b e s k i (*1877 Poznaň), Władysław T a t a r k i e w i c z (Varšava, * 1886), Witold R u b c z y ń s k i (Krakov).

Sociologii se zabývají: Bolesław L i m a n o w s k i (1837—1934), pokračovatel Comte-ův v Polsku, Ludwik G u m p l o w i c z, teoretik socialismu, Erazm M a j e w s k i (Varšava, „Zagadnienia ciwilizacji“), Roman R y b a r s k i, teoretik „Stronnictwa Narodowego“, Florian Z n a n i e c k i (Poznaň), ředitel sociologického ústavu na universitě.

Etiku a právo pěstují: Karol F r e n k e l († 1920, Krakov), Edward K r z y m u s k i († 1928, Krakov), Leopold J a w o r s k i (1865—1930, Krakov), Eugeniusz J a r r a (Varšava), Leon P e t r a ż y c k i (Varšava, 1861—1931), Antoni P e r e t i a t k o w i c z (Poznaň), Czesław Z n a m i e r o w s k i (Poznaň).

Medicinská filosofie: Wiktor S z o k a l s k i (1811—1891), Władysław S z u m o w s k i (Krakov), Adam W r z o s e k (Poznaň).

Dějiny filozofie: Ignacy H a l p e r n - M y ś l i c k i (Varšava), Adam

Zieleńczyk (Krakov), Ludwik Chmaj (Krakov), Adam Krokiewicz (Krakov), H. Heitzmann (Krakov), Stefan Harassek (Krakov), Adam Żółtowski (Poznaň). W. Tatariewicz vydal dvousvazkovou „Historię filozofii“ (Varšava), Alexander Birkenmajer (Krakov) píše pojednání o historii filosofie středověké.

V duchu filosofie novoscholastické psali nebo pší: P. Idzi Radziszewski (1871—1922), organisátor katolické university v Lublíně; P. Jan Nuckowski T. J. (1867—1920), autor cenné Logiky a kriteriologie; P. Alexander Pechnik (1854—1935), dlouholetý redaktor „Gazety kościelnej“ ve Lvově; P. Fryderyk Klimke T. J. (1878 až 1924), profesor v Krakově i Římě, autor četných děl, psaných polsky, německy i latinsky, z nichž nejznámější jsou: „Der Monismus“ a „Historia philosophiae“ (polský překlad 1929); P. Feliks Hortyński T. J. (1869—1927), přírodopisec a filosof v duchu tomistickém; P. Konstanty Michalski, misionář, profesor i rektor Jagelonské university, známý svými historickými pracemi o nominalismu ve stol. XIV., předseda mezinárodní komise pro vydání „Corpus philosophorum medii aevi“; P. Franciszek Sawicki (Pelplin), který napsal mnoho hlubokých filosofických pojednání polsky i německy; P. Jacek Woronicki O. P. (Řím—Lvov), autor cenných pojednání z estetiky a pedagogiky; Bogdan Rutkiewicz († 1933, Lublín), biolog v duchu tomistickém; P. Aleks. Żychliński (Poznaň); P. Kazimierz Kowalski (Poznaň-Hnězdno), velmi pracovitý novotomista, vydavatel sbírky spisů novotomistických „Studia Gnesnensia“; P. Piotr Chojnacki (Varšava); P. Marian Jankowski (Włocławek); P. Jan Stepa (Lvov); P. Jan Pastuszka (Varšava-Lublín), znalec současných směrů filosoficko-náboženských, autor dvousvazkové „Filozofii współczesnej“ (sv. 1. Varšava 1934, sv. 2. Lublín 1936); P. Andrzej Krzesiński (Krakov), známý svými pojednáními o teorii poznání; P. Jan Salamucha, (Varšava—Krakov) a P. J. M. Bocheński O. P. (Řím, Angelicum) zabývají se logikou se stanoviska novoscholastiky; P. Pavel Siwek T. J. (Krakov-Řím), zahloubal se nad Aristotelem a Spinozou i zjevem v Konnersreuthu; P. Fr. Kwiatkowski T. J. (Krakov, * 1888) přeložil do polštiny Stoeckla-Weingaertnera, doplnil jej filosofií nejnovější a připojil k němu přepracovanou a doplněnou „Historię filozofii w Polsce“ od prof. Mauryce Straszewského. I američtí Poláci mají na té činnosti podíl. P. Jan Zybur, známý z mezinárodní ankety o novoscholasticismu, jest Polák. Druhý americký Polák, P. Fr. Węgiel, vydává polsky jednotlivé traktáty z filosofie pro potřebu tamějších Poláků.

Tento přehled dává aspoň tušiti, jak čilý jest polský ruch na poli filosofie. Jest jen škoda, že práce jest tak rozkouskována, jest zde nedostatek synthesy, neboť směry se příliš rozbíhají. Přes to však polská filosofie jest poměrně ještě dosti souměrná.

Lit.: Henryk Struve: Historia logiki jako teorii poznania w Polsce 2. vyd. 1911. — Mauryce Straszewski: Dzieje filozoficznej myśli polskiej w okresie

porozbiorowym, sv. 1., 1912, sv. 2.: Polska filozofia narodowa (sborník) 1921. — P. Franciszek G a b r y ł : Polska filozofia religijna w XIX. wieku (2 svazky), 1913—14. — Wiktor W ą s i k : Filozofia w Polsce. — W. Ł u t o s ł a w s k i , L. P u c i a t a a T. C z e ż o w s k i : Die polnische Philosophie, v Ueberwegově: Grundriss der Geschichte der Philosophie, sv. V. (1928). — M. S t r a s z e w s k i : Myśl filozoficzna polska (ve sborníku „Polska w kulturze powszechnej“), sv. 1., str. 188—241. Tuto práci přepracoval a doplnil Fr. K w i a t k o w s k i T. J. pro 3. vydání svého překladu „Historii filozofii“ Stoeckla-Weingaertnera (1930).

Polyandrie, mnohomužství, trvalý pohlavní svazek více mužů s jedinou ženou; **p.**, jež je zpravidla způsobena nedostatkem žen, vyskytuje se nejvíce v matriarchálních společnostech ve střední a jižní Asii.

Polyesthesie, zjev, vyskytující se při některých nervových chorobách, kdy se pocity, zejm. hmatové, jeví znásobeně.

Polygamie je jako protiva monogamie označení jak pro spojení jednoho muže s několika ženami (polygynie), tak pro spojení jedné ženy s několika muži (polyandrie).

Polygenismus (n. *Polygenismus*, f. *polygénisme*, a. *polygenism*), domněnka, že lidstvo povstalo z více původních prarodičů.

Polyideismus (Ochorowicz), mnohomyšlenkovost jako zjev zvláštní úsudkové a rozvahové plnosti. Protivou je monoideismus, kde převládá a podněcuje pouze vždy jedna myšlenka, někdy neobyčejně vlivná a mocná (hypnosa).

Polyneuritická psychosa, jiné označení pro Korsakovovu psychosu (v. t.).

Polysylogismus jest důkaz, v němž závěr jednoho sylogismu jest současně návěstí dalšího sylogismu. První část takového sylogismu sluje prosylogismus, druhá episylogismus. Mají-li v **p**-u všechny sylogismy úplný tvar, sluje **p.** úplný, jinak jest neúplný. Ten ovšem musí se dáti vždy převést na **p.** úplný.

Polytheismus (n. *Polytheismus*, f. *polythéisme*, a. *polytheism*), víra ve více božských bytostí, v opaku k víře v jednoho osobního Boha. **P.** není snad přechodným stadiem ve vývoji k monotheismu, nýbrž pouze zatemněním původního monotheismu. Opak: monotheismus, henotheismus.

Lit.: W. S c h m i d t, Ursprung der Gottesidee (1926—33); A. A n v a n d e r, Die Religionen der Menschheit (1935).

Polytomie, mnohodělení, je takové dělení pojmu, jež má více než tři rozdělovací členy. Příklad: Školy jsou vysoké, střední, odborné, měšťanské a obecné.

Pomocné pojmy (n. *Hilfsbegriffe*) jsou podle Vaihingra pojmy, které usnadňují dosažení myšlenkového cíle; neodpovídá jim však ve zkušenosti žádný určitý předmět.

Pomponazzi, Pietro (Petrus Pomponatius), 16. IX. 1462—18. V. 1524, italský renesanční filosof, stoupenec aristotelismu. Popírá nesmrtelnost lidské duše i svobodu vůle, obojí je prý věcí víry; existuje tedy dvojí pravda — rozumu spekulativního, jímž se řídí filosofie, a rozumu praktického, o nějž se opírá náboženství; pramen mravnosti

hledá v člověku samém, neuznává možnost nadpřirozených zjevů. Sp.: *De immortalitate animae, De admirandorum effectuum causis sive de incantationibus, De fato, libero arbitrio et de praedestinatione.*

Lit.: A. H. Douglas, *The philosophy and psychology of P.* (1910).

Pomsta (n. *Rache*, f., a. *vengeance*) jako odplata za skutečné nebo domnělé bezpráví je pudová reakce, zakládající se na uspokojení hněvu a škodolibosti z utrpení jiného. Jakkoliv je p. nekulturnímu člověku přirozená, je pro svou svémocnost, nespravedlnost a krutost vždy zavržení hodná. S pomstou nemají nic společného tresty, ukládané státem za porušení zákonů. *P o m s t y c h t i v o s t*, již propadají jenom nízké povahy, je vášnivá touha po pomstě.

Pomysl v. transcendence, fikce.

Popelová, Jiřina, * 1904, čes. filos. spisovatelka. Sp.: *Vědy přírodní a vědy duchové* (1931), *Poznání kulturní skutečnosti* (1936).

Popis (l. *descriptio*, n. *Beschreibung*, f., a. *description*) je uspořádaný, charakterisující výpočet znaků nějakého předmětu, jednoduchých částí nějakého komplexního děje, prvků psychického zážitku, jenž podává jasnou a zřetelnou představu o tom, co se popisuje. **P.** je dlužno rozlišovati od definice a vysvětlení.

Lit.: Hochstetter-Preyer, *Das Beschreiben* (1916).

Popisný soud (n. *beschreibendes Urteil*) je soud, jehož přísudek vyjadřuje vlastnost, která se subjektu připisuje nebo upírá. Příklad: Sníh je bílý.

Poppelreuter, Walther, * 6, X. 1886, pathopsycholog v Bonnu, vynálezce přístroje (hodin) ukazujícího průběh práce jednotlivce i skupin. Díla: *Über die Ordnung des Vorstellungsablaufes* (1913), *Aufgabe und Organisation der Hirnverletztenfürsorge* (1916), *Arbeitsschauuhr* (1918). *Allg. methodische Richtlinien d. prakt.-psychol. Begutachtung* (1923).

Popud (n. *Antrieb*, f. *tendance*, a. *conatus*), bezprostřední příčina změny a pohybu ve fyzickém neb psychickém.

Popudová výška (n. *Reizhöhe*, a. *terminal sensitivity*) je nejvyšší hranice, až do které pociťuje smyslový orgán popudy. Opak práh popudu.

Populace je souhrn obyvatelstva, žijícího v určité době na určitém území. Tříděním populace podle různých hledisk přirozených a sociálních, jakož i studiem jejího vývoje (měny obyvatelstva) obírá se populační statistika. Do vývoje populace zasahuje i stát, jenž se ji různým způsobem snaží regulovati (populační politika). Populační problém je souhrn otázek, vyplývajících z porušení rovnováhy mezi počtem obyvatelstva a hospodářských možností příslušného území, tedy zejména z přelidnění.

Populární filosofové, osvícenští filosofové v 18. stol., již se snažili své učení zpřístupniti nejširším vrstvám lidovým. Náleží k nim zejména Friedrich Nicolai, Thomas Abbt, Chr. Garve, Joh. Jak. Engel; v širším smyslu rozumí se populárním filosofem každý, kdo filosofické nauky podává formou všeobecně přístupnou, po případě bez nároků na přísnou vědeckost.

Porfyrios, 232—305, novoplatonik, hlavní žák Plotinův a vydav. jeho spisů. Do novoplatonismu zavedl alegorické výklady. Napsal též významný úvod k Aristotelovým kategoriím (Eisagoge), kde formuloval problém universalíí (v. t.).

Lit.: A. J. Kleffner, Porphyrius, der Neuplatoniker und Christenfeind (1926); J. Bidez, Vie de P. (1913); W. Theller, Porphyrius and Augustin (1933).

Porter, Noah, 4. XII. 1811—4. III. 1892, amer. filosof, idealista, ovlivněný hl. W. Hamiltonem a Trendelenburgem. Sp.: The human intellect (1869), Elements of intellectual science (1871), Science and humanity (1872), Science and sentiment (1882), Kant's ethics (1886).

Lit.: G. S. Merriam, N. P. (1893).

Port-Royal, původně cisterciácký klášter, založený 1204, v r. 1609 obnovený abatyší Angelikou Arnauldovou. Vstoupilo do něho jejich 6 sester, matka a 6 neteří. Zpovědník Du Vergier získal celý konvent pro jansenismus. V P. R. se usadila řada poustevníků (solitaires), učenců to a nejlepších rodin, kteří se tu věnovali rozjímání, studiu a vyučování. Byli to Antoine-Robert Arnauld, Le Maître, Nicole, Lancelot, de Sacy, Pascal. Vliv P. R-u byl v té době ve Francii velmi významný. Pařížský arcibiskup vyhlásil 1664 na klášter interdikt, později byl P. R. zrušen a rozbořen. Z P. R-u vyšla logika (La logique ou l'Art de penser), sepsaná Ant. Arnauldem a Petrem Nicolem r. 1662, již se dosud užívá ve Francii jako učebnice. Nové komentované vyd. pořídil Charles Jourdain.

Posedlost (l. *obsessio*, n. *Besessenheit*, f., a. *obsession*), choroba manii (v. t.) podobná, ve které nastává rozštěpení osobnosti a nemocný slyší zvuky, slova, vidí zjevy „démony“ mu předstírané. Dříve byla posedlost považována za druh padoucnice.

Lit.: T. K. Oesterreich, Die Besessenheit (1921).

Poseidonios z Apameje v Syrii, * kol roku 103 př. Kr., poslední polyhistor starověku, stoický filosof. Dochované zlomky jeho díla vydali C. Müller (Fragmenta historicorum graecorum, 3. sv., 1849) a Felix Jacoby (Die Fragmente der griech. Historiker, 2. sv., 1926).

Lit.: K. Reinhardt, Poseidonios (1921); I. Heinemann, P.' metaphysische Schriften (2 sv., 1921—28); P. Schubert, Die Eschatologie des P. (1927).

Posch, Jenő, 1859—1923, maďarský filosof. Sp.: Az idő elmélete (Teorie času, 1896—1897), Lelki jelenségeink és természetük (Naše duševní jevy a jejich povaha, 1915), Az öngyilkosság lélek-és erkölcsstani szempontból (Sebevražda se stanoviska psychologického a etického, 1921).

Posila, přírůstek síly ve smyslu fysickém, odvahy ve smyslu etickém; v psych. představa, umožňující vybavení jiných představ, na něž si nemůžeme vzpomenouti.

Positivismus (n. *Positivismus*, f. *positivisme*, a. *positivism*), filos. směr, který omezuje veškeré poznání na smyslovou zkušenost, uznává pouze „daná fakta“, v jejichž souhrnu vidí vědu a nestará se, je-li za ní

ještě jiné jsoucno. Co jest tedy za fakty, co je transcendentní, to se prohlašuje za pochybné, př. neexistující. Všecky obecné pojmy a soudy pokládá p. ve smyslu nominalismu (v. t.) za zobecnělou zkušenost; matem., logické, ontologické, etické i estetické axiomy jsou pouze zobecnělou zkušeností, abstrakce, instiktivní nebo zděděné způsoby představování a myšlení. P. staví se jak proti platonsko-aristotel. názoru filos., tak proti kantismu a novokantismu, proti substancialitě duše i Boha. Etika p-u spočívá na eudaimonismu (v. t.) P. odmítá pátrání po prvních příčinách a posledních účelech věcí. Zamítá tedy metafysiku a filosofie je mu vlastně pouze pořádáním vědeckých poznatků. Počátky pozitivismu jsou již u Protagory, ale zvláště u Humea; soustavně jej zpracoval A. Comte. Má řadu odstínů: empirismus, empirio-kriticismus, agnosticismus.

Lit.: A. Fouillée, *Le mouvement positiviste et la conception sociologique du monde* (1896); E. Laas, *Idealismus und Positivismus* (3 sv., 1879—84); Jos. Petzold, *Das Weltproblem vom Standpunkt des relativistischen Positivismus* (4. vyd. 1924).

Positivní náboženství je označení pro náboženství, založené na božském zjevení na rozdíl od různých pokusů filosofie, vytvořiti přirozené náboženství, vyvěrající z lidského rozumu.

Poslušnost (n. *Gehorsam*, f. *obéissance*, a. *obedience*), nevynucené podřízení se určitému řádu, rozkazu nebo zákazu. V p-i jest třeba cvičiti děti, aby se naučily podřizovati zájmy podružné zájmům vyšším.

Posmrtný život. Víra v p. ž. souvisí s věrou v nesmrtelnost lidské duše; své mravní nauky o odplatě a trestu opírá většina náboženství právě o tuto víru v p. ž.

Pospíšil, Josef, 7. V. 1845—18. XII. 1926, český zakladatel novoschol. hnutí; získal si též velké zásluhy o české filosofické názvosloví. Sp.: *Filosofie podle zásad sv. Tomáše Akvinského* (2 sv., 1883 až 1897, I. díl, 2. v. 1913).

Post hoc, ergo propter hoc, po něčem, tedy proto; ježto něco následuje po jiném, pokládá se za jeho příčinu. Je to klamný závěr, který čistě časovou posloupnost považuje za příčinnou souvislost.

Posthypnosa (n. *Posthypnose*, f. *posthypnose*, a. *posthypnosis*) je hypnose podobný, více vědomý stav duševní, který nastává po hypnose, ve které byl hypnotisovanému určen. Hypnotisér uloží hypnotisovanému, že má po určité době, třeba i po týdnech, vykonati určité rozkazy. Hypnotisovaný, který se probudil, vykoná je v určitou dobu, aniž by hypnotisér byl přítomen anebo měl je sám ve bdělém úmyslu. Děje se to v navoděné, následné hypnose.

Postřeh je okamžik, kdy předmět poznávání byl zočen jako začátek vnímání smyslového. Je podmíněn nejen zdatností a výkonností smyslovou, nýbrž také bystrostí psychickou, která se jeví jako pozornost.

Postulát (l. *postulatum*; n. *Voraussetzung*, f. *postulat*, a. *postulate*), v logice požadavek, který nemá přesného důkazu, ale přijímá se na

základě fakt. Jsou to tedy soudy nebo pojmy, jež z jiných věd přijímáme a předpokládáme, abychom mohli vysvětliti jevy jiného oboru.

Posudek (n. *Beurteilung*, f. *jugement*, a. *judgment*) je soud o významu nebo hodnotě nějaké věci.

Posunek (n. *Gebärde*, f. *geste*, a. *gesture*) je expresivní pohyb, bezděčný nebo i uvědomělý, kterým vyjadřujeme nejen svoje city a afekty, nýbrž i myšlenky. **P.** je vlastně předchůdce řeči, dorozumivací prostředek, srozumitelný všem.

Posunutí hodnot (n. *Wertverschiebung*) ve zdůvodňování pohnutkami se vyskytuje tehdy, když se vedle existujících hodnot objeví nová hodnota, jež má své důsledky ve svérázném účinku celkového hodnocení.

Posunutí motivu (n. *Motivverschiebung*) je nahrazení původní pohnutky jednání jinou pohnutkou. Podřadná, vedlejší pohnutka nabývá důrazu nebo účinek jednání předchází vlastní zdůvodnění.

Potence (l. *potentia*, n. *Potenz*, f. *potentialité*, a. *potentiality*), možnost, mohoucnost, síla, schopnost, vloha, vlastní nějakému předmětu.

Potlačení představ (Freud), které mělo zvláštní význam v psychologii Herbartově, nabylo ho znovu v psychoanalýze. Představy ne-libé a nevhodné jsou zatlačovány a potlačovány libými a člověku vhodnými. Doplnkem potlačení jedněch představ bývá náhrada jinými (sublimace, v. t.).

Potřeba (n. *Bedürfnis*, f. *besoin*, a. *want*) značí to, čeho potřebuje nějaká bytost k zachování nebo zlepšení své existence (**p.** objektivní); vědomí poruchy spojené se snahou po novém souladném stavu (**p.** subjektivní). Existují **p-y** duchovní, hmotné, hospodářské a funkcionální, jež zase jsou buď smyslové, materiální, rozumové, motorické. Objektivní **p-y** se nazývají **p o ž a d a v k y**. Býti bez potřeb pokládá Sokrates za vlastnost božskou; míti co nejméně potřeb jest podle něho ctností, po které toužili též stoikové.

Poučka, theorem (n. *Lehrsatz*, f. *théorème*, a. *theorem*), jest obecná věta, vyplývající z určitých axiomů a výměrů. Srv. vývod.

Povaha (n. *Charakter*, *Natur*, f. *caractère*, a. *character*). Z obyčejného rovnovážení a přidávání či ubírání závaží odvozený pojem, ve kterém naznačeno, kterak podnět jeví se ve svých účincích buď všeobecně v nejrůznějších jevech fysických a psychických, rozumových, citových a snahových, mravních. Také vše označení těchto zvláštních jevů u jednotlivce. Srv. charakter.

Pověra (n. *Aberglaube*, f., a. *superstition*) je přesvědčení o působení nadpřirozených sil a mocností, jež je v rozporu se zákony zkušenosti a myšlení. **P.** je teoretická, skresluje-li pouze náš životní názor, praktická, určuje-li naše jednání.

Lit.: Č. Z í b r t, Seznam pověr a zvyklostí slovanských z VIII. věku (1894); Karl M e y e r, Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte (1884); Alfr. L e h m a n n, Aberglaube und Zauberei von den ältesten Zeiten an bis zur Gegenwart (3. v. 1925); S t e m p l i n g e r, Antiker Aberglaube in modernen Ausstrahlungen (1922); H. S i l b e r e r, Der Aberglaube (1923);

H. B ä c h t o l d - S t ä u b l i, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (1927 nn.).

Povinnost (n. *Pflicht*, f. *devoir*, a. *duty*) jest opakem práva. Značí věrnost tomu, s kým člověk společně žije: Bohu, národu, panovníkovi, lidu. Nejen voják a úředník, ale každý občan má p-i vůči státnímu a společ. celku.

Lit.: H. H. W e n d t, Die sittliche Pflicht (1916).

Povolání (n. *Beruf*, f., a. *profession*) jest trvalé výdělečné zaměstnání, kterým si někdo vydělává na živobytí a na němž spočívá jeho společenské postavení. Má-li někdo více p., mluví se o hlavním a vedlejším, kterým si přivydělává. Individuální schopnosti pro různá p. vyšetřuje psychotechnika (v. t.).

Poznání (n. *Erkenntnis*, f. *connaissance*, a. *knowledge*) značí myšlení spojené s přesvědčením o skutečnosti toho, co poznáváme. P. je smyslové, rozumové a intuitivní. Na nejnižším stupni p. je duševní činnost závislá na zevních smyslových popudech. Později dospívá vědomá činnost duševní k osvobození od nutného spolupůsobení zevních popudů. Duševní funkce se projevují představováním, vzpomínáním, obrazotvorností a snahami. Nejvyššího stupně dosahuje duševní činnost ve funkcích, při nichž dění smyslové není již vnitřnou složkou jevu poznávacího, nýbrž činnost duševní je tu již číře psychická. Ovšem i toto nejvyšší dění poznávací potřebuje přispění obou nižších funkcí, ale jenom nepřímou. Smysly poskytují pouze látku, k níž se rozum obrací, aby ji poznal způsobem sobě přiměřeným. Poněvadž pak rozum i smysly jsou mohutnostmi téže duše, tu rozum jako mohutnost nejvyšší řídí činnost smyslů, aby sloužily jeho účelům. P. je tehdy dokonalé, když svůj předmět vysvětluje z jeho příčiny anebo z jeho dostatečného důvodu, když vyhovuje touze rozumu po pravdě. Duch lidský těší se jen tehdy z poznání pravdy, když pronikl v její příčiny a důvody. Možnost poznání není problémem, nýbrž faktem, který se neodůvodňuje, nýbrž jen vysvětluje. P. ukazuje, jak člověk má jednat, určuje lidské konání. Věta „Bůh jest“ není jenom čirým p-m, nýbrž zároveň je to příkaz pro lidské konání ve smyslu tohoto poznání.

Lit.: E. M a c h, Erkenntnis u. Irrtum (2. v. 1906); P. S c h w a r z k o p f, Das Wesen der Erkenntnis (1909); G. W e n d e l, Kritik des Erkennens (1914); H. R i c k e r t, Der Gegenstand der Erkenntnis (1915).

Poznatek, výsledek poznání, je všecko, čím rozšiřujeme svou zkušenost; může být prostý nebo vědecký. Poznatky získáváme hlavně pozorováním a přemýšlením.

Pozornost (n. *Aufmerksamkeit*, f., a. *attention*) psychologická je pohotovost smyslová, vyznačená znaky organického napětí a psychického soustředění; nařizena je k vědomému poznání a řízena je čilostí zájmovou (v. t.). Je buď vzbuzena neočekávanými podněty nebo nachystanými zřeteli, kdy ztotožňována bývá s apercepcí (Wundt). Je podmínkou pravidelného děje psychického, a známkou jeho normalnosti. Podléhá únavě a kolísání, které však jsou pouze jejími hranicemi, ne nedostatky v pravém slova smyslu. Podporována je náležitými opa-

třeními klidu, upoutání smyslového, přiměřeného předmětu a živého zájmu. Předmětný rozsah pozornosti je zřejmý na rozsahu apercepce (v. t.). Typy pozornosti jsou: a) utkvělá s určitým třebaš omezeným objemem a jednostranným pozorováním, objektivně věrná, b) přemítavá s trvalým směřováním pozorovaného s vlastními dojmy a myšlenkami, subjektivně plodná.

Lit.: Titchener, Lectures on the elementary psychology of feeling and attention (1908); Pillsbury, Attention (1908); Th. Ribot, Psychologie de l'attention (14. v. 1919, přel. do č.); Henning, Die Aufmerksamkeit (1925).

Pozorování (l. *observatio*, n. *Beobachtung*, f., a. *observation*), duševní činnost, kterou má býti něco postřehnuto neb poznáno, úmyslná a napjatá pozornost; s vědeckého hlediska metodické vyšetření.

Požitek (n. *Genuß*, f. *jouissance*, a. *enjoyment*) jest libost z příjemného, zvl. v umění.

Práce (l. *labor*, n. *Arbeit*, f. *travail*, a. *labour*), činnost spojená s úsilím, směřující k subjektivně nebo objektivně užitečnému účelu. **P.**, již rozdělujeme na fysickou a duševní, má značnou etickou hodnotu.

Lit.: J. Kachník, Práce (1906); Nagel, Die Welt als Arbeit (1909); H. Weinand, Antike u. moderne Gedanken über die Arbeit (1912); Jules Payot, Le travail intellectuel et la volonté (1919); O. Lipmann, Grundriss der Arbeitswissenschaft (1926); F. Giese, Philosophie der Arbeit (1932).

Pracovní domněnka (n. *Arbeitshypothese*, a. *working hypothesis*) je předpokládaná vědecká nauka, na které se budují praktické důsledky.

Pracovní kolísání (n. *Arbeitsschwankungen*) je patrné na jednotlivých oddílech celkové práce vzhledem na průměrnou hodnotu. Příčinou jeho bývá: únava, cvik, návyk, podnícení na počátku, podněcování v průběhu, ztráta cviku pro přerušeni, zotavení (Kraepelin).

Pracovní křivka (n. *Arbeitskurve*, f. *courbe de travail*, a. *work curve*) znázorňuje postup výkonnosti psychické co do mnohosti. V úvahu tu přichází únava, cvik, návyk, roztržitost a p. (Kraepelin). Míra časová a kvalita výkonu vzájemně určují naznačující čáru přímou, vypouklou neb vydutou. Křivka taková je buď kreslena podle záznamů nebo přístrojem přímo zaznamenávána (kymografion, hodinový přístroj Poppelreuterův).

Pracovní psychologie (n. *Arbeitspsychologie*) se může vztahovati buď na výběr k práci schopných (psychotechnika) nebo na uspořádání přiměřených podmínek k výhodné a úspěšné práci (taylorismus, hospodářská psychologie). Výzkum týká se výkonů svalových, nácviku, únavy, kolísání zdatnosti pracovní a stanovení podmínek řádné výkonnosti vyučením a výchovou. Srov. psychotechnika.

Lit.: H. F. Adams, Advertising and its mental laws (1916); H. Bogen, Psychologische Grundlegung der praktischen Berufsberatung (1927); F. B. Gilbreth, Das ABC der wissenschaftlichen Betriebsführung (1920); W. Moede, Die experimentelle Psychologie im Dienste des Wirtschaftslebens (1923); H. Münsterberg, Psychologie u. Wirtschaftsleben (1916); W. Poppelreuter, Die Arbeitsschauuhr (1918); G. Schlesinger, Psychotechnik u. Betriebswissenschaft (1920); F. W. Taylor, Die Betriebsleitung (1920), Die Grund-

sätze wissenschaftlicher Betriebsführung (1913); F. W a t t s, Die psychologischen Probleme der Industrie (1922); W. W e b e r, Die praktische Psychologie im Wirtschaftsleben (1927).

Pracovní škola (n. *Arbeitsschule*), též činná n. tvořivá škola, pedagogický směr, usilující o výchovu tvůrčích, produktivních schopností žákových, a to co možná na základě jeho vlastní zkušenosti a práce.

Lit.: G. K e r s c h e n s t e i n e r, Begriff der Arbeitsschule (1911 a č.); J. D e w e y, School and society (1899, přel. do č.); A. F e r r i è r e, L'école active (1922); O. S c h e i b n e r, 20 Jahre Arbeitsschule (3. v. 1930).

Pracovní typy (n. *Arbeitstypen*) lidí jsou různé způsoby, jakými se děje postup duševních výkonů v ohledu jakostním. Nejlepší a největší výkonnost je buď na začátku, uprostřed neb na konci konání psychického. Podle toho má také různý tvar pracovní „křivka“.

Pracovní věda (n. *Arbeitswissenschaft*) má zvidati a vědět vše, čeho je třeba k zdravé a úspěšné práci co do prac. podmětu, předmětu i okolností, podmětneho těla i ducha, předmětneho nástroje i látky, okolností místních a časových, osobních i souborných a hromadných. Srov. pracovní psychologie.

Pracovní zkouška (n. *Arbeitsprobe*) je doplňkem a ověřením testové zkoušky, kterou schopnosti byly vyšetřeny. **Pr. z.** je vyzkoušení výkonem. Srov. pracovní psychol.

Praecambula fidei, logické (nikoli psychol.), předpoklady víry, jež sama jest božskou milostí. Uznání obsahu víry předpokládá: 1. poznání jsoucnosti osobního Boha, který se sám může zjeviti, 2. poznání skutečného zjevení, jakož i 3. legitimního a autoritativního zprostředkování zjevení církvi. Tyto pravdy je možno jistě poznati pouhým lidským rozumem, a právě proto slují **p. f.** a jedná o nich fundamentální theologie. Slavnostně bylo učení o **p. f.** prohlášeno na koncilu vatikánském. Metafysický a historický skepticismus, jakož i t. zv. dialektická theologie u protestantů odmítá nauku o **p. f.**, kdežto katolicismus v ní právě spatřuje soulad vědy a víry, božské nadpřirozenosti a lidské důstojnosti.

Pragmatismus (n. *Pragmatismus*, f. *pragmatisme*, a. *pragmatism*), filos. směr, který pohlíží na veškero vědění i myšlení s hlediska užitečnosti a ztotožňuje pravdivé s užitečným. Poznáváme proto, abychom jednali, a proto hodnotíme poznatky podle jejich upotřebitelnosti a prospěšnosti pro život. Není tedy čirého, nepředpojatého zkoumání, nýbrž vždy je závislé na cílech a na vůli. Pravda se tedy překládá do oblasti mimologické, není již kvalitou soudu nebo usuzování, nýbrž praktickým výsledkem lidského myšlení o pravdě. Tím ovšem padá objektivnost pravdy a vládne úplný subjektivismus; dalším důsledkem je odmítání etických norem pro život státní a tvrzení, že vše slouží jen vezdejšímu životu a že kriteriem poznání je pokrok rasy. **P.** je radikálně empirický a číře positivistský, je to výsledek snah 19. stol. po zamítnutí objektivní pravdy. Vědecké poučky a vědecké soustavy mají podle **p-u** pouze instrumentální, příp. symbolickou hodnotu (zde

souvisí p. s Vaihingrovou filosofií „als ob“). P. měl mocný vliv na nové utváření pojmu vědy a na názor o podstatě náboženství, hlavně u angl. a franc. theologů. Pragmatismus sluje též humanismus, hominismus, konvencionalismus. Vznikl v Americe, proto též bývá nazýván amer. filosofií. Zástupci: F. C. S. Schiller, James, Dewey, u nás K. Čapek.

Lit.: W. J a m e s, Pragmatism (1907, přel. do č.); F. C. S c h i l l e r, Humanismus (1911); Karel Č a p e k, Pragmatismus čili filosofie praktického života (1917, 2. v. 1925); Ugo S p i r i t o, Il Pragmatismo nella filosofia contemporanea (1921); R. B e r t h e l o t, Le pragmatisme religieux (1922).

Práh popudu (n. *Reizschwelle*, a. *stimulus threshold*), jest nejmenší množství popudu, při němž počitek se stává právě znatelným, jímž vzniká viditelná změna motorického nebo receptivního orgánu a tím i uvědomení změny duševního stavu.

Práh vědomí (n. *Bewußtseinsschwelle*, f. *seuil de conscience*, a. *threshold of consciousness*) je obrazné rčení, vyjadřující hranici a podmínku vědomého postřehování nejnepatrnějších účinků podnětů smyslových. Wundt rozeznává tu dva prahy, spodní a horní. Spodní označuje onen psychický okamžik, kdy vždy patrnější podnět stává se znatelným v pocitovém vědomí, horní pak zase je onen okamžik, kdy vzrůstající stále podnět (podráždění) přestává už býti znatelným ve svém vzrůstu. Absolutní práh rozlišení je onen okamžitý rozdíl, kdy jeden ze dvou podnětů (podráždění) stává se právě patrným. Relativní či poměrný práh je onen podmíněčný okamžik, kdy libovolný, za různých okolností a podmínek patrný pocit (podráždění) stává se znatelným na rozdíl od podnětu vůbec postřezitelného. Hodnota prahu postřezitelnosti nějakého podnětu je různá u různých smyslů, osobností, cviků, poměrů životních a p. Vzhledem na předmět postřehování a uvědomování bývá také rozlišován práh pozornosti, časovosti, prostorovosti a j. Rozhodujícím činitelem je práh zvláště v experimentální psychologii.

Praktická filosofie (n. *praktische Philosophie*, f. *philosophie pratique*, a. *practical philosophy*) sluje filosofie, pokud směřuje k jednání a stanoví pravidla či normy jednání, tedy v první řadě je to etika, potom filosofie sociální, právní, politická, technická, zvláště pak filosofie výchovy neboli pedagogika (v. t.) atd. Rozdělení filosofie na teoretickou a praktickou zavedl již Aristoteles. Obě tvoří jednotný, souladný celek.

Lit.: P. N a t o r p, Vorlesungen über praktische Philosophie (1925).

Praktická psychologie (n. *praktische Psychologie*, f. *psychologie pratique*, a. *practical psychology*) zabývá se hlavně zkoušením schopností ve vztahu na zvolená povolání. Důležitá je zvláště pro odvětví průmyslová (Moede, Poppelreuter). Viz také psychotechnika.

Praktické (n. *praktisch*, f. *pratique*, a. *practicál*) je to, co se vztahuje k jednání, co je užitečné pro jednání, praxi. Opak praktického je teoretické, jež se vztahuje na pouhé poznávání a myšlení.

Praktické vědy podle Comteova (v. t.) dělení věd jsou ty vědy, v nichž jde o poznání pro jednání, pro praxi, na př. medicina, kdežto ve vědách teoretických jde o poznání pro poznání.

Prantl, Karl, 28. I. 1820—14. IX. 1888, něm. historik filosofie, vyšel z hegelismu, odklonil se však později od metafysiky. Sp.: *Geschichte der Logik im Abendlande* (zákl. dílo, 4 sv., 1855—1870), *Die gegenwärtige Aufgabe der Philosophie* (1852), *Über die geschichtl. Vorstufen der neueren Rechtsphilosophie* (1858), *Die Philosophie in Sprichwörtern* (1858), *Michael Psellus und Petrus Hispanus* (1867), *Verstehen und Beurteilen* (1877).

Lit.: W. Christ, *Gedächtnisrede auf K. v. P.* (1889).

Pravda (ř. ἀλήθεια, l. *veritas*, n. *Wahrheit*, f. *vérité*, a. *truth*) ve filosofii znamená souhlas myšlení se skutečností. Vztah shody mezi rozumem a předmětem je dvojí: 1. rozumu k předmětu a 2. předmětu k rozumu. **P.** tedy může být buď v rozumu věci poznávajícím anebo ve věcech rozumem poznáných. Na prvním místě ovšem přináleží **p.** rozumu poznávajícímu a teprve druhotně přenášíme pojem pravdy na předměty poznané samy. Předměty bychom nemohli poznati, kdyby nebyly poznatelný a proto právě připisujeme předmětenstvu v sobě, tedy ontologicky poznatelnost a pravdu. Pravda ontologická předchází tedy pravdu logickou. Jen potud můžeme mítí pravé poznání o něčem, pokud to poznáváme, jak jest to v sobě pravdivé. Co je v sobě objektivně pravdivé, má absolutní platnost, je nutné a nezměnitelné. Mluvíme o pravdě pojmu, řeči a věci. **P.** logická záleží ve shodě pojmu s věcí, kterou pojmem poznáváme. **P.** mravní značí pravdomluvnost. **P.** ontologická či metafysická záleží ve shodě věci s ideami v božském rozumu od věčnosti obsaženými.

Lit.: Jos. T v r d ý, *Teorie pravdy* (1929); W. J a m e s, *The meaning of truth* (1909); G r i s e b a c h, *Wahrheit und Wirklichkeiten* (1919); K. H e n n i g, *Was ist Wahrheit* (1933).

Pravděpodobnost (l. *probabilitas*, n. *Wahrscheinlichkeit*, f. *probabilité*, a. *probability*), probabilita, omezení vědění na pouhou podobnost pravdě, ježto prý nelze k jistotě vůbec dospěti. V. probabilismus.

Lit.: A. M e i n o n g, *Über Möglichkeit und Wahrscheinlichkeit* (1915); J. M. K e y n e s, *Über Wahrscheinlichkeit* (1926).

Právě postižitelný popud (n. *ebenmerklicher Reiz*, f. *différence juste perceptible*, a. *least noticeable difference*) je takový, jehož intenzita právě stačí na vzbuzení nějakého počitku nebo na rozlišení počitkových rozdílů. Měřen byl prahem počitkovým různě (Fechner, G. E. Müller, Wundt).

Pravidelnost (n. *Regelmäßigkeit*, f. *régularité*, a. *regularity*) znamená, že jistý zjev nebo jednání podléhá určitému řádu, pravidlu, že lze za určitých okolností a stejných podmínek očekávat jeho opakování. **P.** v lidském jednání je základní podmínkou mravnosti.

Pravidlo (n. *Regel*, f. *règle*, a. *rule*) je věta, vyjadřující stejnotvárnost nebo stálost bytí, dění nebo jednání. Vyjadřuje-li to, co je určité řadě zvláštních případů společné, jde o **p.** praktické, stanoví-li však, co by býtí mělo, běží o **p.** teoretické. Obecná a nutná **p.**-a nazýváme zákony.

Lit.: K. M a r b e, *Die Gleichförmigkeit in der Welt* (2 sv., 1916—1918).

Právní cit (n. *Rechtsgefühl*) je jednak cit, vyplývající ze shody nebo neshody určitého jednání s platným právním řádem, jednak cit, vížící se k představě, že jisté jednání nebo právní norma vyhovuje nebo nevyhovuje pomyslnému ideálnímu právnímu stavu.

Lit.: B. Klineberger, Právní cit a citové právo (Č. M. 1902); Erwin Rieszler, Das Rechtsgefühl (1921); Max Rümelin, Rechtsgefühl und Rechtsbewußtsein (1925).

Právní filosofie (n. *Rechtsphilosophie*, f. *philosophie du droit*, a. *philosophy of state*) je věda, jež zkoumá původ, podstatu, principy, hodnotu a účel práva, a snaží se vysvětliti jeho filosofický základ. Předmětem p. f. není však jenom nějaké určité pozitivní právo, nýbrž také srovnávací právo, obírající se různými formami práva, a všeobecná právo, jež zase vysvětluje základní právní pojmy.

Jako samostatná filosofická disciplína se objevuje p. f. až začátkem 19. stol., ve starověku i středověku byla zahrnuta v etice. Její vývoj se připíná k pojmu přirozeného práva, jenž se po prvé vyskytuje u řeckých sofistů; vznikl z kritiky platného státního práva a z otázky po právu obecně platném. Za obecně platné, přirozené právo se prohlašuje to, co od přírody platí pro všechny lidi všech dob a národů na rozdíl od pomíjejících a proměnlivých lidských ustanovení. Sokrates mluví o „nepsaných zákonech“, které platí všude a jsou božského původu. Platon vychází ve své státní filosofii z idey spravedlnosti. Aristoteles zakládá právo na blaženosti a rozlišuje mezi přirozeně spravedlivým a mezi spravedlivým podle zákona (*φύσει — νόμῳ δίκαιον*). Vlastními zakladateli nauky o přirozeném právu jsou stoikové. Ježto ve všech lidech působí jeden světový rozum, je také jenom jedno právo, jež je božského původu a je založeno na pravém rozumu. Toto právo existuje tedy od přírody a je totožné s právem rozumovým; platí za ideál pro právo pozitivní (stanovené zákony). Toto pojetí mělo velký význam pro středověkou i novověkou filosofii. Podle epikurovců vzniká právo vzájemnou dohodou z důvodu užitečnosti. Římská právní věda (Cicero) převzala od stoiků pojem přirozeného práva a prohlásila je za obecně lidské právo, jemuž naučila příroda všechny bytosti. Poněvadž *jus naturale* je odůvodněno v lidské přirozenosti, je obecně platné a neměnné, pramení v myšlence spravedlnosti, kdežto právo pozitivní (občanské a mezinárodní — *jus civile* a *jus gentium*) se vedle toho zakládá na účelnosti.

Názory stoiků převzala středověká scholastika. Věčný zákon božský (*lex aeterna Dei*), o němž mluví sv. Augustin, je pramenem přirozeného mravního řádu, přirozeného zákona, o němž pojednávají scholastikové, zvláště sv. Tomáš Akvinský. Pozitivní zákony lidské jsou založeny v právu přirozeném, jsou vlastně důsledky či bližší určení zásad přirozeného zákona. Systematické vybudování přirozeného práva se počíná v 16. stol., zejména však Hugo Grotiem (1583—1645). Při tom nalézá přirozené právo svůj základ v lidské povaze; Grotius přijímá za jeho východisko na př. potřebu společenství u člověka. Svou naukou o při-

rodním, bezprávném stavu lidstva, jež se prý teprve státní smlouvou společenskou přiblížilo k právnímu řádu, odloučili T. Hobbes a J. J. Rousseau řád právní od řádu mravního, čímž uvolnili cestu Kantovu rozlišení mravnosti a zákonitosti (morality a legality). Na místo vnitřní mravní povinnosti přechází vnější tlak jako podstatný prvek práva. Právo je podle Kanta soujem podmínek, podle něhož může obstát svévole jednoho se svévolí všech ostatních podle obecného zákona svobody.

Teorie přirozeného práva se udržela až do 19. stol., a padla teprve s vystoupením p. f. jako samostatné disciplíny, kdy se stále více uplatňoval názor t. zv. historické školy o proměnlivosti všeho práva. Teprve v nejnovější době přijímá právní věda zase některé názory přirozeného práva.

V p. f-i 19. stol. se uplatnilo několik směrů. Psychologicko-positivistický směr, jenž zásadně odmítal jakékoliv přirozené právo, snažil se odvozovat právo z pudů lidské povahy nebo ze společného vědomí příslušníků téhož národa; jiní zakládali právo na právním citu (Nelson), nebo je vysvětlovali kulturně-filosoficky z jeho úkolu udržování pořádku a budování kulturních hodnot (Kohler, Radbruch). Novokantovská škola pokračovala v cestě, naznačené Kantem a hledala formální měřítko, jímž by se z dějinně daného obsahu práva vytvořilo právo objektivně správné (Stammler). Obnovená heglovská metodika zdůrazňuje místo pojmu práva jeho ideu a vykazuje mu určitý stupeň ve vývoji ducha (Binder). T. zv. logistická škola zbavuje právo všech psychologických a kulturních vztahů a považuje právní pojmy za pouhé formální kategorie (Kelsen). Rovněž fenomenologický směr se snaží nalézt v právu apriorní pravdy, bezvýhradně platné. Proti těmto směrům hlásá křesťanská filosofie vnitřní souvislost řádu právního s řádem mravním a uznává jsoucnost obecného a trvale platného přirozeného práva.

Lit.: Fr. W e y r, Základy filosofie právní (1920); B. T o m s a, Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii (1923); E. C h a l u p n ý, Sociologie a filosofie práva I. (1919); J. K o h l e r, Lehrbuch der Rechtsphilosophie (3. v. 1923); J. B i n d e r, Philosophie des Rechts (1925); W. S a u e r, Lehrbuch der Rechts- und Sozialphilosophie (1929); A. B a u m g a r t e n, Rechtsphilosophie (1929); P e t r a s c h e k, System der Rechtsphilosophie (1932).

Právní psychologie jako odvětví užité psychologie se obírá psychickou stránkou dějů, vztahujících se k právu a právnímu životu; vyšetřuje zejména zážitky, důležité pro vytváření právních vztahů, jako je na př. vznik a proměna právního citu u jednotlivce i národů, zkoumá dále základní pojmy pozitivního práva. Ve svém praktickém užití studuje p. p. duševní stavy v souvislosti se soudní praxí.

Lit.: S t u r m, Die psychologischen Grundlagen des Rechts (1910); E. W u l f f e n, Kriminalpsychologie (1926).

Právní sociologie je věda, jež se obírá právem jako výsledkem společenských sil a zkoumá právní zařízení v jejich skutečných vztazích k životu. Na rozdíl od právní dogmatiky, která vychází z teorie

obecně platných norem bez zřetele k jejich oprávnění, stojí sociologicky orientovaná právní věda na stanovisku, že právo je určováno jak duševními, tak politickými, hospodářskými a kulturními složkami.

Lit.: E Ehrlich, Grundlegung der Soziologie des Rechts (1929); F. W. Jerusalem, Soziologie des Rechts (1925).

Právo (n. *Recht*, f. *droit*, a. *right*) je v nejširším pojetí vnitřní síla, působící ve všech lidech, která, podporována vnější mocí, slouží k tomu, aby uspořádáním vztahů lidí mezi sebou i k věcem vhodně utvářela jejich soužití. Právní řád vyžaduje na rozdíl od jiných řádů (na př. mravního), nejen, aby se mu jednotlivci ochotně podvolovali, nýbrž předpokládá též autoritativní uznání, resp. stanovení se strany orgánů nejvyšší moci, již je přiznáno právo vládnouti.

Lit.: Erich Tripp, Untersuchungen zur Rechtspsychologie des Individuums (1931); H. Kelsen, Allg. Staatslehre (1925).

Praxe (ř. *πράξις*, n. *Praxis*, f. *pratique*, a. *practice*), činnost, skutečné provádění, na rozdíl od teorie. **P.** a teorie se vzájemně doplňují a ovlivňují. S hlediska morálky, estetiky i náboženství je žádoucí, aby všechno, co je teoreticky uznáno za správné, se převádělo v praxi.

Praxinoskop, přístroj kinematografickému svým účelem podobný. Obrazy pozorovány jsou ve válci zrcadly. Slouží ke zkoumání „stano-
viště“ (v klidu) podávaných obrazů.

Prázdný (n. *leer*, f. *vide*, a. *empty*) je podmět a předmět poznávání tenkrát, když nedostává se ani citění, ani čití náležitého podkladu neb podnětливosti či obsahovosti (představ).

Pražák, František, * 15. XI. 1885, čes. pedagog. Sp.: G. A. Lindner (1912), Nár. pedagogika čs. (1918), Masaryk jako spolutvůrce čes. výchovy a školy (1919), O budoucnost dítěte čsl. (1920), Počátky české školy pokusné (1927), Českosl. škola a výchova (1928), Veřejné školství a péče o výchovu v N. Yorku (1930), Americké dítě (1932).

Preanimismus, ve srovnávací náboženské vědě označení pro názor, předcházející animismus, že ve věcech nejsou duše, nýbrž jenom síly.

Lit.: Th. Preuß, Die geistige Kultur der Naturvölker (2. v. 1923).

Precedens, předchozí rozhodnutí, z něhož se odvozují důsledky pro obdobné případy pozdější.

Predestinace (l. *praedestinatio*, n. *Prädestination*, f. *prédestination*, a. *predestination*), předurčení k věčné blaženosti nebo záhubě, božský úsudek vyvolení k věčné spáse. Bůh chce, aby všichni byli spaseni, Kristus zemřel pro všechny lidi, ale všichni věčné spásy nedosahují, nýbrž umírají jako hříšníci, jsou zavrženi (*reprobatio*). Ani **p.** ani zavržení nemá vlivu na lidskou vůli, ani jí nečiní zbytečnou. **P.** k spáse se děje bez ohledu na lidské vlastnosti a zásluhy: *ante praevisa merita*. Věčnou slávou odměňuje Bůh záslužné skutky a zavrhuje hříšníky, ale nikoho neurčil k tomu, aby hřešil. Zda nedostatek účinné milosti boží nastupuje post nebo *ante praevisa merita*, není církevní autoritou rozhodnuto. Nejvýznamnějším učitelem **p.** byl sv. Augustin, který hájil proti mani-

cheismu svobodu lidské vůle a proti pelagianismu zase milost boží. Učení Augustinovo se udrželo po celý středověk. V novější době učinili protestantismus, kalvinismus a jansenismus **p-i** středem theologického myšlení. I na straně katolické povstaly skupiny: thomistická (de Vittoria, Cano de Soto, de Medina, Bañez) hlásala absolutní gratuitu **p.**; molinismus hlásal scientia media; Suarez a Bellarmin kongruismus, Lessius **p-i** post praevisa merita, lovaň. universita se vrátila k čirému augustinismu.

Lit.: J. P. Baltzer, Des heil. Augustinus Lehre über Prädestination und Reprobation (1871); C. Triethoff, Die Prädestinationslehre bei Thomas und Calvin (1923).

Predeterminismus, (n. *Prädeterminismus*, f. *prédéterminisme*, a. *predeterminism*), názor, že všechny lidské činy volní a veškero jednání je předurčeno, predeterminováno Bohem. Sr. Mutakallimun.

Predicabilia (n. *Prädikabilien*, f. *prédicables*, a. *predicables*) jsou odvozené všeobecné pojmy logické, které v sobě zahrnují větší nebo menší počet věcí majících stejnou bytnost. Aristoteles rozeznává 5 tříd těchto **p-ií**: rod, druh, druhový rozdíl, vlastnost, případnost.

Predicamenta jsou nejvyšší rody všeho bytí se vším, co v sobě zahrnují, čili jsou to všeobecné pojmy, do nichž lze zahrnouti vše, co jakýmkoliv způsobem jest anebo může býti. Řecký název pro **p.** jest kategorie (v. t.).

Predikát (l. *praedicatum*, n. *Prädikat*, a. *predicate*) přísudek, jest to, co se podmětu (subjektu) přisuzuje nebo odpírá. V logice se označuje písmenou P.

Predisposice, určitá náchylnost, na př. k onemocnění, buď vrozená nebo vyvolaná škodlivinami.

Preexistence (n. *Präexistenz*, f. *préexistence*, a. *pre-existence*), dřívější existence, na př. duše lidské před spojením s tělem. Platon hlásal **p-ci** duši v říši ideí; názor ten sluje preexistencianismus.

Preformace, předchozí tvoření fysikálních ústrojí nebo duševních výtvorů. **P r e f o r m a č n í t e o r i e** jest nauka, že svět se řídí podle mechanických zákonů předem daných Bohem. Na př. při embryonálním vývoji živých bytostí nevzniká nic nového; všechny části motýla jsou už obsaženy v kukle, všechny části kukly ve vajíčku a vývoj záleží jenom ve vzrůstu předurčených částí. **P. t-i** uvedl do filosofie Ital Francesco Redi (1626 až 1697), v jejím duchu chápali vývoj i Leibniz, Cuvier a v 19. stol. A. Weismann.

Prelogické je to, co leží před oborem logického myšlení. Srov. iracionální.

Premisa (l. *praemissa*, n. *Prämisse*, *Vordersatz*, f. *prémisse*, a. *premiss*), návěst, předchozí věta v úsudku, předpoklad, soud tvořící dostatečný důvod pro závěr (*conclusio*).

Presbyteriáni v širším smyslu jsou stoupenci Kalvinovi, kteří odmítají biskupy a moc církevní kladou do rukou presbyterů. V užším smyslu jsou to kalvinisté v angl. zemích a Americe, kteří berou

za základ bibli a svobodnou volbu presbyterů, kteří s faráři spravují církev. **P.** celého světa jsou spojeni ve volný svaz (Pan—Presbyterian Alliance).

Lit.: H. P. Smith, *The Heretic's Defence* (1926).

Presentace, v angl. filosofii (presentation) značí pochopení obsahu vědomí na rozdíl od představ vzpomínkových.

Prestabilisovaná harmonie v. předzjednaná harmonie.

Presumpce, předpoklad důvodů pravdivosti, který se jako pravidlo klade při posuzování jednotlivých případů.

Pretium affectionis, libůstková cena. Viz afekt.

Preyer, Wilhelm Thierry, 4. VII. 1841—15. VII. 1897, něm. fyziolog a psycholog, stoupenec Darwinův; byl vynikajícím průkopníkem pedopsychologie. Sp.: *Elemente der reinen Empfindungslehre* (1877), *Naturwiss. Tatsachen und Probleme* (1880), *Die Seele des Kindes* (1882, zákl. dílo), *Hypnotismus* (1890), *Die geistige Entwicklung der ersten Kindheit* (1893), *Zur Psychologie des Schreibens* (1895), *Darwin, sein Leben und Wirken* (1896).

Prezzolini, Giuseppe, * 27. I. 1882, ital. filosof a publicista. Sp. B. Croce (1909), *La teoria sindacalista* (1809) *Amici* (1922), *La cultura italiana* (1923), *La vita di N. Machiavelli* (1927), *La cooperazione intellettuale* (1928).

Prchavost představ v. ideorrhée.

Price, Richard, 1723—1791, angl. filosof, realista, odpůrce empirismu a učení o „moral sense“; rozum považoval za pramen všech původních pojmů. Sp.: *A review of the principal questions and difficulties in morals* (1758), *Letters in materialism and philosophical necessity* (1778).

Priestley, Joseph, 1733—1804, angl. filosof, bohoslovec a chemik. Souhlasil s franc. revolucí a byl proto nucen odejít do Ameriky, kde se stal zakladatelem unitarismu (v. t.). Ve filos. byl mater. hylozoistou. Sp.: *Disquisition relating to Matter and Spirit* (1777), *History of Early Opinions concerning Jesus-Christ* (1786).

Primalita u Campanelly značí tvůrčí atribut bytí; z primalit povstávají principy: bytí a nebytí (ens a non-ens). **P.** bytí jest síla, moudrost, láska, **p.** nebytí neschopnost, nemoudrost, nenávisť. V Bohu jsou nekonečné primality bytí.

Primární (n. *ursprünglich*, f. *primaire*, a. *primary*), prvotní, původní; opak sekundární. Locke rozeznává kvality **p.** a sekundární.

Primát, první místo, prvenství, přednost; v církvi katol. značí **p.** zvláštní postavení papeže jako duchovní hlavy katolíků a souhrn práv z toho vyplývajících; **p.** celku znamená v celostní a tvarové psychologii prvenství celku a tvaru proti prvenstvím částí a prvků. **P. c.** je základním předpokladem psych. celostní a tvarové.

Primitivní duše (Wundt) nezná potřeb, je však kulturní duši rovnocenná psychologicky. Je předmětem badání v psychologii národů.

Primitivní mentalita liší se od logických (řádových) způsobů ps. zvláště svou naprostou názorovostí (konkretností). Bývá opěrným důvodem psych. tvarové.

Lit.: W. Köhler, Intelligenzprüfungen an Menschenaffen (1921); F. Kratina, Úvod do celostní a tvarové psychologie (1935).

Primitivní myšlení nerozlišuje mezi názorem a pojmově logickým myšlením. Je to myšlení v názorech jako na př. u zvířat a v útlém dětství. Ve vědomí **pr. m.** jsou pouze vztahové rozdíly (relační vědomí) mezi světlejším a temnějším, větším a menším, stejným a nestejným. **P. m.** není ještě rozlišeno od smyslové pouze vnímavosti a je najmě předmětným, je obrazné a popisové, ne výkladové, a cítění více než podnětové. Je ovládáno celostí ps. bez členitostí, slovo je myšlenka, cítění je předmětové (magika).

Lit.: D. Katz, Studien zur Kinderpsychologie (1913); F. Kratina, Úvod do celostní a tvarové psychologie (1935); Vl. Teyrovský, Studie o inteligenci kočky (1924—25); H. Volkelt, Fortschritte der experim. Kinderpsychologie (1926).

Primitivové (primo nati) čili národové (lidé) v nejpůvodnějších podmínkách a způsobech životních neliší se od pozdějších (kulturních) ani podstatou, ani povahou životních a ps. úkonů, ale pouze hodnocením a uspořádáním svých projevů a pěstěním schopností vzhledem na celkovou vyspělost (kulturu). Wundt označuje za známku jejich původnosti ps. beznáročnost a jednoduchou vztahovost představovou (totemismus). Vztahy jsou pouze osobní. Jimi řízen je život soukromý i společenský (etický), umělost (umění) jeví znaky magického (čarodějství a kouzelnictví), osobní líbivosti (zdobení tretkami). Tvoření obrazivé má vzhled měřického (názorového) skládání tvarů (Křováci), ale i napodobení vzpomínaného. Srov. primitivní mentalita, myšlení.

Lit.: Levy-Bruhl, La mentalité primitive (1922); R. Ch. Thurnwald, Zum gegenwärtigen Stande der Völkerpsychologie (1924); Probleme der Völkerpsychologie u. Soziologie (1925); stati v Reallexikon der Vorgeschichte (Ebert 1925—1926); W. Wundt, Völkerpsychologie (10 sv., 3 v. 1911—1922).

Princip principium, řecké arché (n. *Prinzip*, f. *principe*, a. *principle*), značí původ, základ, začátek; zásada, základní předpoklad. První principy rozumové: totožnosti, protirečnosti, vyloučeného třetího, dostatečného důvodu. - **P.** individuace značí důvod, kterým se jedinci téže bytnosti od sebe liší. **P.-y** vědecké soustavy jsou prvé zásady, z nichž věda vychází a jež se nedokazují. **P.** kausální je příčina (v. t.).

Prinzhorn, Hans, * 8. VI. 1886, něm. psychiatr a psycholog; obírá se na podkladě životní filosofie psychoanalysou, psychoterapií, charakterologií a studiem duševního života psychopatů. Sp.: Bildneri der Geisteskranken (1922), Bildneri der Gefangenen (1926), Gespräch über Psychoanalyse zwischen Frau, Dichter und Arzt (1926), Um die Persönlichkeit (1927), Leib - Seele - Einheit (1927), Nietzsche und das 20. Jahrh. (1928), Psychotherapie (1929), Charakterkunde der Gegenwart (1931), Persönlichkeitspsychologie (1932).

Priorita (n. *Priorität*, f. *priorité*, a. *priority*), prvenství, časová přednost.

Priskianos z Lydie, novoplatonik; po zrušení athénské filos. školy se vystěhoval do Persie. Sp.: *Μετὰφρασις τῶν Θεοφράστου περὶ ἀισθητικῶν*, *Solutiones eorum, de quibus dubitavit Chosroës Persarum rex.*

Privace viz zbavení.

Probabilismus (n. *Probabilismus*, f. *probabilisme*, a. *probabilism*), filosofický názor, že při poznání nedospíváme k jistotě a bezpečnému poznání, nýbrž k pouhé pravděpodobnosti. Sr. skepticismus. Noëticky se blíží p. skepticismu, eticky značí p. názor, že pro život stačí mravnost jenom subjektivní, že v pochybnostech o jednání jest nutno zkoumati i pravděpodobný úspěch jiného mravního účelu.

Lit.: Alb. Schmitt, *Zur Geschichte des P.* (1904).

Probabilita v. pravděpodobnost.

Probatum est — jest dokázáno, zjištěno, osvědčeno, vyzkoušeno.

Problém (n. *Problem*, f. *problème*, a. *problem*), záhada, nerozřešená otázka, úkol čekající na své rozřešení. P-y filos. jsou na př. p. pravdy, skutečnosti, podstaty duše, svobody vůle a p. **Problematický**, nerozhodný, nejistý, pochybný. Problematický soud je možný, kde klad nebo zápor soudu je pouze možný, nikoliv jistý nebo nutný.

Proces (n. *Prozeß*, f. *procès*, a. *process*), postup, děj, jednání. Podle Hegla logický pojem, čiré myšlení, vchází v p. dialektický, čímž se naplní obsahem. Sr. Hegel.

Prodikos, sofista z ostrova Keu, vynikající řečník a polit. učitel; nabádal ke ctnosti a mravnímu životu. Od něho pochází báje o Heraklovi na rozcestí. Působil na Sokrata. Z jeho spisů se nezachovalo nic.

Produkce čili provedení má původně smysl posunutí z nitra na venek či k projevu (umělecká, hospodářská). V psychologii pak právě tak jako v biologii znamená také plodný vývoj navoděný určitým řádem a směrem.

Produkční škola, školní forma, jež usiluje o zařazení dítěte do výrobního procesu a v krajních případech přeměňuje školu v zemědělský nebo tovární podnik. Škola má býti tak vydržována z výtěžku dětské práce. Pokusy o podobné školy školy se děly již na sklonku 18. stol. Marx žádal, aby dítě se již od devátého roku zúčastnilo produktivní práce. P. š-y existují v sovětském Rusku. V Německu propaguje myšlenku p. š-y v souvislosti se školou životního společenství Paul Oestreich.

Lit.: Paul Oestreich, *Die Produktionsschule als Nothaus u. Neubau* (1924).

Produkční teorie (štyrskohradecká škola, Benussi, Witasek). Vjemové tvary počitkové vznikají jako určité obsahy tvořivé zvláštním pochodem vytvářecím. Pochod ten děje se nevědomě, ale předpokládá vyspělejší ps. působnost.

Produkt, výrobek, plod, výsledek.

Produktivní, plodný, tvůrčí, poskytující výtěžek. P. práce je ta, jež ukojuje lidskou potřebu, kdežto neproduktivní práci jest přeplňování určité výroby nepoměrně k potřebě lidstva.

Produktivní myšlení je ono **m.**, které plodí nové podněty, náměty a výtvoř. O. Selz rozlišuje v **p. m.** případy s navoděným „aktualisováním“ prostředků myšlení (doplňováním daných komplexů tvarových) a případy s abstrakcí prostředků (reproduktivní, nahodilé a bezprostřední).

Lit.: O. Selz, Zur Psychologie des produktiven Denkens u. des Irrtums (1922), Die Gesetze der produktiven u. reproduktiven Geistestätigkeit (1924); M. Wertheimer, Drei Abhandlungen zur Gestaltheorie (1925); Karl Duncker, Zur Psychologie des produktiven Denkens (1935).

Profil psychologický je grafický způsob znázorňování výsledků a zkoušek inteligence vzhledem k srovnání s jinými výsledky. Zkouší se vybrané skupiny duševních vlastností a sestavují se pak výsledky podle desíti stupňů v dotazníku. Deset stupňů je roztríděno na tři třídy: a) imbecilitu (1.—4. stupeň), b) debilitu (5.—6. stupeň), c) normální profil (7.—10. stupeň).

Progres (z lat. *progressus*), pokrok, postup, zvl. postup od podmínky k podmíněnému. Progresivní důkaz postupuje od uznaných věd k závěrům; progresivní metoda vyvozuje z obecného zvláštní. Postupujeme-li v usuzování od prosylogismu k episylogismu, sluje prosylogismus (v. t.) progresivní čili postupný. Srv. též sorites.

Progresismus (n. *Progressismus*, f. *progressisme*, a. *progressism*), směr hlásající stálý pokrok.

Progresivní (n. *progressiv*, *fortschreitend*, f. *progressif*, a. *progressive*) či postupující je vývojově nejen zdokonalování a rozrůžňování psychických vlastností a znaků, nýbrž často i zaměňování jedněch druhými. Tak na př. mění se stáří u zvířat čich a chut (Field).

Prohászka, Otakar, * 10. X. 1858 v Nitře † 2. IV. 1927, biskup, theolog, filosof a sociální reformátor. Sp.: Isten is a vitag (Bůh a svět) (1882), Christliche Reue und Sündenvergebung (1894), Földeseg (1902), Diadelmas relignezet (Vítězný světový názor) (1903), Geist und Feuer (1912), Kultur und Terror (1918). Pramen živé vody (1927). Soubor děl vyšel v 25 sv. v Budapešti 1929.

Procházka, Frant. X., 1854—11. XII. 1911, český spisovatel filosofický. Sp.: Kant o matematice (1887), Katechismus dějin filosofie (1890, 4. v. 1924), Logika pro střední školy (1893), O soudech záporných (1897).

Procházka, Matěj, 4. II. 1811—26. XI. 1889, první český katol. sociolog.

Projekce (n. *Projektion*, f., a. *projection*) neboli promítání vztahuje se všeobecně na připojování pocitových jakostí k podnětovým příčinám, zvláště však promítání jich do čidel. Psychoanalýza zdůrazňuje při tomto pojmu vkládání vlastních přání do jiných duševních životů. Projekční domněnka má zato, že sítnice oka má vrozenou schopnost promítati dojmy přímočaře navenek.

Proklos, 410—485, novoplatonik, žák Plutarchův a Syrianův, nejvýznamější učitel a nejplodnější spisovatel athénské školy. Ve svých

výkladech k Platonovi i vlastních soustavných spisech spojoval filosofii s názory náboženskými a vytvořil nové filos. názvosloví a triadické schema světového vývoje, jež později napodobil Hegel. Theologické názory **P-y** zpracoval kolem r. 500 neznámý křesť. autor Pseudo-Dionysius Areopagita a převedl je do středověké mystiky. Také scholastikové (Vilém z Moerbeke, Dětřich z Frýburku a j.) čerpali z **P-y** filosofie. Mocný byl proto její vliv na Gemista Plethona a vůbec renesanční filosofii, zv. Mikuláše Kusánského.

Lit.: H. K o c h, Pseudo-Dionysios Areopagita (1900), H. P. M ü l l e r, Dionysios, Proklos, Plotinos (1918).

Prokopovyč, Theofan, 1681—1736, ukrajinský theolog a filosof, arcib. v Novgorodu a předseda sv. synodu. Uváděl do Ruska filos. názory Baconovy, Hobbesovy a Descartesovy.

Lit.: H. K o c h, Die russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter (1929).

Prolegomenon, množ. čís. prolegomena, předmluva, předběžná poznámka, úvod. Výraz **p.** se stal běžný Kantovým spisem Prolegomena ke každé příští metafysice (1783).

Prolepsis v. anticipace.

Proletariát, společenská vrstva stojící na nejnižším stupni životní úrovně, blízko existenčního minima. Ve smyslu socialist. zásad jest **p.** uvědomělá třída společenská, bojující o zlepšení svého stavu.

Promiskuita, označení pro volný pohlavní styk bez manželství. Dříve se mělo za to, že u některých primitivních národů existuje promiskuita, ve skutečnosti se však nedá tak charakterisovat ani pohlavní život zvířat. Je sice pravda, že v prvních letech dospělosti vyskytuje se u primitivních národů pohlavní nevázanost, ta však později přechází v trvalé svazky.

Propedeutika (n. *Propädeutik*, f. *propédeutique*, a. *propaedeutics*), průprava, úvod do studia nějaké vědy. Jako **p.** filos. se označují obyčejně logika a psychologie, příp. dějiny filosofie.

Proporce (n., f., a. *proportion*) neboli úměrnost má význam zvláště ve vnímání tvarovém a řídí estetickou zálibu (zlatý řez).

Proposice (l. *propositum*, n. *Satz*, f., a. *proposition*), věta, soud, který praví, co jest nebo co se děje, příp. i co se může nebo má státi.

Propter hoc naznačuje příčinu něčeho.

Prostituce (n., f., a. *prostitution*) je řemeslné propůjčování vlastního těla za hmotnou odměnu k pohlavním účelům, zejména ovšem k souloži. **P.** je sociální zlo, jež se vyskytuje ve všech dobách a u všech národů; o jejím značném rozšíření není přesné statistiky. V náruč **p.** jsou ženy hnány jednak psychickou dispozicí (různá degenerační zatížení, nymfomanie), jednak nepříznivými vlivy prostředí nebo i hmotnou bídou. Existuje i prostituce mužská, vyhledávaná zejm. homosexuálními muži.

Lit.: O. R o ž á n e k, Pohlavní pud a prostituce (2 sv., 1905); P. D u f o u r, L'histoire de la prostitution (6 sv., 1851—53 a č., přel. do č.); S o r g e, Geschichte der Prostitution (1920); F l e x n e r, Die Prostitution in Europa (1921).

Prostor (l. *spatium*, n. *Raum*, f. *espace*, a. *space*) psychologicky jeví se dvojrozměrně (plošně), či trojrozměrně (tělesně). Ústrojí zrakové má podíl na vnímání prostoru nejen obrazem sítnicovým, nýbrž i pohybem svalů očních, akomodací a sblíživáním (konvergencí). Další útvar prostoru děje se obrazivostí psychickou, odhadováním a usměrňováním. Pomocným prostředkem je tu zorný úhel. **P**-ový práh, t. j. okamžik, kdy rozlišovány jsou ještě dva body vedle sebe na povrchu těla ležící, je různý podle citlivosti oblasti smyslové (na hrotu jazyka 1 mm, na předloktí 25 mm, na zádech 60 mm).

Lit.: V. Forster, Příspěvky k teorii vnímání prostoru (Č. M. 1922); Erich R. Jaensch, Über die Wahrnehmung des Raumes (1911); E. Aster, Raum und Zeit in der Gesch. d. Philosophie (1923); Gent, Die Philosophie des Raumes und der Zeit (2 sv., 1926—1930); Hans Reichenbach, Philosophie der Raum-Zeit-Lehre (1928).

Prostorový smysl (n. *Raumsinn*), není organicky tak místně podmíněn jako jiné smysly. Je výsledkem smyslové součinnosti (zrak, sluch, čich, hmat) a smyslové ustálenosti (statiky), která má své podmínky biopsychické.

Lit.: E. H. Weber, Über den Raumsinn (1852); K. Kreibitz: Die fünf Sinne des Menschen (1907).

Prostředek (l. *causa instrumentalis*, n. *Mittel*, f. *moyen*, a. *means*) je to, čím dosahujeme nějakého účelu, dění, jež se může státi příčinou nějakého zamýšleného účinku. Napřed je žádán účel, nejprve však musí býti dosaženo prostředku, který účel uskutečňuje; tak vzniká kausální řada, v sobě uzavřená: žádost účelu vyvolává žádost prostředku, který zase způsobuje jisté pohyby, jimiž vzniká změna ve vnějším světě, jež způsobuje původně žádaný pocit. Tak se stane účel příčinou, sám zase je způsoben prostředkem. Účel je příčinou účelovou (*causa finalis*), prostředky jsou příčinami prostředními (*causae intermediae*). **P**. je ideálně správný tehdy, když spojuje maximum účelnosti s minimum neúčelných průvodních účinků a následků. Prostředky nemravné nemohou býti nikdy posvěceny účelem.

Prostředí (n. *Milieu*, f. *milieu*, a. *sphere*), je jednak přírodní okolí, obklopující člověka, jednak souhrn účinků sociálního okolí na jednotlivce. **P**. rozlišujeme na přírodní (podnebí, počasí, půda), lidské (rodina, škola, manželství, přátelství), a kulturní (náboženství, hospodářství, společenské rozvrstvení). Teorie o **p**. (Comte, Taine) tvrdí, že umělec je ve svém tvoření ovlivňován především **p**-m; naproti tomu se v nejnovější době zdůrazňuje vliv vlohy a individuální svéráznosti.

Lit.: I. A. Bláha, Psychický vliv městského prostředí (Č. M. 1914); H. Hoffmann, Charakter und Umwelt (1928); Einfluß des Milieus auf die Person (Biologie der Person, hrsg. v. Brugsch u. Lewy, Bd 4, 1929); W. Popp, Milieu und Selbstbestimmung in der individuellen Entwicklung (1930).

Prosylogismus jest první část polysylogistického důkazu, kde závěr jednoho sylogismu se stává návěstí sylogismu druhého, na př.:

Co je jednoduché, nemá částí,
duše je jednoduchá,
tedy nemá částí.

Avšak co nemá částí, jest nezrušitelné,
tedy duše je nezrušitelná.

První část tohoto důkazu sluje **p.**, část druhá episylogismus (v. t.).

Protagoras, asi 485—415 př. Kr., řec. sofista, prohlásil větu: Člověk je měřítkem všech věcí, t. j. na člověku záleží, co chce nebo nechce uznati za pravdu, tedy není obecné, závazné pravdy. **P**-ovo učení o subjektivitě smyslového vnímání se stalo základem noetiky Demokritovy a Platonovy.

Protogoreismus, nauka Protagorova (v. t.) hlásající relativnost pravdy, tedy relativismus.

Prote hyle v. materia prima.

Protestantismus, jméno pro stoupence církví, které se postavily za t. zv. reformaci křesťanství. Vznik názvu se datuje z r. 1529, kdy členové sněmu ve Špýru podali protest proti klatbě Lutherově. **P**. se rozpadl na velkou řadu církví, jež odmítají papežství a církevní neomylnost.

Protiklad (l. *oppositio*, n. *Gegensatz*, f., a. *opposition*) je vztah reálního nebo ideálního (logického) sporu. Síly, které působí proti sobě a vzájemně si překážejí, jsou v reálním **p-u**. V logickém **p-u** jsou věty, jež sice obě mohou býti nepravdivé, ale nikoli obě pravdivé; mezi pojmy vzniká **p**. tehdy, když se nedají společnými znaky spojit ani vzájemně, ani s jiným pojmem v jeden pojem. **P**. je kontradiktorický, když nejenom pravda jedné části činí druhou část nepravdivou, nýbrž když také nepravdivost jedné části má za následek pravdivost druhé; kontrární je **p.**, když tento opak neplatí. Význam **p-u** jako působivého principu dění zdůrazňoval Heraklit.

Lit.: G. T a r d e, L'opposition universelle (1897); W. L e w i n s o h n, Gegensatz u. Verneinung. Studien zu Plato u. Aristoteles (1910); R. G u a r d i n i, Der Gegensatz. Versuche zu einer Philosophie des Lebendig-Konkreten (1925).

Protiva, druhý člen ve sporu dvoučlenném.

Protizemě v. antichthon.

Proton pseudos, základní omyl, mylný předpoklad na začátku určitého dokazování, z něhož pak plynou ostatní chyby.

Protoplasma (n. *Protoplasma*, f. *protoplasme*, a. *protoplasm*), hmotný podklad životního dění, hmota, ze které se skládají živé bytosti.

Proud vědomí (n. *Strom des Bewußtseins*) je obrazný výraz naznačující jednak plynulost, jednak hybnost vědomého, které zvěčněno je jako jediná představa.

Proudhon, Pierre Joseph, 15. I. 1809—19. I. 1865, francouzský sociální myslitel. Vystupoval ostře jak proti kapitalismu, tak proti komunismu; od něho pochází slavný výrok: La propriété, c'est le vol (majetek je krádež). Sociální otázku chtěl **P**. rozřešiti svým mutualismem, organizací výměny statků bez peněz. Dějiny jsou podle **P**-a ovládnány principem protikladu, pokrok se zakládá na negaci. Sp.: Qu'est-ce que la propriété? (1840), De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes d'organisation politique (1848), Systèmes des contradictions

économiques (2 sv., 1846), Solution du problème social (1848), Le droit au travail et le droit de propriété (1843), La banque d'échange (1848), Banque du peuple (1849), Idée générale de la révolution au 19e siècle (1851), Philosophie du progrès (1883), Théorie de l'impôt (1861).

Lit.: Diehl, P. J. P., seine Lehre und sein Leben (3 sv., 1888—1886); Desjardins, P. J. Proudhon (2 sv., 1896); Mühlberger, P. J. P., Leben und Werke (1899); Bouglé, Proudhon (1930).

Prozíravost není vlastnost zraková, nýbrž pouze zrakově usměrněná a soustředěná v představovém pronikání do možné a pravděpodobné souvislosti.

Průměr (n. *Durchschnitt*, f. *moyenne*, a. *mean*), měřením stanovená střední hodnota početní nebo jevová (norma). Průměrný (normální), je buď jednotlivý jev nebo postup jevů. **P.** psychologický je obvyklý a pravidelný soubor jevů psychických.

Prvek (n. *Element*, f. *élément*, a. *element*) jako první částka celku není vlastně ani přírodovědecky (chemický) první či působní počátek součinnosti, nýbrž pouze předpokládaný rozborový nejjednodušší podíl činnosti či děje. Místo neproměnlivosti klade se dnes význam na poměrnost a vztahovost (atomy, psych. tvary).

Prvoplození v. generatio aequivoca.

Prvosloví, označení pro elementární logiku. Srv. logika.

Przywara, Erich, * 12. X. 1889, jesuita, nábož. filosof. Sp.: Vom Himmelreich der Seele (1922—1923), Religionsbegründung. Max Scheler-J. H. Newman (1923), Religionsphilosophie der kath. Theologie (1926), Gott. Fünf Vorträge über das religionsphilos. Problem (1926), Ringen der Gegenwart (2 sv., 1929), Das Geheimnis Kierkegaards (1929), Kant heute. Eine Sichtung (1930).

Přání (n. *Wunsch*, f. *désir*, a. *desire*) jest volní snaha po dosažení něčeho, oslabená představami překážek jednání nebo uskutečnění cíle.

Přátelství (n. *Freundschaft*, f. *amitié*, a. *friendship*) je citový vztah mezi dvěma osobami, založený na lásce, úctě nebo spřízněnosti zájmů; projevuje se vzájemnou srdečnou účastí i ochotou k pomoci. Aristoteles rozlišuje přátelství pro zábavu, pro užitek a pro ctnost. Trvalé je jenom **p.** pro ctnost, vyplývající ze společného nadšení pro dobro a pravdu.

Předčasná reakce čili nepřiměřený spád zvrátový bývá nazývána též zkrácenou; projevuje se na př. v nedostatečně pocítěném pohybu (svalovém) na způsob odrazu (reflexu). Jinak se **p**-ou **r**-í myslí nepoměrně zkrácené trvání zvratu, jak se vyskytuje na př. při nervových a duševních chorobách.

Předmět (n. *Gegenstand*, f. *objet*, a. *object*) je všechno, co může býti jakkoli myšleno nebo posuzováno. **P**-ová teorie, vypracovaná zvl. A. Meinongem, je teorií toho, co může býti z přirozené povahy nějakého předmětu, tedy a priori, poznáno vzhledem k tomuto předmětu, nezávisle na jeho bytí.

Lit.: A. Meinong, Untersuchungen zur Gegenstandstheorie (1904).

Předmětový test. Binet zkoušel směr a typ pozorování a představování tím, že předloživ zkoušenému předmět, pozoroval, jakým směrem pozoruje a jakým způsobem představuje si předmět.

Předpoklad (l. *suppositio*, n. *Voraussetzung*, *Annahme*, f., a. *supposition*) značí pravdu, domněnku, soud nebo požadavek, na němž závisí jiné pravdy, domněnky soudu nebo požadavky, tak že jen tehdy platí tyto, když také platí ony.

Lit.: A. Meining, Über Annahmen (2. v. 1910).

Předpověď jevů je hlavní úkol hypotesy (v. t.); věda se snaží o to, aby z hypotesy dovedla usuzováním vysvětliti co nejvíce nových fakt.

Předsevzetí (n. *Vorsatz*, f. *dessin*, a. *design*) rozhodnutí vůle, jehož uskutečnění není dosud učiněno, ale projevuje pevnou snahu, aby bylo vykonáno.

Představa (n. *Vorstellung*, f. *idée*, *image*, a. *idea*, *image*) je nám vše to, co dovedeme v duchu postaviti před sebe jako od našeho vědomí se různící, samostatný předmět, bez rozdílu na skutečnost. Představové pocity liší se od přímých pocitů tím, že jednak nemají vždy přímých podnětů smyslových, jednak tím, že jeví se vždy v souboru určitého druhu pocitového (estetické, náboženské, společenské). Představová oblast je souhrn názorů, předmětných obrazů a vědomých poznatků, které tvoří duševní základnu dějovou. Zkoušívá se zvláště u dětí, mladistvých, nevypělých a chorobných. Představové typy jsou rozmanitosti a zvláštnosti, jevící se v představování u různých osob. Podle toho rozeznávají se typy: smyslový, pamětní, rozumový a myslící. Jinak však také rozdělovány bývají na a) optický či visuelní: převládání viděného v představách, b) akustický, kde uplatňuje se více slyšené, c) motorický, taktický či kinestetický, když mají značnější vliv na představy pohyb, hmat a pohybové pocity, d) někdy spolupůsobí všechny uvedené typy dohromady. Kromě toho uváděn bývá někdy také typ čichový, chuťový nebo kombinační a tomuto protichůdný typ, který nemá vlastně už typičnosti. Meumann rozeznává zvláštní typy představ slovních. Co do předmětů ovšem rozlišovati by bylo představy prostorové, časové, abstraktní, konkrétní, názorné, obrazné atd.

Lit.: O. Kádner, O typech představivosti dětské (1907); F. Čáda, Experimentální šetření o abstraktních představách (Č. M. XVI., 1915—17); Wallaschek, Zur Psychologie u. Pathologie der Vorstellung (1905); K. Koffka, Zur Analyse der Vorstellungen und ihrer Gesetze (1912); G. E. Müller, Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und des Vorstellungsverlaufs (1913—17).

Představivost (n. *Vorstellungsfähigkeit*, f. *faculté de concevoir*, a. *imaginative faculty*) je schopnost, utvořiti si nějakou představu nikoli na základě vlastního zážitku, nýbrž podle popisu a vylíčení jiné osoby nebo též novým spojením složek dřívějších zážitků; je to druh obrazivosti, vyznačující se tím, že z daných představových prvků dovede vytvořiti celky, shodné se skutečností. P. je nezbytnou podmínkou nadání.

Předsudek (n. *Vorurteil*, f. *préjugé*, a. *prejudice*) značí citový přízvuk soudu, který se pronáší bez dostatečné znalosti věci a bez vlastního prozkoumání důvodů. **P.** vzniká buď z motivů povahových nebo může vyvěrati z mechaničnosti myšlení. Bacon z Ver. zpracoval soustavně předsudky ve 4 druhy idolů (v. t.).

Předtucha (n. *Ahnung*, f. *pressentiment*, a. *presentiment*), očekávání, provázené pocitem toho, že určitý děj se stane. Pro jeho uskutečnění není často důvodů, a je to tedy jakýsi druh strachu (v. t.), jindy zato je **p.** výrazem zvláštního smyslu pro předvídaní budoucnosti.

Předurčení v. predestinace.

Předvědomé (n. *das Vorbewußte*, a. *preconscious*), v psychoanalýze latentní duševní procesy, jichž si člověk v daném okamžiku neuvědomuje, jež však může s větší či menší snadností přivést do vědomí.

Předvídaní (n. *Voraussicht*, f. *prévoyance*, a. *foresight*) značí hleděti do budoucna a určití, jak určité události se stanou, projeví; odtud známé rčení: voir pour prévoir.

Předzjednaná harmonie, Bohem předurčená, předem stanovená harmonie (harmonie préétablie) ve filosofii Leibnizově znamená, že monady (v. t.) na sebe nepůsobí, že Bůh od počátku zařídil věc tak, že změna jejich stavů jde rovnoběžně a také jejich představy běží paralelně. Duše nečerpá své pojmy z těles, nýbrž souhlas jednotlivých obrazů světa má svůj důvod v božím zařízení předzjednané harmonie. Vše probíhá ve světě tak přesně a řádně, že se zdá, jako by věci vzájemně na sebe působily. Vpravdě však působí jedině Bůh, který tak monady stvořil, že jejich vztahy vzájemně souhlasí. Nejlepší **p. h.** je mezi duší a tělem, psychickým a tělesným; jsou to jakoby dvoje přesně jdoucí hodiny. **P. h.** vede k harmonii všeobecné (harmonie universelle) a k optimismu. Srv. Leibniz.

Přemýšlení (n. *Nachdenken*, f. *réflexion*, a. *reflexion*) je duševní činnost, jíž vyhledáváme různé vztahy, platné mezi předměty, a chceme dojítí pravého poznání.

Přeřeknutí (n. *Versprechen*, f. *lapsus*, a. *slip of speech*) jako jedno z nejčastějších chybných jednání (v. t.) má poznatkový význam tím, že neúmyslně prozrazuje utajené duševno.

Lit.: Rud. Meringer-Karl Mayer, *Versprechen und Verlesen* (1895); Sigm. Freud, *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (2. v. 1907).

Přesnost (n. *Genauigkeit*, f. *précision*, a. *accuracy*), dokonalé a podrobné vystižení dané otázky nebo dokonalé vykonání práce, takže je prosta — aspoň relativně — chyb. **P.** jeví úplnou shodu stanoveného a určeného s provedením.

Přesvědčení (lat. *persuasio*, n. *Überzeugung*, f., a. *persuasion*), znamená na základě vlastního úsudku nebo dostatečných důvodů pokládati něco za pravdivé nebo správné. Přesvědčení může býti subjektivní (víra) nebo objektivní (vědění).

Lit.: V. Šimerka, *Síla přesvědčení* (1881); A. Heveroch, *O osobní přesvědčenosti a jejích poruchách* (1921); J. Zachoval, *Přesvědčení* (1927).

Přičetnost, imputabilita (n. *Zurechnungsfähigkeit*, f. *responsabilité morale*, a. *accountability*), schopnost jednající osoby, uvědomiti si dosah svého jednání; je to stav, v němž může člověk jednati tak, jak to odpovídá jeho povaze, kdy tedy jeho jednání nepřekážeji nepřekonatelne překážky psychického rázu. Odpovědnost za jednání řídí se stupněm **p-i**.

Lit.: A. R á l i š, Studie o přičetnosti (1931); M. O f f n e r, Willensfreiheit, Zurechnung und Verantwortung (1904); A. F o r e l, Über die Zurechnungsfähigkeit des normalen Menschen (6. v. 1904).

Příčina (l. *causa*, n. *Ursache*, f., a. *cause*), je všeobecně to, co pokládáme za reálné — důvod nějakého dění, ať už fyzického nebo psychického; je to podmínka, na niž je vázán jistý výsledek (účinek), proces, jež má nutně za následek jiný proces, účinek. Toto nutné spojení **p-y** a účinku se nazývá kausální nexus. **P-ou** tedy rozumíme každý princip, který v sobě zahrnuje nějakým způsobem důvod existence nějaké věci, jež se od něho liší samou jsoucností. Poněvadž **p** může býti rozličným způsobem důvodem existence nějaké bytosti, rozeznáváme rozličné příčiny, a to: *causa efficiens* — **p**. účinkující; *c. exemplaris* — **p**. vzorná, *formalis* — formální (tvarová), *materialis* — materiální (látková); *c. per se* — **p**. přímá; *c. per accidens* — **p**. náhodná, případná; *c. particularis* — **p**. zvláštní; *c. finalis* — účelná, *occasionalis* — příležitostná; *causa sui* — absolutní bytost, Bůh. Na prvním místě ovšem stojí **p**. účinkující, takže obyčejně „příčina“ beze všeho dalšího určení znamená příčinu účinkující. Je to princip, který působí účinnou svou činností. Z příčiny a účinku plyne zásada: Není účinku bez příčiny, kterou nazýváme zákonem příčinnosti (v. t.). Srov. *causa*, princip, činnost.

Příčinnost, kausalita (n. *Kausalität*, f. *causalité*, a. *causality*), vztah příčiny a účinku vztah příčinný, souvislost věcí podle zákona příčiny a účinku. Princip kausalitativy tvrdí, že každá změna má určitou příčinu. V dějinách filosofie setkáváme se s tímto zákonem u Demokrita, stoiků, Epikura, v celém středověku, v nové době u Bacona, Galileiho, Keplera atd. Hume jej popřel, uče, že spočívá pouze na zvyku. Kant jej považuje za princip apriorní. Mill, Spencer, Paulsen jej vysvětlují ze zkušenosti. Positivismus jej nahrazuje principem funkcionální závislosti. Ježto příčina může býti rozličným způsobem důvodem existence nějaké bytosti, rozeznáváme také rozličné příčiny: 1. účinkující, 2. materiální, 3. formální, 4. vzornou, 5. účelnou (v. t.).

Lit.: Edmund K ö n i g, Die Entwicklung des Kausalproblems (2 sv., 1888—90); Benno E r d m a n n, Über Inhalt u. Geltung des Kausalgesetzes (1905); E. W e n t s c h e r, Geschichte des Kausalproblems in der neueren Philosophie (1921); H e s s e n, Das Kausalprinzip (1928); H e u e r, Warum fragen die Menschen warum? (2. vyd. 1929); Philipp F r a n k, Das Kausalgesetz und seine Grenzen (1932); A. D r a t v o v á, Problém kausalitativy ve fysice (1931); Jos. G e y s e r, Das Gesetz der Ursache (1933).

Přičítací metoda. Ustavičným přičítáváním předepsaných čísel zkouší se cvik, unavitelnost a klid duševní práce.

Přičtení (l. *imputatio*, n. *Zurechnung*, f., a. *imputation*) je soud,

že jistý čin má někoho za původce. Od pouhé přičitatelnosti činu, že totiž někdo čin vykonal, rozeznáváme přičetnost (v. t.) subjektu.

Příhoda Václav, * 7. IX. 1889, český pedagog a psycholog, hlasatel reformních snah ve školství, propagátor globální metody (v. t.). Spisy: Psychologie a hygiena zkoušky (1924), Psychologický výběr ve výchově (1925), Psychologický výběr na školách amer. (1927), Dvě studie o lidském chování (1928), Korelace inteligence a mravnost (1928), Globální metoda v praxi (1930), Racionalisace školství (1931), Školská reforma (1931), Teorie školského měření (1932), Globální metoda (1934), Jednotná škola bulharská (1934), Praxe školského měření (1935).

Příjemné (n. *angenehm*, f. *agréable*, a. *agreeable*) je to, co vzbuzuje smyslovou libost. **P.** není totožné s krásným a dobrým, nýbrž jde o různé vztahy představ k pocitu libosti; **p.** je to, co nás těší, krásné to, co se nám líbí, dobré to, co objektivně uznáváme za hodnotné.

Příklad (l. *exemplum*, n. *Beispiel*, f. *exemple*, a. *example*), konkrétní skutečnost, čerpaná ze zkušenosti nebo fantasmie, jíž vysvětlujeme nějaký pojem nebo tvrzení a znázorňujeme tak všeobecné pravidlo zvláštním případem. Velký význam mají **p-y** v morálce, ježto dokazují jednak proveditelnost určité mravní normy, jednak vybízejí k následování; naopak však sebe větší počet příkladů nemravnosti nevyvrátí platnost mravních zákonů, jež jsou odůvodněny v rozumu.

Lit.: K. H a a s e, Das Wesen des Vorbildes und seine Bedeutung für die Erziehung (1927).

Přímé vidění (n. *Aufrechtsehen*) čili vidění předmětů v jejich skutečné poloze, nikoliv tak, jak se jeví na sítnici (obráceně), je dokladem, že vidění není jenom zjevem optickým, nýbrž také psychickým.

Lit.: Vlad. S v o b o d a, O záhadě vidění vzpřímeného (Č. M. 1901).

Případek, případnost, bytí, jež neexistuje samo sebou, nýbrž potřebuje ke své existenci podkladu. V. akcidents.

Připodobnění (*Angleichung*) je zjev, kdy dvě představy se na základě současné asociace stávají podobnými. Podle Th. Lippse mají všechny psychické děje snahu připodobnit se, t. j. zmírniti své rozdíly.

Přípustka srv. lemma.

Příroda (l. *natura*, n. *Natur*, f., a. *nature*), soubor daných jevů v prostoru a čase, tedy svět, vesmír, ale i síla v bytostech obsažená a působící jevy podle jistých nezměnitelných zákonů. Opakem přírody v tomto smyslu jest duch, kultura. **P.** je v nejširším smyslu skutečnost daná objektivně a kterou možno poznat pomocí smyslů; jejím opakem je Bůh, stvořitel a zákonodárce, který přírodu stvořil a řídí. **P.** jest tedy projevem činnosti božské a proto scholastikové nazývali Boha, pokud tento viditelný svět svou činností zachovává a řídí k cíli vytknutému, „*natura naturans*“, kdežto přírodu jako souhrn bytostí od Boha stvořených nazývali „*natura naturata*“ Od tohoto pojmu přírody nutno rozlišiti „přirozenost“ (*natura rerum*) (v. t.).

Lit.: W. B ö l s c h e, Was ist die Natur? (1907); S. A r r h e n i u s, Die Vorstellungen von Weltgebäude im Wandel der Zeiten (7. v. 1921); T i t i u s, Natur und Gott (2. v. 1931).

Přírodní cit (n. *Naturgefühl*), schopnost člověka vnímati estetické půvaby a hodnoty přírody. P-u c-u dostává se výrazu v popisování přírody, zejména však uměleckým jejím znázorněním básnictvím a malířstvím.

Lit.: A. Biese, *Das Naturgefühl im Wandel der Zeiten* (1926).

Přírodní filosofie (l. *philosophia naturalis*, n. *Naturphilosophie*, f. *philosophie naturelle* nebo *philosophie de la nature*, a. *philosophy of nature*) jest pojem hodně kolísavý jak v poměru k vlastní přírodovědě, tak v celkovém souboru a dělení filos. disciplin. P. f. jest filos. disciplína, jež jedná o základní stavbě přírodních věcí; hledá podstatu přírodních objektů, pokud podléhají obecným zásadám bytí a dění a pokud náležejí do určité skupiny bytí (neživá příroda, rostlinstvo, živočišstvo), čili p. f. je obecná věda o posledních a základních principech přírodních věd, je to filosofie anorganické i organické přírody, jež zkoumá hypotese a teorie přírodních věd o příčinách, původu a cíli přírodního dění a pod., čímž zaokrouhluje a uceluje vědění o přírodě v celkovou syntesu přírodního poznání.

Ve starověku a povětšinou i ve věku středním jest p. f. přírodovědou vůbec, a to jak ve filosofii jonské, tak u pythagorovců, eleatů i atomistů. Aristotelova ἡ φυσικὴ φιλοσοφία značí veškeré vědění o přírodě i o člověku a obsahuje tedy dnešní přírodní vědy, přírodní filosofii a psychologii, s čímž se shodují i stoikové a epikurovci. Středověká „*philosophia naturalis*“ přijala základní nauku Aristotelovy fyziky a omezovala se povětšinou na její výklad a rozbor, třebaž již nemnozí scholastikové (Albert Veliký, Roger Bacon, Robert Grosseteste, Adelard z Bathu, Vilém z Conches, Witelo a j.) snažili se o nové výzkumy přírodovědné. V nové době za renaissance rozmohla se čilá spekulace filosoficko-přírodní (Paracelsus, Cardanus, Patrizzi, Campanella, G. Bruno a j.), až Francis Bacon zdůraznil pokus a zkušenost. Poznání přírody má se čerpati z věcí samých, nikoliv ze spekulace o nich. Koperník, Kepler, Galilei razili tu nové dráhy. Chr. Wolff rozlišil ve své filos. soustavě obecnou kosmologii jako první část speciální metafyziky a empirickou fyziku (*physica experimentalis*) jako vědu zvláštní. Toto rozlišení mělo vliv na Kantovo pojetí „racionální fyziky“ a „metafyziky přírody“. Přírodovědný apriorismus a bujná spekulace dostoupila vrcholu u Kantových stoupenců Schellinga, Hegla, Okena, Caruse, Oersteda a četných jiných filosofů, což vedlo k opovržení celé filosofie u t. zv. exaktních přírodovědců. Zakladatel pozitivismu August Comte pokusil se vysvětlovati celou skutečnost na přírodovědeckém základě, a tím ve své hierarchii věd zná pouze matematiku, astronomii, fyziku, chemii, biologii a sociologii; žádných jiných věd neuznává.

Jest jasno, že k založení a zpracování p. f. nestačí ani apriorismus romantických filosofů přírodních, ani pouhá zkušenost pozitivistů. Zkoumají-li přírodní vědy samy poslední principy přírodních jevů, nejsou zajisté tyto principy již předmětem smyslového vnímání a pouhé zkušenosti, nýbrž výsledkem logických úsudků a závěrů. Souvislé

zpracování posledních principů, kritické zhodnocení jednotlivých domněnek a teorií, ucelení, sjednocení a zladění hlavních výsledků jednotlivých přírodních věd — to už není jistě práce přírodovědná, nýbrž činnost filosofická. Základní pojmy a základní axiomy přírodních věd, jako jsou na př. atom, elektron, hmota, energie atd., princip zachování hmoty a energie, princip relativity atd., to všechno jsou problémy **p. f.**, jež zpracovává filosoficky data přírodních věd.

Lit.: J. Geys er, Allg. Philosophie des Seins und der Natur (1915); E. Becher, Naturphilosophie (1914); H. Reichenbach, Ziele u. Wege der heutigen Naturphilosophie (1931); W. Dubislav, Naturphilosophie (1933); W. Ostwald, Vorlesungen über Naturphilosophie (3. vyd. 1905); C. Read, The Metaphysic of nature (1908); U. Pearson The Grammar of Science (1911); Varisco, Studi di filosofia naturale (1903); týž, Indroduzione alla filosofia naturale (1903); E. Rádl, Dějiny vývojových teorií (1909), Romantická věda (1918), Moderní věda (1926); Jos. Velenovský, P. f. (1921—1922); Schwert-schlag er, Philosophie der Natur (1921).

Přírodní vědy (n. *Naturwissenschaften*, f. *sciences physiques et naturelles*, a. *natural sciences*) jsou souborem věd, jež se obírají zkoumáním anorganické i organické přírody, vzájemnými vztahy přírodních jevů a jejich zákony. Neústrojnou přírodou se zabývají obecně fyzika a chemie, speciálně astronomie a astrofyzika, geofyzika, meteorologie, geologie, fysik. zeměpis, mineralogie, petrografie. Ústrojnou přírodou se zabývá obecně biologie, speciálně botanika, zoologie, anthropologie, paleontologie, medicína, zvěrolékařství. Stavbou organismů se obírá anatomie, histologie a morfologie, činností organismů fyziologie. Přesných hranic mezi jednotlivými přírodními vědami není. **P. v.** jsou základem novodobého přírodovědeckého a empirického světového názoru; jde tu o popis, konstatování skutečnosti, pokus, indukci, pravděpodobnost, což vedlo k zavržení metafyziky a přecenění přírodovědy. Srov. naturalismus. Od přírodních věd se liší duchové vědy (v. t.).

Přírodní zákon v. zákon.

Přírozené (l. *naturalis*, n. *natürlich*, f. *naturel*, a. *natural*) je to, co odpovídá přírodním zákonům, co se dá z nich odvoditi a pochopiti, potom to, co vyplývá z povahy nějaké bytosti nebo věci, též to, co zůstalo v původním stavu a nebylo kulturou nebo technikou změněno.

Přírozené právo (n. *Naturrecht*, f. *droit naturel*, a. *natural right*) je na rozdíl od pozitivního práva, založeného na moci, právo, vycházející z lidského rozumu. Pro **p. p.**, jež se stalo základem moderního mezinárodního práva, mluví jak pojem spravedlnosti, tak i právní cit, každému člověku vrozený. Srv. právní filosofie.

Přírozenost (od slova přivoditi) značí souhrn zevnějších vlastností, činností, schopností atd. nějaké věci. Věcně značí **p.** totéž co bytnost (*essentia*) s tím rozlišením, že při pojmu bytnosti odezíráme od její činnosti nebo trpnosti a máme na zřeteli jen to, co věc činí touto věcí. Při pojmu **p.** představujeme si též bytnost, ale v její činnosti nebo trpnosti, tedy určitou schopnost, mohutnost či princip činnosti, souhrn zevních případností a vlastností, charakter věci nebo jevu. Racionalisté

označují slovem **p.** samozřejmost, kterou rozum věci chápe, na př. přirozené náboženství proti zjevenému, přirozené právo proti danému a pod. Jindy se označuje slovem **p.** spontánnost, instinktnost, na př. přirozený stav lidstva oproti kultuře a pod. Nutno přesně rozlišovati, co jest podle přirozenosti, proti přirozenosti a mimo přirozenost (*praeter naturam*) a co je nadpřirozené (v. t.)

Přitažlivost (n. *Anziehung, Attraktion*, f., a. *attraction*) jako jev tahového výkonu podobného sblížování a slučování považována bývá za základní vlastnost dějství hmotného (atomového a energetického), ale také elektrických siloměn a stavů napětí. Jejím pravzorem je přitažlivost zemská (gravitace) a planetární vůbec. Jinak také považována bývá v přírodní filosofii za podstatu všeho dějství vůbec (monismus).

Přítomné (n. *gegenwärtig*, f. *présent*, a. *present*) je to, co je ve vnímání bezprostředně dáno.

Příznaky (n. *Symptom*, f. *symptome*, a. *symptom*) psychických dějů, pozorovatelné na životních projevech, jsou: zvolnění tepu v libém, zrychlení v nelibém při dojmech viděných a slyšených. Obdobně také zvolnění a zrychlení dechu. Zvýšení objemu tepen na ruce za libosti, snížení v nelibosti. Podobně také zvětšuje se obsah krevní v mozku v libosti a zmenšuje se v nelibosti. Jiné děje duševní, jako na příklad mocná vzrušení a náhlé i pozvolné změny hnutí myslí mají podobné příznaky v cévstvu na obvodě i v ústředích těla, zblednutí, začervenání se, chvění v zakončeních průběhu krevního a po celém těle. Dynamometr jeví zvýšenou výkonnost v libém, opak v nelibém. Celá řada přístrojů jako pneumograf, pletysmograf a pod. ukazují spád i hojnost takových změn.

Přízpůsobení (n. *Anpassung*, f. *accomodation, adaptation*, a. *accommodation, adjustment*) je všeobecně takový vztah dvou předmětů, že mohou bez překážky zůstat spolu ve spojení, že se k sobě hodí. Biologickým **p-m** rozumíme **p.** organismu určitému prostředí; je pasivní, vzniká-li bez přičinění organismu, aktivní, záleží-li v jeho vlastní činnosti. Funkční **p.** je **p.** jednotlivých orgánů jejich funkcím, fyziologicky znamená **p.** zaměření orgánů na určité podráždění, na př. oční čočky na světlo, vzdálenost, psychologicky zaměření smyslových funkcí na podráždění. V logice mluvíme o **p.** myšlení zkušenosti, jakož i naopak o **p.** zkušenostního materiálu formám myšlení.

Přízvuk počítku (n. *Gefühlston*, f. *élément affectif*, a. *affective tone*), názorné rčení, které považuje za nejjednodušší duševní prvek počitek po způsobu zvuku, jakými si přídavky obdařený.

Psellos, Michal, 1018—1078, byzantský theolog a filosof. Obnovovatel řecké literatury klasické a platonské filosofie, polyhistor, jehož spisy se obírají theologií, filosofií, přírodovědou, medicinou, matematikou, fysikou, astronomií, gramatikou, dějinami i právnictvím.

Lit.: C. Z e r v o s, Un philosophe néoplatonien du XIe siècle (1920); K. S v o b o d a, La démonologie de M. Psellos (1927).

Pseudo-Dionysius v. Dionysius Areopagita.

Pseudologia phantastica, chorobná lhavost.

Pseudoskopické zjevy jsou v psychologii smyslové zrakové klamy, které se vztahují na velikost, vzdálenost a tvar viděných předmětů, na příklad klamy perspektivní (viz klamy).

Psitacismus (z l. *psittacus*, papoušek) je ztráta názornosti v myšlení, jež má za následek mluvení bez uvědomení si významu slov.

Lit.: L. D u g a s, Le psittacisme et la pensée symbolique (1896).

Psychagogika, psychologická výchova, výchovné přetvoření osobnosti.

Lit.: Wilh. N e u t r a, Rationalpsychagogik (1935).

Psychasthenie znamená nerozhodnou a stísněnou náladu duševně úchylných (na př. neurasteniků) s představami nutkavými, plašícími.

Psyche, duše vzhledem na jevy pouze duchové, na rozdíl od duše, která zahrnuje v pojmu také jevy životu vůbec náležející.

Psychiatrie (n. *Psychiatrie*, f. *psychiatrie*, a. *psychiatry*), věda o duševních chorobách a jejich léčení.

Lit.: K. K u f f n e r, Psychiatrie (1900); E. S t r a n s k y, Lehrbuch der allgem. u. speziellen Psychiatrie (2 sv., 1914—19); E. K r a e p e l i n, Einführung in die psychiatrische Klinik (3 sv., 4. v. 1921); A. P i l c z, Lehrbuch der speziellen Psychiatrie (7. v. 1926); Handbuch der Geisteskrankheiten, hrsg. v. O. B u m k e (11 sv., 1928—32).

Psychická kausalita čili příčinnost promítaná do ps. je předně označení pravidelného sledu a následnosti ps. jevů, pak předpoklad vlastní působnosti jedněch jevů na druhé, které liší se od kausalit všeobecné (fysické). Zvláštní ps. k. uznávali Leibniz, Fichte, Schopenhauer, Herbart, Beneke, Lotze, Fechner, Strümpell, Wundt, Fouillée, Jerusalem, Kreibig a j., neuznávali Bain, Ribot, Münsterberg. Místo ps. k. stanovena „immanentní“ souvislost (Dilthey, James, Bergson).

Psychické útvary jsou napodobeninami útvarů fysických v představách genetických a funkcionálních pojetí. Jsou to předně ps. představy ve své souvislosti vzájemné a ve svém seskupení. Jim předstírány bývají „počitky“ jako tvořící části či prvky. V následném pak postupu ps. tvoření vznikají pak povahy, letory a typy buď jako utvořeniny (psychol. asociační) nebo tvůrčové (psychol. tvarová).

Psychický je každý jev, který je dán bezprostředně vnímanému neb pociťovanému jako vlastní a zvláštní způsob života (zážitek) aneb přisuzován je jinému živému jako cosi podobného nebo obdobného podle způsobu projevu podobného nebo obdobného. Na rozdíl od všeobecně se tomuto ps. jevícího v předmětném poznávání fysickém má ps. vlastní souvislost, která se stává patrnou ve vědomí jakoby vdechnutým (duch) způsobem.

Pojetí ps. liší se v poznatkovém obsahu tím, že vyjadřuje zvláštnosti a vlastnosti osobního a souborného nazírání. Považováno je za předmět nitrného, neprostorného a nehmotného jevení (Augustin, scholastikové, Locke, Leibniz, Kant, Herbart, Volkman, Lotze, Busse, Gutberlet, Dyroff a j.) za jevy obsahující v sobě předměty „intencionálně“ (Brentano), za jevy chovající obsah a děj zároveň (Höfler,

Meinong, Witasek, Stumpf, Husserl a j.), za vědomé (Th. Ziegler, Jodl, Ziehen, Dilthey, Wundt, Fouillée, Ebbinghaus a j.) za postřehování „pochodů“ nervových (Spencer, Sergi, Huxley, Maudsley, Ribot, Forel, Exner a j.) za „prvky“ zážitků podmětných (Külpe, Avenarius, Petzoldt, Mach a j.), za vědomou součástku fysického (Cohen, Natorp, Rickert), za způsob energie (Ostwald, Stumpf), za biologickou účelnost (O. Schneider, Steinthal, Nietzsche, James, Simmel, Vaihinger, Baldwin, Stout).

Psychismus, veškerá duchová souvislost, souběžnost a dějovost.

Psychoanalýza (n. *Psychoanalyse*, f. *psychanalyse*) znamená rozbor duševních jevů vzhledem na jejich skrytý podklad (nevědomé). Původně směr lékařský, usilující o vypátrání psychických příčin oněch chorob, které souborně nazývány bývají hysterií. Spočívá na názoru, že duševní život se skládá ze silobodů (dynamismus), představ vzájemně sdružených v soustavy vědomé a podvědomé (předvědomé). Sídlo chorob hledá se v podvědomých představách, které nabyly zvláštního, nezřízeného vlivu a moci nad celým životem duševním (viz psychodynamika). Předpokládají se utkvělá sdružení představová (mechanismy), která podléhají nevědomým duševním zařízením (censura) tlumivým a vznětlivým. Tak vznikají jednak tlumy a přesuny, jednak nánosy a nadnášení (sublimace) představ nejen jednotlivých, nýbrž celých družstev (komplexů). Dějovým východiskem je záliba, libost (libido), která se někdy ztotožňuje (Freud) s pohlavností. Způsob vyšetření je dotazování se na neuvědomělé zážitky (sny), omyly (přeslechnutí, přerěknutí se, přehlédnutí). Do psychoanalýzy zabírá se však už také mnoho z kulturních jevů vůbec, jako na př. výklad vtipu, předtuch, symbolika umění, náboženství a j. Některé směry (školy) různí se značně už od sebe, jako na př. vídeňský (Freud) a švýcarský (Jung).

Lit.: Rud. Souček, Psychoanalýza (1928); Jar Beneš, Psychoanalýza (1929); B. Brouk, Psychoanalýza (1932); S. Freud, Vorlesungen zur Einf. in die Psychoanalyse, (N. F. 1933); t ý ž, Ges. Schriften (II sv., 1924—28); O. Pfister, Die psychoanalyt. Methode (3. vyd. 1924); Otto Rank, Die Technik der Psychoanalyse (2 sv., 1926—1929); S. Ferenczi, Bausteine zur Psychoanalyse (I., 1927); Karl Häberlin, Grundlinien der Psychoanalyse (2. v. 1927); Kronfeld, Die Psychoanalyse (1930); Boudorin, Etudes de psychanalyse (1922); Ch. Blondel, La psychanalyse (1924).

Psychoanthropologie je věda o duševním životě člověka, pokud jsou jeho zážitky podmíněny rasou; domnívá se, že jednotlivé rasy se od sebe liší nejenom duševními vlastnostmi a schopnostmi, nýbrž i zvláštním způsobem zážitků.

Lit.: L. F. Clauff, Von Seele und Antlitz der Rassen und Völker (1929).

Psychobiologie je nauka o životních podmínkách a projevech duševna, též nauka o duševních silách, jež působí již v nejnižších životních procesech.

Lit.: Ingenieros, Prinzipien der biologischen Psychologie (1922).

Psychodynamika je nauka představující si duševní život na způsob fysikálních účinků sil (Herbart) anebo jako účinný ve fysických úsilích (Lehmann).

Psychoeugenika je odvětví užité psychologie, jež se snaží na základě poznání duševních zákonitostí stanoviti pravidla zdravého duševního života.

Psychofysický problém je různý způsob řešení souvislosti psychického a fyzického, buď jako dvou různých podstat a jich vzájemného na sebe působení (Kant, Descartes, Volkmann, Hartmann, Lotze, Fichte, Sigwart, Jerusalem, Reinke, Dyroff, Höfler, Pfänder, James). Působnost tato může býti zprostředkována (Stumpf, Erhardt, Rehmke, Wentscher) nebo více ps. podstatou připravena (Busse, Külpe, Driesch, Becher). Filosofický monismus, uznává jen jedinou podstatu, uznával pouze jeden způsob působení buď hmotný (Feuerbach, Haeckel, Spencer, Höffding a j.) nebo duševní (Bergson, Joel a j.).

Jiný novější způsob řešení je paralelismus čili souslednost ps. a f., kde obojí má svou vlastní příčinnost neb následnost, kterým však přiřaděna je současně vždy následnost druhého jevení dějově či „funkcionálně“. Paralelismus je buď doplňkem vzájemného působení (Hartmann, James, Külpe, E. Becher) nebo neuznává této domněnky (identitní filosofie) vzájemného působení na sebe pro různost ps. a f. pro princip v sebe uzavřeného přírodního dějství a zachování energie (Spinoza, Fechner, Krejčí a j.).

Paralelismus ps. f. je buď realistický (obojí, ps. a f. jsou stejně skutečné) nebo idealistický (f. je pouze myšlenkově rovnoběžné). V idealistickém p. více spiritualistického druhu je f. pořadí jevů pouze předmětným zjevem ps. daného (ps. monismus). V idealistickém pojetí materialistického druhu je zase ps. fenomenem či původním zjevem f.

Wundt vykládá p. tak, že přisuzuje jedné a téže zkušenosti ve vědeckém pojetí dvojí druh předmětného pozorování bezprostřední (ps.) a zprostředkovaný (f.). Psychologii záleží na naprostém a úplném srovnání obojího druhu. Tak stal se **p. p.** pouze t. zv. domněnkou pracovní bez náležitého řešení filosofického poměru.

Lit.: K. Č e r n o c k ý, Základy a záhady psycholog. paralelismu; Ant. K l a t o v s k ý, O poměru duše a těla (1921); C. S t u m p f, Leib u. Seele (1903); R e h m k e, Allgem. Psychologie (1905); E. B e c h e r, Gehirn u. Seele (1911), L. B u s s e, Die Wechselwirkung zwischen Leib u. Seele (1900); R i c k e r t, Psychophys. Kausalität u. psychophys. Parallelismus (1900); B. E r d m a n n, Die wissenschaftl. Hypothesen über Leib u. Seele (1908); K l e i n A., Die modernen Theorien über das allgem. Verhältnis von Leib u. Seele (1906); M c D o u g a l l, Body and Mind (1911); R e i n i n g e r, Das psychophys. Problem (1916); E i s l e r, Leib u. Seele (1906), Geist u. Körper (1911); B. K e r n, Das Wesen des Seelenu. Geisteslebens (1907); H. D r i e s c h, Leib u. Seele (1920); K o s t y l e f f, Le mécanisme cérébral de la pensée (1914); Aloys W e n z l, Das Leib-Seele-Problem im Lichte der neueren Theorien der physischen u. seelischen Wirklichkeit (1933).

Psychofysika (n. *Psychophysik*, f. *psychophysique*, a. *psychophysics*) (Fechner), nauka, sledující souvislost mezi fyzickým a psychickým, jak se jeví zvláště v poměru podnětu k psychickému účinku (pocitu, počítku) a smyslového čidla s ústředním dějem. Proti staršímu názoru

o naprosté úměrnosti podnětu a pocitu (Weber, Fechner) tvrdí Wundt, že úměrnost takovou možno předvídati pouze mezi pocity (počítky) samými, které jsou psychofysickou podstatou a soustavou dány. Podnět je právě jen počtem pocitu, který je vzhledem na jiný buď stejný neb liší se od něho více nebo méně patrně. Úkolem psychofysiky je pak pouze srovnávat a měřiti tyto hodnoty pocitové (subjektivní) s hodnotami všeobecně platnými (objektivními). Hodnoty osobních pocitů jsou tedy relativní. Rozlišovati lze proto pouze vzhledem na podnět, podnět pravidelný a přiměřený od nepřiměřeného, vzhledem na pocit práh pocitový a vrchol pocitový. Na zásadách psychofysiky je hlavně vybudována psychologie experimentální se svými četnými a rozmanitými hledisky a způsoby výzkumu, a psychotechnika, která se snaží využívat těchto výsledků pokusné psychologie pro potřeby praktického života v různých odvětvích práce duševní a průmyslové. Srovnej také: pocit, počitek, podráždění.

Lit.: G. Th. Fechner, Elemente der Psychophysik (1860, 3. vyd. 1907); Marcel Foucault, La psychophysique (1901); Kirschmann, Grundzüge der psychischen Maßmethoden (1920).

Psychofysiologie v. fyziologická psychologie.

Psychogalvanický reflex (Veraguth). Odpor lidského těla proti elektrickému proudu mění se duševní činností. Proud, který bývá do těla zaváděn elektrodami v ruku drženími, veden jest do galvanometru. Při vzrušeních zvláště podněcených zakolísá střílka galvanometru. Reflexu užívá se někdy v kriminalistice, kde se pozoruje, zda při úmyslných podnětech (představách, slovech zločinu se týkajících) zakolísá na důkaz vzrušení střílka právě při určitých, vinu prozrazujících představách. Průkaz nelze však považovati za neomylný, jelikož působí tu mnohdy i jiné okolnosti (na př. pocení rukou).

Psychogenese znázorňuje poznenáhly vznik duševního života, na př. u dítěte.

Psychognostika je rozpoznávání duševního základu a náklonnosti vědeckým způsobem, na rozdíl od hádání, tak na př. psychologii diferenciální (rozdílovou, Stern).

Psychogon. Duševní činnost má současně v zápětí vysílání zvláštních paprsků z těla (aura), které mohou býti i fotografovány. To, co takto vzniká, je p.

Psychografie (Ostwald, Baade) zabývá se uspořádáním a roztríděním jednotlivých osobností podle psychologických hledisk v charakteristické obrazy. Dotazníky a výpovědi ústními i písemnými nabývá se určitých a charakteristických znaků, které dohromady tvoří psychogram osoby, obyčejně zvláště vynikající neb nápadné. Jedná se buď o psychogram psychického vývoje neb o psg. osobitostní soustavy. Kromě celkových jsou také psychogramy dílčí. Parapsychologie rozumí však psychografií fotografické snímky, které svědčí o působení myšlenek na vyzářování zvláštních paprsků (aura).

Psychogymnastika, plánovité cvičení všech duševních sil, jak vědomých, tak podvědomých a nevědomých.

Lit.: Ernst R o t h e, Psychogymnastik (2 sv., 1929—31); Joh. Heinr. S c h u l t z, Über das autogene Training (1930).

Psychoid je pojem nejnovější, utvořený (Driesch, Bleuler, Černocký) ve snaze, vysvětliti souvislost biologickou a psychickou v zásadních a základních představách o duši. Je to jakoby živá jednotka psychobiologická.

Lit.: K. Č e r n o c k ý, Biologické psychoidy (Č. M. 1927).

Psychologie jako nauka o duševním čili duševnu jako souboru jevů byla pěstována odedávna předně jako přemítání o tom, co duševnem je podáváno (psychognosie) a vystihováno (psychosofie), později však teprve byla hledána v těchto jevech pravidelnost a spojitost vědecká (psychologie).

Náboženské představy pojaly od prvopočátku lidského myšlení do svého okruhu jevy tak nápadné jako smrt neb spánek a vysvětlovaly působnost duševna (duše) podle obdoby vzdušného (větrného) pohybu či životního projevu dýchání. Duch opouští tělo, stěhuje se do j i n ý c h (p y t h a g o r o v c i), působí zlobu jako démon (o r f i c k á theologie), ale převtělován je do člověka z božstva (P a r m e n i d e s). Z náboženské potřeby vznikla mravní povinnost sebepoznávání, která vedla ke zkoumání právě určitých představových jevů jako působnosti náboženských prvků v člověku. Po g n o m i c í c h (7. a 6. st. př. Kr.) a jiných sebezpytovačích přešla psychognosie také do křesťanství. Jejimi pěstiteli byli tu Filon z Alexandrie, Aristides (1. st. po Kr.), povahové typy hledající Theofrastus a Galenus (2. st. po Kr.), zvláště pak křesťanští světci Augustinus a Ignác z Loyoly. Duševní kázeň a odevzdanost Bohu soustřeďovala pozornost na určité duševní jevy, které podněcují nebo tlumí náboženský život. Nejinak jeví se také pozdější theologická psychologie, které dána byla hodnota dogmatická, jako psychognosie.

Kromě náboženských hledisk, která někdy sváděla psychognosii na scestí (k v i e t i s m u s), byla dušeznalost a dušemoudrost pěstěna také z pohnutek osvětářských v době renaissance (Huarte, Neuhaus) až do 18. století a měla často vzhled polemického prostředku proti křesťanství (Gracian, La Chambre, La Rochefoucauld). Dušeslovná filosofie objevila se brzy jako předmět a důvod kulturního snažení (Rousseau), brzy jako prostředek k vyjádření mravně obrodných potřeb (Pascal). Koncem osmnáctého století vznikly v Německu „Psychologische Magazine“ (K. Ph. Moritz), které sbíraly příběhy a dávaly jim dušeznalecké výklady. Přihlíženo tu bylo už také k jevům úchylným a duševním projevům dětství, jakož i zjevům řeči. Ve Francii byly v téže době psány „Journal intime“ (Maine de Biran, Maurice de Guérin, Amiel, Goncourt, Jul. Bahnsen). Takto vznikly psychologické romány, kterými se dnes honosí všechny literatury světové. Psychologickými jsou nazývány proto, že podávají zvláště důkladně a obšírně

představovanou souvislost jednotlivých ps. jevů. Jsou vydatnými pomůckami dušeznalectví a řádovosti (logie) nejvyspělejších jevů ps., nejsou však podkladem ke zkoumání duševního vývoje, podstatné tvorby a vlastní skladby ps. Psychologie je těmito pracemi doplňována a vyzdobována, ne však budována.

Vlastní psychologie začíná tam, kde začíná jakýkoliv jev duševna, pokračuje po stopách jeho přibývání, hledá součinitele a podněcovatele, všímá si při tom všeho, co přispívá a prospívá vznikání i mohutnění, ale dbá také všeho, co ruší vývoj a náležitý projev, je všestranná i všeobsáhlá zároveň.

Tak vznikala a vyvíjela se ona věda, která poznávala řád a průběh ps. života nejinak jako ostatní vědy bedlivým sledováním, rozlišováním, srovnáváním a pořádáním od starověku až po moderní svou rozčleněnost a soustavnost, počínaje praotcem logického pozorování a vykládání Aristotelem.

Jestliže psychognostické myšlení předpokládalo původ duševna i jeho projevy jako dané hodnoty, a psychosofie týkala se významu tohoto projevování, jde psychologii o založení a jeho rozvoj v daném životě. Proto nacházíme už v dávnověkých podáních náznaky tohoto druhu (Homérova bránice), v starověku, kde vykládáno bylo duševno prolínáním (Heraklit, Filolaos, Parmenides) látek nebo jejich protikladem (Anaxagoras), sdružováním prvků (eleaté) a shlukováním částic (Empedokles, Leukippos, Demokrit). Duše skládána tu z částic, umístěných jednotlivě v těle a smyslové prostřednictvím stalo se počátkem ps. projevů (Theaitetos). Plato hleděl pak sloučiti tuto tělesnou souvislost s božským duchem (Faidon). Aristoteles rozlišil duševno na podkladě mohutnění podstat a projevů (entelechií) a účelného vývoje na růstové, smyslové (živočišné) a rozumové (člověčenské). Duše nižšího druhu jsou ve vyšším druhu obsaženy jako „trojúhelník ve čtverci“. Od vnímání smyslového až po myšlení jsou děje ps. vzájemně v sobě zahrnuty a rozvíjejí se v pořadí vnějškem dávaných podnětů. Aristoteles věděl o asociaci a sebevědomí právě tak jako o afektech a chtění, ale i o typech povahových.

Osnova vědecké psychologie byla takto dána, potřebovala však dalšího propracování a rozšíření, na které nestačila následující století. Obě veliké filosofické školy čtvrtého století př. Kr., epikurovci a stoikové, vrátili se k starším pojetím psych.: epikurovci k atomismu a stoikové k hylozoismu. Helénská mystika připravovala na křesťanskou, Žid Filon připravil novoplatonismus Plotinův, ale vlastní psychologická osnova zůstala nepovšimnuta. Patristiku zajímal více původ a určení lidské duše než její životní součinnost, ač Tertulian nezdůrazňuje naprostou protivu těla a duše. Duši v celém těle rozšířenou považoval za jemnou vzdušnou látku. Nejlepší dušeznalec starověku patristického sv. Augustin vychází z novoplatonismu a činí duši (memoria, intellectus, voluntas) ohniskem poznání člověka a Boha (Deum et animam scire cupio). Nevšímaje si tělesnosti a životnosti, vnikl Augustin tím

více do citové a snahové spleti duševní, která je soustředěna kolem lidského já jako hlavního zřetele budoucí psychologie duchové. Klášterní škola sv. Viktora (Viktorini) zajímala se ve 12. st. ponejvíce o jednotu vědomí. Jan ze Salisbury (okolo 1150) sledoval vývoj vědomí a souvislost „vyšších“ dějů ps. s „nižšími“. Vše ps. rozvíjí se z jednoho počátku, smyslového vnímání a jednotlivé úkony ps. zasahují do sebe.

Do rozjímavého sledu ps. života vnikla ve století 10. arabská filosofie, hlásaná židovskými přistěhovalci, kteří se dovolávali Aristotela a Galena. Avicenna (980—1037) zavedl islamský názor fysiologický do evropské psychologie. Alhacen (1269) zabývá se fysiologií vidění, neuvědomělými soudy, problémem prostoru a času. Averroes (1126 až 1198) zavedl však psychologii na scestí.

Takto byl podnícen nový nápor duchového směru scholastiky. V Paříži a v Anglii ovládla duchovní psychologie augustinská. Františkán Alexander z Hales (okolo 1240) obrátil pozornost k přirozeně mravní povaze člověka (synteresis). Zakladatel školy dominikánské Albert z Bollstädtu (doctor universalis) považoval obrazivost za nejúčinnější mohutnost duševní, a veleduch spekulativní psychologie sv. Tomáš Akv. (1225—1274) vytvořil z nejpodstatnějších poznatků psychol. soustavu, která naznačovala obrysy budoucí psychologie biologicko-psychické. V mikrokosmu duše soustředil biologické zřetele růstově smyslové s psychickými vlastnostmi rozumovými a volnými, problém psychofysický řešil dialektickým rozlišením „materia“ a „forma“.

Thomismus dal podnět ke srovnávání se staršími názory. Roger Bacon († 1294) upozornil na zkušenosti dané sdružování představ. Jindřich z Gentu hájil augustinismus. Duns Scotus († 1308) hledal pak zdůvodnění „svobody vůle“ v rozvoji rozumovém. Vilém O c c a m učil proti scholastice jednotě duševní podstaty, ale různosti její směrnosti. Tento zvrát končil v mystice (Eckhart a J. Tauler) a v návratu k staré psychologii. Psychosofie (Böhme, Melanchthon), naturalismus druhu stoického (Paracelsus, Telesius, Campanella, Giordano Bruno) a aristotelikové (Pomponazzi) dokonali koncem 16. století rozklad psychol. poznatků doby dřívější.

Mělo se tak státi hlavně proto, že nová doba začínala přisuzovati všem vědeckým oborům tím větší příčinnost dění, čím méně se omezovala na dohady o podstatách a pojetích. Nescházelo sice ani dříve bystřejších poznatků, než nebylo jich dosud lze zařaditi v soustavné nauky. Telesius a Campanella uvažovali o přibývání počitkovém, prahu a sdružování představ. Ludvík Vives (1538) zamítal formální pojetí scholastiky a snažil se poznati souvislost dějů ps. v asociaci, všiml si pudů a afektů. Bacon ponechával psychologii jen vědomí (paměť, obrazivost a rozum). Na mysli tu tanula všem mechanika, podle vzoru atomistického. Kulturní renaissance a přírodovědecká nadvláda (Kepler, Galilei) opanovaly také myšlení psychologické, kterému byl brzy dán ráz pokusně výzkumný. R. Descartes zavedl napřed toto pojetí pouze filosoficky, psychologicky vykládal dualismem

spiritus animales a podstatnou duší, která sídlí v šišince mozkové. Descartes rozlišoval cogitatio, perceptio a conscientia, ale Gassendi shrnoval vše pod jeden pojem vědomí. Descartovi vznikl takto mechanistický názor o automatech, a zachraňoval svou duševní a tělesnou dvojmost vrozenou praideou, obojí jednotící. Okasionalisté rozlišovali zase species corporeae a ideae či notiones spirituales, které jediné působí na duši. Hobbes zdůraznil proto čítí jako základ duševna a ve výkladu pocitového čítí pomáhal si předpokládanými „silami“ přitažlivými (slast, láska, chtivost) a odpudivými (bolest, odpor). Malebranche považoval souvislost duše a těla za předpokládanou pomůcku výkladu. Ve vidění měl na zřeteli světelnou „sílu“, úhel viděného a zřetelnost obrazu. Znal přízpusobování očí a vykládal prostorovost viděného součinností zraku a hmatu. Spinozovi znovu zmizel zřetel biopsychologický v jeho „geometrickém“ způsobu souřadnosti duše a těla. Stanoviska a hlediska poznávání jsou také pro psychologii podmínkou usměrnění a úspěchu ve vědeckém postupu. Locke postřehl v duševním dějství dvojí, obsahy a pochody (cítění a chtění), vznikání a jevení se. Takto dospěl k předtuše empirismu. Jeho sensualismus a Berkeleyův idealismus v poznávání měly zůstatí však zatím návěštími, právě tak jako asocianismus Humeův.

Vědy přírodní zavedly přesný sled příčin a následků či účinků, kterým bylo podmaněno také psychol. pozorování. Místo hotových výměrů a pojmových roztrídování nastalo přiřaďování podnětů a ps. jevů, asociace a reprodukce (Hartley 1749). Čítí (sensation) mění se v počítky (Condillac), které jsou součástí organickou (sensualismus), ale i hmotnou (Lametrie, Hissmann). Počítkové proměny jsou však vnímáním, apercepcí (Leibniz). Duševní hodnoty etické (Hume) a estetické (emoce) prostoupeny jsou snažením (passio), které nabývá vlastní povahy ps. (Home 1762). Arciotec psychologie Tetens (1777) provedl rozbor svéráznosti ps. jako pasivity (cítění) a aktivity (představování a myšlení). Pojem je právě tak rozborným součinem jako paprsek světla. Filozofické přínosy měly podati podnět k dalšímu rozboru a srovnávání. Ch. Wolff nahradil Leibnizovy monady hutnějšími atomy a snažil se opřítí o „zachování energie“. Metodicky rozdělil psychologii na popisnou („empirickou“) a vysvětlující („racionální“). Dialekticky vysvětluje pak různosti ps. jevů různými „mohutnostmi“, které jednak byly obhajovány (Crusius), jednak potírány. Sulzer zdůrazňoval (1793), že duševní život má pouze dvojí směr, cítění a představování, a Heydenreich pak ještě více zase cítění. Tenkráté rozšířena byla myšlenka vývojová také do psychologie a probírány byly otázky psychol. zvířecí (Reimarus). Proto nabývala také převahy zkušenost (Jakob).

Jak se už tenkráté uchýlila psychologie od filosofie, ukazuje její poměr ke Kantovi, který přiznává, že jeho rozbor je pouze „transcendentální“. Rozumovostí nazval mohutnost poznávací, která je nadřizena smyslovému poznání, a duši označil za ideu usměrňující „čirý“ rozum, a přece umísťoval Kant duši v mozku. Vliv Kantův byl patrný

u pozdějších zastánců psychologie „mohutností“ a asociačních (C. C. E. Schmid, G. E. Schulze). Fichte vrátil se ke Kantovi. Schlegel zamítl dokonce psychologii jako vědu. Schelling označil duši za mikrokosmos, aristotelovskou jednotu hmoty, formy a účelu. Zato však považoval Hegel psychologii za zvláštní část filosofické soustavy, která pojednává o anthropologii (fysiologické souvislosti a smyslovém základu), fenomenologii (rozumových a vědomých jevech) a svobodě duše (inteligence, vůle, mravnost). Přírodní filosofové pronajali na čas území psychologické. Mesmer zpodobňoval ps. život s mořským přílivem (Flut) a odlivem. Jeho „fluidum“ je podobno „síle“ magnetické. Gall (1808) založil „frenologii“. K. G. Carus považoval ps. život za vývoj z živočišného a spánkového smyslovým (krevním) napětím („Wecker“) k vědomí. K. Fr. Burdach měl ve svých srovnáních duši člověka za výron duše všehomíra. Do období dalšího utajeného vývoje psychologie náleží psychologisté (Fries, Beneke), kteří ps. pouze podřadovali, a eklektikové (D. Tiedemann, E. Reinhold, K. H. Scheidler), kteří pouze hověli názorům doby.

Tím úspěšnější bylo proto nové pojetí matematicko-mechanistické soustavy ps. dějů, které si zajistilo vládu na celé století. J. Fr. Herbart (1776—1841) zavrhl učení o „mohutnostech“ duševních, nezamítl však pojetí „síly“, které bylo však pouze metafysické. Jeho „reály“ (monady Leibnizovy) jako jednotlivé představy se vzájemně podněcují a podmaňují. V jejich nárazech vzniká „já“. V ps. je buď rovnováha (stav) neb pohyb. Statika a dynamika jeví překážky a překonání (afekt, chtění) pod „práh“ vědomí. Zůstávají pak pudy. Herbart ale přece neuznával pokusů jako pomůcek psychologie, neznal měření ani jednocení dějů ps. Jeho žáci (Volkman, Nahlowsky, Drobisch) učinili soustavu Herbartovu přijatelnější, přibравše do ní starší pojetí (Tiedemann). Psychologie Herbartova se octla na rozhraní doby nejnovější a v ohnisku právě zaniknuvších už rozporů s psychologií dneška.

Vědeckého vzhledu se moderní psychologii dostalo v přiodění filosofickém, které nazýváno bývá positivismem, snažícím se přesně rozlišovati mezi kladným (positivním) a zdánlivým či přimyšleným. Nelze sice ani této snaze nevytknouti tak mnohé pouze zdánlivě vědecké a dnes už namnoze méně kladné, než nelze zase ani upřítii positivismu zásluh o to, že psychologie byla v době převratové uchráněna překotného domněnkaření. Positivismus neznamená pro psychologii ovládnutí vědecké, ale vládu vědy v psychologii.

Ve Francii byl jeho předním zastáncem v psychologii Taine, který budoval na zvratech nervových a všímal si abnormálních jevů. Jemu náleží prvenství v pojetí souvislosti mezi geniálností a chorobností a ve vytčení významu dvojevědomí. V Anglii zachováno bylo vědeckému snažení podání asocianismu. Jestliže chtěl Brown vsunouti veškero ps. dějství do všeobecné formule suggestce, uplatňoval zase James Mill asociaci do důsledku. Jeho syn John Stuart Mill zhušťoval živou jednotu duševního života v myslné spleti („mental chemistry“) a

Alexander Bain dal sdružovací činnosti určitý podíl myšlenkové a volní vytržbenosti, kterou jako „vázané vědomí“ označil W. Hamilton. Avšak vlastní vědecké opravdovosti dostalo se tu psychologickému úsilí zavedením myšlenky vývojové do ps. celku i do součinitelů ps. skladby. H. Spencer dovedl sice pouze naznačiti vývojovou souvislost biologického s psychickým a poukázati na mechaniku takového vyvíjení se, W. James mohl však tím spíše považovati evoluci za základní povahu každého jednotlivého děje ps., který má ve vědomí své plynulé, ale vždy zároveň proměnlivé dějiště, ani asociace sama neznamená pouhé schematické seskupování, ale vývojem zvyklostí ustálený způsob střídání a mizení představ. Vliv, který měla odedávna Amerika na anglickou vědu, objevil se kromě taylorismu či hospodářského směru v psychologii Cliffordově (Mind-Stuff), která už připomíná skladebný rozbor a tím více v Galtonově nápadu, srovnávati dané ps. podmínky s určitým průměrem.

Positivismus jako filosofii podnícený kritický zájem objevil se v Německu předně jako herbartianismus různé jakosti, individualistický (Th. Waitz) i anthropologický (Steinthal a Lazarus) a panpsychický (Bastian). Tím nebyla však vědecká hodnota zajištěna do té míry, aby zažehnáno bylo nebezpečí nezřízené spekulace, již není prosta ani „medicinská“ psychologie, kterou zahájil Lotze zaručené badání. Měla-li se psychologie oddati cele svému způsobu výzkumů a badání, musela se zcela zřici matoucích jí pojmů, předpokládaných ze všech starších podání. Její postup musel začíti zase tam, kde se dostalo jí vždy nejbezpečnějších náznaků, v jednoduchém, ale rozvojově všeobsáhlém východisku biopsychického čítí a vnímání.

Poznatky o lokalisaci a drahách mozkových funkcí (Flehsig, Meynert) přispěly k smělejšími závěrům psychologickým.

Než psychologii bylo po způsobu jiných věd třeba ověřovati závěry pokusy.

Již r. 1822 dospěl astronom Bessel k přesvědčení, že při způsobu pozorování hvězd očima a ušima nelze nikdy nabýti přesných údajů časových. Takto podníceny následovaly brzy na to pokusy reakční, měření doby při rozlišování a znovupoznávání, rytmická srovnávání. Fysiolog E. H. Weber zavedl způsob přidávání a odnímání podnětového, pokusil se stanoviti řád v rozeznávání počitkovém a začal si všimati též výkonů pamětních. Fechner stanovil rovnici mezi podněty a počitky. Tento postup pozorování, pokusů a měření nazval psychofysikou, vnější (poměr smyslové výkonnosti) a vnitřnou (poměr podnětu a počitku). Pokusná psychologie dočkala se svého zplození Fechnerem a zrození W. Wundtem. Pokusy konané na smyslech byly rozšířeny na představování, paměť, cítění a chtění. Asociační pojetí proměnilo se na vnímavé, apercepční. Wundt vybudoval první ústav pokusné psychologie v Lipsku (1879). Ve směru pokusném pokračovali H. Ebbinghaus († 1909) v oboru pamětním, C. Stumpf (Berlín) ve zvukové psychologii. Mezi první významné pokusné psychology náleží pak G. E.

Müller (Göttingen), E. Neumann (Hamburg), Dessoir (Berlín), Störring (Bonn), Schumann (Frankfurt), Messer (Giessen), Krueger (nástupce Wundtův), Ach (Královec), Marbe a Peters (Würzburg), Bühler (Mnichov), Elsenhans (Drážďany) a Deuchler (Tübingen) a j. Lipmannem vedený ústav u Postupimi je dnes z nejčilejších v Německu. Ve Francii oddali se pokusnictví zvláště Th. Ribot, A. Binet, P. Janet. V Belgii jsou známi Michotte, Joteyko, van Biervliet, Schuyten. Ve Švýcarsku pak dosud pracují Claparède (Ženeva), G. F. Lipps a Wreschner (Curych). V Rakousku působil Martinak a Witasek ve Štyr. Hradci. V Itálii vynikli Mosso, Sergi, Treves, S. de Sanctis, Kiesov a posledně Gemelli. V Rusku vedli a vedou tento směr Bechterejev, Pavlov, Rosso-limo, Nečajev. V Dánsku pracují A. Lehmann (Kodaň) a v Norvéžsku A. Aall (Oslo). V Anglii dosáhli věhlasu J. Ward, Stout, Myers a Spearman. Nejvíce však se ujalo pokusnictví v Americe, kde začal experimentovati Münsterberg († 1916), a pokračují St. Hall, Baldwin, Ladd, Sanford, Titchener, Seashore, Whipple, Morton Prince, Dewey a j.

Kromě vlastní psychologie zabrala do svého postupu tento způsob vyšetřování a výzkumu psychiatrie. R. Sommer (Giessen) žádá vzájemnou spolupráci pokusné psychologie s psychiatrií. Pokusnictvím psychol. dala se vésti pedagogika, živnostenský a hospodářský výběr schopných (psychotechnika), poradnictví, psychologie umění, reklamy, sportu a všechna ostatní dnešní dobou vyžadovaná vědecká, kulturní i sociální zařízení.

Pokus psychotechnický stal se namnoze vzorem složitějších pokusů, kterým vsunuta byla ještě myslná vložka sebezpozorování (introspekce) a uspořádaného srovnávání.

Myšlení a rozumování děje se sice podle určitých osnov a pravidel, ale ve svérázném pořadí podmínek, podnětů a popudů. Novější psychologie myšlení (Denkpsychologie), která pěstěna je hlavně ve Würzburku (Külpe), ale má své zastánce i jinde, jako na př. ve Francii (Binet), vybudovala na podkladě smyslových pokusy myslné. Ach nazývá tento způsob pokusným sebezpozorováním. Při tom však potřebuje způsob ten opor a vodítek, která podává mu dnes jednak t. zv. psychologie zvířat (Goltz, Pavlov, Bechterejev, Thorndike, Yerkes, Kinnaman, Watson, Franz, Strassen), psychopathologie (Wundt, Krueger a j.) a ony směry dnešní psychologie, které počítány bývají k t. zv. psychologii vývojové a diferenční. Čím více mizí z pokusnictví strojovost, tím více nabývá významu pojetí ps. strojení vlastních útvarů hotovících a hotové duševní skladby.

Přesný způsob pokusnický a bedlivé postřehování růzností a zvláštěností ps. dějů a jevů vyspělo v hledání původních podkladů a základů této dějovosti, která je dána jednak v celosti duševna, jednak v jeho skladu a tvárnosti. Souvislost této celé ps. základny s projevem se stává patrnou předně v chování se (behave), které bylo směrodatným zvláště určitému směru (behaviorismus) psychologickému (Watson,

Thorndike), zaběhnuvšímu až do pouhé reflexologie (Bechterev). Než tím nebylo příliš poslouženo výzkumu skladebnosti samé. Již r. 1904 utkvěli Klein a Wertheimer na pozorování jednotlivých skupin ps., které se projevují jako dané složky, ne pouhé součásti představového celku, jako sloučeniny objevující se vždy hromadně a najednou při určitých podnětech viděného a slyšeného. Takto se psychologie octla v oblasti t. zv. tvarových jakostí (Chr. Ehrenfels). Složky ps. celků jsou zase celky (komplexy) „věci“ v sebe uzavřené a od sebe také odlišené. Není tu tedy mezi podněty (popudy) a čítím trvalý a rovnoměrný vztah (konstanční domněnka), ale spíše poměr tvůrčí (Köhler), který považuje štyrskohradecká škola (Benussi, Witasek) za produkci tvarových jakostí. Čítí je jednoznačné, tvárnost však mnohoznačná. To se podle G. E. Müllera děje soudržností (koherencí) jednotlivých prvků, za součinnosti shrnující vše pozornosti (domněnka koherenční). Novější směr celostní psychologie (Koffka) považuje celkovost ps. dějů za prvotní a původní vlastnost (genetická dominance) a za vlastní projevovou (fenomenální) a dějovou (funkční) podstatu ps. Berlínští (Wertheimer, Köhler, Koffka, Lewin a j.) dělí duševní na tvarovou statiku a dynamiku (Koffka). Tvarem je „struktura“ (sklad). Lipští (Krueger, Volkelt, Sander a j.) považují strukturu za skladbu samu, za utváření, působené daným citěním tvárným. Celostní a tvarová psychologie je dnes převládajícím směrem v Německu, známa je však také ve Francii (P. Guillaume a G. Politzer), v Anglii a v Americe.

Jako náhle a nápadně objevila se psychoanalýza na obzoru vědeckého světa, ne však ojedinele a místně vyvolána, nýbrž dospělostí myšlenkových průbojů podmíněna. Již P. Janet pomáhal si při léčení hysteriků tím, že je uspal a pak vmlouváním přivodil ps. stav prvního záchvatu, který suggescí zbavoval hrůzy otrésové či obrnové. Podobně si počínal Charcot. Breuer a Freud rozšířili své výzkumy a léčebné způsoby na jiné nemoci duševní. Freud podložil svým léčením celou soustavu psychol. rozboru, hotové útvary (komplexy), jich nadřizené (censury) i rozpory (konflikty). Reakci chorobné pomáhal abreakcí a vše sváděl na konec na sexuální slastnost (libido). Curyšský směr psychoanalytický (Bleuler, Jung) považuje choroby duševní za ústup z celostní souvislosti se skutečnem (regrese) do slabošského vlastního nitra. Jejich psychologie je spíše využitím asocianismu.

Na rozbor obsahový následoval rozbor jevový (E. Husserl). P. Natorp (marburská škola) „rekonstruoval“ psychologii ve smyslu „integrace“ či logického souhrnu všeho předmětného. Ne pouhá asociace váže ps., ale „myšlenka“ nutné spojitosti. Myšlení má své trvání v „ideální struktuře myšleného“ (Denkpsychologie). Psychologové tohoto směru (H. Rickert, R. Hönlwald, B. Bauch) jsou s vykládajícími myšlenkové a myšlené vztahy (verstehende Psych. Dilthey) a utvářejícími myšlenkové hodnoty v řády (Strukturpsychologie, E. Spranger) dnešními kulturními psychology.

V dnešní literatuře psychologické objevují se moderní směry často

v různé směsi t. na př. psych. tvarová s myšlením, asocianismus s psychoanalysou a p., ale také pod soubornými názvy jako na př. personalismus (Stern) a j.

K nejvíce dnes vyhledávaným a všeobecně ožehavým náleží psychologie individuální a tvarová, jakož i jejich různá pojetí v pedopsychologii, charakterologii a lékařství, která ovšem kromě psychoanalysy mají také svůj svérázný směr psychologický.

Lit.: Úvody do psychologie a dějiny: E. Aster, Einführung in die Psychologie (1915); N. Braunhausen, Einführung in die experim. Psychologie (1919); O. Bumke, Psychologische Vorlesungen (1919); K. Černocký, Úvod do psychologie, Dějiny dualismu (1917); M. Dessoir, Geschichte der neueren deutschen Psychologie I. (po Kanta, 1902), Abriss einer Geschichte der Psychologie (1911); W. Dougam, Outlines of Psychology (1924); H. Heming, Psychologie der Gegenwart (1933) s literaturou; O. Klemm, Geschichte der Psychologie (1911); E. Saupé, Einführung in die neuere Psychologie (4. v. 1931); W. Wundt, Einführung in die Psychologie (5. v. 1920). — Souborná díla: K. Černocký, Moderní psychologie (2. v. 1937); Fr. Krejčí, Psychologie (6 sv., 1902—1926); Rud. Souček, Psychologie všeobecná (1924); Č. Stehlík, Psychologie I. Duše a mozek (1930); G. Dwelshauvers, Traité de psychologie (1928); G. Dumas, Traité de psychologie (1923—1924); H. Ebbinghaus, Grundzüge der Psychologie (4. v. Bühler 1924); Abriss der Psychologie (6. v., Bühler 1919); J. Fröbes, Lehrbuch der exper. Psychologie (1929); Giese, Grundzüge der prakt. Psychologie (1923); W. James, The Principles of Psychology (2 sv., 1901); Textbook of Psychology (německy Psychologie, 1920); F. Jodl, Lehrbuch der Psychologie (2 sv., 1924); O. Külpe, Vorlesungen über Psychologie (1922); A. Lehmann, Grundzüge der Psychophysiologie (1912); J. Lindworsky, Experimentale Psychologie (1932); Th. Lipps, Leitfaden der Psychologie (1909); G. E. Müller, Abriss der Psychologie (1924); H. Münsterberg, Grundzüge der Psychologie (1918); A. Messer, Psychologie (4. v. 1930); R. Pauli, Psychologisches Praktikum (1920); Rabier, Psychologie (9. v. 1912); Roustan, Psychologie (6. v. 1919); G. Störring, Psychologie (1923); G. F. Stout, Manual of Psychology (1913); E. B. Titchener, Textbook of Psychology (německy Lehrbuch d. Psych., 1910 a 1912); Experimental Psychology (4 sv. praktikum, 1908—1910); Th. Ziehen, Leitfaden der psychologischen Psychologie (1924), Th. Ziehen, Die Grundlagen der Psychologie (2 sv., 1915).

Psychologie dětství v. pedopsychologie.

Psychologie dospívání čili puberty vyznačuje se ve svém poznatkovém úsilí jednak stanovením nejrůznějších způsobů bortivosti ps. mezi rokem 10. až 15. či 16. jednak výkladem těchto zjevů. Od staršího pojetí liší se dnešní hlavně tím, že zdůrazňuje proti vratkosti ps. skladby, patrné v tomto věku, plodnou povahu tvůrčí, která tu je vlastním podnětem vratkosti.

Lit.: S. Bernfeld, Vom dichterischen Schaffen der Jugend (1924); Ph. Blanchard, The Adolescent Girl (1930); G. Bohne, Die religiöse Entwicklung der Jugend in der Reifezeit (1922), Briesend, Die Entwicklung der Musikalität in den Reifejahren (1929); Ch. Bühler, Zwei Knabentagebücher (1925); Jugendtagebuch u. Lebenslauf (1932); Th. Erismann, Der Trotz (1926); E. Goldberg, Die Welt des Knaben (1926); St. Hall, Adolescence (1904); Hetzer-Večerká, Das soziale Verhalten von Mädchen während der Reifezeit (1926); W. Hoffmann, Die Reifezeit (1926); L. S. Hollingworth, The Psychology of the Adolescent (1928); Hug-H. Hellmuth, Tagebuch des halbwüchsigen Mädchens (1919); E. Lau, Beiträge zur Psychologie der Jugend in der Pubertätszeit (1920); P. Mendousse, L'âme de l'adolescente (1928);

Neurath R., Die Pubertät, Physiologie, Pathologie (1932); M. Rada, Das reifende Proletariermädchen (1931); K. Schmeing, Die mehrfache Pubertät (1930); S. J. Schwab-B. S. Veeder, The Adolescent. His Conflicts and Escapes (1929); F. Tracy, The Psychology of Adolescence (1930).

Psychologie myšlení (n. *Denkpsychologie*) jako novější směr navoděna byla jednak odporem proti psychologismu jako filosofickému výkladu bezpodmínečné a jedinečné platnosti ps. svéprávnosti, bez zvláštní platnosti logické vztahovosti (Husserl), jednak nedostatečnými pojetími ps. světvárnosti (Natorp). Myšlení má vlastní vztahovost, zájmovost a tvárnost (Marburská škola). Ps. souvislost jeví se předně v myšlení (Rickert) a jeho časové následnosti. Smysl myšlení je zásadou výkladů (Bauch). Co v myšlení „je“, má obsah a tvar, má předmět tvůrčí a jednotu (Hönigswald), která určuje děj myšlení.

Lit.: B. Bauch, Wahrheit, Wert u. Wirklichkeit (1923), Die Idee (1926); E. Cassirer, Substanzbegriff u. Funktionsbegriff (1910); H. Driesch, Grundprobleme der Psychologie (1926); Th. Erismann, Die Eigenart des Geistigen, induktive u. einsichtige Psychologie (1924); B. Erdmann, Umriss zur Psychologie des Denkens (1908); R. Hönigswald, Prinzipien, Fragen der Denkpsychologie (1913), Die Grundlagen der Denkpsychologie (1923); O. Liebmann, Zur Analysis der Wirklichkeit (1911); H. Maier, Psychologie des emotionalen Denkens (1908); A. Messer, Empfindung u. Denken (1908); P. Natorp, Allgemeine Psychologie in kritischer Methode (1912); H. Rickert, Die Grenzen der natural. Begriffsbildung (1921), Der Gegenstand der Erkenntnis (1915).

Psychologie náboženství liší se od filosofie náboženství a náboženské zdůrazňováním osobitnosti povahy pocitové a rozumové. Kromě starších směrů (James, Wundt) zachycujících zaujetí volní, zdůrazňují novější snahy po hodnocení celkové povahy ps. podle růzností vztahů osobních. Zážitky jsou popisovány a vykládány jako životní posice či situace (Starbuck), vyšetřována je podstata údivu a obdivu (Barth, Gogarten) jako prvků tvůrčích a používáno je dokonce pokusů (Girgensohn). Také psychoanalýza bývá tu zabírána (Pfister).

Lit.: Girgensohn, Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens (1921); Gruhn, Religionspsychologie (1926); H. Höffding, Erlebnis u. Deutung (1923); W. James, The will to believe (1897), The varieties of religious experience (1902), Mayer, Das psychologische Wesen der Religionen (1906); Oesterreich, Einführung in die Religionspsychologie (1917); Pfister, Die psychoanalytische Methode (1923); Runge, Psychologie der Religion (1922); Rüdell, Religionsgeschichte u. Religionspsychologie (1910); Starbuck, The psychology of Religion (1901); Vorbrodt, Psychologie des Glaubens (1895); Wobbermin, Religionspsychologie (1907); Wunderle, Aufgaben u. Methoden der modernen Religionspsychologie (1915).

Psychologie národů (n. *Völkerpsychologie*). Zvláštnosti duševního života a jeho obsahů u národů jsou předmětem srovnávání a výkladů, které snaží se uvést je na společné východisko a příčiny. Srov. kolektivní psychologie.

Lit.: W. Wundt, Völkerpsychologie (10 sv., 1912—21).

Psychologismus, zakládání a budování filosofie na psychologii jako původní vědě duchové a snaha vysvětliti jednotlivé obory (logiku, noetiku, etiku) podmětnými zážitky a činiteli, kteří jsou tvůrci

veškerého vědeckého stanovení. Jindy znamená p. totéž jako subjektivismus.

Lit.: P a l á g y i, Der Streit der Psychologen und Formalisten in der modernen Logik (1902).

Psychometrie, 1) v psychofysice šetření, jímž zjišťujeme dobu trvání duševních stavů a usuzujeme z ní na jejich vlastnosti nebo na působení únavy, návyku a pod., 2) v parapsychologii druh jasnozření do minulosti, podávání zpráv z minulosti o osudech neživých předmětů a o osudech a vlastnostech osob, kterým dot. předmět patřil. Osoba (psychom. medium), která se předmětu při svém výkonu dotýká, nezískala však vědomosti normální cestou smyslovou. Nejvýznamnější p. medium byla Američanka Piperová, objevená amer. filosofem W. Jamesem. I výkony psychografologa R. Schermanna a jasnovidce Ing. Ossowieckého lze zařadit do p. (srv. metapsychologie).

Lit. k 2): G. P a g e n s t e c h e r, Die Geheimnisse der Psychometrie (1928); B u c h a n a n, Manul of psychometry; S ü n n e r, Die Psychometrische Begabung der Frau Lotte Plaat; B ö h m, Seelisches Erföhlen; M o s e r, Okkultismus (II. sv.).

Psychomonismus, názor, že vše, co je, je pouze vědomí a jeho obsah a že mimo duševno není žádného bytí a žádné skutečnosti (Verworn, Ziehen, Heymans).

Lit.: H e y m a n s, Einführung in die Metaphysik (3. vyd. 1921).

Psychomotorika jedná o časovém spádu psychickém a jeho souvislosti s obsahem psychických jevů.

Lit.: N. O s e r e t z k y, Psychomotorik (1931).

Psychopathie je označení pro úchytky od normálního duševního života, které nejsou ještě tak velké, aby mohly býti považovány za duševní chorobu v užším slova smyslu.

Psychopathologie je nauka o chorobných jevech duševních. Od pathopsychologie neliší se, leč že si všímá pouze chorobných jevů, kdežto pathops. snaží se zároveň podati poměr a vztah k jevům pravidelným. Do pathopsychologie náleží jevy méněcenného a zaostalého života, do psychopathologie pak zrudnosti, jako na př. sexuální. Psychopatickou konstitucí rozumí se nesrovnalosti duševního vývoje, které se týkají jednak soustavy životní (nervové, mozkové), jednak trvalé závary v citění, poznání a chtění. Nejobvyklejšími konstitucemi psychopathickými bývají hysterická, degenerativní, neurasthenická a depresivní.

Lit.: H e n r i W a l l o n, La psychologie pathologique (1926).

Psychoreflexologie, také nazývaná psychologie objektivní (Bechtereŧ) snaží se z psychologického vytlačiti veškerá nitrná (subjektivní) pozorování a vysvětlování. Veškeré jevy psychické jsou zároveň tělesné a třeba je posuzovati v tomto tělesném jevení se (reflexech). Jedná se tedy pouze o vzájemný poměr vnějšku a tělesných zařízení psychologických.

Psychosa (n. *Psychose*, f. *psychose*, a. *psychosis*) je duševní nemoc vůbec, ať pochází z jakékoliv příčiny a má jakýkoliv vzhled a průběh.

Jsou to tlumy, ochablost, přecitlivělost a popudlivost, poruchy a nedostatky zjevné v citění, poznávání, myšlení a chtění. Řád, výkonnost, odolnost a čilost duševního života jsou tu nepravidelné, nedostatečné anebo nemožné.

Psychosociologie v. sociální psychologie.

Psychotechnika je spojení výsledků badání psychologického s potřebami životních povolání a zaměstnání (technika). Zkoumání vloh a nadání tělesných i duševních, pokud jde o volbu povolání, zaměstnání životní, zvláštní výchovu a zařízení potřebných prostředků k výhodnému rozdělení práce. Zkoumá se však při tom nejen způsobilost lidská, nýbrž i působnost předmětů na člověka (na př. dopravy, reklamy), nejen souhrn vlastností jednotlivcových, nýbrž i vzájemný vliv jednotlivců na sebe ve skupinách. Zřetel je brán k dědičnosti, způsobům smyslových výkonností, zvláštnostem osobní povahy, ale také k požadavkům na ně kladeným. Účelnost a hospodárnost (taylorismus) jsou hlavními hledisky při stanovení pravidel a hledání podmínek. Kromě oborů praktických podřizovány bývají psychotechnice často i kulturní (umění, výchova) a sociální (eugenika, soudnictví). Zásady psychotechniky jsou dílem psychofysické (viz), dílem pokusné, dílem však také na statistice a sociálních naukách vybudované.

Lit.: Jos. V á ň a, Psychotechnika; Dim. P š e n č í k, Psychotechnika v něm. podnicích (1922); H. M ü n s t e r b e r g, Grundzüge der Psychotechnik (2. v. 1920); H. F r e u n d, Psychotechnik (1928); L a h y, La sélection psychologique des travailleurs (1927); Fritz G i e s e, Handb. d. psychotechn. Eignungsprüfungen (2. v. 1925); Psychotechnická ročenka (1934, 1936).

Psychotherapie (n. *Psychotherapie*, f. *psychothérapie*, a. *psychotherapy*) je léčení způsobem psychologickým jako na př. hypnosou, sugescí, psychoanalysou a p. Také couéismus a Christian science, spočívající na eticko-mravních názorech, lze počítati k tomuto léčení.

Lit.: P. J a n e t, Les médications psychologiques (3 sv., 1919—20, přel. do č.); Joh. Heinr. S c h u l t z, Die seelische Krankenbehandlung (Psychotherapie) (3. v. 1922); A. K r o n f e l d, Psychotherapie (2. v. 1925); H. P r i n z h o r n, Psychotherapie, Voraussetzungen, Wesen, Grenzen (1929).

Psychovitalismus, vysvětlení všeho životního dění z duševna.

Pšencík, Dimitrij, * 15. II. 1894, čes. psychotechnik. Sp.: Psychotechnika v něm. podnicích (1923), Nejblíže problémy průmyslové psychologie (1924), Psychotechnické zkoušky u fy T. a A. Baťa (1926), Racionalisace v peněžnictví (1930).

Puberta (n. *Pubertät*, f. *puberté*, a. *puberty*), doba pohlavního dospívání začíná u jinochů mezi 14.—16., u dívek mezi 13.—15. rokem. Tyto hranice ovšem silně kolísají podle rasy, podnebí, jakož i sociálních poměrů a duševního ustrojení. Pohlavně zralý je jinoch asi ve 20 letech, dívka v 16—17 letech.

Lit.: C. S t e j s k a l, Z psychologie puberty (1924); M. S k o ř e p a, Puberta (1928); Rud. N e u r a t h, Die Pubertät, Physiologie, Pathologie (1932).

Pud (n. *Trieb*, f. *impulsion*, a. *impulse*), nitrný, neodolatelný podnět k jednání, který má více povahu životní než psychickou, na rozdíl od chtění, vynikajícího právě svým podslem na poznání a

uvědomování. Obojímu pudu i chtění společným je pocitový základ, který však u pudu je co do časového spádu mocnější a naléhavější. Jako trvalá pocitová a podnětová základna (instinkt) je pud buď vrozený, zvláště u zvířat patrný (pud sebezachování a p. zachování rodu) nebo získaný životní zkušeností a kulturou. Takovými jsou na př. pudy získané rozumově a pocitově (mravní). Zvláště patrnou známkou pudu je účelnost, která je tím nápadnější, čím méně je zřejmá rozvaha a účast rozumovosti. Pudové pochyby, patrné u všech zvířat (snad i u rostlin) také jednáními zvané, skládají se z většího či menšího počtu zvratných (reflexních) úkonů, zjevných zvláště v nebezpečích životu hrozících. Pokusy (Thorndike) zkoumá se na zvířatech, jak úmyslným zvykáním jsou původní pudy potlačovány (pokusy se zvířaty ve skřínkách vězněnými, kterým se dává možnost uniknouti pouze určitým směrem.) Pudy podléhají vlivu nejen vzdělání a cviku, nýbrž také životních podmínek a složek (stáří, neduhy a p.) vůbec.

Pud po moci (n. *Machttrieb*) podle Adlerovy psychol. individuální je zmocněnou ps. snahou po sebeuplatnění (viz).

Pud po tvaru (n. *Formtrieb*, Schiller) je básnickou pomůckou představy, jako by člověk měl ve své rozumovosti nutkání utvářeti se vždy v proměnách svého různého zjevování souladně.

Pud sebeuplatnění (n. *Überlegenheitstrieb*) jest podle Adlerovy psychol. „individuální“ základním pudem a je souvztažný s citěním „méněcennosti“. Srov. individuální psychologie.

Pufendorf, Samuel, 8. I. 1632—26. X. 1694, něm. právník a historik. Svým spisem *De statu imperii germanici* (1667) ostře zaútočil na nedostatky tehdejší ústavy. O P-ovo zákl. dílo *De jure naturae et gentium* (1672) se opírala právní filosofie až do Kanta.

Lit.: J a s t r o w, P-s Lehre von der Monstrosität der Reichsverfassung (1882); Paul M e y e r, Samuel P. (1894).

Pulleyn, Robert, 1080—1150, theolog a filosof rané scholastiky. Napsal komentáře k Apokal. a žalmům, spisy *De contemptu mundi*, *Sententiarum libri octo*, jež měly vliv na Petra Lombarda.

Purgace, očištění.

Purismus, zdůrazňování čistoty motivů. Srv. etika.

Puritánství, očištný směr v anglikánské církvi, žádající přísnost mravů, učení i života. Heslem p. je, aby církev byla ovládána autoritou Písma, služby boží aby byly prosté a církev aby se řídila vzorem prvních křesťanů.

Lit.: H. W. C l a r k, History of English nonconformity (2 sv., 1911—1913); J. B. K r a u s, Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus (1930); S c h ö f f l e r, Die Anfänge des Puritanismus (1932).

Purkyň, Jan Ev., 17. XII. 1787—28. VII. 1869, vynikající český fyziolog. Na jeho názory filos. měl značný vliv Schelling a něm. romantika vůbec.

Lit.: E. R á d l, O české filosofii přírodní (Č. M. 1900).

Purkyňův zjev. Za přizpůsobení oka na temno (viz barevné vidění) jeví se při slabě osvětleném spektru zeleno jako nejsvětější,

modro světlejší než červeno. Při prostředním osvětlení však jsou žluto a červeno nejsvětlejší barvy spektra. Proto také mají obrazy za šera jinou světlost barev než v plném osvětlení. Zeleno a modro vynikají. Také v oku samém dějí se za hledění na temnou plochu, když zároveň po stranách se světla, zvláštní přeskupení ve vlásečnicích (Purkyňova figura).

Lit.: A. König, Über den Helligkeitswert der Spektralfarben (1891); K. Groß, Über das Purkinjesche Phänomen (v Sitzungsber. d. physik.-mediz. Soz. zu Erlangen 1927).

Pusey, Edward B., 22. VIII. 1809—16. IX. 1882, angl. theolog, člen oxfordského hnutí (v. t.), nejlepší znatel patristiky, vydavatel „oxfordské knihovny círk. otců“ (48 svazků), snažil se o spojení církve anglikánské s katolickou (Puseyismus — anglo-katolictví). Hl. sp.: Eirenikon (3 sv., 1868—1870), The Consils of the Church (1854), University Sermons (3 sv., 1864—1879).

Lit.: H. P. Liddon, Life of E. B. P. (5 sv., 1893—1899).

Půvab (n. *Anmut*) spočívá v lehkosti a v souladu pohybu krásného těla, jako krása v pohybu, plynoucí krása.

Původ (n. *Ursprung*) či počátek rozvoje neb děje liší se od příčiny méně bezprostřední souvislostí.

Pýcha (n. *Stolz*, f. *orgueil*, a. *proud*) je přeceňování vlastních předností, nemístné zdůrazňování hodnoty vlastní osobnosti, spojené se znehodnocováním a přezíráním jiných lidí, kromě vlastní rodiny a nejbližších přátel. Na rozdíl od ješitného člověka, který baží po vnějších počtách a lichocení, považuje se pyšný člověk za povznesena nad každou chválu. Od pýchy třeba rozlišovati ušlechtilou hrdost, vyvěrající z pravé sebeúcty, když totiž někdo považuje pod svou důstojnost, snížití se k něčemu nečestnému.

Pyknický typ (*Kretschmer*) je t. požívačnicka s pětiúhelníkovým obrysem tváře a mohutným zátylím, namnoze otlé postavy a líných pohybů.

Pyknosis (řec. = zhuštění) u Anaximena spolu s manosis (zředěním) sflý, kterými vznikají z pravzduchu věci. Tak na př. zhuštěním pravzduchu vzniká skutečný vzduch a z něho zase voda a země.

Pyromanie, chorobný pud žhářský.

Pyrrhon z Elidy, asi 360—270 před Kr., zakladatel skepticismu (v. t.); své popírání možnosti jakéhokoliv poznání bytí odůvodňoval tím, že při každém tvrzení je rovnováha důvodů pro a proti. Žádal proto zdržení se úsudku (epoche) o všech věcech. Z toho plyne pro praktický život lhostejnost (ataraxie) ke skutečnosti a k osudu, jež je cílem života moudrého člověka. Učení P-ovo dobudoval Arkesilaos.

Lit.: G. Zába, Pyrrhonismus. Rozprava o pochybování filos. (1890); G o e d e c k e m e y e r, Geschichte des griech. Skeptizismus (1905).

Pyrrhonismus, krajní forma skepticismu (v. t.), pojmenovaná tak podle řeckého filosofa Pyrrhona.

Pythagoras ze Samu, * asi 580 před Kr., zakladatel filos. školy, jež stanovila principem věci číslo. Číslo je nejenom výrazem účelnosti,

nýbrž též působivou silou, podstatou věcí. Vývoj světa je výsledkem protipůsobení dvou základních činitelů, o jejichž jakosti se lze přesvědčiti na podstatě čísel. Z harmonické soustavy číselné usuzuje **P.** na ladné uspořádání vesmíru, jež nazývá „kosmos“ (v. t.). Škola **P**-ova byla spíše nábož. sektou, nežli číře filosof. školou; hlavním jejím cílem byla očista duše. **P.** sám nic nenapsal.

Lt.: Ed. Z e l l e r, Pythagoras und die Pythagorassage (1865); A. E. C h a i g n e t, **P.** et la philosophie Pythagoricienne (2 sv. 1873); A. G i a n o l a, **P.** e l e s u e dottrine (1911); O. W i l l m a n n, Pythagoreische Erziehungsweisheit (1922).

Q

Quadragesimo anno, název encykliky Pia XI. z 15./5. 1931, v níž navazuje na sociální encykliku Lva XIII. „Rerum novarum“ a podává nový názor na uspořádání společnosti lidské.

Lit.: R e t z b a c h, Die Erneuerung der gesellschaftl. Ordnung nach der Enzyklika Q. a. (1932); A. H a c k e l s b e r g e r, Die Enzyklika Q. a. u. die neue Wirtschaftsordnung (1933); B. V a š e k: Q. a. Překlad a výklad (1933).

Quadrivium, artes quadriviales, reales, slula druhá skupina sedmera svobodných umění (artes liberales). **Q.** obsahovalo aritmetiku, geometrii, astronomii a hudbu.

Lit.: J o s. K r a t o c h v í l, Školská organisace v době raného středověku (Vychov. listy XXXVI, 1935).

Quaestio, zkoumání nějaké sporné otázky, pojednání. Ve scholast. filosofii i theologii byla tato forma zvl. oblíbená; místo souborného výkladu předkládaly se různé Quaestiones o speciálních otázkách v přesné sylog. formě. V soustavných spisech scholast. značila **qu.** pododdělení. **Q.** bývala i látkou nebo výsledkem disputací, na př. **Q. d i s p u t a t a**, **Q. d e q u o d l i b e t**.

Lit.: P. G l o r i e u x, La littérature quodlibétique (1933).

Quakers (kvékrové, kvakeři), angl. sekta reformační, hlásající úplný nábož. subjektivismus. Zakladatelem byl švec George Fox (1624—1691), náboženský hloubal, který získal v Anglii řadu stoupenců, ale zvláště v Americe, kde kvékry organizoval William Penn v Pennsylvánii. Přílišný subjektivismus vedl k dalším sektám.

Lit.: E. G r u b b, What is Quakerism (1917); R. M. J o n e s, The Later Periods of Quakerism (1921); P a q u e t, Die Quäker (1920).

Qualitas v. kvalita.

Quaracchi (Ad Claras Aquas), předměstí Florencie, kde je vynikající ústav pro františkánské studie (Collegio di S. Bonaventura), vydávající hlavní filosof. autory františkánské (Alexander z Hales, Duns Scotus, Bonaventura atd.) vedle četných jiných prací biblio- a biografických, na př. Bibliotheca Franciscana Schol. Medii Aevi (dosud 12 sv.), Bibl. Franc. Ascetica (dosud 7 sv.) a j.

Quaternio terminorum nazývá se logická chyba, při níž se do závěru úsudku vloudí ekvivokací nebo jiným způsobem čtyři termíny, místo tří, čímž ovšem závěr jest nesprávný.

Quesada, Ernesto, 1. VI. 1858, argentinský právník a sociolog, vystupoval proti americkému imperialismu. Z jeho četných prací mají význam pro filosofii: Goethe (1881), Spencer (1907), Sociologia de Australia (1913), Spengler (1921).

Quesnay, François, 4. VI. 1694—16. XII. 1774, zakladatel (spolu s Mirabeauem a Turgotem) fysiokratismu (v. t.). Sp.: Essai physique sur l'économie animale (1736), Tableau économique (1758), La physiocratie (1767—1768), Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole (1766). **Q.** náleží k prvním průkopníkům národního hospodářství, ježto zkoumal hospodářské vztahy v jejich celku.

Lit.: G u y o t, Q. et la physiocratie (1896); P e t z e t, Der Physiokratismus und die Entdeckung des wirtschaftl. Kreislaufs (1929).

Quételet, Lambert Adolphe Jacques, 22. II. 1796—17. II. 1874, belgický astronom a statistik. **Q.** je zakladatelem moderní sociální statistiky, na jejímž základě chtěl dospěti k přesným zákonům společenského života. Sp.: Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale (2 sv., 1835), Recherches sur la reproduction et la mortalité de l'homme aux différents âges et sur la population de la Belgique (s E. Smitsem, 1832), Du système social et des lois, qui le régissent (1848), L'anthropométrie ou mesure des différentes facultés de l'homme (1871).

Lit.: L o t t i n, Q. statisticien et sociologue (1912); H a l b w a c h s, La théorie de l'homme moyen. Essai sur Q. et la statistique morale (1913).

Quick, Robert Herbert, 1831—1891, angl. pedagog. Hl. sp.: Essays on educational reformers (1895, přel. do č.).

Quidditas v. bytnost věci.

Quietismus v. kvietismus.

Qui nimium probat, nihil probat, kdo dokazuje příliš mnoho, nic nedokazuje.

Quintilianus, Marcus Fabius, 35—95, římský rhetor, jehož spis Institutio oratoria byl dlouhou dobu velmi oblíben.

Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando? (kdo, co, kde, s jakými prostředky, proč, jak, kdy?) veršík J. G. Darieše označující přesné zpracování nebo prozkoumání nějakého úkolu.

Quod erat demonstrandum zkracováno q. e. d. značí to, co se mělo dokázat.

Quodlibet, název spisu, v němž se probírají různé otázky a záhady. Název **q.** byl oblíben zejména ve středověké scholastice.

R

R písmena označují ve formulích experimentální psychologický podnět, podráždění (Reiz).

Rabanus Maurus v. Hrabanus Maurus.

Rabelais, François, 1494—9 IV. 1553, franc. spisovatel a filosof, jehož spis Gargantua et Pantagruel měl mocný vliv na výchovné ideje pozdější doby.

Racionalisace (n. *Rationalisierung*, f., a. *rationalisation*), 1. ve smyslu psychol. je rozumováním, rozumovými důvody působená změna na představy, které se vynořily z podvědomí (hypnosou, psychoanalýsou). Představy takové pozbývají pak své trapné povahy; 2. v sociol. značí soustavné úsilí o hospodárnost v lidské činnosti, aby byly zlevněny a zlepšeny výsledky hospodářské. Někdy se pojem r. ztotožňuje s vědeckým řízením práce.

Lit. k 2): Václ. V e r u n á č, Racionalisace, vědecká organizace a otázka sociální (1930); Stan. Š p a č e k, Racionalisace a vědecké řízení práce (1929); F o u r - g e a u d, La rationalisation (1929); V e r s h o f e n, Die Grenzen der Rationalisierung (1927).

Racionalismus (n. *Rationalismus*, f. *rationalisme*, a. *rationalism*) prohlašuje rozum (ratio) za nejvyšší a jediný zdroj pravdy v teorii i v životní praxi. Veškero vědění je nutno vyvozovati z původní zákonitosti čirého rozumu a jeho apriorních principů; základ pravdy, platnosti i objektivity poznání jest pouze v myšlení. Když rozum je nejvyšším zdrojem, poslední normou pravdy, jest i mezníkem a hranicí všeho poznání. Lidský rozum je naprosto svobodný a nezávislý na zjevení božím. N o ě t i c k ý r. uznává jediné v rozumu pramen poznání a snaží se z nejvyšších principů rozumových všechno vyvoditi. Opak: empirismus, sensualismus. Novověká filosofie odvozuje svůj r. od Descartesa, který vyvozoval všechno vědění ze sebevědomí myslícího já a apriorních vrozených idejí. Stejně racionalistické bylo i učení Leibnizovo, Spinozovo a Kantovo. Nejvýstřednější r. hlásal Hegel a jeho žáci v t. zv. panlogismu (v. t.). Veškerá skutečnost povstává z logického vývoje věčných pojmů, myšlení má v sobě sílu utvářeti svět pojmově, nezávisle na zkušenosti. Ve Francii hlásali r. Lachelier, Renouvier, Hamelin a j.; v Itálii Gioberti, Rosmini, Varisco, Croce, Gentile; v Americe Royce a j. E t i c k ý r. vidí zdroj práva a spravedlnosti v pouhém lidském rozumu. N á b o ž e n s k ý r. odstraňuje z náboženství vše, co má nadpřirozenou povahu a hledá náboženství číře rozumové, přirozené.

Lit.: O l l é - L a p r u n e, La raison et le rationalisme (1906); F. M a u g é, Le rationalisme comme hypothèse méthodologique (1909); M. R o b e r t s o n, Rationalism (1912); C o h e n, Logik der reinen Erkenntnis (3. v. 1922); O. E w a l d, Die französ. Aufklärungsphilosophie (1921); S. M a r c k, Das Jahrh. der Aufklärung (1923).

Racionalista (n. *Rationalist*, f. *rationaliste*, a. *rationalist*), přívrženec racionalismu; označení člověka, který se řídí výhradně rozumovými důvody, nedávaje se ovlivňovati city.

Radikalismus (n. *Radikalismus*, f. *radicalisme*, a. *radicalism*) značí myšlenkový směr, který chce všemu lidskému dění jíti až na kořen (radix) a tu právě je změnit. Nespokojuje se tedy pouze povrchní změnou, nýbrž chce působiti až na původní příčiny, na kořeny; ne-

uznává žádných kompromisů, odmítá každý oportunismus a každou polovičitost. Jméno r. vyskytlo se po prvé za velké francouzské revoluce.

Lit.: E. Halévy, La formation du radicalisme philosophique (3 sv., 1901 až 1904).

Radišče v, Aleksandr Nikolajevič, 1749—1802, ruský osvícenský filosof. Sp.: Putěšestvije iz Peterburga v Moskvu (1790).

Rádl, Emanuel, * 21. XII. 1873, profesor přír. fil. v Praze. Vyšel z fyziologie, ale propracoval se věcnou kritikou pozitivismu a empirické psychologie k uznání metafysiky a náboženství křesťanského. Víra v osobního Boha žádá víru v Boha soudce a ředitele světa. Přemíra přírodovědného a vývojového myšlení dnešní doby brání porozumění předchůdců. Porozumění takové jest však metafys. základ duchovního života, na němž spočívá historie, věda, umění, zbožnost, filosofie. Hl. sp.: Geschichte der biologischen Theorien seit dem Ende des XVII. Jh. (1905, česky 1909), Úvahy vědecké a filosofické (1914), Romantická věda (1918), Náboženství a politika (1921), O naší nynější filosofii (1922), Západ a východ (1925), O smyslu našich dějin (1925), Moderní věda (1926), Naše náboženské ideály před válkou a po válce (1927), Válka Čechů s Němci (1928), Národnost jako vědecký problém (1929), Dějiny filosofie (2 sv., 1932—1933), O německé revoluci (1933). Od r. 1927 vydává Křesťanskou revui.

Lit.: Vl. Hoppe, Filosofie Em. Rádla (R. F. 1924); Zd. Smetáček, Kozák, Rádl, Hromádka (1931); týž, O Rádlově filosofii (Č. M. XXIX, 1933); B. Koutník, Em. R. (1934); J. L. Hromádka, E. R. und die Philosophie (v La philosophie tchécoslovaque, 1934); J. Šimsa, Biolografie prací E. Rádla (Č. M. 1933); J. B. Kozák, Pravda a víra u Em. Rádla (1934).

Radost (n. *Freude*, f. *joie*, a. *joy*), vzrušující afekt, vyvolaný představou daného nebo očekávaného štěstí; projevuje se zrychlením životních funkcí. Opak: žal, smutek.

Ragoni-Scinů v pokus. Mezi dvěma papírovými plochami, kolmé a vodorovné, spojenými v pravém úhlu, pohybuje se v úhlu barevná skleněná plocha. Na vodorovné ploše je připevněn malý černý čtverec papírový. Oko zírající shora vidí tento čtverec vždy v barvě komplementární vůči barvě skleněné plochy.

Raison d'être, důvod bytí, existence.

Ramus, Petr v. Petrus Ramus.

Ranschburgů v je v (podle maď. psychologa P. Ranschburga, * 1870) je úkaz, že řady písmen nebo číslic, složené z nestejných složek, jsou při zběžném čtení mnohem lépe poznávány než řady, v nichž se vyskytuje několik složek stejných nebo podobných. Tento jev se vysvětluje tím, že při nestejných popudech se fyziologické vzruchy rozvíjejí volně, takže zážitky jim přiřazené jsou jasné, kdežto při popudech stejných nebo podobných jednotlivé zážitky splývají, čímž ve vnímané řadě vzniká mezera. Poněvadž R. j. platí i pro oblast akustickou a pohybovou, lze jej formulovati jako zákon, že stejnorodé má tendenci splývati v jednotu.

Rapport (vztah, n. *Verhältnis*, a. *relation*). Mezi hypnotisujícím a hypnotisovaným je vnitřní závislost (vztah), která je někdy patrná pouze mezi jedinečnou osobou.

Raptologie je část badání meta- (para-) psychologického, zabývající se prozatím nevysvětlitelnými zvukovými (teleakustickými) jevy (klepání (raps), které se projevuje v přítomnosti pravých fysik. medií v nejrůznější intenzitě, od jemného klepání (raps) až do silných úderů (bangs, thumps). Klepání je charakterisováno tím, že prozrazuje inteligenci, dává smysl a odpovídá logicky na dotazy, často též napodobuje různé zvuky, rytmus melodií a pod. (parapsychická mimikrie). Problém r. má tedy jak stránku fysikální, tak i intelektuální. Za přítomnosti fysik. media mohou i někteří účastníci seance státi se mediemi (sekundárnými) a projevovati pak schopnosti raptologické. Raps byly pozorovány u všech vynikajících fysik. medií (Eusapia Palladinová, Home, Slade, M. Silbertová); jako jev, doprovázející téměř každý projev fysik.-medijní. byly zjištěny i věhlasnými zástupci oficiální vědy (Crookes, Zöllner, Flammarion, Richet, Lodge, Barrett, Curie, D'Arsonval) a tvoří nejstarší a nejlépe zaručenou oblast moderní para-psychofysiky. Bez zjistitelné přítomnosti fysik. media tvoří část záhadných zjevů tak zv. „strašidelných“ (viz strašidelné zjevy).

Lit.: Richet, *Traité de métapsychique* (1922); Sudre, *Introduction à la métapsychique humaine.*; Schrenck-Notzing, *Physikal. Phänomene des Mediumismus* (1920), *Materialisations-Phänomene* (1922); Moser, *Okkultismus, Täuschungen und Tatsachen* (1935); Mikůška, *Věda metapsychická* (1922); *Fysikální mediumita* (1923); Souček, *Příručka okultismu* (1930).

Rasa, plemeno (n. *Rasse*, f., a. *race*), ve smyslu psychologickém je skupina příbuzných živočichů, kteří mají stejně hlavní znaky, vlohy, nadání, záměry a zvyky, stejný psychický vzhled (habitus), zvaný také „duší“ „duchem“ rasy. Od původních liší se rasy druhotné a odvozené, které nevznikly v původním okolí. Rasová hygiena (eugenika) zabývá se výzkumem prostředků a způsobů, kterými mohla by býti rasa zušlechtěna a zveleběna. Eugenika všímá si pouze zjevů dědičných. Jinak nazývána bývá eugenikou část hygieny, mající na zřeteli všeobecné a povšechné zušlechtování, bez ohledu na dědičnost.

Lit.: Gobinea u, *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853—1855, 3. v. 1912); Jean Finot, *Le préjugé des races* (1905); Friedr. Hertz, *Rasse und Kultur* (3. v. 1925); Egon Eickstedt, *Rassenkunde u. Rassengeschichte d. Menschheit* (1932).

Rasová psychologie (n. *Rassenpsychologie*, f. *psychology des races*, a. *race psychology*) vyšetřuje psychické rozdíly mezi jednotlivými lidskými rasami.

Lit.: Ferrman, *Genetic studies of genius* (sv. 1, 1925); Clauff, *Rasse und Seele* (1926).

Ratio v. rozum a důvod. *Ratio studiorum* nazývá se studijní řád Tovaryšstva Ježíšova, který byl definitivně sestaven r. 1599 a vyšel pod titulem „Ratio atque Institutio studiorum S. J.“; trval do r. 1773. Když Tov. Ježíšovo bylo 1814 obnoveno, byl vydán nový

řád přizpůsobený novým poměrům. Hlavní důraz i v tomto novém řádu byl dán na humanistické studium.

Ratio cognitionis ex opposito se habet ad rationem materialitatis — poznání jest tím dokonalejší, čím více princip poznávací jest vzdálen ve svém bytí od hmotnosti.

Rauh, Frédéric, 1861—1909, franc. filosof, obíral se hlavně etikou; své původní metafysické stanovisko později úplně opustil a zakládal etiku na čisté zkušenosti: Sp.: *Essai sur le fondement métaphysique de la morale* (1891), *Psychologie appliquée à la morale et à l'éducation* (1900), *L'expérience morale* (1903), *Etudes de morale* (1911).

Ravaisson-Mollien, Félix, 25. X. 1813—18. V. 1900, francouzský filosof; proti pozitivismu hlásal dynamický spiritualismus. Za podstatu činu pokládal vůli a za podstatu vůle lásku, čímž se velmi přiblížil katol. filosofii franc. Ve vesmíru viděl obraz ducha, božskou činnost, jež dává světu část své dokonalosti, aby mu umožnila zdokonalení vyšší. Sp.: *De l'habitude* (1838), *Essai sur la métaphysique d'Aristote* (2 sv., 1837—1846), *La philosophie en France au XIXe siècle* (1868, 3. v. 1889), *Testament philosophique* (nově vyd. 1934 Ch. Devivaise).

Lit.: E. BOUTROUX, *La philosophie de F. Ravaisson* (v *Revue de métaphysique* 1900); J. DOPP, F. R.-M. *La formation de sa pensée* (1933).

Raymund ze Sabunde, † 1847, španělský filosof a theosof. Z pouhé přírody snažil se rozumem vykonstruovati celý obsah křesťan. náboženství. Jeho spis *Theol. nat.* přeložil do franštiny M. de Montaigne. Sp.: *Theologia naturalis, De natura et obligatione hominis*.

Lit.: J. SCHEUDERLEIN, *Die philos. Ansichten des R. von Sabunde* (1898); J. W. PROBST, *Le Lullisme de R. de S.* (1912).

Raymundus Lullus (Ramon Lull), 1235—1315, scholastik a mystik, jehož „*Ars generalis*“ byla pansofickým (v. t.) dílem XIII. století. Spisů Lullovy se čítá na 400. R. L. chtěl lidovým způsobem (psal většinou katalansky) poučiti všecky, kdož měli zájem o vzdělání. R. L. byl polyhistor, pansof. Jako bohoslovec ohromoval současníky svými názory, jako reformátor a moralista ostře vystupoval proti nedostatkům doby, jako apoštol byl pln žáru pro své ideje, jako básník udivoval svými básněmi. Dostal čestný titul „*doctor illuminatus*“.

Lit.: BIHL, *Le bienheureux R. Lulle* (*Etudes francisc.* 1906); BOVÉ, *El sistema científico Lulliano* (1908); S. BOUŠKA, *R. L.* (*Nový obzor*, 1911).

Read, Carveth, 1848—1911, angl. filosof, objektivní idealista, ovlivněný J. St. Millem. To, co nepřímou poznáváme, totiž vnější svět, poznáváme jevy; náš duch je vědomím transcendentní bytosti, jejímž jevem je naše tělo. Sp.: *On the theory of logic* (1878), *Logic* (1898), *The metaphysics of nature* (1905), *Natural and social morals* (1909), *The origin of man and his superstitions* (1920).

Reakce (n. *Reaktion*, *Gegenwirkung*, f. *réaction*, a. *reaction*), znamenající odvetný pohyb či jednání všeobecně, označuje v psychologii vše, co následuje po podnětu (podráždění) v živém organismu, zvláště pak jevy volné odvety. Většina duševních pochodů vzniká reaktivně, t. j. jako odpověď na podráždění zvencí. Psychoanalýza (viz t.) vidí

zase reakci v tom zjevu, že představy obsažené v sublimacích jsou zakrývány zdánlivě úplně různými jinými představami (tak na př. smrtí místo libido, mravním fanatismem místo rozkoše). Reakční způsoby zkoumány jsou přístroji, kterými se měří hlavně doba uplynulá od podnětu k odvetnému úkonu. Reakční doba či čas uplynulý mezi podnětem a odvetou trvá průměrně $\frac{1}{10}$ sekundy. Reakční typy lidí jsou buď zrychlené (svalové) nebo pozvolnější (sensorielní), jak rozlišuje Lange, nebo centrální a indiferentní, jak rozlišuje zase Flournoy.

Reál u Herbarta znamená poslední částice, z nichž se skládá vnější svět. Každá věc jest souhrn čtených reálů. Všechny r-y jsou neměnitelné, jednoduché a pronikají se navzájem. Souladné vztahy mezi r-y jsou dílem Božské moudrosti. Srv. Herbart.

Realie, skutečné věci v opaku ke slovům a výmyslům, souhrn skutečností; souhrn nauk t. zv. věčných (přírodopis, zeměpis atd.).

Realisace (n. *Realisierung*, f. *réalisation*, a. *realization*), uskutečnění, vykonání, provedení, ve filosofii stanovení a určení realit (v. t.).

Lit.: O K ü l p e, Die Realisierung (3 v., 1912—1923).

Realismus (n. *Realismus*, f. *réalisme*, a. *realism*) obecně značí myšlenkový směr, který uznává realitu vnějšího světa nezávislou v jejím bytí na vnímajícím subjektu. Teoretický r. zasahuje stejně do metafysiky, jako noetiky. Název r. vyskytl se po prvé ve středověku v bojích o universalie (v. t.); rozeznával se r. radikální, Platonův, který hlásal, že universalie jsou ante rem a umírněný r. Aristotelův: universalie in re. Opakem r-u byl nominalismus (v. t.). — V dnešní noetice značí r. víru v existenci vnějšího světa, nezávislého na vnímajícím subjektu. Rozeznává se t. zv. 1. n a i v n í r., který uznává věci tak, jak jsou nám přirozeným poznáním dány; 2. p e r c e p c i o n a l i s t i c k ý r. chce totéž uznati teprve po reflexních úvahách; 3. k r i t i c k ý r. učí, že naše myšlení nám pomáhá k ponenáhlému poznání tohoto reálního světa. — U nás vlivem Masarykovým značil kulturní a politické hnutí, jež kladlo důraz na věčnost proti historismu a na vědeckost proti romantismu.

Lit.: E. v. H a r t m a n n, Kritische Grundlegung des transzendentalen R. (4. v. 1914); A. M e s s e r, Der kritische R. (1923); Erich J a e n s c h, Vorfragen der Wirklichkeitsphilosophie (1931); The new realism. Comparative studies in philosophy (1912).

Realita (n. *Realität*, f. *réalité*, a. *reality*) ve filosofii věčnost, věc, jsoucnost, bytí. Pojem r-y zahrnuje v sobě vše, co sobě neodporuje, co skutečně jest anebo aspoň může býti. Pojem r-y jest širší nežli pojem existence, ježto v sobě obsahuje nejen bytost skutečně existující, nýbrž i bytosti toliko možné jak ideální, tak potenciální. Často znamená r. bytost existující (skutečnou) proti bytosti v pouhé rozumové myšlence obsažené. Je tedy důležité, dobře pochopiti, o jaký termín jde.

Lit.: M. F r i s c h e i s e n - K ö h l e r, Das Realitätsproblem (1912); O. K ü l p e, Die Realisierung (3 sv., 1912—1923); G. F. L a d d, A theory of reality (1899).

Reální (l. *realis*, n. *real*, f. *réel*, a. *real*), skutečný, objektivní, co není pouze v myšlení. Opak: ideální.

Reální definice, věcné vysvětlení, určující obsah myšleného.

Reální dialektika je druh dialektiky (v. t.), jež se nevztahuje na ideální předměty nebo pojmy, nýbrž na skutečné věci. Výrazem **r. d.** se označuje neidealistický způsob myšlení. Od doby Marxovy se vyskytuje jako dialektický materialismus.

Lit.: *Thalheimer*, Einführung in den dialektischen Materialismus (1928).

Reban, Karel, * 1892, čes. theolog a filosof.

Receptivita, pasivní schopnost vnímati vnější vzruchy.

Reciprocita, v logice vlastnost pojmů, že pojem rozsahově širší je obsahově chudší a naopak.

Recklinghausenova figura. Na dosti veliké kruhové bílé ploše nakresleny jsou černé čtverce v soustředěných kruzích uspořádané. Čím dále od středu, tím jsou čtverce více zpřítvořeny. Díváme-li se na obrazec jedním okem z určité vzdálenosti tak, že pevně utkvíváme na středu kruhu, zdá se nám obrazec býti šachovnicí.

Recognitio, poznání totožnosti věci. Podle Kanta **r.** doplňuje postřeh i vybavování představ, jest podmínkou veškeré zkušenosti.

Redukce (n. *Zurückführung*, f. *réduction*, a. *reduction*), uvedení zpět, převedení, převod. Ve filos. znamená **r.** převedení nějakého jednotlivého poznatku na základní obecný poznatek nebo princip; tuto metodu nazýváme reduktivní. Logická **r.** je převedení modu 2.—4. figury na příslušný modus 1. figury.

Reduplikativní soud, dvojitý soud jest ten, který zvl. vytknutím neboli zdvojením buď celého nebo aspoň částečného pojmu podmětého udává důvod, pro který jest přísudek podmětu přisuzovati, na př. Duch jakožto duch jest nesmrtelný.

Reflex všeobecně znamená odraz (na př. paprsků světla), jinak však míněn tu bývá odrazový či zvrtný pohyb, který souvisí s organickým soustředěním. Podnět vnější má za následek pravidelnou a určitou změnu v zařízeních ústrojních (cevních, vyměšovacích, svalových a nervových). Co do podstaty třeba přičítati reflexům více fyziologické povahy než pudům, které mají v sobě více psychického. Reflexy bývají buď jednoduché nebo složité (zvířecí). Příklady: zavírání víček při náhlém záblesku světla, zachvění se na celém těle. Některé reflexy nabývají opětováním ustálené povahy, jsou „mechanisovány“. Tím liší se od pudů, které jsou svým původem aspoň částečně vrozeny. Účelnost reflexní a pudová jsou si podobny, liší se však podílem na psychickém životě, který je u pudů větší.

Reflexe (n. *Überlegung*, f. *réflexion*, a. *reflection*), ve filos. promyšlení dané skutečnosti a uvědomení si jejich vztahů; poznání, kde duch si uvědomuje svou vlastní činnost; hluboké přemýšlení.

Reflexivní morálka je označení pro etický intelektualismus, jenž mravní zákony zakládá na apriorním rozumovém vhledu a pohnutku k mravnímu jednání spatřuje v rozumové úvaze. Stoupenci **r. m-y** byli Sokrates, Platon, Aristoteles, stoikové, epikurovci, Tomáš Akv., Hobbes, Cudworth, Leibniz, Wolff, Kant, Hegel.

Reflexologie, nauka o reflexech, je psychologický směr (Vl. Bechtere v, J. P. Pavlov), jenž ve svém zkoumání vychází z vnějšího chování, objektivně pozorovatelného. Od podobného behaviorismu (v. t.) se liší tím, že všechno lidské a zvířecí chování vysvětluje buď zděděnými (nepodmíněnými) nebo asociací či cvikem získanými reflexními pohyby (podmíněnými reflexy). Dokonce i spletité myšlenkové pochody jsou podle r. jenom řadou ztlumených nebo neprojevených reflexů. Pro psychologii byla r. původně předpokládána jako vlastním psychickým obdařená nebo psychično utvářející základna; všeobecně je však považována za pouhou příznakovostní pomůcku (psychotechnika).

Lit.: V. B e c h t e r e r, Allg. Grundlagen der Reflexologie des Menschen (1926); R a n s c h b u r g, Reflexologie und Psychologie (1932).

Reformace, obnova, oprava; speciálně označení pro velkou církevní revoluci 16. stol., vedenou hlavně Lutherem, jež vedla k rozkladu západního křesťanství na různé reformované církve vedle původního katolictví. K r-i vedly jednak příčiny církevně-náboženské (avignonský exil, pap. schisma, mravní úpadek kleru, prodávání círk. obročí), jednak antikisující humanismus a protinábož. filosofie, jednak politicko-hospodářské a sociální poměry doby. R. odmítnuvši nejvyšší círk. autoritu, vedla nutně k nábož. subjektivismu. Náboženské roztržství zničilo jednotnou dosud duchovní kulturu západní a vedlo k jejímu zesvětštění: osvícenství, liberalismus, socialismus, bezbožectví. Katol. církvev odmítla protestantskou r-i koncilem tridentským a zahájila tak sama svou obnovu duchovní. Concilem vatikánským obrodné snahy katol. vyvrcholily.

Lit.: F. v. B e z o l d, Geschichte der deutschen Reformation (1890); K. B r a n d i, Deutsche Reformation u. Gegenreformation (2 sv., 1927—1930).

Reformismus (n. *Reformismus*, f. *réformisme*, a. *reformism*), směr usilující o zlepšení existence pracujícího lidu prostředky zákonnými, prací v parlamentech a samosprávách a pod. Je tedy proti revoluci a násilnostem. — Někdy r. značí též katol. modernismus (v. t.).

Regenerace (l. *regeneratio*, n. *Regeneration*, *Neubildung*, f. *régénération*, a. *regeneration*) biologická znamená znovutvoření uhynulého a ztraceného. Je tím dokonalejší, čím je jednodušší. U rostlin na př. obnovují se právě tak jako u méně rozčleněných organismů živočišných i celé části těla. Zvláštním tu je nejen nový útvar sám, nýbrž i způsob, kterým generace často za změněných podmínek mění svůj tvořivý postup a přizpůsobuje se okolí.

Regionalismus (n. *Regionalismus*, f. *régionalisme*, a. *regionalism*), hnutí, jež přihlíží k zeměp., hospod., kult., sociál. a povahovým odlišnostem různých krajů a na tomto základě chce kraj povznést.

Lit.: Anketa o regionalismu (1928); Fr. K r a t o c h v i l, Regionalismus a kronikáři (1937); H. H a u s e r, Le problème du régionalisme (1924).

Regres, ve fil. zpětný postup od následku k důvodu, nebo od účinku k příčině, podmíněného k podmínce atd. Pokračujeme-li v regresivním postupu do nekonečna, mluvíme o regresi in infinitum.

Regrese (n. *Regression*, f. *régression*, a. *regression*), dávnověký (atavistický) způsob představ, které objevují se ve snu, neurosách a duševních chorobách. Představy ty náležejí pověstem a bájím primitivních lidí; v psychoanalýze označujeme výrazem r. jev, když pohlavní pud nějakého člověka se vrací k způsobu ukájení z dob raného dětství, t. j. buď k vlastnímu tělu (autoerotismus, narcismus) nebo k incestnímu vztahu k rodičům (Oidipův komplex).

Regulace (n. *Regulierung*, f. *régulation*, a. *regulation*) neboli zřízení zvláštních životních jevů lze pozorovati u rostlin, když jde o obzvláštní životní potřeby. Tak na př. srostou rychle na poraněných místech, dozrávají dříve za určitých místních podmínek, zařizují se pro výhodnější využitkování světla a zjednoduší se za nedostatku výživy, vydávají vůni v době zralosti, odhazují odumřelé a zbytečné části svého těla.

Lit.: H. Driesch, Die organischen Regulationen (1901).

Regulativní, řídivé, sloužící za pravidlo. Regulativní princip je podle Kanta poznání, jež sice samo nepřispívá k vlastnímu poznání nějaké věci je však důležitou myšlenkovou oporou, která k tomuto poznání vede.

Rehmke, Johannes, r. II. 1848—23. XII. 1930, něm. filosof; založil svou zvláštní formu filos. realismu. Odmítl psychofys. paralelismus i oprávněnost nynější noetiky. Filosofie je mu „Grundwissenschaft“, základovědou obecná“. Díla: Die Welt als Wahrnehmung und Begriff (1880), Lehrb. d. allg. Psychologie (1894, 3. v. 1926), Unsere Gewißheit von der Außenwelt (1894), Grundr. d. Gesch. d. Philos. (1896, 3. v. 1921), Zur Lehre vom Gemüt (1897, 2. v. 1911), Die Seele des Menschen (1902, 5. v. 1920), Philosophie als Grundwissenschaft (1910, 2. v. 1929), Das Bewußtsein (1910), Die Willensfreiheit (1911).

Lit.: E. Heyde, Johannes R. (v Kantstudien 1931).

Reid, Thomas, 26. IV. 1710—7. X. 1796, zakladatel tak zv. skotské školy filosofické. Člověk má soudy, jejichž původ je neznámý, jakési první principy, jež lze vnímati jenom intuitivně vnitřní zkušeností; tyto soudy jsou obsahem t. zv. „zdravého lidského rozumu“ (common sense), jež odpovídá přirozenému světovému názoru člověka. Sp.: Inquiry into the human mind on the principles of Common sense (1764), Essays on the powers of the human mind (3 sv. 1803).

Lit.: A. D. Fraser, Thomas R. (1898).

Reichenbach, Karl v., 12. II. 1788—14. I. 1869, něm. chemik, filosof a parapsycholog, dokazoval vše pronikající světovou silou, „od“, které připisoval působení zjevů tehdejšího „zvířecího magnetismu“ a spiritismu, dnešní parapsychologie. Sp.: Physikal.-physiolog. Untersuchungen über die Dynamide des Magnetismus, der Elektrizität, der Wärme, des Lichtes usw. in ihren Beziehungen zur Lebenskraft (1845), Odisch-magnetische Briefe (1852), Der sensitive Mensch und sein Verhalten zum Ode (2 sv., 1854—1855), Aphorismen über Sen-

sitivität und Od (1866), Die odische Lohe und einige Bewegungserscheinungen (1909), Odische Begebenheiten (1913).

Lit.: F e c h n e r, Erinnerungen an die letzten Tage der Odlehre und ihres Urhebers (1876).

Reimarus, Hermann Samuel, 22. XII. 1694—1. III. 1768, něm. theolog a filosof, deista; proti pozitivnímu náboženství zjevenému hlásá přirozené náboženství rozumové; z účelného uspořádání světa usuzuje na existenci boží. Sp.: Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürl. Religion (1754), Vernunftlehre (1756), Allgem. Betrachtungen über die Triebe der Tiere, hauptsächlich über ihren Kunsttrieb (1760). Z jeho zákl. díla Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes, jež nebylo dosud úplně vydáno, uveřejnil Lessing anonymně zlomky pod názvem „Wolfenbütteler Fragmente“; později byly jinými autory otištěny další zlomky.

Lit.: J. E n g e r t, R. als Metaphysiker (1908), Der Deismus in der Religions- und Offenbarungskritik des H. S. R. (1916).

Reinhold, Karl Leonhard, 26. X. 1758—10. IV. 1823, něm. filosof, horlivý vykladač a popularisátor Kantovy filosofie, již uvedl na jenskou universitu; později se přiklonil k názorům jiných myslitelů, jako Fichta, Jacobiho a Bardiliho. Sp.: Versuch einer neuen Theorie des menschl. Vorstellungsvermögens (1789), Briefe über die Kantsche Philosophie (knižně 2 sv., 1790—1792), Beiträge zur Berichtigung der bisherigen Mißverständnisse der Philosophie (2 sv., 1790—1794), Über das Fundament des philos. Wissens (1791), Über die Paradoxien der neuesten Philosophie (1799), Sendschreiben an Lavater und Fichte über den Glauben an Gott (1799), Beiträge zur leichteren Übersicht des Zustandes der Philosophie beim Anfang des 19. Jh. (1801—1803), Grundlegung einer Synonymik für den allg. Sprachgebrauch in den philos. Wissenschaften (1812), Die alte Frage, was ist Wahrheit? (1820).

Lit.: M. v. Z y n d a, Kant, Reinhold, Fichte (1910); Herbert A d a m, K. L. R-s philos. Systemwechsel (1930).

Reininger, Robert, * 28. IX. 1869, rak. filosof, kritický realista; vystoupil proti idealistickému výkladu Kantova učení. Ve svém rozboru psychofysického problému hájí názor, že každá skutečnost je současně fysická a psychická; psychická tvoří stránku zážitkovou, fysická představovou. Sp.: Kants Lehre vom inneren Sinn und seine Theorie der Erfahrung (1900), Das psychophysische Problem (1916), Locke, Berkeley, Hume (1922), Kant, seine Anhänger und seine Gegner (1923), Metaphysik der Wirklichkeit (1931).

Reinkarnace (n. *Reinkarnation*, f. *réincarnation*, a. *reincarnation*), znovuzrození, další vtělení duše.

Reinke, Johannes, 3. II. 1849—25. II. 1931, něm. botanik a filosof, theistický zástupce vitalismu a odpůrce mater. monismu. Hl. fil. sp.: Die Welt als Tat (1899, 7. v. 1925), Philosophie der Botanik (1905), Die Kunst der Weltanschauung (1911), Kritik der Abstammungslehre (1920), Naturwissenschaft, Weltanschauung, Religion (1923, v. 1925), Das dynamische Weltbild (1926).

Lit.: K n a u t h, Die Naturphilosophie Johannes R-s und ihre Gegner (1912).

Reklama (n. *Reklame*, f. *réclame*, a. *advertisement*) zaujímá v praktické psychologii a psychotechnice důležité místo. Na ní zkouší se zvláštnosti sugestibility a účinnost jednotlivých znaků, kterými se snaží upoutati a vyniknouti. Zkouší se nejen působivost barev (nejméně působivá je červená na zelené), nýbrž i tvarů písem a obrazů.

Lit.: Millerová-Brabec, Působivá reklama (1929); Viktor Mataja, Die Reklame (4. v. 1926); Rud. Seyffert, Allg. Werbelehre (1929); Wlad. Eliasberg, Reklamewissenschaften (1936).

Rekonstrukční metoda (n. *rekonstruktive Methode*, f. *méthode réconstructive*, a. *reconstructive method*). Částečně neúplné dřívější představy a obrazy mají býti buď dokresleny neb doplněny slovně. Při tom poznává se způsob doplňující duševní činnosti a typ osobní (Meumann, Fernald).

Relace (n. *Beziehung*, f., a. *relation*), poměr, vztah na př. mezi pody: příčina a výsledek, podnět a předmět a pod. Srv. vztah.

Relacionalismus je filosofické hledisko, zdůrazňující vztahový (relacionální) moment u věcí; je to odnož novokantovství marburské školy.

Relativismus (n. *Relativismus*, f. *relativisme*, a. *relativism*) 1. n o ě t i c k ý značí názor, že veškero naše poznání je relativní, že vše se děje ve vztazích našich představ, že věci tedy nepoznáváme tak, jak jsou samy o sobě, nýbrž ve vzájemných jejich vztazích. Nepoznáváme podstatu věcí, nýbrž jen jak se nám věci jeví. Naše poznání je závislé na nahodilých okolnostech a platí tedy jenom pro určité místo nebo čas nebo způsob. V tomto smyslu je relativismus vlastně skepse či agnosticismus. Hlásá-li se, že sice nepoznáváme podstatu, ale aspoň vztahy jednotlivých jevů, t. j. v jakých vztazích se nám jeví, je to subjektivismus, positivismus, fenomenalismus. 2. e t i c k ý r. odmítá obecně platné normy mravní, hlásaje, že se mění podle času, prostředí, osob, národů atd.

Lit.: E. Koch, Zur Relativität der Erkenntnis (1894); R. B. Haldane, The reign of relativity (1921); F. J. v. Rintelen, Das philosophische Wertproblem (1932 a n.).

Relativita (n. *Relativität*, f. *relativité*, a. *relativity*) obecně značí vztah či směrnost věci k jiné věci. Einstein (v. t.) prohlásil, že všechna naše časová i prostorová určení jsou vždy relativní a závisejí na stanovisku pozorovatele. Obecný princip r-y praví: Ať se pohybují souřadné systémy jakkoliv, žádný z nich nemá pro popis fyzikálních dějů přednost, kterýkoliv z nich můžeme prohlásiti za klidný a druhý za pohybivý. Čas a prostor skutečně vnímaný a daný mění se v pouhý matematický vztah mezi veličinami, což má ovšem smysl pouze pro matematiku a matem. fysiku, nikoliv však pro biologii, psychologii, sociologii a vědy normativní. Teorie r-y je posledním slovem obecného relativismu a positivismu; poněvadž však tu jde o pouhé matem. formulky, nemá r. pro skutečný život a pro jiné vědy, vyjma matem. fysiku, žádného významu.

Lit.: J. Kratochvíl, Einsteinova teorie relativity (Hlídka, 1921); Lindř. Skokan, Einsteinův princip relativity (1920); Fr. N a c h t i k a l, Princip relativity

(1922); Fr. Z á v i š k a, Einsteinův princip relativnosti a teorie gravitační (1925; A. E i n s t e i n, Die Grundlage der allg. Relativität (1916, 5. v. 1929); C. I s e n k r a h e, Zur Elementaranalyse der Relativitätstheorie (1921); Aloys M ü l l e r, Die philos. Probleme der Einsteinschen Relativitätstheorie (2. v. 1922); H. D r i e s c h, Relativitätstheorie und Philosophie (1924).

Relativní značí ve fil. v širším smyslu tolik co vztažný, stojící ve vztahu; v užším smyslu označuje se výrazem **r.** poznání, jež neplatí absolutně samo o sobě, nýbrž jenom ve vztahu k nějakému jinému, na němž závisí. Protože stupeň této závislosti je často hodně velký, má slovo **r.** mnohdy význam nejistoty a nespolehlivosti. — R e l a t i v n í z á k o n (Wundt) tvrdí, že dovedeme vše chápati pouze ve vzájemném vztahu jednoho k druhému.

Renan, Ernest, 27. II. 1823—2. X. 1892, franc. filosof skeptického směru, odmítal božství Ježíšovo. Hl. sp.: Averroès et l'Averroïsme (1852), Études d'histoire religieuse (1857), Vie de Jésus (1863, přel. do češt.), Histoire des origines du christianisme (1863—1883), Histoire du peuple d'Israël (5 sv., 1887—1894).

Lit.: G. S é a i l l e s, Ernest R. (1894); F. B r u n e t i è r e, Cinq lettres sur R. (1903); P. G u i l l o u x, L'esprit de R. (1920); W. K ü c h l e r, E. R., der Dichter und der Künstler (1921).

Renaissance (z fr. *renaissance*), obrození, v už. smyslu kult. období na počátku novověku, jež obnovovalo řecké a řím. ideje a metody. **R.** uvolnila universalistický a theocentrický světový názor středověký, nahrazujíc jej názorem člověkostředným. Otrásl-li již Occamův nominalismus svou skepsí starými základy, tu humanismus a **r.** dovršily zesvětštění života. Přírodní vědy a umění studující anatomii a perspektivu měnily dosavadní tradici středověkou. Řečtí filosofové kladli se na roveň Písmu sv., kult antiky ovládl široké vrstvy lidové. Životní rozkoš stala se cílem všech snah; dobrodruzi a násilníci byli obdivováni, mravní život silně poklesl. Současně rozkvetlo bujně umění stavitelské i dekorativní a lidové pobožnosti nabyly nových forem zavedením křížové cesty, zvýšeným kultem P. Marie, pašijovými hrami, připomínkami smrti (tanec smrti) a pod. **R.** rozšířila mohutně kulturní obzory středověku a uvolnila jeho uzavřenost k novému životu. Vyšla z Itálie, ale rozšířila se po celé Evropě, a všude, kam pronikla, vyvolala nové formy své působnosti. **R.** odstranila feudální zřízení středověké, probudila myšlenku národní, zatlačila scholastickou filosofii do interních škol řádových a dala vznik nové filosofii, nezávislé na církevních dogmatech. Plodem **r.** byl individualismus a liberalismus (v. t.).

Lit.: G o b i n e a u, La renaissance (1877); A r n o l d, Die Kultur der Renaissance (3. v. 1920); R i e k e l, Die Philosophie der Renaissance (1925); F. C a s s i e r, Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance (1927).

Renouvier, Charles, 1. I. 1815—1. IX. 1903, franc. obnovovatel Kanta v t. zv. novokriticizmu; proti Kantovi však zavrhoval pojem věci o sobě. **R.** byl důsledným fenomenalistou. Sp.: Essais de critique générale (4 sv., 1854—1864), Manuel de philosophie moderne (1842), Manuel de philosophie ancienne (2 sv., 1844), La science et la morale (2. sv. 1869), Esquisse d'une classification systématique des doctrines

philosophiques (2 sv., 1885), La nouvelle monadologie (1899), Histoire et solution des problèmes métaphysiques (1901), Le personalisme (1902), Critique de la doctrine de Kant (1906).

Lit.: Séailles, La philosophie de Ch. R. (1905); Ph. Bridel, Charles R. et sa philosophie (1905); Archambault, Renouvier (1911); Hamelin, Le système de R. (1927).

Rensi, Giuseppe, * 31. V. 1871, ital. filosof, skeptik; skutečnost považuje za iracionální, zákonitost a rozumnost dějin popírá. Sp.: La trascendenza (1914), Lineamenti di filosofia scettica (1919), La scepsi estetica (1920), La filosofia dell' autorità (1920), Introduzione alla scepsi etica (1921), L'Irrazionale, il Lavoro, l'Amore (1923), Interiora rerum (1924), Realismo (1925), Apologia dell'ateismo (1925), Autorità e libertà (1926), Lo scetticismo (1926), Apologia dello scetticismo (1927), Spinoza (1929).

Representace (l. *repraesentatio*), zastoupení, představa či zpřítomnění objektu ve vědomí. Termín r. má značný význam ve filosofii Leibnizově. V angl. filosofii rozlišuje se „presentation“ a „representation“, vjem a představa, pojem.

Lit.: P. Köhler, Der Begriff der Repräsentation bei Leibniz (1913); O. Hamelin, Essai sur les éléments principaux de la représentation (1925).

Reprodukce (n. *Reproduktion*, f. a. *reproduction*) znamená znovutvoření představ na základě dřívějších zážitků, ne „vybavování“ skrytých představ. Dřívější či zapomenuté představy a pojmy zachávají pouze psychický sklon k znovutvoření. Reprodukční metoda, také asociální zvaná, zkoumá způsob a typ tohoto znovutvoření na předměty viděné nebo slyšené. Reprodukce je pak buď volná a nepodmíněná, nebo vázaná a podmíněná určitými požadavky (reprodukovati pojmově podřadně, souřadně neb nadřadně). Měřivá se doba, uplynulá mezi podnětem a reprodukcí anebo pouze směr reprodukce, při r. volných. U dětí naskýtají se často obtíže reprodukčního průběhu, někdy u nepodmíněných, jindy u podmíněných r. větší.

Lit.: Wreschner, Reproduktion und Assoziation von Vorstellungen (1907 až 1910).

Reprodukční psychologie se obírá zejména znovutvořením nabytých představ a jejich sdruženin. Po dřívějších představách a zážitcích zůstávají dispoice, které však v sobě nechovají dřívější znovu se „vynořující“ nebo „vybavující“, nýbrž je tvoří znovu svou vlastní směrností (tendencí) a daným úsilím, které někdy bývá vykládáno více fyziologicky (Platon, Telesius, Campanella, Descartes, Locke, Semon a j.), jindy více psychicky (Plotin, Beneke a moderní psychol. myšlení). Herbart se domníval, že se vymaňují z podvědomí. Při tom je souvislost dřívějšího útvaru s nově utvořeným buď asociativní (Külpe, Dyroff, Groos, Wahle), pohnutková (Messer, Dürr), podnětlivá (B. Erdmann), výmětná či „ekforická“ (Semon).

Lit.: B. Erdmann, Grundzüge der Reproduktionspsychologie (1920); R. Semon, Die Mneme (1908); B. E. R. G. S. o. n., Matière et mémoire (1910).

Republika (n. *Republik*, f. *république*, a. *republic*) je státní forma, v níž na rozdíl od monarchie není státní moc vykonávána jednotlivcem,

nýbrž větší skupinou osob (příslušníků určitých stavů nebo rodů) v **r-e a r i s t o k r a t i c k é**, nebo všemi občany v **r-e d e m o k r a t i c k é**; zde rozeznáváme přímou demokracii, když rozhoduje lidové shromáždění přímo, jako tomu bylo na př. v antických městských státech, a demokracii nepřímou, obvyklou v novodobých velkých státech, kde vládu vykonávají zvolené orgány, a to buď parlament (parlamentní **r.**) nebo prezident (presidentská **r.**). Zásadní rozdíl mezi **r-ou** a monarchií záleží v tom, že v monarchii je panovník nejen vykonavatelem, nýbrž zároveň i zdrojem státní moci, kdežto v **r-e** vychází všechna moc z lidu.

Lit.: R. H ü b n e r, Dis Staatsform der Republik (1919); B e r n a t z i k, Republik und Monarchie (2. v. 1919); Boh. B a x a, Formy republiky (1930).

Repulse, odraz, odmítnutí, odpuzení. **R e p u l s i v n í**, odporný, odpuzující.

Reservatio mentalis, v mysli učiněná výhrada, kde projev učiněný není totožný s míněným.

Residuum, zbytek, zbylé; fenomenologické **r.** znamená čisté vědomí, to, co zbývá, když si odmyslíme celý svět s jeho tvorstvem, sebe sama v to zahrnuje.

Lit.: E. H u s s e r l, Ideen zu einer reinen Phänomenologie (1913).

Resignace, vzdání se, zřeknutí se něčeho (úřadu); sebezápor, trpnost, odevzdanost. Resignovaný — trpný, odevzdaný svému osudu.

Resoluce značí rozvrh věcného celku v jeho části. Srov. analysa.

Resonanční metoda (Stern) snaží se jakoby v ohlase zjistiti povahu a typ zemřelých osobností z jejich děl (básní, obrazů a p.). K tomu používá se také rukopisů, způsobů mluvy a p. Resonanční domněnka (Helmholtz) tvrdí, že příčinou slyšení je ohlas stejně nalaďených vláken v uchu.

Ressentiment (fr.), cit pomsty, odplaty; je to cit trvalé nenávisti k lidem, získaný duševní postoj, vznikající tím, že jistá hnutí mysli a různé afekty, jako pomsta, nenávisť, hněv, závist, žárlivost jsou trvale brzděny ve svých přirozených výbojích. **R.** vede k znetvoření přirozeného pociťování hodnot, k jakési duševní otravě. Nietzsche spatřuje v **r.** pramen „otrocké vzpoury v morálce“.

Lit.: M. S c h e l e r, Das Ressentiment im Aufbau des Moralen (Vom Umsturz der Werte, Bd. I., 1919).

Restaurence, pojem v myšlenkovém a dějinném vývoji západu různě používaný. Nejčastěji se rozumí **r-i** t. zv. katolická **r.**, t. j. obroda náboženského i kulturního života po koncilu tridentském a založení řádu Tov. Ježíšova. Jindy značí **r.** obnovu dynastií nebo řádů, zničených nějakou revolucí, na př. Stuartů v Anglii, Bourbonů ve Francii a pod. Politické teorie restaurační hlásali Jos. de Maistre, de Bonald, Adam Müller, Jos. Görres a j.

Restrikce, omezení platnosti nějakého pojmu nebo soudu na určitou oblast nebo na splnění určitých podmínek.

Resultát, výsledek, výtěžek.

Resultanta, výslednice.

Retence, v psychol. schopnost, podržeti zážitky po zmizení jejich vnějšího popudu, takže se při příštím podobném zážitku znovu vynoří. Ve fenomenologii Husserlově znamená **r.** t. zv. primární vzpomínku, t. j. přechod z aktuálního zážitku k vlastní vzpomínce.

Retorika, řečnictví, nauka o řečnickém umění, teorie řečnictví, příp. prosaického slohu.

Retorse důkazu, obrácení důkazu jeví se tehdy, když protivník vlastní svůj důkaz vyvrací tím, že je nucen ze svých návěstí nebo ze závěru z nich plynoucího více dokazovati nežli sám chce připustiti.

Retroaktivní sugesce je ta, která má objeviti dřívější představy a vzpomínky.

Revelacionisté v. tradicionalisté.

Révész, Géza, * 9. XII. 1878, maď. hud. vědec a psycholog. Sp.: *Grundlegung der Tonpsychologie* (1913), *Psychologie des Wirtschaftslebens* (1930), *Das Schöpferisch-Persönliche u. das Kollektive* (1933).

Revisionismus je umírněný, kritický směr v soc. demokracii, jenž se snaží opravit omyly Marxova učení a uvésti podstatné části této nauky v soulad se skutečnostmi dějinného vývoje. U nás je hlavním představitelem **r-u** Fr. Modráček.

Revoluce (n. *Revolution*, f. *révolution*, a. *revolution*) znamená v širším smyslu každou změnu, pronikavě zasahující do lidského života, ať už je výsledkem mohutných duchovních proudů (křesťanství, renesance, reformace) nebo význačných objevů a vynálezů (objevení Ameriky, vynález střelného prachu, knihtisku, parního stroje, radia) či politických a sociálních snah. V užším smyslu rozumí se **r-i** náhlý a násilný převrat platného řádu státního, politického nebo sociálního. Taková **r.**, jež je zpravidla dlouho připravována společenskými i duchovními změnami, které konečně vedou k rozbití dotavadních forem, může býti podle svých představitelů vojenská, parlamentní nebo nejčastěji davová, když totiž se proti držitelům moci zvedne lid sám. Podle cílů, jež sleduje, rozlišujeme **r-i** personální, když jde jenom o svržení hlavy státu, ústavní, běží-li o zavedení nové ústavy, sociální, jež kromě toho usiluje o změnu společenského řádu, národní, jejímž cílem je osvobození určité národnosti z cizího područí, a konečně politickou v užším smyslu, při níž běží jenom o uchvácení státní moci jinou skupinou. Historicky nejvýznamnější jsou **r.** francouzská (1789), jejíž ideály (lidská práva, národní stát) měly vliv i na příští **r.**, německá (1848) a ruská (1917). Idea **r.** je podstatnou složkou učení anarchického a komunistického.

Lit.: V. S l a d o m e l, Revoluce, její puvod, vývin a cíl (1898); H. K o h n, Smysl a osud revoluce (1926); K. K a u t s k y, Die soziale Revolution (1903, přel. do č.); S. H e l l m a n n, Die großen europ. Revolutionen (1919); G. L e B o n, La Révolution française et la psychologie des révolutions (1922); P. S o r o k i n, A sociology of revolution (1925); P. T i s c h l e d e r, Staatsgewalt u. kathol. Gewissen (1927).

Reyl, Frant., 20. II. 1865—16. XII. 1935, čes. theolog a křesť. sociolog. Sp.: Sebevraždy studentů (1904), Reforma manželství (1906), Křesťanská sociologie (1906), Úkoly sociální politiky (1909), Jádru křesť. sociologie (1914), Sociologie v politice (1925).

Reymond, Arnold, * 21. III. 1874, švýc. filosof, zástupce náboženského spiritualismu. Sp.: Logique et mathématique (1908), Pascal et l'apologétique chrétienne (1920); Histoire des sciences exactes et naturelles (1924), Les principes de la logique et la critique contemporaine (1932).

Reynaud, Jean Ernest, 14. II. 1806—28. VI. 1863, franc. filosof, hlásal stálý pokrok od tělesného k duševnímu, od zla k dobru. Hl. sp.: Terre et ciel (1854), Considérations sur l'esprit de la Gaule (1847).

Ribot, Théodule, 18. XII. 1839—9. XII. 1916, francouzský psycholog, významný průkopník moderní psychologie, jejíž samostatnost jako vědy horlivě hájil. K vysvětlení duševních dějů užíval R. hojně výsledků psychiatrie. Díla: La psychologie anglaise contemporaine (1870 a č.), La philosophie de Schopenhauer (1874), L'hérédité ps. (1876), La psychologie allemande contemporaine (1879), Les maladies de la mémoire (1881, přel. do češt.), Les maladies de la volonté (1883, přel. do č.), Les maladies de la personnalité (1885), La ps. des sentiments (1896), Ps. de l'attention (1888, přel. do češt.), Problèmes de ps. affective (1908), Essai sur l'imagination créatrice (1900), La vie inconsciente et les mouvements (1914).

Lit.: S. Krauss, Th. R-s Psycho'logie (1905); L. Dugas, Le philosophe Th. R. (1924).

Rickert, Heinrich, * 25. V. 1863, něm. filosof, idealista, vůdce t. zv. badenské školy. Sp.: Zur Lehre von der Definition (1888, 3. v. 1929), Der Gegenstand der Erkenntnis (1892, 6. v. 1928), System der Philosophie (I. Allg. Grundlegung 1912), Die Grenzen der naturwissensch. Begriffsbildung (2 sv., 1896—1902, 5. v. 1929), Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft (1899, 7. v. 1926), Die Philosophie des Lebens (1920), Kant als Philosoph der modernen Kultur (1924).

Lit.: A. Faust, Heinr. R. (1927).

Rieger, Ladislav, * 17. V. 1890, čes. filosof, stoupenec Leonarda Nelsona. Sp.: Problém poznání skutečnosti se stanoviska Kantova a Friesova kriticizmu a empirické psychologie (1930).

Riehl, Alois, 27. IV. 1844—21. XI. 1924, něm. filosof; vyšel z Herbarta, obrátil se však brzy ke kantovskému kriticizmu. Snažil se zejména přesně rozlišiti racionelně-apriorní a reální složky zkušenosti a nalézt vztahy mezi nimi. Sp.: Realistische Grundzüge (1870), Moral und Dogma (1871), Über Begriff und Form der Philosophie (1872), Der philosophische Kritizismus (3 sv., 1876—1887), Giordano Bruno (1889), Beiträge zur Logik (1892), Friedrich Nietzsche (1897), Zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart (1903, 6. v. 1921), Plato (1905).

Lit.: Heinr. Maier, Alois R. (Kantstudien 31, 1926); C. Siegel, A. R. (1932).

Rigorismus (n. *Rigorismus*, f. *rigorisme*, a. *rigorism*), přísné lpění na určité zásadě. Etický r. žádá jednání jenom podle vědomí povinnosti bez ohledu na osobní radost nebo štěstí. R. hlásali pietisté, Kant, Čupr. Opak latitudinarismus.

Richard z Middletownu, † 1307, středov. filosof a theolog; ve svém učení se přiklonil k Tomáši Akv.

Richard ze sv. Viktora († 1173), středov. mystik, žák a nástupce Hugona ze sv. Viktora. Sp.: Benjamin minor sive de praeparatione animi ad contemplationem, Benjamin maior sive de gratia contemplativa, De Trinitate.

Lit.: K a u l i c h, Die Lehren des Hugo und Richard von St. Victor (1864); E. K u l e s z a, La doctrine mystique de R. de Saint-Victor (1925).

Richet, Charles, 26. VIII. 1850—1936, franc. fysiolog a metapsycholog, člen Institutu, majitel Nobelovy ceny, objevitel anafylaxie. Sp.: Dictionnaire de physiologie (od r. 1894), L'anaphylaxie (1911), Le problème des causes finales, Les poisons de l'intelligence (1877), Recherches expérimentelles et cliniques sur la sensibilité (1877), L'homme et l'intelligence (1884), Essai de psychologie générale (1887), La sélection humaine, Xénoglossie, L'écriture automatique en langues étrangères (1905), L'homme stupide (1919), Traité de métapsychique (1922), L'homme impuissant (1927), Notre sixième sens (1930).

Richter, Raoul, 16. I. 1871—14. V. 1912, něm. filosof, ovlivněný Kantem, Schopenhauerem a Nietzschem, zejm. však Wundtem, jehož voluntarismus a evolucionistický idealismus přijímá. Jakkoliv překonal skepticismus, uznává relativitu poznání a rozeznává různé stupně jistoty a pravděpodobnosti. Sp.: Schopenhauers Verhältnis zu Kant (1893), Friedr. Nietzsche (1903), Der Skeptizismus in der Philosophie (2 sv., 1904—1908), Philosophie und Religion (1905), Kunst u. Philosophie bei R. Wagner (1905), Einführung in die Philosophie (1907), Religionsphilosophie (1912).

Lit.: H. H a s s e, R. R. (1914).

Ritschl, Albrecht, 25. III. 1822—20. III. 1889, něm. evang. theolog, zakladatel t. zv. ritschlianismu, jenž zdůrazňoval samostatnost náboženství vzhledem k vědeckému poznání světa, jakož i historický obsah křesť. víry. Hl. sp.: Die christl. Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung (3 sv., 1870—1874), Geschichte des Pietismus (3 sv., 1880—1886), Die christl. Vollkommenheit (1874), Theologie und Metaphysik (1881).

Lit.: O. R i t s c h l, A. R.-s Leben (2 sv., 1895—1896); G. W o b b e r m i n Schleiermacher u. Ritschl in ihrer Bedeutung für die heutige theologische Lage u. Aufgabe (1927).

Ritter, Heinrich, 21. XI. 1791—3. II. 1869, něm. filosof, theista; pracoval hlavně v dějinách filosofie. Sp.: Geschichte der jonischen Philosophie (1821), Vorlesungen zur Einleitung in die Logik (1823), Geschichte der pythagoreischen Philosophie (1826), Geschichte der Philosophie (12 sv., 1829—1853), Kleine philos. Schriften (3 sv., 1839—1840), Versuch zur Verständigung über die neueste deutsche Philosophie seit

Kant (1853), System der Logik und der Metaphysik (2 sv., 1856), Die christliche Philosophie (2 sv., 1858—1859), Enzyklopädie der philos. Wissenschaften (3 sv., 1862—1864).

Rivers, W. H. R., 1864—1922, angl. psycholog a anthropolog; domníval se, že existuje shoda mezi fysiologickými a psychickými zábranami. Sp.: Instinct and the unconscious (1920), Conflict and dream (1923), Psychology and politics (1923), Medicine, magic and religion (1924).

Robinet, Jean Baptiste, 23. VI. 1735—24. I. 1820, franc. filosof a přírodovědec; hlásá stupňovitý vývoj v přírodě a přijímá nekonečnou božskou příčinu. Hl. sp.: De la nature (5 sv., 1761—1768), Considérations philosophiques sur la gradation naturelle (1768), Les vertus, réflexions morales en vers (1814).

Lit.: R. Albert, Die Philosophie Robinets (diss. 1903).

Rod (l. *genus*, n. *Gattung*, f. *genre*, a. *kind*), v biologii soubor druhů, jež se shodují v určitých podstatných znacích; v sociologii je r. souhrn krevních příbuzných, jež pocházejí od jednoho a téhož předka.

Rodbertus, Johann Karl, 12. VIII. 1805—6. XII. 1875, něm. národohospodář, tvůrce státního socialismu, předchůdce mod. vědeckého socialismu. Zřízením veřejných skladišť zboží chtěl dosáhnouti spravedlivého podílu dělníků na výrobním zisku. Sp.: Die Forderungen der arbeitenden Klassen (1839), Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände (1842), Soziale Briefe an v. Kirchmann (1850—1851), Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Kreditnot des Grundbesitzes (1868—1869).

Lit.: G. Adler, Rodbertus (1884).

Rodina (n. *Familie*, f. *famille*, a. *family*) značí přirozeností dané životní i duchovní společenství otce, matky a dětí. Původně je to společenství muže a ženy, uzavřené sňatkem; podle nauky křesťanské jest manželství svátostí, kterou se společenství muže a ženy posvěcuje k důležitému cíli rozmnožení lidstva a výchově dětí; proto je manželství nerozlučitelné. **R.** je přirozeným základem společnosti státní a národní. Zdravý život rodinný je zárukou zdatu celého národa, podmínkou mravního života vůbec i udržení kultury. Prvotní formou rodiny jest monogamie. Stát má co nejvíce podporovati vše, co slouží rozkvětu rodinného života a odstraňovati vše, co jej kazí.

Lit.: B. Vašek, Rodina 20. stol. (1924); P. Janet, La famille (1855, přel. do č.); Friedr. Engels, Der Ursprung der Familie, des Privateigentums u. des Staates (8. v. 1900, přel. do č.); F. Müller-Lyer, Die Familie (1912); H. Muckermann, Ehe und Familie im Gottesreich (1925); M. Pribilla, Die Familie, Ideal und Wirklichkeit (1932).

Rolfes, Eugen, 8. X. 1852—17. IX. 1931, něm. katol. filosof, významný badatel o Aristotelovi, jehož hlavní spisy přeložil a komentoval. Sp.: Die Gottesbeweise bei Thomas v. Aquin u. Aristoteles (1898), Die Philosophie des Aristoteles (1923).

Romagnosi, Giovanni Domenico, 13. XII. 1761—8. VI. 1835, it. právník a filosof, zdůrazňoval význam věd pro zdokonalení lidstva;

svými názory se blížil Spencerovi. Sp.: *Genesi del diritto penale* (1791), *Saggio filosofico sull' istruzione pubblica* (1807), *Principii della scienza del diritto naturale* (1820), *Che cosa è la mente sana* (1827), *Della suprema economia dell' umano sapere* (1829), *La morale degli antichi* (1831), *Della natura e dei fattori dell' incivilimento* (1832).

Lit.: D'Ag u a n n o, G. D. R., filosofo e giureconsulto (2 sv., 1902—1906).

Romanes, George, 20. V. 1848—23. V. 1894, angl. fyziolog a zoolo-
psycholog; jako žák Darwinův snažil se jeho teorie uplatnit v psycho-
logii. Sdílel Cliffordův názor, že svět se skládá z duchové látky a
hmotné je jenom jednou stránkou skutečnosti, objektivním výrazem
duchového bytí. Sp.: *A candid examination of theism* (1878), *Mental
evolution* (1878), *The scientific evidences of organic evolution* (1882),
Darwins work in zoology and psychology (1882), *Animal intelligence*
(1882), *Mental evolution in animals* (1883), *Darwin and after Darwin*
(1892—97), *Mental evolution in man* (1888), *An examination of Weis-
mannism* (1894), *Thoughts on religion* (1896).

Lit.: E. R o m a n e s, *Life and letters of G. J. Romanes* (1896).

Romanismus, soujem římského katolictví v opaku k anglikanismu,
galikanismu.

Romantika (n. *Romantik*, f. *romantisme*, a. *romantism*), značí myš-
lenkový směr z konce 18. a první polovice 19. stol., který se snažil
nalézt jednotu a soulad duchovního života. Věda, umění, filosofie
i náboženství mají tvořiti jenotný celek. Romantičtí filosofové spojo-
vali smélost myšlenkovou s básnickou fantasií a osobitým pojetím záhad.
R. zdůrazňuje návrat k dějinné tradici a organickému vývoji myšlení.
Proto se její názor blíží tradicionalismu; **r.** jest ve své podstatě iracio-
nalistická, citová, subjektivistická a individualistická. Náboženství
pokládá za duši kultury a střed života. Střediskem **r-y** stalo se Německo
(bratři Schlegelové, Tieck, Novalis, Kl. Brentano, Eichendorff, Kleist
a četní jiní spisovatelé a umělci), odtud přešla do Francie, Anglie, Špa-
nělska a do zemí slovanských, ba i do Ameriky.

Lit.: E m. R á d l, *Romantická věda* (1914); O. H o s t i n s k ý, *Výlet do říše
romantiky* (1912); R e h d e r, *Die Philosophie der unendlichen Landschaft* (1932);
M o r n e t, *Le romantisme en France au XVIIIe siècle* (1912); M. V i n c i g u e r r a,
Romanticismo. Discussioni attuali (1931); M. S o u r i a u, *Histoire du roman-
ticisme en France* (2 sv. 1927).

Rombergův symptom. Objevuje-li se při zavřených očích a těsně
vedle sebe položených nohou u někoho kolísání rovnováhy, je to
známkou organického nervového onemocnění.

Roscelin, † po r. 1120, zakladatel středověkého nominalismu.
Kromě dopisu Abaelardovi nedochovalo se nic z jeho spisů.

Lit.: F. J. P i c a v e t, *R. philosophe et théologien* (1911); F. R e i m e r s,
Der Nominalismus in der Frühscholastik (1910).

Rosenkranz, Karl, 23. IV. 1805—14. VI. 1879, něm. filosof, žák
Heglov a vydavatel jeho spisů; později se však od Hegla značně odchýlil
a zakládal svou filosofii na theismu. Sp.: *Die Naturreligion* (1831),
Kritik der Schleiermacherschen Glaubenslehre (1836), *Psychologie oder
die Wissenschaft vom subjektiven Geist* (1837), *Kritische Erläuterungen*

des Hegelschen Systems (1840), Studien (5 sv., 1839—47), Ästhetik des Häßlichen (1853), Die Wissenschaft der logischen Idee (2 sv., 1858—59), Epilegomena (1862), Hegel als deutscher Nationalphilosoph (1870), Neue Studien (4 sv., 1875—78); vedle toho napsal řadu sp. literárně-historických.

Lit.: R. J o n a s, Karl R. (1906); M e t z k e, Karl R. und Hegel (1929).

Rosmini-Serbati, Antonio, 25. III. 1797—1. VII. 1855, ital. filosof a theolog, hlásal objekt. idealismus. Sp.: Nuovo saggio sull' origine delle idee (1830), Il rinnovamento della filosofia in Italia (2 sv., 1836), Filosofia del diritto (1839—41), Teodicea (1845), La costituzione secondo la giustizia sociale (1848), Logica (1853), Aristotele esposto ed esaminato (1857), Filosofia della politica (1858), Teosofia (5 sv., 1859 n.), Antropologia soprannaturale (3 sv., 1884), Psicologia (2 sv., 1887).

Lit.: Fr. P a o l i, Della vita di Antonio R. (2 sv., 1880—1884); A. M. C o r n e l i o, Antonio R. (1896); D y r o f f, Rosmini (1906).

Ross, Edward, * 12. XII. 1866, amer. sociolog, orientovaný psychologicky. Sp.: Social psychology (1908), Principles of sociology (1920).

Rossi, Pasquale, 1867—1905, italský sociální psycholog, zabýval se zejména davovou psychologií. Sp.: L'anima della folla (1898), Psicologia collettiva (1900), Sociologia e psicologia collettiva (1908).

Rostlinná psychologie zabývá se oněmi životními jevy rostlin, které nelze prostě přičítati růstu a rozmnožování. Jsou to předně jevy nazývané tropismy, které prozrazují cití vnějších podnětů a ukazují následné projevy, dále pak různé regenerace (viz) a regulace (viz). Předpokládána tu dokonce platnost zákona Weber-Fechnerova o poměru podnětu a podráždění (Francé) a jakási nadindividuální duševnost.

Rostohar, Mihajlo, * 30. VII. 1878, čes. psycholog jihoslov. původu, prof. Masarykovy univ. Sp.: Theorie hypothetického soudu (1910), Studie z vývojové psychologie (1928), Psychologické základy počátečního čtení s praktickým návodem ke čtení (1934), Struktura v duševním životě (1935). Od r. 1935 vydává čp. Psychologie.

Rousseau, Jean Jacques, 28. VI. 1712—2. VII. 1778, franc. filosof osvícenský. Hlásá návrat k přírodě a právo citu. Stát vzniká tichou společenskou smlouvou lidu, ten tedy je nejvyšším pánem a jeho vůle zákonem. Spisy: Discours sur les arts et les sciences (1750), Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes (1754), Contrat social (1762, přel. do češt.), Émile (1762, přel. do češt.), Confessions (1781—1788).

Lit.: E. F a g u e t, R. penseur (1912); L. D u c r o s, Jean Jacques R. (3 sv., 1908—1920); H. H ö f f d i n g, R. und seine Philosophie (4. v. 1923); E. H. W r i g h t, The meaning of R. (1929); P. M. M a s s o n, La religion de J. J. R. (3 sv., 1916).

Rovnomocné soudy (ekvipolentní) jsou ty, které mají úplně týž význam; slují též stejnoznačné. Takové soudy jsou na př. každý člověk je smrtelný — žádný člověk není nesmrtelný.

Rovnost (l. *aequalitas*, n. *Gleichheit*, f. *égalité*, *equality*) v právní filosofii značí odstranění rozdílů mezi občany před zákonem. Franc. deklarace lidských práv z r. 1789 zní: „lidé se rodí a zůstávají svobodni a rovni ve svých právech“.

Rovnováha (n. *Gleichgewicht*, f. *équilibre*, a. *equilibrium*) ve smyslu biologickém znamená správný a účinný poměr organických ústrojí a pochodů, ve smyslu psychologickém úměrnost a náležitou usměrněnost v pociťování a projevování. V hodnocení ps. jevů pak vyrovnanost a trvalou průměrnost v jednání a opakování.

Royce, Josiah, 10. XI. 1855—14. IX. 1916, am. filosof, objekt. idealista, kantovec; za absolutní považuje osobnost a vědomí. Spisy: *The religious aspect of philosophy* (1885), *The spirit of modern philosophy* (1892), *Studies of Good and Evil* (1898), *The world and the individual* (2 sv., 1899—1901), *The philosophy of loyalty* (1908), *The sources of religious insight* (1912), *The problem of christianity* (1913), *Lectures of modern idealism* (1919), *Fugitive essays* (1920).

Lit.: Gustav Müller, Josiah R., ein amer. Kantianer (*Kantstudien* 38, 1933).

Royer-Collard, Pierre Paul, 21. VI. 1763—4. IX. 1845, franc. filosof a politik, přívrženec skotské školy, zakladatel eklekticko-spiritualistického směru ve Francii. Jeho fil. názory jsou uloženy v díle: *Les fragments philosophiques de Royer-Collard* (vyd. 1913).

Lit.: Spuller, Royer-Collard (1895); Antonescu, R. als Philosoph (diss., 1904).

Rozbor v. *analýsa*.

Rozborné soudy čili analytické, kde přisudek je buď podstatnou známkou podmětu nebo jeho vlastností. Na př. Celek je větší částí. **R. s.** mají obsah naprosto nutný; věci, o kterých se tyto soudy pronášejí, nemohou býti jinými než jsou. Proto se tyto soudy nazývají také *naprostými*, čirě rozumovými a metafysickými, ježto mají základ a podklad v řádu ideálním, věčném, nutném a nezměnitelném, jenž předchází veškeru naši zkušenost. Proto slují též tyto soudy *aprioristickými*. Naproti tomu soudy *synthetické* zabývají se věcmi *nahodilými*, *empirickými*, *podmíněnými*. Až do Kanta byl uznáván jenom tento dvojitý druh soudů, teprve Kant našel soudy t. zv. *synthetické a priori*, které ovšem jsou vpravdě soudy analytickými.

Rozčástení, uvedení částí nějakého pojmu, je náhradou dělení pojmu (v. t.).

Rozdělení v. *rozvrh*.

Rozdělovací soud (*divisivní*) je složený soud, v němž rozdělujeme rozsah přisudkového pojmu. Formule: S je dílem a, dílem b, dílem c. Příkl.: Šelmy jsou dílem psovitě, dílem kočkovitě, dílem medvědovitě.

Rozdíl (n. *Unterschied*, f. *différence*, a. *difference*) znamená všeobecně to, co není žádným způsobem *jednotejné*. V užším smyslu jest rozděleno (*divisum*) to, co jest od sebe odloučeno, na př. Sokrates a Platon jsou dvě rozdílné osoby. **R.** jest *rodový*, *druhový* a *individuální*. **R.** *logický* (*distinctio rationis*) vzniká, když rozum rozeznává mezi dvěma nebo více pojmy vyjadřujícími touž věc.

Rozdílová čivost (n. *Unterschiedsempfindlichkeit*) je stupeň schopnosti, vnímati rozdíly v podráždění jako rozdíly počitkové; je závislá jednak na činitelích biologických (zvrtné čivosti), jednak na podmínkách psychických (zaujatosti představové a zájmu snahovém). Srv. rozdílový práh.

Rozdílový práh (n. *Unterschiedsschwelle*, a. *difference limen*) je rozhraní mezi ps. nepatrným a patrným, jak se jeví v pocitování a uvědomování či do vědomého přibývajícím podněcováním. **R. p.** je tím méně přístupný rozlišování, čím vytríbenější a čilejší je pocitování. Rozhraní je při měření psychologickém také závislé na předešlém poměru („stavu“) ps. součinitelů a jejich záměrnosti (ději), je proto v přibývání posunován a prodlužován („vyšší“ **p.**) v ubývání zkracován a shrnován („nižší“ **p.**). Mezi obojím patrným rozhraňováním je střední rozhraňování („střední“ **p.**) či průměrný děj rozlišování. Srov. práh vědomí.

Rozhodnutí (n. *Entschluß*, *Entscheidung*, f. *décision*, a. *décision*) je zakončení uvažování o dvou nebo více možnostech jednání, z něhož pak plyne pevná žádost nebo určité zamítnutí.

Rozkaz (n. *Befehl*, f., a. *ordre*), vyjádření vlastní vůle a požadavku konání.

Rozkazová automatie či bezděčnost, kdy napodobovány jsou pohyby na rozkaz jiného bez rozvahy, objevuje se nejen v hypnose, nýbrž také v některých chorobách duševních.

Rozkoš (1. *voluptas*, n. *Lust*, f. *plaisir*, a. *pleasantness*), pocit uspokojení, pramenící v posílení našeho životního citu nebo v odstranění nějaké jeho zábrany. Rozkoš, vyvolaná představou nějakého předmětu, stává se znenáhla pohnutkou, jež v nás vzbuzuje touhu po jeho dosažení. Rozkoš můžeme čerpati jak z přítomnosti (požitek), tak z minulosti (vzpomínka) a z budoucnosti (naděje). Význam rozkoše zdůrazňoval zvl. hedonismus (v. t.).

Lit.: Jaromír Červenka, Rozkoš v pojetí stoické filosofie (Č. M. XXX., 1934); Duboc, Die Lust als sozialetisches Entwicklungsprinzip (1900); A. Schwab, Der Wille zur Lust (2. v. 1921); V. Cathrein, Lust und Freude. Ihr Wesen u. ihr sittlicher Charakter (1931).

Rozlučivý soud v. disjunktivní soud.

Rozmysl, termín Fr. Krejčího pro Kantovo označení Vernunft (um).

Rozmýšlení je účelovým dějem myšlení, které je úplně podloženo snahovým úsilím po dokonání děje myšlení.

Rozsah pojmu (n. *Umfang des Begriffs*, f. *champ de la notion*, a. *field of notion*) je souhrn všech věcí, tím kterým pojmem označených. Věci, kterým soubor podstatných známek, jež právě tvoří danou věc, přísluší stejnou měrou, tvoří **r. p.** Obsah a rozsah pojmu jsou v opačném poměru. Čím bohatší je obsah pojmu, t. j. počet jeho znaků, tím užší je jeho rozsah, neboť každý další znak omezuje platnost pojmu. A naopak, čím je prázdnější obsah, čím méně má známek a vlastností, tím širší jest jeho rozsah, tím větší je počet věcí v pojmu tom zahrnutých.

Proto právě pojem bytosti, jež má v sobě všechny vlastnosti a dokonalosti, jest obsahem nejplnější, ale rozsahem nejužší, a bytost taková může býti jen jediná — Bůh.

Rozsažné, extensivní je to, co se může v prostoru rozšířiti nebo řaditi. V noëtickém idealismu je **r.** pouze formou obsahů vědomí, ve fenomenalismu jevem nehmotných substancí.

Rozštěpení osobnosti (n. *Spaltung der Persönlichkeit*) je pouze zdánlivým rozdvojením ps. středu v „já“, které jeví se pouze ve spánkovém snu a jemu podobných zjevech (hypnosa, extase) neb chorobách (hysterie). Při tom nezdá se obojí „já“ navzájem býti na sobě závislé. Nepravidelné soustředění ps. jeví se pak jako méně vědomé (podvědomé) proto, že nedovede zvládnouti průměrného cítění a myšlení. Obě rozštěpené osobnosti jsou si pak cizí a mohou se jeviti také v nepřátelském poměru. Osobnost od původní odštěpená může nabýti na čas nebo i trvale povahy získané shlukem chorobných a vsugerovaných představ.

Lit.: Willy M o o g, O rozštěpení a zdvojení osobnosti (přel. do č. 1924); M. Prince-W. F. Prince, Die Spaltung der Persönlichkeit (1932).

Roztržitost (n. *Zerstreutheit*, f., a. *distraction*), trvalé rušení pozornosti vlastním psychickým životem a jeho průběhem.

Rozum (lat. *intellectus*, *ratio*, n. *Vernunft*, *Verstand*, f. *raison*, a. *reason*), schopnost mysliti a tvořiti pojmy. Kdežto smyslové poznání se omezuje na konkrétní, vnější svět, můžeme rozumem poznati vše, co jest, tedy veškeru jistotu skutečnou, naprostou i nahodilou, i veškeru jistotu čirě možnou a ideální. Z toho je patrné, že předmět rozumového poznání jest jak důsažně (intensive), tak rozsazně (extensive) nekonečný. Rozdíl mezi poznáním smyslovým a rozumovým tkví v tom, že rozum se snaží pochopiti, co se skrývá za smyslovým zevnějškem, hledí proniknouti k podstatě věcí. Rozum směřuje k tomu, abychom věci rozuměli, t. j. nestačí věc uměti, věděti, — nýbrž nutno jest do ní vhlédnouti, aby se poznalo, co v ní jest. I latinské „intellectus“ od intelligere značí intus legere — vnitřně čísti. Poněvadž bytnosti věcí jsou všeobecné, hledí rozum poznati pojmy všeobecné (universalia), všeobecné příčiny a zákony věcí, jakož i předměty nutné, nezměnitelné a věčné. Kant rozlišuje **r.** (Verstand) a um (Vernunft) a hlásá, že rozum vkládá svoje imanentní formy do předmětů časově a prostorově nazíravostí poznávaných a tak je uvádí ve vyšší jednotu pojmů. Rozmysl zahrnuje svými vrozenými kategoriemi pojmy rozumu v nejvyšší jednotě idejí. Ve scholastice rozlišoval se **r.** činný a trpný. Sr. intelekt.

Lit.: Vojt. I l l e n č i k, Geneze rozumu (1930); C. K r i s m a y r, Die psychophysiologisch nachweisbare Grenze des Menschenverstandes (1933).

Rozumění (n. *Verstehen*) jako um či schopnost rozpoznávací a ve vědomí rozřídovací je zároveň dějem osvojovacím z nazíraného a představovaného to, co může býti vhodně sloučeno s nabytými vztahy jevů a pojmů, slyšením či viděním obsáhlého vnějšího předmětu. **R.** řízeno je způsobem představování, vztahování a tvoření, které jsou osobní

vlastností poznávací (rozum). **R.** jako ps. děj hodnotný a hodnotící zdůrazňuje psychologie rozumění (*Verstehende Psychologie*).

Lit.: M. Adler, *Kausalität u. Teleologie* (1904); H. Bergson, *Matière et mémoire* (1910); E. Spranger, *Lebensformen* (1929); J. Wach, *Das Verstehen. Grundzüge einer hermeneut. Theorie im 19. Jh.* (1926).

Rozumové pojmy (n. *Vernunftbegriffe*), totéž co kategorie (v. t.).

Rozumový věk v. mentální věk.

Rozvážlivost (n. *Rechtschaffenheit*) označuje rozumové hodnocení (vážení), které je povahovou vlastností, danou jednak biopsychicky, jednak nabytou náležitým návodem a výchovou.

Rozvrh (l. *divisio*, n. *Verteilung*, f., a. *distribution*) záleží v logice v rozboru celku v jeho jednotlivé části. Rozeznává se r. věcný a logický; obojí je buď vlastní (per se) nebo nevlastní (per accidens).

Rozvržené pojmy, distributivní, vyjadřují nejen povahu celku, nýbrž i každého jednotlivého člena celku, na př. vojáci. Proti tomu pojmy hromadné (kolektivní) vyjadřují pouze množství jednotlivců jako celku (na př. vojsko).

Ruge, Arnold, 13. IX. 1802—31. XII. 1880, něm. politik a filosof, stoupenec Heglovy levice. Fil. sp.: *Die platonische Ästhetik* (1832), *Neue Vorschule der Ästhetik* (1837), *Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie u. Publizistik* (1843), *Reden über die Religion* (1868).

Ruralismus (a. *rural movement, country life movement*) nazývá se americká snaha po výchově venkovského lidu, aby cílem hospodářského snažení nebyl jenom zisk, nýbrž blaho lidské společnosti. Základna r-u je tedy širší nežli agrarismu, který značí metodu jenom politickou, neboť r. je hnutí sociální, jehož speciálním posláním jest nahraditi starou ideologii o společ. třídách. **R.** se nestaví proti městu, nýbrž usiluje o spolupráci všech; chce rozšířiti základnu pro kulturní činnost a zavésti i na venkov kulturní pomůcky moderní doby.

Lit.: A. Paleček, *R. (N. D., 38, 1931)*.

Ruská filosofie byla ve starší době pěstována pouze v církevních a klášterních školách. Byla to scholastika přenesená tam vlivem polským, ale podbarvená byzantinstvím. Kláštery ovládaly duchovně celé Rusko; střediskem byla duchovní akademie v Kijevě. Teprve založením university v Moskvě r. 1755 dostala se do Ruska západní filosofie novověká, a to nejprve soustava Wolffova. K Montesquieuovi a Rousseauovi přibližoval se svými názory Jakov Pavlovič Kozelskij spisem „*Filosofi-českija predloženiija*“ z r. 1768. Na Ukrajině proslavil se v té době Grigorij Savvič Skovoroda (1722—1794), ruský Sokrates, stoupenec platonismu, mystik, který cestoval po Rusku, hlásaje všude svoji duchovní filosofii. Osobní jeho vliv i vliv jeho spisů (vydal je souborně Boncz-Brujevič v Petrohradě r. 1912) byl na jihu Ruska značný. Kateřina II. zaváděla do Ruska filosofii franc. encyklopedistů a tím nevěru a materialismus. Opakem k tomu novinář Nikolaj Iv. Novikov a Němec Ivan Grigorij Schwarz hlásali mysticismus a svobodné zednářství Aleksandr Nik. Radiščev (1749—1802) šířil

v Rusku franc. osvícenství. Materialistický Helvetiův spis „De l'esprit“ stal se katechismem jeho i jeho přátel.

Počátkem 19. stol. vzrůstá se v ruské filosofii vliv německého idealismu. Do Ruska se povolávají němečtí profesori a ruští studenti hojně navštěvují německé vysoké školy. Zvláště mocně na ruské myšlení působí Schelling a Hegel, ne tak na myšlení vědecké, jako spíše na krásnou literaturu a politiku. Menší byl vliv Kantův a Fichtův. Hlavním šířitelem schellingianismu byl botanik a fyziolog Danilo V e l l a n s k i j (1774—1847), doplňující nauky Schellingovy názory Okenovými. Hlavní přírodně-filosofický spis Vellanského jest „Obozrenije glavnych sodržanij filosofičeskago jestestvopoznanija“ z r. 1815. Dějiny filosofických soustav (Istorija filosofskich sistem z r. 1818/19) vydal jiný stoupenec Schellingův Aleksandr Ivanovič G a l i č (1783—1848), profesor petrohradské university. V téže době působili v Moskvě jako filosof profesor selského hospodářství Mich. Grig. P a v l o v († 1840) a profesor filosofie Ivan Ivanovič D a v y d o v (1794—1863), kteří pod pláštíkem přírodovědy šířili vlastně filosofii Schellingovu. Když Davydov byl r. 1826 zbaven profesury, pokračoval v jeho šlépějích Mich. Aleksandrovič M a k s i m o v i č (1804—1873) až do r. 1834. Stoupenec filosofie Schellingovy shromažďoval ve svém filos. kroužku Vlad. Feodorovič O d o j e v s k i j (1803—69).

Ještě mocnější vliv na ruské myšlení nežli Schelling měl německý filosof H e g e l, který vlastně dodnes ovládá ruskou filosofii. Na Hegla navazovali stejně z á p a d n í c i jako s l a v j a n o f i l o v é. Vliv Heglův na ruskou mládež byl vskutku úžasný; mladí lidé putovali do Německa, aby mohli slyšeti aspoň žáky Heglovy, spisy Heglovy se studovaly s posvátným přímo nadšením a o jednotlivých otázkách se disputovalo vášnivě po celé dny i noci. V letech čtyřicátých 19. stol. tvořily se filosofické kroužky ke studiu německé filosofie, zvláště filosofie Heglovy. Nadšení bylo tak bezmezné, že neznalost Hegla se pokládala za největší nedostatek lidské existence. Nejvýznamnějším takovým filosofickým kroužkem byl kroužek Stankevičův v Moskvě. Nikolaj Vladimirovič S t a n k e v i č (1813—1840) znal velmi důkladně německou filosofii, ale byl spíše organisátorem a vůdcem mladých nadšenců, nežli filosofickým spisovatelem. K jeho filosof. kroužku patřili vynikající kritik V. G. Bělinskij, pozdější anarchista Michajl Petrovič Bakunin, filosofové Botkin, Katkov, Granovskij, básníci-filosofové Krasov a Kljušnikov, Konst. Aksakov a j. V tomto kroužku byl dán základ pozdější t. zv. etické a estetické kritice.

Podobným organisátorem filosofického studia jako Stankevič byl Aleksandr Ivanovič H e r c e n (1812—1870), který studoval sice vědy matematické a fyzikální, ale hlavní zájem projevil o filosofii Heglovu a o vědy společenské. Francouzský saint-simonismus a spisy Feuerbachovy měly na jeho názory podstatný vliv. Západnický materialismus a positivismus přešel jeho přičiněním do Ruska a všem formám pozitivního náboženství byl vypovězen urputný boj. Západníci (Nik. G. Č e r n y-

š e v s k i j (1812—1889), Petr Petrovič L a v r o v (1823—1900), Nik. T r o i c k i j (1835—1899) a j.) vyhlásili za dogma svého učení nesmiřitelnost vědy a víry; obsadili z velké části universitní stolice a stavše se tak zástupci „vědy“, strhli k sobě ruskou mládež i velkou část měšťanstva. Místo společenského organismu měla všude zavládnout úplná individuální svoboda: pryč s vládou, pryč s náboženstvím, stalo se heslem.

Slavjanofilové, kteří vyšli ze stejného zdroje, t. j. z učení Heglova, odmítali sice vliv západnické kultury, hlásajíce nutnost ruské národní tradice, ale při tom aplikovali hegelianismus na dějiny Slovanů, speciálně Rusů, a dali tak základ zvláštní národní filosofii dějin, jež měla mohutný ohlas u všech Slovanů. Z ní právě vyvinul se pozdější t. zv. panslavismus, jako snaha po politickém i kulturním sjednocení všech slovanských kmenů. V čelo slavjanofilů postavil se Ivan V. K i r ě j e v s k i j (1806 až 1856), básník-filosof Aleksěj St. C h o m j a k o v (1804—1860), který viděl hybnou sílu dějin v křesťanském náboženství a hlásal theokratický absolutismus, Konstantin Sergějevič A k s a k o v (1817—1860), Jurij S a m a r i n (1819—1876).

Obě skupiny, jež původně spolupracovaly a jež vybraná společnost shromažďovala v týchž salonech, velmi brzo se rozešly a utkávaly se denně v divokých potyčkách. Jejich programy vykryštovaly v neprostupnou hmotu a předkládaly se stoupencům jako přísné credo. Synové téhož Ruska byli rozděleni ve dva nepřátelské tábory. Třebas později západníci přešli v úplný skepticismus a slavjanofilové v mysticismus, přece vliv jejich byl stále veliký. Biolog Nikolaj D a n i l e v s k i j (1822—1885) podrobil ostré a zdrcující kritice módní darwinismus a ve spise „Rossija i Jevropa“ v r. 1872 vyhlásil nauku o kulturně-historických typech ve vývoji lidstva, uče, že národní kultury rostou vnitřní silou, ale také zase tak hynou. Stejně nadšeným heglovcem byl filosof a kritik N. N. S t r a c h o v (1828—1896), spatřující v nauce Heglově duši veškeré vědy. Nejvyšší hodnoty životní jsou pravda, dobro a svobodná činnost. Vynikající pracovník státovědecký Boris Nikolajevič Č i č e r i n (1828—1904) přísně odsuzoval pozitivismus a v Heglově dialektice spatřoval nesmrtelný výtvar lidského ducha. Proti západnickému materialismu horlivě bojoval profesor kijevské duchovní akademie P. D. J u r k e v i č, pedagog G o g o c k i j a řada jiných.

Prvním hlasatelem pozitivismu v Rusku byl Valerian Nik. M a j k o v (1823—1847); Comteovy nauky šířil Vlad. Aleksějev M i l j u t i n (1826 až 1855), hlavními zástupci pozitivismu se stali výše zmíněný již Petr Lavrovič L a v r o v a kritik i sociolog Nik. Konst. M i c h a j l o v s k i j (1842—1904). Jejich autoritami byli Auguste Comte, J. St. Mill a Spencer. S pozitivismem vnikal do Ruska i darwinismus a evolucionismus. Také němečtí psychologové Herbart, Lotze a filosof Schopenhauer pronikali svými spisy do Ruska. Nik. Jak. G r o t (1852—1899) zavrhl ostře metafysiku ve prospěch čiré psychologie, ale později se k ní vrátil a stal se duší filosof. revue tehdy (1889) založené „Voprosy filosofiji i psihologii“. Ze směsi materialisticko-positivistických a evolucionistických

nauk vznikl ruský nihilismus a anarchismus, jehož teoretikem byl Petr K r o p o t k i n (1842—1921), který hlásal, že stát, církve i dosavadní morálka spočívají na donucování, čímž jsou zásadně špatné a nutno proti nim bojovati. Revoluce je pouze přírodním důsledkem vývoje. Vynikající romanopisec Lev Nik. T o l s t o j (1828—1910) odmítal metafysiku i theologii, hlásaje prosté mužické pojetí evangelia. Podle jeho učení je zlem každý zákon, každý soustavný plán, prostě vše, co je metodicky upraveno, co jest vyšší nežli pouhý pozemský člověk. Odmítl zásadně vědu, stát, politiku, soustavnou výchovu, ba i víru v Boha, pokud je soustavná a není elementárním projevem přirozené bytosti. Nechtěl svými spisy očkovati zlo, ale ukazovat každému čtenáři, kde se zlo nalézá, obnažil jedincům i davům skryté jejich choroby. Ale v dobách epidemie již pouhý popis nakažlivé nemoci přispívá k jejímu šíření a tak i dílo Tolstého zvyšovalo bolesti doby.

Originálním myslitelem ruským v první polovici 19. stol. byl Petr Č a d a j e v (1793—1856), prohlášený pro směle svoje názory za blázna, který však již v r. 1830 předpověděl zkázu Ruska, ježto se tu nerozlišuje dobro a zlo. Záchranu viděl v absolutní universalnosti křesťanského náboženství, jež proniká duši lidskou a podmaňuje si ji i tehdy, když mu zdánlivě co nejvíce odporuje, a to tím, že v rozum uvádí pravdy, jichž dosud neznal, dává zakoušeti srdci hnutí, jichž dosud nepocítilo a že nutí vůli, aby se člověk zařadil v obecný řád světa.

Největším filosofem ruským a slovanským vůbec 19. století jest básník, mystik a prorok Vladimír Sergějevič S o l o v j e v (1853 až 1900). Již ve 24. roce věku stal se docentem filosofie na universitě v Moskvě, kde udivil svým geniem celou veřejnost a krásou slova elektrisoval mládež. Jeho první spis „Krizis zapadnoj filosofiji“ z roku 1874 ukázal, kterak racionalismus od Descartesa k Heglovi a empirismus od Bacona k J. St. Millovi splynuly v polovici 19. stol. v pessimistický, atheistický a egoistický pozitivismus, který je nutno v zájmu lidstva brzo překonati. Stane se tak uznáním vlády boží, svobodnou theokracií. Lidská společnost je současně fakt i ideál. Positivisté se zastavili u pouhého faktu a nepochopili vůbec společenskou dynamiku, neměli zřetele k tomu, co by mělo býti v lidské společnosti. Ideál je vždy předchůdcem reální činnosti. Pravý zájem národní nemůže býti ve sporu s vůlí boží. Bůh sice chtěl, aby existovaly různé národy, různé státy a tradice národní, ale stvořil jen jedno lidstvo, jež vše podřídil jedné mravouce. Ve svém spise „Opravdanije dobra, nraivstvennaja filosofija“ vyložil originelním způsobem smysl života lidského. Každý člověk se musí rozhodnouti buď pro cestu dobra nebo cestu zla; nevoliti nelze. Cesta dobra vede k Bohu, dobru absolutnímu. Život individuální, národní, sociální a dějinný život lidstva — toť trojí obor, kde se dobro projevuje. S přesností moderních psycholog. metod zkoumal Solovjev v konkrétním člověku všechny stopy dobra, aby našel filosofické základy mravnosti. Nalézá trojí etický směr: 1. ovládnouti v sobě hmotu, 2. býti solidárním ke každému člověku, 3. podříditi se Absolutnu — Bohu, který je základním

principem všeho jsoucna, vrcholným bodem všeho bytí. Povinnost se nemůže nikdy opírat o Kantovy postuláty praktického rozumu, nýbrž může být ukládána jedině Absolutnem. Láska boží poskytla člověku vzor mravní dokonalosti v Ježíši Kristu, jehož člověk musí následovati.

V třetí části svého spisu „Činnost Dobra v dějinách lidstva“ podal Solovjev základní principy, jež musejí řídit svědomí člověka ve stálých zápasech, jež vyvolávají povinnosti zdánlivě si odporující. Když byl stanovil vzájemná práva a povinnosti jedinců i společenských celků, ukončuje stať slovy: Veliká údobí dějinná, v nichž se projevilo vědomí individuální odpovědnosti a společenské závaznosti, filos. školy, velebící mravní subjektivismus neb nadprávi společenská, vždy přispěly k tomu, aby se objevil soulad nauky křesťanské, aby vynikla harmonie opravdovější a lepší nežli deformace a znetvořeniny, a to skutečnou přeměnou, jež žádá absolutní normu, absolutní, když učí, absolutní, když nařizuje, absolutní, když slibuje. Jediné taková mravnost, spočívající na absolutní normě, může uskutečnit dokonalý ideál organisace lidstva. Úkolem křesťanství jest zplodit v každé duši lidské Ježíše Krista, aby neviditelná tato hlava lidské společnosti přemohla ducha neladu a nepřátelství a vskutku ovládla lidské jednání. Řád sociální i politický musí být řízen podle zásad náboženských. Stát může vytvářeti pouze vnější podmínky a prostředky blaha občanů, kdežto o záležitosti vnitřního blaha musí pečovati církev. — Solovjev přeložil do ruštiny a opatřil poznámkami spisy Platonovy, Langovy Dějiny materialismu a Jodlovy Dějiny etiky; ve velkém encyklop. slovníku ruském redigoval všechna filosof. hesla, do filos. revuí napsal četné studie o nejrůznějších filosofech a literátech.

Základní myšlenky Solovjevovy rozvíjel jeho žák a přítel, kníže Sergěj Nikolajevič T r u b e c k o j (1862—1905), autor spisů „Metafysika v dřevněj Grecii“ (1889) a „Učení o Logosě a jeho istorii“ (1900). Ve stejném směru nesly se také práce skvělého myslitele Jevgenije N. T r u b e c k é h o (1863—1920). Panpsychismus, vpravdě kritický individualismus, hlásal Aleksěj Aleksandrovič K o z l o v (1831—1901). Fenomenální formalismus ve svých četných spisech zastával N. G. D e b o l s k i j (1842 až 1918). Noetickou část mystického idealismu, již nemohl dokončit Solovjev, pokusil se zpracovat Nikolaj Onufrijevič L o s s k i j (nar. 1870), žijící nyní v Praze. Hlásá noetický intuitivismus, bezprostřední vnímání skutečna. Losskij nazývá svou soustavu ideálním realismem. Vnější předměty jsou na našem duchu nezávislé, mohou však přímo do něho vstoupiti, mohou mu být vtomé, imanentní. To značí, že i naše počítky, vjemy a soudy tvoří část objektivní skutečnosti, jsou faktem reálného světa, nikoliv pouze jeho subjektivním výkladem. Avšak vedle lidského vnímání existují též vztahy nadosobní, transsubjektivní, ideální. Právě tyto ideální prvky jsou podmínkou pravdy, neboť ji umožňují. Losskij proslavil také zvláštní svou dynamickou teorií hmoty, spočívající na pojmech funkce, procesu a změny. Jeho učení o svobodě vůle hlásá 1. svobodu od vnějšího světa i vlastního těla, jež jsou pouze podnětem, nikoliv příčinou našeho jednání; 2. svobodu člověka od jeho charakteru,

jeho minulosti i od přírodních zákonů, čímž mocně posiluje mravní svobodu našeho já; 3. svobodu člověka od Boha. Milost boží, jako milost otcovská, vdechuje nám pouze začátek, podnět dobrého jednání. V dalším se musíme rozhodnouti sami. Boží vševědoucnost znamená pouhé přímé obrazení (intuici) našich budoucích činů, ale naše já jest na tomto obrazení nezávislé, člověk byl Bohem stvořen jako nositel tvůrčí síly, tvůrčí svobody. Vládoucí stránka svobody spočívá v tom, že máme zcela jasný pocit toho, že můžeme jíti volně cestou dobra nebo zla. Cesta dobra znamená milovati Boha, býti spojen s Bohem. Ve sjednocení s Bohem jako absolutní Dokonalostí, dosahujeme ideálního bytí, jsme „jedinosuščije“, členy říše Boží, kteří nutně již konají jenom dobro. Hlavní spisy Losského uvedli jsme u hesla Losskij (v. t.).

V mystickém idealismu Solovjevovu pokračuje Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev (nar. 1874), který vyšel sice z marxismu, ale dospěl k učení o Logu, Kristu, který je zárukou vnitřní svobody člověka, neboť jej naučil znáti Boha jako Lásku. Filosofie pomáhá poznávati Pravdu = Boha. Láska v duchovním smyslu je tvůrčí činitel v duchu člověka, jest svobodou člověka. Člověk sice zhřešil, ale neztratil navždy svou tvůrčí sílu. Zůstalo v něm cosi věčného a nekonečného, člověk se může spojit s Bohem. Tvůrčí rozmach člověka jest zároveň osvobozením světa, kosmu, který jest vlastně hierarchií tvůrčích osobností, jež mu přidávají stále něco nového. Každá nová tvůrčí osobnost má universální kosmický význam, tvoří součást velikého duchovního vesmíru. Mystický význam Církve záleží právě v tomto universálním organismu. Kult svatosti měl by býti doplněn kultem geniality, neboť i tu je jakási svatost odvahy, dosažená askesí. Tvoření — toť skutečná askese, vítězství nad hmotou. Křesťanství jako náboženství vykoupení překonává lidské pudy, zvláště pohlavní, pomocí duchovní lásky, jež činí člověka podobným Bohu. Království boží objeví se ve světě pak brzo, pak poroste člověk v duchovním životě. Dějiny musejí označit cestu ke svobodě lidstva. (Srv. heslo Berdjajev.)

Kantismus, vlastně spíše novokantovství, ježto o vlastní filosofii Kantovu nebylo v Rusku mnoho zájmu, uvedl do Ruska A. J. Vvedenskij (1856—1924), který vypracoval originelní ruský systém novokantovský. Základem jeho jest učení, že naše poznání má vědecký význam jen v oboru čirého fenomenalismu, v říši jevů. O „věcech o sobě“ nemůžeme míti ani pozitivního, ani negativního poznání, jsou to pouze „mezne pojmy“, jež stojí na hranicích našeho poznání. Podle Vvedenského není tedy možná metafysika vědecká, ale existuje metafysika víry. Vvedenskij pokusil se o konstrukci teorie hmoty, která vystačí bez atomové hypotézy a zavádí místo hmoty pojem věčnosti. V psychologii projevil zájem zvláště o psychologii myšlení a odmítl experimentování psychologické bez hlubokých vědomostí filosofických. V etice hlásá metafysiku víry, t. j. kantovský mravní zákon, který je dobrovolně uznaný princip všeobecnosti a nutnosti jednání. Žákem Vvedenského jest Ivan J. Lapšin (nar. 1870), který šíří jeho kriticismus. Zvláštní zájem věnuje

Lapšin také otázkám estetickým, kde skvěle objasnil estetické názory Tolstého a Dostojevského (Estetika Dostojevskogo, 1922, Estetika Tolstogo, 1928).

Ruská emigrace velkou většinou podržela hlavní zásady staršího slavjanofilství. Novoslavjanofilové hlásají možnost poznání absolutna a do středu svých filos. zájmů kladou náboženskou touhu, poznání Boha a připodobnění se Bohu. Západnickou skepsi chtějí obrodit křesťanstvím, smyslem pro absolutní pravdu. K novoslavofilům patří vedle výše zmíněného Berdjajeva v první řadě P. F l o r e n s k i j (nar. 1881), pro něhož absolutní pravda existuje stejně jako fakt lidského vnímání. Záleží tedy pravda ve vnímání i ustavičném nekonečném chápání protiv. V člověku jest neuhasitelná žízeň po pravdě. Pravda jest pozorování sebe samé pomocí jiného ve třetím: je to Otec, Syn i Duch, jak je hlásá křesťanská nauka o božské Trojici. Pravda pozoruje sebe samu pomocí sebe sama a každý moment tohoto absolutního aktu jest sám Pravdou. Pravdu absolutna nemůže dokázati ani náš rozum, ani vjem, nýbrž jsoucnost pravdy může nám dokázati a k jejímu poznání nás přivést pouze Bůh. Poznání pravdy jest jistým druhem náboženského obrození. Tyto své názory uložil Florenskij hlavně ve spisech „Stolp ili utverženie istiny“ (1914), Smysl idealisma (1915), Pervye šagi filosofii (1917), Mnimosti v geometrii (1927).

S e r g ě j B u l g a k o v (nar. 1871) obírá se noetikou, metafysikou i národním hospodářstvím. Každá opravdová filosofie má původ náboženský. To, co člověk poznává jako náboženské dogma, chce ve filosofii poznati jako teoretickou a kritickou pravdu. Filosofie jest v podstatě hloubáním o absolutnu a musí vždy končiti ve filosofii křesťanské. Zjevení Boha ve světě a v člověku jest prvním a posledním mysteriem hodným našeho hloubání. Bulgakov podal také zajímavou filosofii řeči. Vnitřní slovo žije v nás a udává myšlenku už před jejím vyslovením. Každé slovo má nějaký smysl, vyjadřuje ideu. Psychologie řeči pak zkoumá různé asociace, vjemy a představy. Oddělení slova od ideje jest nemožné; myšlenka řídí slovo a slovo vyjadřuje myšlenku. Slova sdružují lidi; slovo nenáleží k vědomí, nýbrž přímo k jsoucnu člověka. Má význam metafysický. Původně byla řeč jednotná, lišily se jen individuální rysy výslovnosti. — Také historik a filosof Lev Platonovič K a r s a v i n (nar. 1882) vychází od absolutna a hlásá, že pravda jest Bůh a Ježíš Kristus jediným centrem lidského dění.

Ruské novozápadnictví rýsuje se nejlépe u filosofa S. L. F r a n k a (nar. 1877). Náboženské vědomí ruského člověka mu praví, že jenom Bůh může spasiti člověka, že celý obsah lidské osobnosti jest od Boha. Tím, že jsme součástí všeobecného jsoucna, umožňuje se naše poznání. Filosofie Frankova je v podstatě ontologismus. Pilný filosofický pracovník Boris J a k o v e n k o (nar. 1884) soustruhuje z dějin filosofie myšlenku Slova (Loga); hlásá kritický intuitivismus, směřující ke spiritualistickému pluralismu. — Transcendentální ontologismus, spočívající na ideji mnohostrannosti podstatné nevyčerpatelnosti abso-

lutna a tvůrčím dialektickém pochodu, hlásá **Sergěj J. Hessen** (nar. 1887). Na filosofii sociální buduje osobitý funkcionální federalismus, v němž proti státnímu socialismu klade socialismus právní. Vítězství komunismu znamenalo by konec hospodářského řádu, konec práva, státu i církve. Do této skupiny filosofů patří ještě **F. Stepun** (nar. 1885) svými spisy „Tragedia mističeskago soznanija“ (1912), „Religioznyj smysl revolucii“ (1929), „Bolschewismus, Marxismus und Christentum“ (1930).

Heglovský idealismus s intuicionismem spojuje **A. Iljin** (nar. 1883) ve spisech „Filosofija Hegelja kak učenie o konkretnosti Boga i čelověka“ (1918), „Religioznyj smysl filosofii“ (1926). Spíše k Fichteovi se obrací jiný ruský filosof **B. Vyčeslavcev**. Fenomenologii pěstuje **A. A. Losev** (1903), skeptikem jest **Lev Šestov** (*1866), doporučující zvláště studium spisů Dostojevského.

Ze soudobých filosofů ukrajinských vynikli **Dmytro Čyževskij** (* 1895) a **J. Myrčuk** (* 1892).

Dnešní bolševismus byl připraven dlouhým předchozím studiem marxismu v Rusku. Národohospodář a sociolog **A. A. Bogdanov** (1873—1928) zpracoval **Machův** a **Avenariův** empiriokriticismus v novou nauku, již nazval „tektologie“. Je to Machova teorie poznání aplikovaná na sociální život. Ruští marxisté spojili Heglovu ideologii s atheistickými tendencemi západního materialismu; sami o sobě tvrdili, že jsou dialektickými materialisty a tato filosofie stala se oficielní a jedinež dovc-lenou filosofii v SSSR. Popularisátorem marxismu byl **Nik. Ivanovič Bucharin** (* 1888). Otcem ruského materialismu byl **Georgij Valentinovič Plechanov** (1857 až 1918), který přiblížil marxistický materialismus ke spinozismu a monismu. Do rozvoje marxistické filosofie zasáhl velmi mocně **Lenin** zvláště spisem „Materializm a Empiriokriticizm (1909, 2. vyd. 1929). Po vítězství bolševismu byla materialistická dialektika aplikována ve všech oborech života, ale o vlastní filosofické práci je tu těžko mluvit. Vyskytly se sice spory mezi mechanisty a dialektiky, ale obor filosofického studia jest velmi omezený i plochý. Zmínky zaslouží pouze některá jména filosofů, jako **A. Děborin**, **S. Sčukin**, **J. Stalin** a j.

Lit.: **Kolubovskij**, Materialy dlja istorii filosofii v Rossiji (1890—1892); **Ossip-Loulié**, La philosophie russe contemporaine (1892); **E. Bobrov**, Filosofija v Rossiji (1899—1903); **T. G. Masaryk**, Rusko a Evropa (2 sv. 1919—21); **Radlo**, Očerki istorii russ. filosofii (1920); **Špet**, Očerki istorii razvitija ruskoi filosofii (I., 1922); **B. Jakovenko**, Filosofi russi (1925); **týž**, Dreißig Jahre russischer Philosophie (1930); **S. Frank**, Die russische Weltanschauung (1926); **N. O. Losskij**, Sovremennaja russ. filosofia (1929); **Ferd. Pelikán**, Soudobá filosofie ruská (ve sbor. Současná filosofie u Slovanů, 1932); **Lud. Svoboda**, Filosofie v SSSR (1936).

Ruskin, John, 8. II. 1819—20. I. 1900, angl. spisovatel, náboženský a sociální filosof a myslitel. Psal o základních problémech a dílech výtvarného umění svéráznou literární formou v duchu idealistické filosofie. Jeho práce měly velký vliv na soudobou kulturní práci.

Hl. sp. *Modern Painters* (1843 a n.), *Seven Lamps of Architecture* (1843, přel. do češt.), *The Stones of Venice* (1851—1853), *The Political Economy of Art* (1857, přel. do češt.), *The Two Paths* (1859, přel. do češt.), *Unto this Last* (1860, přel. do češt.), *Munera Pulveris* (1862), *The Crown of Wild Olive* (1866, přel. do češt.), *Lectures on Art* (1870, přel. do češt.).

Lit.: Ot. J o s e k, *Filosofie Ruskinova* (Č. M. 1901); W. H. S h a w, John R., ethical and religious teacher (1901); Charlotte B r o i c h e r, John R. und sein Werk (3 sv., 1902—1907); A. C h e v r i l l o n, *La pensée de R.* (1909).

Russell, Bertrand, * 18. V. 1872, angl. filosof a matematik, novo-realista. Fil. sp.: *Philosophical essays* (1910), *The problems of philosophy* (1912, přel. do češt.), *Our knowledge of the external world* (1914), *Principles of social reconstruction* (1916), *Introduction to mathematical philosophy* (1919), *The analysis of mind* (1921), *On Education* (1926, přel. do češt.), *The analysis of matter* (1927), *Marriage and Morals* (1929, přel. do češt.), *The Conquest of Happiness* (1930, přel. do češt.).

Lit.: Jos. S c h ü t z n e r, *Theorie B. Russela o vnímání smysly a jiném* (Č. M.) 1928); E m g e, *Die Soziologie Bertrand R-s* (1924).

Ruysbroek, Jan, 1293—2. XII. 1381, mystik, zv. Podivuhodný. Spisy psané vlámsky byly přel. do lat. a vydány P. Müllerem (1911). Do češt. přel. jeho některé spisy J. Deml.

Lit.: A. v a n O b e r l o o, R. (1896); A. V a u t i e r d' A y g a l l i e r s, R. l'Admirable (1923); Gabriele D o l e z i c h, *Die Mystik Jan van R-s* (1926).

Různost vyjadřuje mimo rozdílnost dvou nebo více členů od sebe ještě také rozdíl rodový, tak na př. člověk a zvíře jsou bytosti ne pouze rozdílné, ale různé, různorodé.

Rybakov, ruský lékař, který sestrojil zvláštní test ke zkoumání prostorové představivosti, zvaný po něm testem Rybakovovým. Jsou to geometrické obrazce, které bývají rozstříženy. Zkoušený má určit, jaké budou obrazce po rozstřížení.

Rytířství, označení pro vlastnosti, jimiž se vyznačovali (nebo aspoň se o ně snažili) středověcí rytíři. Jejich ideálem byla osobní svoboda, čestnost, šlechtnost, zbožnost, sebevědomí, statečnost a ochota pomáhati trpícím a všem, kdož pomoci potřebovali. Rytíři dali i ženám veliká práva a vyznačovali se zvláštní úctou k ženám. R. má původ v duchovních řádech rytířských, které vznikly za výprav křížových, aby původně pečovaly o nemocné a utiskované poutníky do Sv. země, později, aby také bojovaly proti mohamedánům a pohanům a hájily křesťanské státy. Byli to hlavně Johannité, Templáři a Něm. rytíři vedle řady menších rytířských řádů. R. spočívá na základním citu úcty k bližnímu a v jemném pochopení toho, čím bližní trpí; proto rytíři bojovali za vše ušlechtilé a dobré a proti všemu, co bylo špatné a nízké. V nové době vlivem podvrtných idejí 17. a 18. stol. pozbyly rytířské ideály síly, ježto jim byl odňat nadpřirozený, vyšší smysl, a sobecké zájmy převládly nad povinností. Z této vzpoury těla proti duchu vrostly všechny nesnáze dnešní doby. Člověk se stal pouhým zjevem pří-

rody; vyšší cíl, ideál, zákon, ve jménu jichž žije a pracuje, byl nahrazen pouhou přírodou a tak vskutku zničen. Opakem r. jest surovost, nízkost, sprostota.

Lit.: K. H. Roth v. Schreckenstein, Ritterwürde und Ritterstand (1886); P. Kluckhohn, Die ritterliche Kultur in Deutschland (1932).

Rythmus (n. *Rhythmus*, f. *rythme*, a. *rhythm*), časový spád, kterým vznikají pocity, představy, ale také jiné je podněcující děje vnější.

Ř

Řád (n. *Ordnung*, f. *ordre*, a. *order*) či pořádek (*ordo*), uspořádání, seskupení, značí ve filosofii spojení jednotlivých věcí stejných i nesejných tak, aby každá měla své určité místo, což umožňuje dosažení určitého účelu. Řád je buď fysický nebo mravní, přirozený nebo nadpřirozený, logický nebo ontologický. V řádu jsou obecně nutné podmínky objektivně vědeckého poznání; ř. je ideální cíl myšlení i snahy poznávací. Filosof Driesch vidí v nauce o řádu (*Ordnungslehre*) počátek všeho filosofování. Víme, že jest určitý řád v tom, čeho jsme si vědomi. V nauce o řádu se dovídáme, jakých pojmů užívá člověk, aby mohl ladně uspořádati své vědění.

Lit.: H Driesch, *Ordnungslehre* (2. v. 1923); Georg Pfeiffer, *Die Ordnung in der Natur* (1933).

Řada představ, určitý sled sdružených představ.

Řecká filosofie, třebaš přijala mnoho prvků z orientu, jest ve svém celku samostatná, originální, zvláště po stránce formální. Podává nám překrásný obraz vývoje filos. myšlenky od prvních počátků až do nádherného rozkvětu a také ponenáhleho úpadku. V každém směru jest ř. f. vzorem vážného filos. hloubání, jehož počátky nalézáme v bohatých řeckých koloniích v Malé Asii, v jižní Itálii, na Sicílii, v Thrakii, na ostrovech Egejského moře. Filosofové byli zákonodárci a vědci zároveň. Ř. f. dělíme na čtyři období: 1. před sokratické (od Thalety po sofisty a Sokrata, 6.—5. století), 2. attické (od polovice 5. do konce 4. století), 3. řecko-římské od konce 4. stol. do začátku křesťan. éry, 4. helénsko-orientální od poč. křesťan. do konce 6. stol. po Kr.

1. Filosofie před sokratická zabývala se otázkou původu a složení vesmíru. Odkud tento svět a z čeho? Zkoumajíce příčinu změn ve světě, soudili filosofové před Sokratem, že jest v něčem, co se samo nemění, co trvá, ale zároveň i v něčem, co zaniká a znovu opět vzniká. Filosofové před sokratictí hledali v prvé řadě hmotnou příčinu a teprve později naznačili již i příčiny účinnou a účelnou. Zakladatel ř.-é f. Thales z Milety (kol r. 585 př. Kr.) prohlásil za prapříčinu věcí vodu, jeho vrstevník a krajan Anaximandros nekonečný a neurčitý prvek „apeiron“, jeho žák Anaximenes (kol r. 525 př. Kr.)

vzduch, z něhož zhušťováním a zředováním vše vzniká, *Diogenes* z Apolonie (kol 430) přisuzoval vzduchu duši, jež vše proniká a řídí. Učení těchto t. zv. jonských filosofů nazývá se obvykle hylozoismus, ježto hmota (hylé) žije sama v sobě a život jest její podstatou.

Herakleitos z Efesu (kolem r. 500 př. Kr.) prohlásil za prapříčinu světa oheň, ne ovšem jako hořící látku, nýbrž jako proces, pohyb, kterým věci vznikají i zanikají (*panta rei* — vše běží a mění se). Ale ve stálé proměně spatřoval *Herakleitos* určitý řád, světový zákon, který vše řídí, čímž se svět stává přes své četné protiklady souladnou jednotou. Měnivost věcí a jejich mnohost popírala t. zv. škola *eleatská* (filosofové *Xenofanes* z Kolofonu, *Parmenides*, *Zenon* a *Melissos*). Svoje učení vyvodili Eleaté z čirého pojmu bytí (*ens*) a jeho protivy nebytí (*non ens*), při čemž *Parmenides* sloučil bytí číře logické v mysl s bytím skutečným v přírodě, a tvrdil, že to, co je možno říci o bytí logickém, lze říci i o bytí skutečném. Rozum poznává, že existuje pouze absolutní, neměnné a nedělitelné bytí. Bytí je totéž co myšlení, neboť myšlení je nerozlučně s bytím spojeno. Svou filosofii položil *Parmenides* pro všechny doby základ k pantheismu, základ ovšem klamný, ale po věky se opakující. *Polyhistor Empedokles* (nar. 490 př. Kr.) stanovil čtyři prvky neboli kořeny věcí: oheň, vodu, vzduch a zemi. Jsou to věčná bytí, a jenom z pohybu, kterým se v různých poměrech mezi sebou mísí, možno si vysvětliti různost jednotlivých věcí. *Anaxagoras* z Klazomen v Malé Asii (nar. 500) prohlásil příčinou světa ducha či mysl, jež existovala od počátku vedle hmoty a dala jí podnět k pohybu; tohoto ducha pak nazval *Nous*. Tím se stal zakladatelem dualismu, učení o dvou principech světových. Nehmotný, duchový princip jest odrůzněný ode všeho hmotného, jemu přísluší moc nad všemi prvky, jejichž pohyb započal a stále řídí. Svým učním připravil *Anaxagoras* půdu pozdějším účeloslovným naukám *Platona* a *Aristotela* a podal první pokus o spiritualistickou theodiceu. Hrubý materialismus v ř-é f-i počali hlásati jinak neznámí filosofové *Leukippos* a jeho žák *Demokritos* (nar. 470 v Abdeře v Thrakii). Za principy jsoucna prohlásil plnost a prázdnotu. Plnost speciálně označil jako nedělitelné pračástečky — atomy — jež se od sebe liší velikostí, tvarem, složením a polohou. Vše jest a děje se od věčnosti bez příčiny, pouhou přírodní nutností. Atomy podle své různé tíže na sebe narážejí a způsobují víření, kterým vznikl svět i jednotlivé věci ve světě.

Škola filosofa *Pythagora* (nar. 580 na Samu) byla spíše náboženskou sektou starého věku. Jejím cílem byla očista duše. Jejich filosof. metodou byla metoda matematiky, t. j. aplikace matematických formulek na přírodu. Ústředním bodem a východiskem spekulace se stalo číslo. Číslo není jenom výrazem účelnosti, ale i působivou silou, vlastní podstatou věcí. Z harmonického systému čísel soudí *Pythagorovci* i na soulad vesmíru a nazývají jej „kosmos“. Tělo lidské je vězením duše, jež jest nesmrtelná a touží po připodobnění božskému principu. Dokud

toho nedosáhne, bloudí lidská duše po různých tělech, aby se očistila (metempsychosa). Jak patrně, řešila ř. f. v prvním svém období hlavně problém kosmologický, původ a rozvoj vesmíru, složení hmotného světa.

2. Ve druhém období staly se středem filos. hloubání Athény. Filosofie přechází od otázek číře kosmologických k člověku samému, chce si získati vliv i na život veřejný. Obsah i forma filosofických prací dosahují vrcholu a právem proto se nazývá toto období klasickým, vrcholným ve vývoji řecké filosofie. První reakce proti kosmologické, přírodnické spekulaci objevila se u sofistů. Jádrem jejich činnosti byla příprava občanů pro veřejný život politický, byli to obratní propagátoři nových idejí, poloprofesoři, položurnalisté v dnešním názvosloví. Celý směr jejich působení vyznačuje skepse, pochybnost o dosavadních pravdách. Protagoras (nar. 480) prohlásil, že měřítkem všech věcí je člověk, proto pravdou je vše, co se komu líbí a co chce uznati za pravdu. Čírý tento relativismus a subjektivismus převzali potom všichni ostatní sofisté.: Prodikos, Gorgias, Kritias, Diagoras, Hippias a jiní.

Působením sofistů šířila se sice vzdělanost mezi vrstvy lidové, ale i mravní rozvrat a strohý egoismus. Obratem k lepšímu bylo působení Sokrata (469—399), který si obral za životní úkol výchovu mládeže a obrátil pozornost k vnitřnímu životu člověka. Proti sofistické nedůvěře v možnost poznané pravdy hájil pravdu objektivní, již spatřoval v pojmech všeobecných. Dialektika a etika byly hlavní části jeho filosofie. Sebepoznání a zkoumání jiných vede k pravdě; i mravní jednání musí kotviti v jistém vědeckém poznání zákonů mravních, v poznání ctnosti, jež učí člověka, co má konati a čeho se vystríhati. Nejvyšší ctností jest moudrost. Spravedlnost, zbožnost, zdrženlivost atd. jsou vlastně vždy moudrostí. Vedle dialektiky a etiky jest Sokrates i zakladatelem účeloslovného a ideálního názoru na svět. Jeho důkazy jsoucnosti boží i jeho názory o Bohu blíží se pozdějším názorům křesťanským. Sokratem se počíná doba řešení největších záhad filosofických, on připravil dobu největšího rozkvětu řecké filosofie. Jeho působení bylo velmi mocné na celou další dobu řeckého myšlení. Celá následující doba žila pod dojmem jeho etiky. Překonání skepse i mravního a náboženského rozkladu náleží k největším zásluhám Sokratovým. Nejblíže žáci Sokratovi, t. zv. sokratikové, spokojili se s jeho obdivem praktického života a nechápajíce plně jeho učení, znetvořili je mnohdy k nepoznání. T. zv. megarikové (Eukleidos z Megary a jeho stoupenci) spojili eleatské učení o jednotě se Sokratovou naukou o jediném dobru a upadli opět v nejasný a velmi spletitý pantheismus, který počali vysvětlovati umělými sofistmaty, takže škola megarská byla právem nazvána eristickou či dialektickou. Ještě méně sokratovských prvků nalezneme ve školách kynické (zakladatel Antisthenes) a kyrenické (zakladatel Aristippos z Kyreny), jež obě hledaly spíše vnější spokojenost a rozkoš životní nežli moudrost.

Sokratovu nauku správně pochopil a myšlenky jeho propracoval, uvedl v soustavu a rozšířil jeho žák **Platon** (427—347), největší filosof starověku. Filosofii neomezil na pouhé poznání, nýbrž snažil se o poznání, jež řídí život soukromý i veřejný. V Athénách otevřel filosofickou školu zvanou „*akademii*“, kde shromáždil velký počet jinochů a mužů, kteří nadšeně sledovali jeho výklady. Spisy Platónovy, na rozdíl od děl jeho předchůdců, z nichž máme pouhé zlomky, dochovaly se nám skoro úplně, což svědčí o oblibě jeho filosofie v době tehdejší i pozdější. Psány byly formou dialogickou. Dialogy Platónovy jsou vpravdě umělecká díla formou, scenerií i celou svou stavbou.

Základem filosofie byla mu nauka o poznání, již sloučil s metafysikou. Po vzoru Sokratově žádal, aby filosof nejen hloubal o záhadách světa a života, nýbrž aby se snažil svou filosofií řídit také život a jednání vlastní i jiných lidí. Vedle měnivého smyslového světa existuje svět vyšší, jednotný a neměnný, trvalý a absolutní — svět idejí, kde vládne absolutní řád a dokonalost. K pochopení idejí přispívají výměr a roztřídění, dokonalé pak poznání podává *noësis*, rozumové zření, intuice pravdy. Vrcholem všech idejí jest idea dobra, poslední příčina bytí i poznání. Ideologie Platónova jest jádrem, silou i vzneseností jeho filosofie, v ní jest to, co pobádalo Otce církevní i scholastiky a co pobádá dodnes filozofy, aby hloubali o moudrosti Platónově. Etika Platónova je pouhou aplikací idejí na lidský život individuální i sociální. Politický ideál Platónův vyvěral z jeho víry v sílu rozumu, který umí potlačit v člověku sobectví. Zamlouvá se mu smíšení monarchie s demokracií. Vládnouti mají nejlepší, vybraní, ale nikdo nemá býti vylučován z práce zákonodárné. Platón řešil již všechny základní záhady filosofické: bytí a poznání, hmotu a ducha, svět a Boha, řád přírodní i mravní, náboženský i politický a sociální. I podstaty krásna si všimal, uče, že krásno a dobro splývají v jedno — *kalokagathia*. Po smrti Platónově řídili jeho filos. školu synovec jeho *Speusippos*, později *Xenokrates*, *Polemon* a *Krates*.

Největším systematikem řecké filosofie byl **Aristoteles** (384 až 323), geniální polyhistor, vychovatel Alexandra Velikého, zakladatel t. zv. školy *peripatetické*. Byl to muž činnosti obdivuhodné, duchem svým obsáhl všechny zjevy známé v tehdejší světě, pěstoval všechna vědecká odvětví od matematiky a přírodovědy až k básnictví a řečnictví. Opustiv dialogickou formu stal se zakladatelem vědeckého slohu, jakého dodnes užíváme. Logické jeho spisy jsou shrnuty v „*Organon*“, fysickým záhadám věnoval 8 knih, etické spisy obsahují 8 knih *Politiky*, *Etiku Nikomachovu* a *Velkou etiku*. Četné spisy, jednající o věcech mimofysických, vydali jeho žáci pod názvem „*Metafysika*“. *Aristoteles*, stejně jako *Sokrates* a *Platon*, pokládal za přední úkol filosofie rozřešení otázky původu a obsahu našeho poznání. Odchytil se od Platóna tím, že neměnné, všeobecné bytí, obecné pojmy spatřoval nikoliv ve zvláštní říši idejí, nýbrž ve věcech samých. Tím bylo uznáno i smyslové poznání za pramen vědění, ale samo ovšem

k poznání pravdy nestačí. Přechod od smyslových vjemů a představ k pochopení podstaty věcí a vytvoření obecných pojmů obstarává podle Aristotela t. zv. rozum činný, který ozařuje ve spoustě představ skrytou podstatu věcí. Aristoteles bývá právem nazýván otcem logiky i metafysiky, neboť jeho logické a metafys. popisy přešly do všech věd a dodnes se jich obecně používá. Rozlišil podstatu a případy, potenci a akt (mohutnost a skutečnost), látku a formu, filosofii teoretickou a praktickou. Jeho nauka o duši i učení o Bohu, jehož podstatou je aktivita, který jest prvý pohybovatel bytně i počtem jediný, poznávající sebe a v sobě celý svět, existující sám sebou, ale od světa odlišně, způsobily, že středověcí scholastikové, zvláště Tomáš Akv., přijali myšlenky Aristotelovy a vybudovali na nich křesťanskou filosofii.

Etické i státovědné názory Aristotelovy jsou neobyčejně pozoruhodné. Cílem života je blaženost, již skýtá rozumová činnost, kterou se člověk přibližuje a připodobňuje Bohu. K usnadnění blaženého života přispívá rodina a stát. Nejvyšším cílem vlády ve státě musí být blaho všech. — Nástupcem Aristotelovým ve vedení školy peripatetické byl Theofrastos, potom Straton z Lampsaku, Aristarchos, Andronikos, první vydavatel spisů Aristotelových.

3. období řecké filosofie vyznačuje praktický ráz filosofie a pěstování odborných věd, jako astronomie (Cl. Ptolomaios), matematiky a geometrie (Eukleidos, Archimedes), medicíny (Galenos), zeměpisu, filologie a pod. Etika stala se módou i potřebou. Vznikly význačné školy etické: a) stoicismus (Zenon z Kittia a Chrysis z Soloi), hlásající v logice empirismus, ve fysice materialismus, zmírněný dynamismem, a v etice eudaimonismus, blaženost vznikající z života podle přírody: člověk se musí osvobodit od vášně a zachováti ve všem naprostý klid. Stoikové střední doby byli Panaitios a Poseidonios. b) Druhou etickou školou byl epikureismus (zakladatel Epikuros, 342—270 př. Kr., a jeho žáci Metrodoros, Polystratos, Zenon ze Sidonu, Filodemos), hlásající v logice sensualismus, ve fysice atomismus a v etice hedonismus. Nejvyšším dobrem je rozkoš duševní i tělesná. Pravý mudrc pořádá své věci životní svým rozumem, získává si duševní klid. Nemůže-li zlo odstraniti, odchází ze života sebevraždou. c) Scepticismus šířil po Řecku Pyrrhon z Elidy (365—273): Pravdu není možno poznati, proto nejlepším východiskem z nesnází jest lhostejnost (ataraxie) a klid. Z žáků Pyrrhových se připomínají Filon z Athén a Timon z Fliu. Pyrrhonská skepse našla stoupence v t. zv. střední akademii, jejíž zakladatel Arkesilaos (315—241) hlásal t. zv. probabilismus (v. t.). V t. zv. nové akademii pokračoval Karneades z Kyreny (214—129 př. Kr.) v nauce o pravděpodobnosti; Ainesidemos z Knossu v prvním stol. př. Kr. znova se pokoušel o obnovu čiré skepse. d) Skeptická pochybovačnost vedla k eklekticismu, který vybíral různé nauky a upravoval je v libovolný celek (Antiochos, Plutarchos, Albinos a j.).

4. Filosofie helénsko-orientální spojovala synkretisticky řeckou filo-

sofii s orientálními ideami náboženskými a vytvořila zvláštní theosofii a gnosi. Vzniklo mnoho nových filos. škol i v orientě, na př. v Smyrně, Pergamu, ale zvláště vynikla škola v Alexandrii při ústí řeky Nilu. Zde působil židovský filosof Filon (asi 25 př. Kr. až 50 po Kr.), který spatřoval cíl filosofie v poznání Boha. Poznáváme jasně, že jest Bůh, ale nemůžeme proniknouti jeho podstatu, neboť božská dokonalost je nepostihlá. Prostředníkem je Logos, Slovo, jež proniká všechen smyslový svět. Uprostřed mezi božstvím a světem je člověk, který má účast na obou. Hmotné je tělo, nesmrtelný jest duch. Cílem filosofie jest osvobození z pout tělesnosti a mystické zření Boha.

Mystické spojení s Bohem bylo obsahem a snahou novopythagoreismu i novoplatonismu. Hlavní pojmy prvního jsou: Bůh, Demiurg, ideje čili tvůrčí formy, duše světová, hmota. Hlavním zástupcem novopythagoreismu byl Apollonios z Tyany na konci 1. stol. po Kr. Filosofie je služba Bohu. Filosof se musí povznést ze smyslnosti a tělesnosti k životu duchovnímu, k čemuž slouží askese, jejíž předpisy Apollonios podává. Zvláštní postavení v hnutí novopythagorském zaujímá Numenios z Apameje (ve 2. stol. po Kr.), který se přiblížil spíše k platonismu.

Zakladatelem novoplatonismu jest Ammonios Sakkas z konce 2. stol. po Kr., jehož žákem byl Plotinos (204—270), nejslavnější filosof tohoto období. Bůh a jeho poměr k světu je hlavní otázkou jeho filosofie. Bůh jest absolutní Jednota, pradobro, z něhož vyplývají čili emanují všechny věci světa, jež však jsou od něho rozdílné. Duše člověka jest částí duše světové, a její snahou jest, osvoboditi se z pout těla, očistiti se a vrátiti se v původní čiré božství. Cestou k tomu je vnitřní život, mravní očištění a koncentrace. Bůh pomáhá duši vlastním svým světlem, jež vyvolává sjednocení duše s Bohem. Duše vnoří se v božství a žije pak novým životem, plným nebeské blaženosti. Tento extatický stav jest ovšem v životě pozemském řídký a krátký a není údělem mnohých, nýbrž pouze vyvolených duší. Z žáků Plotinových vynikli Amelios, Porfyrios (232—304), jehož úvod k aristotelské logice nazvaný Eisagoge vyvolal ve středověku mohutný boj realismu a nominalismu. Jamblichos z Chalkidy († 330) zabýval se demonologií. Jeho žáci vytvořili t. zv. školu syrskou (Theodoros, Sopatrios, Dexippos). Školu pergamskou založil Aidesios, školu athénskou pak Proklos (420—485), jehož nástupci byli Simplicios, Marinos, Damaskios. Ze školy alexandrijské vynikla filosofka Hypathia († 415), biskup Synesios, Hieroklos a Joannes Filoponos.

V prvním století po Kristu vznikl gnosticismus a později manicheismus, v nichž orientální mythus, babylonská astrologie a řecká filosofie splynuly ve fantastickou směs, která mocně působila na umdlené duše tehdejší doby, toužící po přerodu světového řádu. Za zakladatele gnosticismu se pokládá Šimon kouzelník z pol. 1. století. Z jiných gnostiků se jmenují Markion, Basilides a

V a l e n t i n. Gnostické prvky obsahuje také manicheismus, jehož zakladatelem byl Peršan **M a n e s** (216—276 po Kr.), hlásající dualismus dobrého a zlého principu. Jeho učení se mocně rozšířilo a ožilo znova v pozdějších sektách katarů, bogomilů a j.

Lit.: Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtl. Entwicklung (5 sv., 4.—7. v. 1879—1923); t ý ž, Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie (13. v., bearb. v. Wilh. Nestle, 1928); F. U e b e r w e g, Grundriss der Geschichte der Philosophie. I. Teil, Die Philosophie des Altertums (12. v., hrsg. v. Karl Praechter, 1926 s bohatou bibliografií); A. W. B e n n, The philosophy of Greece (1898); Ch. B é n a r d, La philosophie ancienne (1885); A. K a l t h o f f, Die Philosophie der Griechen, auf kulturgeschichtl. Grundlage dargestellt (1901); A. D ö r i n g, Geschichte der griechischen Philosophie (2 sv. 1903); R. A d a m s o n, The development of Greek philosophy (1908); G. R u g g i e r o, La filosofia greca (1917); S. P a w l i c k i, Historija filozofii greckiej (1890); John B u r n e t, Early Greek philosophy (1920); W. T. S t a c e, A critical history of Greek philosophy (1920); E. A s t e r, Geschichte der antiken Philosophie (1920); K. J o ë l, Geschichte der antiken Philosophie (I., 1921); W. C a p e l l e, Die griechische Philosophie (I., 1922); Th. G o m p e r z, Griechische Denker (3 sv., 4. v. 1922 n.); H. L e i s e g a n g, Griechische Philosophie (2 sv., 1922-23); W. W i n d e l b a n d, Gesch. der antiken Philosophie (4. v. 1923); L. R o b i n, La pensée grecque et l'origine de l'esprit scientifique (1923); R. H ö n i g s w a l d, Die Philosophie des Altertums (2. v. 1924); E. B r é h i e r, Histoire de la philosophie I. (1926); Wilh. N e s t l e, Die griechischen Philosophen. I. Die Vorsokratiker (1929); B. A. F u l l e r, History of Greek Philosophy (2 sv., 1931); Gius. C a r l o t t i, Storia critica della filosofia antica I. (1931). Českou lit. viz u hesla dějiny filosofie.

Řeč (l. *lingua*, n. *Sprache*, f. *langage*, a. *language*), schopnost lidí vytvářeti článkované zvuky, jimiž se mohou dorozuměti. **Ř.** je jednak posunková, jednak hláskovací. Kdežto první je rázu spíše biologické reakce na citové a pudové popudy, je druhá podstatně lidská, ježto je výrazem představ a myšlenek. Lidská **Ř.** má za cíl dorozumění mezi lidmi, a vznikla také ze snahy po dorozumění. **Ř.** jako dorozumivací prostředek vznikla najednou, nikoli vývojově; ovšem její rozvoj a rozrůznění (asi na 3000 řečí) byly ponenáhlé.

Lit.: J. B a u d i š, Řeč (1926); A. M e i l l e t - M. C o h e n, Les langues du monde (1924); H. A m m a n n, Die menschliche Rede (1925); W. A m e n t, Die Entstehung von Sprechen und Denken beim Kinde (1899).

Řehoř Naziánský, církevní Otec 4. stol., zv. Theologus; bohoslovec, obhájce dogmat církevních, vynikající řečník a jemný básník, ve filosofii stoupenec platonismu.

Řehoř Nyssejský, 331—394, patristický filosof, pokusil se filosoficky zdůvodniti soustavu křesťanských pravd. Zvláště důkladně rozebral křesťanské učení o božské Trojici, v němž spatřoval správnou střední cestu mezi židovským monarchianismem a pohanským polytheismem. Také jeho nauka o lidské duši, její nesmrtnosti, jakož i učení o svobodě vůle prozrazují vynikajícího myslitele filosofického. Zabýval se též pilně astronomií, geometrií a přírodní filosofií. Hl. sp.: Λόγος κατεχητικός, Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως, Κατὰ Ἐμμαρμένης, Ἀπολογητικός, a j.

Lit.: W. M e y e r, Die Gotteslehre des Gregor v. Nyssa (1894); F. P r e g e r, Die Grundlagen der Ethik des Gregor v. Nyssa (1897).

Řehoř Veliký, 540—604, papež, organisátor církv. liturgie, zvl. t. zv. gregoriánského chorálu, významný theolog i filosof. Hl. sp.: *Moralia*, *Dialogorum libri IV* (zčásti přel. do češt.).

Řetězový závěr v. sorites.

Římská filosofie neznačí filosofii samostatnou, nýbrž popularisaci řecké filosofie v římském imperiu. Hlavně byl v oblibě stoicismus. Z římských stoiků vynikli: *Musonius Rufus*, známý svou snahou po zrovnoprávnění žen, potom *L. Annaeus Seneca* (3 až 65 po Kr.), vychovatel císaře Nerona, nejvýznačnější zástupce římského stoicismu. Hlásal, že životní štěstí nesmíme hledati mimo sebe, nýbrž v sobě, ve shodě s přirozeností, v klidu a zkrásnění života. Seneca byl filosofickým eklektikem neobyčejné na tu dobu sčtlosti, který hlavně čerpal ze stoiků, Epikura, ale i leccos z nauky křesťanské. Dalším zástupcem římského stoicismu byl *Epiktetos* (60—125 po Kr.), bývalý řecký otrok, který si založil v Římě filosofickou školu. Jeho žák *Flavius Arrianus* vydal jeho *Rozpravy a Rukověť mravních naučení*. Stoikem byl také *Publius Cornelius Scipio*. Posledním stoikem bývá nazýván císař *Marcus Aurelius* (121—180 po Kr.), který nazývá filosofii průvodkyní a ochránkyní života.

Epikurovu nauku šířil v Římě básník *T. Lucretius Carus* (96—55 př. Kr.), který napsal v duchu epikureismu báseň *De rerum natura* a *Q. Horatius Flaccus* (65—8 př. Kr.), jehož básnické dílo číší plně epikureismem. Eklekticismus šířili v Římě řečník a státník *Marcus Tullius Cicero* (106—143) a jeho přítel *M. T. Varro*.

Lit. viz u hesla řecká filosofie.

Římské právo jest právo vzniklé v římském imperiu, jež se po kodifikaci Justinianově rozšířilo po celé Evropě jako právo obecné. Jeho vliv ve veřejném životě stal se tak velmi mocným.

S

S značí v logice podmět (subjekt) soudu.

Saadjá ben Jóséf, 892—942, židovský filosof a theolog.

Saadi, Abdulláh Mušerrifuddin ben Muslihuddin, 1184—1291, perský básník a hlasatel prakt. životní filosofie. Hl. sp.: *Bustan (Sad)* a *Gulistan (Růžová zahrada, přel. částečně do češt.)*.

Lit.: *J. Entlicher*, *Básníka Sádiho Myšlenky o lásce a smrti* (1926).

Sabatier, Louis Auguste, 22. X. 1839 — 12. IV. 1901, franc. filosof náboženství, hlav. zástupce symbolofideismu (v. t.). Hl. sp.: *Essai d'une théorie critique de la connaissance religieuse* (1893), *Esquisse d'une philosophie de la religion d'après la psychologie et l'histoire* (1897 a č., přel. do č.), *La religion et la culture moderne* (1897), *Les religions d'autorité et la religion de l'esprit* (1903).

Lit.: *J. Michalcescu*, *Darst. u. Kritik der Religionsphilosophie S-s* (1903). *J. Viénot a j.*: *A. S., sa vie, sa pensée et ses travaux* (1903).

Sabellianismus (n. *Sabellianismus*, f. *sabellianisme*, a. *sabellianism*), nauka kněze Sabellia, který vytvořil teorii o poměru tří božských osob, jež tvrdila, že Bůh se v nich zjevil postupně. **S.** byl církví odsouzen jako blud.

Lit.: Dupin, *Le dogme de la Trinité dans les trois premiers siècles* (1907).

Sabotáž (z fr. *sabotage*) je v užším smyslu úmyslné poškození nebo zničení strojů či jiných pracovních prostředků z důvodů pracovního boje; v širším smyslu zmaření nějakého cíle skrytou činností nebo pasivním odporem.

Lit.: Adolf Weber, *Der Kampf zwischen Arbeit und Kapital* (5. v. 1930).

Sadismus, podle spisovatele markýza de Sade, který popisoval způsob ukájení pudu pohlavního týráním jiné osoby, nazvaná zvrácenost sexuální. Výklad tohoto chorobného zjevu, který vede až k vraždě z vlnosti, podal Krafft-Ebing.

Lit.: W. Stekel, *Sadismus und Masochismus* (1925).

Saint-Martin, Louis Claude, 1743—1804, franc. mystik a theosof.

Lit.: E. Caro, *Essai sur la vie et la doctrine de St.-M.* (1852); M. Matter, *St.-M.; le philosophe inconnu* (1862).

Saint-Simon, Claude Henry de Rouvroy, 17. X. 1760 — 19. V. 1825, franc. teoretik socialismu; proti hospodářskému egoismu hlásal sociální křesťanství, které by však bylo z tohoto světa. Sp.: *Réorganisation de la société européenne* (1814), *L'organisateur* (1820), *Du système industriel* (1821), *Catéchisme des industriels* (1823—1824), *Nouveau christianisme* (1825).

Lit.: J. L. Fischer, *St. Simon a A. Comte* (1925); Muckle, H. de *St.-S.* (1908); Maxime Leroy, *La vie véritable du comte H. de St.-Simon* (1925).

Saint-simonismus, významné utopisticko-social. hnutí na poč. 19. stol. nazvané po Saint Simonovi (v. t.). Vývoj společnosti lidské děje se střídáním organického a kritického; v prvním je člověk proniknut pocitem pospolitosti, v druhém převládá egoismus. Společnost se stále zdokonaluje tím, že se omezuje hospodářská anarchie, individuální vlastnictví a právo dědické. Někteří saint-simonisté hlásali asketismus, jiní se oddali mysticismu. **S.** měl značný vliv na rozvoj socialismu a pacifismu.

Lit.: Weisengrün, *Die sozialwissenschaftl. Ideen Saint Simons* (1895). G. Weill, *L'école Saint-Simonienne* (1896); Spühler, *Der Saint-Simonismus* (1926); Charléty, *Histoire de Saint-Simonisme* (1931).

Sales, François, sv. Frant. Saleský, 21. IX. 1567—18. II. 1622, franc. theolog, filosof a pedagog; jeho zásluhy o výchovu mládeže (salesiánské školy) i výchovu kněžstva (obláti sv. Frant. ze Sales) jsou veliké. Hl. sp.: *Introduction à la vie dévote*, *Traité de l'amour de Dieu*.

Saltus in demonstrando, skok v důkaze, jest chybný důkaz, v němž se některý důvod, který je nepohodlný, zamlčí. Na př. Esau obviňoval Jakoba, že ho připravil o prvorozenství, ale zamlčel, že je vyměnil za čočovici.

Salzmann, Christian Gotthilf, 1. VI. 1744 — 31. X. 1811, něm. pedagog, zakladatel výchovného ústavu v Schnepfentalu v Gotě, podal bystrou

kritiku pedagogických zásad své doby ve spise *Anweisung zu einer zwar nicht vernünftigen, aber doch modischen Erziehung der Kinder* (1780, v pozd. vydáních pod názvem *Krebsbüchlein*, přel. do češt.). Z jeho dalších spisů zaslouží zmínky: *Moralisches Elementarbuch* (2 sv., 1782 až 1783), *Ameisenbüchlein oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung der Erzieher* (1806).

Lit.: G. Kreyenberg, *Goth. S. und seine Bedeutung für unsere Zeit* (2. v. 1896); O. Bastien, *Soziologie und Sozialpädagogik bei Chr. G. S.* (1926).

Samočinnost v. spontaneita.

Samoučení je v moderní pedagogice vyučovací metoda, jež přenáší práci, spojenou s osvojováním vědomostí, co možná na žáka samého; při tom se přiděluje žákovi úkol podle jeho zájmů a schopností. Tato metoda má vésti žáka k tvořivé práci a větší samostatnosti.

Sanguinik (n. *Sanguiniker*, f. *homme d'un tempérament sanguin*, a. *sanguine person*), člověk živé a rázné letory.

Sanchez, François, 1552—1632, franc. skeptik. Sp.: *Quod nihil scitur* (1581), *Tractatus philosophici* (1649).

Lit.: Gerkrath, François S. (1860); Giarratano, *Il pensiero di F. S.* (1903).

Sankarah, indický filosof z poč. 9. stol., který hlásal, že skutečné jsoucno je jen duše, kdežto hmotný svět jest klam; výsledek spojení duše s klamem (májá). Hmotný svět je tedy vlastně neskutečný a S. hlásá vyslovený spiritualistický monismus.

Lit.: Surendranath Dasgupta, *A history of Indian philosophy* (1922).

Sankce (n. *Sanktion*, f., a. *sanction*), potvrzení, schválení; zavazující síla mravního zákona.

Sankhya (Samkhya) je indická filos. soustava Kapilova, jež hlásá dualismus hmoty (prakriti) a duše (puruša) a životní pesimismus i ateismus, ježto prý zlo ve světě vylučuje jsoucnost Boha; později přešla v čirý mater. monismus. Hlavní věcí je hmota, duše je pouze funkcí neboli projevem hmoty.

Lit.: Rich. Garbe, *Die Sâmkhya-Philosophie* (2. v. 1917).

Sansara značí v indické filos. koloběh života, obnovování života se všemi boly, jež léčí pouze Nirvana (v. t.).

Sanseverino, Gaetano, 1811—16. XI. 1865, ital. obnovitel scholastiky. Hl. sp.: *Philosophia christiana cum antiqua et nova comparata* (5 sv., 1863—1867 a č.).

Santayana, George, * 16. XII. 1863, amer. filosof, přední zástupce amer. kritického realismu. Sp.: *The life of reason: or the phases of human progress* (5 sv., 1905—1906), *The sense of beauty* (1896), *Three philosophical poets: Lucretius, Dante and Goethe* (1910), *Philosophical opinion in America* (1918), *Scepticism and animal faith* (1923), *Platonism and the spiritual life* (1927). Do češt. byl přeložen výbor z jeho díla pod názv. *Essaye o filosofii, náboženství a umění* (1932).

Sanz del Rio, Julián, 1817—12. X. 1869, španělský filosof, stoupenec K. Chr. Fr. Krause, jehož učení uvedl do Španělska. Sp.: *Doctri-*

nal de lógica (1863), Cartas ineditas (1875), Análisis del pensamiento racional (1878).

Sapfismus je totéž co lesbická láska (v. t.).

Sarkasmus, drsný řečnický nebo básnický prostředek útoku.

Satyriasis znamená bujnou a chorobnou vilnost. Satyr, řecká představa člověka-kozla.

Savonarola, Girolamo, 21. IX. 1452—23. V. 1498, ital. nábož. reformátor a filosof. Hl. sp.: *Compendium totius philosophiae*.

Lit.: Glossner, S. als Apologet u. Philosoph (1898); J. Schnitzer, Savonarola (2 sv., 1924).

Sawicki, Franz, * 13. VII. 1877, něm. novoscholastik. Hl. sp.: *Wert u. Würde der Persönlichkeit im Christentum* (1906), *Das Problem der Persönlichkeit* (1909), *Die Wahrheit des Christentums* (1911), *Der Sinn des Lebens* (1913, 5. vyd. 1921), *Lebensanschauungen alter u. neuer Denker* (3 sv. 1923), *Geschichtsphilosophie* (1920), *Die Gottesbeweise* (1926).

Scientismus, 1. vědecké hledisko, učení o možnosti vědeckého odůvodnění nějaké pravdy nebo víry; opak fideismus; 2. jiné označení pro Christian science (v. t.).

Scintilla, jiskérka duše, oblíbený pojem v mystice, zvl. v mystice M. Eckharta a vůbec v německé mystice.

Scotismus, nauka Duns Scotova.

Scotus v. Duns Scotus.

Sdružování představ v. asociace.

Séailles, Gabriel, 17. VI. 1852—16. IX. 1922, franc. filosof a sociální teoretik. Sp.: *Essais sur le génie dans l'art* (1883), *Leonardo da Vinci* (1892), *Ernest Renan* (1894), *Les affirmations de la conscience moderne* (1903), *Education ou révolution* (1904), *Philosophie du travail* (1923).

Sebekázeň, schopnost sebeřízení ve smyslu etickém, je nezbytnou podmínkou pro vytváření mravního charakteru.

Sebeláska (n. *Selbstliebe*, f. *amour-propre*, a. *self-love*) jako přirozený sklon k sobě samému má podklad biologický (sebezáchovný), základ psychologický v sebecítění (sebevědomí) a směr hodnocení etického v sebepoznání (svědomí). Poměr k okolí jí dává podněty k různému projevování se podle základu a směru hodnocení, od sobectví až k sebeobětování.

Sebeovládání (n. *Selbstbeherrschung*, f. *maîtrise de soi-même*, a. *self-control*), působení vůle na vlastní snahy a náklonnosti ve smyslu tlumivém.

Sebepoznání (n. *Selbsterkenntnis*, f. *connaissance de soi*, a. *self-knowledge*), poznání, jehož předmětem je vlastní „já“, a jež usiluje o přísně vědeckou formu.

Lit.: Léon Brunschwig, *De la connaissance de soi* (1931); Brockdorff, *Die wissenschaftliche Selbsterkenntnis* (1911).

Sebepozorování v. introspekce.

Sebevědomí (n. *Selbstbewußtsein*, f. *conscience de soi-même*, a. *self-consciousness*) psychologicky vyvíjí se ze sebecítění jako neurčitého sou-

boru smyslové souvislosti. Na tomto vývoji, zdravým organickým podkladem podmíněném, jsou účastny jednak všechny pocítované rozdíly a jakosti pocítové, jako na př. pocítování dvojího při doteku sebe, jednak však také směrnost volního úsilí při pohybu, bolestivé reakci a slastném napětí. Jednota vědomí a paměti činí pak sebevědomí logicky souvislým a závislým na „já“. Jako vše duševní, třeba i sebevědomí považovati více za souborný životní úkon než za útvar. Okamžiková povaha tohoto úkonu jeví nejen vlastnosti a znaky života minulého, nýbrž i závislost a vliv podnětů a poměrů přítomných. V užším smyslu je s. vědomí hodnoty vlastní osobnosti, síly a schopnosti.

Lit.: Ph. L i p p s, Das Selbstbewußtsein (1901); T. K. O e s t e r r e i c h, Das Selbstbewußtsein u. seine Störungen (1911); G. L e h m a n n, Psychologie des Selbstbewußtseins (1923).

Sebevražda (n. *Selbstmord*, f., a. *suicide*) je úmyslné a násilné zničení vlastního života. S etického hlediska byla s. v různých dobách různě hodnocena; křesťanství mělo velký vliv na zmírnění sebevražednosti. Motivy s-y jsou více rázu etického než sociálního. Na sebevražednost mají vliv nejrozličnější složky: roční doba (v létě více sebevražd než v zimě), pohlaví (muži páší s-u častěji než ženy), mravní a společenské názory.

Bibliogr.: Hans R o s t, Bibliographie des Selbstmords (1927).

Lit.: T. G. M a s a r y k, Sebevražda (1904, 3. v. 1930); B. F o u s t k a, K o t á z c e s e b e v r á z e d n o s t i m l á d e ž e (N. D. 18, 1911); F. J. N e t u š i l, Sebevražednost v zemích českých u srovnání se sebevražedností světovou (1923); D u r k h e i m, Le suicide (1897); D u b l i n - B u n z e l, To be or to not be, a study of suicide (1933); G. F ü l l k r u g, Der Selbstmord in der Kriegs- u. Nachkriegszeit (1927); H a l b w a c h s, Les causes du suicide (1930).

Sebevýchova (n. *Selbsterziehung*) je výchova, při níž se člověk snaží obejít bez cizího vedení a stává se sám sobě vychovatelem; sám klade meze svému chtění a přizpůsobuje se skutečnosti. S. má velký vliv na vývoj k samostatnosti.

Lit.: L a u t e r b u r g, Ziele und Wege der Erziehung und Selbsterziehung (4. v. 1926); F r i t z K ü n k e l, Die Arbeit am Charakter (16. v. 1932).

Sebezáchova (n. *Selbsterhaltung*) je snaha člověka i jiných bytostí, uchovati si proti útokům zvenčí svou existenci, neporušenost a jednotu.

Lit.: O t. J o s e k, Sebezáchova v styku mezinárodním (Č. M. 1902).

Secrétan, Charles, 19. I. 1815—22. I. 1895, švýc. filosof křesťanský, ovlivněný Schellingem a Maine de Biranem; hlásá filosofii svobody. Hl. sp.: La philosophie de la liberté (1849 a č.), Recherches de la méthode (1857), La raison et le bonheur (1863), Principes de la morale (1883), La civilisation et la croyance (1887), Etudes sociales (1889), Essais de philosophie et de littérature (1896).

Lit.: P i l l o n, La philosophie de S. (1898); L. S e c r é t a n, Ch. S., sa vie et son oeuvre (1912); A b a u z i t, L'énigme du monde et sa solution chez Ch. S. (1922).

Sečenov, M. (1829—1905), rus. psycholog; svým dílem Reflexy golovnogo mozga (1863) položil základ k reflexologii (v. t.).

Segmentový klam. Nakreslíme-li dva úplně shodné výseky kruhové

nebo lichoběžníky nad sebe, zdá se nám jeden z nich (horní) větším. Spodní pak, na který se díváme upřeně jedním okem, zdá se nám menším.

Selekce (n. *Selektion, Auswahl*, f. *sélection*, a. *selection*) čili výběr je pozorován nejen ve vývoji a rozvoji životních tvarů a vznikání i zanikání živých jedinců, nýbrž také ve vznikání a unikání duševních jevů. Obojí výběr jeví vztahy k zachování a vhodnému zařizení života a živého.

Lit.: Baldwin, *Evolution and development* (1902); Plate, *Selektionsprinzip u. Probleme der Artbildung* (1912).

Semasiologie, též semantika, nauka o významech slov a jejich změnách.

Semeiotika (n. *Semiotik*, f. *sémiotique*, a. *semeiotic*), nauka o značkách, podle níž slova nejsou obrazy věcí, nýbrž jen „značky“ představ. Hlásali ji Epikurejci, Occam (terminismus) a J. Locke, jemuž logika splývá se semeiotikou.

Semon, Richard, 22. VIII. 1859—27. XII. 1918, něm. biolog; ve stopách Lamarckových vysvětloval dědičnost získaných vlastností hypotetickou pamětí buněk a buněčných substancí, již nazval „mneme“. Sp.: *Die Mneme als erhaltendes Prinzip im Wechsel des organ. Lebens* (1904 a č.), *Die mnemischen Empfindungen* (1909), *Das Problem der Vererbung erworbener Eigenschaften* (1912).

Sen (n. *Traum*, f. *rêve*, a. *dream*) liší se od bdělého života duševního jednak nedostatkem časoprostorového měřítka a osnovy, jednak však také rozvratem logických útvarů v jejich celistvosti, ne však vzájemném vztahu částečném. Vyznamenává se zvláště svou úryvkovitostí a může nabývat různých stupňů živosti a i organické čilosti (somnambulismus, mluvení ze sna). Apercepce a soudná rozvaha bývá tu tlumena, zato však asociace uvolněna a urychlena. Proto bývá sen považován za výjev a vyplnění skrytých přání a překonaných obav. Sen souvisí s životem minulým asociacními podklady a náměty, s budoucím často pak podněty více nebo méně neuvědomělými. Podněty snů bývají buď vnější nebo nitrné, někdy organické a chorobné stavy vyznačující. Představy snové buď odpovídají skutečnému životu nebo jsou pouze obrazné (symbolické). Význam snů pro život duševní je nejen v obměně představové a dějové, nýbrž také v nevědomé souvislosti se životem bdělým. Tohoto významu všímá si hlavně psychoanalýza (viz).

Lit.: S. Freud, *Traumdeutung* (1900 a č.); P. Brunet, *Le rêve* (1924); Lud. Binswanger, *Wandlungen in der Auffassung und der Deutung des Traumes von den Griechen bis zur Gegenwart* (1928); Hans Winterstein, *Schlaf und Traum* (1932); L. Haškovec, *O spánku a snech* (1914).

Seneca, Lucius Annaeus, římský stoik, 3—65 po Kr., vychovatel Neronův. Hlásal v četných spisech praktickou životní filosofii, podobnou leckde názorům křesťanským. Spisy: *Dialogi* (výbor přel. J. Kratochvil), *De clementia*, *De beneficiis*, *Epistulae morales ad Lucilium*, *Naturales quaestiones*.

Lit.: C. Pascal, *Seneca* (it., 1906); H o c h a r t, *Études sur la vie de Sénèque* (1885); R u b i n, *Die Ethik S-s* (1901); F. v. H a g e n, *Zur Metaphysik des L.A.S.* (1905); K. M ü n s c h e r, *Senecas Werke* (1922); B a i l l y, *La vie et les pensées de S.* (1929); J. K r a t o c h v i l, *Úvod k překl. Vybraných rozhovorů* (1914).

Sensace (n., f., a. *sensation*), původně označení pro vněm smyslový (Locke), vyjadřuje také někdy obzvláštní událost, která vzbuzuje údiv.

Sensibilita viz čivost; mundus sensibilis, svět, jež možno vnímati smysly.

Sensitivní (n. *sensitiv*, f. *sensitif*, a. *sensitive*), citový, je způsob postřehu a poznání buď co do svého původu nebo co do svého účinku.

Sensorické nervy (n. *sensorische Nerven*, f. *nerfs sensoriels*, a. *sensory nerves*), nervy smyslové proti motorickým.

Sensorium commune, domnělé společné centrum pro počítky v mozku.

Sensualismus (n. *Sensualismus*, f. *sensualisme*, a. *sensualism*) (sensismus), názor noëtický, který uznává za jediný pramen poznání smyslové jevy, vnímání. Všecky jevy duševního života dají prý se vysvětliti z pouhých smyslových vjemů. Nade smysly nepřipouští již žádné zvláštní mohutnosti rozumové. Soustavu s. vytvořil Francouz Condillac, po něm převzali s. všichni materialisté nového věku. Veškeren poznávací proces jest pouze fyziologický výkon mozku. Podle Vogta na př. jsou myšlenky jen výměškem mozku; jiní soudili, že je to elektrina mozku nebo že mozek vyvozuje ze sebe myšlenky stejně tak jako parní kotel páru (Büchner). V etice je s. učení, jež za důvod mravního jednání považuje rozkoš (epikurovci, Spencer, J. St. Mill).

Sensus communis, všeobecný souhlas lidstva jako zdroj a kritérium veškeré pravdy. Srv. Lamennais.

Sentence (lat. *sententia*), výrok, úsloví ve vázané řeči nebo v prose pronášené, citát.

Sentiment, cit, sentimentalita, citovost. Sentimentalisty nazývají se filosofové, kteří pokládají za kritérium pravdy cit, sentiment. Jsou to na př. J. J. Rousseau, Jacobi, Mareš a jiní.

Lit.: M. Wieser, *Der sentimentale Mensch* (1924).

Separatismus (z lat. *separare*, oddělití) značí hnutí, jež se odděluje od obecné jednoty; v politice hnutí, jež usiluje o odloučení určitého území od státního celku.

Sermonismus, označení pro umírněný nominalismus Abaelardův, podle něhož je všeobecné pouze výrokem, možným o více věcech (*sermo praedicabilis*).

Sertillanges, Antonin-Gilbert, * 16. XI. 1863, franc. novothomista. Sp.: *Les sources de la croyance en Dieu* (1905), *Socialisme et christianisme* (1905), *Féminisme et christianisme* (1908), *Saint-Thomas d'Aquin* (1910), *Les grandes thèses de la philosophie thomiste* (1928), *Dieu ou rien* (1932).

Servet, Michael, vl. Miguel Serveto, 29. IX. 1511—27. X. 1553, špaň. myslitel, byl pro svoje popírání božství Kristova upálen. Sp.: *De Trinitatis erroribus libri septem* (1531), *Christianismi restitutio* (1553) a j.

Lit.: Geymonat, M. S. et ses idées religieuses (1892); Besson, Servet (1903); A. Gordon, *The personality of M. Servetus* (1910).

Seuse, Heinrich, v. Suso.

Severská filosofie. I. Dánská filosofie podléhala ve svých počátcích vlivu anglického empirismu. Profesor metafysiky v Kodani, rodem Nor, Ludwig Holberg (1684—1754) kladl hlavní důraz na osobní zkušenost a hlásal v etice i pedagogice čirý individualismus. V téže době vnikala do Dánska i Wolffsko-Leibnizovská filosofie, jejímiž zástupci jsou Jens Kraft († 1765), Chr. Eilschow († 1750) a Børge Riisbrigh († 1809). Přes zvláštní severský charakter dánské filosofie pronikl do Dánska mocně jak vliv Kantova kriticismu, tak zvláště vliv německé romantiky. Kantovci byli A. Sandøe Oersted, Jens Baggesen a M. G. Birchner. Schellingova romantická filosofie přírodní měla mocný vliv na přírodovědce H. Chr. Oersteda (1777—1851), jehož přivedla spekulace o spojitosti všech sil přírodních k objevu elektromagnetismu. Heglova filosofie měla vážné stoupence v básníku a kritiku J. Ludwigu Heilbergovi († 1860), H. L. Martensenu († 1884), který se pokusil smířiti hegelianismus s učením náboženským, podobně jako činil i biskup Münster. Poul Martin Möller (1794—1838) vyšel sice také z Hegla, ale spojoval spíše dávný dánský individualismus s naukou evoluční. Učení toto dále rozvíjel Niels Treschow (1751—1833), rodem Nor, evolucionistický monista.

Nejvýznačnějším dánským filosofem jest Sören Kierkegaard (1813—1855). Nenapsal sice soustavných filosofických děl, nýbrž jen tu a tam rozhodil v řečnické a básnické formě řadu svých myšlenek, jež podobně jako v Německu ideje Nietzscheovy všude zapalovaly a získávaly stoupence. Vyšel sice z německé romantiky, ale překonal ji radikálním individualismem a subjektivismem. Pravda je subjektivní, neboť myšlenky naše jsou vždy odvozeny z naší zkušenosti. Známe tedy vlastně jenom minulé, ale žijeme do budoucna a v tomto protikladu je vlastně irracionalita bytí. Existuje mnoho stadií vývoje, mezi nimiž není vývoj plynulý, nýbrž náhlý „skokem“, volným aktem bez logické nutnosti nebo psychol. souvislosti. Od stadia estetického postupuje člověk až ke stadiu náboženskému, kde přichází ve styk s Absolutnem, Bohem, jenž žádá, aby člověk opustil vše konečné a relativní a oddal se Absolutnu. Vliv Kierkegaardův nebyl sice valný ve vlastní filosofii, ale za to neobyčejně mocný v literatuře. Dánští a norští básníci a spisovatelé šířili velmi horlivě jeho myšlenky. Filosoficky jej následoval Rasmus Nielsen (1809—1884), hlásající rozlišení pravd duchovních od pouhých poznatků přírodních. Jiní dánští filosofové té doby pluli po většině ve vodách romantismu, až ve druhé polovici 19. stol. pronikly do Dánska ideje pozitivistické. Vynikající spisovatel a kritik Georg M. C. Brandes (1842—1927) roznítil u celé řady severských spisovatelů a básníků zájem o životní záhady a sám razil tu cesty svými spisy v řeči dánské i německé. Jako psycholog a historik filosofie vynikl v posledních letech Harald Höffding (1843—1931). Jeho zájem psychologický směřoval k poznání základů zkušenosti, v logice nava-

zoval na Leibnize a Jevonse, v etice odmítá theologické a metafysické odůvodnění mravnosti a žádá čiré psychol. odůvodnění. Höffding se pokusil i o náboženskou filosofii, ale nejvíce pronikly jeho dějiny novověké filosofie, přeložené i do češtiny. Podobným směrem jako Höffding pracoval ve filosofii také kodaňský profesor Kristian K r o m a n a řada jiných. Přechod ze spekulativního empirismu k čiré psychologii značí Alfred L e h m a n n (1858—1921), žák Wundtův. Psychologická zkoumání odpovídají zvláště dobře dánskému duchu, a proto vykazuje tento obor v současné době velmi četné pracovníky. Jsou to F. C. B e c k e r, Otto O l s e n, Herdis K r a r u p, Sigurd N e e s g a a r d, E. R u b i n, Axel D a m, C. K r e b s, C. L a m b e k a j. Právní filosofii v duchu starších názorů F. Chr. Bornemanna pěstovali C. G o o s († 1917), V. B e n t z o n, F. D a h l, T. G. J ö r g e n s e n a j.

II. H o l a n d s k á f i l o s o f i e má slavnou tradici. V Nizozemí napsali svá hlavní díla René D e s c a r t e s, Baruch S p i n o z a i G e u l i n c x. V 18. stol. projevil se mocný zájem o antiku a platonismus. Vynikli tu zvláště Frant. H e m s t e r h u i s (1721—1790), odpůrce strohého tehdy materialismu, Daniel W y t t e n b a c h (1740—1820) a W. v a n H e u s d e (1778—1839). Kantismus uvedli do Holandska Paul van H e m e r t a J. K i n k e r (1764—1845), ale v celku bez valného vlivu na širší veřejnost filosofickou. Zato v druhé polovině 19. stol. se rozšířil empiricky upravený spinozismus, jehož šířitelem byl Joh. van V l o t e n (1818—1883). Duchaplný aforistik Ed. Douwes D e k k e r (1820—1887) budil ve své době pozornost pod pseudonymem M u l t a t u l i. Zvláště vlivným filosofem 19. stol. byl Cornelius Willem O p z o o m e r (1821—1892), hlásající strohý empirismus a odmítající všecku spekulaci filosofickou. K němu se připojil C. M. v a n d e r W y c k (1836—1925), který však v dalších letech hlásal spíše kantovský kriticismus a monistický idealismus. Spíše ke Spinozovi klonil se jiný empirik Allard P i e r s o n (1831—1896).

Mocné hnutí heglovské započal v prvních letech 20. stol. energický autodidakt P. J. B o l l a n d (1854—1922), který vyšel z Ed. v. Hartmanna, ale zakotvil plně v hegelianismu, jež si ovšem samostatně upravil. Bolland získal si značnou řadu stoupenců, jejichž jmen neuvádíme. Jinou filosof. školu si zřídil filosof G. H e y m a n s (1857—1930), který pracuje hlavně v noëtice, metafysice a individuální psychologii. K jeho stoupencům patří psychologové E. D. W i e r s m a, J. V. van D y c k, W. A. P a n n e n b o r g, F. R o e l s, A. A. G r ü n b a u m, J. v. G i n n e k e n a j. Z jiných filosofů soudobých nutno ještě aspoň uvést tato jména: A. J. de S o p p e r, Ph. K o h n s t a m m, B. J. H. O w i n k, J. D. B i e r e n s d e H a a n, L. J. S c h u t t e, Ch. M. D e v e n t e r, J. H o o g v e l d, J. Th. B e y s o n s, z nichž poslední dva zastupují novoscholasticismus na katol. universitě v Nimvegách.

III. F i n s k á f i l o s o f i e jest representována již od svého počátku stoupenci heglovství. J. W. S n e l l m a n (1806—1881) psal jako publicista i politik svoje filos. úvahy v duchu Heglově. Thirldolf R e i n

(1838—1919) přešel od heglovské spekulace k psychologii, kdežto W. Bolin (1835—1924) k dějinám filosofie. Sociologii pěstují Ed. Westermarck, R. Karsten, G. Landtman, U. Holmberg a j. Cenné studie k platonské filosofii uveřejnil R. Lagerborg (nar. 1874).

IV. Norská filosofie byla po dlouhou dobu v úzkém spojení s myšlením dánským. Filosofové působící v Dánsku (Holberg, Niels Treschow) měli vliv i v Norsku. Individualismus jejich filosofie pronikal hlavně do literatury (Ibsen). Heglovská filosofie ovládala zemi až do počátku 20. stol. Jacob Monrad (1836—1897) a G. V. Lynk († 1884) v četných spisech hájili názory heglovské pravice. Teprve v počátcích 20. stol. pronikl do Norska pozitivismus a evolucionismus, ale bez zvláštního vlivu. Dějiny filosofie zpracovali Anathon Aall (1867) a Harald M. Schjelderup (* 1895). Hloubka norského myšlení projevila se více nežli ve filosofii v krásné literatuře a poesii, na př. ve spisech Björnstjerne Björnsona, Henrika Ibsena, Arne Garborga, Alex. Kiellanda a j.

V. Švédská filosofie měla mocný vliv v Evropě již v 17. stol., kdy magus Severu Emanuel Swedenborg (1688—1772) naplňoval údivem Evropu svými mysticko-náboženskými spisy, psanými jaz. latinským. Swedenborg se domníval, že jest vyvolen Bohem, aby založil novou církev podle evangelia sv. Jana. Jeho nábož. soustava byla založena na podkladě přírodních věd, jež skvěle ovládal. V téže době však působila ve Švédsku i filosofie Descartova, který tu napsal jako host královny Kristiny své Principia philosophiae. Také anglická filosofie „Common Sense“ (v. t.) a francouzské osvícenství měly tu vliv. Kolem r. 1800 počala do Švédska pronikat německá filosofie Kantova, Fichteova a později zvláště Heglova. Kantovu filosofii, hlavně jeho nauku mravní, šířil Daniel Boëthius (1751—1810). Idealismus Kantových nástupců Fichta, Schellinga a Hegla hájil Benjamin Höijer (1767 až 1812), který věnoval též zvláštní pozornost filosofii umění. Ohrožený theistický názor snažil se obhájití idealistickou filosofii německou N. F. Biberger (1776—1827) podobně jako jeho druh na upsalské universitě Samuel Grube (1786—1853), hájící ideu osobního Boha, jak ji hlásá křesťanství. Stejně snahy projevoval historik Erik Gustaf Geijer (1783—1847). Nejsamostatnějším a nejvýznamnějším filosofem švédským jest Christopher Jacob Boström (1797—1866), hlásající v četných spisech racionální idealismus. Byl to filosofický encyklopedista a vynikající systematik filosofie. Filosofii pokládá za vědu o osobnosti. Výchozí diskem jeho spekulace jest učení, že všechen život je v základě sebeuvědomování, nikoliv ovšem pouhé uvědomování si sebe, nýbrž vůbec všecko principiální v duševnu. Jeho metafysika spočívá na absolutní, nekonečné osobnosti Boha. Bohem a v Bohu žije a pohybuje se veškeré konečné žití, neboť konečné bytosti jsou vskutku věčné ideje boží. Velmi zajímavé a originelní jest jeho učení o státu a společnosti vůbec. Filosofii Boströmovu šířili velmi horlivě a nadšeně jeho žáci a stou-

penci: Kristian Claëson, Daniel Klockhoff, C. R. Nyblom, Sigurd Ribbing, Hans Edfeldt, Axel Nyblaeus, P. J. H. Leander, zvláště však C. Y. Sahlin (1824—1917), který nejen prohloubil, ale v lecčems i doplnil filosofickou soustavu Boströmovu. Sahlinův žák a nástupce E. O. Burman pozměnil již značně učení Boströmovo; podobně učinili také C. H. Aberg, F. von Schéele, Ed. von Petrini a K. R. Geijer. Boströmismus úplně opustili Vitalis Norström (1856—1916), Axel Hägerström (* 1868), K. Hedvall (1873—1918), A. K. Phalén (* 1881) i jiní z novějších filosofů švédských, kteří se přiklonili k novokantovcům, Höffdingovi, Euckenovi a Bergsonovi. Patří sem filosofové Axel Lagerwall, M. Jacobsson, A. Nyman, A. Ahlberg, A. Nygren a j.

Lt.: Har. Höffding, Die Philosophie in Dänemark im 19. Jh. (Arch. f. Gesch. d. Phil., 1899); Danske Filosofer (1909); Anathon Aall, Filosofien i Norden (1918); Th. Rein, Filosofins studium vid Åbo universitet (1908); W. Egenbrodt, Die Philosophie in Finnland (Arch. f. systemat. Phil., XVI, 1910); A. Nyblaeus, Den filos. forskningen i Sverige (1873 n.); A. Ahlberg, Filos. lexikon (1925); R. Geijer, Svensk fil. hist. (1912); H. Höffding, La philosophie en Scandinavie (Revue de métaph. 1908).

Sextus Empiricus (kol 150 po Kr.), řecký lékař a filosof, skeptik.

Lit.: W. Heintz, Studien zu S. E. (1932).

Sexuální ethika v. pohlavní morálka.

Sexuální psychologie je 1. věda o psychických rozdílech mezi mužem a ženou, 2. zkoumání psychických reakcí vzhledem k pohlavnímu životu, 3. zjišťování sexuálního podkladu při normálních i chorobných zjevech duševního života.

Lit.: E. Wexberg, Einführung in die Psychologie des Geschlechtslebens (1930).

Sexuální reforma usiluje o zmírnění mravního a sociálně-hygienického nebezpečí, pokud pramení v pohlavním životě, zejména v prostituci. Kdežto dříve byla tato důležitá složka veřejné výchovy ponechána iniciativě soukromých korporací nebo jednotlivců, stará se dnes sám stát o potírání prostituce, pohlavních chorob i literárního braku. V širším smyslu rozumí se s. r-ou snahy o změnu pohlavních vztahů mezi lidmi, ať už ve smyslu větší pevnosti nebo většího uvolnění.

Sexuologie, sexuální věda, obírá se vědeckým zkoumáním pohlavního života člověka. Má-li býti plně práva všem složitým problémům sexuální, musí si jich všimati jak po stránce kulturně-historické, tak s hlediska anthropologického a ethnologického, sociologického a sociálně-hygienického, psychologického, biologicko-eugenického a sexuálně-pathologického, v neposlední řadě pak také i eticko-metafysického.

Lit.: A. Forel, Die sexuelle Frage (1905 a č., přel. do č.); Iwan Bloch, Das Sexualleben unserer Zeit (1907 a č.); M. Hirschfeld, Geschlechtskunde, (5 sv., 1926—30).

Sféra, oblast, okruh (na př. činnosti), rozsah (pojmu).

Sfygmograf (n. *Sphygmograph*, f. *sphygmographe*, a. *sphygmograph*), přístroj k měření tepu. Na tepnu připevní se kapsle, potažená blanou,

na kterou působí tepy tepny. Pohyb tepů převádí se hadicí na registrující přístroj.

Sfygmomanometr je přístroj k měření tlaku krevního. Tlak měří se gumovým náramkem dvoustěnným, kolem ruky navlečeným. Na sloupci rtuťovém, se kterým je náramek spojen hadicí, měří se pak tento tlak.

Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, 26. II. 1671—15. II. 1713, obhajoval samostatnost etiky vůči náboženství i přírodnímu mechanismu. Mravnost je v přirozenosti člověka. Sp.: *The Moralists, a Philosophical Rhapsody* (1909), *Soliloquy* (1710), *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times* (3 sv., 1711—14).

Lit.: B. R a n d, *The Life* (by his son), unpublished letters and philosophical regimen of Shaftesbury (1900); V. S c h ö n f e l d, *Die Ethik Shaftesburys* (1920).

Scheler, Max, 22. VIII. 1874—19. V. 1928, něm. filosof novoidealismu, žák Euckenův; významná je jeho sociologie vědění. Hl. sp.: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* (2 sv., 1913—16), *Wesen und Formen der Sympathie* (1923), *Vom Umsturz der Werte* (1919), *Vom Ewigen im Menschen* (1921), *Religiöse Erneuerung* (1921), *Versuche zu einer Soziologie des Wissens* (1924), *Die Formen des Wissens und der Bildung* (1925), *Die Wissensformen und die Gesellschaft* (1926), *Stellung des Menschen im Kosmos* (1928), *Philosophische Weltanschauung* (1929), *Idee des Friedens u. Pazifismus* (1931).

Lit.: K e r l e r, Max S. und die impersonalistische Lebensanschauung (1917); J. G e y s e r, M. S-s Phänomenologie der Religion (1924); A. A l t m a n n, *Die Grundlagen der Wertethik. Wesen, Wert, Person. Max Schelers Erkenntnis- u. Seinslehre in krit. Analyse* (1931).

Schelling, Friedrich Wilhelm Josef, 27. I. 1775—21. VIII. 1854, něm. filosof romantiky, jehož idealismus slučoval filosofii Fichteovu (v. t.) a Spinozovu v soustavu filosofie absolutní identity. V absolutnu mizí rozdíl subjektu i objektu a nastává čirá identita. Příroda a duch jsou prý v podstatě totéž. V přírodě vládne zákon polaritativních sil; celá příroda je v základě organická a duchovní; tíže jest analogií tělesnosti, světlo analogií duše, jejich spojením vzniká život. Vrcholným projevem ducha je umění; v něm se odkrývá vlastní tajemství světa. V umění je podáno názorně to, co abstraktně hlásá filosofie. Vliv Sch-ův v zemích slovanských i severských byl velmi mocný. Sp.: *Über die Möglichkeit und Form der Philosophie überhaupt* (1794), *Ideen zu einer Philosophie der Natur* (1797), *Von der Weltseele* (1798), *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* (1799), *System des transzendentalen Idealismus* (1800), *Bruno oder über das natürliche und göttliche Prinzip der Dinge* (1802), *Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums* (1803), *Philosophie und Religion* (1804).

Lit.: E. v. H a r t m a n n, S-s philos. System (1897); O. B r a u n, S-s geistige Wandlungen (1906); M e h l i s, S-s Geschichtsphilosophie (1906); E. B r é h i e r, Schelling (1912); H. K n i t t e r m a y e r, S. und die romantische Schule (1929).

Schema (n. *Schema*, f. *schème*, a. *schema*), obecný útvar, forma určité skupiny stejnorodých předmětů. Schematický test slouží ke zkoumání hbitosti ve vnímání a současném chápání. Obsah dosti nesnadného textu

podán je pouze některými slovy, která jakoby tvoří jeho schema. Jednotlivé pojmy jsou tu navzájem přiřaděny, nadřaděny a podřaděny. Zkoušený má doplniti podané významy v úplný text, děj nebo pojmovou představu (Giese).

Schiller, Ferdinand Canning Scott, * 16. VIII. 1864, angl. zástupce pragmatismu či humanismu (v. t.). Sp.: *Humanism* (1903, 2. v. 1912), *Studies in humanism* (1907, 2. v. 1912), *Plato or Protagoras?* (1908), *Formal logic* (1812), *Problems of belief* (1924), *Eugenics and politics* (1926), *Logic for use* (1929).

Schizofrenie je nový výraz pro chorobné jevy, které druhy shrnuty byly hlavně v název hysterie a dementie praecox (viz). Pochází od Bleulera, který má tu na zřeteli více život citový a volní než rozumový.

Lit.: E. Bleuler, *Schizophrenie* (1911); Karl Schneider, *Die Psychologie der Schizophrenen und ihre Bedeutung für die Klinik der Schizophrenie* (1930); *Die Schizophrenie* (Handbuch der Geisteskrankheiten, IX. Bd., 1932).

Schizothymní typ je psychický typ, vyznačující se citovou složitostí, jež má za následek nesouhlas mezi citěním a vnějším projevem; lidé tohoto typu bývají rozumově založeni, málo společenští, hodně formalistní, až pedantičtí, mají sklon k introverzi, jakož vůbec vynikají bohatým vnitřním životem. Tělesně odpovídá tomuto typu typ leptosomní a atletický.

Lit.: E. Kretschmer, *Körperbau u. Charakter* (1929).

Schlegel, Friedrich, 10. III. 1772—12. I. 1829, něm. zakladatel a nejhorlivější hlasatel filosofic. romantiky. Duší kultury a středem všeho života je náboženství. Jako příroda čeká na své povznesení, tak potřebuje lidské sebevědomí pro svou omezenost božského vzoru, který uschopňuje člověka, aby si zjednal správný obraz světa a života. Božský duch se projevuje v člověku nejen myšlením, ale hlavně láskou a vůlí. Svědomí, příroda, Písmo sv. a hlavně dějiny jsou čtyři prameny, jimiž proudí božské zjevení v lidskou duši. Vliv Schleglův byl mocný v Německu i za hranicemi Hl. sp.: *Geschichte der alten und neuen Literatur* (2 sv., 1815), *Von der Sprache und Weisheit der Indier* (1808), *Philosophie des Lebens* (1828), *Philosophie der Geschichte* (2 sv., 1829), *Philosophie der Sprache und des Wortes* (1830).

Lit.: J. Rouge, *F. Schlegel et la genèse du romantisme allemand* (1904); Lerch, *S-s philosophische Anschauungen* (1905); Lederbogen, *S-s Geschichtsphilosophie* (1908); Imle, *F. v. S-s Entwicklung von Kant zum Katholizismus* (1927).

Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel, 21. XI. 1768—12. II. 1834, něm. evang. theolog a filosof náboženství; zástupce ideálního realismu, ovlivněný Platonem, Spinozou, Kantem, Fichtem a Schellingem. Ve filosofii hledá vnitřní souvislost všeho vědění. Vědění záleží ve shodě myšlení s bytím a myslících mezi sebou. Vnímání dodává vědění látku, myšlení formu. Bůh je absolutní jednota reálna a ideálna, prajednota světového celku. Nábož. filosofie S-ova popírá racionální teologii a považuje náboženství za zvláštní cit blízkosti Boha a naší závislosti na něm, za vědomí věčnosti v pomíjejícím člověku. V etice

snaží se S. smířiti individualismus s universalismem; mravné jednání musí býti v souhlase s přírodou. Etika se rozděluje na nauku o povinnostech, ctnostech a statcích. Sp.: Über die Religion (1794), Monologen (1800), Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre (1803), Der christliche Glaube (1821—1822), Entwurf eines Systems der Sittenlehre (1835), Dialektik (1839), Geschichte der Philosophie (1839), Grundriss der philos. Ethik (1841), Ästhetik (1842), Die Lehre vom Staat (1845), Erziehungslehre (1849), Psychologie (1864).

Lit.: Jos. Bohatec, Schleiermacherův pojem náboženství (Č. M. V., 1904); M. Fischer, Schleiermacher (1899); E. Cramausse, La philosophie religieuse de Schleiermacher (1909); C. Huber, Die Entwicklung des Religionsbegriffes bei S. (1901); W. Dilthey, Leben S-s (2. v. 1922); Georg Wehrung, S. in der Zeit seines Werdens (1927); G. Wobbermin, S. und Ritschl in ihrer Bedeutung für die heutige theol. Lage u. Aufgabe (1927).

Schlick, Moritz, 14. IV. 1882, rak. filosof, stoupenec čirého empirismu; v etice hlásá eudaimonismus. Sp.: Lebensweisheit (1908), Raum u. Zeit (1917), Allg. Erkenntnislehre (1918), Vom Sinn des Lebens (1927), Fragen der Ethik (1930).

Scholastika (n. *Scholastik*, f. *philosophie scolastique*, a. *scholasticism*), slovně školská filosofie, t. j. filosofie, jež se přednášela na středověkých školách od 9. do 16. stol. Největší její rozkvět byl ve 13. stol. Veškerá snaha s-y se nesla k rozumovému vysvětlení světa a života z posledních příčin a tak k souladu pravdy zjevené s pravdou získanou světlem lidského rozumu. Vládlo pevné přesvědčení o úplném souladu vědy a víry. Největší filosofové byli současně theology. Všechny disciplíny filos. byly pěstovány s velkým úsilím. Výsledkem badání byly obrovské „Summy“, souborné zpracování pravd vědy a víry, harmonický názor světový sub specie aeternitatis (v. t.). **S.** značí tedy synthetické poznání skutečna; hmotný svět se vysvětloval teorií látky a formy, psychologie byla spiritualistická. Etika hlásá cíl života v Bohu. **S.** připravovala půdu theologii, proto někdy bývá nazývána služkou theologie, ancilla theologiae. Úpadek nastal v XVI. stol. Rozvoj s-y dělíme na tři období: 1. raná s. od 9.—12. stol., 2. vrchol scholastické synthesy ve 13. stol., 3. pozdní scholastika od 14.—16. stol.

1. Za vlády Karla Vel. byly položeny kulturní základy křesťanské. Zrodil se nový společenský řád (feudalismus), při klášteřích byly zakládány kulturní dílny všeho druhu, zvláště školy, jež organisovali Alkuin (780—804), Fredegisus († 834), Hrabanus Maurus († 856) a j. Studium filosofie tvořilo samostatný vědecký obor, nadřaděný sedmeru svobodných umění, jež byla průpravou k vlastní filosofii, s níž se ovšem spojovalo i studium fysiky a práv. Vrcholné místo ve studijním plánu měla theologia, scientia sacra. V 10. stol. nastalo nebezpečné přečeňování dialektiky, jež zatlačovala do pozadí všechny ostatní vědy. Z dialektiků vynikl Anselm z Besate, Berengar z Toursu († 1088). Proti přemrštěným dialektikům vystoupili Petr Damiani (1007—1072) a Lanfranc († 1089). Ostrý filos. boj nastal v 11. století mezi realisty a nominalisty. Tyto vedl ka-

novník Roscelin (1050—1120) a mnichové R a m b e r t z Lille, R o b e r t z Paříže a j. Extremní realismus hlásal Vilém z Champagneaux (1070—1121). Boj na pravou míru uvedl „otec scholastiky“ Anselm z Canterbury (1033—1109), který dal přednost teologii před filosofií, uznávaje ovšem vzájemnou pomoc obou. Mohutný vliv na tehdejší mládež i na pozdější filosofii měl „rytíř dialektiky“ Petr Abaelard (1079—1142). Jeho disputační metoda byla vzorem pro pozdější scholastiky. Živým střediskem filos. studia ve 12. stol. bylo opatství v Chartres, kde působili filosofové: Bernard ze Chartres, Thierry ze Chartres, Vilém z Conches, zvláště však Gilbert de la Porrée (1076—1154), který připravil mírný realismus scholastický pozdější doby. Ve 12. stol. rozkvetly vedle čiré filosofie mocné snahy mystické. Nejvíce tu vynikl sv. Bernard z Clairvaux (1091—1153), jehož mystika lásky měla nesmírný vliv obrodný. Z jeho školy vyšli Vilém ze St. Thierry († 1148), Isaak de la Stella († 1169), Alcher z Clairvaux a j. Spíše spekulativní mystiku pěstovali členové opatství u sv. Viktora před branami Paříže Hugo ze sv. Victora (1097—1141) a Richard ze sv. Victora († 1172). Souborné summy všeho vědění napsali ve 12. stol. Robert Pullus, Petr Lombardus, B andinus, Jan z Cornwallu, Petr Pictaviensis, Jan ze Salisbury a Alanus ab Insulis. Zvláštní pantheistický směr filosofický v tomto období vytvořil Jan Scotus Eriugena se svými pozdějšími stoupenci Amalrikem a Davidem z Dinanta.

2. Třinácté století bylo zlatým věkem scholastiky; přispěly k tomu jednak nové překlady Aristotela, jednak založení universit a plodná řevnivost mnišských řádů, které obsazovaly universitní stolice. Úvodem do scholastické filosofie 13. stol. byl spis Dominika Gundissalina „De divisione philosophiae“. Filosofové Vilém z Auvergne, Alfred de Sershel, Alexander Neckham, Alexander z Hales, Jan de la Rochelle, Robert Grosseteste využívali stejně nových myšlenek získaných z překladů Aristotela jako staršího platonismu. Nejslavnější jména scholastiků tohoto století jsou: sv. Bonaventura (1221—1274), mystik a hluboký filosof, Albert Veliký (1205—1280), vynikající přírodovědec, theolog i filosof, jehož žákem byl „kniže scholastiky“ sv. Tomáš Akvinský (1225—1274), jehož soustava se stala východiskem t. zv. novoscholasticismu nové doby. Stejně hluboký a bystrý jako dominikán Tomáš byl františkánský mnich Duns Scotus (1266—1308). Jeho criticismus byl příčinou, že dostal čestný titul „doctor subtilis“. Nejvýznačnějším zjevem celého středověku byl františkánský mnich Roger Bacon (1214—1292), zvaný „doctor mirabilis“ nejen pro obrovské vědomosti přírodovědné, filosofické a theologické, ale hlavně pro nové náměty filosofické, kterými předstihl svou dobu o celá století. Předvídal jasně revoluci, již vyvolají exaktní vědy ve filosofii i životě lidském, a snažil se předejít spor vědy s věrou, ale marně. Jeho vědeckou metodu převzali slezský rodák Witelo († 1270), Theodoricus z Frýburku († 1310), Berthold z Moesburku a četní jiní.

Zajímavým zjevem scholastiky z konce 13. stol. jest básník a pansof (vševěd) *Ra y m u n d u s L u l l u s* (Ramon Lull 1235—1315), zvaný „doctor illuminatus“, který svou pansofií byl později vzorem Komen-skému i Leibnizovi. Latinský averroismus šířili *Siger de Bra b a n t* (1235—1282), *Bernier z Nivelles* a *Jan z J a n d u n u*.

3. Úpadek scholastiky nastal již v pol. 14. stol. terminismem (nomi-nalismem) *Viléma Occama* (1280—1347), který vedl ke skepti-cismu. Boje mezi školou occamistů, skotistů a tomistů zvrhly se leckde v bezcenné hádky, čímž ladná synthesa 13. věku byla silně porušena. Reakcí proti tomu byla m y s t i k a, již obnovil kancléř pařížské uní-versity *Jan G e r s o n* (1363—1429). Mystika rozkvetla nejvíce v zemích germánských, kde působili *Jan Ruysbroeck* († 1381), *M. E c k h a r t* († 1327), *Heinrich Suso* († 1366), *Johann T a u l e r* († 1361) a neznámý autor spisu „Eine deutsche Theologie“. Také v Čechách ozvaly se mocné snahy mystické, zvl. u *Tomáše ze Štítného*.

Lit.: *Hauréau*, *Historie de la philosophie scolastique* (2. v. 1870); *Kaulich*, *Gesch. der scholast. Philosophie* (1863); *De Wulf*, *Historie de la philosophie médiévale* (5. v. 1924—25); *Ch. H. Haskins*, *History of medieval science* (1924); *H. O. Taylor*, *The medieval mind* (1925); *O. Wichmann*, *Die Scholastiker* (1921); *J. Kratochvíl*, *Filosofie střed. věku* (1924); *M. Grabmann*, *Mittelalterliches Geistesleben* (1926); *Etienne Gilson*, *L'esprit de la philos. médiévale* (2 sv., 1932); *F. Ehrle*, *Die Scholastik u. ihre Aufgaben in unserer Zeit* (2. v. 1933).

Scholion, okrajová poznámka kritická nebo exegetická k něj. autoru.

Scholz, *Heinrich*, 17. XII. 1884, něm. filosof náboženství a mate-matik. Sp. *Glaube und Unglaube in der Geschichte* (1911), *Religions-philosophie des Herbert v. Cherbury* (1914), *Religionsphilosophie des Als-Ob* (1921), *Religionsphilosophie* (1921), *Eros u. Caritas* (1929), *Ge-schichte der Logik* (1931), *Die Grundlagenkrise der griech. Mathe-matik* (s Hassem 1931).

Schopenhauer, *Arthur*, 22. II. 1788—21. IX. 1860, něm. filosof pesimismu; jeho hlavní spis *Die Welt als Wille u. Vorstellung* (1819 a č.) naznačuje, že svět je pouhou představou člověka, jehož vnitřní podstatou je vůle. Život je utrpení, tento svět je nejhorší ze všech možných. Klid je jediné v nirvaně (v. t.). Ostatní spisy: *Über den Willen in der Natur* (1836), *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (1841), *Parerga und Para-lipomena* (1851). Do češt. byla přeložena jeho *Eristická dialektika*, *Ži-votní moudrost* a *Výbor essayí*.

Lit.: *K. Peters*, *Schopenhauer als Philosoph* (1883); *P. J. Möbius*, *Über Schopenhauer* (1899); *Joh. Volkelt*, *A. S.* (1900); *G. Simmel*, *Schopenhauer und Nietzsche* (1907); *Th. Ribot*, *La philosophie de Schopenhauer* (9. v. 1903); *R. Böttger*, *Das Grundproblem der Schopenhauerschen Philosophie* (1898); *M. Kelly*, *Kant's Ethics and Schopenhauer's criticism* (1910); *H. Richert*, *Sch.* (3. v. 1917); *W. Döring*, *Sch.* (1919); *J. L. Fischer*, *A. S.* (1921); *H. Hasse*, *A. S.* (1926); *Kuno Fischer*, *S-s Leben, Werke u. Lehre* (4. v. 1934); *Pietro Mignosi*, *Schopenhauer* (it., 1934).

Schopnosti duševní zkoumány jsou obyčejně co do způsobnosti k různým životním povoláním a zaměstnáním. Podle požadavků zkou-mány bývají jednak základní schopnosti vědomí (intelligence), jednak

nadání technické a způsobilost k zvláště odpovědným povoláním (řidičů dopravních prostředků). Pro zkoumání inteligenčních složek nejdůležitějším je výzkum pozornosti (bystrost, stálost a unavitelnost), paměť (zapamatování si bezsmyslného, smyslového a rozumnost), kombinace (názorná a rozumná), chápání (známého a nového, co do podstaty, podobnosti a vztahů), soudnost (všeobecná v hodnocení a zvláštní ve zvláštních případech), praktický smysl (ve věcném a slovním pojetí podle skupin a vztahů skutečných). Při zkoumání technického nadání přichází v úvahu vnímání (očima, ušima, čichem, hmatem), jakož i s ním související vnímání časové a prostorové, paměť smyslová (čísla, čáry, tvary, tělesa), pozornost (stálost, utkvělost, objemnost a unavitelnost), reakční schopnost (při součinnosti oka i ruky, za změněných podmínek) co do času i způsobu, letora (vzhledem na osobu zkoušence i na sociální celek), konečně vlastní bystrost a vynalézavost (chápání a úsudek o účelnosti), jakož i zvláštní tvořivost technická. Povolání odpovědná vyžadují zdatnosti smyslové (barvy, dálka, šero, temno, rozlišování a odhadování v prostoru), pozornosti (soustředěné, okamžité, bdělé a trvalé) co do zraku i sluchu, volní schopnosti v rychlém a bezpečně účelném rozhodování a konečně spolehlivé výkonnosti a jistoty v počinech. Schopnosti inteligenční zkoumají se ponejvíce testy, zvláštní nadání technická a vlastnosti potřebné pro odpovědná povolání přístroji psychotechnickými (viz).

Lit.: Berthold K e r n, Über den Ursprung der geistigen Fähigkeiten des Menschen (1912).

Schubert-Soldern, Richard v., * 1852, něm. filosof, hlásající imanentní filosofii, již formuluje jako noëtický solipsismus, že totiž poznáváme jenom vlastní duševní stavy. Sp.: Über Transzendenz des Objekts u. Subjekts (1882), Grundlagen einer Erkenntnistheorie (1887), Reproduktion, Gefühl und Wille (1887), Grundlagen zu einer Ethik (1887), Über den Begriff der allgemeinen Bildung (1896), Die menschliche Erziehung (1905).

Schůdnost nervových drah (n. *Bahnung*) je obrazný výraz, naznačující usnadněnou součinnost fyziologických pochodů v psychických jevech, hlavně smyslových. Opakováním nebo cvikem přijímá mozek snáze příslušné dojmy.

Lit.: W. M c D o u g a l l, Body and mind (1911); W. H. T h o m s o n, Brain and personality (1922); W. R. H e s s, Wechselbeziehungen zwischen psychischen u. vegetativen Funktionen (1923); G. H e y e r, Das körperlich-seelische Zusammenwirken in den Lebensvorgängen (1923).

Schuppe, Wilhelm, 5. V. 1836—29. III. 1913, německý zástupce monismu a imanentismu (v. t.). Sp.: Erkenntnistheoretische Logik (1878), Grundzüge der Ethik u. Rechtsphilosophie (1882), Grundriss der Erkenntnistheorie u. Logik (1894), Die immanente Philosophie (1897), Das Problem der Verantwortlichkeit (1913).

Schützner, Josef, * 27. VIII. 1888, český filosof, propaguje fil. Deweyovu. Sp.: Hlavnější směry sociální psychologie (1927), Krise inteligence či krise demokracie (1928).

Sidgwick, Henry, 31. V. 1838—28. VIII. 1900, anglický zástupce intuicionismu a utilitarismu (v. t.). Hl. sp.: *Methods of Ethics* (1875 a č.), *Principles of Political Economy* (1883), *Practical Ethics* (1898), *Philosophy, its Scope and Relations* (1902), *Lectures on the Philosophy of Kant* (1905).

Lit.: A. G. Sinclair, H. S. (1907).

Siebeck, Hermann, 1842—22. II. 1920, něm. filosof, novokantovec. Hl. sp.: *Untersuchungen zur Philosophie der Griechen* (1873), *Geschichte der Psychologie* (I:1—2 1880—84), *Lb. der Religionspsychologie* (1883), *Aristoteles* (1899 a č.), *Goethe als Denker* (1902 a č.), *Über Freiheit, Entwicklung und Vorsehung* (1911).

Lit.: W. Moog, H. S. (Kantstudien 1920).

Siger z Brabantu, asi 1235—1284, franc. filosof, hlasatel averroismu.

Lit.: P. Mandonnet, *Siger de Brabant et l' Averroisme latin du XIIIe siècle* (1899, 2. v. 1911); Cl. Baumecker, *Die Impossibilia des S. v. B.* (1898).

Signál (n., f., a. *signal*), znamení, které se dává při pokusech psychologických na počátku postřehování. Pocit (počitek), kterým dává se počátek k následujícím, označován bývá jako signálový, návodný.

Sigwart, Christoph, 28. III. 1830—5. VIII. 1904, něm. hlasatel kritického realismu, významný psycholog. logik. Hl. sp.: *Logik* (1873 až 1878, 5. v. 1924), *Vorfragen der Ethik* (1886), *Spinoza* (1886).

Lit.: J. Flaig, *Chr. S-s Beiträge zur Grundlegung und Aufbau der Ethik* (1912); Th. Häring, *Chr. v. S.* (1930).

Síla (n. *Kraft*, f., a. *force*), přímá příčina změn pohybu. Podle filos. Hartmannovy je svět soustavou sil atomových. Srv. energie.

Lit.: R. Hessen, *Die Philosophie der Kraft* (1913).

Simmel, Georg, 1. III. 1858—26. IX. 1918, něm. kulturní filosof a sociolog. Díla: *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* (1892 a č.), *Die Philosophie des Geldes* (1900 a č.), *Soziologie* (1908), *Soziale Differenzierung* (1911), *Zur Geschichte der modernen Weltanschauung* (1916), *Der Konflikt der modernen Kultur* (1918).

Lit.: M. Adler, *Georg S-s Bedeutung für die Geistesgeschichte* (1919); Wilh. Fabian, *Kritik der Lebensphilosophie G. S-s* (1926).

Simon, Jules, 31. XII. 1814—8. VI. 1896, franc. filosof a státník, sociální teoretik; hlásal spiritualistickou etiku. Sp.: *Le devoir* (1854 a č.), *La religion naturelle* (1856 a č.), *La liberté de conscience* (1857 a č.), *La liberté* (2 sv., 1859), *L'ouvrière* (1861 a č.), *L'école* (1864 a č.), *La femme du XXe siècle* (1891).

Lit.: Séché, J. S. (1898).

Simplikios (v 6. stol. po Kr.), novoplatonik, poslední zástupce t. zv. athénské školy doby helénistické. Hlásal plný soulad mezi Platonem a Aristotelem, komentoval řadu spisů Aristotelových, jakož i Epiktetovo *Encheiridion*.

Simplismus, zjednodušený, prostičký výklad.

Simultanní (n. *simultan*, f. *simultané*, a. *simultaneous*) čili současný a společný práh hmatu, znamená onen práh postřehování, který společný je současným pocitům hmatovým při měření prostorovém na po-

vrchu kůže (kružítkem). Opak tohoto prahu je sukcesivní práh, který dán je pro pocity (počítky) po sobě následující. Tento je menší.

Singularismus (n. *Singularismus*, f. *singularisme*, a. *singularism*) uznává jedinou příčinu světa, a to buď pralátku či praslu. Tato prapodstata jest jednoduchá, neurčitá a nekonečná a z ní vyplývá veškerá mnohost věcí. Opak: pluralismus.

Singulární, jedinečný, jenom jedenkrát zastoupený. Pojem jedinečný vyjadřuje vždy jenom jedno určité individuum (na př. Platon), kdežto pojem obecný soubor určitých, na témž stupni jestoty stojících bytostí. Singulární soudy jsou takové soudy, v nichž predikát se vyslovuje pouze o jediném pojmu v rozsahu subjektu bytujících pojmů, na př. Sokrates byl řecký filosof.

Skácel, Bernardin, * 3. IV. 1884, čes. katol. theolog a filosof. Sp.: *Politika podle zásad katolických* (1926).

Skepse (n. *Skeptizismus*, f. *scepticisme*, a. *scepticism*), skepticismus — pochybování, pochybovačnost, filos. směr, který popírá nebo pochybuje o možnosti poznati pravdu. Naprostý skepticismus je filosoficky neplodný, kdežto jako metoda či pobídka ke zkoušení přesnosti pravdy vede ke zdravému kriticismu (v. t.). Objevil se ve starověké filosofii jako relativismus a subjektivismus (v. t.) u sofistů, jako noëtické hledisko u Pyrrhona z Elidy, v t. zv. střední a novější akademii (Arkesialos, Karneades) a v t. ř. pozdější skepsi u Ainesidema a Sexta Empirika. V nové filosofii u Montaigne, P. Bayla. Etický s. popírá možnost stanoviti přesné normy mravní. Opak: dogmatismus.

Lit.: G. Z á b a, Pyrrhonismus (1890); K. V o r o v k a, Skepse a gnose (1921); R. R i c h t e r, Der Skeptizismus in der griech. Philosophie (2 sv., 1903—1908); G o e d e c k e m e y e r, Die Geschichte des griech. Skeptizismus (1905); E. B e v a n, Stoics and Sceptics (1913); V. B r o c h a r d, Les sceptiques grecs (1887, 2. v. 1923); R. H ö n i g s w a l d, Die Skepsis in Philosophie und Wissenschaft (1914); R a d a k o v i č, Die Stellung des Skeptizismus zu den Grundlagen unserer Erkenntnis (1926); Ch. A. C a m p b e l l, Scepticism and construction (1932).

Skioskopie, také keratoskopie, retinoskopie je zkouška oka na objevování se stínu.

Sklon (n. *Neigung*, f., a. *inclination*) je vrozená nebo získaná dispo- sice, jež usnadňuje a podporuje určité citění nebo chtění.

Skok v. saltus in demonstrando.

Skořepa, Ladislav, 24. II. 1895, čes. pedagog, obírá se zejména otázkami mravní a pohlavní výchovy. Sp.: Úvod do přirozené morálky (1922), Příručka občanské nauky a výchovy (1923), Výchova mravní a občanská ve škole národní (1924), Cestou světla (1925), Puberta (1928, 2. v. 1932), Náš dorost, jeho dospívání a výchova (1930), Jak se přetěžují děti (1931).

Skotisté, stoupenci františkánského filosofa Duns Scota, kteří přijímali základní prvky jeho nauky: metafysický formalismus, univocitu bytí, intuici a voluntarismus.

Skotom je úkaz, kdy míhají se v oku a zírání temné skvrny. Bývá to na př. po poranění hlavy.

Skotská škola filosofická hlásala proti Humovu subjektivismu jsoucnost objektivních pravd a reálnost vnějšího světa. Zástupci Reid, Beattie, Hamilton a j. Srov. Common sense.

Skovoroda, Hryhorij Savvič, 3. XII. 1722—9. XI. 1794, ukrajinský filosof, mystik; hlásal, že štěstí musí člověk hledati v sobě samém, v poznání sebe a přizpůsobení své vůle vůli boží; v hledání pravdy viděl pravý život ducha.

Lit.: D. O l j a n č y n, Hryhorij S., der ukrainische Philosoph des 18. Jh. (1928).

Skromnost (n. *Bescheidenheit*, f. *modestie*, a. *modesty*) je umírněnost v nárocích, pramenící ze správného sebezpoznání. Skromný člověk ochotně uzná správný názor jiného a nebaží sám po vnějších počtách.

Skrupulosita, přílišná rozvážlivost, úzkostlivost, starostlivost, strach z odpovědnosti.

Lit.: J. S c h a t t a u e r, Über Verantwortungsgangst (Skrupulosität) (1928).

Skutečnost (n. *Realität*, *Wirklichkeit*, f. *réalité*, a. *reality*), realita, to, co jest, co existuje, co je dáno nespornou zkušeností vnitřní nebo vnější. Co je dáno spornou s-í, je pouze možnost. Pojem reality jest širší nežli pojem existence, ježto v sobě obsahuje nejen bytosti skutečně existující, nýbrž i bytosti toliko možné, jak ideální, tak i potenciální.

Lit.: Fr. M a r e š, Pravda nad skutečnost (1918); Lad. R i e g e r, Problém poznání skutečnosti (1930); J. T v r d ý, Problem s-i u D. Huma (1925); L a d d, A theory of reality (1899); O. L i e b m a n n, Zur Analysis der Wirklichkeit (4. v. 1911); A. P r a n d t l, Das Problem der Wirklichkeit (1926); H. M a i e r, Philosophie der Wirklichkeit (1926—33); P. H ä b e r l i n, Das Geheimnis der Wirklichkeit (1927); R. R e i n i n g e r, Metaphysik der Wirklichkeit (1931).

Slabomyslnost (n. *Schwachsinnigkeit*, f. *faiblesse mentale*, a. *feeble-mindedness*) je buď pouze poměrným a částečným nedostatkem schopnosti usuzovací v určitém oboru úsudkovém (počtářství, praktičnost) a nebývá tu na závadu inteligenci celkové, nebo je to vyhraněná psychosa. Jako psychosa (chorobný stav psychický) bývá jednak vrozenou (debilita, imbecilita, idiotie), jednak se vyvíjí a je získána příčinami a okolnostmi choroboplodnými. Bývá pak nazývána dementií (praecox, hebephrenica, epileptica, paralytica); viz „schopnosti“.

Lit.: K. K u f f n e r, Hranice slabomyslnosti v theorii a praxi (1909); K. H e r f o r t, Typy slabomyslnosti (1914).

Slast (l. *voluptas*, *libido*, n. *Wonne*, f. *grand joie*, a. *great joy*) považována je za vrcholný stupeň libého pocítování a má svůj kladný postup a vývoj smyslový. Není tedy pouhým nedostatkem nelibosti. Je pak na smyslovosti více nebo méně přímo závislá. Přímo závislá je „smyslnost“, nepřímou pak odvozeny jsou různé druhy libosti a slasti, vzniknuvší z představování a pojetí tvarového (estetické) nebo rozumově citového (etické). Slast je pohnutkou jednání, nemá však býti jeho účelem (hedonismus).

Slavík, Jan, 1842—2. VIII. 1906, čes. pedagog a psycholog. Sp. Zkušební dušesloví (1878), René Descartesa Úvahy o první filosofii (1889).

Slepota duševní v. agnosie.

Složený soud je takový soud, který jest složen z více než dvou pojmů. Jsou to 1. soudy výčetné, kde se rozděluje subjekt na více pojmů: A i b i c i d jsou P; 2. soudy slučovací: S jest i a, i b, i c, i d; 3. soudy rozdělovací: S jest dílem a, dílem b, dílem c; 4. soudy rozlučovací: S jest buď a nebo b, nebo c.

Slučovací soud je takový, kde obsah subjektu se rozloží ve znaky; **s. s.** se skládá tedy z několika soudů popisných a slouží k vědeckému popisu nebo výměru. Na př. Pes je věrným strážcem a pomocníkem člověka.

Sluch (n. *Gehör*, f. *ouïe*, a. *hearing*) je smysl, kterým vnímáme sluchové počítky. Chvěním elastických těles vznikají vzdušná vlnění, jež vzrušují sluchový nerv; je-li chvění pravidelné, slyšíme tóny, nebo při současném znění několika tónů zvuky, nepravidelným chvěním vznikají šelesty. Výška zvuku závisí na počtu kmitů (kmitočtu), jeho síla na velikosti výchvěvu (amplitudě), jeho zabarvení na tvaru kmitů.

Lit.: H e l m h o l t z, Die Lehre von den Tonempfindungen (5. v. 1896); K. S t u m p f, Tonpsychologie (1883); E. W a e t z m a n n, Die Resonanztheorie des Hörens (1912).

Směr (n. *Richtung*, f., a. *direction*), postup od určitého bodu k bodu jinému. Každý **s.** je určen směrem složek podle zákona o paralelogramu sil.

Smetáček, Zdeněk, * 15. VI. 1901, český filosof. Sp. Kozák, Rádl, Hromádka. O náboženské otázce v naší nynější čes. filosofii (1931).

Smetana, Augustin, 14. VI. 1814—30. I. 1851, čes. filosof, heglavec. Sp.: Die Bestimmung unseres Vaterlandes Böhmen (1848), Die Bedeutung des gegenwärtigen Zeitalters (1848), Die Katastrophe und der Ausgang der Geschichte der Philosophie (1850, přel. do češt.), Der Geist, sein Entstehen und Vergehen (1865, přel. do češt.).

Lit.: Fr. K r e j č í, Aug. Smetana v boji o náboženství (2. v. 1908); Vojt. S l o u k a, Duševní život ve filosofii Augustina Smetany (Č. M. 1925); E. R á d l, Naše náboženské ideály (1927).

Smích (n. *Lachen*, f. *rire*, a. *laughter*), fysiologický projev komična; může však býti vzbuzen též tělesným podrážděním (lechtáním).

Lit.: H. B e r g s o n, Le rire (1919); F. W e l t s c h, Záhada smíchu (R. F. IX., 1932); Louis D u g a s, Psychologie du rire (1902); P. N y s s e n s, Le rire (1934).

Smith, Adam, 5. VI. 1723—17. VII. 1790, angl. filosof a zakladatel vědy národohosp. Sp.: Theory of Moral Sentiments (1759), Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (1776).

Lit.: S k a r z y n s k i, A. S. als Moralphilosoph und Schöpfer der Nationalökonomie (1878); H a s b a c h, Untersuchungen über A. S. und die Entwicklung der polit. Ökonomie (1891); John R a e, Life of Adam Smith (1895); K. J e n t s c h, A. S. (1905); Jos. M a c e k, Mravní názory Adama Smitha (1915).

Smlouva (l. *contractus*, n. *Vertrag*, f. *contrat*, a. *contract*) je projev dvou stran, týkající se provedení, změny nebo zrušení určitého právního poměru. **S.** společenská ve fil. znamená nauku, že lidská společnost vznikla úmluvou členů této společnosti. Hlásali ji Hobbes, Locke, J. J. Rousseau.

Lit.: J. J. R o u s s e a u, Du contrat social (1762); G. D e l V e c c h i o, Su la teoria del contratto sociale (1906).

Smrt (n. *Tod*, f. *mort*, a. *death*), ukončení života jedince, trvalé zastavení životního dění.

Lit.: Tomáš Trnka, Tajemství smrti (N. D. XXIV, 1917); Bourdeau, Le problème de la mort (4. v. 1904); Maeterlinck, La mort (1913); E. Benz, Das Todesproblem in der stoischen Philosophie (1929); H. Kessemeier, Das andere Antlitz des Todes (1929); G. Melzer, Vom Sinn des Todes (1930); J. Nedeljkovič, Nemoralnost besmrtnosti i etička funkcija smrti (1928); Joachim Wach, Das Problem des Todes in der Philosophie unserer Zeit (1934).

Smutek (n. *Trauer*, f. *tristesse*, a. *sorrow*) je duševní bolest, lišící se od bolesti tělesné tím, že se připíná k nějaké myšlence; v jádru je však stejné povahy jako bolest fyzická a způsobuje tytéž organické účinky.

Lit.: G. Dumas, La tristesse et la joie (1900).

Smysl (n. *Sinn*, f. *sens*, a. *sense*) 1. logicky míněn znamená význam, obsah slova nebo věty, potom to, co je myšlenkou míněno, nebo také důvod a účel úkonu volního, ideu uskutečňující se dějem. 2. Psychologicky pak rozumí se jím buď pochopení a zájem o něco nebo zvláštní schopnost (smyslovost) býti účastnu psychicky nějak na tom, co nazývá se vzhledem k nitru vnějškem, okolím, prostředím, světem. Organicky vznikla takto zvláštní zařízení buď jednodušší neb složitější, která nazývají se ústrojími smyslovými (n. *Sinnesorgane*, f. *organes des sens*, a. *sense organs*). Za původní považováno bývá ústrojí povrchu těla (kůže), které někdy má schopností více (u nižších zvířat) a z něhož se pak různým způsobem a různou měrou vyvíjejí rozličná smyslová ústrojí. U více rozčleněných a vyspělých živočichů a u člověka vynikají smysly nejen zvláštními ústrojími, nýbrž také ústředími a spojením s nimi (nervy, mozkové středy). S. rozlišovány bývají na mechanické (tlak, hmat, sluch) a chemické (čich, chut, zrak). Kromě smyslů ohraničených organicky a vyhraněných ve vědomí (patero) uvádějí se ještě obyčejně smysly méně zřetelně ohraničené a vyhraněné jako s. obecný (tepelný, svalový), s. útrobní a bolestivý. Smysly méně vyhraněné čítány bývají k t. zv. šestému smyslu. Význam smyslů je jednak biologický (zvláště u nižších zvířat), jednak psychologický. To, co jednoduše zprostředkují u méně rozčleněných organismů pro život, zařizují a zachovávají u vyšších ústrojenců pro život psychický. Takto se nejen smyslovost zdokonaluje, nýbrž také tříbí a oduševňuje ve smyslu logickém. Jednotlivé smyslové úkony nabývají nových směrnic a významu. U slepců předpokládá se na př. smysl vzdálenosti, kterým dovedou poznati osoby a věci vzdálené (tlak, zvuk, teplo). Podobně připisuje se zvláštní smysl orientační některým ptákům (holubům), včelám a j. Jedná-li se na př. o zvláštním smyslu časovém, tvarovém, hudebním, uměleckém a p., má se na zřeteli právě přeměna smyslovosti z biologicko-psychické v psychicho-intelektuální.

Lit. k 1.: J. B. Kozák, Problém smyslu (Č. M. 1930); W. Blumenfeld, Sinn und Unsinn (1933); k 2.: Kreibig, Die fünf Sinne des Menschen (2. v. 1907); Mangold, Unsere Sinnesorgane (1909); Bain, The senses and the intellect (3. v. 1868).

Smysl všeho veškerenstva (n. *Allsinn*) je ve filosofii Schellingově označení pro schopnost ducha, bezprostředně, intuitivně pochopiti universální život věcí.

Smyslnost (n. *Sinnlichkeit*, f. *sensualité*, a. *sensuality*) vyznačuje soustředění smyslů na pohlavnost a upoutaný zájem na jeho projevech.

Lit.: A. H o f a c k e r, *Sinnlichkeit und Vernunft* (1929).

Smýšlení (n. *Gesinnung*, f. *manière de penser*, a. *way of thinking*) je celkový duchovní postoj člověka, určující jeho mravní jednání; je to jakýsi duševní habitus člověka, jenž je zároveň subjektivním kritériem mravnosti: mravné je to, co vyplynulo z mravného smýšlení.

Lit.: A. P f ä n d e r, *Zur Psychologie der Gesinnungen* (2 sv., 1913—16).

Snaha (l. *conatus*, n. *Streben*, f. *tendance*, a. *conation*), duševní děj, který směřuje k dosažení určitého cíle všestranným zaujetím různých činitelů psychických.

Snellman, Johan Wilhelm, 12. V. 1806—4. VII. 1881, finský filosof, heglavec. Sp.: *Filosofisk elementarkurs* (3 sv., 1837 n.), *Läran om staten* (1842).

Lit.: Th. R e i n (2 sv., 2. v. 1904).

Śniadecki, Jędrzej, 30. XI. 1768—11. V. 1838, polský filosof, blízký Kantovi.

Lit.: A. W r z o s e k (2 sv., 1910); J. C h r z a n o w s k i (1930).

Soave, Francesco, 1743—1816, ital. filosof, horlivý stoupenec Condillacova sensualismu. Sp.: *Elementi di filosofia*, *Istruzioni di logica*, *metafisica ed etica*.

Sociabilita (n. *Geselligkeit*, *Gesellschaftlichkeit*, f. *socialilité*, a. *sociality*, *sociability*), společenský pud, schopnost jedince žítí ve společnosti, společenskost, družnost.

Socialismus (n. *Sozialismus*, f. *socialisme*, a. *socialism*), obecný název jednak pro nauku o budoucím společenském řádu, který má vystřídati řád kapitalistický a lišiti se od něho zespolečenštěním soukromého vlastnictví, zvl. výrobních prostředků (v tom smyslu je s. roven marxismu (v. t.), jednak pro snahu po zlepšení hospodářských poměrů lidstva, pojetí lidstva jako třídy dělnické a zájmové. S. souvisí časově i věcně s kapitalismem a liberalistickým individualismem; vyplynul z novodobého americko-evropského industrialismu, který změnil dosa- vadní ráz společenský. Není tedy s. pouhým hnutím dělnické třídy, nýbrž společenským faktem, součástí společen. života v údobí kapita- listickém. Odtud vyvěraí i četné a různé formy s-u.

Lit.: T. G. M a s a r y k, *Otázka sociální* (1897); V. C a t h r e i n, *Der Sozialismus* (1890, přel. do č.); M. B e e r, *Allg. Gesch. des Sozialismus und der sozialen Kämpfe* (3 sv., 1.—4. vyd. 1920—23, přel. do č.); E. B e r n s t e i n, *Zur Theorie u. Gesch. des Sozialismus* (4. v. 1904); A. S c h ä f f l e, *Die Quintessenz des Sozialismus* (4. vyd. 1920); H. E. B a r n e s, *A. History of British Socialism* (2 sv., 1920); Fr. F i e d l e r, *Socialismus před válkou a po válce* (1920); Fr. M a r e š, *Socialismus a komunism v mod. mezinárodním hnutí sociálním* (1926); Jos. M a c e k, *Socialismus* (1926); H. de M a n, *Duch socialismu* (přel. do č. 1928); Robert v. P ö h l m a n n, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt* (3. v. 1925); E. D u r k h e i m, *Le socialisme* (1928).

Sociální etika (n. *soziale Ethik*, f. *morale sociale*, a. *social ethics*), je souhrn etických norem, upravujících společensko-státní život, jakož i vzájemný vztah lidí se sociálního hlediska; výrazem **s. e.** označuje se též etika, jež zkoumá mravnost po stránce její sociální podmíněnosti.

Lit.: v. d. Goltz, Grundlagen der christlichen Sozialethik (1908); Litt, Individuum und Gemeinschaft (1918); H. v. H ö r s c h e l m a n n, Person und Gemeinschaft (1920).

Sociální filosofie je věda o podstatě společenství a společnosti; na rozdíl od sociologie jako empirické vědy o skutečném stavu společnosti je. **s. f.** jakousi metafysikou společnosti, zkoumající důvod jejího bytí.

Sociální otázka sluje otázka o příčinách porušení společenského řádu, jímž lidská společnost, zvláště některé její třídy, ocitají se v člověka nedůstojném, bědném stavu, a současně otázka, jakými prostředky toto porušení řádu odstraniti a poměry zlepšiti. Nejostřeji vystoupila na povrch **o. s.** v dnešní době řádu kapitalistického. **O. s.** netýká se pouze hospodářské bídy jistých společenských tříd, nýbrž jest ve svém základě otázkou mravní nebo ještě širěji řečeno otázkou kulturní, a její řešení tedy musí vyvěrati ze základů mravních a náboženských. **O. s.** není pouze otázkou dělnickou, nýbrž její obor je mnohem širší. Snahy o řešení sociální otázky jsou buď sociálně politické nebo sociálně reformní. Tyto podávají zvláště papežské encykliky Lva XIII. (*Rerum novarum*) a Pia XI. (*Quadragesimo anno*).

Lit.: M. P r o c h á z k a, Otázka dělnická (1872); T. G. M a s a r y k, Otázka sociální (1897 a č.); J. B i e d e r l a c k, Die soc. Frage (1921, přel. do češtiny); W. H e i n r i c h, Die soziale Frage. Ihre Entstehung in der individualistischen u. ihre Lösung in der ständischen Ordnung (1934); J. M e s s n e r, Die soz. Frage der Gegenwart (1935).

Sociální pedagogika (n. *Sozialpädagogik*, f. *pédagogie sociale*, a. *social pedagogics*), výchovný směr, kladoucí zvláštní důraz na výchovu dítěte ke společenství.

Lit.: P. N a t o r p, Sozialpädagogik (2. vyd. 1922), V e l í n s k ý, Individuální základy sociální pedagogiky (1927).

Sociální psychologie, část psychologie, obírající se výkladem jevů sociálních.

Lit.: J. S c h ü t z n e r, Hlavnější směry sociální psychologie (1927); E. A. R o s s, Social psychology (1908); W. M c D o u g a l l, An introduction to social psychology (8. v. 1914); L. L. B e r n a r d, An introduction to social psychology (1927); R. M ü l l e r - F r e i e n f e l s, Allg. Sozial- u. Kulturpsychologie (1930); A. F i s c h e r, Psychologie der Gesellschaft (1922).

Society for psychical research (S. P. R.) v Londýně, nejstarší a nejvýznamnější vědecká společnost meta (para) psychologická, založená r. 1882, vytkla si za cíl zjišťovati a systematicky probádati zjevy meta (para) psychické, hlavně fenomény transu, automat. písma a řeči, telepatie, jasnozření, premonice, profecie, psychometrie, jakož i zjevy parapsychofysické, telekinese, teleplastie. Jejím zakladatelem byl Frederic W. H. Myers, jejími presidenty nejvýznamnější badatelé oficiální vědy, filosofové a psychologové: Myers, Sidgwick, Balfour, Crookes, James,

Barret, Richet, Lodge, Bergson, Mc. Dougall, Rayleigh, Mitchell, Flammarion, Driesch a j. Vydává Proceedings a Journal.

Lit.: M i k u š k a, Vývoj a nynější stav psych. badání v Anglii (1921), Věda metapsychická a její nynější stav (1922).

Socioenergetika je označení pro přírodovědnou metodu sociálního badání; na ní je založena sociotechnika.

Lit.: I. Ž m a v c, Úvod do sociální energetiky (1919).

Sociografie, odvětví sociologie, zabývající se statistickým popisem životních poměrů určitých společenských skupin.

Sociologie (n. *Soziologie*, f. *sociologie*, a. *sociology*), též sociální nebo politická filosofie, je v širším smyslu soubor všech sociálních věd, v užším smyslu teoretická věda o lidské společnosti, jejím vývoji a uspořádání, jakož i o pravidlech sociálního života, obecná společenská věda, věda o podstatě sociální, o formách, činitelích, zákonitostech, vývojových podmínkách, principech a cílech sociálního bytí a dění. Specifickým znakem s. je, že všechny jevy posuzuje vzhledem k jejich sociálnímu charakteru, a to jednak se zřetelem k jejich podmíněnosti soužitím skupin jedinců, jednak s hlediska vzájemných vztahů individuí mezi sebou a jimi podmíněného sociálního celku. Podstatu společnosti určují různé sociologické směry různě: buď se pojímá jako vyšší organismus, v němž všechny části vzájemně i s celkem souvisejí, nebo ji považují za soustavu sil (mechanistický názor), nebo spatřují ve společenské organizaci duševní pochod; historický materialismus pokládá za základní jevy společenské jevy hospodářské. Hlavní metodou s. je metoda srovnávací, zejm. historická, jež hledá příčinnou souvislost jevů následujících s jevy následujícími. Podle svých hlavních problémů se se rozděluje s. na statiku a dynamiku. Statika si všímá především přísné souvislosti jednotlivých členů společenského organismu a rozbírá všestranně všechny složky společnosti a síly, jež na ni působí. Dynamika sleduje zase vznik a vývoj společnosti a snaží se stanoviti zákony tohoto vývoje. Přes to, že je s. věda duchová, všímá si přírodovědecké stránky sociálních jevů, k čemuž jako pomocné vědy užívá biologie. Vedle toho užívá s. s prospěchem i výsledků jiných věd, jako anthropologie, ethnologie, psychologie, srovnávací vědy náboženské a právní, potom etiky, jazykozpytu, nár. hospodářství a j.

Ve starověku splýval pojem společnosti s pojmem státu, a proto sociální filosofie značila totéž, co politika. Pro Platona je stát vlastně jenom člověk ve velkém. Základním třem mohutnostem duše odpovídají tři stavy ve státě; vládnoucí, vojenský a řemeslnický. Aristoteles, který považoval člověka za bytost od přírody sociální, vytvořil ve své „Politice“ úplnou soustavu státní teorie. Podobné učení hlásali i stoikové. Podle názoru sofistů se zakládá stát na ustanovení, podle epikurovců na smlouvě proti nepřátelstvím. Toto rozdílné pojetí se udrželo v právní filosofii až do 18. stol. Křesťanství přijalo v duchu svého monotheismu hlavní zásady Aristotelovy teorie a uznalo za poslední důvod účelného uspořádání poměrů společenských vůli boží. Spis sv. Augustina „De

civitate Dei“ stal se vzorem theokratického pojetí společnosti. Pozdější scholastikové se opět vrátili k aristotelskému pojetí státu. Stát je mravní organismus, jehož účelem je obecné blaho občanů. Státy zakládají sice přímo lidé, ale činí tak z popudu své přirozenosti, své společenské vlohy, jejímž původcem je Bůh. Stát je tedy nutným projevem společenské vlohy a tím zároveň podstatnou částí světového řádu, Bohem stanoveného. Mravní a právní pouto, jež udržuje státní celek, spočívá v souhlase či smlouvě, kterou celek občanů přenáší svou moc navenek, na nějakého nositele moci. Lid určuje nejenom nositele moci, nýbrž i formu vládní. Toto pojetí státní moci udrželo se až do počátku nového věku ve spisech Suarezových, Bellarminových, Molinových atd. V téže době však horlivé studium politického života starých Řeků a Římanů, vyvolané hnutím humanistickým, vytvořilo novou filosofii právní i sociální, jejímiž representanty jsou Nicolò Macchiavelli, Jean Bodin, Thomas Morus a Hugo Grotius.

Vlastním zakladatelem s. je Francouz Auguste Comte (1798—1857), jehož přírodovědecká metoda vedla k novému pojetí života sociálního. S. neboli sociální fyzika je podle jeho stupnice věd (matematika, astronomie, fyzika, chemie, fyziologie, sociologie) vrcholem všech věd, a jejím předmětem je všechno lidstvo jako celek, jeho vývoj i rozčlenění. Ne tedy jenom rodina a stát a mravní zásady v těchto společnostech, nýbrž i dějiny, kultura, náboženství, krátce veškeren společenský život je předmětem sociologie. Společnost považuje Comte za kolektivní organismus a s-i zakládá na biologii a psychologii. Na biologicko-ethnologickém podkladě budoval dále s-i Herbert Spencer. Psychologicky pojímají s-i Lazarus, Steinthal, Wundt, Giddings, Mac Dougall, Ellwood a j., u nás Masaryk; též A. Schäffle považuje společnost za psychologický organismus, A. Fouillée za organismus, který se sám realizuje ze své vlastní vůle. P. Lilienfeldovi je společnost reálním organismem, jehož buňkami jsou jedinci. F. Tönnies rozlišuje mezi přírodně-organickým společenstvím a mezi vnější, mechanickou, na společných zájmech založenou společností. G. Tarde vidí základní sociální prvek v napodobení; společnost je mu sdružením lidí, již se vzájemně napodobují. Podle G. Simmla je s. věda o formách zespolečnění, jež se neobírá psychickými pochody jako takovými, nýbrž jejich obsahy, věcností sociálních procesů. E. Durkheim považuje sociální skutečnosti za objektivní, specifické útvary s vlastní zákonitostí. Podle obdoby fyzikálních (mechanických, energetických) sil a procesů vykládají sociální jevy Carey, Quelet, Pareto, Solvay, Bechtěrev, Ostwald, u nás Žmavc. Biologicko-anthropologicky postupují sociální darwinisté O. Ammon, F. Galton, E. Haeckel, L. v. Wiese, Gobineau, Chamberlain a j. L. Gumplowicz vysvětluje sociální jevy skupinovými boji. Geografickou teorii hlásají Demolins, Ratzel, F. Engels. K. Marx považuje za základní sociální jev hospodářství. Závislost poznání, jeho forem a platnosti na sociálních činitelích zdůrazňují Feuerbach, Clifford, Royce, de Roberty, Huxley a j. Teorii kulturologickou zastupují Alfr. Weber, Ogburn, u nás E.

Chalupný, hledisko historické hájí Oppenheimer, Barth, Dilthey, Troeltsch.

Lit.: R. Neuschl, Křesťanská sociologie (2 sv., 1898—1900); I. A. Bláha, O některých směrech současné sociologie (Č. M. 1912); týž, Dnešní stav sociologie a její hlavní problémy (Č. M. 25, 1929), Sociologie sedláka a dělníka (1925), Sociologie dětství (2. v. 1930); A. Uhlíř, Sociální filosofie (1913); E. Beneš, Ke sporům o definici jevů sociálních (Č. M. 15, 1914); E. Chalupný, Sociologie (dosud 5 sv., 1916—33); týž, Úvod do sociologie (2. v. 1925—27); J. Král, Herbartovská sociologie (1921); F. Reyl, Sociologie v politice (1924); F. Weyr, K metodě sociologie (1927); O. Machotka a Z. Ulrich, Sociologie v moderním životě (1928); F. Modráček, Společenský vývoj (1928); týž, Sociologie jako teorie dějin (1930); B. Vašek, Křesť. sociologie (1929—31); J. Kratochvíl, Základní směrnice křesť. nauky sociální (1931); A. Comte, Système de politique positive ou Traité de sociologie (1852—54 a č., přel. do češtiny); H. Spencer, The study of sociology (1873 a č., přel. do č.); E. Durkheim, Les règles de la méthode sociologique (1895, přel. do č.); A. Fouillée, La science sociale contemporaine (3. v. 1896); F. H. Giddings, The principles of sociology (1896 přel. do č.); F. Squillace, Le dottrine sociol. (1903); L. Gumplowicz, Grundriß der Soziologie (2. v. 1905); G. Tarde, Les lois sociales (5. v. 1907, přel. do č.); F. Tönnies, Gemeinschaft und Gesellschaft (2. v. 1912); Edward Cary Hayes, Introduction to the study of sociology (1921); G. Simmel, Soziologie (1908, 3. v. 1923); Célestin Bouglé, Eléments de sociologie (2. v. 1930); H. Freyer, Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft (1930); K. Dunkmann, Lehrbuch der Soziologie u. Sozialphilosophie (1931); Handwörterbuch der Soziologie, hrsg. v. Vierkandt (1933); L. v. Wiese, System der allgem. Soziologie (1933).

Sociologie křesťanská je věda, jež vyšetřuje, jaké jsou a jaké mají býti složení, vztahy a život ve společnosti a jakými prostředky se má pracovati, aby byl získán správný řád společenský (B. Vašek).

Lit.: Vašek B., Křesťanská sociologie (1929—33), Rukojeť křesťanské sociologie (1935); Reyl F., Jádru k. s. (1914), Sociologie v politice (1924); Kratochvíl J., Základní směrnice křesť. nauky sociální (1931).

Sociologismus je jednak snaha, zakládat filosofii hlavně na sociologii, jednak tendence, vysvětlovati jisté zjevy (poznání, mravnost, náboženství atd.) činiteli čistě sociálními.

Sociomorfismus je snaha, vysvětlovati určité zjevy podle obdoby společnosti. Podle Guyaua je na př. náboženství universálním sociomorfismem, vysvětlováním světa podle obdoby společnosti.

Sociotechnika, učení o vědeckém řízení práce a tvoření sociálních vztahů za účelem hospodář. a mravního uzpůsobení společnosti. Srv. energetika.

Lit.: Ivan Žmavc, O přírodovědeckých základech sociálních náprav (1923); týž, Energetické základy sociotechniky (1924); Fr. Krejčí, Sociotechnika (Č. M. 1926).

Sofisma (n. *Trugschluß*, *Sophisma*, f. *sophisme*, a. *sophism*), klamný důkaz nebo závěr, při němž se chybuje úmyslně. Vadné důkazy (*petitio principii*, *hysteron proteron*, *saltus in demonstrando* atd.) měly zvl. oblibu v řečnictví řeckém a při cvičení důvtipu; *s ofistický*, *klamavý*.

Sofisté, filosofové 5. stol. před Kr. (na př. Protagoras, Gorgias, Hippias, Prodikos), kteří hlásali relativnost všeho poznání a čirý subjek-

tivismus: „Člověk je měřítkem všech věcí.“ Svými klamnými závěry (sofismaty) působili rozkladně na všechny hodnoty.

Lit.: H. G o m p e r z, Sophistik und Rhetorik (1912) VI. G r o h, Sofistické hnutí ve starověku (1927).

Sokrates, 469—399 př. Kr., populární řecký filosof, učitel Platonův obrátil pozornost filosofie od přírody k člověka a jeho mravnímu životu. Obratem k vnitřnímu životu člověku položil nové základy dialektice (noëtice) a etice. Doporučoval indukci a definici k jasnému poznání pravdy. Cílem člověka je poznání ctnosti. Jeho názory o Bohu jsou vsutku hluboké. **S.** je zakladatelem dualismu a ideálního názoru světového.

Lit.: K. J o ě l, Der echte und der xenophontische Sokrates (3 sv., 1893—1901); C. P i a t, Socrate (1900, 2. v. 1912); G. Z u c c a n t e, Socrate (1909); Heinrich M a i e r, S., sein Werk und seine geschichtliche Stellung (1913); H. B u s s e, Sokrates (1914); L. N e l s o n, Die sokratische Methode (1931); A. E. T a y l o r, Socrates (1932); Helmut K u l m, Sokrates (1934).

Soldát, Alois, * 12. VII. 1862, křesťan. sociolog. Sp.: Nástin základů a všeob. zásad společensko-hospodářských (1913), Bytová otázka dělnická (1915).

Solidarita (n. *Solidarität*, f. *solidarité*, a. *solidarity*), pospolitost, vzájemnost, dobrovolné podřízení vůle jednotlivců zájmu celku, mravní i hmotná podpora jednoho útvaru či jedné třídy sociální druhou.

Solidarismus značí společenskou soustavu, která se staví proti třídnímu boji a žádá vzájemnou podporu jednotlivých útvarů společenských. Tím liší se **s.** zásadně od socialismu a individualistického liberalismu; názvu „křesť. solidarismus“ užívá se dnes místo dřívějšího křesťanský socialismus, ježto lépe vyhovuje. Solidaristické zásady národohospodářské propočoval zvl. jesuita H. Pesch ve svém Lehrbuch der Nationalökonomie.

Lit.: L e c c i e l d C a r o, Solidaryzm, jeho zasady, dzieje i zastosowania (1931); H. M o r e a u, De la solidarité (1930).

Solipsismus (n. *Solipsismus*, f. *solipsisme*, a. *solipsism*) pokládá existenci vlastního já a jeho zážitky za jedinou skutečnost, vše ostatní jsou jen představy; je to vlastně krajní subjektivismus či subjekt. idealismus. Hl. zástupce Stirner, u nás L. Klíma.

Lit.: S c h u p p e, Der Solipsismus (1898).

Solovjev, Vladimír Sergějevič, 16. I. 1853—31. VIII. 1900, největší ruský filosof a mystik. Bůh je absolutno mimo svět, je pramenem jsoucna, tvořivá síla a jednotící princip vesmíru. Duše lidská uvědománím sebe přichází k Bohu. Hl. sp.: Opravdanije dobra (1897), Duchovnyje osnovy žizni (1882—84, přel. do č.) Velikyj spor i christianskaja politika (1883), Istorija i buduščnost teokraciji (1883 až 1887), Nacionalnyj vopros v Rossii (1883—81), Tri razgovora (1900).

Lit.: E. T r u b e c k o j, Mirosozercanie Vl. Solovjeva (2 sv., 1913); E. C h a l u p n ý, Právní filosofie V. S. Solovjeva (1921); G. L a n g e, W. S. Eine Seelerschilderung (1923); S a c k e, W. S. als Geschichtsphilosoph (1929); J. K r a t o c h v i l, Filosofie Vl. S. S. (Vych. I. 1919); K. J i n d f i c h, V. S. S.; L. V e l i č k o, V. S. Žizn i tvorenija (1902); K. A m b r o z a i t i s, Die Staatslehre W. S-s (1927); Wl. S z y l k a r s k i, S-s Philosophie der Alleinheit (1932); Vincenc P o ř í z k a, S. a cirkev (1935).

Sołtykowicz, Józef, 1762—1831, polský osvícenský filosof, stoupenec fyziokratismu.

Somatologie (n., f. *somatologie*, a. *somatology*), nauka o všeobecných vlastnostech živočišného těla; opak psychologie.

Sombart, Werner, * 19. I. 1863, něm. národohospodář, obíral se zejména studiem kapitalismu a socialismu. Sp.: *Der moderne Kapitalismus* (1902, n. vyd. 1928), *Sozialismus u. soziale Bewegung* (1896 a č.), *Der Bourgeois* (1913), *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (1911), *Luxus u. Kapitalismus* (1913), *Die Ordnung des Wirtschaftslebens* (1928), *Deutscher Sozialismus* (1934).

Lit.: Pollock, S-s *Widerlegung des Marxismus* (1926); Nitsch, S-s *Stellung zum Sozialismus* (1931).

Sommer, Robert Karl, * 19. XII. 1864, něm. psychiatr. Díla: *Lb. der psychopathol. Untersuchungsmethoden* (1898), *Kriminalpsychologie u. strafrechtl. Psychopathologie* (1904), *Familienforschung und Vererbungslehre* (1907), *Tierpsychologie* (1925). Sestrojil několik přístrojů ke zkoumání výrazových pohybů.

Somnambulismus (n. *Somnambulismus*, *Schlafwandeln*, f. *somnambulisme*, a. *somnambulism*), též somnambulie, noktambulie, lunatismus, náměsíčnost, je spánkový stav, ve kterém často vyvíjejí se nejnápadnější schopnosti duševní, jako jasnovidnost, telepatie a pod. Často vykonávány bývají v tomto stavu pohyby jinak nebezpečné (lezení po okapových rourách a p.), které jsou nápadné svou pudovou přesností a jistotou.

Somnolence (Forel), ospalost, kterou začíná hypnosa.

Sorel, Georges, 2. XI. 1847—30. VIII. 1922, franc. filosof, který vytvořil pod vlivem Bergsonovým zvláštní teorii socialismu, založenou na násilí. Hl. sp.: *Réflexions sur la violence* (1908, 6. vyd. 1925), *Les illusions du progrès* (1908, 4. vyd. 1927), *La décomposition du marxisme* (1908, 3. v. 1923), *Matériaux d'une théorie du prolétariat* (1919).

Lit.: Piron, G. S. (1924); P. Perrin, *Les idées sociales de G. S.* (1925); Mich. Freund, G. S. (1932).

Sorites (n. *Kettenschluß*, f. *sorite*, a. *sorites*), hromadný či řetězový závěr v logice vzniká z vět tak seřaděných, že přísudek věty předchozí stává se podmětem věty následné, až konečně podmět první a přísudek poslední věty spojí se v závěru.

Sorley, William Ritchie, * 4. XI. 1855, angl. filosof, považuje Boha za prahodnotu. Sp.: *On the ethics of naturalism* (1885), *The moral life and moral worth* (1911), *Moral values and the idea of God* (1918), *History of English philosophy* (1920).

Soubor v. *synthesa*.

Soucít (n. *Mitgefühl*, f., a. *compassion*) od synesthesie (viz), která týká se vždy určitých oblastí citění, liší se soucít všeobecnou povahou osobní. Je to spolucítění většinou nelibého a žalostného.

Lit.: M. Auerbach, *Mitleid u. Charakter* (1921).

Soucítění v. *synthesie*.

Souček, Rudolf, * 27. I. 1888, čes. psycholog, obírá se zvl. parapsychologií a charakterologií. Díla: Problém vůle (1920), Problém psychofysický v pojetí Binetově (1921), Sugescie, hypnosa a spiritismus (1921), Problém duše (1923), Psychologie všeob. (1924), Podstata citu (1927), Psychoanalýza (1928), Kapitoly z praktické psychologie (1930), Příručka okultismu (metapsychologie) (1930).

Soud (n. *Urteil*, f. *jugement*, a. *judgment*) značí vědomí o vzájemném poměru dvou pojmů a proslovení tohoto poměru.

Lit.: M. R o s t o h a r, O formaci soudů (Č. M. XIII, 1912); E. L a s k, Die Lehre vom Urteil (1912); E. S c h r a d e r, Elemente der Psychologie des Urteils (1905); W a l t e r B l u m e n f e l d, Urteil u. Beurteilung (1931).

Soudnost (l. *vis aestimativa*, n. *Urteilkraft*, f. *jugement*, *entendement*, a. *judgment*), schopnost řádně posouditi dané věci nebo dění podle jejich vhodnosti nebo nevhodnosti. U Kanta střední stupeň mezi vyšším a nižším rozumem.

Lit.: W. F r o s t, Der Begriff der Urteilkraft bei Kant (1906).

Souhlas (l. *assensio*, n. *Zustimmung*, f. *consentement*, a. *assent*) jest aktivní uznání něčeho na základě zřejmosti věci nebo na základě determinujícího působení představy na vůli.

Souhrn (n. *Inbegriff*, f. *totalité*, a. *totality*), shrnutí většího množství obsahů nebo předmětů v jednotný celek.

Soujemný v. komplexní.

Soukup, Emilián, * 9. V. 1886, český theolog a nábož. filosof z řádu dominikánského. Sp.: Filosofie náboženství (1935).

Soumračné vidění (n. *Dämmerungssehen*, f. *vision corpusculaire*, a. *scotopic vision*) čili vidění za šera, liší se fyziologicky od vidění za dne, za světla denního tím, že připadá tu větší úkol nachu, uloženému při zakončení čípků.

Soustava, systém (n. *System*, f. *système*, a. *system*), 1. souvislý celek věcí a jejich vztahů, 2. jednotný celek vědění, uspořádaný podle určité zásady a vnitřně učeněný. Ve filosofii rozumíme soustavou jednotné, do podrobností propracované učení, jež lze aplikovati na různé vědní obory.

Lit.: O. R i t s c h l, System und systematische Methode (1906); E. K r a u s, Der Systemgedanke bei Kant u. Fichte (1916).

Soustrast (n. *Mitleid*, f. *pitié*, a. *commiseration*, *pity*), cítění, podobné soucitu (viz), které vždy má za podklad strast a zármutek.

Sousudek hromadný v. sorites.

Sousudek stažený v. epicheirema.

Souvědomí se liší od dvojvědomí (v. t.) tím, že nemá rozlišeného východiska a dějiště („já“). Ve vědomí význačném („hlavním“) tkví jako větve méně význačné (méně vědomé) souřadí představové, které bývá utvářeno více citově než představově.

Souvztažnost v. korelace.

Souzení jest tvoření soudů; již naše pojmy jsou vlastně zkrácenými soudy, zkratkami soudů. Psychol. je s. pochodem myšlení, proudem myšlenkovým.

Spáčil, Bohumil, * 25. IV. 1875, čes. theolog a filosof.

Spánek (n. *Schlaf*, f. *sommeil*, a. *sleep*) je zjev biopsychický a všeobecný, aspoň do určitého stupně. Biologicky spočívá na vyčerpanosti bdělých prvků (v nervstvu) a zvýšené disimilaci nedostatkem kyslíku. Příným podnětem k němu je vznik zvláštních sloučenin biologických (hormonů), které zaujímají ponejvíce ústředí organická a smyslová. Následující nedostatek vnějších podnětů smyslových dává zase obměnou vzniknouti čilejší asimilaci. Psychicky začíná spánek netečností k okolí a poklesem postřehování vnějšku. Ochabnutí pozornosti jeví se pak vůbec jako zvolnění a zánik sebevědomého života duševního. Spánek může býti přivoděn také úmyslně prostředky uspávacími (narkotika), tlakem na mozek a sugescí (Kraepelin). Koule dopadající na podložku z větší nebo menší výšky vydává zvuk silnější neb slabší. Měří se, jak silného zvuku bylo třeba k probuzení.

Lit.: L. H a š k o v e c, O spánku a snech (1914); L. F a h o u n, Spánek a sen (1920); P. S c h e n k, Versuch einer psychol. Theorie des Schlafes (diss. 1928).

Spann, Othmar, * I. X. 1878, rak. sociální filosof, odpůrce marxismu a demokracie; hlásá hospodářský a společenský universalismus, podle něhož je jednotlivec jenom článkem nadindividuálního celku. Hl. sp.: *Gesellschaftslehre* (1914), *Tote u. lebendige Wissenschaft* (1921), *Der wahre Staat* (1921), *Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre* (1910, 24. v. 1934), *Kategorienlehre* (1924), *Schöpfungsgang des Geistes* (1928).

Lit.: M a s c h k e, O. S-s wirtschaftstheoretische Grundauffassung (1926).

Spaventa, Bertrando, 27. VI. 1817—20. II. 1882, ital. filosof, vyšel zvl. z fil. Heglovy. Sp.: *La filosofia di Kant a la sua relazione colla filosofia italiana* (1860), *Introduzione alle lezioni di filosofia* (1862), *La filosofia di Gioberti* (1863), *Saggi di critica filosofia* (1867), *Principii di filosofia* (1867), *Idealismo e Realismo* (1874), *Esperienza e metafisica dottrina della cognizione* (1888), *Principii di etica* (1904).

Lit.: G. G e n t i l e, B. S. (1926).

Specialisace znamená v logice postup od rodu k druhu; tak jako zobecňováním dospíváme k pojmům obecným, docházíme pochodem opačným, specialisací, k pojmům jedinečným.

Species, druh (v. t.), obraz, forma; ve scholastické nočice obraz poznání, a to jak smyslový obraz (s. *sensibilis*), tak nehmotný myšlenkový obraz (s. *intelligibilis*).

Specifické energie smyslové (n. *spezifische Sinnesenergie*, f. *énergie spécifique des nerfs*, a. *specific energy of nerves*) jsou, jak se někteří fyziologové (J. Müller) domnívají, příčinou, že v každém smyslovém ústrojí může vzniknouti pouze určitým jakostem vlastní pocit (v oku světelný) a také nepřiměřený podnět (na př. úder na oko) působí pouze počitky těmto energiím vlastní.

Lit.: M. L ö w i, Über spezifische Sinnesenergien (1927).

Specifikace, zezvláštnění, rozdělení druhu na nižší druhy.

Spekulace (n. *Spekulation*, f. *spéculation*, a. *speculation*), přemýšlení, myšlenkové, nadmyslné, duchovní, čiře rozumové poznání, jež přestupuje zkušenost nebo někdy jí i nedbá. Slov. intuice. Spekulativní

vědy zpytují svůj předmět jako pravdu o sobě, nehledíce k důsledkům pro praktický život.

Spencer, Herbert, 27. IV. 1820—8. XII. 1903, angl. filosof evolucionismu a sociolog. Hl. sp.: *A System of Synthetic Philosophy* (10 sv., 1862—93 a č., výbor Collinsův přel. do češt.), *The Classification of the Science* (1864), *Education* (1861 a č.), *The Study of Sociology* (1873 a č., přel. do češt.).

Lit.: W. H. Hudson, H. S. (1908); K. Schwarze, H. S. (1909); A. W. Tillet, S-s synthetic philosophy (1914); H. S. Elliot (1917).

Spengler, Oswald, 29. V. 1880—8. V. 1936, německý kulturní filosof, považuje kultury za organismy s vlastní podstatou a prorokuje zánik dnešní kultury. Hl. sp.: *Untergang des Abendlandes* (2 sv., 1918 až 1922), *Der Mensch und die Technik* (1931).

Lit.: M. Schroeter, *Der Streit um Spengler. Kritik seiner Kritiker* (1922); A. Messer (1924); Fauconnet (1926).

Speusippos z Athén, asi 395—334 př. Kr., řecký filosof, nástupce Platonův ve vedení Akademie, vybudoval zvl. jeho učení o ideálních číslech a metodu rozboru pojmů.

Spinoza, Benedikt (Baruch) de, 24. XI. 1632—21. II. 1677, hlásal dogmatický racionalismus a pantheismus, jakož i psychofysický paralelismus metodou matematickou. Sp.: *Tractatus theologico-politicus* (1670, přel. do češt.), *Ethica ordine geometrico demonstrata* (1677, přel. do č.), *Tractatus de Deo et homine eiusque felicitatis* (vyd. 1852, přel. do č.).

Lit.: Jos. Tvrdý, Pojem existence a pravdy u Spinozy (Č. M. 1927); O. Kraus, O Spinozově filosofii (Č. M. 1927); J. Dvorský, Spinoza (1932); Jos. Hruša, Baruch Spinoza, život a dílo (1933); J. Stern, Die Philosophie S-s (3. v. 1908); L. Brunschvicg, Spinoza et ses contemporains (1923); G. Mehlis, S-s Leben u. Lehre (1923); F. Erhardt, Die Weltanschauung S-s (1928); St. Dunin-Borkowski, Spinoza (4 sv., 1932—35).

Spiritismus jest víra (přesvědčení) v posmrtnou existenci osobní duše (já). **S.** jako lidové, náboženské hnutí započal r. 1848 v Americe, když v blízkosti sester Foxových v Hydesville (ve státě New York) se projevovalo záhadné, inteligentní klepání (viz raptologie a metapsychologie). **S.** se velmi rychle rozšířil po celém světě a má dnes obzvláště v anglosaských zemích miliony přívrženců. Od **s.** jako lidové, náboženské víry v posmrtný život a projevy duší („duchů“) nutno odlišovati **s.** jako pracovní hypotézu novodobého badání meta- (para-) psychologického (viz metapsychologie), za účelem vysvětlení určitých mentálních fenomenů mediálních, jež nelze redukovati na telepatii, jasnozření a teleplastii a nelze vysvětliti jen z podkladu animistického (jen se „živými“ dušemi). Tento vědecký **s.** (lépe monadism) považuje Driesch za hypotézu plně oprávněnou a odůvodněnou: „Není naprosto žádným nesmyslem předpokládati, že osobní duše přetrvává smrt a je schopná za určitých okolností znovu se „objevovat“, buď, že se manifestuje znatelnou formou, nebo aspoň je v nějaké formě činná. — Duše zůstane duší, ať „živá“ či „mrtvá“, — to je jádro moderní monadologie. (Driesch, Zákl. probl. psycholog.) Selektivní specifikace

výpovědi media (metagnoma), v ý b ě r paranormálních vědomostí media, vztahující se vždy jen k určité osobnosti zemřelého a s d r u ž e n í těchto jednotlivých vědomostí ve schéma osobnosti (zemřelého), jest, podle Driesche, vlastním problémem s. a důvodem k přijetí hypotézy s-ké. Hlavně anglosaští badatelé (filosofové a psychologové: James, Myers, Sidgwick, Hyslop, Hodgson, Lodge (přijali s. na podkladě projevů medií paní Piperové, Staintona, Mosesa a j. (viz Proceedings a Journal Society for psychical research). Záhady a projevy s-ké uznávali a o nich pojednávali Swedenborg, Kant, Schopenhauer, Fechner, Crookes, Zöllner, Lombroso, Flammarion a m. j.

Lit.: K a n t, Träume eines Geistersehers (1766, český překl 1919); S c h o p e n h a u e r, Versuch über Geistersehen und was damit zusammenhängt (Parerga und Paralipomena 1851); G u l d e n s t u b b e, Pneumatologie positive et experimentale (1887); C r o o k e s, Research in the phenomena of spiritualism (1874); Der Spiritualismus und die Wissenschaft (1898); G i b i e r, Le spiritisme (1886); E. v. H a r t m a n n, Der S. (1893), Die Geisterhypothese des S. (1891); D u P r e l, Der Spiritismus. Wie ich Spiritist geworden bin. Die Entdeckung der Seele (1895); V e s m e, Geschichte des S. (1900); A k s a k o v, Animismus und S. (1919); L o m b r o s o, Hypnotische und spiritistische Forschungen; M y e r s, Human personality and its survival of bodily death (1903); M o r s e l l i, Psicologia e „Spiritismo“ (1908); L o d g e, The survival of man (1912); Raymond or life and death (1916); B r a d l e y, Towards the stars (1924); P r i n c e, The case of Patience Worth (1927); C a r r i n g t o n, Psychical phenomena and the war (1919); K e r n e r, Die Seherin von Prevorst (český překl. 1930); M a t t i e s e n, Der jenseitige Mensch (1925); D r i e s c h, Parapsychologie (1932), Grundprobleme der Psychologie (český překl. 1933); T i s c h n e r, Einführung in den Okkultismus und S.; D e s s o i r, Vom Jenseits der Seele (1931); M a e t e r l i n c k, La mort (český překl. 1917), L'hôte inconnu (český překl. 1922); L o e w e n f e l d, Somnambulismus und S. (1907); K r i t z i n g e r, Mysterien von Sonne und Seele (1922); I l l i g, Ewiges Schweigen —?; M o s e r, Okkultismus-Täuschungen und Tatsachen (1935); V e l e n o v s k ý, Přírodní filosofie; M i k u š k a, Věda metapsychická (1922); K u d r n o v s k ý, Záhady spiritismu (1925); S o u č e k, Příklad okultismu (1930); K u c h y n k a, Problémy metapsychologie (anketa Pestrého Týdne 1933).

Spiritualismus, metafysický názor, že veškeré jsoucno jest duchové, duševní; tělesno je jenom stránka či jev nebo výtvar duševna. Hlavní spiritualisté jsou Plotin, Leibniz, Berkeley, Lotze, Busse, Maine de Biran, Cousin, Lachelier, Renouvier, Hegel, Schopenhauer, Fechner, Boutroux, Bergson. Opak: materialismus (v. t.).

Lit.: D u m e s n i l, Le spiritualisme (1905).

Spiritualita, duševnost, netělesnost. Spirituelní — duševní, duchovní.

Spiritus animales. Na rozdíl od biologického pojetí, kterému životní podstata je totožnou s projevy samými, domnívá se někdy přírodní filosofie (Campanella, Helmont, Gassendi), že kromě duchové duše je ještě zvláštní duše životodárná (spiritus) nebo více takových duší, zvaných živočišnými (animales) či životem žijícími.

Společenský cit. Duševní život, který je usměrněn na společné soužití a tímto vědomým zájmem je poután, nazývá se cítěním společenským či sp. citem.

Lit.: B. K l i n e b e r g e r, Společ. cit (Č. M. 1906—1910).

Společnost (l. *societas*, n. *Gesellschaft*, f. *société*, a. *society*) značí spojení, sdružení jedinců nebo menších skupin v jeden celek, v určitou formu společného života. Příímý a nejbližší důvod lidské společnosti spočívá v přirozenosti člověkově, který jest tvorem společenským a oprávněně touží po tom, aby žil ve společnosti.

Lit.: G. v. Hertling, *Recht, Staat u. Gesellschaft* (1905); Th. Litt, *Individuum u. Gemeinschaft* (1924); O. Schilling, *Die Staats- u. Soziallehre des hl. Augustinus* (1910); t ý ž, *Die S. u S-lehre des hl. Thomas* (1923).

Spontaneita či bezděčnost (n. *Spontanität*, f. *spontanité*, a. *spontaneity*) je v psychologii známkou duševní činorodosti a čilosti. Spontánní pohyby nejsou přímo navoděny vnějšími podněty, nýbrž dějí se bez patrných podnětů.

Spranger, Eduard, 27. VI. 1882, něm. pedagog a kulturní psycholog, žák Diltheyův, snaží se vysvětliti kulturua výchovu s hlediska kult. filosofie; zasloužil se zvláště o vybudování vývojové psychologie a psychologie typů. Sp.: *Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft* (1905), *W. v. Humboldt u. die Humanitätsidee* (1909, 2. v. 1928), *Kultur und Erziehung* (1919, 4. v. 1928), *Gedanken über Lehrerbildung* (1920, 3. v. 1930), *Lebensformen* (1914, 7. v. 1930), *Psychologie des Jugendalters* (1924, 16. v. 1932), *Das deutsche Bildungsideal der Gegenwart in geschichtsphilos. Beleuchtung* (1926), *Volk, Staat. Erziehung* (1932), *Goethes Weltanschauung* (1933).

Lit.: Else Croner, E. S., *Persönlichkeit und Werk* (1933).

Spravedlnost (n. *Gerechtigkeit*, f. *justice*, a. *justice, righteousness*), ctnost, jež určuje mravní jednání člověkově se zřetelem na práva bližního.

Správné je to, co je takové, jaké má býti, co odpovídá určité normě, pravidlu, zákonu.

Srostitý v. konkrétní.

Srovnání (l. *comparatio*) značí porovnávání dvou určitých obsahů, z něhož vyplývá určitý soud kladný nebo záporný.

Srovnávací metody užívá se při vyšetřování dětí a zaostalých ke zjištění pozornosti. Předloží se řada předmětů částečně stejných, částečně pouze podobných neb různých. Zkoušený má určití stejnost, podobu, nestejnost.

Stabilita (n. *Stabilität*, f. *stabilité*, a. *stability*), ustálený poměr jednak dějový, jednak mnohostný a i jakostný. Někdy míněn je s. ustalující postup dějový sám (Fechner), jindy zase ukončení jeho samo (Petzoldt).

Stádní pud (n. *Herdentrieb*, f. *instinct grégaire*, a. *greganousness*) jest vnitřná nutnost, jež pudí určitá zvířata i lidí, zvláště lidí primitivní, nesamostatné, ke sjednocování se a spojování ve společnost (v. t.).

Stálost v. kontinuita.

Stanovisko (n. *Standpunkt*) značí jednotný, bezesporný souhrn volných předpokladů, uspořádaný k určité teorii nebo soustavě ve formě určitého tvrzení. Každé jednoznačné tvrzení vyžaduje udání důvodů, na kterých spočívá, t. j. předpokládá udání s—a. Srov. předpoklad.

Stasobazofobie, nemožnost státi a jíti, která jeví se u některých nemocí psychických a nervových.

Stasofobie, úzkost, kterou má nemocný neurasthenik (v. t.) před postavením se na nohy.

Staszic, Stanisław, 6. XI. 1755—20. I. 1826, polský filosof, empirista. Lit.: *Wojewodzki*, S. S. (1879); *Viktor Hahn*, S. S. (1926).

Stát (n. *Staat*, f. *état*, a. *state*) jest původní a samostatně organizovaná společnost lidí, bydlících na určitém území, opatřená jednotnou vládní mocí. Účelem státu jest obecné blaho, t. j. právní řád, chránící občany proti vnějšímu nepříteli a odstraňující společným úsilím vnitřní nesnáze a neshody. Lidé jsou puzeni vlastní přirozeností k životu státnímu. **S.** je nutným projevem společenské vlohy lidské a tím zároveň podstatnou částí světového řádu, Bohem stanoveného.

Lit.: *J. Kratochvíl*, Problém politické moci (1933); *Tischleder*, Die Staatslehre Leos XIII. (1924); *Waldcker*, Allg. Staatslehre (1927); *H. Kelsen*, Der soziologische und der juristische Staatsbegriff (1922); *Gumpłowicz*, Geschichte der Staatstheorien (n. vyd. 1927); *Holstein u. Larenz*, Staatsphilosophie (1933).

Statický smysl či také smysl rovnováhy vkládán bývá do oblouků labyrintu sluchového. Zkoumán bývá jednoduše na podávaných a odhadovaných závažích, pro povolání zvláště odpovědná (pilot) přístroji. Zkoušenému uloží se, aby se udržoval na přístroji, sedě při zavřených očích, v rovnováze. Statickou pozorností rozumí se pozornost ustálená, kdy nemění se už její napětí. Opakem statické je dynamická, kdy jeví se rychlé ochabnutí p. a jest třeba stále nových podněcování a vzpružování.

Statistika (n. *Statistik*, f. *statistique*, a. *statistics*), pomocná věda, jež stanoví číselně na podkladě přesného šetření stav hromadných zjevů, pátrá po jejich příčinách a zkoumá následky.

Lit.: *St. Kohn*, Základy teorie statistické metody (1929); *Al. Kaufmann*, Theorie und Methoden der Statistik (1913); *Žížek*, Grundriss der Statistik (2. v. 1923); *Helmuth Wolff*, Theoretische Statistik (1926).

Stav (l. *passio*, n. *Zustand*, f. *état*) značí trpné přijímání činnosti se strany nějakého předmětu nebo určování touto činností. Jelikož všechny bytosti světové potřebují nějakého předmětu, na nějž by přenášely své vnější činnosti, jsou jejich vnější činnosti souvztažny ke stavům či trpnostem a tyto zase souvztažny k činnostem. Mluvím-li hlasitě, jsem činný, kdo mou řeč poslouchá, je vzhledem k ní trpný.

Stehlík, Čestmír, 1886—20. X. 1928, český psycholog. Sp.: O vidění do hloubky (1926), Psychologie: I. Duše a mozek (1929), vedle četných prací časopiseckých.

Stěhování duší v. metempsychosa.

Steiner, Rudolf, 27. II. 1861—30. III. 1925, zakladatel anthroposofie (v. t.). Z jeho anthroposofických spisů jsou nejvýznamnější: Theosophie (1904), Die Erziehung des Kindes vom Gesichtspunkt der Geisteswissenschaft (1907), Wie erlangt man Erkenntnis der höheren Welten (1909), Die Geheimwissenschaft im Umriß (1910), Vom Men-

schenrätsel (1916), Von Seelenrätseln (1917). Vedle toho napsal: Grundlinien einer Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung (1886), Goethe als Vater einer neuen Ästhetik (1889), Die Philosophie der Freiheit (1894), Fr. Nietzsche, ein Kämpfer gegen seine Zeit (1895), Goethes Weltanschauung (1897), Haeckel und seine Gegner (1900), Welt- und Lebensanschauungen im 19. Jh. (2 sv., 1900—01, 2. vyd. pod názv. Die Rätsel der Philosophie 1914), Die Philosophie des Thomas v. Aquino (1930), Allg. Menschenkunde als Grundlage der Pädagogik (1932).

Lit.: H. E. Lauer, R. S-s Lebenswerk (1926); Friedrich Traub, R. S. als Philosoph u. Theosoph (2. v. 1921); Rittelmeyer, R. S. als Führer zu neuem Christentum (1933).

Steinthal, Heymann, 16. V. 1823—14. III. 1899, něm. jazykozpytec a filosof, zakladatel psychol. etnologie. Díla: Grammatik, Logik und Psychologie (1855), Mythos u. Religion (1870), Der Ursprung der Sprache (4. v. 1888).

Lit.: Th. Achelis, Heymann S. (1898).

Stejnost (l. *aequalitas*, n. *Gleichheit*, f. *égalité*, a. *equality*) značí naprostý souhlas dvou předmětů, případně dvou veličin (geometrická s.), takže je možno dosaditi jeden místo druhého a výsledek zůstane týž. Absolutní s. ovšem neexistuje, ale přes to můžeme pro účely poznání pokládati věci za stejné, když odezíráme od náhodných růzností.

Stejnotvárnost, (n. *Gleichförmigkeit*, f. *conformité*, a. *conformity*), shoda předmětů v jednotlivých částech nebo vztazích. Srv. podobnost.

Lit.: K. Marbe, Die Gleichförmigkeit in der Welt (2 sv., 1916—19).

Stejnoznačnost, synonymita, je označení pro stejný význam slov různého znění. Taková slova se nazývají synonyma. Příkl.: chrám — kostel.

Stejskal, Cyril, * 1890, čes. psycholog, obírá se soustavně pedologií. Sp.: O výzkumu dětské inteligence (1921), Nové společné úkoly tělesného a duševního výzkumu dítěte (1922), Z psychologie puberty a jinošství (1924), Poznatky z všestranného výzkumu žactva pokusných škol v Praze (1932), Dětská inteligence (I., 1934).

Stephen, Leslie, 28. XI. 1832—22. II. 1904, angl. filosof, stoupenec evolucionismu, s nímž spojuje utilitarismus. Mravnost nevychází z jednotlivce, nýbrž ze společnosti, již chápe S. jako organismus. Sp.: Essays on freethinking and plain speaking (1873), Choice of representatives (1867), History of English thought in the 18th century (2 sv. 1876), Science of ethics (1882), An agnostic's apology (1893), Social rights and duties (1896), The English utilitarians (3 sv., 1900).

Lit.: Strachey, L. S. (1925).

Stepling Josef, S. J., 1716—1778, matematik a fysik, šířil u nás jako prof. pražské univ. osvícenskou filosofii, v níž byl stoupenecem Newtonovým a Wolffovým. Sp.: Miscellanea philosophica (1759).

Stereoskop, přístroj k přípravě plošného vidění. Předměty jeví se tu jako tělesa.

Stern, William, * 26. IV. 1871, zakladatel rozdílové (diferenciální) psychologie a význačný pěstitel psychologie užitě a dětské. Svět sestává z osobností, které jsou o sobě jednotnými a zvláštními celky (personalismus). Díla: *Person und Sache. System des kritischen Personalismus* (3 sv., 1906—24), *Zur Psychologie der Aussage* (1902), *Monographien über die seelische Entwicklung des Kindes* (2 sv., 1907—08 a č.), *Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen* (1911), *Die psychol. Methoden der Intelligenzprüfung* (1912), *Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen* (1912 a č.), *Psychologie der frühen Kindheit* (1914), *Methodensammlung zur Intelligenzprüfung* (s Wiegmannem, 1920 a č.), *Anfänge der Reifezeit* (1925). Do č. byla přel. *Pedologie kulturním požadavkem* (1922).

Lit.: S. Casper, *Die personalistische Weltanschauung* W. S-s (1933).

Stewart, Dugald, 22. XI. 1753—11. VI. 1828, skotský filosof, zástupce t. zv. skotské školy (v. t.). Sp.: *Elements of the philosophy of the human mind* (3 sv., 1792—1827), *Outlines of moral philosophy* (1793), *Philosophical essays* (1810), *Philosophy of the active and moral powers* (2 sv., 1828).

Sthenie, trvalá podrážděnost a rozrušení duševní. Opakem jejím je asthenie či malátnost.

Stiernhielm, Georg, 7. VIII. 1598—22. IV. 1672, první švédský novověký filosof; proti aristotelismu hájil empirismus novoplatonského směru se sklonem k mystice. Sp.: *Filosofska fragment* (vyd. 1924).

Stigmatisace (stigma, řec. bodnutí, znamení), doposud nevyjasněnými psychofysiologickými pochody a vnitřními zážitky (mystickým zřením) způsobený zjev krvavých ran, jízev na místech zranění Kristova těla, známky bičování, korunování trním, krvavý pot atd. **S.** byly pozorovány od dob středověku (sv. František z Assisi) až na naše časy. Nejznámější a zjištěné případy s. v novější době byly u Louisy Lateauové (zemř. 1883, prohlášené Belgickou akademií za pravou s.). Gemmy Galgani (1878—1903) a Terézy Neumannové z Konnersreuthu (nar. 1899). V meta- (para-) psychologii řadí se s. mezi psychogenní zjevy bezprostředního vlivu duše a představ na tělo (ideoplastie, viz teleplastie). **S.** jsou často doprovázeny i různými záhadnými zjevy parapsychickými, na př. historickými visemi v extasi, znalostmi cizích jazyků (u Terézy Neumannové znalost nářečí aramejského, viz xenoglossie). Jsou známé i případy s. symbolické, telepatickým přenosem a i s. vyvolané suggescí (červené skvrny, popáleniny a pod. popisují: Janet, Joire, Krafft-Ebing).

Lit.: Gourbeyre, *La Stigmatisation* (1894); Germanus, *The life of Gemma Galgani* (1914); Thurston, *The Phenomena of Stigmatization* (Proceedings, LXXII); Gerlich, *Die stigmatisierte Therese Neumann von Konnersreuth* (1930); Weinfurter, *Stigmatisace* (1927); Hynek, *Stigmatizovaná Terezia Neumannová* (1928) a četná věd. pojednání v *Zeitschr. f. Parapsychologie*.

Stihomam (n. *Verfolgungswahnsinn*, f. *manie de la persécution*, a. *mania of persecution*), ve kterém se domnívá stížený býti pronásle-

dován nepřáteli a slidiči, je obyčejně příznakem určitých chorob duševních.

Stilpon, ve 4. stol. př. Kr., stoupenec megarské školy sokratovské, spojoval filosofii megarskou s kynickou. Za nejvyšší cíl mravního sražení prohlásil apathii (ἀπαθεία).

Stirling, James Hutchison, 22. VI. 1820—19. III. 1909, angl. filosof, šířitel Heglovy filosofie v Anglii. Sp.: The secret of Hegel (1865), Sir W. Hamilton: being the philosophy of perception (1865), As regards protoplasm (1869), Lectures on the philosophy of law (1873), Textbook of Kant, with commentary (1881), Darwinism, workmen and work (1893), What is thought (1900).

Lit.: Amalia H. Stirling, J. H. S., his life and work (1912).

Stirner, Max, pravým jménem Kaspar Schmidt, 25. X. 1806—26. VI. 1856, něm. filosof, hlásal radikální solipsismus a egoismus. Sp.: Der einzige und sein Eigentum (1845), Die Geschichte der Reaktion (2 sv., 1852).

Lit.: Anselm Ruest, Max S., Leben, Weltanschauung, Vermächtnis (2. v. 1906); Horst Engert, Das philosophische Denken M. S-s (1911); H. Schultheiß, Stirner (2. v. 1922); H. Stourzh, M. S-s Philosophie des Ich (1926).

Stöhr, Adolf, * 1855, prof. fil. ve Vídni, psycholog a logik směru Machova (viz t.). Sp.: Algebra der Grammatik (1898), Leitfaden der Logik in psycholog. Darstellung (1905), Philosophie der unbelebten Materie (1907), D. Begriff des Lebens (1909), D. Zeitproblem (1910), Psychologie der Aussage (1911) a j.

Stoicismus (n. *Stoizismus*, f. *stoicisme*, a. *stoicism*), řecká filosofie, které dal základ Zenon z Kittia kol 300 př. Kr. Stoická filosofie byla materialistická (vše skutečné je tělesné), etika však individualistická a optimistická, cílem filosofie životní moudrost. Rozeznávají se 3 období stoické filosofie: 1. starší (Zenon, Kleanthes, Chrysispos), 2. střední (Panaitios, Poseidonios), 3. novější (Seneca, Epiktet, Marcus Aurelius). Fragmenty starších stoiků vydal J. v. Arnim: Stoicorum veterum fragmenta (3 sv., 1903—05).

Lit.: R. D. Hicks, Stoics and Epicureans (1910); P. Barth, Die Stoa (4. v. 1922); A. Schmekel, Die Philosophie der mittleren Stoa (1898); Bevan, Stoics and skeptics (1913); E. Grumach, Physis und Agathon in der alten Stoa (1932).

Stopa psychická (n. *psychische Spur*) znamená v psychologii pozůstatek psychických zážitků a dějů, které tu bývají pokládány za více méně biologické nebo anatomické. **S.** je někdy označována jinými obraznými výrazy, jako na př. engram (Semon).

Stoupání počitku (n. *Anstieg e. Empfindung*) je přibývání poznatkové vlastnosti v pocitech, od začátku popudu až k úplnému pochopení. Stoupáním bývá nazýváno pro vzrůstající se výraznost.

Stout, George Frederick, * 1859, angl. filosof a psycholog, krit. idealista. Naše poznání hmotných systémů, jakož i jejich zákonů je konstrukcí našeho myšlení na základě smyslové zkušenosti. Smyslové představy a pocity jsou však skutečnosti, věci o sobě. Psychologii, v níž

byl zčásti ovlivněn Herbartem, považuje **S.** za vědu o vývoji vědomí. Sp.: *Analytic psychology* (2 sv., 1896), *A manual of psychology* (1898), *The groundwork of psychology* (1903).

Stranictví, z lat. *pars* — část, značí sociol. útvar, kterým se rozlišují občané určitého státu na základě společného smýšlení a chtění za účelem působení politického.

Lit.: E. B e n e š, *Stranictví* (1912); Rob. M i c h e l s, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der moder. Demokratie* (2. v. 1925).

Straszewski, Maurycy, 1848—1921, polský filosof, krit. idealista, ovlivněný Lotzem a Langem; odmítá apriorismus a žádá po filosofii, aby vycházela z dokazatelných fakt. Poznáváme toliko jevy, jimiž nahlížíme do věcí samých. Pramenem života je Bůh, jeho cílem absolutno. Sp.: *O zadaniach filozofii* (1875), *Jan Śniadecki* (1875), *Kremer i Libelt* (1875), *Spinoza*, *Stuart Mill* (1877), *Herbart* (1879), *O pesymizmie w Indjach* (1884), *Dzieje filozofji w zarysie* (I., 1894), *Filozofja św. Augustyna* (1906, 2. v. 1922), *W dążeniu do syntezy* (1908).

Lit.: W. G i e l e c k i, *Prof. Straszewskiego w dążeniu do syntezy* (1909).

Strašidelné zjevy (strašidla, n. *Spuk*, f. *hantises*), v lidové víře a pověře zjevy a manifestace zemřelých, obyčejně vázané k místu tragické události (úmrtí, vraždy, neštěstí, viny, křivdy a pod.). Zprávy o těchto zjevech vyskytují se u všech národů a za všech dob, až na naše časy. Novodobé badání meta- (para-) psychologické (viz metapsychologie, okultismus, spiritismus) rozlišuje s. zjevy 1. parapsychické, subjektivní, jako spontanní zjevení osob umírajících nebo mrtvých (telepatická halucinace, viz telepatie) a 2. parafysické, objektivní, charakterisované hlavně automatickým opakováním určitých výkonů (Du Prelův monoidéisme posthume), napodobováním (mimikrií) různých zvuků zaměstnání za života, kroků, klepání, vzdychání, umírání a pod. a jsou obyčejně vázané k určité místnosti (strašidelné domy). **S.** zjevy vyskytují se někdy i v blízkosti osob s vlastnostmi mediálními (obyčejně mladistvých v dospívání) a projevují pak často charakter hysterický, zlostný nebo čtveračivý (házení a létání kamenů, pohyb různých předmětů, viz telefysika).

Lit.: L o m b r o s o, *Ricerche sui fenomeni ipnotici e spiritici* (1900); B o z z a n o, *Les phénomènes de hantise* (1920); M y e r s, *Human personality and its survival of bodily death* (1920); R i c h e t, *Traité de métapsychique* (1922); D e l a n n e, *Les apparitions matérialisées des vivants et des morts* (1911); S c h r e n c k - N o t z i n g, *Physikal. Phänomene d. Mediumismus* (1920); G r a b i n s k ý, *Spuk und Geistererscheinungen oder was sonst?* (1920); L a m b e r t, *Spuk, Gespenster und Apporphanomene*; K e m m e r i c h, *Spuk und Gespenster* (1921), I l l i g, *Ewiges Schweigen?*; M i k u š k a, *Věda metapsychická* (1922); *Fysikální mediumita* (1923); S o u č e k, *Příručka okultismu* (1930); V e l e n o v s k ý, *Přírodní filosofie* (1921).

Straton z Lampsaku († 270 př. Kr.), peripatetik, který vykládal učení Aristotelovo pantheisticky. Jeho učení (*stratonismus*) hlásá, že duše tvoří jednotu a neskládá se z oddělených částí, smrtelné a nesmrtelné. Tím se také vylučuje transcendence boží; existuje jenom nutné světové dění a žádná mimosvětelná příčina.

Strauss, David Friedrich, 27. I. 1808—8. II. 1874, něm. filosof a

prot. theolog, hlasatel natural. pantheismu. Sp.: *Das Leben Jesu* (1835 a č.), *Die christl. Glaubenslehre* (2 sv., 1840—41), *Ulrich v. Hutten* (3 sv., 1856—60), *Der alte und der neue Glaube* (1872 a č.).

Lit.: Th. Ziegler, D. F. S. (2 sv., 1908); Adolf Kohut, D. F. S. als Denker u. Erzieher (1908).

Striktní, těsný, přesný, přísný.

Stroboskopické zjevy jsou zjevy, jež vznikají postřehy zdánlivých pohybů při spatření obrazů v klidu se nacházejících. Tak na př. se zdá, že tyčky plotu, podle kterého jdeme, se pohybují. Bývají také úmyslně způsobovány přístroji (dedaleum, traumaskop, straumatrop, pedemaskop, mutoskop, praxinoskop, kinematograf).

Lit.: Marie B e y m e, Über die stroboskopischen Erscheinungen (1922).

Struktura je v psychologii tvarové daný celek tvarový. Berlínští psychologové (Wertheimer, Köhler, Koffka, Lewin a j.) považují s-u za totožnou s tvarem (s. optická, akustická a pod.), lipská škola (Krueger, Volkelt, Sander a j.) ji zase považuje za „trvalé, ale vysuzované disposiční souvislosti“ čili „myšlené souvislosti mezi daným jako účinkem a jeho podstatnými podmínkami“.

Lit.: Ferd. Kratina, Úvod do celostní a tvarové psychologie (1935); F. Krueger, Der Strukturbegriff in der Psychologie (1924); Wertheimer, Drei Abhandlungen zur Gestalttheorie (1925).

Strukturální psychologie klade na rozdíl od dílčí psychologie, kde zkoumány jsou projevy jednotlivě, váhu na celkovou soudržnost a útvar všech jevů ps. Strukturou nazývá se tu onen řád, kterým jednotlivé ps. jevy různé jakosti vzájemně jsou ve svém celku poutány (Dilthey).

Strukturní znaky (Giese) jsou v psychologii strukturální ony znázorněné vztahy a souřadnosti, které dávají poznati rozdíly jednotlivých psychických souborů (struktur) vzhledem na ústřední trvalé hodnoty (global result).

Struve, Henryk, 1840—1912, polský filosof, hájil proti pozitivismu a materialismu věčné pravdy. Bytí je jednotné, činné, vědomé a rozumné. Ideální svět je skutečný, hmota je jenom jevem v jedincích. Bůh je ústředním vědomím, duši světovou. V obou světech, vnitřním ideálním a vnějším hmotným, vládne božský pořádek, jenž není na člověku závislý, ale může jím býti pochopen. Sp.: *Wywód pojęcia filozofji* (1863), *Wykład systematyczny logiki* (1868—70), *Synteza dwóch światów* (1876), *Estetyka barw* (1886), *O nieśmiertelności duszy* (1884), *Pozytywism i zadania krytyczne filozofji* (1891), *Wstęp krytyczny do filozofji* (1896, 3. v. 1903), *Anarchizm ducha u obcych i u nas* (1899), *Zasadniczy charakter etyki jako nauki* (1902), *Sztuka i społeczeństwo* (1903), *Epikureizm i altruizm* (1907).

Lit.: Adam Z i e l e ň c z y k, Stanowisko Henryka Struwego w dziejach filozofji polskiej (1913).

Stud (n. *Scham*, f. *honte*, a. *shame*), původně nelibost, vyplývající z nepokrytosti některých částí těla, potom nespokojenost nad nějakou duševní nebo fysickou nedokonalostí či slabostí vůbec. Z toho se vyvinul

mravní s., pramenící z představy, že bychom mohli upadnouti u svých bližních v opovržení. Mravně daleko výše než tento s., jenž se zpravidla vztahuje jenom na vnější čest, stojí s., vyplývající z odporu ke špatnosti. V tomto smyslu se může člověk stydět i sám před sebou, když se přistihne při něčem špatném. Strach před hanbou vede někdy i k falešnému s-u, když se totiž někdo stydí za věc správnou, jež se třeba jenom ze společenské konvence zavrhuje. Je důležitým úkolem výchovy, aby vedla mládež k pravému s-u, zejména v pohlavních věcech.

Lit.: Havelock Ellis, *Geschlechtstrieb und Schamgefühl* (1900).

Stumpf, Karl, * 21. IV. 1848, něm. filosof a psycholog. Díla: *Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung* (1873), *Tonpsychologie* (2 sv., 1883—90), *Beiträge zur Akustik* (1898), *Erscheinungen und psychische Funktionen* (1907), *Psychologie und Erkenntnistheorie* (1891), *Zur Einteilung der Wissenschaften* (1907), *Der Entwicklungsgedanke in der gegenwärtigen Philosophie* (1900), *Spinozastudien* (1919), *Gefühl und Gefühlsempfindung* (1928).

Lit.: Wolfg. Köhler, C. S. zum 21. April 1928 (*Kanstudien* 33, 1928).

Styčnost v. kontiguíta.

Styl, sloh, osobitý způsob vyjadřování myšlenek ať už ústně, písemně nebo jiným uměleckým způsobem (stavbou, obrazem atd.).

Suarez, Francisco, 5. I. 1548—25. IX. 1617, vynikající španělský filosof, stoupenec filosofie sv. Tomáše Akv. Vedle komentářů k sv. Tomáši napsal *Disputationes metaphysicae* (2 sv., 1597), *De virtute et statu religionis* (4 sv., 1608—25), *De divina gratia* (3 sv., 1620).

Lit.: K. Werner, Franz S. (2 sv., 1861); A. Martin, S. metaphysicien, commentateur de S. Thomas (1858); P. Descoqs, Thomisme et Suarezisme (1927); J. Kratochvíl, Problém politické moci ve filosofii scholastika XVI. stol. Fr. Suareza (1933).

Subalternace, podřízenost, podružnost. V poměru podružnosti jsou dva soudy, které se mezi sebou liší pouze kolikostí. Kdežto jeden soud je obecný, druhý soud je zvláštní, a tu prvý sluje podružujícím, druhý pak podružným, subalterním.

Subjekt (n. *Subjekt*, f. *sujet*, a. *subject*), v logice podmět soudu, v metafysice nositel zážitků, „já“, jež má určité vněmy, představy, city a snahy, tedy bytost poznávající, v noëtice vědomí, sebevědomí. Ve starověké a středověké filosofii bytost, substance. Opak objekt. *S u b j e k t i v n í*, to, co se týká subjektu, co na něm závisí, tedy ve starší filosofii tolik jako skutečný, předmětný; v moderní pak osobní, zvláštní, individuální, duševní, citový v opaku k objektivnímu (v. t.). *S u b j e k t i v n í p s y c h o l o g i e* zdůrazňuje proti objektivní (předmětné) podmětnou stránku (vnitřnou) duševních dějů a jevů.

Subjektivismus (n. *Subjektivismus*, f. *subjectivisme*, a. *subjectivism*) v noëtice značí názor, že veškero naše poznávání je závislé na subjektu, že tedy není obecné pravdy, nýbrž každý subjekt má svou pravdu, že „já“ jest měřítkem všech věcí. Hlásali jej sofisté a v novější době částečně pragmatisté. V etice značí názor, že cílem jednání mravního je

získání subjektivního blaha (hedonismus, eudaimonismus). Mravní normy se mění podle subjektu (relativismus).

Lit.: Vladimír Ne z m a r, Subjektivism a objektivism v novodobé filosofii, zvláště německé a francouzské (Č. M. VI, 1905).

Subkontrerní soudy mají tvar: S i P a S o P; mohou býti současně pravdivé, ale nemohou býti současně klamné.

Sublimace či nadsunování nazýván bývá onen předpokládaný „nevědomý“ děj. ps., kterým potlačené, neřestné pudy a představy slastné nadnášeny bývají do oblastí umělecko-náboženských, kde objevují se jako povznesené představy (Freud). Psychoanalysa odvozuje často veškeré zjevy kulturní z této sublimace (Pfister).

Subordinace v. podřaděnost.

Subreptio je úskokem získané uznání pravdy; může též vzniknouti chybou v důkaze.

Subsistence (n. *Subsistenz*, f. *subsistance*, a. *subsistence*), jsoucnost sama sebou, jsoucnost substanciální.

Substance v. podstata.

Substitute (l. *substitutio*, n. *Substitution*, f., a. *substitution*), nahrazení pojmu jiným, rovnocenným; v psychologii zvířecí totéž co napodobení (Claparède).

Substrát (n., f. *Substrat*, a. *substrate*), podklad, podstata.

Subsumpce (l. *subsumptio*, n., f., a. *Subsumption*), podřadění pojmu zvláštního pojmu obecnějšímu, zařadění jednotlivého případu do všeobecného pravidla.

Sufismus znamená mystický směr v islamu, který hlásá úplnou askesi, kterou se dospívá ke splynutí s božstvím. Hl. zástupcem s-u byl filosof Algazel, který odsoudil filos. spekulaci a učil, že poučení o pravdě je nutno čerpati z přímého osvětlení ducha Bohem, v mystickém nazírání. K mystické intuici dospěje se potlačením vši smyslnosti a odevzdáním se Bohu.

Sugescce (n., f., a. *Suggestion*) je buď ponoukání jedné představy sdruženou jinou (Reid, Brown), nebo vemlouvání myšlenek a záměrů tomu, kdo je vnímavý. Vnímavý pozbývá při vemlouvání své vlastní samostatnosti v myšlení, úvaze a záměrech, stává se pouze nástrojem vůle a myšlení vemlouvajícího. Při dokonalé sugesci v hypnose (viz) nepostřehuje hypnotisovaný skutečných a přítomných předmětů, podléhá omylům a ovládán je pouze vemlivenými představami, pocity a záměry. Mění svou povahu, myšlení a jednání podle úmyslu vemlouvajícího. Jeví se jakoby v jiné osobě. Ve stavu hypnosy dané, vemlivené rozkazy vyplněny bývají někdy teprve po určité době (terminová sugescce), když už mezitím byl hypnotisovaný zase žil svým obyčejným, vlastním způsobem psychickým. Sugesci podléhá ten, kdo je schopen omezení a vymezení své vědomé činnosti jinou vědomou činností také ve stavu bdělém, podléhají jí jednotlivci i skupiny. Kromě takového ovlivňování duševního života jiným myšlením je možné také vemlouvání sobě samému (autosugescce). *Suggestion mentale* znamená totéž co působení

telepatické. Náklonnost k sugesci (sugestibilitu) lze zkoumati buď otázkami nebo obrazy. Po náležitém popise a líčení předmětů neskutečných, pouze předstíraných, lze se přesvědčiti otázkami, zda a do jaké míry je zkoušený přesvědčen o pravdivosti namluveného děje neb předmětu. Jindy předkládány bývají obrazy (vždy déle trvající připodobnění), kterými navoděna objevuje se náklonnost k sugesci.

Lit.: Jan Š i m s a, Sugescie a hypnosa v dějinách národů (1920); Th. L i p p s, Psychologie der Suggestion (1897); A. K r o n f e l d, Hypnose und Suggestion (přel. do č. 1931); E. S t r a u s, Wesen u. Vorgang der Suggestion (1925); Vittorio B e n u s s i, La suggestione e l'ipnosi (1925).

Sukcesivní práh je opakem simultanního prahu (viz).

Sully, James, 1842—1923, angl. psycholog. Sp. Sensation and intuition (1874), Pessimism (1877), Illusions (1881), Outlines of psychology (1884 a č., přel. do č.), The human mind (1892), Studies of childhood (1895, přel. do č.), Children's ways (1897), An essay on laughter (1902).

Summace (n. *Summation*, f. *sommation*, a. *summation*) či hromadění má v psychologii význam mnohostného zesílení. Jednotlivý podnět, sám o sobě málo účinný, stává se účinným spolu s jinými podněty, které jsou samy o sobě rovněž málo účinné. Summace uplatňuje se nejen ve zjevech duševních u jednotlivce, nýbrž také u skupin.

Summisté jsou scholastikové 12. stol., kteří sestavovali summy, sbírky mínění, sentencí hlavních učitelů církevních. Zvláště z nich vynikl Petrus Lombardus.

Lit.: D e m p f, Die Hauptform mittelalterlicher Weltanschauung (1925).

Summum bonum, nejvyšší dobro, Bůh. Ve smyslu metafysickém rozlišuje se dobro naprosté, absolutní — Bůh a dobro vztažné, údělné, jež pochází od Boha.

Supiński, Józef, 1804—1890, polský filosof, pozitivista. Sp.: Myśl ogólna fizyologii wszech świata.

Suposice (l. *suppositio*, n. 1. *Vertretung*, 2. *Annahme, Voraussetzung*, f., a. *supposition*), čili náměstné zastupování slov značí používání jednoho jména k označení různých předmětů, v nichž jest jeho význam nějakým způsobem obsažen. Každé slovo je výrazem pojmu a pojem zase obrazem předmětu a proto jsou slovo, pojem a předmět ve vzájemném vztahu. Slovo zastupuje buď pojem nebo předmět pojmem poznáný. **S.** se liší na materiální a formální, tato zase na reální a logickou. Další dělení jest **s.** rozvrhující, hromadná, rozlučivá a rozloučená. 2. jinak značí **s.** tolik co předpoklad, přijetí, uznání něčeho.

Supranaturalismus (n. *Supernaturalismus*, f. *surnaturalisme*, a. *supernaturalism*), víra v nadpřirozené, nadsmyslné, božské zjevení. Etický **s.** klade cíl života do nadpozemského světa a žádá, aby člověk potlačoval pudy. Opak: racionalismus.

Supracionalismus uznává vedle rozumu a činností přirozených ještě síly nadpřirozené, zjevení jako pramen poznání.

Surrealismus, hnutí, jež chce jíti nad realitu a opouští proto předmětný svět, aby jej nahradilo světem tvarů.

Lit.: Fr. G ö t z, Nadrealism čili mystika snu; Krise skutečnosti (Tvář století, 1930); André B r e t o n, Manifeste du surréalisme (1924).

Suso (Seuse), Heinrich, 1300—1365, německý mystik. Jeho svě-
životopis vydal Silv. Braito, který též nově přel. i hlavní spis jeho „O věč-
né moudrosti“ (1937).

Lit.: Alois Lang, Jindřich Suso (1911, 2. v. 1923); Th. Jäger, H. Seuse
(1893); Wilms, Der selige Heinrich Seuse (1914).

Sušický, Gelenius Šimon, † 1599, českobratrský biskup, sepsal
logiku v duchu Petra Rama (z rukopisu ji vydal 1926 Jos. Král).

Lit.: K. Svoboda, Š. Gelenia Sušického Logika a Rhetorika (L. F. 44, 1917).

Svalový pocit vzniká napětím, smrštním nebo pchybovou (pra-
covní) změnou svalu. **S. p.** je ve své životní souvislosti s klouby a šla-
chami jako hmatací pchyb nástrojem smyslu zvaného celkově hma-
tovým a působícím takto pocitu napětí a odporu na tvoření prostoro-
vého a pohybového vědomí.

Lit.: W. James, Feeling of effort (1880).

Svalový smysl je předpokládaná schopnost svalového ústrojí
kterou napomáhá se poznávání prostorových vzdáleností při úkonech
hmatových.

Svatý (n. *heilig*, f. *saint*, a. *holy*) nazývá se ten, kdo jest Bohu tak
oddán, že miluje a chce jenom dobro, kdo křtem zasvětil se Bohu a
je ve stavu posvěcující milosti, již se snaží si uchovati a varuje se
těžkých hříchů. Svatost živých se ztrácí každým těžkým hřichem. Sva-
tými v širším smyslu jsou všichni, kdož zemřeli ve stavu milosti a jsou
tedy s Bohem spojeni nadpřirozenou láskou boží; v užším smyslu ti,
kdož byli slavnostně pro svůj zvláště ctnostný život, umučení nebo
zázraky za svaté prohlášení (kanonisování) a obecně doporučení
k uctívání.

Lit.: J. Vondruška, Životy svatých v pořadí dějin církevních (1931—32);
Rademacher, Das Seelenleben der Heiligen (1917); R. Otto, Das Heilige
(7. v. 1922).

Svědění (n. *Gewissen*, f. *conscience (morale)*, a. *conscience*) psycho-
logicky vzato je trvalá rozloha, rozumově volní povahy, která se
uplatňuje jako sklon k jednání a rozhodný úsudek o skutku ve více
či méně vědomé způsobě. Směřuje k pravdě a dobru. Bývá čilejším
či „citlivějším“ nebo méně čilým a „vlažným“. Vrozeno bývá pouze
jako povaha rozlohy, vypěstěno bývá výchovou individuální a spole-
čenskou. Živost a „citlivost“ svědomí podléhá týmž podmínkám a
proměnám jako život sám.

Lit.: J. Zachel, Svědomí (1924); Th. Elsenhans, Wesen und Ent-
stehung des Gewissens (1894); Stäudlin, Geschichte der Lehre v. Gewissen
(1924); P. Häberlin, Über das Gewissen (1915); H. G. Stoker, Das Ge-
wissen, Erscheinungsformen u. Theorien (1925).

Svět (n. *Welt*, f. *monde*, a. *world*), kosmos, vesmír, soubor všech sku-
tečných věcí a jevů hmotných i vnitřních. V užším smyslu je s. pla-
netární soustava, v nejužším naše země. Věda o světě sluje kosmo-
logie (v. t.).

Lit.: Vl. Hoppe, Přirozené a duchovní základy světa a života (1925);
S. Arrhenius, Das Werden der Welten (3. v. 1908); E. Becher, Welt-
gebäude, Weltgesetze, Weltentwicklung (1915); H. Hellmund, Das Wesen
der Welt (1927).

Světlo (n. *Licht*, f. *lumière*, a. *light*) jako fyzikální zjev považováno bývá za přímého původce života a poznávání světa vnějšího. V psychol. pojetí je světlo nepřímým podnětem viděného proto, že poutáno je k psych. ústrojím, jednoduchým či složitým. Světelná působnost je v psych. všeobecná a zvláštní. Všeobecně působí s. na druh uvědomování (noční spánek a sen), jednotlivě pak na vidění. Povšechná působnost souvisí se smyslovou, kterou váže (synopsie, fonopsie, fotismy). Světelné rozlišení barev a tvarů je vztažné u jednotlivých živočichů a částečně i u jednotlivých lidí, má stupně a druhy i nedostatky (barvoslepost) i řádovost (psychologie a parapsychologie).

Lit.: H. Helmholtz, *Physiologische Optik* (1907); E. Jaensch, *Zur Analyse der Gesichtswahrnehmungen* (1909); D. Katz, *Die Erscheinungen der Farben* (1911); C. Stumpf, *Attribute der Gesichtsempfindungen* (1917).

Světobol (n. *Weltschmerz*, f. *douleur de vivre*, a. *weariness of life*) tesklivá nálada vznikající z domněni, že tento svět je zcela špatný a nedokonalý. S. hlásali Schopenhauer, Nietzsche, Hartmann a jiní filosofové pesimismu (v. t.). V poesii se objevuje s. na poč. 19. stol. u romantiků, a pod jeho vlivem je i tvorba četných básníků nejnovějších.

Lit.: J. B. Meyer, *Weltelend u. Weltschmerz* (1872).

Světová duše jest podle některých filosofů životní či duchový princip, který působí ve všech věcech a jehož výronem nebo momentem jsou jednotlivé duše. Jako světový duch a světová vůle bývá často označován Bůh, pronikající vše jako duchový princip. V indické filosofii sluje s. d. Brahman (v. t.); také Platon, stoikové a Plotin, manicheismus, averroismus, filosofové renaissanční, něm. idealisté, Schopenhauer, Fechner, Royce, Emerson a četní jiní mluví ve své filosofii o s-e d-i. Srov. duch, pantheismus.

Světová vůle v. světová duše, voluntarismus.

Světový duch v. světová duše.

Světový názor (n. *Weltanschauung*, a. *world-view*) jest synthesa, soubor lidského vědění nebo aspoň domněni o světě a skutečnosti. S. n. jednotný a ucelený má vytvářeti filosofie, speciálně synthesa noetiky a metafysiky, jejichž úkolem jest naléztí bezespornou souvislost a soulad všech oněch myšlenek, které ovládají jak jednotlivé vědy, tak praktický život lidský. S. n. jsou ideje či síly, které řídí a ovládají svět. S psychol. hlediska souvisí s. n. s osobním založením člověka (aktivní, kontemplativní, etické, dynamické typy). Na s. n. má mocný vliv náboženství a poesie, neboť posledním kořenem každého s-ého n-u jest lidský život ve svém celku.

Lit.: F. K l i m k e, *Hauptprobleme der Weltanschauung* (1911); K. J a s p e r s, *Psychologie der Weltanschauungen* (1919); A. M e s s e r, *Weltanschauung und Erziehung* (1921); K. J o e l, *Wandlungen der Weltanschauung* (1928 n.).

Svoboda (l. *libertas*, n. *Freiheit*, f. *liberté*, a. *liberty*). Netoliko nedostatek nucení a nutnosti, nýbrž také bezúčinnost překážek a závad nazývána bývá s. ve smyslu jevovém. Ve smyslu filosofickém pak je metafysickým pojmem, kterým míněno je předurčování úmyslů a jednání samostatnou podstatou duševní (viz „vůle“).

Svoboda vůle bývá obhajována i popírána podle různých metaf. a psychol. stanovisek. Srov. determinismus a indeterminismus.

Svoboda, Emil, * 2. X. 1878, právník a filosof čes., zabývá se zejm. problémem demokracie, již chápe jako dobrovolnou oddanost zájmům celku. Sp. fil.: Základní myšlenka demokracie (1919), Myšlenky o právu, ethice a náboženství (1920, 2. v. 1926), Demokracie jako názor na život a svět (1922), Utopie (1922, 2. v. 1929), Ethické a sociální základy práva obč. (1923), Vláda v demokracii (1924), Člověk a společnost (1925), Světla v dálce (1926), Obrany a útoky (1926), Život a myšlenka (1928), Věci všední a nevšední (1932), Na vysoké hoře (1933), Dvojí láska (1936).

Svoboda, Karel, * 17. VII. 1888, čes. klas. filolog a estetik. Fil. sp.: Studie o pramenech filosofických spisů Ciceronových (1919), Vývoj ant. estetiky (1926), L'esthétique d'Aristote (1927), La démonologie de Michel Psellos (1927), L'esthétique de St. Augustin et ses sources (1933).

Swedenborg, Emanuel, 29. I. 1688—29. III. 1772, švédský učenec a theosof. Zabýval se studiem přírodních věd, matematiky, filosofie i theologie a došel k theosofii a visionářství. Domníval se, že jest ve styku se zázvětím. Hl. sp.: Prodromus philosophiae (1738), Arcana caelestia (1749), De coelo et inferno (1758), Vera christiana religio (1771). Jeho stoupenci, zvaní Swedenborgiani, založili v Americe zvláštní hnutí „The new church“.

Lit.: C. Byse, Swedenborg (5 sv. 1911—13); C. A. Trobridge, Life of E. S. (1912); H. Schoeppel, Der Geisterseher E. S. (1928); H. de Geymüller, Swedenborg u. die übersinnliche Welt (přel. z fr. 1936); M. Lamm, S., eine Studie über seine Entwicklung zum Mystiker und Geisterseher (1923); M. B. Block, The new church in the new world. A study of Swedenborgianism in America (1933).

Świątkowski, Marcin, † 1790, polský osvícenský filosof, žák Wolffův.

Świętochowski, Aleksander, * 18. I. 1849, polský spisovatel a filosof, positivist. Fil. sp.: Dumania pesymisty (1877), Voltaire (1878), O epikureizmie (1880), Utopje w rozwoju historycznym (1910).

Switalski, Wlad. * 27. VI. 1875, pol. novoscholastik, obírající se hlavně noetikou a kritikou moderní filosofie. Sp.: Vom Denken u. Erkennen (1914, nov. vyd. 1928), Ges. Abhandl. (1923), Geist und Gesinnung (1933).

Syllogismus (n. *Syllogismus*, f. *sylogisme*, a. *syllogism*), úsudek, závěr vyvozený z jiných soudů, zvláště z obecných. Subjekt (S) a predikát (P) jsou tu ve vztahu k pojmu třetímu společnému (M), tedy M a P; S a M; S a P. Podle umístění středního členu rozeznávají se čtyři sylogistické figury. V každé figurě jsou určité způsoby (modi) usuzovací podle kvantity a kvality soudů, tak na př. v I. figurě jsou tyto způsoby: Barbara, Darii, Celarent, Ferio. Všecky ostatní figury (II.—IV.) dají se převést na první. S. slouží stále a dosud lidskému poznání přes četné námitky, jež proti němu uvedl hlavně J. St. Mill. S. ověřuje pravdy, odkrývá omyly a klamy, nalézají souvislosti

pravd mezi sebou, hlavně však usoustavňuje vědění a přispívá k přesnému důkazu vědeckému. Také didaktický význam s-u jest značný.

Lit.: A. R o s e n t h a l, Die Theorie des Syllogismus und der Induktion bei Sigwart u. Erdmann (1928).

Sylogistika, nauka o úsudcích, sylogismech. **S.** byla hlavní částí logiky aristotelské a scholastické.

Symbiologická psychologie (Stöhr) je ta, která se zabývá pouze popisem základních, psychických jevů jednotlivce vzhledem na prostředí a okolí.

Symbol (n. *Symbol*, f. *symbole*, a. *symbol*) čili smyslový znak je v psychologii výrazem smyslovosti duševního života a význačným prostředkem a pomůckou nenázorného myšlení. V užším smyslu je **s.** předmět, který není jenom jevem v souvislosti se skutečností, nýbrž znamená nebo představuje ještě něco jiného se skrytým hlubším významem; kříž je na př. v křesť. náboženství **s.** spasení. V širším smyslu označujeme jako symbolické všechny způsoby obrazného vyjádření. **S.** má velký význam v primitivním myšlení, které nejenom že podobnosti růz. zjevů ve vzhledu, tvaru, barvě atd. uvádí ve vzájemnou spojitost, nýbrž předpokládá mezi nimi vnitřní paralelismus vzájemné závislosti. Zvláštní význam mají **s-y** v psychoanalýze (v. t.), jež se snaží poznati symbolické představy jako takové a odhaliti potlačené činitele, jež se za nimi skrývají.

Lit.: M. S c h l e s i n g e r, Geschichte des Symbols (1912); Paul H ä b e r l i n, Symbol in der Psychologie und Symbol in der Kunst (1916); E. C a s s i r e r, Philosophie der symbol. Formen (3 sv., 1923—31); K l o d w i g, Mythologie u. Symbolik (1933); W. S t e k e l, Die Sprache des Traumes. Eine Darstellung der Symbolik u. Deutung des Traumes (1912); K. G. J u n g, Wandlungen u. Symbole der Libido (1912).

Symbolická logika v. logistika.

Symbolické vědomí dětí podkládá určitým, také nenázorným slovům vždy představu určitého předmětu.

Symbolismus (n. *Symbolismus*, f. *symbolisme*, a. *symbolism*), liter. hnutí franc., jež proti pozitivismu t. zv. parnasistů stavělo idealismus a subjekt. metafysiku, uznávající realitu světa ideí a podvědomé prvky duševní. **S.** měl značný vliv na některé české básníky, na př. Ot. Březinu, Ant. Sovu, Karla Hlaváčka a katol. modernu.

Lit.: G. K a h n, Symbolistes et décadents (1902); A. S y m o n s, The symbolist movement in literature (2. v. 1908); A. B a r r e, Le symbolisme (1912); H. H a t z f e l d, Der franz. Symbolismus (1923); J. C h a r p e n t i e r, Le symbolisme (1927).

Symetrie, souměrnost, značí takovou polohu určitých měřických obrazů k ose či rovině, že spojnice souměrných bodů jsou kolmé k ose či rovině. **S.** je velmi důležitý činitel v biologii a estetice. **S.** bývá též nazývána eurytmií vzhledem k linii.

Sympatická soustava nervová, související s činností srdce, plic, útrob a jiných vůli málo podléhajících částí ústrojí, má jednak svůj vlastní způsob samořízení (autonomie), jednak tvoří však také podklad všeobecného (tělesného) citění, jako nálady a napětí pozornosti, zájmů

a vůle. Parapsychologie se domnívá, že se na ni zakládá účinnost hypnotických jevů.

Sympatie (n., f. *Sympathie*, a. *sympathy*), jednak soucit, soustrast, jednak také náklonnost a blahovůle (opak antipatie), spočívá na částečně neuvědomělém, částečně uvědomělém působení utkvělých dojmů, které nabyly zvláštní mocnosti v pocitových rozlohách.

Lit.: S e i b t, Zur Lehre von den sympathischen Gefühlen (1905); M. S c h e l e r, Wesen und Formen der Sympathie (1926).

Symptom (n. *Symptom*, f. *symptôme*, a. *symptom*) čili příznak předmětů a děje (zvláště pohlavně slastného) nabývá v psychoanalýze (Freud) zvláštního významu. Děj představovaný v příznacích (Symptomhandlung) má zdánlivě lhostejný vzhled. Ve skutečnosti však zastírá nevědomý děj pohlavně slastné povahy. Často se takový děj stává návykem.

Symptomatická metoda se snaží na základě příznačných způsobů a omylů, kterými se někdo vyznamenává, stanovit typ představování. Metody té lze použít také při sebepozorování a statistickém zkoumání uměleckých výkonů (básní, obrazů).

Syndikalismus, označení pro dělnické revoluční hnutí, jež usiluje o zespolečnění výrobních prostředků a jejich uchvácení proletariátem; při tom by se družstvo (syndicat ouvrier) stalo základní buňkou nové hospodářské společnosti, jakož i státu. S., jenž se z Francie rozšířil hlavně do románských zemí Evropy a Již. Ameriky, se obrací jak proti státu, tak proti parlamentu a militarismu. Jeho hlavními představiteli jsou Fernand Pelloutier, Hubert Lagardelle, Edouard Berth a Georges Sorel.

Lit.: G. S o r e l, Réflexions sur la violence (1908); L a b r i o l a a j., Syndicalisme et socialisme (1908); P. R o c h e r, Prinzipienklärung der Syndikalisten (1920); J. P. W i r z, Der revolutionäre Syndikalismus in Frankreich (1931).

Synechologie, nauka o souvislosti věcí v prostoru a čase. Fechner klade proti monadologii Leibnizově názor synechologický, že jednotlivé duše jsou spolu spojeny pevnými svazky.

Synergie, spolupůsobení, spolupráce, jejichž výsledkem jest určitá konstrukce, řád.

Synergismus, theol. nauka Pelagiova, Melanchthonova a j., podle níž člověk spolupůsobí s Bohem na své spáse, na všem, co je dobré a mravné.

Lit.: E. F i s c h e r, Melanchthons Lehre von der Bekehrung (1905).

Synesios, asi 370—403, biskup, novoplatonik alexandrijské školy. Jeho sp. jsou obsaženy v 66. sv. Migneovy „Patrol. graeca“.

Lit.: C r a w f o r d, Synesios, the Helene (1901); G. G r ü t z m a c h e r, S. von Kyrene (1913).

Synesthesie (n. *Synästhesie*, f. *synesthésie*, a. *synaesthetia*) čili soucítění dvou i více pocitů (počitků) v tomtéž okamžiku, při podněcování pouze jednoho smyslového ústrojí. Tak na př. slyšení zvuků za dojmů barevných, vidění barev při slyšení, soucítění viděného a tónů s čichovým, čichaného a chutnaného, aniž by podněcována byla současně obě ústrojí bezprostředně. Zvlášť patrné bývá barevné slyšení (viz).

Synesthesii lze vysvětliti vždy pouze na základě psychické, ne tělesné spojitosti.

Lit.: Wallaschek, Psychologie u. Pathologie der Vorstellung (1905).

Synkatathesis značí u stoiků logický souhlas, uznání, přesvědčení. **S.** spočívá v pravůli.

Synkrasie. Souúčinnost smyslová má nejen povahu pocitovou (srov. synestésie), nýbrž také projevodou a mohutnostní. Tak na př. má viděné vliv nejen na obyčejné pochody trávení a zažívání, nýbrž také na celkový průběh životní („husí kůže“, vyměšování a p.). Spojitost tato není fyziologická, nýbrž psychologická („ideová“). Jinak vyjadřována bývá také slovem „ideosynkrasie“.

Synkretismus, 1. spojování filosof. myšlenek různého původu v celek bez ohledu na přesnou vnitřní souvislost (srov. eklecticismus); 2. v theologii označení pro spojování různých pohanských kultů buď mezi sebou nebo s křesťanstvím.

Synonyma, slova stejného významu, ale různého znění.

Synopsie čili souvidění objevuje se jako vidění (zření) předmětné za nepřiměřených podnětů obvodu smyslového. Od fotismů (v. t.) liší se méně nápadným a záhadným zjevem. **S.** hudební má vidiny za hudby.

Synopsis, přehled hlavních bodů určité nauky nebo delšího pojednání.

Syntagma, sbírka spisů nebo článků podob. obsahu; souhrn poznámek; pod. význam miscellanea. U Euckena značí s. životní soustavu, na př. naturalismus a intelektualismus dnešní doby.

Synteresis, ve scholast. filosofii původní vědomí mravní, jež se v člověku ozývá, kdykoliv hřeší.

Lit.: A. Dyroff, Über Name u. Begriff der Synteresis (Phil. Jahrb. 1912).

Synthesa (n. *Synthese*, f. *synthèse*, a. *synthesis*), soubor, spojení, sjednocení různých částí v celek, v jednotu, shrnutí mnoha znaků a fakt pod jeden vysvětlovací princip. Opak je analyza. **Synthesa** psychologická znamená skladbu nazíraných a vnímaných součástí představování v celek názorný (prostorový), následný (časový) a souvislý (příčinný a účelový). Jí vznikají soudy, pojmy a jednota vědomí. Synthetická psychologie (viz) zabývá se najmě těmito jevy, na rozdíl od analytické (rozborné).

Synthetická metoda (deduktivní, progresivní) postupuje od obecného ke zvláštnímu, od principu k jevům, jež chce vysvětliti. Opak: metoda analytická, induktivní, regresivní.

Synthetický soud je soud, jehož přísudek vypovídá o podnětu něco, co není nutně v jeho obsahu obsaženo. Opak: soud analytický.

Synthetický typ je inteligenční typ, vyznačující se tvůrčí a kombinální schopností; tíhne vždy k pochopení a obsáhnutí celku, k poznání obecných zákonitostí. Opak typ analytický.

Synthetismus je filosofické hledisko, jež považuje reálně i ideálně za původně dané a neodvozuje jedno z druhého; stojí tedy jak proti

realismu, jenž všechno ideální odvozuje z reálného, tak proti idealismu, jenž zase všechno reálné vysvětluje ideálním. **S.** vyznávají zejména filosofové identity.

System (n. *System*, f. *systeme*, a. *system*), soustava, uspořádání různorodého v jednotný, ladný celek, vnitřně ucelený podle zvolené zásady. **S y s t e m a t i c k ý**, uspořádaný podle principů, metodický, mající útvar soustavný.

Systematika, nauka o logickém a metodickém uspořádání pojmů.

Sytost barev (n. *Sättigung e. Farbe*, f. *saturation*), znamená totéž, co nedostatek přimíchaných barev. Barvy se jeví tím sytějšími, čím méně obsahují bezbarvého světla (černa, bíla, šeda).

Š

Šanda, Vojtěch, * 15. X. 1873, český theolog, filosof a orientalista. Vedle theol. sp. vydal syrsky a lat. *Severi Philalethes* (1928), *J. Philoponi opuscula monophysitica* (1930), *Severi Antijulianistica* (1931).

Šelesty jsou fyzikálně neperiodická vlnění, jednoduchá (výstřel) nebo složitá (hřmění). Někdy jsou výbušná, jindy pozvolná. Přístrojem (Giese) lze měřit jejich stupňovité složení fyzikální.

Šeracký, Frant., * 11. VIII. 1891, český psycholog a psychotechnik. Sp.: *Teorie poznání a vědy* (1920), *Experimentální psychologie a psychologie dítěte* (1926), *Moderní racionalisace výroby s hlediska psychotechnického* (1929), *Správná volba povolání* (1925).

Šestov, Lev. * 1866, ruský filosof. Spisy: *Filosofija tragedii (Dostojevskij i Nitše)* (1903, též něm. a fr.), *Apotheosis bezpočvennosti* (1905), *Ideja dobra u Tolstogo i Nitše* (1907, též něm. a fr.), *Velikie kanuny* (1923), *Vlast' ključej* (1923), *Na věsach Jova* (1929, též něm.).

Šimerka, Václav, 20. XII. 1819—26. XII. 1887, čes. kněz a matematik; ve sp. „*Síla přesvědčení*“ (1881) pokusil se matematicky určit kvantitativní rozdíly přesvědčenosti.

Lit.: A. P á n e k, *Život a působení P. Václ. Šimerky* (Čas. pro pěst. mat. a fys. 17, 1888).

Šimsa, Jaroslav, * 1900, protest. theolog a filos. spisovatel a překladatel.

Škorpík, František, 16. X. 1814—17. I. 1890, čes. filosof katol. a buditel. Fil. sp.: *Mluvnictví a zjevení* (1846) vedle četných článků časopiseckých.

Škrach, Vasil K., * 14. VI. 1891, čes. filosof a sociolog. Sp.: *Psychologie a sociologie stř. školy* (1912), *Masaryk a positivism* (1922), *Glossen zur tschechischen Soziologie* (1926), *Poměr ethiky a sociologie u Frant. Krejčího* (1929), *T. G. Masaryk* (1930), *Masaryk et le positivisme français* (1930), *Masarykova myšlenka humanity* (1932), *Sociologický objektivism* (1932). Vydává Masarykovy spisy a rediguje Masarykův sborník.

Šmídek, Karel, 17. V. 1818—2. X. 1878, český theolog a filosof. Sp.: Věda, národnost, církev (1847), Pojem tragedie v soustavě Schopenhauerově (1877), Studie o Shakespearovi (1874).

Lit.: E. M a s á k, Šmídkova filosofie literárních dějin (Hlídka 1924).

Špaldák, Adolf, * 1877, český theolog. a filos. spisovatel. Sp.: Le problème de l'évolution (1919), Moderní útvar náboženský (1932), Jak předejít sociální revoluci (1932) a j.

Španělská a portugalská filosofie má skvělou starou tradici. Na konci 11. stol. nastal tu rozkvět arabské filosofie. V Cordově působil Abenhazam, v Saragosse Avempace, Abubacer, ale největší úspěch měl rodák z Cordovy A v e r r o ě s, vykladatel Aristotela, který mocně zasáhl do rozvoje scholastiky dalších století. V 16. stol. vzniklo ve Španělsku mocné hnutí náboženské mystiky, jejímž hlavním zástupcem byla sv. T e r e s a d e J e s u s (1515—1582), jež v četných svých spisích spojovala přesné filosof. názory s vroucím nábož. citem. Jejím žákem byl J u a n d e l a C r u z (1542—1591). Spisy obou těchto mystiků patří k nejvzácnějším plodům starší španělské literatury. V téže době vznikla ve Španělsku a Portugalsku t. zv. novější čili španělská scholastika, jež sice v podstatě obnovovala starší scholastické nauky (thomismus, scotismus, occamismus), ale způsobem novým, originelním. Španělští scholastikové na rozdíl od starší scholastiky 14. a 15. stol. všímali si bedlivě nejenom nových objevů vědeckých, ale i nových proudů politických a sociálních. Zakladatelem hnutí byl Ital Francesco De Vittoria. Jeho žákem byl Španěl Domingo D e S o t o (1494—1560), profesor university v Salamance. Tamtéž působil také Melchior C a n o (1509—1560). V Alcalé vynikli Bart. D e M e d i n a a Domingo B a ñ e z (1528—1604). V Coimbře vydal obrovský komentář k Aristotelovi P e d r o F o n s e c a (1528—1597). Nejlepší filosofy v té době nalézáme v řádu Tov. Ježíšova. Jsou to zvláště Francisco S u a r e z (1548—1617), nazvaný doctor eximius, dále Luis M o l i n a (1535—1600), L e s s i u s (1554—1623), Juan M a r i a n a († 1624) a četní jiní.

Scholastická tradice se udržela ve Španělsku po celé 18. i 19. století. Z prvních scholastiků této doby vynikl Francisco A l v a r a d o (1754 až 1814). Bystrý filosof a plodný publicista abbé Jaime Luciano B a l m e s (1810—1848) spojoval starší scholastické názory s novější filosofii Descartesovou, Malebranchovou a Leibnizovou. Ostře zavrhoval německý kantismus a hegllovství. Ve snahách Balmesových pokračoval úspěšně toledský arcibiskup, kardinál Zeferino G o n z a l e z (1831 až 1895), autor důkladných dějin filosofie. Stejně horlivě hájil scholastickou tradici profesor metafysiky v Madridě Juan Manuel O r t i y L a r a (1826 až 1904) a Donoso C o r t é s (1809—1853), zvláště pak jesuita Juan José U r r á b u r u (1844—1904). V polovici 19. stol. uvedl do Španělska německou filosofii Krauseovu, jež v samotném Německu přešla úplně bez povšimnutí, Julián Sanz del Rio (1817—1869). Krausova filosofie působila mocně na pedagogické názory Francisca Ginera de los Rios (1840—1915);

jejími filosofickými stoupenci se stali Urbano González Sborano, Fernando de Castro, zvláště pak Francisco Ginez. Ještě před krausismem uvedli do Španělska filosofii t. zv. skotské školy José Joaquín de Mora, Ramón Martí y Eixalá a Pedro Cordina y Vilá. Také kantismus, heglůvství a pozitivismus pronikly koncem 19. stol. do Španělska, jak ukazují jména filosofů de Rey y Heredia, A. M. Fabié, Contero y Ramirez, Manuel de la Revilla atd.

Ve 20. stol. filosofická práce španělská se značně rozrůžnila a vzrostla. Vedle snah novoscholastických možno tu pozorovati mocný vliv moderní filosofie německé i francouzské. Četné filos. revue (La Lectura, Nuestro Tiempo, La Ciudad de Dios, La Ciencia Tomista, Razón y Fe, Cultura Española) dobře tuto práci charakterisují. Z novoscholastiků vynikli zvláště stoupenci Mercierovi Marcellino Arnáiz, Ugarto de Ercilla, Juan Zuragüeta, Alberto Gómez, J. M. Ibero a četní jiní. Novokantismus školy marburské šířil José Ortega y Gasset (nar. 1883) profesor metafysiky v Madridě, skvělý a oblíbený essayista, jehož spis *La rebelión de las masas* (Vzpouza davů) byl přeložen i do češtiny. Profesor etiky v Madridě Garcia Morente vyložil obratně filosofii Bergsonovu. Spiritualismus oproti strohému pozitivismu hájil prof. dějin filosofie v Barceloně Serra Hunter, známý také pracemi psychologickými. Diego Ruiz, podobně jako Eugenio de Ors jsou spíše literáty nežli vlastními spisovateli filosofickými. Empirickou psychologii pěstovali Verdes Montenegro, Herrero Babillo, F. Santamaria a j. Také právní filosofie jest ve Španělsku horlivě pěstována: Rodriguez de Sepedo, Mendizabal y Martin, R. Solillas a j. Zvláště v estetice možno zaznamenati velmi pilnou činnost: Lopez Martinez, Garnia Villa da a četní jiní. Světové jméno jako essayista, kritik a filosof si získal Jugo Miguel de Unamuno (1864—1936), rektor univ. v Salamance, stoupenec spiritualismu. Některé jeho spisy (*Paz en la guerra*, *Del sentimiento trágico de la vida*, *Vida de don Quijote y Sancho*) byly přeloženy i do češtiny. Jako výtečný apologeta vynikl Gonzalez de Arintero, autor ssvazkového díla „*Los problemas fundamentales de la Filosofia y del Dogma*“ (1914—1920). Také jesuita Ignacio Casanovas psal výborné spisy filosoficko-apologetické. Dějiny filosofie pěstovali vedle zmíněného již kardinála Ganzaleza Gomez Izquierdo, Bonilla y San Martio, Miguel Asin, Alonso Getino, Mariano Fernandez Garcia a j.

V Portugalsku se vedle scholastické tradice objevil sensualismus, hlásaný S. P. Ferreirou (1869—1846) a později i pozitivismus, jež šířili Th. Braga a I. de Mattos. Novokantismus uvedli do Portugalska Sousa Lobo a Jayme Moniz. Také v Jižní Americe, pokud byla pod vlivem španělským, pěstovala se hlavně scholastika v duchu Duns Scotově. Teprve v posledních letech pronikly i tam nauky pozitivistické a materialistické, proti nimž jako reakce vznikl německý idealismus.

Lit.: Marcelino Menendez y Pelayo, *La Ciencia española* (1887); Zef. Gonzalez, *Hist. de la filosofia* (2. vyd. 1886); W. Lutoslawski, *Kant*

in Spanien (1896 v Kantstudien); A. G. Izquierdo, Hist. de la filosofía del siglo XIX (1904); James Lindsay, The Phil. of Spain (Arch. f. Gesch. d. Phil. 1907); San Bonilla, Hist. de la Filos. española (1908).

Šrámek, Jan, * 11. VIII. 1870, český katol. sociolog a státník.

Štajgel, Michal, 1769—1829, slovenský kantovec. Sp.: Fragmentum syntheseos sensualium (1812).

Štampach František, * 1895, čes. pedagog. Sp.: Dítě nad propastí (1933), O výchově žáka (I., 1935).

Štefánek, Anton, * 15. IV. 1877, slovenský politik a sociolog, obírá se zvláště sociologií národa. Sp.: Slovensko ako sociologický predmet (1819), Masaryk a Slovensko (1920, 2. v. 1931), Malohontskí osvietenci (1928), Príspevok ku sociologii stredoveku (1932).

Štěstí (n. *Glück*, f. *bonheur*, a. *happiness*) značí stav trvalého uspokojení vůle, který je přiměřený základní snaze lidské osobnosti. Z toho vyplývá také různé pojetí š. Jedni touží po vnějších požitcích, jiní po vnitřním zdokonalování. Touha po štěstí je člověku přirozená; musí však býti ukázněná, aby jednak nepoškozovala jiných lidí, jednak aby nižší cíle podřizovala vyšším. Šťastným je jen člověk dobrý. Srv. blaženost, eudaimonismus.

Lit.: A. de Gasparin, Le bonheur (1908); J. Finot, Progrès et bonheur (1904); Scheler, Der Formal. in der Ethik (2 sv., 1913—16), Häberlin, Das Gute (1926); G. A. Lindner, Záhada štěstí (přel. Král 1931); B. Russell, The Conquest of Happiness (1926, přel. do č.).

ze Štítného, Tomáš, 1331—1401, praotec české filosofie, hlásal křesťanský životní názor. Sp.: Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, Řeči besední, Řeči nedělní a sváteční, Knihy naučení křesťanského.

Lit.: Fr. Čupr, Tomy ze Štítného význam ve filosofii (Č. Č. M. 1847); I. J. Hanuš, Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného podle rukopisů Řeči besedních (1982); Jos. Durdík, Tóma ze Štítného, praotec fil. české (1879); St. Souček, Vztahy Štítného ke krásnu (1910), Studie Štítenské (1909).

Štorch, Karel Boleslav, 1812—1868, čes. spisovatel a filosof. pracovník. Sp.: Filosofie a naše literatura (Č. Č. M. 1848), Zeměpis filosoficky pojatý (1853).

Lit.: Jos. Pešek a Fr. Čáda, K. B. Š. jako filosof (Č. M. 14, 15, 1913 až 1914); J. Pešek, Český hlasatel harmonie všehomíra (Č. M. 17, 1921).

Štúr, Ľudevít, 1815—1856, slovenský heglovec. Svou filosofii slovenských dějin, založený na Heglově učení o národním duchu a Kollárově myšlence slovanské vzájemnosti, podal ve sp. Das Slawentum und die Welt der Zukunft (vyd. 1931, vyšel nejprve rusky 1867).

Lit.: Sam. Št. O s u s k ý, Filozofia Štúrovcov. I. Štúrova filozofia (1926, 2. v. 1936).

Štursa, Ant., * 21. I. 1883, čes. theolog a fil. spisovatel. Sp.: Postní kázání (1918), Kristův kříž a duše lidská (1926), Cur Deus homo? (1930), Náboženství Kristovo a křesťanská filosofie (1932). Vydal Filos. sborník k 50. nar. Jos. Kratochvila (1932).

Šulek, Gašpar, 1788—1827, slovenský kantovec. Ve sp. Versuch eines neuen Beweises für das Dasein Gottes (1814) dokazuje existenci Boha z její nedokazatelnosti.

Švédská filosofie v. severská filosofie.

T

T, značka pro terminus (v. t.) v soudu.

T — **typ** v. tetanoidní typ.

Tabu značí to, co je nedotknutelné, vyloučené z všedního užívání, čeho jest nutno se vystríhati buď pro zvláštní svatost nebo pro nebezpečí, že to uškodí člověku. U některých primitivních národů jsou předpisy o **t.** základem společenského řádu.

Lit.: F r e u d, Totem u. Tabu (1920); Friedr. Rud. L e h m a n n, Die polynesischen Tabusitten (1930).

Tabula rasa, uhlazená, nepopsaná deska, čistý list. Již stoikové učili, že duše dítěte je čistý list, na němž zkušenost píše své vněmy, tedy veškerá činnost duševní začíná smyslovými vněmy.

Taedium vitae, omrzelost života, nechť k životu,

Tagore, Rabindranath, * 7. VI. 1861, indický básník a filosof; uplatnil se jako hluboký nábož. myslitel ve spisech Sádhaná (1913, přel. do č.), Nationalism (1917, přel. do č.), Personality (1927), Thoughts (1929), The religion of man (1931), Letters to a friend (1931).

Lit.: P. N a t o r p, Stunden mit R. T. (1921); E. E n g e l h a r d t, R. T. als Mensch, Dichter u. Denker (1922); S. Ch. M i t t e r, La pensée de R. T. (1930); R. O t t o, R. T-s Bekenntnis (1931); The Golden book of Tagore (1931).

Tachystoskop je přístroj ke zkoumání a měření apercepce (viz) a pozornosti. Zkoušenému představovány jsou v kratičkých dobách (zlomcích sekundy) různé předměty, které má jednak postřehnouti, jednak poznati. Přístroje jsou různého druhu. Padací (Fallt. Wundt), kde jde se hlavně o rychlost prvního postřehu, otáčivý (Rotationst. Wirth a Michotte), kde podávány jsou dva i více předmětů rychle po sobě, kyvadlový (Pendelt. Berliner), kde předměty jsou představovány odměřenými výkyvy kyvadla, a fotografický, kde podáván je předmět způsobem podobným okamžikovému fotografování.

Taine, Hippolyte, 21. IV. 1828—5. III. 1893, franc. fil., historik a liter. dějepisc. Přes to, že vychází z pozitivismu Comteova a Millova, a jeho přírodovědecké metody užívá při výkladu historických zákonů, vadí **T**-ovi u pozitivismu nedostatek metafysiky. Svě pojetí dějin zakládá hlavně na své teorii o prostředí. Fil. sp.: Les philosophes classiques français du XIXe siècle (1857 a č.), Essais de critique et d'histoire (1858, 6. v. 1905), Le positivisme anglais (1864), De l'intelligence (1870 a č.), Philosophie de l'art (1881 a č., přel. do češt.) Do češt. byly též přeloženy jeho studie O podstatě díla uměleckého (1873) a O ideálu v umění (1913).

Lit.: V. T i l l e, Filosofie literatury u Taina a předchůdců (1902); Barzelotti, Ippolito T. (1895); J. Z e i t l e r, Die Kunstphilosophie von H. T. (1901); Hippolyte Taine, Sa vie et sa correspondance (vyd. vdova, 4 sv. 1902—07); G i r a u d, Essai sur T. (5. v. 1912); L a c o m b e, T. historien et sociologue (1909); A. C h e v r i l l o n, Taine, formation de sa pensée (1932); M. L e r o y, T. (1933).

Takt je schopnost, vycítiti v jednání s lidmi, co je vhodné a přiměřené, a vyvarovati se všeho, čím bychom se svého bližního mohli nepřijemně dotknouti.

Taktometr, totéž co hmatoměr (viz).

Talbot-Plateauův „zákon“ týká se psychol. pokusnictví. Je to zjev optický. Utkvíme-li na určitém bodě terče, sestávajícího z bílých a černých úseků a uvedeme terč v pohyb, připadá nám při náležitě rychlosti otáčení terč jako šedá plocha v klidu.

Talent v. nadání.

Talisman je v mysli pověřivé neživý předmět, kterému bývá přikládána kouzelná a čarovná moc. Kromě neživých předmětů stávají se však talismany někdy také části lidského těla (nehty, vlasy a p.).

Lit.: Villiers, Amulette u. Talismane (1927); Seligmann, Die magischen Heil- und Schutzmittel (1927).

Talmud, soubor židov. tradice a výkladů náb. zákonů.

Tanec (n. *Tanz*, f. *danse*, a. *dance*) byl původně současně se zpěvem a hudbou výrazným pohybem člověka. Napřed měl význam obrazný a náboženský, později teprve čarodějský a kouzelnický. Měly jím býti očarovány mocnosti zlé a vykouzleny dobré, člověku prospěšné. Nakonec se stal tanec požitkem smyslným.

Lit.: R. Voß, Der Tanz und seine Geschichte (1868); Č. Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo (1895); E. Siblík, Tanec (1927); R. v. Delius, Tanz u. Erotik (1926); Lämmele, Der moderne Tanz (1927).

Tannery, Paul, 1843—1904, franc. přírodní filosof.

Tao, v čínské filosofii věčný princip, který určuje svět, jemuž vše děkuje za svůj původ a který je vzorem a cílem všeho: Bůh. Spis Laotsův o T., „Tao-tek-king“ přel. do češtiny R. Dvořák r. 1920.

Taoismus je vedle konfucianismu a buddhismu nejrozšířenější a jistě nejstarší nábož. čínské. V podstatě kult přírody a duchů, jakýsi mystický pantheismus, který byl později smíšen s magií, nekromancií a pod.

Lit.: A. Eckardt, Taoismus in Korea (1935).

Taparelli d'Azeglio, Luigi, 24. XI. 1793—20. IX. 1862, italský novoscholastik. Sp.: Saggio teoretico del diritto naturale (2 sv., 1840 až 1841), Corso teoretico (1845), Esame critico degli ordini rappresentativi della società moderna (2 sv., 1845), Le ragioni del bello secondo i principii di S. Tommaso (1849) a j.

Lit.: Carteggi (1933).

Tarde, Gabriel, 12. III. 1843—12. V. 1904, franc. filosof a sociolog; nejvýznamnějšího společenského činitele vidí v napodobení, jež se projevuje zejména jako tradice a móda. Sp.: La criminalité comparée (1886 a č.), Les lois d'imitation (1890 a č.), La logique sociale (1894 a č.), L'opposition universelle (1897), Les lois sociales (1898 a č., přel. do č.), Etudes de psychologie sociale (1898), L'opinion et la foule (1901), Psychologie économique (2 sv., 1902).

Lit.: Matagrín, La psychologie sociale de T. (1909); Roche-Agussol, T. et l'économie psychologique (1926).

Tardy, Vladimír, * 18. IX. 1905, čes. filosof z kruhu Čes. myslí. Sp.: Teleologie lidského chtění (1934).

Tarozzi, Giuseppe, * 1866, italský filosof pozitivisticko-evolučního směru, žák Ardigův. Sp.: L'evoluzionismo monistico e le idee forze

secondo A. Fouillée (1890), La tradizione platonica nel medio evo (1892), Della necessità nel fatto naturale e umano (1896—97), Lezioni di filosofia. Ricerche intorno ai fondamenti della certezza razionale (1899), La virtù contemporanea (1900), Idea di una scienza del bene (1901), Il concetto dell'umanità e la tendenza filantropica (1905), La varietà infinita dei fatti e la libertà morale (1906), Cenni di storia dell'etica e delle principali idee filosofiche (1924).

Tatian z Assyrie, starokřesť. apologeta z 2. stol., žák Justinův, vášnivý odpůrce pohanství; později se přiklonil ke gnosticizmu. Napsal Λόγος πρὸς Ἑλληνας (Řeč k Řekům) a t. zv. Diatessaron.

Lit.: Th. Zahn, T-s Diatessaron (1881); R. C. Kula, T-s sog. Apologie (1900).

Tat tvam asi, t. j. vše jsi ty, věta z vedské filosofie (v. t.), označující totožnost světa s úsobou.

Tauler, Johannes, kolem r. 1300—16. VI. 1361, něm. mystik, člen řádu dominikánského, nejvěrnější žák mistra Eckharta. Novoněm. překl. jeho slavných kázání byl vyd. 1923.

Lit.: Siedel, Die Mystik T-s (1911); Helander, J. T. als Prediger (1923).

Taurellus, Nikolaus, 26. XI. 1547—28. IX. 1606, něm. filosof, potíral averoismus a pantheismus a snažil se Lutherovo učení uvésti ve shodu s filosofií. Sp.: Philosophiae triumphus (1573), Synopsis Aristotelis Metaphysices ad normam Christianae religionis explicatae (1596), De rerum aeternitate (1604).

Lit.: F. X. Schmidt, N. T. (2. v. 1864).

Tautologie (n. *Tautologie*, f. *tautologie*, a. *tautology*), vzniká, označí-li se nějaká věc nebo myšlenka několika výrazy stejného významu.

Taylorismus, hospodářsko-výrobní směr, jehož původcem je amer. inženýr Frederick Winslow Taylor (20. III. 1856—3. III. 1915). Je to snaha, vyzískati co nejvíce hospodářsky v průmyslu, technice a obchodě, při úspoře prostředků k tomu určených. Toho se má dosáhnouti jednak co nejúčelněji a nejúsporněji zařízenými stroji, jednak výběrem nejvhodnějších dělníků, t. zv. racionalisací (v. t.). Zásadou t-u je nejvyšší výkonnost při nejmenší námaze a nejmenším počtu pracovních sil. Základním omylem t-u je falešný názor na člověka a lidskou práci, jež se úplně ztotožňuje s prací strojovou, čímž se člověk vlastně staví svou cenou pod stroj, jeho duševní schopnosti se znehodnocují a poměr k práci se zhoršuje. Výsledkem t-u jsou t. zv. řetězové práce (Fließarbeit).

Lit.: J. Pazourek, Taylorova soustava organizace práce (1913); Gustav Winter, Der Taylorismus (1920); F. Copley, Fr. W. Taylor (2 sv., 1923); J. M. Witte, Fr. W. Taylor, der Vater wirtschaftlicher Betriebsführung (1928); Ermanski, Wirtschaftl. Betriebsorganisation u. T. (1925).

Taylor-Thompsonovy hodiny, které ukazují a zaznamenávají pětiny sekundy, sestrojeny jsou ve formě knihy a mají za účel ustavičnou kontrolu práce dělníků. Možno tu kontrolovati i podrobnosti pohybů, jako na př. při skládání uhlí a p.

Tázací metoda (n. *Ausfragemethode*) má na zřeteli úmyslně a soustavně uspořádanými otázkami poznati složitější obsahy vědomí a inteligence (Külpe).

Technicismus značí 1. účelné organisování přírody, podle Kanta umění vůbec, 2. jednostranné pěstění technické kultury.

Technika (n. *Technik*, f. (*science*) *technique*, a. *technical science*), umění, praktická znalost, dovednost, zručnost; v širším smyslu účelné využití a ovládnutí přírodních sil ve prospěch lidské potřeby, v užším slova smyslu značí **t.** zpracování surovin, ať už řemeslné nebo strojové, určené ke zvýšení hmotné civilisace. Filosofie techniky liší se podle různých filos. soustav. Heglovci vidí v technice vítězství světového ducha, kdežto Osw. Spenglerovi je **t.** zkázonosnou silou, jež ničí lidskou kulturu. Křesťanský názor na **t-u** vyvěrá z křesť. filosofie a sociologie.

Lit.: F e l d h a u s, Die Technik der Vorzeit, der geschichtlichen Zeit und der Naturvölker (1914); H a n f f s t e n g e l, Technisches Denken und Schaffen (4 v. 1927); M a n f r e d S c h r ö t e r, Philosophie der Technik (1934); F r. D e s s a u e r, Philosophie der Technik (2 v. 1928).

Technokracie, národohospodářská a sociální soustava amerického původu, jež chce přičleniti k čirě přírodnicky a racionálně postupující technice řád společenského a hospodářského života. Při plánovitém hospodářství hraje v **t-i** důležitou roli technická zkušenost a odborné vědomosti technické. **T.** souvisí úzce s racionalisací (v. **t.**).

Lit.: V l a d i m í r M a n d l, Technokracie, hospodářský systém budoucnosti? (1934); J u l i u s W e r n e r, Technokratie (1933), Wissenschaft u. Technokratie (1933); J. M. W i t t e u. R. L e l l e k, „Technokratie“. Ein Zeitschlagwort oder mehr? (1933); E. P f e i f f e r, **T.** (1933); E. K r a e m e r, Was ist **T.** (1933).

Technologie, nauka o výrobním pochodu od suroviny k tovaru, aplikace techn. věd.

Technopsychologie, psychologie, aplikovaná na problémy práce průmyslové.

Lit.: L é o n W a l t h e r, La technopsychologie du travail industriel (1926).

Teichmüller, Gustav, 19. XI. 1832—22. V. 1888, něm. filosof, žák Trendelenburgův, hlásal křesťanský personalismus. Za jedinou skutečnost uznává „já“, kdežto čas, prostor a smrt jsou pouhé perspektivy „já“. Sp.: Studien zur Geschichte der Begriffe (1874), Neue Studien zur Geschichte der Begriffe (3 sv., 1876—79), Über die Unsterblichkeit der Seele (1874, 2. v. 1879), Über das Wesen der Liebe (1879), Die wahre und scheinbare Welt (1882), Literarische Fehden im 4. Jh. v. Chr. (2 sv., 1881—84), Neue Grundlegung der Psychologie und Logik (1889).

Lit.: E. T e n n e m a n n, G. T-s Philosophie des Christentums (1931).

Teichopsie je zatemnění zorného pole v oku, které bývá zaviněno úrazy hlavy, zvl. střelnými ranami. Šíří se ze zorného středu k okrajům zorného pole, které bývají trpělivě lesklé.

Tektologie, nauka o složení živých těl z orgánů a pletiv, tedy morfologie anatomická a histologická současně.

Telebulie nebo mentální sugesce označuje v meta-(para-) psychologii druh telepatie (v. **t.**), uskutečňující telepatickým přenosem men-

tálně sugerované myšlenky, představy, pocity, ment. sugerované výkony, pohyby i hypnotický dálkový spánek. Ment. sugerované pohyby a výkony studovali Janet, Gibert a zemř. prof. Babák, tento ve formě telepatického přenosu motor. inervačních impulsů (fysiolog. telekinese, viz telekinese), ment. sugerovaný spánek Liébault, Myers, Ochorowicz, Gibert, Janet, Richet, Boirac, Héricourt.

Lit.: Ochorowicz, De la suggestion mentale (1887) a lit. u. telepathie.

Telefysika (parapsychofysika, fysikální mediumita) jest částí meta- (para-) psychologie (viz metapsychologie, okultismus), jednájící o jevech fysikální mediumity, tedy o fysikálních jevech, dějících se bez zjiitelné příčiny, pravděpodobně jako manifestace doposud vědecky nezjiitelné vitální síly organismu. Na rozdíl od fysiky znamená **t.** přímý vliv duše (duševního agens, entelechie) na hmotu (Driesch). Rozlišuje se 1. teleakustika, zvuky, klepání (viz raptologie), 2. telekinetika, pohyby předmětů, pozdvižení (levitace), 3. telepyretika, zjevy světelné a 4. teleplastika, zhmotnění (materialisace). Zjevy **t-cké** dějí se v kontinuitě s tělem media, někdy však i bez zjiitelné souvislosti s ním (viz strašidelné zjevy). Nejvýznamnější fysik. media novější doby byla: Eusapia Paladinová, Home, Slade, Schneider, M. Silbertová. Základy k badání o **t-e** položil slavný angl. chemik Sir W. Crookes, jiní významní badatelé byli: Zöllner, Lombroso, Bottazi, Morselli, Schrenck-Notzing, Richet, Geley, Flammarion, manž. Curiovi, D'Arsonval, Ochorowicz, Messer, Myers, Lodge, Carrington.

Lit.: Crookes, Researches in the phenomena of spiritualism (1874); Aksakov, Animismus und Spiritismus (1890); Carrington, Eusapia Paladino and her phenomena (1874), The physical phenomena of spiritualism (1920); Schrenck-Notzing, Physikal. Phänomene d. Mediumismus (1920), Materialisations-Phänomene (1923), Experimente d. Fernbewegung (1924), Die Phänomene des Mediums Rudi Schneider (1933); Sudre, Introduction à la métapsychique humaine (1926); Richet, Traité de métapsychique (1922); Schwab, Teleplasma und Telekinese (1923); Grunewald, Physikal.-medium. Untersuchungen (1920); Verweyen, Die Probleme des Mediumismus (1928); Moser, Okultismus (1935); Mikuška, Fysikální mediumita (1923); Souček, Příručka okultismu (1930).

Telekinetika (telekinese), část meta- (para-) psychologie (v. t.), jednájící o mediálních fysikálních zjevech hybného působení do dálky na předměty neživé a pohybů předmětů bez zjiitelné příčiny, jako pohyby stolů a jiných předmětů, povznášení, nadouvání záclon a šatů, změny váhy a pozdvižení (levitace) předmětů a osob, působení na hudební nástroje a m. j. **T-u** doprovázejí téměř vždy zjevy akustické, rány, zvuky, klepání (viz raptologie). **T.** byla pokusně zjišťována slavným angl. chemikem Sirem W. Crookesem (s mediem Home) a něm. astrofysikem Zöllnerem (s mediem Slade); další badatele o **t-e** viz telefysika. **T.** se vysvětluje působením psychických sil, emanací, efluviemi, abnormálními fluidálními orgány (psychic structures), prolongacemi, fantomovými údy a výrůstky z těla media, ektoplasmou, teleplasmou (v. t.). O fysiolog. **t-e** viz telebulie.

Lit.: Crookes, Researches in the phenomena of spiritualism (1874); Schrenck-Notzing, Physikal. Phänomene d. Mediumismus (1920), Expe-

rimente d. Fernbewegung (1924); Richet,¹ Traité de métapsychique (1922); Schwab, Teleplasma und Telekinese (1923); Moser, Okkultismus (1935); Mikuška, Fysikální mediumita (1923); Souček, Příručka okultismu (1930); Eug. a Marcel Osty, Les pouvoirs inconnus de l'esprit sur la matière (1922).

Teleologie (n. *Teleologie*, f. *téléologie*, a. *teleology*) či účeloslovnost snaží se vysvětliti způsoby života a jeho projevy z účelů daných buď nadpřirozeně (transcendentální), nebo přirozeným původem (imanentní). **T.** je nauka o účelném zařízení světa a věcí. Vesmír není řízen pouze příčinami mechanickými, nýbrž hlavně příčinami účelovými (*causae finales*). Teleolog. názor světový nalézáme u Platona, Aristotela, Leibnize, Lotzeho, Wundta atd.

Lit.: K. Engliš, Teleologie jako forma vědeckého poznání (1930); Cossman, Elemente der empirischen Teleologie (1899); R. Eisler, Der Zweck (1914); Theiler, Zur Geschichte der teleologischen Naturbetrachtung bis auf Aristoteles (1925).

Teleologický důkaz jsoucnosti boží dokazuje z účelného zařízení vesmíru i jeho jednotlivých zjevů pomocí zásady dostatečného důvodu existenci absolutně moudrého nadsvětlného původce tohoto řádu a tvůrce světa.

Telepatie (n. *Telepathie*, *Gedankenübertragung*, f. *télépathie*, a. *telepathy*) označuje v meta- (para-) psychologii (v. metapsychologie) všeobecně bezprostřední vliv duše na jinou duši, bez použití známých smyslových cest a nezávisle na vzdálenosti (Myers — Gurney). V užším smyslu znamená **t.** schopnost určitých osob podávat bez použití známých smyslových cest a prostředků zprávy o jejich duševních stavech (Driesch). Výraz „přenášení myšlenek“ (*Gedankenübertragung*, *thought-transference*) nevystihuje plně **t-i**, jelikož při **t-i** může běžeti i o přenos citů, vzpomínek, afektů, a to jak z vědomí, tak i z podvědomí. **T.** jako fakt přijali již filosofové Hegel, Schopenhauer, Fichte, Hartmann a je dnes jako fenomen mento-mentální (od duše k duši) vědecky zjištěný a uznávaný fakt (Driesch, James, Myers, Richet, Oesterreich a m. j.), který nelze však vysvětliti hypotézou nějakého záření nebo mozkovými paprsky (Cazzamalli). Největší zásluhy o věd. zjištění **t.** má londýnská Society for psychical research (v. t.). Při **t-i** označuje se osoba (duše), od které zpráva dochází *podavatelem* (angl. *agent*), osoba (duše), jež zprávu přijímá, příjemcem (angl. *percipient*). V případech **t. spontánní** (uskutečňuje se při velkém duševním vzrušení, nebezpečí života nebo při smrti), je příjemce pasivní, podavatel však aktivní, ovšem často jen se svým podvědomím. Příjemce obdrží pak zprávu v různých formách, od více méně nejasného tušení až k halucinacím (vidinám) zrakovým (*phantasm of the living*). Při „čtení myšlenek“ (*Gedankenlesen*, *mindreading*) ví osoba o obsahu vědění (myšlenek) jiné osoby bez prostřednictví smyslů. Tak zv. „čtení myšlenek“ při veřejných produkcích (*Cumberlandism*) zakládá se na vědomých, nebo podvědomých reakcích smyslových (řeči, znamením, pohyby svalů, posunky atd.) a nepatří do oboru metapsychologie. Rozlišuje se **t. spontánní**,

t. pokusná, t-tická sugesce (v. telebulie), **t-tické sny, t. každodenního života.**

Lit.: Gurney, Myers, Podmore, Phantasms of the living (1886); Wasiliewski, Telepathie und Hellsehen (1921); Tischner, Über Telepathie und Hellsehen (1921); Warcollier, La Télépathie (1921); Bruck, Exper. Telepathie (1925); Stekel, Der telepathische Traum; Myers, Human personality (1920); Osty, La connaissance supranormale (1923); Moser, Okkultismus (1935); Richet, Traité de métapsychique (1922); Wagner-Jauregg, Telepathie und Hypnose im Verbrechen (1919); Kotik, Die Emanation der psychophys. Energie (1908); Driesch, Parapsychologie (1932); Zák. problémy psychologie (1933); Mikuška, Věda metapsychická (1922); Souček, Příručka okultismu (1930).

Teleplastika (teleplastie, ektoplasmie, ideoplastie, materialisace), část meta- (para-) psychologie, jednájí o zjevech dosud vědecky neprobádané oživené hmoty amorfní a polymorfní, ve formě s počátku zářící, mlhovité, v pozdějších vývojových stádiích ve tvarech vláken, pletiv, živých organických útvarů a orgánů (prstů, rukou a j.). **T.** je způsobena vytvářecí (ideoplastickou) schopností mediijního organismu, působením nejčastěji podvědomých obrazů, představ a snů media v transu anebo za hypnosy. **T.** (materialisace) vyšších organických útvarů a celých organismů není doposud zaručeně zjištěna. **T.** mlhovitých tvarů a rudimentárních orgánů nabývá však postupně vždy více pravděpodobnosti a jistoty. **T.** znamená jen další krok ve vitalismu; jde při ní o pouhé nové uspořádání hmoty — energie a postulát nového stvoření hmoty je zbytečný, neboť hmota je všude (Driesch). Viz též telefysika a telekinetika.

Lit.: Crookes, Researches in the phenomena of spiritualism (1874); Schrenck-Notzing, Materialisations-Phänomene (1923); Richet, Traité de métapsychique (1922); Geley, De l'inconscient au conscient (1921); Schwab, Teleplasma und Telekinese (1923); Moser, Okkultismus (1935); Mikuška, Fysikální mediumita (1923); Souček, Příručka okultismu (1930).

Telesio, Bernardino (Bernardus Telesius), 1508—2. X. 1588, italský filosof a polyhistor, odpůrce aristotelismu. Proti tělesné hmotě kladl sílu, projevující se dvěma činnými principy, teplem a chladem, jež jsou ve vzájemném sporu, způsobují vznikání věcí. Sp.: De natura rerum juxta propria principia (1565, nové vyd. 2 sv., 1911—13).

Lit.: E. Troilo, B. T. (1911); G. Gentile, B. T. (1912).

Tělesná konstituce znamená určitý poměr organického a biologického podkladu k ps. povaze a letoře. Místo starověkého humorálního (mokového) rozřídování na sanquinickou, cholericickou, flegmatickou a melancholickou konstituci biologickou podal nejnověji E. Kretschmer (Körperbau u. Charakter, 1929) rozdělení na asthenickou (slabošskou), atletickou (siláckou), pyknickou (požívačnickou) a displastickou (smíšenou) konstituci. Tělesné rozdíly jsou v obrysech obličej; vejčitý je asthenický, štítový je silácký a pětiúhelníkový je požívačnický; v profilu ostrém (asthenickém) a oblém (athletickém), obrvení a j.

Tělesná podstata, substantia corporalis, sluje podstata, jež ve svém pojmu obsahuje rozsažnost a kolikost.

Těleso (n. *Körper*, f. *corps*, a. *body*). Kromě geometrického a fyzikálního významu míněno je filosoficky t. jako soubor atomů, sil, energií, entelechií, entropií a p. Realismu jsou t-a čímsi skutečným, idealismu vědomě představovaným, fenomenalismu jevy „o sobě“ a „pro sebe“. Domněnka identitní míní, že to, co je takto jevem „o sobě“ v podmětném, je totožným jako těleso vnější zkušenosti. Těleso je jinak obdobou těla (lidského).

Telesthesie v. jasnovidnost.

Telos, účel, cíl.

Tema (n. *Thema*, f. *thème*, a. *theme*), myšlenka, jež se má rozvésti, věc předložená k úvaze, úkol, základní předmět nějaké skladby.

Temperament, souhrn citové a volní stránky lidské osobnosti, individuální dispozice povahová. Srv. letora.

Temperence (l. *temperantia*, n. *Mäßigkeit*, f. *tempérance*, a. *temperance*), umírněnost v žádostech; jedna ze čtyř kardinálních ctností Platonových. V užším slova smyslu rozumí se t-i střídmost, jmenovitě v požívání alkoholických nápojů.

Temporalismus, dočasnost, časovost, světskost; názor o číře časovém pojetí věcí a všeho dění.

Tendence (n. *Tendenz*, f. *tendance*, a. *tendency*), úsilí k určitému cíli, směr, snaha; směr dění, vývoje u Leibnize, Cohena, Natorpa a j.

Teorie (n. *Theorie*, f. *théorie*, a. *theory*), duchovní, rozumové, spekulativní, vědecké poznání za účelem získání pravdy (opak empirie, praxe). V logice rozumíme t-i hypotézu, jež přehledně a souvisle vysvětluje řadu jevů s jednotného hlediska. Máme-li v určitém vědeckém oboru t., tu vše jeví se nám jasněji, nežli když pracujeme na podkladě hypotézy. T. nahrazuje obecný zákon ve vědách, když nelze jej tak stručně vyjádřit, aby mohl míti formu zákona. Z hypotézy stávají se znenáhla teorie, když se osvědčí i jinde, na př. elektronová hypotéza stala se teorií, když se osvědčila i ve fyzice a v chemii. Teoretický, získaný spekulativním, rozumovým hloubáním, týkající se pouhého vědění či poznání pravdy. Teoretické vědy zkoumají svůj předmět bez ohledu na praktické upotřebení svých výzkumů.

Lit.: Kraft, *Die Grundformen der wissenschaftl. Methoden* (1925); William Stern, *Theorie und Wirklichkeit als metaphysisches Problem* (1932).

Teorie dvojstránkovosti je metafysické hledisko, podle něhož jsou fyzické a psychické dvě rozdílné stránky téhož skutečna, absolutní substance.

Tep (l. *pulsus*, n. *Puls*, f. *pouls*, a. *pulse*) krve je výrazem nejen životním, nýbrž také psychického průběhu. Měření bývá přístroji jako na př. sfygmografem (Jaquet), který se připevňuje na tepnu a zaznamenává současně údery tepu a uplynulý čas.

Terezie sv. (Teresa de Jesus), 28. III. 1515—4. X. 1582, největší španěl. spisovatelka mystická. Její spisy byly přel. téměř do všech evr. jazyků. Do češt. někt. přel. R. Linhart, Jar. Durych a j. Sebr.

spisy její v 8 sv. vydali v letech 1912—22 Fr. Petrus de Alcantara a Fr. Maria ab Immaculata Conceptione.

Lit.: Louis Bertrand, Die heilige Therese (1923).

Termin (us) (f. *terme*, a. *term*) výmez, znamená slovo, název, pojem. Slovo jest výmezem ústním, terminus oralis, kdežto pojem výmezem rozumovým (t. mentalis).

Termin rozkazu, který dán byl v hypnose „suggestion à échéance“ nazývána bývá doba, kdy po hypnose v bdělém stavu tento rozkaz je vykonán.

Terminismus (n. *Terminismus*, f. *terminisme*, a. *terminism*) nazývá se nauka Viléma Occama, podle níž obecniny nejsou obrazy věcí, nýbrž pouze jistá slova, znaky, značky (termini). Pojem má se k předmětu jako znak k označenému. T. je vlastně jiný druh konceptualismu nebo nominalismu (v. t.).

Lit.: J. Kratochvíl, Scholast. t. (Hlídka 1919); K ü t h m a n n, Zur Geschichte des Terminismus (1911).

Terminologie (n. *Terminologie*, f. *terminologie*, a. *terminology*), názvosloví určité vědy nebo umění, soubor technických terminů užívaných v určité vědě. Příspěvkem k filos. t-i je také náš „Filos. slovník“, ježto se snaží o jistou stabilitu filos. názvů.

Lit.: R. Eucken, Geschichte der philosophischen Terminologie (1879).

Terminus a quo, t. ad quem — podmět měnitelný změnou se buď vzdaluje nebo dovršuje.

Terminus medius, střední pojem v úsudku. Každý úsudek zahrnuje v sobě tři pojmy a tři soudy. Jsou to dva pojmy, jejichž totožnost, př. různost se chce poznati a pojem třetí, k němuž oba prvé přirovnáváme, abychom poznali, zda podmět obsahuje v sobě pojem druhý (přísudek) nebo jej vylučuje. Podmět sluje pojmem hořejším (terminus maior), přísudek pojmem dolejší (t. minor) a pojem třetí sluje pojmem středním čili t. m.

Tertium comparationis, třetí věc, se kterou souhlasí jiné, je to, čeho se užívá k srovnání dvou věcí.

Tertium non datur, třetí možnosti není. Srov. princip vyloučeného třetího.

Lit.: D. Hilbert, Beweis des Tertium non datur (1931).

Tertullianus, Quintus Septimius Florens, 160—222, křesťanský apologeta, nejstarší z latin. Otců církevních. V každé duši vidí rys křesťanský.

Lit.: R. Roberts, The theology of Tertullian (1925); H. Lortz, T. als Apologet (2 sv., 1927—28); Th. Brandt, T-s Ethik (1929).

Test čili zkouška je psychologický způsob výzkumu, který se liší od výzkumů a pokusů experiment. psychologie a psychotechniky tím, že nemá za účel poznati jednotlivosti smyslových a psychologických úkonů, nýbrž srovnává, odhaduje a hodnotí tyto úkony v jejich celku. Běží tu hlavně o poznání celkové inteligence a jejich složek, ne užívá se přístrojů, nýbrž otázek a návodů k činnosti psychické. Zvláště důle-

žité jsou testy pro pokusnou pedagogiku, volbu povolání, hospodářské účely, výběr prostředků a osob, jakož i pro psychiatrii.

Lit.: Ot. M a t o u š e k, Pokusný test inteligence pro posluchače vysokých škol (1931); Karel T ř í s k a, Několik poznámek ke konstrukci testů inteligence (Č. M. 1932); Jan Š u s t a l a Jan U h e r, Pozorování žáků na škole národní. Vznik testů a jejich význam (1934); E. H y l l a, Testprüfungen der Intelligenz (1927); William S t e r n, Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen und die Methode ihrer Untersuchung (4. v. 1928).

Testa, Alfonso, 1784—1860, ital. kantovec. Hl. sp.: Della critica della ragione pura di Kant (1841—1849).

Lit.: L. C r e d a r o, A. T. (1886, 2. v. 1913).

Tetanoidní typ tělesný je ustrnování podmiňující typ názorových obrazů (Anschauungsbilder), které tkví v mysli po nazírání jako cosi cizího, vetřelého. Obrazy takto utkvělé trvají déle a podobají se bezprostředně patřnému. Výraz obličej je u t. t. šibalský, málo radostný. T. t. je často příznakem lidí trpících malátností a nutkavými představami, je nepřiměřeně čivý, zvláště na galvanická a mechanická podráždění obvodových čiv a jejich hybných součástí. Označován bývá jako „T“ a stanoven byl Waltrem Jaenschem.

Tetens, Johann Nikolaus, 16. IX. 1736—15. VIII. 1807, německý filosof. V psychol., již zakládal na zkušenosti a sebezpozorování, čímž zprostředkoval mezi angl. empirismem a Leibnizovým racionalismem, zavedl rozdělení duševních činností na myšlení, citění a chtění. Sp.: Gedanken über einige Ursachen, warum in der Metaphysik nur wenig ausgemachte Wahrheiten sind (1760), Abhandlung von den vorzüglichsten Beweisen für das Dasein Gottes (1761), Über den Ursprung der Sprachen und Schrift (1772), Philos. Versuche über menschl. Natur und ihre Entwicklung (1776—77), Die metaph. Wahrheiten (1790).

Lit.: Fr. H a r m s, Über die Psychologie von J. N. T. (1878); M. S c h i n z, Die Moralphilosophie von T. (1906); U e b e l e, J. N. T. (1911).

Tetraktys (ř. τετρακτύς), čtyřka, soujem prvých čtyř čísel. V pythagoreismu posvátná číslice.

Teyrovský, Vladimír, * 15. III. 1898, čes. zoolog, prof. Masarykovy univ. obírá se hlavně živočišnou psychologií. Sp.: Studie o inteligenci kočky (2 sv., 1924—25), Psychologie zvířat (1933), vedle četných prací časopiseckých.

Thales Miletský, asi 640—548 př. Kr., první řecký filosof, jeden ze 7 mudrců, matematik a astronom, zakladatel filos. školy miletské. Za pralátku, z níž vznikl svět, pokládal vodu.

Thaumatrop, přístroj ke zkoumání vlivu, který má na obrazivost zkoušeného trvání viděných předmětů v okamžikové paměti. Na vodorovném kotouči jsou odděleně od sebe dva obrazy, které se při rychlém otáčení kotouče zdají splývati.

Theismus (n. *Theismus*, f. *théisme*, a. *theism*), nauka, jež uznává jsoucnost Boha jako nejvyšší, nadsvětne osobní bytosti, která tvoří a řídí svět. Th. spojuje v ladný celek boží transcendentnost, nadsvětovost i imanenci, pronikání světem a tím právě umožňuje nábožen.

lásku a úctu člověka k Bohu. Tím liší se **th.** od deismu i pantheismu. Podle nábožen. dějin byl **th.** prvotní formou náboženskou. Srov. monoteismus, atheismus, polytheismus, pantheismus.

Lit.: Jos. Kratochvíl, Záhada Boha v antické filosofii (1908, 2. vyd. 1920); C. P. Bowne, Philosophy of theism (1888, 2. v. 1902); A. C. Fraser, Philosophy of theism (2. v. 1899); R. Flint, Theism (1877, 10. v. 1902); Chr. Pesch, Gott und Götter (1890); Th. Steinmann, Die Frage nach Gott (1915); Wilh. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee (I., 2. v. 1926); H. Straubinger, Religionsphilos. mit. Theodizee (1934).

Thelematismus (z ř. θελημα = vůle), nauka, že všechno jest svou podstatou vůle. Srov. voluntarismus.

Thelematologie, nauka o povaze a působení vůle.

Theodicea (n. *Theodicee*, f. *théodicée*, a. *theodicy*), všeobecná filosofie o Bohu (theologia naturalis). U Leibnize vědecký pokus 1. o zdůraznění jsoucnosti boží proti námitkám materialismu a naturalismu, 2. o zdůraznění jsoucnosti zla ve světě, jež nikterak neodporuje dobrotě boží.

Lit.: O. Lempp, Das Problem der Theodizee in der Philosophie u. Lit. des 18. Jh. (1910); Lehmen, Theodizee (5. v. 1923); P. Descoqs, Cours de Théodicée (1932).

Theodoros z Asine, žák Porfyriův a Jamblichův, který opět přiblížil theurgické učení Jamblichovo k původnímu učení Plotinovu.

Theodoros Atheos, stoupenec sokratické školy kyrenaické, který převrátil úplně na ruby učení Sokratovo, hlásaje, že mudrci je vše dovoleno (i krádež a cizoložství), plyne-li z toho rozkoš a užitek.

Theofanie, božské zjevení, projevení se božské bytosti v tvorstvu.

Theofrastos, 372—287 př. Kr., řec. filosof, žák Aristotelův. Spojoval Sokratovu morálku s filosofií Platonovou. Překladu jeho „Charakterů“ (přel. též do č.) užil La Bruyère k výstižné kritice doby Ludvíka XIV.

Theofysika (n. *Theophysik*, f. *théophysique*, a. *theophysics*). Poměr Boha k přírodě řešen bývá různými způsoby a s různých hledisk.

Theognose (n. *Theognosis*, f. *théognose*, a. *theognosis*), nauka o Bohu.

Theogonie (n. *Theogonie*, f. *théogonie*, a. *theogony*), nauka o původu božstev a heroů.

Theokracie (n. *Theokratie*, f. *théocratie*, a. *theocracy*), bohovláda, vláda Boha nad lidstvem. Všecky zákony a nařízení musejí souhlasiti se zákonem božským. Bůh sám vykonává ve státě nejvyšší moc (na hoře Sinai) israelského lidu. Mojžíš, kněží, soudci, proroci, králové byli jeho zástupci. Státní zřízení israelské bylo tedy číře theokratické.

Theologie (n. *Theologie*, f. *théologie*, a. *theology*) je věda o Bohu, jež spočívá buď na poznání přirozeném, rozumovém a sluje theologia naturalis, theodicea (v. t.) nebo na poznání nadpřirozeném, na božském zjevení a sluje theologia supernaturalis (doctrina sacra), které na straně člověka odpovídá víra. Ježto Bůh náboženství zjevil a lidem předepsal, jest **th.** v podstatě nadpřirozená, posvátná věda, t. j. vědecké pojetí a soustavné vyličení všech poznatků o Bohu, jak plynou z rozumového výkladu zjevení. **Th.** křesťanská čerpá své poznatky ze zjevení

Kristova. Ježto pak Kristus svěřil své zjevení církvi, jest **th.** vědou církevní, slouží církvi, je to věda víry (*scientia fidei*) v tom smyslu, že jejím předmětem jsou pravdy víry a aktivní víra je zajišťuje. Poznávacím principem **th.** jest „rozum osvícený věrou“; ve vyhledávání, hodnocení a výkladu pramenů řídí se vědeckou methodou dějezpýtnou, při pronikání obsahu pravd víry využívá **th.** postupu filosofického. Užívá tedy **th.** týchž vědeckých prostředků a pomůcek jako jiné vědy. Poněvadž však víra je akt svobodné vůle lidské, snaží se vědecké důkazy **th.** odstraniti překážky víry a usnadniti úkon víry tomu, kdo po pravdě touží.

Lit.: M. G r a b m a n n, Geschichte der katholischen Theologie seit dem Ausgang der Väterzeit (1933).

Theomanie (n. *Theomanie*, f. *théomanie*, a. *theomany*), třeštění náboženské.

Theomantie, věštění z božského vnuknutí.

Theomonismus (n. *Theomonismus*, f. *théomonisme*, a. *theomonism*). Mezi názory bohovědnými vyniká převahou názor o jednom (monos) Bohu nebo božstvu.

Theopaschismus, bludná nauka monofysitického patriarchy anti-ochenského Petra Fulla v 5. stol., jenž hlásal, že božství samo, celá božská Trojice trpěla na kříži.

Theorema (n. *Theorem*, *Lehrsatz*, f. *théorème*, a. *theorem*), poučka, věta teoretická, jež není sama o sobě jasná a potřebuje důkazu.

Theosofie (n. *Theosophie*, f. *théosophie*, a. *theosophy*), bož. moudrost, poznání Boha a světa nikoliv rozumové, nýbrž spíše citové, fantastické. Existence boží se vykládá číře pantheisticky. Svět vyvěrá různými stupni emanace z absolutního bytí a vrací se zase v číře duchové formě do tohoto bytí. Předpokládá se jsoucnost nadhmotné látky, jež tvoří okultní síly v člověku. Ježto existují různé vyšší stavy vědomí této látky, tu možno v lidech vytvářeti různé okultní síly. **Th.** věří ve stěhování duší, v karmu nebo v závislost osudu nově zrozeného člověka na činech dřívějšího života. Dnešní theosof. společnosti zaměřují často **th-i** s buddhismem a j. východními směry náboženskými.

Lit.: A. M a g e r, Theosophie u. Christentum (1926).

Theosis (l. *deificatio*), zbožštění, připodobnění se Bohu, spojení s Bohem v ekstasi. Srov. mystika.

Thermestesiometr podobá se estesiometru a zařízen je ke zkoumání tělesné teploty na dvou či více místech současně.

Thermický smysl je smysl tepelný (viz „smysl“).

These (n. *These*, f. *thèse*, a. *thesis*), tvrzení, poučka, klad, položka.

Lit.: H. T h r o m, Die Thesis. Ein Beitrag zu ihrer Entstehung u. Geschichte (1932).

Thetický, kladný, tvrdící. **Th.** soud, soud kladný, tvrdící; thetická návěst klade podmínku při obratu soudu.

Theurgie (n. *Theurgie*, f. *théurgie*, a. *theurgy*), snaha působiti na božstva a démony, ať už ve směru člověku prospěšném nebo škodlivém. Srv. magie.

Thiele, Günther, 1841—1911, něm. filosof theistický, pracující

v duchu Kantově, Heglově, Lotzeově. Hl. sp.: Grundriß der Logik und Metaphysik (1878), Kosmogonie und Religion (1898), Die Philosophie Kants (1882—87).

Thigmotaxie, také thigmotropismus nebo stereotropismus, nazývá se zjev, kdy menší živoči utkvívají po určitých podrážděních na neživých předmětech.

Thomasius, Christian, 1. I. 1655—23. IX. 1728, něm. právník a filosof raného osvícenství; bojoval úspěšně proti předsudkům své doby a zasloužil se zejména o zrušení procesů s čarodějnicemi. Vedle významných právnických děl (Institutiones iurisprudentiae divinae, 1688 a Fundamenta juris naturae ac gentium, 1705) napsal četné spisy fil.: Introductio ad philosophiam aulicam (1688), Introductio in philosophiam rationalem (1701), Einleitung zu der Vernunftlehre (1691), Ausübung der Vernunftlehre (1691), Einleitung zur Sittenlehre (1692), Versuch vom Wesen des Geistes (1699).

Lit.: M. Fleischmann, Chr. T., Leben und Lebenswerk (1931).

Thomismus, označení pro soubor nauky sv. Tomáše Akv. Speciálně mluvívá se o **th.** jako nauce sv. Tomáše o milosti, svobodě vůle a předurčení, jak ji hlásal dominikán Bañez (v. t.) proti jesuitovi Molinovi (v. t.). Jindy zase vidí se v **th**-u protiva scotismu, nauky františkána Duns Scota; odtud také název thomisté, stoupenci Tomáše Akv., skotisté, stoupenci Scotovi. Srov. novothomismus, novoscholasticismus.

Lit.: M a n s e r, Das Wesen des Thomismus (1932); M. de Wulf, Initiation à la philosophie thomiste (1932); G. Saitta, Il carattere della filosofia tomistica (1934).

Thorild, Thomas, 18. IV. 1759—1. X. 1808, švédský básník a filosof, ovlivněný Spinozou a Leibnizem. Proti Kantovi napsal sp. Maximum sive archimetria (1799).

Lit.: A. Nilsson, T. T. (1915).

Thorndike, Edward Lee, * 31. VIII. 1874, americký psycholog, zakl. individuální psychologie a školského pokusnictví. Sp.: Animal intelligence (1898), Notes on child study (1901), An introduction to the theory of mental and social measurements (1907), Elements of psychology (1905), Principles of teaching based on psychology (1906), Individuality (1911, přel. do č.), Educational psychology (1913—14, přel. do č.), Measurement of intelligence (1927), Fundamentals of learning (1932).

Tichý, Gustav, 1880—1918, čes. filosof a psycholog pozitivistického směru.

Tilšer, František, 12. V. 1825—5. II. 1913, čes. geometr a filosof, stavěl proti Kantovu učení konkrétní myšlení a snažil se nalézt vztahy mezi Komenského pansofií a encyklopedickým myšlením zakladatele deskr. geometrie Gasparda Mongea. Sp.: O příčinách nynějšího myšlenkového a společenského rozvratu (1900), La crise intellectuelle et sociale du temps présent (1902), Kdo hlásá pravdu: Kant či Lamarck a Monge? (1901), Učitel národů J. A. Komenský (1906), Jedině pravá cesta k panharmonii lidstva zabezpečena pro vždy ikonognosií (1907).

Artuš Mikulášek, Dr. techn. Fr. Tilšer (1934).

Timbre je francouzský výraz pro „barvu“ zvukovou či přízvuk, který mají různé zvuky mluvy či nástrojů, jako zvláštní známku právě určitého původu zvukového. Tóny téže výšky a síly mají u různých nástrojů různé přízvuky, které způsobovány bývají právě dílčími zvuky, takové tóny provázejícími. Proto znějí tóny někdy „jemně“, jindy zase „hřmotně“.

Timetický, uznávající hodnotu, nadřazenou našim pocitům, jako důvod volných rozhodování.

Timokracie, ústavní forma, v níž jsou politická práva občanů odstupňována podle majetkových poměrů.

Timologie, též axiologie, nauka o hodnotách, jež ukazuje, co jest hodnotou, jaké jsou třídy hodnot a jak jest třeba hodnoty řaditi.

Timon z Fliu, asi 320—230, řecký skeptik, žák Pyrrhonův.

Tindal, Matthew, * asi 1653, † 16. VIII. 1733, angl. deista; v křesťanství viděl znovuzrození přirozeného náboženství, založeného na mravnosti. Sp.: *Christianity as old as the creation* (1730).

Titanismus (podle mythu o Titanech), vzpoura proti nebeským i pozemským řádům, vzpoura proti mocnějším, odboj člověka proti Bohu.

Titchener, Edward Bradford, * 11. I. 1867, anglo-amer. psycholog. Hl. sp.: *Experimental Psychology* (1901—05), *Lectures on the Elementary Psychology of Feeling and Attention* (1908), *Lectures on the Experimental Psychology of the Thought Processes* (1909), *Text-book of Psychology* (1910), *A beginner's psychology* (1915).

Tíže (n. *Schwere*, f. *gravité*, a. *gravity*) pocitována a postřehována bývá hlavně rukama a zprostředkována bývá pocity svalovými, kloubovými a tlakovými. Pociťován bývá přírůstek tíže, jestliže přidána je $\frac{1}{2}$ dřívější váhy na ruku v klidu, $\frac{1}{17}$ pak na ruku v pohybu se nacházející.

Tlum představ znamená mizivost př. pro převahu jiných, které nacházejí v představování vhodnější podmínky (zájem, pozornost, pamět). T. představ je buď přiměřený nebo nepřiměřený (úmyslný neb chorobný).

Tocco, Felice, 1845—1911, italský kantovec. Sp.: *Studi Kantiani* (1880—81), *Kant* (1899), *Le correnti del pensiero filosofico nel secolo XIII.* (1900).

Lit.: Chiappelli, T. (1912).

Toland, John, 30. XI. 1670—11. III. 1722, angl. filosof, zástupce osvícenství a deismu. Sp.: *Christianity not mysterious* (1906), *Adeisidæmon* (1709), *Nazarenus of Jewish, gentile and Mahometan christianity* (1718), *Pantheisticon* (1720).

Lit.: G. Berthold, *J. T. und der Monismus der Gegenwart* (1876).

Tolerance (n. *Duldung*, f. *tolérance*, g. *toleration*), snášlivost, značí správné pochopení svobody svědomí, jež záleží v podrobení libovůle člověka rozumovým požadavkům. Z potlačené libovůle rodí se silná vůle a pevný řád všeho dění. Duchovní svoboda vede jedině k snášlivosti. Rozeznává se t. náboženská trojího druhu: d o g m a t i c k á, jež uznává

všecka náboženství za stejně oprávněná, **t. občanská**, jež uznává všechny občany bez rozdílu konfese za rovnoprávné, a **t. státní**, jež připouští všecka náboženství. Dogmatickou **t-i** katol. církev odmítá, ježto uznává jedinou pravdu náboženskou (dogmat. intolerance), ale **t-i** občanskou a státní uznává, ovšem v mezích, pokud jí není porušován mravní a právní řád.

Lit.: J. Kratochvíl, Svoboda svědomí a snášenlivost (Vych. 1., 1933).

Tolstoj, Lev Nikolajevič, 9. IX. 1828—20. XI. 1910, ruský filosof a spisovatel. Fil. sp.: *Ispověď* (1879—82), *Kritika dogmat bogoslovija* (1880), *V čem moja věra?* (1884), *Tak čto že nam dělat?* (1886), *Carstvo božie vnútri vas* (1891), *Christianstvo i patriotizm* (1899), *Čto takoe isskusstvo?* (1897), *Patriotizm i pravitel'stvo* (1900), *Ne mogu molčat'* (1908) a j.; větš. byly přel. do češt.

Lit.: J. Máchal, L. N. T. (1912); Gust. Tichý, L. N. Tolstoj (1921); Ossip-Lourié, *La philosophie de Tolstoj* (1899); R. Rolland, *Vie de T.* (1912); R. Löwenfeld, T., *sein Leben, seine Werke, s. Weltanschauung* (1891); A. Bem, *K istorii izučeniija T.* (1916); Rob. Friedmann, *Tolstoj* (1929).

Tomáš Akvinský sv., 1225—7. III. 1274, největší ze scholastických theologů a filosofů. Stanovil přesnou metodu theolog. i filos. studia a vymezil přesné hranice filosofii i theologii. Dovedl velmi bystře upravit si nauky aristotelské a vytvořiti tak skvělou syntesu filosofickou. Jím dosáhla scholastická filosofie vrcholu, neboť ve své soustavě sjednotil moudrost antickou (platonsko-aristotel.) s moudrostí Otců, zvl. sv. Augustina v celek pevně uclánkovaný, kterým podepřel celou křesťanskou nauku bohovědnou. Hl. spisy: *Summa theol.* (překládá se do č. od r. 1932), *Summa contra gentiles*, *Quaestiones disputatae*, *Quaestiones quodlibetales*. Papež Lev XIII. doporučil jeho nauku celému světu křesť. Obnovená nauka jeho sluje pak novothomismus, novoscholasticismus nebo křesťanský novoidealismus (v. t.).

Lit.: M. Baumgartner, *Thomas v. Aquino* (1911); Mandonnet a Destrez, *Bibliographie thomiste* (1920, doplněná Le Saulchoirem 1921); E. Gilson, *Saint Thomas d'Aquin* (1925); Sertillanges, *Saint Thomas d'Aquin* (2 sv., 4. v. 1925); J. Hessen, *Die Weltanschauung des Th. v. A.* (1926); M. Grabmann, *Th. v. A. Einführung in s. Persönlichkeit u. s. Gedankenwelt* (5. v. 1926); J. Krllín, *Sborník k 700. výročí sv. Tomáše Akv.* (1925); Tischele der, *Die geistesgeschichtl. Bedeutung des Thomas v. Aquino für Metaphysik, Ethik und Theologie* (1927).

Tomsa, Bohuš, * 2. VIII. 1888, český právní filosof. Sp.: *Úvod do právní filosofie* (1921), *Moderní právní filosofie italská* (1921), *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii* (1923), *Fil. základy Ciceronovy nauky o právu a státu* (1924), *Masarykův zápas o právo přirozené* (1928).

Tón (n., f. *Ton*, a. *tone*) vzniká vlněním záchvěvů zvukových. Je souzněním neb zvučením (jednoduchým zněním). Mívá zvláštní jakost souzněním různých méně výrazných znění (nástrojů), která nazývána bývá také „barvou“ (timbre). Podle většího či menšího množství záchvěvů za sekundu (od 16 do 30.000) pociťován bývá jako „vyšší“ neb „nižší“. Podle délky zvukových vln rozeznávána je mohutnost („síla“ či „intensita“) **t.** Rozeznáván bývá rozdíl $\frac{1}{3}$ **t.** Postřehování rozdílů má „prahy“, nejnižší

8—16 záchvěvů) a nejvyšší (50.000 záchvěvů), kdy je vlnění a chvění patrné jako t.

Tongiorgi, Salvatore, 1820—1865, italský filosof, člen T. J.; snažil se smířiti moderní vědu s učením scholastickým. Sp.: *Institutiones philosophicae* (3 sv., 1861 n.).

Tönnies, Ferdinand, 26. VII. 1855—1936, něm. filosof a sociolog. Společenství považuje za přírodní, organický život, kdežto ve společnosti vidí mechanický útvar, založený na libovůli; jako filosof vychází T. z Hobbese. Sp.: *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887, 7. v. 1925), *Hobbes' Leben u. Lehre* (1896, 3. v. 1926), *Philosophische Terminologie* (1906), *Entwicklung der sozialen Frage* (1907, 4. v. 1926), *Marx' Leben u. Lehre* (1907, 4. v. 1926), *Die Sitte* (1909), *Kritik der öffentlichen Meinung* (1922), *Soziologische Studien u. Kritiken* (3 sv., 1925—29), *Fortschritt und soziale Entwicklung* (1926), *Einführung in die Soziologie* (1931).

Tonus živého organismu je soubor napětí svalových a vazivových, který souvisí se soustavou nervovou.

Topická paměť (G. E. Müller) je paměť pro místa, místní.

Topika (n. *Topik*, f. *topique*, a. *topics*), nauka o logických místech, kde nalezneme, co je nutno znáti o určitých předmětech.

Topochemický smysl čili souručenství smyslu chemického s místovým jeví se zvláště u hmyzu (mravenců); chuťové, svalové a dotekové pocity splývají v celek, kterým určovány jsou pohyby a úkony.

Totalita (n. *Totalität*, f. *totalité*, a. *totality*), úplnost, celistvost, spojení částí v celek, soubor částí.

Lit.: H. Hö f f d i n g, *Der Totalitätsbegriff* (1917).

Totem značí Indiánům předmět úcty kmenové a zbožňování náboženského, který považován je za sídlo duše po smrti. Je to buď zvíře neb rostlina nebo také i neživý předmět.

Lit.: A. L a n g, *The secret of the Totem* (1905).

Totemismus, nábož. forma, v níž se uctívají různá zvířata nebo přírodní objekty.

Lit.: P i k l e r a S o m l ó, *Der Ursprung des Totemismus*; F r e u d, *Totem u. Tabu* (1922); E. V a t t e r, *Der austral. Totemismus* (1925).

Totožnost v. identita.

Totožnostní soud v. identitní soud.

Towiański, Andrzej, 1. I. 1799—13. V. 1878, polský mystik; hlásal mesianismus, podle něhož jsou Slované povoláni, aby duchovně obrodili lidstvo.

Lit.: S e m e n e ň k o, *T. et sa doctrine* (1850); M a z u r k i e w i c z, A. T. (1905); B e r s a n o B e g e y, *Andrea T. Lo spirito e l'azione* (1925).

Toxikofobie, chorobná bázeň před otrávením se.

Tradice (n., f., a. *tradition*), podání, jest soubor dějů, zařízení a chování určité společenské skupiny, jež se jako názory, schopnosti, formy a hodnoty předávají dalším pokolením. V t h e o l o g i i značí

t. soubor pravd a nauk, jež Kristus a jeho apoštolové ústně odkázali církvi křesťanské a jež církve hájí proti bludům.

Lit.: W. W i n d e l b a n d, Über Wesen u. Wert der Tradition im Kulturleben (Präludien II., 9. v. 1924); R a n f t, Der Ursprung des kath. Traditionsprinzips (1931).

Tradicionalismus (n. *Traditionalismus*, f. *traditionalisme*, a. *traditionalism*), filos.-theol. názor, vzniknuvší zač. 19. stol. ve Francii, který učí, že lidský rozum nestačí k poznání pravdy, že základ bezpečného poznání náboženského i mravních a metafys. pravd nutno bráti z božského zjevení a tradice nebo souhlasu národů (Lamennais). Veškero náboženské, metafysické i mravní vědění vyplývá z prazjevení. Filosofie spočívá na theologii. **T.** vznikl jako reakce proti strohému racionalismu a proti náboženskému osvícenství, ale pochybil svou jednostranností a skepsí o rozumových schopnostech člověka. Hlásali jej de Maistre, de Bonald, Lamennais. Umírněný **t.** hlásali Ventura, Bonnetty a Ubaghs s **t.** zv. lovaňskou školou.

Traducianismus (n. *Traducianismus*, f. *traducianisme*, a. *traducianism*), též generacianismus, učí, že lidská duše vychází ze semene otceva a znenáhla teprve nabývá smyslových i rozumových mohutností. Hlásal jej podle učení stoiků Tertullian. Srov. kreacianismus.

Tragické značí zánik velkého, silného, hrdinného, zvláště po usilovném boji s osudem a nepřátelským okolím. Podstatou tragiky je neodvratná nutnost vnějšího nebo vnitřního rozvratu. Tragikou, jíž se vždy projevuje temná stránka světa a života, odůvodňují někteří myslitelé svůj pesimistický světový názor. Subjektivně pak značí **tr.** soubor citů a afektů, jaký vzniká nazíráním na tragické události; bývají to city smutku, bázně, soucitu a pod. s hrdinou děje.

Lit.: J. B a h n s e n, Das Tragische als Weltgesetz und der Humor als ästhetische Gestalt des Metaphysischen (1877); Th. L i p p s, Das Ich und das Tragische (1892); J. V o l k e l t, Ästhetik des Tragischen (4. v. 1923); M. de U n a m u n o, Del sentimiento trágico de la vida (1913, přel. do č.).

Trance znamená hluboký hypnotický spánek medií.

Transcendentální jednak 1) označení pro transcendentální idealismus, jednak 2) pro americký novoidealismus, jak jej představují Emerson, Trine, Marden, Thoreau, Alcott a j. **T.** vyšel z puritanismu, hledaje nové cesty k náboženské obnově. Hlavní jeho myšlenkou jest, že nikoliv vnější svět, nýbrž naše myšlenky a ideje jsou pravou skutečností. Příroda je vtělením božského Ducha, který ji oživuje (pantheismus). K pravdě nedospíváme rozumem, nýbrž intuicí. Srov. též New Thought Movement.

Transcendentální (n. *transzendental*, f., a. *transcendental*), ve scholastice totožné s transcendentní; v moderní filosofii to, co je před každou smyslovou zkušeností, co není sice empirické, ale dá se užití v obsahu zkušenostním, tedy poznání apriorních forem smyslových i rozumových a jejich vztahu k předmětům zkušenostním. Jejich soubor sluje **t.** v ě d o m í.

Lit.: E. v. H a r t m a n n, Kritische Grundlegung des transzendentalen Realismus (4. v. 1914); C o r n e l i u s, Transzendental-systematik (1916); S c h u l e m a n n, Die Lehre von den Transzendentalien in der scholast. Philosophie (1929); R ü f n e r, Die transzendente Fragestellung als metaphysisches Problem (1932).

Transcendentální idealismus též transcendentální filosofie, jest název filosofie Im. Kanta a německých idealistů.

Lit.: M. Scheler, Die transzendente u. die psychol. Methode (1922), B. Růfner, Die transzendente Fragestellung als metaphysisches Problem (1932).

Transcendentní (n. *transzendent*, f. *transcendant*, a. *transcendent*), přestupující, ve scholastice to, co jest nad všemi odrůdami a druhy, co jest obecné, co je mimo svět, co je nadsvětčné, mimosvětčné. V moder. filosofii od doby Kantovy značí tr., co jest mimo hranice zkušenosti, co není v přímém zkušenostním obsahu, tedy nadsmyslné, vymykající se našemu subjektivnímu vědomí. Transcendence boží — nadsvětčnost Boha, jak ji hlásal Aristoteles a křesťanská filosofie. Opak: imanence.

Lit.: Edith Landmann, Die Transzendenz des Erkennens (1923); Nik. Hartmann, Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis (2. v. 1925).

Transfert, přemístění určitých hystericko-hypnotických zjevů s jedné strany těla na druhou, sugescí nebo pouhým dotekem (Charcot).

Transformismus (n. *Transformismus*, f. *transformisme*, a. *transformism*), nauka o měnlivosti druhů, jež vznikají změnou prostředí přírodního a přizpůsobováním.

Transposice, náhradné vnímání a působení smyslové nepřiměřenými ústrojími, na př. čtení nosem, slyšení žaludkem.

Transsubjektivní, nadsubjektivní, nad oblastí subjektivního vědomí nebo subj. zážitků se nalézající, nezávislý na subjektivním. T. je na př. cizí „já“ se svými zážitky.

Transvestie, chorobný pud převlékati se do šatů osob jiného pohlaví. Viz také „metatropismus“.

Lit.: Magnus Hirschfeld, Die Transvestiten (1910).

Traube-Heringovy vlny jsou vlny, které ukazují kolísání tlaku krevního; jsou způsobeny ústředními podněty nervovými.

Trauma, úraz, poranění, které mívá za následek poruchy nervové.

Traumaskop či traumatrop, přístroj ke zkoumání zjevů stroboskopických. Viz „stroboskopické zjevy“.

Tremograf, přístroj ke zkoumání účinků třesu, zvláště při leknutí.

Tremometr, přístroj, kterým se zkoumá klid a jistota zručnosti. Obvykle má zkoušený zarážeti tyčinky do otvorů elektricky označených (Whipple, Meumann). Zdokonalený tremometr pro výzkum telefonistek nazývá se peritremometer.

Trendelenburg, Friedrich Adolf, 30. XI. 1802—24. I. 1872, něm. filosof, stoupenec aristotelismu, jež stavěl proti hegelianismu; svět posuzuje s hlediska účelu. Hl. sp.: Elementa logices Aristotelicae (1836 a č.), Logische Untersuchungen (1840, 3. v. 1870), Erläuterungen zu den Elementen der aristotelischen Logik (1842), Die logische Frage in Hegels System (1843), Die sittliche Idee des Rechts (1849), Historische Beiträge zur Philosophie (3 sv., 1846—57), Über Herbarts Metaphysik und eine neue Auffassung derselben (1854), Naturrecht auf dem Grunde der Ethik (1860, 2. v. 1868).

Lit.: P. Petersen, Die Philosophie A. T-s (1913).

Trentowski, Bronislav, 1808—1869, polský filosof, vyšel z německé idealistické romantiky.

Lit.: Horodyski (1913).

Treschow, Niels, 5. IX. 1751—22. IX. 1833, norský filosof; hlásal nábož. teorii identity, podle níž jsou duševní a tělesné jenom dvě stránky téhož principu. Sp.: *Forelæsninger over den Kantiske Philosophie* (1798), *Moral for Folk og Stat* (2 sv., 1811), *Elementer til Historiens Philosophie* (2 sv., 1811), *Lovgivningsprinciper* (3 sv., 1820—23), *Den philosophiske Saedelaeres forste Grunde* (1924), *Om Gud, Idee og Sandseverdenen. Et philosophisk Testament* (3 sv., 1931—32).

Trest (n. *Strafe*, f. *punition*, a. *punishment*) spočívá ve fyzickém zlu, kterým se vinník stihá za určité provinění. Mravní řád žádá potrestání těch, kdož jej porušují. **T.**, ukládaný státní mocí, byl původně náhradou za osobní pomstu. **T.** nemá jenom zastrašovati a učiniti vinníka neškodným, nýbrž má vésti k nápravě; proto je kulturním požadavkem, aby byl co nehumannější. Trestní pravomocí se obírá trestní právo.

Lit.: Jos. Moník, *Právo trestati* (1900); Forster, *Schuld und Sühne* (1911); F. O. Hörler, *Das Wesen der Strafe* (1928); H. Hentig, *Die Strafe. Ursprung, Zweck, Psychologie* (1932).

Trialismus, názor, že člověk skládá se z těla, duše a ducha.

Tribadie v. lesbická láska.

Trichotomie (z řec.) dělení na tři díly, dělení pojmu, v němž jsou tři rozdělovací členy. Příkl.: Výtvarná umění jsou malířství, sochařství a stavitelství.

Trichotomismus, učení, jež hlásá, že člověk se skládá ze tří částí: těla, duše a ducha. Manicheismus rozeznával zlou a dobrou duši, gnostikové psyche a pneuma, novoplatonikové psyche a nous. K t-u se blížil svou naukou také theolog Günther (v. t.).

Trichromat, člověk, rozlišující tři hlavní barvy, člověk normálního vidění.

Trinko, Ivan, * 1863, slovinský spisovatel a filosof, prof. v Udine. Psal o ital. Slovincích ve „Slovan. přehledu“; všímá si pilně i české filosofie. Filosof. studie uveřejnil v *Rivista di filosofia neoscolastica* a j.

Tritanopie, druh barvosleposti. Není viděno fialovo.

Lit.: F. Čouka, *O případu tritanopie* (1928).

Trivium, souhrnný název pro první oddíl sedmera svobodných umění: gramatiku, dialektiku a retoriku.

Trnka, Tomáš, * 6. XII. 1888, český filosof. spisovatel. Spisy: *Filosofický problém války* (1917), *Proudy v současné filosofii* (1920, 2. v. 1924), *Cesty filosofie a vědy* (1920), *Záhada vědomí a poznání* (1920), *Hledám tajemství života* (I. Příroda a její dílo, 1923, II. Člověk a jeho dílo, 1926), *Moderní filosofie v slepé uličce* (1924), *Člověk a svět* (1929), *Psychologie ženy* (s. J. Lancovou 1929), *Filosofické základy lidové výchovy* (1928).

Troeltsch, Ernst, 17. II. 1865—1. II. 1923, něm. evang. theolog a filosof. Ve své fil. náboženství potíral církevní supranaturalismus a snažil se náboženství, jež pojímal nedogmaticky, postaviti na historicko-filoso-

fický základ. Jako filosof dějin spatřoval podstatu dějin v jejich individuální totalitě; byl odpůrcem historismu. Sp.: *Die Absolutheit des Christentums und die Religionsgeschichte* (1902), *Das Historische in Kants Religionsphilosophie* (1904), *Die Religionsphilosophie* (1904 a č.), *Psychologie und Erkenntnistheorie in der Religionswissenschaft* (1905, 2. v. 1922), *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt* (1906 a č.), *Die Soziallehren der christl. Kirchen* (1912), *Augustin, die christl. Antike u. das Mittelalter* (1915), *Die Dynamik der Geschichte nach der Geschichtsphilosophie des Positivismus* (1919), *Der Historismus u. seine Probleme* (I., 1922), *Der Historismus u. seine Überwindung* (1924). Do češt. bylo přel. *Z dějin evropského ducha* (1934).

Lit.: B. Zbořil, *Filos. názory, A. Troeltsche na metodu a předmět historie* (Č. M. 21, 1925); Vermeil, *La pensée religieuse d'E. T.* (1922); G. Ritzert, *Die Religionsphilosophie T-s* (1924); E. Spieß, *Die Religionstheorie von T.* (1927).

Troickij, M., 1835—1899, rus. filosof positivistického směru, v psychol. stoupenec angl. asocianismu. Sp.: *Německaja psychologija* (1867), *Nauka o duchě* (1882), *Učebnik logiky* (1885—88).

Trojrozměrnost citů (n. *Dreidimensionalität der Gefühle*) hájil Wundt. Každý pocit má tři dvojice protiv: libost či nelibost, napětí či uvolnění, rozrušení či uklidnění.

Trojstránkovost duševních jevů předpokládá, že každý ps. děj (počitek) má v sobě tři „stránky“ jevnosti jako str. poznávací, pocitovou a volní, které však mívají nestejný podíl na jevení se ve vědomí. T. předpokládal u nás Fr. Krejčí.

Trojúhelník barev (n. *Farbendreieck*) znázorňuje míchání barev. Tři základní barvy (červeno, zeleno, modrofialovo) jsou hroty trojúhelníka, v jehož středu se protínají obě přímky, náležející barvám komplementárním.

Tropismus značí směrnost pohybů, které lze pozorovati na př. u rostlin neb živoků. Pohyby dějí se buď přímo do středu země nebo směrem dopadajících paprsků slunce (orthotropismus). Jsou buď obráceny k předmětu, kladné (pozitivní) neb odvráceny od předmětu, záporné (negativní). Předmětem bývá slunce (heliotropismus), země (geotropismus), světlo vůbec (fototrop.) nebo různé chemické látky (chemotr.).

Lit.: J. Loeb, *Die Bedeutung der Tropismen für die Psychologie* (1909); R o s e, *La question des tropismes* (1929).

Tropy, u skeptiků důvody pro pochybování. Ainesidemos jich stanovil deset: rozdílnost živých bytostí, rozdílnost lidí mezi sebou, r. stavů individua, r. smyslových orgánů, r. polohy, vzdáleností a míst, smíšení předmětu vnímání s jinými, rozdílnost jevů podle jejich spojení, relativnost vůbec, závislost na počtu vjemů, závislost na vzdělání a mravech, nábož. a filos. názorech. Přesněji shrnul důvody pro pochybování Agrippa do pěti t-ů: spor mínění, nekonečnost odůvodňování, relativnost všech vjemů, nemožnost jiných než hypotetických premis, kruh v sylogismu.

Trpělivost (n. *Geduld*, f., a. *patience*) jako povahová vlastnost je sebeovládání v utrpení, schopnost překonávati nepříjemné a nelibé, jež

buď odvrátit nemůžeme nebo ze smyslu pro povinnost nechceme. **T.** předpokládá duševní rovnováhu, jež je podmíněna náležitou soudržností psychické skladebnosti; je proto vlastností dílem vrozenou, dílem získanou.

Lit.: H. H a n s e l m a n n, Erziehung zur Geduld (1930).

Trubeckoj, Jevgenij Nikolajevič, 1863—1920, ruský filosof, novokantovec. Sp.: Filosofija Niče (1904), Mirosozercanie VI. Solovjeva (1913), Smysl vojny (1914), Metafizičeskoje predpoloženie poznaniija (1917), Smysl žizni (1918), Umožnění v kraskach (1915), Dva mira v drevne-russkoj ikonopisi (1916), Velikaja revolucija i krizis patriotisma (1919).

Trubeckoj, Sergěj Nikolajevič, 4. VIII. 1862—12. X. 1905, ruský filosof, zástupce konkr. idealismu. Sp.: Metafizika v drevnej Greciji (1889), Učenije o Logosě (1900), Osnovy iděalizma (1908).

Lit.: J. M i k š, S. N. T. (Č. M. 7, 1906).

Trudnomyslnost v. melancholie.

Truismus, běžné, obvyklé rčení, fráze.

Trvání (l. *duratio*, n. *Dauer*, f. *durée*, a. *duration*), ukončená část času, pojímaná ve svém celku, setrvávání nějakého předmětu nebo zážitku v čase, neměnná existence nějakého časového obsahu.

Třetí říše označuje někdy okruh ideálního, myšleného, ideálních platností na rozdíl od fyzických existencí a psychických dějů.

Třída (n. *Klasse*, f. *classe*, a. *class*), 1. v logice soubor předmětů, jež jsou určeny tím, že všechny a jenom ony mají jeden nebo více společných znaků, 2. v sociologii je **t.** soubor jedinců, postavených zákonem nebo veřejným míněním na tutěž sociální úroveň.

Lit.: k 2.: Jan M e r t l, K otázce společenských tříd (N. D. 34, 1927).

Třídění (n. *Klassifikation*, f. a. *classification*) jest soustavné dělení a řazení pojmů určitého oboru podle nadřaděnosti a podřaděnosti. Kdežto při dělení máme volnost ve výběru dělidla, je při **t.** nutno voliti za dělidlo takový znak základního pojmu, jehož určováním možno dojiti až k pojmům jedinečným a jenž vystihuje všechny podobnosti a rozdíly podle stavu vývoje. P ř i r o z e n é **t.** vystihuje vývojovou souvislost a zajišťuje vědecké zkoumání; u m ě l é **t.** (na př. v knihovnách) hledí k jistému účelu nebo prospěchu.

Třídní boj, v socialistické a komunistické ideologii boj dělnictva proti buržoasii: „Všemi prostředky, i se zbraní v ruce, bojovati za svržení měšťácké společnosti a o vytvoření mezinárodní sovětské republiky . . . s diktaturou proletariátu“ (Stanovy II. kongr. kom. intern., 1920). Myšlenka **t-ho b-e** vyplývá z histor. materialismu Marxova. Pokládá-li se **t. b.** za sociální princip, je to myšlenka naprosto mylná, ježto jsou jiné cesty k nalezení souladu mezi třídami.

Lit.: K. D ě d i c, Třídní boj ((1897); K. G a l l a, Třídy ve společnosti a třídní boj (1930).

Tučný, František, 24. IX. 1887, čes. lit. kritik a filos. spisovatel, ovlivněný Nietzsche. Sp.: Přes realism (1913), V boji o národ (1915—18).

Tuismus rovná se altruismu (v. t.).

Turgot, Anne Robert Jacques, 10. V. 1727—20. III. 1781, franc. státník a národohospodář, stoupenec fysiokratismu. Sp.: *Réflexion sur la formation et la distribution de la richesse* (1766).

Lit.: Say, T. (3. v. 1904); Neymarck, T. et ses doctrines (2 sv., 1885); G. Schelle, Turgot (fr., 1909); Ferry, Les idées et l'oeuvre de T. en matière de droit public (1911); Tschupp, Das theoretische System T-s (1929).

Tušení (n. *Ahnung*, f. *pressentiment*, a. *presentiment*) značí duševní anticipaci skutečných událostí, jež později se zkušenostně zjistí.

Lit.: Fries, Wissen, Glaube u. Ahndung (2. v. 1905).

Tutorismus, přísný názor mravní, zastávaný jansenisty, že jest nutno splniti znění zákona, třebas v daném případě by se člověk mohl pravděpodobně svobodně rozhodnouti.

Tvar v. forma.

Tvarová kvalita (n. *Gestaltqualität*, a. *form-quality*) (Ehrenfels) čili jakost je zvláštnost vjemová, kterou se nám jeví tvary v prostoru jako způsob ucelování jednotlivostí, ne však jako součet prvků. Tato vlastnost vědomí nevzniká z pouhého skladu velikosti, barvy, vůně a j., nýbrž dává sama vznik velikosti, barvě, vůni a j. To se děje buď tvořivostí nazírací (Höfler) neb myšlenkovou (Gelb).

Lit.: Ch. Ehrenfels, Über Gestaltqualitäten (1890); Martin Scheerer, Die Lehre von der Gestalt (1930).

Tvarová psychologie (n. *Gestaltpsychologie*) je moderní psychologický směr, který oproti starší psychologii zdůrazňuje, že celistvost duševních dějů je něčím prvotným, neskládaným, co nelze vyvozovati druhotně z elementárních jevů (počítků, jednoduchých citů atd.). Její základní větou je dominance (primát) celku a celostních vlastností oproti složkám. To znamená, že celostní zákonitosti jsou podmíněny vlastnosti složek a ne naopak. Tento psychol. směr se pěstuje hlavně v Berlíně (Koffka, Köhler, Wertheimer) a v Lipsku (Krueger, Volkelt, Sander). Lipští užívají v tom smyslu také označení celostní psychologie, berlínští pak strukturální psychologie.

Lit.: Ferd. Kratina, Studie z tvarové psychologie (1932); t ý ž, Úvod do celostní a tvarové psychologie (1935). W. Köhler, Die physischen Gestalten (1920); M. Wertheimer, Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt (Psychol. Forschung I, IV, VII, 1921—25); F. Krueger, Über psychische Ganzheit (1926); B. Petermann, Die Wertheimer-Koffka-Köhlersche Gestalttheorie u. das Gestaltproblem (1929).

Tvrđý, Josef, * 19. IX. 1877, prof. filos. v Bratislavě, positivist. Sp.: *Filosofie náboženství* (1921), *Vývoj filosofického myšlení evropského* (1923), *Světový názor moderního Čecha* (1923), *Úvod do filosofie* (1926), *Problém skutečnosti u Davida Huma* (1926), *Teorie pravdy* (1929), *Nová filosofie* (1932), *Soudobá filosofie polská a Dnešní filosofie u jižních Slovanů* (ve Sborníku *Současná filosofie u Slovanů*, 1932), *Průvodce dějinami evropské filosofie* (1932), *Logika* (1937).

Tvůrčí činnost (n. *schöpferische Tätigkeit*, f. *fonction constructive, créatrice*, a. *constructiveness*) ve smyslu psychol. je obdobou děje vývojového, který tu nastavuje své hotové podmínky předmětnými pod-

něty v určitém tvoření, přiměřeném osobnímu směru a obvodu (bá-
snickém, uměleckém, vědeckém, filosofickém).

Lit.: O. Braun, Grundriss der Philosophie des Schaffens (1911); H. Bergson, L'évolution créatrice (1910).

Tvůrčí obrazivost je způsob obrazení ps., který na rozdíl od neúmyslného a neumělého naskytání se obrazů představových má usměrněný postup, kterým vznikají nové celky obrazů soustavením (kombinací) více či méně původních, závislých, skutečnosti více či méně podobných (konkretních či abstraktních), více či méně o sobě rozmanitých, k určitějšímu či pomyslnému spějících (determinujících či abstrahujících).

Twardowski, Kazimierz, * 1866, polský filosof. Sp.: Idee und Perzeption (1892), Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand der Vorstellung (1894), Psychologja wobec filozofji i fizjologii (1897), Wyobrazenia i pojęcia (1898), Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki (1901), Über begriffliche Vorstellungen (1903), O filozofji średnowiecznej (1910), O metodzie psychologji (1910), O czynnościach i wytworach (1911), O istocie pojęć (1924), Rozprawy i artykuły filozoficzne (1927).

Tylor, Edward Burnett, 2. X. 1832—2. I. 1917, angl. antropolog, zasloužil se o prozkoumání primitivních kultur. Sp.: Researches into the early history of mankind (1861), Primitive culture (2 sv., 1871), Anthropology (1881, přel. do č.).

Tyndall, John, 21. VIII. 1820—4. VII. 1893, angl. fysik, považuje hmotu za oduševněnou. Sp.: Fragments of science (1871 a č.), Über den Materialismus in England (1875), Natural philosophy (1869), New fragments (1892).

Typologie čili nauka o typech, rázovitých zjevech, které mají určitou a trvalou podobu společnou množství, jedná o t. filosofických (idealismus, positivismus a p.), uměleckých (malířských, básnických a p.), náboženských (mono a polytheismus a j.), kulturních (křesťanský, renesanční a p.), národových (severský, přímořský a j.), fyziologických (rasových, životospřávných), ale také o t. jednotlivých jevů a projevo-
vání se psychického (srovnávací psychologie), tak na př. vnímání (visuelní neb akustický), pamětní (slovní, předmětný, časový, místní a j.), představování a j.

Lit.: W. James, Varieties of religious experience (1902); H. Scholz, Religionsphilosophie (1920); Spengler, Untergang der Abendlandes (2 sv., 1918—22); E. Spranger, Lebensformen (1921).

Typus, pravzor, vzor, příklad, který má v sobě všechny podstatné známky celého druhu neb třídy ve velmi zřetelném tvaru. Typický-vzorový. Typus ve smyslu psychologickém znamená „převládající dispo-
sici“ psychickou nebo psychofysickou, bez určitého vyhranění a ohra-
ničení vůči jiným dispozicím (Stern). Není totožný s třídou neb druhem. V jednom člověku může se křížiti více typů. Typy jsou buď homogenní (stejnorodé) nebo heterogenní (různorodé). Tak jsou na př. typy s pozorností utkvělou a těkavou, reakcí sensorickou neb svalovou, předsta-
vováním a pozorováním různého způsobu, ale někdy stejného původu.

Jinak znamená typus také totéž co určitý způsob, na př. t. paměti, vnímání a p.

Lit.: G. P f a h l e r, System der Typenlehren (1929); F. M ä r k e r, Typen (1931); C. G. J u n g, Psychologische Typen (1930); Ed. S p r a n g e r, Lebensformen (7. v. 1930); C. G. H e m p e l-P. O p p e n h e i m, Der Typusbegriff im Lichte der neuen Logik (1936).

Tyranie, krutá samovláda. Tyrani sluli v řec. starověku vládcové, kteří se zmocnili proti vládě šlechty samovlády pomocí lidu nebo vnějším vlivem. V 7. stol. př. Kr. byl to na př. Polykrates, Peisistratos, Gelon a Hieron, ve 4. stol. Dionysios, Jason. Později rozlišoval se pojem „tyran“ od pojmu „usurpator“; ve středověku byla hájena oprávněnost aktivního boje proti t-i.

Lit.: U r e, The origin of tyranny (1922); T. C o r n e l i u s, Die Tyrannis in Athen (1929); Alfons N o b e l, Mord in der Politik (1932).

Tyrell, P. George, * 1861, angl. filosof náboženství — modernista, stoupenec Newmanův. Hlásá, že Boha, jenž působí přímo v nás, vyvíjíme intuicí. Sp.: Lex orandi (1903), Lex credendi (1906).

Tyrš, Miroslav, 17. IX. 1832—8. VIII. 1884, čes. estetik a historik umění, zakladatel Sokola. Fil. sp.: Laokoon, dílo doby římské (1872), O podmínkách vývoje a zdaru činnosti umělecké (1872), O zákonech komposice v umění výtvarném (1873), Tělocvik v ohledu esthetickém (1873), O prostředcích k povznesení uměl. poměrů našich (1879), O zákonu konvergence při tvoření uměl. (1880), O způsobu a významu ducha dějin výtvarných (1881) a j.

Lit.: J. T v r d ý, Tyršova filosofie (Tyršův sborník 1924); Jos. K r á l, Tyršova životní a národní filosofie (1932); Lad. J a n d á s e k, Život dr. M. T-e (2. v. 1932); J. B a r t o š, M. T. (2. v. 1930); Renáta T y r š o v á, M. T., jeho osobnost a dílo (3 sv., 1932—34).

U

Ubaghs, Casimir, 1800—1875, belg. filosof, hlasatel umírněného ontologismu (v. t.). Sp.: Logicae seu philos. rationalis elementa (1834 a č.), Ontologiae specimen (1835 a č.), Essai d'idéologie ontologique (1860).

Úcta (n. *Achtung*, *Respekt*, f., a. *respect*) značí uznání mravní hodnoty osoby, činu, zákona a pod. Kant žádá, abychom dobro konali jenom z úcty k mravnímu zákonu.

Lit.: G u r e w i t s c h, Zur Geschichte des Achtungsbegriffs (1897).

Účel (l. *finis*, n. *Zweck*, f. *fin*, a. *purpose*) je to, čeho chceme dosáhnouti nějakým jednáním, úmysl či cíl jednání. Ú. je pohnutkou našeho jednání, pokud je představou žádaného. Ú. se nazývá také c a u s a f i n a l i s, ježto je příčinou dění, jež směřuje k žádoucímu cíli.

Lit.: R. E i s l e r, Der Zweck. Seine Bedeutung f. Natur u. Geist (1914).

Učelivost (n. *Gelehrigkeit*, f. *docilité*, a. *docility*), schopnost naučiti se něčemu, osvojit si nějakou znalost, pochopiti něco. Stupeň u-i se zkouší také zvláštními testy učelivosti.

Účelné (n. *zweckmäßig*, f. *convenable*, a. *suitable*) je zařízení nebo jednání, které splňuje nějaký účel. Vedle účelného jednání u lidí a vyšších zvířat, u nichž jediné jako u myslících bytostí můžeme předpokládati představu účelu, mluvíme též o účelnosti v přírodě; všechno, co vzniká, udrží se jenom tehdy, když je v jakési harmonii s poměry okolí, to pak, co tuto harmonii způsobuje nebo udržuje, je **ú**.

Účelosloví v. teleologie.

Učení (n. *Lernen*, f. *étude*, a. *learning*) je jednak pamětné osvojování vědomostí, jednak rozumné zařazování vzdělávacích hodnot do vzdělanostní struktury. Moderní pedagogika hájí druhé pojetí.

Účin(ek) (n. *Wirkung*, f. *effet*, a. *effect*), efekt, výsledek; obecně značí **ú**, to, co je způsobeno určitou příčinou. Různé **ú**-y vznikají z různých příčin. Pravidla, která se stanoví o vztazích příčin a účínů, redukuje se na zákony příčinnosti (v. t.).

Učitelé církevní (*doctores ecclesiae*) nazývají se spisovatelé, kteří pro svatost života, přesnost učení a vynikající učenost byli výslovně uznáni katol. církví (papežem nebo koncilem) za **u. c.** Mezi **u. c.** patří velcí učitelé východní: Athanáš, Basil, Řehoř Naz. a Jan Zlatoustý, západní **u. c.** jsou: Ambrož, Jeronym, Augustin a Řehoř Vel. Papežským výrokem byl dán titul **u. c.** později těmto světcům: Albertu Vel., Alfonsu z Lig., Bedovi, Bernardovi, Bonaventurovi, Cyrilu Jer., Františku Sal., Hilariovi, Janu z Damašku, Janu z Kříže, Lvu Vel., Petru Kanisiovi, Petru Damiani, Robertu Bellarminovi, Tomáši Akv., Anselmu z Canterbury, Isidoru ze Sevilly a Petru Chrysologu.

Ude, Johann, * 28. II. 1874, něm. katol. sociolog a filosof, vystupoval ostře proti kapitalismu. Hl. sp.: *Darwinismus* (1909), *D. kathol. Lebensprogramm* (1919), *Ethik* (1912), *Psychologie* (1916, 2. v. 1924), *Das Leben* (1922), *Soziologie* (1931), *Die Lösung der sozialen Frage durch Christus* (1932), *Geld oder Gold?* (1932).

Ueberweg, Friedrich, 22. I. 1826—9. VI. 1871, něm. filosof a historik filosofie, zástupce ideálního realismu Schleiermacherova a Trendelenburgova. Proslulý je jeho *Grundriß der Geschichte der Philosophie* (3 sv., 1863—66, II., resp. 12. v. 1923—28 v 5 sv.). Vedle toho napsal *System der Logik und Geschichte der logischen Lehren* (1857, 5. v. 1882), *Über die Echtheit und Zeitfolge der platonischen Schriften* (1861) a j.

Lit.: M. Br a s c h, *Die Welt- u. Lebensanschauung F. U-s in seinen Gesamten Abhandlungen* (1889).

Uher, Jan, * 28. I. 1891, český pedagog, prof. Masarykovy univ. Sp.: *Výchovný ideál Bož. Němcové* (1921), *Občanská nauka a výchova* (1923), *Problém kázně* (1924), *Myšlenkové dílo Lindnerovo* (1924), *Hlavní zásady didaktické s ohledem na princip činné školy* (1926), *Gustav Lindner ve světle svých deníků* (1928), *Postavení české pedagogiky v nových proudech pedag.* (1930), *Základy americké výchovy* (1930), *On american education* (1930), *Komenského Praxis pietatis* (1931), *Vznik testů a jejich význam* (1932), *Tyrš vychovatel* (1932), *Jak působí*

pochopení záhady pohlaví na dospívající mládež (1934), Student a rodina (1934), Národ a vlastenectví u T. G. Masaryka a v zásadách sociálních (1935).

Uhlíř, Antonín, * 18. VI. 1882, čes. sociolog. Sp.: Etika (1913), Sociální filosofie (1912), K české demokracii kulturní (1914), Občanská výchova (1919), Sociologická idea (1932), Škola a sociologie (1933). Přel. Pascalovy Myšlenky.

Úlehla, Josef, 16. III. 1852—22. XII. 1933, čes. pedagog. Vedle učebnic napsal Listy paedagogické (1899), Dějiny matematiky (1901—13), O povinnostech čes. inteligence k obecné škole (1905), Úvaha o budoucí škole českoslov. (1920), Zkoumání o výchově člověka, o útvarech společenských a jejich spojitosti zákonné a vývojové (10 sv., 1922—26).

Lit.: Sborník „Úlehla“. Vzpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám. Usp. Em. Havelka (1922); St. Vrána, J. Ú., jeho myšlenky a snahy o novou školu (1922).

Ullrich, Zdeněk, * 21. III. 1901, čes. sociolog. Sp.: Sociologie v moderním životě (s O. Machotkou, 1928), Společnosti ve světě zvířat (1928), Einige Gedanken zur Soziologie der Revolution (1928), La doctrine et l'enseignement sociologique hors de France (1930).

Ulrici, Hermann, 23. III. 1806—11. I. 1884, něm. filosof, hlásal spekulativní theismus a ideální realismus a usiloval o smír vědy s věrou. Sp.: Über Prinzip und Methode der Hegelschen Philosophie (1841), Glauben und Wissen, Spekulation und exakte Wissenschaft (1858), Gott und die Natur (1862), Leib und Seele (1866), Der Spiritismus, eine wissenschaftliche Frage (1879) a j.

Lit.: J. E. Schweicker, U-s Gotteslehre (diss. 1905).

Ultramontanismus, z lat. ultra montes, za horami, za Alpami, v Římě, přezdívka pro směr, hájící katol. církev a papeže.

Lit.: Eberle, Der Ultramontanismus in seinem wahren Sinn (1904); J. L. e u t e, Der U. in Theorie und Praxis (1911, proti u-u).

Ultra posse nemo obligatur (tenetur) nikdo není povinen konati více nežli může, nežli je v jeho moci.

Um, překlad něm. Vernunft; má v sobě podle Kanta prázdné formy kvantity, kvality, reality a modality.

Umění (l. *ars*, n. *Kunst*, f. a. *art*), pův. každá mimořádná znalost a dovednost; dnes tvořivá činnost člověka, určité prvky bytí i dění zpracovávají v nový útvar či projev buď básnický nebo hudební nebo výtvarný (malířství, skulptura, architektura, uměl. ozdoby).

Lit.: Jos. Bartoš, Umění (1922); Mirko Novák, Základy vědy o umění (1928); H. Taine, Philosophie de l'art (1881, přel. do č.); J. M. Guyau, L'art au point de vue sociologique (1889; přel. do č.); K. Lange, Das Wesen der Kunst (2. v. 1907); Müller-Freienfels, Psychologie der Kunst (2. v. 1920).

Úmysl, intence (n. *Absicht*, f. a. *intention*) je vědomé úsilí dosáhnouti představovaného cíle. Vzhledem na jakost představovaného označován bývá úmysl za dobrý či špatný, vzhledem na úsilí samo za pevný a p.

Unamuno, Miguel de, 29. IX. 1864—1936, španělský myslitel. Hl. sp.: Paz en la guerra (1897), Vida de Don Quijote y Sancho (1905), Del

sentimento trágico de la vida (1913, přel. do č.), L'Agonie du Christianisme (1925).

Lit.: M. R o m e r a - N a v a r r o, M. de U. (1928).

Únava (n. *Ermüdung*, f., a. *fatigue*) duševní, která je dovršena vyčerpaností či vysílením, provázena bývá změnami v tělesných podkladech. Ústřední soustava nervová je unavitelnější než obvodové nervy a svaly. Únava a unavitelnost zkoumána bývá testy (Meumann), které se vztahují na různé činnosti duševní (počítání, učení, zapamatování si a složitější úkony).

Lit.: M a x O f f n e r, Über geistige Ermüdung (1909, 2. v. 1928); J. A l f v é n, Das Problem der Ermüdung (1927); Józefa J o t e y k o, Znużenie (La fatigue, 1932).

Underhill, Lodge, * 1875, angl. spisovatelka, napsala významná díla o mystice: *Mysticism* (1911), *The mystic way* (1913), *Mysticism and war* (1915), *Practical mysticism* (1915).

Undulační teorie je fyzikální, jednající o vlnění (éteru a p.), vlnách fyziologických účinků (zvukových) a smyslových pocitů, ale také psychologická (Wundt), vysvětlující rozdíly libého i nelibého citění z organického vlnění útrobního.

Unicita(s), jedinnost, jedinečnost.

Uniformní (n. *ein förmig*, *gleich förmig*, f. *uniforme*, a. *uniform*), stejného tvaru.

Unio mystica, spojení duše s Bohem v extasi. V. mystika.

Unionismus, snaha po opětném spojení východních církví s římskou církví. Unionistické snahy se objevily již 1439 na koncilu ve Florencii (v. Gemistos Plethon), ale hlavně se mocně rozmohly za pap. Lva XIII. a Pia XI. sjezdy unionistickými na Velehradě, pilným studiem východních otázek a zakládáním kolejí východních národů v Římě (habešská, arménská, rusínská, ruská, syrská, maronitská atd.).

Unitarismus, ve spolkových státech politický směr, usilující o zesílení ústřední moci a potlačení jednotlivých státních složek. Opak je federalismus.

Unitocismus, též unismus značí idealist. pantheismus.

Universalie, obecniny, obecné pojmy rodové. Ve středověku spor realismu a nominalismu čili o obsah všeobecnin a jejich poměr k jednotlivinám je moderní problém objektivitý našeho rozumového poznání. Extremní realismus učil, že všeobecniny existují již před jednotlivinami. Nominalismus hlásal, že všeob. jsou jen výtvořy myšlení, umírněný realismus hlásal reální existenci všeobecnin, ale nikoliv samostatnou, nýbrž ve věcech jednotlivých.

Lit.: M. O s t m a n n, Die Problematik der Universalien seit Kant (1930).

Universalismus (n. *Universalismus*, f. *universalisme*, a. *universalism*) I. m e t a f y s. značí názor, že vesmír (universum) existuje jako samostatná substance; u. v tomto smyslu je obdobou pantheismu; 2. e t i c k ý u. nevšímá si jednotlivce, nýbrž celku společenského (rodiny, národa, státu). U. liší se od individualismu tím, že spatřuje prvotní, primární nikoliv v jedinci, nýbrž ve společnosti, jejímiž pouhými čás-

ticemi jsou individua. Staroindická, čínská, řecká i středověká filosofie (Konfucius, Upanišady, Platon, Aristoteles, Tomáš Akv. atd.) byla universalistická, teprve novověký nominalismus vyvolal individualistické pojetí života a připravil tak půdu liberalisticko-kapitalistickému hospodářskému řádu, který ovládl zvláště 19. stol. mohutným přispěním materialismu, pozitivismu a naturalismu.

Lit.: O. S p a n n, Schöpfungsgang des Geistes (1928), Gesellschaftslehre (1930), Die Krisis in der Volkswirtschaftslehre (1930), Hauptpunkte der universalist. Staatsauffassung (1931); W. H e i n r i c h, Das Ständewesen mit bes. Berücks. der Selbstverwaltung der Wirtschaft (1931).

Universum (n. *Weltall*, f. *l'univers*, a. *universe*), vesmír, veškerenstvo.

Upanišady obsahují tajné učení indických kněží, jež hledí filosoficky odůvodniti nauku Ved. Srov. indická filosofie.

Uphues, Goswin, 13. III. 1841—10. IX. 1917, něm. filosof, hledající střední cestu mezi psychologismem a protipsycholog. Hlásal theismus a teleologii. Sp.: *Wahrnehmung und Empfindung* (1889), *Psychologie des Erkennens* (1893), *Pädagogik als Bildungswissenschaft* (1900), *Einführung in die moderne Logik* (1901), *Zur Krisis in der Logik* (1903), *Religiöse Vorträge* (1903), *Sokrates u. Platon* (1904), *Erkenntniskritische Psychologie* (1909), *Erkenntniskritische Logik* (1909) a j.

Upřímnost (n. *Aufrichtigkeit*, f. *sincérité*, a. *sincerity*) projevuje se jednáním, slovy i gesty, jež jsou v plné shodě se smýšlením.

Uranismus, homosexualita (v. t.) mužů.

Určení (n. *Bestimmung*, f. *détermination*, a. *determination*), determinace. Pojem je určen, je-li vymezen podle obsahu i rozsahu a oddělen od jiných pojmu.

Urráburu, Juan, José 1844—1904, španělský filosof scholastický. Sp.: *Institutiones philosophiae, quas Romae tradiderat* (8 sv., 1890—1900), *Compendium philosophiae scholasticae* (5 sv., 1902—04).

Lit.: R. N a d a l, La psicología de P. U. (1905).

Úsilí (n. *Anstregung*, f. *effort*, a. *application*) je volní vypětí, spojené s pocity, jež provázejí nejvyšší napětí svalové.

Lit.: A. B e r t r a n d, Psychologie de l'effort (1889); A. S a b a t i e r, Philosophie de l'effort (2. v. 1908).

Úsoba, já, „jáství“ (n. *Ich, Ichheit*, f. *moi*, a. *I*), podle Fichta původ všech představ, pojmu i všech zevnějších předmětů.

Úspěch (n. *Erfolg*, f. *succès*, a. *success*), příznivý výsledek nějakého jednání. Morálka úspěchu je etické hledisko, podle něhož je mravní hodnota jednání určována jeho úspěšností.

Úsudek (n. *Schluß*, f. *inférence*, a. *inference*) je rozumový úkon, kterým z daných soudů vyvozujeme soud nový. Každý úsudek možno podle formy rozložit ve 3 pojmy nebo soudy. Nejprve jsou dva pojmy, jejichž totožnost nebo různost chceme poznati, a pak pojem, k němuž ony dva přirovnáváme. Úsudky se dělí na kategorické, hypotetické, disjunktivní, lemmatické, složené nebo zkrácené. Úsudek psychologicky pojat spočívá v úkonu psychickém, kterým nuceno je myšlení určovati vztah k věcem (Lipps) či předmětům okolí. Na úsudku má podíl nejen

rozum a názor, nýbrž také citění, ovšem měrou nestejnou. **Ú s u d k o v é k l a m y** týkají se obyčejně nesprávného pochopení souvislosti a závislosti. K těmto klamům náleží také částečně geometrické klamy (v. t.). **Ú s u d k o v é t e s t y** (Binet, Stern) týkají se soudů, které obsahují logické nesprávnosti, nesmyslné a nemožné představy. Zkoušený má nesprávnosti a nesmysly poznati a opravit. **Ú s u d k o v é t y p y** lidí zračí se v úmyslně dožadovaných úsudcích, na nichž jsou patrné nejen logická a předmětná správnost, přesnost a hbitost, nýbrž i sugestibilita (v. t.), která prozrazuje někdy nepřiměřenou účast prvků pocitových a vratkost volní.

Ušeničník, Aleš, * 5. VII. 1868, slovinský filosof a sociolog, doplnil slovinskou vědeckou terminologii. Sp.: Uvod v filozofijo (2 sv., 1921—24), Knjiga o življenju (1916, přel. do češ.), Uvod v krščansko sociologijo (1920). Vedle toho přčetné články v „Katol. obzorniku“, později „Času“, který redigoval v l. 1906—1932.

Utilitarismus (n. *Utilitarismus*, f. *utilitarisme*, a. *utilitarianism*), utilismus, spatřuje cíl mravního jednání v užitečnosti, v prospěchu. Dobré je to, co je užitečné. Motivem všech skutků našich je zájem, prospěch buď jedince, individuální, nebo společnosti, sociální. Jméno a základ tomuto etickému směru dal Jer. Bentham, jiní zástupci jsou J. Stuart Mill, Austin, Sidgwick a j. **U.** evolucionistický žádá vystupňování života.

Lit.: Leslie Stephen, The english utilitarianism (1900); O. Dittrich, Geschichte der Ethik (1926 a n.).

Utitz, Emil, * 27. V. 1883, něm. filosof, žák Brentanův, pracuje zejm. v estetice, charakterologii a kulturní filosofii. Sp.: Grundzüge der ästhetischen Farbenlehre (1908), Was ist Stil? (1911), Grundlegung der allg. Kunstwissenschaft (2 sv., 1914—20), Psychologie der Simulation (1918), Der Künstler (1925), Charakterologie (1925), Überwindung des Expressionismus (1927), Geschichte der Ästhetik (1932), Mensch und Kultur (1933), Masaryk als Volkserzieher (1935), Die Sendung der Philosophie in unserer Zeit (1935).

Utopie (n. *Utopie*, f. *utopie*, a. *utopia*) podle Morova spisu téhož jména značí nezemě, nikde neexistující místo, fantastické vyličení budoucího ideálního státu, nedosažitelný ideál.

Lit.: Emil Svoboda, Utopie (1922); Karl Mannheim, Ideologie und Utopie (1929); Weber, Staats- und Bildungsideale in den Utopien des 16. u. 17. Jahr. (1931).

Utopismus značí fantastické snahy o přetvoření lidstva ve směru politickém, hospodářském i mravním.

Utopistický socialismus jsou podle Karla Marxe nauky Saint-Simona, Fouriera a Owena, jež se tím názvem posměšně odmítají. V nejnovější době pojímá se **u. s.** pozitivněji a značí snahu po uskutečnění t. zv. utopií různými cestami a prostředky.

Lit.: Ed. Bernstein, Der Sozialismus einst u. jetzt (1922); H. Girsberger, Der utopistische Sozialismus des 18. Jahrh. in Frankreich u. seine philosoph. und materiellen Grundlagen (1924); H. P esch, Lehrbuch der Nationalökonomie (1924 a n.).

Útvary psychické (n. *psychische Gebilde*) podobají se ú-ům těles a tělesným pouze svojí zjevnou určitostí, ne však svým trváním, kterého vlastně nemají tak jako tvary a útvary předmětů smyslných. **Ú. ps.** jako vjemy, představy a pojmy mají své podmínky a své pravidelnosti tvárné, které jsou vlastnostmi ps. děje a ps. jevnosti. Vznikají skladebností (psychologie skladebná) a myšlenkovou spojitostí (psychol. myšlení), ve které rozlišovány bývají prvky (početky) jako sdružené složky (psychol. asociační).

Uvědomenost („Bewußtheit“, N. Ach) znamená ps. děj, kterým stávají se určité ps. obsahy (časové, prostorové a vztahové zážitky) věděním nepředstavovým, nenázorným a nesmyslovým, pouze směrovým a ve vlastním vědomí ještě neurčitým. Věděné a představované se tu pouze stýká v jednom ps. středu (Messer, Bühler) dvou rozhraní, názorného a nenázorného.

Lit.: N. A c h, Über die Willenstätigkeit u. das Denken (1905).

Uvolnění (n. *Lösung*) jako protiklad vazby má význam jednak skutkový (mizení nátlaku), jednak předskutkový (pomíjení ps. příčinnosti usměrněné) jako přerušení záměrné a úmyslné činnosti ps.

Úzkost (n. *Angst*, f. *anxiété*, a. *anxiety*) jest afekt podobný bázní, který vzniká z různých příčin a souvisí s pocitem nebezpečné situace nebo nedostatku vlastní síly. V psychoanalýze pokládá se ú. za potlačení sexuálního pudu.

Lit.: W i l l i a m B o v e n, L'anxiété (1934).

Uznati (n. *anerkennen*, f. *admettre pour . . .*, a. *to admit a thing*), znamená přiznati pravdivost nebo hodnotu něčeho, pokládati něco za pravdivé nebo skutečné.

Úžina vědomí (n. *Enge des Bewußtseins*). Podmíněnost vědomí činiteli organickými, ale také logickými a noëtickými jeví se jako ohraničenost nebo úžina v.

Lit.: H. S c h u l z e, Kritische Untersuchung zum Problem der Enge des Bewußtseins (1929).

Užitá psychologie (n. *angewandte Psychologie*, f. *psychologie appliquée*, a. *applied psychology*) bývá považována za opak psychol. čiré, bez zřetele životního upotřebení (užití). Je však pouze důsledkem a dokladem této psychologie ve zdůvodňování ps. jevů, podmínek a potřeb, ale i v hledání pravidel a směrnic, kterými řízeno by mělo býti na př. vychovatelství, volba povolání a výběr povolání, právníctví a soudnictví, lékařství nebo jednotlivé obory vědní (jazykověda) a umělecké (hudba, malířství a j.) právě tak jako hospodářství, národohospodářství neb sociologie a p. Užití je proto více vědomostní (náboženství, etika, umění) nebo více praktické (vychovatelství, lékařství a j.).

Lit.: Th. E r i s m a n n, Angewandte Psychologie (1920).

Užitečné (n. *nützlich*, f. *utile*, a. *useful*) je to, co je vhodné k dosažení nějakého účelu. Podle toho, čemu slouží, rozeznáváme užitečnost biologickou, sociální, hospodářskou a j.; jinak můžeme rozlišovati užitečnost teoretickou a praktickou, objektivní a subjektivní, ideální a

materiální, individuální a obecnou. Každá užitečnost je relativní, protože platí vždy jenom pro určité bytosti, poměry a účely. Utilitarismus (v. t.) učí, že to, co je člověku opravdu užitečné, je také dobré.

Užitečné dobro není žádoucí pro sebe samo, nýbrž pro dobro jiné, k němuž pomáhá. **U. d.** je na př. lék, půst a pod.

Užitý (n. *angewandt*, f. *appliqué*, a. *applied*), tolik co upotřebený v praktickém životě (v. užitá psychologie).

V

Váha písma je přístroj (Kraepelin), sestrojený k tomu, aby zkoumán byl způsob psaní (tlak, doba). Pod aluminiovou podložkou, na které se píše, je umístěn přístroj, kterým je přenášen tlak píšící ruky na kymografion (v. t.), kde je přístrojem zaznamenáván. Doba psaní měří se tím, že papír, na kterém se píše, se stejnoměrně pohybuje a je probodáván elektrickým přístrojem.

Vacherot, Etienne, 1809—1897, francouzský filosof, hlásal positivismus, nepřátelský církvi. Sp.: *Histoire critique de l'école d'Alexandrie* (3 sv., 1846—51), *La métaphysique et la science* (2 sv., 1858), *La religion* (1868), *La science et la conscience* (1870), *Le nouveau spiritualisme* (1884), *La démocratie libérale* (1892).

Lit.: L. Ollé-Laprune, E. Vacherot (1898).

Vaihinger, Hans, 25. IX. 1852—17. XII. 1933, něm. filosof fikcionalismu a badatel v kantismu. Vedle základního spisu *Die Philosophie des Als ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus* (1911, 10. v. 1927) napsal zvl.: *Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft* (2 sv., 1881—1892, 2. v. 1922), *Kant — ein Metaphysiker?* (1892), *Nietzsche als Philosoph* (1902, 5. v. 1930), *Wie die Philosophie des Als ob entstand* (1921), *Pessimismus und Optimismus vom Kantschen Standpunkt aus* (1924).

Vaiseshika, soustava indické filosofie, jež obsahuje nauku o kategoriích a hlásá atomismus.

Valence znamená totéž co mohoucnost a hodnota. Užívá se tohoto pojmu při označování pocitů (počitků) a pacitů (pacitků).

Valentinus, † kolem r. 160 po Kr., křesť. gnostik.

Lit.: Heinrichi, *Die Valentinianische Gnosis und die Schrift* (1871); W. Foerster, *Von Valentinus zu Herakleon* (1928).

Vakuisté v. antiplenisté.

Válka (n. *Krieg*, f. *guerre*, a. *war*) jest řešení mezistátních, mezinárodních, př. stranických (ve válce občanské) sporů násilným, krvavým způsobem, ozbrojenou mocí. Rozváděné strany mobilisují své branné síly a vypovídají si v-u nebo se přímo napadnou. Problémem války se obíral již filosof Hugo Grotius (v. t.) ve spise „*De iure belli ac pacis*“ (1625). Filosofie vidí ve v-e druh boje o život, jímž

se vybíjí napětí, ba někdy ji dokonce považuje za přirozený stav mezi národy (Hobbesovo heslo *bellum omnium contra omnes*).

Lit.: F. Trnka, Filosofický problém války (1917); V. J. Hauner, Válka (2. v. 1919); G. F. Nicolai, Biologie des Krieges (1917); Paul Gaultier, Leçons morales de la guerre (1919); J. Binder, Die sittliche Berechtigung des Krieges und die Idee des ewigen Friedens (1930).

Valla, Laurentius, 1406—1. VIII. 1457, humanista, odpůrce scholastiky a Aristotela. Fil. sp.: *De voluptate* (1431), *De libero arbitrio* (1493), *Dialecticae disputationes contra Aristotelicos* (1499).

Lit.: M. v. Wolff, L. V., *Leben u. Werke* (1893), Schwa hn, L. V. (1898).

Vampýr, upír, vlkodlak, můra, objevuje se v slovanském bájesloví jako mrtvý, který v tajemné podobě přichází, aby se mstil na lidech. Ssaje prý v noci lidem krev.

Váňa, Josef, * 31. VIII. 1899, čes. psycholog, obírá se zvl. psychotechnikou. Sp.: *Psychotechnika* (1926), *Měření inteligence* (1933).

Vanini, Lucilio, 1585—1619, it. přírodní filosof, hlásal naturalistický pantheismus, prohlašuje věčnost hmoty a totožnost Boha s přírodou; jako kacíř byl upálen. Sp.: *Amphitheatrum aeternae providentiae* (1615), *De admirandis naturae reginae deaque mortalium arcanis libri IV.* (1616).

Lit.: E. Vaisse, L. V. (1871).

Variabilita (n. *Veränderlichkeit*, f. *variabilité*, a. *variability*), proměnlivost a sklon k přeměnám u živých organismů. Psychologicky míněna, stupeň rozmanitosti, ve které se objevuje některý znak psychický, schopnost utvářeti varianty (Stern) či různosti. Variace či přeměny schopna je každá proměnitelná veličina nějaké ps. souvislosti. Variací skutečnou pak nazývána bývá každá úchylka od střední či průměrné hodnoty. Co do dědičného původu rozlišovány bývají variace na děditelné v tomtéž pokolení jako podklady nových druhů a způsobů (kombinace), neděditelné přeměny náhodné (modifikace) a děditelné z neznámých příčin (mutace). Proměnlivosti a variací dbá hlavně psychologie diferenciální či rozdílová (viz).

Variace, (n., f., a. *variation*), změna, proměna, jak ve smyslu dějovém, tak ve výsledku.

Varisco, Bernardino, * 1850, ital. filosof směru novoidealistického. Sp.: *Scienza e opinioni* (1901), *Le mie opinioni* (1903), *Introduzione alla filosofia naturale* (1903), *La conoscenza* (1904), *Forza ed energia* (1904), *Il massimi problemi* (1909), *Conosci te stesso* (1912), *Linee di filosofia critica* (1921), *La scuola per la vita* (1922).

Vášek, Bedřich, * 10. II. 1882, prof. křesť. sociologie v Olomouci. Sp.: *Moderní člověk* (1919), *Rodina XX. století* (1924), *Z problémů dnešní společnosti* (1926), *Křesť. sociologie* (1929—31), *Rukojeť křesť. sociologie* (1935).

Vášeň (n. *Leidenschaft*, f., a. *passion*), silný afekt, který ovládne veškero myšlení, cítění i chtění člověka, znepravidelňuje, příp. i zneumožňuje tělesnou i duševní činnost.

Lit.: Herm. Klencke, *Die menschlichen Leidenschaften* (1862); F. Muszyňski, *Unsere Leidenschaften* (2. v. 1926).

Vauvenargues, Luc de Clapiers, 1715—1747, franc. moralista. Sp.: *Introduction à la connaissance de l'esprit humain* (1746), *Réflexions et maximes* (1746).

Lit.: H a f f e r b e r g, *Die Philosophie V.* (1898); P a l é o l o g u e, V. (2. v. 1909); M. W a l l a s, *Luc de Clapiers Marquis de V.* (1928).

Vcítění (n. *Einfühlung*, a. *empathy*), o kterém mluví se zvláště v estetice, má své psychologické základy ve vědomém promítání vlastních pocitů a s nimi spojených představ, jednak do předmětů buď vůbec neoduševnělých nebo málo oduševnělých samostatným životem, jednak však také do duševního života jiných. Vyvěřajíc z citění přibírá vcítění do sebe nejen náladovost a myslnost (mentalitu), nýbrž také snažení a chtění. Nazýváno bývá také introjekcí. Kromě obyčejného významu psychologického nabývá vcítění také významu parapsychologického tam, kde míněno je jako duševní činnost vně se projevující (telepatie, mediumismus a p.).

Lit.: P r a n d t l, *Die Einfühlung* (1910); Th. L i p p s, *Zur Einfühlung* (1913).

Veber, France, * 1890, slovinský filosof. Sp.: *Uvod v filozofijo* (1921), *Sistem filozofije* (1921), *Znanost in vera* (1922), *Problemi sodobne filozofije* (1923), *Etika* (1924), *Estetika* (1925), *Filozofija* (1930).

Věc (l. *res*, n. *Ding*, *Sache*, f. *chose*, a. *thing*), značí vlastně bytí, jestotu vůbec. Tedy věc a bytí jsou pojmy totožné. Pojem reality zahrnuje v sobě vše, co sobě neodporuje, co tedy buď skutečně jest nebo aspoň může býti. Pojem reality jest širší nežli pojem existence, ježto existují nejen věci skutečné, nýbrž i věci ideální.

Lit.: R. W u n d e r l i c h, *Das Ding. Eine Einführung in das Substanzproblem* (1924).

Věcnost, viz realita.

Věčnost (l. *aeternitas*, n. *Ewigkeit*, f. *éternité*, a. *eternity*), nekonečné trvání v čase; něco, co je jakýmkoliv časovým pojmem nezměřitelné.

Věda (l. *scientia*, n. *Wissenschaft*, f., a. *science*) obecně značí soubor poznatků uspořádaných podle zásady dostatečného důvodu, čili poznání věcí z jejich příčin. Soustava poznatků v určitém oboru je věda zvláštní čili disciplína vědecká. Prosté poznatky, jež nejsou usoustavněny, nejsou ještě vědou; věda žádá příčinnou souvislost, poznání soustavné. Vědy se třídí podle různých hledisek, na př. vědy duchové (právníctví, filosofie, theologie, dějepis, jazykověda, sociologie) a přírodní (fysika, astronomie, chemie, biologie); matematika řadí se někdy k vědám přír., jindy k duchovým. Jinak třídí se vědy také na empirické a racionální, spekulativní a praktické a pod. Sv. Tomáš Akv. podle stupňů abstrakce rozeznává: fysiku, matematiku, metafysiku, logiku, mravouku.

Lit.: T. G. M a s a r y k, *Základové konkrétné logiky* (1885); E. R á d l, *Moderní věda* (1926); K. V y s k o č i l, *Věda a filosofie* (1927); V. L a n k a š, *Věda a nábož. v současné filos.* (Hlídka 1908); Norman C a m p b e l l, *What is science* (1926); W. S a u e r, *Grundlagen der Wissenschaft und der Wissenschaften* (1926).

Vedanta, soustava indické filosofie, jež hlásá, že Brahma je soujem všeho jsoucná: stvořitel i stvoření. Vše je jen zdání a mizí v propasti

Brahmy. Duše lidská je jiskra z Brahmy a její cíl je osvobození od těla a návrat v Brahmu.

Lit.: E. S v o b o d a, Filosofie vedantská (N. D. 30, 1923); D e u s s e n, Das System des V. (2. v. 1906); týž, Geheimlehre des Veda (2. v. 1907); O l d e n b u r g, Die Religion des Veda (1884 a n.).

Vědění (n. *Wissen*, f. *savoir*, a. *knowledge*) jest poměrně dokonalé, uzavřené a bezpečné poznání; ve smyslu objektivním značí v. souhrn poznatků, ve směru subjektivním stálou pohotovost, použití určitého poznatku, t. j. určitého objektivně platného soudu nebo soustavy soudů. Nepoužité dosud v. slove latentním nebo potenciálním a záleží v subjektivním vědomí, že dovedeme užiti jistých soudů zcela bezpečně a jistě. Přímé vědění spočívá na direktním poznání nebo na citu, na př. v. o naší existenci, nepřímé vědění vychází ze zkušenosti a usuzování. Srov. věda, empirismus, racionalismus, skepticismus.

Lit.: M. S c h e l e r, Die Formen des Wissens und der Bildung (1925); Th. L i t t, Wissenschaft, Bildung, Weltanschauung (1928).

Vědomí (n. *Bewußtsein*, f. *conscience*, a. *consciousness*) je v nejširším slova smyslu vše, co nám podává duševní život jako své vlastní, cítěné, myšlené, chtěné. V tomto smyslu není nevědomého. Jinak však je vědomé míněno jako určitý obsah duševní, který může býti více nebo méně soustředěn a sjednocen. Tu možno pak rozlišovati vědomé, náležitě soustředěné a sjednocené od méně nebo málo soustředěného a sjednoceného, podvědomého; ucelení nazývá se uvědomování a společně s obsahem tvoří to co, nazýváme vědomím. Vědomí sebe je sebevědomí (viz). Od osobního vědomí bývá rozlišováno vědomí, které je společné většímu či menšímu množství jedinců. Objem vědomí je omezený a bývá zkoumán (Dietze) úderý metronomu. Vědomě bývá postřehováno až 8 úderů jako jednotný úkon. Jinak bývá slučováno další množství ve skupiny po šesti neb osmi.

Lit.: T. T r n k a, Záhada vědomí a poznání (1920); J. L. F i s c h e r, O vědomí (1921); J. R e h m k e, Das Bewußtsein (1910); H. B e r g s ö n, Essai sur les données immédiates de la conscience (1908); Wilh. W i r t h, Die experimentelle Analyse der Bewußtseinsphänomene (1908); Paul H o f m a n n, Die antithetische Struktur des Bewußtseins (1914); E. R. J a e n s c h, Über den Aufbau des Bewußtseins (1930); L. K l a g e s, Vom Wesen des Bewußtseins (3. v. 1933).

Vědomí méněcennosti (n. *Minderwertigkeitsgefühl*) vzniká pouze ve vztahu k našemu sociálnímu já. Je to více méně neodůvodněné vědomí subjektu, že se nedovede dobře zhostit všech požadavků, které naň společnost klade. Důsledek tohoto vědomí je jednak tlumení přirozené aktivity i myšlení, jednak stálé očekávání soc. trestu: výsměchu.

Lit.: Paul H ä b e r l i n, Minderwertigkeitsgefühle (1936).

Vědosloví (n. *Wissenschaftslehre*, f. *théorie de la science*, a. *theory of learning*), věda o vědění, filosofie, zkoumající zásady a metody poznání, vědy vůbec i jednotlivých disciplin vědeckých. Jejím cílem jest vědění, věda ve své podstatě i v logickém rozvoji. V. stanoví jednak požadavky soustavy, jednak ukazuje cesty k novým poznatkům. První

úkol řeší t. zv. systematika (v. t.), druhý heuristika (v. t.). Srv. věda, logika, metodologie.

Lit.: H. Driesch, *Ordnungslehre* (2. v. 1923); R. Grassmann, *Die Wissenschaftslehre* (1873—76).

Vedy, posvátné indické spisy z nejstarších dob, jež obsahují nábož. hymny, modlitby, obětní formule, myty a filosof. úvahy. Dělí se na Rig-Veda, Sama-Veda, Jadžur-Veda a Atharva-Veda.

Vegetativní pocity (počitky) jsou ony, které se projevují při dýchání, zažívání, vyměšování, oběhu krevním a pod. Řízeny jsou soustavou nervstva vegetativní (sympatickou).

Věk (n. *Alter*, f. *âge*, a. *age*), všeobecně časová míra, označující trvání života (v. fysický), bývá také pojímán vzhledem k rozumové vyspělosti, jež zpravidla náleží určitému stupni vývoje (v. mentální, v. t.). Tak se na př. rozlišuje (Stratz) věk nemluvnat (do 1 roku), dětství nevypělé (do 7 r.), období pohlavního vyspívání (8—15 r.) a věk dospění (15—20 r.).

Vektor je pomocný pojem v tvarové psychologii, jímž má býti vyjádřeno pohnutkové vedení, kterému je třeba zdolávati překážky (bariéry) a vykonávati úkoly.

Lit.: K. Lewin, *Die psychologische Situation bei Lohn u. Strafe* (1931).

Velemínský, Karel, 17. I. 1880—15. XI. 1934, čes. pedagog a lidov. výchovný pracovník, propagátor Tolstého. Sp.: *U Tolstého* (1908, 2. v. 1924), *Americká výchova* (1918—19), *L. N. Tolstoj jako pedagog* (1923), *Rusko včera a dnes* (1929).

Velenovský, Josef, * 22. IV. 1858, zoolog a přírodní filosof český. Fil. sp.: *Přírodní filosofie* (2 sv., 1921—22), *Literár. studie* (1932).

Velínský, Stanislav, * 18. X. 1899, čes. pedagog, doc. Karlovy univ. Sp.: *Asociační jistota jako základ psychologie učení* (1926), *Individuální základy sociální pedagogiky* (1928), *Individualisace metod* (2 sv., 1931—33), *Tři přednášky o individualisaci učení* (1933).

Verbalismus, zbytečné hromadění slov bez zřetele k věcnému obsahu, nepřiměřené zdůrazňování slovního výrazu.

Verbigerace, ustavičné a vášnivé opakování bezesmyslných slov a vět. Příznak choroby duševní.

Verbomanie či mluvkaření a nemírná záliba v mluvení, označuje zvláštní typus psychického života (Ossip-Lourié). Mluvení stává se tu naléhavou potřebou a zároveň úkonem sebeupokojení.

Verbum mentis značí rozumovou představu; jiný název u scholastiků byl *species expressa*.

Verifikace (n. *Bewährung*, *Bestätigung*, f. *vérification*, a. *verification*), ověření, potvrzení. Domněnka se verifikuje, ověřuje faktem.

Verunáč, Václav, * 17. IX. 1893, čes. národohospodář, šířitel laboratismu (v. t.). Sp.: *Dělnická otázka a náš průmysl* (1922), *Stabilisace a normalisace mezd* (1923), *Některé složky vědeckého řízení práce v průmyslu* (1924), *Zaměstnavatel a zaměstnanec* (1925), *Světové hnutí věd*.

organisace (1926), Hospodářský zítřek (1927), Laboretismus (1928), Racionalisace (1930), Hospodářský plán (1932).

Verweyen, Johannes Maria, * 11. V. 1883, něm. filosof a parapsycholog, Sp.: Das Problem der Willensfreiheit in der Scholastik (1909), Philosophie des Möglichen (1913), Der Edelmensch und seine Werte (1919), Naturphilosophie (1919), Philosophie des Mittelalters (1921), Der religiöse Mensch und seine Probleme (1922), Der soziale Mensch und seine Grundfragen (1924), Religion und Kultur (1925), Aus Bewußtseinstiefen (1924), Betrachtung über Mystik (1926), Weltgeheimnis und Probleme des Okkulten (1925), Probleme des Mediumismus (1928), Der neue Mensch und seine Ziele (1930).

Verworn, Max, 4. XI. 1863—22. XI. 1921, něm. fyziolog a filosof. Sp.: Naturwissenschaft u. Weltanschauung (1904), Mechanik des Geisteslebens (1907, 4. v. 1919), Erregung und Lähmung (1914). Kausale und kondicionale Weltanschauung (1912, 3. v. 1928), Die biologischen Grundlagen d. Kulturpolitik (1916), Allg. Physiologie (7. v. 1922),

Veřejné mínění (n. *öffentliche Meinung*, f. *opinion publique*, a. *public opinion*), obecně rozšířený názor společnosti na určitou otázku, provázený obyčejně vůlí uskutečnění její řešení podle tohoto mínění. V demokracii jest **v. m.** projevem vůle lidu.

Lit.: F. v. Holtzendorff, Wesen u. Werth der öffentlichen Meinung (2. v. 1880); Tardé, L'opinion et la foule (1901); F. Tönnies, Kritik der öff. Meinung (1922); W. Lippmann, Public opinion (1922); F. Weyr, V. m. v demokracii (1925). Wilh. Bauer, Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte (1930);.

Vesměrnost u Klácela (v. t.) značí snahu po novém uspořádání lidské společnosti, jež neuznávajíc žádného pozitivního náboženství, chce se spravovati jen lidskými zásadami mravnosti a vzájemné lásky. Členové vesměrnosti mají se cítiti jako částčky všehomíra, se kterým po smrti splynou v jedno. Celek se svými částmi tvoří veliké Jedno a Vše. Vesměrnost je nejvyšším účelem i cílem každého člena Všemíra.

Lit.: F. Čáda, Klácelova idea vesměrnosti (Č. M. 9, 1908).

Vesmír (z ves = všechen a mír = svět, n. *Weltall*, f. *univers*, a. *universe*) veškeren svět, universum.

Veškerost (n. *Allheit*, f. *totalité*, a. *totality*) znamená mnohost, spojenou v myšlenkovou jednotu a v celek. U Kanta je jednou ze základních forem myšlení, kategorií (v. t.).

Věta (l. *propositio*, *enunciatio*, n. *Satz*, f., a. *proposition*) jest vnější forma, slovní výraz myšlenky, soudu, úsudku, rozkazu nebo přání, případně otázky (v. t.). Ve větách přichází k výrazu způsob, jakým subjekt pojímá, spojuje a řadí obsahy vědomí, aby tak vyjádřil vzájemný jejich vztah nebo aby je ozřejmil a logicky urovnal. Každá **v.** obsahuje tři prvky: podmět, přísudek a sponu. Podmětem rozumí se termin, jemuž se něco přisuzuje nebo upírá. Přisudkem je termin, jenž vyjadřuje to, co se podmětu přisuzuje nebo upírá. Sponou je termin, který tvrdí nebo popírá totožnost neb různost dvou pojmů, t. j. podmětu a přísudku. Někdy ovšem spona není vyjádřena, nýbrž je obsažena v pří-

sudku, ba někdy jest spona i podmět obsažen v časoslovném přísudku, na př. čtu a pod. Ale ovšem v ě c n ě musí býti všechny tři části v každé větě obsaženy. Jelikož v. je výrazem soudu, platí o ní do jisté míry vše, co o soudu (v. t.). Proto někdy také metonymií zaměňuje se soud s větou (signum pro re signata).

Vico, Giovanni Battista, 23. VI. 1668 — 21. I. 1744, italský filosof, stavěl proti racionalismu Descartesovu tvůrčí činnost ducha jako zdroj dění a pravdy; je zakladatelem moderní filosofie dějin. Hl. sp.: Principii di una scienza nuova (1725 a č.), De universi iuris uno principio et fine uno (1720), Opera (1858 až 1859).

Lit.: B. Croce, La filosofia di G. V. (1911); Klemm, G. B. V. (1906). N. Tommaso (1930); E. E. Bösch, Recht u. Nation bei G. V. (1932); H. Löhde, G. V. und das Problem der Bildung (1932).

Viděné názory (n. *optische Anschauungsbilder*) jsou zvláštní trvalé a živé vjemy, jež po spatření zůstávají tak přesné tvarově i barevně, že by mohly býti považovány za bezprostředně viděné nazírání samo. **V. n.** se vyskytují jenom u lidí k tomu zvláště nadaných, zvaných eidetiky. Srv. eidetika.

Lit.: V. Urbantschitsch, Über subjektive optische Anschauungsbilder (1907); E. R. Jaensch, Über den Aufbau der Wahrnehmungswelt u. ihre Struktur im Jugendalter (1923); O. Kroh, Subjektive Anschauungsbilder bei Jugendlichen (1924).

Vidění (n. *Sehen*, f., a. *vision*), kterým jeví se normálnímu oku všechny barvy a zprostředkováno je středním a hlavním okrskem sítnice, nazýváno bývá přímým. Kromě něho viděno je okrajem sítnice jen černo, bílo a šedo, dále pak zase viděno je pouze žlutomodro. Toto vidění nazývá se nepřímým. Jiné je zase vidění za šera „soumračné“ (viz).

Lit.: W. Löhlein, Die Entwicklung des Sehens (1931).

Videňský kruh obnovuje v posledních letech pozitivismus (t. zv. novopositivismus) a spojuje fysikalismus s matematickou logikou. Patří sem: R. Carnap, O. Neurath, H. Reichenbach, Ph. Frank a M. Schlick.

Vikariat či zastoupení nastává v ústředích mozkových, jestliže některý okrsek (sféra) kůry byly zničeny nebo poraněny v okrscích sousedních. Nazýváno bývá také kompensací. Kromě zastoupení v ústředních okrscích vyskytuje se také zastoupení jednoho smyslu druhým, ovšem v přiměřeném a omezeném rozsahu.

Viktoriáni, mystikové klášterní školy u sv. Viktora před branami Paříže, z níž jmenovitě ve 12. stol. vyšli znamenití theologové, jako Hugo a Richard ze sv. Viktora (v. t.).

Vilém z Auvergne, zvaný též Vilém z Paříže, první význačný scholastik z poč. 13. stol., který první užil nových spisů Aristotelových ve svých filos. spisech. Fil. sp.: De universo, De anima, De immortalitate animae vedle četných spisů theol. a apologetických.

Lit.: A. Masnovo, Da Guglielmo d'Auvergne a San Tommaso d'Aquino, (2 sv. 1930—34); t ý ž, G. d'A. e la provvidenza divina (1935).

Vilém z Conches, 1080—1154, scholastik, žák Bernarda ze Chartres. Sepsal přír.-filos. sp. Philosophia mundi, Dialogus de substantiis physicis, Summa moralium.

Vilém ze Champeaux, 1070—1121, zakladatel školy u sv. Viktora, scholastik, hlásal umírněný realismus. Z jeho sp. se dochovaly: *De eucharistia*, *De origine animae*, *Dialogus cuiusdam Christiani et Iudaei de fide catholica* (otišt. v Migneově Patrol. lat. 163).

Vilinský, Valerij S., * 1903, rus. publicista, emigrant. Sp.: *Duchovní život ruského národa* (1931), *Duch ruské církve* (1930), *K slovanské otázce* (1930), *Unionismus* (1932), *V Rusku boj trvá* (1933).

Villa, Guido, * 1867, ital. filosof. Sp.: *La psicologia contemporanea* (1889), *L'idealismo moderno* (1905) a j.

Vincenc z Beauvais, † 1264, scholastik, hlásající realismus v nauce o obec. pojmech. Napsal největší encykl. dílo střed. věku: *Speculum doctrinale, historiale et naturale*.

Lit.: R. Friedrich, Vincenz von B. als Pädagog (1883); B o u t a r i c, V. de B. (1875); L. Lieser, V. v. B. als Kompilator und Philosoph (1928).

Víra (l. *fides*, n. *Glaube*, f. *croyance*, a. *belief*) značí všeobecně osobní uznání určité pravdy, jež není objektivně zdůvodněna. Je tedy víra uprostřed mezi domněnkou a věděním. Od domněni liší se víra pevností uznání, od vědění nedostatkem důvodů. Víra se opírá o autoritu. Víra theolog. opírá se o autoritu božskou. Všechno vědění počíná věrou. Předmět vědy je jistý, předmět víry závisí na věrohodnosti svědkově. Liší se víra lidská a božská, dogmatická a historická. V. jako zjev psychologický obsahuje v sobě jednak poznání, doznání a přiznání pravdy, jednak však také citové oddání se jí a zaujetí, kterému je vůle nakloněna.

Lit.: V. L a n k a š, Výměr víry (Hl. 1905); W. B e t z e n d ö r f e r, Glauben u. Wissen bei den großen Denkern des Mittelalters (1931); Hans R e i n e r, Das Phänomen des Glaubens (1934).

Virgule (n. *Wünschelrute*, f. *baguette divinatoire*, a. *divining rod*), kouzelný proutek, užívaný při hledání pramenů vody, kovů a p. má podobu písmeny V; je dřevěný (vrbový) nebo kovový. Držen bývá oběma rukama na obou koncích hrotem do země. Tam, kde se vyskytují prameny, dává jemným úderem do ruky znamení. Schopnost hledání proutkem je podmíněna zvláštnostmi nervové soustavy.

Lit.: Č. Z í b r t, Virgule a siderické kyvadlo (1922).

Virtualismus (od lat. *virtus*, síla) označení pro soustavu Bouterwekovu, podle které jest lidský život individuální „virtualitou“, t. j. jednotou subjektivních a objektivních sil. V. Bouterwek.

Virtuální (n. *virtuell*, f. *virtuel*, a. *virtual*), schopný působiti, ve vloze, v možnosti či schopnosti jsoucí, nikoliv již ve skutečnosti. Opak: skutečný, aktuální.

Vis vitalis v. životní síla.

Vise či vidění (n. *Vision*, f., a. *vision*) vztahuje se na události budoucí, předměty hodně vzdálené a přímo neviděné. Přihází se ve spánku, polospánku, hypnose a jí podobných stavech. V Indii dospívají takových stavů utkvělým patřením na křišťál. Visi podobá se extase (viz).

Vischer, Friedrich Theodor, 30. VI. 1807 — 14. IX. 1887, něm. zástupce spekulativní estetiky. Sp.: *Ästhetik, oder Wissenschaft des Schö-*

nen (3 sv., 1847—57, 2. v. 1922—23), Über das Erhabene und Komische (1837).

Lit.: J. E. v. Günther, Fr. Th. V., ein Charakterbild (1888). O. Keindl, (3. v. 1907); H. Glockner, V. und das 19. Jh. (1931).

Visualisace (f. *visualisation*, a. *visualization*) uvedení smyslových a noëtických poznatků a poměrů v souvislost s viděním.

Vitalismus (n. *Vitalismus*, f. *vitalisme*, a. *vitalism*) vysvětluje životní pochody zvláštní životní silou. Vitalisty jsou na př. Wagner, Ulrici, Liebig. Neovitalismus odmítá číře chemické nebo mechanické vysvětlování života a hlásá zvláštní síly životní (entelechie, konstanty, dominanty, psychoidy): Driesch, Reinke, Francé a j. Vitální pocity (počitky) jsou pocity cítěné v útrokách (žaludku, srdci, střevech a p.). Nazývány bývají také organickými (viz).

Lit.: K. C. Schneider, Vitalismus (1903); H. Driesch, Der Vitalismus als Geschichte und Lehre (1905); H. Winterstein, Kausalität u. Vitalismus vom Standpunkte der Denkökonomie (1928).

Vives, Juan Luis, 1492—1540, španělský humanista, filosof a pedagog, odpůrce scholastiky a Aristotela. Sp.: De institutione feminae christianae (1523), Satellitium animi (1524), De disciplinis libri XII. (1531), De anima et vita (1538), De subventionem pauperum (1526).

Lit.: W y c h g r a m, J. L. V.'s Schriften über weibl. Bildung (1883); H o p p e, Die Psychologie des J. V. L. (1901).

Vjem (n. *Wahrnehmung*, f., a. *perception*) označuje v psychologii onen časový počátek, kdy pocity (počitky) začaly působiti na vědomí. Od postřehu (viz) liší se tím, že nemá v sobě vždy prvků pozornosti vědomé.

Lit.: Č. Š i m e r k a, Vjemy a představy (Č. M. VIII, 1907); P. F. Linke, Grundlagen der Wahrnehmungslehre (1929); C. Weinschenk, Der Wahrnehmungsvorgang (1931).

Vkus (n. *Geschmack*, f. *goût*, a. *taste*), ustálený směr osobního estetického posuzování, krasocit.

Lit.: H. van V l o t e n, Vom Geschmack (1928); Betty H e i m a n n, Über den Geschmack (1924).

Vlastenectví (n. *Patriotismus*, f. *patriotisme*, a. *patriotism*) značí souhrn citů, jež spojují člověka s vlastí a národem. V. náleží do kategorie duševních jevů, které vyvěrají nejen z rozumu, ale i z citu a vůle, při nichž však přirozený prvek pudový tvoří podklad, ačkoliv v. patří do sféry sil mravních a náboženských. Stejně neoprávněné jest upřílišené v., jež přechází v šovinismus, jako nedostatečné v., jaké hlásají různé internacionály. Křesťanství doporučuje v. jako ctnost, jež souvisí se spravedlností. Papež Lev XIII. encyklikou Sapientiae divinae upozornil důrazně na povinnosti křesťanů k církvi i státu a výslovně označil v. jako zdokonalování člověka v povinnostech jeho k bližnímu.

Lit.: F e l d k e l l e r, Der Patriotismus (1918); Rob. Michels, Der Patriotismus (1929); Chr. P e s c h, Die christl. Vaterlandsliebe (1913).

Vlastnost (n. *Eigenschaft*, f. *propriété*, a. *property*) znamená to, co není sice konstitutivním znakem věci, ale přece jenom s bytností věci těsně souvisí a nutně z ní plyne, a proto náleží vždy jen určitému druhu nebo rodu. Na př. řeč je vlastností (*proprium*) člověka.

Vloha (n. *Anlage*, f. *disposition*, a. *aptitude*) jako představa vložených schopností či nadání je biologicky míněna jako původní (vrozená) vlastnost, kterou stává se organismus schopným a činným v nabývání trvalých podnětů a postupů, zvláště usměrněných. Jejich usměrnění je jednak souborné, jednak soustavné a rozmanité zároveň. Také psychologii je v. nachystáním k ps. dějům a jevům zvláštní výraznosti a významnosti (talent), snadnému a úspěšnému konání (geniálnost). V-y jsou všeobecné, rodové a rasové, ale i individuální, které patrnými bývají už záhy, zároveň také v hodnotách etických.

Lit.: P r e y e r, Die Seele des Kindes (1908), W. W u n d t, Grundzüge der phys. Psychologie (1903).

Vmístování v. lokalisace.

Vnější svět (n. *Außenwelt*, f. *monde externe*, a. *external world*) jest soubor vnějších věcí s jejich vlastnostmi a jevy, jež vnímající subjekt poznává jako nezávislé na vlastním já.

Lit.: R. E i s l e r, Das Bewußtsein der Außenwelt (1901).

Vnímání (n. *Wahrnehmen*, f., a. *perception*), všeobecný duševní děj tvořivý, kterým vznikají nové pocitové útvary, vněmy, ve smyslu dějovém (percepce). Nazývány jsou názory, představami ve smyslu obsahovém (viz „apercepce“).

Lit.: O t. G l o s, Příspěvek ke genetickému studiu vnímání (Č. M. 30, 1934).

Vnímavost (n. *Wahrnehmungsfähigkeit*, f. *perceptivité*, a. *perceptivity*) je označení náležitě způsobilých schopností pro ps. postřehy, pocity, kterým dáno je tu zároveň přiměřené trvání a vyspění. Někdy znamená v. zvláště vydatnou citovost.

Vnitřní mluvení v. parole intérieure.

Vnitřní zkušenost (n. *innere Erfahrung*) je zkušenost psychologická, která se liší od vnější filosofické jednak předmětem, vlastním ps. vztahem k ps. obsahům (pocitům, představám, snahám), jednak svým rozsahem, který je ve v. z-i nepřímě úměrný rozsahu vnější z-i vědění přiměřené. V. z. se zakládá na zážitcích či jednotlivých okamžicích ps. života, ne však na vědomě pouze upoutaných událostech a skutcích. V. z. je účastna v celkovém ps. ději každé časové jednotky nejvíce citěním a snahovými popudy. Pamětní podklad je tu spíše náladový než představový. V. z. může býti přidána vnější představové také úmyslně či uměle (u. dramatické), když běží o představení řady souvislých událostí a skutků (divadelní představení).

Lit.: P h a l e n, Beitrag zur Klärung des Begriffs der inneren Erfahrung (1913); M e i n o n g, Die Erfahrungsgrundlagen unseres Wissens (1906); F. J. S c h m i d t, Grundzüge d. konstitutiven Erfahrungsphilosophie (1901).

Vogt, Karl, 5. VII. 1817—5. V. 1895, něm. zoolog, strohý hlasatel materialismu.

Volba (l. *electio*, n. *Wahl*, f. *choix*, a. *choice*) je psychologicky rozhodnutí vůle pro jednu z většího počtu možností chtění nebo jednání; může býti bezprostřední nebo výsledkem kolísání a uvažování.

Volkelt, Johannes, 21. VII. 1848—8. V. 1930, něm. filosof krit. realismu a citové estetiky. Sp.: Kants Erkenntnistheorie (1879), Über

die Möglichkeit der Metaphysik (1884), Erfahrung und Denken (1886), Ästhetik des Tragischen (1897, 4. v. 1923), Schopenhauer (1900, 5. v. 1923), System der Ästhetik (3 sv., 1905—14, 2. v. 1915—16), Gewißheit u. Wahrheit (1918), Die Gefühlsgewißheit (1922), Phänomenologie und Metaphysik der Zeit (1925), Das Problem der Individualität (1928).

Lit.: Johannes Volkelt, Festschr. zum 70. Geburtstag (1922).

Volkman, Wilhelm, 1822—1877, českoněm. filosof, herbartovec; působil v Praze. Sp.: Die Lehre von den Elementen der Psychologie als Wissenschaft (1850), Lehrbuch der Psychologie (1856, 4. v. 1894), Die Grundzüge der Aristotelischen Psychologie (1858), Die Lehre des Sokrates in ihrer historischen Stellung (1861).

Volná myšlenka, sdružení, odmítající dosavadní názory náboženské i filosofické a žádající úplnou volnost badání, spíše ovšem libovůli. Mezinár. existuje od r. 1880.

Volně stoupající představy (n. *freisteigende Vorstellungen*) nazývány bývají př. maně se naskytající či namanující bez patrných podnětů neb vědomé souvislosti. Jsou zjevy samovolné činnosti ps., která sdružována je tu pocitově a nenázorově. Bývají někdy (psychoanalýza) vysvětlovány působením podvědoma.

Lit.: Jos. T v r d ý, Volně stoupající představy (Program, Vyškov 1908).

Voltaire, vl. jménem François Marie Arouet, 21. XI. 1694—30. V. 1778, francouzský filosof osvětářství, vášnivý odpůrce katolicismu, sensualista a stoupenec mechanismu. Fil. sp.: Candide (1758, přel. do č.), Essai sur les moeurs et l'esprit des nations (1756), Dictionnaire philosophique (1764, přel. do č.), La philosophie de l'histoire (1765), Questions sur l'Encyclopédie (1770—72, 5 sv.).

Lit.: E. Champion, V., études critiques (2. v. 1897); G. Pellissier, V. philosophe (1908); P. Sakmann, V-s Geistesart und Gedankenwelt (1910); O. A. Ellisen, V. als Denker (1924).

Voluntarismus (n. *Voluntarismus*, f. *volontarisme*, a. *voluntarism*)
1. psychologický učí, že základem všech jevů duševních jsou jevy volní. Vůle je základní schopnost duše. Opak: intelektualismus. Zástupci sv. Augustin, Occam, Schopenhauer, Wundt a j.; 2. metafyzický hlásá, že vůle je základem celého světa (pantheismus), u Schopenhauera; 3. etický vidí cíl života v jednáních, skutcích.

Vorländer, Karl, 2. I. 1860—6. XII. 1928, něm. filosof, novokantovec, stoupenec tak zv. marburské školy. Sp.: Kant und der Sozialismus (1900), Geschichte der Philosophie (1903, 7. vyd. ve 3 sv. 1923), Kant, Schiller, Goethe (1907, 2. v. 1923), Kant und Marx (1911, 2. v. 1926), Kants Leben (1911, 2. v. 1921), Marx, Engels und Lassalle als Philosophen (1920, 3. v. 1926), Kant, Fichte, Hegel und der Sozialismus (1920), I. Kant, der Mann und das Werk (2 sv., 1924), Von Machiavelli bis Lenin (1925).

Vorovka, Karel, 3. II. 1879—15. I. 1929, čes. filosof novoidealistického směru. Sp.: Úvahy o názoru v matematice (1917), Skepse a gnose (1921), Kantova filosofie ve svých vztazích k vědám exaktním (1924), Polemos

(1926), Dvě studie o Masarykově filosofii (1926), Americká filosofie (1929).

Lit.: Jiřina Popelová, Skepse a gnose v díle K. Vorovky (1934); F. Pelikán, K. V., l'uomo e l'opera (1936).

Vrchovecký, Josef, * 1881, český theolog katol. a filosofický spisovatel. Sp.: Přirozená mravouka? (1929), Církev a nová doba (1932), Věda a víra podle vynikajících přírodozpytců (1934), články v revuách.

Vrozené ideje. Již ve starověku hlásal Platon nauku podobnou teorii o vrozených ideích. Všechno nadsmyslné poznání se vysvětluje z ideí duši lidské vrozených, které postupně se vyvíjejí a vstupují do sebevědomí člověka ještě přede vším smyslovým poznáním. Podle této nauky jsou všechny naše rozumové pojmy i všechny závěry z nich učiněné v duši lidské a priori a nezávisejí na smyslovém poznání. V nové době hlásali teorii v. i. Descartes, Leibniz, Berkeley, Rosmini.

Lit.: Ed. Grimm, Descartes' Lehre von den angeborenen Ideen (1873).

Vrozený (n. *angeboren*, f. *congénital*, a. *congenital*), od narození člověka se objevující, nezískaná teprve schopnost nebo vlastnost. V. vrozené ideje.

Všejednota, jednota veškerenstva, jež v sobě obsahuje veškeru mnohost věcí; podle učení pantheismu (v. t.) jest Bůh jedno a vše (ἕν καὶ πᾶν).

Všemohoucnost (n. *Allmacht*, f. *toute-puissance*, a. *omnipotence*) jest absolutní moc Boha uskutečňovati svou vůli.

Všeobecná metafysika viz ontologie.

Všeobecné pojmy viz universalie.

Všeobecnost (n. *Allgemeinheit*, f. *universalité*, a. *universality*), bezvýhradná platnost; přísná v. soudu spočívá na možnosti poznání a priori (Kant).

Všetečka, Jakub, 24. VII. 1850—10. I. 1931, čes. filoz. pracovník, žák Brentanův. Sp.: Individuální výchova (1921), Zázraky a „zázraky“ (1923), Průprava pro filosofii (1924).

Vševědoucnost (n. *Allwissenheit*, f. *toute-science*, a. *omniscience*) jest vlastnost, jíž Bůh veškero bytí a dění přítomé, minulé i budoucí jedním aktem poznávacím objímá, tedy nadčasové vědění boží, jeho vše pronikající rozum a pohled.

Vštípení jako obrazná představa štěpování znamená v ps. (paměti) uzpůsobení k opěťovanému jevení se tím, že sestaveny jsou podmínky a nachystány zároveň podněty k obnovení vštípeného sdružením a cvikem.

Všudypřítomnost (n. *Allgegenwart*, f. *omniprésence*, a. *omnipresence*), atribut Boha, označující jeho nadprostorovost, to, že jeho činnost se vztahuje na všechna místa.

Vtip (n. *Witz*, f. *trait d'esprit*, a. *witticism*), náladové nastrojení představ a pojmů jednak příbuzných, jednak různých, jejichž seskupení působí náhlé a radostné překvapení svým nepředvídaným, ale případným zakončením.

Lit.: K. Fischer, Über den Witz (2. v. 1889); S. Freud, Der Witz u. seine Beziehungen zum Unbewußten (1905); Em. Zahradníček, K psychologii vtipu (Č. M. 1931).

Vtipnost, (n. *Scharfsinn*, f. *sagacité*, a. *sagacity*) ps. pohotovost postřehnouti v méně patrné souvislosti sdružených představ a slov překvapující smysl, působící většinou úsměv neb smích. Čím méně patrná je nachystaná, málo patrná souvislost a čím více překvapuje objevený smysl, tím působivější je v. V. vykládána bývá z podvědomého (psychoanalýsa).

Lit.: H. Fischer, Über die Entstehung u. die Entwicklungsformen des Witzes (1889); Lipp s, Komik u. Humor (1898); S. Freud, Der Witz u. seine Beziehungen zum Unbewußten (2. v. 1912).

Vtomý v. imanentní.

Vůle (n. *Wille*, f. *volonté*, a. *volition*) značí jednak duševní schopnost a úkon sám sebou, jednak však také v něm obsažené duševní jakosti, přisuzované myšlení a cítění, předmětné jako účel a úmysl (viz). Jako jev životní známá je vůle v přírodním pudu více nebo méně uvědomělé a umyslné snaze a z vědomého uvažování či důvodů vzniklé úsilovné chtění. Vzhledem na určitou a hotovou účast ostatních jakostí duševních nazývána je volní činnost také záměrem (tendencí). Ze současných duševních jevů vyniká při této činnosti zvláště pozornost více nebo méně „napjatá“ (viz), apercepce (viz), asociace (viz) se svými osobními a typickými zvláštnostmi, jakož i pocitová a životní povaha duševního života vůbec. Poznatkové a rozumové schopnosti tvoří pak dovršení a sjednocení celého vývoje úkonu volního, jako jednotlivého jevu a jako trvalé schopnosti duševní vůbec. Náležitým cvikem může tato schopnost býti zdokonalována, tlumivými vlivy, někdy chorobnými však mařena (viz „abulie“). Jako jednotlivý úkon, často se opakující, bývá volní děj automatisován, zmechanisován tak, že stává se zvykem bezděčným. O vzniku vůle jsou dvě domněnky. Jedna označuje vůli za původní a prvotní duševní vlastnost a schopnost (autogenetická), druhá za druhotný zjev, vzniknuvší z představování a pocitů (heterogenetická). Také o významu vůle pro postup života duševního různí se domněnky (viz voluntarismus). Svobodou vůle nazývaný pojem je filosofický a nemůže býti psychologicky všeobecně ani dokázán, ani popřen. Psychologicky dá se v jednotlivých případech pouze zkoumati účast vlivů tlumivých na rozvahu a záměr, nebo hodnotiti souvislost a poměr jednotlivého konu volního vzhledem na hodnoty mravní a právní. Zkoumání vůle děje se pokusy reakčními (viz t.) a asociálními (viz t.).

Lit.: Th. Ribot, Nemoci vůle (přel. do č. 1898); J. P a y o t, Výchova vůle (přel. do č. 1905); R. A d a m í k, Síla vůle a životní energie (1912); R. S o u č e k, Problém vůle (1920); F. K r e j č í, Svoboda vůle a mravnost (1907). Achille Marucci, La volontà secondo i recenti progressi della biologia e della filosofia (1903); N. A c h, Über die Willenstätigkeit und das Denken (1905); E. F r ö s c h e l s, Wille und Vernunft (1925); E. T e g e n, Moderne Willenstheorien (1925); A. S t r i g l, Das Problem der Willensfreiheit im Lichte neuester Forschung (1926); Ernst B e n z, Die Entwicklung des abendländischen Willensbegriffs von Plotin bis Augustin (1931).

Vvedenskij, Aleksěj Ivanovič, 1856—1924, rus. filosof, stoupenec novokantovství. Sp.: O predělach i priznakach oduševlenija (1890), Věra v Boga (1891), Religioznoje soznanije jazyčestva (1902), Démonion Sokrata

(1893), Religija i sociologija (1900), Religioznoje obnovenije našich dněj (1903—04), Logika (1909).

Vybavení představ, objevování se dřívějších představ v pravidelném sledu a souslednosti podnětové. Děje se podle předpokládané mocnosti (Herbart), asociace (viz), jindy soustřednosti smyslové (psychoanalýza) neb živého hodnocení (psychologie biologická).

Výběr v. selekce.

Výčetný důkaz v. induktivní důkaz.

Vychodil, Pavel Julius, * 18. IV. 1862, O. S. B., český filosof a apologeta, překladatel Aristotela, red. „Hlídky“. Fil. sp.: Důkazy jsoucnosti Boží a jejich dějiny (1889), Apologie křesťanství (2 sv. 1895—1904), Básnictví a mravouka (1897), Poetika (1898).

Výchova (n. *Erziehung*, f. *éducation*, a. *education*) znamená přeměnu, přeformování člověka po všech jeho stránkách tělesných i duševních, čili rozvoj všech vloh a energií, aby se z člověka stal charakter, aby jeho život byl zušlechtěn a zlepšen, aby se z člověka stala opravdová kulturní osobnost.

Lit.: F. Drtina, Ideály výchovy (1930); Jos. Úlehla, Zkoumání o výchově člověka (10 sv., 1922—26), J. Kratochvíl, Otázky pedagogické (1930); A. Bain, Education as a science (1879 a č., přel. do č.); E. Kriek, Philosophie der Erziehung (1922); G. Kerschene steiner, Theorie der Bildung (2. v. 1928); Fr. Delekat, Vom Sinn u. Grenzen bewußter Erziehung (1927); P. Häberlin, Möglichkeit u. Grenzen der Erziehung (2. v. 1936).

Výjimka (n. *Ausnahme*, f., a. *exception*) je to, co se vymyká, co se liší od obvyklého pravidla nebo zákona. V. zákon, pravidlo.

Výklad (n. *Deutung*, f. *interprétation*, a. *interpretation*) značí vysvětlení, jež se snaží odpovědět na otázku, proč jest určitý jev takový a nikoliv jiný. Při v-u používá se nezřídka různých podobenství, obrazů a pod. V. exegese.

Výkonová hodnota ve smyslu psychol. je ona, která má vliv a význam pro další postup a zásah ps. života. Hodnoceno je jednak pocitově (reaktivně a smyslově měřitelné (pokusně, přístrojově), ale i myšlenkově zjistitelné převažování a skutkově patrné zapříčinění ps. dějů a jimi návoděných konů.

Vykoupení, spasení (lat. *redemptio*, n. *Erlösung*, f. *redemption*, a. *salvation*) znamená opětné smíření hříšného lidstva s Bohem prostřednictvím Ježíše Krista. Kristus zemřel na kříži za všechny lidi a proto jeho v. vztahuje se na veškeré lidstvo, ale u jednotlivců jest třeba božských milostí a jejich spolupůsobení s nimi.

Výlučné soudy jsou takové, v nichž podmět a přísudek jsou spojeny slovem, značícím výlučnost; jen, pouze, jedině.

Vylučovací metoda (n. *Ausschlußverfahren*, f. *méthode des exclusions*) je důkazní metoda, jež vypočítává všechny myslitelné jednotlivé případy obecného soudu a o všech — s výjimkou jediného — dokazuje, že jsou nemožné, takže, zjistí-li se, že kterýkoliv případ onoho obecného soudu musí nastati, jsou platné i všechny zbývající druhy. Na v. m. upozornili již Bacon, Leibniz, ale zvláště J. St. Mill. Srov. indukce.

Vyluka pojmů značí, že rozsahy (v. t.) srovnávaných pojmů leží úplně mimo sebe, na př. dům — bohatství, dobro — zlo, láska — nenávisť, krásný — ošklivý.

Výměr (n. *Definition, Begriffsbestimmung*, f. *définition*, a. *definition*) čili definice je myšlenkový pochod, kterým se rozkládá obsah pojmu výčtem znaků a tak se určuje jednotný význam slova pojmového. Nejbližše nadřazený pojem, který se vytýká, sluje genus proximum a znak rozlišující differentia specifica. Výměr tedy záleží v udání nejbližšího pojmu rodového a známky rozlišovací. Rozeznávají se definice: genetická, jež vypisuje vznik zjevu, slovná, jež podává výklad slova, věcná určuje věcnou platnost pojmu, analytická a synthetická. Definice má meze nahoru a dolů: jevy jednotlivé a jednoduché. Výměrový test týká se zkoumání inteligence (viz t.). Na předváděných obrazech má býti určen dosah a význam zobrazovaného (Binet, Pohlmann). V úvahu přichází tu také čas.

Lit.: Rickert, *Zur Lehre von der Definition* (2. v. 1915); Dubislav, *Über die Definition* (2. v. 1927).

Vynalézavost (n. *Erfindungsgabe*, f. *talent inventif*, a. *inventive faculty*) jest duševní schopnost využívat přírodních sil k dosažení nového účinku. Tato duševní tvořivost jest znakem člověka a lidský pokrok záleží právě ve v-i, jež činí síly přírodní služebnými člověku.

Výpověď (n. *Aussage*, f. *declaration*, a. *déclaration*) jako známka toho, že člověk v okamžiku něco myslí, bývala považována za opravdový výjev myšlenek a skutečné jeho okamžikové duševní podoby. Ukázalo se však, že výpovědi závisí nejen na době a událostech uplynulých mezi viděným a vypovídaným, nýbrž že jsou ovlivňovány také osobními vztahy, nahodilými a neuvědomělými podněty a tlumy. Tak lze stanoviti ve výpovědích neúmyslné nesprávnosti a omyly. Ve výpovědích psaných bývá jich až 10%, ve výpovědích mluvených až 25%. Část psychologie, která má zvláštní zřetel k výpovědím, má veliký význam pro vychovatelství (dětské lži) a soudnictví.

Lit.: F. Čáda, *Psychologie výpovědi* (Č. M. 1912); Beiträge zur Psychologie der Aussage. Hrsg. v. W. Stern (2 sv., 1903—06); Klara u. William Stern, *Erinnerung, Aussage u. Lüge* (3. v. 1922).

Vypovídací soud v. kategorický soud.

Vyprávěcí soud jest takový soud, v němž přísudek patří do kategorie děje, na př. Italové zvítězili v Habeši.

Výraz (n. *Ausdruck*, f., a. *expression*) duševního života patrný je tělesnými známkami (pohyby, posunky) a mluvou či řečí. Kromě nej-různějších pohybových projevů zvířecích, které se jeví v tropismech (viz t.), znamenají prvotní výrazy duševního života u dětí, úsměv, špoulení úst, obranné pohyby a posunky, pláč a výkřiky radosti i žalu. U dospělých vyjadřován je hotový život duševní (pocity, představy, snahy) nejen obsahem slov, nýbrž zároveň jejich tónem, přízvukem a časovým spádem (rytmem), které provázeny jsou tvářením se (výrazem tváře) a pohybovými změnami v případných čidlech (očích, svalstvu ušním, nosním a p.) i ústrojích (krevním, zažívacím, vyměšovacím,

dýchacím a p.). Co do účasti vědomí rozlišovati lze výrazy na reflexní (viz) a automatické, pudové (viz), bezděčné (viz) a navyklé. Souvislost výrazů s životem duševním vysvětlována bývá: fyziologicky (Spencer) „Vzrůstajícím vzruchem nastává uvolnění“ v tělesných ústrojích. Menší svaly snadno pohyblivých ústrojí uvolňovány jsou při rozsáhlejších vzruchích rychleji než větší svaly méně pohyblivých. Darwin vykládá výrazy zvláště účelnými asociacemi a návyky, které jsou děděny. Wundt zdůrazňuje, že každá změna ps. provázena je změnami v ústrojí vůbec. Takové příznaky změn jsou: zvolnění tepu v libosti, zrychlení v nelibosti při vněmech viděných a slyšených. Zesílení tepu v libosti, ochabnutí v nelibosti. Zvolnění (prohloubení) dechu v libosti, zrychlení (zkrácení) v nelibosti. Zvětšení objemu zápěstní tepny v libosti, zmenšení v nelibosti. Zvětšení obsahu mozkového v nelibosti, zmenšení v libosti. Zvýšení činnosti siloměrné v libosti, snížení v nelibosti. Zjišťování těchto příznaků není však vždy úplně spolehlivé. Přístroje ke zkoumání určené jsou dynamometr, sfygmograf, pneumatograf, pletysmograf (viz t.).

Výrazová metoda (n. *Ausdruckmethode*, f. *méthode d'expression*, a. *expressive method*) zkoumá hlavně souvislost výrazů tělesných s pocity (Wundt). Dech zkoumá se pneumografem, objem krevního tlaku pletysmografem, rychlost tepu sfygmografem, současně bezděčné pohyby aparátem registračním (Sommer).

Výrazový pohyb (n. *Ausdrucksbewegung*), je jevení se ps. děje na pohybech tělesných (rukou, nohou) a změnách ve svalovém napětí obličeje (mimika) s určitým (smích, pláč) neb méně určitým rázem (výrazem). **V. p.** je také slyšitelný (řeč). Kromě tohoto psychol. výkladu povšechného (Wundt) bývají **v. p.** vykládány také vývojově z „účelných návyků“ (Darwin) neb dynamikou („vybíjením“ se podráždění) mohutnějších a slabších svalů (Spencer).

Lit.: Sante de Sanctis, *Mimik des Denkens* (1907); Hughes, *Die Mimik des Menschen* (1900); Klages, *Ausdrucksbewegung u. Gestaltkraft* (1913); Krukenberg, *Der Gesichtsausdruck des Menschen* (1913); Bechterev, *Objektive Psychologie* (1913); Lud. Klages, *Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft* (3. v. 1923); A. Flach, *Psychologie der Ausdrucksbewegung* (1929).

Vyskočil, Jan Kapistrán, * 27. VIII. 1886, čes. katol. theolog a filosof. Sp.: *Věda a filosofie* (1927) a články v revuích.

Vysvětlení (lat. *explicatio*, n. *Erklärung*, f., a. *explication*) značí vylíčení, stanovení určitých vztahů mezi jevy nebo fakty; chceme věděti nejen, jaký jest jev, nýbrž i proč je takový a jaké jsou vztahy mezi podklady jevu a jevem samým čili které jsou příčiny nebo důvody jevu. Srov. definice, výklad.

Vysvětlovací soud je takový, kde přísudkem je pojem věci nebo bytosti. **V. s.** jest buď pořadovací nebo ekvipolentní. V prvním jest **P** obecnější pojem, má-li **S**, které se pořaduje pod **P**; ve druhém případě jde o soudy identitní, na př. matem. rovnice.

Vytrvalost (n. *Ausdauer*, f., a. *endurance*) jest vlastnost označující dlouhé trvání a úsilí.

Vývod v. ilace.

Vývoj, evoluce (n. *Entwicklung*, *Evolution*, f. *évolution*, a. *evolution*), přeměna, rozvoj od nižšího k vyššímu, jednoduchého k složitějšímu a dokonalejšímu.

Lit.: H a e c k e l, Der Kampf um den Entwicklungsgedanken (1905); W i e s n e r, Erschaffung, Entstehung, Entwicklung (1916).

Vývojová domněnka (n. *Entwicklungstheorie*, f. *théorie de l'évolution*, a. *theory of evolution*) považuje vše tvarově a jevově rozmanitější a dějově způsobilejší i účinnější za následek živému dané možnosti vedení (voje) k úspěšnějšímu sebe (vý-) uplatnění tvarovým rozrůzněním a přizpůsobením. Tvarově děje se vývoj (evoluce) na podkladě organické souvislosti (descendence) jednak výběrem nejschopnějších a nejúčelnějších t. (selektce) v počtech, zanikáním neúspěšných a závadných t. v překonávání překážek (boj o život) a v pozvolném zařizování a strojení pro potřeby prostředí a okolí života (transmutace). Dějově vzniká takto vždy snadnější a hbitější výkon, vždy rozmanitější způsob a složitější souvislost jednotlivých konů. Uzpůsobení tvarové a dějové nabývá takto vždy více možnosti vykonati to, co může býti označeno za konec vývojového postupu, dokonalosti. **V. d.** jako filosofické pojetí objevila se už zrozením f. přírodní (Heraklit, Aristoteles, Anaxagoras, Anaximander, Demokrit, Lucretius). Ve svém novějším zpodobnění byla připravována filosofy (Leibniz, Herder, Kant) a přírodopisci (Swammerdamm, Leeuwenhoek, Malpighi, Buffon) a vyjádřena byla zase přírodními filosofy (E. Darwin, Ch. Darwin, Lamarck, Cb. Lyell, H. Spencer, E. Haeckel, A. Weismann, H. de Vries). Proti v. d. mechanistické nařkl H. Bergson nejnovější „vývoj tvůrčí“ (*évolution créatrice*), jehož vodítkem je vzmach životní (*élan vital*), který je původem (*élan originel*) vývoje. **V. d.** mechanistická má své zdůvodnění ve vývoji jedinců tělesném, **v. d.** duchová ve vývoji či rozvoji duševním, kterým byla navozena **v. d.** a myšlenka vůbec. **V. d.** zračí se proto tím více zvláště v jednotlivých psychol. pojetích, v nauce o poznávání (Spencer, Potonié, Mach, Jerusalem, Stein, F. C. S. Schiller a j.), právě tak jako v oborech psych. jevnosti s ním souvisejících, tak na př. v etice (Jodl, Höffding, Wundt, Carneri a j.). Srv. evolucionismus, darwinismus, lamarckismus.

Lit.: E. Babák, O theorii vývojové (1904); A. Mrázek, O nauce vývojové (1907); E. RádI, Dějiny vývojových teorií (1909); H. Driesch, Philosophie des Organischen (1909, Die Wirklichkeitslehre (1917); B. Kern, Weltanschauung u. Welterkenntnis (1911), Das Problem des Lebens (1909); Cope, The primary factory of evolution (1896); G. Richard, L'idée d'évolution (1903); H. Stadler, Die Entwicklungslehre bis zu ihrem heutigen Stande (1910); W. Mackenzie, Alle fonti della vita (1912); O. Hertwig, Elemente der Entwicklungslehre (1910), Das Werden der Organismen (1917); S. Tietze, Das Wesen der Evolution (1911); Angersbach, Zum Begriff der Entwicklung (1913); Th. Leising, Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen (1919).

Vývojová korelace (n. *Entwicklungskorrelation*, f. *corrélacion de développement*, a. *developmental correlation*) spočívá v tom, že nikdy nemění a nezdokonaluje se jedna vlastnost duševní, aniž by se při tom neměnila souřadně také jiná nebo jiné (Meumann).

Vývojová mechanika (n. *Entwicklungsmechanik*, f. *mécanique de développement*, a. *developmental mechanics*). Vývoj organismů děje se podle pravidelné osnovy, která je často považována za nastrojenou činiteli mechanickými (W. Roux).

Vývojová psychologie (n. *Entwicklungspsychologie*, f. *psychologie de développement*, a. *developmental psychology*) všímá si hlavně vývoje duševních obsahů u dětí a národů nevzdělaných (Krueger).

Lit.: M. R o s t o h a r, Studie z vývojové psychologie (1928); Felix K r u e g e r, Über Entwicklungspsychologie (1915); H. W e r n e r, Einführung in die Entwicklungspsychologie (1926).

Vývojový test (n. *Entwicklungsprobe*, f. *test de développement*, a. *developmental test*) (Meumann) zkoumá nejen hotový život psychický, nýbrž srovnává vývojové skupiny duševních jevů jako objem pozornosti, schopnosti mluvy, pružnost paměti a reprodukci tak, že přiměřuje k nim vždy zároveň pojmový protiklad.

Vyvrácení (n. *Entkräftung*, f. *infirmitation*, a. *refutation*) značí opačný úkon nežli jest důkaz (v. t.), tedy protidůkaz. V. může býti buď přímé nebo nepřímé; dobře vypracované v. nazývá se polemika (v. t.).

Význam (n. *Bedeutung*, f., a. *signification*). Obsah představy nekryje se obvykle s významem slova, významem slova je to, co se jím označuje.

Vyznívání (n. *Abklingen*) zrakových pocitů jmenuje se obyčejně onen jev, kdy po prvotním pocitu (počítku) vznikají s ním související následné. Tak na př. při kruhovitém otáčení žhavého předmětu vzniká pocit a představa ohnivého kruhu. Několik sekund pozorovaný světelný paprsek přechází v počíteč modra, zelena, červena. Podobně následují pocity či počítky po vjemech tónů a p.

Vzájemné působení čili spolupůsobení duše a těla jako dvou různých podstat je názorem obecným a filosofickým, kterému jde o vysvětlení vztahu a vzájemné působnosti názorných znaků tělesných či organických a názorných jevů duševních či psychických v poměru příčinnosti. Řadě a řádu příčin a účinků (změn) fysických přiřaděna je řada a řád příčin a účinků psychických a obě řady a řády jsou zase navzájem zvláštním řádem vzájemného spolupůsobení (psychofysického).

Tento řád je filosoficky různě stanoven. Kant považoval tento řád za „kategorii“ čili daný způsob poznávání. Schelling ztotožňoval prostě tento řád s příčinností samou. Lotze předpokládal jednu nekonečnou podstatu, jejíž uzpůsobení (modifikace) nitrnou povahou na sebe působí. Leibniz nazval takové nitrné povahy „monadami“, Herbart „reály“. Descartes doznával působnost duše na směr fysických změn (proměn). Stumpf přiznává vzájemné působení příčin a účinků energetické, podobně také Külpe a Busse. Rehmke zdůrazňuje přímé působení duše na tělo nebo těla na duši. Někdy podkládána bývá tomuto v-mu p. také souběžnost (paralelismus), jak to na př. činí E. Becher. Jindy řešen bývá řád v-ho p. více jako pouhá pomůcka poznávání (noëticky), tak na př. Natorpem. Srov. paralelismus psychofysický, psychofysický problém.

Lit.: E. B e c h e r, Gehirn u. Seele (1911); B u s s e, Geist u. Körper (1903); B. E r d m a n n, Die wissenschaftl. Hypothesen über Leib u. Seele (1908); E i s l e r,

Leib u. Seele (1906), Geist u. Körper (1911); McDougall, Body and mind (1911); H. Driesch, Leib u. Seele (1920); Reiningger, Das psycho-physische Problem (1916); Ricker, Psychophysische Kausalität u. psychophys. Parallelismus (1900); Stumpf, Leib u. Seele (1903).

Vzdělání (n. *Bildung*, f. *culture intellectuelle*, a. *intellectual culture*) jest rozvoj rozumových, citových a mravních schopností člověka; výsledek toho rozvoje nazýváme vzdělanost. **V.** nespočívá pouze v odborných vědomostech, nýbrž spíše začíná tam, kde se končí odbornost; **v.** spočívá ve schopnosti seřaditi vše kolem odborného jádra, chápati věci nové ve světle starších. **V.** jest živé a úporné úsilí po nových poznacích, je to pohotovost logických a jasných ideí, je to pokorné doznání, že neznáme všecko, ale máme přes to odvalu a chuť mysliti samostatně a kriticky. Kdo má vědomosti povrchní a neuspořádané, kdo nedovede se soustřediti kolem určitého jádra, jest snad příjemný společník, ale není člověk vzdělaný. Ten musí býti duch samostatně myslící a správně a rychle se rozhodující. **V.** je širší pojem nežli kultura nebo civilisace (v. t.).

Lit.: J. Kratochvíl, Časové úvahy filos. (1913, kap. O vzdělání a vzdělanosti); G. Kerscheneiner, Theorie der Bildung (2. v. 1928).

Vznešenost (n. *Erhabenheit*, f. *sublimité*, a. *sublimity*) je zvláštní druh krásna, to, co v nás budí údiv, úctu pro svou velikost nebo dokonalost.

Vznik (n. *Entstehung*, f. *naissance*, a. *nascence*). Od původu, který míněn je více jako souvislost příčinná, liší se vznik tím, že znamená více prvotní následek takové příčiny.

Vzpomínání (n. *Erinnern*), pamětní děj, kterým jsou objevovány dřívější představy a sdružení jejich podněty nitrnými a samovolnými. Podmíněno bývá pocitově.

Vzpomínka (n. *Erinnerung*, f. *souvenir*, a. *reminder*), vzpomenuť představa předmětu nebo děje, ale také ne přímo vnímaného, nýbrž pouze nepřímo podněceného neb chorobně přichystaného.

Vzpomínková představa je opětná vzpomínka, vzniklá splynutím několika jednotlivých vjemů.

Vzruch nervový (Forster) má býti všeobecnějším významem změny v nervech způsobené (podráždění). Na zřeteli má tu býti více rozloha této změny fyziologická a biologická.

Vztah (n. *Beziehung*, f. *relation*, *rapport*, a. *relation*), vztažnost, relace, vyjadřuje případnost, kterou se věc táhne k jiné věci. **V.** je buď věcný, když tkví ve věcech samých, nezávisle na našem myšlení, nebo logický, když si jej pouze myslíme. Vztažné pojmy obsahují poměr k jinému předmětu, bez něhož se nedají mysliti. Na př. Tvůrce a tvor jsou pojmy vztažné, relativní.

Lit.: Th. Lipps, Einheiten und Relationen (1902); G. Rodrigues, L'idée de la relation (1904); G. Horváth, Die Relation (1912); H. Höfding, Der Relationsbegriff (1917); Georg Katona, Psychologie der Relationserfassung und des Vergleichens (1924); Burkamp, Begriff und Beziehung (1927); Plenge, Zur Ontologie der Beziehung (1930).

Vztahový zážitek (tvarová psychologie) je nenázorný ps. děj, kterým jsou podloženy mnohostně, jakostně, prostorově, časově nebo

vůbec přířadně a logicky jevy srovnávání, souzení, ale i abstrakce pojmů, aniž by tento děj o sobě stal se zjevným.

Lit.: N. A c h, Über die Begriffsbildung (1921); A. W i l l w o l l, Begriffsbildung (1926); F. K r a t i n a, Úvod do celostní a tvarové psychologie (1935).

W

Wagner, Richard, 22. V. 1813—13. II. 1883, vynikající hud. skladatel německý, napsal též významná filosofická díla, v nichž se uplatnil zejména vliv Schopenhauerův. Fil. sp.: Kunst u. Revolution (1849), Kunstwerk der Zukunft (1850), Oper und Drama (1852), Über Staat u. Religion (1864) a j.

Lit.: O. H o s t i n s k ý, R. W. (1871); Z. N e j e d l ý, R. W. (I., 1916); J. K r e j č í, R. W. jako filosof a básník (1913); D i n g e r, R. W.-s geistige Entwicklung (1892); L i c h t e n b e r g e r, R. W., poète et penseur (1898, též něm.); F. F l i n k e r, Über Wirklichkeit u. Logik. Krit. Darlegung der Lehre R. W.-s (1924).

Wahle, Richard, * 14. II. 1857, rak. filosof, potírá idealismus, materialismus a spiritualismus a přiklání se k filos. názoru Avenariovu a Machovu. Sp.: Das Ganze der Philosophie und ihr Ende (1894), Kurze Erklärung der Ethik von Spinoza (1899), Über den Mechanismus des geistigen Lebens (1906), Die Tragikomödie der Weisheit (1915), Entstehung der Charaktere (1928), Grundlagen einer neuen Psychiatrie (1931) a j.

Wallace, Alfred Russel, 8. I. 1823—7. XI. 1913, angl. zoolog (předchůdce Darwinův), cestovatel a parapsycholog. Sp.: Travels on the Amazon and Rio Negro (1853), The Malay Archipelago (1869), Contributions to the theory of natural selection (1870), On the geographical distribution of animals (1876), On miracles and modern spiritualism (1881), Darwinism, an exposition of the theory of natural selections (1889), My life. A record of events and opinions (1908).

Lit.: M a y e r, Charles Darwin und Alfred Russel W. (1870).

Ward, James, 27. I. 1843—4. III. 1925, angl. filosof směru spiritualistického, blízký theismu; přijímá jako Leibniz monady. Jako psycholog pěstuje experimentální psychologii. Sp.: The relation of physiology to psychology (1875), Naturalism and agnosticism (2 sv., 1899), The realm of ends, or Pluralism and theism (1911), Heredity and memory (1913), Psychological principles (1918), Psychology applied to education (1926), Essays in philosophy (s životopisem, 1927).

Wasmann, Erich, S. J., 29. V. 1859—27. II. 1931, něm biolog a filosof, studoval zvl. život mravenců. Sp.: Vergleichende Studien über das Seelenleben der Ameisen und höheren Tiere (1897, 2. v. 1900), Moderne Biologie und Entwicklungstheorie (1904), Menschen- u. Tierseele (1904, 7. v. 1921), Instinkt und Intelligenz im Tierreich (1897, 3. v. 1905), Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen (1899, 2. v. 1909), Das Gesellschaftsleben der Ameisen (1891, 2. v. 1915), Die

Gastpflege der Ameisen, ihre biolog. u. philos. Probleme (1920), Die Ameisenmimikry (1925), Die Ameisen, die Termiten und ihre Gäste. Vergleichende Bilder aus dem Seelenleben von Mensch u. Tier (1934) a j.

Lit.: *Wasmann-Festband* (Zool. Anzeiger 1929).

Watson, John Broadus, * 9. I. 1878, amer. psycholog., zakladatel behaviorismu (v. t.). Sp.: Behavior, an introduction to comparative psychology (1914), Psychology from the standpoint of a behaviorist (1919, 2. v. 1924), Behaviorism (1925).

Weber, Ernst Heinrich, 24. VI. 1795—26. I. 1878, něm. fysiolog a anatom. *W e b e r ů v z á k o n* tvrdí, že je třeba konstantního poměru v přibývání podnětu (podráždění), aby se jevil vždy právě patrný přírůstek pocitu. Má-li na př. světelný podnět intenzitu 1, bude intenzita pocitována jako větší teprve tenkrát, když přibylo podnětu o $\frac{1}{100}$. Čím silnější je podráždění, tím větší musí býti přírůstek, aby bylo patrné jeho přibývání v pocitu. Fechnerem byl tento zákon zdokonalen, Merkelem opraven vzhledem ke skutečným úchytkám.

Weber, Max, 21. IV. 1864—14. VI. 1920, něm. národohospodář a sociolog; pro vědeckou práci žádal nehodnotící metodiku, v sociologii se snažil sloučiti svou typisující metodu s metodou historickou. Sp.: Die Börse (1894—96), Wissenschaft als Beruf (1919), Politik als Beruf (1919), Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie (3 sv., 1920—21), Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik (1921), Ges. Aufsätze zur Wissenschaftslehre (1922), Wirtschaft u. Gesellschaft (1922), Wirtschaftsgeschichte (1923), Ges. Aufsätze zur Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte (1924).

Lit.: *Marianne Weber, Max W.* (1926); *K. Jaspers, M. W.* (1932); *Scheltling, M. W-s Wissenschaftslehre* (1934).

Weigel, Valentin, 1533—10. VI. 1588, něm. prot. mystik a theosof, zpracoval mystiku Paracelsovu a Taulerovu. Sp.: Nosce te ipsum, Vom Ort der Welt. Der güldene Griff, Dialogus de Christianismo.

Lit.: *Israel, Val. Weigels Leben u. Schriften* (1888); *H. Maier, Der mystische Spiritualismus V. Weigels* (1926).

Weisse, Christian Hermann, 10. VIII. 1801—19. IX. 1866, něm. filosof, stoupenec spekulativního theismu, k němuž dospěl odmítnutím pantheistické metafysiky Heglovy, z jehož učení původně vyšel. Sp.: Über den gegenwärtigen Standpunkt der philos. Wissenschaft in besonderer Beziehung auf das System Hegels (1829), System der Ästhetik als Wissenschaft von der Idee des Schönen (1830), Die Idee der Gottheit (1833), Die philos. Geheimlehre über die Unsterblichkeit des menschl. Individuums (1834), Grundzüge der Metaphysik (1835), Philos. Dogmatik oder Philosophie des Christentums (3 sv., 1855—62).

Lit.: *R. Seydel, Lebensskizze u. Charakteristik W-s* (1866).

Weltsch, Felix, * 6. X. 1884, českoněm. filosof ze školy Brentanovy; studuje židovskou otázku. Sp.: Anschauung und Begriff (s M. Brodem, 1913), Gnade und Freiheit (1920), Nationalismus und Judentum (1920), Der engste Begriff oder Gruppenbildung (1926), Judenfrage u. Zionis-

mus (1929), Antisemitismus als Völkerhysterie (1931), Thesen des Nationalhumanismus (1934). Uveřejnil též české práce v Čes. myslí a Ruchu fil.

Wentscher, Max, * 12. V. 1862, něm. filosof, stoupenec Lotzeův; v etice odmítá determinismus. Sp.: Über physische und psychische Kausalität und das Prinzip des psychophysischen Parallelismus (1896), Ethik, kritische Grundlegung und System (2 sv., 1902—05), Einführung in die Philosophie (1906, 7. v. 1926), H. Lotze (1913), Erkenntnistheorie (2 sv., 1920), Fechner und Lotze (1925), Pädagogik, ethische Grundlegung und System (1926), Metaphysik (1928), Geschichte der Ethik (1931).

Wertheimer, Max, * 15. IV. 1880, něm. filosof, zástupce berlínské strukturální psychologické školy. Sp.: Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt (1921, 2. v. 1924), Über Gestalttheorie (1927).

Westermarck, Edward, * 20. XI. 1862, finský filosof a sociolog, vysvětluje mravní pojmy z původních afektivních stavů. Sp.: The origin and development of the moral ideas (2 sv., 1906—08), The history of human marriage (1891, 3. v. 1925), The goodness of Gods (1926), Reminiscences (1927), Ethical relativity (1932), Early beliefs and their social influence (1932).

Weyr, František, * 25. IV. 1879, čes. právník, pracuje v práv. filosofii, státovědě, sociologii a statistice; je stoupencem normativní právní teorie. Fil. sp.: Problém svobody, vůle a statistika (1910), Základy filosofie právní (1919), Veřejné mínění v demokracii (1925), O metodě sociologické (1927), Nadprůměrná inteligence jako hromadný zjev (1927).

Whitehead, Alfred North, * 15. II. 1861, angl. filosof a matematik, zasloužil se o vybudování matematické logiky; ve své přírodní filosofii rozšiřuje pojem organismu na celou přírodu. Sp.: A treatise on universal algebra (I., 1898), An introduction to mathematics (1908), Principia mathematica (s B. Russellem, 3 sv. 1910—13, 2. v. 1925—27), The organisation of thought (1917), An inquiry concerning the principles of natural knowledge (1919, 2. n. 1925), The concept of nature (1920), The principle of relativity with application to physical science (1922), Science and the modern world (1926), Religion in the making (1926), Process and reality (1929), Adventures of ideas (1933).

Lit.: Emmett, W-s philosophy of organism (1932).

Willmann, Otto, 24. IV. 1839—1. VII. 1920, křesťanský pedagog a filosof, historik filosofie; původně byl stoupenec herbartovství. Hl. sp.: Pädagogische Vorträge über die Hebung der geistigen Tätigkeit durch den Unterricht (1868, 4. v. 1905), Didaktik als Bildungslehre (2 sv. 1882—89, 5. v. 1923), Geschichte des Idealismus (3 sv., 1894—97, 2. v. 1907), Philosophische Propädeutik (3 sv., 1901—04, 2. v. 1905—08), Die Wissenschaft vom Gesichtspunkt der kath. Wahrheit (1916, 2. v. 1921).

Lit.: Seidenberger, O. W. u. seine Bildungslehre (1906); Pohl, O. W. (1930).

Windelband, Wilhelm, 11. V. 1848—22. X. 1915, něm. filosof a historik filosofie, zást. teleologického criticismu. Hl. sp.: Die Lehre vom Zufall (1870), Über die Gewißheit der Erkenntnis (1873), Geschichte der neueren Philosophie (2 sv., 1878—80, 7.—8. v. 1922), Präludien (2 sv., 1884, 9. v. 1924), Geschichte der abendländischen Philosophie im Altertum (1888, 4. v. 1923), Lehrbuch der Geschichte der Philosophie (1892, 12. v. 1928), Geschichte und Naturwissenschaft (1894, 3. v. 1904), Platon (1900, 7. v. 1923), Über Willensfreiheit (1904, 4. v. 1923), Einleitung in die Philosophie (1914).

Lit.: H. Rickert, W. W. (2. v. 1929); A. Ruge, W. W. (1917).

Wirth, Wilhelm, * 1876, prof. v Lipsku, psycholog. Díla: Vorst. u. Gefühlkontrast (1900), Bewußtseinsumfang (1902), Bewußtseinsphänomene (1908), Psychophysik (1911).

Witasek, Stephan, 1870—1915, něm. psycholog. Sp.: Grundzüge d. allg. Ästhetik (1904), Grundlinien der Psychologie (1908), Psychologie der Raumwahrnehmung des Auges (1910).

Witwicki, Władysław, * 1878, polský psycholog. Sp.: Teorja woli u Arystotelesa (1903), Analiza psychologiczna objawów woli (1904), Psychologja (2 sv., 1925—27).

Wize, Kazimierz Filip, * 1873, polský filosof. Sp.: In der Stunde der Gedanken (1905), Abriß einer Wissenschaft der Ästhetik (1909), Le Beau (1912), Wykłady filozoficzne (1916—17), Nauka o pięknie i sztuce w zarysie (1924), Zarys etyki jako nauki o szczęściu (1926).

Wolff, Christian, 24. I. 1679—9. IV. 1754, něm. filosof, uvedl v soustavu filosofii Leibnizovu a vytvářel něm. filos. názvosloví. Sp.: Vernünftige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes und ihrem richtigen Gebrauch in der Erkenntnis der Wahrheit (1712), Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen (1719), Vernünftige Gedanken von der Menschen Tun und Lassen zur Beförderung ihrer Glückseligkeit (1720), Vernünftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen (1721), Vernünftige Gedanken von den Wirkungen der Natur (1723), Vernünftige Gedanken von den Absichten der natürlichen Dinge (1724) a j.

Lit.: F. W. Kluge, Chr. v. W. als Philosoph (1831); Werner Frauentdienst, Chr. W. als Staatsdenker (1927); E. Utitz, Chr. W. (1929); Clara Joesten, Chr. W-s Grundlegung der prakt. Philosophie (1931).

Wunderle, Georg, * 23. IX. 1881, něm. katol. filosof náboženství. Sp.: Die Lehre des Aristoteles von der Zeit (1908), Die Religionsphilosophie R. Euckens (1912), Experimentelle Pädagogik (1914), Aufgaben u. Methoden der mod. Religionspsychologie (1914), Grundzüge der Religionsphilosophie (1918, 2. v. 1924), Das religiöse Erleben (1922), Einführung in die mod. Religionspsychologie (1922).

Wundt, Max, * 29. I. 1879, něm. filosof, syn Wilh. Wundta, stoupenec idealismu. Sp.: Geschichte der griech. Ethik (2 sv., 1908 až 1911), Griechische Weltanschauung (1910), Platons Leben u. Werk (1914, 2. v. 1924), Die deutsche Philosophie und ihr Schicksal (1920), Kant

als Metaphysiker (1924), Deutsche Weltanschauung (1926), Joh. G. Fichte (1927), Fichte-Forschungen (1929), Geschichte der Metaphysik (1931).

Wundt, Wilhelm, 16. VIII. 1832—31. VIII. 1920, prof. v Lipsku, zakladatel pokusné psychologie a strůjce četných přístrojů jejich. Díla: Lehrbuch der Physiologie des Menschen (1865 a č.), Vorlesungen über die Menschen- u. Tierseele (1863 a č.), Grundzüge der physiologischen Psychologie (1874, 6. v. ve 3 sv. 1908—11), Logik (1880—83, 4. v. 1919—21), Ethik (1886, 4. v. ve 3 sv. 1912), System der Philosophie (1889, 4. v., 2 sv. 1919), Grundriss der Psychologie (1896, 14. v. 1920), Völkerpsychologie (10 sv., 1900—20), Einleitung in die Philosophie (8. v. 1920).

Lit.: E. König, Wundt (1900, 2. v. 1925); R. Eisler, W. W-s Philosophie u. Psychologie in ihren Grundlehren dargestellt (1902); P. Petersen, W. W. u. seine Zeit (1925).

Wyspiański, Stanisław, 15. I. 1869—28. XI. 1907, polský básník, hlasatel mesianismu.

X

Xanthopsie, otravou způsobené vidění bezbarvých předmětů jako zbarvených žlutě. Viz „chromopsie“.

Xenofanes z Kolofonu, asi 570—480 př. Kr., básník, filosof, zakladatel školy eleatské.

Xenofon 440—355 př. Kr., žák Sokratův, dějepisec athenský, vykladatel filosofie sokratovské. Fil. sp.: *Απομνημονεύματα Σωκράτους; Οἰκονομικός, Συμπόσιον*.

Xenoglosie znamená v para- (meta-) psychologii (viz tamtéž) druh mentálního, mediálního projevu mluvením (glosolalie), charakterisovaný tím, že medium mluví jemu úplně neznámým, cizím jazykem (tedy nikoliv pouze zapomenutým). Zprávy o **x-i** datují od dob biblických až na naše časy a byly oživeny v poslední době případem **x**. u stigmatisované Terézy Neumannové v Konnersreuthu (znalost aramejštiny, ověřena drem Bauerem, prof. semitské filologie na univ. v Halle, viz stigmatisace). Parapsychologové považují **x-i** za důkaz pro absolutní myšlení a přímou spojitost všech duší. O **x-i** Heleny Smithové (probadané) i filosofem Jamesem) pojednává Flournoy.

Lit.: Flournoy, Des Indes à la planète Mars, Étude sur un cas de somnambulisme avec glossolalie; Richey, Xenoglossie: L'écriture automatique en langues étrangères.

Xenokrates z Chalkedonu, 396—314 př. Kr., řecký filosof, od r. 339 správce platonské akademie, zpracoval zvl. plat. theologii v obsáhlou soustavu; filosofii rozdělil na dialektiku, fysiku a etiku.

Lit.: R. Heinze, X., Darstellung der Lehre und Sammlung der Fragmente (1892).

Xenologie, jiné označení pro okultismus (v. t.).

Y

Yang-Chu, čínský filosof ze 4. stol. př. Kr., epikurejec.

Lit.: F o r k e, Yang Chu's Garden of Pleasure (1911).

Yoga v. joga.

Yorck von Wartenburg, Paul Graf, 1. III. 1835—12. IX. 1897, něm. filosof, stoupenec Diltheyův. Sp.: Die Katharsis des Aristoteles und der Ödipus Colonus des Sophokles (1866), Ital. Tagebuch (vyd. 1927).

Lit.: F r i t z K a u f m a n n, Die Philosophie des Grafen P. Y. v. W. (Jahrb. f. Philosophie 9, 1928)

Young-Helmholtzova domněnka viz „barevné vidění“.

Z

Zába, Gustav, 31. VII. 1854—17. X. 1924, čes. filosof. spisovatel, herbartovec, později se přiklonil ke kantismu. Sp.: Forma základem krásna (1879), Pyrrhonismus. Rozprava o pochybování filosofickém (1890), Pojem substance u Kanta (1920), Logika (1907, 2. v. pod názvem Katechismus logiky 1921).

Lit.: Zábův sborník (1925); F. P e l i k á n, Život a filosofie G. Záby (R. F. 1924).

Zabán, Izák, 1632—1707, slovenský filosof, stoupenec atomistické teorie. Sp.: Existentia atomorum (1667).

Zabarella, Giacomo, 1532—1580, italský stoupenec aristotelismu v době renesanční.

Lit.: L a b a n c a, G. Z. (1874); P. R a g n i s c o, Giac. Z. il filosofo (1886).

Zábrana (n. *Hemmung*, f. *inhibition*, *arrêt*, a. *inhibition*), jinak tlumení ve smyslu psychologickém znamená každý nepříznivý zásah do pravidelného průběhu ps. života.

Zadržení úsudku v. epoche.

Zádumčivost v. melancholie.

Záhady světa (n. *Welträtsel*, f., a. *enigmes*), nerozřešitelné otázky, týkající se světového problému jsou podle Du Bois-Reymonda: 1. podstata hmoty a síly; 2. původ pohybu; 3. vznik počítku; 4. svoboda vůle; 5. původ života; 6. účelnost ve tvorstvu; 7. vznik myšlení a řeči.

Lit.: D u B o i s - R e y m o n d, Die sieben Welträtsel (1880), Tilmann P e s c h, Die großen Welträtsel (2. vyd. 1892).

Zahradník, Vincenc, 29. XII. 1790—31. VIII. 1836, první významnější filosof český nové doby, stoupenec Bolzanův. Jeho četné práce z oboru logiky, psychologie, pedagogiky, estetiky a etiky, jak uveřejněné v časopisech, tak zanechané v rukopise vydal Fr. Čáda (5 sv., 1907—1918, s obšírným úvodem o životě a díle Z-ově).

Zacharias z Mytileny, zv. Scholasticus, † 553, filosof z konce doby patristické, odpůrce novoplatonismu. Sp.: Disputatio de mundi opificio, De immortalitate animae et mortalitate universi.

Zachování energie (n. *Erhaltung der Energie*, f. *conservation de l'énergie*, a. *conservation of energy*), kterou rozumí se původně změna pohybové možnosti a působnosti, ale i čínorodost, považováno bývá za zaručený předpoklad a všeobecně platné pravidlo (zákon) najmě fyzikální a přírodní. Z ničeho nemůže vzniknouti nic a nic nemůže zaniknouti v nic. Vznikání jedné e. má v zápětí zanikání jiné e. (princip ekvivalence) aspoň částečně. Množství e. činné či působivé (aktuální) a e. nečinné či pouze mohoucí (potenciální) zůstává v celku vždy stejné (princip konstance). Původní aristotelovské rozlišení na moc (dynamis) a moc v činu (energeia) bylo ve středověku stanoveno na potentia a actus. Novověké rozdělení na živou a mrtvou činnost (Leibniz, Huygens, D'Alembert) bylo R. Mayerem (1842) vsunuto do všeobecného řádu světového a jeho mocnosti a účinnosti. Helmholtz předpokládal platnost z. e. ve fyziologii, Ostwald vysvětloval jím také jevy ps. a i duchovní. Odpůrci z. e. ve všeobecném smyslu (také psychol.) byli Boltzmann, Höfler, Becher, Wundt a j.

Lit.: H. D r i e s c h, Der Vitalismus (1905), Ordnungslehre (1912); R e i n k e, Einleitung in die theoret. Biologie (1901); M. P l a n c k, Das Prinzip der Erhaltung der Energie (1908); K. H a a s, Die Entwicklungsgeschichte des Satzes von der Erhaltung der Kraft (1909); Fr. L i e d e r, Die psych. Energie u. ihr Umsatz (1910); J o ë l, Seele u. Welt (1912); H. B e r g s o n, L'énergie spirituelle (1920).

Zájem (n. *Interesse*, f. *intérêt*, a. *interest*), účast, již věnujeme nějaké věci, je v těsné souvislosti s pozorností; kde není pozornosti, není ani zájmu a naopak. Při vyučování je proto důležité, aby byl nejdříve vzbuzen zájem. Od rozličných zájmů jednotlivců, pohlaví, tříd a stavů liší se zájmy, jež by měly býti společné všem lidem, a jež jsou výrazem pravé lidskosti; z nich nejvíce vynikají z. estetický, mravní a náboženský.

Lit.: O s t e r m a n n, Das Interesse (3. v. 1912); C. N a g y, Psychologie des kindlichen Interesses (1912); F. A r n o l d, Attention and interest (1910); W a l s e m a n n, Das Interesse (3. v. 1920); G. L u n k, Das Interesse (2 sv., 1926—27).

Zájmová harmonie je soulad či souhlas zájmů u různých jednotlivců (sociální h.), která spočívá na harmonii jednotlivce (etická a povahová h.). **Z. h.** poutána je jednotícím a souvztahujícím představováním a ponětím, které bývá jinak nazýváno ideálem a srovnává rozptýlení a rozrušování pocitové právě tak jak zaujímá početí snahová a volní. Znakem z. h. je soustředěná a náležitě usměrněná pozornost.

Lit.: R i b o t, Psychologie de l'attention (1888, přel. do č.), O. L i p m a n n, Spuren interessebetonter Erlebnisse u. Symptome (1911); C. N a g y, Psychologie des kindlichen Interesses (1912); F. A r n o l d, Attention and interest (1910).

Základní zákon biogenetický (n. *biogenetisches Grundgesetz*) tvrdí, že embryologický vývoj (ontogenie) je zkráceným opakováním vývoje kmenového (fylogenie).

Lit.: H. S c h m i d t, Das biogenetische Gesetz (2. v. 1909).

Zákon (l. *lex*, ř. *νόμος*, n. *Gesetz*, f. *loi*, a. *law*) ve smyslu vědeckém je věta, jež vyjadřuje stálý poměr nebo stálé chování. **Z.** souvisí co nejtěsněji s řádem (v. t.). Je-li k dosažení účelu řádu třeba činnosti jednotlivých členů jeho, pak musí tito členové vzájemně spolupracovati.

To je však možné jen tehdy, když se řídí nezvratnými zákony přiměřenými účelu. **Z.** je dán pro řád, neboť kdyby členové řádu se neřídili zákonem, pak by místo součinnosti povstal zmatek, nepořádek. **Z.** se v první řadě týká řádu právního a mravního a stanoví normy chování a jednání. Normativní jsou i **z-y** logické. **Přírodní z.** jest formulí pro obecnou a konstatní, vždy a všude za určitých podmínek se projevující souvislost jevů. Nejvšeobecnější **z.** přírodního dění jest **z. příčinnosti** (v. t.): každá změna má svou příčinu, stejné příčiny mají stejné účinky. Vyhledávati k daným změnám jejich příčiny, znamená stanoviti zákony daných jevů. **Z.** přírodní je neměnitelný; jest dílem inteligentní příčiny — Boha, nikoliv náhody. Podle různého řádu rozeznáváme **z-y** fyzické a mravní, přirozené a nadpřirozené. Všechno naše správné myšlení a poznání spočívá na prvních zákonech rozumových neboli zákonech myšlení (v. t.).

Lit.: Zeller, Über Begriff u. Begründung der sittlichen Gesetze (1883); Zimmer, Über das Wesen der Naturgesetze (1893); G. Sattel, Begriff u. Ursprung der Gesetze (1911); E. Becher, Weltgebäude, Weltgesetze, Weltentwicklung (1915).

Zákony myšlení jsou normy či principy, jimiž se musí řídit všekero naše myšlení, chce-li býti myšlením správným, důsledným a jednotným a chce-li dosíci cíle myšlení — pravdy. **Z. m.** jsou na prvním místě principy reálnými, kterými se řídí všekera jestota sama v sobě bez zřetele k našemu subjektivnímu poznávání. Ježto pak tato jestota jest předmětem našeho poznání, musíme ji mysliti podle jejích reálních (ontologických) principů. Tím stávají se reální principy jestoty principy logickými, určující náš rozum i jeho normy. Jsou tedy první **z. m.** proto logickými, že jsou ontologickými, nikoliv naopak. Pouze logické zákony božského, absolutního rozumu určují zákony ontologické vnějšího světa, kdežto pro naše poznání platí věta opačná: ontologické zákony vnějšího světa určují naše logické zákony, podle nichž musíme toto všekerenstvo mysliti, abychom je správně poznali. Rozum božský jest tvůrcí vzhledem k všekerenstvu, kdežto náš rozum pouze odhaluje svým poznáním ontologické zákony a tak je činí zákony logickými. **Z. m.** se uvádějí v logice čtyři: 1. zákon identity, 2. z. protirečnosti, 3. vyloučeného třetího, 4. z. dostatečného důvodu. **Z. m.** v psychologii značí psychologická pravidla myšlení, bez ohledu na logiku.

Záměna v. konverse.

Zaměřenost (n. *Einstellung*) je tendence, často opakované úkony uskutečňovati i tehdy, když chceme vykonati něco jiného; je to tedy predisposice sensorických nebo motorických center pro určitý vzruch nebo nějaký stálý impuls. Myšlenková **z.** záleží v předběžném zájmu, v očekávání a pozornosti.

Zámka v. enthymema.

Zapomínání (n. *Vergessen*, f. *oubli*, a. *oblivion*) jest výraz pro zne-možnění buď absolutně nebo aspoň relativně upamatování nebo vzpo-

menutí, jež spočívá v zeslabení *disposic* k určitým reprodukcím. Srov. pamět, reprodukce.

Lit.: D u g a s, *La mémoire et l'oubli* (1917).

Zápor (n. *Verneinung*, f. *négation*, a. *negation*) označuje, že poznany předmět se neshoduje s ideou, jež se mu připisuje. V. *negace*.

Lit.: F. P e l i k á n, *Logika a etika záporu* (I., 1933); W. L e w i n s o h n, *Gegensatz u. Verneinung, Studien zu Plato u. Aristoteles* (1910).

Zarathustra (Zoroaster), 660—583 př. Kr., zakladatel dualistického učení starých Iranců. Jeho učení je obsaženo v posvátné *Zendavestě*.

Lit.: A. V. W. J a c k s o n, *Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran* (1899); D h a l l a, *Zoroastrian Theology* (1914); t ý ž, *Zoroastrian Civilization* (1922); B a r t h o l o m a e, *Zarathustras Leben u. Lehre* (1924).

Zásada v. princip.

Zásady rozumové (*prima principia rationis*) v. zákony myšlení.

Zásudek v. závěr, konkluse.

Závadský, Karel, * 1886, přírodní filosof český. Sp.: *Nynější krise evoluční theorie* (1932).

Závazek mravní (n. *sittliche Verpflichtung*, f. *obligation morale*, a. *moral obligation*) nevyplývá z konvence, nýbrž z přirozené povahy člověka jako bytosti, schopné volby a rozlišování mezi dobrem a zlem. Mravně závazné je to, co materiálně může, ale také nemusí býti uskutečněno, co je však takové povahy, že nesplněním se dopouští jednající osoba poklesku.

Závěr (l. *conclusio*, n. *Schlusatz*, f., a. *conclusion*) značí soud získaný ze soudů jiných. Je to třetí soud v úsudku, jehož první soud sluje návěst hořejší (*praemissa maior*), druhý soud návěst dolejší (*praemissa minor*) a třetí soud vyjadřující poměr terminu hořejšího k terminu dolejšímu sluje **z.** nebo též **zásudek** (*consequens*).

Závislost (n. *Abhängigkeit*, f. *dépendance*, a. *dependency*) znamená určení nebo aspoň spoluurčení něčeho něčím jiným. Nejobecnější způsob **z-i** je **z. logická**, vyjádřená tím, že důvodem (podmínkou) je dán důsledek (podmíněné). **Matická z.** je vyjádřena pojmem funkce. **Fysická z.** srv. *příčinnost*. **Mravní z.** srv. *závazek mravní*. **Náboženská z.** vyjadřuje poměr člověka k Bohu.

Závist (n. *Neid*, f. *envie*, a. *envy*) je pocit nelibosti, vyvěrající z nesplněné žádosti a touhy po dobru, jež mají jiní.

Zážitek (n. *Erlebnis*, f. *expérience*, a. *personal experience*) sluje změna obsahu vědomí bez ohledu k jeho objektivní platnosti.

Lit.: W. E h r l i c h, *Das unpersonale Erlebnis* (1927).

Zbavení, *privace* (n. *Beraubung*, f., a. *privation*), označuje nedostatek dokonalosti, jež ke svému přirozenému účelu věc má míti, na př. nemá-li pták křidel.

Zbořil, Blahoslav, * 1901, čes. filosofický pracovník pozitivistického směru. Sp.: *Budoucnost náboženství* (1931), *Skeptické úvahy Davida Humea o úkonech lidského rozumu* (1932), vedle četných prací časopiseckých.

Zbožnost (n. *Frömmigkeit*, f. *piété*, a. *piety*), citový podklad nábož. uctívání Boha, uznávání všudypřítomnosti boží a vztahování všeho jednání k vůli boží, oddanost a láska k Bohu. Opak bezbožnost.

Zdání (n. *Schein*, f. *appareance*, a. *appearance*) značí neskutečnost, jež se pokládá za skutečnou, tedy pouhé zrcadlení, obraz skutečna, tedy to, co se jeví jako by mělo reální existenci, ale při důkladnějším rozboru a kritice jest pouhou subjektivní představou nebo domněnkou, není tudíž ve skutečnosti, není objektivní zkušeností nebo správným myšlením oprávněno, jest prostě zdáním.

Zdánlivý pohyb (*Scheinbewegung*) je pocit, který vzniká tenkrát, když podněcováno (podrážděno) je povrchové cití těla stejnoměrně rychle. Na místech čivějších zdá se pohyb (pocitý pohybu) tím rychlejším, čím určitější je místová (lokalisační) schopnost. Za to zdají se předměty v pozorování utkvělé jakoby v klidu, i když pozorující se pohybuje.

Zdravý rozum lidský, *sensus naturae communis* (n. *gesunder Verstand*, f. *bon sens*, a. *good sense*), jest přirozená vlastnost lidského rozumu, již člověk nezvratně přijímá pravdu mnohých soudů či vět, nejsa sobě ani jasně vědom důvodů, o něž pravdu oněch soudů opírá.

Zdziechowski, Marjan, * 12. V. 1861, polský lit. historik a filosof křesťanský; stoupenec novoslovanství. Sp.: *Mesyaniści i słowianofile* (1888), *Die Grundprobleme Russlands* (1907), *Tat twam asi* (1910), *U opoki mesjanizma* (1912), *Wizje Krasieńskiego* (1912), *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa* (1915), *Wplywy rosyjskie na dusze polska* (1920).

Zednářství (n. *Freimaurerei*, f. *franc-maçonnerie*, a. *freemasonry*) vyvinulo se vlivem deismu (v. t.) v Anglii. R. 1717 založena byla velká lóže v Londýně. Ideologií z. jest humanitní víra v lidství, osvícenství a mystický symbolismus.

Lit.: Z. G i n t l, *Svobodné zednářství* (1926); A. M u c h a, *Zásady a cíle svob. zednářství* (1923); E. L e n n h o f f, *Die Freimaurer* (1929, přel. do č.).

Zeller, Eduard, 22. I. 1814—19. III. 1908, něm. filosof a theolog, historik řecké filosofie. Vedle hl. spisu *Philosophie der Griechen* (3 sv. 1844—1852, n. vyd. v 6 sv. 1921—1923) napsal *Das theologische System Zwinglis* (1853), *Die Apostelgeschichte kritisch untersucht* (1854), *D. Fr. Strauss* (1874), *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibniz* (1873), *Grundriß der Geschichte der griechischen Philosophie* (1883, 13. v. 1928), *Friedrich d. Große als Philosoph* (1886) a j.

Lit.: H. D i e l s, *Gedächtnisrede auf E. Z.* (1908).

Zeman, Josef, * 14. X. 1867, čes. pedopatholog. Sp.: *Kulturní obrázky* (1904), *Pomocná škola* (1904), *O školních lékařích* (1907), *Péče o děti abnormální* (1907), *Duševní a tělesné vady dětské* (1908), *Dějiny slepecké péče* (1922), *Poznámky k psychologii slepce* (1924), *Péče o české dítě úchylné* (1924), *Črty z pedopathologie* (1928), *Svět nevidomých* (1930), *Rozvoj výchovné péče a výzkum dítěte úchylného po převratu* (1931), *Pedopathologický slovníček* (1933), *Kultura slepců* (1935).

Lit.: *Sborník prací z oboru péče o mládež úchylnou na počest J. Zemana* (1931).

Zendavesta, nábož. kniha učení Zoroastrova. První její redakce pochází z 3. stol. po Kr.

Zenon z Eleje, asi 490—430 př. Kr., stoupenec školy eleatské, žák Parmenidův; známé jsou jeho klamné důkazy proti možnosti pohybu „Achilles“ a „šíp“. Dochované zlomky jeho sp. vyd. Diels (Fragmente der Vorsokratiker I., 4. v. 1922).

Lit.: Vladimír S v o b o d a, Z květů řecké dialektiky. I. Čtyři argumenty Zenona Elejského (Č. M. 9—10, 1908—09). E. W e l l m a n n, Zenons Beweise gegen Bewegung (1870); D u n a n, Zenonis Eleatici argumenta (1884).

Zenon z Kittia, asi 350—264 př. Kr., zakladatel stoicismu (v. t.). Zlomky jeho spisů vydal Arnim (Stoicorum veterum fragmenta I., 1923).

Lit.: E. W e l l m a n n, Die Philosophie des Stoikers Zenon (1873); Th. G o m p e r z, Zur Chronologie des Stoikers Z. (1903).

Zetetika, tolik co skepse, pochybování (v. t.).

Zevšeobecnění v. generalisace.

Ze zvláštěnění pojmu v. specifikace, determinace.

Ziegler, Leopold, * 30. IV. 1881, něm. filosof, stoupenec E. v. Hartmanna; kulturu jako souhrn všech vztahů lidí k objektivně existujícím světovému duchu rozlišuje od civilisace, praktického chování, směřujícího k blaženosti. Proti vzrůstající intelektualisaci kultury staví nábožensko-metafysické síly a snaží se o nadcírkevní pokřesťanštění Evropy. Tragiku vysvětluje metafysicky. Sp.: Zur Metaphysik des Tragischen (1902), Das Wesen der Kultur (1903), Der abendländische Rationalismus und der Eros (1905), Das Weltbild Eduard v. Hartmanns (1910), Florentinische Introdution zu einer Philosophie der Architektur und der bildenden Künste (1912), Gestaltwandel der Götter (2 sv., 1920), Der ewige Buddha (1922), Zwischen Mensch u. Wirtschaft (1927), Der europäische Geist (1929).

Ziegler, Theobald, 9. II. 1846—2. IX. 1918, něm. filosof, stoupenec umírněného pozitivismu. Za prvotní psychický stav považuje cit, jímž se projevuje i vůle. Mravnost je produkt vývoje, proměnlivý a podmíněný historicko-sociálně. Sp.: Lehrbuch der Logik (1876, 2. v. 1881, Republik oder Monarchie? (1877), Die Ethik der Griechen und Römer (1881), Geschichte der christlichen Ethik (1886, 2. v. 1892), Sittliches Sein und sittliches Werden (1890), Die soziale Frage eine sittliche Frage (1891, 6. v. 1899), Religion u. Religionen (1893), Das Gefühl (1893, 4. v. 1908), Geschichte der Pädagogik (1895, 2. v. 1904), Die geistigen und sozialen Strömungen des 19. Jh. (1899, 2. v. 1901), Glauben und Wissen (1899, 2. v. 1900), F. Nietzsche (1900), Allg. Pädagogik (1901, 2. v. 1905), Schiller (1905), D. Fr. Strauss (1908), Menschen u. Probleme (1914).

Ziehen, Theodor, * 12. XI. 1862, něm. psycholog a psychiatr, spoléhající výhradně na fysiologickou psychologii (v. asociální psychologie); jako filosof vyznává pozitivismus s idealisticko-kritickými rysy. Sp.: Leitfaden der physiologischen Psychologie (1891 a č.), Psychiatrie (1894, 4. v. 1911), Die Prinzipien u. Methoden der Intelligenzprüfung (1908, 5. v. 1923), Das Gedächtnis (1908), Die Geisteskrankheiten des

Kindesalters (2 sv., 1915—17, 2. v. 1926), Über das Wesen der Beanlagung (1918, 4. v. 1929), Erkenntnistheorie auf psychophysiologischer und physikalischer Grundlage (1913), Lehrbuch der Logik (1920), Grundlagen der Naturphilosophie (1922), Das Seelenleben des Jugendlichen (1923, 3. v. 1927), Grundlage der Religionsphilosophie (1928), Die Grundlagen der Charakterologie (1930).

Zigliara, Tommaso, 29. X. 1833—10. V. 1893, ital. novoscholastik z ř. sv. Dominika. Sp.: *Philosophia ad usum scholarum* (1876, 10. v. 1919), *Theses philosophiae* (3 sv. 1881—83), *Della luce intellettuale e dell'ontologismo secondo la dottrina de s. Agostino, Bonaventura e Tommaso d'Aquino* (1874).

Lit.: C. Passaglia, *La congregación del Indice y el cardinal Z.* (1882).

Zich, Otakar, 25. III. 1879—10. VII. 1934, čes. estetik, žák O. Hostinského. Sp.: *Estetika dramatického umění* (1931), *Estetika Tyršova* (Tyršův sborník 1932) vedle četných prací časopiseckých z oboru estetiky a hudební vědy.

Lit.: Jar. Fiala, *Dilo O. Zicha* (1935).

Zimmermann, Robert, 2. XI. 1824—31. VIII. 1898, herbartovec. Hl. sp.: *Leibniz u. Herbart* (1849), *Philosophische Propädeutik* (1852, 3. v. 1867), *Über das Tragische u. die Tragödie* (1855), *Philosophie und Erfahrung* (1801), *Ästhetik* (2 sv., 1858—65), *Studien und Kritiken zur Philosophie und Ästhetik* (2 sv., 1870), *Anthroposophie* (1882).

Zimmermann, Stjepan, * 1884, charvátský křesť. filosof. Sp.: *Opća noëtika* (1918, 2. v. 1926), *Kánt i neoskolastika* (2 sv. 1920—21), *Uvod u filozofiju* (1922), *Temelji psihologije* (1923), *Psihologija za sredña učilišta* (1927, 2. v. 1928).

Získaný (n. *erworben*, f. *acquis*, a. *acquired*) je opak vrozeného, daného samou lidskou přirozeností.

Zjev je to, co se dá pozorovati. V. jev.

Zjevení, revelace, apokalypse, značí odhalení tajemství, zvláště projev božství, Boha. Víra ve zjevení boží není poznáním přirozeným, nýbrž nadpřirozeným. Pravdy ze zjevení plynoucí jsou jednak tajemství, jež náš přirozený rozum převyšují (na př. vtělení Syna božího), jednak pravdy, jež jsou o sobě rozumu lidskému přístupny, na př. jsoucnost boží. Z. boží za pramen poznání vůbec prohlásil tradicionalismus (v. t.).

Zkouška 1. školní, při které má žák prokázati jisté vědomosti (na př. z. maturitní, z. přísná (*rigorosum*) při dosažení doktorátu a pod., 2. ověřovací, když na př. vypočteme složitý mnohočlen a za obecné výrazy dosadíme zvláštní čísla, taková z. má význam v nauce o důkazu (v. t.). V. též experiment.

Lit. k 1.: V. Příhoda, *Psychologie a hygiena zkoušky* (1924).

Zkrácený úsudek v. sorites.

Zkušnost, empirie (n. *Erfahrung*, f. *expérience*, a. *experience*) spoléhá pouze na poznatky, ať vnitřné nebo zevnější, čerpané z poznání smyslového, nikoliv tedy na soudy čiře rozumové. Pojmy zkušnostní (empirické) mají za předmět věci, které poznáváme smysly (člověk,

zvíře, rostlina atd.), kdežto pojmy rozumové se povznášejí nad pouhé smysly, třeba se na zkušenosti zakládaly (na př. pojem Boha, duše, nesmrtnosti atd.).

Lit.: O. K r a m á ř, O formách naší zkušenosti (1890).

Zkušenostní pojem jest takový pojem, jehož předmětem je to, co poznáváme vnějšími smysly nebo smyslem vnitřním, tedy to, co se čerpá ze zkušenosti v opaku k pojům čiře rozumovým. Pojmy člověk, zvíře, rostlina atd. jsou zkušenostní, kdežto pojmy Bůh, ctnost atd. jsou pojmy čiře rozumové.

Zkušenostní vědy, též empirické vědy, jsou ty, jejichž podkladem jest zkušenost vnější i vnitřní, zpytují tedy zevnější smyslové jevy vnějšího předmětenstva, a to jen potud, pokud se jejich příčiny a zákony dají zkušeností určití a odůvodniti. Náleží sem především všechny vědy přírodní; pokud se zpytují i vnitřní zkušenosti člověka, řadíme sem též experimentální psychologii.

Zlo (n. *Übel*, *Böse*, f. *mal*, a. *evil*) značí opak dobra čili privaci dobra povinného. Rozeznává se zlo fysické, chybí-li něco fysického, co by mělo býti, a z. mravní, jež odporuje zákonům božím. Manicheismus a gnosticismus uznávají neprávem dva principy světa: dobrý a zlý, kdežto ve skutečnosti existuje jenom dobro, jehož nedostatkem je právě zlo.

Lit.: A. L. K y m, Das Problem des Bösen (1878); O. L o r e n z, Begriff u. Wesen des Übels (1880); E. L. F i s c h e r, Das Problem des Übels und die Theodizee (1883); E. F u c h s, Gut und Böse (1906); A. A r n d t, Über das Böse (1904); G. P h i l l i p s, La raison d'être du mal d'après saint Augustin (1927); Jos. K r a t o c h v i l, Problém zla a utrpení (V. 1., 1935).

Zločin (n. *Verbrechen*, f., a. *crime*), zaviněné porušení právního řádu, jež stíhá stát tresty.

Lit.: V. F o r s t e r, Mentální faktor zločinnosti (Naše doba 1923).

Zmatený pojem představuje sice předmět, jak v sobě jest, a liší jej od jiných, ale nevyjadřuje známek, kterými jest tento předmět určen a jimiž se liší od ostatních.

Změna (n. *Veränderung*, f. *changement*, a. *change*) značí přechod z určitého bytí v jiné bytí. Heraklit (v. t.) hlásal stálou změnu; Eleaté naproti tomu pokládali každou změnu jenom za klam, zdání, ježto prý bytí je neměnné. Platon uznával změnu jen ve věcech smyslových, kdežto ideje jsou beze změny. Aristoteles označil čtveru změnu. Sr. evoluce.

Znak (n. *Merkmal*, f. *marque*, *attribut*, a. *mark*), dorozumivací prostředek při složitých vztazích věcí nebo lidí; pojmová zkratka. Srv. diference.

Znamení (n. *Zeichen*, f. *signe*, a. *sign*) označuje to, co mimo svůj smyslový dojem, který v nás působí, nás vede k poznání jiné věci s jeho zevnějším jevem nějak souvisící, na př. mrak je z-m deště. Rozeznáváme z. přirozené, libovolné, projevené a náměstné (*signum suppositivum*).

Známka druhová v. diference.

Znovupoznávání (n. *Wiedererkennen*) značí vědomí, že něco již jednou bylo zažito, poznáno.

Zoch, Ctibor, 1815—1865, slovenský filosof, hlasatel mesianismu.

Zöllner, Karl Friedrich, 8. XI. 1834—25. IV. 1882, něm. astrofysik a parapsycholog. Sp.: Photometr. Untersuchungen mit bes. Rücksicht auf die physische Beschaffenheit der Himmelskörper (1865), Über die Natur der Kometen (1871), Beiträge zur Geschichte der Theorie der Erkenntnis (1871), Prinzipien einer elektrodynamischen Theorie der Materie (1876), Wissensch. Abhandlungen (4 sv. 1878—81), On space of four dimensions (1878), Vierte Dimension und Okkultismus (vydal Tischner 1922).

Lit.: Wirth, F. Z. (1882); Koerber, K. F. Z. (1899).

Zoolatrie, nábož. uctívání zvířat, na př. v Egyptě.

Zoomagnetismus v. mesmerismus.

Zoon politikon, tvor společenský, t. j. člověk podle označení Aristotelova.

Zoopsychologie v. zvířecí psychologie.

Zoroaster v. Zarathustra.

Zoufalství (l. *desperatio*, n. *Verzweiflung*, f. *désespoir*, a. *despair*) značí trvalé nebo i okamžité volní založení, jež se vzdává veškeré naděje na vytoužený nebo hledaný úspěch nějaké věci. Ve smyslu theologickém je to hřích, kterého se člověk dopouští tím, že pochybuje o účinné pomoci boží.

Lit.: M. Sack, Die Verzweiflung. Eine Unters. ihres Wesens u. ihrer Entstehung (1930).

Způsob sylogismu v. modus.

Zrak (n. *Gesicht*, f. *vue*, a. *sight*) jako smysl vidění dává patřiti barvy, tvary, velikosti, směry, pohyby, vzdálenost a to, co nazýváme prostorem. Fyzikálně pozůstávající z kmitů éteru postřehovány bývají elektromagnetické zářivky v počtu od 400 do 800 bilionů mezi červenem a fialovem. Ústrojí vidění je podle životní potřeby jednoduché neb složitější, od skvrn zrakových až po oko, složené z nastrojené čočky a sítnice, pohybované svaly a chráněné i přizpůsobované clonami očními (hledění). Organický pochod spočívá v přizpůsobování očního ústrojí (akomodace) a soustředění na pravé místo vidění („žlutá skvrna“), čivost vidění je buď rozptýlena (u nejnižších živoků) neb účelně usměrněna z ústředního nervstva. Fysiologicky považováno bývá hledění a vidění za chemické působení paprsků světelných. Řada „barev“ bílé, šedé a černé nazývána bývá čitím „čirě světelným“. Řada barev červené, oranžové, žluté, zelené, modré a fialové znázorňována bývá jako třístěnný jehlan se stranami: barevného „tónu“ (délka vln a mohutnost záchvěvu éteru), sytosti (vztah k bezbarvým počitkům) a světlosti. Také bývají barvy sestavovány v barevný kotouč, ve kterém vždy dvě protilehlé barvy (na př. oranžová a modrá) jsou doplňujícími se (komplementárními), poněvadž se vzájemně doplňují do bíla. Psychologicky je vidění zrakové podmíněno vývojem a součinností psychična, které jediné dovede vysvětliti na př., proč viděny jsou obrazy na sítnici oka fotograficky obrácené přece přímo. Kromě vidění obyčejného třeba rozeznávati také vidění

okrajové (periferické) a vidění za šera, které má vlastnost vidění re-
flektovaného.

Lit.: P r e y e r, Die fünf Sinne des Menschen (1870); H e l m h o l t z, Physiolog.
Optik (1909); J. K r i e s, Die Gesichtsempfindungen (1897—1902); E b b i n g -
h a u s, Theorie des Farbensinns (1893); K r e i b i g, Die fünf Sinne des
Menschen (1908); L. H e s s, Vergleichende Physiologie des Gesichtssinnes (1921);
J a e n s c h, Zur Analyse der Gesichtswahrnehmungen (1909); D. K a t z, Die
Erscheinungsweisen der Farben (1911); S t u m p f, Die Attribute der Gesichts-
empfindungen (1917); P i c k l e r, Hypothesenfreie Theorie der Gegenfarben
(1919).

Zručnost (n. *Fertigkeit*, f., a. *routine*) je příznivá dispoice k ně-
jaké činnosti, nabytá cvikem.

Zřejmost v. evidence.

Zření pravdy v. intuice. Podle Driesche teoretické zření (theoret.
Schau) jest posledním slovem člověkovým, na němž závisí všecko
jednání.

Zřetelný (n. *deutlich*, f., a. *distinct*) je pojem, jehož znaky si můžeme
představiti až po nejjednodušší prvky. Zřetelná představa je ta, jež
jest tak jasná a určitá jako zřená či patřená.

Zuccante, Giuseppe, * 1857, italský novokantovec, historik filosofie.
Sp.: Saggi filosofici (1892), Morale ed empirismo (1892), La dottrina
della coscienza morale nello Spencer (1896), Alcune idee del Comte e
dello Stuart Mill (1897), La morale utilitaria dello Stuart Mill (1897—98),
La suggestione nell'educazione (1900), Fra il pensiero antico e il moderno
(1905), Socrate (1909), Aristotele e la morale (1926), Uomini e dottrine
(1926), Platone (1928).

Zvědavost (n. *Neugier*, f. *curiosité*, a. *curiosity*), touha, zvědět,
poznati nebo konati něco nového. **Z.**, lépe zvidavost v oboru vědním
značí touhu po rozhojnění vědění, po poznání pravdy, tedy vlastnost
dobrou. **Z.** však, jež sbírá novinky pro pomluvy z pouhé sensace-
chtivosti a pod., je ovšem vlastnost špatná, již třeba už u dětí potlačovati.

Zvířecí psychologie (n. *Tierpsychologie*, f. *psychologie animale*,
a. *animal psychology*). Pozorování projevů ps. života zvířat děje se buď
analyticky neb synteticky. Kromě srovnání anatomických vztahuje se
buď na posuzování a měření jednotlivých reakcí, mezi které náležejí
také podnícené jednoduché kony nebo na pokusy nácvičné. Tlumení
puďů a napodobovací výcvik pomáhají při odhadování schopností,
které hodnoceny jsou obyčejně podle měřítek ps. lidské. Nov. psycho-
logové: Wundt, Lubbock, Romanes, C. L. Morgan, Wasmann, Groos,
Graeser, K. Schneider, Uexküll, J. Loeb, Bethe, Lukas, Verworn, Forel,
Strassen, Claparède, Kafka, H. Volkelt, W. Köhler, Teyrovský.

Lit.: V l. T e y r o v s k ý, Psychologie zvířat (1333); Anna P a t z o v á, Problémy
zvířecí psychologie a jejich nynější řešení (Č. M. 1929).

Zvláštní v. specialisace.

Zvuk (n. *Ton*, *Schall*, f. *ton*, *son*, a. *tone*, *sound*) nečleněný vydává
člověk instinktivně, bezděčně, má-li radost, zlost, při úžasu atd. **Z-y**
členěné viz řeč.

Zvyk (n. *Gewöhnung*, f. *habitude*, a. *custom*, *habit*) značí disposici, která se získává častým opakováním téže činnosti.

Lit.: H. G u t z m a n n, Über Gewöhnung u. Gewohnheit (1913); Z e u g n e r, Das Problem der Gewöhnung in der Erziehung (1929); Jacques C h e v a l i e r, L'habitude (1929).

Zvykové právo (n. *Gewohnheitsrecht*, f. *droit coutumier*, a. *prescriptive law*), právní normy, jež vznikly ustáleným zvykem, vyjadřujícím právní přesvědčení lidu.

Lit.: B r i e, Die Lehre vom Gewohnheitsrecht (1899).

Ž

Žádost (n. *Begehren*, *Begehrung*, f. *désir*, a. *desire*), volní projev, lišící se od pouhého přání neb touhy velkou intenzitou.

Žádostivost je povahová vlastnost, kterou míněna je obyčejně smyslná chtivost či trvalé opěťované chtění smyslných požitků.

Žák, Emanuel, * 20. I. 1863, čes. kat. theolog a nábož. filosof. Sp.: O laické škole (1922), Řeči konferenční (1923), Volné kapitoly o náboženství (1935), Fragmenty (7 sv. 1925—1937).

Žák, František, * 15. V. 1862, jesuita, čes. katol. publicista a sociolog. Sp.: Socialismus ve skutečnosti (1893), O socialismu a socialistech (1933).

Žal (n. *Leid*, *Schmerz*, f. *chagrins*, *regret*, a. *grief*, *pain*, *regret*), nelibý druh vášně, spočívající na představě ztráty.

Žárlivost (n. *Eifersucht*, f. *jalousie*, a. *jealousy*), vlastnost duševního života, ve které je obsažen strach o ztrátu nejistého majetku, spojený s nedůvěrou ve vlastnictví a vlastní úspěch. Zvláštní druh je ž. získaných náklonností.

Ženská otázka, označení pro snahu žen, aby byly vřazeny do jednotl. oborů života společenského tak, aby z toho pro ně vyplynul hosp. prospěch.

Lit.: P. B u z k o v á, Pokrokový názor na ženskou otázku (1909); T. G. M a s a r y k, O ženě (2. v. 1929); Lily B r a u n, Die Frauenfrage (1901, přel. do č.); A. R ü h l e - G e r s t e l, Das Frauenproblem der Gegenwart (1932).

Židovská filosofie objevuje se pod vlivem řeckým v Alexandrii v době helenistické. Hl. představitel je tu žid Filon z Alexandrie. Alegorický výklad bible spojoval orientální prvky náboženské s řeckou filos. formou. Platonská ideologie, Aristotelovo učení, stoický názor o Logu byly tu sloučeny v celek a obohaceny biblickým pojetím Boha. Pantheismus, mysticismus a okultismus helenistického židovství přešel s arabstvím do středověku, a ve středním věku rozvíjela se ž. f. v 9.—13. stol. ve Španělsku ve formě kabalismu (v. t.), novoplatonské (Avicbron), a aristotelské (Moses Maimonides). Za zakladatele této ž-é f. pokládá se S a a d j á b e n J ó s é f, později vynikl I b n G e b i r o l (Avicbron), jehož spis, v lat. překladu zvaný „Fons vitae“, měl značný vliv na středověkou scholastiku. Nejslavnější filosof středověkého židovstva byl Moses M a i m o n i d e s (v. t.), racionalista. O jeho nauku rozpoutal se boj mezi orthodoxními židy a stoupenci racionalismus. Příkře proti Maimonidovi a aristotelismu vystoupil C h a s d a i C r e s c a s, jehož

následoval J o s e f A l b o, oba ke konci XIV. století. Protivou racionalist. filosofie stala se kabbala (v. t.), jakási to mystická theosofie, navazující na filos. alexandrijskou. V 15. stol ovládla kabbala celou biblickou exegesi. O prostředkování mezi kabbalou a filosofií se pokusil J o s e f i b n V a k k á r.

Lit.: D. N e u m a r k, *Gesch. d. jüd. Philos.* (1907—10); L. G. L é v y, *Maimonide* (1911); J. H u s i k, *A history of medieval jewish philosophy* (1916).

Žilka, František, * 1. IV. 1871, čes. prot. theolog a filosof náboženství. Sp.: *Hus pro nás* (1917), *Národnost a náboženství* (1920), *Dějiny světových náboženství* (1924), *Mistr Jan Hus jako náboženská osobnost* (1925), *Potřebujeme náboženství?* (1925), *Člověk a Bůh* (1926), *Podobenství Ježíšova* (1930), *Masaryk jako náboženská osobnost a jeho boj o náboženství* (1935).

Živanovič, Toma, * 1884, srbský právní filosof. Sp.: *Sistem sintetičke pravne filozofije* (1921 n.).

Živel v. element.

Život (n. *Leben*, f. *vie*, a. *life*), činnost, podstatná síla bytosti, aby se sama sebou pohybovala v opaku ke tlaku, nárazu a pod. u mrtvé hmoty. Absolutní **ž.** je Bůh, jenž má všechnu činnost sám ze sebe; tvořený život nastává v okamžiku, když **ž.** počne. Je to pak plynulé dění, jehož nositelem je živá bytost, organismus; stvořený **ž.** je vázán na příjem látek a energií a je možný jen za určitých podmínek. Životní dění jest ovládáno zákony jako dění v neživé přírodě, ale jeho zákonitost jest mnohem složitější. K výkladu **ž-a** slouží různé teorie, z nichž nejlépe skutečnosti odpovídá vitalismus (v. t.), který v opaku k mechanismu vysvětluje život a jeho dění ze zvláštní příčiny, a prapříčinu všech věcí, tedy i prapříčinu **ž-a** spatřuje v Bohu, jenž je bytí samo, **ž.** sám. Srov. vitalismus, novovitalismus.

Lit.: D. M e r c i e r, *La définition de la vie* (1898); E. v. H a r t m a n n, *Das Problem des Lebens* (1906); A. S t ö h r, *Der Begriff des Lebens* (1909); W. R o u x, *Das Wesen des Lebens* (1915); R. S t ö l z l e, *Ursprung des Lebens* (1925); E. R i g n a n o, *Qu'est-ce que la vie?* (1926).

Životní cit (n. *Lebensgefühl*) je souborný stav organismu, daný průběhem životních pohybů, zvláště funkcí vegetativních, tedy pocit tělesné existence.

Lit.: K. A d a m í k, *O citu životním a jeho poruchách* (Č. M. 7, 1906).

Životní duchové (l. *spiritus animales*, n. *Lebensgeister*) nazývají někteří filosofové nejjemnější částičky, jež vycházejí z krve a pronikají do mozku a odtud nervy a svaly působí pohyby tělesné. Myšlenku naznačil Aristoteles ve svém spise „O duši“, převzali ji pak stoikové; v nové době ji oživil Bacon, Descartes, Malebranche a j.

Životní filosofie (*Lebensphilosophie*, f. *philosophie pratique*, a. *practical philosophy*), znamená filosofií, jež chce přímo sloužiti potřebám životním, utváření se života, nikoliv pouze zájmům vědeckým. Životní názor znamená způsob, jak člověk pojímá a hodnotí lidský život v poměru k celkovému bytí. Hlavním úkolem filosofie jest, aby zpracovala

pro člověka životní názor. Eucken nazval své dějiny filosofie: *Die Lebensanschauungen der großen Denker*.

Lit.: C. F a h l e, *Um die Lebens- u. Weltanschauung*. Religion, Philosophie u. Politik (1925); Ph. L e r s c h, *Lebensphilosophie der Gegenwart* (1932).

Životní formy nazývá Spranger zvláštní kategorie, jimiž je nám možno pochopiti mnohotvárnost duševního života. **Ž. f.** náboženství jsou všeobecné útvary nábož., jež jsou odůvodněny samou představou náboženství.

Lit.: S p r a n g e r, *Lebensformen* (1921); H. S c h o l z, *Religionsphilosophie* (1921).

Životní síla (n. *Lebenskraft*, f. *force vitale*, a. *vital strength*), průměrový (analgický) výraz, kterým dána je představa životní podstaty jako trvalého podněcování a stálého podnětu na způsob mechanické síly. Srov. vitalismus.

Životní smysl, určitý smysl a cíl života jest základní filosof. pravdou. Život beze smyslu nebyl by hoden žití a pojem sám v sobě jest již absurdní, neboť každý život sám v sobě má zákon svého smyslu a účelu. Smysl rostliny jest v tom, aby rostla a nesla ovoce. Smysl lidského života záleží v plnění zákonů, jež jsou v rozumném lidském bytí, t. j. co možno nejdokonalejší splnění vlastního rozvoje, vlastních stavovských a lidských povinností. Měřítkem je vnitřní zákon dokonalého, božskou milostí posvěceného lidství. Z věčnosti dostává život nekonečný význam a nesmírnou důležitost. Bůh je život lidského života, proto „neklidné jest srdce lidské, dokud nespočine v Bohu“ (sv. Augustin).

Lit.: J. H e s s e n, *Der Sinn des Lebens* (1933); Aleš U š e n i č n í k, *Kniha o životě* (2 v. 1924); Jos. K r a t o c h v í l, *Náboženství Kristovo a světový názor* (1932).

Žmavc, Ivan, * 11. I. 1871, čes. sociolog. Sp.: *Elemente einer allgemeinen Arbeitstheorie* (1906), *Die Gesundung des sozialen Lebens durch die angewandte Naturwissenschaft* (1908), *Úvod do sociální energetiky* (1919), *O přírodovědeckých základech sociálních náprav* (1922), *Energetické základy sociotechniky* (1923), *Hospodárné řízení osvětové činnosti věd. knihoven* (1924), *Přírodověd. rozbor funkcí sociál. úvěru* (1930), *O sociotechnickém dlouhodobém plánu řešení krise a o základech sociální technokracie* (1935).

Žundálek, František Hanuš, * 20. XI. 1871, čes. theolog a pedagog.

SLOVNÍČEK NĚMECKO=ČESKÝ

Poznámka: Pro úsporu místa nebyly do slovníčku pojaty výrazy t. zv. mezinárodní, jejichž znění je ve všech řečech v podstatě stejné, a jež se proto ve „Slovníku“ snadno najdou. Tam, kde cizím výrazům neodpovídá zvláštní význam český, je vysvětlení vlastně odkazem k příslušnému heslu „Slovníku“.

Abänderung — modifikace
Aberglaube — pověra
abgezogen — abstraktní
Abhängigkeit — závislost
Abklingen — vyznívání
Ableitung — dedukce, derivace
Abneigung — antipatie
Abschattung — odstínění
Abscheu — odpor
Absicht — intence, úmysl
Abstammungslehre — descendenční teorie
Abstoßungskraft — odpudivá síla
Abstufungsmethode — odstupňovací metoda
Abstumpfung — otupení
Abwehrpsychose — obranná psychosa
Abweichung — odchylka
Abzählungsmethode — odčítací metoda
Ähnlichkeit — podobnost
Ahnung — předtucha, tušení
Achromatopsie — barvoslepost
Achtung — úcta
Allbeseelung — panpsychismus
Allgegenwart — všudypřítomnost
Allgemeinbegriff — obecný pojem
Allgemeinheit — všeobecnost
Allgemeinvorstellung — obecná představa
Allheit — veškerost
Allmacht — všemohoucnost
Allsinn — smysl všeho veškerenstva
Allwissenheit — vševědoucnost
Alpdrücken — můra
Alter — věk
Anderheit — odchylnost

anerkennen — uznati
angeboren — vrozený
Angemessenheit — konvence
angenehm — příjemný
angewandt — užitý
Angleichung — asimilace, připodobnění
Angst — úzkost
Anhäufung — agregát
Anlage — vloha
Anmut — půvab
Annahme — domněnka, suposice, předpoklad
Anpassung — přizpůsobení
anschaulich — názorný
Anschauung — intuice, názor
Anschauungsformen — nazírací formy
Anschauungsunterricht — názorné vyučování
Anschauungsvermögen — nazíravost
Anstieg e. Empfindung — stoupání počítka
Anstrengung — úsilí
Antrieb — popud
Anzahl — počet
Anziehung — atrakce, přitažlivost
Arbeit — práce
Arbeitshypothese — pracovní domněnka
Arbeitskurve — pracovní křivka
Arbeitsprobe — pracovní zkouška
Arbeitspsychologie — pracovní psychologie
Arbeitsschule — pracovní škola
Arbeitsschwankung — pracovní kolísání
Arbeitsteilung — dělba práce
Art — druh

Attraktion — přitažlivost
Auffassung — pojetí
Aufmerksamkeit — pozornost
Aufmerksamkeitsspannung — napětí pozornosti
Aufrechtsehen — přímé vidění
Aufrichtigkeit — upřímnost
Ausdauer — vytrvalost
Ausdruck — výraz
Ausdrucksmethode — výrazová metoda
Ausdrucksbewegung — výrazový pohyb
Ausfragemethode — tázací metoda
Ausnahme — výjimka
Aussage — výpověď
Außenwelt — vnější svět
Ausschlußverfahren — vylučovací metoda
Auswahl — selekce

Bahnung — schůdnost nervových drah
Bedenken — pochybnost
Bedeutung — význam
Bedingung — podmínka
Bedürfnis — potřeba
Befehl — rozkaz
Begabung — nadání, talent
Begehren — žádost
Begleiterscheinung — epifenomen
Begreifen — pochopení
Begriff — pojem
Begriffsbestimmung — výměr
Begriffsbildung — koncepce
Begriffsgefühl — pojmový cit
Begriffsrealismus — pojmový realismus
Begriffsurteil — pojmový soud
begründen — odůvodnit
Beharrlichkeit — perseverace
Beispiel — příklad
Beobachtung — pozorování
Beraubung — zbavení
Bereitschaft — pohotovost
Beruf — povolání
Berührungsassoziation — kontiguita
Besessenheit — posedlost
Beschränkung — limitace
beschreibendes Urteil — popisný soud
Beschreibung — popis
Bestätigung — verifikace
Bestimmung — určení
Bewegung — pohyb
Bewegungsvorstellung — pohybová představa
Beweis — demonstratio, důkaz
Bewunderung — obdiv
Bewußtheit — uvědomenost
Bewußtsein — vědomí
Bewußtseinsschwelle — práh vědomí

Beziehung — relace, vztah
biogenetisches Grundgesetz — základní zákon biogenetický
biologische Kontinuität — biogenese
Blödsinn — dementia, idiotismus

Dämmerungssehen — soumravné vidění
Dasein — jsoucnost
Dauer — trvání
Dauerhaftigkeit — perennita
Definition — výměr
Demut — pokora
Denken — myšlení
Denkpsychologie — psychologie myšlení
deutlich — zřetelný
Deutung — výklad
Ding — věc
Disintegration — desintegrace
Disziplin — kázeň
Doppelbewußtsein — dvojvědomí
Doppelbilder — dvojobrazy
Doppelhören — diplakusie
Doppelmoral — dvojí morálka
Doppelwahl — alternativa
Dreidimensionalität der Gefühle — trojrozměrnost citů
Duldung — tolerance
Dummheit — hloupost
Durchschnitt — průměr

Ebenmerklicher Reiz — právě postižitelný popud
Ehe — manželství
Ehre — čest
Eifersucht — žárlivost
Eigenschaft — vlastnost
Einbildungskraft — fantazie, obrazivost
Eindeutigkeit — jednoznačnost
Eindringlichkeit — důraznost
Eindruck — dojem, impresie
Eindrucks-methode — dojmová metoda
Einfluß — influence
einförmig — uniformní
Einfühlung — vcítění
Eingebung — inspirace
Einheit — jednota
Einheitsschule — jednotná škola
Einstellung — zaměřenost
Einteilung — divisio
Einzelbegriff — individuální pojem
Eitelkeit — ješitnost
Ekel — hnus
Element — prvek
Empfinden — cítit

Empfindung — pocit, počitek
Enge des Bewußtseins — úžina vědomí
Entartung — degenerace
Entkräftung — vyvrácení
Entpersönlichung — depersonalisace
Entscheidung — rozhodnutí
Entschluß — rozhodnutí
Entstehung — vznik
Entwicklung — vývoj
Entwicklungskorrelation — vývojová korelace
Entwicklungsmechanik — vývojová mechanika
Entwicklungsprobe — vývojový test
Entwicklungspsychologie — vývojová psychologie
Entwicklungstheorie — vývojová domněnka
Erblichkeit — dědičnost
Erfahrung — zkušenost
Erfindung — invence
Erfindungsgabe — vynalézavost
Erfolg — úspěch
Erhabenheit — vznešenost
Erhaltung der Energie — zachování energie
Erinnern — vzpomínání
Erinnerung — vzpomínka
Erinnerungsfälschung — paramnesie
Erkenntnis — poznání
Erkenntnistheorie — teoretika
erklärend — explikativní
Erklärung — vysvětlení, interpretace
Erlebnis — zážitek
Erlösung — vykoupení
Ermüdung — únava
Erscheinung — jev
erworben — získaný
Erziehung — výchova
Ewigkeit — věčnost

Fadenversuch — nitkový pokus
Fähigkeit — kapacita
Fallsucht — epilepsie
Familie — rodina
Farbe — barva
Farbenblindheit — barvoslepost
Farbendreieck — trojúhelník barev
Farbenhören — barevné slyšení
Farbenintensität — barevná intenzita
Farbenmischung — barvové míchání
Farbensinn — barevný smysl
Feinheit der Empfindlichkeit — jemnost čivosti
Fernsinn — dálkový smysl
Fertigkeit — zručnost
Fleiß — píle

Folge — následek
Folgerichtigkeit — důslednost
Folgerung — důsledek
Formtrieb — pud po tvaru
fortschreitend — progresivní
Fortschritt — pokrok
Frage — otázka
Freiheit — svoboda
Freimaurerei — zednářství
freisteigende Vorstellungen — volně stoupající představy
Freude — radost
Freundschaft — přátelství
Frömmigkeit — zbožnost
Fühlbarkeit — čivost
Furcht — bázeň

Gang — chůze
Ganzes — celek
Ganzheit — celost
Gattung — rod
Gedächtnis — paměť
Gedächtniskunst — mnemonika
Gedanke — myšlenka
Gedankenübertragung — telepatie
Gedankenverlauf — myšlenkový průběh
Geduld — trpělivost
Gefühl — cit
Gefühlsmischung — míšení citové
Gefühlsmoral — citová morálka
Gefühlphilosophie — filosofie citu
Gefühlston — přízvuk počítku
gegeben — dané
Gegenforderung — kompenzace
Gegensatz — protiklad
Gegenseitigkeit — vzájemnost
Gegenstand — předmět
gegenwärtig — přítomný
Gegenwirkung — reakce
Gehirn — mozek
Gehör — sluch
Gehorsam — poslušnost
Geist — duch
Geiz — lakomství
Gelehrigkeit — učelivost
Gemeinempfindung — obecný pocit
Gemeinsinn — obecný smysl
Gemütsart — letora
Gemütsbewegung — afekt, emoce
Genauigkeit — přesnost
Genuß — požitok
Gerechtigkeit — spravedlnost
Geruch — čich
Gesamtheit — agregát
Geselligkeit — sociabilita
Gesellschaft — společnost

Gesellschaftlichkeit — sociabilita
Gesetz — zákon
Gesetzeslehre — nomologie
gesetzlich — legální
Geschichte — dějiny
Geschlechtsgefühl — pohlavní cit
Geschlechtstrieb — pohlavní pud
Geschlechtsunterschiede — pohlavní rozdíly
Geschmack — vkus
Geschmacksinn — chut
Gesicht — zrak
Gesinnung — smýšlení
Gestaltpsychologie — tvarová psychologie
Gestaltqualität — tvarová kvalita
gesunder Verstand — zdravý rozum lidský
Gewissen — svědomí
Gewißheit — jistota
Gewohnheitsrecht — zvykové právo
Gewöhnung — zvyk
Glanz — lesk
Glaube — víra
Gleichförmigkeit — stejnotvárnost
Gleichgewicht — rovnováha
Gleichheit — rovnost, stejnost
Glück — štěstí
Gott — Bůh
Gottesbeweis — důkaz jsoucnosti boží
Gottheit — divinita
Göttlichkeit — divinita
Grenzbegriff — hraniční pojem
Grenzwert — limita
Grund — důvod
Grundsatz — axioma
Gültigkeit — platnost

Halbschlaf — polospánek
Handlung — jednání
Haß — nenávisť
Häßlichkeit — ohyzdnost
heilig — svatý
Hellsichtigkeit — jasnovidnost
Hemmung — inhibice, zábrana
Herdentrieb — stádní pud
Heuchelei — pokrytectví
Hilfsbegriff — pomocný pojem
Hilfssatz — lemma
Hoffnung — naděje
Hölle — peklo

Charakter — charakter, povaha
Christentum — křesťanství

Ideenflucht — ideorrhée
Identität — totožnost
Ich — já

Ichheit — úsoba
Inhalt — obsah
innere Erfahrung — vnitřní zkušenost
innere Rede — parole intérieure
Interesse — zájem
Irrtum — omyl

Jugendirresein — hebefrenie

Kampf — boj
Kardinaltugenden — kardinální ctnosti
Kausalität — příčinnost
Kettenschluß — sorites
Ketzerei — herezie
Keuschheit — cudnost
Kitzeln — lechtání
Klarheit — jasnost
Klasse — třída
Klassifikation — třídění
Konsequenz — důsledek
Kontaktpendel — kontaktní kyvadlo
Kontrollhammer — kontrolní kladivo
Körper — těleso
Körperschaft — korporace
Korpuskularphilosophie — korpuskulární filosofie
kosmisch — kosmický
Kraft — síla
Krieg — válka
Kriminalpsychologie — kriminální psychologie
Kristallsehen — křišťálové zření
Kunst — umění

Lage — poloha
Lagegefühl — polohový pocit
Lachen — smích
Langweile — nuda
Laster — nečest
Laune — nálada
Lautartikulation — hlásková artikulace
Leben — život
Lebensgefühl — životní cit
Lebensgeister — životní duchové
Lebenskraft — životní síla
Lebensphilosophie — životní filosofie
leer — prázdný
Lehnsatz — lemma
Lehrsatz — theorema
Leid — žal
Leidenschaft — náruživost, vášně
Lernen — učení
Liebe — láska
Licht — světlo
logische Kreuzung — křížení logické
Logizität — logičnost

Lohn — mzda
Lokalzeichen — lokální znak
Lösung — uvolnění
Lüge — lež
Lust — rozkož

Machttrieb — pud po moci
Mannigfaltigkeit — multiplicita
Massenpsychologie — davová psychologie
Mäßigkeit — temperence
Materie — hmota, látka
Mehrwert — nadhodnota
Meinung — mínění
Menge — množství
Mensch — člověk
Menschenwürde — důstojnost lidská
Merkmal — znak
Methodenlehre — metodologie
Milieu — prostředí
Minderwertigkeitsgefühl — vědomí méněcennosti
Mißtrauen — nedůvěra
Mitgefühl — soucit
Mitleid — soustrast
Mittel — prostředek
Möglichkeit — možnost
moralischer Irrsinn — morální insanity
Mut — odvaha

Nachahmung — napodobení
Nachahmungstrieb — napodobovací pud
Nachbild — poobraz
Nachdenken — přemýšlení, meditace
Nachempfindung — pačitek
Nachtblindheit — hemeralopie
Nation — národ
Nationalität — národnost
Naturgefühl — přírodní cit
natürlich — přirozený
Naturphilosophie — přírodní filosofie
Naturrecht — přirozené právo
Naturwissenschaften — přírodní vědy
Neigung — náklonnost, sklon
Nervensystem — nervová soustava
Neubildung — regenerace
Neugier — zvědavost
normgebend — normativní
nützlich — užitečný

Offenbarung — manifestace
öffentliche Meinung — veřejné mínění
ontologischer Gottesbeweis — ontologický důkaz jsoucnosti boží
optische Anschauungsbilder — viděné názory
Ordnung — řád

Partialempfindung — parciální pocit
Partialvariation — parciální variace
Patriotismus — vlastenectví
persönliche Gleichung — osobní rovnice
Persönlichkeit — osobnost
Pflicht — povinnost
Pflichtenlehre — deontologie
Phänomen — jev
physiologischer Reiz — podráždění fyziologické
plastisches Sehen — plastické vidění
Platzangst — agorafobie
praktische Philosophie — praktická filosofie
psychische Gebilde — útvary psychické
psychische Spur — stopa psychická
psychischer Stoff — mind-stuff
Puls — tep

Quadrattäuschung — čtvercový klam
Qualität — kvalita
Quietismus — kvietismus
Quintessenz — kvintesence

Rache — pomsta
Randkontrast — okrajový kontrast
Rassenpsychologie — rasová psychologie
Raum — prostor
Raumsinn — prostorový smysl
Realisierung — realizace
Rede — mluva
Regel — pravidlo
Regelmäßigkeit — pravidelnost
Regelwidrigkeit — anomalie
Recht — právo
Rechtsgefühl — právní cit
Rechtschaffenheit — rozvážlivost
Rechtsphilosophie — právní filosofie
rein — čirý
Reizbarkeit — dráždivost
Reizhöhe — popudová výška
Reizschwelle — práh popudu
rekonstruktive Methode — rekonstrukční metoda
Religion — náboženství
Religionsgefühl — náboženský cit
Reue — lítost
Richtung — směr
Rückerinnerung — anamnéza
Ruhe — klid

Sache — věc
Sättigung e. Farbe — sytost barev
Satz — proposice, věta
Seele — duše

Seelenvermögen — mohutnost duševní
Seelenwanderung — metempsychosa
Sehen — vidění
Selbstbeherrschung — sebeovládání
Selbstbeobachtung — introspekce
Selbstbewußtsein — sebevědomí
Selbsterhaltung — sebezáchova
Selbsterziehung — sebevýchova
Selbstliebe — sebeláska
Selbstmord — sebevražda
Selbstsucht — egoismus
Seligkeit — blaženost
Sensibilität — čivost
sensorische Nerven — sensorické nervy
Schall — zvuk
Scham — stud
Scharfsinn — důvtip, vtip
Schein — zdání
Schicksal — osud
Schlaf — spánek
Schlafsucht — lethargie
Schlafwandeln — somnambulismus
Schluß — ilace, úsudek
Schlußsatz — závěr
Schmerz — bolest, žal
Schmerzempfindlichkeit — algésie
Schmerzenlust — algolagnie
Schönheit — krása
schöpferische Tätigkeit — tvůrčí činnost
Schrift — písmo
Schwachsinn — debilita, slabomyslnost
Schwankung — kolísání
Schwere — tíže
Sinn — smysl
Sinnenlust — konkupiscence
Sinnestäuschung — klam smyslový
sinnliche Begierde — konkupiscence
Sinnlichkeit — smyslnost
Sitte — obyčej
sittliches Gefühl — moral sense
sittliche Verpflichtung — závazek mravní
Sittlichkeit — morálka, mravnost
Sklaventum — otroctví
Sonderling — podivín
soziale Ethik — sociální etika
soziale und psychische Ansteckung — nákaza sociální a mravní
Spaltung der Persönlichkeit — rozštěpení osobnosti
spezifische Sinnesenergie — specifická energie smyslová
Spiel — hra
Sprache — řeč
Sprachlosigkeit — afasie
Standpunkt — stanovisko

Staat — stát
Stehlsucht — kleptomanie
Stetigkeit — kontinuita
Stimmlosigkeit — afonie
Stimmung — nálada
Stoff — látka
stofflich — materiální
Stolz — pýcha
Stottern — koktání
Strafe — trest
Streben — snaha
Strom des Bewußtseins — proud vědomí
Substanz — podstata
Sünde — hřích
Symptom — příznak
System — soustava

Tanz — tanec
Tastempfindung — hmatový pocit
Tastgefühlsprüfer — hmatoměr
Tastsinn — hmat
Tasttäuschung — hmatový klam
Tat — čin
Tätigkeit — činnost
Teil — část
Teilungsgrund — dělidlo
Teufel — ďábel
Theorie der Schöpfung — kreacionismus
Theorie der Weltverbesserung — meliorismus
Tiefenlokalisation — hloubková lokalisace
Tierpsychologie — zvířecí psychologie
Tod — smrt
Ton — zvuk
Tradition — tradice
Trägheit — lenost
Transformationstheorie — descendenční teorie
Trieb — impuls, pud
Trugschluß — klamný důkaz, sofisma
Tugend — ctnost

Übel — zlo
übereinstimmend — konformní
Übereinstimmung — konvence
Überlegenheitstrieb — pud sebeuplatnění
Überlegung — deliberatio, reflexe
Übermensch — nadčlověk
übernatürlich — nadpřirozený
Überordnung — nadřaděnost
übersinnlich — nadmyslný
überweltlich — nadsvětelný
Überzeugung — přesvědčení

Übung — cvik
Umfang des Begriffs — rozsah pojmu
Umkehrung — konverse
Umriss — obrys
das Unbewußte — nevědomé
Undurchdringlichkeit — neproniknutelnost
Unempfindlichkeit — anesthesie
Unendliches — nekonečno
Unlust — nelibost
Unmittelbarkeit — imediace
unregelmäßig — abnormální
Unsterblichkeit — nesmrtelnost
das Unterbewußte — podvědomé
Unterordnung — podřaděnost
Unterscheidung — diskriminace
Unterschied — diference, distinkce, rozdíl
Unterschiedsschwelle — rozdílový práh
unwillkürliche Bewegungen — bezděčné pohyby
Urbild — archetyp
Ursache — příčina
ursächlich — kausální
Ursprung — původ
ursprünglich — primární
Urteil — soud
Urteilkraft — soudnost

Verähnlichung — asimilace
Verallgemeinerung — generalisace
Veränderlichkeit — variabilita
Veränderung — změna
Verantwortlichkeit — odpovědnost
Verbindung — kombinace
Verbrechen — zločin
Verfolgungswahnsinn — stihomam
Vergessen — zapomínání
Verhalten — chování
Verhältnis — rapport
Verknüpfung — integrace
Vermittlung — mediace
Vermutung — domněnka
Verneinung — negace, zápor
Vernunft — um
Vernunftbegriff — rozumový pojem
vernunftlos — iracionální
Verrücktheit — amentia
verschieden — odlišný
Verschiedenheit — distinkce
Versprechen — přerěknutí
Verstand — intelekt, rozum
Verstimmung — deprese
Versuch — pokus
Versuchung — pokušení
Verteilung — rozvrh
Vertiefung — absorpce

Vertrag — smlouva
Vertretung — suposice
Verwandschaft — afinita
Verzweiflung — zoufalství
Vielheit — multiplicita
Völkerkunde — lidověda
Völkerpsychologie — psychologie národů
Vollkommenheit — dokonalost
Voraussetzung — předpoklad
Voraussicht — předvídání
das Vorbewußte — předvědomé
Vordersatz — premisa
Vorsatz — předsevzetí
Vorstellung — představa
Vorstellungsfähigkeit — představivost
Vorurteil — předsudek

Wahl — volba
Wahrheit — pravda
Wahrnehmen — vnímání
Wahrnehmung — percepce, vjem
Wahrnehmungsfähigkeit — vnímavost
Wahrscheinlichkeit — pravděpodobnost
Wahrscheinlichkeitsrechnung — počet pravděpodobnosti
Wachen — bdění
Welt — svět
Weltall — universum, vesmír
Weltanschauung — světový názor
Welträtsel — záhady světa
Weltschmerz — světobol
Werden — dění
Wert — hodnota
widersinnig — absurdní
Widerspruch — kontradikce
Widerstreit — konflikt
Widerwillen — odpor
Wiedererkennen — znovupoznávání
Wille — vůle
Willenslosigkeit — abulie
Willkür — libovůle
das Wirkende — agens
Wirklichkeit — skutečnost
Wirkung — účinek
Wissen — vědění
Wissenschaft — věda
Wissenschaftslehre — vědosloví
Witz — vtip
Wohlbefinden — bláho
Wollen — chtění
Wonne — slast
Wortblindheit — alexie
Wortstreit — logomachie
Wunsch — přání
Wünschelrute — virgule

Zahl — číslo
Zauber — charme
Zeichen — znamení
Zeit — čas
Zelle — buňka
Zerstreutheit — roztržitost
Zerstreuung — dissipace
Zielvorstellung — cílová představa
Zivilisation — civilisace
Zorn — hněv
Zufall — náhoda
Zufälligkeit — kontingence
Zurechnung — přičtení
Zurechnungsfähigkeit — přičetnost
Zurückführung — redukce

Zustand — stav
Zustimmung — souhlas
Zwangsvorstellung — nutková představa
Zweck — účel
zweckmäßig — účelný
Zweckmäßigkeit — finalita
Zweideutigkeit — amfibolie, ekvivokace
Zweifel — pochybnost
Zweiseitentheorie — dvojstránková teorie
Zweiteilung — dichotomie
Zwischenzeit — interval

SLOVNÍČEK FRANCOUZSKO=ČESKÝ

Aboulie — abulie
absoluité — absolutno
abstrait — nadsmyslný, abstraktní
accomodation — přizpůsobení
acquis — získaný
acte — čin
action — činnost, jednání
adaptation — přizpůsobení
admiration — obdiv
affection — náklonnost
âge — věk
agréable — příjemný
achromatopsie — barvoslepost
âme — duše
amitié — přátelství
amour — láska
amour-propre — sebeláska
anxiété — úzkost
appareance — zdání
application — píle
appliqué — užitý
arbitraire — libovůle
argument — důkaz
argument ontologique — ontologický
důkaz jsoucnosti boží
arrêt — zábrana
art — umění
articulation — hlásková artikulace
ascétisme — askese
attention — pozornost
attraction — přitažlivost
attribut — znak
audition colorée — barevné slyšení
avarice — lakomství
avis — mínění

Baguette divinatoire — virgule
béatitude — blaženost
beauté — krása
bégaïement — koktání
besoin — potřeba
bien-être — blaho
bon sens — zdravý rozum lidský
bonheur — štěstí

Calcul des probabilités — počet pravdě-
podobnosti
capacité — kapacita
caractère — charakter, povaha
caste — kasta
casuistique — kasuistika
cauchemar — můra
causal — kausální
causalité — příčinnost
cause — příčina
cécité chromatique — barvoslepost
cellule — buňka
certitude — jistota
cerveau — mozek
civilisation — kultura
clairvoyance — jasnovidnost
clarté — jasnost
classe — třída
classification — třídění
colère — hněv
combinaison — kombinace
commentaire — komentář
communauté — korporace
compassion — soucit
comportement — chování
compréhension — obsah, pochopení
concept — pojem
conception — pojetí
conclusion — závěr
condition — podmínka
conflit — konflikt
conformité — stejnotvárnost
congénital — vrozený
connaissance — poznání
conscience — svědomí, vědomí
conscience de soi-même — sebevědomí
consentement — souhlas
conséquence — důsledek, důslednost,
následek
conservation de l'énergie — zachování
energie
consistance — konsistence
constitution — konstituce

contagion sociale et mentale — nákaza
 sociální a mravní
contemplation — kontempace
contiguïté — kontiguita
contingence — kontingence
continuité biologique — biogenese
contradiction — kontradikce
contraire — kontrární
contrast — kontrast
contrat — smlouva
contrôle — kontrola
convenable — účelný
convenance — konvence
convention — konvence
convergence — konvergence
conversion — konverse
coordination — koordinace
copulatif — kopulativní
corps — těleso
corrélacion — korelace
corrélacion de développement — vývo-
 jová korelace
correspondance — korespondence
cosmique — kosmický
cosmologique — kosmologický
couleur — barva
couleurs complémentaires — komple-
 mentární barvy
courage — odvaha
courbe de travail — pracovní křivka
crainte — bázeň
crime — zločin
crystalloscopie — křišťálové zření
critérium — kritérium
critique — kritika
culte — kult
culture — kultura
culture intellectuelle — vzdělání
curiosité — zvědavost

Danse — tanec
décision — rozhodnutí
déclaration — výpověď
définition — výměr
dégénérescence — degenerace
dégoût — hnus
dépendance — závislost
déplaisir — nelibost
description — popis
désespoir — zoufalství
désir — žádost, přání
dessin — předsevzetí
destin — osud
determination — určení
devenir — dění
devoir — povinnost
diable — démon, ďábel

Dieu — Bůh
différence — rozdíl, odchylnost
différence entre les sexes — pohlavní
 rozdíly
différence juste perceptible — právě
 postižitelný popud
dignité humaine — důstojnost lidská
direction — směr
discipline — kázeň
disjonction — disjunkce
disposition — vloha
distinct — zřetelný
distraccion — rozržitost
distribution — rozvrh
divers — odlišný
docilité — učelivost
donné — dané
douleur — bolest
douleur de vivre — světobol
doute — pochybnost
droit — právo
droit coutumier — zvykové právo
droit naturel — přirozené právo
droit objectif — objektivní právo
durée — trvání

École unique — jednotná škola
écriture — písmo
éducation — výchova
effet — účinek
effort — úsilí
égalité — rovnost, stejnost
élément — prvek
élément affectif — přívzvuk počítku
émotion — emoce
endurance — vytrvalost
énergie spécifique des nerfs — speci-
 fická energie smyslová
enfer — peklo
ennui — nuda
enseignement intuitif — názorné vy-
 učování
ensemble — celek
entendement — soudnost
équilibre — rovnováha
erreur — omyl
esclavage — otroctví
espace — prostor
espèce — druh
espérance — naděje
esprit — duch
état — stát, stav
éternité — věčnost
éthologie — charakterologie
étude — učení
évolution — vývoj
exception — výjimka

excitabilité — dráždivost
exemple — příklad
exercice — cvik
existence — jsoucnost
expérience — pokus, zážitek, zkušenost
explication — vysvětlení
expression — výraz
équation personnelle — osobní rovnice

Facteur — faktor
faculté de concevoir — představivost
faiblesse mentale — slabomyslnost, amentia
famille — rodina
fantôme — fantasma
fatigue — únava
fausse reconnaissance — paramnesie
faux — nesprávný
fin — účel
foi — víra
folie morale — moral insanity
fonction — funkce
fonction constructive, créatrice — tvůrčí činnost
fonder sur des raisons — odůvodnit
force — síla
force vitale — životní síla
franc-maçonnerie — zednářství

Genre — rod
goût — vkus
grand joie — slast
gravité — tíže
guerre — válka

Habitude — zvyk, obyčej
haine — nenávisť
hasard — náhoda
hérédité — dědičnost
histoire — dějiny
homme — člověk
homme d'un tempérament sanguin — sanguinik
homme bizarre — podivín
honneur — čest
honte — stud
humeur — humor, nálada
humilité — pokora
hygiène de l'âme — dietetika

Chagrins — žal
champ de la notion — rozsah pojmu
chance — náhoda
changement — změna
chasteté — cudnost
chatouillement — lechtání

choix — volba
chose — věc
christianisme — křesťanství

Idée — představa
idée fixe — fixní idea
identité — totožnost
illusions des sens — klamy smyslové
illusions tactiles — klamy hmatové
image — představa
image consécutive — paobraz
imagination — obrazivost
imitation — napodobení
immortalité — nesmrtelnost
impénétrabilité — neproniknutelnost
impression — dojem
impuls — pud
imputation — přičtení
inclination — sklon
inconscient — nevědomé
indice — index
inertie — lenost
inférence — ilace, úsudek
infinité — nekonečno
infirmité — vyvrácení
inhibition — zábrana
instinct grégaire — stádní pud
instinct imitateur — napodobovací pud
instinct sexuel — pohlavní pud
intention — úmysl
intérêt — zájem
interprétation — výklad
intuitif — názorný
intuition — názor, intuice
irritabilité — dráždivost

Jalousie — žárlivost
jeu — hra
joie — radost
jouissance — požitek
jugement — soud, soudnost
justice — spravedlnost

Laideur — ohyzdnost
langage — řeč
lapsus — přefeknutí
légal — legální
lemme — lemma
liberté — svoboda
logique — logika
logique symbolique — logistika
loi — zákon
loi de Listing — Listingův zákon
loyauté — loyality
lucidité — jasnovidnost
lumière — světlo
lustre — lesk
lutte — boj

Maitrise de soi-même — sebeovládání
mal — zlo
manie de la persécution — stihomam
manière de penser — smýšlení
marche — chůze
mariage — manželství
marque — znak
marteau de contrôle — kontrolní kladivo
matière — látka, hmota
matière mentale — Mind-stuff
mécanique de développement — vývojová mechanika
mécanisme — mechanismus
méfiance — nedůvěra
mélancolie — melancholie
mélange des couleurs — barevné míchání
mémoire — paměť
mensonge — lež
méthode d'expression — výrazová metoda
méthode des exclusions — vylučovací metoda
méthode réconstructive — rekonstrukční metoda
milieu — prostředí
mnémotechnie — mnemonika
mobile — motiv
moi — já
monde — svět
monde externe — vnější svět
monomanie du vol — kleptomanie
morale sociale — sociální etika
moralité — morálka, mravnost
mort — smrt
moteur — motorický
motiver — odůvodniti
mouvement — pohyb
moyen — prostředek
moyenne — průměr
multiplicité — multiplicita
multitude — množství
mutualité — vzájemnost

Naissance — vznik
naïv — naivní
nation — národ
nationalité — národnost
naturel — přirozený
nécessité — nutnost
négation — zápor
nerfs sensoriels — sensorické nervy
nombre — počet
notion générale — obecný pojem
numéro — číslo

Obéissance — poslušnost
objet — objekt, předmět
obligation morale — závazek mravní
observation — pozorování
obsession — fixní idea, posedlost, nutkavá představa
odorat — čich
omniprésence — všudypřítomnost
opinion — mínění
opinion publique — veřejné mínění
opposition — protiklad
ordre — rozkaz, řád
orgueil — pýcha
oscillation — kolísání
oubli — zapominání
ouïe — sluch

Parole — mluva
partie — část
passion — náruživost, vášně
patience — trpělivost
patriotisme — vlastenectví
péché — hřích
pendule du contact — kontaktní kyvadlo
pénétration — důraznost
pensée — myšlenka
penser — myšlení
perception — vjem, vnímání
perceptivité — vnímavost
perennité — perennita
perfection — dokonalost
persévérance — perseverace
personnalité — osobnost
persuasion — přesvědčení
phénomène — jev
phénoménisme — fenomenalismus
philosophie corpusculaire — korpuskulární filosofie
philosophie de la nature — přírodní filosofie
philosophie du droit — právní filosofie
philosophie pratique — praktická filosofie, životní filosofie
piété — zbožnost
pitié — soustrast
plaisir — rozkoš
possibilité — možnost
pouls — tep
pratique — praxe, praktický
précision — přesnost
préjugé — předsudek
présent — přítomný
pressentiment — tušení, předtucha
prévoyance — předvídaní
primaire — primární
privation — zbavení

probabilité — pravděpodobnost
profession — povolání
progrès — pokrok
proposition — věta
propriété — vlastnost
psychologie animale — zvířecí psychologie
psychologie criminelle — kriminální psychologie
psychologie de développement — vývojová psychologie
psychologie des foules — davová psychologie
psychologie des peuples — psychologie národů
psychologie des races — rasová psychologie
punition — trest
pure — čirý

Qualité — kvalita
quantité — kvantita
question — otázka
quiétisme — kvietismus
quiétude — klid
quintessence — kvintesence

Race — rasa
raison — rozum, důvod
rapport — vztah, rapport
réalité — skutečnost, realita
réclame — reklama
redemption — vykoupení
réduction — redukce
réel — reální
réflexion — přemýšlení
règle — pravidlo
regret — žal
régularité — pravidelnost
relation — vztah
religion — náboženství
repentance — lítost
répugnance — odpor
respect — úcta
responsabilité — odpovědnost
responsabilité morale — přičetnost
ressemblance — podobnost
rétablissement universel — apokatastase
rire — smích
routine — zručnost

Sagacité — důvtip, vtipnost
sagesse — moudrost
saint — svatý
salaire — mzda

saturation — sytost barev
savoir — vědění
science — věda
sciences physiques et naturelles — přírodní vědy
sens — smysl
sens commun — obecný smysl
sens des couleurs — barevný smysl
sens du goût — chuť
sens du toucher — hmatový smysl
sens moral — moral sense
sensation — pocit, počitek
sensation consécutive — pačitek
sensation tactile — hmatový pocit
sensibilité — čivost
sensualité — smyslnost
sentiment — cit
sentiment sexuel — pohlavní cit
sentiment d'indifférence — indiferentismus
seuil de conscience — práh vědomí
schème — schema
signe — znamení
signes locaux — lokální znaky
signification — význam
sincérité — upřímnost
situation — poloha
société — společnost
sommation — summace
sommeil — spánek
somnolence — polospánek
son — zvuk
sophisme — klamný důkaz
sorite — sorites
souvenir — vzpomínka
stimulant physiologique — podráždění fyziologické
stupidité — hloupost
subconscient — podvědomé
sublimité — vznešenost
substance — podstata
subtilité — důvtip
succès — úspěch
suicide — sebevražda
sujet — subjekt
superstition — pověra
supposition — domněnka, předpoklad
supramondain — nadsvětý
surhomme — nadčlověk
surnaturalisme — supranaturalismus
surnaturel — nadpřirozené
sylogisme — úsudek
sympathie — sympatie
symptôme — příznak
système — soustava
système nerveux — nervová soustava

Talent inventif — vynalézavost
tempérance — temperence
temps — čas
tendance — popud, snaha
terme — termín
test de développement — vývojový
 test
théorie de l'évolution — vývojová
 domněnka
théorie de la connaissance — noëtika
théorie de la création — kreacionismus
théorie de la science — vědosloví
théorie des devoirs — deontologie
ton — zvuk
totalité — souhrn, veškerost
toute-puissance — všemohoucnost
toute-science — vševědoucnost
tradition — tradice
trait d'esprit — vtip
travail — práce

Uniforme — uniformní
unité — jednota
univers — universum, vesmír

usage — obyčej
utile — užitečný

Valeur — hodnota
validité — platnost
vanité — ješitnost
variation partielle — parciální variace
veille — bdění
vengeance — pomsta
vérité — pravda
vertu — ctnost
vertus cardinales — kardinální ctnosti
vice — neřest
vide — prázdný
vie — život
vision — vidění
vision au cristal — křišťálové zření
vision corpusculaire — soumračné
 vidění
vision plastique — plastické vidění
volition — chtění
volonté — vůle
vue — zrak

SLOVNÍČEK ANGLICKO=ČESKÝ

Aboulie — abulie
absoluteness — absolutno
abstract — abstraktní
accomodation — přizpůsobení
accountability — přičetnost
accuracy — přesnost
acquired — získaný
act — čin
action — činnost, jednání
admiration — obdiv
to admit a thing — uznati
advertisement — reklama
affection — náklonnost
affective tone — přízvuk počitku
after-image — paobraz
after sensation — pačitek
age — věk
agreeable — příjemný
agreement — konvence
achromatopsia — barvoslepost
anger — hněv
animal psychology — zvířecí psychologie
anxiety — úzkost
appearance — zdání
application — píle, úsilí
applied — užitý
aptitude — vloha
arbitrariness — libovůle
argument — důkaz
art — umění
articulation — hlásková artikulace
ascetism — askese
assent — souhlas
association contiguity — kontiguita
attention — pozornost
attraction — přitažlivost
avarice — lakomství

Battle — boj
beauty — krása
behavior — chování
belief — víra

blessedness — blaženost
body — těleso
brain — mozek
broken sleep — polospánek

Capacity — kapacita
cardinal virtues — kardinální ctnosti
caste — kasta
casuistry — kasuistika
causal — kausální
causality — příčinnost
cause — příčina
cell — buňka
certainty — jistota
clairvoyance — jasnovidnost
class — třída
classification — třídění
clearness — jasnost
colour — barva
colourblindness — barvoslepost
colour mixture — barvové míchání
colour sense — barevný smysl
coloured hearing — barevné slyšení
commentary — komentář
commiseration — soustrast
common sense — obecný smysl
compassion — soucit
complementary colours — komplementární barvy
comprehension — obsah
conation — snaha
conatus — popud
conception — pojem, pojetí
conclusion — závěr
condition — podmínka
conformity — stejnotvárnost
confused — konfusní
congenital — vrozený
conscience — svědomí
consciousness — vědomí
consequence — důsledek, následek
conservation of energy — zachování energie

consistency — konsistence, důslednost
constitution — konstituce
constructiveness — tvůrčí činnost
contact pendulum — kontaktní kyvadlo
contagion social and mental — nákaza sociální a mravní
contemplation — kontemplace
contingency — kontingence
contract — smlouva
contradiction — kontradikce
contrary — kontrární
contrast — kontrast
control — kontrola
controlling-hammer — kontrolní kladivo
convention — konvence
convergence — konvergence
coordination — koordinace
copulative — kopulativní
corpuscular philosophy — korpuskulární filosofie
correlation — korelace
correspondence — korespondence
cosmic — kosmický
cosmogony — kosmogonie
cosmological — kosmologický
courage — odvaha
creationism — kreacionismus
crime — zločin
criterion — kritérium
critique — kritika
crowd psychology — davová psychologie
crystal vision — křišťálové zření
culture — kultura
cultus — kult
curiosity — zvědavost
custom — zvyk, obyčej

Dance — tanec
death — smrt
decision — rozhodnutí
declaration — výpověď
definition — výměr
dependency — závislost
description — popis
design — předsevzetí
desire — žádost, přání
despair — zoufalství
destiny — osud
determination — určení
developmental correlation — vývojová korelace
developmental mechanics — vývojová mechanika
developmental psychology — vývojová psychologie

developmental test — vývojový test
deviation — odchylka
devil — ďábel
difference — rozdíl, odchylnost
difference limen — rozdílový práh
dignity — důstojnost lidská
direction — směr
discipline — kázeň
disgust — hnus
disintegration — desintegrace
displeasure — nelibost
distant sense — dálkový smysl
distinct — zřetelný
distraction — roztržitost
distribution — rozvrh
distrust — nedůvěra
divers — odlišný
divinig rod — virgule
docility — učelivost
dread — bázeň
dream — sen
duration — trvání
duty — povinnost

Education — výchova
effect — účinek
element — prvek
emotion — emoce
empathy — vcítění
empty — prázdný
endurance — vytrvalost
enjoyment — požitek
ennui — nuda
equality — rovnost, stejnost
equilibrium — rovnováha
error — omyl
eternity — věčnost
ethology — charakterologie
evil — zlo
evolution — vývoj
example — příklad
exception — výjimka
excitability — dráždivost
exercice — cvik
existence — jsoucnost
experience — zkušenost
experiment — pokus
explication — vysvětlení
expression — výraz
expressive method — výrazová metoda
external world — vnější svět

False — nesprávný
family — rodina
fancy — fantasmie
fate — osud
fatigue — únava
feeble-mindedness — slabomyslnost

feeling — cit
field notion — rozsah pojmu
fixed idea — fixní idea
fluctuation — kolísání
folk psychology — psychologie národů
folklore — lidověda
force — síla
foresight — předvídaní
form-quality — tvarová kvalita
freemasonry — zednářství
friendship — přátelství

General concept — obecný pojem
general idea — obecná představa
genesis — dění
gifted — geniální
to give reason for — odůvodniti
given — dané
gnosiology — noëtika
God — Bůh
Godhead — divinita
good sense — zdravý rozum lidský
gravity — tíže
great joy — slast
gregariousness — stádní pud
grief — žal

Habit — zvyk
happiness — štěstí
hate — nenávisť
hazard — náhoda
hearing — sluch
hell — peklo
heredity — dědičnost
history — dějiny
holy — svatý
honour — čest
hope — naděje
human being — člověk
humility — pokora
humour — humor, nálada
hypocrisy — pokrytectví

Change — změna
character — charakter, povaha
chastity — cudnost
choice — volba
christianity — křesťanství

Idea — představa
identity — totožnost
image — představa
imagination — obrazivost
imaginative faculty — představivost
imitation — napodobení
imitative instinct — napodobovací pud
immortality — nesmrtelnost

impenetrableness — neproniknutelnost
imperative idea — nutková představa
impression — dojem
impulse — pud
imputation — přičtení
inclination — sklon, náklonnost
indifference — indiferentismus
inertia — lenost
inference — ilace, úsudek
infinity — nekonečno
ingenious — geniální
inherent — imanentní
inhibition — zábrana
inner speech — parole intérieure
intellectual culture — vzdělání
intention — úmysl
interest — zájem
interpretation — výklad
intuition — názor, intuice
intuitive — názorný
inventive faculty — vynalézavost

Jealousy — žárlivost
joy — radost
judgment — soud, soudnost
justice — spravedlnost

Kind — rod, druh
knowledge — poznání, vědění

Labour — práce
language — řeč
laughter — smích
law — zákon
learning — učení
least noticeable difference — právě
postřizitelný popud
legal — legální
liberty — svoboda
lie — lež
life — život
light — světlo
Listings law — Listingův zákon
local sign — lokální znak
love — láska
loyalty — lojalita
lustre — lesk

Mania of persecution — stihomam
mark — znak
matrimony — manželství
matter — hmota, látka
mean — průměr
means — prostředek
memory — paměť
mental healing — dietetika
mimic art — mimika

mnemonics — mnemonika
motion — pohyb
morality — morálka, mravnost
motor — motorický
multiplicity — multiplicita
multitude — množství
mutuality — vzájemnost
mysticism — mystika

Naïve — naivní
nascence — vznik
nation — národ
nationality — národnost
natural — přirozený
natural right — přirozené právo
natural sciences — přírodní vědy
necessity — nutnost
negation — zápor
nightmare — můra
number — číslo, počet

Obedience — poslušnost
object — předmět, objekt
object teaching — názorné vyučování
objective right — objektivní právo
obligation moral — závazek mravní
oblivion — zapomínání
observation — pozorování
obsession — posedlost
offence — hřích
omnipotence — všemohoucnost
omnipresence — všudypřítomnost
omniscience — vševědoucnost
ontological argument — ontologický
 důkaz jsoucnosti boží
opinion — mínění
opposition — protiklad
order — řád, rozkaz

Pain — bolest, žal
part — část
partial sensation — parciální pocit
partial variation — parciální variace
passion — náruživost, vášně
patience — trpělivost
patriotism — vlastenectví
perception — vjem, vnímání
perceptivity — vnímavost
perennity — perennita
perfection — dokonalost
perseverance — perseverace
personal equation — osobní rovnice
personal experience — zážitek
personality — osobnost
persuasion — přesvědčení
phenomenon — jev
philosophy of state — právní filosofie

physiological irritant — podráždění
 fyziologické
piety — zbožnost
pity — soustrast
plastic vision — plastické vidění
play — hra
pleasantness — rozkoš
possibility — možnost
practical — praktický
practical philosophy — praktická filo-
 sofie, životní filosofie
practice — praxe
preconscious — předvědomé
prejudice — předsudek
prescriptive law — zvykové právo
present — přítomný
presentiment — tušení, předtucha
primary — primární
principle — princip
privation — zbavení
probability — pravděpodobnost
profession — povolání
progress — pokrok
property — vlastnost
proposition — věta
propriety — konvence
proud — pýcha
psychology of crime — kriminální
 psychologie
public opinion — veřejné mínění
pulse — tep
punishment — trest
pure — čirý
purpose — účel

Quality — kvalita
quantity — kvantita
question — otázka
quiet — klid
quietism — kvietismus
quintessence — kvintesence

Race — rasa
race psychology — rasová psychologie
reality — skutečnost, realita
reason — rozum, důvod
reconstructive method — rekonstruk-
 ční metoda
reduction — redukce
reflection — reflexe, přemýšlení
refutation — vyvrácení
regret — žal
regularity — pravidelnost
relation — vztah, rapport
religion — náboženství
reminder — vzpomínka
repentance — lítost

repugnance — odpor
resemblance — podobnost
respect — úcta
responsability — odpovědnost
right — právo
righteousness — spravedlnost
routine — zručnost
rule — pravidlo

Sagacity — důvtip, vtípnost
salary — mzda
salvation — vykoupení
sanguine person — sanguinik
science — věda
scotopic vision — soumračné vidění
self — já
self-control — sebeovládání
self-love — sebeláska
selfishness — egoismus
sensation — pocit, počitek
sense — smysl
sense illusions — klamy smyslové
sense of touch — hmatový smysl
sensibility — čivost
sensory nerves — sensorické nervy
sensuality — smyslnost
sentiment — cit
sex differences — pohlavní rozdíly
sex feeling — pohlavní cit
sexual instinct — pohlavní pud
shame — stud
sight — zrak
sign — znamení
signification — význam
sincerity — upřímnost
situation — poloha
slavery — otroctví
sleep — spánek
slip of speech — přetknutí
smell — čich
social ethics — sociální etika
society — společnost
sophism — klaný důkaz
soul — duše
sound — zvuk
space — prostor
species — druh
specific energy of nerves — specifická energie smyslová
speech — mluva
sphere — prostředí
spirit — duch
standpoint — stanovisko
state — stát
stimulus threshold — práh popudu
strange person — podivín
stupidity — hloupost

stuttering — kóktání
subconscious — podvědomé
sublimity — vznešenost
substance — podstata
success — úspěch
suicide — sebevražda
suitable — účelný
superman — nadčlověk
supernatural — nadpřirozený
supersensual — nadmyslný
superstition — pověra
supposition — domněnka, předpoklad
syllogism — úsudek
symbolic logic — logistika
sympathy — sympatie
symptom — příznak
system — soustava

Taste — chuť, vkus
technical science — technika
temperance — temperence
temptation — pokušení
tendency — tendence
term — termín
terminal sensitivity — popudová výška
theme — téma
theory of evolution — vývojová teorie
theory of learning — vědosloví
theory of probabilities — počet pravděpodobnosti
thing — věc
thinking — myšlení
thought — myšlenka
threshold of consciousness — práh vědomí
tickle — lechtání
time — čas
toleration — tolerance
tone — zvuk
topics — topika
totality — souhrn, veškerost
touch illusions — hmatové klamy
touch sensation — hmatový pocit
tradition — tradice
trivial — banální
truth — pravda

Ugliness — ohyzdnost
the unconscious — nevědomé
uniform — uniformní
unity — jednota
universality — všeobecnost
universe — universum
upperworld — nadsvětý
usage — obyčej
useful — užitečný

Validity — platnost
vanity — ješitnost
vengeance — pomsta
vice — neřest
virtue — ctnost
vision — vidění
vital strength — životní síla
volition — chtění, vůle

Walk — chůze
want — potřeba

war — válka
watching way of thinking — smyšlení
weariness of life — světobol
whole — celek
wisdom — moudrost
wit — vtip
witticism — vtip
work curve — pracovní křivka
world — svět
worth — hodnota
writ — písmo

DOPLŇKY A OPRAVY

Pozn.: Pro větší přehlednost seřadili jsme doplňky a opravy podle hesel, k nimž se vztahují.

Abaelard. Přesné datum úmrtí je 21. IV.

Abubacer. Připoj lit.: Léon G a u t h i e r, Ibn Thofail, sa vie, ses oeuvres (1909).

Agrippa z Nettesheimu. Přesné datum nar. je 14. IX., úmrtí 18. II.

Amerling. Připoj soupis spisů: Člověk velká pohádka (1840), Skizze zu einem biologisch-harmonischen Natursysteme (1852), Einiges über das Qualitative und Quantitative in der Natur (1870), Orientierungslehre oder Diasophie (1874), Vermächtnis an mein engeres und weiteres Vaterland und an die Menschheit (1877), Der Gott des Christentums als Gegenstand streng wissenschaftlicher Forschung (1880).

Angelus Silesius. Přesné datum narození je 25. XII., úmrtí 9. VII.

Apel. Dopln: novokantovec.

Ardigò. Přes. dat. narození je 28. I.

Baldwin zemřel 8. XI. 1934.

Balej. V sezn. spisů dopln: Kniha feuilletonů (1920).

Baumgartner zemřel v r. 1933.

Nově zařad: **Beneš, Josef**, * 1901, čes. filosof, stoupenec moderního racionalismu, jenž proti staršímu aprioristickému racionalismu zdůrazňuje více obrazotvornost a pojmotvornost. Sp.: Tvořivá inteligence v theorii (1933), Descartesova metoda ve vědách a ve filosofii (1936).

Bergson. V 5. řádku na zač. čti místo do č.: a č.; v lit. čti místo Thubandet: Thibaudet.

Biel. Dopln rok narození 1430.

Bolland. Plné křestní jméno zní Gerardus Johannes Petrus Josephus, přesné datum narození je 9. VI., úmrtí 11. II.

Bonaventura. Přesné datum úmrtí je 15. VII.

Burke. Přesné datum narození je 12. I., úmrtí 8. VII.

Carr zemřel r. 1931; první křest. jméno je Herbert.

Case. Datum narození vynechej, letopočet úmrtí oprav na 1925.

Clifford. Přesné datum narození je 4. IV., úmrtí 3. III.

Cohn. Přesné datum narození je 2. XII.

Collier. Přesné datum narození je 12. X.

- Condorcet.** Přesné datum úmrtí je 6. IV.
- Conti.** Přesné datum úmrtí je 6. III.
- Cumberland** se narodil 15. VI. 1631 a zemřel 9. X. 1718.
- Česká filosofie.** Na str. 68 oprav letopočet úmrtí Durdíkova na 1902. V lit. připoj spis: Jos. Král, Československá filosofie (1937).
- Dastich.** V lit. připoj spis: Boh. Lifka, Josef Dastich (1923).
- Dratvová.** Připoj spis: Filosofie pro nejvyšší třídu středních škol (1936).
- Drews** zemřel r. 1935.
- Durdík, Petr.** Přesné datum narození je 22. III.
- Durkheim.** Přesné datum úmrtí je 15. XI.
- Důvtip.** Franc. překl. zní správně *subtilité*.
- Dwelsehauvers.** Připoj letop. narození 1866.
- Ehrle.** Přesné datum úmrtí je 31. IV.
- Ekvivalence.** Něm. překl. zní správně *Äquivalenz*.
- Elsenhans.** Přesné datum narození je 7. III.
- Enkekalymmenos.** Oprav tak nesprávné enkekalymmenos.
- Erhardt** zemřel 6. IV. 1930.
- Ferrari.** Přesné datum narození je 7. III.
- Fourier.** Přesné datum úmrtí je 9. XI. 1835.
- Fuchs.** V sezn. spisů doplň: Chytrost či moudrost v politice (1932).
- Galla.** Připoj spisy: Filosofie dějin (1929), Třídy ve společnosti a třídní boj (1930), Sociology of the cooperative movement in the Czechoslovak village (1936).
- Geulincx.** Přesné datum narození je 31. I.
- Gilbert de la Porrée.** Přesné datum úmrtí je 4. IX.
- Habáň.** Připoj spis: Psychologie (1937).
- Hamelin.** Přesné datum narození je 22. VII., úmrtí 11. IX.
- Hannequin.** Přesné datum narození je 29. X., úmrtí 5. VII.
- Hauréau.** Přesné datum narození je 9. XI., úmrtí 29. IV.
- Heinrich v. Gent.** Doplň letopočet narození 1217.
- Höfdding.** Přesné datum úmrtí je 2. VII.
- Hönigswald.** V soupise spisů připoj: Die Renaissance in der Philosophie (1931), Geschichte der Erkenntnistheorie (1933), Kausalität u. Physik (1933).
- Chiappelli** zemřel 4. XI. 1931.
- Chlup.** V soupise spisů poznamenej, že Pedagogika vyšla ve 2. vyd. 1936, a připoj Středoškolská didaktika (1935).
- Introspekce.** Něm. překlad zní správně *Selbstbeobachtung*.
- Jaspers.** Připoj spis „Philosophie“ (3 sv., 1932).
- Kerschensteiner.** Připoj spis: Theorie der Bildungsorganisation (1932).
- Keyserling.** Připoj spisy: Amerika. Der Aufgang einer neuen Welt (1930), Süd-amerikanische Meditationen (1932).
- Klages.** Připoj sp.: Goethe als Seelenforscher (1932), Vom Wesen des Rhythmus (1933).
- Konečný.** Přesné datum narození je 21. IV.
- Konverse.** Něm. překlad zní správně *Umkehrung*.
- Kozák.** Připoj spisy: O otázce náboženské (1922), Křesťanství a jeho vývoj (1923).
- Kozłowski** zemřel 25. IV. 1936; přes. datum narození je 17. XI. V literatuře připoj spis: Jos. Tvrđý, W. M. Kozłowski (1936).

Král. V seznamu spisů připoj: Československá filosofie (1937).

Láska. Připoj spis: Filosofie, matematika a přírodní věda v posledních 30 letech (1932).

Liljequist. Plné křestní jméno je Per Efraim, přesné datum narození 24. IX. Doplně soupisem spisů: Om Francis Bacons filosofi (1893—94), Om Boströms äldsta skrifter (1897), Inledning till psykologien (1899), Meinongs allmänna värde teori (1904).

Litt. Další spisy: Einleitung in die Philosophie (1933), Philosophie und Zeitgeist (1935).

Machotka. Další spis: Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze (1936).

Maier zemřel 28. XI. 1933. Spisu Die Philosophie der Wirklichkeit vyšel 2. sv. v r. 1934, v r. 1930 vydal Die Anfänge der Philosophie des deutschen Idealismus.

Maritain. Připoj spis: Le songe de Descartes (1932).

Meyerson zemřel 2. XII. 1933.

Myšlení. Franc. překl. zní správně *penser*.

Nejedlý. Díla T. G. Masaryk vyšel v r. 1937 4. svazek.

Otázka. Lat. překlad zní správně *quaestio*.

Patočka vydal v r. 1936 spis: Přirozený svět jako filosofický problém.

Pekař zemřel 23. I. 1937.

Pelikán. Připoj spis: Karel Vorovka, L'uomo e l'opera (1936).

Quesada zemřel 9. II. 1934.

Rozvržené pojmy oprav na rozvržené pojmy.

Skořepa. Připoj spis: Ideologie učitelského povolání (1936).

Souček. Psychoanalýza vyšla ve 2. vyd. 1937.

Spann. Další sp.: Kämpfende Wissenschaft. Gesammelte Abhandlungen zur Volkswirtschaftslehre, Gesellschaftslehre und Philosophie (1934), Erkenne dich selbst! Eine Geistesphilosophie als Lehre vom Menschen und seiner Weltstellung (1935).

Stádní pud. Angl. překl. čti místo *greganousness gregariousness*.

Trnka. Připoj sp.: Vývoj naší lidové výchovy (1936).

Weyr. Připoj sp.: Teorie práva (1936).